

1007

1007

RECOIAL

Επιμόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθ. εις 7523

Εξ αγοράς Δωρεά
Γεμ. Ζάχου

62462-00539

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Εμψ. Ι. Τάχης

28 / 108
8p.

12 / 8 / 94

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1821

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΑ ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΜΑΚΕΔΟΝΟΣ

ΒΡΑΒΕΥΘΕΙΣΑ ΔΕ ΤΩ 1876 ΕΝ ΤΩ ΙΣΤΟΡΙΚΩ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΙ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΕΞΕΙΡΓΑΣΜΕΝΗ

Καὶ πόλεις καὶ ἔθνη καὶ ἀρχὰς ἀπάσας
δεῖ μεταβαλεῖν, ὥσπερ ἀνθρώπους, δαίμονα.

(ΠΣΑΥΒΙΟΣ)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΟΔΟΝ ΣΤΑΔΙΟΥ — ΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΕΙΟΥ 7

1894

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐν ἔτει 1873, δημαρχοῦντος τοῦ Παναγῆ Σ. Κυριακοῦ, ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἔθηκεν ἀγῶνα πρὸς συγγραφήν τῆς ιστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τοῦ 1821, ἐπαγγελλόμενος τῷ νικητῇ διςχιλιόδραχμον γέρας καὶ τὴν πρὸς ὄφελος αὐτοῦ δημοτικῇ δαπάνῃ ἐκτύπωσιν τοῦ βραβευθισομένου συγγράμματος. Δὲν εἶχον δὲ ἄδικον αἱ προϋστάμεναι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀρχαὶ τοιοῦτο διαγώνισμα προκηρύττουσαι· διότι, ἐνῶ διὰ τὴν πρὸ Χριστοῦ ἐποχὴν, καὶ μάλιστα τὴν μέχρι τῆς κατὰ τὸν δεῦτερον π. Χ. αἰῶνα ῥωμαιοκρατίας, πλεῖσθ' ὅσα ὑπῆρχον γεγραμμένα περὶ τῆς τρισηνδόξου πόλεως καὶ ἐν μονογραφίαις καὶ ἐν γενικωτέραις περὶ Ἑλλάδος ιστορίαις παρά τε Ἑλλήνων καὶ παρ' ἀλλογλώσσων ιστορικῶν καὶ ἀρχαιοδιφῶν, ὁ μετὰ Χριστὸν βίος τοῦ ἁσπερὸς τῆς Παλλάδος διετελεῖ σκοτεινὸς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἄγνωστος. Ὑπῆρχον μὲν καὶ περὶ τῶν δεκαοκτῶ τούτων αἰώνων διὰ τινὰς ἀπεσπασμένας περιόδους ἢ ὑπὸ τινὰς μόνον ἐπόψεις μονογραφίαι περὶ Ἀθηνῶν, ὡς αἱ «Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι» τοῦ Αὐγούστου Μομμσενίου¹, ὁ «Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ὁ Χωνιάτης, ἀρχιεπίσκοπος τῶν Ἀθηνῶν» τοῦ Ἀδόλφου Ἑλλισσεν², αἱ «Ἀθῆναι κατὰ τὸν 15ον, 16ον καὶ 17ον αἰῶνα» τοῦ Δελαβόρδου³, οἱ «Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ» τοῦ Ἐπαμεινώνδου Σταματιάδου⁴, ἔτι δὲ καὶ ἄλλαι τινὲς ἀρχαιότεραι συγγράφαι περὶ τῶν φραγκοκρατουμένων καὶ τουρκοκρατουμένων Ἀθηνῶν ὑπὸ Παισι-

¹ Aug. Mommsen, Athenae Christianae. Ἐν Λειψίᾳ, 1868.

² Adolf Ellissen, Michael Akominatos von Chonae, Erzbischof von Athen u.τ.λ. ἐν Γοτίγγῃ, 1846.

³ De Laborde, Athènes au XVme, XVIme et XVIIme siècle. Ἐν Παρισίῳ, 1854. Τόμοι δύο.

⁴ Ἐπαμεινώνδης Σταματιάδης, Οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐν Ἀθῆναις, 1854.

φίκου, Φανέλλην καὶ ἄλλων καὶ αἱ ἀρχαιολογικοῖς ιστορικαὶ περιγραφαὶ Εὐρωπαϊῶν περιηγητῶν ἐκ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, ἐν αἷς διαλάμπει ἡ «Τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν» ὑπὸ τοῦ Ἀγγλου Λήκ¹. Ἦσαν δὲ καὶ ἐν γενικωτέροις περὶ Ἑλλάδος συγγράμμασι πολλὰ καὶ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν μετὰ Χριστὸν τύχης ιστορημένα, μάλιστα δ' ὑπὸ τοῦ Ἀγγλου Γ. Φίνλαϋ, τῶν Γερμανῶν Χόπφ καὶ Χέρτσβεργ καὶ τοῦ ἡμετέρου Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, οὐχ ἥττον ὅμως συνεχῆς ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν δι' ὅλην τὴν μετὰ Χριστὸν περίοδον οὔτε ἑλληνιστὶ οὔτε ἐν ἄλλῃ τινὶ γλώσσῃ ὑπῆρχε γεγραμμένη², τὰ δὲ πλεῖστα τοῦ μακραίωνος τούτου βίου τοῦ ἱστοτεφάνου ἄστεως διετέλουν ἐν σκότει. Ὁρθῶς ἄρα ὁ τε δήμαρχος καὶ οἱ τότε δημοτικοὶ σύμβουλοι ἐφιλοτιμήθησαν νὰ προκαλέσωσι τὴν ἐν διαγωνισμῷ διαλεύκανσιν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, τῆς δὲ προαιρέσεως ταύτης προῖδον ὑπῆρξε τὸ μετὰ χεῖρας σύγγραμμα, ὅπερ κριθὲν ὡς ἐκπληροῦν τοὺς ὅρους τοῦ διαγωνίσματος ἐδραβεύθη τῷ 1876 καὶ ἐξετυπώθη δαπάνῃ τοῦ δήμου.

Ἀλλ' ἐκτοτε οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν περὶ τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας. Ὁ Βάξιμουθ συνέγραψε δίτομον, μεστὸν πολυμαθείας σύγγραμμα, «Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῇ ἀρχαιότητι», ἐν ᾧ καὶ περὶ τῆς χριστιανικῆς περιόδου οὐ μικρὸς γίνεται λόγος³. Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος τὰς «Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος» καὶ τὰ «Σφζόμενα τοῦ Ἀκομινάτου»⁴. Ὁ Ἰσπανὸς ιστοριοδίφης Ἀντώνιος Ρούθιος Λούσης τὴν «Ἐκστρατείαν καὶ κυριαρχίαν τῶν Καταλάνων ἐν τῇ Ἀνατολῇ» καὶ

¹ William M. Leake, Topography of Athens. Ἐν Λονδίῳ, 1821.

² Τὸ τοῦ Διονυσίου Σουρμελῆ ἐξ 85 σελίδων συγγράμματιον. «Κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τέλους τῆς τουρκοκρατίας». Ἐν Ἀθήναις, 1842 καὶ γ' ἔκδ. 1846, δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναπληροῦν τὴν ἑλλείψιν.

³ C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum. Ἐν Λειψίᾳ, τόμ. Α' 1874. τόμ. Β' 1890.

⁴ Σπυρίδων Π. Λάμπρος, Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Ἀθήνησι, 1878. — Μεγαλὴ Ἀκομινάτου τὰ σφζόμενα. Ἐν Ἀθήναις, 1879. τόμοι δύο μετ' εἰσαγωγῆς.

τοὺς «Ναβαρραίους ἐν Ἑλλάδι»¹. Ὁ Φερδινάνδος Γρηγορόβιος, ὁ περιφανὴς τῆς μεσαιωνικῆς Ῥώμης ιστοριογράφος, τὴν «Ἱστορίαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα»²· ὁ Τάσος Δημητρίου Νεροῦτσος τὰς ὡς ἐκ τοῦ θανάτου του ἀτελεῖς δυστυχῶς ἀπομεινάσας, ἀλλ' ἀξιολόγους «Χριστιανικὰς Ἀθήνας»³· ὁ Χέρτσμπεργ τὰς «Ἀθήνας ιστορικοτοπογραφικῶς»⁴· ὁ Δημήτριος Καμπούρογλος τὴν μακροσκελῆ «Τουρκοκρατίαν» τῶν Ἀθηνῶν⁵ καὶ ἄλλοι ἄλλα. Καὶ ἐν γενικωτέrais δὲ ἑλληνικαῖς ἢ ἄλλαις ἱστορίαις πολλὰ ἔκτοτε ἐγράφησαν περὶ Ἀθηνῶν ὑπὸ Χέρτσμπεργ καὶ ἄλλων⁶. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς συνεχίσαντες τὰς περὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν μελέτας πολλὰν συνεκομισάμεθα ὕλην, μέλλουσαν ν' ἀποτελέσῃ διεξοδικήν, τοῦλάχιστον τρίτομον, μονογραφίαν περὶ Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1835. Ἡ συγγραφή λοιπὸν νέας καὶ πληρεστερας τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας καὶ δυνατὴ πως ἀπέδῃ καὶ ἀναγκαία.

Βεβαίως ὑπάρχουσιν ἀκόμιν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἱταλίας, Γαλλίας καὶ Ἰσπανίας ἀποτεθνησαυρισμέναι εἰδήσεις περὶ τῶν μεσαιωνικῶν Ἀθηνῶν μίῃω περισυλλεγεῖσθαι, ὁ δὲ ἡμέτερος μεσαιωνοδίφης Κωνσταντῖνος Σάβας ἀπὸ πολλοῦ ἔχει ὑποσχεθῆ νὰ δημοσιεύσῃ ἐν τινι τόμῳ τῶν «Μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας» ὕλην ἄγνωστον ἔτι περὶ Ἀθηνῶν.

¹ D. Antonio Rubio y Lluch, La expedición de los Catalanes en Oriente juzgadas por los Criegos. Ἐν Βαρκελώνῃ, 1883, καὶ Los Navarros en Grecia. Ἐν Βαρκελώνῃ, 1886.

² Ferdinand Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter. Ἐν Στουτγάρδῃ, 1883· τόμοι δύο.

³ Τάσος Δ. Νεροῦτσος, Χριστιανικαὶ Ἀθήναι, ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Γ', σ. 5—107 καὶ τόμ. Δ', σ. 51—204, καὶ ἐν Δημ. Καμπούρογλου Μνημείων τόμ. Β', σ. 171—179.

⁴ G. Fr. Hertzberg, Athen historisch-topografisch dargestellt. Ἐν Χάλλῃ, 1885.

⁵ Δημήτρ. Γρ. Καμπούρογλος, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων — Τουρκοκρατία — Ἱστορία καὶ Μνημεῖα Ἱστορίας. Ἐν Ἀθήναις, 1888—1893, τόμ. 5 μέχρι τοῦδε.

⁶ Ηρβ. Hertzberg, Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Roemer. Ἐν Χάλλῃ, 1866 — 1875· τόμοι τρεῖς. — Geschichte von Hellas und Rom. Ἐν Βερολίνῳ, 1871· τόμοι δύο. — Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reichs. Ἐν Βερολίνῳ, 1883. Κεῖ Σπουρ. Λάμπρου Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμ. Β'. καὶ Γ'.

νῶν, ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ προΐδῃ πότε ἡ ὕλη αὕτη καὶ αἱ εἰδήσεις θέλουσιν ἰδεῖ τὸ φῶς, οὐδὲ κατὰ πόσον θέλουσι μεταβάλλει τὴν νῦν ἐπικρατοῦσαν περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν γνώμην. Οὐδεὶς ἄρα δεσμεύων λόγος ἀναβολῆς ὑπάρχει. Ἀλλ' οἱ σημερινοὶ χαλεποὶ καιροὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου εἶνε ἥκιστα εὐνοϊκοὶ πρὸς ἑκδοσιν καὶ εὐδοκίμῃσιν διεξοδικῶν, πολυδαπάνων καὶ καθ' ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς ἱστοριογραφίας ἐπεξεργασμένων συγγραμμάτων παρ' ἡμῖν, ἡ δ' ἐξάντλησις τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς ἡμετέρας συντόμου καὶ βραβευμένης « Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τοῦ 1821 » ὑπέδειξεν ὡς μᾶλλον ἐπικαιρον τὴν δευτέραν αὐτῆς ἑκδοσιν ὡς οἶόν τε ἐπεξεργασμένης καὶ διωρθωμένης, μέχρις οὗ αἰσιώτεροι χρόνοι ἐπιτρέψωσι καὶ τῆς μεγάλης ἡμῶν περὶ Ἀθηνῶν μονογραφίας τὴν δημοσίευσιν. Ἀλλῶς τε καὶ ἡ σύντομος αὕτη ἱστορία, εἰ καὶ ἀνέκαθεν εἶνε προσωρισμένη χάριν τῶν πολλῶν ἱστοριοφίλων καὶ οὐχὶ διὰ τοὺς εἰδικοὺς ἱστοριοδίφας, δὲν στερεῖται, φρονουῦμεν, ἐπιστημονικῆς βέσεως καὶ ἀκριβείας, ὥστε ἀποχρῶντα ἔχει τῆς ὑπάρξεώς της λόγον.

Ἐλπίζομεν λοιπὸν νὰ τύχῃ καὶ ἡ δευτέρα αὕτη πολλὰ ῥῶς βελτιωμένη καὶ ἐπνυξημένη ἑκδοσις εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἐπιεικοῦς κρίσεως παρὰ τῶν ἀναγνωστῶν, ἐνθυμουμένων ὅτι αὕτη εἶνε ἡ πρώτη μέχρι τοῦδε συγγραφείσα συνεχῆς ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν δι' ὅλοκληρον τὴν μακράν, περιπετειώδη καὶ σκοτεινὴν μετὰ Χριστὸν περίοδον, ἡ δὲ περισυναγωγὴ καὶ ἐξακρίβωσις τῶν ὑπαρχουσῶν διεσπαρμένων εἰδήσεων καὶ ἡ τῆς ἀληθείας κατὰ τὸ δυνατόν ἐξεύρεσις ὅτι δὲν εἶνε ἔργον εὐχερές, ἀλλ' ἀκανθῶδες καὶ ἐπίπονον διὰ τε τὸ ἐλλίπες καὶ ἀνεπαρκές τῶν περισφζομένων ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ διὰ τὸ ἀντιφατικὸν πολλὰκις καὶ αἰνιγματῶδες αὐτῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17ῃ Μαΐου 1894.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ΜΑΚΕΔΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὡ τὰι λιπαραὶ καὶ ἰστέφανοι καὶ αἰοῖμοι,
Ἑλλάδος ἔρσημα, κλειναὶ Ἀθῆναι, δαιμόνιον πτολίεθρον!

(ΠΙΝΔΑΡΟΣ)

Ἡ ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπέβη κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἤδη χρόνους καὶ ἱστορία τῆς Ἀττικῆς ὁλοκλήρου, διότι ἐνωρίτατα αἱ τύχαι ὁλοκλήρου τῆς χώρας ταύτης συνεδέθησαν στενότατα καὶ ἐταυτίσθησαν μὲ τὰς τύχας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Διαίρεται δ' ἡ ἱστορία τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν, συμφώνως πρὸς τὰς διαφόρους φάσεις καὶ περιπετείας, ὥς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 διῆλθον, εἰς τὰς ἐξῆς ὁκτὼ περιόδους: α') εἰς τὴν προϊστορικὴν, ἥτοι μυθικὴν ἐποχὴν, περιλαμβάνουσιν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους βασιλεῖς μέχρι τοῦ Θησέως, ἥτοι μέχρι τοῦ 1300 π. Χ. περίπου, ὅτε ἡ χώρα περιεῖχε μίαν δωδεκάπολιν συνισταμένην ἐκ τριῶν τετραπόλεων, κατὰ τὸ παρὰ πᾶσι τοῖς Ἴωσι σύνηθες σύστημα. β') Εἰς τὴν ἀπὸ Θησέως μέχρι Σόλωνος, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 1300 μέχρι τοῦ 600 π. Χ. περίπου ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ μὲν Ἀττικὴ εἰς μίαν πολιτείαν καὶ μίαν πόλιν, τὰς Ἀθήνας, συνωκίσθη, τῶν λοιπῶν τῆς χώρας πόλεων ἔκτοτε δῆμων τῆς πρωτεύουσας ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποβασῶν, τὸ δὲ πολίτευμα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλευθερώτερον καθίστατο, μεταβληθὲν βαθμηδὸν ἀπὸ μοναρχίας εἰς ὀλιγαρχίαν καὶ ἐκ ταύτης εἰς δημοκρατίαν, καὶ οὕτως ἐτίθησαν τὰ θεμέλια καὶ αἱ βάσεις τοῦ μέλλοντος μεγαλείου καὶ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν. γ') Εἰς τὴν ἀπὸ Σόλωνος μέχρι τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου Β' τοῦ Ἀμύντου περίδον, ἥτοι ἀπὸ 600—360 π. Χ., ὅτε ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία, μετὰ τινὰς ἀνωμαλίας καὶ προσκόμματα, δημοκρατία ἐντελὴς καταστάσα, διήνησε τὸ ἐνδοξότατον αὐτῆς στάδιον καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα

τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς δόξης τῆς δ') Εἰς τὴν ἀπὸ Φιλίππου μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος ἐποχὴν, ἥτοι ἀπὸ 360—146 π. Χ., ὅτε κυρίως ἤρξατο ἡ πολιτικὴ παρακμὴ τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος οὐσιωδῶς περιορίσθη καὶ ἐσμικρύνθη. ε') Εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ῥωμαϊσκρατίας ἐν Ἑλλάδι, ὅτε ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἐξηκολούθει νὰ εἶνε ἐλευθέρᾳ πολιτεία, διατηροῦσα καὶ μέρος τοῦ πρῶην ἀθηναϊκοῦ κράτους, καὶ ἡμιμαζε, κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον, σχετικῶς πρὸς τὴν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος κατὰστασιν· ἡ ἐποχὴ δ' αὕτη ὑποδιαιρεῖται πάλιν διὰ τε τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐμφάνισιν καὶ τὴν σύγχρονον σχεδὸν ἐπικράτησιν τῆς αὐτοκρατορίας ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει εἰς δύο μερικωτέρας ὑποδιαιρέσεις, τὴν Ῥωμαϊσκρατίαν μέχρι τῆς αὐτοκρατορίας, ἥτοι μέχρι Χριστοῦ περίπου, καὶ τὴν Ῥωμαϊσκρατίαν ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας μέχρις Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'. ς') Εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 529—1204, περιλαμβάνουσιν τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας. ζ') Εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς φραγκοκρατίας, ἥτοι ἀπὸ 1205 ἕως 1456, καὶ η') εἰς τὴν τουρκικὴν ἐποχὴν, ἀπὸ τοῦ 1456—1821. Κατὰ τὰς τρεῖς τελευταίας περιόδους, ἀθηναϊκὸν κράτος καὶ ἀθηναϊκὴ πολιτεία, ὡς πρότερον, δὲν ὑφίσταντο πλέον, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηναίων διήγε βίον δουλικόν.

Ὁλόκληρον δὲ τὸ ἐκ τριάκοντα πέντε καὶ ἐπέκεινα αἰώνων χρονικὸν τοῦτο διάστημα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων δύναται πάλιν νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο μεγάλα τμήματα, τὸ μέχρι Χριστοῦ δηλονότι καὶ τὸ μετὰ Χριστόν, ἅτινα κατὰ μὲν τὸ ποσὸν τῶν ἐτῶν ὀλίγον διαφέρουσι, κατὰ τὴν ποιότητα ὅμως τῆς ἱστορίας εἶνε ὅλως διάφορα ἀλλήλων. Διότι ἡ μὲν μέχρι Χριστοῦ περίοδος εἶνε ἐποχὴ προόδου, ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς, καθ' ἣν οἱ τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι ἀπὸ μικρῶν καὶ ἀσημάντων πολιχνίων μίαν πόλιν καὶ μίαν πολιτείαν ἀποτελέσαντες ἐκραιώθησαν καὶ ἐνισχύθησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ εἰς τοσοῦτον ἀφίκοντο δυνάμειος καὶ ἀναπτύξεως παντοίας, ὥστε τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηναίων κατήντησε νὰ ἐπισκιάσῃ τὰ τῶν λοιπῶν, λαμπρῶν ἄλλως τῆς ἀρχαιότητος ἐλληνικῶν πολιτειῶν, ἡ δὲ τῶν Ἀθηναίων πόλις ἀπέβη πράγματι τῆς Ἑλλάδος Ἑλλάς καὶ ὁ ἀριπρεπέστατος καὶ ἐνδοξότατος ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀντιπρόσωπος, ὄνομα μέγα καὶ σεβαστὸν καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Τὴν δὲ μετὰ Χριστόν ἐποχὴν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων χαρακτη-

ρίξει μαρξισμός και παρκαμὴ δηνεκῆς καὶ ἀκράτητος. Εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι αἱ Ἀθηναὶ κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας, χάρις τὸ μὲν εἰς τὴν ἐν μέρει ἐξυκολούθησιν τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος καὶ τὴν μέχρι βαθμοῦ τινος αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν, τὸ δὲ εἰς τὸ μέγα αὐτῶν ὄνομα καὶ τὸ γόητρον, ὅπερ ἐξήσκουν ἐπὶ τοῦ τότε κόσμου τὰ ἐκπαιδευτικὰ αὐτῶν καθιδρύματα καὶ τὰ κοσμοῦντα αὐτὰς πλεῖστα καὶ ἀπαραμίλλητα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἐξηκολούθουν εἰσέτι νὰ σημαίνωσι καὶ νὰ εὐδοκιμῶσι πως, εἰ μὴ πολιτικῶς καὶ ὕλικῶς, ἠθικῶς τοῦλάχιστον, διετήρησαν δ' ὡς ἐπὶ μῆκιστον τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν κατὰ τὸ τότε ἐπελθόν σκότος τῆς ἀποβαρβαρώσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἢ μοιραία πτώσις ἐπῆλθε ταχέως καὶ, ἀφ' ὅτου ἡ βάρβαρος τοῦ Ἰουστινιανοῦ χεὶρ ἐσθῆσε καὶ τὸν τελευταῖον λύχνον ζωῆς διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ἐν Ἀθῆναις σχολῶν ἐν ἔτει 529, ἐξέλιπε πλέον πᾶν κέντρον καὶ πᾶν σημεῖον τῆς πρώην ζωῆς καὶ δὲν ἐναπέμειναν ἐκ τοῦ ἀρχαίου τῆς πόλεως μεγαλείου, εἰμὴ τὰ θεῖα ἐκεῖνα τῆς τέχνης μνημεῖα, ἅτινα καὶ ταῦτα οἱ μὲν ὑπερισχύσαντες χριστιανοὶ ἐσπευδον νὰ καταστρέψωσιν ἐν τῷ φανατισμῷ των ἢ νὰ μεταβάλωσιν εἰς χριστιανικὰ καθιδρύματα, βάρβαροι δὲ καὶ ἀναίσθητοι ἐπιδρομεῖς ἐπαυλειημένως ἐδῶσαν καὶ κατερείπωσαν, καὶ οὕτω διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων συμφορῶν καὶ τοῦ ἐντεῦθεν πάντοτε ἐπιτεινόμενου μαρξισμοῦ αἱ ἄλλοτε λιπαρεὶ καὶ ἰστέφανοι καὶ αἰδιμεῖ Ἀθηναῖ, τὸ δαιμόνιον ἐκεῖνο πολιέθρον, ὡς ἐξυμνεῖ αὐτὰς ὁ Πίνδαρος, ἀπέβη σωρὸς ἐρείπειων καὶ τέφρας, ὃ τὸ πάλαι εἰς 500,000 ἀναβαίνων πληθυσμὸς τῆς Ἀττικῆς περιωρίσθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' μ. Χ. αἰῶνος εἰς 20,000 περίπου, ὧν αἱ 10 μόλις χιλιάδες ἀνῆκον τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν τὰ πάντα δ' ἐπὶ τοσοῦτον ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἡλλαιώθησαν, ὥστε φιλόρχαιοι ξένοι καὶ περιηγηταὶ μετὰ κόπου ἀνεγνώρισαν τὸ τῆς Παλλάδος ἄστυ κατὰ τὸν ΙΕ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα! Τοιαύτη ἡ τύχη τῶν ἀνθρωπίνων! Οὐδεμία ἄλλη πόλις τοῦ κόσμου τοσοῦτον ἐξυπηρέτησε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τοσοῦτον συνεβάλετο εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ οὐδὲν ἄλλο ὄνομα τοσοῦτον ἐξήσκησεν ἀέποτε καὶ ἐξασκεῖ γόητρον ἐπὶ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ὅσον αἱ Ἀθηναῖ, ἡ τρισύλλαβος αὕτη λέξις, καὶ ὅμως οὐδαμοῦ ἀλλαχού ἐμάνη ἐπὶ τοσοῦτον ὁ βάσκανος τῆς καταστροφῆς δαίμων καὶ οὐδαμοῦ ἐγένετο ἐπαισθητοτέρα καὶ σκληροτέρα ἢ μοιραία τῶν χρόνων με-

ταβολή, ὅσον ἐνταῦθα. Εἶνε τῷ ὄντι ἀνιάρων ἔργον ἢ ἐξιστόρησις τῆς πτώσεως καὶ ἐξουθενώσεως τῆς ἐνδόξου ταύτης πόλεως, ἀλλ' εἶνε συγχρόνως καὶ διδακτικωτάτη ἀσχολία καὶ ὠφέλιμος καὶ παντὶ μὲν ἀνθρώπῳ, μάλιστα δὲ τῷ φιλοσοφοῦντι ἱστοριοδίφῃ. Ἡ μὲν ἱστορία τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν, πλήρης οὖσα μεγαλουργημάτων καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐποποιία τῶν εὐγενεστάτων τῆς ἀνθρωπότητος πράξεων, συναρπάζει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου, ἥτις «ἐπαίρεται, κατὰ Λογγίνον, καὶ γαυρὸν τι ἀνάστημα λαμβάνουσα πληροῦται χαρᾶς καὶ μεγαλαυχίας», ἐξευγενίζει δ' αὐτὴν ἀξιαχαστότατα πρὸς ἀπομίμησιν προβάλλουσα πρότυπα, διό εἶνε καὶ τερπνὴ καὶ ὠφέλιμος συγχρόνως. Ἡ δ' ἱστορία τῆς παρακμῆς τῶν Ἑλλήνων, μεστή οὖσα περιπετειῶν ἀπαισιῶν καὶ συμβεβηκότων ὀλεθρίων, σχεδὸν δὲ πανταχοῦ οὐδὲν ἄλλο ἀποκαλύπτουσα ἢ νάρκωσιν μὲν καὶ κατὰ πτωσιν ἐσωτερικὴν καὶ παραμόρφωσιν εἰδεχθῆ βίας δ' ἐξωτερικὰς καταστρεπτικὰς, λυπεῖ τὸν ἀναδιφούντα αὐτὴν καὶ καταπονεῖ, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἱκανοποιεῖ τὴν περιεργίαν αὐτοῦ δεικνύουσα τί καὶ πῶς ἀπέβη τὸ πάλαι ποτὲ μεγαλεῖον ἐκεῖνο, πῶς ἐσκέπτοντο, τί ἐπραττον καὶ τί ἀπέγειναν ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων οἱ ἀπόγονοι τῶν μεγαθύμων ἐκείνων καὶ μεγαλουργῶν ἀνθρώπων, ὥστε μετ' αὐξάνοντός πάντοτε ἐνδιαφέροντος διαφυλλίζει τις ἀηδεῖς πολλάκις καὶ μονοτόνους χρονογραφίας, ἀναδιφεῖ ἀρχεῖα καὶ περισυνάγει καὶ συγκρίνει τὰς γλίσχρας καὶ ἐν πολλοῖς συγκεχυμένας ἱστορικὰς εἰδήσεις, ὅπως διασαφηνίσῃ τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην ἐποχὴν τοῦ βίου τῆς εὐγενεστέρως τῆς ἀνθρωπότητος μερίδος. Πόσον δ' ἱκανοποιοῦνται τελευταῖον οἱ κόποι τοῦ ἀκαμάτου ἱστοριοδίδου, ὅταν μετ' ἐκπλήξεως ἅμα καὶ χαρᾶς ἀνακαλύπτῃ, ὅτι ἐκ πάντων τῶν ἔθνων τῆς ἀρχαιότητος μόνον τὸ ἐλληνικόν, καὶ μετὰ τὴν δεινότεραν κατὰ πτωσιν καὶ ταπεινώσιν, οὐ μόνον δὲν ἐξέπνευσεν ὀλοτελῶς, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰς διετήρησε δυνάμεις, ὅπως μετὰ μακράκινα ὕπνον καὶ νεκροφάνειαν πάλιν συνελθὼν εἰς ἑαυτὸ ἀνεγερθῇ νεανικὸν καὶ ἀκμαῖον καὶ ὡς φοῖνιξ ἐκ τῆς τέφρας τοῦ ἀναγεννηθῇ! Μοναδικὸν τῷ ὄντι ἐν τῇ ἱστορίᾳ παράδειγμα! Εἰδικώτερον δ' ἢ ἔρευνα τῆς μετὰ Χριστὸν ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν οὐ μόνον τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως μεγαλεῖον κάλλιον διαφωτίζει καὶ τὸ μητρῶον τῶν ἐνδόξων καὶ μεγάλων αὐτῆς τέκνων συμπληροῖ διὰ τῆς ἀνευρέσεως ἀνδρῶν, οἷοι ὁ Δέξιππος, αὐτὸς ὁ Μιχαήλ Ἀχομινάτας, ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ Μιχαήλ Λίμποντας, καὶ ἄλλοι, καὶ γυναικῶν, οἷα ἡ Ἀθη-

ναῖς, ἡ Εἰρήνη, ἡ Θεοφανώ, ἡ σουλτάνα Βασιλική, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν ὠραίων τεχνῶν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τῆς καλαισθησίας τὴν διεγερσιν τὰ μάλιστα συντείνει, διότι τὰ περισωζόμενα ἐρείπια καὶ λείψανα τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς τέχνης, καίπερ οἰκτρότατα ἠκρωτηριασμένα, ἀποκαλύπτουσιν ἡμῖν πᾶν ὅ,τι τέλειον καὶ ὑψηλὸν ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ ποτὲ ἡ τέχνη διὰ χειρὸς ἀνθρώπου.

Πρὸς ἀκριβεστέραν δὲ καὶ ὀρθὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων μετὰ Χριστὸν ἀναπόφευκτον εἶνε νὰ γνωρίζωμεν τὰς σπουδαιότατας τοῦλάχιστον περιπετείας καὶ συμβάντα τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ταύτης μέχρι Χριστοῦ, διότι ἡ μία ἐποχὴ εἶνε συνέχεια τῆς ἄλλης. Τοῦτου ἕνεκα θέλομεν πραγματευθῆ ἑνταῦθα συνοπτικώτατα καὶ εἰσάγωγικῶς περὶ τῶν κυριωτάτων γεγονότων τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων μέχρι τότε.

Τίνες ὑπῆρξαν οἱ πάντων πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς· οἱ ἀρχαιότατοι ὅμως μνημονευόμενοι ὡς κυριαρχήσαντες καὶ συνεικισμοὺς ἐν αὐτῇ συμπήξαντες, καὶ ἰδίως ἐντὸς τῆς ὑπὸ τῆς Πάρνηθος, τοῦ Πεντελικοῦ καὶ τοῦ Ὑμηττοῦ περικλειομένης εὐρείας λεκάνης, ἦν ὁ Κορυδαλλὸς καὶ ὁ Αἰγάλεως διασχίζουσιν εἰς δύο ἄνισα πεδιά, τὸ Θριάσιον τῆς Ἐλευσίνης καὶ τὸ τῶν Ἀθηναίων, εἶνε οἱ *Πελασγοί*, οἱ πρῶτοι ἰδρύσαντες μονίμους κατοικίας καὶ ὀχυρώσαντες αὐτάς ἐν τῇ πρότερον ἀβεβαίως καὶ ἀσταθῶς ὑπὸ μετανάστευσαν καὶ φερεοίκων φυλῶν οἰκουμένη Ἑλλάδι¹. Οἱ Πελασγοὶ οὗτοι ἦσαν βεβαίως μία τῶν φυλῶν ἐκείνων, ἐπικρατήσασα τῶν ἄλλων καὶ δοῦσα καὶ εἰς ταύτας καὶ εἰς τὴν ὅλην χώραν τὸ ὄνομα τῆς, οἱ προπάτορες τῶν βραδύτερον παρομοίως ἐπικρατησάντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ ἐπικληθῇ μὲν ἡ χώρα ἀπ' αὐτῶν *Ἑλλάς*, νὰ μετονομασθῶσι δὲ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς *Ἕλληες* κοινῇ ὀνόματι. Περιεῖχε δ' ἡ Ἀττικὴ ἐπὶ τῶν Πελασγῶν δώδεκα δήμους ἢ κώμας, ἐκτισμένους μακρὰν τῆς περιρρεούσης τὴν χώραν θαλάσσης «διὰ τὴν ληστείαν ἐπὶ πολὺ ἀντισχοῦσαν», ἰδίως ἐκ μέρους τῶν θα-

¹ Πρβ. Θουκυδ. 1, 2 «Φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλάς καλουμένη οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη, ἀλλὰ μεταναστάσεις τε οὔσαι τὰ πρότερον καὶ βεβαίως ἕκαστοι τὴν ἑαυτῶν ἀπολείποντες, βιάζόμενοι ὑπὸ τινων ἀεὶ πλειόνων». Τὰ περὶ Ὠγύγου καὶ τῆς πρὸ τῶν Πελασγῶν ἱστορίας τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος εἶνε ὅλως μυθώδη. Ἴδε περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκ τῶν ἡμετέρων Σπουρ. Λάμπρον ἐν Ἱστορ. Μελετήμ. σ. 1 ἐπ. καὶ ἰδίως σ. 12—25.

λασσοβίων καὶ πειρατῶν Καρῶν καὶ Φοινίκων¹. διότι οὗτοι ἀρχαίότατοι πάντων θαλασσοκρατήσαντες κατέλαβον πολλὰς τῶν νήσων καὶ τῶν ἄλλων ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ κατεμάστιζον διὰ συχνῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν τὰς ἐλληνικὰς παραλίας, μέχρις οὗ ὁ τῆς Κρήτης βασιλεὺς Μίνως, πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ναυτικὸν κτησάμενος κατὰ τὸν 13ον π. Χ. αἰῶνα, ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἐκ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ περιώρισεν εἰς τὴν ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἀκταῖς πατρίδα τῶν. Ἀπετέλουν δὲ αἱ τότε κῶμαι τῆς Ἀττικῆς ἀνὰ τέσσαρες μίαν τετράπολιν, ὡς ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις κατὰ τοὺς παλαιστοτάτους χρόνους, ἐν αἷς ὑπῆρχον Ἰωνες², πᾶσαι δ' ὁμοῦ αἱ πατριαρχικῶς κυβερνώμεναι κῶμαι αὗται εἶχον καὶ ἓνα ἀνώτατον κοινὸν βασιλεῖα, ἰδίως ὡς πολέμαρχον.

Τοιοῦτος ὁλοκλήρου τῆς Ἀττικῆς πρῶτος βασιλεὺς λέγεται ὅτι ὑπῆρξεν ὁ Πελασγὸς Ἀκταῖος, ἐξ οὗ καὶ ἡ χώρα Ἀκταία μέχρι τίνος ἐκαλεῖτο³, λείψανα δὲ λόγου ἄξια τῆς πελασγικῆς ἐποχῆς καὶ κυριαρχίας ἐν Ἀττικῇ, μαρτυροῦντα τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ ἐκείνου καὶ τῶν βασιλέων αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὑπάρχουσι μέχρι σήμερον ἐν τῷ πρὸ τῆς ἐνώσεως τῶν ποταμῶν Κηφισσοῦ καὶ Ἰλισσοῦ τριγώνῳ αἱ Κρανναί, ἦτοι Πετραῖαι, οἱ ἐπὶ τῶν βράχων δηλ. τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν πέριξ λόφων τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῶν Νυμφῶν, τῆς Πνυκὸς καὶ τῶν Μουσῶν, λελαξευμένοι συνοικισμοὶ—κατοικίαι, ὁδοί, κλίμακες, πλατεῖαι, βωμοί—ἐξ ὧν καὶ οἱ κάτοικοι τότε Κρανναοὶ ἦτοι Πετραῖοι ἐκαλοῦντο⁴.

¹ Πρβ. Θουκ. 1, 7. 8. Ἡροδ. 3, 122. καὶ Φιλόχορον παρὰ Στράβωνι (397) «πορθουμένης τῆς χώρας ἐκ θαλάσσης ὑπὸ Καρῶν».

² Τοιαύτη τετράπολις ἦτο τὸ ἐν τινι ἐπιγραφῇ «Μεσόγειον κοινόν» καλούμενον, εἰς ὃ ἀνῆκε καὶ ὁ δῆμος Γαργηττός, κείμενος παρὰ τοὺς νῦν Ἀμπελοκήπους. Ἡ Γαργηττός ἦτο πατρίς τοῦ γενάρχου Ἰωνος καὶ ἐν αὐτῇ διαδραματίζεται ἡ ἀρχαιοτάτη ἱστορία τῆς Ἀττικῆς. Πλὴν τῶν Ἰωνῶν ὅμως μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἀττικῆς κατοικῶν ὑπῆρχον καὶ Θρᾶκες ἢ Πίερες, ἰδίως δὲ περὶ τὴν Ἐλευσίνα, ἐνθα καὶ πολὺ βραδύτερον ἰσχυροὶ οἱ Θρᾶκες Εὐμολπίδαι, οἱ κληρονομικῶς προϊστάμενοι τοῦ ἐν Ἐλευσίνῃ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ τῶν μυστηρίων. Ἀμφοτέρων δὲ τῶν στοιχείων τούτων ἡ ὑπαρξίς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν θεσμῶν, παραδόσεων καὶ θρησκευτικῶν ἐθίμων τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς. Πρβ. C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum, τόμ. Α', σ. 393 ἐπ. καὶ Ernst Curtius, Die Stadtgeschichte von Athen, ἐν Βερολίνῳ, 1891, σ. 19 ἐπ., 39 ἐπ.

³ Πρβ. Ἡροδ. 8, 44. Πausan. Ἀττικ. 2, 6 ἐπομ.

⁴ Πρβ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 25. Ἡροδ. 8, 44. καὶ Ernst Curtius ἐνθα ἀνωτέρω σ. 26 ἐπ.

Τέρμα δ' εἰς τὴν πελασγικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐποχὴν ἐν Ἀττικῇ ἔθηκε πιθανώτατα ὁ κατὰ τινὰς μὲν ἰθαγενὴς καὶ αὐτόχθων, κατ' ἄλλους δ' Αἰγύπτιος καὶ πιθανώτερον ἴσως Φοῖνιξ Κέκροψ, ὅστις μεταναστεύσας ἐνταῦθα περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου π. Χ. αἰῶνος ἐνυμφεῦθη τὴν θυγατέρα τοῦ τότε Πελασγοῦ βασιλέως καὶ ἐκράτησε τῶν πραγμάτων ὡς διάδοχος ἐκείνου,¹ πρόδρομος τοῦ βραδύτερον εἰς τὴν γειτονικὴν Βοιωτίαν ἐγκαταστάντος ὁμοεθνοῦς του Κάδμου. Ὁ Κέκροψ πρῶτος φαίνεται ὀχυρώσας τὴν Ἀκρόπολιν, ἣτις Κεκροπία ἀπ' αὐτοῦ ἐκλήθη, ὅπως καὶ οἱ κάτοικοι τῆς χώρας Κεκροπίδαι ἀπὸ Κραναῶν μετωνομάσθησαν,² οὗτος δ' ὑπήγαγε καὶ τοὺς δώδεκα συνοικισμοὺς ὑπὸ ἓν κοινὸν ἀνώτατον δικαστήριον, τὸν Ἄρειον Πάγον· πρὸς δὲ εἰσῆγαγεν εἰς τὴν Ἀττικὴν τὴν ναυτιλίαν, τὴν μεταλλουργίαν καὶ ἄλλην βιομηχανίαν, τὸν θεσμόν τοῦ γάμου καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης, κατὰ τινὰς δὲ καὶ τὴν τῆς αἰγυπτιακῆς θεᾶς Νεῖθ, ἐξ ἧς δῆθεν διεπλάσθη ἀκολούθως ἡ Ἀθηνᾶ, καὶ ἐδίδαξε τοὺς κατοίκους τὴν κηλιεργίαν τοῦ ἐλαιοδένδρου καὶ τὴν ἐκθλίψιν τοῦ ἐλαίου.

Ἐπεκράτει δὲ τῶν θεῶν τῆς χώρας ὡς πολιούχος ἐπὶ τῶν θαλασσοβίων Φοινίκων ὁ θεὸς τῆς θαλάσσης Ποσειδῶν. Οἱ Φοινῖκες πρῶτοι πιθανῶς ἀνεκάλυψαν καὶ τὰ ἐν Λαυρεῷ ἀργυρεῖα, ὡς ἀνεκάλυψαν καὶ ἄλλα ἀνά τὰς ἑλληνικὰς χώρας μεταλλεῖα, τῆς δ' ἐν τῇ χώρᾳ ἐπικρατήσεως αὐτῶν μαρτύρια κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα ἱστορικοὺς χρόνους ἦσαν τὰ εἰς Φοινίκας ἀνάγοντα τὴν καταγωγὴν ἰσχυρὰ γένη τῶν Γε-

¹ Ἡ ἀρχαιότερα παράδοσις θεωρεῖ τὸν Κέκροπα αὐτόχθονα, μεταγενεστέρα δὲ γνώμη χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς Αἰγύπτιον, καὶ δὴ ἐκ Σαΐδος τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' οἱ Αἰγύπτιοι, κατ' ἐξοχὴν μισόξενοι ὄντες καὶ ἥκιστα νεωτερισταί, σπανιώτατα ἐπεχείρησαν ἀποικίας εἰς τὴν ξένην, ὡς ἡ εἰς Ἑλλάδα φυγὴ τοῦ βασιλόπαιδος Δαναοῦ, πρὸ τοῦ ἐβδόμου δὲ π. Χ. αἰῶνος καὶ ἐν Αἰγύπτῳ οὐδεμίαν ἐπέτρεπον τῶν ξένων ἐγκατάστασιν πλὴν τῆς τῶν Ἑβραίων ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ὑξως, δὲν ἦσαν δὲ καὶ ἰδιαζόντως ναυτικοὶ λαοί. Καὶ ἡ ἐλαία δὲν ἦτο ἐγχώριον τῆς Αἰγύπτου δένδρον, ἴσως δὲ καὶ ὀλοτελῶς ἔλειπεν ἐξ αὐτῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Τούναντίον τὰ μυθολογούμενα περὶ ἐπικρατήσεως τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ἀττικῇ πρὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλα πολλὰ τεκμήρια πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι φοινικὴς μᾶλλον ἢ αἰγυπτιακὸς ἐποικισμὸς ἐγένετο κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους ἐν Ἀττικῇ, ᾧ ὅτι ἀμφότερα ἐγένοντο ἀλληλοδιαδόχως, ἂν ἄληθεύῃ ἡ γνώμη, ὅτι τὰ Ἑλευσίνια μυστήρια καὶ ἡ λατρεία τῆς Δήμητρος εἰσῆχθησαν ἐξ Αἰγύπτου.

² Πρβ. Ἡροδ. 8, 44.

φυραίων, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ οἱ τυραννοκτόνοι Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων, καὶ τῶν Φοινίκων¹, κατὰ τινὰς δέ, λίαν ἀπιθάνως, καὶ οἱ μέχρι τοῦδε ἐν τῷ παρὰ τὴν Σαλαμῖνα Ἀγίῳ Γεωργίῳ σωζόμενοι σωροὶ κογχυλίων ἐκ τῶν λεγομένων πορφυρῶν, τὰ ὅποια ἀλιεύοντες ἐκείνοι μετεχειρίζοντο ἐν τοῖς πορφυρείοις, ἵνα ἐξάγῃσι τὸν πολύτιμον πορφυροῦν βαφικὸν χυμὸν².

Ἐκ δὲ τῶν διαδόχων τοῦ Κέκροπος βασιλείων τῆς Ἀττικῆς μνείας ἄξιος εἶνε ὁ Ἀμφικτύων, ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ ὁποίου Ἀτθίδος καὶ ἡ χώρα Ἀττικὴ λέγεται ὅτι μετωνομάσθη³. Τοῦ δ' Ἀμφικτύονος διάδοχος ὑπῆρξεν ὁ καταλύσας τὴν ξένην κυριαρχίαν Ἑρεχθεὺς Α', ὁ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ἑριχθόνιος ἐπικαλούμενος⁴, καὶ ὁ διασημότερος πρὸ τοῦ Θησέως βασιλεὺς καὶ ἥρωας τῆς Ἀττικῆς. Ἐμυθαλοεῖτο ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Γῆς, διὸ γηγενὴς καὶ

¹ Πρβ. Ἡροδ. 5, 57. 61. καὶ Ἡσύχιον ἐν λέξει Φοίνικες.

² Τοιοῦτοι σωροὶ κογχυλίων παρατηρήθησαν καὶ ἐν Κυθήροις καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου ὑπῆρχον ἀποικίαι Φοινίκων. Τοὺς δ' ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ, τῷ παρὰ τὴν Σαλαμῖνα, σωροὺς παρατήρησαν ἄλλοι τε πρότερον καὶ ὁ Σαυρίδων Λάμπρος, ὅστις θεωρεῖ αὐτοὺς λείψανα πορφυρείων Φοινικικῶν (Ἱστορ. Μελετήμ. σ. 26 ἐπ. 31 — 43, 221 — 222). Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν νομίζομεν τὸ πρᾶγμα ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως, διότι τοιαῦτα πορφυρεῖα φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἀττικῇ, διὰ τὴν μεταξουργίαν βεβαίως, καὶ 2500 ἔτη μετὰ τὸν Κέκροπα καὶ τοὺς Φοίνικας, κατὰ τὸν 10ον, τὸν 11ον, καὶ δὴ τὸν 12ον μ. Χ. αἰῶνα. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὅσων λέγει ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτος περὶ κογχυλαλιευτικῶν πλοιαρίων ἐξ Ἀττικῆς (Σωζόμ. Β', σ. 275) καὶ ἐκ τίνος ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ 11ου αἰῶνος, ἐν ᾗ ἀναγράφεται ὡς ζήσας τότε ἐν Ἀθῆναις κογχαλάριος (πρβ. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. τοῦ 1852 σ. 837). Γνωστὸν δὲ ὅτι ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ὑπῆρχον πολλοὶ κογχυλευταὶ χαίροντες καὶ ἀτέλειαν (πρβ. Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, κ. 51, σ. 244 ἐκδ. Βόννης). Τίς λοιπὸν βεβαίως ἡμᾶς ὅτι οἱ ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ σωροὶ δὲν εἶνε ἐκ βυζαντινῶν χρόνων; Ἀλλως τε καὶ κογχυλίων σωροὶ εὐρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πολὺ βραδύτερον κτισθέντος καὶ κατερειπωθέντος Ὠδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ (πρβ. Finlay, History of Greece, Δ' . σ. 56).

³ Στράβ. 397. Πausan. Ἀττικ. 2, 6. Ἀλλ' ἐπιτρέπουσι τοῦτο γραμματικοὶ λόγοι;

⁴ Ὅτι Ἑρεχθεὺς Α' καὶ Ἑριχθόνιος εἶνε εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἐξάγεται ἐκ τῆς παραβολῆς τοῦ Ὀμήρου (Ἰλ. Β., 547) καὶ Ἡροδότου (8, 55) πρὸς Ἀπολλόδωρον (3, 14), Δουκιανὸν (Φιλοψευδ., 3.) καὶ Πausanίαν (Ἀττικ. 26.5).

χθόνιος, ἥτοι αὐτόχθων ὠνομάζετο¹ καὶ ὅτι ἀνετράφη ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας εὐγνωμονῶν ἤγειρεν οὗτος οἶκον, ἥτοι ναόν, ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἔστησεν ἐν αὐτῷ ξόανον τῆς θεᾶς ἐκ ξύλου ἐλαίας καὶ διέταξεν εἰς τοὺς δῆμους πάντας ἑορτάς κοινὰς ἐπικληθεῖσας Ἀθήναια, τῆς πολιᾶδος Ἀθηνᾶς παραγκωνισάσης οὕτω τὸν τέως πολιοῦχον Ποσειδῶνα. Δηλοῦται προφανῶς διὰ τῶν παραδόσεων τούτων περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ ἀνατροφῆς τοῦ Ἑρεχθεύς Α'. καὶ περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς χερσαίας Ἀθηνᾶς ἐπὶ τοῦ θαλασσίου Ποσειδῶνος, ὅτι ὁ Ἑρεχθεύς ἢ Ἐριχθόνιος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μετὰ τοὺς Φοῖνικας αὐτόχθων βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ ὅτι τὸ χερσαῖον τῆς χώρας στοιχεῖον ἐξέβαλε τῆς ἀρχῆς τοὺς θαλασσοβίους ξένους. Καὶ κατ' ἄλλα δὲ ἐρρύθμισεν ὁ Ἑρεχθεύς τὰ τῆς θρησκείας τοῦ ἀττικοῦ λαοῦ καὶ ἀποθανῶν ἐτάφη ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ τῇ πολιᾷδι Ἀθηνᾷ ἀνεγερθέντι ναῷ, ὅπερ Ἑρέχθειον ἐκ τούτου ἐκλήθη². Ἐπ' αὐτοῦ καὶ οἱ ἀπὸ Κεκροπίδος Κεκροπίδαι καλούμενοί κάτοικοι Ἀθηναῖοι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἐκλήθησαν καὶ ἡ Ἀκρόπολις δὲ ἀπὸ Κεκροπίας Ἀθήνη καὶ μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν συνοικισμῶν Ἀθηναὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετωνομάσθησαν³.

Ἐκ δὲ τῶν διαδόχων τοῦ Ἑρεχθεύς διαπρεπέστατοι ὑπῆρξαν ὁ Αἰγυεύς καὶ πρὸ πάντων ὁ μέγας υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Θησεύς, ὁ πρῶτος καὶ κυριώτατος ἰδρυτὴς τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας καὶ τοῦ μεγάλου τῆς χώρας μέλλοντος. Τὸ πρῶτον μέγα ἔργον, ὅπερ ὁ ἥρως οὗτος διέπραξεν ὑπὲρ τῆς πατρίδος του, ἦτο ὅτι ἀπῆλλαξεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ σκληροῦ καὶ ἀτιμωτικῆς φόρου, ὃν ἐτέλει τῇ Κρήτῃ, ἀποστέλλουσα κατ' ἔτος ἐπτά νέους καὶ ἰσαριθμούς νέας, οἵτινες οὐδέποτε πλέον ἐπίστρεφον εἰς τὰ ἴδια. Διότι ὁ μέγας ἐκαῖνος τῶν Καρῶν ἐξελοθρευτὴς Μίνως, θαλασσοκρατήσας, ἐπέβαλε καὶ αὐτὸς ἀντ' ἐκείνων φόρους εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, εἰς τοὺς Ἀθηναίους δὲ τὸν ἀνθρώπινον ἐνιαύσιον ἐκαῖνον φόρον. Ἀκολουθῶς ὁ Θησεύς κατὰ τὸν Πλούταρχον « μέγα καὶ θαυμαστὸν ἔργον εἰς νοῦν βαλόμενος, συνώκισε τοὺς

¹ Πρβ. Σοφ. ΑἹ. 202, «Χθονίων ἀπ' Ἑρεχθειδῶν».

² Πρβ. Ἡρόδ. 8,44. καὶ Πausan. Ἀττικ. 26,5.

³ Ἡρόδ. 8,44. Τὰς περὶ Ἑρεχθεύς παραδόσεις γνωρίζει καὶ ὁ Ὅμηρος (Ἰλ. Β, 546 — 551. Ὀδυσσ. η, 78 ἐπ.) Πρὸς τιμὴν δὲ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ Ἀθήνης καλουμένης, ἐκλήθη ἡ πόλις Ἀθῆναι κατὰ τὸν ῥήτορα Λυκούργον (κατὰ Λεωκράτους).

» τὴν Ἀττικὴν κατοικοῦντας εἰς ἓν ἄστυ καὶ μίαν πόλιν ἕνα δῆμον
 » ἀπέφηνε, τῶς σποράδας ὄντας καὶ δυσανακλήτους πρὸς τὸ κοινὸν
 » πάντων συμφέρον, ἔστι δ' ὅτε καὶ διαφερομένους ἀλλήλοις καὶ πολέ-
 » μουντας. Ἐπιὼν οὖν ἀνέπειθε κατὰ δῆμους καὶ γένη, τῶν μὲν ἰδιω-
 » τῶν καὶ πενήτων ἐνδεχομένων ταχὺ τὴν παράλησιν αὐτοῦ, τοῖς δὲ
 » δυνατοῖς ἀβασίλευτον πολιτείαν προτείνων καὶ δημοκρατίαν, αὐτῷ
 » μόνον ἄρχοντι πολέμου καὶ νόμων φύλακι χρησομένην, τῶν δὲ ἄλ-
 » λων παρέξουσιν ἅπασιν ἰσομοιρίαν. Τοὺς μὲν ταῦτα ἐπειθεν. Οἱ δὲ
 » τὴν δύναμιν αὐτοῦ δεδιότες, μεγάλην οὖσαν ἤδη, καὶ τὴν τόλμην
 » ἐβούλοντο πειθόμενοι μᾶλλον ἢ βιαζόμενοι ταῦτα συγχωρεῖν. Κατα-
 » λύσας οὖν τὰ παρ' ἐκάστοις πρυτανεῖα καὶ βουλευτήρια καὶ ἄρχας,
 » ἐν δὲ ποιήσας ἅπασιν κοινὸν ἐνταῦθα πρυτανεῖον καὶ βουλευτήριον,
 » ὅπου νῦν ἵδρυται τὸ ἄστυ, τὴν τε πόλιν Ἀθήνας προσηγόρευσε (;)
 » καὶ Παναθηναία θυσίαν ἐποίησε κοινήν. Ἐθυσε δὲ καὶ μετοίκια τῇ
 » ἑκτῇ ἐπὶ δέκα ἑκατομβαιῶνος, ἣν ἔτι καὶ νῦν θύουσι. Καὶ τὴν βα-
 » σιλείαν ἀφείξ, ὥσπερ ὠμολόγησε, διεκόσμει τὴν πολιτείαν ἀπὸ θεῶν
 » ἀρχόμενος.....

» Ἔτι δὲ μᾶλλον αὐξῆσαι τὴν πόλιν βουλόμενος ἐκάλεε πάντας
 » ἐπὶ τοῖς ἴσοις καὶ τὸ « Δεῦρ' ἴτε πάντες λεῶ » κήρυγμα Θησέως
 » γενέσθαι φασί, πανδημίαν τινὰ καθιστάντος· οὐ μὴν ἄτακτον οὐδὲ
 » μεμιγμένην περιεῖδεν ὑπὸ πλῆθους ἐπιχυθέντος ἀκρίτου γενομένην
 » τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ πρῶτος ἀποκρίνας χωρὶς Εὐπατρίδας καὶ
 » Γεωμόρους καὶ Δημιουργούς, Εὐπατρίδας δὲ γινώσκειν τὰ θεῖα καὶ
 » παρέχειν ἄρχοντας ἀποδοῦς καὶ νόμων διδασκάλους εἶναι καὶ ὁσίων
 » καὶ ἱερῶν ἐξεταστάς, τοῖς ἄλλοις πολίταις ὥσπερ εἰς ἴσον κατέστησε,
 » δόξῃ μὲν Εὐπατριδῶν, χρεῖα δὲ Γεωμόρων, πλῆθει δὲ Δημιουργῶν
 » ὑπερέχειν δοκούντων. Ὅτι δὲ πρῶτος ἀπέκλινε πρὸς τὸν ὄχλον, ὡς
 » Ἀριστοτέλης φησί, καὶ ἀφῆκε τὸ μοναρχεῖν ἔοικε μαρτυρεῖν καὶ
 » Ὅμηρος ἐν νεῶν καταλόγῳ, μόνους Ἀθηναίους δῆμον προσαγο-
 » ρεύσας¹.»

Διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων τούτων τοῦ Θησέως ἡ μέχρις αὐτοῦ πι-
 θανὴς ἐν μόνῃ τῇ Ἀκροπόλει καὶ ἐπὶ τῶν παρακειμένων λόφων περιο-
 ρισμένη πόλις, καταστάσα κέντρον τῆς ἀττικῆς πολιτείας, ἔλαβε μεί-

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Θησέως, κ. 24—25. Πρβ. καὶ Στράβ. 397, «Πάλιν
 δ' ὕστερον εἰς μίαν πόλιν συναγαγεῖν λέγεται τὴν νῦν τὰς δώδεκα Θησεύς.»

ζονα περιοχὴν καὶ ἐξετάθη πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν, ὃ δὲ πληθυσμὸς τοῦ ἔσσεως ὁσημέραι ἔκτοτε ἠϋξανε, ἐνῶ ὁ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀττικῆς πόλεων βαθμηδὸν ἡλαττεῖτο. Ὁ Θησεύς εἰσήγαγε πρὸς τοῦτοίς τὴν ἐπιγαμίαν μεταξὺ τῶν διαφόρων πόλεων καὶ τὴν λατρείαν τῆς Πανδῆμου Ἀφροδίτης καὶ τῆς Πειθεύς¹, τοῦτο δὲ διηυκόλυνεν οὐσιωδῶς τὴν συγχώνευσιν τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων εἰς ἓνα λαόν, ὅστις, ἐκ ταύτης τῆς ἐποχῆς κοινῶ ὀνόματι Ἀθηναῖοι ἐκλήθη²· διότι βέβαιον ὑπάρχει ὅτι ἔκτοτε Ἀθηναὶ σημαίνει καὶ τὴν ὅλην Ἀττικὴν, Ἀθηναῖοι δ' ἐκαλοῦντο ἀπὸ τοῦ Θησεύς καὶ πάντες τῆς Ἀττικῆς οἱ κάτοικοι³. Ἐγένετο δ' ἡ συγκέντρωσις αὕτη τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ μίαν πόλιν καὶ ἡ μεταρρύθμισις τοῦ πολιτεύματος περὶ τὰ 1300 π. Χ. καὶ εἶνε καὶ τῷ Ὁμήρῳ γνωστὰ³. Ἡ οὕτω δὲ παρασκευασθεῖσα κατὰστασις τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας διετηρήθη ἐν τοῖς πλείστοις καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Θησεύς βασιλείων τῆς Ἀττικῆς καὶ συνέτεινε μεγάλως εἰς τὴν εὐημερίαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς δυνάμεως αὐτῆς, ὥστε ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς Μενεσθεὺς συνεξεστράτευσεν μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἔχων πεντήκοντα πλοῖα. Ἄλλως τε καὶ ἠνδρίζετο κατὰ τὸν 13ον καὶ 12ον π. Χ. αἰῶνα καὶ ἡ ἄλλη Ἑλλάς καὶ ἤρξατο νὰ λαμβάνῃ ἐπιθετικὴν θέσιν κατὰ τῆς τέως ὑπερόχου καὶ κυριάρχου Ἀσίας, οὐ μόνον κεχωρισμένως, ὡς ὁ Μίνως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κοινού, ὡς ἐν τῷ Τρωϊκῷ πολέμῳ.

Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων διαδόχων τοῦ Θησεύς διασημότεροι ἐγένοντο οἱ τοῦ Νέστορος ἀπόγονοι Νηλεΐδαι Μέλανθος καὶ Κόδρος, ὧν ὁ μὲν

¹ Πausan. Ἀττικ. 22,3.

² Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον οἱ Ἀθηναῖοι ἐκλήθησαν Ἴωνες ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ Αἰγέως βασιλεύσαντος τῆς χώρας Ἴωνος. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα Ἴωνες ἀπεδίδετο εἰς πάντας τοὺς διακρινομένους διὰ τῆς κατὰ τετραπόλεις καὶ δωδεκαπόλεις διαιρέσεως καὶ τῆς τοῦ Ποσειδῶνος λατρείας, ἅτινα ἦσαν πολὺ πρὸ τοῦ Ἴωνος ἐν χρήσει, καὶ ἴσως ἦσαν πελασγικά ἔθιμα. Εἶνε μὲν βέβαιον ὅτι πολλοὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἴωνων ἦσαν ἄποικοι ἐξ Ἀττικῆς, ἄλλοι δὲ μὲν πάλιν δέχονται τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἴωνας ὡς πολλῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιοτέρους. Ἴδε περὶ τούτου Ernst Curtius, die Jonier vor der jonischen Wanderung. Ἐν Βερολίῳ, 1855.

³ Διότι ἐν Νεῶν Καταλόγῳ (Ἰλ. 6, 546 ἐπ.) δὲν ποιεῖται μνείαν ἄλλων ἀττικῶν πόλεων, ἀλλὰ μόνον τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Ἐρεχθίδεως, ὡς καλεῖ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς.

πρῶτος, ἐκ Πελοποννήσου προσφυγὼν εἰς Ἀττικὴν πρὸς τοὺς ὁμαφύλους Ἰῶνας καὶ προσπορίσας τοῖς Ἀθηναίοις τὴν νίκην διὰ μονομαχίας ἐν τινι πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς πολέμῳ, ἔλαβεν ὡς γέρας τὴν βασιλείαν, ὃ δὲ δεύτερος καὶ ἐκείνον ὑπερῃκόντισε κατὰ τὴν ὑπὲρ τῆς χώρας ἐθελουσίαν καὶ τελευταῖος ἔφερε ἀκέραιον τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς. Ὁ Κόδρος ἐβασίλευσε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν (1100 π. Χ. καὶ ἐξῆς), ὅτε καὶ αἱ Ἀθηναί, ὡς καὶ αἱ πλεῖσται ἄλλαι ἐλληνικαὶ πόλεις, περιῆλθον εἰς πόλεμον κατὰ τῶν πλανήτων ἐκείνων καὶ ταρᾶζιῶν μεταναστῶν, μαθὼν δ' ἐκ τίνος χρησμοῦ ὅτι ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος του ἐξήρτητο ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως αὐτῆς, μεγαθύμως προσήνεγκε τῷ 1065· ἑαυτὸν θυμῶς εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος προκαλέσας ἐντέχνως τὸν φόνον τοῦ ὑπὸ τῶν παλεμίων, οἵτινες ἀπεχώρησαν τῆς Ἀττικῆς, ἅμα ἔμαθον τίς ἦτο ὁ φονευθεὶς. Ἡ γενναία αὕτη τοῦ Κόδρου πράξις τοσοῦτον ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ὥστε ἀπεφάσισαν μηδένα πλέον μετ' ἐκείνων ν' ἀφῆκωσι μονάρχην βασιλέα καὶ περιώρισαν τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα εἰς ἀρχοντίαν ἰσόβιον ἀπονεμομένην εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Κόδρου κληρονομικῶς. Οὕτως ἐκηρύχθη ἐν ἔτει 1065 ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Κόδρου Μεδων ἰσόβιος ἄρχων, ἡ δὲ διάταξις αὕτη διήρκεσε 313 ἔτη, ἥτοι μέχρι τοῦ 752 π. Χ., χρηματισαντων ἐν ὅλοις 13 Μεδοντιδῶν ἰσοβίων ἀρχόντων. Καὶ προσεπωνομάζοντο μὲν καὶ οἱ ἄρχοντες οὗτοι βασιλεῖς, δὲν ἦσκουν ὅμως ἀκερσίαν καὶ ἀπόλυτον τὴν ἀρχήν, ἀλλ' εἶχον συμβούλους καὶ μέχρι τινὸς μετόχους αὐτῆς τοὺς εὐπατρίδας, κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἤδη ἐπὶ Μεδοντος ἢ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀκάστου «ἐπὶκατέστη» δευτέρα ἀρχή, ἡ πολεμαρχία, «διὰ τὸ γίνεσθαί τινας τῶν βασιλέων τὰ πολέμια μαλακοῦς», τελευταία δ' ἡ τοῦ ἄρχοντος περὶ τὴν διεύθυνσιν δικαστηρίων τινῶν ἀσχολουμένου. Ἦσαν δὲ καὶ οἱ δύο οὗτοι πρόσθετοι ἄρχοντες ἰσόβιοι καὶ ἐλαμβάνοντο εἴτε καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν Κοδριδῶν εἴτε ἴσως ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην ἐκ τῶν εὐπατρίδων ὑπὸ τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἣν ὁ Κέρκωψ εἶχε συστήσει κοινὸν τῆς χώρας δικαστήριον καὶ συμβούλιον¹.

Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς περιπετειώδους μεταναστάσεως τῶν

¹ Ὁ σπουδαῖος οὗτος νεωτερισμὸς τῆς τριχῇ διαιρέσεως τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ συμμετοχῆς τῶν εὐπατρίδων εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόδρου ἐγένετο γνωστὸς ἐκ τοῦ ἐσχατῶς ἀνευρεθέντος συγγράμματος τοῦ Ἀριστοτέλους «Ἀθηναίων Πολιτείας», (κ. 3).

Δωριέων πολλοὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν κατέφυγον πρὸς ἀσφάλειαν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἥτις ἰδίως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόδρου διετέλεσεν ἐν εἰρήνῃ, καὶ ἐντεῦθεν προῆλθε πρόημα τῆς χώρας καὶ παντοειδῆς ἀνάπτυξης¹, καθ' ὅσον δὲ τὸ διάστημα τῶν ἰσοθίων ἀρχόντων ἡ γνωστὴ τῶν Ἀθηναίων ἱστορία περιορίζεται εἰς ἀσημαντὰ τινα ἐσωτερικὰ γεγονότα καὶ τὴν βαθμικὴν τῆς χώρας προκοπὴν καὶ τῆς πολιτείας τὴν διάπλασιν. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἀρχόντος Ἀλκμαίωνος, Ὀλ. 7, 1 ἢ 2 = 752 ἢ 753 π. Χ., ἡ τῶν ἀρχόντων ἐξουσία περιορίσθη εἰς δέκα μόνα ἔτη², ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἡ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ἐπιρροή ηὔξανε βαθμηδόν, καθ' ὅσον ἡλαττοῦτο ἡ τῶν Κωδριδῶν. Κατὰ φυσικὸν δὲ λόγον ἐπεδίδωκον οὗτοι τὸν ὅσον ἔνεστι μείζονα περιορισμὸν τῆς τῶν ἀρχόντων ἐξουσίας καὶ τὴν συμμετοχὴν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατικῶν ἢ ὀλιγαρχικῶν, διό κατὰ Ὀλ. 24, 2 = 683 π. Χ., μετὰ ἑπτὰ δεκαετηρίδας, ἀντὶ τριῶν δεκαετιῶν ἐξελέγησαν ἑννέα ἐνικύσιοι ἀρχόντες, ἐκλεγόμενοι «ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην» μεταξὺ πάντων τῶν εὐπατριδῶν ὑπὸ τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἥτις ἐκτοτε ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν χρηματισάντων ἀρχόντων καὶ ἔμεινεν ἡ μόνη ἰσόθιος ἐν Ἀθῆναις ἀρχή. Οἱ ἐξ προστεθέντες νέοι ἐνικύσιοι ἀρχόντες ἐκλήθησαν θεσμοθέται, «ὅπως ἀναγράψαντες τὰ θέσμινα φυλάττωσι πρὸς τὴν τῶν παρανομούντων κρίσιν· κύριοι δ' ἦσαν καὶ τὰς δίκας αὐτοτελεῖς κρίνειν καὶ οὐχ ὥσπερ νῦν, προανκρίνειν», ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης· ἡσχολοῦντο λοιπὸν περὶ τὰ δικαστικά, ἐνῷ ὁ ἀρχὼν βασιλεὺς περιορίσθη εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν θρησκευτικῶν ὑποθέσεων, ὁ δὲ ἐιδικώτερον ἀρχὼν λεγόμενος ἀπέβη ἐπώνυμος, διότι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάζετο τὸ ἔτος. Ἐκυβέρνων δ' οἱ ἑννέα ἀρχόντες σύμβουλον ἔχοντες τὴν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλὴν, ἥτις «τὴν μὲν τάξιν εἶχε τοῦ διατηρεῖν τοὺς νόμους, διώκει δὲ τὰ πλείστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ κολάζουσα καὶ ζημιοῦσα πάντας τοὺς ἀκοσμοῦντας κυρίως³». Ἐκτοτε ἡ φιλοδοξία τῶν εὐπατριδῶν εὗρεν ἐλεύθερον στάδιον, ἤρξαντο δ' ἀνάθεκτοι αἱ πρὸς ἀλλήλους ζηλοτυπίαι καὶ χί ἔριδες, ὅπερ ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ ἐνισχύωνται συγκεντρύνοντες περὶ ἑαυτοὺς ὡς πλείστους ἐκ τῶν ἄλλων πολιτῶν, ὁ δὲ λαὸς ἤρξατο νὰ συναισθάνηται οὕτω τὴν τε δύναμιν καὶ τὴν χρησιμότητά του. Ὡστε συνέβη διὰ τῶν μεταρρυθμί-

¹ Θουκ. 1, 2.

² Διονύσι. Ἀλικαρνάσσ. 1, 1, 70.

³ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων Πολιτ. 3.

σεων ὅ,τι κατὰ τοὺς φυσικοὺς λόγους ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ συμβῇ· ὅπως ἐλαττώσωσιν οἱ ἀριστοκρατικοὶ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχόντων, ἡναγκάσθησαν νὰ περιποιηθῶσι τὸν πολὺν λαὸν καὶ νὰ παραχωρήσωσιν αὐτῷ μέρος τῆς ἐπὶ τῶν κοινῶν ἀρχῆς, οὕτω δ' ἐτίθησαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ καὶ βάσεις τῶν ἀμέσων δικαιωμάτων τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου ἐπὶ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἐξελέγοντο τότε καὶ ἑτεραι ἀρχαί, ναύκληροι, ὅπως φροντίζωσι περὶ τῶν ναυτικῶν τῆς χώρας, καὶ ταμίαι τῆς πολιτείας, κωλακρέται ἢ κωλαγρέται καλούμενοι, καὶ ἄλλοι, πάντες ἐκ τῶν εὐπατρίδων. Οὕτως ἀνεπτύσσετο διαρκῶς ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας καὶ ἀπὸ ὀλίγων περιήρχετο ἡ ἐξουσία πάντοτε εἰς περισσοτέρους. Ἡ αὐτὴ δὲ περίπου τῶν πολιτευμάτων βαθμιαία μεταρρυθμισίς καὶ ἐξελίξις ἐπεκράτησε κατὰ τὸν 8ον καὶ 7ον αἰῶνα καὶ παρὰ ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς πολιτείας, ἡ δ' Ἑλλάς ἐκραταιοῦτο καὶ προήγετο βαθμηδὸν καθ' οὓς χρόνους ἐν μὲν τῇ Ἰταλίᾳ ἐκτίζετο ἡ μέλλουσα τοῦ κόσμου κυρίαρχος Ρώμη, ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Ἀσσύριοι καὶ Βαβυλώνιοι καθυπέτασσον τοὺς Φοίνικας, τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς Αἰγυπτίους καὶ παρεσκεύαζον οὕτω τὸ ἔδαφος εἰς τὴν μεγάλην περσικὴν μοναρχίαν, ἥτις ἐμελλεν ἀπειλήσῃ δι' ὀλέθρου τὸν Ἑλληνισμόν.

Ἀλλ' ἅμα ἠύξησεν οὕτω τὸ περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐνδιαφέρον τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ καὶ ἡ συμμετοχὴ πλειόνων ἐν τῇ τῶν κοινῶν διοικήσει, ἤρξαντο, ὡς συνέβη ἄλλοτε ἐν ὁμοίαις περιστάσεσιν ἐν Ρώμῃ, ν' ἀναπτύσσωνται καὶ τὰ κομματικὰ μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν εὐγενῶν πάθη ἕνεκα τῆς ἀνισότητος τῶν δημοσίων βαρῶν καὶ δικαιωμάτων καὶ τῆς ἐντεῦθεν φυσικῶς ἀναφυεμένης διαφορᾶς συμφερόντων· διότι ὁλόκληρος ὁ ἐλεύθερος ἀττικὸς λαὸς ἦτο ἀπὸ Ἴωνος ἥδη κατὰ τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων αὐτοῦ υἱῶν Γελέοντος, Ὀπλητος, Ἀργάδεω καὶ Αἰγικόρεω διηρημένος εἰς Γελέοντας ἢ Τελέοντας, ἦτοι τοὺς ἐν τέλει, τοὺς εὐπατρίδας, ἐξ ὧν ἐλαμβάνοντο αἱ ἀρχαί, εἰς Ὀπλητας ἢ μαχίμους, εἰς Ἀργάδεις ἢ Ἐργάδεις, τοὺς γεωργοὺς καὶ βιοτέχνας, καὶ εἰς Αἰγικορεῖς ἢ κτηνοτρόφους, τῆς ὑπὸ Θεσέως εἰσαχθείσης τριχῇ διαιρέσεως εἰς Εὐπατρίδας, Γεωμόρους καὶ Δημοουργοὺς καταργηθείσης πάλιν ὀλίγον μετ' ἐκείνων. Πάντων δὲ τούτων τά τε χρηματικὰ μέσα ἦσαν φυσικῶς τῷ λόγῳ ἄνισα καὶ τὸ ἐπὶ τῆς κατοχῆς τῶν δημοσίων ἀξιομάτων δικαίωμα, ἰδίως μεταξὺ τῶν ἡσυχέων πτωχοτέρων καθισταμένων πολλῶν καὶ τῶν πλευσίων καὶ εὐπατρι-

δῶν, οἵτινες ἀπέβαινον πάντοτε ἐπιβλητικώτεροι καὶ φορτικώτεροι, καταστήσαντες διὰ τῆς τοκογλυφίας πολλοὺς τῶν πτωχοτέρων ὅλως ἀκτῆμονας καὶ ἀποχειροβιώτους καὶ τοῦτ' αὐτὸ δούλους, ἐντεῦθεν δὲ συνέστη ἡ πάσχουσα τάξις τῶν Θητῶν.

Τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ τὴν δυσἀρέσκειαν τῶν πολλῶν ἐπωφελοῦμενος ὁ εὐγενὴς Ἀθηναῖος Κύλων, ἀνὴρ ὀλυμπιονίκης καὶ γαμβρὸς τοῦ τυράννου τῶν Μεγαρέων Θεαγένους, καὶ στηριζόμενος ἐπὶ χρησμοῦ τινος ἐνθαρρύνοντος τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ, ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 612 νὰ καταλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν, ὡς συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν πολλαῖς τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ὑπὸ τῶν λεγομένων τυράννων, καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν μοναρχίαν, πρὸς τοῦτο δ' ὠχυρώθη μετὰ στρατοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Τὸ ἐπιχείρημα ἐν τούτοις ἀπέτυχεν ἐντελῶς, τοῦ μὲν Κύλωνος ἀναγκασθέντος νὰ φύγῃ κρύφα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τῶν δὲ ὁπαδῶν αὐτοῦ παραδοθέντων ἐπὶ συνθήκῃ καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν παρὰ νόμῳ φονευθέντων ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς δημοκρατικῆς μερίδος εὐπατρίδου Μεγακλέους, καὶ οὕτω διεσώθη τὸ μέχρι τοῦδε πολίτευμα¹. Ἡ ἀποτυχία ὅμως αὕτη τοῦ Κύλωνος, ὁ παράσπονδος φόνος τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ καὶ αἱ ἐντεῦθεν γεννηθεῖσαι ἔριδες καὶ ἀναστατώσεις διὰ τὸ *Κυλῶνειον ἄγος*, οἱ αἵτιοι τοῦ ὁποίου Ἀλωμαιωνίδαι ἐξωρίσθησαν πανοικεῖ, ἐγένοντο ἀφορμὴ δεινοῦ μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Μεγαρέων πολέμου, καθ' ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπώλεσαν τὴν Σαλαμῖνα καὶ τοσοῦτον ἐδεινοπάθησαν, ὥστε ἐκλείσαν συνθήκην εἰρήνης πρὸς τὸν Θεαγένη καὶ ἐψήφισαν θάνατον τὴν ζημίαν εἰς τὸν ἀποτολμήσοντά ποτε νὰ προτείνῃ ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, μέχρις οὗ ὁ εὐπατρίδης Σόλων διὰ στρατηγῆματος κατέπειπεν αὐτοὺς νὰ ἐπιπέσωσι καὶ καταλάβωσιν ἐξ ἀπροόπτου τὴν Σαλαμῖνα, καὶ ἐκτοτε ἀπέκτησαν τὴν ὑπεροχὴν κατὰ τῶν Μεγαρέων².

Ἄλλ' ἂν ὁ ἐξωθεν κίνδυνος παρῆλθεν οὕτω διὰ τὰς Ἀθήνας, ὁ ἐσωτερικὸς ὅμως ἀναθρασμὸς καὶ ἡ μεταξὺ τῶν κομμάτων πάλῃ δὲν ἐκόπαζον. « Ἦν γὰρ ἡ πολιτεία τοῖς μὲν ἄλλοις ὀλιγαρχικὴ πᾶσι, καὶ » δὴ καὶ ἐδούλευον οἱ πένητες τοῖς πλουσίοις, καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα » καὶ αἱ γυναῖκες, καὶ ἐκαλοῦντο πελάται καὶ ἐκτῆμεροι· ἐπὶ ταύτης » γὰρ τῆς μισθώσεως ἐργάζοντο τῶν πλουσίων τοὺς ἀγρούς· ἡ δὲ πᾶσα

¹ Ἡρόδοτ. 5. 71. Θουκυδ. 1, 126. Πλούταρχ. ἐν βίῳ Σόλωνος, κ. 12.

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Σόλωνος, κ. 13 ἐπ.

« γῆ δι' ὀλίγων ἦν καί, εἰ μὴ τὰς μισθώσεις ἀποδιδούειν, ἀγώγιμοι καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ παῖδες ἐγίνοντο καὶ δεδεδεμένοι τοῖς δανείασιν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἦσαν μέχρι Σόλωνος »¹. Τὰ πάθη λοιπὸν πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχον κορυφωθῆ καὶ τοσοῦτον εἶχον δεινωθῆ τὰ πράγματα, ὥστε τὰ διαμαχόμενα μέρη, διὰ ν' ἀποφύγῃσι μείζονα δεινά, εἶχον ἐκλέξει ἐκ συμφώνου πρὸ τῶν Κυλωνείων ἤδη, τῷ 621-20, ἦτοι κατὰ τὴν 39-40ὴν Ὀλυμπιάδα, ἄρχοντα θεσμοθέτην τὸν Δράκοντα, ὅπως συντάξῃ νέους καταλλήλους νόμους καὶ μεταρρυθμίσῃ τὴν πολιτείαν διότι « χαλεπώτατον καὶ πικρότατον ἦν τοῖς πολλοῖς τῶν κατὰ τῆς πολιτείας ἀρχῶν μὴ μετέχειν ». Ἡ νομοθεσία ὅμως τοῦ Δράκοντος, ὑπερβολικώτατα αὐστηρὰ εὔσα, ταχέως ἀπεδείχθη ἀνεπιτηδεῖα πρὸς θεραπείαν τῶν ὑφισταμένων κακῶν καὶ ἐνωρίς ἐγένετο ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη ἐτέρας βελτίονος νομοθεσίας, διὸ ἀνετέθη τὸ ἔργον τοῦτο ὁμοθυμῶς τῷ ἐλευθερωτῇ τῆς Σαλαμῖνος Σόλωνι, ἐκλεγέντι ἐν ἔτει 594 κατὰ τὴν 46ην Ὀλυμπιάδα ἄρχοντι ἐπωνύμῳ καὶ νομοθέτῃ αὐτοκράτορι². Ὁ μέγας οὗτος καὶ σοφὸς νομοθέτης, ἵνα προλάβῃ παρόμοια τῷ τοῦ Κυλωνος πολήματα καὶ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου πᾶσαν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ πλουσίων, καθιστῶν δυνατὴν ἐν τῷ μέλλοντι τὴν συμβίωσιν τῶν διαφόρων τῆς πολιτείας στοιχείων, ἐπεχείρησε ριζικὴν αὐτῆς ἀναδιοργάνωσιν.

Καὶ πρῶτον ἐφρόντισε ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς πολλοὺς τῆς ἐκ μέρους τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν πλουσίων καταπίεσεως ἐπινότησας τὴν σειςάχθειαν καὶ « ἡλευθέρωσε τὸν δῆμον καὶ ἐν τῷ παρῶντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κω- » λύσας δανείζειν ἐπὶ τοῖς σώμασι καὶ νόμους ἔθηκε καὶ χρεῶν ἀποκο- » πὰς ἐποίησε καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν δημοσίων, ὥς σειςάχθειαν καλοῦ- » σιν ὡς ἀποσεισάμενοι τὸ βάρος »³. Ἦτο λοιπὸν ἡ σειςάχθεια οἰκονομολογικὸν μέτρον, δι' οὗ κατηργεῖτο μὲν τὸ ἐπὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τῶν ὀφειλετῶν δικαίωμα τῶν δανειστῶν, διηκολύνετο δὲ καὶ τῶν χρεῶν ἡ πληρωμὴ καὶ τῶν πενεστέρων ὁ βίος διὰ μεταβολῆς τοῦ μεγέθους τῶν τέως ἐν χρῇσει Φειδωνείων μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ δι' αὐξήσεως τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, τῆς μνᾶς ἀνατιμηθείσης ἀπὸ ἐβδομήκοντα περίπου εἰς ἑκατὸν δραχμᾶς. Ἐπειτα δ' ἐκήρυξεν ἀκύ-

¹ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθην. Πολιτ. 2.

² Πλούτ. ἐν Σόλ. κ. 15. ἐπ.

³ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων Πολιτ. 6.

ρους πάντας τοὺς νόμους τοῦ Δράκοντος, οἵτινες οὐδεμίαν πρόνοιαν ἔλαμβανον περὶ τῶν καταδυναστευομένων πτωχῶν καὶ ἀποχειροβιώτων, πλὴν τῶν φορικῶν, οἵτινες ἦσαν, φαίνεται, σύμφωνα πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις. Ἀκολουθῶς τὴν μὲν ἀρχαίαν ἀπὸ Ἰωνος τοῦ πληθυσμοῦ τοπικοφυλετικὴν διαίρεσιν εἰς 4 φυλάς, 12 φρατρίας καὶ 360 γένη, ὧν ἕκαστον περιελάμβανεν ἀριθμὸν τινα οἰκογενειῶν, ἀφῆκεν ὁ Σόλων ἰσχύουσιν χάριν τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ τῶν πολιτῶν δικαίου, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἅμα τῇ γεννῇ κατεγράφετο εἰς τὸ ἀνῆκον γένος καὶ φρατρίαν καὶ φυλὴν, ἵν' ἀναγνωρισθῇ ἐν καιρῷ ὡς γνήσιος πολίτης. Κατὰ τὰ πολιτικὰ ὁμῶς δικαίωματα καὶ βάρη διήρξεσε τὸ σύνολον τῶν πολιτῶν ἀναλόγως τῆς περιουσίας εἰς τέσσαρας τάξεις, ἀντικαταστήσας, ὅπως εἶχεν ἤδη πράξει ἐν μέρει καὶ ὁ Δράκων, τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ γένους διὰ τῆς πλουτοκρατίας· ἦσαν δ' αἱ τάξεις αὗται οἱ ἔχοντες 500 μεδίωνων ἑτησίαν πρόσοδον *Πεντακοσιομέδμοι*, οἱ ἔχοντες πρόσοδον τριακοσίων μεδίωνων καὶ δυνάμενοι ἵππους δύο τρέφειν *Ἰππεῖς*, οἱ ἰσοδύοντες 200 μεδίωνους καὶ κεκτημένοι ζευγὸς ἀροτριῶτων κτηνῶν *Ζευγίται* καὶ οἱ ἔχοντες εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 μεδίωνων ἢ ἀποχειροβιώτοι *Θῆτες*. Τὰ δὲ βάρη καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς πολιτείας ἀνέθηκεν εἰς μόνους τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις κατ' ἀναλογίαν, οἱ δ' ἀπηλλαγμένοι λειτουργιῶν *Θῆτες* εἶχον μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ συνεκκλησιάζειν, ἐκλέγειν καὶ δικάζειν, ὅπερ ὁμῶς δὲν ἦτο μικρὸν καὶ ἀσήμαντον. Διότι τὴν ὑπερτάτην ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ὅλην ἐξουσίαν ἀνέθηκεν ὁ Σόλων εἰς τὴν ἐκ μόνων τῶν ἐλευθέρων καὶ νομίμων πολιτῶν συγκροτουμένην ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἥτις ἐψήφισε νόμους, ἐξέλεγε δι' ἐκάστην ἀρχὴν ἀνὰ δέκα προκρίτους ἐξ ἐκάστης φυλῆς, ἐξ ὧν ἐκληροῦντο ἔπειτα ὑπὸ τῶν θεσμοθετῶν οἱ ὠρισμένοι διάφοροι ἄρχοντες, ὥριζε φόρους καὶ δαπάνας, ἐκήρυττε πόλεμον ἢ συνῆπτεν εἰρήνην καὶ ἐν γένει ἦτο ὁ ἀνώτατος τῆς πολιτείας ἰθύντωρ. Οὕτως εἰς μὲν τὰ δημόσια ἀξιώματα προσέβλεψε τοὺς κοινῇ καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς θεωρουμένους καὶ εὐποροῦντας τῶν πολιτῶν, τὴν δὲ καθόλου τῆς πολιτείας ρύθμισιν ἀνέθηκε τῷ πολλῷ λαῷ, δυνάμενῳ ἐκλέγειν τοὺς ἀρίστους ὡς ἐκτελεστάς τῆς ἐξουσίας καὶ κυβερνήτας του· διότι, ὡς ὁ ἴδιος λέγει,

ᾧδ' ἂν δῆμος ἄριστα σὺν ἡγεμόνεσσιν ἔποιτο,

Μῆτε λίην ἀνεθείς μῆτε πιεζόμενος.

Ἄλλαχού δὲ περιγράφει ὡς ἐξῆς τὸ σύστημά του,

Δῆμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον κράτος, ὅσον ἐπαρκεῖν,
Τιμῆς οὐτ' ἀφελῶν οὐτ' ἐπορεζάμενος.
Οἱ δ' εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγῆστοι,
Καὶ τοῖς ἐφρασάμην μὴδὲν ἀεικὲς ἔχειν,
Νικᾶν δ' οὐκ εἶας' οὐδετέρους ἀδίκως.

Τὴν δὲ τέως πανίσχυρον ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴν «ἔταξεν ἔτι νομοφυλακεῖν, ὥσπερ ὑπῆρχε καὶ πρότερον, ἐπίσκοπος οὖσα τῆς πολιτείας¹» ἄλλως ὅμως περιώρισε τὴν προτέραν εὐρείαν καὶ παντοίαν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν δικαιοδοσίαν, συγκροτήσας τὴν βουλὴν τῶν τετρακοσίων, λαμβανομένων κλήρω 100 ἐξ ἐκάστης τῶν 4 φυλῶν, ἥτις ἀντικατέστησεν ἐν τοῖς πλείστοις τὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἡ ἐξκίρετος ὅμως τοῦ Σόλωνος νομοθεσία, τὸ μόνον τότε σωτήριον τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ φάρμακον, δὲν εἶχε προλάβει εἰσέτι νὰ ἐπουλώσῃ πάσας τὰς πληγὰς καὶ νὰ κατευνάσῃ ἐντελῶς τὰ πάθη καὶ ἀνεφάνη ὁ φιλόδοξος καὶ ῥέκτης Πεισίστρατος, ὅστις, ἐπωφελοῦμενος τὴν εἰσέτι ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν διαφόρων μερίδων ἀντιπάθειαν καὶ ὑποψίαν, ἐξηπάτησε τὸν λαὸν δι' ἐπιτηδεῖου τεχνάσματος καὶ τῇ τυφλῇ αὐτοῦ βοηθείᾳ ἐσφετερίσθη τὴν ἀνωτάτην τῆς πολιτείας ἀρχήν· ἐν ἔτει 560, ὀλ. 55, 1, ἀναδειχθεὶς οὕτω τύραννος τῶν Ἀθηνῶν². Ἡ ἀνύψωσις αὕτη τοῦ φιλοδόξου μὲν, ἄλλως ὅμως πρᾶξου, νοήμονος καὶ φιλοπάτριδος Πεισιστράτου, διέκοψεν ἐν πολλοῖς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, μολοντί «διψκεί τὴν πόλιν μετρίως καὶ μᾶλλον πολιτικῶς» καὶ συνέτεινε πολὺ εἰς τὴν περαιτέρω πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῶν Ἀθηναίων ἐν τε ταῖς τέχναις καὶ ἐν τοῖς γράμμασι, ἐπετάχυνε δὲ καὶ τὴν διακόσμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι, χάρις εἰς τὸ ὅζυ, εὐκίνητον καὶ εὐανάπτυκτον τῆς ἰωνικῆς φυλῆς πνεῦμα, καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχον ποιήσει μεγάλας προόδους ὑπὸ πάσαν ἐποψίν, ὡς μόνον τὸ τοῦ Σόλωνος παράδειγμα ἀρκούντως μαρτυρεῖ, ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν ὅμως ἐπεκράτησε νέα τις καὶ ἑκτακτος ἀκμὴ καὶ παντοία ἀνάπτυξις. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ὁ Πεισίστρατος πρῶτος διέταξε τὴν συλλογὴν καὶ ταξινομήσιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ἀνάγνωσμα τῶν

¹ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθην. Πολιτ. 8.

² Ἡρόδ. ἐν 1, 59. Πλούταρχ. ἐν βίῳ Σόλωνος.

παιδων, ἔδρυσε δημοσίαν βιβλιοθήκην¹, ἐξύψωσε μέγας τὴν ἐορτὴν τῶν Παναθηναίων, ἤρξατο μεγαλοπρεπέστατα τῆς οἰκοδομίας τοῦ Ὀλυμπίου², ἔδρυσε πιθανῶς καὶ τὸ ἀρχαῖον Ὠδεῖον διὰ τοὺς τῶν ῥαψωδῶν ἀγῶνας³, ἐκτίσεν αὐτός τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ κατὰ τὸ τριακονταετὲς⁴ περίπου τῆς ἀρχῆς αὐτῶν διάστημα τὸν ναὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος⁵, καὶ καθόλου οἱ Πεισιστρατίδαι διετήρησαν ἀκμαῖα τὴν ὑπόληψιν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν Ἀθηναίων καὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἰδρυταὶ τῆς εὐδαιμονίας καὶ λαμπρότητος ἐκείνης τῆς πόλεως, ἅτινα ταχέως διήγειραν τὴν ἀντιζηλίαν καὶ τὸν φθόνον ὁμογενῶν τε καὶ ἄλλοεθνῶν⁶. Μάλιστα ὁμοῦς ἠυδοκίμησεν ὁ πατὴρ Πεισίστρατος, ὅστις καὶ τὸ πλῆθος «οὐδὲν παρώχλει κατὰ τὴν ἀρχήν, ἀλλ' αἰεὶ παρσκευάζεν » εἰρήνην καὶ ἐτῆρει δι' ἡσυχίαν, διὸ καὶ πολλὰκις παρωμοιάζετο ὡς » ἡ Πεισιστράτου τυραννίς ὁ ἐπὶ Κρόνου βίος εἴη»⁷.

Ἐν τούτοις καὶ ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἡ ἐν ταῖς ὠραῖαις τέχναις πρόσδος ἐν Ἀθήναις δὲν εἶχε φθάσει εἰσέτι τὸν αὐτὸν βαθμόν, ὃν εἶχον ἤδη αὐταὶ ἐν ἄλλαις ἐλληνικαῖς πόλεσιν, οἷόν ἐν Σικυῶνι, Κορίνθῳ, Ἀργεῖ, Αἰγίνῃ καὶ Θήβαις, εἰ καὶ τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴν ἄλλην εὐδαιμονίαν ὑπερεῖχον αἱ Ἀθῆναι. Ἡ μεγάλη τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην ἀκμὴ καὶ ἀνύψωσις προῆλθε κυρίως μετὰ τὴν καταλύσιν τῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχῆς συνεπειᾶ τῶν ἐν ἔτει 506 ὑπὸ τοῦ καταργητοῦ τῆς τυραννίας Κλεισθένους γενομένων ἐσωτερι-

¹ Πρβ. Αὐλον Γέλλιον ἐν Ἀττικ. νυξί, 6, 17.

² Ἀριστοτέλ. ἐν Πολιτ. 5, 11. Βιτρούβιος, περὶ ἀρχιτεκτ., 1, 1, 7.

³ Πρβ. Ἡσύχιον ἐν λέξει « Ὠδεῖον ». Ἡ Πνύξ καὶ τὸ Πρυτανεῖον ἦσαν βεβαίως ἀρχαιότερα κτίρια, τὰ δὲ θέατρον τοῦ Διονύσου ἤρξατο κτίσθαι 15 περίπου ἔτη μετὰ τὴν καταλύσιν τῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχῆς, κατὰ τὴν 70ὴν ὀλ. ἤτοι 500 π. Χ., ἃφ' οὗ κατέπεσε τὸ πρὸ αὐτοῦ ὑπάρχον ξύλινον ἰκρίωμα, ἐτελείωσεν ὁμοῦς μόλις ἐπὶ Λυκούργου τοῦ ῥήτορος. Πρβ. Πλουτάρχ. βίον Λυκούργου. Πausan. Ἀττικ. 29, 16.

⁴ Ὁ Πεισίστρατος καὶ οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι αὐτοῦ Ἰππίας καὶ Ἰππαρχος ἤρξαν ἀπὸ 560 — 510 π. Χ., ἐπειδὴ ὁμοῦς ἡ ἀρχὴ τῶν διεκόπη δις διὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ Πεισιστράτου ἐπὶ 17 περίπου ἔτη, ὑπολείπονται 37 μόνα ἔτη ἀρχῆς.

⁵ Πρβ. Θεουκυδ. 6, 54. Σουῖδαν ἐν λέξει « Πύθιος » καὶ Μεούρσιον de Pistrato x. 9.

⁶ Οὕτω κρίνουσι περὶ Πεισιστράτου ὁ Ἡρόδ., 1, 59. ὁ Θεουκυδίδης, 9, 54 καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, Πολιτικ. 5, 9, 21. καὶ Ἀθηναίων πολιτ. 16.

⁷ Ἀριστοτ. ἐν Ἀθην. Πολιτ. 16.

κῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τῆς ἐντεῦθεν προσελθούσης εὐνομίας, εὐδαιμονίας, καὶ τοῦ πνευματικοῦ ὀργασμοῦ. Ὁ Κλεισθένης οὗτος, γόνος τοῦ μεγάλου καὶ σπουδαιοτάτου ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἱστορίᾳ οἴκου τῶν Ἀλκμειωνιδῶν, οἵτινες, ἐξορισθέντες μετὰ τὰ Κυλώνεια, κατῆλθον πάλιν μετὰ τινα χρόνον καὶ ἴσχυον μεγάλως ἐν Ἀθήναις, ἀφ’ οὗ πρῶτον τῇ ἀρωγῇ τοῦ δήμου κατέβαλε τὰς ἀσπείρας τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὅπως συμπραττόντων τῶν Λακεδαιμονίων ἐπαναφέρωσι τὴν ὀλιγαρχίαν, μετερρύθμισεν οὕτω τὸ σολώνειον πολίτευμα, ὥστε τὴν μὲν καθόλου τῶν κοινῶν διεύθυνσιν ἀνέθηκε τῷ ἀθηναϊκῷ δήμῳ, τὰ δ’ ἀξιώματα καὶ τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς κατέστησε μόνοις τοῖς ἀρίστοις καὶ ὁμολογουμένως ἱκανωτάτοις ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν προσिताί. Ἡὔξησε δηλ. τὰς φυλὰς ἀπὸ 4 εἰς 10 κατανείμας ἰσχυρίμως μεταξὺ αὐτῶν τοὺς τότε 100 τῆς Ἀττικῆς δήμους, ἥλλαξεν αὐτῶν τὰς ὀνομασίας, «ἵνα μὴ σφισι αἱ αὐταὶ ἔωσι φυλαὶ καὶ Ἰῶσι¹», καὶ καταγράψας εἰς τὰς φυλὰς πολλοὺς μετόικους καὶ ἀπελευθέρους ἐπλήθυνε σπουδαίως τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, ὥρισε δ’ ἐξ ἐκάστης τῶν δέκα φυλῶν νὰ ἐκλέγεται εἰς στρατηγὸς ἐν καιρῷ πολέμου, ἵνα ὑπὸ τὸν γενικὸν τοῦ στρατοῦ ἀρχηγόν, τὸν ἄρχοντα πολέμαρχον, ἡγῶνται αὐτοὺ. Ἀναλόγως ἡὔξησε καὶ τὰ μέλη τῆς βουλῆς εἰς 500 ὀρίσας 50 βουλευτὰς ἐξ ἐκάστης φυλῆς, ἔχοντας ἐναλλάξ καὶ τὴν πρυτανείαν κατὰ τὸ δέκατον τοῦ ἔτους χρονικὸν διάστημα². ὥρισε 5000 δικαστῶν Ἡλιαστῶν, ἐκλεξιμῶν κατ’ ἔτος, καὶ 1000 ἀνακληρωτὰς διὰ τὰ δέκα τῆς πόλεως δικαστήρια, ἡὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐφετῶν ἀπὸ 48 εἰς 50 καὶ μετὰ τοῦ ἄρχοντος 51, καὶ διήρσε τὰς φυλὰς εἰς 50 ναυκληρίδας, ὧν ἐκάστη ὑπεχρεοῦτο νὰ διατηρῇ ἐν πολεμικὸν πλοῖον καὶ δύο ἱππεῖς. Ὁ αὐτὸς Κλεισθένης εἰσήγαγε καὶ τὸν ὁστρακισμὸν, τὸ σωτηριώτατον ἐκεῖνο, εἰ καὶ πολλάκις κακῶς ἐφαρμοσθὲν, κατὰ τῆς τυραννίας φάρμακον, δι’ οὗ ἀποφάσει τοῦ λαοῦ ἐξωρίζετο ἐπὶ δεκαετίαν πᾶς ὅστις ἤθελε θεωρηθῇ ἐπικίνδυνος τῇ δημοκρατίᾳ³. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις κατέστησε τοὺς τε ἐννέα ἄρχοντας καὶ τοὺς δέκα στρατηγούς καὶ πάσας τὰς σπουδίας ἀρχὰς ἐκλεξιμους ἐξ εὐρυτέρου κύκλου πολιτῶν, πλὴν τῶν Θητῶν καὶ ἐν μέρει τῶν Ζευγιτῶν, ὅπερ ἡὔξησε τὰ μέγιστα τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πολλοῦ λαοῦ ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἐβελτίωσε δὲ οὐσιωδέστατα καὶ τὰς διαφοροὺς ἀρχὰς, διότι οὕτως οἱ ὑφ’ ἀπάντων

¹ Ἡρόδ. 5, 69.

² Ἀριστ. Πολιτ. Ἀθην. 21 — 22.

ικανοὶ καὶ ἄξιοι ἀναγνωρίζοντες καὶ ὅχι μόνον οἱ πλούσιοι καὶ φιλόδοξοι εἶχον ἐλπίδας κατοχῆς τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν. Διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων δὲ τούτων τοῦ Κλεισθέους, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν σπουδαιοτάτην καὶ χρησιμοτάτην ἐποχὴν ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν Ἀθηναίων ἐξελιξεί, προήχθη τοσοῦτον ὁ πολιτικὸς βίος καὶ οὕτως ἀνεπτύχθησαν αἱ παντεῖαι τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ ἀρεταί, ὥστε ὀλίγα μετὰ ταῦτα ἔτη ἢ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι κατῴκουντο ὑπὸ τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων ἐκείνων, οὓς αἰέποτε ἀπεθαύμασεν ἡ ἀνθρωπότης ὡς τὸ πρότυπον ἀρετῆς καὶ φιλοπατρίας. Διὰ δ' ἐπικαίρως ἐπῆλθεν ἡ ἐδραῖωσις αὕτη καὶ ἀκμὴ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας· διότι ἡ ὑπὸ Κύρου τοῦ Μεγάλου πρότινων δεκαετηρίδων ἰδρυθεῖσα περσικὴ κοσμοκρατορία ἠπείλει ἤδη νὰ καταπληκώσῃ καὶ ὑποδουλώσῃ καὶ τὸν Ἑλληνισμόν, μετ' ὀλίγον δ' ἤρξατο ὁ μέγας μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων περὶ ὑπάρξεως καὶ μακρὸς ἀγών, καθ' ὃν ἡ ἐλευθερία ἐπεκράτησε τῆς δουλείας καὶ ἡ αὐτονομία τοῦ δεσποτισμοῦ.

Εἰς τὴν οὕτως ἐγκαθιδρυθεῖσαν πλήρη ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀνάπτυξιν ὀφείλεται, ὡς ἤδη εἵπομεν, καὶ ἡ ταχυτάτη τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν Ἀθήναις ἐπίδοσις. Ἡ δραματικὴ ποίησις, ἥτις μόλις κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ ἔκτου π. Χ. αἰῶνος ἀνεφάνη ἐν Ἀττικῇ καὶ περὶ τὰ 500 εὐρίσκετο ἔτι ἐν τοῖς σπαργάνοις τῆς, παράγουσα ἔργα, οἷα τὰ τοῦ Θέσπιδος, Φρυνίχου, Χοιρίλου καὶ Πρατίνου, μίαν μόνον μετὰ τὰ 500 γενεάν, ἀνέδειξε τὰ τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τοῦ αἰῶνος ἀφίκετο εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἀναπτύξεώς τῆς διὰ Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους. Ἡ δὲ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ, αἵτινες μέχρι τῶν 500 εὐρίσκοντο ἐν Ἀθήναις εἰς βαθμὸν εἰσέτι πολὺ ταπεινὸν σχετικῶς, μετὰ 50 περίπου ἔτη ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ δημιουργήσωσιν ἡ μὲν ἀρχιτεκτονικὴ τὸν Παρθενῶνα, τὰ Προπύλαια, τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης, τὸ νεώτερον Ἑρέχθειον καὶ ἄλλα, ἡ δὲ γλυπτικὴ τὰ ἀπαρμιλλήματα ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου καὶ ἡ ζωγραφικὴ τὰς γραφὰς τοῦ Πολυγνώτου καὶ Μικωνος, πάντα ἔργα, ὅποια ἔκτοτε δὲν ἠξιώθη πλέον νὰ κατασκευάσῃ ἀνθρωπίνη χεὶρ, ἐξακρουμένων τῶν τῆς ζωγραφικῆς. Ἡ δὲ τῶν πολιτῶν ἐκάστου ἀνάπτυξις ἀπέβη τοιαύτη, ὥστε ἀνεδείχθησαν μὲν πολιτικοί, οἷοι ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς, ἀπέκτησαν δὲ καὶ οἱ πολῖται πάντες ἰκανὴν πολιτικὴν πείραν, ὥστε ὁ Ἀριστείδης ἐτόλμησε νὰ εἰσαγάγῃ τὴν διὰ κλήρου ἐκλογὴν

τῶν δημοσίων λειτουργῶν ἐκ τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀδιακρίτως.

Ἡ ἐποχὴ αὕτη τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας ἀπὸ Κλεισθένους καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἥτις διήρκεσεν ἕνα σχεδὸν αἰῶνα, ἀποτελεῖ ἀληθῶς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῶν Ἀθηναίων καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ πλέον μεγαλουργὸς ἐποχὴ οὐ μόνον τῆς ἀθηναϊκῆς, ἀλλὰ καὶ καθόλου τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ πρὸς τοὺς Αἰγινήτας ὀλίγον μετὰ τὰ 500 ἐκράγυντος μακροῦ πολέμου ναυτικοὶ γενόμενοι καὶ προσηκόντως διὰ τοὺς μετ' ὀλίγον ἐπελθόντας περσικοὺς πολέμους παρασκευασθέντες ¹, ἐπεδείξαντο κατὰ τὰς βαρβαρικὰς ἐκείνας ἐπιδρομὰς τοσαύτην ἀρετὴν, θάρρος καὶ δραστηριότητα, ὡς οὐδένες ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, ὥστε ἐν πλήρει δικαιώματι ἀνέλαβον ὀλίγον μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς κατὰ τὸ ἔτος 479 ἦτταν τοῦ Μαρδονίου τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 477 καὶ συνέστησαν τὸ μέγα ἐκείνο συμμαχικὸν ἀθηναϊκὸν κράτος, ὅπερ περιλαμβάνειν ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν πλείστων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους πάντα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Τὸ ναυτικὸν τοῦτο κράτος ὑπὸ τὴν πρωτοβουλίαν καὶ ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων εἶχε καταστήσει περὶ τὰ μέσα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου νὰ ἔχῃ ἐτήσιον μὲν εἰσόδημα 2000 ταλάντων ², ἥτοι 60,000,000 τοῦλάχιστον νεωτέρων δραχμῶν, ναυτικὴν δὲ δύναμιν 300—400 τριηρῶν ³, οἱ δὲ ἡγέται καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ Ἀθηναῖοι ἀνέπτυξαν τῷ ὄντι ἔκτακτον πολιτικὴν δραστηριότητα καὶ μεγάλην ἰκανότητα.

Ὁ πρῶτος τῆς ἡγεμονίας ταύτης τῶν Ἀθηναίων θεμελιωτὴς ἦτο ὁ

¹ Πρβ. Θουκυδ. 1, 14.

² Ὁ Ξενοφῶν ἐν Κύρου Ἀναβάσ. 7, 1, 27 ἐκτιμᾷ τὰς ἐτήσιās προσόδους τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους εἰς χίλια τάλαντα, ὃ δ' Ἀριστοφάνης ἐν Σφηκ. στ. 657 ἐπ. εἰς δύο χιλιάδας ταλάντων. Εἶνε λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Ξενοφῶν ἀνακριβῶς ὑπελόγησεν, ἅτε μακρὰν τῶν Ἀθηναίων γράφων, καὶ ὅτι ὀρθοτέρως εἶνε ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους μαρτυρία. Ἴδε περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους τὸ περίφημον σύγγραμμα τοῦ Γερμανοῦ Boeckh, Die Staatshaltung der Athener, τόμ. 3, ἰδίως τόμ. α', σ. 566, ἐπ. ἐκδ. 6'.

³ Πρβ. Πλούταρχον, (Βίοι 10 ῥητόρ. ἐν βίῳ Λυκούργου). Ὁ Λυκούργος, ὅστις ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 324 π. Χ., εἶχε πληρώσει τὰ νεώρια μὲ τὸ ἀναγκαῖον ὕλικόν διὰ 400 τριήρεις καὶ τότε ἡ τῶν Ἀθηναίων δύναμις εὐρίσκετο ἐν παρὰ μῇ.

ἥρως τῆς Σαλαμῖνος Θεμιστοκλῆς, ὁ μεγαλοφυῆς ἐκεῖνος καὶ ὄξυνος-
 στατος πολιτικός, ὅστις προβλέπων τοῦ κυρίως ἔγκειται τὸ μέλλον
 τῆς πατρίδος του μεγαλεῖον, τὴν μὲν πόλιν ὠχύρωσε διὰ νέων εὐρυτέ-
 ρων καὶ ἰσχυρῶν τειχῶν, τὸν δὲ Πειραιᾶ οἰκοδομήσας καὶ ὀχυρώσας
 μετέβαλεν εἰς κύριον καὶ ἀσφαλῆ αὐτῆς λιμένα ἀντὶ τοῦ Φαλήρου
 καὶ τῆς Μουνυχίας, καὶ οὕτως ἔστρεψε τὰ βλέμματα τῶν συμπολιτῶν
 τοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν ὡς τὴν μόνην ἄγκυραν ἐλπίδος δι' αὐτοὺς¹.
 Οὐ μικρὸν δὲ συνεβάλετο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας
 καὶ ὁ σύγχρονος καὶ ἀντίπαλος τοῦ Θεμιστοκλέους Ἀριστείδης ὁ δι-
 κσιος. Καθόλου δὲ ἐπὶ 17 ἔτη μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν
 (480 π. Χ.) τὰ πράγματα τῶν Ἀθηναίων διηυθύνοντο ἄριστα, διότι
 κατ' αὐτὰ « πάλιν ἴσχυσεν ἡ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλή καὶ διοικε τὴν
 » πόλιν, οὐδενὶ δόγματι λαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν, ἀλλὰ τῷ γενέσθαι
 » τῆς περὶ Σαλαμῖνα ναυμαχίας αἰτία· τῶν γὰρ στρατηγῶν ἐξαπορη-
 » σάντων τοῖς πράγμασι καὶ κηρυξάντων σῶζειν ἕκαστον ἑαυτὸν πορί-
 » σασα δραχμὰς ἑκάστῳ ὅκτῳ διέδωκε καὶ ἀνεβίβασεν εἰς τὰς ναῦς·
 » διὰ ταύτην δὲ τὴν αἰτίαν παρεχώρουν αὐτῇ τῷ ἀξιώματι καὶ ἐπο-
 » λιτεύθησαν Ἀθηναῖοι καλῶς κατὰ τοὺτους τοὺς καιροὺς· συνέβη γὰρ
 » αὐτοῖς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τά τε εἰς τὸν πόλεμον ἀσκήσαι καὶ
 » παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν εὐδοκιμῆσαι καὶ τὴν τῆς θαλάσσης ἡγεμονίαν
 » λαβεῖν ἀκόντων τῶν Λακεδαιμονίων. Ἦσαν δὲ προστάται τοῦ δήμου
 » κατὰ τοὺτους τοὺς καιροὺς Ἀριστείδης ὁ Λυσιστράτου καὶ Θεμιστο-
 » κλῆς ὁ Νεοκλέους, ὁ μὲν τὰ πολέμια ἀσκῶν ὁ δὲ τὰ πολιτικὰ δεινός
 » εἶναι δοκῶν καὶ δικαιοσύνη τῶν καθ' ἑαυτὸν διαφέρων· διὸ καὶ ἐχρῶντο
 » τῷ μὲν στρατηγῷ τῷ δὲ συμβούλῳ². Ὁ δὲ μετὰ τὸν Θεμιστοκλέα
 καὶ Ἀριστείδην ἰθύνας τὰ πράγματα Κίμων ὁ Μιλιτιάδου ἐθελούως
 τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴν καὶ ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων διὰ τῶν
 περιφανῶν αὐτοῦ νικῶν καὶ συνέστησε κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀθηναϊ-
 κὴν ὁμοσπονδίαν, ἥνωσε δὲ καὶ τὰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Πειραιῶς, τὸ
 ἄστυ μετὰ τοῦ λιμένος, διὰ τῶν Μακρῶν Τειχῶν, ἅτινα κατὰ τὸ πλεῖ-
 στον μέρος ζῶντος ἔτι αὐτοῦ εἶχον ἀποτελειωθῆ³. Ἀλλ' ὁ ἐξοχώτε-
 ρος⁴ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἀρχῆς προαγωγεὺς καὶ τῆς πόλεως διακοσμητῆς

¹ Πρβ. Θουκυδ. 1, 44 καὶ 89—93. Ἴδε καὶ Curtius ἐνθ. ἀνωτ. 98 ἐπ.

² Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθην. Πολιτ. 23. Πρβ. καὶ Πλούταρχου Θεμιστ. 40.

³ Ἴδε περὶ τῶν Μακρῶν Τειχῶν καὶ τῶν περιπετειῶν αὐτῶν Leake, Topo-

ὑπῆρξεν ὁ ὀλύμπιος Περικλῆς. Ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος ἀνὴρ οὐ μόνον τὴν ἀθηναϊκὴν ὁμοσπονδίαν εἰς ἐντελέστατα διωργανισμένον ἀθηναϊκὸν κράτος μετέβαλεν, οὐ κυβερνήτην καὶ ἰθύντορα ἀνέδειξε τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον ὁλόκληρον, ἐξυψώσας αὐτὸν εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν πολιτικῆς ἐμπειρίας καὶ δεξιότητος, εἰ καί, δυστυχῶς, μὴ ἄνευ σπουδαίων θυσιῶν, ἐπενεγκασῶν μετὰ ταῦτα τὴν παραλυσίαν καὶ διαφθοράν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡγεμονίδα πόλιν, τὰς Ἀθήνας, διὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀπαραμιλλήτων τὴν τελειότητα καλλιτεχνικῶν ἔργων ἐκόσμησεν, ὥστε ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλέους κατήντησε νὰ σημαίνει συμβολικῶς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἡ τοῦ Αὐγούστου ἐποχὴ ἐν Ρώμῃ. Ὁ Περικλῆς διὰ τῶν ἐξόχων τεχνιτῶν Ἰκτίνου, Φειδίου, Μνησικλέους, Καλλικράτους καὶ ἄλλων ὠκοδόμησε τὸν Παρθενῶνα, τὰ Προπύλαια καὶ τὰς Πινακοθήκας, κατεσκεύασε καὶ ἄλλας ἐξόχους οἰκοδομὰς καὶ κατεκόσμησε τὴν τε Ἀκρόπολιν καὶ τὴν κάτω πόλιν διὰ πληθὺς καλλιτεχνικῶν ἔργων, πρὸς μείζονα δὲ τοῦ ἄσπεως ἐξασφάλισιν προσέθηκεν εἰς τὰ Μακρὰ Τείχη καὶ τρίτον, τὸ νότιον ἢ διάμεσον¹. Καθόλου δ' ἐπὶ Περικλέους ἤκμασαν τοσούτον αἱ Ἀθηναὶ ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν, ὅσον οὐδεμία ἄλλοτε πολιτεία. Ἄν ἡ Ἑλλάς ἐθεωρεῖτο τότε ὡς κατέχουσα τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν συγχρόνων ἐθνῶν, αἱ Ἀθηναὶ διεκρίνοντο ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὡς ἡ κορυφὴ καὶ ἡ τελειότερα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀντιπρόσωπος, ἦσαν « Ἑλλάδος Ἑλλάς » κατὰ Θουκυδίδην².

Οὐχ ἥττον ἡ λαμπρὰ αὐτῇ εἰκὼν δὲν ἐστερεῖτο σκιᾶς καὶ κηλίδων. Αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης, ἵνα πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐπιληφθῶσι

graphy of Athens ἐκδ. 6'. σ. 414 ἐπ., τῆς γερμ. μεταφράσεως σ. 295 ἐπ. καὶ Curtius ἐνθ. ἀν. σ. 111 ἐπ.

¹ Πλούτ. ἐν βίῳ Περικλ. κ. 13.

² "Εν τινι ἐπιταφίῳ ἐπιγράμματι εἰς Εὐριπίδην παρὰ Brunk, *Analecta gracca*, τόμ. Β', σελ. 236. Πρβ. καὶ Ἰσοκράτ. Πανηγ. 13. «Τοσούτον δ' ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνاسι καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποιήκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν τεκμήριον εἶναι». Θουκυδ. 2, 41. καὶ ἄλλους. Περὶ τῆς θέσεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἴδε τὸ ὠραῖον σύγγραμμα τοῦ Onken, *Athen und Hellas*, εἰς δύο μέρη 1865—66. Περὶ δὲ τῶν οἰκοδομῶν τοῦ Περικλέους Curtius, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 138 ἐπ.

τῆς κατὰ θάλασσαν τῶν Ἑλλήνων ἡγεμονίας, οὐ μόνον κατέστησε καὶ εἰς τοὺς Θῆτας προσιτὰ τὰ πλεῖστα τῆς πολιτείας ἀξιώματα, εἰσηγησάμενος «κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐξ Ἀθηναίων πάντων αἰρεῖσθαι», ἀλλὰ καὶ συνεβούλευε τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς «καταβάντας ἐκ τῶν ἀγρῶν οἰκεῖν ἐν τῷ ἄστει· τροφὴν γὰρ ἔσεσθαι πᾶσι, τοῖς μὲν στρατευομένοις, τοῖς δὲ φρουροῦσι, τοῖς δὲ τὰ κοινὰ πράττουσι... Πεισθέντες δὲ ταῦτα καὶ λαβόντες τὴν ἀρχὴν τῆς τε συμμάχους δεσποτικωτέρως ἐχρῶντο, πλὴν Χίων καὶ Λεσβίων καὶ Σαμίων, τοὺτους δὲ φύλακας εἶχον τῆς ἀρχῆς, ἐῶντες τὰς τε πολιτείας παρ' αὐτοῖς καὶ ἄρχειν ὧν ἔτυχον ἄρχοντες· κατέστησαν δὲ καὶ τοῖς πολλοῖς εὐπορίαν τροφῆς, ὥσπερ Ἀριστείδης εἰσηγήσατο· συνέβαινε γὰρ ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων πλείους ἢ δις μυρίους ἄνδρας τρέφεσθαι· δικασταὶ μὲν γὰρ ἦσαν ἑξακισχίλιοι, τοξόται δ' ἑξακόσιοι καὶ χίλιοι καὶ πρὸς τούτοις ἵππεῖς χίλιοι καὶ διακόσιοι, βουλὴ δὲ πεντακόσιοι καὶ φρουροὶ νεωρίων πεντακόσιοι καὶ πρὸς τούτοις ἐν τῇ πόλει φρουρὰ ν', ἀρχαὶ δ' ἐνδημοὶ μὲν εἰς ἑπτακόσιους ἄνδρας, ὑπερόριοι δ' εἰς ἑπτακόσιους. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ συνεστήσαντο τὸν πόλεμον ὕστερον, ὁπλῖται μὲν δις χίλιοι καὶ πεντακόσιοι, νῆες δὲ φρουρίδες εἴκοσιν, ἄλλαι δὲ νῆες αἱ τοὺς φόρους ἄγουσαι τοὺς ἀπὸ τοῦ κυάμου δις χιλίους ἄνδρας, ἔτι δὲ πρυτανεῖον καὶ ὀφανοὶ καὶ δεσμωτῶν φύλακες· ἅπασιν γὰρ τούτοις ἀπὸ τῶν κοινῶν ἢ διοικήσεις ἦν»¹. Ὡς νὰ μὴ ἤρκουν δὲ ταῦτα, ὁ Περικλῆς κατόπιν εἰσηγήσατο κατὰ τινὰς ἀρχαίας εἰδήσεις καὶ τὴν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ἀπαζημιῶσιν τῶν εἰς ἐκκλησίαν συνερχομένων πολιτῶν δι' ἐνὸς ὁβολοῦ, αὐξηθέντος βραδύτερον εἰς τρεῖς. Ἵνα δὲ μετέχῃσι τῆς θεωρίας τῶν κατὰ τὰ μεγάλα καὶ μικρὰ Διονύσια τελουμένων θεατρικῶν παραστάσεων καὶ οἱ ἄποροι τῶν πολιτῶν, ὁ αὐτὸς Περικλῆς δημαγωγῶν ἐπρονόησε περὶ συστάσεως ἰδιαίτερου ταμείου θεωρικῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπληρῶνετο τοῖς πολλοῖς τὸ τοῦ θεάτρου εἰσιτήριον. Οὕτω διεφθείρετο κατ' ὀλίγον ὁ λαὸς καὶ μετεβάλλετο ἡ πολιτεία εἰς βιοποριστικὴν παλαιστραν, τοῦτο δ' ἐπεσκίαζε τὴν ἄλλως λαμπρὰν τότε τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ὄψιν.

Ἐκτὸς τούτου οὐχ ἥττον ἤκμαζε καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς, ἐν ᾗ ὑπῆρχον καὶ ἕτεραι ἰσχυραὶ καὶ ἀκμαῖαι πολιτεῖαι μὴ δυνάμεναι ἄλλως ἢ

¹ Ἀριστοτέλ. ἐν Ἀθην. Πολιτ. 24.

μετὰ δυσπιστίας καὶ φόβου νὰ βλέπωσι τὴν ταχέϊαν τῶν Ἀθηναίων ἐπιδοσιν, ὥστε εὐκόλως συνέβη νὰ ἐνωθῶσι πολλὰ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀντιζηλίᾳ καὶ παντὶ τρόπῳ νὰ ἐπιδιώξωσι τὴν ταπείνωσιν τῆς δαιμονίου πόλεως, ἢ τοῦλάχιστον τὸν περιορισμὸν τῆς περαιτέρω αὐξήσεως τῆς δυνάμεως αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ συχναὶ λογομαχίαι, ὑποβλέψεις καὶ ἔριδες, αἵτινες κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν ἠδύναντο νὰ καταλήξωσιν εἰς ἄλλο ἢ εἰς πόλεμον μεταξὺ τῆς Ἀθηναϊκῆς ἡμοσπονδίας καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πολιτειῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Σπάρτης. Οὕτω δ' ἐξεργάγη τῷ 431 ὁ ὀλέθριος ἐκεῖνος καὶ διὰ σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν καταστρεπτικὸς καὶ ἀπαίσιος Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὁ μέγιστος καὶ σημαντικώτατος πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐλληνικῶν πολέμων, ὃν ὁ μὲν Θουκυδίδης τόσον θαυμασίως μέχρι τινὸς περιέγραφεν, ὁ δὲ Ξενοφὼν συνεπλήρωσε. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον κυρίως ἐδείξαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅποσῃν ἠθικὴν τε καὶ ὕλικὴν δύναμιν ἐκέκτηντο, δυστυχῶς ὅμως αἱ Ἀθῆναι εἶχον τὴν μεγίστην διὰ πᾶν ναυτικὸν κράτος ἔλλειψιν, νὰ μὴ κεῖνται ἐπὶ νήσου, ὥστε ἡ μεγάλη διάρκεια καὶ τὸ ἀπαίσιον πέρας τοῦ πολέμου τούτου ἦσαν ἀναπόφευκτα καί, οὕτως εἰπεῖν, μοιραῖα ἔνεκα τῆς κατὰ ξηρὰν μεγάλης ὑπεροχῆς τῶν ἐναντίων. Οὐσιωδῶς δ' ἐπετάχυνον τὴν ἀπαισίαν διὰ τὰς Ἀθῆνας ἔκθασιν τοῦ πολέμου τὰ κατὰ τὴν πάλην μέχρι μανίας ἀναπτυχθέντα ἐν τῇ πόλει μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν πάθῃ καὶ ἡ ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων δεινῶν καὶ ἀποτυχιῶν ἀναληγησῖα περὶ τὰ κοινὰ, ἅτινα ὡς συνέπειαν εἶχον μεγάλην τῶν ἡθῶν παραλυσίαν καὶ διαφθοράν τῶν τὰ δημόσια πραττόντων.

Μετὰ τὴν περιβόητον ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς κατὰ κράτος ἦτταν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου καὶ τὴν μετ' οὐ πολὺ συμβάσαν ἐκπολιόρκησιν τῆς ὑπερηφάνου πόλεως τῆς Παλλάδος (404 π. Χ.), τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἡ ναυτικὴ τῆς πόλεως δύναμις ἄρδην κατηργήθη, τὰ Μακρὰ Τείχη ἐκρημνίσθησαν καὶ οἱ ὑπὸ τῶν νικητῶν Λακεδαιμονίων ἐπιβληθέντες τῇ ἀτυχεῖ πόλει περιβόητοι τριάκοντα τύραννοι πολλαχῶς καὶ ἀπαράδειγματίστως ἐκάκωσαν αὐτήν. Ὁ θρίαμβος ὅμως καὶ ἡ χαρὰ τῶν νικητῶν δὲν διήρκεσαν ἐπὶ πολὺ· διότι, πρὶν παρέλθῃ ἐν ὁλόκληρον ἔτος, οἱ μὲν τύραννοι ἐξεδιώχθησαν ἢ ἐφρονεύθησαν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Θρασύβουλον, τὸ δὲ πρῶτον δημοκρατικὸν πολίτευμα ἀνενεώθη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἤρξαντο ν' ἀναλαμβάνωσι τὰς δυνάμεις τῶν. Ἡ πρῶτη ἀθηναϊκὴ ἡμοσπονδία, ἥτις

ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων μέχρι ἀφαιρέσεως καὶ αὐτῶν τῶν πατροπαράδοτων ἀθηναϊκῶν νήσων Λήμνου, Ίμβρου καὶ Σκύρου εἶχε διαλυθῇ καὶ ἀποσυντεθῇ¹, ἤρξατο πάλιν ἀνασυνιστᾶσθαι. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 394 παρὰ Κνίδον νίκην τοῦ Κόνωνος κατὰ τοῦ στόλου τῶν Λακεδαιμονίων ἐπανέκτησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν Σάμον, τὴν Μεθώνην, τὴν Πύδναν, τὴν Ποτίδαιαν καὶ εἴκοσιν ἄλλας πόλεις, ἐν αἷς ἡ Κῶς, Νίσυρος, Τέως, Χίος, Ἐφεσος, Μιτυλήνη καὶ Ἐρυθραί. Ὁ Θρασυβουλος ἀνεκτήσατο ὁλόκληρον τὴν Λέσβον, ἐπανάρθωσε τὴν ἰσχύν τῶν Ἀθηναίων ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ ταχέως πάλιν τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρι Ῥόδου καὶ ἐπὶ τῶν πλείστων παραλίων πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀλλ' ὁ φρόνως οὐκ εἶχε καθεῦδειν τοὺς Λακεδαιμονίους. Βλέποντες οὗτοι ὅτι διὰ τῶν ιδίων δυνάμεων ἡδυνάτουσαν νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, κατέφυγον εἰς ἄλλο ἀνθελληνικὸν καὶ ἀτιμωτικώτατον μέσον· ἀποστείλαντες δηλ. τὸν ἐπιτήδειον Ἀνταλκίδαν πρὸς τοὺς Πέρσας συνωμολόγησαν μετ' αὐτῶν ἐν ἔτει 387, ὀλ. 78, 2 τὴν περιβόητον Ἀνταλκίδειον εἰρήνην, δι' ἧς τὸ μὲν ἀθηναϊκὸν κράτος περιωρίσθη μέχρι τῆς κατοχῆς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν νήσων Λήμνου, Ίμβρου καὶ Σκύρου, αἱ δὲ τῆς ὁμοσπονδίας ἐκείνης λοιπαὶ πόλεις εἴτε ἐκηρύχθησαν ἐλεύθεραι εἴτε ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν. Εὐτυχῶς πάλιν δὲν εἶχον παρέλθει δέκα ἔτη μετὰ τὴν σκανδαλώδη ταύτην καὶ ἀτιμωτικὴν ὑφ' Ἑλλήνων διὰ προδοσίας ὑποδούλωσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ Ἀθηναῖοι κατώρθωσαν ἐκ νέου δι' ἐπιτηδείας πολιτικῆς καὶ ὑπὸ τῆς τύχης εὐνοούμενοι ν' ἀνιδρύσωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ πρότερον κράτος των. Ἡδὲ κατ' ὀλ. 100, 3, ἥτοι ἐν ἔτει 377 π. Χ., ἠνώθησαν ἐκ νέου τὸ Βυζάντιον, ἡ Μιτυλήνη καὶ ἡ Ῥόδος μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ὁλόκληρος ἡ Εὐβοία ἐκτὸς τῆς Ἑστιάδας. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 376, ὀλ. 101, 1 νίκη τοῦ Χαβρίου παρὰ τὴν Νάξον ἐπανάφερε τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴν καὶ ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων² αἱ δ' ἄλλεπάλληλοι περιφανεῖς πράξεις τῶν τριῶν ἐξόχων στρατηγῶν Χαβρίου, Ίφικράτους καὶ Τιμοθέου καὶ ἡ πολιτικὴ περίνοι τοῦ ῥήτορος Καλλιστράτου ἐξετείναν καὶ πάλιν τὴν ἀθηναϊκὴν κυριαρχίαν ἐπὶ πασῶν τῶν προτέρων κτήσεων καὶ ἔτι πλέον· μόνος ὁ

¹ Πρβ. Ἀνδοκίδην, περὶ εἰρήνης, σ. 95.

² Ατόθι, 15, 28, 30, 35.

Τιμόθεος υπέταξε τοῖς Ἀθηναίοις 75 πόλεις¹. Ἡ νέα αὕτη ὁμοσπονδία καὶ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο, ὡς ἄλλοτε, καταπιεστικὴ διὰ τοὺς συμμάχους. Αἱ σύμμαχοι πόλεις ἀπετέλουν ἐν ὁμοσπονδιακὸν συνέδριον ἐδρεῦον ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν προεδρίαν καὶ ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων καὶ συνεισέφερον ἐτησίως πρὸς διατήρησιν τοῦ κράτους τεταγμένον φόρον, ἐπὶ τὸ εὐφημότερον « σύνταξιν » καλούμενον. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ὑπὸ τῆς δυστυχίας διδασθέντες, μετεχειρίζοντο νῦν τοὺς συμμάχους πολλῶ ἡπιώτερον κατ' ἀρχάς, καὶ ἐν γένει τὰ πάντα ἐδείκνυνον ὅτι τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἀνιδρύθη μεγαλειότερον καὶ ισχυρότερον ἢ ποτε ἄλλοτε, ἀτυχῶς ὅμως ταχέως παρῆλθεν ἡ σύνεσις τῶν Ἀθηναίων, καταστάντων ἀλαζονικῶν ὑπὸ τῆς ἰσχύος, καὶ ἡ ἐκ νέου ἀρξαμένη καταπίσις τῶν συμμάχων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ 364, ἢτοι ὀλ. 104, 1 καὶ ἐξῆς, αἱ σύμμαχοι πόλεις ἤρξαντο ν' ἀποστατῶσιν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ οὕτω νὰ διαλύηται ἐκ νέου τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος, ὅπερ εἰ ἐξηντημένει καὶ διεφθαρμένει ἤδη Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ συγκρατήσωσι διὰ τῆς βίας. Τὴν ἀποστασίαν δὲ ταύτην τῶν συμμαχικῶν πόλεων ὑπεκρίνον καὶ ἐνεθάρρουν ἄλλοι τε τῶν Ἀθηναίων ἀντίπαλοι καὶ ὁ ἐν ἔτει 360 τὸν μακεδονικὸν θρόνον ἀναβάς δραστήριος βασιλεὺς Φίλιππος Β'. ὁ Ἀμύντου, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἀπώλεσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰς ὑπὸ τοῦ Τιμοθέου προσκτηθείσας 75 πόλεις, 150 ναῦς καὶ ἄπειρα χρήματα². Καὶ ὁλοτελῶς μὲν ἄνευ συμμάχων καὶ κτήσεων οὐδέποτε ἔμειναν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔκτοτε ὅμως ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας τῶν Μακεδόνων δυνάμεως πιεζόμενοι ἀπέβαλον μίαν κτῆσιν μετὰ τὴν ἄλλην, μέχρις οὔτου διὰ τῶν πολλῶν καὶ ἄλλεπαλλήλων πολέμων καὶ ἀτυχιῶν τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος περιωρίσθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ῥωμαϊστικῆς, περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος, εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν καὶ περίξ τινὰς νήσους, ὥστε ἀπὸ Φιλίππου καὶ ἐξῆς ἄρχεται ἡ ἀδιάκοπος τῶν Ἀθηναίων παρακμῆ.

Ἡ μεγάλη αὕτη τῶν πραγμάτων μεταβολὴ προῆλθε τὸ μὲν ἐκ τῆς ἀκρατήτου δυνάμεως τοῦ ὑπὸ Φιλίππου ἀναζωογονηθέντος μακεδονικοῦ κράτους, ὅπερ ἐν τῇ ἐπὶ τὰ πρόσω πορείᾳ του γοργῶ τῷ ποδὶ καθυπέταξε καὶ συμπεριέλαβεν ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μ.

¹ Αἰσχίνης, περὶ παραπροσθείας, σ. 247. Διὰ τοῦτο ἡ τέχνη παρέστησε τὸν Τιμόθεον ἀλιεύοντα τὰς πόλεις.

² Αἰσχίνης, περὶ παραπροσθείας, σ. 247. Ἴδε καὶ Boeckh, Staatshaushaltung der Athener, τόμ. Α', σ. 546 ἐπ. ἐκδ. β'.

Ἀσίαν, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀποναρκώσεως καὶ τῆς παρακμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν ἀντιζηλιῶν καὶ ἐρίδων, ἅλτινες ἔδωκαν τῷ Φιλίππῳ ἀφορμὴν ν' ἀναμιχθῇ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα καὶ νὰ κατορθώσῃ ὅπως τελευταῖον πάντες οἱ Ἕλληνες, ἐξακρουμένῳ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀναγνωρίσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν καὶ κηδεμονίαν, ἀφοῦ προηγουμένως οἱ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγωνιζόμενοι Ἀθηναῖοι ἐξηντλήθησαν ἐν τοῖς κατ' ἐκείνου ἀγῶσιν. Ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου διέμειναν μὲν αἱ Ἀθηναίαι πολιτεία αὐτόνομος καὶ ἀνεξάρτητος, τηροῦσα εἰσέτι καὶ ἀρκετὸν μέρος τοῦ πρωτύτερου αὐτῆς κράτους, ἀπώλεσαν ὅμως τὴν ἐλευθερίαν ἐνέργειαν καὶ πρωτοβουλίαν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς πράγμασι καὶ ἡ ἐκάστοτε μεσολαβοῦσα τῶν Μακεδόνων χεὶρ, κατασιγάζουσα τὰς ἐρίδας καὶ διαμάχας, ἀφήρει συγχρόνως καὶ τὴν ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν, ἣν οἱ Ἕλληνες αἶποτε ὑπὲρ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἐξετίμησαν καὶ ἠγάπησαν· ἐντεῦθεν δὲ τὸ ἄσπονδον αὐτῶν κατὰ τῶν Μακεδόνων μῖσος καὶ ἡ διαρκὴς ἀντιπάθεια καὶ ἀντιπολίτευσις πρὸς αὐτοὺς. Εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐταύτιζε τὰ ἴδια συμφέροντα πρὸς τὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ὅτι ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐκστρατεία κυρίως οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἑλληνικὴ ἐπιχειρήσις πρὸς ἐξελληνίσιν τῆς χώρας ἐκείνης· διότι ὁ μέγας ἐκείνος νοῦς, συνιδὼν ὅτι τὸ τελειότερον καὶ ζωτικώτερον στοιχεῖον τοῦ τότε κόσμου, τὸ ἑλληνικόν, ἐπασχεν ἐξ ἀσφυξίας ἐν τοῖς στενοῖς τῆς Ἑλλάδος ὁρίοις, οὐδὲν ἄλλο ἐπεδιώξεν ἐν Ἀσίᾳ ἢ νὰ περιβάλῃ τὰ ὑποτασσόμενα εὐνη τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, χωρὶς τούτου χάριν νὰ κατάργῃ καὶ τὰ πάτρια ἐκείνων ἥθη, ἵνα οὕτως ἐκείνους μὲν ἐξελληνίσῃ, τὸν δὲ Ἑλληνισμὸν καταστήσῃ ἀνεπαισθήτως ἄρχοντα περ' αὐτοῖς, ἀνευ τινὸς ἀντιδράσεως καὶ ἀντιπαθείας. Ἦθελε νὰ ἄρῃ μὲν ἐκ τοῦ μέσου τὸν πετροπαράδοτον τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολέμιον, τὴν μεγάλην περσικὴν δύναμιν, νὰ περატώσῃ δὲ τὸν ἀρχαῖον μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, δεσποτισμὸν καὶ ἐλευθερίαν, ἀγῶνα διὰ τῆς ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν φώτων παρὰ τοῖς βαρβάροις. Εἶνε ἐπίσης ἀληθές ὅτι ὁ θαυροστέφης ἥρως καὶ ἐν τῷ μίσῳ τῶν ἀλαλαγμῶν διὰ τὰς μοναδικὰς αὐτοῦ νίκας δὲν παρέλειπε νὰ δεικνύῃ τὸν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἰδίως τοὺς Ἀθηναίους, σεβασμὸν καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν πρὸς αὐτοὺς ὑπόληψιν του καὶ νὰ καθιστᾷ αὐτοὺς μετόχους τῶν θαφνῶν καὶ λαφύρων του, ἀλλ' αἱ

ἔγαν φιλελεύθεροι Ἕλληνες, καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνῶ νῦν χαρίσ-
τουν αὐτὸν διὰ τὰ πεμπόμενα αὐτοῖς δῶρα καὶ διὰ τὰς πλήρεις
εὐλαθείας καὶ φιλοφροσύνης ἀγγελίας τῶν νικῶν του, μεριμνών-
τες περὶ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας δὲν ἔπαυον νὰ θεωρῶσι τὰς τῶν Περ-
σῶν ἡττας ὡς ἰδίας ἐαυτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη προθυμία μεθ' ἧς
οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα πάσης ἐπελαμβάνοντο εὐκαιρίας πρὸς ἀπόσεισιν
τῆς ἐπιβεβλημένης αὐτοῖς μακεδονικῆς συμμαχίας καὶ ἐπανάκτησιν
τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας, ἐντεῦθεν καὶ ἡ συχνὴ
ἀλλαγὴ πολιτικῆς πρὸς διατήρησιν τῆς ὑπολειπομένης ἐλευθερίας καὶ
αὐτονομίας. Διότι ἀπὸ τοῦ ἐν ἔτει 323 θανάτου τοῦ Μεγάλου Ἀλε-
ξάνδρου μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει
146 π. Χ., καὶ ἔτι πλέον μέχρι Χριστοῦ περίου, οἱ Ἀθηναῖοι πο-
λιτικοί, συναισθανόμενοι τὴν ἰδίαν ἀδυναμίαν, οὐδὲν ἄλλο ἐπεδίωκον
ἢ νὰ διατηρήσωσι τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀθηναϊκῆς
πολιτείας, πρὸς τοῦτο δὲ συνετάσσοντο ὅτε μὲν τούτῳ, ὅτε δ' ἐκείνῳ
ἐκ τῶν τότε ἰσχυρῶν, τῶν διαδόχων δηλ. τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ
τῶν Ῥωμαίων, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐλπίδας, ὥς παρῆχον ἐκάστοτε οἱ
σύμμαχοι πρὸς διατήρησιν τῆς αὐτονομίας, πολλάκις δὲ καὶ οὐδετε-
ρότητα ἐτήρουν, τὸ σὺνῆθες τῆς ἀδυναμίας ὄπλον. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς
πολιτικὴ περιέπλεξεν αὐτοὺς πολλάκις εἰς δεινὰ καὶ ὑπέστησαν σπου-
δαίας πολιτικὰς μεταβολὰς καὶ περιπετείας, ὡς ἐπὶ Ἀντιπάτρου,
Κασσάνδρου, Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ
καὶ Φιλίππου τοῦ Δημητρίου, τελευταῖον δὲ περιήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν
τῶν Ῥωμαίων κυριαρχίαν καὶ τὴν ὑποδούλωσιν ὑπὸ ἄλλοφύλους.

Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ Ἀθηναῖοι, ἐρεθι-
ζόμενοι ὑπὸ τῶν μεγάλων ῥητόρων Δημοσθένους καὶ Ὑπερίδου, πρесеξ-
άρχοντες τῶν Ἑλλήνων ἀπεκήρυξαν τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν
ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 322, ἐντεῦθεν δ' ἐξερράγη μεταξὺ αὐτῶν
καὶ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Μακεδονίᾳ Ἀντιπάτρου ὁ λε-
γόμενος Λαμιακὸς πόλεμος, καθ' ὃν ἡνδραγάθησαν μὲν οἱ Ἀθηναῖοι
διὰ τελευταίαν φοράν, ἡττήθησαν ὁμῶς κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν Μακε-
δόνων, καὶ ὁ Ἀντίπατρος πρὸς τιμωρίαν ἐστέρησε τὰ πολιτικὰ δι-
καιώματα 12,000 πολιτῶν Ἀθηναίων καὶ ἐξώρισεν αὐτοὺς ἐκ τῆς
πατρίδος των, τὸ δὲ πολίτευμα μετέβαλεν ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον,
καὶ ἐσπερίωσεν ἔτι μᾶλλον τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν διὰ τῆς ἐγκα-
ταστάσεως μακεδονικῆς φρουρᾶς ἐν Μουνυχίᾳ, ἀναλόγως δ' ἐτιμώ-

ρησε καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας¹. Καὶ τότε μὲν δι' ἐπιτηδείας πολιτικῆς ἀνεκτῆσαντο πάλιν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν προτέραν ἐλευθερίαν, αἱ πολλάι ἐν τούτοις καὶ μακραὶ ἐρίδες μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου περιέπλεκον καὶ τὰς Ἀθήνας, ὡς καὶ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας εἰς διηνεκεῖς ῥήξεις καὶ μεταβολὰς ἐπὶ πολλὰ κατὰ συνέχειαν ἔτη. Οὐχ ἦπτον ὅμως ἐπὶ τῶν Μακεδόνων διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀρκετὴν ἀνεξαρτησίαν καί, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, διετέλεσαν ἐν συνόλῳ αὐτόνομοι καὶ δημοκρατοῦμενοι, διασφίζοντες καὶ μέρος ἀρκετὸν τοῦ πρότερον μεγάλου κράτους τῶν².

Ἡ δὲ ὕλική τῶν Ἀθηναίων, ὡς καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος εὐπορία, ἦτο κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους ἀκόμη λίαν ἀνεπτυγμένη, καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας καὶ μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου πάθημα ἀκμαῖος. Ὅτε λ. χ. ἐπὶ Κασσάνδρου ἤρχεν ἐν Ἀθήναις Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς τῇ προστασίᾳ τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς, γενομένης ἀπαριθμήσεως τῶν κατοίκων κατὰ ὀλ. 117, 4=309 π. Χ., εὗρεθαι ὅτι κατωκίετο ἡ Ἀττικὴ ὑπὸ 431 χιλ. ἡμεδαπῶν, μετὰ δὲ τῶν ξένων ὑπὸ 500,000 περίπου³. Κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα κριτὴν αἱ Ἀθῆναι οὐδέποτε ἄλλοτε ἠύδαυμόνησαν τόσον, ὅσον κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα 318—308, καθ' ὃ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς διώκει τὰ κοινά⁴. Τὸ δὲ δημόσιον τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ταμεῖον ἠνέμοιεν τοσοῦτον κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς μακεδονοκρατίας, ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως τοῦ ῥήτορος Λυκούργου, ὥστε ἐκτὸς ἐτέρων ἐκτάκτων δαπανῶν εἰς μὲν τὸν ἐν Ἐλευσίνι τῆς Δήμητρος ναὸν προσωκοδομήθη δωδεκάστυλος πρόναος ὑπὸ τοῦ ἐξόχου ἀρχιτέκτονος Φίλωνος, ἐν Πειραιεὶ δ' ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἡ περίφημος Ὀπλοθήκη, μία τῶν τελειοτάτων καὶ μεγαλοπρεπεστάτων οἰκοδομῶν τῆς Ἀττι-

¹ Πρὸς Διόδ. Σικελ. 18, 12—18. Πλούταρχ. Φωκίων. 23—28. Πausανίου Ἀττικ. 25, 3, 4. Στράβωνος 9, 5, 10. Ὁ Διόδωρος λέγει (18, 18) ὅτι μετὰ τὴν ἀποπομπὴν τῶν 12,000 πολιτῶν ὑπελείφθησαν μόνον 9,000 τοιοῦτοι.

² Τὰς περιπετείας ταύτας περιγράφουσιν ὁ Πλούταρχος, ὁ Pausanias καὶ ὁ Διόδωρος ἐνθα ἄνωτέρω πρὸς καὶ Στράβ. Γεωγραφ. 9, 1, 20. Τὴν μακεδονικὴν ἐποχὴν ἐν Ἑλλάδι ἀλλοῖστα ἐξιστόρησεν ὁ Γερμανὸς Droysen ἐν δυοῖς συγγράμμασι του, Geschichte Alexanders des Grossen καὶ Geschichte der Nachfolger Alexanders, ἐκδοθεῖσι τῷ 1822 καὶ 1836.

³ Ἰδε Boeckh, Staatshaushaltung der Athener, τόμ. Α', σελ. 47—58, ἐκδ. 6'.

Στράβ. Γεωγρ. 9, 20. σ. 398.

κῆς. Ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων ὁ πλοῦτος καὶ ἡ εὐπορία ἔλαβον τότε μεγίστας διαστάσεις διὰ τε τοῦ ἀπείρου χρυσοῦ, ὃν ὁ Ἀλέξανδρος ἐξαγαγὼν ἐκ τῶν θησαυροφυλακίων τῶν Ἀσιατῶν βασιλέων ἔθηκεν εἰς κυκλοφορίαν καὶ παρέδωκεν εἰς κοινὴν χρῆσιν, καὶ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ κύκλου τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐνεργείας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ συνεπείχε τῶν μακεδονικῶν κατακτήσεων. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ αἱ ἑλληνικαὶ δὲ τέχναι καὶ ἐπιστήμαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κυρίως ἀπέκτησαν τὸν διεθνῆ ἐκείνον χαρακτήρα, ὃν φύσει φέρουσιν αἱ ἐπιστήμαι. Τὸ δ' ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀπολυθὲν ἐκ τῶν στενῶν τῆς πατρίδος ὁρίων περιέλαβε τὰ πέρατα τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀπέβησαν παγκόσμιον κτῆμα καὶ ἀγαθόν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ λίαν ὑψηλὴ θέσις, ἣν κατέλαβον τότε ἐν τῷ κόσμῳ αἱ Ἀθηναὶ ὡς ἔδρα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς σοφίας.

Καὶ τῷ ὄντι, ὅσῳ ἡ πολιτικὴ τῆς πόλεως ταύτης σημασία ἤλαττοῦτο, τόσῳ ἐπαισθητοτέρα καθίστατο ἡ πνευματικὴ αὐτῆς παντοκρατορία καὶ ἡ ἐν ταῖς τέχναις καὶ ἐπιστήμασι ὑπεροχὴ καὶ τὸ μεγαλεῖον. Καὶ αὐτοὶ μὲν τῶν Ἀθηνῶν οἱ κάτοικοι δι' ἑλλειψιν ζωτικῷ πολιτικῷ βίῳ καὶ εὐρέος σταδίου ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι παρημέλουν τὴν σπουδὴν τῶν τότε ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἐξάσκησιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐφ' αἷς πρότερον ὑπὲρ πάντας διεκρίνοντο, ἢ ἐγκαταλιμπάνοντες τὸ πάτριον ἔδαφος κατέφευγον εἰς τὰς αὐλὰς τῶν διαφόρων Ἑλλήνων ἡγεμόνων, ἐνθα ἡ εὐφυΐα καὶ ἰκανότης αὐτῶν εὗρισκεν ἀνταμοιβὴν καὶ ἀνοικτὸν στάδιον, ἀλλὰ τόσῳ μᾶλλον συνέρρεον πανταχόθεν τοῦ τότε κόσμου εἰς τὴν πόλιν τῆς Παλλὰδος ξένοι, νέοι καὶ πρεσβύτεροι, ὡς εἰς τὴν ἀγνωστάτην καὶ καθαρωτάτην πηγὴν καὶ ἐστίαν, οἱ μὲν ὅπως σπουδάσωσι τὰς τότε ἐπιστήμας, οἱ δὲ ὅπως τελειοποιηθῶσιν ἐν ταῖς τέχναις. Διὸ καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ κυβέρνησις ἐνωρὶς ἤδη ἤρξατο νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τῆς καὶ νὰ ἐπιμελῇται περισσότερον τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ, ὥστε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπέβη τῷ ὄντι τὸ θαυμασιώτατον τῆς τότε ἀνθρωπότητος διδασκῆριον καὶ ἡ προνομιακὴ τῶν Μουσῶν ἔδρα¹. Πόσον δὲ ἡ ἐν Ἀθήναις διαμονὴ ἦτο κατὰ τοὺς μακεδони-

¹ Περὶ τούτου ἐκτενέστερον γενήσεται λόγος κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τῶν ἀθηναϊκῶν σχολῶν. Πρβ. καὶ Κικέρ. de orat. 3, 12, 43: Athenis jam diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit; domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur, capti quodammodo nomine urbis et auctoritate; tamen

κούς χρόνους εὐάρεστος καὶ περιζήτητος εἰς πάντα ἀνεπτυγμένον, ἐξάγεται ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Δικαιάρχου τοῦ Μεσσηνίου, λέγοντος: «... Ἔστι δὲ » (ἢ τῶν Ἀθηνῶν πόλις) τὰς μὲν θεαῖς καὶ σχολαῖς τοῖς δημοτικοῖς » ἀνεπαίσθητος λιμός, λήθην ἐμποιοῦσαις τῆς τῶν σίτων προσφορᾶς » ἐφόδια δ' ἔχουσιν οὐδεμία τσσαῦτα πρὸς ἡδονήν. Ἀγαθοὶ δ' οἱ κατοικοῦντες αὐτὴν παντὶ τεχνίτῃ περιποιῆσαι δόξαν μεγάλην ἐπὶ τοῖς » ἐντυγχανομένοις ἐκβαλόντες τῆς εὐημερίας θυμιαστὸν πλινθίνων » ζῶων (ἀνθρώπων) διδασκαλεῖν.... Τὸ καθ' ὅλου δέ, ὅσον αἱ λοιπαὶ » πόλεις πρὸς τε ἡδονὴν καὶ βίου διόρθωσιν τῶν ἀγρῶν διαφέρουσι, » τοσούτον τῶν λοιπῶν πόλεων ἢ τῶν Ἀθηνῶν παραλλάττει..... » Ὅπως δειξῇ δὲ ὑποῖα ἐπεκράτει τότε περὶ Ἀθηνῶν ἰδέα, ἀναφέρει ὁ Δικαιάρχος τοὺς ἐξῆς λίαν χαρακτηριστικούς τοῦ Λυσσίππου στίχους:

Εἰ μὴ τεθέασαι τὰς Ἀθήνας, στέλεχος εἶ·

εἰ δὲ τεθέασαι, μὴ τεθήρευσαι δέ, ὄνος·

εἰ δ' εὐαρεστῶν ἀποτρέχεις, κανθήλιος¹.

Εἶχον ἀποβῇ δηλ. αἱ Ἀθῆναι εἰς τὸν τότε κόσμον ὅ,τι οἱ Παρίσιοι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὑπὸ πολλὰς δ' ἐπόψεις καὶ ἔτι πλέον.

Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν ὑπερεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἕλληνες καθόλου τῶν ἄλλων ἐθνῶν κατὰ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν, οὐχ ἥττον οἱ ἐνδοξεοί, μεγαλουργοὶ καὶ παραγωγικοὶ τῆς Ἑλλάδος χρόνοι εἶχον παρέλθαι ἀνεπίστρεπτι. Σὺν τῷ μαρμαρῷ τῷ ἐπικρατήσαντι ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ διὰ τῆς ἀνχιμξείας καὶ ἐπεμβάσεως τῶν ξένων, τῆς παραλυούσης πᾶσαν πρωτοβουλίαν ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν, ἤρξατο φυσικῷ τῷ λόγῳ νὰ ἐλαττωθῇ καὶ τὸ περὶ τῶν δημοσίων πραγμά-

eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis sed sono vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile superabit.

¹ Ἰδε τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Περὶ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων» συγγράμματος τοῦ Δικαιάρχου παρὰ Mueller, Historici graeci, ἐκδ. Παρισίων, τόμ. Β', σ. 254 ἐπ. Παρομοίως δὲ περιγράφει τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ Λίβιος, ὅτε διηγεῖται τὴν πρὸς τὴν πόλιν ἐν ἔτει 167 ἐπίσκεψιν τοῦ Λ. Αἰμιλίου Παύλου τοῦ νικήσαντος τὸν Περσέα καὶ καταλύσαντος τὴν μακεδονικὴν δυναστείαν ἐν 45, 27: Athenas inde, plenas quidem et ipsas vetustate famae multa tamen visenda habentis, arcem, portus, muros Piraeum urbi jungentis, navalia, monumenta magnorum imperatorum, simulacra deorum hominumque, omni genere et meteriae et artium insignia.

των ενδιαφέρον των πολιτῶν· τοὺς μέχρι τοῦδε ἐκ πολιτῶν συνισταμένους στρατοὺς τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἀντικατέστησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ξένοι μισθοφόροι, οὕτω δ' ἐστεροῦντο αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἰδίων ζωτικῶν δυνάμεων καὶ κατήγησαν εὐκολοὺς λεία καὶ παίγνιον τῶν ἐκάστοτε ἰσχυρῶν, οἵτινες ὅτε μὲν αὐτοβούλως, ὅτε δὲ καὶ ὑπὸ ἑλληνικῶν πολιτειῶν προσκαλούμενοι ἀνemiγνύοντο εἰς τὰς μεταξὺ των διαφορὰς καὶ πολλαχῶς αὐτοὺς ἐξεμεταλλεύοντο. Ἐντεῦθεν ἐνωρὶς ἤδη ἐγεννήθη ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τοῦ συνσπασμοῦ πλείονων πολιτειῶν καὶ πόλεων πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἐξωθεν κινδύνου, καὶ δὴ κατὰ μὲν τὸ ἔτος 323 συνέστη ἡ Αἰτωλικὴ συμπολιτεία, τῷ δὲ 280 ἀνυσυνέστη ἡ ἀρχαῖοθεν μὲν ὑφισταμένη, ἐπὶ δὲ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου διαλυθεῖσα, Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία.

Τότε ὅμως διὰ τῆς ἐπιτηδείας ἀναμίξεως τῶν ξένων, οἵτινες ἐγνώριζον καλῶς νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὰς περιστάσεις, ἐγεννήθησαν ἀντιζηλῖαι καὶ διαφορὰ συμφερόντων καὶ ἐμφύλιοι μεταξὺ μερικῶν τε πόλεων καὶ συμπολιτειῶν ὁλοκλήρων ἐν Ἑλλάδι πόλεμοι. Οἱ ἐμφύλιοι δ' οὗτοι σπαραγμοί, οἵτινες ἀδιακόπως σχεδὸν ἐξηκολούθησαν ἐπὶ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα, ἦσαν τοσοῦτον πεισματώδεις καὶ ἐξολοθρευτικοί, ὥστε κατέφθειραν καὶ τὴν τελευταίαν ζωτικὴν ἰκμάδα τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ ἐξήντηλυσαν πάσας τὰς ὑπολειπομένας ἐθνικὰς δυνάμεις. Ἦτο τῷ ὄντι μανία τις καὶ λύσσα, ἥτις κατέλαβε τότε τὸν ψυχικὸς καὶ ἠθικὸς πάσχοντα Ἑλληνισμόν πρὸς ἐπιτάχυνσιν τοῦ ἰδίου ὀλέθρου καὶ διευκόλυνσιν τῆς ξένης, καὶ ἰδίως τῆς ῥωμαϊκῆς, ἐπεμβάσεως καὶ κυριαρχίας, ὥστε ἡ Ἑλλὰς μόνη ἐπέβαλε τὸν ξένον ζυγὸν ἐπὶ τοῦ ὑπερηφάνου τραχήλου της :

Ἀρκεῖ ὅτι κανεὶς ξένος δὲν σοῦ ἔκαμψε τὸ γόνυ,
εἰμὴ ὅτε διεφθάρης· ναί, ἐταπεινώθης μόνη·
ναί, ἀποῦ ἐξηγρειώθης, ἔφερες εἰς φῶς προδότας
κ' ἤνοιξας ὁδὸν καὶ πύλας εἰς τοὺς ἐξωθεν δεσπότης¹.

Ἀτυχῶς δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἐκ τῶν πρωτίστων τῶν προκαλούντων παντοίας ἐπεμβάσεις τῶν ξένων εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἀλλὰ

¹ Βύρων ἐν Γκιάουρ, κατὰ τὴν μετάφρασιν τῆς Αἰκατ. Κ. Δοσίου. Ἀγγλιστί,

No foreign soc could quell
Thy soil, till from itself it fell ;
Voe ! self-abasement planed the way
To villain-bonds and despots way !

θέλομεν παραλείψει ἐνταῦθα τὰς μεριότητας καὶ μόνον τὰ οὐσιωδέστατα γεγονότα θέλομεν ἀναφέρει ¹. Κατὰ τὸ ἔτος 200 π. Χ. οἱ Ἀθηναῖοι, ἐν συμμαχίᾳ πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς, Ῥοδίους, Κρήτας καὶ τὸν βασιλέα τοῦ Περγάμου Ἀτταλον διατελοῦντες, ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου Γ' τοῦ Δημητρίου καὶ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐξ ἐκείνου κινδύνου ἐπεκαλέσθησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες προθύμως ἀπεδέξαντο τὴν αἴτησιν· διότι, ἀπὸ πολλοῦ ὄντες ἐξωργισμένοι κατὰ τοῦ γενναίου καὶ βίετου ἐκείνου Μακεδόνα βασιλέως διὰ τὴν ἐν τῷ δευτέρῳ κερχηδονικῷ πολέμῳ συμμαχίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀννίβαν, τότε δὴ ἀπαλλαγέντες τοῦ μακροῦ καὶ φοβεροῦ ἐκείνου πολέμου ἐζήτουν ἀφορμὴν πρὸς ταπεινώσιν τοῦ Φιλίππου ². Οἱ Μακεδόνες τότε εἰσβαλόντες ἐπανειλημμένως μετὰ τῶν συμμαχοῦντων αὐτοῖς Ἀκαρνάνων ἐδῆσαν καὶ ἐλεηλάτησαν τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰ περὶ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἄλσιν καὶ γυμνάσια καὶ κατέστρεψαν πολλὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἐν τῇ πεδιάδι, εἰκοδομήματα τῶν Ἀθηναίων, ἀφοῦ κατ' ἐπανάληψιν ἀποπειραθέντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσιν οὔτε τὸ ἄστυ οὔτε τὸν Πειραιᾶ οὔτε τὴν Ἐλευσίνα ³. Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἀναλαβόντες, ὡς ἐπιθύμουν, τὸν κατὰ Φιλίππου Γ' ἀγῶνα, μετὰ τινος ἐν ἀρχῇ ἀποτυχίας κατάρθρωσαν τελευταῖον νὰ νικήσωσι καὶ ταπεινώσωσιν αὐτὸν τῷ 196 διὰ συνθήκης, ὃ δὲ στρατηγὸς αὐτῶν Κόιντος Φλαμινῖος, ὅπως κερδήσῃ τοὺς σκοπίμως ἀπὸ τοῦ Φιλίππου διὰ τῆς συνθήκης ἐκείνης ἀρχωρισθέντας Ἕλληνας, μεταβάς εἰς τὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τελούμενα Ἱσθμια ἐκήρυξεν ἐν ὀνόματι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἐλευθέρους πάντας τοὺς Ἕλληνας, τοὺς δ' Ἀθηναίους ἀντήμειψεν ἀποδοὺς αὐτοῖς τὰς νήσους Ἀῆμον, Ἰμβρον, Σκύρον καὶ Δῆλον, ὧς εἶχεν ἀφαιρέσει πρότερον ὁ Φίλιππος ⁴.

¹ Ἡ ὀλεθριωτάτη ἀνάμιξις ξένων ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ῥωμαίων. Κατὰ τὸν Πολύβιον (2, 12) πρώτη τῶν Ῥωμαίων ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς ἀνάμιξις ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 228 π. Χ. πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ Ἀχαιοὺς πρεσβεῖα αὐτῶν περὶ τῶν ἰλλυρικῶν πραγμάτων, δι' ἧς προσεπάθουν νὰ κερδήσωσι τὰς συμπολιτείας ἐκείνας κατὰ τῶν βασιλέων τῆς Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας, ἔκτοτε δὲ δὲν ἐπαυσαν ἐκεῖνοι μὲν ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰ Ἑλληνικά, οἱ δ' Ἀθηναῖοι πάντοτε σχεδὸν πιστοὶ ἐκείνων σύμμαχοι διατελοῦντες.

² Πρβ. Πολυβ. 16, 23 ἐπ. Λιβίου 31, 1, 6 ἐπ. 5, 5. 14. 15. Παυσ. ἐν Ἀττ. 36, 5 ἐπ.

³ Λιβίου, 31, 14. 15. 24—26. Πολύβ. 16, 124 ἐπ.

⁴ Λιβίου 33. 30, 34. Πλούταρχος ἐν βίῳ Φλαμινίου, κεφ. 3 ἐπ. 10.

Τὸ πολιτικὸν ὅμως τοῦτο στρατήγημα, τὸ ὅποιον μετ' ἀλαλαγμῶν καὶ χαρᾶς ἐχαιρέτισαν οἱ ἀμβλυωποῦντες Ἕλληνες, οὐ μόνον δὲν ἐκώλυε τοὺς Ῥωμαίους ἐν τῷ μέλλοντι τοῦ ν' ἀναμιγνύωνται ἀσυστόλως καὶ νὰ παραβιάζωσι τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ εὖλογον πρὸς τοῦτο ἀφορμὴν παρῆγεν αὐτοῖς, φαινόμενοις προστάταις τῆς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας ἀπάντων τε τῶν Ἑλλήνων καὶ μάλιστα τῶν συμμάχων αὐτῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς ἦτο καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ¹. Οὕτως ἐν ἔτει 168 μετὰ τὴν παρὰ Πύδναν ὁλοσχερῇ ἦτταν τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περσέως, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Φιλίππου Γ', καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς μακεδονικῆς βασιλείας καὶ πολιτείας ὁ νικητὴς Λ. Αἰμίλιος Παῦλος ἐπεσκέφθη πρὸς θέαν τὴν πόλιν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπέδωκαν ἐκ νέου τὰς ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ἐν τῷ μεταξὺ ἀφαιρεθείσας νήσους Ἀἴμνον καὶ Δῆλον².

Ἡ φιλοφρόνησις ἐν τούτοις αὐτὴ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους οὐδόλως ἐκώλυσε τὸν Σουλπίκιον Γάλλον, ὃν ἡ Ῥωμαϊκὴ γερουσία εἶχεν ἀποστείλει τῷ 164 εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα συμβιβάσῃ τὰς μεταξὺ Ἀργείων καὶ Λακεδαιμονίων διαφορὰς, τοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ τοῖς φίλοις, συμμάχοις καὶ ἐλευθεροῖς Ἀθηναίοις 500 ταλάντων πρόστιμον· διότι πενίᾳ πιεζόμενοι, ὡς ἔλεγον, εἶχον καταλάβει καὶ διαρπάσει ἐν ἔτει 136 τὸν Ὠρωπόν³. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀποστείλαντες εἰς Ῥώμην πρεσβείαν ἐκ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Καρνεάδου, τοῦ στωικοῦ Διογένηος καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Κριτολάου, πάντων προῖσταμένων τότε τῶν ἰδίων σχολῶν καὶ δεινῶν ῥητόρων, ἐπέτυχον τὴν ἐλάττωσιν τοῦ προστίμου ἀπὸ 500 εἰς 100 τάλαντα, τὰ ὑποῖα καὶ ταῦτα οὐδέποτε ἀπέτισαν παραβλεψάντων ἐξ ἐπιεικίας τῶν Ῥωμαίων⁴, ὅτε δέ, μετὰ τὴν ὑπὸ Μομμίου ἐν ἔτει 146 ἄλωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς λαμπρᾶς Κορίνθου ἡ Ἑλλάς

¹ Τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους ἄριστα μέχρι τοῦδε ἐξιστόρησεν ὁ Γερμανὸς Hertzberg, *Geschichte Griecchenlands unter den Römern*. 1866 — 1875 ἐν Χάλλῃ, τόμ. 3, καὶ *Hellas und Rom* τόμ. 2. Ἐν Βερολίνῳ· 1879.

² Πολύβ. 30, 18. Πρβ. καὶ Λιβίου 45, 27 καὶ ἀνωτέρω σελ. 36, σημ. 2.

³ Κατ' ἄλλους ἡ Ῥωμαϊκὴ γερουσία εἶχεν ἀναθέσει τὴν δίκην ἢ τὴν διαιτησίαν ταύτην τοῖς Σικυωνίοις καὶ οὗτοι κατεδίκασαν ἐρήμην τοὺς Ἀθηναίους εἰς πρόστιμον 500 ταλάντων. Πρβ. Ἀῦλου Γελλίου *N. Att.* 7, 14, 17. Πλούταρχ. ἐν Κάτωνι πρεσβυτέρῳ, καὶ Μακροβίου 1, 5.

⁴ Πλούτ. ἐν Κάτ. πρεσβ. 22. Κικέρ. *Tusc.* 5, 3, 5. *de orat.* 2, 37, *ad Attic.* 12, 23, 2.

περιῆλθεν ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, μόνη πάλιν ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων μετὰ τινων ἄλλων πολιτειῶν κατώρθωσε νὰ μείνῃ ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος ὑπὸ τὸν ὅρον, νὰ συμμαχῇ τοῖς Ῥωμαίοις, Ἐγένετο δηλ. ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἐλευθέρα σύμμαχος πολιτεία, (*libera civitas foederata*), ὁποῖαι ἦσαν ὀλίγιστα ἄλλαι, καὶ μάλιστα ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας. Αὗται ὑπεχρεοῦντο μόνον τὴν αὐτὴν πολιτικὴν μὲ τοὺς Ῥωμαίους νὰ ἔχωσιν (*ut eosdem quos populus romanus amicos atque hostes habeant*¹), ἄλλως δ' ἦσαν ἀφροῦρηται καὶ ἀτελεῖς ἐκτὸς τῆς παροχῆς ἐπικουρίας τινὸς ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδικεικῆσεως, τοῦ ἀσύλου καὶ τοῦ κόπτειν ἴδια νομίσματα².

Καὶ οὐ μόνον τοὺς Ῥωμαίους ἤξευρον ἐγκαίρως νὰ περιποιηθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ἰσχυροὺς, παρ' ὧν ἔσχον ἀναλόγους ὠφελείας κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους π. Χ. αἰῶνας καθόσον μάλιστα τὴν συνετὴν καὶ περιποιητικὴν αὐτῶν διαγωγὴν μεγάλως ὑπεστήριζεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς φιλίας τῶν τότε τοιούτων τὸ μέγα καὶ ἐνδοξον τῆς πόλεως ὄνομα καὶ ἡ παγκόσμιος φήμη, ἣν τότε μάλιστα ὡς κοιτίς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἔδρα τῶν Μουσῶν ἔχειεν αὕτη. Διὸ πολλοὶ τῶν ἰσχυρῶν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ ἀξιώματος τῆς πόλεως καὶ ὑπ' ἄλλων λόγων ἐλαυνόμενοι ἰδιαιζόντως καὶ ἐξαιρετικῶς ἠνύνησαν καὶ περιεποιήθησαν αὐτήν³. Περὶ τὰ 260 π. Χρ. Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος (309—246) ἔκτισεν ἐν Ἀθήναις ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸ Πτολεμαῖον Γυμνάσιον χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων, καὶ παρέσχε τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικουρίαν «ἐπ' Ἀντίγονον καὶ Μακεδόνας», ἀνθ' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι τιμῶντες τὸν ἄνδρα προσέθηκαν ἐπώνυμον αὐτῷ φυλὴν, τὴν Πτολεμαΐδα, ἀντὶ τῆς Ἀντιγονίδος καὶ ἔστησαν τὸν Ἀνδριάντα αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐπωνύμων ἡρώων⁴. Ἐξῆκοντα δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη, τῷ 200 π. Χ., ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι συνεμμάχουν μετὰ Ῥωμαίων, Ῥοδίων καὶ Ἀτάλλου κατὰ Φιλίππου τοῦ Δημητρίου, ὁ Ἀταλλος ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ ἀνέθηκεν ἐν τῇ Ἀκροπόλει πολὺτιμα ἀναθήματα, ἀνθ' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι

¹ Λιβ. 38, 8, 10.

² Πλιν. Hist Nat. 4, 11. Τάκит. ἐν Χρον. 2, 53. Στράβ. Γεωγρ. 9, 5, 4. Πρβ. καὶ I. Marquardt, Roem. Staatsverf. I, 347 ἐπ.

³ Περὶ τῶν ὑπὸ ξένων οἰκοδομῶν ἐν Ἀθήναις ἴδε πλὴν ἄλλων Curtius, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 228 ἐπ. 240 ἐπ.

⁴ Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 5 καὶ 7.

προσέθηκαν καὶ ἑτέραν ἐπώνυμον αὐτοῦ φυλὴν, τὴν Ἀτταλίδαν¹. Ὀλίγον δὲ βραδύτερον ὁ ἀπὸ 175 ἕως 163 βασιλεύσας τῆς Συρίας Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανὴς ἐπεχείρησε ν' ἀποτελειώσῃ τὸν ὑπὸ Πεισιστράτου θεμελιωθέντα πελώριον νκὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἔμεινεν ὅμως αὐτός καὶ πάλιν ἀτελείωτος ἐνεκὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀντίοχου². Καὶ ἄλλως δὲ ὑπὸ τε ξένων καὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἐκοσμήθη μεγάλως κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἢ τῶν Ἀθηναίων πόλις δι' ἀπείρων ἔργων τέχνης, ὡς ἐκ τῆς τοῦ Παυσανίου περιγραφῆς δῆλον καθίσταται. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ συνδρομὴ αὕτη καὶ ἀνάμιξις τῶν ξένων δηλαῖ ἡλίου φεινότερον τί εἶχεν ἀποβῆ τότε ἢ ἄλλοτε ὑπερήφανος καὶ ἐξοχὸς πόλις καὶ πόσον εἶχον ἐκπέσει τὸ μέγα φρόνημα καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες οὐ μόνον κατεδέχοντο νῦν συνδρομὰς πανταχόθεν, ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον ἀναξιοπρεπῶς καὶ ἀκολάστως περιεποιούντο καὶ ἐκολάκευον τοὺς κατὰ καιροὺς ἰσχυροὺς, ὅσον ἄλλοτε οὐδὲ τοὺς μεγίστους καὶ ἐξοχωτάτους ἄνδρας, καὶ ἀπένεμον ἀφειδῶς εἰς ξένους τιμὰς, ὧν οὐδέ τὸ πολλοσθημόριον ἀπήλαυσε πρότερόν τις τῶν ἐνδόξων καὶ πράγματι ἡρωϊκῶν Ἀθηναίων³. Τοσοῦτον εἶχον ἐκπέσει αἱ Ἀθηναίαι! Μεγάλην ἐπὶ τῆς εὐπορίας καὶ συντηρήσεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ κρατιδίου ἐπιρροὴν εἶχε καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 133 πρὸ Χριστοῦ, συγχρόνως μὲ τὴν δευτέραν ἐν Σικελίᾳ δουλικὴν ἐπανάστασιν, συμβῆσα ἐπανάστασις τῶν δούλων ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀττικῇ, καὶ ἰδίως ἐν Λαυρίῳ, οἵτινες φονεύσαντες τοὺς ἐπιμελητὰς τῶν μεταλλείων κατέλαβον τὴν ἐν Σουνίῳ ἄκραν καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐλεηλάτουν τὴν χώραν, μέχρις οὗ μετὰ πολλοῦ κόπου καθυπέταξε τέλος αὐτοὺς ὁ στρατηγὸς Ἡράκλειος⁴. Τῆς

¹ Πολύβ. 16, 25 ἐπ. Λίβιος, 31, 15. 6, 16. Παυσαν. 5, 5 καὶ 25, 2. Αἱ δύο φυλαὶ Ἀντιγονίδας καὶ Δημητριάδας κυρίως εἶχον προστεθῆ εἰς τὰς ἄλλας 10 τῇ 307, ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, πρὸς τιμὴν τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀντιγόνου· νῦν δὲ, καταργηθέντων τῶν ὀνομάτων ἐκείνων, ἔλαβον νέας ὀνομασίας.

² Λίβιος 41, 20.

³ Ὁ Λίβιος (31, 14, 6.) παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρὸς Φίλιππον Γ' τῆς Μακεδονίας πολέμου ἐκ τῆς ἀρχαίας τῶν φύσεως μόνον τὸν τύπον δὲν εἶχον ἀπολέσει, ἠφθόνουν δὲ μόνων λόγων καὶ ψηφισμάτων. Πρβ. καὶ 31, 44, 9.

⁴ Πρβ. Λιβίου βιβλ. 36. Ἀθηναίου, Δειπνοσοφ. βιβλ. 6. σ. 372, Ε. ἐκδ. Casaubon. Ὁρωσίου, historia adv. paganos 5, 9. καὶ Παύλου Διακόνου, Ποικίλ. ἱστορ. βιβλ. 4.

ἐπαναστάσεως ταύτης ὀλεθρία συνέπεια ἦτο ἡ τελεία ἐγκαταλείψις τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, διότι δὲν εἶνε γνωστὸν ἂν πότε μέχρι τοῦ ἡμετέρου αἵωνος ἤρξατο πάλιν νὰ ἐκμεταλλεύηται τις αὐτά, ὁ Παυσανίας τοῦλάχιστον κατὰ τὸ β' μ. Χ. αἶωνα εὗρεν αὐτὰ ἀργοῦντα¹.

Ἄλλ' ἔτι ὀλεθριωτέραν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς τύχης καὶ εὐδαιμονίας τῶν Ἀθηνῶν ἔσχον τὰ κατὰ τὰ ἔτη 87 καὶ 86 π. Χ. ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συμβάντα, ἅτινα ἀριδῆλως μαρτυροῦσι πόσον ἀνυπόφοροι καὶ μισητοὶ εἶχον καταντήσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους οἱ πάτρωνές των Ῥωμαῖοι. Ὅτε δηλ. ἐν ἔτει 87 ὁ μέγας τοῦ Πόντου βασιλεὺς Μιθριδάτης, κατασφάξας ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ πάντας τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ῥωμαίους, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατ' αὐτῶν, ἐλευσινός τις δημαγωγὸς Ἀθηνίων, ἡ κατ' ἄλλους Ἀριστίων², Ἀθηναῖος τυγχάνων νόθος, προὔτεινε τοῖς Ἀθηναίοις νὰ κηρυχθῶσι κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν συμμάχων Ῥωμαίων καὶ νὰ ταχθῶσι μετὰ τοῦ ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν ἐπαγγελλομένου Μιθριδάτου, οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἐλάτρευον τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν καὶ τοσοῦτον εἶχον βχυρυνθῇ τὸν Ῥωμαϊκὸν ζυγὸν (διότι ταὐτή, φαίνεται, εἶχεν ἀπέβῃ ἡ συμμαχία τῶν Ῥωμαίων), ὥστε τυφλοῖς ὄμμασιν ἐδέξαντο τὴν πρότασιν καὶ ἐξ ἀπέστειλαν πρεσβευτὴν πρὸς τὸν Μιθριδάτην εἰς Ἀσίαν αὐτὸν τὸν δημαγωγόν³. Ὅτε δ' ὁ τολμητίας ἐκεῖνος βασιλεὺς, συλλαβὼν τὸ μέγα σχέδιον, νὰ προσβάλῃ τοὺς Ῥωμαίους ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ, ἐξαπέστειλε τὸν στρατηγὸν Ἀρχέλαον μετὰ στρατοῦ, ὅπως ἐξεγείρῃ τοὺς Ἕλληνας κατὰ τῶν Ῥωμαίων, οἱ Ἀθηναῖοι τῇ προτάσει τοῦ Ἀθηνίωτος, ἐκλεγέντος τότε «στρατηγοῦ ἐπὶ τῶν ὅπλων» αὐτοκράτορες, οὐ μόνον προθυμότετα συνεμάχησαν μετὰ τοῦ Ἀρχελάου κατὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν λεγεώνων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τριήμερον παρὰ Χαιρώνειαν μάχην καὶ ἦτταν τῶν Μιθριδατικῶν, ἐνῶ οἱ πλείστοι τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συνετάχθη-

¹ Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 1, 1.

² Ἀθηνίωνα καλεῖ αὐτὸν ὁ Ποσειδώνιος παρ' Ἀθηναίῳ (Δειπνοσοφ. 5, 13, σ. 214 ἐπ.) ἐνθα γίνεται μακρὰς περὶ αὐτοῦ λόγος. Μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς καλοῦσιν αὐτὸν ἐσφαλμένως Ἰσως Ἀριστίωνα. Ἴδε περὶ τούτου Wyttenbach, animadversiones ad Plut. Moralia, τόμ. Β', μέρ. Α', σ. 392. Φαβρίκιον, εἰς Δίωνα Κάσιον, βιβλ. 35, σ. 50 καὶ Casaubon, εἰς Ἀθηναιον 1, 1, σ. 370. Περὶ δὲ τῆς δι' Ἀθηνίωτος ἀποστασίας τῶν Ἀθηναίων, περὶ τῆς ἀφορήτου τυραννίας τοῦ δημαγωγοῦ τούτου καὶ περὶ τῆς φορᾶς τοῦ πολέμου τούτου ἴδε Ἀθηναίου 6, 13 ἐπ.

³ Πρβ. Ἀθηναίου 6, 48 ἐπ. Πλουτάρχου Βύλλα, 13 καὶ Δίωνα Κάσιον.

σαν πάλιν μετὰ τῶν νικητῶν Ῥωμαίων, μόνοι οὗτοι ἐδίδξαντο τὸν Ἀρχέλαον καὶ τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν των καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι μέχρις ἐσχάτων τὸν ἀγῶνα. Ὁ πόλεμος ὅμως εἶχεν ἀνατεθῇ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς συγκλήτου εἰς τὸν ἐμπειρον στρατηγὸν Σύλλα, ὅστις πάραυτα ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν τε Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπετύγχανε πᾶσα ἀπόπειρα ἐκπολιορκήσεως τῶν τειχῶν ἕνεκα τῆς ἐκθύμου τῶν Ἀθηναίων ὑπερασπίσεως, τελευταῖον ὅμως μετὰ πολυχρόνιον ἐπίμονον πολιορκίαν οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέβησαν τὰ τείχη τῇ 1ῃ Μαρτίου 86 π. Χ. καὶ εἰσῆλθαν εἰς τε τὴν πόλιν καὶ τὸν Πειραιᾶ καὶ τότε ἤρξατο σφαγὴ τῶν πολιτῶν ἡβηδόν καὶ ἄνευ διακρίσεως, «τοῦ Σύλλα » τὸν ἐν ποσὶν ἀναίρειν κελεύσαντος ὑπ' ὀργῆς¹, » πρὸς δὲ ἐμπρησμὸς πολλῶν οἰκοδωμῶν καὶ καταστρόφῃ τῆς πόλεως παντοία. Τὸ πλῆθος τῶν κατὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ ἄστεως φονευθέντων ἦτο τοσοῦτον, ὥστε ἐν τῇ Ἀγορᾷ καὶ ἐν τῷ Κεραμεικῷ τὸ αἷμα ἔρρευσε ποταμηδόν². Μὲγα πλῆθος δούλων ἀπεμπολήθη τὴν ἐπομένην τῆς ἀλώσεως, οἱ δ' ἀπολειφθέντες τῶν πολιτῶν ἔλαβον, μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς ὀργῆς τοῦ ὁμοτάτου ἐκείνου τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν, ὡς δῶρον παρ' αὐτοῦ χάριν τῆς προτέρας τῆς πόλεως δόξης σὺν τῇ ζωῇ καὶ βαθμόν τινα αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας σμικρόν, «ὕπειπόντως χαρίζεσθαι πολλοῖς μὲν » ὀλίγους ζῶντας δὲ τεθνηκόσι»· διότι μαρτυρεῖ μὲν ὁ Πλούταρχος ὅτι «Σύλλας ... τὴν πόλιν ἐλὼν ἐλευθέραν ἀφῆκε καὶ αὐτόνομον³», ὁ δὲ Λίβιος προσεπιμαρτυρεῖ λέγων, ὅτι ἀπέδωκε τῇ πόλει τὴν ἐλευθερίαν καὶ τοῖς πολίταις τὴν οὐσίαν⁴, καὶ ὁ Στράβων τὴν αὐτὴν ἐκφράζει γνώμην⁵, ἐξ Ἀππιανοῦ ὅμως, τοῦ περιγράφαντος τὰ πράγματα ἀκριβέστερον, μανθάνομεν ὅτι ἡ ἀφεθεῖσα ἐλευθερία καὶ αὐτονομία δὲν ἦσαν ὡς πρότερον, ἀλλ' ἡ τῶν κοινῶν διεύθυνσις ἀνετίθη εἰς μόνους τοὺς ἐπὶ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀθηνίου πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καταφυγόντας καὶ ἔπειτα ἐπανελθόντας τῶν πολιτῶν, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες

¹ Ἀππιανὸς ἐν Μιθριδ. πολέμ. κ. 38.

² Ἴδε τὴν ἐξιστόρησιν παρ' Ἀππιανῷ, Μιθριδ. πολέμ. κ. 30 — 40 παρὰ Πλουτάρχῳ, ἐν βίῳ Σύλλα, κ. 13 ἐπ. καὶ παρὰ Πausανίᾳ ἐν Ἀττικ. 20, 3, 4.

³ Ἐν τῇ συγκρίσει Λυσάνδρου καὶ Σύλλα.

⁴ Ἐπιτομ. βιβλ. 31· Urbi libertatem et civibus quæ habuerunt reddidit.

⁵ Γεωγραφ. βιβλ. 9, 1.

ἐστερῆθησαν δι' ἑαυτοὺς τὸ δικαίωμα ψήφου καὶ χειροτονίας ἀποδοθὲν εἰς μόνους τοὺς ἐγγόνους των¹.

Ἀλλὰ τὰ δεινὰ τοῦ ὑπὸ τῆς ἀπερισκεψίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ καὶ παρακκίρου αὐτῶν πρὸς τὴν ἐντελῇ ἀνεξαρτησίαν ζήλου προκληθέντος πολέμου τούτου ἦσαν πλείονα ἔτι καὶ μείζονα καὶ κατέρριψαν ἐντελῶς χαμαὶ τὰς Ἀθήνας. Δὲν κατετάχθησαν μὲν καὶ τότε εἰσέτι αἱ Ἀθηναὶ μεταξὺ τῶν ἐντελῶς ταῖς Ῥωμαίοις ὑποτεταγμένων καὶ ὑπ' ἐκείνων διοικουμένων χωρῶν, ἀλλ' ἡ εὐημερία τῆς πόλεως ἐξέλιπεν ἔκτοτε ἀνεπιστρεπτί καὶ ἡ ἰσχύς αὐτῆς ἐθραύσθη. Οὐ μόνον μέγα πλῆθος πολιτῶν ἐσφάγη κατὰ τὴν ἄλωσιν, ἕτεροι δ' ἐστερήθησαν τὰ πολιτικά των δικαιώματα, ἀλλὰ καὶ τὰ Μακρὰ Τείχη, ἅτινα καὶ πρότερον βεβαίως ἦσαν πολλαχοῦ ἡρειπωμένα (διότι ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ Σύλλας νὰ περικλείσῃ τὴν πόλιν πανταχόθεν), νῦν ἔτι μᾶλλον κατερρίφθησαν καὶ κατὰ μέγα μέρος ἰσοπεδώθησαν, τὸ περικαλλὲς Ὠδεῖον ἐνεπρήσθη ὑπὸ τοῦ Ἀθηνίωνος, ἵνα μὴ μεταχειρισθῇ ὁ πολέμιος τὴν ξυλείαν αὐτοῦ κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ τὸ σπουδαιότατον πάντων, τὸ ἐπίνειον τοῦ ἄστεως, ὁ Πειραιεὺς, κατὰ τὸ πλείστον μέρος ἐπυρπολήθη καὶ κατεστράφη. Ἡ ἐπὶ Λυκούργου τοῦ ῥήτορος ὑπὸ Φίλωνος κτισθεῖσα Ὀπλοθήκη, ἔργον θαυμάσιον, αἱ νεώσσοι καὶ πάντα τὰ ἔξοχα τῆς πόλεως ταύτης οἰκοδομήματα ἔρδην κατεστράφησαν, καὶ ὁ μέχρι τοῦδε λαμπρὸς Πειραιεὺς, τὸ ὑπὸ Θεμιστοκλέους ἰδρυθὲν μέγα καὶ κεντρικὸν τῆς Ἑλλάδος ἐμπορίον μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ἐξέπεσε καὶ ἡρημώθη. Οὐδέποτε πλέον ἀνέλαβεν ἡ πόλις αὕτη τὴν προτέραν αὐτῆς ἀξίαν καὶ θέσιν καὶ διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ὀχυρωμάτων αὐτῆς καὶ τοῦ στόλου κατέπεσε μετὰ τῆς ἐπελθούσης δεινῆς ὕλικῆς παρακμῆς καὶ ἡ πολεμικὴ δύναμις καὶ σημασία τῶν Ἀθηνῶν. Μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τοῦ ἐνὸς αἰῶνος τὸ ναυτικὸν τῶν Ἀθηναίων εἶχε σχεδὸν ὅλοτελῶς ἐκλίπει, ἐκ τῶν Μακρῶν Τειχῶν καὶ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Πειραιῶς μόνον ἐρείπια τινὰ ἐσώζοντο καὶ ἡ πάλαι ἀνθοῦσα ναυτικὴ αὕτη πόλις εἶχε περιορισθῇ ἐπὶ Στράβωνος « εἰς ὀλίγην κατοικίαν τὴν περὶ » τοὺς λιμένας καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Διός². » Ἀλλ' οὐδ' εἰς τοσαύτας μόνον ζημίας περιωρίσθη ὁ ἀκόλαστος νικητής, ἀλλὰ μετέφερε καὶ κίονας τινάς, προσωρισμένους διὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον, εἰς Ῥώμην καὶ ἀφῆρε-

¹ Ἀππιανὸς ἐν Μιθριδ. πολέμ. κ. 39.

² Στράβων ἐν 9, 1. πρὸς καὶ Λουκανοῦ, Φαρσάλ. 3. 181.

σεν ἐκ τοῦ ἐν Παρθενῶνι θησαυροῦ 40 τάλαντα εἰς χρυσὸν καὶ 600 εἰς ἄργυρον¹. Ἡ δὲ τῆς ἔξω χώρας ἐν Ἀττικῇ δῆσις ὑπ' αὐτοῦ ἦτο τοιαύτη, ὥστε πᾶσα κτήματικὴ περιουσία ἐξηφανίσθη καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἐφυγον ἐντεῦθεν, ξένοι δ' ἀντ' αὐτῶν συνεπωρεύθησαν ἐν τε τῇ πόλει καὶ τῇ χώρᾳ².

Πρὸς θεραπείαν τῶν φοβερῶν τούτων δεινῶν καὶ ἀνακούφισιν τινα ξένοι ἄνδρες, ὑπὸ τῆς προτέρας τῆς πόλεως δόξης καὶ τοῦ μεγάλου ὀνόματος εἰς συμπάθειαν κινούμενοι, ἔτειναν χεῖρα ἀρωγὸν τοῖς Ἀθηναίοις, ὡς οἱ τῆς Καππαδοκίας βασιλεῖς Ἀριδοβαρζάνης ὁ Φιλοπάτωρ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Φιλωρωμαῖος, οἵτινες ἰδίᾳ δαπάνῃ ἀνωκοδόμησαν τὸ ὑπὰ Ἀθηναίων ἐμπρησθὲν Ὠδεῖον³, καὶ ὁ ἐν Ἀττικῇ ἀποκατεστημένος Ῥωμαῖος εὐπατρίδης Τίτος Πομπώνιος Ἀττικός, ὅστις πολὺ λάκις συνέδραμε γενναίως ἐκ τῶν ἰδίων τὸν ἀπορῶντα δῆμον⁴. Ἀλλ' ἡ ἔξωθεν αὕτη βοήθεια δὲν ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ ἀποτελεσματικῶς τὸ ἔσωθεν ἐκ τῶν τοῦ Σύλλα πληγῶν νοσοῦν καὶ αἰμάσσον ἀθηναϊκὸν σῶμα. Ἡ παρὰ φύσιν ἔντασις καὶ ἡ σπατάλη ἐκείνη τῶν δυνάμεων σώματος ἀδυνάτου καὶ φθισιῶντος οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρωσιν ἢ ἐντελῇ αὐτοῦ χαλάρωσιν, πᾶσα δ' ἀπόπειρα ἐπανορθώσεως ἀπέβη φυσικῶς τῷ λόγῳ φροῦδη.

Ἄν ὅμως αἱ Ἀθηναὶ ἐξέπεσον τότε ἐτι μᾶλλον πολιτικῶς, ἐξηκολούθουν ἐν τούτοις ν' ἀκμᾶζωσιν εἰσέτι ἠθικῶς καὶ νὰ εἶνε ἐν Ἑλλάδι τε καὶ τῷ λοιπῷ κόσμῳ ὅ,τι μετὰ τὰ Περσικὰ εἶχον ἀποβῆ, κέντρον καὶ ἐστία τοῦ πολιτισμοῦ καθόλου, καὶ ὡς τοιαύτη τῶν Μουσῶν μητρόπολις προεκάλουν μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας, τοῦ Περγᾶμου καὶ τῆς Ἀντιοχείας τὴν ὑπόληψιν καὶ τὸν θαυμασμὸν πάντων. Ἡ ἄττικὴ παιδεία καὶ ἀνατροφή ἦτο ἐν Ῥώμῃ παροιμιώδης διὰ τὸ τέλειον αὐτῆς, ὡς τὴν σήμερον ἡ παρισινή, καὶ «ἀττικὴ παιδείσεις» σημαίνει παρὰ Πλάτῳ ἤδη, κατὰ τὸν γ' π. Χ. αἰῶνα, τὸ ἄκρον ἔω-

¹ Ἀππιανὸς ἐν Μιθριδατικῇ πολέμῳ, 39.

² Τάκιτος ἐν Χρονικ. 2, 55. Ὁμοίως συμφορὰς ἐπαθον τότε καὶ ἄλλαι ἑλλ. χώραι, ὡς ἡ Δῆλος, οἱ Δεῖλοι, ἡ Ὀλυμπία, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Χαϊρώνεια κ.λ.

³ Ἰδὲ τὰς ἐνταῦθα ἀναφερομένας ἐπιγραφὰς ἐν Corpus inscriptionum graecarum τοῦ Boeckh, τόμ. Α', ἀριθ. 357—358 ἢ Corpus inscript. Atticarum, III, σ. 314 ἐπ. πρβ. καὶ Βιτρούβιου 5, 9, 1. Οὐάλεριου Μαξιμου 5, 7.

⁴ Κορνήλιος Νέπωρ ἐν βίῳ Ἀττικοῦ, κ. 2. Saepe suis opibus inopiam publicam levavit πρβ. καὶ κ. 3.

τον τῆς ἀναπτύξεως¹, ἡ δὲ καλλιλογικὴ εὐαισθησία καὶ λεπτότης τῶν Ἀθηναίων, ἡ «λεπτὴ καὶ ἀκριβὴς ἀκοή τῶν Ἀττικῶν» ὡς λέγει ὁ Κικέρων², ἐχρησίμευεν ὡς γνώμων καὶ ὑπόδειγμα εἰς πάντας μέχρι καὶ τῶν μετὰ Χριστὸν αἰώνων. Τοῦτου ἕνεκα καὶ μετὰ τὸ ὑπὸ Σύλλα φοβερὸν πάθημα πολλοὶ ἰσχυροὶ Ῥωμαῖοι πολλαχῶς ἐτίμησαν τὴν εὐκλεῆ τῆς Παλλάδος πόλιν καὶ ἔδειξαν πρὸς αὐτὴν ἔκτακτον τῷ ὄντι σεβασμὸν καὶ εὐνοϊαν. Οὐ μόνον παρεῖδον τοῖς Ἀθηναίοις ὁ μὲν Τούλιος Καῖσαρ τὴν μετὰ τοῦ ἀντιπάλου του Πομπηίου συμμαχίαν αὐτῶν, ὁ δ' Ἀντώνιος τὴν μετὰ τῶν πολεμίων τοῦ Βρούτου καὶ Κασσίου καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς τὴν μετὰ Ἀντωνίου, ἀλλὰ καὶ δῶρα γενναῖα καὶ πανταίᾳ ἀναισθησίᾳ καὶ ὑποστηρίξεις προσήνεγκον τῇ πόλει. Ὁ Πομπηϊὸς ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὸ λαμπρὸν πέρας τοῦ μίθριδατικοῦ πολέμου ἐν ἔτει 62 π. Χ. ἐδωρήσατο τοῖς Ἀθηναίοις 50 τάλαντα πρὸς διακόσμησιν καὶ ἐπισκευὴν τῶν ὑπὸ Σύλλα πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἐπενεχθεισῶν καταστροφῶν, τοῖς δ' ἐνταῦθα σοφισταῖς διένειμεν ἀνὰ ἓν τάλαντον πρὸς ἐκψύχωσιν³, τιμῶν οὕτω τὸ πάλοι τῆς πόλεως μεγαλεῖον καὶ εὐγνωμονῶν ἴσως διὰ τὴν λαμπρὰν ὑποδοχὴν, ἣς ἔτυχεν ἐνταῦθα πρὸ πενταετίας, ὅτε κατὰ πρῶτον ἐπισκέφθη τὴν πόλιν ἐπὶ τοῦ πειρατικοῦ πολέμου. Ὁ δὲ Τούλιος Καῖσαρ οὐ μόνον διέταξε κατὰ τὴν ἐν Φερσάλῳ μάχην (48 π. Χ.) νὰ μὴ βλάβη τις τοὺς μετὰ τῶν πολεμίων συμμαχοῦντας καὶ συναγωνιζομένους Ἀθηναίους⁴ καὶ μετὰ τὴν μάχην αὐτοὺς μὴδὲν μνησικακήσας ἀθῶους ἀφῆκε τοσοῦτον μόνον εἰπὼν, ὅτι πολλὰ ἁμαρτάνοντες ὑπὸ τῶν νεκρῶν σφάζονται⁵, ἀλλὰ καὶ χρήματα πολλὰ ἐδωρήσατο τῇ πόλει, δι' ὧν καὶ μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου βραδύτερον δωρηθέντων ἐκτίσθη ἡ μέχρι σήμερον ἐν μέρει σωζομένη σταδία τῆς Ἀρχιγέτιδος Ἀθηνᾶς ἐν τῇ τότε Νέᾳ Ἀγορᾷ⁶. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων καταφαί-

¹ Πρβ. Πλάτωνα *Casina* 3, 5, 24, *Haud Atticam concedet disciplinam*.

² Ἐν *Orat.* 9, 27, *Teretes et religiosae aures Atticorum*, Πρβ. καὶ 1, 4, 43. 1, 11, 45. 2, 29, 360. *Brutus*, §. 26 ἐπ. 37. 39. 43—44. 49. 63. 130 ἐπ. 173. 257. 285 ἐπ. 306. 315. *de Orat.*, 1, 52. 221. *pro Sextio*, 51, 110. Πλουτάρχ. *Κικέρ.* 5. *Vellej.* *Paterc.* 1, 48.

³ Πρβ. Πλουτάρχον ἐν βίῳ Πομπηίου, κ. 27 καὶ 42 καὶ ἐν βίῳ Σύλλα, 42.

⁴ Ἀππιανὸς ἐν Ἑμφυλίῳ πολέμῳ, 2, 60' πρβ. καὶ 2, 75.

⁵ Δίων Κάσιος 42, 14' πρβ. Ἀππιαν. ἐμφ. πολ. 2, 28.

⁶ Ἴδε τὰς ἐνταῦθα ἀναφερομένας ἐπιγραφὰς παρὰ Boeckh, *Corp. Inscript. graec.* τόμ. Α', ἀριθ. 312 καὶ 477.

νεταί οὐ μόνον τὸ μέγα σέβας καὶ ἡ εὐλάβεια τῶν νικητῶν τούτων πρὸς τὴν σεμνὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὕτη καὶ μετὰ τὸν Σύλλαν ἀπέβη πάλιν ἀνεξάρτητος καὶ εἶχεν ἐλευθερίαν ἐνεργείας μέχρι τινός.

Ὅτε δ' ἀργότερα ἐξεργάγη ὁ μεταξὺ τῶν φονέων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, Βρούτου καὶ Κασσίου, καὶ τῶν ἐκδικητῶν αὐτοῦ, Ὁκταβιανοῦ καὶ Ἀντωνίου, μέγας ἀγὼν περὶ ἐλευθερίας ἢ τυραννίας, ὁ Βρούτος καὶ ὁ Κάσιος διεχείμασαν ἐν Ἀθήναις τὸ ἔτος 42 π. Χ. παρασκευαζόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ συμπαρέλαθον ἐντεῦθεν ἄλλους τε πολλούς, σπουδῆς χάριν τότε ἐνταῦθα διατρίβοντας Ῥωμαίους, καὶ δὴ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Κικέρωνος καὶ τὸν ποιητὴν Ὀράτιον¹. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν διέτρεφον εἰσέτι, ὥστε οὐ μόνον ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῶν τυραννοκτόνων ἐκείνων Ῥωμαίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνδριάντας τοῦ Βρούτου καὶ Κασσίου παρὰ τοῖς τοῦ Ἀρμόδιου καὶ Ἀριστογείτονος ἕστησαν². Καὶ ὅμως οὐδ' ὁ Ἀντώνιος καὶ Ὁκταβιανὸς ἐτιμώρησαν ταύτην τὴν πρὸς αὐτοὺς ὕβριν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὴν ἐντελῆ ἤτταν καὶ καταστροφὴν τῶν ἀντιπάλων των, ἀλλὰ τοῦναντίον λίαν εὐνοϊκοὶ πρὸς αὐτοὺς ἐφάνησαν. Ὁ Ἀντώνιος, ὅστις εἶχεν ἐκπαιδευθῆ ἐν Ἀθήναις, ἐπεσκέφθη ἐπανειλημμένως τὴν πόλιν μετὰ τὴν παρὰ Φιλίππους μάχην σὺν τῇ συζύγῳ του Ὁκταβίᾳ καὶ ἄλλοτε σὺν τῇ Κλεοπάτρᾳ καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐν αὐτῇ διέμενεν. Ὅτε δὲ πρὸς ῥύθμισιν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ἀφῆρεσε τοὺς Ἀθηναίους τὴν Τήνον, ἵνα παραχωρήσῃ αὐτὴν τοῖς Ῥοδίοις, ἔδωκεν εἰς ἀντικατάστασιν τὴν Αἴγιναν, Κέων, Ἴκον (Σκυροπούλαν), Σκιάθον καὶ Πεπάρηθον³. Ἐκολάκευσε δὲ καὶ περιποιήθη τοὺς Ἀθηναίους σφόδρα μιμούμενος τὴν τε ἐνδυμασίαν καὶ τὰ ἤθη αὐτῶν, ἀποκαλῶν ἑαυτὸν Ἀθηναῖον καὶ ἐστιῶν τοὺς πολίτας⁴. οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἰς τοσοῦτον προέβησαν ἀντικολλακεύοντες αὐτόν, ὥστε ἐξήλειψαν μὲν τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων τοῦ Περγᾶμου Εὐμένους καὶ Ἀττάλου ἐκ τῶν αὐτοῖς ἀφιερωμένων κολοσσισίων ἀνδριάντων καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐπέγραψαν τὸ τοῦ Ἀντωνίου, ἀνεκήρυξαν δὲ αὐτόν θεὸν Διόνυσον καὶ ὡς

¹ Ὀράτιος ἐν ἐπιστολ. 2, 2, 47. Πλούταρχος ἐν Βρούτῳ, κ. 24.

² Πλούταρχος ἐν Βρούτῳ, κ. 24. Δίων Κάσιος, 97, 20.

³ Ἀππιανὸς ἐν Ἐμφυλ. πολέμ. 5, 7: «Μετὰ τὴν Τήνον Αἴγιναν ἔδωκε... κτλ.» σημαίνει ἐνταῦθα «ἀντὶ τῆς Τήνου» ὡς ἐκ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου ἐξάγεται.

⁴ Πρβ. Ἀππιανοῦ Ἐμφυλ. πολέμ. 5, 7 καὶ 76. Πλούταρχου Ἀντωνίων, κ. 34 καὶ Δίωνος Κασσίου 48, 39.

τοιούτον τὸν ἥρραβώνισαν κατὰ τινὰ τῶν ἐπισκέψεων τούτων μετὰ τῆς παρθένου Ἀθηνᾶς, τῆς πολιούχου θεᾶς. Ἡ χαμερπῆς ὅμως αὕτη καὶ ἀσεβὴς κολακεία ἀπέβη τοῖς Ἀθηναίοις λίαν ἀκριβὴς, διότι ὁ σπά-ταλος καὶ πονηρὸς γαμβρὸς ἐζήτησε καὶ ἔλαβε λόγῳ μὲν ὡς προῖκα ἔργῳ δὲ χάριν τῶν παλλακῶν του κατὰ τινὰς μὲν 1000 τάλαντα, κατ' ἄλλους δ' ἔτι πλείονα¹.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ὀκταβιανός, ὁ μετὰ ταῦτα ἐπικληθεὶς Αὐγούστος, δὲν ἐφάνη μνησίκακος καὶ δυσμενὴς πρὸς τε τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 31 π. Χ. παρὰ τὸ Ἀκτιον νίκην αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀντωνίου ὁ Αὐγούστος ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ἀνευ τινὸς δυσμενείας διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἐξαιρετικὴν αὐτῶν συμ-πάθειαν καί, πρὶν ἀναλάβῃ τὴν μοναρχίαν, ἐμυήθη τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια². Μόνον δέκα μετὰ ταῦτα ἔτη, ὅτε ἐν ἔτει 21 π. Χ. ἐρρύθμισε τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ συνέστησε τὴν συμμαχίαν τῶν ἐλευθέρων λακωνικῶν πόλεων ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην τῆς Ῥώμης ἐποπτείαν, ἀφῆ-ρεσε καὶ τοὺς Ἀθηναίους τὴν Ἐρέτριαν καὶ Αἰγιναν καὶ δι' ἰδιαιτέ-ρου διατάγματος ἀπηγόρευσε αὐταῖς νὰ παλῶσι τοῦ λοιποῦ τὸ τοῦ Ἀθηναίου πολίτου ἀξίωμα³, θέλων ἴσως διὰ τῆς τελευταίας ταύτης πράξεώς του νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς διὰ τὴν προτέραν διαγωγὴν των ἢ νὰ δείξῃ τὸν πρὸς τὸ ἀθηναϊκὸν ὄνομα σεβασμὸν του. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἐκ τῆς δόξης τῶν προγόνων ἀπορρέουσα προσοδοφόρος αὕτη προ-νομία ἀφῆθη πάλιν τοῖς Ἀθηναίοις, διότι ἐπὶ Τιβερίου Αὐτομέδων ὁ Κυζικηνὸς ἔσκαψεν αὐτοὺς δηκτικώτατα διὰ τὴν ἀτιμωτικὴν ταύτην ἐμπορίαν⁴. Συγχρόνως δ' ἀπετελείωσεν, ὡς ἔλεγχθη, ὁ Αὐγούστος τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ἐπιχειρηθεῖσαν οἰκοδομίαν τῆς στοᾶς τῆς Ἀρχηγέτιδος Ἀθηνᾶς ἐν τῇ Νέᾳ Ἀγορᾷ. Πρὸς τιμὴν δ' αὐτοῦ ἀνέλαβον βασιλεῖς τινες τῆς Ἀσίας ν' ἀποπερατώσωσι τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἀλλὰ δὲν ἔφερον εἰς πέρας τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην⁵. Καὶ ἄλλοι δ' ἐπὶ Αὐγούστου καὶ ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ πολλαχῶς εὐηρ-γέτησαν καὶ διεκόσμησαν τὴν πόλιν. Ὁ Μάρκος Ἀγρίππας φιλοδόμη-

¹ Πρβ. Πλούταρχον ἐν Ἀντωνίῳ, κ. 68.

² Suetonius, vita Octaviani, κ. 93.

³ Δίων Κάσιος, 54, 7. "Ἦδη ἐπὶ Δημοσθένους ἐγίνετο ἡ τοιαύτη πράξις.

⁴ Ἴδε τοὺς στίχους τοῦ Αὐτομέδωντος παρὰ Brunk, Analecta graeca, τόμ. Β', σ. 208, 21.

⁵ Suetonius, vita Octav., κ. 60.

σεν ἐν θέατρον, Ἀνδρόνικος δ' ὁ Κυρρήστιος τὸ μέχρι τοῦδε σωζόμενον ὑδραυλικὸν ὥρολόγιον καὶ ἄλλαι ἄλλας εὐεργεσίας προσήνεγκον. Ὁ δ' ὑπατικός Ἀππίος Κλαύδιος Ποῦλχερ ἐμελέτα τῷ 50 π. Χ. νὰ οἰκοδομήσῃ ἐν Ἐλευσίνι *Προπύλαιον*, καὶ ὁ μέγας τῆς Ῥώμης ῥήτωρ Κικέρων ἕτερον τοσοῦτον ἐν Ἀκαδημείᾳ, ἀμφότεροι ὁμῶς δὲν ἐξετέλεσαν, φαίνεται, τὴν πρόθεσιν του διὰ τὸν ἐκραγέντα εὐθὺς τότε ἐμφύλιον μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος πόλεμον. Καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων δὲ βασιλεὺς Ἡρώδης ὁ Φιλορωμαῖος εὐηργέτησε τότε τὴν δι' ἀνδριάντος τιμήσασαν αὐτὸν ἐξ εὐγνωμοσύνης πόλιν¹. Πρὸς τιμὴν δὲ τοῦ Αὐγούστου ὀλίγον πρὸ Χριστοῦ φιλοδομήθη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ναΐδιον ἀφιερωμένον τῷ ἀγαθῷ αὐτοῦ καὶ τῆς Ῥώμης daίμονι,

«Ὁ δῆμος θεῶ Ῥώμῃ καὶ Σεβαστῷ Καίσαρι².»

Οὕτω λοιπὸν παρηκολουθήσαμεν ἐν συντόμῳ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων μέχρις Αὐγούστου, ἐπομένως καὶ μέχρι Χριστοῦ, διότι ὁ Αὐγούστος ἤρξε μέχρι τοῦ 14 μ. Χ. Εἶδομεν δ' ἐκ τῆς συντόμου ταύτης εἰσαγωγῆς ὅτι κατὰ τὴν εἰρημένην τελευταίαν ἐποχὴν ἡθικῶς πρὸ πάντων ἐσήμαινεν ἡ πόλις καὶ ὅτι κυρίως τὸ ἐνδοξον καὶ σεμνὸν τοῦ ὀνόματος διὰ τοῦ γοήτρου, ὅπερ ἐξήσκει τοῦτο ἐπὶ τοῦ κόσμου, ἴσχυε νὰ διατηρῇ αὐτὴν ἐν τινι σχετικῇ ἀκμῇ.

¹ Ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν ἐν *Corpus inscr. Atticarum*, III, ἀριθ. 550. «Ὁ δῆμος βασιλέα Ἡρώδην Φιλορωμαῖον εὐεργεσίας ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς αὐτόν.

² Ἴδε τὰς ἐνταῦθα ἀναφερομένας ἐπιγραφὰς παρὰ Boeckh, ἐν *C. I. gr.*, ἀριθ. 265, 309, 311, 346—366 καὶ 478. Καθόλου δὲ περὶ τῶν ὑπὸ Ῥωμαίων ἐν Ἀθήναις οἰκοδομῶν πρὸς Curtius, ἐνθα ἀνωτ. σ. 246 ἐπ. Τὰ θεμέλια τοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς Ῥώμης ἀνεγερθέντος ναοῦ ἐξεσκάφησαν τῷ 1887.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΡΓΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΑΥΤΩΝ
ΥΠΟ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΤΟΥ Α' ΕΝ ΕΤΕΙ 529.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 529.

Manebant etiam tum vestigia morientis libertatis.
(TACITUS Ann. 1, 74).

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ὅτε ἡ Ῥώμη διὰ τοῦ Αὐγούστου εἶχε φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεως καὶ δόξης αὐτῆς, τὸ πάλαι μέγα καὶ ἰσχυρὸν κράτος τῆς ἐτέρας μεγαλουργοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι πόλεως, τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε περιορισθῇ εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν κατοχὴν ἀσημάντων τινῶν πέριξ χωρῶν καὶ νήσων, ἡ δὲ σεμνὴ καὶ ἐνδοξος τῆς Παλλάδος πόλις εἶχεν εἰσέλθει ἤδη εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἐνδόξου σταδίου τῆς. Ἐξηκολούθει μὲν αὕτη ἐξασκοῦσα ἐπιρροὴν τινα ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐσήμαινέ πως καὶ πολιτικῶς, μάλιστα δ' ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς, τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἢ πᾶν μικρὸν μέρος τοῦ πρώην αὐτῆς ἀξιώματος καὶ μεγαλείου. Ὁ ποτε ἥλιος τῆς πόλεως ταύτης ἀστὴρ εἶχεν ἐκπέσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς σελήνην, ἀμαυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ νεωστὶ ἀναφανέντος λαμπροῦ τῆς Ῥώμης ἀστέρος, διὸ ἐξηκολούθει μὲν νὰ εἶνε ἐπωφελὴς τῷ κόσμῳ, δὲν ἦτο ὅμως δι' αὐτόν, ὡς πρότερον, ὅρος ζωῆς. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐπὶ πέντε ἐτι ὁλοκλήρους αἰῶνας ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις ἐξυπηρέτησε τὸ κατὰ δύναμιν τὴν ἀνθρωπότητα, ζῶσα καὶ αὐτὴ ἐλευθέρως.

καὶ αὐτόνομος, ὡς ὀλίγαι ἄλλαι ἐν τῷ ἀχανεῖ ῥωμαϊκῷ κράτει, καὶ πῶς καὶ εὐδαιμονοῦσα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τότε κατὰστασιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, δίκην γεραροῦ καὶ ἐνδοῦ ἀπομάχου, ἐν καταπτώσει μὲν καὶ ἀσθενεῖα σωματικῇ διατελοῦντος, ἀλλ' ὑπερηφάνως φέροντος τὰ παράσημα τῆς ἐν τῷ σταδίῳ εὐδοκιμήσεως καὶ μὴ συμπαρασυρομένου πλέον σθεναρῶς ὑπὸ τῶν ἀναφαινομένων νέων ἀγώνων καὶ κινδύνων. Κατὰ τὸν Στράβωνα, ἀκμάσαντα ἀκριβῶς περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ, αἱ Ἀθῆναι, μεθ' ὅλους τοὺς μέχρι τοῦδε ἀλλεπαλλήλους κλύδωνας, διέμειναν ἐν τούτοις πολιτεία ἐλευθέρᾳ, τῶν Ῥωμαίων σεβασθέντων τὸ μέγα καὶ σεμνὸν τῆς πόλεως ὄνομα καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. «Μέχρι νῦν ἐν ἐλευθερίᾳ τε ἐστὶ καὶ τιμῇ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις», λέγει ὁ ἐπὶ Αὐγούστου γράψας γεωγράφος¹. Ἦσαν δηλ. αἱ Ἀθῆναι, ὡς καὶ ἀνωτέρω συντόμως ἐδηλώσαμεν², ἐκ τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν πόλεων, αἵτινες καὶ μετὰ τὴν καθοπτάξιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων διετήρησαν ὡς ἐλευθεραὶ, σύμμαχοι πολιτεῖαι (*liberae civitates foederatae*)³ τὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ τὰ κυριώτατα αὐτῆς προσόντα, τὸ εἶναι ἀφροῦρητον καὶ ἀτελῆ, ἔχειν δικαίωμα ἀσυλίας καὶ κόπτειν ἴδιον νόμισμα⁴. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πάλαι μεγάλου κράτους διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην λείψανά τινα συγκείμενα ἐκ τῆς Ἀττικῆς, τῆς Ὠρωπίας, τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Ἀλιάρτου, τῆς Σαλαμῖνος, τῆς Δήλου, Ἴκου, Σκιάθου, Πεπαρήθου, Ἀήνου, Ἰμβρου, Σκύρου καὶ ἐκ τινων ἴσως ἄλλων νήσων ἐκ τῶν Κυ-

¹ Βιβλ. 9, κεφ. 1, 16.

² Ὁρα Εἰσαγωγ. σ. 45 ἐπ.

³ Οὕτως ἀποκαλεῖ τὰς Ἀθῆνας ὁ Πλίνιος ἐν Φυσικ. Ἱστορ. 4, 11, ἐν ᾧ βιβλίῳ ἀναφέρει ὡς ἐλευθέραις πολιτεῖαις καὶ τοὺς Δελφοὺς, τὰς Θεσπιὰς, τὴν Τάναγραν καὶ τὴν Φάρσαλον, καὶ ὁ Τάκιτος ἐν Χρονικ. 2, 53. Ὁ δὲ Πausanίας προστίθησι καὶ τὰς Ἄβας (10, 35, 2), τὴν Ἐλάτειαν (10, 34, 2), τὰς Πάτρας (17, 18, 5) καὶ τὴν Νικόπολιν καὶ ὁ Στράβων τὴν Σπάρτην (8, 376).

⁴ Ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀφροῦρητοι ἐπὶ Ῥωμαίων ἐξάγεται ἐκ τῆς συχνῆς ἀλλαγῆς συμμαχιῶν κατὰ τὸν τελευταῖον π. Χ. αἰῶνα, ἥ δὲ ἀτέλεια τῆς πόλεως μαρτυρεῖται ὑπὸ Αἰλίου Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ αὐτοῦ. Ὅτι δ' εἶχον τὸ δικαίωμα ἀσύλου μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων ἐν *Disput. Tuscul.* 5, 37. Περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν πρὸς τὴν κυρίαρχον Ῥώμην ἴδε Hoeck, *Geschichte des roemischen Reichs*, τόμ. Α', μέρ. Β', σ. 242 ἐπ. I. Marquardt, *Roem. Staatsverf.* I, 374 ἐπ. καὶ E. Kuhn, *Die städtische und bürgerl. Verf. d. roem. Reichs.* 1864—65. τόμ. Β', σ. 71 ἐπ.

κλάδων. Ἐκ τῶν χωρῶν τούτων τῆς μὲν Ἀττικῆς τὴν κατοχὴν οὐδέποτε μέχρι τοῦδε ἀπώλεσαν οἱ Ἀθηναῖοι, τὴν δὲ Ὠρωπίαν, ἣτις ἀνέκαθεν ὑπῆρξε πέτρα σκανδαλίου μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν, εἶχε προσκολληθεῖς εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἡδὴ Φίλιππος ὁ Ἀλεξάνδρου πατὴρ μετὰ τὴν κατὰ τῶν Θηβαίων νίκην του, μετέπειτα ὁμῶς ἀπέβη αὕτη καὶ πάλιν ἀνεξάρτητος, ἕως οὗ περὶ τὸ 170 π. Χ. οἱ Ἀθηναῖοι, πενίχρ πειζόμενοι, διήρπασαν καὶ κατέσχον τὴν χώραν¹, ἥτις ἔκτοτε διέμεινε, φαίνεται, ὑπὸ τὴν κατοχὴν αὐτῶν μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους· διότι ἐπὶ Πausανίου² καὶ Φιλοστράτου, κατὰ τὸν β' καὶ γ' μ. Χ. αἰῶνα, ἀνῆκεν εἰσεῖτι τοῖς Ἀθηναίοις³ ἀπετέλει ὁμῶς ὅχι δῆμόν τινα τῆς Ἀττικῆς ὁ Ὠρωπός, ἀλλ' ὑποτελὴ χώραν⁴. Τὴν δ' ἐν Βειωτίᾳ Ἀλῖαρχτον, προσεκλήσαντο οἱ Ἀθηναῖοι λαβόντες τὴν χώραν αὐτῆς δῶρον παρὰ τῶν Ῥωμαίων, ὅτε ἡ πόλις ἐκείνη κατεστράφη ἐν τῷ κατὰ Περσέως πολέμῳ, καὶ ἐκαρποῦντο αὐτὴν τούλαχιστον μέχρι Στράβωνος, διότι περὶ τῶν μετέπειτα τῆς χώρας ταύτης τυχῶν οὐδὲν γνωρίζομεν νεώτερον, ὥστε πιθανὸν νὰ διέμεινε καὶ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Ἀθηναίων⁵.

Ἡ δὲ Σαλαμίς, ἡ ἀρχαία καὶ ἀναπόσπαστος τῆς τῶν Ἀθηναίων δόξης μέτοχος, ἀνῆκεν ἑκαπάλαι μὲ μικράς τινας διακοπὰς εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπειδὴ ὁμῶς οἱ τῆς νήσου ταύτης κάτοικοι συνεμάχησαν αἰφνης κατὰ ὀλ. 116, 3 = 314 π. Χ. μετὰ τοῦ πολέμου τῶν Ἀθηναίων Κασσάνδρου, οἱ Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἐμήνιον κατ' αὐτῶν, ὥστε, ὅτε κατὰ ὀλ. 137, 1 = 232 π. Χ. ὁ Ἄρτος ἐπανέφερε τὴν νήσον εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἐξέβαλον οὗτοι ὀλοτελῶς τοὺς πρόην κατοίκους καὶ κατέσχον αὐτὴν δι' Ἀθηναίων κλη-

¹ Πausανίας, Ἀρχαῖκ. 11 καὶ 12· πρβ. καὶ Εἰσαγωγ., σ. 44.

² Πρβ. Ἀττικ. 34.

³ Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὧν λέγει ὁ Φιλόστρατος περὶ Ἀμφιαράου, οὗ τὸ ἱερὸν ἦτο ἐν Ὠρωπῷ (ἴδε K. O. Mueller, Orchomenos, σ. 487) ὅτι οὗτος ἐχρησμοδότει ἐν Ἀττικῇ (ἴδε τὰ εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Ἰουανέα, βιβλ. Β', κεφ. 14)· ἐπειδὴ δ' ὁ Φιλόστρατος διέτριψεν ἐν Ἀττικῇ, βεβαίως ἐγνώριζε καλῶς τὰ πράγματα καὶ τὰ ὅρια τῆς χώρας.

⁴ Ἰδε Corsini, Fasti attici, τόμ. Α', σ. 252.

⁵ Πρβ. Διόλου 42, 56 καὶ 63. Πολυβίου 30, 18, 4 Στράβ. 9, 2. 30 ἐπ. « Ἀλῖαρχτος δὲ νῦν οὐκέτι ἔστι, κατασκαφεῖσα ἐν τῷ πρὸς Περσέα πολέμῳ, τὴν χώραν δ' ἔχουσιν Ἀθηναῖοι, δόντων Ῥωμαίων » καὶ Ἀππιαν. Ἐμφ. πολ. 5, 7.

ρούχων¹. Ὁ Στράβων καὶ ὁ Πausανίας², οἵτινες μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπ' αὐτῶν κατεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν νῆσον, δὲν κατατάσσουσιν αὐτὴν μεταξὺ τῶν δῆμων τῆς Ἀττικῆς· διότι, ὡς κληρουχία, ἐκέντητο μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου, διωκεῖτο ὅμως ὑπὸ ἰδίων, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς μητροπόλεως ἐρρυθρισμένων, ἀρχῶν³. Ἐκτοτε κατέκουν Ἀθηναῖοι τὴν νῆσον μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων.

Τὴν δὲ Δῆλον, ἣτις πρὸ πολλοῦ ἦτο κληρουχία Ἀθηναίων⁴, μετὰ τὴν κατὰ τὸν μιθριδατικὸν πόλεμον καταστροφὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιθριδάτου Μηνεφάνους⁵, οἱ Ῥωμαῖοι ἐρήμην ἀπέδωκαν τοῖς Ἀθηναίοις, οἵτινες διετήρησαν αὐτὴν μέχρι Στράβωνος καὶ Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος τοῦλάχιστον⁶, εἰ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ σοφιστοῦ Λολλιανοῦ ἐνδείξαι πιεζόμενοι εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἐκποιήσωσιν αὐτὴν⁷.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν νήσων τὰς μὲν Ἴκον, Σκιάθον καὶ Πεπάρηθον εἶχε παραχωρήσει τοῖς Ἀθηναίοις ὁ Ἀντώνιος, ὅτε ἀφῆρεσεν αὐτοὺς τὴν Τήνον, ὅπως παραχωρήσῃ αὐτὴν τοῖς Ῥοδίοις μετὰ τῆς Νάξου καὶ Μίνδου⁸. Τὰς δὲ Ἀῆμον, Ἰμβρον καὶ Σκύρον, ἃς εἶχεν ἀποσπάσει ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ὁ τῆς Μακεδονίας βασιλεὺς Φίλιππος ὁ Γ', ἀπέδωκαν πάλιν αὐτοῖς οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τῆς ἐν ἔτει 196 π. Χ. = ὀλ. 146, 1 γενομένης αὐτῶν πρὸς τὸν Φίλιππον συνθήκης μετὰ τὴν ἐν Κυνὸς Κεφαλαῖς ὁλοσχερῇ τούτου ἦτταν⁹. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν πάντοτε ὑπερβολικὸν ῥήτορα Αἴλιον Ἀριστείδην, ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν β' μ. Χ. αἰῶνα, καὶ αἱ πλεῖσται τῶν Κυκλάδων νήσων ἀνῆκον εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος¹⁰. Ἡ Αἴγινα ἐν τούτοις μετὰ τῆς Ἐρετρίας ὀλίγα πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἔτη εἶχον ἀφαιρεθῇ ὑπὸ Δυγούστου¹¹.

¹ Ἴδε Boeckh, Corp. inscript. graec. τόμ. Α', σ. 900, προσθήκας εἰς ἀριθ. 108.

² Πρβ. Στράβ. Γεωγραφ. 9, 1, 9 ἐπ. καὶ Πausανίου Λακων. 25, 2.

³ Ἴδε περὶ τῶν κληρουχιῶν Boeckh, Staatshaushaltung der Athener, τόμ. Α', σ. 555 ἐπ. ἐκδ. 6'.

⁴ Ἴδε Dorville, Observat. miscellan. τόμ. Ζ', σελ. 44 καὶ 5 ἐπ.

⁵ Πρβ. Στράβ. Γεωγρ. 10, 5, 4. καὶ Πausανίου Ἀρκαδικ. κεφ. 33.

⁶ Πρβ. Στράβ. ἔνθα ἄνωτ. καὶ Αἴλιον Ἀριστείδην ἐν Παναθηναϊκῷ.

⁷ Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 1, 23.

⁸ Ἀππιανὸς ἐν Ἑμφυλ. πολέμ. 5, 7. πρβ. καὶ Εἰσαγ. σ. 51.

⁹ Λίβιος 33, 30. Πρβ. καὶ Εἰσαγ. σ. 43.

¹⁰ Ἀριστείδης ἐν Παναθηναϊκῷ.

¹¹ Ἴδε ἄνωτέρω τὴν Εἰσαγωγὴν περὶ τὸ τέλος. Καθόλου δὲ περὶ τοῦ ἀθηναϊ-

Τοιοῦτον λοιπὸν ἦτο τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἐμφανίσεως, κράτος μικρὸν μὲν καὶ περιωρισμένον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἄλλοτε αὐτοῦ ἔκτασιν καὶ ὑπὸ διηγουμένους ἐνδείας πιεζόμενον, ἀλλ' οὐχ ἥττον τὸ μόνον ὅπως οὖν σπουδαῖον ἐν τῇ καθ' αὐτὸ Ἑλλάδι. Ἐν τούτοις ἡ δύναμις τῆς ἡγεμονίδος πόλεως, τῶν Ἀθηναίων, μετὰ τὸ ὑπὸ Σύλλα πάθημα καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ Πειραιῶς καὶ τοῦ στόλου ὀλοτελῶς σχεδὸν μετὰ τῆς εὐπορίας εἶχεν ἐκλείψει, τὸ δὲ κράτος τοῦτο συνεκρᾶντο τὸ μὲν διὰ τῆς ἐλευθερίας, ἣς ἀπέλαυνον ἐξαιρετικῶς οἱ ἀποτελοῦντες αὐτό, τὸ δὲ διὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποπτείας. Ἀλλ' ἡ τῆς Ἑλλάδος κατὰστασις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀποβῆ τσοῦτον οἰκτρά ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν, ὥστε καὶ τοιαύτη οὖσα ἡ τῶν Ἀθηναίων τύχη ἦτο ἀνεκτὴ. Ὅπως δὲ κάλλιον κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς τῶν Ἀθηναίων θίσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἐκτιμήσωμεν δεόντως τοὺς λόγους, δι' οὓς ἡ πόλις αὕτη καὶ παρὰ τὰς προνομίας ταύτας καὶ τὰς ἐξωθεν γενναίας συνδρομὰς καὶ ὑποστηρίξεις δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ταχεὶ τῷ ποδὶ βαίνουσα πρὸς τὴν πτώσιν, ἀνάγκη νὰ λάβωμεν γενικὴν τινα τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἰδέαν, νὰ μάθωμεν δηλ. πῶς διέκειτο αὕτη ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Εὐτυχῶς διεσώθη ἡμῖν ἀκριβῶς ἐκ τῶν περὶ Χριστὸν χρόνων συγγραφεὺς μετ' ἀκριβείας καὶ κρίσεως πολλῆς περιγράφας τὴν τότε Ἑλλάδα, ὁ γεωγράφος Στράβων (66 π. Χ. — 24 μ. Χ.), ἀνὴρ μεγάλης μαθήσεως καὶ ἱστορικῆς ἀξίας, παρ' ᾧ ὡς ἐν κατόπτρῳ, ἀκριβῶς βλέπομεν εἰς ποίαν οἰκτράν κατὰστασιν εἶχε περιέλθῃ ἡ Ἑλλάς διὰ τῶν ἀκαταπαύστων ἐμφυλίων, μακεδονικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν πολέμων τῶν τριῶν τελευταίων π. Χ. ἑκατονταετηρίδων. Ἡ εἰκὼν τῆς τότε Ἑλλάδος, ἣν μετὰ συντριβῆς καρδίας περιγράφει ἐν τοῖς Γεωγραφικοῖς του, εἶνε τῷ ὄντι, ὅσον σαφὲς καὶ ἀκριβές, τόσον καὶ πένθιμος καὶ ὀδυνηρά. Δεῦτε ἴδωμεν τί ἐπ' αὐτοῦ ἐσφύζετο ἐκ τῆς ἄλλοτε ἐνδόξου, πολυανθρώπου καὶ πόλεως βριθούσης Ἑλλάδος.

Ἡ ἀκριβὴς περιγραφὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, λέγει προσιμαζόμενος ὁ Στράβων¹, εἶνε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ δύσκολος καὶ ἀνωφελὴς «διὰ τὴν ἀδοξίαν καὶ τὸν ἀφανισμόν αὐτῶν, » ὅς ἐκ πολλοῦ χρόνου λαβὼν τὴν ἀρχὴν οὐδὲ νῦν πῶ πέπνυται κατὰ

κοῦ κράτους ἐπὶ τῆς ῥωμαϊοκρατίας ἴδε Ahrens, de Athenarum statu politico et literario, Ἐν Γοτίγγῃ, 1829. σ. 59 ἐπομ.

¹ Γεωγραφικ. βιβλ. 7, κεφ. 7, 3.

»πολλὰ μέρη διὰ τὰς ἀποστάσεις». Αἱ πλεῖσται πόλεις, λέγει περαιτέρω, κατέχονται ὑπὸ Ῥωμαίων στρατιωτῶν, ἀπολύτως αὐτῶν δεσποζόντων, «ἐνστρατοπεδεύουσιν αὐτῶν Ῥωμαῖοι τοῖς οἰκοῖς κατασταθέντες ὑπ' αὐτῶν δυνάσται». Ὀλόκληρος ἡ βορειοδυτικὴ Ἑλλάς, Ἡπειρος, Ἀκαρνανία, Αἰτωλία καὶ Λοκρίς, εἶχε σχεδὸν ἐρημωθῇ κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς πολέμους· αἱ πλεῖσται πόλεις εἶχον ἐρειπωθῇ καὶ τὰ λείψανα τῶν κατοίκων αὐτῶν ἐζῶν κωμηδὸν καὶ διεσπαρμένοι¹. Μόνος ὁ Ῥωμαῖος Λ. Αἰμίλιος Παῦλος εἶχε καταστρέψει κατὰ τὸν ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περσέως πόλεμον ἐβδομήκοντα ἡπειρωτικὰς πόλεις καὶ ἐξηνδραποδίσαιτο πεντεκαίδεκα μυριάδας ἀνθρώπων²! Ἐν Θεσσαλίᾳ ὀλίγαι μόνον πόλεις, καὶ μάλιστα ἡ Λάρισα, διετήρουν εἰσέτι τὸ πάτριον ἀξίωμα³. Ἐν Βοιωτίᾳ μόναι ἡ Τάναγρα καὶ αἱ Θεσπικὴ ἦσαν πόλεις ἀξιωμακτονέουσαι, αἱ δ' ὑπερήφανοι Θῆβαι, αἱ διαμφοισθητήσασαι ἄλλοτε ἐπιτυχῶς πρὸς τὴν Σπάρτην τὴν τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν, «εἰς ἡμᾶς οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον σφύζουσι», λέγει ὁ Στράβων⁴. Αἱ πλεῖσται τῆς Ἀρχαδίας πόλεις «ἢ οὐκέτ' εἰσὶν» ἢ μόλις αὐτῶν ἵχνη φαίνεται καὶ σημεία, ἐξακολουθεῖ ὁ γεωγράφος, ἡ δ' ἄλλοτε ἐκ 38 ἀρχαδικῶν πόλεων συνεικισθεῖσα Μεγάλη πόλις εἶχεν ἀποβῇ ἐρημία· «Νυνὶ δὲ καὶ αὕτη ἡ Μεγάλη πόλις τὸ τοῦ» κωμικοῦ πέπονθε καὶ

» Ἐρημία μεγάλη ἥστιν ἡ Μεγάλη πόλις.

» βροσκήμασί δ' εἰσι νομαὶ δαψιλεῖς»· μόνη δ' ἡ Τέγεα ἦτο ἔτι μετρίως κατοικημένη⁵.

Ἐν δὲ τῇ Λακωνικῇ, ἣτις περιεῖχεν ἄλλοτε ἑκατὸν πόλεις, τότε μόλις ἐσφύζοντο πολίχνηι τριάκοντα⁶. Καὶ τέλος ἐν τῇ Ἀττικῇ μόνη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξακολουθεῖ διατηρουμένη ἐν τινὶ ἀκμῇ, ὁ δὲ

¹ Γεωγράφ. 7, 7, 9: «Τότε μὲν οὖν . . . εὐάνδρει ἦτε Ἡπειρος πᾶσα καὶ ἡ Ἰλλυρίς· νῦν δὲ τὰ πολλὰ μὲν ἐρημία κατέχει, τὰ δ' οἰκούμενα κωμηδὸν καὶ ἐν ἐρείπιοις λείπεται». Περὶ Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας τῶς βιβλ. 10, 2, 23, περὶ δὲ Λοκρίδος 9, 4, 11.

² Στράβων 7, 7, 3· ἐκ τοῦ Πολυβίου 30. 15. 5. Πρβ. καὶ Λιβίου 45, 34. Πλουτ. Αἰμ. 28. Ἀππιαν. Ἰλλυρ. 9. Πλινίου Hist. Nat. 4, 10, 39.

³ Στράβων 9, 5, 3.

⁴ Γεωγρ. 9, 2, 5.

⁵ Βιβλ. 8, 8, 1 καὶ 2.

⁶ Βιβλ. 8, 4, 11.

Πειραιεύς εἶχε σχεδὸν ἐκλείψει καὶ ἡ λοιπὴ χώρα δὲν ἦτο πυκνά, ὡς ἄλλοτε, κατωκνημένη¹.

Τοιαύτην περιγράφει τὴν τῆς Ἑλλάδος κατάστασιν ὁ Στράβων! Οὐδ' ἐβελτιώθη ἐνωρὶς ἡ κατάστασις αὕτη, διότι ὁμοίαν ἐξιστορεῖ αὐτὴν καὶ ὁ κατὰ τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα ἀκμάσας Δίων ὁ Χρυσόστομος ἐν τισι χωρίοις τῶν λόγων του. Ἐν πολλαῖς πόλεσι, λέγει, ἔβασκον τὰ πρόβατα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν πρυτανείων, τὰ δὲ γυμνάσια εἶχον μεταβληθῆ εἰς ἀγρούς σπαρτῶν, διὰ τῶν κυματιζόντων στάχων τῶν ὁποίων διεφαίνοντο αἱ κορυφαὶ ἀγαλμάτων ἱσταμένων εἰσέτι². Μεγάλαι ἀποστάσεις ἦσαν ὁλοτελῶς ἔρημοι καὶ ὁ περιηγητής, ὁ ἀρεσκόμενος νὰ ἀναστρέφεται μετὰ ποιμένων, ἀπῆντα ἐνίοτε μεμονωμένους καλύβας καὶ στέγας, ὧν οἱ κάτοικοι οὐδέποτε εἶχον ἰδεῖ πόλιν, ἕζων δὲ βίον ὅλως φυσικόν, μακρὰν τῆς τε διαφθορᾶς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ³.

Φυσικὴ τῆς τοιαύτης ἐρημώσεως καὶ παρακμῆς συνέπεια ἦτο ἡ μεγάλη ἐξασθένησις τῆς χώρας, περὶ ἧς ὁ Πλούταρχος ἐφρόνει ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπεχῆς του ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς μόλις ἠδύνατο νὰ παρουσιάσῃ τρισχιλίους ὁπλίτας, ὅσους παρέσχεν ἄλλοτε μόνῃ ἡ τῶν Μεγαρέων πόλις εἰς Πλαταιάς⁴. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ κατάστασις οὐσιωδῶς εἶχε χειροτερεύσει. Διὰ τῆς ἀπωλείας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ὑπὸ τὸν ρωμαϊκὸν ζυγὸν ὑποταγῆς ἐξέλιπε πλέον καὶ τὸ πολιτικὸν στάδιον διὰ τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων πόλεων. «Οὐδὲν οἱ» δῆμοι τῶν πολιτικῶν ἐν γε τῷ παρόντι δέονται· πέφευγε γὰρ ἐξ ἡμῶν» καὶ ἠφάνισται πᾶς μὲν Ἕλλην πᾶς δὲ βάρβαρος πόλεμος· ἐλευθερίας» δ' ὅσον οἱ κρατοῦντες νέμονται τοῖς δῆμοις μέτεστι καὶ τὸ πλέον ἴσως» οὐκ ἄμεινον», λέγει ὁ Πλούταρχος· τὰς δὲ πρότερον πολιτικὰς ὑποθέσεις καὶ ἀσχολίας ἀντικατέστησαν ἔκτοτε κατὰ τὴν τοῦ ἰδίου μαρτυρίαν «αἱ δίκαι αἱ δημόσιαι καὶ πρεσβεῖαι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα⁵». Οἱ ἀρχαῖοι τῶν πόλεων θεσμοί, καί περ ἀφεθέντες πολλαχθῶς ἀνέπαφοι ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, εἶχον ἀπολέσει ἐν τούτοις τὴν προτέραν αὐτῶν σημασίαν καὶ ἀπέβησαν οἰονεὶ παρωδία ἐαυτῶν. Ὁ πρῶτον βέκτης καὶ

¹ Βιβλ. 9, 2, 14.

² Δίων Χρυσόστομος ἐν λόγῳ Ζ', σ. 406, ἐκδ. Morelli.

³ Δίων Χρυσόστ. ἐν λόγῳ Α', σ. 11 καὶ λόγῳ Ζ'.

⁴ Πλούταρχος, Περὶ τῶν ἐκκλησιότων χρηστηρίων, κεφ. 8.

⁵ Πρὸς Πολιτικὰ Παραγγέλματα, κ. 10, 17, 19, 32.

ἐνεργὸς βίος ἀντικατεστάθη ὑπὸ φιληθονικοῦ, κατὰ τὴν κακῶς ἐννοου-
 μένην ἐπικούρειον φιλοσοφίαν ἐρρυθμισμένου¹. Πᾶν ἐνδιαφέρον περὶ τῶν
 κοινῶν πραγμάτων ἐξέλιπε βαθμηδὸν καὶ ἡ Πυθία δὲν ἠρωτάτο πλέον
 περὶ πολέμων καὶ νικῶν καὶ νόμων, « ἄλλ' εἰ γαμητέον, εἰ πλευστέον,
 » εἰ δανειστέον, τὰ δὲ μέγιστα τῶν πόλεων μαντεύματα φορᾶς καρ-
 » πῶν περὶ καὶ βοτῶν ἐπιγονῆς καὶ σωμάτων υἱείας. » Ὁ δὲ σώφρων
 πολίτης « εὐχόμενος αἰτήσεται παρὰ τῶν θεῶν εὐφορίαν γῆς ἄφθονον
 » εὐμενῇ τε κρᾶσιν ὥρων καὶ τίκτειν γυναικας ἐοικότα τέκνα γονεῦσι
 » καὶ σωτηρίαν τοῖς γεννωμένοις. » θὰ διδάξῃ δὲ « καὶ καθ' ἓνα καὶ
 » κοινῇ τὴν τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων ἀσθένειαν, ἥς ἐν ἀπολαύσει
 » ἄμεινόν ἐστι τοῖς εὐ φρονοῦσι, μεθ' ἡσυχίας καὶ ὁμολοίας καταβιῶ-
 » ναι, μηδὲν ἐν μέσῳ τῆς τύχης ἄθλον ὑπολειπυίας· τίς γὰρ ἡγε-
 » μονία, τίς δόξα τοῖς περιγενομένοις; ποία δύναμις, ἣν μικρὸν ἀνθυ-
 » πάτου διάταγμα κατέλυσεν ἢ μετέστησεν εἰς ἄλλον, οὐδέν, οὐδ' ἂν
 » παραμένῃ, σπουδῆς ἄξιον ἔχουσιν; » παρατηρεῖ μετὰ βαρυθυμίας ὁ
 αὐτὸς Πλούταρχος². Ἡ δ' ἀνατροφή τοῦ λαοῦ ἐγένετο καθ' ὅλως δια-
 φορητικὸν τρόπον ἢ πρότερον. Ἡ μουσικὴ, ἥτις ἄλλοτε ἀπετέλει τόσον
 σπουδαῖον παράγοντα τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδῶν καὶ νεανιῶν πρὸς ἀνά-
 πλασιν καὶ ῥυθμίσιν τῆς ψυχῆς, τότε εἶχεν ἐκπέσει καὶ διαφθαρῇ ὁλο-
 τελῶς, ἐν χρήσει οὖσα μόνον ἐν διασκεδάσει, συμποσίαις καὶ θεάτροις
 πρὸς κοινὴν ἀπόλαυσιν³, ὁ δὲ βίος εἶχεν ἀποβῇ μέχρι κυνισμοῦ ὑλιστι-
 κὸς καὶ ἀπολαυστικὸς. Ἐν αὐτῇ τῇ ἐμμούσῳ τῆς Παλλάδος πόλει, ἐν
 τῷ θεάτρῳ, ἐν ᾧ ἄλλοτε ἔτερπον τοὺς Ἀθηναίους τὰ ἀπαραμίλλητα
 ἔργα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, διεσκέδαζον νῦν
 τὸν λαὸν γελωτοποιοί, ὡς ὁ Ποσειδῶν, καὶ γόητες, ἡγείροντο δὲ πρὸς τι-
 μὴν αὐτῶν ἀνδριάντες, ἐνῶ πρότερον εἰς τοὺς μεγίστους τῶν ποιητῶν δυ-
 σκόλως ἀπενέμετο τοιαύτη τιμὴ⁴, ὥστε δικαίως οἰκτεῖρει Δίων ὁ Χρυ-

¹ Ἴδε τὰς πραγματείας τοῦ Πλουτάρχου « Ὅτι οὐδὲ ζῆν ἐστὶν ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον » καὶ « πρὸς Κολώτην ».

² Πρὸς αὐτοῦ. « Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν νῦν ἑμμετρα τὴν Πυθίαν », κεφ. 28. καὶ « Πολιτικά παραγγέλματα », κεφ. 32.

³ Πρὸς Πλουτάρχου « Περὶ μουσικῆς », κεφ. 1, 6, 21, 26, 27, 38 καὶ « Περὶ σαρκοφαγίας » λόγ. β', κεφ. 2. Πρὸς δὲ Ἀθηναίου Δειπνός. Α' 32, ἥτοι 181 ἐπ.

⁴ Ἴδε παραδείγματα παρ' Ἀθηναίῳ, Δειπνός. 1, 34—35, ἥτοι 19 ἐπ. « Ἀριστόνικον τὸν Καρύστιον, τὸν Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως συσφαιριστήν, Ἀθηναῖοι πολίτην ἐποίησαντο διὰ τὴν τέχνην καὶ ἀνδριάντα ἀνέστησαν· τὰς γὰρ βαναύσους

σόστομος τὴν ἄλλοτε ὑπερήφανον τῆς Ἑλλάδος μητρόπολιν διὰ τῆς μεγάλης ταύτην ἡθικῆς αὐτῆς κατάπτωσιν καὶ ἀβελτερίαν.¹ Ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ εὐφορία καὶ παραγωγικότης τῆς χώρας ἐνεκὰ ἐλλείψεως χειρῶν καὶ ῥαθυμίας ἐπὶ μάλλον καὶ μάλλον ἡλαττοῦντο, ἡ ἐμπορία ἀπέβη στάσιμος καὶ ἡ οἰκονομικὴ τῶν πολλῶν κατὰστασις ἐπὶ Πλουτάρχου ἤδη ἦτο οἰκτρόα².

Οὕτω λοιπὸν ἐχόντων τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους, ἡ τῶν Ἀθηναίων κατὰστασις ἦτο πολλῶ τῆς τῶν ἄλλων πόλεων καλλιτέρα καὶ σχετικῶς ἐπίζηλος. Ἐτι δὲ μάλλον ηὔξανον τὴν σημασίαν αὐτῆς καὶ συνέτεινον πρὸς διατήρησιν εὐεξίας τινὸς ἢ προτέρα δόξα, τὸ σεμνὸν τοῦ ὀνόματος, τὸ ἡθικὸν ἀξίωμα, ἡ καλλιτεχνικὴ διακόσμησις καὶ ἡ μεγάλη φήμη, ἣν καθ' ὅλον τὸν τότε κόσμον ἡ πόλις αὕτη ἔχαιρεν ὡς ἔδρα τῶν Μουσῶν καὶ τῆς παιδείας. Τὴν φήμην ταύτην ἀπέκτησαν αἱ Ἀθῆναι ὑπὲρ πάσας τὰς ἐλληνικὰς πόλεις ἰδίως μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος καὶ σημασίας καὶ ἔκτοτε τοσοῦτον ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἐξυψοῦντο, ὅσον πολιτικῶς κατέπιπτον, ἕως οὗ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἰδρύσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ μετὰ ταῦτα ἀπέβησαν διὰ τῶν ἐκπαιδευτηρίων καὶ τῶν σοφῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν ἀπείρων καλλιτεχνικῶν ἔργων τὸ κέντρον τῆς παιδείας καὶ τὸ ἱερόν, οὕτως εἶπεν, προσκυνητήριον τοῦ τότε κόσμου, Ἡ δόξα καὶ τὸ μέγα ὄνομα τῆς πόλεως, καὶ πεσοῦσης τῆς ἰσχύος, διέμειναν πάντοτε ἀγέρῳ καὶ ἀπέσπων τὴν προσοχὴν καὶ τὸ σέβας πάντων τῶν ἀνεπτυγμένων, ἡμεδαπῶν τε καὶ ἀλλοδαπῶν. Τοσοῦτον δ' ἦτο τὸ πλῆθος τῶν δημοσίων εἰκοσμοῶν καὶ λοιπῶν τῆς τέχνης ἔργων, ὑπ' ὧν ἐπὶ Στράβωνος ἐκοσμεῖτο ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις, ὥστε ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἐνεκὰ τῆς μεγάλης πληθύος τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων παραλείπει νὰ περιγράψῃ αὐτὴν λεπτομερῶς, σημειῶν πρὸς δικαιολόγησιν τοῦ ὅτι πρὸς περιγραφὴν μόνων τῶν ἐν Ἀκροπόλει καλλιτεχνημάτων εἶχε γράψῃ ὁ περιηγητὴς (cicerone) Πολέμων τέσσαρα

τέχναις Ἕλληνας ὕστερον περὶ πλείστον ἐποιῶντο ἢ τὰς κατὰ παιδείαν γινόμενας ἐπινοίας... καὶ «Ἀθηναῖοι δὲ Ποσεινῶ τῇ νευροσπάστῃ τὴν σκηνὴν ἔδωκαν, ἀφ' ἧς ἐνεθουσίῳν οἱ περὶ Εὐριπίδην... Ἀθηναῖοι δὲ καὶ Εὐρυκλείδην ἐν τῷ θεάτρῳ ἀνέστησαν μετὰ τῶν περὶ Αἰσχύλον. Ἐθαυμάζετο δὲ καὶ Ξενοφῶν ὁ θαυματοποιός». κτλ.

² Ἐν λόγῳ Ῥοδικῶ, σ. 346 Ἐκδ. Morelli.

³ Ἰδε αὐτοῦ Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι, κεφ. 2—4.

βιβλία¹. Τὸ ἐντεῦθεν κάλλος τῆς πόλεως, παρὰ τὸν μαρμαρὸν καὶ τὴν ἑλλειψιν ζωῆς, διέμενεν εἰσέτι ἀπαρμιλλήτων καὶ ὁ δαίμων τοῦ φθόνου ἐδάκρυεν ἐξ ἀγανακτήσεως προσβλέπων τὴν ἀσπίλον λαμπρότητα τῆς πόλεως ταύτης². Ἡ ἀνυπέρβλητος τελειότης τῶν ἔργων, δι' ὧν ἡ μέγλη τοῦ Περικλέους ἐποχὴ εἶχε κοσμήσει τὰς Ἀθήνας, ἔθελγε συνήθως καὶ αὐτῶν τῶν ἀγροικοτέρων καὶ ἀνεπιδεκτοτέρων καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας Ῥωμαίων τὸ πνεῦμα³. Εἰ καὶ εἶχε παρέλθει ἡμίσεια χιλιετηρίς, οὐχ ἥττον ἐφαίνοντο ἐπὶ Πλούταρχου νεουργαὶ εἰσέτι καὶ πρόσφατα ἀκμῇ, ὁ χρόνος οὐδόλως ἐπηρέασεν αὐτὰ καὶ πάντοτε ἀπέπνεον χάριν καὶ νεότητα⁴. Τὰ ἔξοχα λοιπὸν ταῦτα κάλλη καὶ ἡ ἐν αὐτῇ συσσωρευσις παντοίων φιλοσόφων, σοφιστῶν καὶ τεχνιτῶν πανταχόθεν τῆς γῆς ἐκίνουν πλείστους εἰς ἐπίσκεψιν τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος. Οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἀρχίσει ἑνωρὶς ἤδη, ἅμα ἐγένοντο παρ' αὐτοῖς γνωστὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, νὰ ἐπισκέπτωνται τὴν τε λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα τὰς Ἀθήνας, ὡς τὴν ἀφθονωτάτην καὶ ἀγνωστάτην πηγὴν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ⁵. Οὐ μόνον φιλοθεάμονες περιηγηταί, ἀλλὰ καὶ τεχνῖται, ποιηταί, πεζογράφοι, ὡς ὁ Κάτυλλος, ὁ Κικέρων, ὁ Βεργίλιος, ὁ Ὀράτιος, καὶ ἄλλοι

¹ Στράβ., 9. 1, 16 ἐπ. Κατὰ Πλίνιον τὸν πρεσβύτερον (Hist. Nat. 34, 17) αἱ Ἀθῆναι εἶχον κατὰ τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα περὶ τὰς 3,000 ἀγαλμάτων. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω Εἰς. σ. 41, σημ. 1.

² Πρβ. Ὀιδίου Μεταμορφώσ. βιβλ. Β', στ. 735 ἐπ.

³ Πρβ. Κικέρωνος Ἐπιστολ. πρὸς Ἀττικὸν βιβλ. 5, 10, 5. 11, 4. Προπερτίου 3, 21, 29 ἐπ. Λιβίου 45, 27.

⁴ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους, κ. 13, 3. Πρβ. καὶ κατωτέρω κεφ. Γ'.

⁵ "Ιδε περὶ τῶν ταξειδίων τῶν Ῥωμαίων τὸ λαμπρὸν σύγγραμμα τοῦ Friedlaender, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Kaiserzeit, τόμ. Β', σ. 287 ἐπ. ἐκδ. β' τοῦ 1867. Χαρακτηριστικώταται διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῶν Ἀθηναίων ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πολυτάραχον καὶ διεφθαρμένην Ῥώμην εἶνε αἱ τοῦ Ὀρατίου λέξεις (Sat 2, 7, 13).

Jam mœchus Romae, jam mallet doctus Athenis
vivere· καὶ (Epist. 2, 2, 43—45),

Adjecere bonæ paulo plus artis Athenæ
scilicet ut possem curvo dignoscere rectum
Atque inter silvas Academi quærere verum.

Πρβ. καὶ Κικέρ. de senect. 1, 1. Te non cognomen solum Athienis
deportasse sed humanitatem et prudentiam intellego. ἔτι δὲ de offic.
1, 16, 3, 2.

πολλοί, ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας καὶ διέτριψαν ἐνταῦθα πρὸς τελειοποίησιν ἕκαστος τῶν γνώσεών του. Πρὸ πάντων ὅμως συνέρρεον ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἤδη πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος καὶ ἐξῆς πανταχόθεν τῆς γῆς νέοι φιλομαθεῖς, ὅπως ἐκπαιδευθῶσι τὴν τότε παιδείαν παρὰ τοῖς φιλοσόφοις καὶ ῥητοροδιδασκάλοις, οἵτινες ἐνταῦθα μάλιστα διέτριβον καὶ διεκρίνοντο καὶ εἶχον ἀποβῆ τὸ κυριώτατον, τὸ μόνον σχεδόν, ζῶν κόσμημα τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὴν μετὰ Χριστόν, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν σχολῶν καὶ τὴν ἐνταῦθα ἴδρυσιν κεντρικῶν τοῦ τότε κόσμου ἐκπαιδευτηρίων ὑπὸ τῶν Ἀντωνίνων κατὰ τὸν β' αἰῶνα.

Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἐξωθεν συρροὴν ὁ ἴδιος πληθυσμὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ ἔνεκα τῶν συχῶν καταστροφῶν καὶ συμφορῶν οὐσιωδῶς εἶχεν ἐλαττωθῆ καὶ ὁ ἄλλοτε ποικίλος βίος καὶ αἱ βριθυσαι παντοδαπῶν ἀνθρώπων ἀγυαὶ τῆς ἡγεμονίδος πόλεως εἶχον ἀντικατασταθῆ ὑπὸ μονοτόνων καὶ ἡσύχων ἡδῶν πόλεως μόνον ἐκπαιδευτικῆς καὶ ὅχι πολιτικοῦ κέντρου. Εἰς τοὺς Ῥωμαίους γενικῶς ἐνεποίουν αἱ Ἀθηναὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὴν ἐντύπωσιν κενῆς πόλεως καὶ οἱ ἐκ τῆς πολυανθρώπου καὶ πολυταράχου κοσμοκράτορος Ῥώμης ἐρχόμενοι ἐνταῦθα εὕρισκον τὴν πόλιν ἔρημον σχετικῶς καὶ πολὺ τῆς προτέρας καταστάσεως αὐτῆς ἐκπεσοῦσαν. Ὁ Ὁράτιος λόγου χάριν ἀποκαλεῖ μὲν αὐτὰς καλὰς (bonas) καὶ τόπον εὐχάριστον (locum gratum), ἀλλὰ καὶ κενὰς (vacuas Athenas)¹, ὁ δὲ Ὁβιδιος ἐκτραγωδῶν τὴν ἐπὶ Αὐγούστου κατὰστασιν αὐτῶν λέγει ὅτι μόνον τὸ ὄνομα ἔμενεν ἐκ τῶν πρῶην Ἀθηναίων², παρομοίαν δὲ γνῶμην ἀποφαίνεται καὶ ἕτερός τις ἄγνωστος τῆς λατινικῆς ἀνθολογίας ποιητῆς³.

Τὰ δὲ εἰσέτι ὑπολειπόμενα λείψανα τοῦ μεγαλουργοῦ καὶ φοβεροῦ τῶν Ἀθηναίων δῆμου εἶχον ἀπολέσει τὸ πλεῖστον, εἰ μὴ τὸ ὅλον, τῆς

¹ Ἐν Ἐπιστολῶν 2, 2, 43. 46. 81.

² Ἐν Μεταμορφώσεων βιβλ. 15, 428 :

Quid Pandioniae restant nisi nomen Athenae?

³ Οἱ σχετικοὶ στίχοι εἶνε οἱ ἐξῆς :

Quisquis Cecropias hospes mirari Athenas,
Quae veteris famae vix tibi signa dabunt ;
Hasne dii, dices, coelo petiere relicto ?
Regia partitis hae fuit una diis ?

ἀξίας των. Οἱ ἄλλοτε γενναῖοι καὶ ὑπερήφανοι Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποβῆ τότε δειλοὶ καὶ κόλακες, ζῶντες ἐν τοῦ βωμοῦ τῆς τῶν προγόνων δόξης καὶ ἀγεννῶς τοὺς πλουσίους καὶ ἰσχυροὺς κολακεύοντες, παρ' ὧν ἐξήρτητο συνήθως ἢ τε πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ αὐτῶν ὑπαρξίς. Ἡ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἐπιμιξίς καὶ ἡ ἐπικράτησις ἐκείνων ἐν Ἑλλάδι ἐφθειραν πολλαχῶς τῶν τε Ἑλλήνων καθόλου καὶ τῶν Ἀθηναίων ἰδίᾳ τὰ λεπτά, ἡμερὰ καὶ ἀγνὰ ἦθη. Αἱ θηριομαχίαι καὶ μονομαχίαι ἐν τοῖς θεάτροις, τὰ τόσον προσφιλῆ τοῖς Ῥωμαίοις ἀποτρόπαια καὶ βάρβαρα θεάματα, ἅτινα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας εἶχον ἀποβῆ σχεδὸν πάθος καὶ μανία τοῦ αἰμοεβόρου καὶ ἀγροίκου τῶν Ῥωμαίων ὄχλου¹, ἐπηρέασαν καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁλεθρίως, διὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἀποικιῶν ἐν Κορίνθῳ, Πάτραις καὶ Νικοπόλει διαδοθέντα. Καὶ δὲν κατωρθώθη μὲν, εὐτυχῶς, νὰ εἰσυχθῶσι γενικῶς ἐν Ἑλλάδι τὰ ἀπεχθῆ ἐκείνα θεάματα, ἕνεκα τῆς ἀνωτέρας ἠθικῆς μορφώσεως καὶ τῶν ἡμερωτέρων ἠθῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πολλαχοῦ ὅμως ἀντικατέστησαν ἐν τοῖς θεάτροις τὸ ἑλληνικὸν δρᾶμα καὶ τὰ λοιπὰ εὐγενῆ θεάματα, καὶ δὴ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι τοῦ δράματος, τῇ φιλανθρωπῳ τῶν Ἀθηναίων πόλει. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ πρώτου μετὰ Χριστὸν καὶ τῶν ἀκολουθῶν αἰώνων εἰς τοσαύτην εἶχον περιέλθει τοῦ πρέποντος ἀναισθησίας, ὥστε μετασκευάσαντες προσηκόντως τὸ τοῦ Διονύσου θεᾶτρον εἰσῆγον ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ παρᾶδειγμα τῶν Ῥωμαίων καὶ Κορινθίων μονομαχίας καὶ θηριομαχίας. Τοῦτο μαρτυρεῖται σαφῶς ὑπὸ τοῦ Φίλοστράτου διηγουμένου ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἐπισκέφθη τὰς Ἀθήνας ὁ περιβόητος γόης καὶ Πυθαγόρειος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, αἱ μονομαχίαι ἦσαν ἤδη ἐνταῦθα ἐν πλήρει χρήσει καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρομηθεύοντο πρὸς τοῦτο πανταχόθεν ἀντὶ πολλῶν χρημάτων παντοίους κακουργούς, διό ὠνείδισεν αὐτοὺς ὁ Ἀπολλώνιος, παρατηρήσας εἰρωνικῶς ὅτι προσεχῶς ἀντὶ ἐκατόμβης ζώων θέλουσι θυσιάζει ἐκατόμβην ἀνθρώπων κατὰ τὰ Παναθηναῖα, καὶ οὕτως ἐπεισε δῆθεν τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταργήσωσι τὴν ἀγεννῆ ταύτην συνήθειαν². Φαίνεται ὅμως ὅτι οὐκ εἶα αὐτοὺς καθεῦδειν τὸ τῶν Κορινθίων τρόπαιον· διότι μετὰ τινα χρόνον ἐσκέπτοντο πάλιν «κατὰ ζῆλον τὸν

¹ Ἴδε περὶ τῶν θεαμάτων παρὰ Ῥωμαίοις πλὴν ἄλλων τὸν Friedlaender, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms . . . τόμ. Β'. σ. 151—471 ἐκδ. 6'.

² Πρβ. Φίλοστράτον, εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, 4, 22.

» πρὸς Κορινθίους καταστήσασθαι θεὰν μονομάχων ». Μάτην προσεπά-
 θησε ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς τοῦ σκοπομένου ὁ κυνικός Δειμώνναξ, ὅστις
 « Προελθὼν εἰς αὐτοὺς, Μὴ πρότερον, ἔφη, ταῦτα, ὦ Ἀθηναῖοι, ψηφί-
 » σθηθε, ἢν μὴ τοῦ Ἑλέου τὸν βωμὸν καθεύλητε¹ ». Ὁ δὲ Δίων ὁ Χρυ-
 σόστομος μαρτυρεῖ ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Δειμώννακος, περὶ τὰ 100 μ. Χ.,
 ὑφίσταντο διαρκῶς ἐν Ἀθήναις αἱ μονομαχίαι ἐν αἷς λέγει: « Τὰ περὶ
 » τοὺς μονομάχους οὕτω σφόδρα ἐξηλώκασι Κορινθίους, μᾶλλον δὲ
 » ὑπερβεβλήκασι τῇ κακοδαμονίᾳ κακείνους καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας,
 » ὥστε οἱ Κορινθιοὶ μὲν ἔξω τῆς πόλεως θεῶνται, ἐν χαράδρᾳ τινί,
 » Ἀθηναῖοι δὲ ἐν τῷ θεάτρῳ θεῶνται τὴν καλὴν ταύτην θεὰν ὑπ' αὐτὴν
 » τὴν Ἀκρόπολιν, οὗ τὸν Διόνυσον ἐπὶ τὴν ὀρχήστραν τιθέασιν, ὥστε
 » πολλὰκις ἐν αὐτοῖς τινα σφαττεσθαι τοῖς θρόνοις, οὗ τὸν ἱερὸφάντην
 » καὶ τοὺς ἄλλους ἱερεῖς ἀνάγκη καθίζειν² ». Εἶνε λοιπὸν πολὺ πιθανὸν
 ὅτι διὰ τῆς ἐπιπλήξεως τοῦ Ἀπολλωνίου ἢ οὐδόλως διεκόπησαν ἢ
 ἐπὶ μικρὸν μόνον τὰ τοιαῦτα θεάματα. Ἐπὶ δ' εὐκολώτερον, ἐννοεῖται,
 εἰσηχθήσαν ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι αἱ θηριομαχίαι, καὶ
 οὕτως εἰσεχώρησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὰ πᾶν
 εὐγενὲς αἶσθημα καταπνίγοντα ἀποτρόπαια ταῦτα θεάματα, εἰ καὶ
 δὲν ἔπαυσαν καταδικάζοντες καὶ ψέγοντες αὐτὰ ἄνδρες φρόνιμοι καὶ
 δικακεκριμένοι, οἷοι ἦσαν ὁ Πλούταρχος, Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὁ Δει-
 μώνναξ, ὁ Λουκιανὸς καὶ ἄλλοι³.

Τοιαῦται λοιπὸν ἦσαν αἱ Ἀθῆναι καὶ εἰς τοιοῦτο σημεῖον εἶχε πε-
 ριέλθει ἡ τε πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν κατάστασις κατὰ τοὺς χρόνους
 τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ἐπὶ Αὐγούστου. Νῦν δὲ παρεκλυθησώ-
 μεν τὰς περικιτέρω τῆς πόλεως τύχας καὶ περιπετείας ὑπὸ τοὺς Ρω-
 μαίους αὐτοκράτορας, ἐν τῶν ἐκαστοτε ὀρέξεων καὶ διαθέσεων τῶν
 ὁποίων ἐξήρτητο, δυστυχῶς, καὶ ἡ τύχη τῆς ἰδίων ζωτικῶν δυνάμεων
 ἐστερημένης πόλεως ταύτης καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ
 μικροῦ αὐτῆς κράτους.

¹ Λουκιανὸς ἐν Δειμώννακος 57.

² Δίων Χρυσόστομος ἐν λόγῳ ΛΑ'. Πρβ. καὶ Welker, Sylloge epigram-
 matum, σ. 58 καὶ Boeckh, Corpus inser. graecarum, ἀριθ. 2663.

³ Πρβ. Πλούταρχου Πολιτ. Παρηγγέλμ., κεφ. 30, 4. Ὅτι οὐδὲ ζῆν ἔστιν
 ἡδὲως κατ' Ἐπίκουρον, κεφ. 17, 6. Περὶ χρησιμότητος ζῶντων, κεφ. 4, 4. Περὶ
 σαρκοφαγίας, λόγ. 6', κεφ. 2. Δίωκος τοῦ Χρυσόστομου λόγ. λα'. Λουκιανοῦ
 Δειμώννακ., 57 καὶ Friedlaender ἐνθα ἀνωτ. τόμ. Β', σ. 287 ἐπ. ἐκδ. 6'.

Ὁ πρῶτος Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ Ὀκταβιανὸς Αὐγούστος (31 π. Χ. — 14 μ. Χ.) ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ μνημονευθέντων μεταρρυθμίσεων, ἃς κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἔτη, πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἐποίησεν, οὐδὲν ἄλλο ἐπραξε σχετικῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας μέχρι τοῦ θανάτου του ἐν ἔτει 14 μ. Χ., εἰμὴ ὅτι ὀλίγον πρὸ τούτου ἠναγκάσθη νὰ καταπνίξῃ ἀπόπειράν τινα ἐπαναστάσεως τῶν Ἀθηναίων. Ἔτινες «στασιάζειν ἀρξάμενοι κολασθέντες ἐπαύσαντο¹». Τίνες δ' εἰ λόγῳ οἱ κινήσαντες τοὺς Ἀθηναίους εἰς στάσιν κατὰ τοῦ Αὐγούστου δὲν λέγεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ἴσως ὅμως ἐπραξαν τοῦτο διότι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος εἶχεν ἀπαγορεύσει αὐτοῖς νὰ πωλῶσι τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου καὶ εἶχεν ἀφαιρέσει αὐτοὺς τὴν Ἐρίτταν καὶ τὴν Αἴγινα πρὸ τινων ἐτῶν². Ἀπὸ δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου μέχρι τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ β' αἰῶνος, ἦτοι μέχρις Ἀδριανοῦ, οὐδεμίᾳ μεγάλῃ μεταβολῇ συνέβη εἰς τὴν τύχην καὶ κατὰστασιν τῶν Ἀθηναίων. Οἱ πόλεμοι, τοὺς ὁποίους τὸ ρωμαϊκὸν κράτος δὲν ἔπαυσε διηνεκῶς σχεδὸν διεξάγον πρὸς τὰ γερμανικὰ φύλα, τοὺς Πάρθους καὶ ἄλλους λαοὺς, δὲν ἐξετάθησαν μέχρι τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης καὶ οὐδόλως ἐπηρέασαν τὰς Ἀθήνας οὐδ' ἐτάραξαν αὐτῶν τὴν ναρκώδη ἡσυχίαν ἐπὶ δύο καὶ ἡμισὺν αἰῶνας, ἡ δὲ σεμνὴ πόλις διετέλει θεατῆς ἀπαθῆς τοῦ ἐκτυλισσομένου ἱστορικοῦ δράματος. Ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Αὐγούστον Τιβερίου (14—37 μετὰ Χριστ.) οὐδεὶς νεωτερισμὸς ἀναφορικῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας μνημονεύεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Ὅτι δ' ὁ ἐλληνικῆς παιδείας κάτοχος καὶ φίλα τοῖς Ἑλλήσι φρονῶν μονάρχης οὗτος οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις οὐδὲν ἐπὶ τὸ χεῖρον μετέβαλε ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα καὶ Μακεδονίαν εὐηργέτησεν ἐλαφρώσας τὰ βάρη αὐτῶν, μαρτυρεῖ ἡμῖν ὁ ἱστορικός Τάκιτος. Τὰς ἐπαρχίας δηλ. ταύτας, ἐξαίτησαμένας τὴν ἐλαφρώσιν τῶν δεινῶν καὶ βελτίωσιν τῆς θέσεώς των, κατέταξεν ὁ Τιβερίος μετὰ τῶν εὐνομώτερον καὶ ἡπιώτερον κυβερνωμένων αὐτοκρατορικῶν ἐπαρχιῶν ἀντὶ συγκλητικῶν, οἳ αἱ ἦσαν μέχρι τότε, τὴν δὲ διοίκησιν αὐτῶν ἀνέθηκεν εἰς τὸν νεαρόν, ἐνάρετον καὶ θαυροσσεφῆ ἥρωα, τὸν ἀνεψιὸν του Γερμανικόν, τὸν νικητὴν τῶν Γερμανῶν, εἰς ὃν εἶχεν ἀναθέσει ἐν ἔτει 17 μ. Χ. ὁλοκλήρου τῆς κινουμένης ὑπὸ τῶν Πάρθων

¹ Σύγκελλος ἐν Χρον., 318. Εὐσέβιος ἐν Χρον., εἰς ὀλ. 198. Ὁρώσ. 6, 11.

² Πρὸς. ἀνωτ. Εἰσαγ. σ. 53.

Ἀνατολῆς τὴν ρύθμισιν καὶ διοίκησιν¹. Ὁ χρηστὸς Γερμανικὸς κατὰ τὴν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν πορείαν του ἐπεσκέφθη ἐν ἔτει 18 καὶ τὰς Ἀθήνας καί, ὅπως δείξῃ τὸ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὸ μέγα ὄνομα τῆς πόλεως σέβας του, ἀνέβη εἰς τὸ ἄστυ ὑπὸ ἐνὸς μόνου ῥαβδούχου ἀκολουθούμενος καὶ ἐγένετο δεκτὸς μετὰ μεγίστων τιμῶν καὶ ἐνθουσιασμοῦ², διὰ ταῦτα ὅμως πικρῶς καὶ μανιωδῶς τὸν κατηγόρησεν ὁ μετ' ὀλίγον δολοφονήσας αὐτὸν Πείσων, ὡς δῆθεν ἐξευτελίσαντα τὸ ἀξίωμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ ὀνόματος, ὅπως τιμῇσιν συμμάχους ἀπίστους καὶ ὄχι τοὺς ἐνδόξους Ἀθηναίους, ἀλλὰ πανσπερμίαν ἐθνῶν ποικίλων. Ὁ Πείσων ἦλθε καὶ αὐτὸς εἰς Ἀθήνας εὐθύς μετὰ τὸν Γερμανικὸν καὶ θορυβωδῶς εἰσελάσας εἰς τὴν περίφοβον πόλιν ὕβρισε βαναύσως τοὺς Ἀθηναίους, θέλων οὕτω νὰ ψεῖξῃ ἐμμέσως τὸν τιμῆσαντα αὐτοὺς Γερμανικόν³. Ἡ ὀργὴ ἐν τούτοις αὕτη καὶ τὸ μῖσος τοῦ Πείσωνος κατὰ τῶν Ἀθηναίων προήρχοντο, διότι ὁ Ἀρειὸς Πάγος εἶχεν ἀρνηθῆναι ἀθωώσῃ Θεόφιλόν τινα, προστατευόμενον αὐτοῦ, καταδικασθέντα ἐπὶ κιβδηλίᾳ καὶ ἀπάτῃ⁴, ὅπερ γεγονὸς μαρτυρεῖ οὐ μόνον τὸ γενναῖον καὶ εὐθύ τοῦ ἀνωτάτου ἐκείνου δικαστηρίου φρόνημα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνεξάρτητον θέσιν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐπὶ Τιβερίου. Ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τιβερίου, καὶ δὴ ἐκ τοῦ ἔτους 15 μ. Χ., διεσώθη ἐπιγραφὴ τις φέρουσα σεσημειωμένα οὐ μόνον τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχόντος ὄνομα, ὡς συνήθως, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ἀρχόντων ἐξαίρετικῶς⁵, ἀλλὰ καὶ δέ τινες μαρτυροῦσιν ὅτι ξένοι τινὲς εὐηργέτησαν τὴν πόλιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην⁶.

Ἐπὶ δὲ τοῦ διδυαχθέντος τὸν Τιβέριον Καλιγούλα (37—41 μ. Χ.) οὐδεμίᾳ ἐπίσης μεταβολῇ ἀναφέρεται ὅτι συνέβη ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτεῖᾳ καὶ ἡ πόλις ἤκμαζεν ὡς πρὸς τὰ ἐκπαιδευτήριά της ὑπὲρ πά-

¹ Τάκιτος ἐν Χρονικῶν 1, 76.

² Αὐτόθι, 2, 53.

³ Αὐτόθι, 2, 55. At. On. Piso, quo properantius destinata inciperet, civitatem Atheniensium turbido incessu exterritam oratione saeva increpat, oblique Germanicum perstringens, quod contra decus Romani nominis non Athenienses tot cladibus extinctos, sed concluvium illam nationum comitate nimia coluisset.

⁴ Τάκιτος ἐν Χρονικ. 2, 55.

⁵ Ἴδε Boeckh, Corp. inscript. graec., τόμ. Α', ἀριθ. 181, σελ. 312 ἐπ. πρὸς καὶ Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 154 ἐπ.

⁶ Ἴδε Boeckh, C. I. gr. τόμ. Α', ἀριθ. 317 360.

σας τὰς λοιπὰς· διότι ὁ σύγχρονος Ἰουδαῖος συγγραφεὺς Φίλων λέγει ἐν τῇ δικτριβῇ αὐτοῦ «Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλεύθερον» περὶ τῆς πόλεως ὅτι «Ὅπερ ἐν ὀφθαλμῷ κόρη ἢ ἐν ψυχῇ λογισμός,» τοῦτ' ἐν Ἑλλάδι Ἀθῆναι¹,» τὸ ὁποῖον βεβαίως μαρτυρεῖ τὴν ἐξοχὴν θέσιν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Καὶ ὁ Φιλόστρατος δὲ λέγει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην «ἡ νεότης ἐξ ἀπάσης τῆς γῆς Ἀθή-» ναζε ἐφοίτα². Αἱ δὲ μεγάλαι διαρπαγαὶ καὶ κολαβώσεις ἐργῶν τέχνης, αἱ διαταχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ μανιώδους ἐκείνου ἀποκυράτορος, περιωρίζοντο ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀνευ λόγου ὑπέθεσαν τινες τῶν νεωτέρων, ὅτι καὶ ἡ πόλις αὕτη ὑπέφερεν ἐξ αὐτῶν³. Καὶ ὁ τοῦ Καλιγούλα διάδοχος Κλαύδιος (41=54 μ. Χ.) οὐδένα νεωτερισμὸν ἐπήνεγκεν εἰς τὰ ἀθηναῖκά πράγματα. Ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ σώζονται ἐπιγραφαὶ φέρουσαι τὰ ὀνόματα τῶν ἐπανύμων ἀρχόντων καὶ μαρτυροῦσαι τὴν εἰσέτι ἀμετάβλητον ὑπαρξίν τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος ἐν Ἀθήναις⁴. Ἐπὶ Κλαυδίου πίπτει πιθανώτατα καὶ ἡ εἰς Ἀθήνας ἐπίσκεψις καὶ διαμονὴ τοῦ περιβοήτου Πυθαγορείου καὶ γόητος Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, ὅστις, κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Φιλόστρατον, ἀπέτρεψε τοὺς Ἀθηναίους τῆς χρήσεως τῶν μονομαχιῶν ἐν τοῖς θεάτροις καὶ διὰ παντοίων γοητείων προσεπαθεῖν ν' ἀνορθώσῃ τὴν παρημελημένην ἐθνικὴν θρησκείαν⁵. Ἐτι ὁμως σπουδαιότερα καὶ μεγαλειτέρων συνεπειῶν πρόξενος ἦτο ἡ σύγχρονος, ἐν ἔτει 52, ἐν Ἀθήναις παρουσία ἑτέρου ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναμρφωτοῦ, τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Εἰ καὶ τινες, εἰκάζοντες ἐκ τινων ἀνακριθειῶν καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἄγνοιαν τῶν τότε ἐν Ἀθήναις πραγμάτων δηλουσῶν εἰδήσεων ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, ἀρνοῦνται τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἀπίθανον ὅτι οὗτος, ἐπισκεφθεὶς ἐπανειλημμένως τὴν Ἑλλάδα, καὶ δὴ τὴν Κόρινθον, δὲν παρέλειψε νὰ ἴδῃ καὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Ἑλλάδος, τὰς Ἀθήνας, καὶ μάλιστα καθόσον αἱ Ἀθηναῖοι ἀνέκαθεν ἐθεωροῦντο ὡς θεοσεβέ-

¹ Philonis Judaei opera, ἐκδ. Παρισίων τοῦ 1640 σ. 886 B.

² Ἐν τοῖς εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, 8, 15.

³ Ἴδε Leake, Topography of Athens, εἰσαγ. σ. 35 τῆς ἐκ τῆς β' ἐκδόσεως τοῦ πρωτοτύπου γερμαν. μεταφράσεως.

⁴ Ἴδε Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 157, 160 ἐπ. τόμ. Δ', σ. 151 ἐπ. πρὸς καὶ Boeckh, C. I. gr. τόμ. Α', ἀριθ. 266, 282, 614.

⁵ Φιλόστρατος ἐν τοῖς εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, 4, 17. ἐπ.

στατοι πάντων Ἑλλήνων¹, καὶ ἦσαν λίαν φιλοπερίεργοι καὶ τῶν νέων ζητηταί, ὥστε καὶ ὁ Παῦλος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μείζονας ἐλπίδας κατανοήσεως καὶ ἀποδοχῆς τῆς νέας του διδασκαλίας ἐνταῦθα, μολονότι ἀφ' ἑτέρου ἢ ἐν τῇ πόλει παρουσία τοσούτων φιλοσόφων καὶ ἀνεπτυγμένων ἀνθρώπων καθίστα αὐτῷ δυσχερές τὸ ἔργον τοῦ προσηλυτισμοῦ. Ἡ εἰδήσις ὅμως Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου, ὅτι ὁ Παῦλος ἐν Ἀθήναις ἐκήρυξε πρὸς τὸν λαὸν τὴν νέαν θρησκείαν ἐκ τοῦ λόφου τοῦ Ἀρείου Πάγου, διότι δῆθεν οἱ φιλόσοφοι ἐνήγαγον αὐτὸν ἐκεῖ ἀπολογηθησόμενον ἐπὶ εἰσαγωγῇ νέας θρησκείας², δὲν φαίνεται δεδικοιολογημένη ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, ἐνθα οὐδὲν ἔχονος δίκης καὶ διαδικασίας ὑπάρχει, ὥστε φαίνεται ὅτι τὴν θέσιν ταύτην ἐξελέξατο ὁ Παῦλος, εἴτε ἵνα πρῶτον τοῖς ἀπαθυστέρους Ἀρειοπαγίταις ἀνακοινώσῃ τὴν νέαν διδασκαλίαν, ἢ ἵνα ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ τῆς θέσεως ἀκρόαται τὸ πλῆθος τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ Ἀρείου λοιπὸν Πάγου ἱστάμενος ὁ Παῦλος ἐκήρυξε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους τὴν νέαν θρησκείαν ἐπωφελοῦμενος πρὸς τοῦτο μετὰ θαυμασίας δεξιότητος τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰς τῆς πόλεως προλήψεις³, ὅπως μὴ φανῇ ὅλως ξένη καὶ πρὸς τὴν πάτριον ἀντιφάσκουσα ἡ νέα θρησκεία, οἱ δὲ πολυπράγμονες καὶ φιλοπερίεργοι Ἀθηναῖοι ἠκροάσαντο αὐτοῦ μετὰ προσοχῆς, οἱ Ἐπικουρεῖοι μάλιστα καὶ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι συνεζήτησαν μετ' αὐτοῦ καὶ ἐπολέμησαν τὰς ἰδέας του ἀποκαλοῦντες αὐτὸν σπερμολόγον. Ἰδίως δὲ προσέειπεν ὁ Παῦλος εἰς τὰς πεποιθήσεις τῶν Ἀθηναίων, ὅτε ἀνήγγειλεν ἀνάστασιν νεκρῶν, ὑπὲρ εἰς τοὺς Ἕλληνας τοὺς καίοντας τοὺς νεκροὺς τῶν ἡτοφυσικῶ τῷ λόγῳ ὅλως ἀκατάληπτον καὶ παράδοξον, διὸ ἀκούσαντες «ἀνάστασιν νεκρῶν οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον ἀκουσόμεθα σου πάλιν περὶ τούτου», καὶ οὗτοι οἱ τὸ εἰρωνικὸν τοῦτο «ἄλλοτε περισσώτερα» εἰπόντες, ἦσαν βεβαίως οἱ μετριοπαθέστεροι ἐκ τῶν ἀκρο-

¹ Ὁ Ἰώσηπος καλεῖ τοὺς Ἀθηναίους «εὐσεβέστατους τῶν Ἑλλήνων» (κατὰ Ἀπίωνος 1, 12), ὁ δὲ Πausanias λέγει περὶ αὐτῶν (ἐν Ἀττικ. 24, 9) «Ἀθηναῖοις ναίαις περισσώτερόν τι ἢ τοῖς ἄλλοις εἰς θεῖά ἐστι σπουδή».

² Ἰωάννης Χρυσόστομος ἐν ὁμιλίᾳ 38η.

³ Ἰδε Πράξ. τῶν Ἀποστόλων 17, 15—34. Ὁ Γερμανὸς ζωγράφος Θήρσιος ἔγραψεν εἰκόνα λαμπρὰν παριστάνουσαν τὸν Παῦλον διδάσκοντα τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ εἰκὼν αὕτη κοσμεῖ σήμερον τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ Δημαρχεῖου Ἀθηνῶν.

τῶν¹. Πολλὰ λοιπὸν δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐπιτύχη ἐν Ἀθήναις ὁ Παῦλος καὶ ἡ ἐνταῦθα διαμονή του, ὅθεν χρονολογούνται καὶ ἀμφότεραι αἱ πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, δὲν φαίνεται νὰ παρατάθῃ ἐπὶ πολὺ, οὐχ ἥττον ὅμως δὲν ἀπῆλθε καὶ ἐντελῶς ἀπρακτος, ἀλλὰ κατῴρῳσε νὰ προσηλυτίσῃ τὸν Ἀρεοπαγίτην Διονύσιον μετὰ τῆς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συζύγου αὐτοῦ Δαμάρεως, ὃν καὶ ἐχειροτόνισεν ἐπίσκοπον Ἀθηναίων² καὶ οὕτως ἐθῆκε τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς ἐν Ἀθήναις κοινότητος, ἥτις πολὺ μὲν βραδέως προὐχάσκει εἰς πολλαπλασιασμὸν καὶ ἀνάπτυξιν ἕνεκα τῆς ἐνταῦθα ἐπὶ μῆκιστον διαρκείας τῶν ῥητορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν σχολῶν, τῶν ἐπικινδυνωτάτων καὶ ἐπιμωνωτάτων ἀντιπάλων τῆς νέας διδασκαλίας καὶ ἐνθερμοτάτων τῆς πατρίου θρησκείας ὑπερασπιστῶν, καὶ μόλις κατὰ τὸν 5' μ. Χ. αἰῶνα διὰ τῆς ἀπροκαλύπτου ὑπὲρ αὐτῆς ἐπεμβάσεως τῶν αὐτοκρατόρων ἡδυνήθη νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ πόλει, οὐχ ἥττον ὅμως ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς ἐξῆλθε σχετικῶς ἐν εἰρήνῃ χάρις εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἐν Ἀθήναις θεῖον τῆς ἀνεξιθρησκείας πνεῦμα παρὰ τὰς φοβεράς ἐκ μέρους τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων καταδρομὰς τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας· κραταιωθέντες δὲ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ αἱ ποιμένες τῆς ἐκκλησίας ὑπῆρξαν διὰ τὴν πόλιν ταύτην τὸ μόνον στήριγμα καὶ καύχημα κατὰ τοὺς ἐπελθόντας δεινοὺς τῆς δουλείας καὶ σκοτίας αἰῶνας.

Καὶ τοιαῦτα μὲν διεπράττετο ὁ Παῦλος ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν πρώτην ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιήγησιν του, ἡ δὲ κοινῶς παραδεδεγμένη γνώμη, ὅτι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄφιξιν ἐκ νέου ἐπεσκέφη τὰς Ἀθήνας, δὲν φαίνεται οὔτε στηριζομένη οὔτε ἐξαγερμένη ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, περαιτέρω δ' εἰδήσεις περὶ

¹ Ἰδε τὴν ἀφήγησιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ συνοδοιπόρου τοῦ Παύλου Λουκᾶ ἐν Πράξ. τῶν Ἀποστόλων 17, 15, — 34. Πρβ. δὲ καὶ Ellissen. zur Geschichte Athens nach dem Verlust seiner Selbstständigkeit, ἐν Γοτίγγῃ 1848, σ. 33—44.

² Περὶ τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Ἀθηναίων Διονυσίου καὶ τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἴδε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς Εὐσέβιον, Ἐκκλ. ἱστορ. 3, 4, καὶ 4, 23, Νικηφόρον Κἀλλιστον, Ἐκκλ. ἱστορία 3, 11. Περὶ δὲ Δαμάρεως ἡ Δαμάριδος Ἰωάννην Χρυσόστομον, Περὶ ἱερωσύνης 4, 7. πρβ. καὶ Ellissen ἐνθα ἄνωτ. σ. 40 ἐπ. καὶ Τάσου Νερούτσου Χριστιαν. Ἀθήνας ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθναλογ. Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Γ' σ. 5. ἐπ.

τῶν ἀμέσων περιπετειῶν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἐν Ἀθήναις δὲν ἔχομεν ἀσφαλεῖς¹.

Ἐπὶ δὲ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Κλαύδιον Νέρωνος (54—68), τοῦ περιβόητου μανιακοῦ τυράννου, αἱ Ἀθηναὶ ἐξηκολούθουν διαμένουσαι ἐλευθέραι καὶ ἀνεξάρτητες πολιτεία, ὡς ἡ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης μνήμη Ἀθηναίων ἀρχόντων παρὰ Φλέγωνι, τοῦ Κόνωνος ἐκ τοῦ ἔτους 56, τοῦ Θρασύλλου ἐκ τοῦ ἔτους 61 καὶ τοῦ Δημοστράτου ἐκ τοῦ 65 μ. Χ., μαρτυρεῖ². Αἱ δὲ φιλοσοφικαὶ τῆς πόλεως σχολαὶ ἔσχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔκτακτόν τινα ἀκμὴν καὶ ἐπὶ Νέρωνος ἀφίκετο ἐξ Ἀλεξάνδρειας εἰς Ἀθήνας καὶ ἐδίδασκεν ἐνταῦθα ὁ περιβόητος Ἀμμωνίος, ὁ πρῶτος καὶ κυριώτατος ἰδρυτὴς τῆς συγκριτικῆς καὶ ἐκλεκτικῆς σχολῆς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ³ καὶ διδάσκαλος τοῦ Πλούταρχου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ὑποκείμενου καὶ ἄρχων ἐπώνυμος ἐχρημάτισε καὶ ὡς τοιοῦτος σπουδαιῶς ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων⁴. Συγχρόνως δὲ διέτριβε καὶ ἐδίδασκεν ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ περιπατητικὸς Μενέφιλος⁵.

¹ Χριστιανικὴ τις παράδοσις, σχετιζομένη πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα μεγάλης μονῆς τῆς Παναγίας τοῦ Σουμελᾶ καὶ περιλαμβανομένη ἐν τῇ ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ τῶν ἐν τῇ μονῇ ἐκείνῃ ἀσκησάντων Ἀθηναίων ὁσίων Βαρνάβα καὶ Σωφρονίου, λέγει ὅτι εὐθὺς κατὰ τὸν πρῶτον χριστιανικὸν αἰῶνα Ἀνανίας τις μετεκόμισεν εἰς Ἀθήνας ἐκ Θηβῶν ἱεράν τινα τῆς Θεοτόκου εἰκόνα, ἣν εἶχε ζωγραφῆσαι ὁ ἀπόστολος Λουκᾶς, καὶ ὅτι «ναὸν οἱ ἰθαγενεῖς περικαλλῇ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἀνεγείραντες ἀνεστήλωσαν ἐν αὐτῇ τὴν ἁγίαν εἰκόνα», ἥτις Ἀθηναία Παναγία ἔκτοτε ἐκλήθη. Ἀλλ' ἡ Θεοτόκος δὲν ἠρέσκετο, φαίνεται, εἰς τὸν τότε θρησκευτικὸν τῶν Ἀθηναίων χριστιανῶν ζήλον καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου, περὶ τὰ τέλη τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἡ εἰκὼν αὐτῆς αὐθαρμῆτως μετηνάστευσεν εἰς τὰ περὶ τῆς Τραπεζοῦντος, ἐνθα ἰδρύθη πρὸς τιμὴν τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μελᾶ ἡ περίφημος τοῦ Σουμελᾶ μονή. Πρβ. καὶ Φερδ. Γρηγορόδιον, *Gesch. d. Stadt Athen* κτλ. I, σ. 50 ἐπ. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶνε λίαν χαρακτηριστικὴ τῆς καταστάσεως τῆς χριστιανικῆς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους τέσσαρας ἀπὸ Χριστοῦ αἰῶνας. Ἐν τούτοις ὁσήμεραι ἑσπερευοῦτο, εἰ καὶ βραδέως, ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν δὲ τῇ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμένικῃ συνόδῳ, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, παρευρέθη καὶ τῶν Ἀθηναίων ἐπίσκοπος.

² Φλέγων, *Περὶ θαυμασίων καὶ μακροβίων* I, κεφ. 7, 27, 20, 23.

³ Ἴδε περὶ Ἀμμωνίου Φαβρίκιον *Bibliotheca graeca*, τόμ. Β', σ. 460 ἐκδ. Harles καὶ Schoell, *Histoire de la Littérature grecque*, τόμ. Ε', σ. 153.

⁴ Πλούταρχος ἐν *Συμποσιακ.* Προβλήμασι 9, 1.

⁵ Πλούταρχος ἐν *Συμποσ.* προβλήμασι.

Ὁ Νέρων ἐπεσκέφθη αὐτοπροσώπως τὴν Ἑλλάδα καὶ διέτριψεν ἐνταῦθα ἀρκετὸν καιρὸν ἀγωνιζόμενος ὡς μουσικὸς καὶ ποιητὴς ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ἀγῶσι, τοσοῦτον δ' ἐκολακεύθη ἡ κενοδοξία αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἀνευφημιῶν καὶ στεφανώσεων, ὥστε ἐν ἔτει 68 (ὀλ. 211, 4) ἰδίᾳ φωνῇ ἐκήρυξε τοὺς Ἕλληνας πάντας ἐλευθέρους, ὡς πρὸ 264 ἐτῶν καὶ ὁ Φλαμινίος μετὰ τὴν παρὰ Κυνὸς Κεφαλᾶς νίκην αὐτοῦ κατὰ Φιλίππου τοῦ Γ' τῆς Μακεδονίας¹. Τὰς Ἀθήνας ὅμως δὲν ἐνδιέφερε πολὺ ἡ ἀνακήρυξις αὐτῇ τῆς ἐλευθερίας, διότι ἦσαν ἤδη ἐλευθέρᾳ πολιτεία, ἐξημιώθησαν ὅμως ἀφ' ἑτέρου, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς ὁλόκληρος, μεγάλως, διότι ὁ Νέρων ἀντὶ τῆς ἐλευθερίας, φαίνεται, ἀφῆρεσε διὰ τοῦ εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Σεκούνδου Καρίνα πλεῖστα ὅσα ἔργα τέχνης πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς διακόσμησιν τοῦ ἐν Ῥώμῃ χρυσοῦ οἴκου του². Εἰ καὶ δ' ἄλλως δὲν ἐδείχθη δυσμενὴς ὁ τύραννος οὗτος πρὸς τὴν πόλιν τῆς Παλλάδος, δὲν ἀπετόλμησεν ἐν ταῦταις ὁ μαχοφόνος νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν τυραννοκτόνον ἐδραν τῶν Ἑρινύων, οὐδ' ἐμυήθη ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις, ὡς ἐσκόπει, τοῦ ἱεροφάντου ἀπαντήσαντος αὐτῷ ὅτι ἀποκλείονται τῶν μυστηρίων οἱ αἵματι κεκληιδωμένοι³.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνακηρυχθεῖσα ἐλευθερία δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, διότι ἡδὴ ὁ Οὐεσπασιανὸς (69—79) κατήργησε πάλιν αὐτὴν ἐν ἔτει 75 «ἀπομεμαθηκέναι φήσας τὴν ἐλευθερίαν τὸ Ἑλληνικόν⁴,» καὶ μετέβαλε τὴν Ἑλλάδα ἐκ νέου εἰς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν, καὶ δὴ συγκλητικὴν καὶ οὐχὶ πλέον αὐτοκρατορικὴν, ὥστε ἀμεσώτερον νῦν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων διαικουμενὴν καὶ μᾶλλον δεσποζομένην ἢ πρότερον. Προέβη δ' ὁ Οὐεσπασιανὸς εἰς τὸ αὐστηρὸν τοῦτο πρὸς τὴν Ἑλλάδα μέτρον, ἴσως διότι, ὡς ὁ Σουητώνιος ὑποδεικνύει, αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐπωφελοῦμεναι τὴν ἀναστάτωσιν, ἥτις ἐπῆλθε παρὰ Ῥωμαίοις μετὰ τὸν φόνον τοῦ Νέρωνος, εἰδείξαν πρόθεσιν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς Ῥωμαιοκρα-

¹ Παυσανίας, Ἀχαΐκ. 17. Φιλόστρατος ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου 5, 14. Πλίνιος ἐν Φυσικ. ἱστορ. 4, 6. Suetonius, vita Neronis, κεφ. 24. Πλούταρχος ἐν βίῳ Φλαμινίου, κ. 17.

² Πρβ. Τακίτου Χρονικ. 15, 45. Δίωνος Χρυσστοῦ λόγ. λα', σ. 355. Α, ἐκδ. Morelli.

³ Δίων Κάσιος σ. 1036. Πρβ. καὶ Sueton. vit. Ner. 34, Peregrinatione quidem Graeciae Eleusiniis sacris, quorum initiatione impli et scelerati voce praeconis submoventur, interesse non ausus est.

⁴ Παυσανίας, Ἀχαΐκ. 17. 4.

τίας ἢ ἐπανελάβον τὰς παλαιὰς μεταξὺ των ἐριδας¹. Ὅτι δὲ τὸ μέτρον τοῦτο τοῦ Οὐεσπασιανοῦ οὐδόλως ἀπέβλεπε τὰς Ἀθήνας, ὡς ὁ Κορσίνης καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλοι ἐσφαλμένως ἰσχυρίσθησαν, ἐξάγεται μὲν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος κατήγγησεν ὠρισμένως τὰς ὑπὸ Νέρωνος ἀπονεμηθείσας ἐλευθερίας, αἵτινες βεβαίως δὲν ἠδύναντο ν' ἀφορώσι καὶ τὰς ἐλευθερίας Ἀθηνᾶς, ἀναμφηρίστως δὲ μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου λέγοντος περὶ Ἀθηνῶν « Ἐλευθερά ἡ πολιτεία αὕτη, οὐδὲ χρῆζει εὐρυτέρως φή- » μης² ». Τὰ δὲ μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης σφάζομενα ἀθηναϊκὰ νομίσματα, ἐξ ὧν ὁ Κορσίνης εἰκάζει ὅτι καὶ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν τότε ἀνεξάρτητος πολιτεία³, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς βεβαία τῆς ὑποταγῆς καὶ δουλείας τῆς πόλεως ἀπό- δειξις, διότι δυνάτὼν νὰ εἴνε μία τῶν συνήθων τότε φιλοφρονήσεων καὶ κολακειῶν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν ἰσχυρὸν αὐτῶν προστατῆν, ὥς ἄκριβως διὰ τὴν μὴ κατάργησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας αὐτῶν σὺν τῇ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, οὐδ' ἰσχύουσι νὰ διαψεύσωσι τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐν ταῖς πράγμασι ζῶντος καὶ ἀκριβῶς τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα γινώσκοντος Πλινίου.

Ἐτι δὲ μάλλον ἐπιβεβαιεῖται ἡ ἀνεπηρέαστος διάρκεια τῆς ἐλευ- θερίας καὶ αὐτονομίας τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς εἰδήσεως, ὅτι ὁ δεύτερος υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, ὁ μετὰ τὸν Τίτον ἄρξας τύραννος Δομιτιανὸς (81—96 μ. Χ.), καίπερ ὢν μονάρχης ἀπόλυτος τοῦ ἀπε- ράντου ρωμαϊκοῦ κράτους, δὲν ἀπηξίωσε νὰ ἐκλεχθῇ κατὰ τὸ 13ον ἔτος τῆς ἀρχῆς του, ἤτοι 94 μ. Χρ. (ὅλ. 218, 1), ἀρχὼν ἐπ' αὐτῷ τῶν Ἀθηναίων, πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν Καισάρων τῆς Ρώμης λαβὼν τὸ τοιοῦτο τιμητικὸν ἄξιωμα⁴. Ὁ ἀλλόκοτος οὗτος τύραννος εἶχεν ἰδιαι- τέραν ἄδυναμίαν πρὸς τὴν Ἀθῆναι καὶ φαίνεται ὅτι τοῦτου ἕνεκα ἰδιαζόντως ἠύνοιε καὶ τὴν προσφιλεῖ τῆς θεᾶς ταύτης πόλιν. Εἰ καὶ

¹ Suetonius, vita Vespasiani, κεφ. 8, Tumultuosius inter se age- bant. Περὶ καὶ Πνυσανίου Ἀχαΐκ. 17: Φιλόστρατον ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου 5, 14. Ὁρώσιον 7, 9.

² Historia naturalis 4, 11. Libera haec civitas nec indiga ullius praeconii amplius. Ὁ αὐτὸς Πλίνιος λέγει ὅτι παρὰ τὰς γενομένας διαρπα- γὰς καὶ καταστροφὰς ἐκοσμοῦντο καὶ Ἀθῆναι ἐπ' αὐτοῦ ὑπὸ 3000 ἀγαλμάτων, ὅφ' ὅσων καὶ ἡ Ρόδος, οἱ Δελφοὶ καὶ ἡ Ὀλυμπία. 34, 7, 6.

³ Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 274 καὶ τόμ. Δ', σ. 159.

⁴ Περὶ Φιλόστρατον ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου 8, 6.

δὲ ἐξεδίωξε τῆς Ῥώμης τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους¹, δὲν εἶνε ὁμῶς πιθανὸν ὅτι κατεδίωξεν αὐτοὺς καὶ ἐν Ἀθήναις, τῷ ἀσύλῳ τῶν τότε σοφῶν διότι αὐταὶ ἦσαν ἐλευθέρᾳ πολιτεία καὶ ἰδιαίτεροι προνομίαι ἐκώλυνον τὴν ἄμεσον τῶν ξένων ἐπέμβασιν. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ, κατὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διαταχθέντα διωγμὸν τῶν Χριστιανῶν, φαίνεται ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ πρῶτος τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὅστις κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκάη τῷ 93 μ. Χ. ἐπὶ πυρᾶς. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ ἐπίσης, καὶ δὴ κατὰ τὸ δ' τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἔτος, 84 μ. Χ., καὶ ὄχι ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ὡς τινες ἐσφαλμένως φρονοῦσι, πίπτει καὶ ἡ ὑπὸ Φλέγωνος μνημονευμένη ἀναρχία ἐν Ἀθήναις, ἥτοι ἔλλειψις ἐπωνύμου ἀρχοντος, προσελθούσα εἴτε ἕνεκα πρωΐμου θανάτου τοῦ ὑπάρχοντος καὶ μὴ ἀναπληρώσεως αὐτοῦ εἴτε ἕνεκα παραλείψεως τῆς ἐκλογῆς τοιοῦτου διὰ λόγους ἀγνώστους ἡμῖν· διότι εἰ συμμνημονεύμενοι Ῥωμαῖοι ὕπατοι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἤρξαν ἐν Ῥώμῃ².

Περὶ δὲ τῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιεικείας καὶ ἀφιλοκερδείας τοῦ διαδεχθέντος τὸν Δομιτιανὸν ἐξαιρέτου γέροντος Νερούα (96—98) μαρτυροῦσι τὰ ὑπὸ Φίλοστράτου περὶ Ἰουλίου Ἀττικοῦ, πατρὸς Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ἱστορούμενα. Ὅτε δηλ. ὁ ἐκ Μαραθῶνος Ἰουλῖος Ἀττικὸς ἀνέσκαψεν ἐν τινι τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκιῶν του πληθὸς ἀπειρον χρημάτων, ὑπὸ φόβου καὶ προφυλακτικῶς φερόμενος ἀνήγγειλε τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν Ῥωμαῖον αὐτοκράτορα καὶ ἔθηκε τὸ ἔρμαιον ὑπὸ τὴν διαθεσὶν του, ὁ δ' ἐνάρητος μενάρχης, εἰ καὶ ὁ τοῦ Ἀττικοῦ πατήρ Ἰππαρχος εἶχε καταδικασθῇ ἄλλοτε ἐπὶ προσβολῇ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀφῆκε τῷ εὐτυχεῖ εὐρέτῃ ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν ὁλοκλήρου τοῦ εὐρήματος αὐτοῦ ἀπαντήσας « Χρῶ εἰς εὐρες ». Ἐπειδὴ δ' ὁ Ἀττικὸς, δισταζὼν ἀκόμη καὶ πρὸς μείζονα ἐξασφάλισιν ἀνταπήντησεν αὐτῷ ὅτι ὁ εὐρεθεὶς θησαυρὸς ἦτο ὑπερβολικὸς δι' ἰδιώτην, ὁ γέρον μενάρχης ἀνθραμιλλώμενος ἀπήντησεν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτὸν « Πα- » ραχρῶ τῷ ἔρμαϊ³ ». Τοσοῦτον κῆλαβήθη ὁ χρηστὸς Νερούας τὰ

¹ Πρβ. Δίωνος Κασσίου 66. 43. 67, 43. Σουητώνιον ἐν βίῳ Δομιτιανοῦ κεφ. 40. Τάχικτον ἐν Ἀγρικλά, 2. Αὐλὸν Γέλλιον ἐν Ἀττικαῖς νοξί, 15, 44.

² Φλέγων, Περὶ θαυμασίων, 22: « Ὑπατευόντων ἐν Ῥώμῃ Δομιτιανοῦ Καί- » σαρος τὸ ἔκτον (ὡς ὀρθῶς ὁ Ellissen ἀντὶ τὸ ἕνατον διορθοῖ) καὶ Πετα- » λίου Ρούφου τὸ δεῦτερον, ἐν Ἀθήναις ἀναρχίας οὐσης... » κτλ.

³ Πρβ. Φιλόστρατον ἐν Βίαις Σοφιστῶν 2, 4, 2.

δίκαια τῆς τε πολιτείας τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Ἰουλίου Ἀττικοῦ! Ὁ ἐνάρετος ὅμως Ἀττικός δὲν μετεχειρίσθη κακῶς τὸν εὐρεθέντα πλοῦτον, ἀλλ' ἐδαπάνη αὐτὸν πρὸς εὐεργεσίαν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος καὶ παντοίαν τῶν συμπολιτῶν τοῦ Ἀθηναίων ὑποστήριξιν.

Ἐκ τῆς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην διαγωγῆς τοῦ Ἰουλίου Ἀττικοῦ πρὸς τὸν Ῥωμαῖον αὐτοκράτορα δύνανται τις νὰ κατίδῃ εἰς ποῖον βαθμὸν ἐξήρτητο καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία ἐκ τῶν διαθέσεων τῶν ἐκάστοτε Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων παρὰ τὰς ὑπάρχουσας προνομίας¹. Δὲν εἶνε ὅμως τοῦτου ἕνεκα ὀρθὴ καὶ ἡ τοῦ Μερούσιου γνώμη, ὅστις, τὸ περιστατικὸν τοῦτο τοῦ Ἀττικοῦ καὶ τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ Νερούα μετὰ τινος εἰδήσεως τοῦ Αὐρηλίου Βικτωρος, λέγοντος ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος πολλὰς βεβηρημέναις πόλεσι πρὸς ἐλάφρωσιν ἀφῆκε τοὺς φόρους², κακῶς συνδυάζων, φρονεῖ, ὅτι ὁ Νερούας ἐπανεῖδωκε καὶ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν δῆθεν ἀπολεσθεῖσαν ἐλευθερίαν³. διότι οὔτε ἡ ἐλευθερία τῆς πόλεως ἀπωλέσθη ποτὲ μέχρι τότε οὔτε ἐκ τῶν φορολογουμένων πόλεων ἦσαν αἱ Ἀθῆναι.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ Νερούα διάδοχος, ὁ ἰκανώτατος καὶ χρηστὸς τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατῶν Τραϊανὸς (98 ἕως 117 μ. Χ.), ὁ μετὰ σιδηρᾶς χειρὸς δαμάσας τοὺς Ἄστας καὶ πάντας τοὺς ἄλλους πολυαριθμούς τότε πολεμίους τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀναστηλώσας τὴν δύναμιν αὐτοῦ, προσηνέχθη πρὸς τε τὴν ὅλην Ἑλλάδα καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐπιεικῶς καὶ φιланθρώπως, ὡς Πλίνιος ὁ νεώτερος, ὁ ὑπουργὸς καὶ φίλος αὐτοῦ, ἀρκούντως μαρτυρεῖ. Διεσώθη δηλ. ἡμῖν ἐπιστολὴ τις τοῦ Πλινίου, δι' ἧς οὗτος, ὡς ὑπουργός, δίδει ὁδηγίαν πρὸς τινὰ Μάξιμον, ἀποστελλόμενον ἐκτάκτως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς Ἑλλάδα, ὅπως ρυθμίσῃ καὶ ἐξομαλίσῃ τὴν κατὰστασιν τῶν ἐνταῦθα ἐλευθέρων πολιτειῶν, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ αἱ Ἀθῆναι, τὰ δὲ ἐν ταῖς ὁδηγίαις ταύταις ἐπισήμως ἐκφραζόμενα αἰσθήματα τοῦ ἐν ἀξιώματι Ῥωμαίου τοῦτου μαρτυροῦσι τρανότατα πόσον αἱ ἀνεπτυγμένοι καὶ ἑλληνικῆς παιδείας

¹ Ὅτι καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐξηρτῶντο κατ' οὐσίαν, εἰμὴ κατὰ τύπους, ἐκ τῶν Ῥωμαίων, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς, ἐξάγεται ἀρκούντως ἐκ τῶν Πολιτικῶν Παραγγελημάτων τοῦ Πλουτάρχου. Ὅτι δ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἦσαν μετὰ τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Πατρῶν πόλεις, ἐν ᾗ εὕρισκοντο μεγάλα χρηματικὰ κεφάλαια συμπεραίνεται ἐκ τοῦ Περί τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι, σ. 831.

² Aurelius Victor, Epitome, 15.

³ Meursius, Opera omnia, τόμ. Α', σ. 83.

κάτοχοι Ῥωμαῖοι ἐσέβοντο τὴν χώραν ταύτην καὶ πόσον εὐγενῶς ἔκρινον περὶ αὐτῆς. Βεβαίως δὲν ἔλειψαν Ῥωμαῖοι ἀγροῖκοι καὶ τραχεῖς βαρβαρικώτατα μεταχειρισθέντες τὴν γεγραπὴν καὶ σεβασμίν τοῦ πολιτισμοῦ πατρίδα, ὡς ὁ καταστροφεὺς τῆς Κορίνθου καὶ βάρβαρος τῆς Ἑλλάδος δουλωτὴς Μόρμιος, ὁ δολοφόνος ἐκείνος τοῦ Γερμανικοῦ Πείσων καὶ ἄλλοι πολλοί, οἱ πλεῖστοι ὁμῶς τῶν ἐξόχων Ῥωμαίων εὐλαβῶς πάντοτε προσηνήχθησαν πρὸς τὴν ἐστίαν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν τοιούτων Ῥωμαίων ἐκφράζει κάλλιστα ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Πλινίου, ἥν, ὡς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας κατ' ἐξοχὴν ἐνδικαίρουνσαν καὶ μαρτύριον τρανὸν τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπιεικείας οὖσαν, καταχωρίζομεν ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει κατὰ τὸ πλεῖστον, τὸ τὰ μάλιστα ἐνδικαίρον μέρος αὐτῆς:

« Πλίνιος Μαξίμω χαίρειν.

« Ἡ πρὸς σὲ ἀγάπη μὲ βιάζει ὅχι νὰ σὲ διδάξω (διότι οὐδ' ἔχει
 » ἀνάγκην διδασκάλου), ἀλλὰ νὰ σοι ὑπομνήσω, ἵνα ὅσα καὶ αὐτὸς
 » γνωρίζεις ἀναπολήσης καὶ μὴ λησμονήσης, ἥ κάλλιον μάθης. Ἀνα-
 » λογίσθητι ὅτι πέμπεσαι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀχαΐαν, εἰς τὴν ἀρχαίαν
 » ἐκείνην καὶ ἀγνὴν Ἑλλάδα, ἐν ᾗ πιστεύεται ὅτι κατὰ πρῶτον ἔφει-
 » ρέθησαν ὁ πολιτισμός, τὰ γράμματα καὶ ἡ γεωργία. Ὅτι ἀπεστέλ-
 » λουσαι, ὅπως διασώσῃς τὴν κατάστασιν ἐλευθέρων πολιτειῶν, του-
 » τέστι πρὸς ἀνθρώπους κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπους, πρὸς ἐλευθέρους κατ'
 » ἐξοχὴν ἐλευθέρους, εἴτινες τὸ φυσικὸν δίκαιον διὰ τῆς ἀρετῆς, διὰ
 » τῶν προτερημάτων, διὰ τῆς φιλίας, διὰ τῆς πίστεως τέλος καὶ τῆς
 » θρησκείας διετήρησαν καὶ διέσωσαν. Σεβάσθητι τοὺς κτίτορας θεοὺς,
 » τὰς σκιὰς τῶν θεῶν. Εὐλαβοῦ τὴν ἀρχαίαν δόξαν καὶ αὐτὸ τὸ γῆ-
 » ρας, ὅπερ παρὰ μὲν τοῖς ἀνθρώποις εἶνε σεβαστόν, παρὰ δὲ ταῖς πό-
 » λεσιν ἱερόν. Τίμησον τὴν ἀρχαιότητα, τίμησον τὰ ὑπερφυῖ καταρ-
 » θώματα, τίμησον καὶ τοὺς μύθους αὐτούς. Μὴ ἀφαιρέσῃς τι ἐκ τῆς
 » ἀξίας τινός, μὴδ' ἐκ τῆς ἐλευθερίας, μὴδ' ἐξ αὐτῆς τῆς μεγαληγο-
 » ρίας. Ἐχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ χώρα ἡ πέμψασα ἡμῖν
 » τοὺς νόμους, ἧτις καὶ ἡττηθεῖσα δὲν παρέλαβε παρ' ἡμῶν νόμους,
 » ἀλλ' αἰτοῦσιν ἡμῖν ἔδωκεν ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας θὰ μεταβῇς, ὅτι τὴν
 » Λακεδαιμόνα θὰ διοικήσῃς, ἃς ν' ἀφαιρέσῃ τις καὶ τὸ ὑπολειπόμενον
 » τῆς ἐλευθερίας ὄνομα εἶνε τραχὺ, σκληρὸν καὶ βάρβαρον. Μιμῆθητι
 » τοὺς ἱατροὺς, εἴτινες, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μηδὲν δικαίρουν

» ἐλεύθεροι δούλων, ὅμως ἀβρότερον καὶ εὐπρεσηγορώτερον περιποιούν-
 » ται τοὺς ἐλευθέρους. Ἀναλογίσθητι τί ἐκάστη πόλις ὑπῆρξε καὶ μὴ
 » βλέπε τί δὲν ἡδυνήθη νὰ γείνη. Μακρὰν ἀπὸ σοῦ ἡ ἀλαζονεία καὶ
 » ἡ τραχύτης καὶ δὲν φοβεῖσαι ψόγον... κτλ.¹ »

Τοσοῦτον εὐγενῶς ἐφρόνει περὶ Ἑλλάδος καὶ Ἀθηνῶν ὁ νεώτερος Πλίνιος, βεβαίως δὲ καὶ ὁ προϊστάμενος καὶ κύριος αὐτοῦ Τραϊανὸς ταῦτά εἶχε φρονήματα καὶ αἰσθήματα. Τοσαύτην ἐπιρροὴν εἶχον ἐξα-
 σκήσει πάντοτε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ εἰς τοῦτο ἀναμφιβόλως ὀφείλεται καὶ ἡ σχε-
 τικῶς ἡπία διαγωγὴ τῆς Ῥώμης ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν
 καθυπόταξιν αὐτῆς. Ὁ Τραϊανὸς ἐτίμησε τὰς Ἀθήνας καὶ διὰ τῆς
 προσωπικῆς του παρουσίας κατὰ τὸ 16ον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἤτοι τὸ
 114ον μ. Χ. ἔτος, ὅπως δεχθῇ ἐνταῦθα τοὺς πρεσβευτὰς τοῦ βασιλείως
 τῶν Πάρθων Ὀσρόου². Κατὰ τοὺς ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου γενο-
 μένους διωγμοὺς τῶν χριστιανῶν ἐμαρτύρησε πιθανῶς καὶ ὁ τοῦ Ἀρεο-
 παγίτου διάδοχος καὶ δεύτερος τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος Πόπλιος καὶ
 ὄχι ἀργότερα, ὡς ἄλλοι διατείνονται³. Οἱ διωγμοὶ ὅμως οὗτοι προήρ-
 χοντο κυρίως ἐκ τοῦ ἐξαφέντος φανατισμοῦ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων, τῶν
 δικαιοφρόνων τὸν λαὸν κατὰ τῆς νέας αἰρέσεως, καὶ ὄχι ἐκ διαταγῆς τοῦ
 αὐτοκράτορος· διότι αἱ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου διαταγαὶ οὐδὲν ἄλλο
 ἦσαν ἢ ἀπαγορεύσεις μυστικῶν ἐταιρειῶν ἐν τῇ κράτει, ὡς ἐκ τῆς
 μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ Πλινίου ἀλληλογραφίας τρανό-
 τατα ἐξάγεται⁴. Ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊανοῦ εἶνε πιθανώτατα καὶ
 τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου μνημεῖον Φιλοπάππου τοῦ Σύρου, ἀνε-
 ψιῦ τοῦ ὑπὸ Τραϊανοῦ καθαιρεθέντος βασιλείως τῆς Κομμαγενῆς Ἀν-
 τιόχου τοῦ Δ' καὶ υἱοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς. Ὁ Σελευκίδης
 οὗτος φαίνεται ὅτι ἔζη πρόσφυξ ἐν Ἀθήναις ὡς πλούσιος πολίτης καὶ

¹ Πλινίου τοῦ νεωτέρου Ἐπιστολῶν βιβλ. 8, ἐπιστ. 24. Οὗτος εἶνε ἴσως ὁ Παῦλος Φάβιος Μάξιμος, εἰς ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἤγειραν ἀνδριάντα. Ἴδε τὰς προσθήκας τοῦ Boeckh ἐν C. I. Gr. τόμ. Α', σ. 911. εἰς ἀριθ. 370, Β'. Περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διατηρήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἀθηνῶν μκρυρεῖ καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος ἐν λόγῳ Ῥοδιακῷ, σ. 343 ἐκδ. Morelli.

² Δίων Κάσσιος, σ. 1134 ἐκδ. Reim ἡ 68, 17, 22.

³ Πρβ. Εὐσεβίου Ἐκκλησ. Ἱστορ. 3, 32 ἐπ. καὶ Ellisson, zur Geschichte Athens σ. 52.

⁴ Πρβ. Πλινίου Ἐπιστολῶν βιβλ. 10, ἐπιστ. 42, 43, 96 καὶ 97.

ὅτι ὡς τοιοῦτος ἀπεβίωσεν ἐνταῦθα, διὸ ἤγειραν αὐτῷ τὸ μνημεῖον τοῦτο οἱ ἐπιζῶντες ἀδελφοί, ὡς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται¹. Πιθανώτατον μάλιστα εἶνε ὅτι οὗτος, ὁ εἰς τὸν δῆμον Βήσσης καταγεγραμμένος Φιλόπαππος, αὐτὸς ἐκεῖνός ἐστιν, οὗ μνημονεύει ὁ Πλούταρχος ἐν Συμποσιακῇ Προβλήμασιν ὡς πλουσίῳ καὶ ἐλευθερίῳ Ἀθηναίῳ² καὶ πρὸς ὃν ἀποτείνεται καὶ ἡ πραγματεία αὐτοῦ «Πῶς ἂν τις διακρίνει τὸν κόλακα τοῦ φίλου». Οὗτος ἀναφέρεται καὶ ὡς ἄρχων ἐπωνύμου ἐν τινι παρὰ τοῖς Ἀμπελακίαις εὐρεθείσῃ ἐπιγραφῇ³. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπὸ τε ἐπιγραφῶν καὶ συγγραφῶν διασωθέντων ἡμῖν ἀρχόντων⁴ διασημότεροι καὶ μείζονος σημασίας εἰσὶν οἱ ὑπὸ Φλέγωνος μνημονευόμενοι Ἀδριανός, ὁ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτωρ, λαβὼν τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἄξιωμα ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 140ν ἔτος τῆς τοῦ Τραϊανοῦ ἀρχῆς, ἥτοι 112 μ.Χ., καὶ ὁ Μακρίνος, ἄρξας τὸ 113 μ. Χ. μετὰ τὸν Ἀδριανόν⁵. Ἀμφότεροι οἱ ἐπίσημοι οὗτοι Ῥωμαῖοι διέτριβον τότε ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ Ἀδριανὸς βεβαίως ἔκτοτε ἔλαθε πρὸς τὰς Ἀθήνας τὴν μεγάλην ἐκείνην συμπαθειαν καὶ ἐξαιρετικὴν εὖνοιαν, ἣν μετὰ ταῦτα τοσοῦτον διεδράνωσεν ὡς αὐτοκράτωρ.

Ἡ τοῦ Ἀδριανοῦ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Τραϊανόν ἀρχὴ (117—138) ἦτο διὰ τὰς Ἀθήνας τῷ ὄντι ἐποχὴ ἀναγεννήσεως καὶ νέας ἀκμῆς, ἐξ ἧς ἄρχεται ἡ τελευταία καὶ βραχεῖα λαμπρὰ ἐποχὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐνδόξου πόλεως, ἡ δ' ἐξαιρετικὴ αὐτοῦ καὶ τῶν τριῶν αὐτοῦ διαδόχων εὖνοια πρὸς τὴν ἐθνικὴν τῆς Παλλάδος πόλιν ὑπῆρξε δι' αὐτήν, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ Ἑλλισσεν ἔκφρασιν, «ἡ τελευταία ἐκ δυσμῶν» λάμψις τοῦ ἡλίου μετὰ συνεισώδη μεταμεσημβρίαν καὶ πρὶν ἐπέλθῃ «τὸ μακρὸν κνέφος καὶ ἡ ἔτι μακροτέρα καὶ ἀπελπιστικὴ νύξ⁶». Ὁ παράδοξος ἐκεῖνος μονάρχης, κρᾶμα ἀρετῶν καὶ κακιῶν παράξενον⁷,

¹ Ἴδε Boeckh, C. I. gr., τόμ. Α', ἀριθ. 362, σ. 432 ἐπ. καὶ Πιττάκη, L'ancienne Athènes, σ. 447 ἐπ.

² Πλούταρχος ἐν Συμποσ. Προβλήμ., 1, 10.

³ Boeckh, C. I. gr., τόμ. Α', σ. 335 ἀριθ. 200.

⁴ Ἴδε τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρὰ Corsini, Fasti attici, τόμ. Β'. σ. 104 ἐπ. καὶ τόμ. Δ', σ. 165.

⁵ Φλέγων, Περὶ θαυμασίων... σελ. 25 καὶ 9 καὶ Corsini, τόμ. Δ', σ. 165.

⁶ Zur Geschichte Athens... κτλ., σ. 58.

⁷ Λαμπρὰν μονογραφίαν περὶ Ἀδριανοῦ ἔγραψεν ὁ Φερδ. Γρηγορόβιος, Der Kaiser Aldrian. ἔκδ. γ' τῷ 1887 ἐν Στουτγάρδῃ.

διήνυσεν, ὡς γνωστόν, τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχῆς τοῦ χρονικὸν διάστημα περιηγούμενος τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τοῦ ἀπεράντου ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ κατὰ τὰς περιηγήσεις του ταύτας ἐπισκέφθη τετρακίς τὴν προσφιλῆ αὐτῷ πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς ἣν ἔτρεφεν ἀπειρον ἔρωτα καὶ σέβας· τὰς τρεῖς δὲ φορές φαίνεται ὅτι διέτριψεν ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν διαχειμαζών, ἀλλ' ὅχι ὡς κοσμοκράτωρ, ἀλλ' ὡς ἀπλούς Ἀθηναῖος πολίτης, ἐκτελὼν καὶ ὡς τοιοῦτος προθύμως πρὸς ταῖς μεγαλοδωρίαις καὶ εὐεργεσίαις τοῦ προστάτου αὐτῆς αὐτοκράτορος τὰ πρὸς τὴν πόλιν καθήκοντά του. Αἱ περὶ τῶν διαφορῶν τούτων ἐν Ἀθήναις διαμονῶν καὶ εὐεργεσιῶν τοῦ Ἀδριανοῦ εἰδήσεις τῶν ἀρχαίων εἶνε ὡς πρὸς τὸ χρονολογικὸν μέρος λίαν συγκεχυμένα καὶ ἀντιφατικά, κατὰ δὲ τὴν κατὰταξιν τοῦ Κλίντωνος κατὰ πρῶτον ἐπισκέφθη ὁ Ἀδριανὸς ὡς αὐτοκράτωρ τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 122 μ. Χ., τὸ δεῦτερον ἐν ἔτει 125, τὸ τρίτον ἐν ἔτει 129 καὶ τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον ἐν ἔτει 135¹, αἱ εἰς τὰς διαφόρους ὁμῶς ταύτας ἐποχὰς ἀποδιδόμεναι πράξεις τοῦ Ἀδριανοῦ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς εἰδήσεις τοῦ Δίωνος Κασσίου, τοῦ Σπαρτιανοῦ καὶ τοῦ Συγκέλλου. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν μετ' ἀκριβείας ἐκάστη τὰ κατ' αὐτὴν γενόμενα, δὲν θέλωμεν ἀκολουθήσει τὰς κατατάξεις ἄλλων, ἀλλὰ θέλωμεν διηγηθῆ τὰ γεγονότα συνεχῶς πάντα, μόνον τὰ ὠρισμένου χρόνου κατατάσσοντες εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ὅπως ἀποφύγωμεν οὕτω τὴν σύγχυσιν τῶν ἀρχαίων².

Ὁ Ἀδριανὸς ἀνενέωσε τοῖς Ἀθηναίοις παρακαλέσασιν αὐτὸν ἐκ τῶν Δράκοντος καὶ Σόλωνος νόμων τινάς, ἑτέρους δ' αὐτὸς ἐπισυνέταξεν, ἐξ ὧν εἶνε καὶ ὁ ἐπὶ στηλῆς πρὸ τῆς στοᾶς τῆς τότε Νέας Ἀγορᾶς μέχρι νῦν σωζόμενος περὶ ἐλαίου νόμος³ καὶ ἕτερός τις ὑπὸ Δίωνος Κασσίου μνημονευόμενος, δι' οὗ ἀπηγορεύετο εἰς πάντα βουλευτὴν νᾶ

¹ Clinton, *Fasti romani*, σ. 96, 108, 110, 114.

² Ἴδε τὰς σημειώσεις τοῦ Σαλμασίου εἰς Σπαρτιανὸν βίον Ἀδριανοῦ κεφ. 42, σ. 32. Πρβ. καὶ Lemain de Tillemont, *Histoire des empereurs*, τόμ. Β', σ. 521 ἐπ. καὶ Corsini, *Fasti attici*, τόμ. Β', σ. 109 καὶ Δ', σ. 167. Αἱ δὲ ἀρχαῖαι πηγαὶ εἰσιν Εὐσεβίου Χρονικόν, εἰς ὀλυμπ. 225—227. Κασσιανῶδρου Χρονικόν ἐκδ. Φραγκφούρτ. σ. 351 ἐπ. Σπαρτιανὸς βίος Ἀδριανοῦ κ. 42 ἐπ. Δίωνος Κασσίου βιβλ. 69, κεφ. 49 ἐπ. καὶ Συγκέλλου Χρονικόν ἐκδ. Βόννης, σ. 658 ἐπ. Πρβ. περὶ τῶν οἰκοδομῶν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ Curtius, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 265 ἐπ.

³ Ἴδε Böeckh, *O. I. gr.* Τόμ. Α', σ. 424 ἐπ. ἀριθ. 355.

γίνῃ ἐνοικιαστῆς τῶν δημοσίων προσόδων εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως¹. Τὴν νομικὴν δὲ ταύτην μεταρρύθμισιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος εἶνε πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐποίησεν ὁ Ἀδριανός, ὅτε κατὰ πρῶτον ὡς αὐτοκράτωρ ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ἐν ἔτει 122, καθ' ὃ ἔτος ἐξησφάλισε καὶ τὴν πρὸ μικροῦ κατακλυσθεῖσαν πεδιάδα τῆς Ἐλευσίνας ἀπὸ μέλλοντα ὅμοια δεινὰ διὰ τάρφων καὶ προχωμάτων, « γεφυρώσας » Ἐλευσίνα κατακλυσθεῖσαν», ὡς ὁ Σύγγελλος λέγει². Τρία δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐπισκεφθεὶς καὶ πάλιν τὰς Ἀθήνας ἐμύθη, ὡς ἄλλοτε ὁ Αὐγούστος, τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, ἣ δὲ μυσήσασα αὐτὸν ἱερεῖα καυχᾶται ἐν τινι εὐρεθείσῃ ἐπιγραφῇ ὅτι ἐμύθησεν ὅχι τοὺς Διοσκόρους ἢ τὸν Ἀσκληπιὸν ἢ τὸν Ἡρακλέα,

Τὸν χθονὸς εὐρυχόρου δὲ καὶ ἀτρυγέτης μηδέοντα,
Τὸν καὶ ἀπειρεσίῳν κείρονα ἡμερίων,
Ἄσπετον θς πλοῦτον πάσαις κατέχευε πόλεσσιν,
Ἀδριανόν, κλεινῆς δ' ἔξοχα Κεκροπίης³.

Καὶ τῷ ὄντι μέγαν πλοῦτον κατηνάλωσεν ὁ Ἀδριανός πρὸς ὑποστήριξιν καὶ βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων κοινῇ τε καὶ κατ' ἰδίαν διατάξας ἐπανειλημμένως τὴν μεταξύ τῶν πολιτῶν διανομὴν χρημάτων τε καὶ σίτου ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου. Μείζονα ὅμως καὶ ἄπειρα ἦσαν τὰ ποσά, ἅτινα ἀφειδῶς ἔδαπάνησε πρὸς διακόσμησιν τῆς πόλεως καὶ οἰκοδομίαν πολλῶν καὶ λαμπρῶν κτιρίων, τὰ ὅποια κατὰ μίμησιν τοῦ Περικλείους ἐπεχείρησεν. Οὕτως ἀπετελείωσε μεγαλοπρεπέστατα καὶ πλουσιώτατα τὸ πρὸ 650 ἐτῶν ὑπὸ Πεισιστράτου θεμελιωθὲν καὶ μέχρι τότε ἡμιτελὲς πάντοτε διαμείναν Ὀλυμπιεῖον, ἓνα ἐκ τῶν τεσσάρων κολασσιαίων ναῶν τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ περιστυλίου ἐξ 120 μεγαλοπρεπῶν κιόνων, ὧν 16 μέχρι νῦν σφζόμενοι μαρτυροῦσι τὸ τε μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς οἰκοδομῆς. Ὡκοδόμησε δὲ προσέτι ναοὺς τῇ Ἡρᾷ, τῷ Πανελληνίῳ Διὶ καὶ

¹ Σύγγελλος ἐν Χρονικ. σ. 659 «Αὐτὸς Ἀθηναίους ἀξιώσασιν ἐκ τῶν Δράκωντος καὶ Σόλωνος νόμους ἐπισυνέταξε». Δίων Κάσσιος 69, 16.

² Σύγγελλος ἐν σελ. 659. Πρβ. καὶ Εὐσέβιον, ἐνθα ἀνωτ. καὶ Κλίτωνος, Fasti romani, σ. 108.

³ Ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν παρὰ Boeckh, C. I. gr., τόμ. Α', σ. 458. Περὶ δὲ τῆς μυσήσεως πρβ. Δίωνος Κασσίου βιβλ. 69 κεφ. 11. Σπαρτιανοῦ βίον Ἀδριανοῦ, κεφ. 12 καὶ Εὐσέβιου Χρονικὸν εἰς Ὀλυμπ. 226, ὅστις ὀρίζει τὴν ἐποχὴν.

πᾶσι τοῖς θεοῖς ἱερὸν κοινόν, ἦτοι Πάνθεον¹, πρὸς ἐξάσκησιν δὲ καὶ παιδείῃσιν τῶν νέων μεγαλοπρεπὲς γυμνάσιον μετὰ στοᾶς ἐξ 100 κιόνων φρυγίου λίθου καὶ πλησίον αὐτοῦ ἐτέραν στοάν ἐξ 100 κιόνων λιθοῦ λίθου περικλείουσιν βιβλιοθήκην ἐν αἰθούσαις πλουσιώτατα διακεκοσμημέναις «ὀρόφῳ τε ἐπιχρύσῳ καὶ ἀλαβάστρῳ λίθῳ καὶ ἀγάλμασι²,» ἧς λείψανον πιθανῶς εἶνε τὸ μέχρι σήμερον παρὰ τῇ νῦν Παλαιᾷ Ἀγορᾷ σωζόμενον μέρος τῆς καλουμένης «Στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ». Περὶ δὲ τὸ Ὀλυμπιεῖον, εἰς τὰ ΜΑ. τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἤγειρε ὅλως νέαν πόλιν ὁμώνυμον αὐτῷ, ἣν διεχώριζεν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἡ μέχρι νῦν ἱσταμένη θριαμβικὴ ἀψίς, ἀνεγερθεῖσα πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ φέρουσα ἐπὶ μὲν τῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν πλευρᾷ τὴν ἐπιγραφὴν:

«Αἴδ' εἰς' Ἀθῆναι Θησέως ἡ πρὶν πόλις.»

ἐπὶ δὲ τῆς πρὸς τὴν νέαν τήν:

«Αἴδ' εἰς' Ἀδριανοῦ, οὐ Θησέως πόλις.

Διὰ ν' ἀναζωογονήσῃ δὲ τὴν πόλιν καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐν αὐτῇ πρότερον κίνησιν καὶ ζώην, οὐ μόνον τὰ κοινὰ αὐτῆς ἐπεδίωξε νὰ βελτιώσῃ διὰ δωρεῶν διαφόρων καὶ ὑποστηρίξεως τοῦ δημοσίου ταμείου ἀλλὰ καὶ ἑορτὰς εἰσήγαγεν ἢ ἀνενέωσε πολλὰς³ καὶ ὥρισε γενικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνταῦθα περιοδικὴν πανήγυριν ἐν τῷ Πανελληνίῳ, ἦτοι νῶν τοῦ Πανελληνίου Διός⁴, πρὸ πάντων δὲ νέαν περιέβαλε τὴν πόλιν δόξαν, τὴν μόνην διὰ τὴν τότε κατὰστασιν αὐτῆς λυσιτελεῖν προσπορίσας πλῆθος ἐξόχων φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, οὓς πανταχόθεν

¹ Πρβ. Παυσανίου Ἀττικ. 18. Σπαρτιανοῦ βίον Ἀδριανοῦ, κεφ. 12. Φιλόστρατον ἐν Βίῳ Σοφιστῶν 1, 25, 3. καὶ Boekh. C. I. gr. ἀριθ. 331.

² Παυσανίας Ἀττικ. 18, 9. «Ἀδριανὸς δὲ κατασκευάσας μὲν καὶ ἄλλα Ἀθηναίους, ναὸν Ἦρας καὶ Διὸς Πανελληνίου καὶ θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινόν· τὰ δὲ ἐπιφανέστατα ἑκατὸν εἰσι κίονες· Φρυγίου λίθου πεποῖνται καὶ ταῖς στοᾶς κατὰ τὰ αὐτὰ οἱ τοῖχοι· καὶ οἰκῆμα ἐνταῦθ' ἐστὶν ὀρόφῳ τε ἐπιχρύσῳ καὶ ἀλαβάστρῳ λίθῳ πρὸς δὲ ἀγάλμασι κεκοσμημένον καὶ γραφαῖς· κατὰκειται δὲ εἰς αὐτὸ βιβλία· καὶ γυμνάσιόν ἐστιν ἐπώνυμον Ἀδριανοῦ, κίονες δὲ καὶ ἐνταῦθα ἑκατὸν λιθοτομίας τῆς Λιβύων».

³ Δίων Κάσσιος, 69, 16. Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ, κεφ. 12.

⁴ Πρβ. Κ. Ο. Μυλλέρου, Αἰγνητῶν σ. 157 ἐπ. καὶ Boeckh, C. I. gr. ἀριθ. 385. Hertzberg, Gesch. Griechenlands unter den Römern, τόμ. Β'. σ. 319. 321 ἐπ. C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum, τόμ. Α'. σ. 683 ἐπ.

τῆς γῆς διὰ τῶν πλουσίων αὐτοῦ δωρεῶν δελεάσας συνήγαγεν ἐνταῦθα καὶ πολλαχῶς ὑπεστήριξε καὶ ἐπροστάτευσε.

Μεταξὺ δὲ τῶν πολλῶν τότε ἐν Ἀθήναις διατριβόντων σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων οἱ ἐπισημότεροι καὶ μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ εὐνοούμενοι ἦσαν ὁ ἐξ Ἀρελάτης τῆς Γαλλίας Ἀκαδημαϊκὸς Φαβωρίνος, ὁ ἐκ Βηρυτοῦ Καλουίσιος Ταῦρος, Σκοπελιανὸς ὁ Κλαζομένος, Λολλιανὸς ὁ Ἐφέσιος Σεκοῦνδος ὁ Ἀθηναῖος¹ καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς. νέος ἔτι τότε ὢν ἐκ πάντων ὁμῶς μείζονα εὐνοίαν ἔχαιρεν ὁ Φαβωρίνος, διότι ἤξευρεν, ὡς ὁ ἴδιος ἐξωμολογεῖτο, νὰ μὴ φαίνεται σοφώτερος τοῦ ἀρχοντος τριάκοντα λεγεώνων². Ἐννοεῖται δ' ὅτι διὰ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων οἰκοδομῶν τοῦ ὁ Ἀδριανὸς καὶ καλλιτέχνας παντοίους πανταχόθεν Ἀθήναζε συνεσώρευσε καὶ ἄλλους τεχνίτας ἀνέδειξε καὶ καθόλου ἔδωκεν ὑπὸ τε ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἔποψιν νέαν τινὰ ζῶν ἐἰς τὴν πόλιν. Ἐκ τῶν σκοπιμωτάτων αὐτοῦ εὐεργεσιῶν ἦτο βεβαίως καὶ ἡ ἐναρξίς τῆς κατασκευῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου ὑδραγωγείου, ὅπερ, ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Ἀντωνίνων ἀποτελειωθὲν, ἐπροίκισε τὴν πόλιν μὲ πολλὸ καὶ ψυχρὸν ὕδωρ καὶ ἐπέπρωτο μετὰ παρέλευσιν 17 καὶ ἐπέκεινα αἰώνων ὑπὸ τοῦ δημάρχου Ἀθηναίων Παναγῆ Σ. Κυριακοῦ ἀνακαλυφθὲν καὶ ἐπισκευασθὲν νὰ δροσίζη καὶ νῦν ἔτι τοὺς Ἀθηναίους.

Ἀντὶ δὲ τῶν ἐξαιρετικῶν τούτων καὶ ἄλλῶς βασιλικῶν εὐεργεσιῶν οἱ Ἀθηναῖοι οὕτω περιποιήθησαν καὶ ἐκολάκευσαν τὸν ἄνδρα, ὥστε ἀποθεώσαντες ἐλάτρευον αὐτὸν ἐν τῷ Ὀλυμπίῳ μετὰ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἔστησαν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἀνδριάντας πολλαχοῦ τῆς πόλεως, ἐν οἷς καὶ ἓνα κολοσσὸν ὀπίσθεν τοῦ Ὀλυμπίου « θέας ἕξιον » κατὰ Πausανίαν³, προσέθηκαν νέαν δεκάτην τρίτην φυλὴν, τὴν Ἀδριανίδα, στήσαντες καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐπωνύμων ἡρώων⁴, καθιέρωσαν νέαν χρονολογίαν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ

³ Ἴδε τὰς βιογραφίας τῶν σοφιστῶν τούτων παρὰ Φιλοστράτῳ ἐν Βίοις Σοφιστῶν, περὶ δὲ Φαβωρίνου καὶ Καλουίσίου Ταύρου πρβ. καὶ Φαβρίκιου Bibliotheca graeca, τόμ. Γ', σ. 173 ἐπ. καὶ σ. 189, ἐκδ. Harles. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων σοφιστῶν, οἵτινες πιστεύεται ὅτι διέτριβον ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Ἀδριανῷ ἴδε Zumpt, Ueber den Bestand der Philosophenschulen in Athen und die Succession der Scholarchen, ἐν Βερολίνῳ 1843, σ. 45 ἐπ. 72 ἐπ.

⁴ Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ, κ. 14· πρβ. Σουίδαν ἐν λ. Ἀδριανός.

² Ἐν Ἀττικ. 18, 6.

³ Πausανίας, Ἀττικ. 5, 5.

Ἀδριανοῦ εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως¹, οἰοεὶ τὴν νέαν ταύτην καὶ τελευταίαν τῆς πόλεως αὐτῶν λαμπρὰν ἐποχὴν χρονολογοῦντες, ἀνέγραψαν τὰς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ εὐεργεσίας ἐπὶ στήλης στηθείσης ἐν τῷ κοινῷ τῶν θεῶν ἱερῷ καὶ ἀπεκάλουν αὐτὸν Ὀλύμπιον, Σωτῆρα καὶ Κτίστην. Οὐδέποτε ἄλλοτε τῷ ὄντι ἐκέκτηντο αἱ Ἀθηναῖαι τοσούτον πλῆθος δημοσίων οἰκοδομῶν καὶ οὐδέποτε ἄλλοτε ἦσαν κεκοσμημέναι διὰ τοσούτων ἔργων τῆς τέχνης, ὡς ἐπὶ Ἀδριανοῦ. Καὶ τὴν ἄλλην δὲ Ἑλλάδα ἐξαιρετικῶς εὐηργέτησεν ὁ ἀνὴρ οὗτος, διὸ πάσαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις εἶχον στήσαι ἐκάστη ἰδιαιτέρως ἐν Ἀθήναις ἀνδριάντα αὐτοῦ ἐν τῷ Ὀλυμπίῳ².

Ὅποσον ὅμως αἱ μεγάλαι εὐεργεσίαι τοῦ Ἀδριανοῦ ἡδυνήθησαν νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν πρόφωγν ζωὴν, εὐπορίαν καὶ ἀκμὴν εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτείαν, ἥτις μετὰ τὸ ὑπὸ Σύλλα πάθημα καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς ναυτικῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ τῆς ναυτικῆς ἐμπορίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐστείρευε ζωτικῶν πόρων, τρανότατα μαρτυροῦσι τὰ ἱστορούμενα περὶ τοῦ σοφιστοῦ Λολλιανοῦ, ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις ἀκμάσαςτος. Ὁ ἐξ Ἐφέσου Πόπλιος Ὀρδεόνιος Λολλιανός, ὅστις ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς εἶχε συναθροίσει ἐν Ἀθήναις πολὺν πλοῦτον καὶ, κατὰ τὸν Φιλόστρατον, «πρῶτος προὔστη τοῦ Ἀθήνησι θρόνου³», ἦτοι πρῶτος διωρίσθη ἐπισήμως ἐμμισθος διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς ἐν Ἀθήναις, ἄγνωστον ἂν ὑπὸ Ἀδριανοῦ ἢ ὑπὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀντωνίνου Πίου, διεδραμάτισεν ἐν Ἀθήναις διὰ τοῦ πλοῦτου τοῦ σπουδαῖον πολιτικὸν πρόσωπον πολλαχῶς εἰς τὰ τῆς πολιτείας ἀναμιχθεὶς. Ἐκλεχθεὶς οὗτος ποτε στρατηγὸς ἐπὶ τῶν ὀπλῶν, ἦτοι εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἄλλοτε ἄρχοντος πολεμάρχου, ὅστις ὅμως τότε, κατὰ τὸν Φιλόστρατον, μόνον ἔργον εἶχε τὸ προμηθεύειν τῇ πόλει τροφὰς καὶ τὰ λοιπὰ ἐπιτήδεια, ὀλίγον ἐδέησε νὰ λιθοβοληθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, διότι ἐπεκράτει ἐν τῇ πόλει μεγάλη σπάνις τροφῶν, οὗτος δὲ δὲν ἐφρόντισε διὰ τοῦ πλοῦτου τοῦ νὰ προμηθεύσῃ τοιαύτας, δι' ὃν σκοπὸν ἀκριβῶς ἐξελέγη καὶ εἰς τὸ ἄξιωμα ἐκεῖνο. Ἐκ τῆς λίαν δυσαρέστου δὲ ταύτης θέσεως ἀπήλλαξεν αὐτὸν παρατυχῶν ὁ κυνικὸς Παγκράτιος, ὅστις διεσκέδασε τὸ ἐξωργισμένον πλῆθος διὰ τοῦ ἀστείου λογοπαιγνίου «Λολλιανός

¹ Πρὸς. Corsini, Fasti attici, τόμ. Γ', σ. 403 καὶ Boeckh, C. I. gr., τόμ. Α', ἀριθ. 281.

² Παισανίας, Ἀττικ. 18, 6.

³ Φιλόστρατος, Βίαι σοφιστῶν, 1, 23. 2, 1, 4.

οὐκ ἔστιν ἀρτοπώλης, ἀλλὰ λογοπώλης¹. "Αλλοτε δὲ πάλιν εἰς τοσούτον ἐνδείας εἶχε περιέλθει τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἐκποιήσωσι τὴν ἱεράν Δῆλον, ὅτε ὁ Λολλιανὸς ἀπέτεινε πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα τὴν δηκτικὴν διὰ τοὺς Ἀθηναίους δέησιν, νὰ καταποντίσῃ τὴν νῆσον, ὡς ἤγαγεν ἄλλοτε αὐτὴν εἰς φῶς, ἵνα μὴ ὡς δούλη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πωληθῇ, καὶ οὕτως ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ σχέδιόν των, συνδραμῶν συγχρόνως ἐκ τῶν ἰδίων κατὰ δύναμιν τὸ δημόσιον ταμεῖον².

Τὰ περιστατικὰ ταῦτα καὶ ἡ εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἀξιωμα ἐκλογή ἐνός σοφιστοῦ μόνον καὶ μόνον ἕνεκα τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ἀρκούντως εἰς ποίαν οἰκτρὰν κατάστασιν εἶχε περιέλθει ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία, ἀφ' ἧς οὐδ' αἱ μεγαθυρότεραι εὐεργεσίαι ἡγεμόνων τε καὶ ἰδιωτῶν ἠδυνήθησαν ν' ἀπαλλάξωσι καὶ σώσωσιν αὐτήν. "Οταν σῶμα τι φθίνῃ ἐσωτερικῶς, πᾶσα ἐξωτερικὴ δικόσμησις καὶ περιποίησις δύναται μὲν νὰ ἐξωραίσῃ, οὐδέποτε ὅμως καὶ νὰ ἀναζωογονήσῃ καὶ σώσῃ αὐτό. "Ολως δ' ὑπὸ ἀλλοίαν ἔποψιν ἐμφανίζεται ἡμῖν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἡ χριστιανικὴ ἐν Ἀθήναις κοινότης, ἥτις παρὰ τοὺς διωγμοὺς πάντοτε ἐπὶ μάλλον καὶ μάλλον ἐκραταιοῦτο καὶ ἀνελάμβανε θάρρος καὶ ἐλπίδα εἰς τὸ μέλλον. Ἐπειδὴ ὁ μέγας τοῦ Ἀδριανοῦ ἐνθουσιασμὸς ἀπέβλεπε τὰς ἐθνικὰς Ἀθήνας, τὸ πρῶτον ἐντελῶς ἐπὶ ἐθνικῶν βάσεων στηριζόμενον μεγαλεῖον τῆς πόλεως ὑπὸ τε ἡθικὴν καὶ ὑπὸ ὕλικὴν ἔποψιν, εὐκατανόητόν εἶνε διατὶ ὁ μονάρχης οὗτος κατεδίωξεν, ὅπως πανταχοῦ τοῦ κράτους, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις τοὺς πολεμίους τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ νεωτεριστὰς Χριστιανοὺς. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ ἀποδίδουσιν εἰς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ἀρχῆς, ἥτοι τὸ 117 μ. Χ., τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὅπερ ὅμως ἀναμφιβόλως εἶνε ἐσφαλμένον· διότι εἶνε ἀπιθανώτατον ὅτι ὁ Διονύσιος, ὅστις ὡς Ἀρεοπαγίτης ἦτο ἤδη ἀρκετὰ ἡλικιωμένος, ὅτε ἡσπάσατο τὸν χριστιανισμόν, ἐκράτησεν ὡς ἐπίσκοπος τὴν ποιμαντορικὴν ῥάβδον ἄλλα 65 ἔτη. Ἐπίσης μυθώδη εἰσὶν ἴσως τὰ περὶ Ναρκίσσου, τοῦ δὴ-

¹ Φιλόστρατος ἐνθα ἀνωτέρω. Ἴδε εἰς τὸν Λολλιανὸν τοῦτον ἀναφερομένην ἐπιγραφὴν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1839, ἀριθ. 53.

² Ἄλλων ἀρχόντων ὀνόματα ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ἴδε παρὰ Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 170, 187. Δ', σ. 170. Περὶ δὲ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν πολλῶν πρὸς Πλουτάρχου «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανειῆσθαι».

θεν διαδόχου τοῦ Διονυσίου, λεγόμενα, ὅτι ἐμαρτύρησε δι' ὀχλαγωγίας τοῦ δήμου. Πιθανώτερον δὲ πῶς εἶνε τὰ περὶ Ποπλίου, τοῦ δευτέρου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν, παραδιδόμενα, ὅτι οὗτος ἐμαρτύρησεν ἐν ἔτει 125 ἐπὶ Ἀδριανοῦ, εἰ καὶ πολλῶν πιθανώτερον τυγχάνει ἴσως ὅτι τοῦτο συνέβη ἐπὶ Τραϊανοῦ¹. Ἀλλ' ἔτι σπουδαιότερα καὶ βέβαια τυγχάνουσι τὰ περὶ τοῦ τρίτου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν Κοδράτου ἱστορούμενα, ὅστις τοὺς ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Ποπλίου, ἀποθεθαρρημένους Ἀθηναίους χριστιανούς διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς παρρησίας του ἐνεψύχωσε καὶ ἐκράτυεν ἐν τῇ πίστει καί, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς ἐπισκέφθη δευτέραν φοράν τὰς Ἀθήνας καὶ ἐμνήθη τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἐν ἔτει 125, θαρραλέως ἐπέδωκεν αὐτῷ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ χριστιανοῦ φιλοσόφου Ἀριστείδου ἐξαίρετον ἀπολογίαὶν τοῦ καταδιωκομένου χριστιανισμοῦ καὶ οὕτως ἐπείσεν αὐτὸν νὰ παύσῃ ἐν Ἀθήναις τοὺς σκληροὺς διωγμοὺς τῶν εἰρηνικῶν καὶ οὐδένα βλαπτόντων χριστιανῶν².

Ἡ τελευταία τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπίσκεψις ἐγένετο, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη (σ. 81), τῷ 135, τρία πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔτη, καὶ ὑπῆρξεν ἡ πανηγυρικωτάτη πασῶν, ὡσανεὶ προησθάνετο ὁ φιλαθηναῖος ἀνὴρ ὅτι τελευταίαν ταύτην φοράν συνέζη μετὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ διέτριβεν ἐν τῇ προσφιλεῖ αὐτῷ πόλει. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀρκετὰ μακρὰν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν του ἔλαβε διὰ δευτέραν φοράν τὸ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἄρχοντος ἀξίωμα ὡς ἀπλοῦς Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ὡς τοιοῦτος ἐξετέλεσε πιστότατα καὶ μεγαλοπρεπέστατα τὰ πρὸς τὴν

¹ Ἰδε ἀνωτέρω σ. 79. Ἀμφότεροι οὗτοι, οἱ μετὰ τὸν Διονύσιον ἀρχιερατεύσαντες τῶν Ἀθηνῶν, δὲν ἦσαν Ἀθηναῖοι, ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ Παλαιστίνης, ὁ δὲ ἐκ Μελίτης. Πρβ. Τ. Νερούτσου Χριστιαν. Ἀθῆν., ἐνθ. ἀνωτ. τόμ. Γ', σ. 7.

² Εὐσέβιος ἐν Ἐκκλησ. ἱστορ. 4, 3 καὶ 23, ὅστις διέσωσεν ἡμῖν καὶ τὸ ἐξῆς ἐκ τῆς ἀπολογίας ταύτης μέρος. «Τοῦ δὲ σωτῆρος ἡμῶν τὰ ἔργα αἰεὶ παρῆν, ἢ ἀληθῆ γὰρ ἦν. Οἱ θεραπευθέντες, οἱ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, οἱ οὐκ ὠφθησαν μόνον θεραπευόμενοι καὶ ἀνιστάμενοι, ἀλλὰ καὶ αἰεὶ παρόντες, οὐδὲ ἐπιδή- μου ὄντος μόνον τοῦ σωτῆρος, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγέντος, ἦσαν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, ὥστε καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους τινὲς αὐτῶν ἀφίκαντο». Τοῦ δ' Ἀριστείδου σφύονται δύο πρὸς Ἀδριανὸν ἀπολογίαὶ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, περὶ τῶν ὁποίων πρβ. τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας τευχ. Α', σ. 14—15. Πᾶν δ' ὅτι περιπλέον λέγει περὶ τῆς ἀπολογίας τοῦ Κοδράτου ὁ Φραγκίσκος Φλανέλλης (ἐν Atene Attica, Ἐνετίῃσι 1707, σ. 216 ἐπ.), εἶνε ὡς καὶ τὰ πλεῖστα αὐτοῦ ἀνεκριβῆ καὶ τῆς φαντασίας τοῦ Ἰταλοῦ ἱστοριογράφου ἀποκυήματα.

πόλιν καθήκοντά του, ἐορτάσας λαμπρῶς τὰς ἐθνικὰς ἐορτάς καὶ διανείμας μεταξύ τῶν πολιτῶν σίτον καὶ χρήματα. Ἵνα ἐπισφραγίσῃ δὲ τὰς πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἀναζωογόνησιν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας εὐγενεῖς προσπάθειάς του, ἐδωρήσατο τοῖς Ἀθηναίοις εἰς διαρκῆ ἀπολαυὴν τὰ εἰσοδήματα ὁλοκλήρου τῆς νήσου Κεφαλληνίας, «χρήματά τε πολλὰ καὶ σίτον ἐτήσιον τήν τε Κεφαλληνίαν ὅλην» Ἀθηναίους χαρισάμενος¹, τὰς δὲ πολλὰς καὶ λαμπράς οἰκοδομητικὰς του ἐν τῇ πόλει ἐπιχειρήσεις ἐστεφάνωσε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διὰ τῆς πανηγυρικῆς ἐγκαινιάσεως τοῦ ἀποπερατωθέντος Ὀλυμπίου, καθ' ἣν ἐγένετο μεγαλοπρεπὴς ἐορτή, πρὸς ἐκφώνησιν δὲ τοῦ καταλήλου τῇ περιστάσει λόγου μετεκαλέσατο ἐπίτηδες ἐκ Συῦρνης τὸν ἐπὶ εὐγλωττίᾳ περιβόητον σοφιστὴν Πολέμωνα². Κατὰ δὲ τὰ Παναθήναια τοῦ ἔτους τούτου παρεσκεύασεν ἐν τῷ Σταδίῳ πρὸς διασκέδασιν τοῦ λαοῦ κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν ἔθος θηριομαχίαν ἐκ χιλιῶν θηρίων, ἀτιμάσας οὕτω καὶ κηλιδῶσας τὴν μεγάλην ταύτην, ἀξιοπρεπῆ καὶ ἀγνὴν ἐορτὴν τῶν Ἀθηναίων³. Οὕτω λοιπὸν κατακοσμήσας καὶ ἐπεκτείνας τὴν πόλιν, βελτιώσας κατὰ τὸ ἐφικτὸν τὰ οἰκονομικὰ αὐτῆς καὶ προσπορίσας νέαν τινὰ ζωὴν διὰ τῆς καθιερώσεως μεγάλων ἐν αὐτῇ πανηγύρεων τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ διὰ τῆς συσσωρεύσεως πλείστων σοφῶν διδασκάλων καὶ ἀπείρων διδασκομένων, ἐγκατέλειπεν ὁ Ἀδριανὸς διὰ τελευταίαν φορὰν τὰς Ἀθήνας ὑμνούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ τῶν εὐγνωμονούντων Ἀθηναίων.

Ὁμοίως δικήσεις ἔδειξε πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ ἀγαθὸς καὶ ἥπιος τοῦ Ἀδριανοῦ διάδοχος Ἀντωνῖνος Πῖος (138 — 161 μ. Χ.). Διὰ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ὑπῆρξεν εὐεργετικὸς ὁ μονάρχης οὗτος ἀποτελειώσας τὸ ὑπὸ Ἀδριανοῦ ἐπιχειρηθὲν μέγα ὕδραγωγεῖον,

¹ Δίων Κάσσιος 68, 49. σ. 1164 ἐκ. Reim. Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ, 12. Ὁ Boeckh ἀμφισβητεῖ τὴν ὀρθότητα τῆς εἰδήσεως ταύτης, διότι ἐπιγραφὴ τις εὑρεθεῖσα ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Ὀλυμπίῳ καὶ ἀνήκουσα εἰς ἀνδριάντα τοῦ Ἀδριανοῦ, ὃν ἔστησαν αὐτόθι οἱ Παλεῖς τῆς Κεφαλληνίας, ὀνομάζει τὴν πόλιν Πάλην αὐτόνομον. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ πόλις Πάλη δὲν θὰ ἔχαιρε τελείαν αὐτονομίαν καὶ ἐπομένως ὅτι, καίπερ ἀποκαλουμένη αὐτόνομος, δὲν θὰ ἦτο ἀτελής, καθόσον ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἀπλὴ αὐτονομία δὲν συνεπήγετο πάντοτε καὶ ἀτέλειαν.

² Πρβ. Φιλόστρατον ἐν βίοις σοφιστ. 1, 25, 3.

³ Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ, κ. 18. *Athenis mille ferarum venationem in stadio exhibuit.*

ὅπερ ἐπρομήθευε τῇ τε Ἀδριανουπόλει καὶ τῇ ἀρχαίᾳ πόλει ὕδωρ ὑγιεινὸν καὶ ἄφθονον¹. Τοῦ ὑδραγωγείου τούτου λείψανα ἀρκετὰ ἐσφίζοντο μέχρι τῶν περιηγήσεων τοῦ Γάλλου Σπών ἐν ἔτει 1675 καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ Στούαρτ ἐν ἔτει 1756², ἔκτοτε δ' εἶχον ἐξαφανισθῆ ὀλοτελῶς, ἕως οὗ, καθὰ καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, δημαρχοῦντος τῶν Ἀθηναίων Παναγῆ Σ. Κυριακοῦ τὸ πρῶτον, ἀνακαλυφθὲν καὶ καθαρισθὲν ἐπανέλαβεν ἐν μέρει τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ ζωογονητικὸν ἔργον. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ εἶχε λάβει ὑπὸ τὴν προστασίαν του τοὺς ἐν Ἑλλάδι: χριστιανούς διατάξας νὰ μὴ καταδιώκωνται³. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁμοῦς οὐδεμίαν μεταβολὴν ἐπὶ ηὐγυνεν εἰς τὰ ὑπὸ Ἀδριανοῦ ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων πεπραγμένα, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσεν ἐν μέρει τὸ ἔργον ἐκείνου τὸ μὲν διὰ τῆς ἀποτελειώσεως τοῦ ὑδραγωγείου τὸ δὲ διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς παιδείας ἐν αὐτῇ· διότι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρῶτος ὁ Ἀντωνίνος Πίος διέταξε τὸν διορισμὸν ὠρισμένου ἀριθμοῦ διδασκάλων διὰ τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς παιδείας ἐν Ἀθήναις, ὀρίσας πρὸς τοῦτο τακτικούς θρόνους, ἥτοι ἑδρας, καὶ διατάξας νὰ μισθοδοτῇται ἕκαστος δι' ἑξ ἑκατῶν δραχμῶν ἐτησίως, πληρωνομένων παρὰ τοῦ δημοσίου τῆς πόλεως ταμείου⁴.

Ἔτι δὲ σημαντικώτερος τοῦ Ἀντωνίνου Πίου διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρξεν ὁ θετὸς ἐκείνου υἱὸς καὶ διάδοχος Μάρκος Αὐρήλιος (161—180), καὶ ἰδίως μετὰ τὸ ἔτος 170, ὅτε, ἀπεθανόντος

¹ Ἡ ἐπιγραφή, ἣν ὁ Ἀντωνίνος Πίος ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ προνάου τῆς κεντρικῆς δεξαμενῆς τοῦ συντελεσθέντος ἔργου, ἀνευρεθεῖσα πρὸ τινων δεκαετηρίδων φυλάσσεται ἐν τῷ ἀνακτορικῷ κήπῳ καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς: *Imperator Caesar T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug. Pius consul III trib. potest. II p. p. aquaeductum in novis Athenis coeptum a divo Hadriano patre suo consummavit dedicavitque*. Ἐσφίζετο δ' ἐπὶ τόπου, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Λυκαβητοῦ ἡ ἐπιγραφή αὕτη μέχρι τοῦ 1445, ὅτε ἐπεσκέφθη καὶ περιέγραψε τὰς Ἀθήνας Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκώνης.

² Πρβ. Spon, *Voyage en Orient*, τόμ. Β', σ. 99. Stuart, *Antiquities of Athens*, τόμ. Γ', κεφ. δ'. Leake, *Topography of Athens*, σ. 127, 138, 210, 264 τῆς γερμ. μεταφράσεως ἐκ τῆς β' ἐκδόσεως τοῦ πρωτοτύπου· πρὸς δὲ Boeckh, *O. I. gr.*, τόμ. Α', ἀριθ. 347, σ. 416.

³ Πρβ. Εὐσέβιος ἐν Ἑκκληστ. Ἱστορ. 4. 26.

⁴ Καπιτωλίνος ἐν βίῳ Ἀντωνίνου Πίου, κ. 21. Περὶ τῆς ἰδρύσεως τῶν δημοσίων ἐκπαιδευτηρίων ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τῶν Ἀντωνίνων θέλωμεν ὁμιλήσει ἐκτενέστερον κατωτέρω ἐν τῷ Γ' κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου.

τοῦ συνάρχοντος αὐτῷ Λουκίου Οὐήρου (161—170), ἔμεινε μόνος κυρίαρχος. Ὁ χρηστός εὖτος καὶ σοφὸς αὐτοκράτωρ, ὁ ὑπὸ τῶν συγχρόνων του φιλόσοφος ἐπικληθεὶς, φροντίζων περὶ τῆς διαφωτίσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ὑπηκόων του οὐχ ἥττον ἢ περὶ τῆς εὐπραγίας τῆς πόλεως τῆς σοφίας, κατενόησεν ὁρθῶς ὅτι δι' ἀμφοτέρω μόνον κατάλληλον μέσον ἦτο ἡ ὑποστήριξις καὶ ῥιζικὴ ἀναδιοργάνωσις τῶν ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτηρίων. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ ἐξυψώσῃ τὰ ἐν Ἀθήναις μέχρι αὐτοῦ ὑφιστάμενα, κατὰ τὸ πλεῖστον ιδιωτικὰ, ἐκπαιδευτήρια, καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὰ ἀνώτατα δημόσια τῆς παιδείας καὶ τῶν φώτων καθιδρύματα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. Πρὸς τοῦτο δὲ προσέθηκεν εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς πόλεως συντηρουμένους διδασκάλους καὶ ἐτέρους διὰ πάντας τοὺς κλάδους τῶν τότε γνώσεων, ὥρισεν αὐτοῖς μισθὸν ἄδρόν, πληρωτέον ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου¹, ἐκνόνησε τὰ κατὰ τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκομένους, διώρισεν ἕνα ἐπιτηρητὴν ἢ σχολάρχον δι' ἕκαστον κλάδον καὶ ἕνα γενικὸν ἐπιθεωρητὴν τοῦ ὅλου καθιδρύματος, ὅστις εἶχε πολλάκις καὶ τὸν διορισμὸν καὶ τὴν παῦσιν τῶν καθηγητῶν. Ὅπως δ' αὐξήσῃ τῶν καθηγητῶν τό τε ἀξίωμα καὶ τὸν ζῆλον, παρεχώρησεν αὐτοῖς καὶ τινὰς ἐξαιρετικὰς προνομίας καὶ οὕτως «ἔδωκε πᾶσιν ἀνθρώποις διδασκάλους ἐν ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ πάσης λόγων παιδείας» κατὰ τὸν Δίωνα Κασσίον.

Πότε ἀκριβῶς ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἔλαβε τὰ μέτρα ταῦτα περὶ συστάσεως ἀνωτάτου τοῦ κράτους ἐκπαιδευτηρίου ἐν Ἀθήναις δὲν εἶνε ἀκριβῶς μεταρτυρημένον, πιθανώτατον ὅμως εἶνε ὅτι τῷ 177, ὅτε ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, ἐμυήθη τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια καὶ ἀνήγειρε μεγαλοπρεπῆ τὸν ἄρτι κατακαέντα ἐν Ἐλευσίνι ναόν², τὸ δὲ βέβαιον εἶνε ὅτι μετὰ τὰ μέτρα ταῦτα τοῦ Μ. Αὐρηλίου τὰ ἐκπαιδευτήρια τῶν Ἀθηναίων ἔλαβον νέαν μορφήν καὶ ζωήν, ἡ θέσις τῶν ἐπισήμως

¹ Οἱ μὲν ὑπὸ τῆς πόλεως πληρωνόμενοι ἐλάμβανον 6000 δραχ. ἑτησίως, οἱ δ' ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου 10,000 καὶ 15,000 δραχμῶν. Πρβ. Digest. 34, 1, 16. §. 1, 50, 9, 4. §. 2. Λουκιαν. Εὐνούχ., 3. Δίων. Κασσίου 71, 31. Φίλοστράτ. Βί. σοφ. 2, 2. 20. Τατιανῷ λόγ. πρὸς Ἑλλήνας σ. 70. Ahrens, de Athenarum statu politico et literario κτλ. σ. 69 ἐπ. Zumpt, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 23 ἐπ. I. Marquardt, ἐνθ. ἀνωτ. II, σ. 104. σημ. 6. καὶ Wachsmuth, ἐνθ. ἀνωτ. τόμ. Α'. σ. 699 ἐπ.

² Πρβ. Αἴλιον Ἀριστείδην ἐν Παναθηναϊκῷ. Φίλοστράτον ἐν Βίαις Σοφιστῶν, 2, 1, 12 καὶ Καπιτωλίον ἐν βίῳ Μ. Αὐρηλίου, κεφ. 27.

διωρισμένων σφοιστῶν καὶ φιλοσόφων κατέστη ἐπιζήλος, ὁ πλοῦτος αὐτῶν ἦτο μέγας καὶ πλῆθος φιλομαθῶν πανταχόθεν τοῦ τότε κόσμου συνήρχοντο ἐν Ἀθήναις, ὅπως ἀκούσῃσι τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν συγχρόνων σοφῶν, ἐκτὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ἐνταῦθα καὶ ἄλλοι πολλοὶ λόγιοι καὶ διδάσκαλοι, ζῶντες ἐξ ἰδιαιτέρων παραδόσεων. Καθόλου δὲ ὁ πνευματικὸς βίος ἔλαβε τότε ἐν Ἀθήναις μεγάλην ζωηρότητα καὶ τοσαύτην σημασίαν, εἴαν σχετικῶς οὐδέποτε ἄλλοτε ἔσχεν, εἰ καὶ τὰ προϊόντα τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως ἦσαν ψυχία εἰκτρόα παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκριβῶς ἀκμάσας Αἴλιος Ἀριστείδης, ὅστις τὴν τῶν Ἀντωνίνων ἐποχὴν ὑπερβολικώτατα ἐξύμνησε καὶ τὴν τότε τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τοῦ ὅλου ῥωμαϊκοῦ κράτους κατάστασιν ὡς ἀκμαίαν καὶ εὐδαίμονα εἰκονίζει, λέγει περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Μ. Αὐρηλίου ὅτι «τὰ πρεσβεῖα παντὸς ἔχει τοῦ νῦν Ἑλληνισμοῦ καὶ πέπραχεν οὕτως, ὥστε μὴ ῥᾶδίως ἂν τινὰ αὐτῇ τάρχαϊα ἀντὶ τῶν παρόντων συνέυξασθαι». Ὁ δὲ Λουκιανὸς ἐπίσης ἀπεθαύμασε τῆς πόλεως «τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος καὶ τῶν ἐμπλετευσμένων τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν καὶ λαμπρότητα πᾶσαν... ἰδὼν πόλιν ἀκμάζουσαν ἀκμῇ τοσαύτῃ καὶ κατὰ τὸν ποιητὴν ἐκείνον ἀνθοῦσαν ἀγαθοῖς πᾶσιν, εἰς θάλλει πόλις¹». Ὅτι δὲ οἱ ἔπαινοι τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ τὰ ἐγκώμια δὲν ἦσαν ἀπλῆ λόγου ὑπερβολὴ ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἀκριβοῦς καὶ λίαν φιλαλήθους Παισανίου, ὅστις περιέγραψε τότε ἀκριβῶς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας, εἰ καὶ τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ αἱ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δοσοληψίαι παρέχουσιν ἡμῖν ὄχι εὐάρεστον ἰδέαν περὶ τῆς τότε οικονομικῆς τῶν πλείστων Ἀθηναίων καταστάσεως. Ἡθικῶς λοιπὸν τοῦλάχιστον αἱ Ἀθηναῖαι ὑπερεξείχον τότε πασῶν τῶν λοιπῶν πόλεων, ὁ καλλιτεχνικὸς αὐτῶν διακοσμος ἦτο μέγας καὶ ὁ ἐν αὐταῖς βίος σωφρονέστερος, φιλοσοφικώτερος, ἀγνότερος καὶ ἀξιοπρεπέστερος ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ τοῦτο δηλοῦται σαφῶς ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ γνωρίσαντος αὐτὴν Λουκιανοῦ, συγγραφεῖς συγχρόνου καὶ εὐφροῦς μὲν καὶ ἀμερολήπτου, φειδωλοῦ δὲ περὶ ἐπαινοὺς καὶ ἐγκώμια. Τὴν κατάστασιν τοῦ τότε ἐν Ἀθήναις βίου περιγράφει ὁ Λουκιανὸς ἐν «Νιγρίνῳ ἢ περὶ φιλοσόφου ἡθους», ἐκ δὲ τῆς περιγραφῆς ταύτης παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτατα

¹ Λουκιανὸς ἐν Σκόθῃ, κεφ. 9. Αἴλιος Ἀριστείδης ἐν Παναθηναϊκῇ.

μέρη. « Ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ λόγου », λέγει αὐτόθι, « ἔπαινος ἦν Ἑλ-
 » λάδος καὶ τῶν Ἀθηνησιν ἀνθρώπων, εἰ φιλοσοφία καὶ πενίξ σύν-
 » τροφοί εἰσι καὶ οὔτε τῶν ἀστῶν οὔτε τῶν ξένων οὐδένα τέρπονται
 » ὀρώντες, ὅς ἂν τρυφὴν εἰσάγειν εἰς αὐτοὺς βιάζηται· ἄλλ' εἰ καὶ τις
 » ἀφίκηται παρ' αὐτοὺς οὕτω διακείμενος, ἥρεμα τε μεθαρμόττουσι
 » καὶ παραπαιδαγωγοῦσι καὶ πρὸς τὸ καθαρὸν τῆς διαίτης μεθιστά-
 » σιν. Ἐμέμνητο γοῦν τινος τῶν πολυχρύσων, ὃς ἐλθὼν Ἀθήναζε μάλα
 » ἐπίσημος καὶ φορτικὸς ἀκροούθων ὄχλῳ καὶ ποικίλῃ ἐσθῆτι καὶ
 » χρυσῷ, αὐτὸς μὲν ᾤετο ζηλωτὸς εἶναι πᾶσι τοῖς Ἀθηναίοις καὶ ὡς
 » ἂν εὐδαίμων ἀποβλέπεσθαι, τοῖς δ' ἄρ' δυστυχεῖν ἐδόκει τὸ ἀνθρώ-
 » πιον, καὶ παιδεύειν ἐπεχείρουν αὐτὸν οὐ πικρῶς, οὐδ' ἀντικρυς ἀπα-
 » γορεύοντες ἐν ἐλευθέρᾳ τῇ πόλει καθ' ὃν τινα τρόπον βούλοιο βιοῦν...
 » Ὅτι δ' οὐκ αἰσχύνονται πενίαν ὁμολογοῦντες, ἐμέμνητο πρὸς με φω-
 » νῆς τινος, ἦν ἀκοῦσαι πάντων, ἔφη, κοινῇ προσεμένων ἐν τῷ ἀγῶνι
 » τῶν Παναθηναίων. Ληφθέντα μὲν γὰρ τινα τῶν πολιτῶν ἄγεσθαι
 » παρὰ τὸν ἀγωνοθέτην, ὅτι βαπτὸν ἔχων ἱμάτιον ἐθεώρει· τοὺς δὲ
 » ἰδόντας ἐλεῆσαι τε καὶ παραιτεῖσθαι, καὶ τοῦ κήρυκος ἀνειπόντος
 » ὅτι παρὰ τὸν νόμον ἐποίησε τοιαύτη ἐσθῆτι θεώμενες, ἀναθοῆσαι μιᾶ
 » φωνῇ πάντας, ὥσπερ ἐσκεμμένους, συγγνώμην ἀπονέμειν αὐτῷ τοιαῦτα
 » γε ἀμπεχομένῳ· μὴ γὰρ ἔχειν αὐτὸν ἕτερα. Ταῦτά τε οὖν ἐπῆνε
 » καὶ προσέειπε τὴν ἐλευθερίαν τὴν ἐκεῖ καὶ τῆς διαίτης τὸ ἀνεπίφθο-
 » νον, ἡσυχίαν καὶ ἀπραγμοσύνην, ἃ δὴ ἄφθονα παρ' αὐτοῖς ἐστίν,
 » ἀπεφαίνεται τε φιλοσοφία συνωδὸν τὴν παρὰ τοῖς τοιοῦτοις διατρι-
 » βὴν καὶ καθαρὸν ἦθος φυλάττει δυνάμενην, σπουδαίῳ τε ἀνδρὶ καὶ
 » πλούτου καταφρονεῖν πεπαιδευμένῳ καὶ τῷ πρὸς τὰ φύσει καλὰ ζῆν
 » προαιρουμένῳ τὸν ἐκεῖ βίον ὡς μάλιστα ἡρμοσμένον. Ὅστις δὲ πλού-
 » του τε ἐρᾷ καὶ χρυσῷ κεκλήληται καὶ πορφύρᾳ καὶ δυναστείᾳ μετρεῖ
 » τὸ εὐδαιμον, ἄγευστος μὲν ἐλευθερίας, ἀπείρατος δὲ παρρησίας,
 » ἀθέατος δὲ ἀληθείας, κολακείᾳ τὰ πάντα καὶ δουλείᾳ σύντροφος· ἢ
 » ὅστις πᾶσαν ἡδονὴν τὴν ψυχὴν ἐπιτρέψας ταύτῃ μόνῃ λατρεύειν διέ-
 » γνωκε, φίλος μὲν περιέργων τραπεζῶν, φίλος δὲ πότων καὶ ἀφροδι-
 » σίων, ἀνάπλεως γοητείας καὶ ἀπάτης καὶ ψευδολογίας, ἢ ὅστις
 » ἀκούων τέρπεται κρουσμάτων τε καὶ τερετισμάτων καὶ διεφθορότων
 » ἁσμάτων, τοῖς δὲ τοιοῦτοις τέρπειν τὴν ἐνταῦθα (ἐν Ῥώμῃ) δια-
 » τριβὴν». Τοιαύτη ἢ τότε τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις ἐν συγκρίσει πρὸς
 τὴν τῆς Ῥώμης!

Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν περιφήμων σοφιστῶν, οἵτινες κατὰ τὴν ἀξιόμνημόνευτον ταύτην ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων διέτριβον καὶ ἤκημασαν ἐν Ἀθήναις, τὴν πρωτίστην διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν θέσιν καὶ σπουδαιότητα εἶχεν ἀναμφιβόλως ὁ οὐ μόνον ὡς σοφιστὴς γνωστός, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐλευθέριος καὶ εὐεργετικὸς πλούσιος τῶν ῥηθέντων αὐτοκρατόρων ὅχι δεύτερος τὴν μεγαθυμίαν, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, Μακράθωνιος. Εἴπομεν ἀνωτέρω (σελ. 76) ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἰούλιος Ἀττικὸς εὗρεν ἐν τινι τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκίων τοῦ ἄπειρον πόσον χρημάτων, δι' ὧν, αὐξηθέντων σπουδαιῶς καὶ δι' ἐπιτυχῶς γάμου, ἀπέβη ζάπλουτος καὶ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ μεταχειρίζετο τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον λίαν ἐλευθερίως πρὸς εὐεργεσίαν παντοίαν τῶν συμπολιτῶν τοῦ Ἀθηναίων, ἐκάστῳ τῶν ὁποίων διέταξεν ἐν τῇ διαθήκῃ του νὰ παρέχεται ἐτησίως ἐκ τῆς περιουσίας αὐτοῦ μνᾶ, ἥτοι δραχμαὶ ἄττικαὶ 100. Τὸ ποσόν, ὅπερ οὕτως ἐτησίως ἀφιέρωσε τοῖς Ἀθηναίοις πολίταις, ἐπεὶδὴ τότε 6000 τοιοῦτοι ὑπῆρχον, ἀνέβαινε ἐκ τὸν σπουδαῖον ἀριθμὸν τῶν 600,000 ἄττικῶν δραχμῶν¹. Σὺν τοῖς ἄλλοις ἐφρόντισεν ὁ Ἰούλιος Ἀττικὸς νὰ ἐμπιστευθῇ καὶ τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἡρώδου τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν τότε σοφιστῶν, οὓς ἀδρότατα ἐμισθοδότηι. Οὕτως ἐν τῷ πλούτῳ γεννηθεὶς καὶ ἐπιμελῶς ἀντραφεὶς ὁ νέος Ἡρώδης ἐνωρίς ἤδη ἤρξατο διακρίνεσθαι ἐν τε τοῖς σοφισταῖς καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ². Ἡδὴ ἐπὶ Ἀδριανοῦ, εἰκοσιπενταετὴς τὴν ἡλικίαν, εἶχε διορισθῇ ἐπιθεωρητὴς τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλευθέρων πόλεων καὶ ὡς τοιοῦτος ἐπεχείρησε τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν κατασκευὴν μεγάλου ὑδραγωγείου διὰ τὴν πόλιν Ἰλίον, πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ ὁποίου εἶχον ὀρισθῇ ἐκ τῶν τῆς Ἀσίας εἰσδημάτων 600 τάλαντα. Τὸ πελώριον ὅμως τοῦ Ἡρώδου ἔργον ἀπῆ-

¹ Πρβ. Φιλόστρατον ἐν Βίοις Σοφιστῶν, σ. 2, 1.

² Περὶ Ἡρώδου ἴδε ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων Φιλόστρατον, 2, 1. Αὐλὸν Γέλλιον ἐν Ἀττ. νυξίν, 1, 2, 9, 2, 19, 12. καὶ Σουῖδαν ἐν λέξει Ἡρώδης, ἐνθα ὁμως κακῶς μὲ τὸ τοῦ πατρὸς του ὄνομα Ἰούλιος ὀνομάζεται. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων πρβ. Φαβριχίου *Bibliotheca graeca*, τόμ. I', σ. 4 ἐπ. ἐκδ. Harles, τὴν ὑπὸ Ῥαφαὴλ Φιορίλλου ἐκδοσιν τῶν τῷ Ἡρώδῃ ἀποδιδόμενων συγγραμμάτων μετὰ τῶν προλεγόμενων ἐν Λειψίᾳ 1801, Ellissen, *zur Geschichte Athens*., σ. 73 ἐπ. Wachsmuth, *Gesch. d. Stadt Athen* κτλ. σ. 694 ἐπ. Ern. Curtius, ἐνθα ἄνωτ. σ. 272 ἐπ., Vidal-Lablache, *Hérode Atticus, étude critique sur sa vie* ἐν τῇ παρισινῇ *Revue critique* τοῦ 1872, ἀριθ. 12, σ. 186 ἐπ. καὶ ἄλλους.

τησε κατὰ 100 τάλαντα μείζονα δαπάνην, ἅτινα δὲν ἤθελσαν νὰ παραχωρήσωσιν «οἱ τὴν Ἀσίαν ἐπιτροπεύοντες» (procuratores Asiae) παραπληθέντες παρὰ τῷ αὐτοκράτορι ὅτι ἦτο ὅλως ἄδικον νὰ δαπανῶνται τὰ εἰσοδήματα 500 πόλεων χάριν τῶν ὑδραγωγείων μιᾶς, διὸ ἠναγκάσθη ὁ φιλότιμος Ἡρώδης νὰ ζητήσῃ καὶ λαβὴν παρὰ τοῦ πατρὸς του τὴν εἰσέτι ἀναγκαιοῦσαν δαπάνην¹. Ὅτε ὅμως ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἀπεβίωσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ Ἡρώδης ἐπεδείξατο αἰφνης παροδικὴν φιλαργυρίαν, διότι, ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν τοῦ πατρὸς διαθήκην καὶ νὰ πληρώσῃ ἐτησίως ἐκάστῳ συμπολίτῃ του μνᾶν, συνεφώνησεν μετ' αὐτῶν νὰ δώσῃ ἐκάστῳ αὐτῶν ἀπαξ διὰ παντὸς πέντε μνᾶς καὶ ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτησαν τὸ συμπεφωνημένον ποσόν, οὗτος ἐπαρουσίαζε ταῖς πλείστοις αὐτῶν πεπαλαιωμένα χρεωστικά, ὥστε πλείστοι μὲν ὀλίγιστα, πολλοὶ δὲ καὶ οὐδὲν ἐκ τῆς κληρονομίας ταύτης ἔλαβον, διὸ εἰρωνευόμενοι αὐτὸν ἀργότερα, ὅτε ἰδίᾳ δαπάνη κατεσκεύασεν ἐκ πεντελησίου μαρμαῦρου τὸ πρὸ 500 ἐτῶν ὑπὸ τοῦ ῥήτορος Λυκούργου θεμελιωθὲν Στάδιον καὶ ἐπωνόμασεν αὐτὸ Παναθηναϊκόν, «εὖ ἐπωνομάσθαι Παναθηναϊκὸν ἔφασαν. κατεσκευάσθαι γὰρ αὐτὸ ἐξ ὧν ἀπεστεροῦντο Ἀθηναῖοι πάντες»². Τὴν εἰσοδομὴν τοῦ Σταδίου ὑπεσχέθη ὁ Ἡρώδης, κατὰ τὸν Φιλόστρατον, ὅτε ὡς ἄρχων ἐπώνυμος ἐώρτασε λαμπρότατα τὰ Παναθηναϊκὰ καὶ Πανελληνικὰ, ἀπεπεράτωσε δ' αὐτὴν ἐντὸς τεσσάρων ἐτῶν μέχρι τῶν προσεχῶν Παναθηναίων³, τὴν δὲ ἀρχοντίαν ἔσχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν ἔτει 137, ζῶντος ἐτι τοῦ Ἀδριανοῦ⁴. Ἀργότερα προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου Πίου εἰς Ῥώμην ὡς διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς τῶν θετῶν ἐκείνου υἱῶν καὶ ἐπιδόξων διαδόχων Λουκίου Οὐήρου καὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ διέτριψεν αὐτόθι ἐπὶ μακρὸν τιμώμενος μεγάλως καὶ χρηματίσας καὶ ὕπατος ἐν ἔτει 143, μετελθὼν δηλ. τὸ ἀνώτατον τῶν ἀξιωματῶν μετὰ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει⁵. Κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ διατριβὴν του ἔλαβε σύζυγον τὴν εὐγενῆ Ῥωμαίαν Ῥηγίλλαν, καταγο-

¹ Πρβ. Φιλόστρατον ἐν βίῳ Ἡρώδου, σ. 548 ἐπ. ἐκδ. Morelli, ἥτοι Βί. σοφ. 2, 1, 3 ἐπ.

² Φιλόστρατος ἐν Βίῳ Σοφιστῶν, 2, 1, 4. ἐπ. ἢ σ. 550 ἐκδ. Morelli καὶ Παυσανίας ἐν Ἀττικοῖς, 19.

³ Φιλόστρατος, ἐνθ. ἀνωτ., 2, 1, 5.

⁴ Πρβ. Corsini. Fasti attici, τόμ. Β', σ. 114 ἐπ. καὶ Δ', σ. 172 ἐπ.

⁵ Πρβ. Καπιτωλίνον ἐν βίῳ Ἀντωνίνου φιλοσόφου, κεφ. 2 καὶ ἐν βίῳ Λ. Οὐήρου, κ. 2.

μένην ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ὁ Μ. Αὐρήλιος γένους, καὶ ἐπανῆλθε μετ' αὐτῆς εἰς Ἀθήνας, ἐνθα ἔκτοτε διαρκῶς διέτριβε φιλοσοφῶν καὶ μετὰ σοφιστῶν ἀναστρεφόμενος, ἐνταῦθα δ' ἐδέχθη καὶ ἐφιλοξένησεν ἐν ἔτει 162 τὸν συνάρχοντα τοῦ Μ. Αὐρηλίου Λούκιον Οὐῆρον ἐπὶ τοὺς Πάρθους ἐκστρατεύοντα¹. Δύο μετὰ ταῦτα ἔτη ἀπεβίωσεν ἡ Ῥηγίλλα καὶ ὁ Ἡρώδης ἀνήγειρε πρὸς τιμὴν αὐτῆς πολυτελέστατον εἰς τὴν μεσημβρινήν τῆς Ἀκροπόλεως πλευρὰν τὸ μέχρι νῦν ἐν ἐρειπίοις σωζόμενον Ὡδεῖον, οὗ ἡ κωνοειδὴς καὶ περίκοσμος στέγη ἦτο ἐκ ξύλου κέδρου². Ἡ τρανὴ ὅμως αὕτη τῆς πρὸς τὴν θανοῦσαν ἀγάπης του ἐνδείξει, οὐδὲν ἐκώλυσε τὸν ἀδελφὸν τῆς Ῥηγίλλης Ἀππίον Ἀννιον Βραδούαν νὰ κατηγορήσῃ τὸν Ἡρώδην παρὰ τῇ Ῥωμαϊκῇ Συγκλήτῳ ὡς φονεὰ τῆς ἀδελφῆς του, ἀπὲρ δῆθεν διατάξαντα ἢ ἐπιδιώξαντα τὸν θάνατον αὐτῆς, ἀλλ' ὁ Ἡρώδης ἀπέδειξεν ἐνώπιον τῶν δικαστῶν ἐκείνων τὴν ἀθωότητά του καὶ ἀπηλλάγη τῆς κατηγορίας. Πρὸς ἐνδείξιν δὲ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς Ῥηγίλλης λύπης ὁ Ἡρώδης ἀπεποιήθη τὸ καὶ δευτέραν φορὰν προσεσχθὲν αὐτῷ ὑπατικὸν ἄξιωμα καὶ περιέβαλε τὴν ἐν Ἀθήναις κατοικίαν του διὰ μέλανος λεσβιακοῦ μαρμαροῦ, καὶ ἐσωτερικῶς μέλαιναν διακοσμήσας, μέχρις οὗ ὁ φίλος σοφιστῆς Λούκιος παρτηρήσας αὐτῷ ποτε ἀστείως ὅτι οὐδαμῶς εὐηρέσται τῇ Ῥηγίλλῃ τρώγων ἐντὸς μελαίνης οἰκίας λευκὰς ῥαφάνας τὸν ἔπεισε περὶ τοῦ ἀνωφελοῦς καὶ ματαίου τοῦ πράγματος καὶ ἥλλαξε χρῶμα. Εἰς ἐτι δ' ἀφατωτέραν λύπην ἐβύβισε τὸν ἀτυχῆ Ἡρώδην ὁ ἀκολούθως ἐπελθὼν θάνατος δύο προσφιλῶν αὐτῷ θυγατέρων, τῆς Παναθηναΐδος καὶ Ἑλπινίκης. Μάτην προσεπάθουν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ παρηγορήσωσι τὸν ἐμπαθεῖ Ἡρώδην διαγράφαντες ψηφίσματι ἐκ τοῦ ἀττικοῦ ἡμερολογίου τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου τῆς Παναθηναΐδος· ὁ ἀτυχὴς πατὴρ ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον ἀπαρηγόρητος, ὅσῳ ἐξ ἑλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του οὐδεὶς ἄλλος τῷ ἐναπέμενεν ἢ εἰς μέχρως ἀπελπισίας βλάξ υἱός, περὶ οὗ συνεθίζε νὰ λέγῃ μετὰ πικρίας:

Εἰς δ' ἔτι που μωρὸς καταλείπεται εὐρεῖ οἴκῳ,
παρῳδῶν τὸν ὁμηρικὸν στίχον

Εἰς δ' ἔτι που ζωὸς καταλείπεται εὐρεῖ πόντῳ³

¹ Φιλόστρατος, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 561 ἐκδ. Morelli.

² Φιλόστρατος ἐνθ. ἀνωτ., 2, 1, 15 ἢ σ. 555 ἐκδ. Morelli. Παυσαν. 1, 19, 6. 7, 20, 6. Σουΐδας ἐν λέξει Ἡρώδης.

³ Ὁδ. δ, 498.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν εἰκογενειακῶν τούτων δυστυχημάτων καὶ λυπῶν καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ αὐτοῦ βίῳ δὲν ἔμεινεν ἀνενόχλητος καὶ εὐτυχὴς ὁ Ἀθηναῖος οὗτος Κροῖσος. Ὁ ἐμπειρὴς χαρακτήρ καὶ τὸ ἐπιβλητικὸν καὶ ἀπότομον αὐτοῦ ἥθος ἐκίνησαν τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τῶν συμπολιτῶν του, καὶ οὕτως ἀπέκτισε πολλοὺς ἀντιπάλους καὶ ἐχθροὺς, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν σοφιστῶν, εἴτινες ἐκ παντὸς τόπου προσεπάθουν νὰ ποιήσωσιν αὐτὸν ἐκποδῶν. Ὅτε λοιπὸν ἐν ἔτει 471 οἱ ὡς τοποτηρηταὶ ἐν Ἑλλάδι διατρίβοντες ἀδελφοὶ Κυντίλιοι δυσαρεστηθέντες ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ Ἡρώδου, οἱ ἐν Ἀθήναις ἐχθροὶ του προσεκάλεσαν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ παρεπονήθησαν κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἡρώδου, διό οἱ τοποτηρηταὶ κατήγγειλαν αὐτὸν παρὰ τῷ αὐτοκράτορι. Πρὸς μείζονα ὅμως ἀσφάλειαν τρεῖς ἐκ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, Δημόστρατος, Πραξαγόρας καὶ Μαμερτίνος καλούμενοι, ἐπορεύθησαν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν ἐν Σιρμίῳ τῆς Παννονίας τότε διατρίβοντα αὐτοκράτορα Μάρκον Αὐρήλιον καὶ κατηγόρησαν τὸν Ἡρώδην ἐπὶ τυραννίᾳ. Ἀξίον δὲ σημειώσεως, ὡς τῆς μεγάλης τοῦ Ἡρώδου ἰσχύος χαρακτηριστικόν, εἶνε ὅτι οἱ τρεῖς οὗτοι ἀντίπαλοι του κρύφα καὶ ἀφανῶς ἐπεχείρησαν τὴν ἐκδρομὴν ταύτην, βεβαίως ὅπως διαφύγῃσι τὰς ἐνέδρας τοῦ τόσο ἰσχυροῦ αὐτῶν ἀντιπάλου. Φθάσαντες δ' ἐκεῖ εὗρον θερμοὺς συνηγόρους ἑαυτῶν καὶ τῶν παρόντων τῶν Ἀθηναίων τὴν περιβόητον τοῦ αὐτοκράτορος σύζυγον Φαυστίαν καὶ τὴν νεκρὰν αὐτῆς θυγατέρα, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις καὶ πρότερον πολλὰς κατὰ τοῦ Ἡρώδου εἶχε συλλάβει ὑποψίας, διότι εἶχε διαδοθῇ ὅτι ὁ πρῶτος διδάσκαλός του συνεβούλευσε τὸν συνάρχοντα ἐκείνου Λούκιον Οὐῆρον νὰ ποιήσῃ τὸν Μάρκον ἐκποδῶν, εὗρεθῇ ἤδη διατεθειμένος νὰ τιμωρήσῃ αὐτόν. Ὁ Ἡρόδης ὅμως μεταβὰς εἰς Σίρμιον, ἄγνωστον ἂν κατὰ πρόκλησιν ἢ αὐτομάτως, ὑπερήσπισεν ἑαυτὸν ἐκεῖ τοσοῦτον πειστικῶς καὶ ἐντόνως καὶ ἐφάνη τοσοῦτον ἐξωργισμένος ἐναντίον τοῦ μαθητοῦ του Μάρκου, διότι ἔδωκεν ἀκρόασιν εἰς τὰς κατηγορίας τῶν ἀντιπάλων του, ὥστε ὁ εὐγνώμων αὐτοκράτωρ, μεταξὺ Σκύλλης καὶ Χαρύβδews εὗρεθείς, ὅπως ἐξέλθῃ τῆς δυσχεροῦς θέσεως, τὸν μὲν Ἡρώδην ἠλώσας καὶ ἀπελθόντα εἰς Ἀθήνας ἡτήσατο συγγνώμην διὰ φιλοφρονητικωτάτης καὶ δικαιολογητικῆς ἐπιστολῆς, κατεδίκασεν ὅμως ὡς αἷτιον ἓνα τῶν δούλων τούτου καὶ τοὺς ἀντιπάλους του ἀπέλυσε φιλοφρόνως. Ἐκτοτε ὁ Ἡρόδης, βαρέως φέρων τὴν κατηγορίαν καὶ δίκην ταύτην, ἀπεσύρθη πλεόν ὀλοτελῶς τοῦ πολιτι-

κοῦ βίου καὶ ἔζη τοῦ λοιποῦ ἐν ταῖς λαμπραῖς αὐτοῦ ἐπαύλεσιν ἐν Κηφισοῖς καὶ Μαραθῶνι, καταγινόμενος μόνον περὶ λόγους, πλήθος δὲ νέων συνέρρεον αὐτόσε, ὅπως διδασχῶσι παρ' αὐτοῦ τὴν τέχνην τοῦ εὖ λέγειν. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος πρὸς ἐνδειξιν τῆς πρὸς τὸν διδάσκαλον ὑπολήψεώς του ἀνέθηκεν αὐτῷ, ὅτε ἐρρύθμισε καὶ συνεπλήρωσε τὰ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτήρια, τὴν γενικὴν τοῦ καθιδρύματος ἐποπτεῖαν καὶ τὸν διορισμὸν καὶ τὴν παῦσιν τῶν καθηγητῶν, ταῦτοχρόνως ὁμῶς διώρισε προσεστώτα τῆς νεότητος καὶ διδάσκαλον τῆς ῥητορικῆς τὸν μυστικὸν τοῦ Ἡρώδου ἀντίπαλον Θεόδοτον, ὅπερ οὐκ ὀλίγον ἐλύπησε τὸν γέροντα καὶ ἐμπαθέστατον ἐπόπτην¹. Ὁ Ἡρώδης ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν ἐν Μαραθῶνι, κατὰ τὸ ἔτος 177 πιθανῶς, καὶ ἐτάφη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, παρὰ τὴν ῥητὴν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν, μεγαλοπρεπῶς ἐν τῷ Σταδίῳ, ἐπὶ δὲ τοῦ τάφου του ἐτέθη ἡ ἐξῆς σύντομος ἐπιγραφή:

Ἀττικῷ Ἡρώδῃ Μαραθῶνιος, οὗ τάδε πάντα,
κεῖται τῷδε τάφῳ, πάντοθεν εὐδόκιμος.

Ὁ Ἡρώδης εὐηργέτησε καὶ ἐκόσμησε διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν οὐ μόνον τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ ἄλλας ἑλληνικὰς τε καὶ ἰταλικὰς πόλεις μετὰ γενναιοδωρίας ὄντως βασιλικῆς. Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐν τῇ ῥητορικῇ μαθητῶν οἱ ἐπισημότατοι ὑπῆρξαν Χρῆστος ὁ Βυζάντιος, Αἴλιος Ἀριστείδης Εὐδαίμων ὁ ἐκ Βιθυνίας, οὗ σφίζονται 55 λόγοι, καὶ ὁ Τύριος Ἀδριανός, ὁ ἐκφωνήσας καὶ τὸν ἐπιτάφιον τοῦ διδασκάλου. Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ σοφιστῶν διεκρίνοντο ὁ Θεόδοτος καὶ ὁ Φίλαργος.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ἀθηναῖος οὗτος, οὗ ὁ βίος καὶ αἱ περιπέτειαι εἶνε λίαν χαρακτηριστικὰ οὐ μόνον τῆς καθόλου θέσεως τῶν τότε σοφιστῶν, μάλιστα τῶν πλουσιῶν ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων τῆς τότε τῶν ἐν Ἀθήναις πραγμάτων καταστάσεως. Ἐνῷ ἡ μεγαλοδωρία τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἶνε ἀξιοθαύμαστος καὶ περιποιεῖ τιμὴν αὐτῷ τε καὶ τῇ ὅλῃ αὐτοῦ πατρίδι, τὸ πρόσωπον, ὅπερ οὗτος διεδραμάτισεν ἐν Ἀθήναις κατὰ διαφόρους περιπτώσεις, καὶ τὰ ὅσα ἔπαθε μαρτυροῦσι τὴν πενίαν τῶν πολλῶν Ἀθηναίων, τὴν οἰκτρὰν αὐτῶν ἀδυναμίαν, τὴν παραλυσίαν τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν πατρίων θεσμῶν καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν πολιτῶν κατὰπτωσιν, ἀγομένων καὶ φερομένων ὑπὸ σχολαστικῶν σοφιστῶν καὶ μετὰ θαυμασίας εὐκαμψίας καὶ διπροσωπίας ὅτε μὲν κατακο-

¹ Πρβ. περὶ πάντων τούτων Φιλόστρατον ἐν βίῳ Ἡρώδου, 2, 1 ἐπ.

λακευόντων, ὅτε δὲ καταμηνυόντων καὶ διαβαλλόντων τὸν αὐτὸν ἄνδρα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὴν σχετικῶς καλλιτέραν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους αὐτοκράτορας, ὁ πολιτικὸς βίος ἐν Ἀθήναις εἶχεν ἀπολείπει πᾶσαν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν καὶ περιωρίζετο εἰς συζητήσεις ἀσκόπους περὶ τῆς ἰκανότητος τῶν διαφόρων σοφιστῶν, τὰ δὲ πρότερον πολιτικὰ κόμματα εἶχον ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἐτέρων, σκοπὸν ἐχόντων τὴν ὑπεράσπισιν καὶ ὑποστήριξιν τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ πλουσίου σοφιστοῦ καὶ τὴν καταδίωξιν τῶν ἐναντίων αὐτοῦ, διότι τὰ ἐν τοῖς σοφιστικοῖς σπουδαστηρίοις ἐξαπτόμενα πάθη μετεδίδοντο καὶ εἰς τοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν ἄλλοδαπῶν σπουδαστῶν ζῶντας πολίτας. Εἰς τοιαύτην σμικρότητα εἶχον περιέλθει τὰ πράγματα ἐν τῇ μεγαλοπράγματι τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίδι, καὶ ὅμως αἱ Ἀθηναῖαι ἦσαν τότε ἡ εὐδαιμονεστάτη τῆς Ἑλλάδος πόλις!

᾽Ω πῶς ἀλλάσσουν οἱ καιροὶ ᾽στὸν κόσμον ἐδῶ κάτω!

Ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἡ κατάστασις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν διέμεινε σχεδὸν ἡ αὐτή. Αἱ σχολαὶ ἐξηκολούθουν καὶ ἐπὶ Κομμόδου (180—192) νὰ εἶνε τὸ μόνον τῆς πόλεως καύχημα καὶ ἐν πλήρει ἀκμῇ. Ὁ Φιλόστρατος διηγείται ὅτι ὁ ἐκ Ναυκράτιδος Πολύδευκτος τοσαύτην ἐκέκτητο εὐγλωττίαν, ὥστε κατεγοήτευσε τὸν ἀποτεθηριωμένον ἐκείνον τύραννον καὶ διωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἀμοιβὴν καθηγητῆς τῆς ῥητορικῆς ἐν Ἀθήναις¹. Συγχρόνως δ' ἤκμαζον ἐνταῦθα ὁ συμπολίτης τοῦ Πολυδεύκτου Πτολεμαῖος, ὁ Ἀνδριος Οἰνόμαχος, ὁ Θραξ Ἀθηνόδωρος καὶ Ῥοῦφος ὁ Περίνθιος². Ὁ δὲ τοῦ Κομμόδου διάδοχος Σεπτίμιος Σεβήρος (193—211), ὅστις ὡς νεανίας εἶχε διατρίψει ἐν Ἀθήναις, ἄγνωστον ἔν χάριν σπουδῶν ἢ πρὸς θῆαν τῶν κοσμοῦντων τὴν πόλιν ἀπείρων καλλιτεχνικῶν ἔργων, καὶ κατὰ τὴν ἐνταῦθα διαμονὴν του εἶχε δυσαρεστηθῇ κατὰ τῶν φιλοσκωμῶν Ἀθηναίων, αὐτοκράτωρ γενόμενος ἐξεδικήθη ἀγενῶς τὴν ἐλευθέραν πόλιν ἀφαιρέσας τινὰς τῶν προνομίων αὐτῆς καὶ δεικνύων ἐν παντὶ τὴν δυσμένειάν του³. Οὐχ ἥττον ὅμως τὸ ἐλεύθερον πολίτευμα καὶ τὰς κυριωτάτας τῶν προνομίων διετήρησεν ἡ πόλις καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὡς καὶ ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι μετ' ἐκείνον. Ὁ μα-

¹ Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 12.

² Πρβ. Φιλόστρατον ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 14, 15, 17 καὶ 18.

³ Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Σεβήρου, κεφ. 3.

κώδικος τὸν Σεβήρου. ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Καρκαλλας (211—217) ἀπ' εὐθείας μὴ οὐδὲν ἐπραξε κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἡλάττωσεν ὅμως τὰ μέγιστα τὴν προνομίαν ὡς ἐπὶ τῆς πόλεως αὐτῶν, ὡς καὶ πασῶν τῶν ἐλευθέρων πόλεων, διὰ τοῦ διαβοήτου ἐκείνου διατάγματος, δι' οὗ πάντες οἱ οἰκοῦντες ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐκηρύσσοντο Ῥωμαῖοι πολῖται, ἔχοντες πλήρη τὰ τε βάρη καὶ τὰς προνομίας τῆς τάξεως ταύτης¹. Διότι διὰ τοῦ διατάγματος τούτου καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, καίπερ ζῶντες αὐτόνομοι οἴκοι, ὑπεβάλλοντο εἰς τὰς βαρείας ὑποχρεώσεις τῶν ἐλευθέρων Ῥωμαίων πολιτῶν, ἐν ᾗ ἡ ἐξάσκησης τῶν δικαιοματίων τοῦ Ῥωμαίου πολίτου δὲν ἦτο λίαν ἐπωφελὴς εἰς αὐτοὺς ἐν ἡ καταστάσει τότε εὐρίσκοντο. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ἐπανειλημμένου τούτου περιορισμοῦ τῶν προνομιῶν τῆς πόλεως καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευτήρια δὲν ἠνύνησαν ἀμφότεροι οἱ αὐτοκράτορες οὗτοι, τούναντίον ἐπανειλημμένως ἠπέλυσαν τὴν κατάργησιν τῆς ἀτελείας, ἣν ἔχαιρον οἱ δημόσιοι καθηγηταί, ἐν τούτοις εἰς μόνας τὰς ἀπειλὰς περιωρίθησαν, διὸ τὰ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτήρια, ἂν μὴ ἠυδοκίμησαν ἐπ' αὐτῶν καὶ τῶν ἀμέσως διαδόχων τούτων, καὶ δὲν παρήκμασαν ὅμως· διότι ἀναφέρονται ἀρκετοὶ περίφημοι σοφισταὶ ἀκμασάντες ἐνταῦθα κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ θ' καὶ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ γ' μ. Χ. αἰῶνος. Τοιοῦτους καταλέγει ὁ Φιλόστρατος τὸν Ἀθηναῖον Ἀπολλώνιον, τοὺς ἐκ Ναυκρατίδος Ἀπολλώνιον καὶ Πρόκλον, οἵτινες ἐδίδασκον συγχρόνως ἐν Ἀθήναις ὡς σοφισταί, τὸν Θεσσαλὸν Ἰππόδρομον καὶ ἄλλους. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ συγγραφεὺς τῶν Βίων τῶν Σοφιστῶν Φιλόστρατος ὁ πρεσβύτερος, διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ Σεβήρου, μέχρις οὗ ἔπειτα ὡς εὐνοούμενος τῆς μητρὸς τοῦ Καρκαλλὰ μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην καὶ διέτριβεν ἐκεῖ. Συγχρόνος τοῦ Φιλοστράτου ἦτο καὶ ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος Ἀλέξανδρος ὁ ἐξ Ἀφροδισιάδος. Πάντων ὅμως τούτων καὶ ἄλλων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' αἰῶνος ἀκμασάντων σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων διασημώτατος ὑπῆρξεν ὁ Ἀθηναῖος Λογγίνος, ὅστις διὰ τὸ πλῆθος τῶν γνώσεών του ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ζῶσα βιβλιοθήκη καὶ κινούμενον μουσεῖον², καὶ οὗ τὰ διασωθέντα συγγράμματα εἶνε τὰ κάλλιστα πνευματικὰ

¹ Πρβ. Δίωνος Κασσίου βιβλ. 77, 6 ἐπ.

² Εὐνάπιος ἐν βίῳ Πορφυρίου, σ. 16, ἐκδ. Commelin. πρβ. καὶ Φαβρίκιου Bibliotheca gr., τόμ. ΣΤ', σ. 79, ἐκδ. Harles.

προϊόντα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ διάσημος οὗτος Ἀθηναῖος, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις, μετέβη ἀκολουθῶς πρὸς τὴν περιβόητον Ζηνοβίαν, τὴν ἡγεμονίδα τῆς λαμπρᾶς Παλμύρας ἐν Συρίᾳ, ὡς φίλος καὶ σύμβουλος αὐτῆς, ἐκεῖ δὲ ἐπέπρωτο νὰ γίνη θῦμα τῶν συμβουλῶν του μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἄλωσιν τῆς Παλμύρας καὶ τὴν πτώσιν ἐκείνης κατὰ τὸ 273 μ. Χ. ἔτος¹. Ἐν Ἀθήναις εἰσέτι διαμένων ὑπῆρξε βεβαίως αὐτόπτης μάρτυς τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 249 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου διαταχθέντος φοβεροῦ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ, καθ' ὃν ἐμαρτύρησαν οἱ Ἀθηναῖοι Ἡράκλειος, Παυλῖνος καὶ Μενέδημος, ὡν τὴν μνήμην ἐρτάζει ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία τὴν 16ην Μαΐου. Ἐκτὸς τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων τίποτε ἄλλο δὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν καθ' ὅλον τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος, φαίνεται ὅμως ὅτι μετὰ τὰς ἐπὶ Σεβήρου καὶ Καρακάλλα μεταβολὰς καὶ περιπετείας ἡ πόλις διέμεινεν ἐπὶ τινὰς δεκαετηρίδας ἐντελῶς ἀνεπηρέαστος καὶ ἡσυχος, ζῶσα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευτηρίων.

Περὶ δὲ τὰ 260, ἐνῶ τὸ λοιπὸν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους κατεκλυδωνίζετο ὑπὸ ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων, αἱ Ἀθηναὶ ἀπῆλυσαν παροδικῆς τινος εὐεξίας καὶ λαμπρότητος διὰ τῆς ἐξαιρετικῆς εὐνοίας τοῦ τότε καίσαρος εἰσέτι Γαλλιανοῦ, ὅστις ἐν τῷ νεανικῷ αὐτοῦ ἐνθουσιασμῷ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ. Ὁ ἐλληνικῆς παιδείας καὶ ἀγωγῆς κάτοχος καίσαρ οὗτος τοσοῦτον ἐνθουσιασμὸν ἡσθάνετο διὰ τὰς Ἀθήνας, ὥστε ἐπιμόνως ἐπεδίωξε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου καὶ τὴν ἐν τοῖς Ἀρεοπαγίταις κατὰ τὰς ἐπὶ του, ὡς πολίτης δ' Ἀθηναῖος ἐχρημάτισε καὶ ἄρχων ἐπώνυμος² καὶ ποικιλοτρόπως ἐξεδήλωσε τὴν ἑαυτοῦ εὐνοίαν καὶ μέριμναν περὶ τῆς ἐνδόξου πόλεως. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 260 εἰς αὐγούστον, ἦτοι αὐτοκράτορα, ἀναγόμενόν του δὲν ἔπαυε μεριμνῶν περὶ τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ πόλεως ὁ Γαλλιανός, τότε ὅμως ἀπησχόλουν ἀδικοδόπως τὴν προσοχὴν του ἕτεραι σπουδαιότεραι τοῦ ὅλου κράτους ὑποθέσεις, ὅπερ κίνδυνος σοβαρώτατος καὶ κλύδωνες σφοδροὶ ἐξ ἀνατολῶν καὶ βορρᾶ ἠπειλοῦν, ὡς εἴπομεν, νὰ καταλύσῃσι, μάλιστα δ' οἱ βορείοθεν προσερχόμενοι. Ὁ πολέ-

¹ Πρβ. Ζωσίμου Ἱστορ. 1, 56. καὶ Σουῖδαν ἐν λέξει Λογγίνος.

² Πρβ. Τρεβέλλιον Πολλίωνα ἐν Gallieni duo, κεφ. 11. Τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα ἦτο τότε τὸ δεύτερον μετὰ τὸ τοῦ αὐγούστου ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει.

μιοι οὗτος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν τὰ βάρβαρα ἐκεῖνα φύλα τῆς βορείου Εὐρώπης καὶ ἰδίως τῆς Γερμανίας, ἅτινα ὑπὸ μὲν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Σκύθαι, ὑπὸ δὲ τῶν Ῥωμαίων γενικῶ ὀνόματι Γερμανοὶ ἐκαλοῦντο, κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν γνωστὰ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, οἷον Φράγκοι, Σουηβοί, Γότθοι καὶ ἄλλα. Ἐκ τῶν βαρβάρων τούτων φυλῶν ἡ μᾶλλον ἡμᾶς νῦν ἐνδιαφέρουσα ἦσαν οἱ Γότθοι. Οὗτοι ἤδη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ Ἀραβος (244 — 249) εἶχον ἐκινήσει ἐκ τῶν ἐν Γερμανίᾳ κατοικιῶν των διευθυνόμενοι πρὸς τὰ μεσημβρινοανατολικά καὶ κατέλαβον τὰς πέραν τοῦ Δουνάβεως χώρας μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Βορυσθένους. Ἐπὶ δὲ τοῦ διαδόχου ἐκείνου Δεκίου (249 — 251), ὀλίγους μετὰ τὴν ἀναγόμευσιν αὐτοῦ μῆνας, διέδωκαν τὸν Δούναβιν καὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν Μοισίαν, συνισταμένην ἐκ τῶν σημερινῶν Σερβίας, Βουλγαρίας καὶ μέρους τῆς Θράκης. Ὁ αὐτοκράτωρ Δέκιος, ὅστις εἶχεν ἐκστρατεύσει κατ' αὐτῶν, μετὰ πολλὰς μεταβολὰς τῆς τύχης, τέλος ἐνίκηθη ὑπὸ τῶν ἀνδρείων ἐκείνων βαρβάρων ἐν τῇ παρὰ τὸ Φόρον Τρεβωνίου μάχῃ καὶ ἔπεσεν ἐν αὐτῇ αὐτός τε καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ· ἀλλ' οἱ βάρβαροι μείναντες ἡὐχαριστημένοι εἰς ὅσα εἶχον λεηλατήσει ἀνεχώρησαν εἰς τὰ ἴδια μετὰ τῆς πλουσίας των λείας λαβόντες διὰ συνθήκης καὶ ἐτήσιον φόρον παρὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος Γάλλου¹. Ὁ δραστήριος Δέκιος, φοβούμενος τὴν πρὸς Μ. πρόσδον τῶν βαρβάρων, εἶχεν ἐξαποστείλει πρὸς ὁχύρωσιν τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἐκασφάλισιν τῆς Ἑλλάδος τὸν τότε μὲν τριβούνον ἢ χιλιάρχον, μετέπειτα δὲ περιβόητον αὐτοκράτορα καὶ ἐνδοξον τῶν Γόθων νικητὴν Κλαύδιον μετὰ στρατοῦ², ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως αἱ χώραι αὗται ἔμειναν ἥσυχαι. Οἱ δὲ βάρβαροι μετὰ τὴν πρῶτην ταύτην εἰς ῥωμαϊκὰς χώρας ἐπιδρομὴν, ἐκπληχθέντες, φαίνεται, ἐκ τῆς δραστηρίας ἀντιστάσεως τοῦ Δεκίου, ἔτρεψαν τὰ κατακτητικὰ των βλέμματα πρὸς ἀνατολὰς, προήλασαν ἀπὸ Καρπαθίων μέχρι Καυκάσου διαιρεθέντες εἰς ἀνατολικούς ἢ Ὀστρογόθους καὶ δυτικούς ἢτοι Οὐϊσιγόθους, κατέκτησαν τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κολχίδι, τῇ σήμερον Κριμαίᾳ, Βοσπόριον κράτος, ἐκυρίευσαν τὸν στόλον αὐτοῦ, ὃν ἤρξαντο διὰ τῆς κατασκευῆς καὶ πολλῶν ἄλλων πλοίων, καὶ ἐκείθεν

¹ Πρβ. Ζώσιμον, Ἱστορ. 4, 24. Ζωναρᾶν, Χρον. 12, 20 C. Δ. 21. καὶ Γεώργιον Σύγκελλον, Χρονικ. σ. 705 ἐκδ. Βόννης. Τὸ Forum Trebonii καλεῖ ὁ Σύγκελλος Ἀβρυτον ἑλληνιστί.

² Τρεβέλλιος Πολλίων ἐν βίῳ Κλαυδίου, κεφ. 16.

ορμώμενοι διὰ θαλάσσης διεπόρθησαν ἐν ἐπανειλημέναις ἐπιδρομαῖς πάντα τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Ὠρκεικοῦ Βοσπόρου, μάλιστα δὲ κατεληλάτησαν τὰς πόλεις Χαλκηδόνᾳ, Νικομήδειαν, Νίκαιαν καὶ Προῦσαν ἐν ἔτει 259, ἐνῶ συγχρόνως ἕτερα αὐτῶν στίφη διήρπαζον σποράδην τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας¹. Ταύτας δὲ τὰς ἐπιδρομὰς των ἐπανελάβον συχνάκις κατὰ τὴν ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν οἱ Γότθοι, ὥστε ὁ τε Οὐαλεριανὸς (254 — 260) καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Γαλλικὸς (260 — 268) διέταξαν τὴν ἀπανταχοῦ ὠχύρωσιν τῆς χώρας, καὶ ὁλόκληρον τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος ἐτέθη εἰς κίνησιν πρὸς ἀπόκρουσιν καὶ κατὰπαυσιν τῶν φοβερῶν ἐκείνων ἐπιδρομῶν. Ἰδίᾳ δὲ φαίνεται ὅτι ἐφρόντισε περὶ ἐξασφαλίσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν ὁ κεκηρυγμένος τῆς πόλεως ταύτης φίλος καὶ προστάτης Γαλλικὸς, ὅστις ἐξαπέστειλε τὸν στρατηγὸν Κλεοδήμου πρὸς ὠχύρωσιν τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐνῶ συγχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι ὠχύρουν τὸν Ἰσθμὸν καὶ στρατὸς ἑλληνικὸς παρεσκευάζετο νὰ καταλάβῃ τὰς Θερμοπύλας. «Τα-
» ραχαῖς ἡ Ἑλλάς ἐξητάζετο πᾶσα καὶ Ἀθηναῖαι μὲν τοῦ τείχους ἐπε-
» μελοῦντο, οὐδεμιὰς, ἐξότε Σύλλας τοῦτο διέφθειρεν, ἀξιοθέντος φρον-
» τίδος, Πελοποννήσιοι δὲ τὸν Ἰσθμὸν διετείχιζον, κοινὴ δὲ παρὰ πάσης
» φυλακὴ τῆς Ἑλλάδος ἐπ' ἀσφαλείᾳ τῆς χώρας ἐγίνετο» λέγει ὁ Ζώσιμος². Καὶ ἦτο τῶ ὄντι καιρὸς νὰ ὠχυρωθῇ ἡ τε Ἑλλάς πᾶσα καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν διότι δὲν παρῆλθε πολὺς καιρὸς καὶ οἱ Γότθοι, διαπλεύσαντες ἐν ἔτει 267 τὸν Βόσπορον καὶ Ἑλλησποντον ἐντὸς 500 πλοίων, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἀπεβίβασθησαν εἰς Βυζάντιον καὶ Χρυσόπολιν, κατέπλευσαν εἰς τὸ Αἰγαῖον καί, καίπερ νικηθέντες καθ' ὁδὸν ἐν μὲν τῇ ξηρᾷ ὑπὸ τοῦ Κλεοδήμου, ἐν δὲ τῇ θαλάσσῃ ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Οὐενεριανοῦ, ἐξηκολούθησαν τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πορείαν των λεηλατοῦντες τὰ πρὸ ποδῶν μέρη. ἰδίως δὲ τὴν Κυζικον, Αἴμνον, Σκύρον, Κόρινθον, Ἄργος, καὶ εἰσπλεύσαντες εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἀποβιβάσθentes ἐξεπολιόρκησαν τὰς Ἀθήνας καὶ οἰκτρῶς αὐτάς ἐληλάτησαν ἰκανῶς ἐν τῇ

¹ Ζώσιμος, 1, 26—28 καὶ 31—36. Ἀρμιανὸς Μαρκελλίνος, 31, 5. Γεώργιος Σύγγελος, Χρονικ., σ. 715 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

² Ἱστορ. 1, 29. Πρβ. Ζωναρᾶ 12, 23. Γεωργ. Συγκέλλου, σ. 715, ἐκδ. Βόννης. Περὶ τῶν ὑπὸ Οὐαλεριανοῦ ἢ Γαλλικανοῦ ἀνεγερθέντων τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν διχογνωμοῦσιν οἱ ἀρχαιολογοῦντες, φαίνεται ὅμως ὅτι ἀνηγέρθησαν ἢ ἐπεσκευάσθησαν τὰ ἀρχαῖα, ὑπὸ Σύλλα κατεδαφισθέντα τείχη.

πόλει διατρίψαντες¹. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι, καί-
περ ἀπὸ αἰώνων ἤδη ἀπομαθόντες τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων, ἐπεδείξαντο
παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν τσαυτὴν ἀνδρείαν καὶ φιλοπατρίαν, ὥστε
ἐφάνησαν τῷ ὄντι ἄξιοι τῶν Μαραθωνομάχων ἀπόγονοι, διατηρήσαντες
καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῆς γενικῆς ἀποχαυνώσεως μόνον τῶν Ἑλ-
λῆνων ἄρκετόν συναίσθημα τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς καὶ δόξης. Ἐνῶ
οἱ βάρβαροι κατεγίνοντο διαρκῶς περὶ τὴν διαρπαγὴν τῆς πόλεως, ὁ
Ἀθηναῖος Δέξιππος, διαφυγὼν τὰς τῶν πολεμίων χεῖρας, συνήγαγε
περὶ ἑαυτὸν ἐν τῷ ἑλαίῳ δισχιλίους περίπου συμπολίτας του καὶ διὰ
προσλαλῆς ἐπιτηδείας ἐξάψας αὐτῶν τὸν πατριωτισμὸν ἐπεχείρησε νὰ
ἐκδιώξῃ τῆς χώρας καὶ νὰ καταστρέψῃ τοὺς ἐπιδρομὰς. Ὁ Δέξιππος
συνέγραψε μετὰ ταῦτα ὁ ἴδιος τὴν ἱστορίαν τῶν γοθικῶν τούτων ἐπι-
δρομῶν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Σκυθικά» ἐν γλώσσῃ ἐξαιρέτῳ καὶ μετὰ
χάριτος μὲν καὶ ἀμεροληψίας ἀξίας τοῦ Εὐενοφώντος, φιλοπατρίας δὲ
ἀνωτέρας τῆς ἐκείνου². ἐκ τοῦ συγγράμματος ὅμως τούτου ὀλίγιστα
μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐν οἷς καὶ μέρος τοῦ
λόγου ἐκείνου, δι' οὗτος ἐξῆψε τὴν ἀνδρίαν καὶ φιλοπατρίαν τῶν Ἀθη-
ναίων. Ὁ λόγος οὗτος, ἐπειδὴ δεικνύει τὸ φρόνημα, ὅπερ καὶ μετὰ αἰ-
ώνων ἀπόλεμον βίον καὶ ἀποχύνωσιν ἐπεκράτει παρὰ τισιν ἐκ τῶν

¹ Σύγκελλος, σ. 717. Ζώσιμος, 1, 39. Τρεβέλλιος Πολλίων ἐν Gallieni
duo, κ. 13. Aurel Victor, 33. Ζωναρᾶς 2, 26.

² Ὀλόκληρον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἦτο Πόπλιος Ἐρένιος Δέξιππος καὶ καλεῖται
ὑπὸ Εὐνάπιου, Συμπλικίου, Σουΐδα καὶ Τζέτζη βήτωρ καὶ φιλόσοφος. Ἐκτὸς
τῶν Σκυθικῶν συνέγραψε καὶ ἄλλα ἱστορικά συγγράμματα «Τὰ μετ' Ἀλέξαν-
δρον» καὶ «Χρονικὴν ἱστορίαν», ἅτινα πάντα μέχρις ἀσημάντων τινῶν ἀπο-
σπασμάτων ἀπωλέσθησαν. Ἴδε τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ ἐν τῇ παρισυνῇ συλλογῇ.
Historici graeci, ediderunt Mueller, τόμ. Γ', σ. 666—687 καὶ τόμ. Δ',
σ. 7—56. Ὁ Φώτιος ἐκφέρει τὴν ἐξῆς περὶ τῶν Σκυθικῶν αὐτοῦ κρίσιν ἐν
Βιβλιοθήκ. κωδ. 82: «Ἀνεγνώσθη δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ Σκυθικά, ἐν οἷς αἱ Ῥω-
μαίων αὐτῷ καὶ Σκυθῶν ἀναγράφονται μάχαι τε πρὸς ἀλλήλους καὶ λοιπαί
» ἀξιόλογοι πράξεις. Ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπείριττός τε καὶ ὄγκω καὶ ἀξιωματι-
» χαίρων καὶ, ὡς ἂν τις εἴποι, ἄλλος μετὰ τινος σαφηνείας Θεοκυδίδης, μάλιστα
» γε ἐν ταῖς σκυθικαῖς ἱστορίαις». Πρβ. πρὸς ταῦταις περὶ Δεξιπποῦ Εὐνάπιον,
ἐν ἀρχῇ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συμπληρώσεως τῆς ἱστορίας τοῦ Δεξιπποῦ, Εὐάγριον, ἐν
Ἐκκλησ. ἱστορ. 5, 24, Σουΐδαν, ἐν λέξει Δέξιππος καὶ Ἰω. Τζέτζη, ἐν Χιλ.
ἱστο. 9, 274 ἐπ. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἴδε I. G. Vossius, de historicis,
græcis, II, 16, ἐκδ. Westermann, σ. 290 ἐπ. καὶ Φαβρίκιον ἐν Biblio-
theca graeca, τόμ. Ζ', σ. 535 ἐπ. ἐκδ. Harles.

Ἑλλήνων, καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἀθηναίων, τῶν μεγαθυμοτάτων πάντων Ἑλλήνων, δὲν πρέπει νὰ παραληφθῇ ἐνταῦθα, ἐνθα μετὰ κόπου ἄλλως συναγόμεν τὰς γλίσχρας καὶ διεσπαρμένας εἰδήσεις περὶ Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους. Ἐχουσι δὲ τὰ περιτωθέντα ἡμῖν ἀποσπάσματα τοῦ λόγου ὡς ἐξῆς·

« Καὶ καρτερίᾳ οἱ πόλεμοι μᾶλλον ἢ πλήθει κρίνονται. Ἡμῖν δὲ
 » νημῖς τε οὐ φαῦλη (δισχίλιοι γὰρ οἱ σύμπαντες ἡθροίσθημεν) καὶ
 » τὸ χωρίον ἐρυμνότατον, ὅθεν ὁρμωμένους χρὴ τοὺς πολεμίους κακοῦν,
 » σποράσι τε ἐπιτιθεμένους καὶ τὰς παρόδους αὐτῶν ἐνεδρεύοντας· ἐξ
 » ὧν κρατοῦσι μὲν ἡμῖν τῷ τρόπῳ τούτῳ βῶμῃ ἔσται καὶ δέος οὐ μέ-
 » τριον παρέξομεν τοῖς ἐναντίοις· συνισταμένων δέ, ἀντιστησόμεθα
 » προτείχισμα τῶν ὀπλῶν οὐ φαῦλον τὸ ἐρυμνὸν τοῦ χωρίου καὶ τήνδε
 » τὴν ὕλην ἔχοντες. Οἱ τε ἐναντίοι ἐκ διαφόρων προσβάλλοντες, οἷα
 » οὐ πάνυ καταφανέσι ταραζόνται καὶ οὐκ ἐν τῷ ἴσῳ τρόπῳ τοῖς
 » πρόσθεν πολεμήσουσι, τάξιν τε αὐτῶν λύνοντες καὶ οὐθ' ὅπου τὰ το-
 » ζεύματα καὶ ἀκόντια μετιέναι χρὴ εἰδότες, καὶ τῶν τε ἀφιεμένων
 » ἀτυχήσουσι καὶ ὑφ' ἡμῶν ἔτι μᾶλλον κακώσονται. Ἡμεῖς τε τῇ
 » ὕλῃ πεφραγμένοι ἐπίσκοποι καὶ ἐξ ὑπερδεξίων μεθήσομεν καὶ ἀσφα-
 » λέστεροι μὲν εἰς τὸ δρᾶν ἐσόμεθα, οὐ ῥᾶστοι δὲ βλάπτεσθαι. Περί δὲ
 » αὖ τῆς ὑμῶν μάχης, εἰ δὴ καὶ ταύτης δεήσει, ἐκεῖνο χρὴ λογίζε-
 » σθαι, ὡς οἱ μέγιστοι κίνδυνοι μεγίστας καὶ προθυμίας παρέχονται,
 » καὶ ἐν τῷ ἀπόρῳ τῆς σωτηρίας ἢ ἀντίστασις ἐτοιμότερα καὶ πολὺ
 » τὸ ἀνέλπιστον ἐξέβη, βιαζομένων τε ὑπὸ τοῦ ἀμνηχάνου καὶ ἀμυνο-
 » μένων ὑπὲρ τῶν σπουδῆς ἀξίων, τιμωρίας ἐλπίδι. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν
 » ὅτῳ ἂν πρὸ ἡμῶν μείζους γένοιοντο ὑποθέσεις τῆς ἀγανακτήσεως, οἷα
 » δὴ γενῶν τῶν ἡμετέρων καὶ πόλεως ὑπὸ τῶν ἐναντίων κατεσχημέ-
 » νης. Συνεπιθεῖντο δ' ἂν αὐτοῖς καὶ ὅσοι ἀνάγκη ἄκοντες συστρα-
 » τεύουσιν, ὅτε τὴν ἡμετέραν ἐφοδὸν αἰσθοντο, ἐλευθερίας τῆς σφετέ-
 » ρας ἐλπίδι.

« Πυνθάνομαι δὲ καὶ τὴν βασιλέως δύναμιν τὴν ναυτικὴν οὐχ ἐκάς
 » εἶναι ἀρξήσουσαν ἡμῖν, ἢ συνταχθέντας συνεισβαλεῖν κράτιστα. Καὶ
 » ἐπὶ τῷδε ἡγοῦμαι ὡς καὶ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο πρόθυμον
 » ἐπάξομεν. Αὐτός δὲ δὴ ὧν οὐκ ἐξω κινδύνου οὐδὲ εὐτυχέστερον
 » πράττων ἐπὶ ταῦτα ἵεμαι, ἀρετῆς ἐπιθυμῶν καὶ διακινδυνεύων, τὰ
 » τιμιώτατα δὲ θέλων περιποιήσασθαι καὶ εἰς ἑμαυτὸν μὴ καταλῦσαι
 » τῆς πόλεως τὴν ἀξίωσιν. Καὶ παραινῶ ὧδε γινώσκειν. Ἐπεισι μὲν ἡ

» τελευτατή πάντας ἀνθρώπους καταλῦσαι τὸν βίον, ἐν τοῖς περὶ τῆς πα-
 » τρίδος ἀγῶσιν ἄθλον κάλλιστον καὶ δόξαν ἀίδιον φέρων...

« Συστήσεσθαι δὲ ἡμῖν καὶ ἐκ τῆς τύχης τὸ εἶκος ἄγει. Ἦ τε γὰρ
 » ὑπόθεσις δικαιοσύνη, καθ' ἣν ἀμυνόμεθα τοὺς προαδικήσαντας, καὶ
 » τὸ δαιμόνιον ταύτη, ὡς ἐπὶ πολὺ, βραβεύει τὰ ἀνθρώπεια, προθυμό-
 » τaton ὃν συμφορὰς ἐλαττώσαι καὶ εἰς τὰ ἀμείνω συνάρασθαι. Κα-
 » λὸν δὲ γνωρίσαι τὸ πάτριον ἡμῶν σχῆμα καὶ αὐτοὺς τοῖς Ἑλλήσιν
 » ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας γενέσθαι παράδειγμα, καὶ παρὰ τε τοῖς οὖσι
 » καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις εὐκλείας ἀειμνήστου μετασχεῖν, ἔργῳ δει-
 » κνύντας, ὡς καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων οὐχ
 » ἡττηται. Σύνθημα δὲ τοῦ πολέμου παιδᾶς καὶ τὰ φίλτατα ποιη-
 » σάμενοι καὶ τὸ ταῦτα διασώσασθαι, εἰς τὴν ἀντίστασιν συνταττώ-
 » μεθα, θεοὺς ἐφόρους ἀρωγούς ἐπικαλεσάμενοι ».

Τοιαῦτα ἀγορεύσας ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν Ἀθηναίους
 καὶ ἐξάρτας αὐτῶν τὸ φρόνημα ἔπεισε ν' ἀγωνισθῶσι καὶ ἀποθάνωσιν
 ὑπὲρ τῶν πατρίων θεῶν καὶ τῶν φιλάτων. Οἱ πολέμιοι φαίνεται ὅτι
 οὐ μόνον τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ χώραν ἐξερχόμενοι ἐλεηλά-
 τουν καὶ ἐδήουν, διὸ ὡς καταλληλότατον πρὸς φθοράν αὐτῶν μέσον
 ἐθεώρησεν ὁ Δέξιππος τὸ νὰ ἐνεδρεύη καὶ ἐπιπίπτῃ κατὰ τῶν ἐπὶ λείαν
 ἐξερχομένων Γόθων ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ ἐκ τῶν ἐν ἐλαιῶνι ἐνεδρῶν,
 ὅπως καταστήσῃ οὕτως ἀδύνατον αὐτοῖς τὴν περαιτέρω ἐν τῇ χώρᾳ
 διαμονήν, τυχὼν δ' εὐκαιρίας νὰ ἐπιπέσῃ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῷ ἄστει
 εὐρισκομένων, τὸ σχέδιον δὲ τοῦτο ἐπέτυχεν ὀλοτελῶς· διότι οἱ Γόθοι
 τοσαύτην ὑπέστησαν ἐξ αὐτοῦ φθοράν, ὥστε ἠναγκάσθησαν οἱ περιλει-
 πόμενοι ἐξ αὐτῶν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Ἀττικὴν, ἀπεπειράθησαν δὲ
 ν' ἀναχωρήσωσι διὰ θαλάσσης· ἐκεῖ ὅμως ἀπαντήσας αὐτοὺς ὁ πρὸς
 βοήθειαν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ στόλου ἀπεύδων στρατηγὸς Κλεόδημος
 τοὺς ἐνίκησε καὶ κατέστρεψε κατὰ κράτος¹, τὰ δὲ λείψανα αὐτῶν διὰ
 ξηρᾶς ἀπῆλθον πρὸς βορρᾶν. Οὕτως ἀπηλλάγη τότε ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ
 τῆς Παλλάδος πόλις τῶν φθοροποιῶν ἐκείνων βαρβάρων χάρις εἰς τὸ

¹ Ζώσιμος, 1, 35 ἐπ. Ζωναρᾶς, 12, 26. Γ. Σύγκελλος, Χρονικ., σ. 747, ἐκδ. Βόννης, Ὁρώσιος, 7, 42, καὶ Λύρ. Βίκτωρ, de caesaribus, κεφ. 33. Ὁ Ζωναρᾶς ἐσφαλμένως καλεῖ τὸν Κλεόδημον μόνον ἐλευθερωτὴν τῶν Ἀθη-
 νῶν· διότι ὁ Τρεβέλλιος Πολλίαν λέγει σαφῶς (Gallieni duo κεφ. 13) Ab
 Atheniensibus duce Dexippo scriptore horum temporum victi
 sunt. κτλ.

ἔτι διαμένον γενναῖον φρόνημα καὶ τὴν φιλοπατρίαν τῶν βαρβαροκτόνων Ἀθηναίων. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, ἀποτελοῦν μίαν τῶν λαμπροτέρων σελίδων τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας καὶ δεικνύον οἷον φρόνημα δύναται νὰ διασφύξῃ καὶ ὁ ὁπωσοῦν ἐλευθερὸς καὶ αὐτόνομος βίος, εἶνε δυστυχῶς ἡ μόνη γενναία τῶν Ἀθηναίων πράξις κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους. Ἐγένετο δ' ἡ εἰσβολὴ αὕτη τῶν Γότθων εἰς Ἀττικὴν ἐπὶ Γαλλικηνοῦ ἐν ἔτει 267, καὶ ὅχι, ὡς ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναράς παραδίδουσιν, ἐν ἔτει 269, τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τοῦ Κλαυδίου κυριαρχίας, ὅπερ λάθος ἤγαγέ τινας τῶν νεωτέρων εἰς τὸ παράλογον συμπέρασμα, ὅτι δις ἐπανειλημμένως ἐκυριεύθησαν αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τῶν βαρβάρων τούτων, ἐν ἔτει δηλ. 267 ὑπὸ τῶν Γότθων καὶ ἐν ἔτει 269 ὑπὸ τῶν Αἰρουλῶν. Διότι ὑπὸ πάντων τῶν ἀρχαίων μία μόνη ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφέρεται, οἱ δὲ Αἰρουλοὶ ἄλλο δὲν ἦσαν ἢ φυλὴ τῶν Γότθων, ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναράς ἔθηκαν τὴν εἰσβολὴν ταύτην εἰς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τοῦ Κλαυδίου ἀρχῆς κατὰ συμπερασμόν, διότι τότε ἀκριβῶς οἱ σκυθικοὶ πόλεμοι εὐρίσκοντο ἐν πλήρει ἀκμῇ¹. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἐλευθερώσαντες τὴν καταληλατηθεῖσαν πόλιν τῶν ἐκ τῆς μάστιγος ταύτης, ἐτίμησαν διαφερόντως τὸν σώσαντα αὐτοὺς Δέξιππον, ἐκλέξαντες αὐτὸν καὶ ἄρχοντα βασιλέα. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἐχρημάτισεν αὐτὸς καὶ ἀγωνοθέτης κατὰ τὰ Παναθηναῖα, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινος ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ ποδοστάτου τοῦ ὑπὸ τῶν υἱῶν αὐτοῦ κατ' ἀπόφασιν τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀνεγερθέντος αὐτῷ ἀνδριάντος². Οἱ Γότθοι εἶχον καταστρέψει κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν τῶν πλείστα ἔργα τέχνης, ἰδίως δὲ μετὰλλινα, καὶ ἄλλην ζημίαν καὶ διαρπαγὴν μεγάλην διέπραξαν συμπαραλαβόντες σὺν τῇ ἄλλῃ λείᾳ ἐξ εὐμετακινήτων ἀντικειμένων καὶ ἀπείρους δούλους. Κατὰ τὴν περιπτώσιν ταύτην τῆς λεηλασίας τῆς πόλεως διηγοῦνται οἱ ἱστορικοὶ καὶ τὸ ἐπεισόδιον, ὅτι «Συναγαγόντες πάντα τὰ ἐν τῇ πόλει βιβλία, καῦσαι ταῦτα ἠθούλοντο, εἰς δὲ τις τῶν συνετῶν παρ' αὐτοῖς» «δοκούντων ἀπεῖρξε τοὺς ἡμοφύλους τοῦ ἐγχειρήματος, φάμενος ὡς

¹ Ἴδε καὶ Ellissen, zur Geschichte Athens, σ. 129.

² Ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἐν ᾗ ἀπαριθμοῦνται καὶ τὰ δημόσια τοῦ Δέξιππου ἀξιώματα, παρὰ Boeckh C. I. gr., τόμ. Α', ἀριθ. 380 σ. 439 ἐπ. ἢ C. I. Attic., III, ἀρ. 716. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἡ βουλὴ τότε συνέκειτο ἐξ 750 (ΨΝ.) μελῶν.

»περί ταῦτα οἱ Ἕλληνες ἀσχολούμενοι πολεμικῶν ἀμελοῦσιν ἔργων
»καὶ οὕτως εὐχείρωτοι γίνονται!». Εὐτυχῶς ὁ βαρβαρικὸς οὗτος συλ-
λογισμὸς τοῦ ἐπέπρωτο πρὸς τιμὴν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν φώτων
τάχιστα ν' ἀποδειχθῇ ἐσφαλμένος ὑπὸ τῆς ἀνδρίας τῶν Ἀθηναίων.

Μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας καὶ ἥττας, οἱ Γότθοι, ἀντὶ
ν' ἀποθαρρυνθῶσιν, ἔτι μᾶλλον ἠρεθίσθησαν καί, μόλις παρῆλθον δύο
ἔτη, ἐπεχείρησαν φεθερώτεροι καὶ πολυαριθμότεροι νέαν ἐπιδρομὴν διὰ
τοῦ Ἑλλησπόντου, τὴν ὁμῶς εἰσέπλευσαν τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον καί,
ἀφοῦ μάτην προσεπᾶθον νὰ κυριεύσωσι τὴν Κασσάνδρειαν καὶ τὴν
Θεσσαλονίκην, μία μὲν αὐτῶν μοῖρα ἐπέδραμε πάλιν τὰ ἑλληνικὰ πα-
ράλια, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ δυνηθῇ νὰ κυριεύσῃ πόλιν τινά, οἱ δὲ λοι-
ποὶ ἀποδιδασθέντες διήλασαν λεηλατοῦντες τὴν Μακεδονίαν μέχρι
Μοισίας, ἐνθὰ ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος ὁ Β' (268—270) κατῴρθωσε
νὰ νικήσῃ αὐτοὺς κατὰ κράτος παρὰ τὴν πόλιν Νάϊσον ἐν ἔτει 269,
ἐξ οὗ ἐπαξίως Γοτθικὸς ἐκλήθη. Τὰ λείψανα τῶν κατασυντριβέντων
βαρβάρων διεσπάρησαν τότε ἀνά τὴν Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν,
δὲν ἐτόλμησαν ὁμῶς νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Θερμο-
πυλῶν, ὥστε καὶ πάλιν ἔμεινεν ἀνέπαφος ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἕως οὗ ὁ
καταδιώκων αὐτοὺς αὐτοκρατορικὸς στρατὸς καὶ ὁ στόλος κατέστρεψαν
καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα λείψανα τῆς ὀλόκληρην τὸ ρωμαϊκὸν κράτος
ἐκ θεμελίων κλονισάσης μάστιγος².

Ἀφοῦ παρῆλθεν ὁ φεθερὸς οὗτος ἐκ βορρᾶ κίνδυνος, ἐπὶ ἡμῖς περὶ-
που αἰῶνα ἡ τε ὅλη Ἑλλάς καὶ αἱ Ἀθῆναι ἀπήλαυσαν διαρκεῶς εἰ-
ρήνην, ἥτις μεγάλως συνέτεινε πρὸς ἀνάρρωσιν τῆς χώρας ἐκ τῶν δει-
νῶν τραυμάτων τῶν κατενεχθέντων αὐτῇ ὑπὸ τῶν ἀγρίων ἐκείνων βαρ-
βάρων. Τὴν ἐξαίρετικὴν τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει θέσιν μαρ-
τυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Σύγκλητος τῆς Ῥώμης τὴν κατὰ Σεπτέμ-
βριον τοῦ 275 γενομένην ἐκλογὴν τοῦ αὐτοκράτορος Τακίτου ἀνήγγειλε
δι' ἐπιστολῶν πρὸς τὴν βουλὴν τῶν Ἀθηναίων, ὡς καὶ πρὸς τὰς τῆς Κο-
ρίνθου καὶ Θεσσαλονίκης³. Αἱ δὲ σχολαὶ τῶν Ἀθηναίων ἐξηκολοῦθουν καὶ

¹ Ζωναρᾶς, 42, 26. πρβ. καὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Εὐναπίου.

² Ζώσιμος, 1, 42, 43—46. Τρεβέλλιος Πολλίων, ἐν βίῳ Κλαυδίου, 5—16.
Εὐτρόπιος, ἐν Σκυθικ. 9, 11. Αὐρήλιος Βίκτωρ, de caesaribus, 34. Ἰδὲ
περὶ τῶν γοτθικῶν ἐπιδρομῶν Gibbon. Decline and Fall of the roman
empire, κεφ. 10 καὶ 11.

³ Πρβ. καὶ Φερδ. Γρηγοροβίου Gesch. Athens, I, σ. 23.

μετὰ ταῦτα ν' ἀκμάζωσι καὶ τόσῳ μείζονα νὰ λαμβάνωσιν ἐν τῇ ἐθνικῇ κόσμῳ σημασίαν, ὅσῳ ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διεδίδετο ἀνά τὴν Ἑλλάδα, αἱ δ' ἐν Ἀθήναις σοφιστικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ καὶ οἱ ἐν αὐταῖς διδάσκοντες ἀπέβαινον ὁ τελευταῖος καὶ ἰσχυρότατος τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ προμαχὼν καὶ ὁ ἐπιμονώτερος πολέμιος τῆς νέας διδασκαλίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη τῆς πόλεως κατάστασις, ὡς καὶ ἡ τῆς ὅλης Ἑλλάδος, οὐσιωδῶς εἶχε βελτιωθῇ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ὥστε ἡ Ἑλλὰς ἀνῆκεν εἰς τὰς εὐπορωτέρας καὶ σχετικῶς ἀκμαιοτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ὅπερ καὶ ὁλόκληρον ἐπιμελέστερον ἐκυβερνᾶτο ἀπὸ τῆς ὑπὸ Διοκλητιανοῦ (284—305) κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς δύο, ἔπειτα δ' εἰς τέσσαρα τμήματα ὑπὸ ἰδίους ἄρχοντας διαιρέσεώς του. Ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εὐημερία ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν μετὰ Λικιννίου καὶ Κωνσταντίνου συμβάντων. Ὅτε δηλ. ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέλαβεν ἐν ἔτει 323 τελευταῖον τὸν πρὸς Λικίννιον περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἀγῶνα, συνήγαγε τὰς ναυτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, συνισταμένας ἐκ 200 πολεμικῶν καὶ 2,000 φορτηγῶν πλοίων, κατὰ τὸ πλεῖστον πλοίων τε καὶ ναυτῶν ἑλληνικῶν, ἐν Πειραιεῖ ὑπὸ τὸν νεαρόν καὶ ἡρώϊκόν αὐτοῦ υἱὸν Κρίσπον¹. Ἡ ἐκλογὴ αὕτη τοῦ Πειραιῶς πρὸς στάθμευσιν τοσαύτης δυνάμεως μαρτυρεῖ ὅτι ὁ τε λιμὴν οὗτος εἶχεν ἀναλάβει ἁπλῶς καὶ δὲν ἦτο οἷον εἶχεν ἰδεῖ αὐτόν ὁ Πausanias κατὰ τὸν δεῦτερον αἰῶνα, καὶ ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον μεγάλαι ἀγοραὶ ἐπιτηδεύων καὶ ἀρκετὴ ἐμπορία· διότι τὸ πλῆθος τῶν ἐπιβατῶν καὶ τὸ στενόχωρον τῶν φορτηγῶν πλοίων ἐβίαζον βεβαίως τὸν στόλον νὰ σταθμεύῃ εἰς μέρη, ἐνθα τὰ ἐπιτηδεύματα προχειρότατα ὑπῆρχον πρὸς πορισμόν. Καὶ ὁ τοῦ Λικιννίου δὲ στόλος ἐξ ἑλληνικῶν τὰ μάλιστα πλοίων συνέκειτο, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἡ θαλασσοπλοΐα καὶ τότε ἦτο πρὸ πάντων ἐν χερσὶ τῶν Ἑλλήνων. Ὑπεβοήθουν δὲ πάντοτε τὴν σχετικὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀκμὴν καὶ τὸ ἐλεύθερον πολίτευμα, αἱ ἐνταῦθα σχολαὶ καὶ τὸ μέγα τῆς πόλεως ἠθικὸν ἀξίωμα, ὥστε διὰ πάντα ταῦτα ἤκμαζεν αὕτη ἐπὶ Κωνσταντίνου (324—337). Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος, εἰ καὶ μεγάλως ἐπροστάτευσεν τὸν χριστιανισμόν, ἐσεβάσθη κατ' ἀρχὰς τὴν ἐνδοξὴν τοῦ ἀρχαίου βίου πρόμαχον πόλιν καὶ ἀπένειμεν αὐτῇ μεγάλαν τιμάν, μαρτυρούσας πολυλῶς τὴν ἰδιαιτέραν εὐνοίαν καὶ τὸν πρὸς τὸ σεμνὸν αὐτῆς ὄνομα

¹ Ζώσιμος, 2, 20 ἐπ.

σεβασμόν αὐτοῦ. Διότι οὐ μόνον διέταξεν ἐτησίαν διαμονήν σίτου μεταξύ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἐκ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀποθηκῶν καὶ ἀπῆλλαξε τοὺς διδασκάλους φόρων τινῶν, βελτιώσας καὶ ἄλλως τὴν θέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ « βασιλεὺς ὢν καὶ κύριος πάντων στρα- » τηγὸς ἐκείνων ἡζίου ἀποκαλεῖσθαι καὶ τοιαύτης εἰκόνας τυγχάνων » μετ' ἐπιγράμματος ἐγάννυτο πλέον ἢ τῶν μεγίστων τιμῶν ἀξιωθείς » κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ¹.

Πότε οἱ Ἀθηναῖοι ἀπένειμαν τῷ Κωνσταντίνῳ τὸ τοῦ στρατηγοῦ ἀξίωμα καὶ ἔδρυσαν αὐτῷ ἀνδριάντα μετὰ τοιαύτης ἐπιγραφῆς δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς, πιθανόν ὅμως εἶνε ὅτι τοῦτο ἐγένετο εἴτε κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος 324, ὅτε ὁ κατὰ Λικιννίου πόλεμος ἐξ Ἀθηνῶν ὤρματο, ἢ ὀλίγον μετὰ ταῦτα, ὅτε ὡς μονάρχης ἐκείνος εὐγνωμονῶν, φαίνεται, καὶ διὰ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἐπικουρίαν καὶ τιμῶν τὴν πόλιν διέταξε τὴν ἐτησίαν τοῦ σίτου διανομήν². Ὁ αὐτὸς ὅμως Κωνσταντῖνος, ὁ τσαυτὴν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐπιδειξάμενος εὖνοϊαν, δὲν ἐδίστασε ν' ἀφαιρέσῃ αὐτάς, ὡς καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἔργα τέχνης διάσημα πρὸς διακόσμησιν τῆς νέας καὶ ἐπωνύμου του πρωτεύουσας, τῆς Κωνσταντινουπόλεως³, ἔθηκε δὲ συγχρόνως καὶ τὰς βάσεις τῆς βεβαίως πτώσεως τοῦ ἐθνικοῦ τῆς Παλλάδος ἄστεως. Τὸ ἀξιολογώτατον τῆς πόλεως ταύτης κόσμημα ἦσαν οἱ πολυάριθμοι ναοὶ καὶ αἱ λοιπαὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας οἰκοδομαί, ἡ δὲ κυριωτάτη αὐτῆς σημασία συνίστατο εἰς τὰς τοῦ ἐθνισμοῦ προμαχούσας φιλοσοφικὰς καὶ σοφιστικὰς σχολάς, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, εἰ καὶ ἐπεδείξατο κατ' ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείαν, ἀργότερα ἐκηρύχθη φανερά ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ὑπῆρξεν ὁ ἰσχυρότατος μοχλὸς τῆς ταχείας ὑπεροχῆς καὶ κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅτε πρῶτος ἀναγνωρίσας αὐτὸν ὡς ἐπίσημον τοῦ κράτους θρησκείαν ἀντὶ τῆς μέχρι τότε ἐθνικῆς, ὅπερ κατήνεγκε

¹ Ἐν Ἐγκωμίῳ εἰς Κωνσταντῖνον, σ. 8, ἐκδ. Spanheim. πρβ. Εὐνάπιον ἐν βίῳ Αἰδεσίου, σ. 22, ἐκδ. Boissonade καὶ Κώδικ. Θεοδοσ. 13, 3, 1 καὶ 2.

² Ὅποια ἄγνοια τῆς ἱστορίας ἐπεκράτει κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ μεσαιῶνος χρόνους, δεικνύει ὁ κατὰ τὴν ιδ'. ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας χρονογράφος Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὅστις, παρανοήσας τοὺς ἀνωτέρω λόγους τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ Φραγκοκρατίας καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν συμπεραίνων, γράφει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπένειμε τῷ στρατηγῷ τῶν Ἀθηναίων τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀξίωμα! Τόμ. Α', σ. 239, ἐκδ. Βόννης.

³ Γεώργ. Κοδινὸς ἐν σ. 29 ἐκδ. Παρισίων, ἢ 53 ἐκδ. Βόννης.

κατὰ τῶν Ἀθηνῶν τὸ τελευταῖον καίριον καὶ θανάσιμον τραῦμα. Ἐκτός δὲ τούτου εὐθὺς μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Δικιννίου καὶ τὴν ἐν τῷ θρόνῳ ἐξασφάλισίν του ἐξέδωκεν ἐπὶ πολλὰ κατὰ συνέχειαν ἔτη σειράν διαταγμάτων, δι' ὧν ὅτε μὲν ἀπηγόρευε τοῖς ἔθνικαῖς τὸ θύειν, τούτέστιν αὐτὴν τὴν ἐξάσκησιν τῆς θρησκείας των, ὅτε δ' ἀφήρει τὰ ἔθνικὰ ἱερὰ τὰς κτήσεις των καὶ παρεχώρει αὐτάς τοῖς χριστιανοῖς, καὶ διὰ παντός μέσου προσεπάθει ν' ἀποθαρρύνῃ μὲν τοὺς ἔθνικοὺς, ἀποκλείων αὐτούς καὶ τῶν πολιτικῶν ἀξιομάτων, νὰ ἐμψυχώσῃ δὲ καὶ ἐπικρατοῦσαν νὰ καταστήσῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, προβάλλας τελευταῖον καὶ μέχρι συστηματικῆς καταδιώξεως τῶν ἔθνικων, «Τὰ τε τῶν ἱερῶν εὐφρανέστατα καταστρέφων καὶ τὰ τῶν χριστιανῶν ἀνεγείρων οἰκήματα»¹.

Ἐτι δὲ συστηματικώτερον καὶ μετὰ φανατισμοῦ τοὺς μὲν ἔθνικοὺς κατεδίωξε τοὺς δὲ χριστιανοὺς ἐκ παντός τρόπου ἐπροστάτευσεν ὁ ἐκ τοῦ υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ διαδόχων Κωνσταντῖος (337—361). Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, κατέπληθον διὰ μεγάλων ἀγώνων ἀποκαταστήσας τὴν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ πρὸς εὐκολωτέραν διοίκησιν διασπασθεῖσαν ἐνότητα τοῦ ἀπεράντου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποθνήσκων διήρπασε πάλιν αὐτὸ ἐν ἔτει 337 μεταξὺ τῶν τριῶν ἐπιζώντων υἱῶν του Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνου Β' (337—340) καὶ Κωνσταντος (337—350), ἡ δὲ Ἑλλάς ἀνήκειν εἰς τὴν μερίδα τοῦ Κωνσταντος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 350, ἐκλιπόντων τῶν δύο ἀδελφῶν του, ἐμονάρχησε μέχρι 361 τοῦ πάλιν ἐνωθέντος κράτους ὁ Κωνσταντῖος. Τότε δὴ αἱ ὑπ' αὐτοῦ καταδιώξεις τῆς ἔθνικῆς θρησκείας καὶ ἐν Ἑλλάδι ἦσαν τοιαῦται, ὥστε καὶ ἐν Ἀθήναις εἶχε παύσει πᾶσα δημοσία ἐξάσκησις τῆς ἔθνικῆς λατρείας, τὸ δ' ἀκόλουθον διάταγμα αὐτοῦ μαρτυρεῖ περὶ τῆς αὐστηρότητος καὶ τοῦ φανατισμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου². «Ἐδοξεν ἡμῖν,

¹ Εὐνάπιος ἐν Αἰδεσ. σ. 461 ἐκδ. Παρισίων καὶ Θεοφάν. ἐν Χρον. 1, 34.

² Τὸ πρωτότυπον λατινικὸν κείμενον, περιλαμβανόμενον ἐν Κώδικ. Θεοδοσ. βιβλ. 16ῳ, τίτλ. 10ῳ, νόμ. 4ῳ, ἔχει ὡς ἐξῆς. Placuit omnibus locis atque urbibus universis claudi protinus templa, et accessu vetitis omnibus licentiam delinquendi perditis abnegari. Volumus etiam cunctos a sacrificiis abstinere. Quod si quis aliquid forte hujus modi perpetraverit, gladio sternatur; facultates etiam perempti fisco decernimus vindicari; et similiter adfligi rectores provinciarum, si facinora vindicari neglexerint. Ἴδε διεξοδικῶς καὶ μετὰ πασῶν

» λέγει, ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ πόλει κλεισθῆναι τοὺς ἐθνικοὺς νατοὺς τούν-
 » τεῦθεν καί, ἀπαγορευομένης πᾶσι τῆς εἰς αὐτοὺς εἰσόδου, κωλύειν τοὺς
 » ἀπολωλότας ἀμαρτάνειν. Πρὸς δὲ ἐπιθυμοῦμεν ἀπέχεσθαι σύμπαν-
 » τας θυσιῶν, εἰ δέ τις ἄλλως πράττοι, ξίφει ἀναιρείσθω καὶ τὴν οὐ-
 » σίαν τοῦ φονευθέντος δημεύεσθαι κελεύομεν. Ὅμοίως δὲ κολαζέσθω-
 » σαν καὶ οἱ κατ' ἐπαρχίας διοικηταί, ἐὰν ἀμελῶσι κολάζειν τοὺς
 » ἀμαρτάνοντας». Τὸ σκληρὸν ὁμῶς τοῦτο καὶ ὑπερδρακόντειον διά-
 » ταγμα τοῦ φανατικοῦ Κωνσταντίνου οὐδέποτε βεβαίως ἐξετελέσθη κατὰ
 » γράμμα ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων ὑπαλλήλων, αἵτινες ἦσαν φιланθρωπότε-
 » ροι ἐκείνου καὶ ἐβλεπον ἐπὶ τόπου τὰς δυσκολίας τῆς πλήρους ἐφαρμο-
 » μογῆς του, δὲν ἔπεται ὁμῶς ἐντεῦθεν ὅτι καὶ οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη,
 » ὡς φρονεῖ ὁ Γιββων¹.

Ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κτίσις, ἥτις ὑπὲρ πάντα τὰ
 λοιπὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομα ἐκεί-
 » νου, καὶ ἡ ἐν αὐτῇ μεταθέσις τῆς κυβερνητικῆς ἐδρας οὐχ ἦτον ἐβλα-
 » ψαν τότε τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν γνήσιον Ἑλληνισμόν, εἰ καὶ βραδύ-
 » τερον συνέτειναν εἰς τὴν διάσωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν βαρβαρικῶν
 » ἐπιδρομῶν². Βεβαίως ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ὁ Κωνσταντίνος ἀνέδειξε
 τὴν Κωνσταντινουπόλιν πρωτεύουσαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἦτο ὅτι
 τὴν Ἀνατολὴν εἶχε γνωρίσει ζωτικωτέραν τῆς Δύσεως καὶ ἀσυγκρί-
 » τως μᾶλλον πεπολιτισμένην, ἡ χρειᾶ ὁμῶς, ἣν δι' αὐτοῦ ἔλαβεν ἡ
 Ἀνατολὴ καὶ ὅλον τὸ κράτος, ἦτο χριστιανική, ὁ δὲ χριστιανισμὸς
 ἦτο τότε ὁ ἀμειλιχώτερος διώκτης καὶ ἀντίπαλος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ
 ἔθνισμοῦ, ἄρα καὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐκτὸς τούτου ἐν Κωνσταντινουπόλει
 συνεκεντρώθησαν τῷ χρόνῳ πᾶσαι αἱ τῆς Ἀνατολῆς τόσον ποικίλαι
 ἐθνολογικῶς δυνάμεις, ἐκείθεν δ' ἐξῆλθον βραδύτερον τὰ διατάγματα
 ἐκείνα τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἀτινα ἔρριψαν τὰς Ἀθήνας
 εἰς αἰῶνων θάνατον καὶ ἀφάνειαν. Οὐχ ἦτον ἐν τῷ μεταξύ αἱ Ἀθη-
 » ναι ἐξηκολούθουν νὰ εἶνε ἡ ἀξιολογώτερα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ
 ἀντιπρόσωπος καὶ πρόμαχος, τοιαύτη δὲ καὶ ἐθεώρειτο ἡ πόλις αὕτη ὑπὸ

τῶν μαρτυριῶν περὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸν *Lasaulx*, der Unter-
 » gang des Hellenismus, ἐν Μονάχῳ, 1854, σελ. 30. ἐπ.

¹ Gibbon, Decline and Fall.... κτλ. κεφ. 21.

² Τοιαῦτα φρονεῖ περὶ τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὠφελείας τῆς Ἑλλάδος
 κατὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ὁ Φερδινάνδος Γρηγορόβιος, *Gesch. Athens*
 τόμ. Α', σ. 25.

τῶν ἐθνικῶν, ὡς τὰ Ἱερουσόλυμα ἦσαν τὸ προσκυνητήριον τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων, διὸ ἀπέσπα πάντοτε τὴν ἰδιόζουσαν προσοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ μετριοπαθέστεροι τῶν ὁποίων ἐπεδείξαντο σέβας καὶ εὐλάβειαν πρὸς τὴν σεμνὴν καὶ μεγαλύνουμον τῆς Παλ-λάδος πόλιν, τινὲς δ' ἐπεχείρησαν καὶ διὰ πρακτικωτέρου τρόπου νὰ βελτιώσωσι τὴν κατάστασιν αὐτῆς. Λόγῳ χάριν Κώνστας ὁ ἀδελφὸς καὶ συνάρχων τοῦ φανατικοῦ καὶ μικροῦ Κωνσταντίου, ἐδωρήσατο τοῖς Ἀθηναίοις σῖτόν τε καὶ «νῆσους οὐκ ὀλίγας οὐδὲ μικρὰς εἰς ἀπα-» γωγὴν φόρου», χαριζόμενος τῷ σοφιστῇ Προαιρεσίῳ¹. Τὸ δὲ ἀνώτατον ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτήριον εἶχε μὲν ἀπολέσει κατὰ τὸν τέταρτον αἰ-ῶνα μέγα μέρος τῆς σπουδαιότητος καὶ ἀξίας του καὶ οἱ ἐν αὐτῷ διδά-σκοντές τε καὶ διδασκόμενοι ἤσχολοῦντο μᾶλλον περὶ λόγους κενούς καὶ συστάσεις κομμάτων ἐκ μικροφιλοτιμίας καὶ συμφέροντος, διάγον-τες καὶ βίον ἀνειμένον καὶ ἀκόλαστον, ὡς ἐκ τῶν περιγραφῶν τῶν συγ-χρόνων Λιβανίου καὶ Εὐναπίου πληροφοροῦμεθα², οὐχ ἥττον ὅμως, καὶ οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαὶ ἔχαιρον τὴν καλλίστην καὶ μεγίστην φήμην ἐν τῷ τότε κόσμῳ καὶ ἐνταῦθα συνέρ-ρεον πρὸς ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν πανταχόθεν πάσης θρησκείας καὶ παντὸς ἔθνους οἱ φιλομαθεῖς· διότι ἐνταῦθα ἐδίδασκον ἢ διέτριβον οἱ ἐπιση-μότατοι τοῦ τότε καιροῦ σοφισταὶ καὶ λόγιοι. Οὕτως ἐδίδασκον ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Κωνσταντίνου ὁ ἐπὶ εὐγλωττίᾳ περιβόητος σοφιστὴς Προαιρεσίος, ὅστις τοσαύτην πανταχοῦ ἔχαιρε φήμην, ὥστε, ὅτε ἀργότερα, ἐν ἔτει 345 πιθανῶς, προσκληθεὶς ἴσως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως ἀποβάντος καὶ ἐν Γαλλίᾳ διαμέ-νοντος Κώνσταντος νὰ μεταβῇ παρ' αὐτῷ, διέβη διὰ Ῥώμης, οἱ Ῥω-μαῖοι τοσοῦτον ἐκολακεύθησαν ἐκ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης, ὥστε ἀνή-γειραν αὐτῷ ἀνδριάντα μετὰ τῆς πομπώδους ἐπιγραφῆς: «Ἡ βασιλεὺς τοῦ κράτους Ῥώμῃ τῷ βασιλεῖ τῆς εὐγλωττίας»³.

Ὅτε δ' ὁ σοφιστὴς οὗτος ἐπανέκαμψεν εἰς Ἀθήνας, ἔφερε μεθ' ἑαυ-τοῦ καὶ τὸ διάταγμα τοῦ Κώνσταντος, δι' οὗ παρεχωροῦντο τοῖς Ἀθη-ναίοις πρὸς κάρπωσιν τῶν εἰσοδημάτων νῆσοι τινες, ἄγνωστον ποῖαι,

¹ Εὐνάπιος ἐν βίῳ Προαιρεσίου, σ. 90, ἐκδ. Boissonade.

² Ἰδε Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ Opera, τόμ. Α', σ. 327 ἐπ. ἐκδ. Morelli πρὸς δὲ καὶ Κ. Σάβα «Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν», Ἐν Παρίσις, 1879 σ. σσβ'.—σσιγ'.

³ Λατινιστί, Regina rerum Roma regi eloquentiae.

διό ἐξελέγη ὑπὸ τῶν εὐγνωμονούντων Ἀθηναίων στρατοπεδάρχης¹, ἀξίωμα κατὰ πρῶτον ἀναφαινόμενον ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἱστορίᾳ. Συγχρόνως δὲ περίπου διέτριβεν ἐν Ἀθήναις διδάσκων καὶ ἕτερος περιβόητος σοφιστής, ὁ Λιθάνιος, πρὸς ἀκρόασιν τοῦ ὁποίου ἄπειροι πανταχόθεν συνέρρεον ἐνταῦθα νεοί. Τότε διέτριψεν ἐν Ἀθήναις χάριν σπουδῆς καὶ ὁ μετὰ ταῦτα μέγας τῶν ἐθνικῶν προστάτης καὶ ἐνάρετος αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, κατὰ τὸ ἔτος 355, ἀπὸ Ἰουνίου περίπου μέχρι τῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς καίσαρα προαγωγῆς του· « Ἰουλιανὸς δὲ » καὶ τὴν οἰκίαν ὁ συγγραφεὺς Ἀθήνησιν ἐώρα, λέγει ὁ Εὐνάπιος, μι-
 » κρὰν μὲν καὶ εὐτελῆ τινα, Ἑρμοῦ δὲ ὅμως καὶ Μουσῶν περιπνεύσαν. ...² » Ἐνταῦθα ἐγνώρισε δύο ἄλλους ἐπίσης περιφανεῖς μετὰ ταῦτα γενομένους ἄνδρας, τότε δὲ σπουδάζοντας εἰσέτι, τὸν Μέγαν Βασίλειον καὶ Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ἐνταῦθα δέ, ἐν τῇ θίᾳ τῶν ἀπαρμιλλήτων τῆς τέχνης ἔργων, ἅτινα περιλειπόμενα εἰσέτι ἐκόσμου τὰς ἐθνικὰς Ἀθήνας, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίρροιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἦν ἐπιμελῶς ἐσπούδασε, συνέλαβε τὸ καὶ πρότερον ἐν αὐτῷ ρίζας λαβὼν μέγα καὶ γενναῖον, ἀλλ' ἀδύνατον καὶ μάταιον, δυστυχῶς, σχέδιον τῆς ἀναζωογονήσεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τοῦ ἀρχαίου βίου. Ὅχι διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀναμορφωτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν παρακμὴν καὶ κατὰπτωσιν τοῦ πρὸς ἀναμόρφωσιν καὶ ἀναζωογόνησιν προωρισμένου στοιχείου, ἀπέτυχον αἱ πράγματι ἥρωικαὶ τοῦ κλασικῶν φρονημάτων Ἰουλιανοῦ προσπάθειαι³. Ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο ἐκ τῶν τραγικῶν ἐκείνων ὄντων, ἅτινα εἰς τὰ μεθόρια δύο ἐποχῶν ἱστάμενα, ἀντὶ τολμηρῶς νὰ περιπτυχθῶσι τὸ μέλλον καὶ τούτου τὰ συμφέροντα νὰ ἐπιδιώξωσι, στρέφονται πρὸς τὰ ὀπίσω, ἰσχυρότερον ὑπὸ τοῦ παρελθόντος ἐλκυόμενα καί, ἐνῷ προσπαθοῦσι νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν προσδεύουσαν τῶν γεγονότων ἀνάπτυξιν, κατασυντρίβονται ὑπὸ μοιραίου καὶ ἰσχυροτέρου βραχίονος. Πῶς ὁ Ἰουλιανὸς περιῆλθεν εἰς τοιαύτην θέσιν εἶνε εὐκολον ψυχολογικῶς νὰ ἐρμηνευθῇ. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ συναγωνιστοῦ καὶ ἀπολογητοῦ αὐτοῦ Ἀμμια-

¹ Εὐνάπιος ἐν βίῳ Προαίρεσις ἐκδ. Boissonade, σ. 90.

² Εὐνάπιος ἐν βίῳ Ἰουλιανοῦ, σ. 483, 5.

³ Περὶ Ἰουλιανοῦ, ἐκτὸς ἰδιαίτερων μονογραφιῶν, κάλλιστα ἐπραγματεύθησαν ὁ Gibbon ἐνθ. ἄνωτ., κεφ. 19, 22—24· ὁ Lasaulx, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 59 ἐπ. 62 ἐπ. καὶ μετὰ πολλῆς χάριτος ὁ ἡμέτερος Κ. Παπαρρηγόπουλος Ἱστορ. τοῦ ἑλλ. ἐθνους τόμ. Β', σ. 642—649 ἐκδ. α'.

νοῦ, ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο ἀνὴρ φύσει ἡρώϊκός καὶ μεγαλοφυΐης¹, χαρακτηρ μέγας, ὅστις ἐν ἐποχῇ νάνω τυχῶν πολλαχῶς ἐκακώθη καὶ παρεμορφώθη ἀντὶ ἡρώως ῥήτωρ γενόμενος. Ἡ ἔμφυτος ζωηρότης καὶ ἰσχύς τοῦ πνεύματός του, δι' ὧν ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ Ἀχιλλέως ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου θ' ἀπέβαινε ὁμοίως των, περιέπεσον ἐν τῇ ἐποχῇ του εἰς χεῖρας τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς σοφιστικῆς, αἵτινες ἀπὸ ἀνδρὸς τῶν πράξεων μετέβαλον αὐτὸν εἰς φίλον τῶν λόγων, κατεβίβασαν τὴν ἡρώϊκὴν αὐτοῦ φιλοδοξίαν εἰς κουφότητα καὶ δημοκοπίαν, διέστρεψαν τὴν ἐλαστικότητα τῆς ψυχῆς του εἰς ἀμετάτρεπτον ἐπιμονὴν καὶ παρεμόρφωσαν τὴν τόσο ἀγαθὴν φύσιν του δι' ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων μέχρι μονομανίας καὶ ὑποχονδρίας². Ὁ τότε χριστιανισμός, εἶον αὐτὸς τὸν ἐγνώρισε διὰ τῶν περὶ αὐτόν, οὐδόλως συνῆδε τῇ φύσει του, αἱ δὲ τρομεραὶ μαιφονίαι τῶν συγγενῶν του χριστιανῶν αὐτοκρατόρων κατ' ἀλλήλων καὶ ἡ ἀπάνθρωπος πίεσις καὶ καταδιώξις τῶν ἐθνικῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκέρδησαν τὸν εὐαίσθητον Ἰουλιανόν ἐτι μᾶλλον ὑπὲρ τῶν πασχόντων ἐθνικῶν. Ἀντὶ ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους ἔτυχε διδασκάλων τοῦ γραμματικοῦ Νικοκλέους, τοῦ νεοπλατωνικοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ σοφιστοῦ Λιβανίου, αἵτινες, ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ αὐτοὶ τρεφόμενοι καὶ ἐξ ἐκείνης τὴν ἑαυτῶν σοφίαν ἀρύόμενοι, οὐδαμῶς ἄλλως ἐγνώριζον νὰ κορέσωσι τὴν διψῶσαν αὐτοῦ φαντασίαν ἢ δι' εἰκόνων τῆς παρελθούσης λαμπρότητος, πρὸς ὧν τὴν ἀπομίμησιν προέτρεπον αὐτόν³. Οὗτοι ἀνεγίνωσκον μετ' αὐτοῦ τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς λοιποὺς μεγάλους τῆς ἀρχαιότητος ποιητὰς καὶ πεζογράφους, προέτρεψαν αὐτόν νὰ μνηθῇ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια⁴, ἔλεγον αὐτῷ ὅτι ἐν τῇ θρησκείᾳ πρέπει ν' ἀποφεύγῃ τις πάντα νεωτερισμόν, ὅτι αἱ τῶν Μουσῶν τέχναι εἶνε ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τῆς τῶν Μουσῶν λατρείας, ὅτι σὺν τῇ πατρίᾳ θρησκείᾳ ἐμαράνθησαν καὶ ἡ ἀρχαία φιλολογία καὶ τέχνη καὶ αὐτὴ ἡ πολιτεία καὶ ὁ

¹ Ἀρμιανὸς ἐν 25, 4, 1: Vir profecto herōicis commemorandus ingeniis. Πρβ. καὶ 26, 1, 5.

² Ἀρμιανὸς ἐν 22, 13. 25, 1, 4, 16. 26, 1, 5. Γρηγόρ. Ναζιανζηνός, ἐν λ. Ε', 23, σ. 162, Α.

³ Σωκράτης ἐν 3, 1. Σωζόμενος ἐν 5, 2. Λιβάνιος ἐν λόγ. Α', σ. 24 ἐπ. 376, 359 ἐπ. 528. Εὐνάπιος ἐν βίῳ Μαξίμου, σ. 47 ἐπ. ἐκδ. Boissonade.

⁴ Εὐνάπιος ἐν βίῳ Μαξίμου, σ. 52 ἐκδ. Boissonade.

βίος καθόλου¹, και ὅτι οὗτος προώριστο ὑπὸ τῶν θεῶν «ἐπανάξειν τὰ πάτρια». Τοιαύτη λοιπὸν ἀγωγή καὶ ἡ βαθεῖα ἐντύπωση, ἣν παρήγαγον παρ' αὐτῷ τὰ τε ἄπειρα καὶ ἀπαραιμύλητα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ τὰ προϊόντα τῆς πνευματικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀναπτύξεως καὶ αὐτὴ ἡ σκιὰ τοῦ σωζομένου ἔτι ἐν Ἀθήναις ἀρχαίου βίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ταῦτα πάντα ἐνέβαλον τῷ ἐπιχειρηματίᾳ καὶ φιλοδόξῳ Ἰουλιανῷ τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν, ἅμα τύχῃ εὐκαιρίας, νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ἀρχαῖον βίον καὶ τὸ πάτριον τῶν Ἑλλήνων θρησκειμα. Ὑπὸ τοιούτων δ' ἐμφορούμενος ἰδεῶν καὶ οὕτως ὦν διατεθειμένος, ἐγκατέλιπε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 355 τὴν εἰρηνικὴν σκιάν τῆς Ἀκαδημείας καὶ τὰς προσφιλεῖς τοῦ Ἀθήνας, ἵνα ὡς καῖσαρ ἀναλάβῃ τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ Κωνσταντίου ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ διοίκησιν τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ τοῦ κράτους τμήματος. Ὅπως κερδήσῃ δ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ πάντας καὶ ἐπωφεληθῇ προσηκόντως τὰς περιστάσεις, φανερὰ μὲν ἐκήρυττεν ὅτι ἦτο χριστιανὸς καὶ ἐπρίσβευε τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους θρησκείαν, ἐσωτερικῶς ὅμως ἐμελέτα πάντοτε πῶς νὰ ἐμψυχώσῃ καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν καὶ τὸν ἐθνικὸν βίον, στηριζόμενος ἰδίως εἰς τὴν σύμπραξιν τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἥς οἱ κάτοικοι ἦσαν εἰσέτι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐθνικοί. Ὡς καῖσαρ δέ, ἀφοῦ πρῶτον ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἐν Λευκετίᾳ, τοῖς νῦν Παρισίοις, ἐδρας του, ἀπέκρουσε καὶ ἐσωφρόνισε τοὺς εἰσβαλόντας Γερμανοὺς, ἐξηκολούθει κατὰ τὴν εἰρηνικὴν τοῦ ἐν Λευκετίᾳ διαμονὴν πάντοτε παρασκευαζόμενος καὶ ἐνεργῶν ἐν κρυπτῷ πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ σχεδίου του. Ὅτε δ' αἱ Ῥωμαῖκαὶ λεγεῶνες, δυσχερεστηθεῖσαι κατὰ τοῦ Κωνσταντίου, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν καὶ ἄκοντα αὐγουστον, ἦται αὐτοκράτορα, ἀπέβαλεν ὁλοτελῶς τὸ προσωπεῖον, ἐκηρύχθη φανερὰ τῶν ἐθνικῶν προστάτης καὶ ἐξεκίνησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸν Κωνσταντῖον. Κατὰ τὴν στρατείαν ταύτην φθὰς εἰς Πάννονίαν, ἐπέμψεν ἐντεῦθεν ἐπιστολάς εἰς Ἀθήνας, εἰς Σπάρτην καὶ εἰς Κόρινθον, ἐν αἷς, δικαιολογῶν τὴν διαγωγὴν του καὶ ἐκτιθέμενος τὰ σχέδιά του, ἐπεκαλεῖτο τὴν συνδρομὴν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀνιδρυσιν τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ ἀναβίωσιν τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος· συγχρόνως δὲ διέταξεν ἄνοιχθῶσιν οἱ κεκλεισμένοι ἐθνικοὶ ναοί, ν' ἀνιδρυθῶσιν οἱ καταρριφθέντες καὶ νὰ ἐπιτραπῇ ἡ τῶν θεῶν λατρεία, ὡς ἦτο πρότερον. Οἱ

¹ Ἰουλιανὸς ἐν ἐπιστολ. 63, σ. 453 B. Λιβάνιος ἐν λόγ. Α', σ. 405, 532, 5. ἐπ. 2 ἐπ. καὶ Γ', σ. 437, 2. Ἴδε καὶ Lascoux ἐνθ. ἀνωτ., σ. 59.

δ' Ἕλληνες χαράς καὶ ἐνθουσιασμοῦ πλησθέντες ἐπεμψαν πάραυτα πρὸς δεξιῶσιν τοῦ σωτῆρός των πρεσβείας, αἵτινες συνήντησαν αὐτῶ ἐν Σιρμίῳ, καί, ζῶντος ἔτι τοῦ Κωνσταντίου, ἠνεώχθησαν ἐν Ἀθήναις οἱ κεκλεισμένοι ναοὶ καὶ ἐπανελήθη ἡ ἀπηγορευμένη τῶν πατρίων θεῶν λατρεία. Ἐπὶ Ἰουλιανοῦ (360—362) τοσαύτη ἐπεκράτησεν ἐμψύχωσις τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ θεραπεία αὐτοῦ, οἷα ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἦτα ἄγνωστος. Τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἐπανέκτησαν τὴν πρῶτην μεγάλην σημασίαν των, αἱ τελεταὶ καὶ ἑορταὶ πᾶσαι ἀνενεώθησαν λαμπρότεραι καὶ πολυτελέστεραι καὶ οἱ βωμοὶ ἐκάπνιζον ἀδιάκόπως χάρις εἰς τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ φιλοτιμίαν τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅστις ἕνεκα τῆς πολυθείας τελευταῖον μέχρι καταπίεσεως τοῦ ἀντιδρῶντος χριστιανισμοῦ εἶχε προβῆ. Ἡ ἀναβίωσις ὅμως αὕτη τῆς πατρικοῦ θρησκείας καὶ ὁ ἐνθουσιασμός τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξαν βραχέα καὶ παροδικά· διότι μετὰ δύο ἔτη ὁ μέγας καὶ ἐνθουσιώδης αὐτῶν προστάτης ἔπεσε μαχόμενος κατὰ Περσῶν καὶ ὁ ἰδίων ζωτικῶν δυνάμεων στερούμενος ἔθνισμός πάλιν ἐμαράνθη καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πρότεραν του κατὰστασιν, ἅφ' ὅτου μάλιστα ὁ τοῦ Ἰουλιανοῦ διάδοχος Ἰοβιανὸς κατήργησε τὰς ἀπονεμηθείσας τοῖς ἔθνεσι προνομίας καὶ ἐκήρυξεν ἀνεξιθρησκείαν. Δὲν ἤθελε δ' ἴσως ὑπερισχύσει καὶ διαρκῶς ἀναβιώσει ὁ ἔθνισμός, καὶ ἂν ἐπὶ μακρὸν ἔτι ἔζη ὁ προστάτης αὐτοῦ Ἰουλιανός, ἕνεκα τῆς τότε αὐτοῦ καταστάσεως. Ἡ ἀγαθὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ πρόθεσις καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐπιδίωξε τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς, εἶνε τῷ ὄντι πολλοῦ θαυμασμοῦ ἄξια, ὡς δεικνύοντα ἀγαθὴν τοῦ ἀνδρός πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα διάθεσιν, ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἀτυχὴς ἐκεῖνος ἥρως ἐξέλαβε τὸν σύγχρονον κόσμον, καὶ ὀλόκληρον τὸ πρὸς ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ σχέδιον, ἦσαν ἐσφαλμένα καὶ ἀτυχῆ.

Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν θρησκεῖμα ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τόσον ἐφθαρμένον καὶ παρημελημένον ἅφ' ἑαυτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων του ὀπαδῶν, ὥστε ἡ ἀναβίωσις αὐτοῦ ἀπέβαινε ἐντελῶς ἀδύνατος. Ἦδη ἀπὸ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος ἡ φιλοσοφία εἶχε κατενέγκει τὸ θανατηφόρον κατὰ τῆς πολυθείας τραῦμα, ὁ δ' ἑλληνικὸς λαὸς εἶχε διαιρεθῆ ὡς πρὸς τοῦτο ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὡς συμβαίνει ἐν παντὶ διεφθαρμένῳ καὶ καταπεπτωκότι συστήματι, εἰς δύο διαφόρους ἀνθρώπων τάξεις, εἰς τοὺς ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντας καὶ ἀπιστοῦντας, οἵτινες ἦσαν καὶ οἱ πλείστοι ἕνεκα τῆς διανοητικῆς τοῦ λαοῦ ἀναπτύξεως, καὶ εἰς τοὺς φανατικούς πιστούς, οἵτινες ὅσα μᾶλλον ἡ θρησκεία αὐτῶν παρη-

μελεῖτο καὶ ἐκινδύνευε, τόσῳ δεισιδαιμονέστεροι καὶ φανατικώτεροι ἀπέβαινον, καταφεύγοντες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των καὶ εἰς πᾶν εἶδος γοητείας καὶ μαγείας, ὅπως διεγείρωνσιν εὐλάβειαν καὶ σεβασμὸν ἐν ταῖς τῶν ἄλλων ψυχαῖς. Κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ τοιαύτη κατάστασις τῆς θρησκείας εἶχε παρὰ πολὺ ἀναπτυχθῇ, ὥς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ τὸ μὲν ἐκ τῶν ὀλίγων μετὰ ταῦτα θερμῶν καὶ κατεπειγουσῶν συμβουλῶν τοῦ Πλουτάρχου πρὸς εὐλάβειαν, τὸ δὲ ἐκ τῶν σκωμμάτων καὶ χλευασμῶν τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τῶν ἄρῶν τῶν χριστιανῶν μαρτύρων. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἐχειροτέρευσε, ἐννοεῖται, ἡ κατάστασις αὕτη ἀργότερα, ὅτε πρὸς τῇ ἐπιτεινομένῃ καὶ μᾶλλον διαδιδομένῃ καταπτώσει τῆς πολυθείας προστετέθη καὶ ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ διάδοσις καὶ ὁ ἐκ τῶν καταδιώξεων τῶν αὐτοκρατόρων φόβος, ἅτινα σπουδαίως εἶχον ταραξοῖ τὰς ἤδη λίαν σαθράς τῶν ἐθνικῶν πεποιθήσεις, παρὰ τοῖς πολλοῖς τοῦλάχιστον αὐτῶν, ὥστε τὸ ὄνειρον τοῦ Ἰουλιανοῦ, νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀκμὴν τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τοῦ ἀρχαίου βίου, ἦτο μὲν ὥραϊον καὶ εὐφάνταστον, ἀλλ' ὄνειρον πάντοτε, πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ὁποίου μᾶτην κατεξόδευσεν ἀφειδέστατα πάντα τὰ μέσα. Ἐπραττε κατὰ τὴν ὥραϊαν τοῦ ἡμετέρου Παπαρρηγοπούλου παραβολὴν¹, ὥς » ἐραστῆς παράφρων ἰστάμενος ἐνώπιον τοῦ πτώματος ἐρωμηνῆς περι- » ποθήτου ἐφαντάζετο ὁ ταλαίπωρος ὅτι δύναται διὰ τῶν ἀσπασμῶν » αὐτοῦ καὶ τῶν περιπτύξεων νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς σῶμα νεκρὸν » σῶμα σῶζον μὲν εἰσέτι καλλομένη ἀπαράμιλλον, ἀλλ' ἄψυχον ».

Ἦναγκάσθημεν νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ Ἰουλιανῶς καὶ τῆς πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς πολυθείας ἀποπειρας αὐτοῦ, διότι ἀκριβῶς ἡ ἀποτυχία τῆς ἀποπειρας ταύτης ἐπὶ ἡνεγκεν ὀριστικῶς τὴν πτώσιν τοῦ ἐθνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὐ κυριώτατος, μόνος σχεδόν, προμαχὼν ἦτο τότε ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἥτις μετὰ βραχείαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνάλαμψιν ὥς πόλις τῶν ἐλληνικῶν θεῶν καὶ ἔδρα τῶν Πιερίδων ἤρξατο ἔκτοτε ἀκρατήτως ἐπὶ τὴν ἀφάνειαν καὶ τὴν πτώσιν της ὥς τοιαύτη βαίνουσα.

Ἐκ τῶν μέτρων, τὰ ὅποια ὁ Ἰουλιανὸς πρὸς περιορισμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ἔλαβε, τὸ σκληρότατον καὶ διὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν μεῖζον ἔχον ἐνδιαφέρον ἦτο τὸ περιβόητον ἐκεῖνο καὶ τοσοῦτον βαρὺ διὰ τοὺς χριστιανούς διάταγμα, δι' οὗ ἀπηγορεύετο αὐτοῖς τὸ σπουδάζειν

¹ Ἱστορ. ἑλλην. ἔθνους, τόμ. Β'. σ. 644. ἐκδ. Α'.

καὶ ἀσχολεῖσθαι περὶ ἐπιστήμᾳς καὶ ἐλευθερίους τέχνας. Ὁ τότε ἐν Ἀθήναις διδάσκων χριστιανὸς σοφιστὴς Προαιρέσιος, καίπερ βητῶς ἐξαιρούμενος ἐν τῷ διατάγματι ἐκείνῳ, δὲν ἠξίωσεν ἐν τούτοις νὰ διδάσκη τοῦ λοιποῦ καὶ ἐγκατέλιπεν ἐκουσίως τὸ διδασκῆριον¹. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο οὐ μόνον τοῦ Προαιρεσίου τὸν ἀξιόλογον χαρακτῆρα μαρτυρεῖ, ἀλλὰ καὶ τῆς τότε ἐν Ἀθήναις καταστάσεως εἶνε χαρακτηριστικόν, διότι βλέπομεν ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἄνδρες ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἦσαν χριστιανοὶ καὶ ἐν τιμῇ πολλῇ, ὅπερ δηλαδὴ, ὅτι καὶ τότε, ὡς πάντοτε σχεδὸν πρὶν, ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις τὸ ἅγιον καὶ σωτήριον τῆς ἀνεξιθρησκείας πνεῦμα. Οὕτω συνέζησαν ἐνταῦθα μετὰ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν ὡς συνάδελφοι καλῶς καὶ εἰρηνικῶς καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ λόγιοι, ὡς ὁ Κουαδράτος, ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Ἀθηναγόρας. Περαιτέρω δὲ γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Ἰουλιανοῦ περὶ Ἀθηνῶν, ὅτι ἐν τῇ πόλει διεσφίξετο εἰσέτι τὸ πάτριον πολίτευμα, ἐν ταῖς οὐσιωδεστάταις τοῦλάχιστον, διότι τὴν περίφημον ἐκείνην μετὰ τὴν εἰς αὐγούστον ἀναγόρευσιν τοῦ ἐκ Παννατίας ἐπιστολῆν ἀποτείνει² ὁ Ἰουλιανὸς « Ἀθηναίων τῇ » βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ³. Ἡ δὲ ἄλλη πᾶς πόλεως κατάστασις ὅσον καὶ ἂν εἶχε βελτιωθῇ διὰ τῆς μεγάλης εὐνοίας καὶ προστασίας τοῦ Ἰουλιανοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ διαμένῃ τοιαύτη καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ὅτινες οὐ μόνον τὴν προστασίαν καὶ τὰς προνομίας τὰς ὑπ' ἐκείνου τοῖς ἐθνικαῖς παρὰχωρηθείσας κατήργησαν, ἀλλὰ καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅλως τὴν ἐναντίαν ἐκείνου διαγωγὴν ἐδειξαν· διότι σὺν τοῖς ἐθνικαῖς κατέπιπτε φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ τὸ κέντρον αὐτῶν, αἱ Ἀθῆναι.

Ὁ Ἰοβιανὸς (363—364) καὶ αἱ διαδοχοὶ αὐτοῦ Οὐαλεντιανὸς καὶ Οὐάλης (364—375 καὶ 378), χριστιανοὶ αὐτοὶ ὄντες, ἐτήρησαν μὲν ἐν τοῖς καθόλου ἀνεξιθρησκείαν, κατεβίβασαν ὅμως τὴν πολυθείαν ἐκ τῆς ἐπὶ Ἰουλιανοῦ προνομιοῦχου αὐτῆς θέσεως καὶ ἀπηγόρευσαν ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὴν ἐξάσκησιν πάσης γοητείας καὶ μαγείας καὶ τῶν νυκτερινῶν θυσιῶν καὶ τελετῶν, εἰς ἃ τότε ἡ ἐθνικὴ λατρεία ἐπὶ τοσοῦτον εἶχε παρεκτραπῇ, ὥστε ταῦτα ἀπετέλουν τὸ σπουδαιότερον αὐτῆς μέρος. Ἐπρεπε λοιπὸν κατὰ τὸ διάταγμα τοῦτο τὰ τε Ἐλευσίνια μυστήρια νὰ καταργηθῶσι καὶ πλείσται τότε ἐθνικαὶ τελεταί, ὅπερ ἐμελλεν, ὡς ἔγραφεν ὁ τότε ἀνθύπατος Ἀχαΐας Πραιτίεττος πρὸς

¹ Ἀρμιανὸς Μαρκελλῖνος, 25, 4.

² Πρβ. καὶ Ἰουβ. λόγ. γ'. σ. 114 ἐκδ. Spanheim. Ἴδε δὲ καὶ J. Marquardt, ἐνθ. ἀνωτ. Α', σ. 359.

τὸν Οὐαλεντιανόν, «τοῖς Ἑλλήσιν ἀβίωτον καταστήσειν τὸν βίον, εἰ
» μέλλοιεν κωλύεσθαι τὰ συνέχοντα τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀγιώτατα
» μυστήρια κατὰ θεσμὸν ἐκτελεῖν»· τοῦτου δ' ἕνεκα ἐνδούς ὁ Οὐαλεν-
τιανὸς εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ φιλανθρώπου Πραξιτέστατου ἀπέστρεψεν
» ἀργούντος τοῦ νόμου, πράττεσθαι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια»,
διὸ μέχρις Ἑρωάνου (331—420) οἱ ἱεροφάνται δὲν εἶχον ἐκλείπει ἐν
Ἀθήναις¹. Ἐξέπεσαν λοιπὸν ἐκ τῆς πρόφῃν θέσεως τῶν αἱ Ἀθηναῖαι καὶ
ἀπὸ τῆς ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ὑψηλῆς καὶ ἐπιθετικῆς θέσεως περιῆλθον ἐπὶ
τῶν διαδόχων τοῦ εἰς ταπεινότεραν καὶ παθητικὴν, ἀλλ' οὐχ ἥττον
ὡς πόλις τῆς παιδείας καὶ κέντρον τοῦ ἐθνισμοῦ ἐσῆμαινον εἰσέτι πολὺ.

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὁμως τῶν αὐτοκρατόρων τούτων συνέβησαν ἕτερα
μεγάλα δεινὰ ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἂν κατεδίωκον τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ
αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. Τὸ δεύτερον ἔτος τῆς τοῦ Οὐαλεντιανοῦ ἀρχῆς,
κατὰ τὴν 21 Ἰουλίου 365, ἐλόκληρον τὸ περὶ τὴν Μεσόγειον θάλασ-
σαν βωμαικὸν κράτος ἐπάθε σεισμὸν φοβερώτατον, ἕνεκα τοῦ ὁποῦ
τὰ ὕδατα τῆς Μεσογείου ἀπεσύρθησαν αἶφνης μακρὰν τῶν παραλίων,
ἐγκαταλιπόντα ἐπὶ τῆς ἄμμου πληθὺς ἰχθύων καὶ πλοίων καὶ ἰλῦος
εἰς τρόπον, ὥστε ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ φιλοπεριέργου ἠδύνατο διὰ πρώτην
φορὰν νὰ ἴδῃ ὄρη καὶ κοιλάδας ὑποβυθίους, ὥς οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν
ἰδεῖ ὀφθαλμὸς ἀνθρώπου· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὰ ὕδατα ἐπανῆλθον μετὰ
τοσαύτης ὀρμῆς, ὥστε προέβησαν πολὺ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας
καὶ συμπαρέσυραν κατὰ τὴν ἐκείθεν ἐπιστροφὴν πόλεις ἐλόκληρους καὶ
πᾶν τὸ προστοχόν². Ἡ φοβερὰ αὕτη συμφορὰ, ἣτις ἐξέπληξε καὶ πε-
ρίφοβον κατέστησεν ἐλόκληρον τὸν τότε κόσμον, δὲν ἐβλάψε ποσῶς τὴν
Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας, αἵτινες περιεσώθησαν κατὰ τὸν ἐθνικὸν
ζώσιμον ὡς ἐκ θαύματος διὰ τὴν ἐξῆς ἀπλοϊκὴν αἰτίαν. «Νεστόριος
» ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις ἱεροφάντειν τεταγμένος ὄναρ ἐθεάσατο παρα-
» κευδόμενον χρῆναι τὸν Ἀχιλλεῖα τὸν ἥρωα δημοσίαις τιμᾶσθαι τι-
» μαῖς· ἐσεσθαι γὰρ τοῦτο τῇ πόλει σωτήριον. Ἐπεὶ δὲ ἐκοινώσατο
» τοῖς ἐν τέλει τὴν ὄψιν... εἰκόνα τοῦ ἥρωος ἐν οἴκῳ μικρῷ δημιουρ-
» γήσας ὑπέθηκε τῷ ἐν Παρθενῶνι καθιδρυμένῳ τῆς Ἀθηνᾶς ἀγάλ-

¹ Ἑρωάνου ἐν τῷ κατὰ Ἰουλιανοῦ. Ζώσιμος ἐν 4, 3. καὶ Κώδ. Θεοδοσ. 9, 16, 7.

² Λιβάνιος, Ὑπὲρ τῆς Ἰουλιανοῦ τιμωρίας, κεφ. 10. Ζώσιμος ἐν 4, 18. Σφζό-
μενος ἐν 6, 2. Ἀμμιανὸς ἐν 26, 10. Κεδρηνὸς καὶ Ἑρωάνου ἐν τοῖς Χρο-
νοῖς καὶ ἄλλοι διηγοῦνται τὸ συμβάν τοῦτο.

» ματι, τελῶν δὲ τῇ θεῷ τὰ συνήθη κατὰ ταῦτόν καὶ τῷ ἥρωι τὰ
 » ἐγνωσμένα [οἱ] κατὰ θεσμόν ἔπραττε· τούτῳ τε τῷ τρόπῳ τῆς τοῦ
 » ἐνυπνίου συμβουλῆς ἔργῳ πληρωθείσης, ἐπιβρίσαντος τοῦ σεισμοῦ μό-
 » νους τοὺς Ἀθηναίους περισωθῆναι συνέβη, μετασχούσης τῶν τοῦ
 » ἥρωος εὐεργεσιῶν καὶ πάσης τῆς Ἀττικῆς». Ἄλλ' ἂν καὶ δὲν ἔπα-
 » θεν ὕλικῶς ἢ πόλιν τῶν Ἀθηναίων, τὰ ἐκ τοῦ τρομεροῦ ὁμῶς τοῦ-
 » του γεγονότος καταλαβόντα τοὺς ἐθνικοὺς Ἕλληνας δεινὰ καὶ ἡ ἐν-
 » τεῦθεν ἀθυμία δὲν συνέτειναν ὀλίγον εἰς τὴν κατὰπτωσιν καὶ τῆς μη-
 » τροπόλεως ταύτης τοῦ ἐθνισμοῦ.

Τὸ κυριώτερον ἐν τούτοις τραῦμα ἐπήνεγκεν εἰς τὸν ἐθνισμόν καὶ
 τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν ἕτερος ἡγεμὼν, διάδοχος τῶν ἀνωτέρω, ὁ κατὰ
 τὸ 379 πρὸς ἀποσώθῃσιν τοῦ ἐκ τῶν Γότθων κινδύνου ὑπὸ τοῦ αὐτο-
 κράτορος τῆς Δύσεως Γρατιανοῦ καῖσαρ τῆς Ἀνατολῆς ἀναγορευθεὶς
 καὶ ἀργότερα αὐτοκράτωρ αὐτῆς γενόμενος καὶ ὀλοκλήρου τοῦ ῥωμαϊ-
 κοῦ κράτους μοναρχήσας Θεοδοσίας (379—395), ὁ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν
 Μέγας ἐπικληθεὶς. Δὲν εἶχε παρέλθει ἐν ἔτος ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρό-
 νον ἀναβάσεώς του καί, πρὶν ἔτι καταπολεμήσῃ τοὺς εἰς Μοισίαν μέχρι
 τῶν μεσημβρινῶν τῆς Μακεδονίας εἰσελάσαντας καὶ φρικτὰ τὴν χώραν
 δεσφύοντας Οὐϊσιγότθους, ἐξέδωκεν ὁ νέος καῖσαρ ἐκ Θεσσαλονίκης κατὰ
 τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 380 διάταγμα αὐστηρὸν ἀπαγορεύον ἐπὶ σκλη-
 ροτάταις ποιναῖς τὴν λατρείαν ἄλλης τινὸς θρησκείας ἐκτὸς τῆς χρι-
 στιανικῆς καὶ καταργοῦν πᾶσαν ἐθνικὴν τελετὴν καὶ θυσίαν. Τὸ διά-
 ταγμα δὲ τοῦτο παρηκολούθησαν ἄλλεπάλληλα καὶ ἄλλα ὁμοία, ἕως οὗ
 ἐνέτει 394 κατήργησεν ὁ Θεοδοσίος, ὡς κοινῶς ὁμολογεῖται, καὶ τὴν πε-
 ριφανεστάτην τῶν ἐλληνικῶν ἑορτῶν, τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, κατὰ
 τὴν 293ην ὀλυμπιάδα, ἀφ' οὗτο ἐνίκησεν ὁ Κόροιβος¹. Τὰ ἀπαγορευ-
 τικὰ ταῦτα καὶ δρακόντεια διατάγματα τοῦ Θεοδοσίου δὲν ἄφηνον
 εἰς τοὺς ἐθνικοὺς, εἰμὴ τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ βαπτίσματος καὶ ἐκμηδε-

² Κεδρηγὸς ἐν τόμ. Α', σ. 326. ἐκδ. Βόννης. Πρβ. Krause, Olympia. Ἐν Βιέννῃ, 1838. σ. 50. Ὁ τοῦ Λουκιανοῦ σχολιαστῆς (σ. 224 ἐκδ. Iacobitz), καὶ ὁ Ἰωάννης Μαλαλᾶς (σ. 417) διατείνονται ὅτι οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶ-
 νες διήρκεσαν μέχρι Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ (408 καὶ ἐξῆς), ἀλλ' ἐσφαλμένως.
 « Καὶ διήρκεσεν (ὁ ὅλ. ἀγὼν) ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἑβραϊκῶν χριτῶν μέχρι τοῦ
 » μικροῦ Θεοδοσίου, ὅς Ἀρκαδίου υἱὸς ἦν· τότε γὰρ τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου
 » Διὸς ἐμπρησθέντος, ἐξέλιπε καὶ ἡ τῶν Ἡλείων πανήγυρις καὶ ὁ ἀγὼν ὁ ὀλυμ-
 » πιακός. » Πρβ. περὶ τῶν μ. Χ. ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καὶ τοῦ ἔτους τῆς κα-
 ταργῆσεως αὐτῶν καὶ Κ. Σάβα Ἱστορικ. Δοκίμ., σ. 6—οί.

νισμοῦ ἢ ἀτιμίας· διότι πάντες οἱ ἐμμένοντες εἰς τὸ πάτριον θρήσκευμα ἢ ἐτιμωροῦντο ἀνηλεῶς ἢ ἐκηρύττοντο ἄτιμοι καὶ ἀπεκλείοντο παντός δημοσίου ἀξιώματος καὶ τιμῆς. Οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀνθύπατοι καὶ διοικηταὶ ἔλαβον διαταγὴν νὰ κλείσωσι τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς καὶ νὰ καταρρίψωσι τοὺς βωμοὺς. Πολλοὶ τῶν ναῶν κατεστράφησαν τότε ὑπὸ τῶν χριστιανῶν μοναχῶν καὶ λοιπῶν κληρικῶν ἐκ φανατισμοῦ, τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν ἐδημεύθησαν καὶ οὕτως, ὅσοι τῶν ναῶν δὲν μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, ἔμειναν ἔρημοι, κεκλεισμένοι καὶ μὲ συντετριμμένα ἢ κατερριμμένα τὰ ἀγάλματα, μόνον δ' ἕνεκα τῆς στερεότητος τῆς κατασκευῆς των διέφυγόν τινες ἐξ αὐτῶν τὴν ἐρείπιώσιν¹. Ἐὰν ὁ Πλάτων ἔκρινε καλὸν ν' ἀποκλείσῃ τῆς πολιτείας του τοὺς ναοὺς καὶ τὴν τοῦ ἔθνους του θρησκείαν, ἀναμφιβόλως δὲν ἤθελε διατάξῃ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀπαρμιλλήτων ἐκείνων ἔργων τῆς τέχνης, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον δάφναις καὶ ἄνθεσιν αὐτὰ κοσμήσας ἤθελεν ἀφήσῃ ἀβλαβῆ, ὡς στεφανοὶ καὶ τοὺς ἀποκλεισμένους τῆς πολιτείας του ποιητάς· ἀλλ' ἐν ἐποχῇ βαρβάρῳ καὶ φανατικῇ, οἷα ἡ τοῦ Θεοδοσίου, ἡ τέχνη οὐδὲν ἐμποεῖ ἢ διεγείρει εὐγενὲς αἶσθημα· διὰ τοὺς τότε χριστιανοὺς οἱ ἐλληνικοὶ ναοὶ ἦσαν μόνον μάρμαρα ἀνόσια καὶ καταστρεπτέα! Ἐἶνε μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Θεοδόσιος μετεχειρίσθη λίαν προσηνῶς ἐξόχους τινὰς ἐθνικοὺς, καὶ οὐ μόνον ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐλευθέρους νὰ γράφωσι καὶ ὑπερασπίζωσι τὸ πάτριον θρήσκευμα, ὡς τὸν Εὐνάπιον, τὸν Ζώσιμον καὶ τοὺς φανατικοὺς Νεεπλτωνικοὺς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαζόντως ἐτίμα τινὰς ἐξ αὐτῶν, ὡς τὸν Σύμμαχον καὶ τὸν Λιβάνιον· ἡ μεροληπτικὴ ὁμῶς αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν πολιτεία καὶ οἱ αὐστηροὶ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐθνικῶν καθόλου νόμοι κατεπίεσαν καὶ πρόρριζα διέσεισαν τὸν ἀρχαῖον ἐλληνικὸν βίον καὶ τὸ θρήσκευμα, καθόσον μάλιστα τὴν αὐτὴν πολιτικὴν ἐξηκολούθησαν μετερχόμενοι διαδοχικῶς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἄρξαντες Ἀρκάδιος, Ὀνώριος καὶ Θεοδόσιος ὁ Β'. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου Α', τὸ τεράστιον ῥωμαϊκὸν κράτος, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ ἄλλοτε παροδικῶς εἶχε διαιρεθῇ εἰς τμήματα ὑπὸ πλείονας συγχρόνως ἄρχοντας διὰ τὸ εὐκολώτερον τῆς κυβερνήσεως, ἐδιχάσθη πλέον ὀριστικῶς εἰς τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ρώμην καὶ αὐτοκράτορα τὸν Ὀνώριον (395—423) καὶ εἰς τὸ ἀνατο-

¹ Ἴδε διεξοδικῶς Gibbon, Decline and Fall... κεφ. 28ον.

λικόν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ αὐτοκράτορα τὸν Ἀρκάδιον (395—408). Οἱ υἱοὶ οὗτοι καὶ διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου διέταξαν ἐν ἔτει 398 μετὰ παραδειγματικῆς ἀναισθησίας τὴν κατάρριψιν τῶν ἐθνικῶν ναῶν, ὅπως κατασκευασθῶσι διὰ τοῦ ὕλικου αὐτῶν ὁδοί, γέφυραι καὶ τὰ τοιαῦτα! ἀλλ' εὐτυχῶς καὶ ὁ νόμος οὗτος δὲν φαίνεται νὰ ἐξετελέσθῃ κατὰ γράμμα, καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Ὁ δὲ Ἀρκάδιος ἐστέρησε τοὺς ἐθνικοὺς ἱερεῖς καὶ πάσας τὰς προνομίας καὶ τὰ δίκαια, ἅτινα μέχρι αὐτοῦ ἔχαιρον¹. Θεόδωρος δ' ὁ Μικρὸς, ὁ σύζυγος τῆς Ἀθηναΐδος ἢ Εὐδοκίας, δι' ἐπανειλημμένων διαταγμάτων ἐκ τῶν ἐτῶν 426 καὶ 439 ἐπέβαλε νὰ κλεισθῶσιν οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ καὶ νὰ καταρριφθῶσιν οἱ βωμοί, αἱ δὲ διαταγαὶ τοῦ ἐξετελέσθησαν ὡς πρὸς τοὺς ναοὺς καὶ ἐν Ἀθήναις διότι εἰς τὸν τότε, ἐν ἔτει 439, εἰς Ἀθήνας ἀφικόμενον ἐθνικὸν φιλόσοφον Πρόκλον, θελήσαντα νὰ εὐχηθῇ τῇ πολιαδί Ἀθηνᾶ ἐν τῇ Παρθενῶνι, δὲν ἐπατράπη ὑπὸ τοῦ νεωκέρου ἢ εἰσόδος, οὐδ' ἔσχυσεν ἡ Ἀθηναῖς ἄλλως νὰ σώσῃ καὶ προστατεύσῃ τοὺς περικαλλεῖς ἐθνικοὺς ναοὺς τῆς πατρίδος τῆς, εἰμὴ μεταβάλλουσα τινὰς εἰς χριστιανικὰ ἱερά². Οὐχ ἥττον τὰ ἐκτακτα ταῦτα μέτρα τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εὗρον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οὐ μικρὰν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν πλεοναζόντων ἐθνικῶν καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἐντελῶς, τὸ δὲ πᾶτριον θρησκευμα καὶ ὁ βίος πολλοῦ διτηρήθησαν χάρις εἰς τὸ σύστημα τῆς κυβερνήσεως τοῦ διοικεῖν τὰς διαφόρους ἐπαρχίας δι' ἀνθυπατῶν, ὧν τινες εἴτε ἐκ πεποιθήσεως εἴτε ἐκ πολιτικῆς φρονήσεως εἴτε καὶ δεκαζόμενοι παρημέλουν νὰ ἐφκρμάζωσι τὰς διατάγας τῶν αὐτοκρατόρων κατὰ γράμμα, καὶ μάλιστα ἐν Ἑλλάδι.

Ἐν Ἀθήναις δέ, χάρις εἰς τὸ μέγα τῆς πόλεως ὄνομα, τὰς πολιτικὰς προνομίας καὶ τὸ σέβας, ὅπερ καὶ ἄκοντες πολλὰκις ἐδειξαν οἱ αὐτοκράτορες πρὸς τὴν σεμνὴν τῶν Μουσῶν ἑδρὰν καὶ ἐνδοξον τοῦ ἀρχαίου βίου πρόμαχον, τὰ διατάγματα ἐκείνα τοῦ Θεοδοσίου Α' καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἔτι ὀλιγώτερον ἠδύναντο διαρκῶς νὰ ἐφαρμόζωνται κατὰ γράμμα καὶ τούτου ἕνεκα ὁ τε ἀρχαῖος βίος διτηρεῖτο μᾶλλον ἐνταῦθα ἢ ἄλλαχοῦ καὶ αἱ ἐθνικαὶ τελεταὶ καὶ θυσίαι, εἰ μὴ ὅπως φανερά, οὐχ ἥττον ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι, ὥστε ἡ τῆς Παλλάδος

¹ Κώδ. Θεοδοσ., βιβλ. 16, τίτλ. 10, νόμ. 1, 14, 16 καὶ βιβλ. 15, 1, 1, 36.

² Περὶ Μαρίνου ἐν βίῳ Πρόκλου 29. καὶ Τάσου Νερούτσου Χριστιαν. Ἀθῆν. ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἐταιρείας, τόμ. Γ', σ. 14 ἐπ.

πόλεις ἦτο καὶ μετ' ἐκείνους ὁ τελευταῖος καὶ κυριώτατος τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐθνικοῦ προμαχών. Εἰς τοῦτο πολὺ συνέτεινε καὶ τὸ ὅτι οἱ ἐν Ἀθήναις χριστιανοὶ διὰ τὸ ἀνεξιθρήσκον τῶν συμπολιτῶν τῶν δὲν εἶχον μεγάλας ἀφορμὰς παραπόνων καὶ ἐξάφνης κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ὥστε, καὶ ὅταν εἶχον τὰ μέσα, δὲν ἦσαν φανατικοὶ αὐτῶν διώκται. Διό, ἐνῷ ἀλλαχοῦ οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ ἐκλείοντο ὀριστικῶς ἢ κατεστρέφοντο, ἐν Ἀθήναις ἡ διέμειναν εἰς χεῖρας τῶν ἐθνικῶν ἢ μετεβλήθησαν, ὡς εἵπομεν, εἰς ἐκκλησίας καὶ οὕτω διεσώθησαν ἐν μέρει μέχρις ἡμῶν, τρανὰ καὶ πασιδῆλα μνημεῖα τῆς μεγαλοφυΐας τῶν κτιτόρων τῶν¹. Πάντοτε ὅμως, ὅσω ὁ χριστιανισμὸς διεδίδετο καὶ ἐκραταιοῦτο, τόσο καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν Ἀθηνῶν πράγματι κατέπιπτε σὺν τῇ ἀναγκαιῶς παρεπομένη μείζονι ὕλικῇ παρακμῇ.

Ἀλλ' ἐκτός τῶν ἐσωτερικῶν τούτων σπαραγμῶν, δι' ὧν διηρεῖτο ὁ τοῦ κράτους πληθυσμὸς εἰς δύο ἄνισα ἐχθρικά στρατόπεδα, τὸν ὅλεθρον ἀλλήλων ἐκ παντὸς τρόπου ἐπιδιώκοντα, καὶ ὧν τὸ μᾶλλον παθὼν καὶ ἀδυνατώτερον συνέκειτο ἐκ τῶν πλείστων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἐπίσης ὀλεθρίαν διὰ τε τὸ ὅλον κράτος καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιρροὴν ἔσχον καὶ αἱ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐπαναληφθεῖσαι ἐχθρικαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Γότθων. Ὁ βάρβαρος οὗτος, ἀλλὰ γενναῖος καὶ πολεμικὸς λαός, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης περὶ τὰ μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐπιδρομῆς εἶχεν ἀποκατασταθῇ ἐν ταῖς πέραν τοῦ Ἰστροῦ χώραις, ἀπὸ Καυκάσου καὶ Βορυσθένους μέχρι Παννονίας καὶ τῆς Ἀδριατικῆς, καὶ τυχὼν ἐκεῖ γῆς εὐφόρου διῆγεν ἐν εἰρήνῃ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Οὐάλεντιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, ὅτε ἕτερα βάρβαρα φύλα ἀγριώτερα καὶ φοβερώτερα, οἱ Οὐννοι, ἤρξαντο κινούμενα ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐκδιώκοντα τοὺς Γότθους ἐκ τῆς χώρας τῶν. Μὴ δυνάμενοι λοιπὸν οὗτοι ν' ἀνισταθῶσιν εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο τῶν ἀγρίων

¹ Ὁ Διονύς. Σουρμελῆς ἰσχυρίζεται (Κατάστασις κτλ. σ. 28) ὅτι ἐπὶ Θεοδοσίῳ Β', ἐν ἔτει 435, ὁ μὲν ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς μετεβλήθη εἰς ναὸν τοῦ Σωτῆρος (S), ὁ δ' ἐν Ἀκροπόλει ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς εἰς ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας (S) καὶ τὸ Θησεῖον εἰς τὸν τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη εἶνε πολλαχῶς ἐσφαλμένη καὶ ἀβάσιμος· διότι περὶ μὲν τοῦ λεγομένου Θησείου ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν στήλων αὐτοῦ παρέχουσι τὴν εἰκασίαν, ὅτι τοῦτο ἤδη κατὰ τὸν 8^{ον} αἰῶνα εἶχε μεταβληθῇ εἰς ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου· καὶ περὶ Παρθενῶνος δ' ὑπάρχουσι μαρτυρίαι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, ὅτι ἐγένετο βραδύτερον ναὸς Παναγίας τῆς Ἀθηναιωτίσσης, περὶ τοῦ ναοῦ ὅμως τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς οὐδεμίαν ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπάρχει εἰδήσις.

ρέυμα ὠπισθοχώρησαν πρὸς δυσμὰς, εἶχον διαβῆ τὸν Δούναβιν καὶ λαβόντες παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Οὐάλεντος τὴν ἄδειαν ἐγκατεστάθησαν ἐν Μοισίᾳ καὶ Θράκῃ, κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Οὐισίγοιθοι, ἔπειτα δὲ καὶ οἱ Ὀστρόγοιθοι. Ταχέως ὅμως τὰ τῶν Γότθων στίφη ἤλθον πάλιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς αὐτοκρατορικὰς ἀρχὰς καὶ οὕτως ἐξεργάγη μεταξὺ ἐκείνων καὶ τοῦ Οὐάλεντος πόλεμος δεινός, καθ' ὃν οὗτος ἀπώλεσε τὴν ζωὴν του, μόλις δὲ ἡ διακεκριμένη ικανότης Θεοδοσίου τοῦ Α' κατέπαυσεν αὐτόν, κλείσαντος τελευταῖον συνθήκην εἰρήνης πρὸς ἐκείνους, καθ' ἣν πολλοὺς μὲν αὐτῶν συμπαρέλαβεν εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν στρατὸν καὶ ἐδέχθη εἰς τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα, ἄλλους δὲ ἐγκατέστησεν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐντὸς τοῦ κράτους¹.

Εἰς ἐκ τῶν ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ὑπηρεσίᾳ εὐρισκομένων Γότθων ἦτο καὶ ὁ διαβόητος Ἀλάρικος, ἀρχηγὸς μιᾶς αὐτῶν φυλῆς, τῶν Αἰρούλων, ὅστις δυσαρεσθηθεὶς ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, συνήγαγε περὶ ἐαυτὸν ἐν Θράκῃ πολλοὺς ὁμογενεῖς του καὶ τολμηρὸς ἐξεκίνησεν ἐν ἔτει 395 πρὸς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων δηῶν καὶ λεηλατῶν τὴν πρὸ ποδῶν χώραν, φθὰς δ' ἐστρατοπέδευσε πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτεύουσας. Ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἀρκάδιος ἐξέπεμψε χάριν διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν ὑπερήφανον Γότθον τὸν πανίσχυρον, ἀλλ' αἰσχρὸν καὶ προδοτικὸν πρωθυπουργόν του Ρουφῖνον, ὅστις, ὡς μὲν ἐκαυχῆθη, κατέπεισε τὸν Ἀλάρικον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, πράγματι ὅμως συνεβούλευσεν αὐτῷ νὰ τραπῇ ἐπὶ τὰ μεσημβρινοδυτικὰ πρὸς λεηλασίαν τῶν ἐλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ἵνα οὕτως ἐκδικηθῇ ἀγενῶς τοὺς ἐθνικοὺς, οὓς ἀσπόνδως ἐμίσει². Ὁ Ἀλάρικος λοιπὸν ἀναζευξας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διήλασε τὰν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν, δηῶν καὶ λεηλατῶν τὰ πρὸ ποδῶν καὶ ἄγων μεθ' ἐαυτοῦ στίφη φανατικωτάτων χριστιανῶν μοναχῶν καὶ κληρικῶν μέχρι Θερμοπυλῶν, ἐνθα ἀφίκετο ἐν ἔτει 396. Ἐκεῖ εὖρε φυλάσσοντα τὰ στενὰ τὸν στρατηγὸν Γερόντιον, ὃν πρὸς τὸ θεαθῆναι μόνον εἶχον τάξει ἐκεῖ ὁ προδοτικὸς Ρουφῖνος καὶ ὁ ἐπίσης προδοτικὸς ἀνθύπατος Ἀχαΐας Ἀντίλοχος, διότι κατὰ τὰς ὁδηγίας αὐτῶν ἐγκατέλιπεν ὁ Γερόντιος ἀνευ ἀντιστάσεως ἐλευθέραν τὴν διόδον καὶ ὁ Ἀλάρικος διῆλθε τὰ στενὰ ὥσπερ διὰ

¹ Ἴδε διεξοδικῶς καὶ ἀκριβῶς Γιββωνα, *Decline and Fall...* κεφ. 26ον.

² Τὰ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ἐκτενέστατα διηγεῖται ὁ Ζώσιμος ἐν βιβλίῳ α'.

» σταδίου καὶ ἐπικρότου πεδίου τρέχων... Τοιαύτας αὐτῷ τὰς πύλας
 » ἀπέδειξε τῆς Ἑλλάδος ἢ τῶν τὰ φαῖα ἱμάτια ἐχόντων ἀκωλύτως
 » προσπαρεισελθόντων ἀσέβεια!», ὡς μετ' ἀγανακτήσεως ἀνακράζει ὁ
 Εὐνάπιος¹. Εἰσβαλὼν δ' εἰς τὴν σχετικῶς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας
 τότε εὐποροῦσαν Ἑλλάδα πρέβη μέχρι Θηβῶν, ὥς ἀπελπίσας νὰ κυ-
 ριεύσῃ ἐγκατέλιπε, καὶ διαβάς εἰς Ἀττικὴν κατέστρεψε τὴν Ἐλευ-
 σίνα, πιθανώτατα δὲ καὶ τὸν ἐκεῖ ναόν, ἀλαλαζόντων τῶν ἀγροίκων
 μοναχῶν, καὶ κατεδήλωσεν οἰκτρῶς τὴν χώραν· τὴν πόλιν ὅμως τῶν
 Ἀθηνῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ κυριεύσῃ ὡς λίαν ὀχυράν καὶ ἠρκέσθη νὰ εἰσ-
 ἔλθῃ εἰς αὐτὴν ὡς φίλος μετ' ὀλίγων ὁπαδῶν, ἀφοῦ προηγουμένως
 ἔκλεισε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνθήκην². Ἀναχωρήσας δ' ἐκ τῆς Ἀτ-
 τικῆς ὠδήγησε τὸν στρατὸν του εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐνθα διεχει-
 μασε κυριεύων πόλεις καὶ λεηλατῶν τὴν χώραν, χωρὶς νὰ εὔρῃ που
 μεγάλην ἐκ μέρους τῶν κατοίκων ἀντίδρασιν· διότι ὁ πολὺς περιορι-
 σμὸς τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ ἡ ἐπὶ μᾶλλον καὶ
 μᾶλλον εἰς χεῖρας τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως συγκέντρωσις τῆς διοι-
 κήσεως εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰς πόλεις καὶ τὴν χώραν πᾶσαν αὐτο-
 βουλίαν καὶ ρεκτικότητα, διό « καὶ αὕτη ἡ Σπάρτη συνεπήγετο τῇ
 » κοινῇ τῆς Ἑλλάδος ἀλύσει, μήτε ὅπλοις ἔτι μήτε ἀνδράσι μαχίμοις
 » τετειχισμένη, διὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων πλεονεξίαν», παρατηρεῖ μετὰ
 βαρυθυμίας ὁ Ζώσιμος³.

Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη τοῦ Ἀλαρίχου κατήνεγκε μεγάλα τραύματα
 εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πολλὴν προὔξενεσε καταστροφὴν, ἣν πρὸ πάντων
 ἐν ταῖς ἔργοις τῆς τέχνης προὔκαλουν τὰ παρακαλουθούντα αὐτὸν στίφη
 φανατικῶν καὶ ῥυπαρῶν μοναχῶν, ὅπως κορέσωσιν οὕτω τὸν φανατι-
 σμὸν καὶ τὸ κατὰ τῶν ἐθνικῶν μίσος των. Τότε κατεστράφη κατὰ τι-
 νας καὶ ὁ περιφανὴς ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ διὰ παντός⁴, ἀφοῦ τὸ

¹ Εὐνάπιος ἐν βίῳ Μαξίμου, σ. 53 ἐκδ. Boissonade.

² Πρβ. Ἱερωνύμου ἐπιστολ. 60. Φιλοστοργίου 12, 2. Κλαυδιανοῦ κατὰ Ῥου-
 φίνου 2. Συνεσίου ἐπιστολ. 136. Ὁ Ζώσιμος, ὡς ἐνθουσιώδης ἐθνικὸς προσπα-
 θῶν πάντοτε νὰ μετριάξῃ τὰ δεινὰ τῶν Ἀθηνῶν, διηγεῖται ὅτι ὁ χριστιανὸς
 Ἀλαρίχος ἐφείσθη τῆς ἐθνικῆς πόλεως φοβηθεὶς τὴν πρόμαχον Ἀθηναίαν καὶ
 τὸν ἥρωα Ἀχιλλέα (βιβλ. 5, 5, 6)· οἱ ἄλλοι ὅμως συγγραφεῖς μαρτυροῦσι θε-
 τικῶς τὴν διὰ συνθήκης παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ τὴν δόξασιν τῆς χώρας.

³ Βιβλ. 5, 6, ἐκδ. Βόννης, σ. 254.

⁴ Κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Λουκιανοῦ, σ. 221' ἐκδ. Iacobitz, τοῦτο συνέβη
 ἀργότερα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β'.

θυμασίον τοῦ Φειδίου χρυσελεφάντινον ἀριστοτέχνημα εἶχε μετακομισθῆ πρότερον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ στηθῆ ἐν τῷ καλουμένῳ Λαυσεῖῳ ἐνθα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος τοῦ Ἰσαύρου, 475 μ. Χ., κατακαέντος τοῦ οἰκοδομήματος ἐκείνου, συναπώλετο καὶ ὁ πλήρης μεγαλείου Ζεὺς τοῦ Φειδίου¹. Ἐν Ἀθήναις δ' εἰδικώτερον εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Ἀλάριχος καὶ οἱ μοναχοὶ σύμμαχοί του δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιφέρωσιν ὅσῃν ἐβούλοντο ζημίαν καὶ φθοράν, ἅτε ἀναγκασθέντες νὰ συνθηκολογήσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν ὡς φίλοι εἰς τὴν πόλιν, ἐν τῇ χώρα ὅμως τῆς Ἀττικῆς ἐνήργησαν τρομεράν δῆωσιν, ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, καὶ θὰ ἐπέφερον ἔτι μείζονα, ἂν μὴ ἔτρεχεν εἰς βοήθειαν τῶν στεναζουσῶν ἐπαρχιῶν ἐξ Ἰταλίας ὁ ἐπίσης πανίσχυρος τοῦ ἐτέρου ἐν τῷ τότε διηρημένῳ Ῥωμαϊκῷ κράτει αὐτοκράτορος Ὀνωρίου ὑπουργὸς καὶ ἀντίπαλος τοῦ Ρουφίνου Στελίων. Οὗτος δηλ. προϊδὼν τοὺς σκοποὺς τοῦ Ρουφίνου καὶ Ἀλαρίχου, καὶ πρότερον ἤδη, ἅμα ἐξεκίνησεν ὁ Ἀλάριχος, μετέβη μετὰ στρατοῦ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ πολεμίου ἐκείνου τοῦ κράτους, ὃ Ρουφίνος ὁμως διενήργησεν ὅπως πεμφθῇ αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου αὐστηρὰ διαταγή, νὰ ἐγκαταλείψῃ πάραυτα τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ὅπερ καὶ ἐπραξεν ὁ Στελίων. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ὅτε ὁ Ἀλάριχος εὐρίσκετο ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, διεπεραιώθη καὶ πάλιν μετὰ στρατοῦ εἰς Κόρινθον, ἣν, φαίνεται, δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ κυριεύσωσιν οἱ Γότθοι, καὶ τῇ συνδρομῇ τοῦ ἐθνικοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου ἐξέβαλε τοὺς Γότθους ἐκ τῆς ἄλλης χώρας καὶ περὶ ὥρισεν αὐτοὺς εἰς τὸ ὁροπέδιον τῆς Φολόης, ἐνθα εἶχον καταφύγει διὰ τὸ ὄχυρόν τοῦ χωρίου².

Ἐκεῖ δὲ καταλαβὼν ὁ Στελίων τὰς ἐπικαίρους θέσεις ἐπολιόρκει τοὺς Γότθους, ὃ πονηρὸς ὁμως Ἀλάριχος εὗρε μέσον ὑπεκφυγῆς καὶ διέσωσε τὸ ὑπολειπόμενον τοῦ στρατοῦ του εἰς Ἡπειρον, ἐνθα ὄχυρωθεὶς ἐλεηλάτει ἐπὶ μακρὸν τὰς περὶ τὴν χώρας, ἕως ὅτου ἐν ἔτει 398 ὁ Ἀρκάδιος ἀνηγόρευσε αὐτὸν γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἥτοι πασῶν τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐλληνικῶν χωρῶν ἐκτὸς τῆς Θράκης³. διότι ὁ κατα-

¹ Ζωναρᾶς ἐν Χρονικ. βιβλ. 14.

² Εἰς τὸ αὐτὸ ὄχυρόν χωρίον εἶχον καταφύγει καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐν ἔτει 1779 μετὰ τὴν ὑπὸ Χασάν πασᾶ καταστρεπτικὴν ἡττάν των. Ἐκαλεῖτο δὲ τότε τὸ χωρίον Λάλας.

³ Ζώσιμος 5, 7 καὶ 26. Ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἰλλυρικὸν εἶχε καλέσει ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος τὸ τέταρτον τοῦ ὅλου Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν

διώκων αὐτὸν Στελίσχων εἶχε προτείνει τῷ Ἀλαρίχῳ ὡς ὅρους συνθήκης τὴν ἀπόσπασιν τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ἔνσωσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ δυτικοῦ ὑπὸ διοικητὴν αὐτὸν τὸν Ἀλάριχον. Οὕτω δ' ἔληξεν ἡ οἰκτρὰ αὕτη καμφοδιστραγηδία, ἥτις τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ἐπήνεγκε τοῖς Ἑλλησι ζημίας καὶ φθοράς ἕνεκα τοῦ φανατισμοῦ τῶν κληρικῶν καὶ τῶν παθῶν καὶ ἀντιζηλιῶν τῶν τότε πανισχύρων ὑπουργῶν τῶν δύο αὐτοκρατόρων, τοῦ Ρουφίνου καὶ τοῦ Στελίσχωνος¹. Ἀλλ' ἐπανεέλθωμεν νῦν εἰδικώτερον εἰς τὰ κατὰ τὰς Ἀθήνας.

Ὅπως ἡ Ἑλλὰς πάσα ἀνῆκε πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀλαρίχου εἰς τὰς σχετικῶς εὐδαιμονεστέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας παρὰ τὰς καταδρομὰς καὶ τὴν δυσμείνειαν τῶν αὐτοκρατόρων, διότι κατοικεῖτο ὑπὸ τοῦ πλέον ἀνεπτυγμένου καὶ ἐπιχειρηματίου λαοῦ, οὕτω καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ τότε πρωτεύουσα πόλις, αἱ Ἀθῆναι, ἦτο σχετικῶς ἐν ἀκμῇ τινι, καὶ μάλιστα ἠθικῇ, καὶ δὲν ἔπαυσε καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο νὰ εἶνε τὸ κέντρον τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ βίου. Διότι ὅσον οἱ αὐτοκράτορες προσεπάθουν διὰ νόμων καὶ διαταγμάτων νὰ καταπνίξωσι τὴν τελευταίαν ταύτην λυχνίαν ἐλληνικοῦ φωτός, τόσον λαμπρότερον ἐξέπεμπαν αὐτὸ αἱ φθίνουσαι αὐτῆς δυνάμεις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πανταχόθεν καταλαμβάνοντος τὸν τότε κόσμον πνευματικοῦ σκότους. Αἱ σχολαὶ τῶν Ἀθηναίων, εἰ καὶ ἀπώλεσαν πολὺ τῆς προτέρας ἀξίας καὶ σπουδαιότητος, ἐξηκολούθουν ἐν τούτοις νὰ εἶνε τὸ πρῶτιστον ἐθνικὸν ἐκπαιδευτήριον τοῦ τότε κόσμου, ἡ δὲ κοινωνία τῆς πόλεως ταύτης ἦτο ἡ πλέον ἀνεπτυγμένη. Ὅταν ἀνατροπὴν ἐλάμβανον καὶ οἱ προτερήματα ἀπέκτων τότε

ἐπαρχιῶν Ἀχαΐας, ἧτοι Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Μακεδονίας, Ἰλλυρίας, Δακίας καὶ Παννονίας (Ζώσιμος 2, 33). Ὅτε δ' ἀργότερα Θεοδοσίος ὁ Α' διεῖλε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἰς ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν χάριν τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ Ἀρκαδίου καὶ Ὀνωρίου, αἱ δυτικοβόρειοι ἐπαρχίαι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, Νωρικῆς, Παννονίας καὶ Δαλματίας, ἠνώθησαν μετὰ τὸ δυτικὸν κράτος, αἱ δὲ ἐπίλοιποι, συμπεριληφθείσης καὶ τῆς Κρήτης, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰλλυρικὸν ἢ Μακεδονία διέμειναν διὰ παντός εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος ὑπὸ ἓνα ἀνώτατον διοικητὴν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπολέσωσι διὰ τοῦτο αἱ μερικαὶ αὗται ἐπαρχίαι τοὺς ἰδιαιτέρους διοικητὰς καὶ ἀνθυπάτους· τοῦλάχιστον τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος μνημονεύεται μέχρις Ἀρκαδίου τὸ νευρόσπαστον ἐκεῖνο τοῦ Ρουφίνου, ὁ Ἀντίλοχος, ὅστις μετὰ τοῦ Γερωντίου προῦδωκε τὴν χώραν εἰς τὸν Ἀλάριχον.

¹ Ἴδε διεξοδικῶς Γίββωνα, ἐνθα ἀνωτ. κεφ. 29 καὶ 30.

οὐκ ἐν Ἀθήναις καλῶς ἐκπαιδευόμενοι δεικνύει ἡμῖν ἡ περιεργότατη ἱστορία τῆς Ἀθηναϊδός, θυγατρὸς τοῦ σοφιστοῦ Λεόντιου¹. Ὁ πατὴρ ἀνέθρεψεν αὐτὴν ἐλευθερίως καὶ τὰ ἐξοχα, φυσικὰ τε καὶ πρόσκτητα αὐτῆς προτερήματα καὶ αἱ ἐν τῇ μαθήσει πρόσδοι ἦσαν τοιαῦται, ὥστε ὁ Λεόντιος ἀποθνήσκων ἀφῆκεν ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν του τοῖς υἱοῖς Βαλερίῳ καὶ Γεσίῳ, τῇ δὲ θυγατρὶ ἑκατὸν μόνον χρυσᾶ νομίσματα, φρονῶν ὅτι τὸ ἐξοχὸν κάλλος καὶ τὰ ἑκτακτα προτερήματα τῆς θυγατρὸς του ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἐξασφαλίσωσιν αὐτῇ τὸ μέλλον². Καὶ τῷ ὄντι αἱ ἐλπίδες τοῦ πατρὸς παραδόξως ἐξεπληρώθησαν, ὡς εἶδει· διότι ἡ Ἀθηναῖς, μὴ ἀνεχομένη τὴν ἀποκλήρωσιν, ἐζήτησε παρὰ τῶν ἀδελφῶν τὸ ἀναλογεῖν μερίδιον, μὴ δυνηθεῖσα δὲ νὰ κατορθώσῃ τι ἐν Ἀθήναις μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρὰ τινι ἐκεῖ βίουσῃ πρὸς πατὸς θείᾳ, ἵσως ἵνα ἐπικαλεσθῇ τὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων της ἀρωγὴν τῆς Πουλχερίας, ἀδελφῆς τοῦ τότε αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ἀλλ' ἡ χάρις τῶν τρόπων, ἡ εὐφραδεια τῆς γλώσσης καὶ αἱ ἄλλαι σπάνιαι ἀρεταὶ τῆς Ἀθηναίας νεανίδος κατέθελξαν τοσοῦτον τὴν αὐγοῦσταν Πουλχερίαν, ὥστε ἐκράτησε τὴν νέαν παρ' ἐκυτῇ, ἐβάρπτισε καὶ μετωνόμασεν αὐτὴν Εὐδοκίαν καὶ κατέπεισεν ἀργότερα τὸν ἀδελφόν της αὐτοκράτορα Θεοδοσίον νὰ τὴν νυμφευθῇ ἐν ἔτει 421, εἰ καὶ αὐτὸς μὲν ἦτο εἴκοσιν ἐτῶν, ἡ δὲ Ἀθηναῖς ἡ Εὐδοκία εἴκοσι καὶ ἑπτὰ³. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἵτινες διὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἦσαν ἤδη συνειθισμένοι εἰς καθαρὰν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, κατεβέβηγοντο ἀκούοντες τὴν μελίρρυτον Εὐδοκίαν ὁμιλοῦσαν ἐν ἀκράτῳ ἀττικῇ διαλέκτῳ καὶ ἀναγινώσκοντες τὰ συγγράμματα αὐτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτὴν λογίων, ὧν ἦτο ἡ προστάτις. Διότι ἡ συνετὴ Εὐδοκία, ἀπέχουσα ν' ἀναμιγνύηται εἰς τὰ κυβερνητικὰ, κατεγίνετο

¹ Ὁ Λεόντιος οὗτος διωρίσθη ἄκων καὶ δισταζὼν εἰς τὸν σοφιστικὸν ἐν Ἀθήναις θρόνον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατὰ προτροπὴν τοῦ Θηβαίου ἱστορικοῦ Ὀλυμπιόδωρου, ἐπισκεφθέντος τὴν πόλιν κατὰ τὴν 293ην Ὀλ., ἤτοι 400 μ.Χ. "Ἴδε Φώτιον ἐν Μυριοβίβλῳ, κώδ. 80, 28 καὶ *Historici graeci, ediderunt Mueller*, τόμ. Δ', σ. 63, ἐν Παρίσις. Ὁ ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου Ὀλυμπιόδωρος οὗτος ἴσχυσε μεγάλως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἀρχαδίου καὶ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ ὡς ποιητῆς, ἱστοριογράφου καὶ πολιτικῆς. Περὶ δὲ τῆς Ἀθηναϊδός ἀρίστην μονογραφίαν συνέγραψεν ὁ Γερμανὸς Φερδινάνδος Γρηγορόβιος, ἢ ἐλληνιστὴ μετέφρασε ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ἐν Ἀθήναις 1882.

² Ἰωάννης Μαλαλᾶς, ἐν 14, 353.

³ Κατ' ἄλλους καὶ ἡ Ἀθηναῖς ἦτο 22 ἐτῶν. Πρβ. Νικηφόρου 14, 50.

ἐν τῇ ὑψηλῇ αὐτῆς θέσει περὶ τὰς Μούσας ἐποίησεν ἔμμετρον παράφρασιν τῆς Ὀκτατεύχου, ἥτοι τῶν πρώτων ἑπτὰ βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς καὶ τῶν προφητιῶν τοῦ Δανιὴλ καὶ Ζαχαρίου, τὰ Ὀμηροκεντρα, ἥτοι συλλογὴν 7243 ὁμηρικῶν στίχων ἐφηρμοσμένων εἰς τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις τοῦ Ἰησοῦ, τὰ ὅποια ὅμως ἄλλοι ἀποδίδουσιν εἰς τὸν πατρίκιον Πελάγιον, ἀκμάσαντα ἐπὶ αὐτοκράτορος Ζήνωνος, τὴν ἱστορίαν τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ καὶ τῆς Ιουστίνης καὶ ἓνα πανηγυρικὸν τῶν περσικῶν πολέμων τοῦ συζύγου τῆς, πάντα ἔργα, ἅτινα καὶ οἱ ἀμερόληπτοι αὐτῆς κριταὶ ἐπῆνεσαν¹. Ὁ ἀσπὴρ τῆς κόρης τοῦ Ἀθηναίου σοφιστοῦ ὑψοῦτα, ἡ δὲ φήμη καὶ ἡ ἀγάπη αὐτῆς παρά τῷ λαῷ νύξανετο πάντοτε, ἀναγορευθείσης καὶ αὐγούστης, ὅτε ἔτεκε θυγάτριον τῷ αὐτοκράτορι, τὴν μετέπειτα ἐπίσης ὠραίαν καὶ πολυπαθὴ σύζυγον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Οὐαλεντιανοῦ τοῦ Γ' (425—455) Εὐδοξίαν. Ἐν τῇ ἐκτάκτῳ δὲ ταύτῃ εὐτυχίᾳ ἡ γενναϊόφρων Ἀθηναία δὲν ἐμνησικακήσῃ κατὰ τῶν ἀδικησάντων αὐτὴν ἐν Ἀθήναις ἀδελφῶν, ἀλλὰ τὴν τε γενέτειραν πόλιν ἐκόσμησεν ἀνεγείρσας κατὰ τινὰ παράδοσιν δωδεκάδα ὅλην χριστιανικῶν ναῶν² καὶ τοὺς ἀδελφοὺς μετακαλεσαμένη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀνύψωσεν εἰς μεγάλα τοῦ κράτους ἀξιώματα. Ὅτε δὲ ἠθέλησεν νὰ μεταβῇ εἰς προσκύνῃσιν τῆς ἁγίας γῆς καὶ ἐπεχείρησεν τὴν πρώτην εἰς Ἱεροσόλυμα ἀποδημίαν, ἡ διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁδοιπορία αὐτῆς ὑπῆρξε θριαμβευτική. Μετὰ εἰκοσιν ὅμως ἀπὸ τοῦ γάμου τῆς ἔτη ἡ Εὐδοκία

¹ Πρὸς τὸν Χρονογράφον Σωκράτη 7, 21. Τὸν Πανηγυρικὸν ἐποίησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν ἔτει 422 κατατροπώσεως τῶν Νεοπερσῶν, τὰς δὲ λοιπὰς ποιήσεις ἐν Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὴν δευτέραν ἐκείσε ἀποδημίαν. Ὁ Φώτιος μεγάλως ἐπαινεῖ τῆς Ἀθηναίδος τὰ ποιήματα (Βιβλιοθ. 143), τὰ δὲ σωζόμενα ἀποσπάσματα δικαιοῦσι τοὺς ἐπαινούς αὐτοῦ. Πρὸς καὶ Γρηγοροβ. Ἀθηναῖδ. 104, 236, 243, 244. Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Bandini, Graecae ecclesiae vetera fragmenta, τόμ. Α' σ. 130 ἐπ.

² Μεταξὺ τῶν ναῶν, ὧν τὴν ἀνέγερσιν ἡ παράδοσις ἀποδίδει τῇ Ἀθηναίδῃ ἢ Εὐδοκίᾳ, εἶνε καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ὃν ἀνιμωδόμεσαν τῇ 1853 οἱ Ρῶσσοι, καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Καρύκη ἢ Καρύτση, ἐπίσης ἀνιμωδόμενος νῦν. Ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν ναῶν τούτων εἶνε προφανῶς μεταγενέστεραι τῆς Ἀθηναίδος. Πρὸς Διον. Σουρμελῇ Συνοπτ. Καταστάσ. Ἀθηναίων κτλ. σ. 25 Aug. Mommsen, Athenae Christian. ἀριθ. 68—69, 152 καὶ Φερδιν. Γρηγοροβίου Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter, τόμ. Α', σ. 63 ἐπ.

περίεπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ συζύγου καὶ τῆς Πουλχερίας, λόγῳ μὲν διότι, καίπερ παρημακυῖα ἤδη, ἀνεκαλύφθη δῆθεν ἔχουσα ἀθεμίτους σχέσεις πρὸς τὸν αὐλικὸν Παυλῖνον, ἐκ παίδων συμμαθητὴν τοῦ Θεοδοσίου Β' καὶ τότε μάγιστρον τῶν ὀφφικίων, ἤτοι ὑπουργὸν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, πράγματι ὅμως διότι εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀναμιγνύηται εἰς τὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ν' ἀντιπολιτεύηται τὴν φιλόδοξον καὶ ζηλότυπον Πουλχερίαν, ἣτις ἐξύφανε τὴν κατ' αὐτῆς διαβολὴν ἐκείνην. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα λοιπὸν δευτέρας προσκυνήσεως ἐστάλη ἐξόριστος εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνθα διέμεινεν ἐπὶ 19 ὅλα ἔτη μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 460 θανάτου τῆς, ἐπισυμβάντος δέκα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον Θεοδοσίου Β'. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐν Ἱερουσαλὴμ διαμονὴν τῆς πολλαχῶς ἡ Εὐδοκία παρηνοχλήθη καὶ ἐταπεινώθη διότι τῷ μὲν 444 ὁ Θεοδόσιος ἀφῆρσεν αὐτὴν μέρος τῆς χορηγίας, ἣν ὡς αὐγοῦστα ἐλάμβανε, βραδύτερον δὲ ἀφῆρέθη, κατὰ τινάς, καὶ αὐτὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν ὄνομα καὶ ἀξίωμα. Ἐν τούτοις ἡ δευτέρα αὕτη εἰδήσις δὲν φαίνεται βεβαία καὶ ἀσφαλής διότι μέχρι τοῦ θανάτου τῆς ἀπεκαλεῖτο αὐγοῦστα, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς χορηγίας τῆς ἦτο ἀρκούντως γυναιῶν πρὸς ἄνετον καὶ ἀξιοπρεπῆ βασιλικὸν βίον. Οὕτω λοιπὸν εἰκοσαετίαν σχεδὸν ὅλην διήγαγεν ἡ Ἀθηναῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀσχολουμένη περὶ τὰ γράμματα καὶ περὶ ἔργα εὐλαβῆ καὶ διαμαρτυρομένη περὶ τῆς ἀθωότητός τῆς¹.

Τοιαῦται ἐν συντόμῳ αἱ τὴν τότε κατάστασιν καὶ ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀρκούντως χαρακτηρίζουσαι περιπέτειαι τῆς Ἀθηναίδος-Εὐδοκίας. Ἀλλ' ἂν αἱ Ἀθῆναι ὄντως δὲν ἔπαθον πολὺ ὕλικῶς καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου, ἐτήρουν δ' εἰσέτι ἐν βαθμῷ τινι τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα, ἀπώλεσαν ὅμως οὐχ ἥττον κατὰ τοὺς ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρι Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ καὶ περαιτέρω χρόνους διὰ τὴν πλεονεξίαν καὶ αὐθαιρεσίαν τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων πολλὰ τῶν περιφανῶν αὐτῶν κοσμημάτων καὶ διασῆμων ἔργων τῆς τέχνης. Τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι χρυσελεφάντινον τῆς Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, τὸ ἕτερον ἀπαραιμίλλητον τοῦ Φειδίου ἀριστοτέ-

¹ Ἴδε περὶ Ἀθηναίδος-Εὐδοκίας τὸν χρονογράφον Σωκράτη, 7, 21 καὶ τὸν Ἰωάννην Μαλαχᾶν, σ. 353 ἐκδ. Βόννης, τὰς δ' ἄλλας πηγὰς παρὰ Murralt, *Essai de chronographie byzantine etc.* de 305—1057, ἐν Περτρουπόλει, 1855, σ. 32. Ἐπιθί δὲ καὶ τῆς ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου ἐξελληνισθείσης περὶ Ἀθηναίδος μονογραφίας τοῦ Φερδ. Γρηγοροβίου, σ. 214 ἐπ.

χνημα, ἀπεσπάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀρκαδίου ἢ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ (408—450) καὶ μετακομισθὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐστήθη ἐν τῇ Φόρῳ Κωνσταντίνου, ἐνθα ἵστατο μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἐκλαμβανόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς τὸ τῆς Γῆς ἄγαλμα¹. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἀπείρων καλλιτεχνικῶν ἔργων, ἅτινα ἐκόσμουσαν πᾶσαν γωνίαν ἑλληνικῆς γῆς, καὶ ἰδίᾳ τὰς Ἀθήνας, διήρπασαν πλεῖστα ὅ τε Κωνσταντῖνος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ πρὸς διακόσμησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξαιρουμένου μόνου τοῦ Ίουλιανοῦ, ὡς μαρτυρίαί ῥηταὶ τῶν χρονολογῶν καὶ ἱστορικῶν δηλοῦσιν². Ἡ αὐθαίρεσις δὲ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ὑπαλλήλων εἶχε προβῆ μέχρι τοσούτου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐλευθέρᾳ τῶν Ἀθηνῶν πόλει, ὥστε ὁ τῆς Ἑλλάδος ἀνθύπατος εἶχεν ἀφαιρέσει κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀρκαδίου ἐκ τῆς Ποικίλης Στοᾶς καὶ αὐτὰς τὰς σαναίδας, ἐφ' ὧν ὁ Θάσιος Πολύγνωτος εἶχε γράψει τὰ περίφημα αὐτοῦ ἔργα! Ἐὰν δὲ νῦν προστεθῶσι καὶ αἱ καταστροφαὶ παντοίων καλλιτεχνικῶν ἔργων ὡς ἀντικειμένων τῆς πολυθείας κατὰ προσταγὴν τῶν αὐτοκρατόρων γεγόμεναι, καὶ ἰδίᾳ αἱ φοβεραὶ δηλώσεις καὶ πυρπολήσεις τοῦ Ἀλαρίχου ἐν Ἑλλάδι, εὐκόλως θέλομεν φαντασθῇ τὴν ἐρήμωσιν τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ τὴν δῆλωσιν καὶ διαρπαγὴν καὶ κατάπτωσιν, εἰς ἣν εἶχον περιελαβεῖν τὴν πλέον ἀνθηρὰν ἐπαρχίαν τοῦ κράτους ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ μαωρία τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ μοναχῶν. Ἐκ τινος νόμου τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' ἀπὸ τοῦ ἔτους 424 καταφαίνεται ὅτι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἡ Ἀχαΐα, ἥτοι Ἑλλάς, διέκειτο ὕλιν κῶς χειρότερα· ἐξ ἄλλου δὲ τινος νόμου ἀπὸ τοῦ ἔτους 435 δηλοῦται, ὅτι μέγα πλῆθος κτημάτων εἶχον μείνει ἐνταῦθα ἔρημα³. Τὸ δὲ συγκεντρωτικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως σύστημα, ὅπερ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ εἶχε φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς διαφθορᾶς

¹ Ἰδὲ Μαρίνον ἐν βίῳ Πρόκλου, 30. πρὸς δὲ καὶ τὸν σχολιαστὴν Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐν λόγῳ Ν', τόμ. Β', σ. 710 ἐκδ. Dindorf. Τὸ σχόλιον εἶνε ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Ἀρέθα ἐκ τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Πρὸς καὶ Adolf Michaelis, *Der Parthenon*, σ. 45.

² Πρὸς Ζωσίμου 2, 31, 5, 24. Εὐσέβιον ἐν βίῳ Κωνσταντίνου 3, 54. Σφρομένον 2, 5. Σωκράτους 1, 16 καὶ ἄλλας πρὸς δὲ Leake, *Topography of Athens*, σ. 39 τῆς γερμ. μεταφράσεως.

³ Πρὸς Κῶδ. Θεοδос. βιβλ. 11, 1, 1, 33, νόμον de annona et tributis, καὶ βιβλ. 10, 8, 1, 5, νόμον de bonis vacantibus.

του¹, συνέτεινεν οὐχ ἥκιστα πρὸς μαρασμόν καὶ πίεσιν πάσης ζωῆς ἐν ταῖς ἔθνικαῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι· διότι τὸ σύστημα τοῦτο, εἰ μὴ ῥητῶς κατήργει τοὺς πατρίους νόμους καὶ τὰ γηραιὰ ἐλεύθερα πολιτεύματα, ἅτινα προνομιακῶς ἔχαιρον εἰσέτι ἑλληνικαὶ τινες πολιτεῖαι, καθίστα ὁμῶς αὐτὰ ἀνίσχυρα καὶ ἀφήρει πᾶσαν σωτήριον ἐπιρροήν. Τοῦτο δὲ συνέτεινε μὲν εἰς ἀποθάρρυνσιν καὶ καταπίεσιν τῶν ἑθνικῶν Ἑλλήνων, συγχρόνως ὁμῶς ἐστέρει τὸ κράτος σπουδαίας ζωτικᾶς δυνάμεις. Ὅποσον δ' ἡ ἄδικος αὕτη πίεσις τῶν αὐτοκρατόρων κατεμάρανε τοὺς πατρίους θεσμούς καὶ κατέπνιξε πᾶσαν ἱκμάδα ζωῆς ἐν Ἑλλάδι, ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐλλείψεως πάσης αὐτενεργείας καὶ κινήσεως, τῶν κυριωτάτων δώρων καὶ χαρακτηριστικῶν τῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς μεγίστοις τῶν κινδύνων, ὡς ἐπὶ Ἀλαρίχου, ἐκ μέρους καὶ αὐτῶν τῶν ἐνδοξοτάτων πόλεων, ὡς τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ καὶ ἐκ ῥητῶν συγχρόνων μαρτυριῶν. Ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ἐν ἔτει 398, παροδικῶς ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας Συνέσιος καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ γράψας Θεοδώρητος ὁ Κύρου περιγράφουσι διὰ λίαν μελανῶν χρωμάτων τὴν ἐπ' αὐτῶν κατάστασιν τῶν Ἀθηναίων ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πρῶτον τῆς πόλεως μεγαλεῖον· «Ὁναί-»
 » μνη τῶν Ἀθηναίων ὅποσα βούλει», γράφει πρὸς τὸν ἀδελφόν του ὁ Συνέσιος, «ὥστε μοι δοκῶ πλεῖν ἢ παλαιστῇ καὶ δακτύλῳ γεγονέναι
 » σοφώτερος. Ἐξεστὶ δὲ καὶ αὐτόθεν τῆς θείας σοφίας πεῖραν σοὶ τινα
 » παρασχεῖν. Ἀμέλει γὰρ Ἀναγυροῦντοθέιν σοι γράφω καὶ Σφητταί
 » γέγονα καὶ Θριῶζε καὶ Κηφισσιᾶσι καὶ Φαληροῖ καὶ κακὸς κακῶς
 » ὁ δεῦρὸ με κομίσας ἀπόλοιτο ναύκληρος, ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν
 » Ἀθῆναι σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα· καὶ καθά-
 » περ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ δέριμ λείπεται, γνῶρισμα τοῦ πάλαι
 » ποτὲ ζώου, οὕτως ἐνθένδε φιλοσοφίας ἐξωκισμένης λείπεται περινο-
 » στοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκαδημειᾶν τε καὶ τὸ Λύκειον καί, νῆ Δία,
 » τὴν Ποικίλῃν Στοάν, τὴν ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν
 » οὐκέτ' οὖσαν ποικίλῃν· ὁ γὰρ ἀνθύπατος τὰς σάνιδας ἀφείλετο, αἷς
 » ἐγκατέθηκε τὴν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος. Νῦν μὲν οὖν, ἐν τοῖς
 » καθ' ἡμᾶς χρόνοις, Αἴγυπτος τρέφει τὰς Ὑπατίας δεξαμένη γονάς,
 » αἱ δὲ Ἀθῆναι πάλαι μὲν ἦν πόλις ἐστία σοφῶν, τὸ δὲ νῦν ἔχον σε-
 » μνύνουσιν αὐτάς οἱ μελιττουργοί...²» Ἐν ἑτέρῳ δ' ἐπιστολῇ, τῇ 54η,

¹ Ἴδε Εὐναπίου ἀποσπάσματα, σ. 96 ἐκδ. Βόννης.

² Ἐπιστολ. 136. Ἐκ τῶν τότε ἐν Ἀθήναις σοφῶν ὁ Συνέσιος ἀναφέρει ἐν

λέγει μετὰ τοῦ αὐτοῦ σαρκασμοῦ καὶ οἶονεὶ χειρεκκεῶν τὰ ἐξ ἧς: « Ὀνή-
 » σμαι δὲ οὐ μόνον τοῦτο τῆς ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ὁδοῦ, τὸ τῶν παρόν-
 » των ἀπαλλαχθῆναι κακῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ μηκέτι τοὺς ἐκεῖθεν ἦκον-
 » τας ἐπὶ λόγοις προσκυνεῖν, οἱ μὴδὲν ἡμῶν τῶν θνητῶν διαφέρουσιν,
 » οὐκ εἰς σύνεσιν γε τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος, ἀναστρέφονται
 » δ' ἐν ἡμῖν, ὥσπερ ἐν ἡμιόνοις ἡμίθεοι, διότι τεθεῖανται τὴν Ἀκαδή-
 » μειαν, τὸ Λύκειον καὶ τὴν Ποικίλην, ἐν ἧ Ζήνων ἐφιλοσόφει, νῦν
 » οὐκέτι οὕσαν ποικίλην· ὁ γὰρ ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο,
 » ἔπειτα ἐκώλυσε αὐτοὺς ἐπὶ σοφίᾳ μέγα φρονεῖν ». Ἡ περιγραφὴ
 αὕτη τοῦ Συνεσίου, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ὑπερβολικὴ, διότι γίνεται μετὰ
 προφανοῦς ἀντιζηλίας καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πρῶτην τῶν Ἀθηναίων
 λαμπρὰν κατὰστασιν, δὲν ἀπέχει ὅμως πολὺ τῆς ἀληθείας καὶ μαρ-
 τυρεῖ ἄρκούντως τὴν πραγματικὴν τῆς πόλεως κατὰπτωσιν, ἀλλὰ καὶ
 τὴν μεγάλην καὶ παγκόσμιον φήμην, ἣν, καίπερ παρηκμακυῖαι, ἀπή-
 λαυσεν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐξ ἄλλης δὲ τοῦ
 Συνεσίου ἐπιστολῆς, τῆς 52ας, μαρτυροῦμεν ὅτι καὶ ἡ βιομηχανία τῶν
 Ἀθηναίων, εἰδικῶς ἡ ὑφαντικὴ, ἔχαιρε τότε ἀγαθὴν ὑπόληψιν. Ὁ δὲ
 ἐπίσκοπος Κύρου Θεοδώρητος γράφει περὶ τῶν Ἀθηναίων: « Καὶ ἀργεῖ
 » μὲν ἐν Ἀθήναις ὁ Ἀρειὸς Πάγος καὶ ἡ Ἡλιαία καὶ τὸ ἐπὶ Δελφινίῳ
 » δικαστήριον καὶ ἡ τῶν πεντακοσίων βουλὴ καὶ οἱ ἑνδεκα καὶ οἱ
 » θεσμοθέται καὶ ὁ πολέμαρχος καὶ ὁ τοῦ ἐνικυτοῦ ἄρχων¹ ». Ἐπειδὴ
 δ' ἐπὶ Θεοδώρητου οὕτε ἡ βουλὴ συνέκειτο ἐκ 500 οὔτε πολέμαρχος
 καὶ ἄρχων εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἄλλοτε κατὰστασιν εὐρίσκοντο, ὡς θέλο-
 μεν ἰδεῖ ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου, ἐκ τῶν παρατε-
 θεμένων τοῦ βαρυθυμοῦντος ἐπισκόπου λόγων δὲν ἐξάγεται ὅτι, ὡς οἱ
 θεσμοὶ οὗτοι, οὕτω καὶ οἱ συμμνημονευόμενοι ἦσαν ἐν ἀχρηστίᾳ ἐπ' αὐ-
 τοῦ, ἀλλ' ὅτι τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ οἱ γηραιοὶ τῆς πόλεως θεσμοὶ
 ὑφίσταντο μὲν εἰσέτι, ἀλλ' ἐγκαταλελειμμένοι καὶ ἀνίσχυροι καὶ ἐν
 τοῖς πλείστοις παραμεμορφωμένοι. Ἡ μόνη ζωὴ, ἣν κατὰ τὴν ἐπο-
 χὴν ταύτην ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς ἐδείκνυεν, ἦτο ἡ κατὰ τὴν ἐκλογὴν σο-
 φιστοῦ τινος ἀναπτυσσομένη δρῶστηριότης καὶ τὰ κόμματα καὶ αἱ

τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὡς διασημότατον τὸν Ἀθηναῖον Πλούταρχον, περὶ οὗ πρβ.
 Γρηγοροῦ. Ἀθην. σελ. 23 ἑλλ. μεταφρ.

¹ Theodoretī episcopī Cyri Ἑλληνικῶν θεραπευτικῇ παθημάτων dis-
 putatio IX περὶ νόμων, ἐκδ. Schulze τόμ. Δ', μέρος Β', σ. 930.

ἔριδες, εἰς ἃς ἡ τοῦ ἀγρυπᾶτου ἀπόφασις ἔθετεν ἐκάστοτε τέρμα¹, μέχρι οὗ ὁ βίαιος Ἰουστινιανὸς ἦρεν ἐκ τοῦ μέσου καὶ τὰ λείψανα ταῦτα ἐλευθέρου βίου. Περὶ δὲ τῆς ἐν τοῖς κυριωτάτοις, κατὰ τύπους τοῦλάχιστον, ἐξακολουθήσεως τοῦ πατρίου πολιτεύματος μέχρι τέλους τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ περὶ τῆς αὐτονομίας μέχρι Ἰουστινιανοῦ ἔχομεν καὶ ἀλλαχόθεν μαρτυρίας. Ἐκ τοῦ ἔτους 485 μνημονεύεται ἄρχων ἐν Ἀθήναις ἐπώνυμος Νικαγόρας ὁ νεώτερος, ὃς ἐξαγεται ἐξ ὧων λέγει περὶ τοῦ περιφήμου σοφιστοῦ Πρόκλου ὁ μαθητής, βιογράφος καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτηρίῳ Μαρίνου ἐν κεφ. 36· «Ἐτελεύτησε δὲ (Πρόκλος) τῷ δ' καὶ κ' καὶ ρ' ἀπὸ τῆς Ἰουλιανοῦ » βασιλείας, ἄρχοντας Ἀθήνησι Νικαγόρου τοῦ νεωτέρου, μηνὸς κατὰ » μὲν τοὺς Ἀθηναίους Μουνυχιῶνος ιζ', κατὰ δὲ τοὺς Ῥωμαίους » Ἀπριλίου ιζ'. » Οἱ ἐθνικοὶ δηλ. εἶχον καθιερώσει πρὸς τιμὴν τοῦ μεγάλου αὐτῶν προστάτου Ἰουλιανοῦ νέαν χρονολογίαν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς βασιλείας ἐκείνου 361 μ. Χ. Προστιθεμένων λοιπὸν καὶ τῶν 124, ἔχομεν τὸ ἔτος 485, καθ' ὃ ὁ μὲν Πρόκλος ἀπεβίωσεν, ὁ δὲ Νικαγόρας ἐ χρημάτισεν ἄρχων ἐπώνυμος². Ὁ δὲ λεξικογράφος Σουίδας μνημονεύει καὶ ἑτέρου, ἔτι μεταγενεστέρου, ἄρχοντος ἐν Ἀθήναις, τοῦ τελευταίου ὡς τοιοῦτου γνωστοῦ. Ἐν λέξει δηλ. *Θεαγένης* σημειοῖ οὗτος, « Ἀθηναῖος ἄρχων φιλότιμος καὶ μεγαλοφυής » καὶ ἀκολούθως προστίθουσιν ὅτι ἦτο σύγχρονος τοῦ περὶ τὰ 500 ἀκμάσαντος Μαρίνου τοῦ σοφιστοῦ. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ὅσον ὁ ἐθνισμὸς ἐπιέζετο καὶ ἐμαραίνετο, τόσοι καὶ οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἔχονον τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν των καὶ τελευταῖον τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα εἶχον καταστήσει ἀπλοῖ τιμητικοὶ τίτλοι. Μόνοι δ' αἱ σχολαὶ καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον ἐδείκνυνον σχετικὴν τινα ἀκμὴν.

Ἀπὸ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ μέχρι Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' ἐπὶ 80 καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἡ Ἑλλάς καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἀπῆλθουσιν ἐξαιρετικῶς εἰρήνης κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἦσαν τελείας. Ὁ τῶν Οὐννων βασιλεὺς Ἀττίλας,

¹ Τοιαῦτα παραδείγματα διηγεῖται ὁ Εὐνάπιος ἐν Βίοις σοφιστῶν, περὶ Ἰουλιανοῦ σ. 69 ἐπ. καὶ ἐν βίῳ Προαιρεσίου, σ. 79—80, ἐκδ. Boissonade.

² Ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Πρόκλου ἐπίσης οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθιμον ἀνήγειραν ἀνδριάντα εἰς τὸν νεοπλατωνικὸν Ἰακώβον Ψυχρίστον, τὸν ἔπειτα πανίσχυρον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱατρὸν Λέοντος τοῦ Α', διότι πολλὰ ἡ πόλιν εὐηργέτησε. Πρβ. I. Μαλαλᾶ σ. 369 ἐκδ. Βόννης καὶ K. Σάθα Ἱστορ. Δοκίμ. σ. τγ'.

ὅστις εἶχε μασιτίσει κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας Θεοδοσίου τοῦ Β' τὰς βορείους καὶ ἀνατολικὰς τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίας. οὐ μόνον εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα δὲν εἰσέβαλεν, ἀλλ' οὐδ' εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ μέχρι Θερμοπυλῶν κατέβη· διότι διηγείται μὲν ὁ Μαρκελλίνος ὅτι ὁ Ἀττίλας προέβη λεηλατῶν μέχρι Θερμοπόλεως ἐν ἔτει 117, μὲ τὸ ὄνομα ὁμῶς τοῦτο καλεῖ οὗτος ὅχι τὰς Θερμοπύλας, ὥς τινες κακῶς ὑπέλαβον, ἀλλ' ἐτέραν πόλιν κειμένην ἐν ταῖς βορείαις τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, ἣτις μνημονεύεται καὶ ἐν ἔτει 922 ὡς πεδῖον μάχης μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Βουλγάρων¹. οἱ δὲ ἄλλοι ἱστορικοὶ οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ προχωρήσεως τοῦ Ἀττίλα μέχρι Θερμοπυλῶν ἢ καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Θεσσαλίας. Ὁ ἑλληνικὸς, ἥτοι ἐθνικὸς, βίος ἐξηκολούθη κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διατηρούμενος ἐν ἀφανείᾳ ὡς φησίων σῶμα ἐκ τῶν τελευταίων δυνάμεων του, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπερροφᾶτο καὶ διεπλάσσετο εἰς τὸν χριστιανικὸν Ἑλληνισμόν, ἐν ᾧ τελευταῖον ὑπὸ ἄλλην μορφήν ὡς φοινῖξ παραδόξως ἐκ τῆς τέφρας του ἀνεγεννήθη καὶ πάλιν τῆς Ἀνατολῆς ἐκυριάρχησεν. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὡς ὑπερισχύουσα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, παρηγκώνισεν, ὡς ἦτο φυσικόν, τὴν ἐπίσημον κυβερνητικὴν γλῶσσαν, τὴν λατινικὴν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθόσον μάλιστα πᾶσαι αἱ περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώραι ἦσαν ἑλληνικαί, ἥδη ἐπὶ Ἀρχαδίου βλέπομεν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰσαγομένην διὰ νόμου εἰς τὰ δικαστήρια· ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Θεοδόσιος Β', ἀναγκασθεὶς πρὸς μὀρφωσιν ὑπαλλήλων καὶ διάδοσιν τῶν φάτων νὰ ἰδρῦσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ ἔτος 425 ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον ἐκ 30 ἑδρῶν, ὥρισε τὰς 15 διὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διέταξε νὰ ἐκδοθῶσιν αἱ συλλογαὶ τῶν νόμων ἐν ἀμφοτέραις ταῖς γλώσσαις, μέχρις οὐ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπέβη ἐπίσημος τῆς κυβερνήσεως γλῶσσα ἀντὶ τῆς λατινικῆς². Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ

¹ Μαρκελλίνος ἐν Χρον. σ. 307—308, ἐκδ. Βόννης. Πρβ. Hopf, Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐγκυκλοπαίδειᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber, τοῦ ἄρθρου Griechenland τόμ. 5', σ. 75, τὰς δὲ πηγὰς πάσας παρὰ Muralt, Essai de chronographie Byzantine, σ. 499.

² Κώδ. Θεοδ. 14, 9, 3. § 1. Οἱ Ἀραβες ἐθεώρουν Τιθέριον τὸν Β' (578 — 582) ὡς τὸν πρῶτον Ἑλληνα αὐτοκράτορα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Ἀραβ ἱστοριογράφος Ἀμπουλφαράχ λέγει (ἐν σελ. 96 τῆς λατινικῆς μεταφράσεως Pocoik:) A tempore Augusti Caesaris donec im-

ἔθνικοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων δυσκόλως ἢ οὐδόλως διωρίζοντο εἰς δημοσίας θέσεις, ἀλλὰ καὶ οἱ χριστιανοὶ οἱ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου διοριζόμενοι καὶ ὅπωςδήποτε διαπρέποντες ἦσαν ἢ Ἑλληνες τὴν τε γλῶσσαν καὶ τὸ γένος ἢ ἐξελληνισμένοι ἀλλόφυλοι, πάντες δ' οἱ ἐπὶ παιδείᾳ διακριθέντες, λαϊκοὶ τε καὶ κληρικοὶ, ἦσαν ἀποχαι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ὥστε τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο διέκρινεν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν Ἑλλήνων ἢ ἡ θρησκεία. Ἐνῷ οἱ τὸν χριστιανισμόν ἐγκολπωθέντες προσεπάθουν διὰ τῶν δογμάτων τοῦ Ἐυαγγελίου ν' ἀναπλάσωσι τὴν κοινωνίαν καὶ νέαν νὰ ἐμβάλωσιν αὐτῇ ζωὴν, οἱ εἰς τὴν πατριὸν ἐθνικὴν θρησκείαν ἐμμένοντες, ἐκλαμβάνοντες τὸ νέον δόγμα ὡς ἄλογον καὶ παραίτιον τῆς ἐπικρατοῦσης τότε διαφθορᾶς καὶ καταπτώσεως, ἐνέμενον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ πατρίου θρησκευματος. Τῆς πρώτης καὶ πολυπληθεστερας μερίδος ἦσαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἀσίᾳ Ἑλληνες καὶ ἐλληνίζοντες καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι, ἔχοντες ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τὴν κυβέρνησιν πνευματικὴν δὲ κέντρον, ἀντίθετον τοῦ ἐν Ἀθήναις, τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ ἰδρυθὲν ἀνώτατον χριστιανικὸν ἐκπαιδευτήριον, τῆς δὲ δευτέρας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ κάτοικοι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, ὧν αἱ σχολαὶ ἐξηκολούθουν μεγάλην ν' ἀντιτάσωσιν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, μάλιστα δὲ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ πέμπτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ὅτε παραδόξως πῶς αἱ σχολαὶ αὗται εἶχον λάβει νέαν ζωὴν διὰ

peraret Tiberius Cæsar, spatio circiter annorum MC, fuerunt imperatores C. P. patricii et præcipua pars exercitus romani: extra quod consularii, scribæ et populus, omnes Graeci fuerunt, deinde regnum etiam graecanicum factum est. Οἱ δὲ Ἱταλοὶ ἐθεώρουν τὸν Μαυρίκιον (582—602) ὡς τὸν πρῶτον Ἑλλήνα αὐτοκράτορα (Παῦλος Διάκονος 3, 15). Ὅπωςδήποτε βέβαιον εἶνε ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔκτου ἤδη αἰῶνος ἄρχεται ὁ βυζαντινὸς ἡμεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, εἰ καὶ οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐστεμνύνοντο πάντοτε Ῥωμαίων αὐτοκράτορες καὶ βασιλεῖς ὀνομαζόμενοι, οὐδέποτε δ' ἤξιον ν' ἀποκαλῶνται Ἑλλήνων βασιλεῖς. Λαόνικος Χαλκοκοδύλης 1, 3, σ. 6, ἐκδ. Βόννης: «Γλῶτταν μὲν καὶ ἦθη διὰ » τῷ πολλῷ πλείονας Ῥωμαίων Ἑλλήνας αὐτοῦ ἐπικρατεῖν διὰ τέλους φυλά- » ξαι, τοῦνομα μέντοι μῆκέτι κατὰ τὸ πατριὸν καλουμένους ἀλλάξασθαι, καὶ » τούς γε βασιλεῖς Βυζαντίου ἐπὶ τῷ σφᾶς αὐτοὺς Ῥωμαίων βασιλεῖς τε καὶ αὐ- » τοκράτορας σεμνύνεσθαι ἀποκαλεῖν, Ἑλλήνων δὲ βασιλεῖς οὐκέτι οὐδαμῇ » ἀξιοῦν». Πρβ. καὶ Γίββωνος *Decline and Fall* . . . κτλ. κεφ. 53ον.

τε ἄλλων καὶ διὰ τῶν Πρόκλου, Μαρίνου καὶ Παμπρετίου. Ἐντεῦθεν ἡ διαφορὰ καὶ ὁ πόλεμος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἢ ἐθνικῶν καὶ τῶν Χριστιανῶν καὶ μεταξὺ τῶν δύο ἐκπαιδευτηρίων, τοῦ ἐν Ἀθήναις καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἡτις ὑπῆρξε εἰς τῶν πρωτίστων λόγων, δι' οὗς ὁ φανατικὸς Ἰουστινιανὸς ἐν ἔτει 529, ἓνα περίπου ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκπαιδευτηρίου αἰῶνα, διὰ πράξεως βιαίας καὶ νόμου αὐθαιρέτου κατήργησε τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς· διότι «θεσπίσας πρόσταξιν ἐπεμψεν ἐν Ἀθήναις κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν, μήτε νόμιμα» ἐξηγεῖσθαι μήτε κόττον ἐν μιᾷ τῶν πόλεων γίνεσθαι¹.» Πρὸς δὲ «ἀφῆρεσε τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων τῶν ἐλευθερίων γραμμάτων» κατὰ Προκόπιον. Οὕτω δ' ἐξέλιπε καὶ ὁ τελευταῖος τοῦ ἐθνικοῦ προμαχῶν καὶ τὸ μόνον μέχρι τότε ὑπολειπόμενον τῶν Ἀθηνῶν κόσμημα καὶ κύχημα. Ἐπτά τῶν τότε ἐπισημοτέρων ἐθνικῶν σοφιστῶν, πιθανῶς οἱ τελευταῖοι ἐν Ἀθήναις διδάσκαλοι, Δαμάσκιος ὁ Σύρος, Σιμπλίκιος ὁ Κίλιξ, Εὐλάμιος ὁ Φρύξ, Πρισκιανὸς ὁ Λυδός, Ἑρμείας καὶ Διογένης οἱ Φοίνικες καὶ Ἰσιδωρος ὁ Γαζαῖος, μὴ δυνάμενοι πλέον τοῦ λοιποῦ νὰ ζήσωσιν ὡς ἐθνικοὶ φιλόσοφοι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἕνεκα τῶν ἀπανθρώπων καὶ βαρβαρικῶν διαταγῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατέφυγον εἰς Περσίαν πρὸς τὸν Σασσανίδην Χοσρόην, ἐλπίζοντες παρὰ τῷ βαρβάρῳ ἐκείνῳ νὰ εὕρωσι μείζονα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἀγάπην. Καὶ δὲν ἠπατήθησαν μὲν ὡς πρὸς τοῦτο, ἐπειδὴ ὅμως αἱ διδασκαλίαι αὐτῶν δὲν ἐκαρποφόρουں, ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Πέρσου μονάρχου νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτοῖς τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐλευθέραν ἐπάνοδον, ὅπερ ἐκείνος προθύμως ἐπράξεν ἐπιβελῶν διὰ συνθήκης εἰς τὸν Ἰουστινιανόν ν' ἀφήκῃ ἀνενοχλήτους τοὺς ἐθνικοὺς σοφοὺς². Συνεπλήρωσε δ' ὁ Ἰου-

¹ Ἰωάννης Μαλαλᾶς 18, 16 ἐπ. σ. 451, ἐκδ. Βόννης. Καὶ αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν παιδείαν, τὸν κόττον, ἐθεώρησεν ἐπικίνδυνον καὶ βλαβεράν ὁ τὴν αἰσχίστην τῶν πορνῶν Θεοδώραν παρανόμως συζευχθεὶς Ἰουστινιανός. Περὶ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρείωσος τοῦ Ἰουστινιανοῦ μαρτυροῦσιν ἐκ μὲν τῶν συγχρόνων, ἐκτὸς τοῦ μεροληπτοῦντος Προκοπίου ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις, ὁ Βυάγγριος, 4, 30, 32 καὶ ἄλλοι, ἐκ δὲ τῶν μεταγενεστέρων Θεοφάνης ὁ Ἰσαυρός, ὁ Ζωναρᾶς καὶ ἄλλοι. Ἰδεὶ περὶ τούτων Nicolai Alemanni de Procopio et arcana ejus historiae iudicium, ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως τοῦ Προκοπίου, σ. X-XVI.

² Ἀγαθίας ἐν 2, 30, σ. 131 ἐπ. ἐκδ. Βόννης. Πρῶτος ὁ μεγαλοφυὴς Γίββων συνέδεσε τὸ ἱστορικὸν τοῦτο τοῦ Ἀγαθίου περὶ τῶν ἐπτὰ φυγάδων σοφῶν μὲ

στινιανὸς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἐξαφανισμοῦ τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ πάσης ἔτι ὑφισταμένης ζωτικῆς δυνάμεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ δι' ἐτέρων νόμων, δι' ὧν κατήργησε τὰς μερικὰς τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν στρατιᾶς, ἀπηγόρευσε αὐστηρότατα πᾶν εἶδος ἐθνικῆς ἐορτῆς καὶ πανηγύρεως καὶ ἐδήμεισε τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς δημοσίων καθιδρυμάτων, κατὰτάξας αὐτὰ εἰς τὰ τοῦ κράτους¹. Μεταξὺ τῶν δημευέντων εἰσοδημάτων τῶν Ἀθηναίων ἦσαν καὶ τὰ τῆς Ἀκκδημείας, ἅτινα ἐπὶ μὲν τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς Πλάτωνος ἀνήρχοντο εἰς τρία χρυσὰ νομίσματα, ἐπὶ δὲ Ἰουστινιανοῦ εἰς χίλια τοιαῦτα, ἀύξηθείσης τῷ χρόνῳ τῆς περικοπῆς αὐτῆς δι' εὐσεβῶν κληροδοτημάτων². Οὕτω δὲ κατέστησεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐντελῶς ἀδύνατον τὴν περαιτέρω ὑπαρξίν τῆς αὐτονομίας, εἰ καὶ ὑπεκρίνετο ὅτι δῆθεν δὲν ἐσκόπει νὰ καταργήσῃ αὐτὴν καὶ ἔπεμψεν εἰς Ἀθήνας τὴν ὑπ' αὐτοῦ διαταχθεῖσαν συλλογὴν νόμων ὡς εἰς ἐλευθέραν, αὐτόνομον πολιτείαν καὶ χάριν ἐξαιρετικῆς τιμῆς, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐμνημενεύετο ἐξαιρετικῶς ὑπὸ τοῦ Μαλαλά ἢ τῶν Ἀθηναίων πόλις³. Ἀντὶ δὲ πάντων τούτων μόνη, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνωφελής, ἀποζημίωσις ἦτο ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων διὰ νέων τειχῶν, ὡς ὠχυρώθη ὑπ' ἐκείνου καὶ ὁλόκληρον τὸ κράτος, πρὸς ὑπεράσπισιν ἀπὸ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν⁴. Ἐκτοτε ἡ χώρα διηρέθη συμφώνως πρὸς τὸ διοικητικὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ σύστημα εἰς μικροτέρας ἐπαρχίας ἢ στρατηγίας, τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν σύστημα τῆς ἀποστολῆς ἀνθυπάτων κατηργήθη καὶ ἡ Ἑλλὰς ἔπαυσε πλέον νὰ καλεῖται ἐπαρχία Ἀχαΐα. Αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Ἀττικὴ κατετάχθησαν εἰς τὸ θέμα ἢ τὴν στρατηγίαν τῆς Ἑλλάδος, ἥτοι Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὡς

τὸ κλείσιμον τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ συνεπέρανε λίαν πιθανῶς, ὅτι οὗτοι ἦσαν οἱ τελευταῖοι ἐν Ἀθήναις διδάσκαλοι. "Ιδε αὐτοῦ Decline and Fall... κτλ. κεφ. 40 ἐν τέλει.

¹ Κώδης Ἰουστινιαν. 1, 11, 10. Προκόπιος ἐν Ἀνεκδότοις, 26.

² Δαμάσκιος ἐν βίῳ Ἰσιδώρου παρὰ Φωτίῳ καὶ Σουλῆας ἐν λέξει Πλάτων.

³ Ἰωάννης Μαλαλάς, ἐκδ. Βόννης, σ. 448. Αἱ κυριώταται νομικαὶ σχολαὶ τῆς ἀρχαιότητος ἦσαν ἡ τῆς Ρώμης, ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ τῆς Βηρυτοῦ καὶ ἡ τῆς Καισαρείας, ἀπὸ δὲ τοῦ Θεοδοσίου Β' (425) καὶ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὴν κατάργησιν δὲ τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς ἐν ἔτει 529 καὶ τῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Καισαρείας ἐν ἔτει 533, ἀπέμειναν μόναι αἱ ἐν Ρώμῃ, Κωνσταντινουπόλει καὶ Βηρυτῷ.

⁴ Προκόπιος. Περι κτισμάτων 4, 1—10, 2. ἢ τόμ. Ι' σ. 272, ἐκδ. Βόννης.

λέγομεν συνήθως. Οἱ κάτοικοι ὅμως τοῦ θέματος Ἑλλάδος διετήρησαν, φαίνεται, καὶ τοῦ λοιποῦ ἰκανότητά τινα περὶ τὰ ὄπλα, διό ἐν τῷ ἀπολέμῳ ἐκείνῳ κράτει ἡ στρατηγία αὕτη ἦτο ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων ἀξιοματάων. Γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι θελήσας Ἰουστινιανὸς ὁ Β' (685—695) νὰ δείξῃ εὐνοίαν πρὸς τὸν Λεόντιον, διώρισεν αὐτὸν στρατηγὸν Ἑλλάδος, ἣν θέσιν οὗτος μετεχειρίσθη ὡς βαθμίδα ἐπὶ τὸν θρόνον.

Μετὰ τὰ μέτρα ταῦτα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡττήθη πλέον ὀριστικῶς καὶ ἐκτοτε ἐξέλειπε διηνηκῶς ὁ ἐθνικὸς βίος, ὑπερίσχυσε δὲ ὀριστικῶς ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἀπόλυτος μοναρχία¹. Οἱ περικαλλεῖς τῶν Ἀθηνῶν ναοί, ὅσους ὁ φανατισμὸς τῶν χριστιανῶν ἢ αἱ εἰσβολαὶ τῶν βαρβάρων δὲν κατέρριψαν, μετεβλήθησαν ὀριστικῶς εἰς ναοὺς χριστιανικοῦς· ἐν τῷ Παρθενῶνι τὴν παρθένον Ἀθηνᾶν ἀντεκατέστησεν ἡ παρθένος Μαρία, ἡ Παναγία ἡ Ἀθηναϊώτισσα, ἐν ἄλλοις δὲ ναοῖς ἄλλοι χριστιανοὶ ἅγιοι τοὺς πρῶην θεοὺς καὶ ἥρωας². αἱ δὲ εἰσέτι περιλειπόμεναι ἑλληνικαὶ πόλεις, αἵτινες μέχρι τοῦδε χάρις εἰς τὴν ζωτικότητα τῶν ἐλευθέρων καὶ πατρίων πολιτευμάτων ἐτήρουν βαθμὸν τινα ζωῆς, ἀφανίζονται τοῦ λοιποῦ ἐκ τοῦ ἐνεργοῦ σταδίου καὶ ἐξακολουθοῦσι τὴν ὑπαρξίν των ὡς ἀσήμαντοι ἐπαρχικαὶ πόλεις, Ἐνταῦθα κλείει καὶ ἡ ἱστορία τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν αὐτονομίας καὶ συγχρόνως ἐκλείπει ἡ ἰδιαιτέρα τῆς πόλεως σημασία καὶ δράσις. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπάρχουσα πάντοτε καὶ πως καὶ εὐποροῦσα κατὰ καιροὺς καὶ σημαίνουσα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πανταχοῦ περικυβερνήσαν ἐρήμωσιν καὶ ἐξουδένωσιν, ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς αὕτη ἦτο ὅλως ἄλλοιᾶ ἢ πρότερον. Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν τοῦ λοιποῦ οὔτε τῶν Μουσῶν ἡ προνομιακὴ ἑδρα, οὔτε τῶν τεχνῶν τὸ χωνευτήριον, ἀλλὰ πόλις ἐκ τῶν συνήθων τότε, εἰ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐπὶ μακρὸν ἔτι δὲν εἶχον ἀποβάλλει ἐντελῶς τὰ πάτρια ἥθη, ἀλλὰ διετήρουν βαθμὸν τινα πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὑπερχῆς καὶ τινος αὐτονομίας. Τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ὅφ' ὧν ἐκοσμεῖτο ἡ πόλις, ὅσα δὲν μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς, ὡς ὁ

¹ Ὅτι ὁ ἐθνισμὸς ἐπὶ πολὺ ἔτι ἐξηκολούθει διασωζόμενος, μάλιστα δ' εἰς μέρη, ἐνθα ἡ αὐτοκρατορικὴ βία δὲν ἴσχυε πολὺ, δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι αἱ τῆς Μάνης κάτοικοι δὲν ἐβαπτίσθησαν εἰμῇ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν κεφ. 50, σ. 224 ἐκδ. Βόννης.

² Πρβ. ἀνωτ. σ. 123, σημ. 1. καὶ Φερδ. Γρηγορόδιον ἐνθ. ἀνωτ. I, 64 ἐπ.

Παρθενών καὶ τὸ Θησεῖον, ἐκλείσθησαν, παρημελήθησαν καὶ ἀπέβησαν ἔρμαιοι τοῦ χρόνου καὶ τῆς βαρβαρότητος. Παχεῖα ἀμάθεια καὶ θρησκευτικὸς φανατισμὸς κατέστρεφον ἕκτοτε ἔν μετὰ τὸ ἄλλο τὰ παντοῖα ἔργα τῆς τέχνης, πᾶν καλλιτεχνικὸν αἶσθημα ἐξέλιπε, καὶ ὅσα ἐκ τῶν ἔργων ἐκείνων περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐσώθησαν εἴτε διὰ τὸ στερεὸν τῆς κατασκευῆς αὐτῶν καὶ τὸ δύσκολον τῆς καταστροφῆς, εἴτε διὰ τὸ ἀπόκεντρον τῆς θέσεώς των, εἴτε καί, ὡς εἵπομεν, διὰ τὴν μεταβολὴν των εἰς χριστιανικὰ καθιδρύματα, εἴτε τέλος διὰ τῆς κοινῆς καὶ ἀγαθῆς μητρὸς γῆς, ἥτις φιλοστόργως περιεπτύξατο αὐτὰ ἐν τοῖς κόλποις, ὅπως ἀναρριπίσῃ ποτὲ δι' αὐτῶν τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα μελλόντων τέκνων τῆς.

Ἡ ἀπαισία αὕτη διὰ τὸν ἐθνισμὸν καὶ τὰς Ἀθήνας ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527—565) συνωδεύετο κατὰ παραδόξον σύμπτωσιν καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων καὶ παντοίων δεινῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λοιμὸς φοβερὸς ἐμάστιζεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀλλεπαλλήλας τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, λιμὸς δὲ καὶ σιτοδεία ἐπεκράτησε πολλάκις ἐν τῷ κράτει καὶ σεισμοὶ φοβεροὶ κατέστρεψαν πολλὰς αὐτοῦ χώρας. Ἐν Ἑλλάδι ἰδίως ὁ Λογγοβάρδος Τιβέριχος ἐπεχείρησεν ἐξ Ἰταλίας ἐπανειλημμένας εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια ἐπιδρομὰς. Ἅτερον δὲ βάρβαρον καὶ ἄγριον ἔθνος, τὸ τῶν Οὐννων, ἐκ τοῦ βορρᾶ εἰσβαλὼν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, προέβη διὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ ἰσμοῦ θύον καὶ ἀπολύον πᾶν τὸ προστυχόν, ἀλλὰ μὴ δυνηθέν, εὐτυχῶς, νὰ κυριεύσῃ τινὰ τῶν σημαντικῶν καὶ ὠχυρωμένων πόλεων¹. Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη τῶν Οὐννων ὑπῆρξε διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ δεινοτάτη καὶ βλαβερωτάτη μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου. Οἱ Ἕλληνες εἶχον καταλάβει τότε τὰς Θερμοπύλας καὶ ἀνδρείως ἀπέκρουσαν τοὺς βαρβάρους (539—540), ἀλλὰ προσία πάλιν ἀνεκάλυψε τοῖς πολεμίοις τὴν ἀπαισίαν ἐκείνην ἀτραπὸν, δι' ἧς καὶ οἱ Πέρσαι ἄλλοτε εἰσεχώρησαν, καὶ οὕτως ἡ χώρα ἔμεινεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν βαρβάρων, ἐνῶ ὁ στόλος τοῦ φοβεροῦ Τωτίλα κατεληλύθει πολλὰς παραλίας πόλεις. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν σχετικῶς μικρὰ δεινὰ. Ἀπὸ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὸν θρόνον κατ' ἔτος σχεδὸν συνέβαινον σεισμοὶ ἰσχυροὶ καὶ ἐκτάκτου διαρκείας, οἵτινες πολλὰς μὲν πόλεις κατέρριψαν, πολλὰς δὲ μυριάδας ἀνθρώπων ἀφῆρσαν τὴν ζωὴν. Ἐν Ἑλλάδι ἡ Κόρινθος, αἱ Πάτραι, ἡ

¹ Προκόπιος ἐν Περσικ. πολέμ. 2, 4.

Ναύπακτος, ἡ Χαϊρώνεια καὶ ἡ Κορώνεια ἐγένοντο ὑπ' αὐτῶν ἐρείπια. Μείγα πλῆθος Ἑλλήνων τελούντων ποτὲ μεγάλην τινὰ πανήγυριν κατεπώθησαν ὑπὸ τοῦ διαρραγέντος ἐδάφους. Τὰ ὕδατα ἀποσυρθέντα κατὰ τὰ παράλια τῶν Θερμοπυλῶν παρὰ τὸ Ἐχίναϊον ἐπανήλθον ἔπειτα μετὰ μεγάλης ὀρμῆς, προσέβησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας καὶ συμπαρέσυραν πλείστους ἀνθρώπους καὶ ζῷα ¹.

Πάντα τὰ ἑκτακτα ταῦτα δεινὰ καὶ αἱ πολλαπλαῖ καὶ ἀπάνθρωποι καταπιέσεις ἔκαμον τοὺς ἀνθρώπους, πρὸ πάντων τοὺς ἐθνικούς, νὰ θεωρῶσι τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς τὸν κακὸν δαίμονα, ὅστις ἐστάλη πρὸς ἐξολόθρευσιν τοῦ κόσμου ².

Ἐν τοιαύταις συμφοραῖς καὶ μὲ τοσοῦτον πάταγον ἐξέπνευσεν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος καὶ ὁ ἐθνισμὸς, ὥσανεὶ κατηράσθησαν τὸν τόπον οἱ ἐκδιωχθέντες θεοὶ καὶ ἡ ἀποπταμένη ἐλευθερία!

¹ Ἴδε τὴν ἐξιστόρησιν τῶν δεινῶν ταύτων παρὰ Προκοπίῳ ἐν Γοτθικ. 4, 25. Ἀνεκδ. κεφ. 18. Περσικ. 2, 22—23. Ἀγαθία, βιβλ. 2. Ἰωάννη Μαλαλᾶ, Χρονικ. 2. Θεοφάνει, Εὐαγγρίῳ ἐν Ἐκκλησι. ἱστορ. 4, 29. πρβ. δὲ καὶ Γρίβωνος Decline and Fall.... κτλ. κεφ. 43. καὶ ἄλλους.

² Προκόπιος ἐν Ἀνεκδ. 18.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 529.

Οὐποτε δουλείη κεφαλὴ ἰθεὶς πέφυκεν,
ἀλλ' αἰεὶ σχολὴ καὶ γένα λοξὸν ἔχει.

(ΘΕΟΓΝΙΣ)

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ Τουστινιανοῦ, ἐπειδὴ ἡ εὐκλεὲς πόλις διήνησε κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἐνδόξου σταδίου τῆς ὡς πολιτεία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐλευθέρᾳ καὶ αὐτόνομῳ καὶ ἔδρᾳ τῶν Μουσῶν καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν ἐν τῇ βιβλίῳ τούτῳ εἰδικώτερον καὶ περὶ τῶν δύο κυριωτάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας χαρακτηριστικῶν, τοῦ πολιτεύματος δηλονότι αὐτῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ σχολῶν καὶ ἐκπαιδευτηρίων.

Τὸ ἀθηναϊκὸν πολίτευμα μετὰ τὴν ὑπὸ Θρασυβούλου κατάλυσιν τῆς τῶν Τριάκοντα τυραννίης δημοκρατίας, ὡς πρότερον, γενόμενον, διέμελλε μὲν ἔκτοτε ὀνόματι δημοκρατία, πράγματι ὅμως εἶχεν ὑποστῆ ἐν τῇ φορᾷ τῶν χρόνων οὐσιώδεις μεταβολάς. Ἰδίως δὲ μετὰ τὸν ὑπὸ Φιλίππου Β', τοῦ Ἀλεξάνδρου πατρός, περιορισμὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους καὶ κατὰ τὰς πολλὰς καὶ ἀλλεπαλλήλας περιπετείας ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν ἐπαυλειμμένως, καθ' ὃ συντόμως ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐμνήσθημεν, ἐτροποποιήθη καὶ περιωρίσθη ὑπὸ ἰσχυρῶν δημαγωγῶν καὶ ξένης ἐπεμβάσεως, ἡ σχέσις τῶν διαφόρων ἀρχῶν πρὸς ἀλλήλας οὐσιωδῶς ἡλλαξέ καὶ ἡ κατοχὴ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ θέσεων ἀπέβη ὅπως διάφορος καὶ ὑπ' ἄλλων κατωρθούτο ἢ πρότερον. Ὅσα τὸ πολεμικὸν τοῦ λαοῦ ἦθος ἐξέπιπτε, τοσούτω ἡ θέσις τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν στρατηγῶν ἀπέβαινε ἀνωτέρα, καὶ ὅσα ὁ δημόσιος βίος περιωρίζετο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πολλῶν περὶ τῆς πολιτείας ἐμαραίνετο, τόσω μᾶλλον καὶ ἡ τῶν κοινῶν διεύθυνσις περιήρχετο εἰς χεῖρας ὀλίγων, οἵτινες

ὅμως εἶχον ἤδη ὡς ἔρχοντες ἄξιωμα περιορισμένον καὶ κατεγίνοντο περὶ πολλῶ κατωτέρας ὑποθέσεις ἢ πρότερον. Οὐχ ἦττον ὅμως τὸ πολίτευμα ἐξηκολούθει, κατὰ τύπον τοῦλάχιστον, νὰ διαμένῃ δημοκρατικὸν ἐν τοῖς καθόλου. Ἀφ' οὗτου δ' οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἐξασφαλισθῶσιν ἀπὸ τῶν περίξ κινδύνων, συνεμάχησαν περὶ τὰ 200 π. Χ. μετὰ τῶν Ῥωμαίων, διέμειναν ἐλεύθεροι καὶ σύμμαχοι τῶν Ῥωμαίων καὶ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 146 π. Χ. καταστροφὴν τῆς Κορίνθου καὶ ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἐκείνων, διατηροῦντες τὸ πάτριον πολίτευμα¹. Μετὰ δὲ τὴν ἐν ἔτει 86 π. Χ. ἐπὶ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου ἄλωσιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ Σύλλα μετεβλήθη μὲν πολλαχῶς τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον, ἢ ἀνεξαρτησία ὅμως καὶ αὐτονομία καὶ πάλιν διετηρήθησαν² καὶ ἡ κατάστασις αὕτη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀναλλοίωτος διέμεινε μέχρι Καρνακᾶλλα (211—217 μ. Χ.). Ἐπὶ Κικέρωνος καὶ Τιβερίου³, ὡς καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ Οὐεσπασιανοῦ ἐντελῇ μεταβολῇ τῆς Ἑλλάδος εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν μετὰ Ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ νόμων, πρὸς δὲ ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων μέχρι τοῦ περιβοήτου ἐκείνου ψηφίσματος τοῦ Καρνακᾶλλα, δι' αὐτοὺς πάντες οἱ ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει οἰκοῦντες ἐλεύθεροι ἐκηρύχθησαν Ῥωμαῖοι πολῖται, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθουν ἔχοντες ἴδιον πολίτευμα καὶ ζῶντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀνεξάρτητοι, ὡς ἐκ τῶν συγχρόνων συγγραφέων ἐξάγεται⁴. Ἀπὸ δὲ Καρνακᾶλλα μέχρις Ἰου-

¹ Πρβ. Στράβωνος Γεωγραφ. 4, 1, 16. Καὶ Εἰσαγωγ. σελ. 27 ἐπ. 40 ἐπ.

² Στράβων 9, 1, 16. Λίβιος ἐν Ἐπιτομῇ, 81. Πλούταρχος ἐν συγκρίσει Λυσάνδρου καὶ Σύλλα, κεφ. 5.

³ Κικέρων εἰς Πείσωνα, κεφ. 16. Τάκτιος ἐν Χρονικ. 2, 53.

⁴ Πρβ. ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω Πλίνιον τὸν πρεσβύτερον ἐν Φυσικ. Ἱστορ. 4, 11. Πλίνιον τὸν νεώτερον ἐν Ἐπιστολ. 8, 24. Δίωνα Χρυσόστομον ἐν λόγῳ 31 φ καὶ Ἀῖλιον Ἀριστείδην ἐν Ῥώμῃς ἐγκωμίῳ, σ. 392 καὶ ἐν Παναθηναϊκῷ σ. 319. Περὶ Τραϊανοῦ εἶπομεν ἀνωτέρω (σελ. 75) ὅτι κακῶς ὁ Κορσίνης ἰσχυρίζεται ὅτι κατήργησε τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν, παρὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Πλινίου διαβεβαιώσιν τοῦ ἐναντίου. Τοῦ Κορσίνῃ τὴν γνώμην συνεμέρσθησαν καὶ ὁ Vaillant (Numismata imperatorum, augustarum et caesarum κτλ. Amsterdami. 1700) καὶ ὁ Winckelmann (Geschichte der Kunst, σ. 397 ἐκδ. Δρέσδης), βασιζόμενοι καὶ οὗτοι ἐπὶ τῶν σφισμένων ἀθηναϊκῶν νομισμάτων μετὰ προτομῆς τοῦ Τραϊανοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης Eckel (Doctrina numorum veterum, ἐν Βιέννῃ, 1792, τόμ. Α', σ. 220), ὁ E. Beulé (Les monnaies d'Athènes. Paris, 1858, σ. 400), ὁ B. V. Head (Catalogue of greek coins, Attica-Megara-Aegina. London, 1888, intro-

στινιανού ἢ ἐπέμβασις καὶ πίεσις τῶν αὐτοκρατόρων ἔβαινον αὐξανόμεναι πάντοτε καὶ ἡ τῆς πόλεως ἀνεξαρτησία ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περιωρίζετο, μέχρις οὗτο ὁ Ἰουστινιανὸς αὐθαριέτως κατήργησε διὰ παντός τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτονομίαν τῆς πόλεως, εἰ καὶ τυπικῶς προσεποιεῖτο ὅτι ἀφῆκε τὴν αὐτονομίαν· οὐχ ἥττον ἕως τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ πάτριον πολίτευμα διετηρεῖτο ἐν τινι βαθμῇ καὶ ἡ πόλις ἀπετέλει ἐλευθέραν καὶ προνομιακὴν πολιτείαν. Τὴν ἀνεξαρτησίαν λοιπὸν καὶ αὐτονομίαν διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ μετὰ Χριστὸν ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων μέχρις Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', ἡ ἐλευθερία ὅμως αὕτη δύνатаι μᾶλλον νὰ κληθῇ κατ' ἀνοχὴν προνομία ἢ ἀληθὴς ἐλευθερία, ὡς δηλωθήσεται ἐκ τῆς ἀκολουθοῦσης περιγραφῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος κατὰ τοὺς ἐξῆς πέντε πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας.

Αἱ εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος ὑποταγεῖσαι ἢ ἐκουσίως προσκολληθεῖσαι πολιτεῖαι ἀπῆλθον ἀναλόγως καὶ διάφορα δίκαια· πῇ καλλίστη κατὰστασις ἦτο ἡ τῶν ἐλευθέρων συμμάχων πολιτειῶν (*liberae civitates foederatae*), ἡ δὲ χειρίστη ἡ τῶν ἐντελῶς δουλωθεῖσων, ὧν καὶ τὴν χώραν οἱ Ῥωμαῖοι ἐδήμευσαν¹. Αἱ ἐλευθεραὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πολιτεῖαι ἐπέκτεινον τὸ δικαίωμα τοῦ πολιτεύεσθαι ἰδίῳ νόμῳ (*suis legibus vivere*)· τοῦ εἶναι ἀπῆλλαγμέναι Ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς, ἣτις πάντοτε ὑποταγῆς καὶ δουλείας ἦτο σημεῖον· τοῦ ἔχειν ἀτέλειαν ἀγρῶν, ἥτοι τῆς χώρας· τοῦ διατελεῖν πάντοτε συμμάχους Ῥωμαίων (*socii*) καὶ τοῦ ἔχειν τὴν προνομίαν τοῦ ἀσύλου, [ὅπερ ὅμως ἐν Ἑλλάδι οἱ Ῥωμαῖοι πολλάκις δὲν ἐσεβάσθησαν², καὶ τοῦ κόπτειν ἴδιον νόμισμα. Ἐκ τούτων λοιπὸν τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει ἦσαν καὶ αἱ Ἀθηναῖαι· διότι οὔτε Ῥωμαϊκὴν φρουρὰν εἶχον, ὡς ἐκ τε τῆς σιωπῆς τῶν συγγραφέων καὶ ἐκ τῶν συμβάντων κατὰ τὸν Μιθριδατικὸν πόλεμον ἐξάγεται, καὶ αὐτονομῶς ἐπολιτεύοντο καὶ

duction IX), καὶ πάντες οἱ κράτιστοι τῶν νεωτέρων νομισματογνωμόνων ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰωάννης Σβορώνος, θεωροῦσι τὰ νομίσματα τοῦ Κορσίνη κίβδηλα, ὡς καὶ πάντα τὰ ἀθηναϊκὰ μετὰ προτομῆς αὐτοκράτορος.

¹ Κικέρων κατὰ Βέρρου 3, 6.

² Περί τῆς καταστάσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει ἴδε Hoeck, *Geschichte des roem. Reichs*, τόμ. Α', μέρος Β', σ. 242 ἐπ. Πρβ. καὶ Kuhn, *Staedtische und bürgerliche Verfassung des roem. Reichs*, τόμ. Β', σ. 10 ἐπ. καὶ I. Marquardt, *Roem. Staatsverf.*, Α', σ. 347 ἐπ. καὶ ἀνωτέρω Εἰσαγ. σ. 45 ἐπ. καὶ Βιβλ. Α', κεφ. Α', σ. 56 ἐπ.

ἀτέλειαν τῆς χώρας εἶχον καὶ σύμμαχοι τῶν Ῥωμαίων ἦσαν¹. Αἱ προνομίαι ὅμως αὐταὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ αἱ ἐλευθερίαι δὲν ἔμειναν ἀλώ-
θηται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἤτοι τοὺς μετὰ
Χριστόν, ἀλλ' ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων ἐπιρροή καὶ ἀνάμιξις ποικι-
λοτρόπως ἐγένετο ἀπὸ ἀπλῆς προστασίας ἀποθᾶσαι κηδεμονεία καὶ
τελευταῖον ἄμεσος ἐποπτεία τῶν ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ κρατιδίῳ πραγμά-
των, ὡς καὶ ἐκ μόνων τῶν ἐξῆς γεγονότων ἐξάγεται. Ἐν τῷ περὶ ἐξ-
γωγῆς ἐλαίου νόμῳ τοῦ Ἀδριανοῦ ἀναφέρεται ἐκκλησις εἰς τὸν ἀνθύ-
πατον Ἀχαΐας ἢ εἰς τὸν αὐτοκράτορα², κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου
χρόνους ἀναφέρεται δῆμευσις τῆς περιουσίας τοῦ πάππου Ἡρώδου τοῦ
Ἀττικοῦ Ἰππάρχου ὑπὲρ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου³, εἰς τὸν ἀνθύ-
πατον καταγγελία τοῦ σοφιστοῦ Ἀδριανοῦ, ἢ εἰς τὸν αὐτοκράτορα
καταγγελία Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, καὶ ἄλλαι ἄπειροι ἀναμίξεις καὶ
βιαιοπραγίαι τῶν μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων εἶνε γνωσταί⁴. Ταῦτα
λοιπὸν πάντα δηλοῦσιν ἀρκούντως, ὅτι αἱ Ῥωμαϊκαὶ ἀρχαὶ μετῴθηον
καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους τὴν αὐτὴν πολιτικὴν, ἣν καὶ πρὸς τὰς ἄλ-
λας μετὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐνωθείσας χώρας δὲν κατήργησαν μὲν
ἐφ' ἅπαξ τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ τὴν αὐτονομίαν, ἐφρόντισαν ὅμως
ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ρυθμίσωσι τὰ ἀθηναϊκὰ πράγματα, ὅπως αὐτοῖς
συνέφερον, ἐπενεγκόντες τῷ χρόνῳ καὶ οὐσιώδεις τῶν θεσμῶν μεταβο-
λὰς. Ὡς δ' ἐν ταῖς πλείεσταις τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πολιτειῶν αἱ
Ῥωμαῖοι μετὰ τὴν τῆς Κορίνθου ἄλωσιν ἥλλαξαν τὰ δημοκρατικὰ
πολιτεύματα καὶ χριστάντες «ἀπὸ τιμημάτων τὰς ἀρχάς⁵», ἡ καὶ ἄλ-

¹ Στράβων, 9. 1. 26. Πλούταρχος ἐν συγκρίσει Σύλλα καὶ Λυσάνδρου, κ. 5.

² Ἀριστείδης ἐν Παναθηναϊκῷ, σ. 319. Τάχικτος ἐν Χρονικῇ, 2, 53.

³ Ἰδε Boeckh, Corpus Inscriptionum graecarum, τόμ. Α', ἀρ. 355.

⁴ Φιλόστρατος ἐν Βίαις Σοφιστῶν ἐν 2, 1, 2. Boeckh, C. I. gr., ἀρ. 355.
πρβ. καὶ τὰς αὐτοῖς σημειώσεις τοῦ Boeckh.

⁵ Φιλόστρατος ἐν Βίαις Σοφιστῶν 2, 1, 2. 10, 3. Ἐνίοτε εἶνε ἀληθές ὅτι ἡ
μεταρρύθμισις τῶν πολιτευμάτων καὶ ἡ ἐποπτεία τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ τῶν ἐλευ-
θέρων πολιτειῶν ἦσαν καὶ αὐταῖς σωτήριον μέτρον ἕνεκα τῆς τότε καταστάσεώς
των. Οὕτω λ. χ. ἐπ' ἀγαθῷ ἐπέμπεθ' εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ Τραϊανοῦ ὁ Μάξιμος
πρὸς ρύθμισιν τῆς καταστάσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν. Πλίνιος ἐν Ἐπι-
στολῇ 8, 24. πρβ. ἀνωτέρω σελ. 78 ἐπ. Καὶ ὁ Ἡρώδης δ' ὁ Ἀττικὸς ἐλευθέ-
ρων πόλεων εὐεργετικὸς τοποτηρητὴς ἐχρημάτισεν ἐν Ἀσίᾳ. Φιλόστρατος ἐν
Βίαις Σοφιστῶν, 2, 1, 3.

⁵ Παυσανίας Ἀχαΐκ. 16, 6.

λως πρὸς τὰ ἴδια συμφέροντα μεταρρυθμίσαντες αὐτά, οὕτω, φαίνεται, προσηνέχθησαν καὶ πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτείαν, πάντοτε ὅμως μετὰ μείζονος προσφυλάξεως καὶ κατ' ὀλίγον ἐπιφέροντες εἰς τὸ πολίτευμα τοῦτο τὰς συμφερούσας αὐτοῖς μεταβολάς. Ῥητῶς περὶ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Ῥωμαίων εἰς τὰ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας πρὸ Χριστοῦ ἐτι μαρτυρεῖ ὁ Ποσειδώνιος, ὅστις παρ' Ἀθηναίῳ¹ παριστᾷ τὸν δημαγωγὸν Ἀθηνίωνα λέγοντα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐν καιρῷ τοῦ Μιθριδικοῦ πολέμου: «Μὴ ἀνέχεσθε τὴν ἀναρχίαν, ἣν ἡ Ῥωμαίων Σύγκλητος ἐπισχεθῆναι πεποίηκεν, ἕως αὕτη δοκιμάσῃ περὶ τοῦ πῶς ἡμεῖς πολιτεύεσθαι δεῖ καὶ μὴ παρίδωμεν τὰ ἱερὰ κεκλεισμένα, αὐχμῶντα δὲ τὰ γυμνάσια, τὸ θέατρον ἀνεκκλησίαστον, ἄφωνα δὲ τὰ δικαστήρια καὶ τὴν θεῶν χρησιμοῖς καθωσιωμένην Πνύκα ἀφρημένην τοῦ δήμου...» κτλ. Διότι δυνατόν μὲν ὁ δημαγωγὸς ἐκείνος νὰ παρίστα ἐξωγκωμένα τὰ πράγματα, βεβαίως ὅμως δὲν ἠδύνατο καὶ ἐντελῶς νὰ ψεῦδῃται ἐνώπιον αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες οὐδένα ἄλλον λόγον εἶχον πρὸς συμμαχίαν μετὰ τοῦ Μιθριδάτου κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἢ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας. Ὅτι δὲ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους καὶ οἱ αὐτοκράτορες τῶν Ῥωμαίων ἀσυστόλως ἐπενέβαινον εἰς τὰ ἀθηναϊκὰ πράγματα, ἀπεδείξαμεν πρὸ μικροῦ διὰ παραδειγμάτων. Ἀλλ' ὅποια ἦσαν αἱ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν πολίτευμα ἐπενεχθεῖσαι προποιοῦσες:

Ἐν τοῖς πρότερον δημοκρατικοῖς χρόνοις τὴν ἀνωτάτην ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ κράτει ἐξουσίαν ἐξήσκει ὁ δῆμος, ἥτοι τὸ σύνολον τῶν ἐλευθέρων Ἀθηναίων πολιτῶν, οἵτινες ἐν τακτικαῖς τε καὶ ἐκτάκτοις ἐκκλησίαις συνεζήτουν τὰ κοινὰ καὶ ἀπεφάσιζον περὶ αὐτῶν ἢ ἐξέλεγον τοὺς ἄρχοντας διὰ τὰ διάφορα ἀξιώματα. Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι δὲν κατήργησαν μὲν τὴν τοιαύτην τοῦ λαοῦ ἐξουσίαν καὶ τὰ δίκαια αὐτοῦ, ἐφρόντισαν ὅμως δι' ἄλλων μέσων νὰ ἐλαττώσῃ τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἀφῆκαν δηλ. τὰς αὐτάς καὶ πρότερον ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενας, περιώρισαν ὅμως τὸν ἀριθμὸν τῶν τελείων πολιτῶν καὶ μετέβαλον τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς φροντίσαντες περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ κλήρου διὰ τῆς ψήφου ἢ τῆς χειροτονίας, δι' οὗ ἀπέβη ἀδύνατος ἢ εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ἐκλογὴ παντὸς τυχόντος πολίτου. Πρὸς δὲ τούτοις, ὅπως καταστήσῃ τὸ πολίτευμα ὀλιγαρχικώτερον, ἡὔξη-

¹ Δειπνοσοφιστ. 5, 13. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω, Βίσιμα σ. 47 ἐπ.

σαν σπουδαίως τὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀξίωμα καὶ τὴν ἐπιρροὴν καὶ παρεχώρησαν μεγάλην ἰσχὺν εἰς τὸν πολέμαρχον, τότε «στρατηγὸν ἐπὶ τῶν ὀπλῶν» καλούμενον, δι' ὧν πάντων συνεκέντρωσαν ὡς αἰὼν τε μείζονα ἐξουσίαν εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀφαιροῦντες αὐτὴν ἀπὸ τὸν λαόν. Ἄλλ' ὅπως ἴδωμεν πάσας τὰς ἐπενεχθείσας τροποποιήσεις, δεόν νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους μέχρις Ἰουστινιανοῦ.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς διηρῶντο εἰς πολίτας ἐλευθέρους, εἰς μετοίκους καὶ εἰς δούλους, ὡς καὶ πρότερον, οἱ δὲ πολῖται ἦσαν τοιοῦτοι ἢ γένει ἢ τοῦ δήμου ἀποφάσει, νῦν ὅμως ἡ τάσις πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ δικαίωματος τούτου καὶ ἡ εὐκολία τοῦ ἀποκτᾶν αὐτὸ ἦσαν πολλῶ μείζονα ἢ ἄλλοτε, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ διατάγματος ἐκείνου τοῦ Αὐγούστου, δι' οὗ ἀπηγόρευε τοῖς Ἀθηναίοις νὰ πωλῶσι τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου¹, καὶ ἐκ τῆς πληθύος τῶν ξένων, οἵτινες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐγένοντο Ἀθηναῖοι πολῖται ἢ καὶ ἄρχοντες ἐν Ἀθήναις, ὡς ὁ τῆς Θράκης βασιλεὺς Ροιμητάλκης ἐπὶ Αὐγούστου, ὁ Δομιτιανός, ὁ Ἀδριανός, ὁ Γαλλικηνός, ὁ Κωνσταντῖνος, οἱ σοφισταὶ Λολλιανός ὁ Ἐφέσιος, Ἀδριανός ὁ Τύριος, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, ὁ Προαιρέσιος καὶ ἄλλοι πολλοί². Ἦσαν δ' οἱ πολῖται καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων γνήσιοι καὶ νόθοι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ Ποσειδωνίου λεγομένων περὶ Ἀθηνίωνος, ὃν «παρέγγραφον», ἥτοι νόθον πολίτην ἀποκαλεῖ, ὡς γεννηθέντα ἐκ πατρὸς μὲν Ἀθηναίου μητρὸς δ' Αἰγυπτίας³ καὶ διηρῶντο, ὡς καὶ πρότερον, κατὰ φυλὰς καὶ δήμους, αἱ φυλαὶ ὅμως δὲν ἦσαν δέκα, ἀλλ' ἤδη ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιτορκτητοῦ εἶχον γίνεσθαι δώδεκα, προστεθεισῶν τῆς Δημητριάδος καὶ τῆς Ἀντιγονίδος, αἵτινες κατὰ τὸν τρίτον καὶ δεύτερον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῆς Πτολεμακίδος καὶ τῆς Ἀτταλίδος⁴, ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος, ἐγένοντο τρισκαίδεκα, προστεθείσης πρὸς τιμὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου τῶν

¹ Δίων Κάσσιος ἐν 54, 9· πρβ. καὶ Εἰσαγωγῆς σ. 53.

² Ἴδε παραδείγματα διάφορα παρὰ Κικέρωνι, Ὑπὲρ Βήλβου, κ. 17· Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Ἀντωνίου, κεφ. 57· Κορνηλίῳ Νέπωτι ἐν βίῳ Ἀττικοῦ, κεφ. 3· Φίλοστράτῳ ἐν Βίαις Σοφιστῶν 2, 1, 2, 10, 3, 5, 4, 23 καὶ Boeckh, C. I. gr. ἀριθ. 247, 265 κτλ.

³ Παρ' Ἀθηναίῳ, τόμ. Ε', σ. 211, ἐκδ. Dindorf.

⁴ Ἴδε Corsini, Fasti attici, τόμ. Α', σελ. 145.

Ἀθηνῶν εὐεργέτου καὶ τῆς Ἀδριανίδος φυλῆς. Ἐνεκα τῆς προσθήκης τῶν νέων τούτων φυλῶν βεβαίως πολλοὶ δῆμοι ἀφαιρεθέντες ἀπὸ τῶν ἄλλων προσετέθησαν εἰς ταύτας, ὁ ἀριθμὸς ὅμως τῶν εἰς ἐκάστην φυλὴν ἀνηκόντων δῆμων δὲν ἔμεινε σταθερὸς κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας ἐνεκα ἐρημώσεως πολλῶν ἐξ αὐτῶν καὶ καταστροφῆς ἐτέρων ὑπὸ βαρβάρων ἐπιδρομέων, ὅθεν προῆλθε καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας οὐσιώδης ἐλάττωσις¹.

Αἱ δὲ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου, αἵτινες ἀνέκαθεν ἐξήσκησαν ἐν Ἀθῆναις τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν, ἐξηκολούθουν συνερχόμεναι καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὡς δεικνύουσιν ἡμῖν πλείστα περιωθέντα ψηφίσματα δήμου², τὰ ἔργα ἐν τούτοις τῶν τοῦ δήμου ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὔτε τόσον σπουδαῖα ἦσαν οὔτε τινὰ ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ συγχρόνου κόσμου ἐπιρροὴν ἐξήσκουν, ὡς πρότερον. Ἡ κυριωτάτη τοῦ δήμου ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐργασία κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἦτο τὸ ἀπονέμειν τιμὰς καὶ ἐκλέγειν τὰς δικφόρους ἀρχὰς ψήφῳ καὶ χειροτονίᾳ³ καὶ ὅχι κλήρῳ, ὅπερ καθίστα τὴν τῶν ἀρχῶν καταλήψιν εὐκολωτέραν εἰς τοὺς εὐποροῦντας καὶ ἀριστοκρατικούς. Ἐκτὸς ὅμως τούτων καὶ περὶ ἄλλα κατεγίνοντο πολλὰ καὶ τοῦ δήμου ἐκκλησίαι. Ἐν τῷ περὶ ἐξαγωγῆς ἐλαίου νόμῳ τοῦ Ἀδριανοῦ ὀρίζεται λ. χ. ὅτι ἐν τισι περιπτώσεσιν ὁ στρατηγὸς ὤφειλε νὰ καλῇ τὸν λαὸν εἰς ἐκκλησίαν, ὅπως ἐκφέρει γνώμην, ἥ, ἂν τυχὸν ἦτο ἀνάγκη ἐκκλησίᾳς πρὸς τὸν ἀνθύπατον ἢ τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως ἐκλέγῃ πρὸς τοῦτο συνδίκους. Ἀλλὰ δὲν συνήρχετο ὁ λαὸς τόσον συχνὰ ἐν τῇ Πνυκί, ἐνθα συνήθως ἐξελέγοντο οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες, ἀλλ' ἐν τῷ

¹ Περὶ τῶν δῆμων τῆς Ἀττικῆς διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη ὁ Κορσίνης, ἐνθ. ἀνωτ. τόμ. Α', σ. 182 ἐπ., κάλλιστα δ' ὁ Grotelien, de demis Atticae ἐν Γοττίγγῃ, 1825. Ἐπιθε καὶ τοῦ ἡμετέρου Διονυσίου Σουρμελῆ τὰ Ἀττικὰ ἢ περὶ δῆμων Ἀττικῆς κτλ. Ἐν Ἀθήναις, 1854.

² Ἴδε ψηφίσματα τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου ἐκ τῶν ῥωμ. χρόνων ἐν Corpus inscr. gr. ἀριθ. 309, 311, 312, 317, 358, 360, 364, 366, 367, 369, 411, 412, 413, 432· ψηφίσματα δὲ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀριθ. 179, 416, 431, 437 κτλ. τοῦ δήμου καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀριθ. 315, 316, 370, 444, τοῦ δήμου τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου κοινῇ ἀριθ. 313, 318, 320, 361, 381, 397, 415, 417, 424, 433, 439 μέχρι ἀριθ. 460.

³ Τοῦτο μαρτυρεῖται ῥητῶς ὑπὸ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Περικλέους· πρὸς καὶ Λουκιανὸν Βίων πρᾶσιν, 6.

θεάτρῳ τοῦ Διονύσου¹, ἡ δὲ ἐθιμοταξία ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐτηρήθη ἢ αὐτῇ καὶ πρότερον, ὡς ἐκ τῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Ὑρκανοῦ καὶ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου² ψηφισμάτων ἐξάγεται, διότι ἐν ἀμφοτέροις τούτοις ἐπικρατεῖ ἡ αὐτὴ καὶ πρότερον ἐν ταῖς ψηφίσμασι τάξις μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐν τῷ περὶ Σεβήρου ὁ στρατηγὸς αὐτὸς εἶπεν, ἦτοι προὔτεινε, τὸ ψήφισμα. Ἐννοεῖται δ' ὅτι κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους καὶ σπανιώτερον ἢ πρότερον συνεκαλεῖτο ὁ δῆμος εἰς ἐκκλησίαν, διότι οὐδεμία ὑπῆρχε τότε, ὡς ἄλλοτε, συχνὴ ἀφορμὴ περὶ ψηφίσεως εἰρήνης, πολέμου, συμμαχίας ἢ ἄλλαι σοβαραὶ περιπτώσεις, τοῦ Ἀρείου Πάγου λαβόντος τὸ τοιοῦτο δικαίωμα, οὕτω δ' αἱ τοῦ δήμου ἐκκλησίαι ἀπώλεσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν μεγάλην αὐτῶν σημασίαν. Ἐκ πολλῶν μάλιστα τεκμηρίων, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ περὶ ἐλαίου γνωστοῦ ἡδὴ νόμου, καθίσταται πιθανὸν ὅτι ὁ λαὸς δὲν συνήρχετο εἰς ἐκκλησίαν, εἰμὴ μόνον ὁσάκις ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ συνεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο ἐκτάκτως καὶ ὄχι τακτικῶς, ὡς ἄλλοτε³.

Ἐκτὸς τῶν τοῦ δήμου ἐκκλησιῶν ἕτερον ἀναπόσπαστον συστατικὸν τῶν ἀρχαίων δημοκρατιῶν ἦτο ἡ Βουλὴ, ὁ διαρκὴς τοῦ λαοῦ ἀντιπρόσωπος, ἡτις ἐν Ἀθήναις ὄχι ψήφῳ, ἀλλὰ κλήρῳ ἐξελέγετο, ὥστε εἰς πάντα πολίτην ἦτο οὕτω δυνατὴ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς βουλευτοῦ, καὶ ἐντεῦθεν προήρχετο ὅτι ἡ Βουλὴ ἐν Ἀθήναις ἦτο πάντοτε δημοκρατικῶν φρονημάτων. Ἡ ἀθηναϊκὴ Βουλὴ, τὸ πάλαι ἐκ τετρακοσίων μελῶν ἀποτελουμένη, μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ Κλεισθένους εἰς δέκα φυλάς τοῦ λαοῦ διαίρεσιν ἐκ πεντακοσίων, κατήντησεν, ὅτε ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλῶν κῆξήθη εἰς δώδεκα, νὰ σύγκηται ἐξ ἐξκοσίων βουλευτῶν καὶ, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, μετὰ τὴν προσθήκην τῆς δεκάτης τρίτης φυλῆς, ἐξ 650. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος ἐπῆλθε, φαίνεται, μεταβολὴ τις σπουδαία, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα εἰσῆχθη ἡ ψήφῳ ἐκλογὴ τῶν βουλευτῶν· διότι ἐπὶ Πausanίου ἡ Βουλὴ συνέκειτο καὶ πάλιν ἐκ 500 μελῶν, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐξ 750⁴, ὅπερ ἴσως προήρχετι ἐκ τῆς προσθήκης ἐπιτίμων μελῶν.

¹ Ἰώσηπος ἐν Ἀρχαιολ. Ἰουδαϊκ. 14, 16.

² Corpus inscr. gr. ἀριθ. 353, 355. Ἡσυχίος ἐν λέξει Π ν ὁ ξ καὶ Ποσειδωνίος παρ' Ἀθηναίῳ, ἐνθα ἀνωτέρω.

³ Πρβ. καὶ Ahrens, de Athenar. statu polit. et literario, σελ. 28-29.

⁴ Πausanίας ἐν Ἀττικ. 5, 4, 3, 4. Ἰδε τὰς ὑπ' ἀριθ. 189, 387, 421 καὶ 432

Ὡς δὲ τὸ πάλαι, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ἡ Βουλὴ προσεβούλευε πάντας τοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ λαοῦ εἰσαχθ-
σομένους νόμους καὶ εἶχε τὴν ἀνωτάτην τῆς πολιτείας διεύθυνσιν,
ιδίως εἰς τὰ ἀφορῶντα τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, ἅτινα αὐτὴ μετὰ
τοῦ λαοῦ διηύθυνε ¹. τοῦλάχιστον πλείστα ψηφίσματα ἐκ τῶν μετὰ
Χριστὸν χρόνων φέρουσιν ἐντελῶς τὸν πρότερον τύπον «Ἐδοξε τῇ βουλῇ
καὶ τῷ δήμῳ», καὶ ἐν ἔτει 360 ὁ Ίουλιανός, γράφων πρὸς τὴν ἀθη-
ναϊκὴν πολιτείαν, ἀπετάθη «Ἀθηναίων τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ». Ἐν
τισι μάλιστα φαίνεται ὅτι ἐπεξετάθη τῷ χρόνῳ τῆς Βουλῆς ἡ ἐνέργεια,
ὅσον ἡ τοῦ δήμου περιωρίζετο. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 123, τῆς συλλογῆς τοῦ
Βοικχίου ἀνατίθεται τῇ Βουλῇ ἡ ἐπίβλεψις τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν
καὶ τῶν ἀγορανόμων, ἐν δὲ τῇ ἐπιγραφῇ 124 παραχωρεῖ αὐτῇ ἄδειαν
πρὸς ἱδρυσιν ἀνδριάντος καὶ ἐν τῷ γνωστῷ περὶ ἐλαίου νόμῳ τοῦ
Ἀδριανοῦ τῇ Βουλῇ ἀνατίθεται ἡ δίκη, ἃν τὸ ζήτημα εἶνε περὶ ὀλι-
γωτέρων τῶν 50 ἀμφορῶν, κτλ.

Διηρεῖτο δ' ἡ ἀθηναϊκὴ Βουλὴ τὸ πάλαι μὲν εἰς 10 τμήματα ἐκ
50 μελῶν ἕκαστον, ἀντιπροσωπεύοντα τὰς 10 φυλάς. Ἐκαστον τῶν
τμημάτων τούτων προϊστάτο τῶν κοινῶν τὸ δέκατον τοῦ ἔτους, ὅπερ
ἐκαλεῖτο πρυτανεία τῆς φυλῆς, εἰς ἣν οἱ 50 βουλευταὶ ἀνῆκον. Ἐκ
τῶν 50 δὲ τούτων πάλιν ἀνὰ 10 προήδρευον τὸ πέμπτον τῆς πρυτα-
νείας τῆς φυλῆς χρονικὸν διάστημα (πρόεδροι), ἐκλέγοντες ἐκ τοῦ μέσου
αὐτῶν ἕνα γραμματεῖα καὶ ἕνα ἡμερήσιον πρόεδρον, ἐπιστάτην καλού-
μενον. Οἱ δὲ ἑκάστοτε δέκα πρόεδροι συνεκάλουν καὶ τὸν λαὸν εἰς ἐκ-
κλησίαν. Κατὰ δὲ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὁ ἀριθμὸς τῶν τὴν ἐκάστοτε

ἐπιγραφῆς ἐν Corp. inser. gr. μετὰ τῶν προσθηκῶν τοῦ Boeckh εἰς ἀριθ.
123 ἐν τέλει τοῦ Α' τόμου. Πρὸς δὲ ἐπιγραφ. ἀριθ. 380.

¹ Ὁ Ἀρειος Πάγος εἶχε μὲν ἐν ταῖς ἀρχαιοτέροις χρόναις καὶ τὴν τῶν οἰ-
κονομικῶν διεύθυνσιν, τοῦλάχιστον τὴν ἐποπτείαν, ἀργότερα ὅμως, ἐπὶ τῆς
ἀκμῆς τῆς δημοκρατίας, μόνον ἐκτάκτως φαίνεται ὅτι ἐπελαμβάνετο τῶν οἰκο-
νομικῶν. Ὁ Πλούταρχος λ. γ. ἀναφέρει ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους, κεφ. 10 ἐξ
Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ Ἀρειος Πάγος ἐπόρισε κατὰ τὴν ἐν Ὑαλαμίνι ναυμα-
χίαν ὀκτὼ δραχ. εἰς ἕκαστον ναύτην ἢ ὀπλίτην. Πρβ. καὶ Ἀριστοτ. Ἀθην.
Πολιτ. 23. Ἀν ὅμως καὶ ἀργότερα ὁ Ἀρειος Πάγος εἶχε τὴν προνομίαν ταύ-
την εἶνε ἀπίθανον, τοῦλάχιστον ἀθέβαιον. Ἴδε Boeckh, O. inser. gr., ἀριθ. 75
μετὰ τῶν αὐτοῦ σημειώσεων καὶ τῶν ἐν τέλει τοῦ τόμου εἰς τὸν αὐτὸν ἀριθ-
μὸν προσθηκῶν αὐτοῦ πρὸς δὲ ἐπιθ. τοῦ αὐτοῦ Staatshaushaltung der
Athenen, τόμ. Α', σ. 207 ἐπ. ἐκδ. β'.

πρυτανείαν αποτελούντων βουλευτῶν ἤλλαξε διὰ τῆς προσθήκης τῶν νέων φυλῶν καὶ τὰ κατὰ τοὺς προέδρους μετεβλήθησαν, διότι σημειοῦνται ὁ ἐπιστάτης, ὁ ἐπώνυμος καὶ ὁ γραμματεὺς τῆς πρυτανείας ὡς ἀρχαὶ ὅλως διάφοροι ἢ πρότερον. Ὁ ἐπιστάτης, ὅστις ἄλλοτε ἐπὶ μίαν μόνην ἡμέραν ἐξελέγετο ὑπὸ τῶν προέδρων, κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους φαίνεται ὅτι ἤρχε καθ' ὅλην τὴν πρυτανείαν· διότι ἄλλως πῶς ἦτο δυνατόν νὰ σημειεῖται εἰς μόνος ἐπιστάτης ἐν τοῖς τῶν πρυτάνεων καταλόγοις καὶ πῶς ἦτο δυνατόν εἰ πρυτάνεις τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 181 ἐπιγραφῇ νὰ στήσωσιν ἀνδριάντα εἰς τὸν ἐπιστάτην Αἴλιον Εὐφρόσυνον, ἐάν οὗτος δὲν ἦτο ἐπιστάτης τῆς ὅλης πρυτανείας; Ἐντεῦθεν δὲ φαίνεται καὶ ὅτι δὲν ἐξελέγοντο κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους τούτους χρόνους λαχνῶ, ἀλλὰ ψήφῳ οἱ ἐπιστάται, διὸ συχνὰ ἐξελέγοντο ὡς τοιοῦτοι ἄνδρες σεβαστοὶ καὶ διαπρέποντες, ὡς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 186 εἰς ἱερεὺς καὶ ἐν τῇ 198 εἰς ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Αἰλίων.

Ἐτι παραδοξότερος νεωτερισμὸς τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων εἶνε ὅτι ἐπώνυμος ἀποκαλεῖται ἐν πολλοῖς πρυτάνεων καταλόγοις εἰς τῶν πρυτάνεων¹, ἐνῷ πρότερον ἐπώνυμος ἐκαλεῖτο μόνον εἰς τῶν ἐννέα ἀρχόντων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἔτος ἐλογίζετο. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ παραδόξου τούτου ὁ μὲν Βοίχχιος φρονεῖ ὅτι ὁ ἐπώνυμος πρύτανις κατεῖχε τιμητικῶς τὴν θέσιν τοῦ ἐπώνυμου ἡρώος τῆς πρυτανευούσης φυλῆς², ὁ δὲ Ἄρενς πιθανώτερον ὅτι εἰς τῶν πρυτάνεων τιμητικῶς ἐκαλεῖτο ἐπώνυμος, διότι ἀπ' αὐτοῦ ἴσως ἐλογίζετο ἡ πρυτανεία, ὡς ἀπὸ τοῦ ἐπώνυμου ἀρχόντος τὸ ἔτος³. Ὁπωδὴποτε ἡ θέσις ἦτο τιμητικὴ καὶ δὲν θὰ ἐξελέγετο βεβαίως λαχνῶ, ἀλλὰ ψήφῳ ἢ χειροτονίᾳ ὁ ἐπώνυμος πρύτανις, διὸ συνέβη νὰ γίνωσι τινες δις ἐπώνυμοι, ὡς ὁ Ἰκέσιος Θεαγένης ἐν ἀριθ. 191, 192, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο νὰ ἐκλέγωνται, ὡς ὁ Ἀδριανὸς ἐν ἀριθ. 184 καὶ πολλοὶ ἱερεῖς τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος⁴. Ὁ δὲ περὶ τὸν γραμματέα τῆς Βουλῆς νεωτερισμὸς εἶνε, ὅτι οὗτος ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν πρυτάνεων ἐνίσσε γράφεται πρὸ τοῦ ἐπώνυμου πρυτάνεως. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ Βουλὴ εἶχε καὶ ἴδιον ταμίην⁵.

¹ *Præ. Corp. inser. gr.* ἀριθ. 184, 186, 189, 190, 191—194, 196.

² *Ἐν Corp. inser. gr.* σημειώσ. εἰς ἀριθ. 184.

³ *Ahrens, de Athenarum statu politico . . . etc.*, σ. 32.

⁴ Ἰδε Boeckh, ἐν *Corp. ins. gr.*, εἰς ἀριθ. 190.

⁵ Ἰδε *C. ins. gr.* ἀριθ. 191, 196 καὶ τὰς εἰς τοῦτον προσθήκας τοῦ Boeckh ἐν σελ. 907 τοῦ Α' τόμου.

Ἄλλ' ὁ παραδοξότατος ἐν τοῖς τοιοῦτοις καὶ τῶν μετὰ Χριστὸν ἐν Ἀθήναις πραγμάτων χαρακτηριστικώτατος νεωτερισμὸς εἶνα, ὅτι οἱ πρόεδροι δὲν ἐξελέγοντο ἐκ μόνης τῆς πρυτανεύουσης φυλῆς, ὡς ἄλλοτε, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων, ὡς τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Ὑρκανοῦ καὶ Σεπτιμίου Σεβήρου ψηφίσματα δηλοῦσιν¹, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου δὲν συνεκάλουν πλέον οἱ πρόεδροι τὸν λαὸν εἰς ἐκκλησίαν, ἀλλ' ὁ ἐκάστοτε στρατηγός. Καὶ τὸ τοῦ πρυτάνεως λοιπὸν καὶ προέδρου ἀξίωμα, ὡς καὶ πλεῖστα ἄλλα, πραγματικὴν μὲν σημασίαν δὲν εἶχον πλέον, ἀπενέμοντο ὅμως ὡς θέσεις τιμητικαὶ εἰς τοὺς εὐποληπτοτέρους καὶ ἰσχυροτέρους τῶν πολιτῶν. Ἰδίως ἡ τῶν πρυτάνεων θέσις ἦτο ἀνέκαθεν τιμητικὴ καὶ ἐτρέφοντο οὗτοι μετὰ τῶν ἀεισίων λεγομένων² ἐν τῇ Θόλῃ δημοσίᾳ δαπάνῃ, διαρκούσης τῆς λειτουργίας των.

Πολλῶ μείζονα σημασίαν εἶχον αἱ μεταβολαί, αἵτινες ἐπὶ βωμαιοκρατίας ἐγένοντο ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ, διότι διὰ τῶν μεταβολῶν τούτων κυρίως κατήντησεν ὁ Ἀρειὸς Πάγος ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ὅ,τι σχεδὸν ἡ Γερουσία ἐν τῇ βωμαϊκῇ, τουτέστιν ἡ ἀνωτάτη πασῶν ἀρχή. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους εἶχεν ὁ Ἀρειὸς Πάγος τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν καὶ ἐποπτείαν ἐν τῇ πολιτείᾳ μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ὅμως τοῦ Κλεισθέους τὴν μὲν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς πολιτείας κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος εἶχεν ἀποβάλλει, διετήρησε δὲ μόνον δικαστικὰς τινας, καὶ ταύτας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον περιορισμένας, λειτουργίας μόνον δ' ἐν ἐκτάκτοις τισὶ περιπτώσεσιν ἀνέτιθετο καὶ μετὰ τὸν Κλεισθένην εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον ἡ ἐποπτεία ὠρισμένων κλάδων τῆς πολιτείας ἢ καὶ πασῶν τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, ὡς ἐξάγεται, πλὴν ἄλλων, καὶ ἐξ Ἀνδοκίδου λέγοντος ἐν τῷ περίμυστηρίων λόγῳ, σ. 40. « Ἐπιμελείσθω ἡ βουλὴ ἢ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῶν νόμων, ὅπως

¹ Ἰώσηπος, ἐν Ἀρχαιολ. Ἰουδ. 14, 16 καὶ C. inser. gr. ἀριθ. 353.

² Ἀεῖσιστοι ἦσαν κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους οἱ ἱερεῖς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, ἤτοι ἱεροφάντης, δαδοῦχος, ἱεροκέρυξ, ὁ ἐπὶ τῷ βωμῷ καὶ ὁ πυρφόρος· ἔπειτα, ἐκτὸς τῶν πρυτάνεων, οἱ γραμματεῖς, ὁ τε τῆς Βουλῆς καὶ ὁ τοῦ δήμου (C. inser. gr. ἀριθ. 189, 191, 192, 353) καὶ ὁ περὶ τὸ βῆμα, ἤτοι ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν, ὅστις δὲν ἦτο πάντοτε ἐκ τῆς φυλῆς τῶν πρυτάνεων, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν 191, 200, 353, ἐπὶ δὲ ὁ ἀντιγραφεὺς, ὁ ὑπογραμματεὺς (περὶ τῶν διαφόρων γραμματέων ἴδε Boeckh, Staatshaushaltung der Athener τόμ. Α', σ. 251 ἐπ.), ὁ κήρυξ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, ὁ ἱερὰύλης καὶ ὁ ἐπὶ τῆς σκιάδος, ὁ ἄλλοτε δημόσιος. Ἴδε τὰς ἐπιγραφὰς 192, 193· πρβ. καὶ Ahrens, de Athenarum statu... κτλ. σ. 33.

» ἂν αἱ ἀρχαὶ τοῖς κειμένις νόμοις χρῶνται ¹ ». Ἐπὶ δὲ ῥωμαϊοκρατίας, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, ἡ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἰσχὺς καὶ πάλιν ἠϋξήθη καὶ ὁ κύκλος τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ εἴπερ ποτὶ καὶ ἄλλοτε ἐξετάθη. Ἐν πρώτοις διετήρησε τὴν προτέραν τοῦ ιδιότητος τοῦ δικάζειν φαρμακείας, νοθείας καὶ θρησκευτικὰ πλημμελήματα ² καὶ ὡς δικαστήριον ἔχαιρε μεγίστην ἀκεραιότητος καὶ σπουδαιότητος φήμην, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ περιστατικοῦ, ὅτι Δελαβέλλας, ὁ τῆς Ἀσίας ἀνθύπατος, παρέπεμψε ποτε σπουδαιάν τινά δίκην εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον εἰς Ἀθήνας, καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ Τακίτου περὶ Πείσωνος ἐξιστορουμένων ³. Ἐπειτα δὲ συνεξέδιδε κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους νόμους καὶ ψηφίσματα μετὰ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, ὡς δηλοῦσι πολλάι ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς, ἐν αἷς τὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὄνομα πρῶτον ἀναγεγραμμένον εὐρίσκεται ⁴, ἴσως διότι ἐπεκύρωνεν οὕτως τὰ ψηφίσματα καὶ τοὺς νόμους τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου. Ἡ προνομία δὲ αὕτη τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἣν οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν, ἐξετείνεται οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, τῶν γενομένων πρὸς τιμὴν τινος ἢ πρὸς παραχώρησιν ἀδείας εἰς ἱδρυσιν ἀνδριάντων, ἐξ ὧν συνίστανται σχεδὸν πάντα τὰ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ψηφίσματα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀφορωσῶν τὴν κυβέρνησιν αὐτὴν τοῦ κράτους, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον. Ἀξίον μάλιστα σημειώσεως εἶνε ὅτι ψηφίσματα τιμῆς μέχρι μὲν Ἀδριανοῦ καὶ μόνος ὁ λαὸς ἐψήφισεν ⁵, ἀπὸ τῶν χρόνων ὅμως τοῦ Ἀδριανοῦ τὸ δικαίωμα τοῦ παρέχειν ἄδειαν εἰς ἱδρυσιν ἀνδριάντων εἶχε κυρίως ὁ Ἀρειὸς Πάγος διότι παρέχει μὲν καὶ ἡ Βουλὴ τῶν 500 ἢ

¹ Πρβ. καὶ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ Περὶ πολιτειῶν· «Θεμιστοκλῆς καὶ Ἀριστείδης καὶ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴ πολλὰ ἡδύναντο» τὴν ὑπ' ἀριθ. 75 ἐν C. ins. gr. ἐπιγραφὴν ἐκ τῆς πρὸ τοῦ Εὐκλείδου ἐποχῆς· Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτ. κ. 23 καὶ Πλουτάρχ. Θεμ. 10· πρὸς δὲ καὶ Εἰσαχ. σ. 31.

² Πρβ. Αὐλὸν Γέλλιον ἐν Ἀττικαῖς νυξί, 12, 7. Τάκιστον ἐν Χρονικ., 2, 55 καὶ Πράξ. τῶν Ἀποστόλων κεφ. 17.

³ Ἐν Χρονικοῖς 2, 55· πρβ. καὶ ἀνωτέρω, Κεφάλαιον Α', σ. 69.

⁴ Ψηφίσματα μόνου τοῦ Ἀρείου Πάγου εἶνε τὰ ἐν C. ins. gr. ἀριθ. 377, 446, τῆς Βουλῆς δὲ καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου τὰ ὑπ' ἀριθ. 315, 316, 370, 444, τούτων δὲ καὶ τοῦ δήμου κοινῇ τὰ ὑπ' ἀριθ. 313, 317, 377, 384, 415 καὶ ἄλλα μὴ περιεχόμενα ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Boeckh.

⁵ Ἰδε τὰς ἐπιγραφὰς ὑπ' ἀριθ. 311, 312, 317, 358, 360, 364, 366, 367, 369, 414, 412, 413, 432· πρβ. καὶ Παυσανίου Ἀττικ. 26, 4, 4—8.

600 τοιαύτας ἀδείας ἐνίοτε, κατ' ἐξοχήν ὅμως ἡ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἄδεια ἐν ταῖς πλείσταις τῶν τοιούτων ψηφισμάτων μνημονεύεται¹.

Ὅτι δ' ἡ πολλαπλῇ καὶ σπουδαίᾳ αὕτη ἐπαύξεισι τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἀρείου Πάγου δὲν ἐγένετο πρὸ τῆς ῥωμαιοκρατίας, πιθανολογεῖται ἐκ τῆς ἐλλείψεως πάσης τοιαύτης εἰδήσεως καὶ μαρτυρίας παρὰ τε τοῖς συγγραφεῦσι καὶ ταῖς ἐπιγραφαῖς. Κατὰ δὲ τὴν ῥωμαιοκρατίαν, κυρίως μετὰ τὸ ἐν ἔτει 86 δεινὸν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Σύλλα πάθημα ὑπάρχουσιν εἰδήσεις τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Ἀρείου Πάγου δεικνύουσαι, ἥτις τῷ χρόνῳ ἐλάμβανε μείζονα ἔκτασιν καὶ ἐν τοῖς μετὰ Χριστὸν αἰῶσι προέβη εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Ὁ Κικέρων λ. χ. λέγει ὅτι αἱ Ἀθηναὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ διωκοῦντο ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἐν μεγάλῃ τιμῇ τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴν², βεβαίως διότι αὕτη ἀείποτε ἀριστοκρατικῶν ἦτο φρονημάτων, ἅτε συγκεκλιμένη ἐκ τῶν τὴν ἀρχοντίαν μετελθόντων καὶ γευσασμένων τῆς ἐξουσίας. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τῶν αὐτοκρατόρων, ἰδίως μετὰ τὸν Ἀδριανόν, ὅσῃσιν εἶχεν ὑψωθῇ τὸ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἀξίωμα μαρτυρεῖ ἡ μεγάλη σπουδὴ, μεθ' ἧς ὁ αὐτοκράτορας υἱὸς καὶ καῖσαρ ἡδὴ Γαλληνὸς ἐπεδίωκεν ἐν ἔτει 260 τὴν μεταξὺ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν κατάταξιν τοῦ³. Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ κράτει ἡ ἐποπτευτικὴ καὶ νομοθετικὴ, οὕτως εἰπεῖν, ἐξουσία. Αἱ δὲ ἀρχαί, ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, εἶχον ὑποστῇ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπίσης οὐσιώδεις μεταβολὰς πρὸς τὸ συμφερώτερον τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἀναλόγους πρὸς τὴν τῷ χρόνῳ προβαίνουσαν πολιτικὴν καὶ ὕλικήν τῆς πολιτείας κατάπτωσιν. Μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας τὴν πρώτην πάντοτε κατὰ τὸ ἀξίωμα τάξιν ἔσχεν ἡ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, οἵτινες κατὰ τὰς ἀρχὰς μὲν τῆς συστάσεως τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶχον τὴν ὅλην σχεδὸν τῆς πολιτείας κυβέρνησιν,

¹ Πρβ. C. ins gr. ἀριθ. 263. Παρὰ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν αἰτησάμενοι: ἀριθ. 379, 445. Κατὰ τὸ ἐπερώτημα Ἀρείου Πάγου: ἀριθ. 422, 426, 427: Ψηφισμένης τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς: 378, 400: Δόγματι τῶν κρατίστων Ἀρεοπαγιτῶν κτλ.

² De natura deorum 2, 29 de officiis 1, 22, pro Balbo κεφ. 12.

³ Τρεβέλλιος Πολλίων ἐν Gallieni duo, κεφ. 11. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω κεφ. Α', σ. 100 πρβ. δὲ καὶ Ahrens, ἐνθα ἀνωτ., σ. 34 ἐπ., ἰδίως σ. 38 διὰ μακροτέρων περὶ τούτων πραγματευόμενον, καὶ Μεούρσιον, de Areopago.

ἀργότερα δέ, ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, κυριώτατον καὶ μόνον σχεδὸν ἔργον εἶχον νὰ διευθύνωσι τὰ δικαστήρια καὶ νὰ τελῶσι κοινὰς τινὰς ἑορτάς καὶ τελετάς, καὶ ταῦτα τὰ ἰδιώματα φαίνεται ὅτι διετήρησαν καὶ μετὰ τοὺς ἀπὸ Χριστοῦ χρόνους. Ἐνῷ ὅμως πρότερον εἰ ἐννέα ἄρχοντες ἐλαμβάνοντο κλήρῳ, μετὰ τῶν προκρίτων, οὓς ἐξέλεγε πρότερον ψήφῳ ὁ λαός, δέκα κατὰ φυλὴν, μετὰ τὸ ὑπὸ Σύλλα πάθημα ἤρξαντο ἐκλέγεσθαι ψήφῳ, ὡς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου καὶ Λουκιανού, ὅτινες ὁμολογοῦσιν ὅτι ἐπ' αὐτῶν αἱ ἐν Ἀθήναις ἀρχαὶ ἐξελέγοντο κυάμῳ, ἤτοι ψήφῳ¹. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ πῶς ξένοι ἢ ἐπίσημοι ἄνδρες, ὡς ὁ Ῥοιμηταλκῆς, ὁ Ἀδριανός, ὁ Δομιτιανός, Ἡρώδης ὁ Ἀττικός, ὁ Δημόστρατος, ὁ Ἀπολλώνιος καὶ ἄλλοι, ἐχρημάτισαν ἄρχοντες ἐπώνυμοι ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς Ῥωμαίους χρόνους, τινὲς μάλιστα ἐπανειλημμένως. Ἐκ τούτων ὅμως δὲν ἐπεταί, ὡς τινὲς ἐπίστευσαν², ὅτι εἰ ἐννέα ἄρχοντες ἐξελέγοντο ἐπὶ Ῥωμαϊοκρατίας ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου ἢ τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τῇ προτάσει αὐτῶν, διότι τὸ ποιοῦτο μόνον ἀπὸ Κωνσταντίνου καὶ ἐξῆς εἶνε πιθανὸν ὅτι συνέβη. Τοῦναντίον αἱ ὑπ' ἀριθμὸν 180 καὶ 181 ἐπιγραφαὶ δηλοῦσιν ὅτι καὶ ἐπὶ Ῥωμαϊοκρατίας οἱ ἐννέα ἄρχοντες ἐξελέγοντο ἐν ἐκκλησίαις τοῦ λαοῦ. Ἐκαλοῦντο δ' ἐξαίρετικῶς νῦν πάντες οἱ ἐννέα ἄρχοντες θεσμιθέται καὶ ὄχι μόνον οἱ ἐξ, ὡς πρότερον³. Ἐκ τῶν ἐννέα δ' ἄρχόντων τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχε καὶ νῦν, ὡς πρότερον, εἰς ὃ κατ' ἐξοχὴν ἢ ἐπώνυμος ἄρχων λεγόμενος, ἐξ οὗ ἐλογίζετο καὶ τὸ ἔτος τῆς ἀρχῆς, καὶ ὅστις ἀέποτε ἦτο, ἀξιώματι τοῦλάχιστον, ἢ ἀνωτάτη διοικητικὴ ἀρχὴ τῆς πολιτείας, διό «μεγίστη ἀρχὴ» ὑπὸ Δίῳνος Κάσσιου καλεῖται⁴.

Ἔργον αὐτοῦ πάντοτε ἦτο τὸ ἐπιμελεῖσθαι τῶν οἰκογενειακῶν καὶ εἰσάγειν εἰς τὰ δικαστήρια ὠρισμένους τινὰς δίκας, ὡς καὶ τὸ ἀγωνοθετεῖν καὶ τελεῖν τὰς μεγάλας ἑορτάς. Ἀργότερα ὅμως, κατὰ τοὺς χρόνους περίπου Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα ὡς διοικητικὴ ἀρχὴ εἶχεν ὁ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγός

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους, κεφ. 9 καὶ Λουκιανός ἐν βίῳ πράξει, κεφ. 6· πρβ. καὶ Tittmann, Griechische Staatsverfassungen, σ. 309.

² Μερούσιος, de fortuna Athenarum, κεφ. 40. Κορσίνης, Fasti attici τόμ. Α', σ. 18, 38.

³ Ἴδε, Boeckh σημειώσεις εἰς ἀριθ. 380 ἐν C. Ins. gr.

⁴ Δίων Κάσσιος ἐν 69, 16. Πρβ. καὶ ἐπιγρ. 264—269, 189—195.

καὶ ὄχι πλέον ὁ ἄρχων. Ἐν τισι δ' ἐπιγραφαῖς (ἀριθ. 191, 193) παραδόξως πως ἐλλείπει τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος καὶ σημειοῦται τὸ τοῦ ἀρχοντος τοῦ προηγουμένου ἔτους κατὰ τὸν τύπον· «Ἐπὶ τοῦ μετὰ τὸν δεῖνα ἀρχοντα ἐνιαυτοῦ,» ὅπερ ἀναμφιβόλως προέρχεται ἐκ τῆς ποτε ἐπικρατήσεως ἀναρχίας, ἥτοι ἐλλείψεως ἀρχοντος ἐπὶ ἓν ἔτος, δι' ἀγνώστους αἰτίας¹. Διτηρήθη δὲ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος ἀξίωμα, τύπῳ τοῦλάχιστον, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔκτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος καὶ ὁ τελευταῖος τοιοῦτος ὑπάρχας εἶνε ὁ περὶ τὰ 500 ἄρξας Θεαγένης². Οἱ δὲ λοιποὶ ὀκτὼ ἀρχοντες, ὅτι ἐξηκολούθουν ὑπάρχοντες καὶ οὗτοι κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, δηλοῦται ἐκ τε τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Πλουτάρχου καὶ Παυσανίου, καθ' οὓς ὁ τε ἀρχὼν πολέμαρχος καὶ ὁ ἀρχὼν βασιλεὺς καὶ οἱ λοιποὶ ὑπῆρχον ἐπ' αὐτῶν, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα διτηρήθη ἡ ἀρχὴ αὐτῶν, ἐπὶ ψιλῶ τοῦλάχιστον ὀνόματι, ὅσον καὶ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος ἀξίωμα. Ὡς ἀρχαὶ πρὸς τοῦτοις, ἦτοι τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ὑπάλληλοι, σημειοῦνται ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν μ. Χρ. ἀρχόντων καὶ ὁ κήρυξ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὁ κήρυξ τοῦ ἀρχοντος, ὁ αὐλητὴς καὶ ὁ λειτουργός³.

Ἄλλ' ἡ μεγίστη ἐπὶ τῶν ἀρχῶν μεταβολή, ἡ γενομένη ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ἐπὶ ῥωμαϊκρατικῇ, ἦτο ἡ ἐν τῇ θέσει τοῦ πολέμαρχου ἢ στρατηγοῦ, ἥτις μετὰ τῶν ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ μεταρρυθμίσεων, καὶ τῆς καταργήσεως τῆς κλήρω ἐκλογῆς τῶν ἀρχῶν ἀπετέλει τὰς τρεῖς οὐσιωδεστάτας ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτεύματι κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους γενομένας τροποποιήσεις πρὸς μεταβολὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον. Στρατηγοὶ ἐξελέγοντο ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς δημοκρατίας δέκα, εἰς ἐξ ἐκάστης φυλῆς, ἐπὶ ἓν ἔτος καὶ χειροτονία, εἰς δ' ἐκ τῶν δέκα εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀρχὴν καλούμενος «δέκατος αὐτός» στρατηγός ἀντὶ πολέμαρχου⁴. Τοιοῦτος ἐχρημάτισε λ. χ. ἐπὶ μακρὸν δι' ἐπανειλημμένης ἐκλογῆς ὁ Περικλῆς. Ὁ ἀνωτάτος στρατηγὸς οὐ μόνον εἶχε τὴν ἀνωτάτην τοῦ στρατοῦ διοίκησιν

¹ Τῆς ἀναρχίας ταύτης μνημονεύει ὁ Φλέγων ἐν τῷ συγγράμματι «Περὶ θαυμασιῶν καὶ μακροβίων», κεφ. 23, ἐν ᾧ πολλῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὰ ὀνόματα διέσωσεν ἡμῖν.

² Σουΐδας ἐν λέξει Θεαγένης. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 134.

³ Ἴδε ἐπιγραφὰς 180—182 ἐν C. Incr. gracc.

⁴ Ὅτι μετὰ τὰ Περσικά οἱ δέκα στρατηγοὶ δὲν ἤρχον πάντοτε ἀμοιβαδὸν δεικνύουσι τὰ κατὰ Περικλέα καὶ αὐτὴ δ' ἡ ὀνομασία «δέκατος αὐτός».

ἐν καιρῷ πολέμου, ἀλλὰ καί, ἀνάγκης τυχεύσης, περιεβάλλετο δι-
κτατορικὴν τινα ἐξουσίαν δυνάμενος να συγκαλέσῃ τὸν λαὸν ἐκπά-
λτως εἰς ἐκκλησίαν ἢ νὰ ἐμποδίσῃ ἐκκλησίαν, ὡς ἐπραξεν ὁ Περικλῆς
ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου¹. Ἀργότερα δὲ, κατὰ τὸν τέταρ-
τον αἰῶνα, ἐπὶ τῶν ῥητόρων, δὲν ἐξήρχεντο πάντες οἱ στρατηγοὶ εἰς
τὰς ἐκστρατείας, ἀλλὰ μόνος ὁ πολέμαρχος μετὰ τινων ἄλλων, οἱ δὲ
λοιποὶ ἔμενον οἴκοι. Ἐκαλεῖτο δὲ τότε ὁ πρῶτος στρατηγὸς «στρατη-
γὸς ἐπὶ τῶν ὅπλων» ἢ «ὁ ἐπὶ τῶν ἱππέων» ἢ «ὁ ἐπὶ τῆς διοικήσεως»
ἢ «ὁ ἐπὶ τῶν ὀπλιτῶν²,» ἐξ ὧν ἡ πρώτη ὀνομασία, «στρατηγὸς ἐπὶ
τῶν ὅπλων,» ἐπεκράτησε καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους.

Τοῦτο λοιπὸν τῶν δέκα στρατηγῶν τὸ ἀξίωμα διετηρήθη ἐν Ἀθή-
ναις καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαιοκρατίας, ἀλλ' οὐσιωδῶς ἡλλοιωμένον, διότι ἐκ
τῶν δέκα στρατηγῶν τοῦ πρώτου «ἐπὶ τὰ ὅπλα» ἢ «ἐπὶ τοὺς ὀπλίτας»
στρατηγοῦ, οὗτινος τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ ἰσχὺς καὶ πρότερον ἤδη εἶχον
ἀρκετὰ αὐξηθῇ, τότε, ὅσῳ ἀπολεμώτερος ἐγίνετο ὁ λαός, τόσῳ μᾶλλον
ἠΰξανοντο ταῦτα καὶ ἀπέβη ὀλίγον κατ' ὀλίγον, εἰ μὴ ὀνόματι, πραγ-
ματι ὅμως ἡ ἀνωτάτη ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ἀρχή, διό ὁ Πλού-
ταρχος παραβάλλει τὴν ἐν Ἀθήναις στρατηγίαν πρὸς τὴν πρυτανείαν
τῶν Ῥοδίων καὶ τὴν Βοιωταρχίαν, αἵτινες ἦσαν ἀνώταται ἀρχαί³.
Τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἡ χρονολογία, ἥτις πρότερον ἀπὸ τῶν ἐπωνύμων
ἀρχόντων ἐλογίζετο, τότε ἤρξατο σημειοῦσθαι καὶ ἀπὸ τῶν στρατηγῶν
διότι τὸ ἔτος ἔφερεν ἐκτός τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπωνύμου ἀρχόντος καὶ
τὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐπὶ τῶν ὅπλων, ἔτι δ' ἀργότερα μόνον τὸ τοῦ στρα-
τηγοῦ, ὅθεν εὐρίσχομεν ἐν πολλαῖς μὲν ἐπιγραφαῖς ἀναγεγραμμένα τὰ
ὀνόματα τοῦ τε ἐπωνύμου ἀρχόντος καὶ τοῦ στρατηγοῦ, ἐν ἄλλαις δὲ
μόνον τὸ τοῦ στρατηγοῦ⁴. Μὴ ὑποθέσῃ τις ὅμως ἐκ τούτων ὅτι ἐν τοῖς
μετὰ Χριστὸν χρόνοις ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις στρατοκρατία, διότι εἰ
ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγοὶ, ὧν πολλοὶ ἦσαν ἀπολεμώτατοι σφισταί, εἶχον

¹ Περβ. Θουκυδίδου 2, 22. 4, 118 καὶ Δημοσθένους περὶ Στεφάνου, σ. 238.

² Δημοσθένους περὶ στεφάνου, σ. 265. Ποσειδώνιος παρ' Ἀθηναίῳ, βιβλίον ε'.
Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐν μὲν ταῖς ἐπιγραφαῖς καλεῖται αὐτὸς ἐπὶ τὰ ὅπλα
ἢ ἐπὶ τοὺς ὀπλίτας στρατηγός. Φιλόστρατος ἐν Βίαις Σοφιστῶν 1, 23. Οἱ δὲ
Ῥωμαῖοι καλοῦσιν αὐτὸν praetorem, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες τοὺς Ῥωμαίους
πραίτωρας στρατηγοὺς πολλὰκις. Κικέρων ἐν ἐπιστολ. εἰς Ἀττικόν 5, 11.

³ Πλούταρχος, ἐν Πολιτικ. Πυραγγέλ., κεφ. 17.

⁴ Περβ. C. Ins gr. ἀριθ. 185, 189, 191, 192, 477, 478, 480, 485.

περί παντός ἄλλου μάλλον νὰ φροντίζωσιν ἢ περί στρατιωτικῶν. Ποῦ εἶχε περιέλθει ἡ τοῦ στρατηγοῦ δικαιοδοσία ἐπὶ Ἀδριανεῦ ἤδη μαρτυρεῖ ὁ Φιλόστρατος, ἐν εἰς περί Αἰλλιανοῦ λέγει, «Προὔστη δὲ καὶ » τοῦ Ἀθηναίων δήμου στατηγήσας αὐτοῖς τὴν ἐπὶ τῶν ὀπλῶν ἡ δὲ » ἀρχὴ αὕτη πάλαι κατέλεγέ τε καὶ ἐξῆγεν εἰς τὰ πολέμια, νυνὶ δὲ » τροφῶν ἐπιμελεῖται καὶ σίτου ἀγορᾶς! ». Πρὸ παντός λοιπὸν ἄλλου ἔργον εἶχον οἱ στρατηγοὶ νὰ φροντίζωσι περί τῶν ἐπιτηδείων καὶ τούτου ἕνεκα ἐξελέγοντο πολλάκις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο πλούσιοι σοφισταί. Συγχρόνως ὅμως καὶ συνεκάλει ὁ στρατηγὸς ἀντὶ τῶν προέδρων τὸν λαὸν εἰς ἐκκλησίαν² καὶ τὴν Βουλὴν αὐτὴν εἰς συνέλευσιν, ἐν τινι δ' ἐπιγραφῇ ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου αὐτὸς ἀναγινώσκει γνῶμην καὶ ἐν ἄλλῃ ἐπιφορτίζεται μετὰ τῶν πρυτάνεων καὶ τοῦ ἐν Ἐλευσίνι ἱεροφάντου νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν ἀκριβοῦς ἐφαρμογὴν καὶ τήρησιν τῶν νόμων πρὸς δὲ τούτοις ἐπέβλεπε καὶ τὰ δημόσια ἥθη καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια, ὡς δηλοῦται ἐξ ὅσων λέγει ὁ Πλούταρχος περί Ἀμμωνίου ὡς στρατηγοῦ³.

Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται ἡ μεγάλη τοῦ ἐπὶ τῶν ὀπλῶν στρατηγοῦ ἐπὶ βωμαιοκρατικῆς ἰσχύος καὶ ὁ εὐρύς τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ κύκλος, συγκεντροῦντας ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὰς σπουδαιοτάτας τῆς τότε πολιτείας λειτουργίας καὶ ἔργα, ἅτινα μόνον ἡ Βουλὴ, ὁ δήμος καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος κυρίως ἔπρεπε νὰ ἐκτελῶσιν, ὥστε καταλλήλως δύναται νὰ παραβληθῇ τὸ τοῦ στρατηγοῦ ἀξίωμα πρὸς δικτατορικὴν ἐξουσίαν. Τὴν αὐξήσιν δὲ ταύτην τοῦ ἀξιώματος καὶ τὴν συγκεντρώσιν τῶν σπουδαιοτάτων δημοσίων λειτουργιῶν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ στρατιωτικοῦ ἄρχοντος ἐν Ἀθήναις εἰσήγαγον βεβαίως οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ ἤδη γνωστὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ παραδείγματα, διό ἐπὶ Ῥωμαίων βλέπομεν τοὺς στρατηγοὺς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος των⁴, μάλιστα δ' ἀπὸ Κωνσταντίνου καὶ ἐξῆς διότι ὅσον προὔχῃει ὁ χρόνος καὶ ἡδυνάτει ἡ πολιτεία, τόσον ἠϋξάνετο καὶ συνεκεντροῦτο ἡ διοικητικὴ ἐξουσία εἰς χεῖρας τοῦ ἄρχοντος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Οὕτω δ' ἐπέτυχον οἱ Ῥωμαῖοι κατ' ἐξοχὴν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἰσχύον τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος

¹ Βίαι Σοφιστῶν, 4, 23. Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 85.

² C. Ins gr. ἀριθ. 355.

³ Αὐτόθι. ἀριθ. 193—211 καὶ 123. Πλούταρχος ἐν Συμποσ. προβλήμ., 9, 1.

⁴ Πρβ. Tittmann, Griech. Staatsverfass., σ. 412.

καὶ ν' ἀντικαταστήσωσι τὰς καθαρῶς δημοκρατικὰς ἀρχὰς δι' ἐτέρων συμφερωτέρων αὐτοῖς· διότι, τῶν στρατηγῶν, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχῶν, χειροτονουμένων καὶ μὴ κληρουμένων πλέον, ἡδύναντο νὰ ἐπηρεάζωσιν ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ οὕτω νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν σπουδαιοτάτην διοικητικὴν ἀρχήν. Ὅτι δὲ καὶ οἱ λοιποὶ ἐννέα στρατηγοὶ ἐπὶ πολὺ ἐτι ἐξηκολούθουν νὰ ὑπάρχωσιν ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, εἰ καὶ ἄνευ ἰσχύος τινὸς καὶ ἀφανεῖς, δεικνύουσι πολλὰ περισθεῖσαι ἐπιγραφαί¹.

Ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἀρχῶν ὀλίγαι ἄλλαι ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς δημοκρατίας ἐν ἰσχύει οὐσῶν διεσώθησαν κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν Ῥωμαίους χρόνους καὶ αὗται ἡλλοιωμέναι. Τοιαύτη ἦτο ἡ τῶν ἐπιμελητῶν ἀρχή, οἵτινες ἄλλοτε μὲν ἦσαν μόνον ἐκτακτοὶ τῆς πολιτείας λειτουργοί, κατὰ δὲ τοὺς μετὰ Χριστὸν Ῥωμαίους χρόνους διαρκεῖς τε καὶ πολὺ σημαίνοντες. Ἐκ τούτων ὁ «ἐπιμελητὴς τῆς πόλεως», ὅστις ἀναφέρεται ἐν δυσὶν ἐπιγραφαῖς ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκ τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν, διότι ὁ ἐν τῇ προτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν ἐπιμελητὴς εἶνε ἐν τῇ δευτέρᾳ ἡδὴ στρατηγός καὶ Δημήτριος δ' ὁ Φαληρεὺς, ὁ τὴν ἀνωτάτην ἄλλοτε ἀρχήν ἐν Ἀθήναις ἐπὶ μακρὸν ἐξασκήσας, ἐπιμελητὴς ἐκαλεῖτο. Αἱ λειτουργίαι τῶν ἐπιμελητῶν τῆς πόλεως κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους εἶνε ἄγνωστοι, φαίνεται δ' ὅτι ἔργον εἶχον νὰ ἐπιβλέπωσι τὰ τότε ἐντελῶς χαλαρωθέντα οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ἢ τῆς πόλεως. Ἐτερος ἐπιμελητὴς ἀναφέρεται «ὁ ἐπὶ τὸν Πειραιᾶ» ἢ «ἐπὶ τὸν λιμένα,» ἴσως δὲ καὶ «τοῦ ἐμπορίου» ὁ αὐτός, ὅστις ἔργον εἶχε τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ λιμένος Πειραιῶς, εὐρισκομένου τότε ἐν οἰκτρᾷ παρακμῇ. Τρίτος ἐπιμελητὴς ἀναφέρεται «ὁ τοῦ Πρυτανείου,» διάφορος τοῦ «ἐπὶ τῆς σκιάδος» ὑπαλλήλου, οὗ ὅμως ἡ λειτουργία εἶνε ἄγνωστος, καὶ τέταρτος ὁ «ἐπιμελητὴς Δήλου». Ἐτεροι δὲ δημοῖσι λειτουργοὶ ἐκ τῶν χρόνων τούτων ἀναφέρονται δύο ἀγορανόμοι ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου, οἱ ἀργυροταμίαι ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, οἵτινες ἐκλήθησαν οὕτω πιθανῶς πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων ταμιῶν, καὶ «οἱ ἄρχοντες οἱ ἐπὶ τὴν δημοσίαν τράπεζαν²,» οἵτινες φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ αὐτοὶ μὲ τοὺς ἀργυροταμίαις.

¹ "18e C. Ins. gr. 178, 179, 200, 202—206.

² Corp Ins. gr. ἀριθ. 123, 124, 313, 354, 355, 361, 348, 375.

Καὶ τοιοῦτο μὲν εἶχεν ἀποβῆ τὸ πάτριον τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα κατὰ τοὺς ῥωμαίκοὺς χρόνους πρὸ τε καὶ μετὰ Χριστόν². Πρὸς ἀκριβῆ ὁμῶς κατανόησιν τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ τῶν Ἀθηναίων βίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶνε ἀνάγκη νὰ ἡμιλήσωμεν ἐνταῦθα καὶ περὶ ἄλλων τινῶν δημοσίων, λειτουργιῶν, αἵτινες ὑφίσταντο μὲν καὶ πρότερον ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ, ἐνεκα ὁμῶς τῆς τότε σπουδαιότητος τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῆς σμικρότητος τῆς σημασίας αὐτῶν οὐδέποτε ἐμνημονεύοντο ἐν δημοσίοις ἐγγράφοις, κατὰ δὲ τοὺς μετέπειτα χρόνους τοῦ πολιτικοῦ μαρasmus, καθ' οὗς ἡ ὅλη τῶν Ἀθηνῶν ζωὴ καὶ λαμπρότης συνίστατο εἰς τὰς διαφόρους σχολὰς καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ τῆς νεολαίας καταστήματα, κατήντησαν οὕτω σπουδαῖαι, ὥστε οὐ μόνον συχνότατα γίνεται αὐτῶν μνεία, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν τὴν ὅλην τῆς πολιτείας προσοχὴν συγκεντροῦσιν εἰς ἑαυτάς. Τοιαῦται δὲ λειτουργίαι ἦσαν ἡ τῶν κοσμητῶν, ἡ τῶν σωφρονιστῶν, ἡ τῶν γυμνασιάρχων, ἡ τῶν ἀγωνοθετῶν καὶ τινῶν ἄλλων, αἵτινες πάντες ἔργον κυριώτατον εἶχον τὴν παντοίαν τῆς νεολαίας ἐκπαίδευσιν καὶ διετηρήθησαν ἀπὸ τοῦ τετάρτου περίπου πρὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ πέμπτου μετὰ Χριστόν αἰῶνος διότι κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἤκμαζον ἐν Ἀθήναις ὡς ἰδιαιτέρος τῆς πολιτείας κλάδος τὰ ἐφηβεία, ἥτοι τὰ δημοσία καθιδρύματα, ἐν οἷς ἐγένετο ἡ τε σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ τῆς νεολαίας ἐκπαίδευσις ὑπὸ τὴν δημοσίαν ἐπιτήρησιν καὶ φροντίδα, ὡς ἐν τῷ προσεχῇ κεφαλαίῳ θέλομεν ἰδεῖ. Ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λοιπὸν τῆς νεολαίας ἀρχῶν τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν οἱ κοσμηταὶ καὶ οἱ σωφρονισταί. Καὶ οἱ μὲν κοσμηταὶ αἰ τῆς τῶν ἐφήβων εὐταξίας προνοοῦντες», τοῦτέστιν οἱ ἔχοντες τὴν γενικὴν καὶ ἀνωτάτην τῶν γυμνασίων διεύθυνσιν, ἀπετέλουν τὸ ἀνώτατον ἐν τοῖς γυμνασίοις ἀξίωμα, τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν· διότι ἐν ταῖς γυμναστικαῖς ἐπιγραφαῖς συχνότατα κατέχουσι τὴν θέσιν ἐπωνύμου, τοῦτέστιν, ὡς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς

² Ἐπιγραφαὶ τινες περισωθεῖσαι (ἀριθ. 202—206 C. Ins. gr.) μαρτυροῦσι παροδικήν τινα, ἀλλ' ἄρδην ἀλλοίωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, ὅτε ἡ τε διάρκεια τῶν διαφόρων ἀρχῶν οὐσιωδῶς εἶχεν ἐλαττωθῇ καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν λίαν περιορισθῇ καὶ ἄλλη παντοία καὶ ἐντελής τῆς πολιτείας ἀναστάσις εἶχε συμβῇ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τοιοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συνέβη πρὸ Χρ. μετὰ τὴν ὑπὸ Σύλλα ἄλωσιν τῆς πόλεως, παραλείπομεν νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τούτου ἐνταῦθα, παραπέμποντες τὸν βουλούμενον εἰς Ahrens, de Athenarum statu . . . κτλ. σ. 50 ἐπ.

ταῖς ἀφωρώσαις τὰ ἱερὰ τὸ τοῦ ἱερέως, ἐν ταῖς τοὺς θιασώτας τὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ ἐν ταῖς πολιτικαῖς τὸ τοῦ στρατηγοῦ ὄνομα προσεγράφετο παρὰ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος πρὸς ἀκριθέστερον προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, οὕτω καὶ ἐν ταῖς τὰ γυμνάσια ἀφωρώσαις ἐπιγραφαῖς τὸ τοῦ κοσμητοῦ ὄνομα προσετίθετο πολλάκις¹. Ἀποτελεῖ λοιπὸν ὁ κοσμητὴς τὸν ἐπωνύμου ἐν τοῖς γυμναστικαῖς ἄρχοντα, διό ἐν τε τοῖς καταλόγοις τῶν γυμναστικῶν ἀρχῶν πάντοτε τὴν πρώτην κατέχουσι θέσιν, καὶ ἀνδριάντας ἡγείροντο αὐτοῖς ὑπὸ τῶν ἐφήθων καὶ τῶν λοιπῶν γυμναστικῶν ἀρχῶν οὐ σπανίως². Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σὺν τῷ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἐχρησίμευσεν εἰς προσδιορισμὸν τοῦ ἔτους, φαίνεται ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ κοσμητοῦ διήρκει ἐν μόνον ἔτος καὶ τοιοῦτος ἦτο εἰς μόνος, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν ἓνα ἀντικοσμητὴν καὶ δύο υποκοσμητάς. Μόνον ἐν μιᾷ ἐπιγραφῇ ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου μνημονεύεται κοσμητῆς τῶν θεῶν διὰ βίου ὁ Εὐτυχιανὸς Μαλλώνιος, ἐν τισὶ δ' ἄλλαις ἐπιγραφαῖς ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ὁ κοσμητὴς εἶνε συγχρόνως καὶ ἀγωνοθέτης³.

Οἱ δὲ σωφρονισταὶ ἔργον μὲν εἶχον τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἡθῶν ἐν ταῖς γυμνασίαις, ἐξελέγοντο δὲ ὑπὸ τοῦ λαοῦ πρότερον μὲν χειροτονία εἰς ἑξ ἑκάστης φυλῆς⁴, κατὰ δὲ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὅτε καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὑπάρχουσιν ἀναγεγραμμένοι, πολλάκις εἶνε ἄνευ διακρίσεως φυλῆς εἴτε ἐξ μετ' ἰσαριθμῶν ὑποσωφρονιστῶν⁵ εἴτε μόνον τέσσαρες, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι καὶ ὁ τῶν σωφρονιστῶν ἀριθμὸς, ὡς καὶ ἄλλων τῆς πολιτείας ἀρχῶν, βαθμυδὸν ἡλαττοῦτο. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως τὸ ἀξίωμα αὐτῶν φαίνεται ὅτι τῷ χρόνῳ πάντοτε ἐξέπιπτε, διότι μεταξὺ τῶν σωφρονιστῶν κατατάσσεται ἐν ἀριθμῷ 277 ὁ ἐν ἀριθμῷ 276 γραμματεὺς τῶν γυμνασίων ἰσόβιος, ἥτις θέσις βεβαίως δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἐπιζήλων.

Μετὰ τὰς δύο ταύτας ἐκπαιδευτικὰς ἀρχὰς ἑπονται κατὰ τὸ ἀξίωμα αἱ τῶν γυμνασιαρχῶν καὶ ἀγωνοθετῶν λειτουργίαι. Ἡ μὲν γυμνασιαρχία ἦτο κατὰ τοὺς καλοὺς τῆς δημοκρατίας χρόνους ἐτησία ἀρχή τε καὶ λειτουργία, ἔργον ἔχουσα τὴν ἐπιστασίαν ἐν τοῖς γυμνα-

¹ Πρβ. Corp. Inscr. gr. ἀριθ. 251, 264, 266, 269.

² Corp. Inscr. gr. ἀριθ. 270—272, B. 276, 288. Προτομῶν δὲ σφίζεται πλήθος.

³ Πρβ. C. inscr. gr. ἀριθ. 245, 270—272, B. 276, 283, 288, 395 κτλ.

⁴ Ἰδὲ Ἑτοιμολογικὸν Μέγαν ἐν τῇ λέξει καὶ Boeckh σημειῶσ. εἰς ἀριθ. 271.

⁵ C. Inscr. gr. ἀριθ. 272, B. 276, 277.

σίοις καὶ τὴν χορηγίαν τῶν ἐξόδων διὰ τινας ἀγῶνας, ἐν οἷς ἡγωνίζοντο οἱ μᾶλλον γεγυμνασμένοι τῶν νέων. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους ἡλλοιώθη καὶ τοῦτο· διότι ἐκτός τινων ἐξαιρέσεων¹ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας δὲν ἦτο πλέον ἐτησίαι οὔτε γυμνασιαρχος εἰς, ἀλλ' ἐν μὲν τῇ ἐπιγραφῇ 267 ἀναγράφονται δώδεκα τοιοῦτοι, ἐν δὲ τῇ ὑπ' ἀριθμὸν 268 ὁκτώ, ὅπερ ἴσως ἐγένετο πρὸς εὐκολώτερον πορισμὸν τῶν διὰ τὰς ἀγωνοθεσίας ἐξόδων. "Οτι δ' ἡ γυμνασιαρχία ἦτο κυρίως λειτουργία καὶ ὄχι ἀρχὴ μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος ἐν οἷς περὶ Ἀντωνίου λέγει ὅτι λαβὼν ποτε ἐν Ἀθήναις τὴν εἰδήσιν, ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ πεμφθεὶς στρατηγὸς ἐνίκησε τοὺς Πάρθους, «ἐπὶ τούτοις εἰστία τοὺς Ἕλληνας, ἐγυμνασιαρχεῖ δ' Ἀθηναίους», τουτέστι παρεσκεύασεν ὡς γυμνασιαρχος ἰδίᾳ δαπάνῃ ἀγῶνας γυμνικούς².

Οἱ δὲ ἀγωνοθέται προΐσταντο καὶ διηύθυνον τοὺς κατὰ τὰς μεγάλας τῆς πόλεως ἐορτὰς ἀγῶνας καὶ ὄχι, ὡς οἱ γυμνασιαρχοὶ, μόνους τοὺς τῶν ἐφήβων. Καὶ εἰς τινας μὲν ἐορτὰς καὶ ἀγῶνας προΐσταντο αὐτοὶ οἱ ἀνώτατοι τῆς πολιτείας ἄρχοντες, ὡς ὁ ἄρχων ἐπώνυμος ἐν ταῖς Διονυσίαις καὶ Θαργηλίοις καὶ ὁ ἄρχων βασιλεὺς ἐν ταῖς λαμπροδηρομίαις, ἐν ἄλλαις ὅμως τῆς πόλεως μετ' ἀγῶνων ἐορταῖς προΐσταντο οἱ ἀγωνοθέται ἢ ἀθλοθέται³, οἵτινες ἐφροντίζον περὶ τῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας καταβαλλομένων δαπανῶν καὶ τὴν τάξιν ἐτήρουν, τὸ δ' ἔργον τοῦτο διετήρησαν καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὅτε κατέβαλλον πολλάκις καὶ τὰ ἐξόδα ἐκ τῶν ἰδίων. Τὴν πρώτην θέσιν ἐν ταύταις ταῖς μετ' ἀγῶνων ἐορταῖς κατεῖχον τὰ Μεγὰλα Παναθηναῖα, εἰς ἃ ἐχρημάτισε ποτε ἀγωνοθέτης Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς⁴. Τὴν αὐτὴν λειτουργίαν ἀνέλαβεν ἄλλοτε ὁ Τιβερίος Κλαύδιος Νόβιος Φιλείνου υἱὸς ἐν τε ταῖς Παναθηναίαις καὶ ταῖς Καισαρῆαις, καὶ ὁ Ἀδριανὸς δ' ἐχρημάτισε ποτε ἀγωνοθέτης, ἴσως ὅτε κατὰ Δίωνα τὸν Κάσσιον ἐώρτασε λαμπρότατα τὰ Διονυσία⁵. Ἐπίσης μνημονεύεται κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους

¹ Α. γ. ἐν ἀριθ. 274 τοῦ C. Inscr. gr. ἀναγινώσκεται: «Γυμνασιαρχοῦντος» δι' ὅλου τοῦ ἔτους Στρατολάου Φυλασίου»· πρβ. καὶ ἀριθ. 399, ἐνθα ἐπίσης ἐτησίαι εἶνε ἡ γυμνασιαρχία. Αὕτη ἡ ρητὴ μνεῖα τῆς δι' ὅλου τοῦ ἔτους γυμνασιαρχίας δηλοῖ ἄρκεσύντως ὅτι τότε αὕτη συνήθως διήρκει ὀλιγώτερον.

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀντωνίου, κεφ. 33.

³ Πολυδεύκης ἐν Ὀνομαστικῇ, 8, 89, 90. Ὁ Σουίδας καὶ ὁ Ἡσύχιος καὶ ἄλλοι κῶς διακρίνουσι τοὺς ἀγωνοθέτας τῶν ἀθλοθετῶν.

⁴ Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν 2, 1, 5. Πρβ. Λουκιανὸν ἐν Νιβερίῳ, κ. 14.

⁵ Δίων Κάσσιος, ἐν 69, 16. Πρβ. καὶ Corp. Inscr. gr. 381.

καὶ ἀγωνοθέται τῶν πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων ἰδρυθέντων διαφόρων ἀγώνων καὶ ἐορτῶν τοιαῦται δὲ ἐορταὶ ἦσαν τὰ *Καيسάρηα Σεβαστά*, ἢ ἀπλῶς *Σεβαστά*¹, πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων καθόλου, τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ *Καρχακλά* εἰσυχθέντα *Γερμανίκηα*, τὰ *Ἀδριανῆα* καὶ ἄλλα.

Ἄλλοι δὲ κατὰ τοὺς ῥωμαίους καὶ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἄρκετὰ σπουδαίαν θέσιν κατέχοντες ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ὑπάλληλοι καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μνημονευόμενοι εἶνε οἱ *παιδοτρίβαι*, οἱ ὑποπαιδοτρίβαι καὶ διάφοροι παιδευταὶ τῶν νέων, οἵτινες πάντες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἐντελοῦς πολιτικῆς παρακμῆς τῶν Ἀθηνῶν ἄρκετὴν ἐξήσκουν ἐπιρροὴν καὶ ἀπασχολοῦν σπουδαίως τῆς ὅλης πολιτείας τὴν προσοχὴν μέχρι τῆς κατὰ τὸν πέμπτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα καταργήσεως ἢ ἐκ παραμελήσεως μακρασμοῦ τῶν ἐφηβείων, ἥτοι τῆς ἐπισήμου ἐν τοῖς γυμνασίοις τῶν νέων ἐκπαιδεύσεως.

Οὕτω λοιπὸν εἶχε παραμορφωθῇ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἡ μέγας καὶ ἐξαισιος τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας μηχανισμὸς καὶ εἰς τοιαῦτα μικρὰ καὶ ἀσήμαντα εἶχε περιέλθει ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἥτις ἄλλοτε ἤρξε μεγάλου μέρους τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ τότε κόσμου καὶ εἶχε παραγάγει τοὺς μεγαθυμοτάτους, πατριωτικωτάτους καὶ μάλλον ἀνεπτυγμένους πολίτας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐκ τῶν δεινῶν τῶν ἐκ τῶν Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων προελθοῦσα τοῦ πολιτικοῦ μηχανισμοῦ χαλάρωσις καὶ ἡ τῆς πόλεως κατὰπτωσις προέβαινον πάντοτε γοργῶ τῷ ποδὶ ἐπὶ τὰ χεῖρω, μέχρις οὗ ἡ τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων πρὸς τὴν σεμνὴν καὶ ἐνδοξὸν πόλιν εὐνοια καὶ μεγαθυμία προὐκάλεσαν μικράν τινα τῆς κατὰπτώσεως ἀναχαίτισιν καὶ παροδικὴν τινα ἀναζωογόνησιν, ταχέως ὅμως πάλιν ἤρξατο πιέζουσα ἡ βαρεῖα τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων χεὶρ, ἰδίως ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ ἐξῆς, μέχρις οὗ ὁ πάσης εὐφυχίας καὶ παντὸς διὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐνθουσιασμοῦ ἄμιρος καὶ φανατικὸς Ἰουστινιανὸς ριζηδὸν ἀπέσπασε καὶ τοὺς ἐτι ὑπολειπομένους βλαστούς τῆς πατρίου τῶν Ἀθηναίων πολιτείας καὶ ἐλευθερίας καὶ οὕτως ἐξεψύχησε τὸ φθισίων ἐκεῖνο σῶμα ἐνὸς τῶν μεγαλειτέρων ἡρώων τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων.

¹ Πρβ. Corp. Ins. gr. ἀριθ. 381—388, 396 κτλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΠΟ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΤΩΝ
ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗΝ ΤΑΥΤΗΝ.

"Εστι δὲ ταῖς μὲν θείαις καὶ σχολαῖς τοῖς δημοτικοῖς ἀνεπαίσθητος λιμός, λήθην ἐμποιοῦσαις τῆς τῶν σίτων προσφοράς... θαυμαστόν πλινθίνων ζώων (ἀνθρώπων) διδασκαλεῖον... Τὸ καθ' ὅλου δὲ ὅσον αἱ λοιπαὶ πόλεις πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ βίου διήρθωσιν τῶν ἀγρῶν διαφέρουσι, τοσοῦτον τῶν λοιπῶν πόλεων ἢ τῶν Ἀθηνῶν παράλλεται.

(ΔΙΚΑΙΑΡΧΟΣ, Περὶ ἑλληνικ. πόλεων).

Ἐν ταῖς προηγημέναις δυσὶ κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τούτου εἶδομεν εἰς ποίαν παρακμὴν καὶ κατὰπτωσιν εἶχον περιέλθει κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ ὁ πολιτικὸς ἐν Ἀθήναις βίος, μέχρις οὗ τελευταῖον διὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπῆλθεν ὁ ἐντελής αὐτῶν ἐξασφαισμός. Καλλιτέραν σχετικῶς τύχην εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ καλαὶ τέχναι καὶ τὰ γράμματα, τὸ κατ' ἐξοχὴν τῶν Ἀθηνῶν χαρακτηριστικόν, τὸ ἔμβλημα αὐτῶν, μάλιστα δὲ τὰ γράμματα. Αἱ καλαὶ τέχναι, αἵτινες ἐπὶ Περικλέους εἶχον φθάσει εἰς ἀνέφικτον τελειότητα ἐν Ἀθήναις, δὲν ἔπαυσαν νὰ καλλιεργῶνται ἐν τινι βαθμῇ καὶ κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους τούτους χρόνους. Εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι, κατὰ τὴν ὥραίαν τοῦ Βιγκελμάννου ἐκφρασιν, «Ὡς ὑπεχώρησεν ἐκ τοῦ κόσμου τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, οὕτως ἐξέλιπε τότε καὶ πᾶσα » πηγὴ ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ ἀληθοῦς δόξης¹», οὐχ ἥττον ὅμως τὰ πρᾶ- ὄντα τῆς καλλιτεχνίας κατὰ τὴν ῥωμαιοκρατίαν ἐν Ἀθήναις εἶνε οὐκ εὐκαταφρόνητα σχετικῶς. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παρήγαγεν ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων μεγάλα καὶ σπουδαῖα ἔργα, εἰ καὶ πολλῶ κατώτερα τὴν τελειότητα τῶν καθαρῶς ἀττικῶν καλλιτεχνημάτων, φέροντα δὲ τὸν παρακμάζοντα ῥωμαϊκὸν χαρακτῆρα. Ἀν ὁ Αὐγούστος, ὁ Ἀδριανὸς καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς μετεχειρίσθησαν πρὸς κατασκευὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν

¹ Geschichte der Kunst des Alterthums, ἐκδ. Δρέσδης σελ. 407.

γενεομένων ἐν Ἀθήναις οἰκοδομῶν Ἀθηναίους τεχνίτας ἢ ξένους εἶνε ἄγνωστον, εὐκόλως ὅμως ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατασκευὴ τασούτων οἰκοδομῶν καὶ ἡ παρουσία, ἔστω καὶ ἄλλοδαπῶν, καλλιτεχνῶν ἐν τῇ πόλει δὲν ἄφηνον νὰ παραμεληθῇ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ ἀρχιτεκτονικὴ¹. Ἐτι μᾶλλον ἐκαλλιεργεῖτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ γλυπτικὴ, ἐν ᾗ ἤκμασαν τεχνῖται περίφημοι ἐξ Ἀθηνῶν, Διογένης ὁ κατασκευάσας τὰς ἐν Πανθῆῳ τοῦ Ἀγρίππα ἐν Ῥώμῃ Καρυάτιδας², Εὐάνδρος ὁ ὑπὸ Ὁρατίου καὶ Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου ἐπαινούμενος³ καὶ ἕτερός τις, Ἀντίοχος. Ἡ δὲ ζωγραφικὴ φαίνεται ὅτι καὶ τότε, ὡς καὶ πρότερον, κυρίως ἠδδοκίμει ἐν Ῥόδῳ, τῇ ἀνέκαθεν αὐτῆς ἐδρᾷ, οὐχ ἥττον ὅμως ἐξηκολούθει καλλιεργουμένη καὶ ἐν Ἀθήναις, εἰ καὶ οὐδεὶς περίφημος ζωγράφος Ἀθηναῖος εἶνε ἐκ τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων γνωστός. Καὶ καθ' ὅλου δ' αἱ καλὰ τέχναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ἔπαυσαν μὲν καλλιεργεῖσθαι ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ τετάρτου μ. Χ. αἰῶνος, δὲν ἀνέδειξαν ὅμως καὶ πᾶσαι τεχνίτας μεγάλους καὶ δαιμονίους, οὐδ' ἔργα ἄθᾶνατα καὶ ἀνέφικτα τὴν τελειότητα, ὡς ἄλλοτε. Διότι, ὡς εἰκός, καὶ αἱ τέχναι ἔφερον τὸν γενικῶς τότε ἐπικρατοῦντα χαρκατῆρα τῆς παρακμῆς, μάλιστα δὲ μετὰ τὸν Μίγαν Κωνσταντῖνον, ὅτε ἡ τῶν αὐτοκρατόρων πίσις καὶ αἱ ἐκ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ ὀλοτελῶς σχεδὸν εἶχον καταπνίξει αὐτάς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ μουσικὴ εἶδομεν καὶ ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ ὅτι ἐκαλλιεργεῖτο μὲν, ἀλλ' εἶχεν ἐκπέσει ἀπὸ τῆς προτέρας αὐτῆς θέσεως, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν παραπόνων τοῦ Πλουτάρχου περὶ τούτου⁴. Τῆς δὲ ποιήσεως τὰ προϊόντα ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶνε γλισχρότατα καὶ μικρᾶς ἀξίας. Ἐτι μείζονος σχετικῶς ἀξίας εἶνε τὰ πεζὰ τῶν τότε Ἀθηναίων συγγράμματα, εἰ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνί-

¹ Κατὰ Πλίνιον τὸν πρεσβύτερον αἱ καλὰ τέχναι ἔπαυσαν εὐδοκιμοῦσαι κατὰ τὴν 120ὴν Ὀλυμπιάδα καὶ ἀνέζωσθον ἤθησαν κατὰ τὴν 155ὴν (Φυσ. Ἱστ. 34, 19)· ὁ δὲ γνωστός φιλέλλην Θῆρσιος ἐφρῶναι ὅτι μέχρις Ἀδριανοῦ αἱ τέχναι ἐξηκολούθουν ἀκμάζουσαι, ὡς ἐπὶ Φειδίου (Epochen der bildenden Kunst unter den Griechen, σ. 386 ἐπ. τῆς β' ἐκδόσεως)· τὴν γνώμην ὅμως ταύτην οὐδεὶς πλέον παραδέχεται.

² Πλίνιος ἐν Φυσικ. Ἱστορ. 36, 4, 11.

³ Αὐτόθι, 36, 5, 10· καὶ Ἀκρων, Σχόλια εἰς Ὁρατίου Σατύρ. 1, 3, 90.

⁴ Πρὸς Συμποσιακ. προβλημ. 3, 1 καὶ 9, 1. Ἴδε καὶ Ellissen, Zur Geschichte Athens . . . κτλ. σ. 88 ἐπ. 92 ἐπ.

στανται ταῦτα ἐκ λόγων καὶ γυμνασμάτων ῥητορικῶν καὶ τινων μόνον θετικῆς ἀξίας ἔργων, οἷα τὰ τοῦ ἱστορικοῦ Δεξιππου καὶ τοῦ Λογγίνου. Ἀλλὰ τὸ καθόλου τῆς ἐποχῆς χαρακτηριστικὸν εἶνε ἡ στέρωσις καὶ ἔλλειψις παραγωγικότητος ἐν Ἑλλάδι, ὥστε καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα περιποιῶσι τιμὴν εἰς τὴν προνομιακὴν τῶν Μουσῶν ἔδραν.

Ἄλλ' ἂν μὴ παρῆγον πολλὰ καὶ ἐξαίσια ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἐποχῆς ταύτης, δὲν ἐπαύοντο ὅμως τοῦλάχιστον μελετῶντες τὰ ἀθάνατα πνευματικὰ ἔργα τῶν προγόνων των καὶ διαπλασσόμενοι δι' αὐτῶν τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν. Τούναντίον ἡ μελέτη καὶ ἐρμηνεία τῶν προγενεστέρων συγγραφέων οὐ μόνον κατὰ γράμμα, ὡς γραμματικὴ, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔννοιαν καὶ ἀξίαν, ὡς φιλολογία, ἐπέπρωτο κατὰ τοὺς στείρους ἐκείνους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας νὰ λάβῃ τοσάυτην ἀνάπτυξιν καὶ τελειότητα καὶ τόσον νὰ συστηματοποιηθῇ, ὅσον οὐδέποτε σχεδὸν ἄλλοτε, ἐξ οὗ ἀπέβησαν αἱ Ἀθηναὶ τὸ πρῶτιστον καὶ κυριώτατον τῶν Μουσῶν ἐνδιαίτημα καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν πόλις τῆς παιδείας καὶ τῶν φώτων ἐν τῷ τότε κόσμῳ. Διότι ἐνταῦθα συνέρρεον πάντες τότε οἱ μὲν κατὰ καιροὺς σοφοί, ὅπως διδάξωσι καὶ ἐπιδείξωσι τὴν ἀξίαν των καὶ κερδήσωσιν, οἱ δὲ φιλομαθεῖς παντὸς ἔθνους, ὅπως ἐκπαιδευθῶσιν ἐν τοῖς ἐνταῦθα ἐκπαιδευτηρίοις καὶ ἀκροασθῶσι τῶν περιφημοτάτων συγχρόνων σοφῶν καὶ λογίων. Πᾶσα φιλοσοφικὴ σχολὴ καὶ αἵρεσις καὶ πάντες οἱ κλάδοι τῶν τότε ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἐν Ἀθήναις εἶχον τοὺς πλέον διακεκριμένους ἀντιπροσώπους των, ἐν τοῖς ἐνταῦθα ἰδιωτικαῖς τε καὶ δημοσίοις ἐκπαιδευτηρίοις καὶ ἐν ταῖς σχολαῖς, ἐν αἷς διέτριβον οἱ ὁπαδοὶ τῶν διαφόρων συστημάτων, ὅπως διαρκῶς καὶ συστηματικῶς ἀναπτύσσωσι καὶ διατηρῶσι τὸ ἴδιον σύστημα, μάλιστα δ' οἱ φιλόσοφοι. Ἦδη κατὰ τὸν πέμπτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, μετὰ τὰ Μηδικά, ἡ ἐξοχος τῆς πόλεως πολιτικὴ θέσις καὶ τὸ μέγα ὄνομα εἵλκυον πανταχόθεν τοὺς ἐπὶ τέχναις καὶ παιδείᾳ διαπρέποντας, ζητοῦντας ἐνταῦθα εὐρύ καὶ ἐνδοξον τῆς ἐνεργείας αὐτῶν στάδιον, καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις παντοῖα ἀνάπτυξις εἶχεν ἀποβῆ ἐπὶ Περικλέους τοιαύτη, ὥστε μετὰ δικαίας τῷ ὄντι ὑπερηφανείας ἔλεγεν οὗτος ἐν τῷ ἐπιταφίῳ· « Συνηλὼν τε λέγω τὴν τε πόλιν πᾶσαν τῆς » Ἑλλάδος παιδεύειν εἶναι καὶ καθ' ἑκάστον δοκεῖν ἂν μοι τὸν αὐτὸν » ἄνδρα παρ' ἡμῖν ἐπὶ πλείστ' ἂν εὐτραπέλως τὸ σῶμα αὐταρκὲς πα- » ρέχεσθαι¹ ». Ἀκόμη τότε λοιπὸν εἶχον ἀποβῆ αἱ Ἀθηναὶ κέντρον

¹ Θουκυδίδης 2, 41.

τῶν Μουσῶν καὶ πάσης ἀναπτύξεως διὰ τὸ Ἑλληνικόν, πανταχόθεν δὲ συνέρρεον ἐνταῦθα νέοι χάριν ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἡ πολιτεία τότε ἦτο πολὺ ἀπησχολημένη καὶ εἶχε περὶ ἄλλων πολλῶν ἀναγκαιοτέρων νὰ φροντίζη, ὥστε, ὅσον καὶ ἂν ἡνύοι καὶ ἐπρόστα-
 πτευσ τὴν ἐν Ἀθήναις ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς παιδείας, δὲν εἶχεν ὅμως εἰσέτι ἰδρῦσαι δημόσια ἐκπαιδευτήρια πρὸς διδασκίαν τῆς νεολαίας καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν, οἱ δὲ τότε φιλόσοφοι καὶ ῥη-
 τοροδιδάσκαλοι ἐδίδασκον κατ' ἰδίαν καὶ ἐπὶ βραχὺ, ἅτε ζῶντες βίον πλάνητα καὶ περιηγούμενοι τὰς πόλεις χάριν ἀκροατῶν. Καὶ ὅμως τοὺς ἀρχαίους τοῦτους σοφιστὰς δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ τοὺς πρώτους καθη-
 γητάς, τοὺς δὲ ἀκροατὰς αὐτῶν τοὺς πρώτους φοιτητάς.

Τὸ πρῶτον θεμέλιον πρὸς ἔδρυσιν διαρκoὺς καὶ συστηματικοῦ ἐκπαι-
 δευτηρίου ἐν Ἀθήναις ἐθίκεν ὁ Πλάτων, ὅστις μετεσκεύασε τὸν ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, κῆπὸν τοῦ πρὸς ἐκπαιδευτικούς σκοποὺς καὶ ἔδρυσεν ἐν αὐτῷ κατάλληλον ἀκροατήριον. Τὸν κῆπον τοῦτον μετὰ τῆς ἐν αὐτῷ οἰκοδομῆς καὶ τῶν εἰσοδημάτων του, ἅτινα ἐπ' αὐτοῦ μὲν ἦσαν τρία χρυσᾶ νομίσματα, ἐπὶ δὲ Ἰουστινιανῷ ἀνέβαινον εἰς χίλια τοιαῦτα, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Σουΐδαν¹, ἐκκληροδότησεν ὁ Πλά-
 των διὰ διαθήκης εἰς τοὺς ὑπαδούς τῆς διδασκαλίας του, ὧν εἰς, ὑπὸ τοῦ προκατόχου πάντοτε διὰ διαθήκης ὀριζόμενος, ἡ ὑπὸ τῶν μελῶν ἐκλεγόμενος, ἦτο ὁ προϊστάμενος καὶ ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς διευθύνων καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς. Οὕτως ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἢ πλατωνικὴ φιλοσοφικὴ σχολή.

Ὁμοίον καθίδρυμα, πεπροικισμένον ἐπίσης μὲ κῆπον, περιπάτους, μεγαλοπρεπεῖς στοάς, ἀκροατήρια καὶ πᾶν τὸ πρὸς διδασκαλίαν ἀναγ-
 καιοῦν, ὡς χάρτας γεωγραφικὰς καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀπέκτησε περὶ τὰ τέλη τοῦ τετάρτου π. Χ. αἰῶνος ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ μεγάλου Ἀριστοτέλους, ἰδρυθεῖσα φιλοσοφικὴ σχολή τῶν Περιπατητικῶν διὰ τοῦ διαδόχου ἐκείνου Θεοφράστου, ὅστις πιθα-
 νώτατα ἐπὶ τῆς πολυετοῦς ἀρχῆς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως καὶ τῇ συνδρομῇ ἐκείνου ἡγόρασε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁλόκληρον σύμπλεγμα κήπων παρὰ τὸ Λύκειον γυμνάσιον. Καὶ τοῦτο τὸ καθίδρυμα ἐκκληρονό-
 μησε διαρκῶς ἡ σχολή, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε ἀρχηγοῦ, ἦτοι σχολάρχου, ὀριζομένου ἐπίσης ὑπὸ τοῦ προκατόχου του διὰ διαθήκης.

¹ Σουΐδας ἐν λέξει Πλάτων.

Συγχρόνως σχεδόν ἐπρομηθεύθη καὶ ὁ Ἐπίκουρος διὰ τὴν ἰδίαν σχολὴν ὁμοίον κῆπον παρὰ τὴν πόλιν, τὸν κατ' ἐξοχὴν Κῆπον καλούμενον, ὥστε ἕκτοτε οἱ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν κῆποι ἀπέβησαν ἐκ τῶν περιεργωτάτων καὶ ὠραιωτάτων κοσμημάτων τῆς πόλεως¹.

Ἀλλὰ καὶ ἡ τέταρτη ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ἰδρυθεῖσα σπουδαία φιλοσοφικὴ σχολὴ εὗρεν ἐν τῇ παρὰ τὴν Ἀγορὰν κειμένη Ποικίλῃ Στοᾷ τόπον διατριβῆς καὶ μόνιμον ἀκροατήριον καὶ οὕτω, πρὶν ἔτι λήξῃ ὁ τέταρτος πρὸ Χριστοῦ αἰὼν, εἶχον ἀποκατασταθῇ ἐν Ἀθήναις αἱ τέσσαρες ἐπισημότεραι φιλοσοφικαὶ σχολαί, ἡ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, ἡ τῶν Περιπατητικῶν, ἡ τῶν ἀπὸ τοῦ Κῆπου (Ἐπικουρείων) καὶ τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἢ Στωϊκῶν, καὶ ἐτέθησαν, οὕτως εἰπεῖν, αἱ πρῶται βᾶσεις πρὸς σχηματισμὸν ἀνωτάτου ἐκπαιδευτηρίου ἢ πανεπιστημίου, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐν Ἀθήναις.

Ὅσα δ' ἐξέπιπτε κατὰ τοὺς ἐπελθόντας αἰῶνας ἡ πολιτικὴ τῆς πόλεως σημασία, τοσούτω ἐξυψοῦτο τὸ ἡθικὸν αὐτῆς γόητρον καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ σπουδαιότης, ὥστε ἄπειροι, ὡς εἵπομεν, ξένοι παντὸς ἔθνους συνέρρεον ἐνταῦθα, ὡς εἰς τὸ ἐπισημότερον τῆς παιδείας κέντρον, χάριν σπουδῶν. Μόνος ὁ Θεόφραστος λέγεται ὅτι εἶχε δύο χιλιάδας μαθητῶν, ἡδὴ δ' εἶχεν ἀρχίσει καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ κυβέρνησις νὰ διδῇ μείζονα προσοχὴν εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν νέων καὶ νὰ λαμβάνῃ φροντίδα, ὅπως διατηρῶνται ἐν ἀκμῇ αἱ διάφοραι σχολαὶ καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια, ἅτινα ἀπετέλουν τότε τὴν κυριωτέραν τῆς πόλεως ἀξίαν. Ἀνέκαθεν ἦτο ἐν Ἀθήναις ἔθος οἱ ἐφήβοι νὰ γυμνάζωνται στρατιωτικῶς κατὰ τὸ 18ον καὶ 19ον τῆς ἡλικίας των ἔτος. Ἡ συνήθεια αὕτη μετερρυθρίσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου οὕτως, ὥστε πρὸς τῇ στρατιωτικῇ καὶ σωματικῇ τῶν ἐφήβων ἀσκήσει καὶ ἐκπαιδεύσει προσετέθη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ, ὁλόκληρον δὲ τὸ ἐκπαιδευτικὸν τοῦτο τῶν ἐφήβων σύστημα, τὰ ἐφηβεῖα, ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῆς πολιτείας. Τὰ οὕτω διοργανισθέντα καὶ τὴν σωματικὴν μετὰ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως συνενοῦντα ἐκπαιδευτικὰ τῶν ἐφήβων καθιδρύματα προσέλαβον κατὰ τὸν τρίτον π. Χ. αἰῶνα ἐκτακτὴν ἀναπτύξιν καὶ ἀκμὴν διὰ τῆς συνδρομῆς ξένων εὐεργετῶν τῆς πόλεως. Ὁ ἐπισημότερος τούτων ἦτο ὁ

¹ Ἴδε τὴν περιγραφήν αὐτῶν παρὰ Δικαίεργον, «Περὶ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων», ἐν *Historici Graeci*, edid. Müller, ἐν Παρίσις, τόμ. Β' σ. 254 ἐπ.

τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος (309—246), ὅστις καὶ ἐκ πολιτικῶν μὲν λόγων, ἰδίως ὅμως ἐκ θαυμασμοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸ πνευματικόν τῆς πόλεως μεγαλεῖον κινούμενος, ἐκτίσεν ἐνταῦθα ἐξ ἰδίων λαμπρὸν γυμνάσιον πρὸς διατριβὴν καὶ ἐξάσκησιν τῶν ἐφήβων ἐν αὐτῷ, προικίσας καὶ μὲ δημοσίαν βιβλιοθήκην¹. Τοῦ γυμνασίου τούτου ἐρείπια σώζονται μέχρι τῆς σήμερον πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δι' ἀνασκαφῶν ἀνευρεθέντα. Ἐκτὸς τοῦ Πτολεμαίου γυμνασίου ἀνεκαλύφθη οὐ πρὸ πολλοῦ ἐνταῦθα καὶ ἕτερον γυμνάσιον, τὸ Διογένειον, ἰδρυθὲν ὑπὸ τῆς πόλεως ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνέγερσιν ἐκείνου χάριν τῶν ἐφήβων πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς Διογένους, ὅστις ἐν ἔτει 229, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Δημητρίου, τοῦ Β', χρήμασι πεισθεὶς ἐξήγαγεν ἐκ Μουρυχίας τὴν φρουράν καὶ ἀφῆκε τὴν πόλιν ἐλευθεράν.

Οὕτω λοιπὸν ἡ δόκιμησαν ταχέως τὰ ἐφηβεῖα, καὶ ἐπειδὴ τὰ καθιδρύματα ταῦτα διήρκεσαν μέχρι τοῦ τετάρτου αἰῶνος μετὰ Χριστὸν καὶ ἐπέκειντα, μέχρι δὲ τοῦ τρίτου ἡ δόκιμον καὶ ἡμιμαζον, οἰκοδομήσαντος τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τρίτον πρὸς τοῦτο γυμνάσιον μετὰ στοῶν καὶ βιβλιοθήκης², ἀναγκαῖον καθίσταται νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα διὰ βραχείων τὸν διοργανισμόν αὐτῶν διότι τὰ γυμνάσια τῶν ἐφήβων, καὶ περ μὴ ὄντα ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονικά, περιεῖχον ὅμως καὶ ἐπιστημονικὴν τῶν νέων διδασκαλίαν καὶ συνέτειναν μεγάλως εἰς τὴν τοῦ λαοῦ ἀνάπτυξιν καὶ τὴν δόξαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς στυγνοὺς ἐκείνους τῆς παρακμῆς αἰῶνας.

Εἰς τὰ ἐφηβεῖα ἦσαν δεκτοὶ καὶ ἡσκούντο ἐφηβοὶ τε καὶ παῖδες, ἔχοντες ἐκάτεροι ἰδιαιτέρους τε καὶ κοινούς προϊσταμένους καὶ παιδευτάς, πάντοτε ὅμως ἦσαν ὑπασσοῦν εὐποροῦντες. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν ἦσαν δεκτοὶ μόνον Ἀθηναῖοι, ἀργότερα ὅμως καὶ ἄλλοδαποὶ, οἵτινες ἐν τοῖς τῶν ἐφήβων καταλόγοις ὑπὸ τὸ ὄνομα παρὲγγραφοὶ εἰς τοὺς διαφόρους δήμους κατατάσσονται³. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα οἱ ξένοι ἐκεῖνοι νέοι δὲν ἦσαν μόνον μετοίκων υἱοί, διότι, ἐκλιπούσης τῆς ἐμπορίας, ὀλίγοι βεβαίως μέτοικοι θὰ διέμενον τότε ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πόλεων ἰδίως Ἀντισχεῖς, Λαοδικεῖς καὶ Ῥωμαῖοι. Τὰ

¹ Πausanias ἐν Ἀττικ. 5 καὶ 7.

² Πausanias ἐν Ἀττικ. 18, 9. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 82—83.

³ Ἴδε Boeckh σημειώσεις εἰς ἀριθ. 270 τοῦ Corp. Inser. gr.

μῆλη τῶν ἐφήβειων ἐκαλοῦντο μὲ τὸ στρατιωτικὸν ὄνομα συστάται καὶ ἦσαν διηρημένοι εἰς σώματα διοικούμενα ὑπὸ ἰδιαιτέρων προϋσταμένων ἢ ἀρχηγῶν. Αἱ σωματικαὶ ὁμῶς ἀσκήσεις τῶν ἐφήβων ἐν ταῖς γυμνασίαις διήρκουν τότε ἐν μόνον ἔτος, κατὰ δὲ τοὺς ὑπερωτέρους χρόνους δὲν ἐξετελοῦντο καὶ ἐπιμελῶς, ὥς οἱ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς καταλόγοι δηλοῦσιν, ὧν εἰς μόνον 212 νέους περιέχει ὡς γυμνασθέντας κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο¹. ἢ δ' ἄλλοτε μακροχρόνιος περιπολία τῶν ἐφήβων ἐν τῇ χώρᾳ περιωρίσθη εἰς βραχύτατον τότε χρονικὸν διάστημα. Ἡ παραδοχὴ καὶ κατὰταξις ἐν ταῖς ἐφήβειαις ἐγένετο ἐτησίως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἀρχαίου ἀττικοῦ ἔτους, καταγραφομένων τῶν νεωστὶ εἰσέρχομένων ἐν ἰδιαιτέρῳ μητρώῳ καὶ τελουμένων ἐπισήμως εἰσιτηρίων θυσιῶν ἐπὶ τῶν κοινῶν τῆς πόλεως βωμῶν².

Ἡ ἀνωτάτη τοῦ καθιδρύματος τούτου ἐποπτεία ἀνῆκε, συνωδᾶ πρὸς τὸν καθόλου στρατιωτικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, εἰς τὴν ἀνωτάτην τῶν Ἀθηνῶν ἀρχήν, τοὺς ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγούς, εἰδικώτερον ὁμῶς διηύθυνε τὸ καθιδρυμα εἰς ὑπὸ τῆς κοινότητος ἐκλεγόμενος ὑπάλληλος, ὁ κοσμητής, ὅστις, ὡς ἐν τῷ προηγημένῳ κεφαλαίῳ εἶδομεν, ἔργον εἶχε νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἀγαθῆς καταστάσεως τῶν ἐφήβων καθόλου, νὰ ἐπιβλέπῃ αὐτῶν τὰ ἥθη, νὰ τιμωρῇ τὰς παρεκτροπὰς καὶ νὰ διορίζῃ καὶ παύῃ τοὺς ἐκ τοῦ ταμείου μισθοδοτούμενους διδασκάλους ἐν ταῖς γυμνασίαις. Οἱ δημόσιοι οὗτοι διδάσκαλοι ἐξήσκουν τοὺς νέους εἰς τὰς συνήθεις σωματικὰς ἀσκήσεις, τὴν ἵππασίαν, τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων παντὸς εἶδους καὶ τὴν τακτικὴν. Ἡ δὲ διδασκαλία τῆς μουσικῆς³, γραμματικῆς, γεωμετρίας, ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας ἐγένετο παρ' ἐτέρων διδασκάλων, ὑπὸ τῶν κοσμητῶν μὲν ἐκλεγομένων, ἀλλὰ παρὰ τῶν ἐφήβων ἰδιαιτέρως μισθοδοτούμενων. Τοιοῦτοι διδάσκαλοι τῶν νέων ἐν ταῖς γυμνασίαις ἐχρηματίζον καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν διαφόρων σχολῶν φιλόσοφοι, εἰ καὶ ὥφειλον οἱ ἐφήβοι ν' ἀκροασθῶσι τῶν παραδόσεων αὐτῶν καὶ ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις τῶν αἱρέσεων σχολαῖς πρὸς ἐκτενεστέραν τῶν διαφορῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων σπουδὴν.

¹ Πρὸς περὶ τῆς γυμναστικῆς ὡς μέρους τῆς παρ' Ἑλλήσιν ἀγωγῆς ἐκ τῶν ἡμετέρων Ἀριστ. Σπαθᾶκην ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ «Ἀθηναίου» σ. 315 ἐπ.

² Περὶ ἐφήβων παρ' Ἀθηναίοις διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη ὁ Boeckh ἐν δυσὶ προγράμμασι τοῦ ἔτους 1815.

³ Καὶ περὶ μουσικῆς, ὡς μέρους τῆς παρ' Ἑλλήσιν ἀγωγῆς καθόλου, ἐπραγματεύθη ὁ Α. Σπαθᾶκης ἐν τῷ Γ'. τόμῳ «Ἀθηναίου», σ. 181 ἐπ.

Με τὰς ἐπιστημονικὰς δὲ ταύτας τῶν ἐφήδων ἐν ταῖς γυμνασίαις σπουδὰς συνέχεται καὶ ἡ ὑποχρέωσις, εἰς ἣν καθυπεβάλλοντο οὗτοι, νὰ πλουτίζωσι κατ' ἑτος τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πτολεμαίου γυμνασίου κατὰ 100 βιβλία. Ἐκτὸς δὲ τῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἀσχολιῶν τούτων εἶχον οἱ ἐφήβοι καὶ ἐτέρας πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς ὀφείλων δηλ. ἐν ὅπλοις καὶ μέλανας ἐνδεδυμένοι μανδύας, ὡς συνειδίζον ἀνέκαθεν οἱ ἐφήβοι ἐν Ἀττικῇ¹, νὰ παρευρίσκωνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου, μετὰ τῆς αὐτῆς ἰδέ στολῆς καὶ ἐστεφανωμένοι ἐλάμβανον μέρος ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ κοσμητοῦ εἰς τὰς μεγάλας τελετάς, τὰς γινομένας κατὰ τὰς ἐπισημοτέρας τῶν ἐορτῶν, τὰ Παναθηναῖα, τὰ Ἐλευσίνια, τὰ Διονύσια, τὰ Θησεῖα, καὶ κατὰ τὰς ἐτησίας ἡμέρας τῶν ἐν Μαραθῶνι καὶ Σαλαμῖνι μαχῶν, μετέχοντες καὶ τῶν διαφόρων κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τελουμένων ἀγώνων.

Οὕτω λοιπὸν ἐτελειοποιεῖτο πάντοτε καὶ ἡμαρξεν ἐν Ἀθήναις ἡ τῶν νέων ἀγωγή καὶ ἐκπαίδευσις καὶ τὴν ἐντεῦθεν μεγάλην καὶ παγκόσμιον τῆς πόλεως φήμην ἠΰξανον πολὺ αἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ προνομιακῶς ὑπάρχουσαι καὶ πάντοτε ἐν τινὶ ἀκμῇ διατηρούμεναι ἰδιαίτεροι φιλοσοφικαὶ καὶ ῥητορικαὶ σχολαί, αἱ δὲ σχολαὶ αὗται καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια, τὸ μόνον μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος ἐναπομεῖναν τῇ πόλει τῆς Παλλὰδος καύχημα, περιποιῶν αὐτῇ τοσαύτην φήμην κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ Χριστοῦ αἰῶνας καὶ τοσούτον ἠθικὸν ἀξίωμα περιέβαλλον αὐτήν, ὥστε αἱ Ἀθηναῖοι θεωροῦντο γενικῶς ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν τοῦ πολιτισμοῦ κέντρον, ἡ δὲ ἀττικὴ ἀνατροφή ὡς ἡ λεπτοτάτη καὶ τελειοτάτη τοῦ τότε κόσμου². Αἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ῥητορικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῶν δὲν ἐπαυσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκμαΐζουσαι καὶ ἀναδεικνύουσαι μεγάλους ἀρχηγούς καὶ αἰρεσιάρχας μέχρι Χριστοῦ. Ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα μόνον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Καρνεάδου, τοῦ στωϊκοῦ Διογένηος καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Κριτολάου, πάντων ἀνδρῶν ἐξόχων, οὓς οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν εἰς Ῥώμην πρεσβευτάς μετὰ τὴν διαρπαγὴν τοῦ Ὀρόπου ὑπ' αὐτῶν κατὰ ὅλ. 151 ἢτοι περὶ τὸ 170 π. Χ. πρὸς ἀπο-

¹ Περί τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων παρ' Ἑλλήσι μὲν καθόλου ἴδε Fournier, Sur l'éducation et l'instruct. publique chez les Grecs, 1833 παρ' Ἀθηναίοις δὲ μερικώτερον ἴδε τοῦ Paul Girard τὸ λαμπρὸν σύγγραμμα L'éducation Athénienne au Ve et au IVe siècle avant J.-C. Paris, 1889.

² Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Εἰσαγωγῆς σ. 51.

φυγὴν τοῦ ἐνεκα τούτου ἐπιβληθέντος αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων προστί-
μου ἐκ 500 ταλάντων¹. Τοῦ Καρνεάδου μαθητῆς ἦτο ὁ Κλιτόμαχος,
τούτου δὲ πάλιν ὑπῆρξεν ὁ Φίλων ὁ τοῦ Κικέρωνος διδασκαλὸς καὶ παρὰ
τούτῳ ἐμαθήτευσεν ὁ Ἀντίοχος καὶ ἄλλοι πολλοί, παρ' οἷς ἤκουσεν ὁ Λ.
Λικίνιος Κράσσος². Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι ὁ μαρμαρὸς τοῦ πολιτικοῦ
βίου καὶ ἡ ἑλλειψὶς εὐέλπιδος σταδίου προὔκαλουν παρὰ τοῖς ἰδίῳις
Ἀθηναίοις πολλὴν καὶ παντοίαν τὴν χαλάρωσιν ἐν τῇ σπουδῇ καὶ ἐξα-
σκήσει τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ὥστε κατὰ τοὺς Ῥωμαίκοις χρόνους
ὀλίγοι μόνον Ἀθηναῖοι κατεγίνοντο καὶ διέπρεπον ἐν ταῖς ἐπιστήμασι,
αἱ δὲ σχολαὶ διετηροῦντο καὶ ἡδοναίμουν κυρίως δι' ἄλλοδαπῶν διδα-
σκάλων καὶ μαθητῶν³, οὐχ ἦπτον ὁμῶς καὶ τὸ μέγα καὶ σεμνὸν τῆς
πόλεως ὄνομα καὶ ἡ διηνεκὴς τῆς ἀθηναϊκῆς κυβερνήσεως φροντίς
συνέτεινον εἰς τὸ νὰ δικτηρῶνται αἱ ῥητορικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ
καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια ἐν τινι ἀκμῇ· διότι ἡ κυβερνήσις ἐφρόντιζε πάν-
τοτε νὰ προσκαλῇ καὶ διὰ παντοίων τιμῶν περιποιουμένη νὰ κρατῇ
ἐν Ἀθήναις τοὺς πανταχοῦ τότε ἀκμάζοντας σοφιστὰς τε καὶ φιλοσό-
φους. Ταύτην δὲ τὴν ἀκμὴν οὐδ' ἡ ὑπὸ Σύλλα κατενεχθεῖσα φοβερὰ
πληγὴ (86 π. Χ.) καὶ μεγάλη διατάραξις ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ
ἡδυνήθη νὰ μαράνη καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς φιλοσόφους καὶ σοφιστὰς·
διότι ταχέως πάλιν ἀνέλαβον αἱ τε σχολαὶ καὶ τὰ γυμνάσια τὸ πρῶτον
ἔργον των ἐν ὁμοίᾳ ἀκμῇ καὶ ζήλῳ καὶ ὀλίγον μετὰ ταῦτα εὐρίσκομεν
ἐν Ἀθήναις πολλοὺς μὲν ἐπιστήμους διδασκάλους, πολλοὺς δὲ καὶ μα-
θητάς. Τότε ἤκμαζον ἐν Ἀθήναις οἱ ἀκαδημαϊκοὶ Ἀριστος καὶ Ἀν-
τίοχος οἱ Ἀσκαλωνῖται, οἱ περιπατητικοὶ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος, Μνή-
σαρχος, Δάρδανος, Διονύσιος, Ἀντίπατρος ὁ Τύριος καὶ ἄλλοι πολ-
λοί, οἱ ἐπικουρείοι Διογένης ὁ ἐκ Ταρσοῦ, Ἀπολλόδωρος ὁ Κηποτύ-
ρηνος καλούμενος, ὁ Φαῖδρος, ὁ Λυσίας, Ζήνων ὁ Σιδώνιος καὶ ἄλ-
λοι⁴, παρ' οἷς συνέρρεον πλῆθος φιλομαθῶν πανταχόθεν τοῦ τότε κό-
σμου, ἰδίως δὲ Ῥωμαῖοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Κικέρων, ὁ Ἀττικὸς, ὁ Οὐάρ-

¹ Πικυσανίας Ἀχαῖκ. 11. Αὔλος Γέλλιος ἐν Ἀττικ. Νυκτ. 7, 17. K. O. Mueller, Orchomenos, σ. 412 καὶ Boeckh ἐν Corp. Ins. gr. εἰς ἀριθ. 1542. Πρὸς καὶ Εἰσαγωγῆς σελ. 44 καὶ κεφ. Α' σ. 57.

² Κικέρων, de Oratore 1, 12, 2, 90.

³ Στράβων ἐν 9, σελ. 463. Κικέρων, de Oratore 3, 11.

⁴ Ἰδε περὶ τούτων Φαβρικίου Bibliotheca graeca, ἐκδ. Harles τόμ. Γ', σ. 264, 539, 538, 559, 565, 567, 561, 600, 603, 606, 608 καὶ 613.

ρων, ὁ Κάτυλλος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Ὀράτιος, ὁ Βεργίλιος, ὁ Βρούτος καὶ ἄλλοι πολλοί¹. Ἡ ῥητορικὴ ὁμως ἠκμαζε τότε μᾶλλον ἐν Ῥόδῳ ἢ ἐν Ἀθήναις, διό καὶ οἱ ταύτην ἐπιθυμοῦντες νὰ σπουδᾶσιν ἐκεῖσε μετέβαινον², ἀλλ' ἡ φιλοσοφία εἶχε πάντοτε ἐν Ἀθήναις τοὺς ἐξεχωτέρους αὐτῆς ἀντιπροσώπους. Ἰδίᾳ δ' ἐσύχναζον ἐν Ἀθήναις πολλοὶ Ῥωμαῖοι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ περιπατητικοῦ Κρατίππου τοῦ Μιτυληναίου, ἐπὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ Βρούτου καὶ Αὐγούστου³. Τὸν Κρατίππον ταῦτον διὰ ψηφίσματος προσεκάλεσεν ὁ Ἀρειος Πάγος κατὰ προτροπὴν τοῦ Κικέρωνος, ἵνα διαμένῃ ἐν Ἀθήναις διδάσκαλος τῆς νεολαίας καὶ κόσμημα τῆς πόλεως, ὥστε βλέπομεν ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία ἐμερίμνα περὶ τῆς ἀκμῆς τῶν ἐν τῇ πόλει σχολῶν, καὶ πράγματι ἀπέβη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κεντρικὴ τότε τῶν φώτων ἐστίν. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐμφανίσεως ὡς τόποι ἐκπαιδεύσεως διέπρεπον ἀνὰ τὸ ἀχανές ῥωμαϊκὸν κράτος ἡ Κρεμόνα καὶ τὸ Μεδιόλανον ἐν τῇ ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλλίᾳ, τὸ Αὐγουστόδευμον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Αἰδουῶν, ἡ Μασσαλία ἐν τῇ πέτρῃ τῶν Ἀλπεων Γαλλίᾳ, ἡ Καρχηδὼν ἐν Ἀφρικῇ, ἡ Ἀπολλωνία ἐν Ἡπείρῳ, ἡ Ταρσὸς ἐν Κιλικίᾳ, ἡ Ἀντιόχεια ἐν Συρίᾳ, ἡ Σμύρνη καὶ ἐκ τῶν νήσων ἡ Ῥόδος. Πᾶσαι ὁμως αἱ πόλεις αὗται εἶχον μᾶλλον ἐπαρχιακὴν σημασίαν, γενικὴν δὲ καὶ παγκόσμιον φήμην ὡς κέντρα παιδείας εἶχον ἡ Ῥώμη, ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ πρὸ πάντων αἱ Ἀθῆναι⁴, ἐνθα

¹ Κικέρων, de finibus 1, 5. Tusculan. 3, 17. Quaest. academ., 1.

Πλούταρχος ἐν βίῳ Κικέρωνος 3, 4· πρβ. καὶ Εἰσγωγῆς σελ. 50, ἐπ.

² Πλούταρχος ἐν Βρούτ. 2. Λουκ. 22. Κικέρ. 4. καὶ Κικέρων ἐν Βρούτῳ 91.

³ Κικέρων ἐν Ἐπιστολ. εἰς Ἀττικόν, 12, 32· εἰς τοὺς οἰκείους, 12, 16, 16, 21· de officiis, 1, 1. Δίων Κάσσιος ἐν 45, 15. Ὀράτιος ἐν Ἐπιστ. 2, 2, 24.

⁴ Ἰδε ἐκτενῶς Friedlaender, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms . . . , τόμ. Β', σ. 40 ἐπ. ἐκδ. 6'. Περὶ τῶν σχολῶν καὶ ἐκπαιδευτηρίων τῶν Ἀθηνῶν ἐπραγματεύθησαν ὁ Schlosser, Universitaeten, Studirende und Philosophenschulen in Athen zu Julians und Theodosius Zeit, ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ Archiv für Geschichte und Literatur, 1830 σ. 217 ἐπ.· ὁ Zumpt, ἐν Ueber den Bestand der Philosophenschulen in Athen und die Succession der Scholarchen, ἐν Βερολίῳ 1843· ὁ Ahrens, ἐν De Athenarum statu . . . κτλ. σ. 62 ἐπ.· ὁ Ellissen, Zur Geschichte Athens . . . σ. 88 ἐπ.· ὁ ἡμέτερος Κ. Παπαρηγόπουλος, ἐν Ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τόμῳ Β', σελ. 491 ἐπ. 632 ἐπ.· ὁ Hertzberg, ἐν Untergang des Hellenismus und die Universität Athens· ὁ Sievers, Libanius, σ. 16—42· ὁ Kuhn ἐν Städtische und bürg. Verf.

οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι εἶχον καταντήσῃ οἱ ἐπισημότεροι καὶ εὐποληπτότεροι τῆς πολιτείας ἄνδρες καὶ ἡ κυριωτάτη αὐτῆς ζωὴ. Εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους εἶχεν ἐπικρατήσῃ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος νάρκωσις τις καὶ κατὰπτωσις τῆς φιλοσοφίας, ταχέως ὅμως ἀνέλαθεν αὕτη πάλιν, ἐπὶ Νέρωνος δ' ἤδη ἤκμαζεν ἐν Ἀθήναις ὁ τοῦ Πλουτάρχου διδάσκαλος Ἀμμώνιος, ὁ πρῶτος εἰσγαγὼν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὴν συγκριτικὴν καὶ ἐκλεκτικὴν μέθοδον, ἥτις ἔκτοτε ἤρξατο ἐπικρατεῖν¹. Συγχρονος τοῦ Ἀμμωνίου ἦτο καὶ ὁ περιπατητικὸς Μενέφιλος καὶ ὁ μαθητὴς δὲ τοῦ πρώτου Πλουτάρχος ὁ Χαλριωνεὺς φαίνεται ὅτι ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις², ἡ δὲ συρροὴ νέων φιλομαθῶν πανταχοῦθεν τῆς γῆς ἐν Ἀθήναις ἤδη περὶ τὰ μέσα τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος ἦτο τοσαύτη, ὥστε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου, οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθεῖρει καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσάν των ἐκ τῆς μετ' ἐκείνων συναναστροφῆς: «Οἱ μὲν γὰρ ἐν τῷ ἄστει Ἀθηναῖοι, » μισθοῦ δεχόμενοι Θράκια καὶ Ποντικὰ μειράκια καὶ ἐξ ἄλλων ἐθνῶν » βραβάρων συνερρυηκότα, παραφθείρονται ὑπ' αὐτῶν τὴν φωνὴν μᾶλλον ἢ ξυμβάλλονταί τι αὐτοῖς εἰς εὐγλωττίαν, ἡ μεσογαία δ' ἄμικτος βραβάρους οὐσα ὑγιαίνει· τούτοις ἡ φωνὴ καὶ ἡ γλῶττα τὴν » ἄκραν Ἀτθίδα ἀποψάλλει³».

Ἐπὶ δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ ἤκμαζον Ἀθηνησιν ἑτεροὶ ἐξοχοὶ ἄνδρες, ὁ ἐξ Ἀρελάτης τῆς Γαλλίας φιλόσοφος καὶ ῥήτωρ Φαβωρίνος, ὁ περίφημος Λελλιανὸς ὁ Ἐφέσιος, ὁ πλατωνικὸς Καλουπίσιος Ταῦρος καὶ ἄλλοι, παρ' οἷς ἤκουσαν ὁ γνωστός Ῥωμαῖος συγγραφεὺς Αὐλὸς Γέλλιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ῥωμαῖοι τε καὶ Ἕλληνες διάσημοι. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ σὺν τῇ λοιπῇ τῶν Ἀθηναίων

d. roem. Reichs, τόμ. Β', σ. 97 ἐπ., καὶ ἄλλοι. Πάντες οὗτοι διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν καθηγητῶν τοῦ ὑπὸ Μ. Αὐρηλίου τελειοποιηθέντος κεντρικοῦ ἐκπαιδευτηρίου καὶ ἐν ταῖς περὶ τῆς μισθοδοσίας αὐτῶν ἔνεκα τοῦ ἀορίστου τῶν περὶ τούτου εἰδήσεων τῶν ἀρχαίων. Ἐπίσης ἐπραγματεύθη περὶ τούτου καὶ ὁ C. Wachsmuth ἐν τινι ἀκαδημαϊκῷ λόγῳ, ἐν Γοττίγγῃ 1873. Πρβ. καὶ ἄνωτέρω σ. 90 ἐπ.

¹ Ἰδε Φαβρικίου Bibliotheca gr. τόμ. Β', σ. 274. Γ', 330 καὶ Δ', σ. 172.

² Πρβ. τοῦ ἰδίου Συμποσ. Προβλ. 1, 10. 5, 1. 11, 2. Φαβρικίου Biblioth. gr. τόμ. Β', σ. 410 καὶ Schoell, Histoire de la Littérat. grecque, τόμ. Ε', σ. 157.

³ Φιλόστρατος ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως 4, 17' πρβ. καὶ 7, 15.

ἀναζωογονήσει ἤρξατο καὶ διὰ τὰς σχολὰς καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς πόλεως νέα ἐποχὴ ἀκμῆς καὶ τελειοποιήσεως. Ἐνῶ μέχρι τότε αἱ διὰφοροι φιλοσοφικαὶ καὶ ῥητορικαὶ σχολαὶ ἦσαν ἰδιωτικὰ καθιδρύματα, οὐδὲν ἄλλο παρὰ τῆς πόλιτείας ἔχοντα ἢ τὴν ἠθικὴν προστασίαν καὶ τινὰ τὸν τόπον τῆς διδασκαλίας, τὰ γυμνάσια καὶ τὰς στοάς, ἀπὸ Ἀδριανοῦ ἤρξαντο μεταβαλλόμεναι εἰς ἐντελῶς δημόσια ἐκπαιδευτήρια οὐ μόνον ἐπιτηρούμενα, ἀλλὰ καὶ συντηρούμενα ὑπὸ τῆς πόλιτείας καὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Ὁ φιλόμουςος δηλ. ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ καὶ πανταχοῦ μὲν τοῦ ἀπεράντου αὐτοῦ κράτους, ἰδίως ὅμως ἐν Ἀθήναις δαψιλῶς ἐβράβευσε καὶ χρηματικῶς ὑπεστήριξε τοὺς διαφόρους φιλοσόφους καὶ σοφιστὰς, ἔδρυσε βιβλιοθήκην καὶ γυμνάσιον καὶ προσέκαλεσε πολλοὺς διακεκριμένους λογίους εἰς Ἀθήναις, ὅπως διδάσκωσι τὴν νεολαίαν ἐν ταῖς ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθεῖσαις λαμπραῖς αἰθούσαις τοῦ τε γυμνασίου καὶ τῆς στοᾶς καὶ βιβλιοθήκης αὐτοῦ¹. Ἐπὶ τούτου ἀνεπτύχθη καὶ ἐσυστηματοποιήθη, κυρίως διὰ τοῦ Φαβωρίνου, ἡ νέα ἐκείνη σχολὴ τῶν ἐκλεκτικῶν, οἵτινες ἐκλέγοντες ἐκ τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων τὰ ἀρέσκοντα αὐτοῖς συμπαρελάμβανον αὐτὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ των. Ὁ Ἀδριανὸς πρῶτος φαίνεται ὅτι ὥρισε καὶ τινὰς καθηγητικὰς ἑδρας διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ῥητορικὴν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ του καὶ ἐποίησεν οὕτω τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς διοργανισμὸν ἀνωτάτου καὶ ἐνιαίου ἐκπαιδευτηρίου. Ὁ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ διάδοχος Ἀντωνῖνος Πῖος, περαιτέρω προβάς, διώρισε ὠρισμένον ἀριθμὸν καθηγητῶν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τέσσαρας γραμματικούς, τέσσαρας σοφιστὰς καὶ τέσσαρας φιλοσόφους, καὶ διέταξε νὰ μισθοδοτῶνται ἐκ τοῦ δημοσίου τῆς πόλεως ταμείου δι' ἑξ' ἑκατῶν δραχμῶν ἐτησίως ἕκαστος². Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος προσέθηκεν εἰς τὰς δημοτικὰς ταύτας ἑδρας καὶ ἄλλας ἐννέα, ἀνά δύο δι' ἑκάστην τῶν τεσσάρων ἐπισημοτέρων φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ μίαν διὰ τὴν ῥητορικὴν, ὥρισε ἐτήσιον ἐκάστῳ καθηγητῇ μισθὸν 10,000 καὶ 15,000 δραχμῶν πληρωνομένων ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου, πρὸς δὲ ἐκάνονισε τὰ κατὰ τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκόμενους, ἀποτελέσας οὕτως ἐν μέγα καὶ

¹ Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ κεφ. 17. Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 18, 9. Πρβ. καὶ κεφ. Α. σ. 83 ἐπ.

² Καπιτωλῖνος ἐν βίῳ Ἀντωνίνου Πίου σ. 21, C. πρβ. καὶ Wachsmuth, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 11.

ἐνιαῖον ἀκροάσεων ἄθροισμα, ἐν ᾧ ἐδιδάσκοντο πᾶσαι αἱ τότε ὑπάρχουσαι γνώσεις, τὸ ἀνώτατον καὶ τελειότατον τοῦ συγχρόνου κόσμου¹. Αἱ ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τούτῳ τῶν Μουσῶν καθιδρύματι ἀντιπροσωπεύμεναι σχολαὶ ἦσαν αἱ τέσσαρες ἐπισημότεραι, ἡ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, ἡ τῶν Περιπατητικῶν, ἡ τῶν Στωϊκῶν καὶ ἡ τῶν Ἐπικουρείων. Ἐκτοτε ἡ θέσις καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐν Ἀθήναις διδασκόντων ἠλλαξε καὶ ἐκτὸς τῶν ἐπισήμως διωρισμένων καθηγητῶν διέτριβον τότε ἐν Ἀθήναις πλῆθος μέγα καὶ ἄλλων παντοίων λογίων, ἡ δ' ἐν Ἀθήναις ἐκπαίδευσις ἔχαιρεν, εἴπερ ποτε καὶ ἄλλοτε, τὴν μεγίστην καὶ καλλίστην φήμην ὅχι τόσον διὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν διδασκομένων, ὅσον διὰ τὸ μέγα ὄνομα τῶν διδασκόντων καὶ τὸ πλῆθος τῶν πανταχόθεν ἐνταῦθα πρὸς ἐκπαίδευσιν συρρεόντων. Διὸ κατὰ τοὺς ἀπὸ Ἀδριανοῦ καὶ ἐξῆς χρόνους, ἤκουσαν πολλοὶ ἔξοχοι ἄνδρες, οἱ ἥδη ὀνομασθέντες Φαβωρίνος καὶ Λολλιανός, ὁ ἐκ Λαοδικείας Πολέμων, ὁ ἐκ Σελευκείας Ἀλέξανδρος, ὁ ἐπικαλούμενος Πηλοπλάτων, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς καὶ ὁ ἀντιζήλος αὐτοῦ Θεόδοτος, Χρῆστος ὁ Βυζάντιος, ὁ ἐκ Βιθυνίας Αἴλιος Ἀριστείδης Εὐδαίμων, ὁ Τύριος Ἀδριανός καὶ ἄλλοι πολλοὶ μετ' αὐτούς. Αἱ δὲ Ἀθηναὶ ἀπέβησαν τότε τὸ μόνον κέντρον ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἀργότερα τοῦ ἐθνισμοῦ, τὸ δ' ἐνταῦθα ἐκπαιδευτήριον, ὅσον καὶ ἂν ἔχανεν ἐκ τῆς πραγματικῆς τοῦ ἀξίας ἐν τῇ τῶν χρόνων φορᾷ, τόσον ἐν τούτοις ἐπισημότερον καθίστατο παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, διότι οἱ σοφοὶ αὐτοῦ ἐπιμονώτατα διετήρησαν τὸν πατριον βίον καὶ τὸ ἐθνικὸν θρήσκευμα ἐναντίον τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἰνα ὁμῶς λαβωμεν σαφεῖ καὶ ἀκριβῆ ἰδέαν περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀνωτάτου τούτου ἐκπαιδευτηρίου, ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν λεπτομερέστερον περὶ τοῦ διεργανισμοῦ τοῦ οἷος ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Οἱ καθηγηταὶ τῶν διαφόρων κλάδων διωρίζοντο τότε, ἐπισήμως εἰς τὸν ἴδιον θρόνον, ὡς ἡ θέσις ἐκαλεῖτο², εἴτε ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοῦ ἢ ὑπὸ τινος ἀντιπροσώπου αὐτοῦ ἢ καὶ ὑπὸ τῶν ἀνωτάτων τῆς πόλεως ἀρχῶν κατ' ἐντολὴν ἐκείνου. Ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος λ. χ. διωρίσθησαν ὁ Λολλιανός, ὁ Θεόδοτος, ὁ Ἀδριανός, ὁ Πολυδεύκης, ὁ

¹ Πρβ. κεφ. αλ. Α', σ. 90 ἐπ.

² Θρόνος ἐκαλεῖτο ὅ,τι ἡμεῖς νῦν ἔδραν διδασκτικὴν καλοῦμεν, διότι οἱ τότε σοφισταὶ συνείθιζον τοὺς μὲν ἀκρατὰς νὰ τοποθετῶσιν ἐπὶ κατωτέρων καθισμάτων, αὐτοὶ δὲ νὰ κάθηνται ἀντιμέτωποι ἐπὶ ὑψηλοτέρου τινὸς καλουμένου θρόνου.

Φίλισκος καὶ Χρῆστος ὁ Βυζάντις¹, ἀντιπρόσωπος δὲ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀνώτατος τοῦ ὅλου καθιδρύματος ἐπόπτης ἀναφέρεται ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου Ἡρώδης ὁ Ἀττικός², οἱ δ' ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως ἀντὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκλεγόμενοι ἐδοκιμάζοντο προηγουμένως, ὡς ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ ἐξάγεται³, καὶ εἶτα καθυπεβάλλετο ἡ κύρωσις τῆς ἐκλογῆς των εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἢ τὸν ἀνθύπατον. Ὑπῆρχον δὲ δύο τάξεων θρόνοι, οἱ ὑπὸ τῆς πόλεως μισθοδοτούμενοι δημοτικοί, καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοκρατορικοὶ ἢ βασιλικοί, ὧν ἐκείνοι ἀνῆκον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐντελῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς πόλεως. Καὶ οἱ μὲν τῆς πρώτης τάξεως ἐλάμβανον, ὡς ἡδὴ εἶπομεν, παρὰ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐξ χιλιάδας δραχμῶν ἐτησίως ἕκαστος, οἱ δὲ τῆς δευτέρας παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος 10,000 ἢ 15,000 δραχμῶν ἀρχαίων ἕκαστος. Ἐκτὸς ὅμως τούτων πάντες οὗτοι οἱ ἐπισήμως διοριζόμενοι διδάσκαλοι ἔχαιρον καὶ ἀτέλειαν πλήρη μὲν μέχρι Καρκαλάλα, ἀπὸ τούτου δὲ καὶ ἐξῆς ἀρκετὰ περιωρισμένην⁴, ἥτις βεβαίως λειτουργιῶν ἦτο ἀπαλλαγὴ, διότι ὡς ἐλευθεροὶ Ἀθηναῖοι πολῖται ἄλλους φόρους δὲν εἶχον νὰ πληρώνωσιν οἱ σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ διδάκτρα ἐλάμβανον παρὰ τῶν ἀκροατῶν των, ἅτινα ἦσαν διάφορα κατὰ τε τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκόμενους· διότι οἱ μὲν πλούσιοι ἐπλήρωνον σημαντικώτερα ποσά, οἱ δὲ πτωχότεροι μικρότερα, καθόλου δὲ τὰ διδάκτρα δὲν ἦσαν τότε ὡς ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ κολοσσιαία, καθὼς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ γνωστοῦ παραδείγματος τοῦ σοφιστοῦ Πρόκλου, ὅστις δι' ὅλην τὴν σειρὰν τῶν παραδόσεών του ἐλάμβανεν ἑκατὸν δραχμας.⁵

Ἀξιοσημείωτον δ' εἶνε, ὅτι ἐκ πάντων τῶν διδασκόντων ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἐκείνῳ ἐκπαιδευτηρίῳ τὴν μεγίστην ὑπόληψιν καὶ ἰσχύν ἔχαιρον οἱ σοφισταί, οἱ τὴν ῥητορικὴν διδάσκοντες· διότι περὶ τῶν σοφιστῶν τούτων ἐξαίρετικῶς λέγεται: «προὔστη τῆς Ἀθηναίων νεότητος» ἢ «προὔστη τοῖς νέοις» καὶ μόνοι οὗτοι «προεστῶτες τῆς νεότητος» ἀποκαλοῦνται, ὅπερ σημαίνει ὅτι συνήθως οὗτοι εἶχον καὶ τὴν ἀνωτά-

¹ Ἰδε τὰς βιογραφίας αὐτῶν παρὰ Φίλοστράτῳ, ἐν Βίοις Σοφιστῶν, ἰδίως 1, 23, 2, 2, 10, 11, 12, 30.

² Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 2.

³ Λουκιανὸς ἐν Εὐνούχῳ, 2, 3.

⁴ Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 30.

⁵ Φιλόστρ. ἐν 1, 21, 2, 21· πρβ. καὶ Λουκιανοῦ Ἑρμῆς, 2.

την τοῦ ὄλου καθιδρύματος ἐποπτεῖαν, ἅτε πλέον παρὰ τοῖς αὐτοκράτορσιν ἰσχύοντες ἢ οἱ φιλόσοφοι καὶ γραμματικοί. Ἄν δὲ οἱ τῆς ρητορικῆς διδάσκαλοι ἦσαν δύο, εἰς ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ εἰς ὑπὸ τοῦ βασιλέως μισθοδοτούμενος, ὥς τινες παραδέχονται¹, ἢ εἰς μόνος ἢ καὶ πλείονες, εἶνε ὅλως ἀβέβαιον· διότι τὰ περὶ Αὐλιανῶν ὑπὸ Φίλωνος στρατεύου λεγόμενα, «πρῶτος προὔστη τοῦ Ἀθηνῆσι θρόνου» καὶ περὶ Θεοδότου, «πρῶτος προὔστη τῆς Ἀθηναίων νεότητος ἐπὶ ταῖς ἐκ βασιλείας μυρίασι»² καὶ τὰ ὑπὸ Εὐναπίου ἱστορούμενα³ μαρτυροῦσι μόνον ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἰς καὶ μόνος σοφιστικὸς θρόνος, οὐδ' αὖτως ὅμως ὅτι ὑπῆρχον τούτου ἕνεκα δύο τοιοῦτοι, ἅτε πάντοτε περὶ ἐνός τινος τοῦ λόγου ὄντος, δυνατόν δὲ νὰ ἦσαν καὶ πλείονες. Ὡς βέβαιον λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον ὅτι εἰς τῶν ῥητορικῆς διδασκόντων εἶχε κατὰ καιροὺς τοῦ ὄλου ἐκπαιδευτήριον τὴν ἀνωτάτην διευθύνουσιν. Οἱ δὲ μαθηταί, οἱ ἐκ πάντων τῶν χωρῶν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου εἰς Ἀθήνας σπουδῆς χάριν συρρέοντες, ἔτι πολυκριθότερον ἀπέβησαν μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν ταύτην τῶν διαφόρων σχολῶν εἰς ἓν κεντρικὸν ἐκπαιδευτήριον ὑπὸ τῶν Ἀντωνίνων. Ἐφοίτων δ' εἰς τὰς παραδόσεις οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τοῦ 20ου αἰῶνος ἡλικίας ἔτους, οὐχ ἥττον ὅμως κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους τούτους χρόνους καὶ παῖδες ὑπὸ παιδαγωγῶν ἔτι ἀγόμενοι καὶ μερῶς, τέκνα ἰσως τῶν ἐν τῇ πόλει ἰσχυρῶν, ἐφοίτων ἐκεῖ. Οἱ δ' ἄλλοδαποί μεταβλίνον, ἐννοεῖται, εἰς Ἀθήνας, ὡς εἶχοντο εὐκαιρίας, καὶ οἱ μὲν περὶ φιλοσοφίαν καταγινόμενοι διέτριβον ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν ἀκροώμενοι· οἱ δὲ περὶ ῥητορικὴν βραχυτέρον χρόνον⁴. Ἡ δὲ διδασκαλία, ἥτις μέχρις Ἀδριανοῦ ἐγένετο ὑπὸ μὲν τῶν φιλοσόφων ἐν ταῖς ἰδίαις σχολαῖς ἢ ἐν δημοσίοις τόποις, γυμνασίοις, στοαῖς κ. τ. τ., ὑπὸ δὲ τῶν σοφιστῶν, ἦτοι ῥητορικοδιδασκάλων, κατ' ἰδίαν ἐν ἐπὶ τούτῳ ὡκεδωμένοις ἀκροατήριαις, θεάτραις καλουμένοις, μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀδριανοῦ κατασκευὴν τοῦ λαμπροῦ Μουσείου ἐγένετο φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐν ταῖς αἰθούσαις τούτου. Ἦσαν δὲ τὰ ἀκροατήρια διεσκευασμένα, ὡς τὰ τῶν σοφιστῶν θέατρα καὶ τὰ ἐν τοῖς ἡμετέροις ἐκπαιδευτήριαις, περὶ εἶχον δηλ. ἑδρας, καὶ συφέλια λατινιστὶ καλουμένας, διὰ τοὺς ἀκροα-

¹ Μεούριος, Opera omnia τόμ. Α', σ. 71 καὶ Zumpt, ἐνθ. ἀν. σ. 241.

² Φιλόστρ. ἐν 1, 23. 2, 2. 10.

³ Εὐνάπιος ἐν Βίοις Φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, σ. 21 ἐκδ. Στεφάνου.

⁴ Λουκιανὸς ἐν Ἐρμωτίμῳ, 3. Πρβ. καὶ Φιλόστρ. ἐν 2, 10.

τάς καὶ καθέδραν τινὰ ὑψηλότεραν, θρόνον, διὰ τὸν διδάσκοντα¹. Ποία δὲ τάξις ἐπεκράτει ἐνίοτε ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις δεικνύει τὸ ἐξῆς τοῦ Φίλοστράτου χωρίον· «Ὡς δὲ μὴ συρίπτωμεν ἀλλήλους μηδὲ »σκώποιομεν, ἀ ἐν ταῖς τῶν σοφιστῶν συνουσίαις φιλεῖ γίγνεσθαι, »ἄθροοι εἰσεκαλούμεθα καὶ ἐκαθήμεθα εἰσκληθέντες οἱ μὲν παῖδες »καὶ παιδαγωγοὶ μέσοι, τὰ μειράκια δὲ αὐτοὶ²». Ἀταξία λοιπὸν καὶ ἀνησυχία ἦσαν συνήθη ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τούτων ἠναγκάζοντο πολλάκις οἱ διδάσκοντες, ἐκτὸς ἄλλων, νὰ συμπεριλαμβάνωσιν ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις καὶ τοὺς συνήθως ἐξω περιμένοντας παιδαγωγούς. Χαρακτηριστικὰ δὲ λίαν εἶνε καὶ τὰ περὶ τοῦ σοφιστοῦ Φιλάργου ὑπὸ τοῦ Φίλοστράτου ἐξιστορούμενα, ὅτι ἰθὺς θεωρεῖτο ὡς αὐστηρότατος, διότι ἐκλαφισέ ποτε ἀτακτοῦντά τινα μαθητὴν. Μάλιστα δ' ἠϋξήθη ἡ ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις ἀταξία κατὰ τοὺς ἀκολουθούς αἰῶνας, ὅτε, χαλαρωθείσης τῆς τῶν αὐτοκρατόρων ἐπιτηρήσεως, οἱ σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι διηροῦντο εἰς κόμματα προκαλοῦντα πάλλακις σκανδαλώδεις σκηνάς³. Πάντοτε ἐν τούτοις αἱ παραδόσεις ἐγίνοντο, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, δις τῆς ἡμέρας, πρὸ καὶ μετὰ μεσημβρίας, ἀλλ' ἄγνωστον πόσον διήρκουν ἐκάστοτε⁴.

Τὸ δὲ περιεχόμενον τῆς πνευματικῆς τῶν νέων διδασκαλίας ἦτο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἐκπαιδευτηρίου, ὡς καὶ πρότερον, φιλοσοφία καὶ ῥητορικὴ ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῶν λέξεων σημασίαν, διότι ἀμφοτέραι εἶχον μεταβληθῇ κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους τούτους χρόνους τὴν τε σημασίαν καὶ τὴν μέθοδον. Ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν διεκρίνοντο κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἡ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, ἡ τῶν Περιπατητικῶν, ἡ τῶν Στωικῶν καὶ ἡ τῶν Ἐπικουρείων, οἱ δὲ Πυθαγόρειοι καὶ οἱ Κυνικοὶ, εἰ καὶ πολλάκις ἀνεδεικνύοντο περίφημοι ἐξ αὐτῶν ἀντιπρόσωποι, δὲν κατώρθωσαν ἐν τούτοις νὰ διατηρηθῶσι καὶ νὰ ἐκχύσωσιν οὕτως, ὥστε νὰ κριθῶσιν ἄξιοι ἐδρας τινός ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἐκπαιδευτηρίῳ. Τῆς δὲ ῥητορικῆς σχολῇ μὲν τις διάσημος καὶ συστηματικὴ δὲν

¹ Ἰδε Wyttembach, Animadversiones ad Plutarchi moralia, τόμ. Α', σ. 375 ἐπ. καὶ Cresolle, Theatr. rhetor., IV, 1.

² Βίαι Σοφιστῶν 2, 21. Πρβ. καὶ 2, 27. 2, 8.

³ Ἰδε περὶ τούτων Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, I, σ. 327—28 ἐκδ. Morelli· πρβ. δὲ καὶ Κ. Σάβα, Ἱστορ. Δοκίμ. σελ. 368'—369'.

⁴ Ἰδε Wyttembach, ἔνθα ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 70 καὶ Cresolle, ἔνθ. ἀνωτ., IV, 4.

ὑφίστατο κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους, ἐδίδασκον ὅμως αὐτὴν οἱ σοφισταὶ κατὰ τὰ ἤδη γνωστὰ συστήματα κατ' ἀρέσκειαν. Τὰς δὲ διαφορὰς τῶν τεσσάρων φιλοσοφικῶν σχολῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ τὴν ἐκάστη τούτων καὶ οἱ σοφισταὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἐδίδασκον λεπτομερῶς νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα εἶνε καὶ ἀδύνατον καὶ περιττόν, ὀλίγα τινὰ δὲ μόνον περιληπτικώτερα ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ περὶ τούτων.

Οἱ Ἀκαδημαῖκοι ἢ Πλατωνικοὶ εἶχον μὲν πάντοτε ὡς πηγὴν πάσης φιλοσοφίας τὸν Πλάτωνα καὶ τούτου τὰς ἀρχὰς καὶ θεωρίας μάλιστα ἠκολούθουν, οὐχ ἥττον ὅμως πολλάκις διεφώνουν αἱ διάφοροι αὐτῶν αἱρέσεις πρὸς τε τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν καὶ πρὸς ἀλλήλας. Ἐν τούτοις παρὰ τε τοῖς Ἑλλήσι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἔχαιρον μεγάλην ὑπόληψιν. Κατὰ τοὺς Ῥωμαίους δὲ χρόνους, ἀφ' οὗ ἰδρυσαν ὁ μὲν Καρνεάδης δευτέραν, ὁ δὲ Ἀκεσίλαος τρίτην ἀκαδημαϊκὴν σχολήν, ἰδρυσαν καὶ ὁ Φίλων τετάρτην καὶ ὁ Ἀντίοχος πέμπτην, αἵτινες σκοπὸν προϋτίθεντο νὰ ἐκκαθάρωσι καὶ ἀνανεώσωσι τὴν σχεδὸν εἰς σκεπτικισμόν καταντήσασαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, Οὕτω δ' ἀνέθαλε καὶ ἤκμασε πάλιν ἡ Ἀκαδήμεια, εὐδοκίμησασα μεγάλως παρὰ Ῥωμαίοις, ἀλλ' αἱ διηνηκαῖς μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἐριδες ἐπήνεγκον ταχέως πάλιν κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους τὸν μαρasmus. Ἡ δὲ ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἀναφανείσα καὶ φήμη τοῦλάχιστον ἀκμάσασα Ἀκαδήμεια δὲν ἦτο ἀγνός Πλατωνισμός, ἀλλὰ μάλλον σκεπτικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ σχολή, ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Νεοπλατωνισμός ἢ ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία, ἡ κυριωτάτη τοῦ χριστιανισμοῦ ἀντίπαλος.

Οἱ δὲ Περιπατητικοὶ διὰ τε τὸ ἀπλοῦν τῆς διδασκαλίας των καὶ τὴν πρὸς τοῦτο ὀλίγην χρῆσιν ῥητορικῆς εὐεπειας, οὐδέποτε ἔσχον παρὰ τε τοῖς Ἑλλήσι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἢν καὶ οἱ Πλατωνικοὶ τιμὴν καὶ ὑπόληψιν, οὐδ' ἤκμασαν πολὺ ἐν Ἀθήναις, εἰ καὶ τινες αὐτῶν ὑπῆρξαν ἐξοχοὶ ἄνδρες, ὡς ὁ Θεόφραστος, ὁ Ἐρυμνεὺς καὶ Ἀπελλικῶν ὁ Τήσιος. Μείζονα δὲ σχεδὸν ὡς πρὸς τὰς ἄλλας φήμην ἀπέκτησεν ἡ σχολὴ αὕτη κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους διὰ τοῦ Κρατίππου, οὗ πολλοὶ εὐγενεῖς Ῥωμαῖοι ἠκροάσαντο, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Πομπήσιος καὶ ὁ Βρούτος μεγάλως ἐτίμησαν· ταύτην δὲ τὴν ἀκμὴν διетήρησε καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους μέχρι τινός, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξέπεσε καὶ αὕτη εἰς ἐκλεκτικὴν αἵρεσιν, ἰδίᾳ διὰ τοῦ διδασκάλου τοῦ Πλουτάρχου Ἀρμωνίου.

Πολλῶ μείζονα ἔτι τῶν ἀνωτέρω ὑπόληψιν ἔχαιρον παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις αἱ δύο ἑτεραι σχολαί, ἡ τῶν *Στωικῶν* καὶ ἡ τῶν *Ἐπικουρείων*, ὡς μᾶλλον πρακτικαὶ καὶ τῶν πολιτικῶν ἀπτόμεναι, ἐπομένως καὶ πρὸς τὸν Ῥωμαϊκὸν χαρακτῆρα συμφωνότεραι καὶ χρησιμώτεραι οὔσαι. Μάλιστα δ' ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, μετὰ Χριστόν, ἐσύχναζον πολὺ οἱ νεαροὶ Ῥωμαῖοι εἰς τὰ ἀκροατήρια τῶν φιλοσόφων τούτων, ὥστε τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων ἐξέβαλον τῆς Ῥώμης τοὺς φιλοσόφους φοβούμενοι τὴν στωικὴν ἀπάθειαν καὶ τὸ ἐπικουρεῖον θάρρος. Ἐν Ἀθήναις ὅμως ἀνενοχλήτως ἐλειτούργουν αἱ σχολαί αὗται κατὰ τοὺς πρώτους τρεῖς μετὰ Χριστόν αἰῶνας, εἰ καὶ ἐνταῦθα πάντοτε θεωρητικώτερον ἐδίδασκον, ὡς δύναται τις νὰ πληροφορηθῇ ἐκ τοῦ Αὐλοῦ Γελλίου.

Οἱ δὲ σοφισταὶ καὶ τῆς ῥητορικῆς διδάσκαλοι πάλαι μὲν ἐδίδασκον τοὺς νέους τὴν ἀληθῆ καὶ ἀναγκαίαν εὐγλωττίαν καὶ ῥητορικὴν τέχνην διὰ τὸ πολιτικὸν βῆμα καὶ τὰ δικαστήρια, ταχέως ὅμως ἤψαντο καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ πάντων τῶν λοιπῶν μαθημάτων, ὥστε ἐπὶ Σωκράτους ἤδη εἶχε σχηματισθῇ ἡ τάξις τῶν δοκησιόφων ἐκείνων σοφιστῶν, οἵτινες τὰ πάντα ἐπηγγέλλοντο τοῖς ἀκροαταῖς. Κατὰ δὲ τοὺς μετέπειτα χρόνους, ὅτε ὁ μαρκασμὸς καὶ ἡ χαλάρωσις τοῦ πολιτικοῦ βίου ὀλίγην ἢ οὐδεμίαν παρεῖχον ἀφορμὴν πρὸς ἀνάδειξιν μεγάλων ῥητόρων, ἐλάχιστα καὶ ἡ ῥητορικὴ ἐσπουδαζέτο καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις τότε ἀναδειχθέντες σοφισταὶ καὶ ῥήτορες οὐδαμῶς ἠδύναντο νὰ συγκριθῶσι πρὸς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ῥόδῳ συγχρόνως ἀκμάζοντας. Ἡ δὲ διδασκαλία τῶν μεταγενεστέρων τούτων σοφιστῶν εἶχεν ἀποβῇ κραυμὰ τι παντοίων γνώσεων, ἃς ὑπισχυοῦντο διδάξαι τοὺς νέους¹, καθ' ὅλου ὅμως ὑπερίσχυε παρ' αὐτοῖς μᾶλλον ἡ ῥητορικὴ ἢ ἡ φιλοσοφία². Ἐπὶ δὲ τῶν αὐτοκρατορικῶν καὶ τῶν μετὰ Χριστόν χρόνων οἱ ἐν Ἀθήναις σοφισταὶ ἐξήχθησαν ἐκ τῆς ἀφανείας, εἰς ἣν εἶχον περιπέσει, καὶ ἤκμασαν πολὺ, ἰδίως δὲ ἀπὸ Τραϊανοῦ καὶ ἐξῆς. Καὶ ἡ μὲν ἀληθὴς ῥητορεία, ἃτε ἐκλιπούσης τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, δὲν ἤσκειτο πλέον, γυμνάσματα ὅμως διάφορα καὶ διατριβαὶ περὶ τε πολιτικῶν καὶ δικανικῶν ὑποθέσεων πρὸς ἐξάσκησιν ἐγράφοντο ὑπ' αὐτῶν, ἀσκήσεις καλούμεναι, ἡ ἐποιοῦν οὗτοι ἀπομιμήσεις τῶν διαφόρων ἀρχαίων ῥητόρων ἐπὶ

¹ Ἴδε Cresolle, *Theatr. rhetor*, I, κεφ. 1.

² Ἴδε γενικὴν καὶ συνοπτικὴν τῶν σοφιστικῶν γενῶν καὶ ἐποχῶν ἐπιθεώρησιν παρὰ Φίλοστράτῳ ἐν τῇ προοιμίᾳ τῶν Βίων Σοφιστῶν.

παντός ἀντικειμένου καὶ ἐν παντὶ ῥητορικῷ γένει¹. Πολλάκις δὲ συνέβαινε καὶ τῆς ἡμέρας διάφορα πολιτικὰ τε καὶ δικανικὰ ζητήματα νὰ πραγματεύωνται οἱ ἐν ταῖς σοφιστικαῖς σχολαῖς, καθόσον μάλιστα πολλοὶ τῶν σοφιστῶν πολλαχῶς τότε εἰς τὰ πολιτικὰ ἀνεμιγνύοντο καὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων ἤπτοντο², ὥστε κατ' ὀλίγον ἐκτὸς τῆς ῥητορικῆς τέχνης φαίνεται ὅτι ἤρξαντο διδάσκειν καὶ πολιτικὴν καὶ ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη αὐτῶν παρὰ τοῖς αὐτοκράτορσιν ὑπόληψις καὶ ἰσχὺς.

Καὶ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν οἱ διδάσκοντες καὶ τὰ διδασκόμενα ἐν τῷ ὑπὸ Μ. Αὐρηλίου ἐν Ἀθήναις ἰδρυθέντι ἀνωτάτῳ ἐκπαιδευτηρίῳ. Νῦν δ' ἀνάγκη νὰ εἰπωμέν τινα καὶ περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐν αὐτῷ διδασκαλίας. Οἱ μὲν ἀρχαιότεροι φιλόσοφοι ἐδίδασκον κατὰ τὸ Σωκράτους παράδειγμα διαλεκτικῶς, τοιῦτέστι διαλεγόμενοι συνεζήτουν μετὰ τῶν μαθητῶν διάφορα φιλοσοφικὰ ἀντικείμενα. Ταχέως ὅμως, τοῦ τῶν ἀκρατῶν ἀριθμοῦ ὑπερφυῶς αὐξηθέντος, εἰσῆχθη καὶ ἡ ἀκροαματικὴ μέθοδος, ἥτις ἐκτοτε ἐπεκράτησεν. Οἱ μαθηταὶ ἀκροώμενοι τῆς διδασκαλίας ἔγραφον κατ' οἶκον ἀπὸ μνήμης ὑπομνήματα ἐπ' αὐτῆς³, ἅτινα οἱ διδάσκαλοι ἐπιθεωροῦντες διώρθωνον καὶ τότε οἱ μαθηταὶ ἐξεμάνθωνον αὐτά. Τινὲς ἐν τούτοις τῶν φιλοσόφων ἐποίουν καὶ παντοίας παραβάσεις τοῦ γενικοῦ τούτου τῆς διδασκαλίας τρόπου· ὁ Αὐλὸς Γέλλιος λ. γ. διηγεῖται ὅτι ὁ Καλουπίσιος Ταῦρος ἐπέτρεπε τοῖς μαθηταῖς ν' ἀποστρίψωσιν αὐτῷ διαφόρους ἐρωτήσεις καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν⁴. "Οσοὶ δ' ἐπεθύμουν νὰ ἐμβυθύνωσι περισσότερον εἰς τὴν φιλοσοφίαν εἶχον ἐξάπαντος ἀνάγκην καὶ τῆς κατ' ἰδίαν διδασκαλίας, καθ' ἣν οἱ διδάσκοντες ποικιλοτρόπως προσεπάθουν ν' αὐξήσωσι τὰς τῶν μαθητῶν γνώσεις· εἴτε δηλ. ἀνεγινώσκοντο τὰ ἔργα τῶν μεγάλων φιλοσόφων καὶ ἡρμηνεύοντο, εἴτε περὶ διαφόρων φιλοσοφικῶν ζητημάτων διαλεκτικῶς ἐγίνετο λόγος, εἴτε καὶ διαφόρους ἀσκήσεις καὶ πραγματείας περὶ τοιούτων ὑπὸ τῶν μαθητῶν γεγραμμένας ὁ διδάσκαλος διεξήρχετο, διώρθωνε καὶ συνεζήτει μετ' αὐτῶν⁵. Ἀκόμη καὶ ἐν συμποσίοις συνεζήτουν φιλοσοφικὰ ζητήματα, ἡ δὲ συνήθεια αὕτη ἦτο

¹ Ἴδε Cresolle, *Theatr. rhetor.* III, κεφ. 5 ἐπ.

² Πρβ. Φιλόστρατον ἐν Β. Σ. 1, 21, 5 καὶ Cresolle ἐνθ. ἀνωτ. IV, κεφ. 5, καὶ I. κεφ. 3.

³ Κικέρων ἐν ἐπιστολ. πρὸς τοὺς οἰκείους 16, 21. Λουκιανὸς ἐν Ἑρμοτ. κ. 2.

⁴ Ἐν Ἀττικαῖς Νυξί, 1, 16.

⁵ Γέλλιος ἐν Ἀττ. Νυξί, 17, 20, 18, 2, 10.

λίαν διαδεδομένη παρά τοῖς φιλοσόφοις καὶ ἐν μεγάλῃ χρήσει κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὡς τὰ Συμποσιακὰ Προβλήματα καὶ τὰ τῶν Ἑπτὰ σοφῶν Συμπόσιον τοῦ Πλουτάρχου μαρτυροῦσι. Τιοῦτου βεβαίως εἶδους ἦσαν καὶ αἱ σύνοδοι ἐκεῖναι τῶν Ἀντιπατριστῶν, Παναιτιαστῶν καὶ Διογενιστῶν ἐν Ἀθήναις, ὡς ὁ Ἀθηναῖος ἀναφέρει. Καθόλου δὲ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς ὑστερωτάτους τοὺς χρόνους συνίστατο ἐξ ἀκροάσεων καὶ διαλέξεων. Οἱ δὲ τῆς ῥητορικῆς διδάσκαλοι ἐτήρουν καὶ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἦν καὶ οἱ ἀρχαιότεροι σοφισταὶ μέθοδον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Κατὰ ταύτην δηλ. οἱ μαθηταὶ πρῶτον μὲν ἐδιδάσκοντο γενικῶς τὰ στοιχεῖα τῆς ῥητορικῆς καὶ τοὺς κανόνας τῆς εὐγλωπτίας, ἔπειτα δ' ἐφήρμοζον τοὺς θεωρητικούς τούτους κανόνας εἴτε ἐπὶ παραδειγμάτων ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐπιφανῶν ῥητόρων, εἴτε δι' ἰδίων ὑπὸ τῶν διδασκόντων συντασσόμενων ἀσκήσεων, ὅπερ ἦτο συνηθέστερον. Διεκρίνοντο δ' ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δύο εἶδη, αἱ μελέται καὶ αἱ διαλέξεις, ὧν αἱ μὲν πρῶται ἦσαν ἀσκήσεις ἐπὶ διαφόρων ὠρισμένων θεμάτων, αἱ δὲ δευτέραι ὁμιλίαι περὶ παντοίων ἀντικειμένων¹.

Ἀφοῦ διήρχοντο οἱ μαθηταὶ ὁλόκληρόν τινα σειρὰν ὁμιλιῶν καὶ ἀσκήσεων παρά τοῖς καθηγηταῖς, ἀπεχώρουν ἔπειτα καὶ προσεπάθουν ν' ἀναπτύξῃ ἕκαστος κατ' ἰδίαν τὴν ἐν τῷ ἔργῳ του ἱκανότητα. Ὅσοι ὅμως ἤθελον ἐμβριθέστερον τὸ εἶδος τοῦτο νὰ σπουδᾷσῃ, μετεχειρίζοντο πρὸς τοῦτο ἰδιαιτέραν διδασκαλίαν, ὥστε πάντες οἱ περίφημοι σοφισταὶ εἶχον τοιοῦτους ἰδιαιτέρους ἢ οἰκείους μαθητάς². Τοιαύτην τινὰ κατ' ἰδίαν καὶ ἐκτενεστέραν διδασκαλίαν παρεῖχε καὶ ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς ἐν τῇ κατὰ τὸ Κλεψύδριον ἐξοχικῇ του οἰκίᾳ εἰς τοὺς οἰκειοτέρους καὶ προσφιλεστέρους τῶν μαθητῶν του, ἐξ οὗ καὶ καθόλου ἡ κατ' ἰδίαν διδασκαλία του *Κλεψύδριον* ἐκαλεῖτο³.

Τοιοῦτο λοιπὸν ἦτο τὸ ἐν Ἀθήναις ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον, ἐν ᾧ ἐδιδάσκοντο πᾶσαι αἱ τότε γνωσταὶ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις εἰς ὅλην τοῦ κόσμου τὴν φιλομαθῆ νεολαίαν, καὶ ὅπερ περιεποιεῖ οὐ μόνον τὴν μεγίστην τιμὴν εἰς τὴν ἔμμουσον τῆς Παλλάδος πόλιν κατὰ τὸν τρίτον, τέταρτον καὶ πέμπτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα ἐν τῷ μέσῳ ἐντελοῦς

¹ Πρὸς. Φιλοστρ. Β. Σ. 1, 23, 2, 4, 24, 1, 2, 4, 2, 5, 35.

² Ἰδε Cresolle, Theatr. rhetor IV, 11.

³ Φιλόστρατος ἐν Β. Σ. 2, 10. Ἰδε καθόλου καὶ Ahrens, de Athenarum statu . . . κτλ. σ. 65 ἐπ.

πολιτικῆς παρακμῆς καὶ ἀφανεΐας, ἀλλὰ καὶ τινα ὕλικήν εὐπορίαν διὰ τοῦ πλῆθους τῶν ἐν αὐτῇ συρρεόντων ξένων σπουδαστῶν. Εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἱδρυσίν του αἰῶνας ἐξέπεσε καὶ παρέλυσεν, αἱ δὲ διάφοροι αὐτοῦ σχολαὶ εἶχον ἀπολέσει τὸ πλεῖστον τῆς ἀξίας αὐτῶν, οὐχ ἥττον ὅμως ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς παιδείας ἐν τῷ λοιπῷ κόσμῳ αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαὶ ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι αἱ πρώτισται πασῶν καὶ οἱ ἐν αὐταῖς διδάσκοντες σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι οἱ διασημότεροι τῆς ἐποχῆς των, τοῦλάχιστον μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν. Ταύτην δὲ τὴν φήμην οὐδ' αἱ δυσμένειαι καὶ αἱ παντῶν καταδρομαὶ πολλῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ Καρκαχάλλα καὶ ἐξῆς ἡδυνήθησαν σπουδαίως νὰ ἐλαττώσωσι καὶ ἐξαλείψωσι τὸνναντίον ὅσω οἱ αὐτοκράτορες ἐπροστάτευσον τὸν χριστιανισμόν καὶ κατεδίωκον τὸν ἀρχαῖον βίον, τόσῳ καὶ ἡ σημασία τῶν Ἀθηναίων ὡς ἑδρας καὶ τελευταίας ἐστίας τοῦ πατρίου ἐθνικοῦ βίου, τῆς ἑλληνικῆς ἢ ἐθνικῆς σοφίας καὶ τῆς πολυθεΐας, ἠϋξάνετο, ἡ δὲ πόλις ἀπέβη τὸ ἱερόν των ἐθνικῶν προσκυνητήριον, ὡς τὰ Ἱεροσόλυμα εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ αἱ ἐν αὐτῇ σχολαὶ ἢ τελευταία τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ φωτὸς λυχνία, γλίσχρον μὲν καὶ ἀνεπαρκές ἐκπέμπουσα τὸ φῶς, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁσημέρι καταλαμβάνοντος τὸν τότε κόσμον πνευματικοῦ σκοτούς παρήγορον καὶ λαμπρόν. Ὅποια ἦσαν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς των ἐθνικῶν καὶ των φίλων τοῦ πατρίου βίου, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πολυθεΐας αἱ Ἀθῆναι κατὰ τοὺς ἀπὸ Ἀντωνίνων μέχρι Ἰουστινιανοῦ χρόνους, μαρτυροῦσι πολλαὶ τῶν τότε ἐθνικῶν περὶ τῆς πόλεως ταύτης ἐκφράσεις. Ὁ Ἀθήναιος, κατὰ τὴν τρίτην ἑκατονταετηρίδα, ἀποκαλεῖ τὰς Ἀθῆνας «τὴν λαμπροτάτην πόλιν πασῶν ὑπόσας ὁ Ζεὺς ἀναφαίνει.» Ὁ δ' Ἀλκίφρων περιπαθῶς ἀναφωνεῖ, «Ἐμοὶ γένοιτο, πρόμαχ» » Ἀθηναῖ καὶ πολιοῦχε τοῦ ἄστεως, ἐν Ἀθήναις καὶ ζῆν καὶ τὸν βίον ἀπολιπεῖν¹.» Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, καίπερ χριστιανός, ἐξαίρει τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς καὶ τὸν ἐνταῦθα φιλοσοφικὸν βίον². Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ παράπονα καὶ αἱ μεμφιμοίραι τῶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐπισκεφθέντων τὰς Ἀθῆνας Συνεσίου καὶ Ὀλυμπιοδώρου³,

¹ Ἀλκίφρ. Ἐπιστολ. 3, 51, 4. ἐκδ. Meineke Ἀθηναίος, Α', 36.

² Ἰδε καὶ Lasaulx, der Untergang des Hellenismus, σ. 102, ἐπ. καὶ Lothhols, Beiträge zur Geschichte der Bedeutung Athens (ἀπὸ Κι-κέρωνος μέχρι Ἰουστινιανοῦ), 1864.

³ Πρβ. σ. 461 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως τοῦ Ὀλυμπιοδώρου καὶ ἀνωτέρω

ὅτι δὲν εὗρον τὴν πόλιν καὶ τὰς σχολάς, οἷας ἡ φήμη παρίστα αὐτάς, μαρτυροῦσιν ἀριδὴλως ὅποιαν φήμην ἔχαιρον τότε γενικῶς ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις καὶ αἱ ἐν αὐτῇ σχολαί, αἵτινες καθ' ὅλον τὸ μέχρις Ἰουστινιανοῦ διάστημα δὲν ἔπαυσαν ἀναδεικνύουσαι ἄνδρας ἐξόχους ἐπὶ παιδείᾳ. Ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ἐκ πάντων τῶν κλάδων ἐπισήμων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐδίδαξαν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον αἰῶνα¹, διέπρεψαν ἐνταῦθα κατὰ μὲν τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα ὁ παγκοσμίῳ ἀπολαύων τότε φήμης σοφιστῆς Λιβάνιος, κατὰ δὲ τὴν πέμπτην ὁ φιλόσοφος Πρόκλος, τὸ τελευταῖον ἀγλαΐσμα τῶν τε Ἀκαδημαϊκῶν καὶ καθόλου τῶν Ἀθηνῶν². Ἄλλ' ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἐντρίβεις περὶ παντοῖαν παιδεῖαν δὲν ἔλειψαν ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ μέχρι τῆς ἐν ἔτει 529 καταργήσεως αὐτῶν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ. Τούνοχτίον ἡ παρὰ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὰς ἐκ μέρους τῶν αὐτοκρατόρων καταδιώξεις ἐξακολούθησις σχετικῆς τινος ἀκμῆς τῶν σχολῶν τούτων καὶ ἡ ἐπιμονὸς ἀντίδρασις αὐτῶν κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦσαν ἐκ τῶν κυριωτάτων λόγων, εἰ μὴ οἱ μόνον, δι' οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκλεισε τὰς ἐν Ἀθήναις σχολάς, κελεύσας «μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μηδὲ νόμιμα ἐξηγεῖσθαι».

Οὕτω λοιπὸν ἐσθίεσθαι καὶ ἡ τελευταία αὕτη λυχνία ζωῆς τῆς τε πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν, οἱ δὲ τελευταῖοι ἐν Ἀθήναις διδάσκοντες σοφοί, μὴ δυνάμενοι πλέον γὰρ ζήσωσιν ὡς ἐθνικοὶ καὶ διδάσκαλοι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, κατέφυγον εἰς Περσίαν παρὰ τῷ Χοσρόῳ⁴! Ἀξιοσημείωτον δ' εἶνε ὅτι ἐκ τῶν ἐπτά ἐκείνων φυγάδων λογίων καὶ τελευταίων ἐν Ἀθήναις διδασκάλων τινές, ὡς ὁ Δαμασκίος, ὁ Συμπλίκιος, ὁ Πρισκιανὸς καὶ ὁ Ἑρμείας, ἦσαν ἄνδρες οὐκ εὐκαταφρόνητοι ἐν τοῖς γράμμασιν, ἀλλ' οἱ διασημώτατοι τῆς ἐποχῆς τῶν. Ὡστε, ἂν εἶνε ἀληθὲς ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν οἱ τελευταῖοι τῶν Ἀθηνῶν σοφοὶ καὶ διδασκαλοὶ, ἡ ἀξία τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ πράγματι δὲν ἦτο μικρά, ἡ δὲ βάρβαρος ἐκείνη τοῦ Ἰουστινιανοῦ

κεφ. Α', σ. 132 ἐπ. Ὁ δ' Αἰνείας ὁ Γαζαῖος ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Ἀθηναίων παῖδες ἐν Γάζῃ ἐζήτουν νὰ μάθωσιν ἀπικρίβειν! Epistolographi, ἐκδ. Ἀλδου ἐν Ἐνετίᾳ 1449. Πρβ. καὶ Κ. Σάβη Ἱστορ. Δοκίμ. σ. τλε'.

¹ Ἴδε τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρὰ Zumpt, ἐνθ. ἀνωτέρω. Πρβ. καὶ Κ. Σάβη Ἱστορ. Δοκίμ. σ. τκδ'.

² Ἴδε περὶ τούτου τὴν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Μαρίνου γραφεῖσαν βιογραφίαν του.

³ Ἴδε ἀνωτέρω κεφ. Α', σ. 137.

πρᾶξις ὑπῆρξεν ἀνοσιούργημα μέγα διαπραχθὲν εἰς τὰς Μούσας καὶ τὰ
φῶτα. Ὁ Βύρων, ὅταν εἶδε τὰς ἱεροσυλίας, ἃς διέπραξεν ἐπὶ τοῦ Παρ-
θενῶνος ὁ ὁμοεθνὴς αὐτοῦ Ἑλγῖνος, ὑπ' ἀγανακτήσεως εὐγενοῦς κατα-
ληφθεὶς, ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ ἡκρωτηριασμένου ἐκείνου ἀριστουργήματος
τοὺς ἀξιομνημονεύτους στίχους·

Quod non fecerunt Gothi,
Hoc fecerunt Scoti.

ἦτοι «ὅ,τι δὲν ἔπραξαν οἱ Γότθοι, τοῦτο ἔπραξαν οἱ Σκῶτοι».

Τοὺς στίχους τούτους ἀναμιμνήσκειται τις καὶ ὅταν ἀναγινώσκη περὶ
τῆς ἱεροσυλίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἄγεται ἄκων ν' ἀναφωνήσῃ
παρωδῶν·

Quod non fecerunt peregrini,
Hoc fecerunt Byzantini!

τουτέστιν «ὅ,τι δὲν ἔπραξαν οἱ ξένοι ἔπραξαν οἱ Βυζαντινοί».

BIBLION ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

529 — 1204

Celui qui veut tout corriger d'un coup,
brise tout. L'impatience crée des illusions
et des ruines au lieu de vérités.

(LAMARTINE).

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὰς ὀλίγας εἰσέτι ὑπολειπομένας ἐλευθέρως πολιτείας σκοπὸν εἶχε τὴν συγκέντρωσιν τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους ἐν ταῖς χερσὶ τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, συνωδᾷ πρὸς τὸ γενικὸν αὐτοῦ κυβερνητικὸν σύστημα, καὶ τὸ μέγα του, ἀλλ' ἀνέφικτον σχέδιον, τῆς ἀνασυστάσεως τῆς ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας. Τούτου ἕνεκα κατήργησε τὰς ἐλευθερίας καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν, τοὺς ἰδιαιτέρους στρατοὺς, τὰ ἰδιαίτερα τῶν πολιτειῶν ἐκείνων εἰσοδήματα, ὡς καὶ πᾶν ὅ,τι ἐθεώρησεν ἀπᾶλλον ἢ ἀντιβαῖνον εἰς τὰ σχέδια καὶ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ, εἶον τὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν νομικῶν διδασκαλίαν. Ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς πολιτικῆς ταύτης ἦτο τὸ φυσικῶς εἰς τοιαῦτα συστήματα ἐπακολουθεῖν, ἢ κατὰπνιξις καὶ τῆς τελευταίας πνοῆς ἰδιαιτέρας καὶ αὐτομάτου ζωῆς ἐν τοῖς μέλεσι τοῦ πολιτικοῦ σώματος καὶ ὁ ἐντελής ἐξασθενισμὸς καὶ ἡ ἀποσύνθεσις, ἅμα ἡ τοῦ ὅλου διεύθυνσις ἐσφάλη καὶ ἡστόχησε. Τὰ μεγάλα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σχέδια καὶ ὀνειροπολήματα ἐξήντλησαν καὶ κατέβαλον τὸ ἀκραῖον ἀνατολικὸν κράτος, χωρὶς νὰ κατορθωθῇ ἡ περιττὴ καὶ ἴσως ὄχι ἐπωφελὴς ἀνασύστασις τῆς πρῶτης ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας, κατέστρεψαν δὲ τὸ ὑπάρχον καὶ ἀσφαλὲς ἀντὶ τοῦ σχεδιαζομένου καὶ ἀβεβαίου. Πόσον δ' ὀλίγον ὠφέλησε τὴν χώραν ἢ ἀντὶ τῆς καταπνιχθείσης ἰδιαιτέρας ζωῆς καὶ αὐτενεργείας ἀνέγερσις σειρᾶς ὅλων ὀχυρωμάτων ἐν ταῖς ἐπικαίροις θέσεσι καὶ τειχῶν περὶ τὰς πόλεις, ἅτινα ὁ Ἰουστινιανὸς ὠκοδόμησε πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κράτους κατὰ τῶν

ξένων ἐπιδρομῶν, μαρτυρεῖ ἀριδὴλῶς ἡ ἐν ἔτι 539—540, ζῶντος ἐτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἰσβολὴ τῶν Οὐννων εἰς τὸ κράτος καὶ ἡ μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ προέλασις αὐτῶν, ἐπενεγκόντων ἀνήκεστα δεινὰ εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὡς διήλθον! Ἐκτὸς τούτου ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ κυρίως διεπλάσθη ὁ ἰδιόζων ἐκεῖνος χαρακτήρ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅπερ καίπερ ἐλληνικὸν κατ' οὐσίαν, δὲν ἦτο ὅμως ἐλληνικὸν κατὰ πνεῦμα. Πάντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς, ὅσον ποικίλων ἐθνῶν καὶ ἂν ἦσαν, ἤνωνεν ἡ ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πανταχοῦ ἐπικρατήσασα ἐλληνικὴ γλῶσσα, τὸ ἥθικόν ὅμως ἐλαττήριον τῶν παντοίων λαῶν τοῦ κράτους ἐκεῖνου δὲν ἦτο ἡ φιλοπατρία ἢ ὁ ἐθνισμός, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Μὲ γλῶσσαν λοιπὸν κοινῶς γνωστὴν τὴν ἐλληνικὴν, μὲ κοινὴν θρησκείαν τὸν πολέμιον τοῦ ἐθνικοῦ Ἑλληνισμοῦ χριστιανισμόν, μὲ τὸν σοφὸν κυβερνητικὸν μηχανισμόν καὶ τὴν διοικητικὴν ἐμπειρίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ μὲ στοιχεῖα λαοῦ παντοίας καταγωγῆς διεπλάσθη ἕκτοτε ὁ μεσαιωνικὸς ἐκεῖνος Ἑλληνισμός, ὅστις ἐκτὸς τῆς γλώσσης οὐδὲν ἄλλο εἶχε κοινὸν πρὸς τὸν γνήσιον Ἑλληνισμόν, ὃν ἀντεπροσώπευον ἀκόμη αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς, ὁ δὲ μεσαιωνικὸς ἐκεῖνος Ἑλληνισμός ἀπηχθάνετο καὶ ἐμίσει τὸν ἐθνικὸν ἢ γνήσιον Ἑλληνισμόν μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου περίπου αἰῶνος καὶ συστηματικῶς αὐτὸν παρηγκώνιζε.

Τούτου ἕνεκα μεγάλη ὑπῆρξε τῶν χριστιανῶν ἡ χαρὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη ζωὴν διετερεῖτο ἡ ἀνάμνησις τῆς τελειωτικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κυριωτάτῃ καὶ ἐπιμονωτάτῃ τοῦ ἐθνισμοῦ προμάχῳ καὶ ἀντιπροσώπῳ, ταῖς Ἀθῆναις, νίκης. Τῆς μακρᾶς ταύτης μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἐθνισμοῦ πάλης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πρωταγωνιστήσεως τῆς κατεισώλου τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, τὴν ἀνάμνησιν ἀκμαίαν εὐρίσκουμεν καὶ κατὰ τὸν ἐβδόμον αἰῶνα ἐν τῷ λεγομένῳ Ἀκαθίστῳ Ὕμνῳ, τὸν ὁποῖον κατὰ τινὰς μὲν ἐποίησεν ὁ Πατριάρχης Σέργιος κατ' ἄλλους δὲ ὁ ὑμνητὴς τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλείου κατὰ Περσῶν Γεώργιος ὁ Πισίδης ἐπὶ τῇ ἐν ἔτι 626 εὐτυχεῖ ἀπαλλαγῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς μεγάλης ὑπὸ Περσῶν καὶ Ἀβάρων πολιορκίας, καὶ ὁ ὁποῖος μέχρι σήμερον κατανυκτικῶς ψάλλεται ἐν τοῖς ναοῖς τῶν ὀρθοδόξων κατὰ Παρασκευὰς τινὰς τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Διότι συχναὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ ὑπαινιγμοὶ

* Ἴδε βιβλίον Α', κεφ. Α', σ. 140.

τῆς μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ χριστιανισμοῦ πάλης, μάλιστα δ' ἐν τοῖς στίχοις,

- » Χαῖρε, τῆς ἀπάτης τὴν πλάνην πατήσασα,
- » Χαῖρε, τῶν εἰδώλων τὸν δόλον ἐλέγξασα,
- » Χαῖρε, φιλοσόφους ἀσέφους δεικνύουσα,
- » Χαῖρε, τεχνολόγους ἀλόγους ἐλέγχουσα,
- » Χαῖρε, ὅτι ἐμωράνθησαν οἱ δεινοὶ συζητηταί,
- » Χαῖρε, ὅτι ἐμωράνθησαν οἱ τῶν μύθων ποιηταί,
- » Χαῖρε, τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκάς διασπῶσα.»

Εἰδικώτερον δ' εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ θανάσιμον κατήνεγκε τραῦμα ὅχι τόσο ὁ περιορισμὸς τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς αὐτονομίας καὶ ἡ διάλυσις τοῦ εἰσέτι ὑφισταμένου κρατιδίου τῆς πόλεως ταύτης, ὅσον ἡ ἀπαγόρεσις τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν νομικῶν καὶ ἡ κατάργησις τῶν ἐν αὐτῇ σχολῶν, τῶν μόνων, ἅτινα, καίπερ μικρά, διετήρουν οὐχ ἥττον εἰσέτι εἰς τινα βαθμὸν τὸ τῆς πόλεως ἀξίωμα καὶ παρήγον πνευματικούς καρπούς, διὰ τὴν τότε πανταχοῦ ἐπικρατήσασαν στείρωσιν τῶν φώτων οὐκ εὐκαταταφρονήτους. Διότι ἡ ἀφαίρεσις τοῦ τελευταίου τούτου τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων σημείου μετέβαλεν ὀλοτελῶς τὴν τε ἰδιαίτουσαν ὅψιν καὶ τὸ μέλλον τῆς πόλεως ταύτης, ἥτις ἔκτοτε δὲν ἔπαυσε φθίνουσα καὶ λησμονομένη, μέχρις ὅτου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος περιῆλθεν εἰς οἰκτρὰν κατὰπτωσιν καὶ πενίαν, δεινὰ, ἐξ ὧν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσιν αὐτὴν τὰ ὀλίγα ἐνκαπολειφθέντα λείψανα αὐτοδιοικήσεως καὶ ἡ προνομία ἐλαφροῦς δουλείας. Φαίνεται δηλ. ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς πολιτικῆς του, εἴτε ἐνεκα τῆς μέχρις αὐτοῦ ἱεραῆς οὔσης συνηθείας τῶν αὐτοκρατόρων, νὰ φεῖδωνται τῆς βασιλίδος τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, εἴτε διὰ τὸ δύσκολον τοιαύτης τινὸς πράξεως πρὸς τὴν φιλελευθερωτικὴν τῶν πόλεων, δὲν ἐστέρησεν αὐτὴν πᾶν ἔχνος αὐτοδιοικήσεως καὶ αὐτονομίας, ἀλλ' ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα ἡ σεμνὴ πόλις ἐξηκολούθει χαίρουσα ἐξαιρετικὰς τινὰς προνομίας, αἵτινες ἠλάφρουν ὅπως οὖν τὴν τύχην της καὶ διετήρουν αὐτῇ σκιάν τινα τῆς πρώην ἐξόχου καὶ προνομιακῆς θέσεώς της. Τοῦτο ἐξάγεται μετὰ τινος πιθανότητος ἐκ πολλῶν τεκμηρίων καὶ ῥητῶν μαρτυριῶν, δηλουσῶν ὅτι, ἀργότερα τοῦλάχιστον, κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, αἱ Ἀθηναὶ εἶχον τοιαύτας τινὰς προνομίας, αἵτινες ὅμως δὲν μαρτυρεῖται ποῦ ῥητῶς ἂν παρεχωρήθησαν τῇ πόλει ὑπὸ τινος τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν φιλαθηναίων αὐτοκρατόρων, οἷον τοῦ Κώσταντος Β', ὅστις διεχείμασε τῷ

662 ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Σικελίαν μεταβάσιν του, τῆς Ἀθηναίας αὐτοκρατορέας Εἰρήνης (797—802), τῆς ἀντιβασίλειος αὐτῆς καὶ ἐπίσης αὐτοκρατορέας γενομένης Ἀθηναίας Θεοφανοῦς, τοῦ ἐν ἔτει 1018 μετὰ τὸ εὐτυχὲς πέρας τῶν μακρῶν κατὰ Βουλγάρων ἀγώνων του ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας καὶ πολλὰ τῶν χριστιανικῶ Παρθενῶν δωρησαμένου Βασιλείου Β'. τοῦ Βουλγαροκτόνου ἢ ἄλλου τινός¹. Τοῦναντίον ὁ Ἰωάννης Μαλαλάς διηγεῖται ἡμῖν² ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμψεν εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Βηρυτὸν τὰς κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ γενομένας περιφάρμους συλλογὰς τῶν τοῦ κράτους νόμων «Πρὸς τὸ τοὺς δικαζομένους μὴ περιπίπτειν θλίψεις καὶ ἠζημίαις, ἀλλὰ ταχεῖαν ἔχειν τὴν ἀπαλλαγὴν». Αἱ συλλογαὶ ὅμως ἐκείναι ἐτελειώθησαν ἀρκετὸν χρόνον μετὰ τὴν ἐν ἔτει 527 εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν του, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 529 κατάργησιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ τὴν σύγχρονον ἢ ὀλίγον τι μεταγενεστέραν διάλυσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους· διότι ὁ μὲν Ἰουστινιανῶν Κώδων ἐξεδόθη τῷ 529 τὸ πρῶτον καὶ τὸ 534 τὸ δεῦτερον, ὁ δὲ Πανδέκτης τῷ 533, ῥητῶς δὲ λέγεται ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ Πανδέκτου ὅτι δὲν ἐπετρέπετο ἡ τῶν νόμων διδασκαλία ἄλλαχοῦ τοῦ κράτους· εἰμὴ ἐν Ρώμῃ, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Βηρυτῷ. Ἐὰν λοιπὸν καὶ Ἀθηναῖοι κατεῖχον καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ ἰδιαίτερου αὐτῶν κρατιδίου ἐξαιρετικὴν τινα ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει θέσιν, τίς ἦτο ὁ λόγος τῆς ἰδιαίτερας ἀποστολῆς τῶν νόμων, ἀφοῦ νομικὴ σχολὴ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐνταῦθα, ὡς ἐν Βηρυτῷ, ἵνα ὑποθέσῃ τις ὅτι πρὸς τοὺς νομομαθεῖς αὐτῆς ἐπέμφθησαν οἱ νόμοι πρὸς ὁδηγίαν των; Ἐπειτα δὲ ἡ ἐξ Ἀθηνῶν ἐκλογή δύο αὐτοκρατειρῶν κατὰ τὸν ὁγδοὺν καὶ ἑνάτον αἰῶνα δὲν ἐπιβεβαιεῖ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ πόλις αὕτη καὶ μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν κατεῖχεν ὑπέροχον καὶ τιμητικὴν ἐν τῷ κράτει θέσιν; Διότι περὶ τῆς τοῦ Κωνσταντοῦ Β' διαχειμάσεως ἡδύνατο ἴσως νὰ ῥηθῇ ὅτι ἄλλοι

¹ Ὁ Τάσος Νεροῦτσος ἰσχυρίζεται (ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Γ', σ. 33) ὅτι ἡ Εἰρήνη παρεχώρησε τοῖς Ἀθηναίοις μεγάλαν προνομίαν καὶ τινα αὐτοδιοίκησιν, ἀλλ' οὐδεμίαν συνεπάγεται μαρτυρίαν. Ὁ δὲ Μιχαήλ Ἀκομινάτος ἐν τῷ πρὸς Ἀλέξιον Γ' τὸν Κομνηνὸν ὑπομνηστικῷ τῶν Ἀθηναίων λέγει ὅτι αἱ προνομίαι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν «παλαιῶν ἔθους» καὶ ὅτι ὑπῆρχε διὰ τινος αὐτῶν «προσκυνητὸν χορσάβουλλον», ἀλλ' οὐδὲν ὁριστικώτερον μαρτυρεῖται.

² Σελ. 448. ἐκδ. Βόννης.

λόγοι ὑπηγόρευσαν αὐτήν, ὡς καὶ περὶ τῆς τοῦ Βασιλείου Β' ἐπισκέψεως ὅτι ἡ εὐλάβεια ἤγαγεν αὐτὸν ἐνταῦθα, ἵνα εὐχαριστήσῃ τὴν περιφημον τοῦ Παρθενῶνος Παναγίαν, ἣν καὶ ἄλλαι προσκυνήσεως χάριν ἐπεσκέπτοντο. Ἀλλὰ διὰ τί ἐπροτιμῶντο Ἀθηναῖαι ὡς σύζυγοι αὐτοκρατόρων; Πιθανώτερον ἄρα, εἰ μὴ βέβαιον, καθίσταται ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν διετήρησαν οὐ μόνον κοινογικήν τινα αὐτοδιοίκησιν, οἶαν καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ κράτους πόλεις, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰς τινὰς προνομίας, εἰς ᾗς ῥητῶς μαρτυρεῖται ὅτι εἶχον κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα καὶ πολὺ πρὸ αὐτοῦ, «ἐκ παλαιοῦ ἔθους». Συνίσταντο δὲ αἱ προνομίαι τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς πρὸ τῆς φραγκοκρατίας αἰῶνας, ὡς κατωτέρω ἐκτενέστερον θέλομεν ἰδεῖ, ἐν τοῖς ἐξῆς. Πρὸς δὴλωσιν ὑποταγῆς παντὶ νέῳ αὐτοκράτορι προσέφερον στέφανον χρυσοῦν, τοὺς δὲ ἄλλους φόρους ἐτέλουν μὲν πρὸς τὸ κράτος, ἀλλὰ πολλοστημόριον τῶν ὅσα ἐπλήρωνον ἄλλαι πόλεις καὶ ἄλλα ὅρια, οἷον τὸ ὄριον Θηβῶν. Ὁ δὲ κατὰ καιροὺς προάιτωρ ἢ στρατηγὸς τοῦ θέματος, εἰς ὃ ὑπήγετο τὸ ὄριον τῶν Ἀθηνῶν, οὐδόλως ἠδύνατο ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰς τῆς πόλεως ὑποθέσεις, «καθότι προσκυνητὸν χρυσοβούλλον καὶ αὐτὴν ἀπεῖργε τὴν εἰς Ἀθήνας αὐτῷ πάροδον», διώκειν δὲ τὰ κοινὰ οἱ προὔχοντες μετὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ ὁ ἰδιαιτέρος τῆς πόλεως διοικητής, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπ' εὐθείας διοριζόμενος¹. Ἰσως δὲ καὶ αὐτοδικίαν τινὰ εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν ἔτει 915 οἱ πολῖται ἐφόνευσαν διὰ λιθοβολισμοῦ ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος, ὅπου εἶχε καταφυγεῖ, τὸν πρωτοσπαθάριον Χασὴν διὰ τὴν τυραννίαν καὶ ἀκολασίαν αὐτοῦ², χωρὶς μῆτε ὁ

¹ Διοικητὴς Ἀθηνῶν ἀναφέρεται ἤδη ἐπὶ Εἰρήνης, ὁ συγγενὴς αὐτῆς Σαραντάπηχος, ἐκ σφραγισμένων δὲ σφραγίδων, ἐπιτυμβίων καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις εἴτε ὡς τακτικὸν εἴτε ὡς ἐκτακτὸν τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως ὑπἄλληλοι κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Εἰρήνην χρόνους καὶ βεστιάρχης καὶ προνοητής, ἤτοι ἐκ βασιλικῆς δωρεᾶς τιμαριούχος ὑπἄλληλος, καὶ πρωτοκρίτωρ καὶ ἀσεκρήτης ἢ γραμματεὺς καὶ δρογγγάριος, ἤτοι στρατιωτικὸς ἴσως ἀρχὼν ἢ φρουράρχος, διότι «δρογγγάριος ὁ μὲν μοίρας ἀρχὼν» (Λέων ὁ Σοφὸς ἐν Τακτικοῖς, διὰτ. Δ', θ'), καὶ ἀρχὼν Ἀθηνῶν ἢ Ἀθηνάρχος, καὶ Πράκτωρ Ἀθηνῶν. Πρβ. Schlumberger, *Sigillographie Byzantine*, σ. 170. Σπ. Λάμπρου «Αἱ Ἀθῆναι κτλ.», σ. 25. Νεροῦτσον ἐνθ. ἀνωτ., IV, σ. 34. Σπ. Κουμανοῦδης Ἐπιτομὴ ἐπιγραφ. Ἀττικῆς, ἀριθ. 1582, 1583.

² Τοιοῦτο συμπέρασμα ἐξήγαγε πρῶτος ὁ Τάσος Νεροῦτσος, ἐνθ. ἀνωτ. Ἀναφέρεται δὲ τὸ γεγονός ἐν τῇ Θεοφάνους συνεχ. 1, 388.

πραίτωρ τοῦ θέματος μήτε ἄλλος τις νὰ παρέμβῃ ἢ διαμαρτυρηθῇ.

Ὑπὸ τοιοῦτο λοιπὸν πολίτευμα, ὁμοιάζον κατὰ μέγα μέρος πρὸς τὸ πολίτευμα, ὅπερ εἶχον ἀργότερα ἐπὶ τουρκοκρατίας, διετέλεσαν αἱ Ἀθηναὶ ζῶσαι ἐν ἀφανείᾳ καὶ ἐν ὀσημέραι προβαίνουσα παρακμῇ καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρι φραγκοκρατίας ἐξ ἑπτὰ περίπου αἰώνων χρονικὸν διάστημα, ἀκόμη καὶ μετὰ Λέοντα τὸν ΣΤ'. (886—912), ὅστις διέταξε τὴν κατάργησιν τῶν ὑπολειπομένων τοπικῶν τῶν κοινοτήτων ἐλευθεριῶν καὶ «πρὸς μόνην τὴν βασιλείον πρόνοιάν τε καὶ διοίκησιν ἀνήρτησε πάντα»¹, σπανίως μόνον καὶ ὡς ἐν παρόδῳ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μνημονεύμεναι ἢ ἀναφαινόμεναι ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγάλων περιπλοκῶν, κινδύνων καὶ γεγονότων, ἅτινα διέτρεξε καὶ ὑπέστη τὸ βυζαντινὸν κράτος κατὰ τὸ ἀπαίσιον ἐκείνο καὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα. Αἱ μεγάλοι, ἄλλεπάλληλοι καὶ πλήρεις συνεπειῶν ἐπιδρομαὶ παντοίων βαρβάρων ἐθνῶν, αἱ πανταχόθεν διαταράσσασαι τότε τὸ ἀνατολικὸν κράτος, καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ μεταβολαὶ αἱ προσελθοῦσαι ἐκ τε τῶν ξενικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐκ τῆς ἀθλίας, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καταστάσεως τῆς κυβερνήσεως, ὡς καὶ αἱ ἀναστατώσεις, ἃς προὐκάλεσαν τῶν Ἰσαύρων βασιλέων αἱ τολμηραὶ μεταρρυθμίσεις καὶ αἱ ἀτελεύτητοι τῶν ἐκκλησιῶν ἔριδες, ἀπέσπων καθ' ὅλον τοῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν προσοχὴν τῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων· αἱ δὲ Ἀθηναὶ καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλησμονοῦντο καί, ὡς ἀποχωρήσασαι τοῦ πολιτικοῦ σταδίου, σπανιώτατα μόνον μνημονεύονται, καθ' ὅσον μάλιστα ἢ τε Ἑλλάς καὶ αἱ Ἀθηναὶ εἶχον πλεον ἀποβάλει τὸ πρῶτον γόητρον καὶ τὴν προτέραν ἀξίαν των, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μέχρι τοῦ δεκάτου περίπου αἰῶνος ἦσαν ἥκιστα ἐπιδεκτικοὶ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν ἀρχαίαν εἰδωλοκρατικὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἀπασχολῇ αὕτη ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν των. Ἐκ τῶν μεγάλων δ' ἐκείνων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ἀττικὴ ἔπαθον οὔτε σπανίως οὔτε ὀλίγον, διότι οἱ βάρβαροι πολλάκις εἰσέβαλον εἰς τὴν χώραν καὶ διέπραξαν μυρία κακά. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τῆς ὑποίας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεσκεύασε τὰ τείχη, ὡς καὶ τῆς ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ὡς φρουρίου χρησιμεύουσας Ἀκροπό-

¹ Πρβ. Νεαρχὸς 56. 57. Αἱ διαταγαὶ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων δὲν ἐξετελοῦντο πάντοτε κατὰ γράμμα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διὰ τὴν πολλὰκις ἀδυναμίαν τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως.

λεως¹, δὲν μνημονεύεταιι που ὅτι ἡλώθη ἢ ἐλεηλατήθη ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων, μνημονεύονται ὅμως συχνὰ εἰσβολαὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν, εἶνε δὲ φυσικώτατον, ἅτε τῆς Ἀττικῆς παρὰ τὴν ὁδὸν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον κειμένης, καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἔπαθε πολλὰ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν ἐκείνων· διότι οἱ βάρβαροι βεβαίως δὲν παρέλειπον νὰ δηῶσι καὶ τὴν πρὸ ποδῶν χώραν τῆς Ἀττικῆς μέχρι τοῦ ὠχυρωμένου ἄστεως καὶ νὰ κακῶσιν οὕτω σπουδαιότατα τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον καθίσταται νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα καὶ διὰ βραχυτάτων νὰ περιγράψωμεν τὰς εἰσβολάς, ἐξ ὧν ἡ κυρίως Ἑλλὰς καὶ ἡ Ἀττικὴ μετὰ τῶν Ἀθηνῶν ἔπαθον.

¹ Πρβ. Προκοπ., Περὶ κτισμάτων, 4. 2 ἐπ. καὶ Corpus inser. Atticarum, τόμ. Β', ἀριθ. 826.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΑΡΒΑΡΙΚΑΙ ΕΠΙΔΡΟΜΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Αἱ πρῶται κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ προήρχοντο ἐκ βορρᾶ, εἰ καὶ οἱ ταύτας ἐπιχειροῦντες λαοὶ δὲν ἦσαν πάντοτε κάτοικοι καὶ τέκνα τοῦ βορρᾶ. Μόλις εἶχε παρέλθει ἡ φοβερὰ τῶν Οὐννων ἐπιδρομή, καὶ ἀνεφάνησαν πέραν τοῦ Δουνάβεως ἕτερα βάρβαρα καὶ, ὡς ἐκεῖνοι, ἐξ ἀνατολῶν προερχόμενα φύλα, οἱ Σλάβοι ἢ Σκλαβηνοί, οἵτινες καὶ ἀμέσως ἤρξαντο νὰ διαβαίνωσι τὸν Δούναβιν καὶ προελαύνοντες μεσημβρινώτερον νὰ λεηλατῶσι τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τούτων, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527—565), εἶχεν ἀναφανῆ καὶ ἀποκατασταθῆ ἐν ταῖς πέραν τοῦ Δουνάβεως βορειοδυτικαῖς χώραις ἐξ ἀνατολῶν καὶ τῆς Ἀσίας ὁρμώμενος ὁ βάρβαρος, ἀλλὰ πολεμικὸς καὶ ἀκμαῖος τῶν Ἀθάρων λαὸς ὑπὸ τὸν ἔμπειρον καὶ πονηρὸν χάνην Βαϊανόν¹. Οἱ βάρβαροι οὗτοι εἶχον ἐλθεῖ ἐνωρὶς ἤδη εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, παρ' ὧν ἀντὶ τῆς εἰρήνης ἀπήτουν γῆν καὶ φόρον, οἱ δὲ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάδοχοι Ἰουστίνος ὁ Β' (565—578) καὶ Τιβερίος ὁ Β' (578—582) ὑπὸ τοῦ Περσικοῦ πολέμου ἀσχολούμενοι, ἤναγκάσθησαν τῷ ὄντι ἀντὶ ἐτησίου φόρου καὶ πολλῶν δώρων νὰ ἐξαγοράσωσι παρ' αὐτῶν εἰρήνην καὶ φιλίαν, μετεχειρίσθησαν δ' αὐτοὺς πρὸς καταπολέμησιν καὶ ἐξόντωσιν τῶν λεηλατούντων τὸ κράτος Σλάβων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι μετὰ πολλὰς ἄλλας εἰσβολὰς ὥρμησαν ἐν ἔτει 577 ἢ 578, περὶ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας συμποσούμενοι, πρὸς λεηλασίαν τῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν, ἐν αἷς ἐπὶ μακρὸν διέμειναν σχεδὸν ἀνενόχλητοι. Εἰς τοῦτο μεγάλως ἐβοήθησεν αὐτοὺς ἡ ὑπὸ τοῦ Τιβερίου Β' γενομένη ἀνάκλησις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐκ τῶν βορείων ἐπαρχιῶν καὶ ἐξαποστολὴ αὐτοῦ κατὰ τῶν Περσῶν εἰς Ἀσίαν, διὸ διέδραμον

¹ Τὰ κατὰ τοὺς Ἀθάρους διηγεῖται ὁ Μένανδρος ἐν σ. 382 ἐπ. τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδ. τῶν ἀποσπασμάτων του.

οὔτοι τὴν Θράκην μέχρι τοῦ Μακροῦ Τείχους, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπὶ μακρὸν φρικτότατα ἐληλάτησαν καὶ ἐδήλωσαν τὰς χώρας ταύτας¹. Πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκ τῆς φοβερᾶς ταύτης μάστιγος ὁ διοικητὴς τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῶν νήσων Ἰωάννης κατὰ διαταγὴν τοῦ Τιβερίου ἐπεκατέστη τὴν συνδρομὴν τοῦ τῶν Ἀθάρων χάνου Βαϊκανοῦ, ὅστις καὶ τῷ ὄντι διαβάς τὸν Δούναβιν μετὰ 60,000 Ἀθάρων εἰσέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Σκλαβηνῶν, ἣν οὔτοι πρὸ πολλοῦ ἤδη διαρκῶς κατεῖχον ἐν ταῖς βορείαις ἐπαρχίαις, καὶ κατέστρεψε πᾶν τὸ πρὸ ποδῶν, ἐλευθερώσας καὶ πολλὰς μυριάδας αἰχμαλώτων Βυζαντινῶν, κρατουμένων ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Σλάβων, καὶ ὑποτάξας τοὺς ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπολειφθέντας ἐξ αὐτῶν. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μεγάλη εἰσβολὴ σλαβικῶν φυλῶν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἥτις ὅμως δὲν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα διαρκὴ τῶν φυλῶν ἐκείνων ἐν τῇ χώρᾳ ἐγκατάστασιν, διότι Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου ὁμολογεῖ ὅτι τελευταῖον κατεπολεμήθησαν οὔτοι καὶ ἐξεδιώχθησαν τοῦ κράτους, ἥτο δὲ καὶ φυσικώτατον ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἰδίας χώρας κατὰ τῶν Ἀθάρων.

Ἡ φιλία ὅμως αὕτη καὶ συνδρομὴ τῶν Ἀθάρων ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ λίαν ἀκριβὴ εἰς τὸ κράτος· διότι ὁ Βαϊκανός, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν πληρωμὴν μεγάλου φόρου ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ προσποιούμενος ὅτι θῆθεν ἐσχόπευε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς εἰσέτι ἀπειθοῦντας τῶν Σλάβων, ἐκτίσε γέφυραν ἐπὶ τοῦ Σαίου καὶ διὰ παντὸς μέσου, πονηρίας, ἀπειλῶν καὶ ὑποσχέσεων, ἔλαβε τελευταῖον ὑπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ τὸν ἀπώτατον βορειοδυτικὸν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους προμαχώνα, τὸ ἐπὶ τοῦ Σαίου ὀχυρὸν φρούριον Σίρμιον, ἐν ἔτει 579, ὅθεν τοῦ λοιποῦ ἐξ ἀσφαλούς ὁρμώμενος ἐπὶ νῆγε μέγιστα εἰς τὸ κράτος δεινὰ, ἐπανειλημμέ-

¹ Τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην τῶν Σκλαβηνῶν περιγράφουσιν Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου ἐν Ἑκκλ. Ἱστορ. βιβλ. 6, κεφ. 25, σ. 255 ἐπ. τῆς ἐκ τῆς συριακῆς εἰς τὴν γερμανικὴν μεταφράσεως τοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ Schoenfelder, ἐν Μονάχῳ, 1862, καὶ ὁ Μένανδρος ἐν σελ. 333—334 καὶ 404—407 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως. Ὁ τελευταῖος οὗτος προστίθισιν ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ ἐξετάθη μέχρις Ἑλλάδος, ἐν οἷς λέγει, σ. 404· «Κερατίζομένης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Σκλαβηνῶν καὶ ἀπανταχόσε ἀλλεπαλλήλων αὐτῇ ἐπληρημένων τῶν κινδύνων, ὁ Τιβερίος εὐδαμῶς δύνανται μὴν ἀξιόμαχον ἔχων οὐδὲ πρὸς μίαν μοῖραν τῶν ἀντιπάλων, μὴ τί γε καὶ πρὸς πᾶσαν, οὔτε μὴν οἷός τε Ἵων πολέμοις σφίσις ὑπαντιάζειν τῷ ἀνὰ τοὺς ἑσώους πολέμοις τὰς Ῥωμαίων τετραφθεῖς δυνάμεις, πρὸς δὲ γίνεται ὡς Βαϊκανόν...» κτλ.

νως αὐτός τε μετὰ τῶν Ἀθάρων εἰσβαλὼν καὶ τοὺς ὑποτελεῖς αὐτῶν Σλάβους ἐξαποστείλας κατὰ τῶν ἐπαρχιῶν τούτου, μάλιστα δ' ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου (582—602). Αἱ ἐπιδρομαὶ ἐν τούτοις αὐταὶ τῶν Ἀθάρων κατὰ τὰ ἔτη 583 καὶ 586 καὶ τῶν Σλάβων κατὰ τὸ ἔτος 589 ἐξετείνοντο εἰς μόνας τὰς βορείους τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὴν Θράκην καὶ Ἰσως καὶ τὴν βορείαν Μακεδονίαν, κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ ἱστοροῦντος αὐτὰς Σιμοκάττου μαρτυρίαν¹. Ἐτέρα δέ τις μαρτυρία τοῦ ἐξ Ἐπιφανείας τῆς Κοίλης Συρίας ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Εὐάγριου, καθ' ἣν «οἱ Ἀθαρὶ δις μέχρι τοῦ καλουμένου Μακροῦ Τείχους (ἐν Θράκῃ) διεπλῶσαντες Σιγγιδόνα, Ἀγχιάλον τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις τε καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἡνδραποδίσαντο ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες²,» δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βεβαία ἀποδείξις τοῦ ὅτι οἱ Ἀθαρὶ εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ διετάθη³. διότι πρῶτον μὲν ὁ Εὐάγριος ὁμιλεῖ περὶ τῶν εἰσβολῶν τῶν Ἀθάρων καὶ ὄχι τῶν Σλάβων, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ ἀρέσκειται νὰ λέγῃ, ἐπομένως περὶ τῶν κατὰ τὰ ἔτη 583 καὶ 586 δύο τῶν Ἀθάρων ἐπιδρομῶν, αἰτινὴ ἀμφότεραι διηυθύνοντο ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν· ἔπειτα δὲ τὴν Ἑλλάδα κατατάσσει ὁ Εὐάγριος παρὰ τὰς ἐν Σερβίᾳ καὶ Θράκῃ πόλεις Σιγγιδόνα καὶ Ἀγχιάλον, ὅπερ ἀναμφηρίστως μεγάλην γεωγραφικὴν ἁγνοίαν τοῦ ἱστορικοῦ καταμαρτυρεῖ, ἄλλως τε καὶ εὐκόλως ἐξηγουμένην ἐκ τε τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἔζη, τῆς Κοίλης Συρίας, καὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς. Ὡστε οἱ Ἀθαρὶ καὶ οἱ Σλάβοι κατὰ τὰς ἀπὸ τοῦ ἔτους 583—589 ἐπιδρομὰς των μόνον εἰς τὰς βορείους τοῦ κράτους ἐπαρχίας εἶνε βέβαιον ὅτι εἰσέβαλον. Ἐκτοτε δὲ περατωθέντος προσωρινῶς τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου καὶ τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων ἐπανακαμψάντων εἰς Εὐρώπην, ἥλλαξαν τὰ πράγματα φάσιν καὶ οἱ Ἀθαρὶ ἀπὸ τῆς ἐπιθετικῆς μετέστησαν κατ' ὀλίγον εἰς παθητικὴν θέσιν, μέχρις οὗ ἐν ἔτει 600 ἐκλείσθη μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Μαυρικίου βραχυχρόνιος εἰρήνη· καθ' ὅλον δὲ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα θέατρον τοῦ πολέμου ἦσαν μόναι αἱ βορεῖοι τοῦ κράτους ἐπαρχίαι μέχρι Θεσσαλονίκης⁴.

¹ Θεοφύλακτος Σιμοκάττος ἐν 2, 12 ἐπ. σ. 91 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

² Εὐάγριος ἐκκλησ. ἱστορ. 6, 10 σ. 352 ἐκδ. Βόννης.

³ Ἐν Geschichte der Halbinsel Morea, 1830, μέρος Α', σ. 170 ἐπ. 181.

⁴ Ἴδε τὴν ἐξιστόρησιν τῶν παλέμων τούτων παρὰ Θεοφύλακτου Σιμοκάττου.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰμοβόρου φονέως τοῦ Μαυρικίου καὶ διαδόχου αὐτοῦ Φωκά (602—610) αἱ συμφοραὶ τοῦ κράτους ἐσώθεν καὶ ἐξώθεν ἐπολλαπλασιάσθησαν, αἱ τῶν Σλάβων ὅμως καὶ Ἀθάρων φρικταὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο δηώσεις περιωρίζοντο καὶ πάλιν εἰς μόνας τὰς βορείους καὶ βορειοδυτικὰς ἐπαρχίας, τὰς περὶ τὸν Ἰστρον χώρας καὶ τὴν Δαλματίν, ἐνῶ ταύτοχρόνως οἱ Νεσπέρσαι σπουδαίως ἠπείλουν τὸ κράτος ἐξ ἀνατολῶν.

Ἐπὶ δὲ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Φωκᾶν Ἡρακλείου (610—641) οἱ ἐκ μέρους τῶν βερβάρων πόλεμοι ἀδιακόπως ἐξηκολούθουν καὶ οἱ Ἀθάροι καὶ Σλάβοι διαβάντες καὶ πάλιν τὸν Δούναβιν εἶχον ἤδη μονίμως ἐγκατασταθῆ ἐντισιν ἐγκαταλελειμμέναις καὶ ἐρημωθείσαις χώραις τῶν βορείων ἐπαρχιῶν, ὥς ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος συντελῶς ποιῶν ἐκούσιως παρεχώρησεν αὐτοῖς, ἵνα ἐξησφαλισμένος ὢν ἐν Εὐρώπῃ δυνήθῃ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν ἐξολοθρευτικὸν κατὰ τῶν φανατικῶν καὶ θεινῶν τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιον Περσῶν ἀγῶνα. Οἱ Χρῳδάτοι λ. χ. οἱ μετὰ ταῦτα Κροάται, σλαβικὴ φυλὴ, ἔλαβον παρ' αὐτοῦ τὴν ἄδειαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν Δαλματίᾳ, ἀφ' οὗ ἐκδιώξωσιν ἐκεῖθεν τοὺς Ἀθάρους. Ἐτέρα δὲ τις σλαβικὴ φυλὴ, οἱ Σέρβοι ἢ Σέρβοι, ἐγκατεστάθησαν παρὰ τοῖς Χρῳδάταις ἐν Δαρδανίᾳ μέχρι τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Μαισίας, καὶ ἐκ τούτων ἔπειτα ἡ χώρα ἐκείνη Σερβία ἐκλήθη². Ἐπὶ Ἡρακλείου δ' ἤδη εἶχεν ἀναφανῆ παρὰ τὸν Δούναβιν, ἐπίσης ἐξ ἀνατολῶν προσερχόμενον, καὶ τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος³, ὅπερ ὁ Ἡράκλειος λίαν ἐπιτηδεύεις μετεχειρίσθη πρὸς ἐξόντωσιν τῶν μέχρι τότε φοβερῶν τοῦ κράτους πολέμιων Ἀθάρων, οἵτινες ὑποχωροῦσιν ἔκτοτε ἀπέναντι τῆς νεαρᾶς καὶ ἀκμαίας τῶν Βουλγάρων φυλῆς καὶ τελευταῖον ἐκλείπουσιν ὁλοτελῶς ἐκ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς. Οὕτω λοιπὸν οἱ μὲν Ἀθάροι ἐξωντώθησαν, πολλὰ δὲ σλαβικὰ φύλα ἐγκατεστάθησαν πολλαχού τῶν βορείων ἐπαρχιῶν μέχρι τῶν περὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ

βιβλ. 1, 3—8 καὶ 7, 13—15· παρὰ Θεοφάνει, ἐν Χρονικ. τόμ. Α', σ. 389 ἐπ. καὶ παρὰ Κεδρηνῷ, σ. 690 ἐπ. τοῦ Α' τόμου, κατὰ τὴν ἐν Βόννῃ ἔκδοσιν.

¹ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, τόμ. Γ', σ. 128 ἐπ. τόμ. Γ', σ. 145—164, ἐκδ. Βόννης.

² Ἡ τουρκομανικὴ αὕτη φυλὴ, κατὰ τινὰς εἶχεν ἀναφανῆ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῇ βυζαντινῇ κράτει ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ πέμπτου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε εἰσέβαλον καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῶν Οὔννοι. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ τοῦτο παραδεχόμενοι συγχέουσιν αὐτοὺς πρὸς τοὺς Οὔννους.

Στρυμόνος χωρῶν. Περὶ δὲ ἐγκαταστάσεως σλαβικῆς τινος φυλῆς μετὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐτι μεσημβρινώτερον καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οὐδεμία θετική εἰδήσις ὑπάρχει. Ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἡρακλείου Κωνσταντος τοῦ Β' (641—668) οὐδεμία τιαυτή μεσημβρινώτερον ἐγκατάστασις ἐγένετο, καθόσον μάλιστα καὶ τὰς περὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἐγκατεστημένας καὶ πάντοτε ἀνασυχούσας σλαβικὰς φυλάς, τὴν ἐν Μακεδονίᾳ Σκλαβηνίαν, ἐκστρατεύσας ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐν ἔτει 657 καὶ καταπολεμήσας πλείστους μὲν αὐτῶν ἤχμαλῶτίσε, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐντελῶς καθυπέταξε¹.

Τότε ὁμως ἀνεφάνησαν νέοι τοῦ κράτους πολέμιοι. Ὡς ἄλλοτε οἱ Ἀβάροι ἀπὸ συμμάχων ἐγένοντο οἱ ἐπικινδυνότεροι τούτου πολέμιοι, οὕτω καὶ οἱ Βούλγαροι νῦν, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐβούληθησαν τοὺς Βυζαντινοὺς κατὰ τῶν Ἀβάρων, μετεβλήθησαν ἔπειτα εἰς φοβεροὺς αὐτῶν πολεμίους. Ἐπὶ τῆς ταραχώδους βασιλείας τοῦ διαδεχθέντος Κωνσταντίνου Β', Κωνσταντίνου Δ', τοῦ Πωγωνάτου (668—685) οἱ Βούλγαροι καὶ τὰ ὑπολειπόμενα σλαβικὰ φύλα, ἐπωφελοῦμενοι τὰς τῶν Ἀράβων ἐκ μεσημβρίας ἐπανειλημμένας κατὰ τοῦ κράτους ἐπιδρομὰς, πολιορκίας παραλίῳ πόλεων, καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ λεηλασίας, ὥρμησαν καὶ οὗτοι οἱ μὲν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ δ' ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ἕτεροι δ' ἐπὶ πλοιαρίων καὶ ἐτι μεσημβρινώτερον. Κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐπὶ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννου τοῦ Β' (675—681) ἐγένοντο ἐπανειλημμέναι πολιορκίαι καὶ προσβολαὶ ἐκ μέρους τῶν περὶ τὸν Στρυμόνα ἐγκατεστημένων Σλάβων κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης πρὸς ἐκπολιόρκησιν αὐτῆς, αὐταὶ ὁμως πᾶσαι ἀπεκρούσθησαν διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ἁγίου Δημητρίου². Ἐν ἔτει δὲ 675, ὅτε οἱ νεωστοὶ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τὸν ἰσλαμισμὸν διδασχθέντες καὶ ἐκ θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀκράτητοι προελαύνοντες καὶ μεγαλουργοῦντες Ἀράβες τέταρτον ἤδη ἔτος τολμηροὶ ἐκπολιόρκουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, στίφη Σλάβων ἄπειρα, ἐπὶ πλοιαρίων καὶ λέμβων περιπλανώμενα ἐν τῇ Αἰγαίῳ πελάγει, ἐλεηλάτησαν καὶ ἐδῆωσαν τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, Ἑλλάδος, Ἡπείρου, Ἰλλυρίας, τὰς νήσους καὶ αὐτῆς τῆς Μ.

¹ Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 235. Κεδρηνός ἐν τόμ. Α', σ. 761 ἐκ Βόννης.

² Ἰδὲ τῆς συλλογῆς Acta sanctorum κεφ. 158—193, τόμ. Δ', σ. 162—174· πρβ. δὲ καὶ Tafel, de Thessalonica ejusque agro, ἐν Βερολίνῳ, 1839 σ. 77 ἐπ.

Ἀσίας τὰς ἀκτὰς, ἔπειτα δ' εἰσπλεύσαντες εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον καὶ ἐνωθέντες μετὰ πολλῶν ἐν ταῖς περὶ τὴν Θεσσαλονίκην χώραις ἐγκατεστημένων ὁμοεθνῶν των, ἐπεχείρησαν στενὴν τῆς πόλεως ταύτης κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν πολιορκίαν. Καὶ αὕτη ἐν τούτοις ἡ ἐπιχείρησις οἰκτρῶς, κατὰ τὸν βιογράφον, ἀπέτυχε διὰ τῆς βοηθείας καὶ πάλιν τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Δύο δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη (677) οἱ Σλάβοι, προσκαλέσαντες εἰς ἐπικουρίαν καὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ αὐτὸν τὸν χάνην τῶν Ἀβάρων (;), ἐπολιόρκησαν ἐκ νέου τὴν πόλιν, ἀλλὰ πάλιν ἔσωσεν αὐτὴν ὁ προστάτης Ἅγιος καὶ ὁ ἀτρόμητος αὐτῆς μητροπολίτης. Ἡ ἡσυχία ἐν τούτοις τῆς πόλεως οὔτε νῦν διήρκεσε πολύ, διότι τῷ 678 — 680 καὶ πάλιν ἐπὶ δὺς ὁλόκληρα ἔτη, καὶ ἐν ἔτει 681 ἐκ νέου, ἐπολιόρκησαν οἱ βάρβαροι τὴν πόλιν ταύτην, ἀλλὰ πάλιν ἀνωφελῶς. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 687, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' (681—695), ἐπεχείρησαν νέας κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομὰς εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια.

Ἐκ πάντων τούτων οὐδὲν ἀναφέρουσιν οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, ἀλλ' οὗτοι διηγοῦνται καὶ περιγράφουσι μόνον τοὺς ἀλλεπαλλήλους κινδύνους τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους ἀπὸ μὲν τοῦ 672—678 ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων, ἀπὸ δὲ τοῦ 679 καὶ ἔξῃς ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων. Οἱ κατὰ τῶν τελευταίων τούτων πόλεμοι ἐκώλυσαν ἴσως τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον Πωγωνάτον νὰ πέμψῃ βοήθειαν εἰς Θεσσαλονίκην, τελευταῖον ὅμως οἱ μὲν Βούλγαροι ἐγκατεστάθησαν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐν τῇ ἀπ' αὐτῶν ἑκτοτὲ Βουλγαρίᾳ κληθείσῃ, οἱ δὲ περὶ τὸν Στρυμόνα Σλάβοι, εἰ καὶ ἀπέτυχεν ἡ κατ' αὐτῶν ἐν ἔτει 688 γενομένη ἐκστρατεία, ὑπετάγησαν καὶ αὐτοὶ καὶ τινες μὲν ἔμειναν καὶ πάλιν ἐν ταῖς περὶ τὸν Στρυμόνα χώραις, ἄλλοι δὲ μετωκίσθησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἔζων ἐν εἰρήνῃ χρησιμεύοντες ὡς στρατιῶται εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, καὶ οὕτως ἐτελείωσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱ μακροὶ οὗτοι καὶ καταστρεπτικοὶ πόλεμοι ¹. Εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν εἰρηνευσάντων Βουλγάρων ὤφειλεν ὁ ἐν ἔτει 695 ὑπὸ Λεοντίου ἐκθρονισθεὶς καὶ ἐξορισθεὶς τύραννος Ἰουστινιανὸς ὁ Β'. τὴν ἐν ἔτει 705 ἐκ δευτέρου ἐνθρόνισιν του, ἐν ἔτει δὲ 711 βοηθοῦσιν αὐτὸν

¹ Ἴδε περὶ τούτων Νικηφόρον Κωνσταντινουπόλιτην, σ. 39 ἐκδ. Βόννης· Θεοφάνους τόμ. Α' σ. 549 ἐπ. 558· Λέοντα Γραμματικὸν ἐν σ. 161 ἐπ.· Κεδρηνοῦ, τόμ. Α', σ. 766 ἐπ.· τὸν βιογράφον τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐνθ. ἀνωτ. κεφ. 190 ἐπ. καὶ Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον, Περὶ θεμάτων, τόμ. Γ', σ. 50 ἐκδόσεων Βόννης πλην τοῦ βιογράφου τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

κατὰ τοῦ ἀποστάτου Φιλιππικοῦ Βαρδάνου, ἀντικαταστήσαντος αὐτὸν 711—713), τελευταῖον ὅμως συνεβιάσθησαν μετὰ τοῦ διαδεχθέντος τοῦτον αὐτοκράτορος Ἀναστασίου τοῦ Β' (713—716) καὶ ἠναγκάσθησαν ἀργότερα, ἐν ἔτει 717, νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπέναντι τῆς δραστηριότητος Λέοντος Γ'. τοῦ Ἰσαύρου (717—741). Ἐκτοτε δ' ἐπὶ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη, μέχρι τοῦ ἔτους 762, οὐδὲν περὶ Βουλγάρων ἀναφέρεται.

Μέχρι τοῦδε λοιπὸν οἱ τε Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἐν μόναις ταῖς βορείοις καὶ βορειοδυτικαῖς τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, τὸ μεσημβρινώτερον μέχρι Στρυμόνος καὶ τῶν πέριξ τῆς Θεσσαλονίκης, κατάρθωσαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν, εἰς δὲ τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐποθήσαντο μὲν εἰσβολὰς τινὰς, ἐπιδρομὰς καὶ δηώσεις, οὐδεμίαν ἐν τούτοις περὶ ἐγκαταστάσεως αὐτῶν ἐνταῦθα βεβαίαν καὶ ὀριστικὴν εἶδησις ὑπάρχει.

Ἄλλως ὅμως ἔχουσι τὰ πράγματα ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐξῆς, ἰδίως δ' ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων (716—811), ἐν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν ὅλῳ τῷ κράτει. Ἡ δραστηρία αὕτη τῶν ἀναμορφωτῶν Βυζαντινῶν ἡγεμόνων δυναστεία προσεπάθησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ν' ἀναδιοργανίσῃ καὶ ἀναζωογονήσῃ πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ σιδηροπόρου καὶ σχεδὸν παραλελυμένου κράτους. Ἐκ τῶν μεταρρυθμίσεων τῶν ἡγεμόνων τούτων ἡ σπουδαιότερα καὶ πολυμερέστερα ἦτο ἡ ἀπαγόρευσις τῆς εἰκονολατρείας, ὅθεν εἰκονοκλάσται βασιλεῖς ἐκλήθησαν. Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, ἥτις, φαίνεται, μετὰ τινος αὐστηρότητος ἐπεβλήθη ὑπὸ Λέοντος τοῦ Γ', ἠρέθισεν ἐπὶ τοσοῦτον τοὺς ἀνέκαθεν εἰς τὰς εἰκόνας εἰθισμένους κατοίκους τῆς κυρίως Ἑλλάδος (Ἑλλαδικούς) καὶ τῶν νήσων, ὥστε, ἐρεθιζόμενοι πιθανῶς καὶ ὑπὸ τοῦ Πάπα Ῥώμης, εἰς τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὑποῖου ἀνῆκε τότε ἀκόμη τὸ Ἰλλυρικόν, ἐκηρύχθησαν ἀπὸ κοινοῦ καὶ διὰ τῆς βίας κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγῶν καὶ καταρτίσαντες στόλον ἐξεκίνησαν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ τουρμαρχοῦ τῆς Ἑλλάδος Ἀγαλλιανοῦ καὶ τινος Στεφάνου, ἀρχηγοῦ πιθανῶς τῶν νησιωτῶν, ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐλθρονίσωσι μὲν τὸν Λέοντα Γ', ἀναβιβάσωσι δ' ἐπὶ τὸν θρόνον τὸν ὑπ' αὐτῶν ἀναγορευθέντα βασιλέα Κοσμάν. Ἀλλ' ἡ παρατολμὸς αὕτη τῶν «Ἑλλαδικῶν» ἐπιχειρήσεις ἀπέτυχεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, αἰκτῶς καὶ ἡ βεβιασμένη αὐτῶν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐφοδος κατὰ τὴν 18ην Ἀπριλίου 727 ἀπεκρούσθη τοσοῦτον ἀποτελεσματικῶς, ὥστε αἱ μὲν πλεῖστοι τῶν τολ-

μητιῶν ἐκείνων μετὰ τοῦ Ἀγαλλιανοῦ εὗρον τὸν θάνατον ἐν ταῖς κύμασι τῆς Προποντίδος, οἱ δὲ λοιποὶ κακῶς διεσώθησαν καὶ ὁ ἐπίδοξος αὐτοκράτωρ Κοσμάς μετὰ τοῦ ἐτέρου ἀρχηγοῦ τῶν στασιαστῶν Στεφάνου ἐξέπνευσαν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ δημίου¹. Ὁ δ' αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ', θέλων νὰ περικόψῃ καὶ τῶν πάντοτε ἀντιπολιτευομένων καὶ ἀντιδρώντων Παπῶν τὴν δύναμιν, ἀπέσπασε βραδύτερον (τῷ 733) ὁλοτελῶς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησιαστικοῦ θρόνου, ὅπως καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς κάτω Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Κρήτης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰλλυρίας, καὶ ἔταξεν αὐτάς ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἐκκλησία ἀνυψώθη συγχρόνως τότε εἰς αὐτοκέφαλον ἐπισκοπὴν ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως². Τὸ περιστατικὸν τοῦτο τῆς τῶν Ἑλλήνων στάσεως εἶνε λίαν χαρηκτηριστικὸν τῶν τότε ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, διότι δείκνυσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον δὲν ἀπασχολοῦντο ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ὑπὸ ἐπιδρομίων, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰς ἐκέκτηντο δυνάμεις πρὸς ἐξοπλισμὸν ὁλοκλήρου στόλου. Περὶ δὲ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἀναφέρεται μὲν ῥητῶς ἂν καὶ κατὰ πόσον μετέσχον τοῦ κινήματος τούτου, οὐδεὶς ὅμως λόγος ὑπάρχει καὶ νὰ νομίσῃ τις ὅτι μόνη ἡ πόλις αὕτη ἐδυσπράγει τότε τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εὐρωστούσης σχετικῶς.

Ἐτι ὅμως ἀξιοσημειωτοτέρα διὰ τὴν καθ' αὐτὸ Ἑλλάδα ὑπῆρξεν ἡ κυβερνήσις τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου Λέοντος τοῦ Γ', Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρωνύμου (741—775). Κατὰ τὰ ἔτη 746—747 λοιμὸς φοβερὸς ἐκ δυσμῶν προσερχόμενος ἐνέσκηψεν εἰς τὴν χώραν, ὅστις ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς διαδόσεως αὐτοῦ τόπου, τῆς Μονεμβασίας, καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα μέχρι Κωνσταντινουπόλεως διεδροθεῖς, τσαυτὴν προὔξενησε φθοράν εἰς τοὺς κατοίκους, ὥστε δὲν διεσώζετο, εἰμὴ ὅστις ὡς πορρωτάτω τούτων τῶν χωρῶν ἀπέδρα³. Συγχρόνως δ' ἀναγγέλλεται ἡμῖν διὰ πρώτην φοράν ῥητῶς καὶ ὠρισμένως ὅτι Σλάβοι εἰσβαλόντες κατέσχον ὅλην τὴν ἀνοικτὴν χώραν τῆς Ἑλλάδος. Στίφη δηλ. πολλὰ ἐκ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ περὶ τὸν Στρυμόνα ἐγκατεστημένων Σλάβων, οἵτινες

¹ Νικηφόρος Κωνσταντινουπολίτης, σ. 64—65. Θεοφάνης, τόμ. Α', σ. 623. Κεδρηνός, τόμ. Α', σ. 776, ἐκδόσεων Βόννης.

² Πρβ. καὶ Τάσου Νερούτσου Χριστ. Ἀθῆν., ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. Γ', σ. 29.

³ Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 651—653. Κεδρηνός ἐν τόμ. Β', σ. 7—8. Λέων Γραμματικὸς ἐν σ. 184 καὶ Μιχαὴλ Γλυκᾶς ἐν σ. 526 ἐκδ. Βόννης.

κατ' ὀλίγον καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου εἶχον ἐπεκτείνει τὰς κατακτήσεις των, ἐπωφελοῦμενα, φαίνεται, τὴν ἐκ τῆς ἐπιδημίας ἐρήμωσιν τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ τὴν ἐντεῦθεν παράλυσιν τῆς ἐπαγρυπνήσεως τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας, ἀφῆκαν τὰς μέχρι τοῦδε κατοικίαις των καὶ προβάντα μεσημβρινῶς κατέλαβον τὴν σχεδὸν ἔρημον μείνασαν ἀνοικτὴν χώραν τῆς Ἑλλάδος. Τὴν περὶ τούτου εἰδησιν διέσωσεν ἡμῖν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ζ'. ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ περὶ Θεμάτων αὐτοῦ πραγματείᾳ, ἐν οἷς λέγει περὶ Πελοποννήσου ὅτι « Ἐσλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος, ὅτε ὁ » λοιμικὸς θάνατος πᾶσαν ἐδόσκετο τὴν οἰκουμένην, ὀπηνίκα Κωνσταντῖνος ὁ τῆς κοπρίας ἐπώνυμος τὰ σκῆπτρα τῆς τῶν Ῥωμαίων » διεῖπεν ἀρχῆς¹ ». Ὅτι δὲ διὰ τοῦ « ἐσλαβώθη » θέλει νὰ εἴπῃ ὁ αὐτοκράτωρ ἐνταῦθα ὅτι ὑπὸ Σλάβων κατελήφθη καὶ ὅχι ὅτι ἀπλῶς ἐδουλώθη, ὥς τινες ἠθέλησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν λέξιν, εἶνε ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας· διότι ἂν ἡ λέξις ἐσήμαινεν ἐδουλώθη, ὑπὸ τίνων τότε ἐγένετο ἡ δούλωσις; Ἐπειτα δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐπεξηγεῖ τὴν σημασίαν τοῦ ἐσλαβώθη ἀμέσως κατωτέρω, ἐν οἷς διηγεῖται ὅτι Πελοποννήσιός τις ἐπὶ εὐγενείᾳ καυχώμενος ἐσκώφη ἔνεκα τούτου ὑπὸ τοῦ γραμματικοῦ Εὐφημίου διὰ τοῦ ἱαμβείου,

Γαραδοειδῆς ὄψις ἐσλαβωμένη.

ὅπερ ἀναμφιβόλως δὲν ὑπενόει τὴν ἐκ δούλων τοῦ Πελοποννησίου καταγωγὴν, ἀλλὰ τὴν ἐκ Σλάβων, διότι καὶ δὲν ἀπέβλεπε μόνον αὐτὸν προσωπικῶς, ἀλλὰ πάντας τοὺς Πελοποννησίους. Ἰδίως δὲ κατέλαβον διαρκῶς τὰς περὶ τὸν Ταύγετον καὶ ἐν Γορτυνίᾳ χώρας δύο σλαβικαὶ φυλαί, οἱ Μηλίγγοι καὶ οἱ Ἑξερῖται, οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας διέμειναν ἐκεῖ μέχρι τῆς ἐντελοῦς ὑπὸ τοῦ ἐγχωρίου στοιχείου ἀπορροφήσεώς των. Τοῦτο μαρτυρεῖται μὲν καὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν, ἀποδεικνύεται δὲ καὶ ἐκ τῶν μέχρι σήμερον σφῆζεμένων πολλῶν ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις σλαβικῶν ὀνομασιῶν.

Ὁ δ' αὐτοκράτωρ ἦτο κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπησχολημένος ὑπὸ πολέμων κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν περὶ Στρυμόνα ἐναπομεινάντων Σλάβων, ὧν τοὺς τελευταίους καὶ πάλιν κατεπολέμησεν, ὑπέταξε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος εἰς Ἀσίαν μετέφερε. Τούτου ἔνεκα οἱ εἰς

¹ Περὶ Θεμάτων 2, 6, 53. τόμ. Γ'. σ. 53 — 54 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως. Πρβ. καὶ Θεοφάνους σ. 651. ἐκδ. Βόννης.

Ἑλλάδα εἰσβαλόντες ἔμειναν ἀνενόχλητοι ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὴν ἀνοικτὴν χώραν μέχρι τοῦ 783, ὅτε ἡ Ἀθηναία τὴν πατρίδα αὐτοκράτειρα Εἰρήνην, σύζυγος τοῦ διαδεχθέντος τὸν Κοπρώνυμον Λέοντος τοῦ Δ' (775—780) καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἀρχουσα ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς Κωνσταντίνου τοῦ Σ' (780—797) ἢ ὡς μόνη κυρίαρχος (797—802), ἐξαπέστειλε τέλος κατὰ τῶν Σλάβων τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἑλλάδος τὸν πατρίκιον Σταυράκιον, ὅστις καθυπέταξε τοὺς βαρβάρους τούτους καὶ κατέστησεν αὐτοὺς φόρου ὑποτελεῖς, ἀφῆκεν ὅμως ἐν τῇ χώρᾳ.¹ Ἐκ ταύτης τῆς ὑποτελοῦς θέσεώς των ἐδοκίμασαν οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου, ἐνθα φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ πλεῖστοι, ν' ἀνακτῇσωσι τὴν προτέραν ἐλευθερίαν των καὶ ἀποστατήσαντες ἤρξαντο νὰ λεηλατῶσι τὰς τῶν γειτόνων Ἑλλήνων κτήσεις καὶ κατοικίας καὶ τέλος ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, ἔχοντες κατὰ θάλασσαν ἀρωγούς καὶ τοὺς Ἀραβας. Ἡ πόλις ὅμως αὕτη, ἣτις μάντην περιέμεινεν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατηγοῦ ἐκ Κορίνθου καὶ εἶχε περιέλθει εἰς μεγίστην ἀνάγκην δι' ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδείων, τέλος ἐσώθη χάρις εἰς τὸ ἀπελπιστικὸν θάρρος τῶν κατοίκων τῆς, οἵτινες ἐξοδὸν κατὰ τῶν πολιορκητῶν ποιησάμενοι, ἐνίκησαν αὐτοὺς κατὰ κράτος καὶ ὑπεδούλωσαν, ἔχοντες εἰς τοῦτο μέγαν ἀρωγὸν τὸν προστάτην τῆς πόλεως ἅγιον Ἀνδρέαν². Ταῦτα δὲ πάντα συνέβησαν ἐν ἔτει 807 κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Α' (802—811)· διότι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ στόλος τοῦ περιφήμου Καλίου τοῦ τῶν Ἀράβων Ἀαρούν-αλ-Ρασιδ, μνημονεύεται ὅτι ἐπετίθη κατὰ τῶν ἐλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων. Ἐκτοτε δ' οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου, ὀλιγοστεύσαντες καὶ ἀδυνατισθέντες, ἐξηκολοῦθον νὰ ζῶσιν ἐκεῖ διαρκῶς σχεδὸν ἀβλαβεῖς εἰς τοὺς λοιποὺς κατοίκους τῆς χώρας.

Τὸ συμβᾶν τοῦτο τῆς ἀποστασίας καὶ ὑποταγῆς τῶν Σλάβων τῆς Πελοποννήσου ἀναφέρεται καὶ ἐν τινι πατριαρχικῇ ἐπιστολῇ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου τοῦ Β' (1084—1111) πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον Α', τὸν Κομνηνόν, ἐν ᾗ λέγεται ὅτι ἀδίκως ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος ἀφῆρεσε τὸν μητροπολίτην Πατρῶν πολλὰς τῶν

¹ Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 707. Κεδρηγός, ἐν τόμ. Β', σ. 21. Λέων Γραμματικὸς ἐν σ. 191 ἐκδ. Βόννης· πρβ. καὶ Tafel, de Thessalonica... κτλ. σ. 106.

² Κωνσταντῖνος Περφυρογέννητος, πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, κεφ. 49 ἢ τόμ. Γ', σ. 217—220, ἐκδ. Βόννης.

προνομιῶν του, διότι αὐταὶ παρεχωρήθησαν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Πατρῶν ἐξ εὐγνωμοσύνης διὰ τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Α', « Ἐν τῇ καταστροφῇ τῶν Ἀθάρων . . . , ἐπὶ διακοσίαις δεκαοκτώ » χρόνοις ὅλοις κατασχόντων τὴν Πελοπόννησον καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς » ἀρχῆς ἀποτεμεμένων, ὡς μὴδὲ πόδα βχλεῖν δύνασθαι ἐν αὐτῇ » Ῥωμαῖον ἄνδρα, ἐν μιᾷ δὲ ὥρᾳ τούτων μὲν ἀφανισθέντων, τῆς δὲ » χώρας ἀπάσης τοῖς ῥωμαϊκοῖς σκήπτροις ἐπανελθούσης¹ ». Ὅτι τὸ ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐξιστορούμενον συμβᾶν ἐννοεῖται ἐνταῦθα, οὐδεμία ὑφίσταται ἀμφιβολία. ἱστορικῇ ὁμως ἄγνοια καὶ ἐκ θρησκευτικῆς ζήλου προερχομένη ὑπερβολὴ ἐκφράσεως παραμορφῶσι τὴν ἀλήθειαν τοῦ πράγματος· διότι ἀντὶ Σλάβων Ἀθάροι ἀποκαλοῦνται οἱ βάρβαροι πολιερκεταὶ καὶ τούτου ἕνεκα ὑπολογίζεται καὶ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ αὐτῶν διαμονὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰσβολῶν τῶν Ἀθάρων εἰς τὸ κράτος, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἑκτοῦ αἰῶνος. Ὅτι δὲ δὲν εἶνε ἀληθὲς τὸ ἐν τῇ ἐπιστολῇ λεγόμενον, ὅτι ἐπὶ διακόσια δεκαοκτὼ ἔτη οὐδεὶς Ῥωμαῖος, ἤτοι Βυζαντίνος, ἠδύνατο νὰ βῇ ἐπὶ τὸν πόδα ἐπὶ τῆς χώρας, ἐξάγεται ἐκ τε τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, μαρτυροῦσης ὅτι αἱ Πατραι ἦσαν ἐν χερσὶ τῶν Βυζαντίνων, καὶ ἐκ τοῦ Πορφυρογεννήτου λέγοντος ὅτι καὶ ἡ Κόρινθος, ὡς πιθανῶς καὶ πᾶσαι αἱ ὀχυραὶ πόλεις, κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων, πρὸ πάντων δ' ἐκ τῆς εἰδήσεως, ὅτι ὁ Σταυράκιος, ὑπὸ τῆς Εἰρήνης ἐν ἔτει 783 ἐξαποσταλὲς, κατεπολέμησε καὶ καθυπέταξε τοὺς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰσβαλόντας Σλάβους. Ἡ τῆς πατριαρχικῆς λοιπὸν ἐπιστολῆς μαρτυρία οὐδαμῶς ἰσχύει νὰ ἀποδείξῃ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Φαλλμεράιερ, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ χώρα ἐξεσλαβώθη καὶ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐξωντὼθη ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἑκτοῦ μ. Χ. αἰῶνος². Τὸ δὲ μόνον βέβαιον εἶνε ὅτι κατὰ πρῶτον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου, καθ' ὃν χρόνον ὁ φοβερὸς λοιμὸς ἐλυμαίνετο τὴν Ἑλλάδα (746—747), ἀναφέρεται ῥητῶς ἐγκατάστασις τῶν Σλάβων ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐν καταστάσει ὑποτελεῖ καὶ τεταπεινωμένη, ἰδίως μετὰ τὰ συμβάντα τῶν Πατρῶν ἐν ἔτει 807

¹ Ἐκτοτε εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλάβων καὶ τῶν Βουλγάρων

¹ Ἡ ἄνευ χρονολογίας ἐπιστολὴ αὕτη εὐρίσκεται παρὰ J. Leunclavius, *Juris graeco-romani tomi duo*, ἐν Φραγκοφόρτῃ, 1596, σελ. 278—279.

² Fallmerayer, *Geschichte der Halbinsel Morea*, μέρ. Α', σ. 283 ἐπ. ἐκδ. 1830. Τὴν Ἀττικὴν κατ' ἀρχὰς ἐξήρει τῆς γενικῆς καταστροφῆς ὁ ἐλληνοφάγος Ἀποσπασματοδίφης, ἔπειτα ὁμως μετανοήσας ἤλλαξε καὶ περὶ τούτου γνώμην, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

προστίθενται καὶ αἱ τῶν Σαρακηνῶν. Πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἐκλείσθη ἐν ἔτει 817 πεντηκονταετὴς εἰρήνη, ἣτις ἀμφοτέρωθεν αὐστηρῶς σχεδὸν ἐτηρήθη. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς εἰρήνης ἤρξαντο οἱ Βούλγαροι καὶ πάλιν κινούμενοι κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, ἀπεκρούσθησαν ὁμως ἐπανειλημμένως καὶ κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' (842—867), ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 852 καὶ 856 αὐτοπροσώπως ἐκστρατεύσας εἰσέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Βουλγάρων, μέχρις οὗτου ἐν ἔτει 861 ἐδέξαντο τὸν χριστιανισμόν καὶ ὑποσχεθέντες βίον εἰρηνικὸν ἔλαβον πρὸς κατοικίαν καὶ τὴν Ζαγοράν ἐν Θράκῃ ἐντεύθεν τοῦ Αἰμοῦ. Τοὺς Βουλγάρους ἐμιμήθησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ τὰ σλαβικὰ φύλα, ὃ ἐντελής ὁμως προσηλυτισμὸς τῶν βαρβάρων ἀπετελείωσεν ἐπὶ Βασιλείου Α' τοῦ Μακεδόνος (867—886), τοῦ ιδρυτοῦ τῆς δραστηρίας καὶ γενναίας ἐκείνης δυναστείας τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ἣτις ἐκράτησε τὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1056 καὶ ἦτο προωρισμένη ὡς ἀπαλλάξι διὰ παντός τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ ἐκ τῶν Βουλγάρων καὶ Σλάβων κινδύνου. Οἱ Βούλγαροι βασιλεῖς, καὶ χριστιανοὶ γενόμενοι, δὲν ἔπαυσαν ἐπαναλαμβάνοντες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὰς ἐχθροπραξίας, προσάντες ἐνίοτε ἐν ταῖς ἐπιδρομαῖς των μέχρι Νικοπόλεως ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἠπείρῳ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμως πάλιν ἀπεχώρουν εἰς τὰ ἴδια, ἐνικῶντο ἢ ἐπιτηδεύειν ἀπησχολοῦντο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν δι' ἄλλων βαρβάρων, προσκαλουμένων πρὸς τοῦτο ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ἰστρου χωρῶν, Μαγυάρων, Τουρκομάνων, Ρώσων καὶ ἄλλων, μεθ' ὧν κατεσφάζοντο ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ, καὶ οὕτως ἡσύχαζε τὸ κράτος. Ἐκ νέου δὲ πάλιν ἐκινδύνευσε σπουδαίως ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων τὸ βυζαντινὸν κράτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρείου αὐτοκράτορος Ἰωάννου Τσιμισκῆ (969—976) ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Β' (976—1025) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Θ' (976—1028). Ὑπὸ τὸν ἔμπειρον, ἀνδρεῖον καὶ φοβερὸν αὐτῶν ἡγεμόνα Σαμουὴλ ἀναρίθμητα Βουλγάρων στίφη διέδραμον ἐπανειλημμένως λεηλατοῦντα φρικτὰ τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Ἐνῶ ὁ Βασίλειος ἦτο ἀπησχολημένος κατὰ τοῦ ἀποστάτου Βάρδα Σκληροῦ, προέβη ὁ Σαμουὴλ θύων καὶ ἀπολλύων μέχρι Κορίνθου, κυριεύσας καθ' ὅδον πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια, ἐν οἷς καὶ τὴν Λάρισαν¹. Ὅτε δ' ὁ Βασίλειος ἀπαλλαγεῖς τοῦ ἀπο-

¹ Κεδρηγὸς ἐν τόμ. Β', σ. 439 ἐκδ. Βόννης. Εἰς ταύτην τὴν ἐπιδρομὴν πιθανῶς ἀναφέρεται καὶ τὸ ὑπ' ἄντιος σχολιαστοῦ τοῦ Στράβωνος κατὰ τὸν δέκατον

στάτου ἐστράφη ἐν ἔτει 981 ἐπὶ τὴν ὀχυράν τῶν Βουλγάρων πόλιν Σαρδικήν, τὴν μετὰ ταῦτα Σόφιαν, ὃ Σαμουήλ μετακαλέσας ἐκ τῶν μεσημβρινῶν ἐπαρχιῶν τὸν λεηλατοῦντα στρατὸν τοῦ ἐπετέθη κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοπέδου καὶ προὔξηνεν ἀνυπολόγιστον σφαγὴν καὶ φθοράν. Τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα κατεγίνοντο ἐκτοτε ἀδιακόπως ν' ἀπασχολῶσι τοῦλάχιστον τὸν Σαμουήλ ἐν ταῖς βορείοις, ἐπαρχίαις, ἰδίως δὲ κατὰ τὰ ἔτη 990—995 ὑπὸ τὸν Ταρωνίτην ἐν Θεσσαλονίκῃ σταθμεύοντα, κατῴρωνον ἐπὶ πέντε κατὰ συνέχειαν ἔτη ν' ἀναχαιτίζωσι τὴν περαιτέρω πρόοδον τῶν πολεμίων¹. Ἐν ἔτει ὁμῶς 995 ἄπειρα πλήθη Βουλγάρων ἐξεκίνησαν πάλιν πρὸς μεσημβρίαν, ἐλεηλάτησαν ἐκ νέου τὴν Θεσσαλίαν, Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν καὶ διαβάντα τὸν Ἴσθμὸν προέβησαν μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἔνθα διέμειναν δηρὸν τὴν χώραν, μέχρις ὅτου μαθὼν ὁ Σαμουήλ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐξαπέστειλε κατόπιν αὐτοῦ τὸν Νικηφόρον Οὐρανὸν μετὰ στρατοῦ, ἐστράφη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἀπήντησεν αὐτὸν ἐπερχόμενον παρὰ τὸν Σπερχεῖον ποταμὸν, ἕνεκα τῆς μεγάλης πλημμύρας τοῦ ὁποῦ ἠναγκάσθησαν ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι στρατοὶ νὰ στρατοπεδεύσῃσι κατ' ἀντικρὺ ἀλλήλων ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ διέμειναν ἀπρακτοῦντες ἐπὶ τινα χρόνον οἱ στρατοί, ἀλλ' ὁ Οὐρανός, ἐπωφελούμενος σκοτεινὴν τινα νύκτα, διέβη διὰ τινος ἀνακαλυφθέντος βατοῦ μέρους τὸν ποταμὸν καὶ ἐπιτεθεὶς ἐξαπίνης κατὰ τῶν μηδὲν κακὸν προβλεπόντων Βουλγάρων, ἐπήνεγκεν αὐτοῖς τοσοῦτον ὀλοσχερῇ φθοράν, ὥστε ὀλίγιστοι αὐτῶν ἐσώθησαν καὶ αὐτὸς δ' ὁ Σαμουήλ καὶ ὁ υἱός του Ῥωμανὸς μόλις κατῴρωσαν πληγωμένοι νὰ διαφύγῃσι, κρυβέντες μεταξὺ τῶν πτωμάτων καὶ ἐπωφεληθέντες τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα, πλανώμενοι δ' ἀνά τὰ ὄρη διεσώθησαν τελευταῖον εἰς Βουλγαρίαν². Μετὰ τὴν φοβεράν ταύτην ἦτταν καὶ πανωλεθρίαν τῶν Βουλγάρων παρὰ τὸν Σπερχεῖον ἀπηλλάγησαν ὀλοτελῶς αἱ μεσημβριναὶ ἐπαρχίαι ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ τούτου, τὸ δὲ θέατρον τοῦ πολέμου, διαιρέσαντος μέχρι τοῦ 1018, περιωρίσθη εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν, μέχρις ὅτου ὁ σιδηροῦς τοῦ Βασιλείου βραχίον ἐθραυσε διὰ παντός

αἰῶνα γραφέν, «Καὶ νῦν δὲ πᾶσαν Ἡπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίαν Σκυθαὶ Σλάβοι νέμονται.» Πρβ. Στράβ. βιβλ. 7, σελ. 125 ἐκδ. Ἀμστελδοάμου τοῦ 1707. καὶ βιβλ. 8, σ. 126.

¹ Κεδρηνός ἐν τόμ. Β', σ. 497, ἐκδ. Βόννης.

² Κεδρηνός ἐν τόμ. Β', σ. 450, ἐκδ. Βόννης.

κατὰ τὸ Κοσσυφοπέδιον τὴν τῶν Βουλγάρων δύναμιν καὶ ἔπαυσε πλέον ὁ μέγας ἐκ τούτων κίνδυνος, διὸ Βουλγαροκτόνος ὁ αὐτοκράτωρ εὖτος ἐκλήθη. Οἱ Βούλγαροι ἐπανεστάτησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν Πέτρον Δε-
 λεάνον ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Δ' . (1034—1041) ἐν ἔτει 1040 καὶ προέ-
 βησαν νικηφόροι μέχρι Θηβῶν, ταχέως ὅμως ὑπετάγησαν ἐκ νέου, ἑτέρα
 δὲ τις ἀπόπειρα αὐτῶν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς
 βοήθειας καὶ τῶν Σέρβων ἐν ἔτει 1075 ἀπέτυχεν ἐπίσης αἰκτῶς. Οὕτω
 δ' ἔπαυσαν ὀριστικῶς τὰ ἐκ τῶν βαρβάρων τούτων δεινὰ τοῦ κράτους.

Ἀλλὰ τὸ πολυπαθὲς ἀνατολικὸν ἢ ἑλληνικὸν κράτος δὲν εἶχε ν' ἀμύ-
 νηται μόνον κατὰ τῶν ἐκ τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως κινδύνων. Καὶ ἡ
 Ἀνατολὴ ἐνωρὶς ἤδη εἶχεν ἀναλάβει κατ' αὐτοῦ μέγαν ἐξεντώσεως
 ἀγῶνα. Τοὺς φοβεροὺς καὶ ἀηττήτους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους πολε-
 μίους Πάρθους διεδέχθησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος οἱ ὑπὸ
 τοὺς Σασσανίδας ἀναζωογονηθέντες Πέρσαι, οἵτινες ἐπὶ μακρὸν ἐπολέ-
 μουν τὸν χριστιανισμόν καὶ τὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κράτος, ἰδίως
 δ' ὑπὸ τὸν μέγαν αὐτῶν βασιλέα Χοσρόην Α' , τὸν Νουσιρβάν, ἐπὶ Ίου-
 στινιανοῦ, μέχρις ὅτου ὁ Ἡράκλειος ἔθραυσε τὴν δύναμιν αὐτῶν κατὰ
 τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος. Τότε ὅμως ἀνεφάνη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὁ
 Μωάμεθ καὶ ὁ ἰσλαμισμός, οἱ δ' ὑπ' αὐτοῦ προσηλυτισθέντες καὶ ἐμπνευ-
 σθέντες Ἀραβες ἢ Σαρακηνοὶ ἀντικατέστησαν τοὺς Πέρσας ἐν τῷ κατὰ
 τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀγῶνι, τολ-
 μηροὶ δὲ προβαίνοντες οὐ μόνον πολλὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας κατέ-
 λαβον, μέχρι καὶ τῆς Ἰσπανίας ἐκταθέντες, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν
 Κωνσταντινούπολιν ἐπανειλημμένως ἐπολιόρκησαν. Ἀφ' ὅτου δ' ἐν
 ἔτει 823 ἐξ Αἰγυπτου ὁρμώμενοι κατέλαβον τὴν Κρήτην, μέχρι τῆς
 ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ κατὰ τὰ ἔτη 960—961 γενομένης ἀνακτῆ-
 σεως τῆς νήσου ταύτης, δὲν ἔπαυσαν ἐπιχειροῦντες ἀλλεπαλλήλους φο-
 βερὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις εἰς τὰ ἑλληνικὰ
 παράλια καὶ τὰς νήσους. Ἐν ἔτει 880 ἐπετίθησαν κατὰ τῆς Χαλκί-
 δος, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλης τῶν ζημίας· τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος
 ἐξέπλευσαν κατὰ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ εἶχον
 ἤδη προβῆ μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὅτε ὁ ἐν
 Κεγχρεαῖς σταθμεύων αὐτοκρατορικός ναύαρχος Νικήτας Ὁρώφας,
 μεταβιβάσας διὰ νυκτὸς τὰ πλοῖα ὑπὲρ τὸν Ἰσθμὸν εἰς τὸν Κορινθια-
 κὸν κόλπον, ἐπετίθη ἀπροσδοκῆτως καὶ κατέστρεψεν αὐτοὺς κατὰ κρά-
 τος, συλλαβὼν αἰχμάλωτον καὶ τὸν ἐξωμότην ἀρχηγόν των Φώτιον,

τὰ δὲ λείψανα τοῦ ληστρικοῦ ἐκείνου στόλου διασκιεῖσας κατεδίωξε μέχρις Ἀφρικῆς. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 904 ἕτερος ἐξωμότης, ὁ Τριπολίτης Λέων, ὤρμησε κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπολιόρησεν αὐτήν καὶ ἐλὼν κατέσφαζεν ἡβηδὸν τοὺς πολίτας ἀποκομίσας καὶ ἀνυπολόγιστον λείαν. Ἐπανελήφθησαν δ' αἱ τῶν Σαρακηνῶν ἐπιδρομαὶ ἐπὶ τὰ ἑλληνικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης, ἣν μετεχειρίζοντο ὡς ὁρμητήριον, ἐνόσω κατεῖχον αὐτήν, νῦν ὅμως αἱ ἐπιδρομαὶ, κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα, ὠρμῶντο ἐκ Σικελίας, πᾶσαι δ' ἀπεκρούσθησαν ἐπιτυχῶς¹.

Ἄλλ' ἐνῶ ἀπεκρούετο ὁ ἐκ Σικελίας καὶ ἐκ τῶν Σαρακηνῶν κίνδυνος, ταυτοχρόνως περίπου, κατὰ τὰ ἔτη 1026—1028, εἰσέβαλεν εἰς τὰς βορείους τοῦ Κράτους ἐπαρχίας καὶ τὴν παλαιὰν Βουλγαρίαν ἐκ τῶν ἐκεῖθεν τοῦ Ἰστροῦ προερχομένη ἐτέρα ἀσιατικὴ φυλὴ, οἱ Πετσελέγοι. Οὗτοι ἐπανέλαβον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1035 καὶ 1036, καθ' ὃν χρόνον οἱ Σαρακηνοὶ ἐδῆρυν τὰς Κυκλάδας, οἱ δὲ Βούλγαροι εἶχον ἀποστατήσαι ὑπὸ τὸν Πέτρον Δελεάνον, καὶ προέβησαν λεηλατοῦντες μέχρι τῶν μεσημβρινωτέρων τῆς Μακεδονίας. Καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου Γ' δὲ τοῦ Μονομάχου (1042 — 1055) ἐπανέλαβον οἱ Πετσελέγοι τὰς ἐπιδρομὰς τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1048, 1050 καὶ 1051, ὡς καὶ ἀργότερα στίφη τινὰ αὐτῶν περιέτρεξαν δηρὸντα τὰς βορείους ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, Ἡ δὲ ἐντεῦθεν τῶν Θερμοπυλῶν Ἑλλάς ὑπὸ τούτων μὲν ἔμεινεν ἀνέπαφος, ὑπέφερεν ὅμως ὑπὸ ἄλλων βαρβάρων τουρκομανικῆς ἐπίσης καταγωγῆς καὶ συγγενῶν τῶν Πετσελέγων, ὑπὸ τῶν Οὐζῶν. Οὗτοι ἐκδιωχθέντες ἐκ Ῥωσσίας, ὅπου ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπῆρξαν τὸ φόβητρον τῆς χώρας, προέβησαν δυτικο-μεσημβρινὰ πρὸς τὸν Δούναβιν καὶ διαβάντες τὸν ποταμὸν τοῦτον ἐπὶ ἀπειρῶν λέμβων περὶ τὰς 600,000 κατὰ τὸ ἔτος 1065, ἐπὶ Κωνσταντίνου ΙΑ' τοῦ Δούκα (1055 — 1067), διεδραμον λεηλατοῦντες τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος². Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ὅμως αὐτῶν ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης πρὸς τὰ βορειότερα τοῦ κράτους κατελήφθησαν ὑπὸ τοσούτου δριμύος χειμῶνος, ὥστε οὐ μόνον τὴν ἄπειρον λείαν τῶν ἡναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν, ὅπως σωθῶσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια σκεύη καὶ καταφυγόντες πέραν τῆς Ῥο-

¹ Ἴδε Κεδρηνὸν ἐν τόμ. Β', σ. 497—594. Γλυκᾶν ἐν σ. 594. ἐκδ. Βόννης.

² Μιχαήλ Ἀτταλιώτης ἐν Ἱστορ. σ. 83.

δόπης καὶ τοῦ Αἰμου ἀνὰ τὴν Θράκην καὶ Βουλγαρίαν, περιέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων καὶ Πετσελέγων, ὑφ' ὧν ὀλοτελῶς καὶ ἀνευ ἔχρους κατεστράφησαν. Οὕτω δ' ἔπαυσαν τέλος πάντων αἱ ἐπιδρομαὶ ἰσλαμικῶν φυλῶν κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀντὶ ὅμως τῶν ἐκ διαφορῶν διευθύνσεων καὶ ὁρμητηρίων ἐπιπιπτόντων ἰσλαμικῶν πολεμίων ἀνεφάνησαν νῦν ἄλλοι ἐκ δυσμῶν, τέκνα τοῦ Βορρά, οἵτινες διὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν τύχην ἦσαν μείζονος σπουδαιότητος καὶ διαρκεστερῶν συνεπειῶν ἢ πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἐπιδρομαί, διότι ἐχρησίμευσαν ὡς πρόδρομος τῆς φραγκοκρατίας. Οἱ νέοι οὗτοι ἐπιδρομεῖς καὶ πολέμιοι ἦσαν οἱ ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης Ἀρκτου κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα εἰς Ἱταλίαν καταβάντες καὶ περὶ τὰ μέσα αὐτοῦ ιδρύσαντες αὐτοί, ἐν Ἀπουλίᾳ, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας καὶ τῶν τοπικῶν δυναστειῶν ἴδιον ἀνεξάρτητον κράτος, μεγάλην ἐν Ἱταλίᾳ ἐξασκοῦν ἐπιρροήν, τουτέστιν οἱ Νορμαννοὶ ἢ Νορμανδοί¹, ὧν ἕτερος κλάδος κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους εἶχε καταλάβει τὴν Ἀγγλίαν. Ὁ ιδρυτὴς τοῦ ἰταλικοῦ τούτου κράτους Ῥοβέρτος Γυϊσκάρδος, καίπερ ὧν πολέμιος τῶν κατεχόντων εἰσέτι πόλεις τινὰς ἐν Ἱταλίᾳ Βυζαντινῶν, οὐχ ἤττον, ὅτε ἀνέβη τὸν βυζαντινὸν θρόνον Μιχαὴλ Ζ' ὁ Παραπινάκης (1071 — 1078), ἦλθε πρὸς αὐτὸν εἰς διαπραγματεύσεις φιλικὰς, αἵτινες ὡς ἀποτέλεσμα εἶχον τὴν ἀμοιβαίαν ἐκατέρωθεν ὑπόσχεσιν γάμου μεταξὺ τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Γυϊσκάρδου². Ὅτε δ' ὁ Μιχαὴλ μετὰ ἐπταετῇ ἀρχὴν καθρέθη τοῦ θρόνου καὶ ἐκλείσθη εἰς μονὴν τινα, ὁ Γυϊσκάρδος ἠθέλησε νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην, ὅπως θέσῃ τὸν πόδα ἐπὶ τῶν ἀπροφυλάκτων δυτικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, Προέτρεψε λοιπὸν μοναχόν τινα νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν ἐν Σαλέρνῳ αὐλὴν του ὡς ὁ ἐκθρονισθεὶς Μιχαὴλ, ἵνα διὰ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν δεινῶν του κινήσῃ τὴν συμπάθειαν τῶν Νορμαννῶν καὶ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτῶν πρὸς τὴν ἐκ νέου εἰς τὸν θρόνον ἀποκατάστασίν του, τὸ δὲ σχέδιόν του τοῦτο ἐπέτυχε πληρέστατα. Διότι ἡ ἀντιζήλια καὶ ἀντιπάθεια, ἥτις ἐπεκράτει μεταξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἥδη ἀπὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβιβάσεως τῆς ἐδρας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀπὸ

¹ Περὶ τῆς καταγωγῆς, τῆς ἐν Ἱταλίᾳ ἐγκαταστάσεως καὶ περὶ τῶν περαιτέρω τύχων τῶν Νορμανδῶν ἴδε Γίββωνος *Decline and Fall...* κτλ. κ. 56.

² Ἄννα Κομνηνὴ ἐν Ἀλεξιάδῃ βιβλ. 1, 13 ἐπ.

τῆς εἰς πατριαρχικὸν θρόνον ἀνυψώσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἥτις εἰς συχνὰς ἐρίδας ἔδωκεν ἀφορμὴν, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διὰ τῆς ἐν ἔτει 1057 ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου εἶχε καταλήξει εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα, τὸ εἰς ἄκρον ὑπεκκαῦσαν τὰ πάθη καὶ ἐξεγείραν τὸ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς μῖσος τῶν Δυτικῶν, τοῦτο δὲ διηνεκῶς καὶ ἐπιτηδείως ὑπεκίνουν καὶ ὑπεδαύλιζον καὶ οἱ Πάπαι. Ὅθεν ὁ Γυῖσκάρδος, ἐπωφελούμενος τὴν εὐνοϊκὴν τοῦ λαοῦ γνώμην, ἐπεχείρησε μακροὺς ἐξοπλισμούς ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη πρὸς ἀποβίβασιν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Ἐν ἔτει δὲ 1080 συνηθροίσθη ὁλόκληρος ὁ στρατὸς αὐτοῦ, ἔχων ὡς πυρῆνα 1300 ἐκλεκτοὺς Νορμαννοὺς ἱππότες, εἰς τὸν μεσημβρινώτατον τῆς Ἰταλίας λιμένα Ὀτράντον καὶ ἐπὶ 150 πλοίων ἐπεχείρησε τὸν διάπλουν. Κατ' ἀρχὰς ἐσκόπει ὁ Γυῖσκάρδος νὰ τραπῇ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἔτος εἶχε προχωρήσει καὶ ὁ καιρὸς ἦτο ἥκιστα εὐνοϊκὸς διὰ μακρὸν πλοῦν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν πλησιέστερον κειμένων βορειοδυτικῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ νέος τοῦ Βυζαντίου αὐτοκράτωρ, ὁ βέκτης Ἀλέξιος Κομνηνὸς (1081—1118), μαθὼν τὰ σχέδια τοῦ Γυῖσκάρδου ἐξαπέστειλεν ὡς τάχιστα εἰς Δυρράχιον (Ἐπίδαμνον) τὸν ἐπιστήθιον αὐτοῦ φίλον Γεώργιον Παλαιολόγον πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ὀχυρωμάτων τῆς δυσαλώτου ἐκείνης πόλεως καὶ ὑπεράσπισιν τῆς περικύκλου χώρας κατὰ τῶν Νορμαννῶν. Πρὶν ὅμως προλάβῃ ὁ Παλαιολόγος νὰ ὀχυρώσῃ καλῶς τὴν χώραν, ἐν μέρει τοῦ Νορμαννικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Γυῖσκάρδου Βοημούνδον ἀπεβιβάσθη καὶ ἐκυρίευσεν τὸν πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Δυρραχίου κείμενον παράλιον Αὐλών. Ὁ δ' ἕτερος τῶν Νορμαννῶν στρατὸς καὶ στόλος ὑπὸ τὸν Γυῖσκάρδον αὐτόν, εἰ καὶ ἔπαθε κατὰ τὸν διάπλουν δεινοτάτην τρικυμίαν, ἐξ ἧς μόλις διεσώθη ὁ Γυῖσκάρδος μετὰ μέρους τοῦ ὑπ' αὐτόν στρατοῦ, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν καὶ ἔφθασεν ἐνώπιον τοῦ Δυρραχίου.

Ἐκεῖ ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ στόλου του οἱ μετὰ τοῦ Ἀλεξίου ἀντί πολλῶν ἐν τῇ κρᾷ προνομιῶν συμμαχήσαντες Ἑνετοὶ καὶ κατέστρεψαν αὐτὸν ὀλοτελῶς σχεδόν, ὅθεν ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς Νορμαννοῖς μεγάλη ἔλλειψις ἐπιτηδείων προκαλέσασα νόσους δεινὰς, ὑφ' ὧν ἀνηρπάγησαν ἐν μικρῷ χρόνῳ διαστήματι πλέον τῶν 10,000 ἀνδρῶν καὶ 500 ἱππότες. Ἐν τούτοις ὁ τολμηρὸς ἐκεῖνος τυχοδιώκτης δὲν ἀπεδειλίχασεν, ἀλλ' ἐξηκολούθησε πολιορκίαν τὸ Δυρράχιον καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ συνάψῃ μάχην πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου ὁδηγούμενον ἐπικουρικὸν βυζαν-

τινὸν στρατὸν ἐξ 70,000, ὃν κατὰ κράτος ἐνίκησε καὶ διεσκόρπισε, μετ' ὀλίγον δ' ἐγένετο κύριος καὶ τοῦ ὀχυροῦ Δυρραχίου. Ἐντεῦθεν τότε ὁρμώμενος ἐπεχείρησε ἐκστρατείας πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν, ἐκυρίευσε τὴν ὀχυρὰν Καστορίαν, εἰς ἣν μετέφερε τὸ κέντρον τῆς δυνάμεώς του, καὶ ἤδη ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅτε ἡ εἰδήσις, ὅτι οἱ Γερμανοὶ ὑπὸ τὸν πολέμιον τῷ Πάπᾳ αὐτοκράτορα αὐτῶν Ἐρρίκον τὸν Δ' εἰσέβαλλον εἰς Ἰταλίαν, ἡνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ αἰκάδε, ἀφοῦ ἀνέθηκεν εἰς τὸν υἱὸν Βοημοῦνδον τὴν ἐξακολουθήσιν τῶν κατακτήσεων. Οὗτος προσέβη τῷ ὄντι περαιτέρω, κατέλαβε τὰ Ἰωάννινα, τὰ Τρίγκαλα καὶ πλῆθος μικροτέρων πόλεων καὶ ἤδη κατεγίνετο περὶ τὴν ἐκπολιόρκησιν καὶ τῆς ὀχυρᾶς Λαρίσης, ὅτε οἱ πλείστοι τῶν ἱπποτῶν του δεκασθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου ἐγκατέλιπον αὐτόν, ὥστε ἡναγκάσθη νὰ καταφύγῃ μετὰ τῶν ὀλίγων πιστῶν πρὸς τὸν πατέρα του εἰς Σαλέρνον, αἱ δὲ κτήσεις αὐτῶν πᾶσαι περιήλθον πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ γέρον Ῥοβέρτος ὤμοσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ υἱοῦ καὶ ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 1084—1085 ἑτέρως ἐκστρατείας, ἕνεκα ὅμως τοῦ βυζαντινοῦ καὶ ἐνετικοῦ στόλου αἱ ἐκστρατεῖαι αὗται, εἰ καὶ δὲν ἔμειναν ὀλοτελῶς ἄνευ ἀποτελέσματος, καθόλου ὅμως ἀπέτυχον.

Ὁ τὸν Ῥοβέρτον διαδεχθεὶς υἱὸς του Ῥογέρος δ' Α', βασιλεὺς τῆς Σικελίας, τεσσαράκοντα περίπου μετὰ ταῦτα ἔτη ἐζήτησε πάλιν διὰ πρεσβείας παρὰ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ (1118 ἕως 1143) μίαν ἡγεμονόπαιδα ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας διὰ τὸν υἱόν του, αἱ διαπραγματεύσεις ὅμως καὶ τότε ἀπέτυχον καὶ ἐτελείωσαν διὰ κηρύξεως πολέμου μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τοῦ Ῥογέρου. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐξώρμησεν ἐν ἔτει 1146 πρὸς μεσημβρίαν, κατέλαβε τὴν νῆσον Κέρκυραν, Κορυφῶ τότε καλουμένην, κατὰ πρόσκλησιν καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν διοικητῶν καταπιεζομένων κατοίκων, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, προσέβαλε τὴν Μονεμβασίαν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη γενναίως, εἶτα ἐπιστρέφων ἀπεβιβάσθη εἰς πολλὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου, τῆς Αἰτωλίας, καὶ Ἀκαρνανίας, εἰσέπλευσε τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀπεβιβάσθεις προσέβη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐκυρίευσε τὰς Θήβας, τὴν Κόρινθον, κατὰ τινὰς δὲ καὶ τὰς Ἀθήνας¹. Ἐκ τῶν πόλεων τούτων συνέλεξεν

¹ Τὸν πόλεμον τοῦτον περιγράφει ὁ Ἰωάννης Κίνναμος. Πρβ. καὶ Νικήταν

ἀπειρον λείαν ἐν ἡ «χρυσοῦφεις ὀθόνας», καὶ ἀποχωρῶν συμπαρέλαβε πολλοὺς ἄνδρας καὶ γυναῖκας μεταξουργούς, «τὴν ἰστουργικὴν κομψότητα καλῶς ἐπισταμένους¹,» ἐξ ὧν βυζαντινὰ καὶ ἐνετικὰ πλοῖα ἀφῆρσαν αὐτὸν καθ' ὁδὸν 15, τοὺς λοιποὺς ὅμως μετὰ τῆς ἄλλης λείας μετεκόμισεν εἰς Σικελίαν, ἐνθα μετεφυτεύθη ἔκτοτε καὶ ἡ σπυροτροφία καὶ μεταξουργία, ἐνῷ ἀφ' ὅτου ἐπὶ 'Τουστινιανοῦ ἐγένετο αὕτη γνωστὴ ἐκ Κίνας εἰς Εὐρώπην μέχρι τῆς εἰσβολῆς ταύτης τοῦ 'Ρογέρου ἡ τόσον ἐπικερδῆς μεταξουργία ἦτο μονοπώλιον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἤκμαζε δ' ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος οὐ μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ καὶ ἐν 'Ελλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Θήβαις². Ὁ πόλεμος μετὰξὺ 'Ρογέρου καὶ Βυζαντινῶν ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1156, ὅτε ἐκλείσθη τέλος πάντων ἡ εἰρήνη, δι' ἧς ὁ 'Ρογέρος ἀπέδωκε τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους πάντας, ἐκτὸς τῶν μεταξουργῶν, καὶ οὕτως ἔπαυσαν καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ αὐταί, αἱ τελευταῖαι κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν διευθυνόμεναι ξενικαὶ ἐπιδρομαὶ πρὸς τῆς ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς φραγκοκρατίας ἐν 'Ελλάδι καὶ τῇ λοιπῇ 'Ανατολῇ.

Τὸ δὲ βυζαντινὸν κράτος, ἀπαλλαγὴν ἤδη τῶν ἐκ δυσμῶν καὶ βορρᾶ κινδύνων, ἔστρεψε τὰ βλέμματά του καὶ πρὸς τὴν Μ. 'Ασίαν, ἣν κατὰ μέγα μέρος εἶχον καταλάβει οἱ Σελτσουκίδαι Τοῦρκοι, οἱ ἰδρύσαντες αὐτόθι κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα τὸ μέγα καὶ ἰσχυρὸν αὐτῶν κράτος, τὸ ἀντικαταστήσαν τὸς Ἀραβας ἐν τῷ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ἀγῶνι. Πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν χωρῶν τούτων τῆς 'Ασίας καὶ ἰδίως τῆς 'Αγίας Γῆς, ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν Μωαμεθανῶν ἐγένοντο καὶ αἱ τοσοῦτων συνε-

Χωνιάτην, 2, 8 ἐπ. Κυρίως ὁ Γερμανὸς ἱστορικός 'Οθων Freysing (De rebus gestis Friderici I, βιβλ. Α', κεφ. 33, παρὰ Muratori, Scriptores rerum italicarum, VI, σ. 668) ἀναφέρει καὶ τὰς 'Αθήνας μετὰξὺ τῶν ὑπὸ 'Ρογέρου ἀλωθεισῶν πόλεων ἐν οἷς λέγει: «Inde ad interiora Gaeciae progressi, »Corinthum, Thebas, Athenas, antiqua nobilitate celebres, expugnabant, ac maxima ibidem praeda direpta, opifices etiam, qui »sericos pannos texere solent, captivos deducerant». Ὁ Γίββων μετ' ἄλλων παραδέχεται ὡς ἀληθῆ τὴν μαρτυρίαν ταύτην. ὁ Zinkeisen ὅμως (Geschichte Griechenlands, μέρ. Α', σ. 835) καὶ ἄλλοι ὅχι. Πρβ. καὶ Annal. Palidenses M. Germ. 16, 83, ὅπου ἐπίσης ἀναφέρονται ὡς δηλωθεῖσαι καὶ αἱ 'Αθήναι.

¹ Πρβ. Νικήτα Χωνιάτ. 1, σ. 99 ἐκδ. Βόννης.

² Πρβ. Pariset, Histoire de la soie, τόμ. Β' σ. 19, 64.

πειῶν διὰ τε τὸ βυζαντινὸν κράτος ὁλόκληρον καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας μερικώτερον πρόξενον σταυροφορίαι. Ἀλλὰ πρὶν ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς κρίσεως ταύτης ἐποχῆς, ἐπανέλθωμεν νῦν εἰδικώτερον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων καθ' ὅλον τὸ μέγα τοῦτο καὶ πλήρες δεινῶν περιπέτειων χρονικὸν διάστημα ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' μέχρι φραγκοκρατίας καὶ ἴδωμεν κατὰ πόσον τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα τῆς ἐποχῆς ταύτης γεγονότα ἐπηρέασαν ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἀπομάχου πόλεως.

Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε συντόμως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μόνων θετικῶν μαρτυριῶν εἰρημένα, βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀττικὴν βεβαίως ἐγένοντο πολλάκις κατὰ τὸ πλήρες τοιούτων ἑπτακοσιετὲς περίπου χρονικὸν διάστημα ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' μέχρι φραγκοκρατίας, ὡς τινες διήρκεσαν καὶ ἔτη πολλά, τῶν βαρβάρων ἐν τῇ χώρᾳ διαμεινάντων καὶ λεηλατησάντων αὐτήν. Τελευταῖον ὅμως ῥητῶς μαρτυρεῖται ὅτι πάντες οἱ βαρβαροὶ ἐπιδρομαῖς ἢ ἐξωντὼθησαν ἢ μετακίσθησαν ἢ, ἐντελῶς ὑποταγέντες, ἐντὸς τοῦ κράτους, καὶ ὠφισμένως ἐν ταῖς βορείαις ἐπαρχίαις, ἐγκατοικίσθησαν, οὐδεμία δὲ μαρτυρία ὑπάρχει ὅτι οἱ βάρβαροὶ ἐπιδρομαῖς, ἐξολοθρεύσαντες τοὺς Ἕλληνας κατοίκους, ἔμειναν μόνοι καὶ ἀκώλυτοι τῆς ἑλληνικῆς χώρας κύριοι, ὡς ὁ Φαλλμεράνερ διετάθη. Τὰ ῥητῶς μεμαρτυρημένα καὶ μόνα πιστευτὰ καὶ βέβαια γεγονότα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας εἶνε:

1ον) Ὅτι κατὰ Ἰωάννην τὸν Ἐφέσου καὶ τὸν Μένανδρον οἱ Σλάβοι διέδραμον ἐν ἔτει 577 ἢ 578 τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἐκράτησαν αὐτὰς ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν λεηλατούντων καὶ δηρῶντες τὴν ἀπροφύλακτον χώραν μέχρι τοῦ 584, ὅτε ὁ Ἰωάννης ἔγραφε, καὶ ἐπέκεινα, ἕως ὅτου ἐπανακάμφαντες οἱ βυζαντινοὶ στρατοὶ ἐκ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ κατὰ Περσῶν πολέμου κατεπολέμησαν αὐτοὺς, ἀφ' οὗ προηγουμένως οἱ ὡς ἐπικουροὶ κατ' αὐτῶν κληθέντες Ἀῶοι εἶχον νικήσει καὶ ὑποτάξει μέγα αὐτῶν μέρος. Οἱ ἐναπολειφθέντες τῶν Σλάβων διέμενον ἐν ταῖς βορείαις τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, καὶ μάλιστα πέραν τῶν ὁρίων αὐτοῦ, ὅθεν εἰσέβαλον ἐπανειλημμένως μόνοι τε καὶ μετὰ τῶν ὑποταγέων αὐτῶν Ἀῶων εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας μέχρι Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ ἔτη 583, 584, 586 καὶ 588 ἢ 589 κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Εὐάγγριος ἀναφέρει ἐπὶ τῆς περιπτώσεως ταύτης καὶ τὴν Ἑλλάδα ὡς παθοῦσαν, ἀλλ' ἢ εἰδήσεις αὐ-

τοῦ εἶνε ἀνακριβῆς καὶ ἀσαφής. Οἱ Ἀθῆροι καὶ Σλάβοι ἐπανελάθον τῆς ἐπιδρομᾶς των καὶ κατὰ τὰ ἔτη 591—619, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς βορείους τοῦ κράτους ἐπαρχίας καὶ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἕως οὗτος τέλος οἱ Ἀθῆροι ὑποχωροῦσι καὶ ἐξαφανίζονται ἀπέναντι τῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατ' αὐτῶν προσκληθέντων Βουλγάρων, ἐνῶ διὰ φοροὶ σλαβικαὶ φυλαὶ κατοικίζονται ἐπὶ Ἡρακλείου (610—641) ἐν διαφόροις ἡρηνωμέναις τοῦ κράτους χώραις, καὶ ὠρισμένως ἐν ταῖς βορειοδυτικαῖς ἐπαρχίαις καὶ ἐν τῇ περὶ τὸν Στρυμόνα χώρᾳ.

2ον) Ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀπὸ συμμάχων εἰς πολεμίους μεταβληθέντες εἰσέβαλον εἰς τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας καὶ ἵδρυσαν τελευταῖον ἴδιον κράτος ἐν τῇ χώρᾳ τῇ ἀπ' αὐτῶν Βουλγαρίᾳ κληθεῖσα καὶ ὅτι ἐξέτειναν τὰς κτήσεις των μέχρι τῆς βορείου Μακεδονίας, ἐλθόντες εἰς συνάφειαν καὶ συμμαχίαν καὶ πρὸς τοὺς περὶ τὸν Στρυμόνα ἀποκατεστημένους Σλάβους. Οὗτοι θελήσαντες νὰ ἐπεκτείνωσι διὰ τῆς βίαις τὰς ἐν Μακεδονίᾳ κτήσεις των, καταπολεμοῦνται καὶ ὑποτάσσονται ὑπὸ Κωνσταντοῦ τοῦ Β' ἐν ἔτει 657. Ἐκ τούτων ἐκαλεῖτο καὶ ἡ περὶ τὸν Στρυμόνα χώρα ἢ ἐν Μακεδονίᾳ Σκλαβηνία ἢ Σκλαβινία. Μέχρι τοῦδε λοιπὸν εὐδεμῖα εἶδησις περὶ ἐγκαταστάσεως Σλάβων ἢ ἄλλων βαρβάρων μεσημερινώτερον τῆς Θεσσαλονίκης.

3ον) Οἱ περὶ τὸν Στρυμόνα Σλάβοι, βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ Βουλγάρων, ἐπετέθησαν ἐπανειλημμένως κατὰ τὰ ἔτη 675—681 κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος, καὶ διαδραμόντες ἐλεηλάτησαν διὰ θαλάσσης τὰ ἐλληνικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους μέχρι τῆς Προποντίδος κατὰ τὰ ἔτη 675 καὶ 687. Ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπησχολημένος ἀπὸ μὲν τοῦ ἔτους 674 ἕως τοῦ 678 ὑπὸ Ἀράβων, ἀπὸ δὲ τοῦ 679 καὶ ἐξῆς ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, πολιорκησάντων ἀμφοτέρων ἐπανειλημμένως τὴν πρωτεύουσάν. Ἐν ἔτει 679 οἱ Βούλγαροι ἐκήρυξαν ἀνεξάρτητον τὸ κράτος των. Τελευταῖον ὅμως οἱ κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμοι ἐτελείωσαν καὶ οἱ ἐν Μακεδονίᾳ Σλάβοι προσβληθέντες ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐταπεινώθησαν καὶ ὑπετάγησαν ἐκ νέου κατὰ τὸ ἔτος 688.

Ἡ Ἑλλάς ἐν τούτοις ἐξηκολούθει κατοικουμένη ὑπὸ Ἑλλήνων, οἵτινες οὕτως ἠὺ πόρουν καὶ ἰσχυον, ὥστε ἐν ἔτει 727, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Γ', ἐπαναστατήσαντες ἕνεκα τῶν ἀπαγορευουσῶν τὴν εἰκονολατρείαν διαταγῶν τοῦ βασιλέως ἐκείνου, συνήγειραν ἴδιον στόλον μετὰ τῶν νησιωτῶν καὶ ἐξεστράτευσαν εὐθὺς ἐπὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἢ ἐπι-

χείρησις ὅμως αὕτη ἀπέβη πρὸς μεγάλην βλάβην τῶν ἀποστατῶν,

4ον) Ὅτι συνεπίεξε τῆς κατὰ τὰ ἔτη 746—747 ἐπελθούσης ἐρημώσεως μεγάλου μέρους τῆς ἐλληνικῆς χώρας ὑπὸ τῆς λοιμώδους νόσου, οἱ ἐν Μακεδονίᾳ Σλάβοι, οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ εἶχον προβῆ μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, μετηνάστευσαν κατὰ στίφη τῷ 750 εἰς τὰς διαφόρους τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐπαρχίας καὶ κατέλαβον τὴν ἀνοικτὴν χώραν, δύο δὲ φυλαὶ αὐτῶν, οἱ Μηλίγγι καὶ οἱ Ἐξερῖται, ἐγκαταστάθησαν ὀριστικῶς περὶ τὸν Ταύγετον καὶ ἐν Γορτυνίᾳ, αἱ πόλεις ὅμως διέμειναν καὶ τότε ἐν χερσὶ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων καὶ ἦσαν εἰς θέσιν ἕνεκα τῆς ἐν αὐταῖς συσσωρεύσεως πολλῶν προσφύγων ἐκ τῶν χωρίων νὰ πέμψωσιν ἐν ἔτει 755 μετοίκους εἰς τὴν στερουμένην ἐπαρχίαν κατοίκων Κωνσταντινουπόλεως¹. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ ἐν Μακεδονίᾳ ἐναπομείναντες Σλάβοι ἐπετίθησαν ἐκ νέου κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 758, ἀλλὰ καὶ τότε ματαίως. Οἱ Σλάβοι ἐξ αὐτῶν καὶ πάλιν ἐταπεινώθησαν καὶ ὑπετάγησαν. Οἱ δ' ἐν Θεσσαλίᾳ, Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ κατεπολεμήθησαν καὶ καθυπετάγησαν κατὰ τὸ ἔτος 783 ὑπὸ τοῦ πατρικίου Σταυρακίου, ὃν ἐξαπέστειλεν ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ἡ δύνამις ὅμως αὐτῶν δὲν ἐθραύσθη ὀλοτελῶς, διὰ ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Α' ἐν ἔτει 807 ἐπανέστησαν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Σλάβοι, ἤρξαντο νὰ λεηλατῶσι τὰς τῶν γειτόνων τῶν Ἑλλήνων ἰδιοκτησίας καὶ, βοηθούμενοι κατὰ θάλασσαν καὶ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, καθ' ἣν ἐνικήθησαν κατὰ κράτος καὶ ὑπεδουλώθησαν. Ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου οὐ μόνον καταδὴλον καθίσταται ὅτι αἱ πόλεις ἦσαν ἐν χερσὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῇ χώρᾳ Σλάβων δὲν ἦτο πολὺ σημαντικόν· διότι πῶς ἦτο ἄλλως δυνατόν διὰ μιᾶς ἐξόδου τῶν Πατρῶν νὰ νικηθῶσι κατὰ κράτος καὶ νὰ δουλωθῶσι πάντες;

5ον) Ὅτι οἱ Σαρακενοὶ ἐπετίθησαν ἐν ἔτει 881 καθ' ὅλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων, ἀλλ' ἐνικήθησαν ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στόλου καὶ κατεδιώχθησαν μέχρις Ἀφρικῆς.

6ον) Ὅτι οἱ Βούλγαροι μετὰ μακρὰν μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν εἰρήνην ἀνενέωσαν ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Σαμουήλ τὰς ἐχθροπραξίας καὶ διέδραμον λεηλατοῦντες τὰς ἐπαρχίας μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος. Ὁμοίαν ληστρικὴν καὶ δηωτικὴν ἐπιδρομὴν ἐποίησαν καὶ

¹ Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 662, ἐκδ. Βόννης.

ἐν ἔτει 995, ὅτε διέβησαν καὶ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, κατεστράφησαν ὁμῶς ἄρδην ὑπὸ τοῦ κατ' αὐτῶν σπεύσαντος αὐτοκρατορικοῦ στρατηγοῦ Νικηφόρου Οὐράνου παρὰ τὸν Σπερχεῖον καὶ ὁ Σαμουὴλ μετὰ τοῦ υἱοῦ του μόλις διεσώθησαν ἐκ τῆς φοβερᾶς πανωλεθρίας. Ἐκτοτε αἱ ἐχθροπραξίαι περιωρίσθησαν ἐν ταῖς βορείοις ἐπαρχίαις μέχρι τῆς ἐν-τελοῦς τῶν Βουλγάρων ταπεινώσεως καὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Μακεδονίας ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐν ἔτει 1018. Οἱ Βούλγαροι ἐπανεστάτησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν Πέτρον Δελεάνον καὶ προέβησαν λεηλατοῦντες μέχρι Θηβῶν ἐν ἔτει 1040, ἀλλὰ καὶ τότε κατεπολεμήθησαν, ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια καὶ ὑπετάγησαν. Ἐπίσης ἀπέτυχε καὶ ἑτέρα τις ἐν ἔτει 1075 στάσις αὐτῶν.

7ον) Ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ ἐπεχείρησαν κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα διαφόρους πειρατικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, ἀλλ' ἄνευ σπουδαίας καὶ διαρκοῦς τινος συνεπειᾶς.

8ον) Ὅτι ἡ τουρκομανικὴ φυλὴ Οὐζοὶ ἐν ἔτει 1065 ἐκ τοῦ Δουναβείως προερχόμενοι διέδραμον λεηλατοῦντες τὰς ἐπαρχίας καὶ προέβησαν μέχρι τῆς Ἑλλάδος, ἄγνωστον μέχρι ποῦ αὐτῆς, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ὁμῶς κατεστράφησαν καὶ οὗτοι ὀλοτελῶς ὑπὸ κακοκαιρίας καὶ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ Πετσελέγων.

9ον) ὅτι ἀπὸ τοῦ 1080 — 1085 ἐπέδραμον καὶ κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας καὶ τινὰς τῶν Ἰονίων νήσων οἱ Νορμαννοὶ ἐξ Ἀπουλίας ὑπὸ τὸν Ῥοβέρτον Γυϊσκάρδον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βοημούνδον, ἀλλ' ἀπώλεσαν ἐν ἔτει 1085 πάσας ταύτας τὰς κτήσεις των. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ῥοβέρτον Ῥογέρος ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Σικελίας, ἐπανελάβε τὰς ἐπιδρομὰς ἐν ἔτει 1146, ἀλλὰ πρὸς μεσημβρίαν, ἐκυρίευσέ τινὰς νήσους, εἰσέπλευσε τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀποβιβάσθεις ἐκυρίευσε τὰς Θήβας, τὴν Κόρινθον, κατὰ τινὰς δὲ καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐξ ὧν μετὰ τῆς λοιπῆς λείας συμπαρέλαβεν εἰς Σικελίαν ἀποχωρῶν καὶ τινὰς ἐπιτηδεύουσας Ἑλλήνας μεταξουργοὺς ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

Οὐδεμίᾳ λοιπὸν μέχρι τοῦδε ῥητῇ μαρτυρία ἢ καὶ πιθανὴ εἰκασία περὶ ἐξοντώσεως τῶν Ἑλλήνων κατοίκων ἐκ τῆς ἐλληνικῆς γῆς διὰ τῶν διαφόρων τούτων ἐπιδρομῶν. Αὗται προῤῥήνησαν μὲν μεγάλα δεινὰ εἰς τὴν χώραν τὴν ἀνοικτὴν, ἀλλ' αἱ ὀχυραὶ πόλεις, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ αἱ Ἀθῆναι, οὐδέποτε περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν ἐπιδρομέων, ἐξαιρουμένων τῶν Νορμαννῶν, ἔμενον δὲ πάντοτε εἰς χεῖρας τῶν βυζαντινῶν ἀρ-

χῶν καὶ εἰς ταύτας κατέφευγον οἱ ἐκ τῶν χωρίων κάτοικοι ἐν καιρῷ τῶν ἐπιδρομῶν, ὥστε ἐνίοτε εἶχον πλεονάζοντα πληθυσμὸν καὶ ἡδύναντο καὶ ἀλλαχόσε νὰ ἐξαποστέλλωσι μετοίκους, ὡς ἐν ἔτει 755 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἀνοικτὴν χώραν, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος τοῦλάχιστον, δὲν κατεῖχον οἱ βάρβαροι οὔτε ἀποκλειστικῶς οὔτε διαιρκῶς. Πυλαιοπόνστηριζόμενος ὁ Φαλλμεράϋερ διετάρηθη ὅτι τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος ἐξοντωθὲν ἀπώλετο ὁλοτελῶς καὶ ὅτι οἱ τὴν σήμερον τὸ ἐλληνικὸν ἔδαφος οἰκοῦντές εἰσι κρᾶμα τραγελαφικὸν καὶ πανσπερμία τῶν διαφόρων ἐκείνων ἐξωλέων βαρβάρων; Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ ἐλληνοφάγος οὗτος τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ χρονολογεῖ ἀπὸ τῶν πρώτων σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐν ἔτει 577. Τὴν δ' Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξήρπεν ἐκ τῆς γενικῆς καταστροφῆς, οἷονεὶ αἰδεσθεῖς τὴν σεμνὴν πόλιν, ἔπειτα ὅμως λαβῶν μείζον θάρρος οὐ μόνον κατέταξε καὶ τὰς Ἀθήνας μεταξὺ τῶν ἐκσλαβισθεισῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ δι' ἰδιαιτέρας πραγματείας ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ πόλις τῆς Παλλάδος ἐπὶ 400 ὅλα ἔτη, τουτέστιν ἀπὸ τοῦ ἔκτου ὑπερμεσοῦντος μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ἦτο ἔρημος κατοίκων καὶ σωρὸς ἑρείπιων, μεταχειρίζεται δὲ καὶ τοῦτο ὡς μίαν ἐτι ἀπόδειξιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ θεωρίας του. Τούτου δὲ ἕνεκα τὰς τε βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς ἐν συντόμῳ περιεγράψαμεν καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Φαλλμεράϋερ περὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοὺς λόγους, ἐφ' ὧν αὕτη στηρίζεται, διὰ βραχείων ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν διότι πρόκειται πρῶτον ν' ἀποδειχθῇ ἂν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις ἐξηκολούθει ὑπάρχουσα καὶ κατοικουμένη ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος, καὶ ἔπειτα δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς μέχρι φραγκοκρατίας. Ἡ θεωρία λοιπὸν τοῦ Φαλλμεράϋερ, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐξωντώθη ἤδη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπὸ τῶν ἀλλεπαλλήλων σλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ὅτι ἡ ἐξόντωσις ἦ ἐκφύλισις τῶν ἐναπομεινάντων λειψάνων αὐτοῦ συνεπληρώθη ὑπὸ τῶν συγχῶν ἐπιδρομῶν κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας, στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἐξῆς λόγων.

1ον) Αἱ ἐπιδρομαὶ ἀγρίων φυλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, λέγει ὁ Ἀποσπασματοδότης, ὑπῆρξαν πλεῖσται καὶ διήρκεσαν 400 περίπου ἔτη, ἡ δὲ ὁμότης τῶν λαῶν ἐκείνων καὶ ἡ πρὸς καταστροφὴν τάσις μοναδικαί, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Εὐάγριος λέγων ὅτι διήρχοντο τὴν χώραν «ἀπολλύντες ἢ ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες». Ἐκ τούτων λοιπὸν ἐξάγει ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας κάτοικοι ἀναγκασίως κατεστράφησαν ἄρδην ὑπὸ τῶν βαρ-

θάρων, ἐκείνων ἤδη κατὰ τὰς πρώτας αὐτῶν ἐν τῷ ἑκτῷ αἰῶνι ἐπιδρομάς, φαντάζεται μάλιστα ὅτι, ἀνακινώσκων τὸ χωρίον τοῦ Εὐαγρίου, ἀκούει τοὺς γόους καὶ στεναγμοὺς τῶν σπαρασσομένων καὶ ἐκπνεόντων Ἑλλήνων καὶ τὸν πάταγον καὶ κρότον τοῦ καταρρέοντος ἐλληνικοῦ κόσμου¹.

2ον) Ἐκ τῶν ἀγρίων ἐκείνων λαῶν οἱ Σλάβοι ἰδίως ἐγκατεστάθησαν μονίμως ἐν τῇ ἐρημωθείσῃ ἐλληνικῇ γῇ, ἐξακολουθεῖ ὁ Φαλλμεράϋερ, καὶ ὁλοτελῶς αὐτὴν ἐξεσλάβισαν. Τοῦτο μαρτυρεῖται, κατ' αὐτόν, πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν συγχρόνων συγγραφέων καὶ ἔπειτα ἐκ τῆς ἐπὶ τὸ σλαβικὸν μετωνομασίας ὁλοκλήρου τῆς χώρας καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῶν κατοίκων, οἵτινες φαίνονται αὐτῷ ὅτι, οὐδεμίαν διασφύζουσι γνῶσιν τῆς ἐξ Ἑλλήνων καταγωγῆς των, διὸ οὐδὲ καλοῦσιν ἑαυτοὺς Ἑλληνας, ἀλλὰ Ῥωμαίους ἢ δι' ἄλλων ξενικῶν καὶ σλαβικῶν ὀνομάτων, ὡς λαλοῦσι καὶ γλῶσσαν ἀνάμικτον καὶ ἡμιβάρβαρον.

Ταῦτά εἰσιν ἐν συνόψει τὰ ἐπιχειρήματα, ἐφ' ὧν ὁ Φαλλμεράϋερ

¹ Πρβ. Geschichte Morea's, μέρ. Α', σ. 186, ἐκδ. 1830. Τὴν περὶ Ἑλλήνων θεωρίαν τοῦ ταύτην ἀνέπτυξε καὶ ὑπεστήριξεν ὁ S. Phil. Fallmerayer διὰ σειρᾶς ὅλης συγγραμμάτων. Κατὰ πρῶτον ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1830 τὸν Α' τόμον τῆς «Ἱστορίας τοῦ Μωρέως», ἐν ᾧ (σ. 189, σημ.) ἐξαίρει τῆς γενικῆς καταστροφῆς τὴν Ἀττικὴν καὶ Εὐβοίαν, λέγων ὅτι ἡ ὑπεράσπισις τῶν χωρῶν τούτων κατὰ πολεμίῳν εἶνε εὐκολωτέρα, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τοῦ ὅτι καὶ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 τὰς χώρας ταύτας οἱ Τούρκοι ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἐκράτησαν ὑπὲρ τὴν κατοχὴν των. Ὀλίγον ὁμως μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ πρώτου τόμου ἠλλαξε γνώμην καὶ ἐν ἔτει 1835 ἐξέδωκεν ἀκαδημαϊκὴν πραγματείαν ἐπιγραφομένην: «Welchen Einfluss hatte die Besetzung Griechenlands durch die Slaven auf das Schicksal der Stadt Athen und der Landschaft Attica», ἐν ᾗ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι οὐ μόνον ἔπαθον ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων, ἀλλὰ καὶ ἔπαθον πλεον ἢ ἡ λοιπὴ Ἑλλὰς· διότι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἔμεινε, κατ' αὐτόν, ἔρημος κατοίκων καὶ ἔρειπιωμένη ἐπὶ 400 ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ βου μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος, ὡς μαρτυροῦσι δῆθεν ἀνέκδοτά τινα χειρόγραφα. Τὴν οὕτω σχηματισθεῖσαν αὐτοῦ γνώμην περὶ τῆς ἐντελοῦς ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνέπτυξε καὶ ὑπεστήριξε περαιτέρω ὁ Fallmerayer διὰ τοῦ Β' τόμου τῆς Ἱστορίας τοῦ Μωρέως ἐν ἔτει 1836, ἐν τοῖς συγγράμμασιν «Ueber die Entstehung der heutigen Griechen» καὶ «Fragments aus dem Orient», ἐν τόμῳ Β', 1845· πρὸς δὲ καὶ ἐν σειρᾷ μακρᾶ ἄρθρων δημοσιευθέντων ἐν ταῖς ἐφημερίσι καὶ περιεχομένων ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς ὑπὸ Thomas κατὰ τὸ 1861 γενομένης ἐκδόσεως τῶν ἀπάντων του.

καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στηρίζουσι τὴν περὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων θεωρίαν τῶν, "Ὅτι οἱ πρῶτοι λόγοι δὲν εἶνε ἀρκούντως ἰσχυροί, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων γίνεται εὐκόλως δῆλον. Τὸ ὅτι μὲν ἐπιδρομαὶ λαῶν βαρβάρων μεγάλαι καὶ συχναὶ ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος εἶνε ἀκριβῶς μεμαρτυρημένον καὶ οὐδεὶς ἀρνεῖται τοῦτο, καθὼς καὶ ὅτι οἱ βάρβαροι ἐπιδρομαὶς ἐδήρουν καὶ ἐλεηλάτουν οἰκτρῶς τὴν χώραν. "Ὅτι ὅμως ἐγκατεστάθησαν ἡριστικῶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ γῇ οἱ βάρβαροι καὶ διέμειναν ἔκτοτε ἐνταῦθα διαρκῶς, κυριεύσαντες καὶ τὰς πόλεις, ὧν αἱ πλεῖσται ἦσαν ὠχυρωμέναι ὑπὸ Τουστινιανοῦ, τοῦτο οὐ μόνον δὲν μάρτυρεῖται ῥητῶς, ἀλλὰ καὶ ὅλως ἀπίθανον καὶ φυσικῶς ἀδύνατον εἶνε. Διότι ὁ τὴν πρώτην μεγάλην τῶν Σλάβων κατὰ τὸ ἔτος 577 εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβολὴν ἐξιστορῶν Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου, περιγράφων αὐτοὺς καὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν αὐτῶν, λέγει ὅτι ἦσαν ἄνθρωποι εὐήθεις καὶ ἀγροῖκοι καὶ ληστρικοί, ὅτι δὲν ἐτόλμων νὰ συνάψωσι μάχην, ἀλλὰ συνείθιζον νὰ ῥίπτωσι μόνον βέλη τινὰ κατὰ τῶν πολεμίων καὶ ἔπειτα νὰ κρυπτόνται ἐν τοῖς δάσυσιν, ὅθεν ὁρμώμενοι ἐλεηλάτησαν τὴν χώραν. "Ὅτι λοιπὸν τισὺν ἐπιδρομαὶς δὲν ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι φρούρια, οὐδὲ νὰ διατηρηθῶσι διαρκῶς καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ χώρᾳ εἰς τρόπον, ὥστε νὰ ἐκφυλίσωσιν αὐτήν, καὶ τυφλῷ δῆλον. "Ὅτι δὲ καὶ ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα ἐπιδρομαῖς εἴτε Σλάβοι καὶ τὰ λοιπὰ βάρβαρα φύλα ἐπίσης δὲν ἐγένοντο, οὐδ' ἠδύναντο νὰ γίνωσι κύριοι τῶν ὀχυρῶν τῆς χώρας θέσεων, μαρτυρεῖ τρανότατα ἡ ἐπανειλημμένη ἀποτυχία τῆς ὑπ' αὐτῶν πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅτι οὐδαμοῦ μνημονεύεται ταιαύτη τις πόλεων διαρκῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατοχῇ, ἐν Ἑλλάδι δὲ οὐδὲ κυριεύσεις τις πόλεως καθόλου. Τούναντίον καὶ κατὰ τὴν μεγάλην τῶν Βουλγάρων καὶ Σλάβων ἐν ἔτει 750 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβολὴν, ὅτε καὶ ἀρκετὰ ἔτη διετηρήθησαν ἐν τῇ χώρᾳ, ἥτις ὑπ' αὐτῶν «ἐσλαβώθη καὶ γέγονε βάρβαρος,» κατὰ τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον, μόνην τὴν ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ σχεδὸν ἐρημωθείσαν κατοίκων ἀνοικτὴν χώραν κατεῖχον, αἱ δὲ πόλεις ἐξηκολοῦθουν εἰσόμεναι ὑπὸ Ἑλλήνων· διότι ῥητῶς λέγεται ὅτι οἱ Βούλγαροι, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐταπεινώθησαν καὶ ὑπετάγησαν ἐν ἔτει 783 ὑπὸ Σταυρακίου, ἐπανεστάτησαν ἐν ἔτει 807 καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένων πόλεων ἐν Πελοποννήσῳ, πολιορκήσαντες πρὸς ὀλεθρὸν τῶν καὶ τὰς Πάτρας, καθὼς καὶ ὅτι ὁλόκληρος ἡ χερσόνησος

αὕτη ἀνῆκεν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ὧν ὁ στρατηγὸς καὶ τότε ἡδρευεν ἐν Κορίνθῳ. Ὡστε καὶ ἡ τοῦ Πορφυρογεννήτου μαρτυρία περὶ ἐκσλαβισμού καὶ ἐκβαρβαρώσεως τῆς Ἑλλάδος, ἣν ὁ Φαλλμεράϋερ τοσοῦτον ἐξεμεταλλεύθη πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας του, μόνον μερικὴν καὶ παροδικὴν τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Σλάβων κατοχὴν μαρτυρεῖ. Ἡ δ' ἐν τῇ πατριρχικῇ καὶ συνοδικῇ ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου τοῦ Β' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος γινόμενη μνεία τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Σλάβων μὲ τὴν προσθήκην, ὅτι οἱ βάρβαροι ἐπὶ 218 ἤδη ἔτη κατείχον οὕτω τὴν χώραν, «ὥστε μηδὲ » πόδα βυλεῖν ἐν αὐτῇ Ῥωμαῖον ἄνδρα», δὲν δύναται ἐπίσης νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπικυροῦσα τὴν ἀπὸ τοῦ ἑκτου ἡδη αἰῶνος κατοχὴν τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Σλάβων, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ διακρίνεται· διότι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐκείνῃ συγχέονται οἱ κατὰ τὸ 807 ἐπαναστατήσαντες Σλάβοι πρὸς τοὺς κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἑκτου αἰῶνος ἐπανειλημμένως εἰσβαλόντας εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος Ἀβάρους (διότι Ἀβάραι καλοῦνται ἐσφαλμένως οἱ Σλάβοι τοῦ 807 ἐν τῇ ἐπιστολῇ) καὶ ἄλλως δὲ ὑπερβολικὰ καὶ συγκεχυμένα εἶνε τὰ ἐν αὐτῇ.

Αἱ δὲ μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέχρι τοῦ 1204 γινόμεναι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομαὶ Βουλγάρων, Οὐζῶν Σαρακηνῶν καὶ Νορμαννῶν εἶνε ἀκριβῶς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν περιγεγραμμέναι καὶ γνωσταὶ ἢ τε διεύθυνσις καὶ ἡ διάρκεια αὐτῶν, ὥστε ἐν μόνον δύναται τις περὶ αὐτῶν δεδικαιολογημένως νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἐπήνεγκον μεγάλας βλάβας καὶ παντοῖαν φθορὰν εἰς τὴν χώραν, οὐδαμῶς δὲ καὶ ὅτι ἐξεφύλισαν τοὺς κατοικοὺς αὐτῆς, διότι εἶνε γνωστὴ πασῶν ἡ ἔκβασις.

Ῥηταὶ λοιπὸν καὶ ἀναντίρρητοι μαρτυρίαι περὶ ὀριστικῆς τινος καὶ διαρκοῦς ἐγκαταστάσεως σλαβικῶν ἢ ἄλλων βαρβαρικῶν φυλῶν ἐν Ἑλλάδι, ἐξαιρουμένων μερῶν τινῶν τῆς Πελοποννήσου, καθ' ὅλον τὸ διαστήμα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν δὲν ὑπάρχουσιν, ἐνῷ δι' ἄλλας τοῦ κράτους χώρας καὶ ἐπαρχίας ἀναφέρεται ῥητῶς ποῦ καὶ πότε ἐγένοντο Σλάβων, Βουλγάρων καὶ ἄλλων φυλῶν ἐγκαταστάσεις καὶ ἐγκατοικήσεις¹, ὡς λ.χ. ἐν Ἠπείρῳ περὶ τὴν Νικοπόλιν, ἐν Θεσσαλίᾳ περὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον, ἐν Πελοποννήσῳ περὶ τὸν Ταύγετον καὶ ἐν

¹ Ἴδε Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὴν Περὶ θεμάτων πραγματείαν καὶ τὴν Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν.

Γορτυνία, ἐν τῇ βορείῳ καὶ μέσῃ Μακεδονίᾳ καὶ περὶ τὸν Στρυμόνα, ἐν Δαλματίᾳ, Σερβίᾳ, Βουλγαρίᾳ καὶ ἐν τισὶ χώραις τῆς Θράκης. Οἱ δ' ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐναπομείναντες Σλάβοι καὶ λοιποὶ βάρβαροι, ἐξαιρουμένων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, διетήρησαν μέχρι τῆς σήμερον ἀκέραια τὴν τε ἐθνικότητα καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, οὐδ' ἐξέμαθόν τινες τούτων τὴν ἐλληνικὴν ἀπομαθόντες τὴν ἰδίαν γλῶσσαν, ἐνῷ οἱ ἐκεῖ ἐν ταῖς πόλεσιν ἐναπομείναντες Ἕλληνες κάτοικοι διетήρησαν ἐπίσης μέχρι τοῦδε τὴν ἰδίαν γλῶσσαν. Πῶς λοιπὸν δὲν συνέβη καὶ ἐκεῖ παρόμοιός τις τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐκφυλισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἢ Βουλγάρων καὶ εἰς νέαν ὅλως φυλὴν συγχώνευσις αὐτῶν, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ διὰ τὴν μεσημβρινωτέραν Ἑλλάδα ἰσχυρίζεται;

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς σλαβικὰς τῆς ἐλληνικῆς χώρας ὀνομασίας, τὰ σλαβικὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἤθη καὶ τὰ σλαβικὰ καὶ ξενικὰ τῆς γλώσσης αὐτῶν στοιχεῖα, ἅτινα ὁ Φαλλμεράϋερ τόσον διεξοδικῶς ἐπραγματεύθη, ὅτι πολλὰ τούτων θεωρεῖ οὗτος τοιαῦτα, διότι ἤθελεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ εὕρῃ αὐτὰ τοιαῦτα, ἀπέδειξαν ἤδη πολλοὶ ἄλλοι ἀμερόληπτοι καὶ ἀκριβεῖς τῶν μερικοτήτων τούτων γινώσται, πρὸς οὓς παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην πρὸς φωτισμὸν του¹. Ἄλλως τε καὶ αἱ

¹ Τὴν θεωρίαν τοῦ Fallmerayer κατεπολέμησαν ὁ Kopitar, ἐπικρίνων τὸν Α' τόμον τῆς Ἱστορίας τοῦ Μωρέως ἐν Wiener Jahrbuecher der Literatur, τόμ. 51, σ. 111—120, 1830, ὅστις ἀπέδειξε καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν γνώσεων τοῦ Fallmerayer ἐν ταῖς σλαβικαῖς γλώσσαις· ὁ Zinkeisen, ἐν τῷ Α' τόμῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας του, σ. 679 ἐπ.· ὁ F. von Suckow, ἐν τῷ Beweis dass die heutigen Griechen die echten Soehne der alten Hellenen sind, 1841· ὁ S. non Ow, ἐν Die Abstammung der heutigen Griechen und die Uerthuemer und Taeuschungen Fallmerayers's, 1844· ὁ Ellissen, ἐν τῇ μονογραφίᾳ Michael Akominatos, Erzbischof von Athen, 1846· ὁ φιλέλλην καὶ ἀκριβέστατος τῶν καθ' ἡμᾶς γνώστης Ross διὰ τῆς πραγματείας του: War Athen jemals vier Jahrhunderte lang veroedet? Ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων ὁ Σ. Οἰκονόμος διὰ τῆς πραγματείας «Ἀνατροπὴ τῶν γραψάντων ὅτι οὐδεὶς τῶν νῦν Ἑλλήνων ἀπόγονος τῶν ἀρχαίων,» πολλῶ δ' ἐμβριθέστερον καὶ ἐπιστημονικώτερον ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ πραγματείᾳ «Σλαβικὰ ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ἐποικήσεις,» ἥτις περιέχεται ἐν ταῖς Ἱστορικαῖς αὐτοῦ Πραγματείαις, 1858, σ. 226—370. Μετὰ πάντας τούτους συντόμως, ἀλλὰ καλῶς, ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα ὁ Ο. Hopf ἐν τῇ μεγάλῃ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber, τοῦ ἄρθρου Griechenland τόμῳ Σ', σ. 100 ἐπ., καὶ ἄλλοι ἐτι ἤττον σημαντικοί. Πρβ. δὲ ἐκ τῶν νεωτέρων καὶ Φερδ. Γρηγοράδιον, Gesch. d. Stadt Athen, τόμ. Α', σ. 82 ἐπ. 86 ἐπ.

ξενικαὶ χώρας τινὸς ὀνομασίαι, αἱ προσελθούσαι ἐκ τῆς ποτε ἐπὶ τινὰ χρόνον κατοχῆς τῆς χώρας ὑπὸ ἄλλοφύλων, οὐδαμῶς σημαίνουνσι καὶ τὸν ἐκφυλισμὸν τῶν πρῶην καὶ κυρίων αὐτῆς κατοίκων· διότι τίς δι-
 σχυρίσθη ποτὲ δικαίως ὅτι οἱ νῦν Σάξωνές εἰσι Σλάβοι, διότι ἡ χώρα αὐτῶν φέρει ἀπείρους σλαβικὰς ὀνομασίας; Ἡ τίς δύναται νᾶ ὑποστη-
 ρίξῃ ὅτι οἱ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας Ἑλ-
 ληνες εἶνε Τοῦρκοι, διότι οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τέσσαρας καὶ ἐπέκεινα αἰῶνας ἐκράτησαν καὶ κρατοῦσι τὴν χώραν ὑπὸ τὴν κατοχὴν των, ἡ δὲ τῶν πρῶην κατοίκων γλῶσσα ἔχει πλείστας τουρκικὰς λέξεις καὶ ἡ χώρα ἀπείρους τουρκικὰς ὀνομασίας;

Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας καθόλου ἀφο-
 ρῶντα. Ἰδῶμεν δὲ νῦν ὅποιαν καὶ διὰ τί περιγράφει τὴν τύχην τῶν Ἀθηνῶν ὁ ἑλληνοφάγος ἱστορικός καθ' ὅλον τὸ τῶν ξενικῶν ἐπιδρομῶν διάστημα. Βεβαίως οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβαλόντες καὶ μέχρι Πελο-
 ποννήσου ἐπανειλημμένως προσέλασαντες βάρβαροι δὲν ἀφῆκαν ἀβλαβὴ τὴν καθ' ὁδὸν εὐρισκομένην Ἀττικὴν, ἀλλ' ἐλεηλάτησαν καὶ ἐδήωσαν καὶ ταύτην, εἰ καὶ τοῦτο δις μόνον ῥητῶς ἀναφέρεται. Ἡ πόλις ὅμως τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο ἐκυριεύθη ποτὲ ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῶν, ἢ ὅποια ὑπῆρχεν ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἤδη ἐμνημονεύσαμεν, ὁ Φαλλμεράιερ, ὅστις κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος διάστημα ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα ἐκφυλισθεῖσαν καὶ μεταβληθεῖσαν θεωρεῖ, εὐρενεύκως ἐπιχει-
 ρήματα νᾶ δισχυρισθῇ ὅτι καὶ τὸ καύχημα τῆς Ἑλλάδος, ἡ σεμνὴ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, οὐ μόνον ἐπίσης ἔπαθεν, ἀλλὰ καὶ ἐξηφανίσθη ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς· ὅτι ἔνεκα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν αἱ Ἀθηναὶ ἐγκατελείφθησαν καὶ ἡρημώθησαν ἐπὶ 400 ὅλα ἔτη ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος καὶ ὅτι τέλος κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα συνωκίσθησαν ἐκ νέου ὑπὸ κατοίκων μιγάντων καὶ βαρβαρικῶν μετὰ ὀλίγων μόνων ἐφθαρμένων λειψάνων ἐκ τῶν καθ' ὅλα τὰ 400 ταῦτα ἔτη ἐν ἐξορίᾳ περιπλανωμένων γνησίων Ἀθηναίων! Τὴν νέαν δὲ ταύ-
 την περὶ Ἀθηνῶν γνῶμην τοῦ ἀνέπτυξεν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημο-
 νευθεῖσῃ ἰδιαιτέρᾳ περὶ Ἀθηνῶν πραγματείᾳ του καὶ ἐστήριξεν ἐπὶ τινων ἀνακαλυφθέντων χειρογράφων ἐκ τῶν παρελθόντων δῆθεν αἰώ-
 νων. Καθόλου ἦτο, κατ' αὐτόν, ἡ ἐρήμωσις τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ ἡ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, συνέπεια τῆς ὥμῃς καὶ καταστρεπτικῆς συμπερι-
 φορᾶς τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ ἔκτου αἰῶνος Σλάβων καὶ Ἀβάρων καὶ, ἅτε

ῥητῶς κατ' αὐτόν, μαρτυρουμένη, συντείνει εἰς ἀπόδειξιν καὶ ἐπιβεβαίω-
 σιν καὶ τῆς περὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος γνώμης του. Ἀφοῦ αἱ τοπικαὶ
 τῆς Ἀττικῆς ὀνομασίαι οὐδὲν ἔχουσιν σλαβικῆς ἐγκαταστάσεως παρέ-
 χουσι, διαμείνεται αἱ πλείεσται ἑλληνικαί, τινὲς δὲ καὶ ἄλβανικαὶ
 κατοπιν γινόμεναι, ἐνόμισε, φάνεται, ὅτι ἀντὶ τῆς ἐκβαρβαρώσεως
 καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἡδύνατο νὰ παραδεχθῇ τὸν ἐξαφανισμόν αὐτῶν.
 Ἰσως δὲ νομίσῃ τις ὅτι ὁ Ἀποσπασματοδίφης (Fragmentist), ὡς
 ἐκάλεσαν αὐτόν, ὠρμήθη εἰς ταύτην τὴν περὶ ἐρηνώσεως τῶν Ἀθη-
 νῶν θεωρίαν ἐκ τινος ἐν τῇ Τουρκοκρασίᾳ τοῦ Κρυσίου περιεχομένης
 εἰδήσεως Θεοδοσίου τοῦ Ζυγομαλά ἐκ τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, ὅτι αἱ Ἀθῆ-
 ναι ὑπῆρξαν ἐπὶ 300 ἔτη ἔρημοι καὶ ὅτι εἰ μετὰ ταῦτα κάτοικοι τῆς
 πόλεως ἦσαν μιγάδες ἐκ διαφόρων μερῶν. Ἀλλ' ὄχι. Ὁ Φαλλμεράϋερ
 ἦτο καὶ εὐφυὲς καὶ πονηρὸς ἄρκετά, ὥστε κατενόει κάλλιστα ὅτι ἡ ὑπὸ
 Ζυγομαλά ἀναφερομένη ἐρήμωσις τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ 300 ἔτη μετὰ
 μείζονος πιθανότητος δύναται ν' ἀναφερθῇ εἰς τὴν ἐπὶ 300 περίπου
 ἔτη κατοχὴν τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τῶν Φράγκων, ὅπερ δὲν ἐπεκύ-
 ρου τὴν περὶ ἐκσλαβισμού καὶ τῆς ἐκ τῶν σλαβικῶν ἐπιδρῶν ἐξον-
 τώσεως τῶν Ἑλλήνων θεωρίαν του. Δὲν μετεχειρίσθη λοιπὸν τὴν τοῦ
 Ζυγομαλά μαρτυρίαν, ἀλλ' ἀνεῦρεν ἑτέραν οὕτως ἀγνωστον τοῖς πολ-
 λοῖς καὶ ἀβεβαίαν, ὥστε κάλλιστα ἡδύνατο νὰ προσαρμώσῃ αὐτὴν
 τολμηρῶς καὶ ἀφόβως εἰς τὰ σχέδιά του. Ὁ ἡμέτερος δηλ. Κ. Πιττά-
 κης ἰσχυρίσθη ποτὲ ὅτι ἀνεῦρε κατὰ τὸ ἔτος 1822 ἐν τινι τῆς πόλεως
 πύργῳ, παρὰ τὸ τότε σωζόμενον ἐκκλησιδίδιον τῆς μητροπόλεως ἐν Ἀθῆ-
 ναίς, μεταξὺ ἄλλων πολλῶν ἐρριμμένων χειρογράφων καὶ ἐν Χρονικόν
 τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ 1800¹, γεγραμμένον δῆθεν ὑπό τινος
 Ἀνθύμου (sic) ἱερομονάχου καὶ φέρον προφανῶς ἐσφαλμένην χρονολο-
 γίαν 1614, ἐνῷ τὸ Χρονικὸν φθάνει μέχρι τοῦ 1800 καὶ τὸ ξύσιμον τοῦ
 χάρτου μαρτυρεῖ ὅτι ἦτε χρονολογία καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως εἶνε
 πρόσθετα. Τὸ Χρονικὸν τοῦτο, ὅπερ ἀναμφηρίστως εἶνε ἔργον τοῦ παρόντος
 αἰῶνος² πραγματευόμενον τὴν ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν κατὰ τὸν Ἰταλὸν
 Φραγκῆσκον Φανέλλην, τὸν Γάλλον Σπῶν καὶ ἄλλα γνωστὰ ἔργα, ἐξι-

¹ Ἰδε Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τεύχ. 34 τοῦ ἔτους 1853.

² Τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ μέρος διὰ τὰ ἔτη 1754—1800 εἶνε προδήλως γε-
 γραμμένον ὑπὸ Ἀθηναίου ζήσαντος κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα, ὅστις ἐπανεὶλημμέ-
 νως ποιεῖται ἐαυτοῦ ὡς συγχρόνου μνείαν, τὸ δὲ μὴ πρωτότυπον μέρος τοῦ
 Χρονικοῦ ἄδηλον παρὰ τίνος ἐγράφη. Ὁ κατὰ πρῶτον τῷ 1815 δημοσιεύσας

στορεί από μὲν φύλλον 49 καὶ ἐξῆς τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίαν ὅλως κατὰ Φινέλλην, ἀπὸ δὲ τοῦ φύλλου 106 καὶ ἐξῆς τὴν φραγγοκρατίαν καὶ ἀκολούθως τὴν τουρκοκρατίαν. Περὶ ἐρημώσεώς τινος τῶν Ἀθηνῶν ὅμως οὐδὲν λέγεται αὐτόθι, ἀλλὰ μόνον ἐν φύλλῳ 106 ἀναγινώσκεται ὅτι «ἀπὸ αὐτὸν τὸν καιρὸν (ἀπὸ Γαλλικοῦ) ἕως εἰς διάστημα » ἑπτακοσίων ἐτῶν δὲν ἀναγινώσκεται τι περὶ Ἀθηνῶν εἴτε δι' ἑλλειψιν » ἱστοριογράφου ἢ διότι τὰ πράγματα ἦσαν ἐν ἡσυχίᾳ. » Ἐν φύλλῳ δὲ 147 ὑπάρχει καὶ ἐπιστολὴ τις τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἔτους 1690 πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰάκωβον, ἐκτραγωδούντων τὰ ἐν τῇ ἐξορίᾳ δεινὰ των καὶ ἐπικαλουμένων συγγνώμην καὶ τὴν μεσιτείαν αὐτοῦ, ὅπως ἐπανακάμψωσιν ἐκ Σαλαμῖνος καὶ τῶν λοιπῶν τῆς ἐξορίας τόπων εἰς Ἀθήνας. Προστίθεται δὲ καὶ ἡ χρονολογία τῆς ἐξ Ἀθηνῶν φυγῆς τῶν κατοίκων καὶ ἡ διάρκεια αὐτῆς διὰ τῶν ἐξῆς: « Ἡ ἐπάραιτος αὕτη ἀναχώρησις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς φίλης πατρίδος ἐγένετο ἐν μηνὶ Μαρτίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1688) ἐγκατελείφθη αὖν ἡ Ἀθήνα παντέρημος ἐπὶ τρεῖς ὅλους χρόνους. » Ἐπειτα προστίθεται ὅτι οἱ ἐξόριστοι Ἀθηναῖοι εἶχον καταφύγει πλὴν τῆς Σαλαμῖνος καὶ εἰς Αἴγινα, Κόρινθον, Ναύπλιον καὶ Κεφαλληνίαν. Μόνον δ' ἀπὸ 1754—1800 εἶνε τὸ χρονικὸν πρωτότυπον ἐν ταῖς εἰδήσεσιν τοῦ καὶ ἀληθῶς πολύτιμον.

Πλὴν τοῦ Χρονικοῦ τούτου ὁ Πιττάκης ἀνεῦρε καὶ τέσσαρα κεχωρισμένα φύλλα ἐνετικοῦ χάρτου, ἐφ' ὧν ἦσαν γεγραμμένα ἀποσπάσματα τινὰ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν, ἐξ αὐτοῦ ἕως τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Ἀνθίμου ὑπὸ τινος ἐρανισμένα¹. Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα πραγματεύονται ἐν μὲν τῷ πρώτῳ φύλλῳ τὰς εἰσβολὰς τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὴν ἐρήμωσιν τῶν Ἀθηνῶν «διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους» καὶ τὰς ληστείας τῶν καλουμένων Φουστῶν, πρὸς δὲ τὴν ἐν ἔτει 1651 ὑπὸ τοῦ ἱερέως Δημητρίου Κολεκκύνθη ἰδρυσιν τῆς μονῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, ἐξ οὗ καὶ Ἀναργύρεια ἀποσπάσματα ἐκλήθησαν, ἐν τῷ τρίτῳ φύλλῳ περιγράφεται ἡ ἐνδυμνασία τῶν Ἀθηναίων καὶ ληστρικάι τινες ἐπιδρομαὶ καὶ ἐν

αὐτὸ Χριστόφ. Περραιβὸς ὡς ἐπιτομὴν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς ἱστορίας Σουλίου καὶ Πάργας οὐδένα λέγει αὐτοῦ συγγραφέα, δὲν ἔπεται ὅμως τούτου ἕνεκα ὅτι εἶνε ἔργον τοῦ Περραιβοῦ αὐτοῦ.

¹ Ὁ Hopf (τόμ. Ζ' σ. 111 ἐπ.), βασιζόμενος εἰς ὑπαινιγμὸν τινὰ τοῦ Διονυσίου Σουρμελῆ (Κατάστ. κ. τ. λ. σ. 59 ἐκδ. 1846), ὑποπτεύει αὐτὸν τὸν Πιττάκην ὡς ἐρανιστὴν.

τῷ τετάρτῳ ἢ ἐπιδρομῇ τῶν Γότθων ἐπὶ Γαλλίην. Ἐκτὸς ὁμῶς τούτων διεσώθη καὶ τὸ ἐγγράφον τοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου, δι' οὗ ἐπετράπη ἡ Ἱδρυσις τῆς μονῆς τῶν Ἀναργύρων¹. Τὸ ἐγγράφον τοῦτο φέρει χρονολογίαν 17 Ἰουλίου 6.051 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἡ χρονολογία ὁμῶς αὕτη εἶνε προφανῶς ἐσφαλμένη καὶ πρόσθετος· διότι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 543 μ. Χ. ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε εὐδαίς πατριάρχης Ἰωαννίκιος ὑπῆρχε, τοῦ πρώτου μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο πατριαρχεύσαντος κατὰ τὰ ἔτη 1523-1524. Τούτου ἕνεκα ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος ἀντὶ ταύτης δέχεται τὸ ἔτος 1651 μ. Χ., ὅτε ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου Ἰωαννίκιος ὁ Β'², αὕτη δὲ εἶνε καὶ ἡ ὀρθὴ χρονολογία· διότι ἐν τῷ σιγίλλῳ ἐκεῖνῳ εἶνε προσυπογεγραμμένος καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Δανιὴλ, ὅστις τρίς κατέλαβε τὸν μητροπολιτικὸν τοῦτον θρόνον, κατὰ τὰ ἔτη 1636-1637, 1638—1651 καὶ 1652—1655.

Τοιαῦτα λοιπὸν εἶνε τὰ ὑπὸ Πιττάκη ἀνακαλυφθέντα χειρόγραφα, περὶ ὧν ἓκ τε τῆς γλώσσης καὶ τοῦ περιεχομένου ἐξάγεται ἀναμφρίστως, ὅτι εἶνε ἔργα τοῦ παρόντος αἰῶνος, γεγραμμένα ἴσως ὑπό τινος τῶν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἀκμαζόντων λογίων, κατόχου Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν³, αἱ δὲ χρονολογίαι, ἃς φέρουσιν, εἶνε ἀριδῆλως νεοθευμένοι καὶ πρόσθετοι, ὥστε εὐδαίς φρόνιμος ἄνθρω-

¹ Τὰ πρωτότυπα τῶν ἀποσπασμάτων τούτων εἶδον πολλοὶ παρὰ τῷ Πιττάκῃ, ὡς ὁ Κωνστ. Ξανθόπουλος κατ' ἐντολὴν τοῦ Horl, ὁ Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος, ὁ Αἰνιάν, ὁ Buchon, ὁ Finlay, ὁ Horl αὐτὸς καὶ ἄλλοι, πάντες δ' ἀνέγνωσαν τρεῖς χρόνους καὶ ὄχι τετρακισίους. Ἐδημοσίευσθησαν δὲ μετὰ τοῦ πατριαρχικοῦ ἐγγράφου ὑπὸ Κυριακοῦ Πιττάκη τῷ 1853 ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑφημερίδι, σ. 940 ἐπ., καὶ ἀνετυπώθησαν ὑπὸ Δημητρ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημείων τόμ. Α', σ. 41—48.

² Ἐν Ἱστορ. Πραγματ., σ. 232.

³ Ἐπειδὴ τὰ χειρόγραφα ταῦτα εἶνε ἀναμφισβητήτως πάντα νεώτατα προϊόντα καὶ αἱ χρονολογίαι αὐτῶν νεοθευμένοι καὶ πρόσθετοι, ὁ Horl πρὸς ἡθικὴν τοῦ ὁμοεθνόους του Φαλλμεράιερ ὑπεράσπισιν θεωρεῖ αὐτὰ, καθὰ εἶπομεν, ὡς ἔργα τοῦ Πιττάκη αὐτοῦ, χάριν χρημάτων δι' αὐτῶν τὸν Φαλλμεράιερ ἐξαπατήσαντος (σ. 112, ἐνθ. ἀνωτ.). Ἡμεῖς ἐν τούτοις διστάζομεν νὰ παραδεχθῶμεν τοῦτο, διότι δὲν ἐξηγείται ὁ λόγος τῆς νεοθεύσεως τῶν χρονολογιῶν δυναμένων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ τεθῶσιν ὡς νῦν ἔχουσι. Ἄλλως τε καὶ αὐτὸς ὁ Horl, καὶ πρὸ πάντων ἕτερος ὁμογενὴς αὐτοῦ, ὁ Zinkeisen, ἀρκούντως καὶ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων ἀπέδειξαν ὅτι ὁ Fallmerayer αὐδαμῶς ἡσθάνετο τύψεις συναιδότες ἐπὶ τῇ παραμορφώσει καὶ ἀπὸ σκοποῦ νεοθεύει ἱστορικῶν μαρτυριῶν.

προς καὶ ἀμερόληπτος ἱστορικός δύναται ν' ἀποδεχθῇ κατὰ γράμμα τὰ ἐν αὐτοῖς λεγόμενα. Καὶ ὅμως ἰδεῖ πῶς ἐξεμεταλλεύθη ὁ Φαλλμεράϋερ τὰς πηγὰς ταύτας, ὥς ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Πιττάκῃ εἶδε καὶ ἐξήτασε τῷ 1833. Τὴν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἐγγράφῳ, δι' οὗ ἐπετράπη ἡ Ἱδρυσις τῆς μονῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, χρονολογίαν, καίπερ οὐσαν ἐσφαλμένην ἢ νόθον, ὡς ὁρθὴν παραδεχόμενος, κηρύττει καὶ τὰ τέσσαρα ἐκεῖνα φύλλα ὡς κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γραφέντα, ἧτοι 543 μ. Χ. καὶ 6051 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, κατ' ἀκολουσίαν καὶ τὸ περιχόμενον τοῦ δευτέρου φύλου, ἐν ᾧ γίνεται μνεία τῆς ἐρημώσεως τῶν Ἀθηναίων, ἐντελῶς πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ, συναρῶν εὐρίσκει. Κατὰ τὸ β' φύλλον τῶν οὕτω χρονολογουμένων Ἀναργυρείων Ἀποσπασμάτων λοιπὸν αἱ Ἀθηναὶ ἡρημώθησαν ἐπὶ τοῦ ἑκτοῦ ἤδη αἰῶνος, ἀκριβῶς ὅτε οἱ Σλάβοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν περὶ ἐξοντώσεως τῶν Ἑλλήνων θεωρίαν τοῦ Ἀποσπασματοδίδου, ἐὰν τὰ δεινὰ ἐκεῖνα ἦσαν παροδικὰ, διὸ μετὰ ἀξιοθιμίας τοῦ ὄντι τόλμης ἀντὶ τῶν τριῶν ἐτῶν ἐρημώσεως τῶν Ἀθηναίων, ὅσα ἀναφέρουσι τὰ τε ἀποσπάσματα καὶ τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου, ἀναγινώσκει τετρακόσα, ὅπως δείξῃ ὅτι καθ' ὅλον τὸ πελώριον τοῦτο διάστημα βάρβαροι κατεῖχον τὴν τε ὅλην ἑλληνικὴν χώραν καὶ τὴν Ἀττικὴν. Μέχρι λοιπὸν τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος αἱ Ἀθηναὶ ἦσαν, κατ' αὐτόν, ἐρημοί, τότε δὲ συνωκίσθησαν πάλιν ὑπὸ τῶν φυγάδων Ἀθηναίων καὶ ἄλλων, ἀφοῦ οἱ κάτοικοι ἐξήτησαντο, κατὰ τὸ Χρονικὸν παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου συγγνώμην διὰ διαπραχθέντα ἀνομήματα καὶ μεσιτεῖαν παρὰ τῷ αὐτοκράτερι πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν πατρίδα των. Ὅτι δὲ κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα οὐδεὶς πατριάρχης Ἰωαννίκιος ὑπῆρξεν, ὁ δ' ἀνασυνωκισμὸς τῶν φυγάδων Ἀθηναίων ἐγένετο κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Χρονικοῦ μαρτυρίαν τῷ 1690 ἐπὶ πατριάρχου Ἰακώβου Γ' (1686—1690) καὶ ὅχι κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα. τοῦτο οὐδαμῶς βιάζει τὸν Φαλλμεράϋερ ν' ἀλλάξῃ γνώμην καὶ σχέδιον, ἀλλὰ δι' ἐνὸς ψεύδους ὑπεκφεύγει τὰς δυσκολίας. Λέγει δηλονότι ὅτι τὴν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολὴν τῶν Ἀθηναίων εὗρεν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀτζαϊωλῶν (!) ἐν Ἀθήναις καὶ ὅχι ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Ἀνθίμου, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ἡ χρονολογία 1690. Οὕτω δ' ἐπίστευσεν ὅτι θέλει πείσει τέλος πάντων τὸν κόσμον ὅτι αἱ Ἀθηναὶ ἡρημώθησαν κατὰ τὸν ἑκτὸν αἰῶνα ἐπὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων καὶ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ συνωκισθῶσιν ἐκ νέου, εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος. Ὅπου

στον ὅμως οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοῦ εἶνε ἀβάσιμοι καὶ οἱ συλλογισμοὶ αὐτοῦ πεπλανημένοι, ἐξάγεται ἀρκούντως ἐκ τε τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων περὶ τῶν χειρογράφων, ἐφ' ὧν στηρίζεται, καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν καὶ ῥητῶν εἰδήσεων τρανότατα μαρτυρουσῶν ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ὁ Φαλλμεράϋερ καταδικάζει τὰς Ἀθηνὰς εἰς θάνατον, αὐταὶ καὶ ὑφίσταντο καὶ ἐσήμερινόν πως καὶ ὀλιγώτερον πασῶν τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βερβάρων ὑπέφεραν. Τὰς μαρτυρίας ταύτας, τὰς ὁποίας ὁλοτελῶς ἀπεσιώπησεν ὁ Φαλλμεράϋερ, εἶνε ἀναγκαστὴν ν' ἀναφέρωμεν καὶ ν' ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα πάσας κατὰ τάξιν, διότι ἐκ τούτων μόνων δυστυχῶς συνίσταται ἡ ἱστορία τῆς ἐνδόξου πόλεως ἀπὸ τοῦ ἑκτοῦ μέχρι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος!

Μετὰ τὴν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ ταπείνωσιν λαβοῦσα ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ὡς μόνον ἀποζημίωσιν μικρὰν τινα αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀνάνεωσιν τῶν τειχῶν τῆς παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ἐξηκολούθει κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας ζῶσα ἐν ἀσημότητι μὲν, ἀλλὰ καὶ ἐν σχετικῇ εὐεξίᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ, ἀντέχουσα κατὰ τῶν βερβερικῶν ἐπιδρομῶν διὰ τῶν ὀχυρῶν τειχῶν τῆς, ἀτινα ὑφίσταντο μέχρι φραγκοκρατίας περίπου καὶ ἐξησφαλίζον ἐν αὐτοῖς τοὺς ἐκπεπτωκότας ἀπογόνους τῶν ὑπερηφάνων Μαραθωνομάχων καὶ τῶν προνομιακῶν βερβερικόντων. Αἱ γλίσχραι αὐταὶ εἰδήσεις μαρτυροῦσιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι ἡ παιδεία καὶ ἡ καλὴ ἀγωγή δὲν ἐξέλιπον ἐξ Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τὴν κατάρρησιν τῶν δημοσίων σχολῶν αὐτῶν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλ' ὅτι τούναντίον οἱ ἐξ Ἀθηνῶν καταγόμενοι ἐθεωροῦντο ἱκανοὶ ν' ἀναβῶσι καὶ τὰς ἀνώτάτας βαθμίδας τοῦ κράτους, ὥστε ἡ πόλις αὕτη ἐξηκολούθει χαίρουσα ἀγαθὴν ὑπόληψιν καὶ διετήρει μέρος τοῦλάχιστον τοῦ πρῶην ἡθικοῦ αὐτῆς ἀξιώματος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπερίσχυσεν ὀριστικῶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὁ χριστιανισμὸς καὶ οἱ κάτοικοι ἐφρόνουν ἔκτοτε χριστιανικά, ἡ δ' ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν ἀδιακόπως προήγετο, διότι τῷ μὲν 733 ἀποσπασθεῖσα μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πάπα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσχυροῦ ἀνυψώθη εἰς αὐτοκέφαλον ἐπισκοπὴν ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, ἐπὶ δὲ τοῦ πατριάρχου Φωτίου ὁ Ἀθηνῶν Γρηγόριος Β' (857—867) ἐτιμᾶτο ἀρχιεπίσκοπος, ὁ δὲ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ ἔτους 869—870 μετασχὼν ποιμενάρχης Ἀθηνῶν Νικήτας Α' ἦτο ἤδη μητρο-

πολίτης¹. Διὸ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ ἀρχιεπίσκοποι καὶ μητροπολίται εἶνε οἱ σπουδαιότεροι αὐτῆς ἀντιπρόσωποι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Εἶνε δ' αἱ περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις ἐκ τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐποχῆς αἱ ἐξῆς.

Ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, διηγούμενος τὸν οἰκτρὸν θάνατον τοῦ δραστηρίου καὶ κατὰ τῶν ἐπιδρυσίων βαρβάρων ἀνδρείως καὶ ἐπιτυχῶς ἀγωνισαμένου αὐτοκράτορος Μαυρικίου, μεταχειρίζεται τὴν ἐξῆς ῥητορικὴν ἀποστροφὴν: « Ἀποκείρασθωσαν οἱ λόγοι τὸν κρότον, τὴν εὐφημίαν αἱ Μοῦσαι, τὸ λευκὸν Ἀθῆναι τριβώνιον². » Ὅτι δ' ἡ ἀποστροφή αὕτη πρὸς τὰς Ἀθῆνας δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ, ἐὰν μὴ ἡ πόλις ὑπῆρχεν ἐν ἔτει 602, ὅτε ὁ Μαυρίκιος ἐφονεύθη, εἶνε προφανέστατον, ἐκ τῆς αὐτῆς δ' ἀποστροφῆς ἐξάγεται καὶ ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ τότε ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶνται ἑδρα τῶν Μουσῶν καὶ τῶν λόγων, διότι ἡ ἀποστροφή δὲν εἶνε βεβαίως κενὴ τις ἀνευ ἐννοίας φράσις. Ὅτε δ' ὁ βασιλεὺς Κώνστας ὁ Β' (641–668), μὴ ὑποφέρων τὰς φοβερὰς τοῦ συνειδότος τύψεις διὰ τὸν φόνον τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ μεταφέρῃ τὸν θρόνον εἰς Σικελίαν, ὅθεν ἐσκόπει νὰ καταπολεμήσῃ καὶ τοὺς Λογγοβάρδους, προσωρμίσθη κατὰ τὸν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Σικελίαν πλοῦν ἐν Πειραιεὶ καὶ διέμεινεν ἐν Ἀθήναις καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἔτος 612, συναθροίζων καὶ ἐξασκῶν τὸν κατὰ τῶν Λογγοβάρδων στρατὸν του³. Ὅτι ἡ προτίμησις αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς Κορίνθου καὶ ἄλλων πόλεων δὲν ἐγένετο διὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς πόλεως, ἀλλὰ τούναντίον διότι καὶ ὄχυρά ἦτο ἡ πόλις καὶ τὰ ἐπιτήδεια πρὸς διατήρησιν τοῦ στρατοῦ εὐποριστότερα καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ ἄστεως ἀξίωμα μέγα, τοῦτο καὶ τυφλῶ ἐστὶ δῆλον. Διότι πρὸς τί νὰ ἐνδιατρίψῃ ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ἐν πόλει μὴ πόλει, ἀλλὰ σωρῶν ἐρείπειων, καὶ νὰ μὴ μεταβῇ εἰς τὴν πλησίον κειμένην Κόρινθον, τὴν ἑδραν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατηγοῦ καὶ ἐπίσης ὄχυράν, ἐὰν μὴ ἡ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις ἦτο ὑπὸ πάσαν ἐποψὴν καλλιτέρα; Βεβαίως δὲ τῆς διατριβῆς ταύτης αἰτία δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε μόνῃ ἡ ἀρπακτικὴ μανία τοῦ Κωνσταντοῦ Β', ἵνα περισυλλέξῃ καὶ ἐνταῦθα τὰ περισωζόμενα ἐκ μετάλλου ἀγάλματα καὶ ἄλλα καλλιτεχνήματα, ὡς ἐπράξεν ἐν Ῥώμῃ, ὅπου κατόπιν μετέβη, ἀποσπᾶσας καὶ αὐτὸ τοῦ Παν-

¹ Πρβ. Τάσου Νερούτσου Χριστ. Ἀθῆν., ἐνθ. ἀνωτ. τόμ. Γ', σ' 36—37.

² Βιβλίον Η', κεφ. 12.

³ Παῦλος Διάκονος ἐν Ἱστορίᾳ τῶν Λογγοβάρδων 5, 6.

θεοῦ τὸ ἐκ μεταλλοῦ ἐπιστέγασμα δι' ἑλλειψιν χρημάτων. Πρὸς τοῦτο δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ διαχειμάρσῃ ἐν Ἀθήναις οὐδὲ νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως. Ὅτι δὲ καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας, τὸν ὁγδοὺν καὶ ἑνατον, αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἦσαν ἔρημοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν περιεπλανῶντο μακρὰν τῆς πατρίδος των καταδιωκόμενοι μὲν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, δι' ἐπιτιμίου δ' ἀφωρισμένοι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ ὠνειρεῖται, ἀλλ' ἢ τε πόλις ἐξηκολούθει ἀκμάζουσα καὶ μέγα χαίρουσα ἡθικὸν ἀξίωμα καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεκρίνοντο ἐπὶ καλῇ ἀνατροφῇ καὶ ἱκανότητι, ἐξάγεται πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους δύο ἀλλεπαλλήλως Ἀθηναῖται ἐκρίθησαν ἱκαναὶ νὰ καθίσωσιν ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, ἔπειτα δὲ καὶ ἐξ ἄλλων εἰδήσεων. Ἐν ἔτει 769 ἐξελέξατο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' διὰ τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον αὐτοῦ Λέοντα τὸν Δ' σύζυγον δεκαεπταετῇ, ὀρφανὴν τινὰ νέαν ἐξ Ἀθηναίων. τὴν μετέπειτα διάσημον αὐτοκράτειραν Εἰρήνην, ἣν μετέφερεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐπὶ λαμπρῶν, μεταξωτοῖς ὑφάσμασι πολυτελῶς κεκοσμημένων πλοίων¹. Ἡ Εἰρήνη ἔμεινε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου τῆς μόνῃ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κυρίαρχος, κατ' ἀρχάς μὲν ὡς κηδεμὼν τοῦ υἱοῦ τῆς Κωνσταντίνου τοῦ Σ' (780—790), μετὰ δὲ τὴν τυφλώσιν ἐκείνου ἐντελῶς μόνῃ κυβερνῶσα (797—802 καὶ ἐπεδείξατο μεγάλην διοικητικὴν ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ μεγάλα πάθη, ἰδίως ἀπειρίριστον φιλοδοξίαν. Εἰθισμένη ἐξ Ἀθηναίων εἰς τὴν θέαν τῶν εἰκόνων ἀνέστειλε τὰ ἀπαγορευτικὰ τῆς εἰκονολατρίας διατάγματα τῶν προκατόχων αὐτοκρατόρων καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐκ νέου ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, διὸ καὶ ἀγία ὑπὸ τῆς εὐγνωμονούσης Ἐκκλησίας ἐκηρύχθη. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ Ἑλλάδι καὶ τῇ Μακεδονίᾳ ἐφρόντισε νὰ κατατροπώσῃ τῷ 783 διὰ τοῦ εὐνούχου Σταυρακίου τοὺς κινουμένους καὶ ταρασσόντας τὴν χώραν Σλαβούς². Ἐκ φιλοδοξίας δὲ ἀγχομένη ἐξώρισε τοὺς πέντε ἀδελφοὺς τοῦ συζύγου τῆς, οὓς εἶχεν ἀποτυφλώσῃ ὁ υἱὸς τῆς, εἰς Ἀθήνας καὶ ἐναπιστεύθη τὴν φύλαξιν αὐτῶν εἰς τὸν συγγενῇ τῆς πατρικίον Κωνσταντῖνον Σαραντάπηχον (797), τὸν ὁποῖον εἶχε διορίσει διοικητὴν

¹ Ἴδε τὰς πηγὰς παρὰ Muralt, *Chronographie Byzantine*, σ. 366. Ὁ γάμος τῆς Εἰρήνης ἐτελέσθη μεγαλοπρεπῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 3ῃ Σεπτεμβρίου 770, τῇ δὲ 17ῃ Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐστέφθη Ἀυγαῦστα. Μονογραφίαν περὶ Εἰρήνης ἔγραψεν ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Ἰωακείμ Φορὰπούλος, «Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία αὐτοκράτειρα», ἐν Λειψίᾳ, 1887.

² Θεοφάν. ἐν τόμ. Α', σ. 707. Ἴδε καὶ ἄνωτ. σ. 203.

Ἀττικῆς¹. Κάτοικοι ὁμῶς τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον συμπάθειαν πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς ἡγεμονίδας καὶ ἀπεφάσισαν νὰ βοηθήσωσιν αὐτοὺς πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὸν θρόνον, διὸ ἐπεκαλέσθησαν τὴν ἐνοπλίαν συνδρομὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐγκατεστημένων Σλάβων Ἀκαμήρου, ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ἔμαθεν ἐγκαίρως τὸ πρᾶγμα καὶ προλαβούσα ἐξαπέστειλε τὸν ἀνεψιὸν τῆς σπαθάρικον Θεοφύλακτον πρὸς τὸν πατέρα του Σαραντάπηχον μετὰ τῶν ἀναγκαίων διαταγῶν, οὗτος δὲ συλλαβὼν τοὺς ὑπόπτους ἐτύφλωσεν αὐτοὺς κατὰ Μάρτιον τοῦ 799, κατὰ δὲ τὸν Κεδρηνόν, ἐφανεύθησαν οὗτοι ὑπὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ². Ἡ φιλοδοξία ὤθησε τὴν Εἰρήνην καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν τῆς Κωνσταντίνου τὸν Σ' νὰ τυφλώσῃ, ὅπως καταστήσῃ αὐτὸν ἀνίκανον εἰς τὸ κυβερνᾶν, καὶ τὴν τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου πρότασιν ν' ἀποκρούσῃ, ἕως ὅτου τέλος ἐκθρονισθεῖσα διὰ στάσεως ἐκραγείσης κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 802, ἐξωρίσθη καὶ αὐτὴ καὶ ἐτελεύτησεν ἐν δυστυχίᾳ ἐπὶ τῆς νήσου Λέσβου καὶ ὄχι ἐν Ἀθήναις, ὡς ὁ Ἀραβὶς ἱστορικὸς Ἀβουλφαράτσης (Abulfaradsch) νομίζει³.

Ἄν ἡ Εἰρήνη ἔπραξεν ἀγαθόν τι διὰ τὴν γενέτειραν αὐτῆς πόλιν, δὲν εἶνε ἀκριβῶς μεμαρτυρημένον. Τὰς ἐλευθερίας, ἃς ἔχαιρεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, βεβαίως δὲν παρεχώρησεν αὐτῇ, τοῦναντίον ὁ διειρησμός τοῦ συγγενεῖς τῆς Σαραντάπηχου ὡς διοικητοῦ Ἀττικῆς μαρτυρεῖ ἴσως ὅτι, καὶ ἂν ὑπῆρχον τοιαῦται, περιώρισεν αὐτάς⁴. Βέβαιον μόνον εἶνε ὅτι εἰ ἐν Ἀθήναις συγγενεῖς τῆς διωρίσθησαν εἰς ὑψηλὰ τοῦ κράτους ἀξιώματα, ὡς καὶ ὅτι ἡ θρησκομανὴς ἐκείνη αὐτοκράτειρα ἔδρυσεν πολλὰς μονὰς ἐν τῷ κράτει ἂν ὁμῶς ἔδρυσεν τοιαύτας ἢ ἤγειρε ναοὺς καὶ ἐν Ἀθήναις δὲν εἶνε ῥητῶς μεμαρτυρη-

¹ Ὁ Lebeau (Histoire du Bas-Empire, τόμ. IB', βιβλίον 16ον σ. 377) καὶ ὁ Γρηγορόβιος (ἐνθ. ἀνωτ., Β', σ. 126.) φρονοῦσιν ὅτι ὁ Σαραντάπηχος οὗτος ἦτο ἴσως ἀδελφὸς τῆς Εἰρήνης.

² Ἰδε Θεοφάνους τόμ. Α', σ. 733—734. Λέοντος Γραμματικοῦ σ. 200. Κεδρηνοῦ τόμ. Β', σ. 27. Γεωργίου Ἀματωλοῦ σελ. 671. ἐκδόσεων Βόννης. Ζωναρᾶ 15, 13 σ. 367. Πρβ. καὶ Γρηγοροβίου Α', σ. 131.

³ Ἐν σελ. 138 τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως.

⁴ Ὁ Τάσος Νεροῦτσος ἄνευ ἀποδείξεώς τινος ἰσχυρίζεται, (Πρβ. ἀνωτ. σ. 190 σημ. 1) ὅτι αἱ προνομίαι, ἃς ἔχαιρον αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, παρεχώρηθησαν αὐταῖς ὑπὸ τῆς Εἰρήνης (ἐνθ. ἀνωτ. Γ', σ. 33—34). Ἐπίσης ἀμαρτύρητα εἶνε καὶ τὰ τοῦ Διον. Σουρμελῆ (ἐν σ. 29 τῆς Α' ἐκδ.) ὅτι ἡ Εἰρήνη «Περὶ πολλοῦ ἐποιήθη τὴν πατρίδα τῆς, τὰς Ἀθῆνας, ἀνανεώνουσα τὴν ἔδραν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἐνταῦθα.»

μένον οὔτε ἄλλως ἀποδεδειγμένον· διότι πιθανόν μὲν νὰ ἐκτίσθησai ὑπ' αὐτῆς, ὡς ἐκ παραδόσεως πιστεύεται, τινὲς ἐκ τῶν μέχρι τῆς σήμερον σωζομένων βυζαντινῶν ρυθμοῦ ναῶν ἢ μονῶν, ἰδίως δ' ὁ περικαλλὴς παρὰ τὴν νέαν Μητρόπολιν ναὸς τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου¹, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐν Δαφνίῳ μονή, ἢ καὶ ἄλλα μὴ διασωθέντα ἱερά, ἀλλὰ διὰ τί νὰ μὴ ἐκτίσθησαν οὗτοι καὶ ὑπὸ ἄλλων Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, ὅτε ἐπεκράτει ὁ ἀρχιτεκτονικὸς αὐτῶν ρυθμός, ὡς ὁ ἅγιος Γεώργιος Καρύκη καὶ ὁ ἅγιος Νικόλαος τοῦ Παγκαλῶ ὑπὸ μελῶν τῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν Καρύκη ἢ Καρύτση καὶ Παγκαλῶ, καὶ ὡς ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ὅστις ἀνεκαίνισθη ἐν ἔτει 1050, καθ' ὃ δηλοῦται ἐκ τῆς διασωθείσης ἐπιγραφῆς, ὑπὸ τινος σπαθαροκανδιδάτου Νικολάου Καλομαλῶ; Ἐπειτα καὶ εἰς τὴν Ἀθηναῖδα ἐκείνην τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ εἰς τὴν ἀνεψιάν τῆς Εἰρήνης Θεοφανῶ ἡ παραδόσις ἀποδίδει ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν ἐν Ἀθήναις χωρὶς ν' ἀποδεικνύηται τοῦτο ἄλλοθεν.

Ὀλίγα μετὰ τὴν καθάρεισιν τῆς Εἰρήνης ἔτη ἀνέβη τὸν βυζαντινὸν θρόνον καὶ ἑτέρα Ἀθηναῖα, ἡ ἀνεψιᾶ ἐκείνης Θεοφανῶ, Ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος Α' ἀπέσπασεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ συζύγου της καὶ τὴν συνέζευξεν ἐν ἔτει 807 μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σταυρακίου. Δύο ὥραιαι Ἀθηναῖαι παρθένοι, αἵτινες συνώδευσαν τὴν Θεοφανῶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐγένοντο, διακροῦντος τοῦ γάμου, θῦμα τοῦ ἀσελγοῦς Νικηφόρου². Ἡ Θεοφανῶ ὅμως δὲν διεκρίθη ἐπὶ ἐξόχῳ ἱκανότητι, ὡς ἡ θεία αὐτῆς Εἰρήνη, οὐδὲ γνωρίζομεν ἔαν καὶ αὕτη ἐπραξέ τι ὑπὲρ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν. Ἀλλως τε καὶ οὐδ' ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν αὐτοκράτειρα, διότι τῷ 811 ὁ μὲν πενθερὸς Νικηφόρος ἡττηθεὶς παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ θηριώδους τῶν Βουλγάρων ἡγεμόνος Κρούμμου ἐφρονεύθη, ὁ δὲ σύζυγός της Σταυρακίος βαρέως πληγωθεὶς ὀλίγους μῆνας ἐπέζησε, μεθ' ὃ ἡ Θεοφανῶ ἀπεσφύρθη εἰς μονὴν καὶ ἐγκατεβίωσεν ἐκεῖ³.

Αἱ ἱστορίαι αὗται τῆς Εἰρήνης καὶ Θεοφανῶς μνηστεύονται περιτρώως οὐ μόνον ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν ἐρημοὶ κατοίκων κατὰ τὸν ὀγδοὺν καὶ ἑνάτον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἤκμαζον σχετικῶς ἀρκετὰ ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν, ὅπερ βεβαίως προήρχετο, διότι ἡ πόλις ἔμεινεν ἀνέπα-

¹ Οὕτω φρονεῖ ὁ Τάσος Νερούτσος περὶ τοῦ ναοῦ τούτου, ἐνθ. ἀνωτ., Γ', σ. 30.

² Θεοφανῆς ἐν τόμ. Α', σ. 750. Ζωναρᾶς 3, σ. 370.

³ Ζωναρᾶς 3, 15. σ. 374. Ἡ ἐλθούσα τοῦ Διον. Σουρμελῆ, ὅτι ὁ Σταυρακίος οὗτος «ἀπέδωκε προνόμια εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν» εἶνε ἀβάσιμος.

φος ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων. Τὰ τεῖχη τοῦ ἄστεως, καὶ ἰδίως τῆς Ἀκροπόλεως, ἦσαν ὀχυρά καὶ ἀσφαλῆ, διό, ἐχρησίμευον κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους καὶ ὡς τόπος ἐξορίας καὶ φρουρήσεως ἐπισήμων προσώπων. Ἐκτὸς τῶν ἀδελφῶν Λέοντος τοῦ Δ', οὗς ἐξώρισεν ἡ Εἰρήνη ἐνταῦθα, ἐκρατήθησαν ἐπίσης ἐν Ἀθήναις ἐξορίστοι ἐν ἔτει 887 ὁ τυφλωθεὶς Μανιχαῖος καὶ συνωμότης Θεόδωρος Σανταβαρηνὸς μέχρι τῆς εἰς Ἀσίαν μεταφοράς αὐτοῦ¹, ἐν ἔτει δὲ 891 ὁ ἐπὶ συνωμοσίᾳ ἐπίσης κατηγορούμενος Βασίλειος Ἐπεικτός, ἀνεψιὸς τῆς ἀποθανούσης αὐτοκρατορίκας Ζωῆς². Ὅτι δὲ ἡ ἐκλογή τῶν Ἀθηνῶν ὡς τόπου ἐξορίας δὲν φανερώνει ἐρημίαν τοῦ φρουρίου, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐχρησίμευον παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ ἄλλαι πόλεις πολυάνθρωποι τότε καὶ μεγάλαι, ὡς ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἐπίδαμνος, ἡ Χερσῶν, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Λέσβος καὶ ἄλλαι, οὐδαμῶς ἐρημαὶ κατοίκων, ἀλλ' ἀκμαεῖ καὶ εὐδαίμονες³. Ἀλλὰ καὶ ἡ παιδεία, ὡς ἤδη εἵπομεν, φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ καλλιεργῇται ἐν Ἀθήναις καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῶν δημοσίων σχολῶν κατάργησιν, ἡ δὲ προνομιούχος τῶν φώτων ἐστὶ καὶ τῶν Μουσῶν ἔδρα καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας ἔχαιρεν ἀγαθὴν ἐπὶ τούτῳ φήμην ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει. Ἐκτὸς τῆς ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐκλογῆς δύο αὐτοκρατειρῶν διεσώθησαν ἡμῖν καὶ ἄλλα μαρτύρια τῆς ἀγαθῆς καταστάσεως τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας ἐν Ἀθήναις. Κατὰ τὸν ἑβδομον αἰῶνα ἤκμασεν ἐν Ἀθήναις ὁ ἱατρὸς καὶ συγγραφεὺς Στέφανος, μαθητὴς Θεοφίλου⁴. Ὁ ἄγιος Γισληνός, ὅστις κατὰ πρῶτον μετέβη εἰς Ῥώμην καὶ ἐκεῖθεν περὶ τὸ 640 εἰς Ἑννεγαύαν (Hennegau) τῆς Βελγικῆς καὶ ἵδρυσεν αὐτόθι μονὴν προσηλυτίσας πολλοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἦτο ἐξ Ἀττικῆς καὶ εἶχε σπουδάσει ἐν Ἀθήναις φιλοσοφίαν. «Ἐξορίστος εἰμι καὶ ξένος . . . ἐξ Ἀθηνῶν, τῆς διασημοτάτης τῶν Ἑλλήνων πόλεως» ἔγραψεν ὁ ἴδιος πρὸς τὸν βασιλεῖα Δαγοβέρταν, ὁ δὲ βιογράφος αὐτοῦ λέγει ὅτι τὴν φιλοσοφίαν ἐσπούδασεν «ἐν Ἀθήναις τῇ ἐνδοξο-

¹ Συμεὼν Μάγιστρος ἐν σ. 701. Γεωργίος Μοναχὸς ἐν σ. 851. Λέων Γραμματικὸς ἐν σ. 265. Θεοφάνης συμπληρωμένος, 6, 5, τόμ. Γ', σ. 356. Κεδρηνός ἐν τόμ. Β', σ. 252, ἐκδόσεων Βόννης.

² Γεωργίος Μοναχὸς ἐν σ. 859. Λέων Γραμματικὸς ἐν σ. 273. Θεοφάνης συμπληρωμ. 6, 15, τόμ. Γ', σ. 361. Κεδρηνός τόμ. Β', σ. 258.

³ Πρβ. καὶ Hopf, ἐνθ. ἀνωτ. ἐν σ. 112.

⁴ Ἰδε Φαβρίκιου Bibliotheca Graeca 6, 7, 14.

τάτη πόλει, ἥτις εἰς πάντων τῶν ἐθνῶν τὰς γλώσσας παρέδωκε τὸ ἄνθος πάσης εὐγλωττίας¹. » Ἡ εἰδησις αὕτη, ὅσον καὶ ἂν εἴνε ὑπερβολικὴ τὴν ἐκφρασιν, μαρτυρεῖ οὐχ ἥττον ὁποιάν φήμην ἔχαιρον καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα αἱ Ἀθῆναι, ἥτις βεβαίως δὲν ἦτο ἀπλὴ ἀπήχησης τοῦ πάλαι τῆς πόλεως ὀνόματος². Ὅμοιαν περὶ Ἀθηνῶν ἰδέαν ἐκφράζει καὶ ὁ περὶ Παπίσσης Ἰωάννης μῦθος, καθ' ὃν τὸ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ὑποτιθέμενον ὅτι ἤκραζε μυθῶδες ἐκεῖνο πρόσωπον ἀπέκτησε τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ γνώσεις ἐν Ἀθῆναις παρὰ τοῖς τότε σοφοῖς³. Διήρκεσε δ' ἡ τοιαύτη περὶ Ἀθηνῶν φήμη μέχρι τέλους τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὡς πολλάκι παρόμοιοι εἰδήσεις ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μαρτυροῦσιν, ἀλλὰ περὶ τούτων κατωτέρω.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν μέχρι τοῦδε εἰδήσεων, αἵτινες ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει νὰ ὑπάρχῃ κατὰ τοὺς μετὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, εἴνε ἡμῖν γνωστοὶ καὶ πολλοὶ ἀρχιερεῖς καὶ μητροπολίται Ἀθηνῶν ἐκ τῶν αἰώνων ἐκείνων, οἵτινες βεβαίως δὲν ἦσαν μόνον ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι τοιοῦτοι, οὐδ' ἡδρευον ἐν σωρῷ ἐρείπειων, καθόσον μάλιστα ὁ κατ' ἀρχὰς ἐπισκοπικὸς τῶν Ἀθηνῶν θρόνος ἐπὶ Φωτίου, κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα, ὑψώθη, ὡς ἡδὴ εἶπμεν, εἰς ἀρχιεπισκοπικὸν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα πρὸ τοῦ 869 εἰς μητροπολιτικόν, ἔχοντα ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του τὰς ἐπισκοπὰς Εὐρίπου, Ὁρεοῦ, Καρύστου. Πορθμοῦ καὶ Αὐλῶνος ἐν Εὐβοίᾳ, Δαυλίας ἐν Φωκίᾳ, Κορωνείας ἐν Βοιωτίᾳ καὶ τὰς Ἀνδρου, Σκύρου, Σύρου καὶ Σερίφου, ὅντα δὲ τὸν 28ον θρόνον τῆς πατριαρχικῆς δικαιοδοσίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴.

¹ Ἰδε Mabillon, Acta sanctorum, ordinis S. Benedicti, τόμ. Β', σ. 757. Hopf ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ σ. 113. καὶ Acta sanct. Oct. IV, 1030.

² Ὁ Σπ. Λάμπρος, μιμούμενος τὸν Wæschke, θεωρεῖ τὴν εἰδησιν ταύτην ἀπίθανον, προσελθούσαν ἐκ τῆς μὴ ἀσυνήθους τότε καυχησιολογίας πολλῶν λογίων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ὅτι ἐσπούδασαν ἐν τῷ πολὺ σοφωτέρῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ. Πρβ. Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος, σ. 47.

³ Ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἡ Πάπισσα Ἰωάννα ἀπέδειξεν ἀρκεύτως ὁ Doellinger, Die Papst-fabeln des Mittelalters, 1863.

⁴ Ἰδε Leonis sapientis et Photii ordo Patriarcharum καὶ Leonis sapientis ordo thrononum παρὰ Garthey ἐν τῇ ἐκδόσει Ἱεροκλέους τοῦ Γραμματικοῦ. σ. 74. Ἐν τοῖς πρακτικαῖς τῆς συνόδου τοῦ 870 ὁ τότε μητροπολίτης Ἀθηνῶν Νικήτας ὑπέγραψεν 22ος τὴν τάξιν, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι κατόπιν ἐπὶ Λέοντος Σ', τοῦ Σοφοῦ (886—911) κατὰ τὴν νέαν διάταξιν ὁ θρόνος τῶν Ἀθηνῶν ὑπεβιβάσθη ὀλίγον.

Τοῦτο δὲ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γίνη, ἂν αἱ Ἀθηναὶ μὴδὲ καὶ ὑφίσταντο, εἰ δὲ φυγάδες αὐτῶν κάτοικοι ἦσαν ἀφωρισμένοι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὡς ὁ Φαλλμερξφερ διατείνεται; Ἐκ τῶν κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους ἀκμασάντων ποιμεναρχῶν τῆς ἀθηναϊκῆς ἐκκλησίας ἐπισήμως μεμαρτυρημένοι εἶνε οἱ ἑξῆς¹. Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ Ἰουστίνου Β' (569—578) ὑπῆρξεν ἐν Ἀθήναις ἐπίσκοπος ἐκ τῆς αἰρέσεως τῶν Τριθεϊστῶν². Ἐν δὲ τῇ ἑκτῇ οἰκουμένην συνόδῳ, τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ ἔτος 680 συγκροτηθείσῃ, τὰ πρακτικὰ ὑπέγραψε καὶ ὁ «Ἰωάννης ἐλέω θεοῦ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ λεγάτος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς πρεσβυτέρης Ῥώμης,» τοῦ δ' Ἰωάννου τούτου σφύζεται καὶ ἡ σφραγίς³. Ἄλλοι δ' ἐπίσκοποι τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐκ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος ὁ Θεοχάριστος († 702), ὁ Μαρίνος († 704), ἕτερος Ἰωάννης († 714), οὗ τινος σφύζεται καὶ μελυθδόβουλλον. Ἐτι δὲ ἐκ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος Γρηγόριος ὁ Β' (857—863), ὁ πρῶτος μεμαρτυρημένος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ἐνῶ κατὰ τινα ἐπὶ τῶν ῥαβδῶσεων στύλου τινὸς τοῦ Παρθενῶνος ἐπιγραφὴν πρῶτος τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ τῷ 841 ἀπεθανὼν Γερμανὸς Νικητῆς ὁ Α', παρευρεθεὶς ἐν τῇ συνόδῳ τῇ συγκροτηθείσῃ τῷ 869—870 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπερχριστῆς τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἀντίπαλος τοῦ Φωτίου, ὑπογράφας τὰ πρακτικὰ ὡς μητροπολίτης Ἀθηνῶν κβ'. κατὰ τὴν τάξιν, ὁ δεῦτερος τούτου διάδοχος Σάββας (879—913), ὅστις μετέχε τῆς ἐν ἔτει 880 συνόδου τῶν Φωτιανῶν καὶ οὗτινος σφύζεται κεμφὸν μελυθδόβουλλον. Ἐκ δὲ τοῦ δεκάτου αἰῶνος Νικητῆς ὁ Β' (921—926) καὶ Θεοδῆγιος (981—1006), οὗτινος σφύζεται καὶ σφραγίς. Ἐκ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος Ἰωάννης ὁ Βλαχερνίτης, μετασχὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ ἔτους 1009. Μιχαὴλ ὁ Α' (1016—1030)· συνοπογράφας πράξεις συνοδικάς, Λέων ὁ Α' (1030—1060) μετασχὼν τῆς ἐν ἔτει 1054 συνόδου, ἣτις ἐχώρισεν ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρυλαρίου τὰς ἐκκλησίας Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἄλλοι.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐπισήμως μεμαρτυρημένων τούτων ποιμεναρχῶν

¹ Πρβ. Le Quien, *Oriens christianus*, τόμ. Β', σ. 171—173, καὶ Τάσου Νερούτσου Χριστ. Ἀθῆν., ἐνθ. ἀνωτ. Γ', σ. 36 ἐπ.

² Μετάφρασις τοῦ συριακοῦ ὑπὸ Schoenfelder, ἐν *Μονάχῳ*, 1862, σ. 197.

³ Πρβ. Schlumberger, *Sigillographie Byzantine*, σ. 172. καὶ Γρηγόριον ἐν Α', σ. 97.

τῆς ἐκκλησίας Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος εἶνε ἡμῖν γνωστὰ καὶ πλεῖστα ἄλλα ὀνόματα ἀρχιερέων τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὡς καὶ διαφόρων ἄλλων κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους ἐν Ἀθήναις ζησάντων. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐδημοσίευσεν ὁ Πιττάκης ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι¹ πρὸς ἀναίρεσιν τῆς περὶ Ἀθηνῶν γνώμης τοῦ Φαλλμεράυερ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν· «Ἵλλη, ἵνα χρησιμεύσῃ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ νῦν κατοικοῦντες τὴν Ἑλλάδα εἰσὶν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» μετὰ καὶ ἄλλων γλωσσικῶν παρατηρήσεων. Εὐρέθησαν δ' ἐπιγεγραμμένα καὶ σφύζονται μέχρι τοῦδε τινὰ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ἕτερα δ' ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ στύλων τοῦ Θησαυροῦ, τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν Προπυλαίων καὶ ἄλλα ἄλλα²· διότι ἔθος ἦτο παρὰ τοῖς χριστιανοῖς νὰ χαράσσωσιν ἐπὶ τοῦ τοίχου τῶν ἐκκλησιῶν τῶν τὰ ὀνόματα καὶ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τῶν ἀρχιερέων, ἱερέων, λοιπῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν προϋχόντων εἰς ἀνάμνησιν. Ἐκ τῶν οὕτω λοιπὸν διασωθεισῶν ἡμῖν ἐπιγραφῶν συναρμολογεῖται ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ σειρὰ τῶν ποιμεναρχῶν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος μέχρι φραγκοκρατίας· ἐπειδὴ ὅμως πολλὰ ἐκ τῶν χρονολογιῶν τούτων ἄλλως ὀρίζονται ὑπὸ Πιττάκη καὶ ἄλλως ὑπὸ Βοικίου καὶ Χόφ³ καὶ δὲν εἶνε ποσῶς ἐνταῦθα ἀναγκαῖα ἡ ἀναγραφὴ αὐτῶν, διότι οὐδεὶς ἠμφισβήτησε τὴν ὑπαρξὶν πολλῶν ἐκ τῶν ποιμεναρχῶν ἐκείνων, παρὰ λείπομεν αὐτὰς παρατηροῦντες μόνον ὅτι ἐκ τοῦ καταλόγου ἐκείνου τῶν ἀρχιερέων Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος καὶ ἐξῆς τρανότατα μαρτυρεῖται καὶ ἡ ὑπαρξὶς τῆς πόλεως καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ χρονικὸν διάστημα. Τινὲς μάλιστα τῶν ἱεραρχῶν ἐκείνων ὑπῆρξαν λίαν σπουδαῖοι καὶ διεδραμάτισαν ἔξοχον πρόσωπον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ ὡς ὁ ἁγιώτατος ἐκεῖνος Σάββας († 913) καὶ ὁ τελευταῖος πρὸ τῆς φραγκοκρατίας Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, ὁ ἀναντιρρήτως ἐπισημότερος πάντων τῶν ἀρχιερέων Ἀθηνῶν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, καὶ ἄλλοι.

¹ Ἴδε Ἀρχαιολογ. Ἐφημερίδος σ. 935 ἐπ. ἀριθ. 1574—1589, σ. 1808, ἀριθ. 3456—3478, σ. 1910 ἐπ. Ἀνετυπώθησαν καὶ ἐν Corpus Inscript. Graecarum ὑπ' ἀριθ. 9321 ἐπ.—9421.

² Ὁ Κ. Τ. Ζησιίου ἀνέγνω παρομοίως ἐπιγραφὰς καὶ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Ἀδριανοῦ, συνεπλήρωσε δὲ καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Πιττάκη παραλειφθείσας ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἐταιρείας, τόμ. Β', σ. 20—29.

³ Boeckh ἐν Corp. Inscript. Graecarum ἀριθ. 9321 ἐπ. καὶ Hopf ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, σ. 114 ἐπ.

καίως προϋποθέτει, ἀλλὰ καὶ τρανότατα δείκνυσιν ὅτι ἡ τῆς Παλλάδος γηρκιὰ πόλις, ὅπως κατὰ τὸν ὀγδοὺν καὶ ἑνατον αἰῶνα, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους μέγα ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει εἶχεν ἀξίωμα καὶ ἐξαιρετικὴν μεταξὺ τῶν πόλεων καταίχε θέσιν; Ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ τότε, ὡς καὶ κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, ἔχαιρε πολιτικὰς τινὰς προνομίας, ὡς ἰερὰ τις ἐν τῷ κράτει ἐστία; Τριάκοντα δὲ περὶ τοῦ ἔτη μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Βασιλείου Β'. εὐσεβὴς τις σπαθαροκωνδιδάτος, ὁ Νικόλαος Καλομαλᾶς, ἐπεσκεύασεν, ὡς εἶδομεν, τῷ 1050 τὴν ἔτι καὶ νῦν ὑπάρχουσαν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ὡς μαρτυρεῖ ἡ σωζομένη ἐπιγραφή¹. Ἀλλὰ νῦν μαλάσσεται τέλος πάντων καὶ ὁ Φαλλμεράδερ καὶ, βλέπων ὅτι εἰς Δαναίδων θά ἤντλει πῖθον δυσχარიζόμενος περαιτέρω ἐρήμωσιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπέναντι τῶν πολλῶν εἰδησεων, αἵτινες μαρτυροῦσι τὴν κατὰ τὸν ἑνδέκατον καὶ δωδέκατον αἰῶνα ὑπαρξίν τῆς πόλεως, ἐπιτρέπει αὐτῇ νὰ συνοικισθῇ ἐκ νέου ὑπὸ τῶν ὀλίγων φυγάδων αὐτῆς κατοίκων, τῶν ἐπὶ 400 ἔτη μὴ εὐρόντων που ἐστὶν σταθεράν, καὶ ὑπὸ τινων μιγάδων βαρβάρων κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου αἰῶνος! Ὅτι ὁλόκληρος οὗτος ὁ περὶ ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἑκτοῦ μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μῦθος εἶνε ἱστορικὸς σολοικισμὸς καὶ παραδόξον τῆς τοῦ Φαλλμεράδερ κεφαλῆς ἀποκύημα γίνεται, νομίζομεν, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων τοῖς πᾶσι καταφανές. Ὡς ἐκ περισσοῦ δ' ἡδύναντό τις ν' ἀναφέρῃ καὶ τοῦ Μιχαήλ Ἀχομινάτου, μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἀπὸ 1180—1205, μαρτυρίαν, ἀποκαλοῦντος τοὺς κατοίκους τῆς τότε πόλεως «Ἀθηναίους καὶ ἐξ Ἀθηναίων αὐθιγενῶν²». Νῦν δέ, ἀπαλλαγέντες τοῦ παραδοξολόγου πούτου, ὅς ἐρευνήσωμεν περαιτέρω τὴν ἱστορίαν τῆς σεμνῆς καὶ ἀπομάχου πόλεως μέχρι φραγκοκρατίας, ἥτοι μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1204 ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀλώσεως αὐτῆς.

¹ Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Boeckh ἐν Corp. inser. graec. ἀριθ. 8,803 καὶ App. σ. 593, εὐρίσκεται δὲ τοποθετημένη ἄνωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ.

² Ἐν τῷ λόγῳ, ὃν ἐξεφώνησεν «ὅτε τὸ πρῶτον ἐπέβη τῶν Ἀθηνῶν», Σφρζόμ. τόμ. Α', σ. 93 ἐπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ ΜΕΧΡΙ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν διαδόχων Ἰουστινιανοῦ Α' γενομένης νέας διοικητικῆς ὑποδιαίρεσεως τοῦ κράτους κατὰ θέματα ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἑνὸς στρατηγοῦ ἢ προκίτωρος, αἱ Ἀθηναὶ μετὰ τῆς Ἀττικῆς ἀνήκον εἰς τὸ θέμα Ἑλλάδος, ὅπερ συνέκειτο ἐξ ὁλοκλήρου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, πρὸς δὲ καὶ ἐκ τῆς Θεσσαλίας μέχρι Πηνειοῦ καὶ ἐκ τῶν νήσων Εὐβοίας καὶ Αἰγίνης, μὲ πρωτεύουσαν τὰς Θήβας, περιεῖχε δὲ κατὰ τὴν ἴσως ἐσφαλμένην μάρτυριαν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου 79 πόλεις¹. Οὕτως ἐξηκολούθησαν τὰ πράγματα μέχρι τῆς φραγκοκρατίας, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ, ἢ κατὰ ταξίς ὅμως τῆς Ἀττικῆς εἰς τὸ θέμα Ἑλλάδος ἴσχυεν ὑπὸ μόνην τὴν στρατιωτικὴν ἐποψίν, διότι, ὡς ἐκ τοῦ Μιχαήλ Ἀκομινάτου πληροφοροῦμεθα, ὁλόκληρος ἡ Ἀττικὴ εἶχεν ἰδίαν ἀρχάς, οἱ δὲ κατὰ καιροὺς στρατηγοὶ Ἑλλάδος οὐδεμίαν εἶχον ἀδειαν ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἀθηναϊκά πράγματα. Καὶ ὅμως οὗτοι ἐποιοῦντο, φαίνεται, μεγάλην πολλακίς κατάχρησιν τῆς ἀδυναμίας τῆς ἰδίας ἐξουσίας ἐπὶ τῆς χώρας, ἣν διώκειν, χάριν ἰδιωτελῶν σκοπῶν καὶ ἐνωρὶς ἤδη παρεβίασαν τὸ ἱερόν τοῦ ἀττικοῦ ἑδάφους καὶ τὰς προνομίας τῶν Ἀθηναίων. Τοῦτου ἔνεκα οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι, αἵτινες, ὡς εἶδομεν, αὐτοδικοῦντες ἐφόνευσαν τῷ 915 τὸν πρωτοσπαθάριον Χασῆν, φαίνεται ὅτι ἐπανεστάτησαν καὶ περὶ τὰ 1040 κατὰ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, ἢ μάλλον κατὰ τῆς αὐθιχεσίας τῶν Βυζαντινῶν πραιτῶρων. Καὶ οἱ μὲν χρονόγραφοι καὶ ἱστορικοὶ οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τινος τοιαύτης στασεως ἐν Ἀθήναις, διεσώθη ὅμως ἡμῖν ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σκανδιναυικὴ τις

¹ Περί Θεμάτων, τόμ. Γ', σ. 51, ἐκδ. Βόννης. Τὸν ἀριθμὸν τῶν πόλεων ἔλαβεν ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ Ἱεροκλέους, ὅστις συναριθμεῖ καὶ τὰς τῆς Πελοποννήσου. Τοιαῦτα θέματα τοῦ κράτους ὑπῆρχον δώδεκα ἐν Εὐρώπῃ καὶ δεκαεπὶ ἐν Ἀσίᾳ, τὰ ὅποια ὅμως τῷ χρόνῳ ἡλאתοῦντο διὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατακτήσεων.

ἐπιγραφὴ, γεγραμμένη ἐπὶ τῆς βράχως κολοσσαίου μαρμαρίνου λίοντος, ὅστις μέχρι μὲν τοῦ 1688 ἵστατο ἐπὶ πελωρίου στηλοβάτου πρὸ τοῦ στομίου τοῦ πειραικοῦ λιμένος, Πόρτο Λεόνε (Porto Leone) ἐντεῦθεν ἐπικληθέντος, κατὰ δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μετεκομίσθη μετ' ἄλλης ὁμοίας λείας ὑπὸ Μοροζίνη εἰς Ἑνετίαν καὶ ἵσταται αὐτόθι μέχρι τῆς σήμερον μέγας μεγαλωστί ἔμπροσθεν τῆς πύλης τῶν νεωρίων Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μετὰ πολλὰς ἀποτυχούσας ἀποπείρας πρὸς ἐρμηνείαν φαίνεται ὅτι τέλος ἐξηγήθη ὁρθῶς ὑπὸ 'Ράφν' καὶ δηλοῖ, κατ' αὐτόν, τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἐπὶ μὲν τῆς ἀριστερᾶς τοῦ λίοντος πλευρᾶς τὰ ἐξῆς:

» Ὁ Χάκων μετὰ τοῦ Οὐλφου, Ἀσμουόνδου καὶ Ὀρνου ἐκυρίευσαν τὸν
 » λιμένα τοῦτον. Οἱ ἄνδρες οὗτοι καὶ Χαράλδος ὁ Πελώριος ἐπέβαλον
 » σπουδαῖα πρόστιμα εἰς τοὺς ἀποστατήσαντες Ἕλληνας. Ὁ Δάλλκος
 » ἦτο αἰχμαλώτος ἐν μακρυναῖς χώραις, ὁ δ' Ἑγίλος καὶ Ῥάγκναρ εὐ-
 » ρίσκοντο ἐν ἐκστρατείᾳ ἐν Ῥωμανίᾳ καὶ Ἀρμενίᾳ » ἐπὶ δὲ τῆς δε-
 » ξιάς, « Ὁ Ἀσμουόνδος μετὰ τοῦ Ἀσγείρου, Θερλείφου, Θόρδου καὶ
 » Ἰθάρου ἐχάραξαν τὰς γραμμὰς ταύτας κατὰ διαταγὴν Χαράλδου
 » τοῦ Πελωρίου, εἰ καὶ εἰ Ἕλληνες δυσανασχετοῦντες ἀπηγόρευον αὐτοῖς
 » τοῦτο² ». Ἐκ πάντων τῶν Νορμανῶν τούτων γνωστός ἡμῖν ἐστὶ
 μόνος Χαράλδος ὁ Πελώριος, οὗτος δ' εἶνε ὁ μεγάλος μωρὸς ἐκεῖνος Χα-
 ράλδος ὁ Γ', ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως Ὀλαφ τοῦ Β' (1030) ἐγκατέλιπε τὴν Νορβηγίαν καὶ ἀπὸ τοῦ 1033—1043 ὑπηρε-
 τει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐξ ἀλλοδαπῶν συγκειμένης
 σωματοφυλακῆς τοῦ βασιλέως, τῶν Βαράγγων, ἔπειτα δ' ἐπανακάμ-
 ψας εἰς τὴν βόρειαν πατρίδα του ἀνέβη ἐν ἔτει 1047 τὸν νορβηγικὸν
 θρόνον καὶ ἐν ἔτει 1066 ἔπεσε μαχόμενος κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς
 Ἀγγλίας. Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1043 εἰς Νορβηγίαν ἐπ' ἀνδρὸν του ἔφερεν

¹ Rafn, Runeniskrift i Piraeus, 1856 ἐν Κοπεγχάγῃ. Πρβ. καὶ Hopf ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, σ. 147.

² Τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν τῆς σκανδιναυικῆς ταύτης ἐπιγραφῆς ἀπέρριψαν ἄλλοι εἰδικοί περὶ τὴν σκανδιναυικὴν παλαιογραφίαν ἄνδρες, οἷον ὁ Sophus Bugge καὶ ὁ Thomsen, ὡς μόνον βέβαιον παραδεχθέντες τὸ ὅτι ἐχάραχθησαν τὰ γράμματα ὑπὸ Σουηδῶν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Τούτου ἕνεκα ὁ Γρηγορόβιος ἀρνεῖται ὅλην τὴν περὶ στάσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀφίξεως τοῦ Χαράλδου εἰς Ἀθήνας ἱστορίαν, φρονῶν ὅτι τὰ γράμματα ἐχάραχθησαν ὑπὸ Σουηδῶν σωματοφυλάκων τοῦ Βασιλείου Β', ὅτε οὗτος ἐπεσκέφθη τῇ 1018 τὰς Ἀθήνας, κατὰ τὴν ἀρχαιοθὲν συνήθειαν τῶν περιηγητῶν. Ἰδε Gesch. d. Stadt Athen im Mittelalter, τόμ. Α' σ. 169 ἐπ.

ὁ Χαράλδος μεθ' ἑαυτοῦ ποσούτον θησαυρόν, ὥστε μόλις 12 εἴρωστοι νέοι ἠδυνήθησαν νὰ ἄρῳσι τὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀποκτηθέντα πλοῦτον ἐκείνων. Ἐν τῇ βυζαντινῇ ὑπηρεσίᾳ κατεπολέμησεν ὁ Χαράλδος ἐπανειλημμένως κατὰ ξηρὰν μὲν τοὺς Βουλγάρους, κατὰ θάλασσαν δὲ τοὺς Σαρακηνούς καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους πολέμους φαίνεται ὅτι κατηύνασε καὶ τὴν ἐν Ἀττικῇ παραδικὴν ἐπανάστασιν, ἣτις ἐξεργάγη ἴσως διότι πρὸς τοῖς ἐκ τῶν Σαρακηνῶν δεινοῖς προσετίθεντο καὶ αἱ φοβεραὶ πίεσεις καὶ καταχρήσεις τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀρχῶν, μετὰ τὸν κατευνασμόν ὅμως τῆς στάσεως τὰ πράγματα φαίνεται ὅτι διέμειναν καὶ πάλιν ἐν Ἀττικῇ ὡς πρότερον καὶ ὅτι ἡ μόνη ἐπιβληθεῖσα ταῖς στασιασταῖς ποινὴ ἦτο ἡ ἐν τῇ σκανδιναυικῇ ἐπιγραφῇ μνημονευομένη χρηματικὴ. Ἐκτοτε δὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν διεδόθησαν ὑπὸ τῶν Νορβηγῶν ἐκείνων ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Εὐρώπῃ μέχρις Ἰσλανδίας, πανταχοῦ δ' ἐγίνετο λόγος πολὺς περὶ αὐτῆς λαμπρᾶς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, (Athenisborg) ἣτις δικαίως ἀποκαλεῖται μὴ-τῆρ τῶν ἐπιστημῶν καὶ προστάτις πάντων τῶν φιλοσόφων, οὗς ἀναζητεῖ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα· οὐδεμία λαμπροτέρα καὶ περιφημοτέρα πόλις ὑφίσταται ἐν Ἑλλάδι.¹

Καὶ τῷ ὄντι κατὰ τὸν ἐνδέκατον καὶ δωδέκατον αἰῶνα ἡ ὑπόληψις τῶν Ἀθηνῶν ἤρξατο ἀναγεννωμένη ἡ δὲ πόλις αὕτη ἔχαιρε τότε φήμην παγκόσμιον ὥς ποτε ἔστια τῶν φώτων, καθ' ἃ ἐκ τῶν πολλὰ χού τῆς βορείου Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς περὶ αὐτῆς τότε διαδεδομένων καὶ ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν εἰδήσεων ἐξάγεται· διότι καὶ ἂν μὴ ὥσιν αὗται κατὰ γράμμα ἀληθεῖς, ὅμως ἔπρεπε νὰ ἐπικράτει τότε ταῦτα περὶ Ἀθηνῶν ἰδέα, ἵνα ἔχῃσι σημασίαν. Τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βουργωνίας σωζόμενον χειρόγραφον τοῦ Γουίδωνος ἐκ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος (Liber Guidonis), περιγράφον τὰς τότε Ἀθήνας ἐξυμνεῖ αὐτὰς ὡς ποτε μητέρα τῆς φιλοσοφίας καὶ ῥητορικῆς καὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἀναφέρει τὸν ἀέναν λύχνον τὸν εὕρισκόμενον ἐν τῷ ὑπὸ Ἰάσονος (sic) κατασκευασθέντι ἐκ λαμπροῦ μαρμάρου θαυμασίῳ ναῷ τῆς Θεοτόκου, τουτέστι τῷ Παρθενῶνι.² Ὁ δὲ Ἰσλανδὸς Σαμβούλφος

¹ Porf., ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ἐνθ. ἀνωτ., σ. 148. Καὶ τὴν τοιαύτην φήμην ἀμφισβητεῖ ὁ Γρηγορόσιος (Α', σ. 172) ὡς μὴ ὑπάρχουσιν ἀληθῶς ἐν ταῖς δημοτικαῖς τῶν βορείων ἄσμασι καὶ διηγήμασι.

² Ἰδε Bock, Lettre à Mr L. Bettmann sur un manuscrit de la bibliothèque de Bourgogne intitulé Liber Guidonis. Βρυξέλλ. 1850 σ. 136.

(Saewulf), ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 1102—1103 μετέβη, ὡς προσκυνη-
τὴς εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ καθ' ὁδὸν ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, ἐν τῇ ὁδοι-
πορικῇ του¹ περιγράφει τὴν πόλιν ταύτην, «τὴν περιφημον καὶ γνω-
στὴν ἐκ τῆς τοῦ Παύλου ἐπισκέψεως», καὶ μνημονεύει ὡσαύτως τοῦ ἐν
Παρθενῶνι ἀσθέστου φωτός. Διότι, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι ἀφιέρω-
σαν «λύχνον τῇ θεῷ χρυσοῦν», ἔργον τοῦ Καλλιμάχου, ὅστις ἀπαῖ-
τοῦ ἔτους ἐνεπίμπλατο ἐλαίου καὶ ἔφαινε «ἐν ἡμέρᾳ καὶ νυκτί²»,
οὕτω καὶ τὸν χριστιανικὸν Παρθενῶνα ἐφώτιζεν ἄνεως καὶ ἀσθεστός
λύχνος, ἴσως αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τοῦ Καλλιμάχου, καὶ ἦτο πανταχοῦ τοῦ
κόσμου γνωστός καὶ θαυμαστός. Παρομοίως διηγοῦνται ὅτι ὁ τῆς Γε-
ωργίας βασιλεὺς, ὁ Βαγρατίδης Δαβὶδ ὁ Β', ἄρξας ἀπὸ 1088 ἕως
1125 καὶ λαβὼν σύζυγον Ἑλληνίδα τινὰ Εἰρήνην, εἶχε διατάξει κατ'
ἔτος νὰ πέμπωνται εἰκοσὶν ἐπὶ εὐφυῆ διακρινόμενοι παῖδες εἰς Ἀθή-
νας, ὅπως σπουδάζωσιν ἐνταῦθα τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν σοφίαν³. Ἐκ
τῶν νέων τούτων ἦτο καὶ ὁ περιβόητος Γεωργιανὸς ποιητὴς Σχόττης
Ψούσταβελ, ὅστις διεκρίθη ἰδίως διὰ τοῦ περιρήμου ἔπους του «Λο-
ρῆς τοῦ πάνθηρος» (Wepkiss-Tkaossani), τούτου δ' ἕνεκα προσέ-
κλήθη ὑπὸ τῆς περιφήμου βασιλίσσης Θαμάρ (1184—1212) εἰς τὴν
αὐλήν της καὶ διωρίσθη βιβλιοθηκάρχος αὐτῆς. Ὑπῆρξαν λοιπὸν πιθανῶς
αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα τὸ φυτώριον καὶ ἡ πηγὴ καὶ
τοῦ γεωργιανοῦ πολιτισμοῦ⁴. Εἴπομεν δὲ πιθανῶς, διότι πόλις Ἀθῆ-
ναι ὑπῆρχε καὶ ἐν Γεωργίᾳ κατὰ τὸν Προκόπιον «Μετὰ δὲ τὸ 'Ρι-
»ζιον αὐτονόμων ἀνθρώπων ὄροι ἐκδέχονται, οἱ δὲ 'Ρωμαίων τε καὶ
» Λαζῶν μεταξὺ ὤκνηται καὶ κόμη τις Ἀθῆναι ὄνομα ἐνταῦθα οἰ-
» κεῖται⁵.» Τί δὲ παράδοξον νὰ ἐφιλοτιμήθη ὁ φιλομαθὴς ἐκεῖνος Γε-
ωργιανὸς νὰ καταστήσῃ τὰς ἐγχωρίους Ἀθήνας ἀξίας τοῦ ἐνδόξου ὀνό-

¹ Saewulfi Itinerarium hierosolymitanum, ἐν Recueil de voyages et mémoires publiés par la Société de géographie, ἐν Παρίσις, 1839, τόμ. Δ', σ. 834. Πρβ. καὶ Γρηγορόβ. ἐν Α', σ. 214, 227 ἐπ., ὅστις θεωρεῖ καὶ τὰς παραδόσεις ταύτας μύθους κατὰ φήμην πλασθέντας.

² Πρβ. Πausanίου Ἀττικ. 26

³ "Ide Bodenstedt, 1001 Tag im Orient, ἐν Βερολίνῳ 1854, τόμ. Γ', σ. 88 ἐπ. Πιθανὸν ἐν τούτοις αἱ Ἀθῆναι αὐταὶ νὰ ἦσαν ἢ ἐν Πόντῳ καὶ πλὴ-
σίον τῆς Γεωργίας ὁμώνυμος πόλις καὶ ὄχι αἱ Ἀττικαὶ Ἀθῆναι.

⁴ Πρβ. Hopf ἔνθα ἄνωτέρῳ σ. 177.

⁵ Προκόπ. ἐν τόμ. Α', σ. 289, 294. Β', 465. ἐκδ. Βόννης.

ματος, ὅπερ ἔφερον, ἀφοῦ « νέας Ἀθήνας » ἀποκαλοῦσι τὰ ἰθνηρικὰ χρονικά καὶ μονήν τινα, ἣν ὁ Δαβίδ ἐκείνος ἐκτίσε καὶ ἥτις εἶχεν ἀποβῆ κέντρον παιδείας¹;

Ἐσαύτως ὁ ἐν Παρισίοις περὶ τὸ 1198 ἀκμάσας ἱατρικὸς συγγραφεὺς μάγιστρος Αἰγίδιος, περίφημος ἐν τῇ ἐποχῇ του, ἐλέγετο ὅτι εἶχεν ἐκπαιδευθῆ ἐν Ἀθήναις, κατὰ τινὰς δὲ καὶ κατήγετο ἐντεῦθεν². Ὁ Ἀγγλος μάγιστρος Ἰωάννης Βαζιγγεστόκης (John Basingestokes), ὅστις ἀπεβίωσεν ὡς ἀρχιδιάκονος ἐν Λειτζίστερ (Leicester) τῷ 1252 καὶ ἦτο κάτοχος τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης, εἶχεν ἐκπαιδευθῆ, ὡς ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ῥοβέρτον ἔλεγεν, ἐν Ἀθήναις καὶ ἐνταῦθα εἶχε μάθει ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολλὰ, ἅτινα ἦσαν ὅλως ἄγνωστα τοῖς Λατίνοις. Οὗτος εἰσήγαγεν εἰς Ἀγγλίαν τὰ ἑλληνικὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα, μετέφρασε λατινιστὶ ἀπόκρυφα τινὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα, τὰ ὅποια ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐκείνος ἐπιτήδεις ἐπρομηθεύθη ἐξ Ἑλλάδος, καὶ ἔγραψε γραμματικὴν τινὰ λατινιστί. Ὁ Βαζιγγεστόκης λέγει πρὸς τούτοις ὅτι ἐπ' αὐτοῦ αἱ Ἀθηναὶ ἦσαν πόλις τῆς σοφίας, παράγει ὅμως τὸ ὄνομα τῆς πόλεως παρὰ τὸ ἀ-θάνατος³. Ἀξιοσημείωτον δὲ λίαν εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ βιογράφου αὐτοῦ Ματθαίου Πάριδος ἐξιστορούμενον, ὅτι ὁ Βαζιγγεστόκης κατὰ τὴν ἰδίαν του ὁμολογίαν τὰς πλείστας γνώσεις ἀπέκτησεν ἐν Ἀθήναις παρὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἐνταῦθα ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης, ἥτις, καίπερ μόλις δεκάοκταετίας παρθένος, ἦτο εἰς μέγαν βαθμὸν κάτοχος ποικίλης σοφίας. Ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τὸ 1205 οὐδεὶς Ἑλλήν ἀρχιεπίσκοπος ὑπῆρχε πλέον ἐν Ἀθήναις, ὁ δὲ Βαζιγγεστόκης τὸ ἐνωρίτερον μετὰ τὸ 1165 ἠδύνατο νὰ σπουδάσῃ ἐν Ἀθήναις, συμπεραίνει τολμηρῶς ὁ Χόπφ ὅτι ἡ νεαρὰ ἐκείνη Ἑλληνίς, παρ' ἧς ἐδιδάχθη ὁ Ἀγγλος, ἦτο κατ' ἀνάγκην θυγάτηρ τοῦ τελευταίου πρὸ τῆς φραγκοκρατίας ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου, ἣν ἐγέννησεν ἴσως, πρὶν χειροτονηθῆ ἀρχιερεὺς. Ἄλλ' ὁ Ἀκομινάτος αὐτὸς μαρτυρεῖ ὅτι οὐδέποτε ἐγένετο πατήρ· « Εἰ γάρ καὶ πατήρ οὐκ ἐγενόμην, ἀλλ' οἶδα τὰ ἐπὶ τοῖς παισὶ τῶν πατέρων

¹ Τὴν μονήν ταύτην νομίζει ὁ Γρηγορόβιος ὡς τὰς Ἀθήνας, εἰς ἃς Δαβίδ ὁ Β' ἐπεμπεν οἰκοτρόφους πρὸς ἐκπαίδευσιν. (Α', σ. 228 ἐπ.)

² Ἴδε Polye. Leyser, *Historia poetarum et poematum medii aevi*. 1721, σ. 499.

³ Ἴδε Mathaeus Paris, *Historia, major* ἐκδ., Watts, ἐν Λονδίῳ 1690 σ. 835 καὶ Hopf ἐνθα ἀνωτέρω.

σπλάγχνα,» λέγει που τῶν ἔργων του¹. Τὸ πολὺ λοιπὸν θὰ ἦτο θετή τις, αὐτοῦ θυγάτηρ, ἢ ἀνεψία, ἂν πάντως ἀληθεύῃ ἡ εἰδήσις τοῦ Ματθαίου Πάριδος, μολονότι ἐν τοῖς σωζομένοις τοῦ Μιχαήλ οὐδὲν περὶ θετῆς τινος κόρης λέγεται, ἀνεψιοὶ δὲ μόνοι ἀναφέρονται².

Καὶ Ἀραβες δὲ συγγραφεῖς τῶν αἰώνων τούτων παρομοίως ἐξυμνοῦσι τὰς Ἀθήνας ὡς πόλιν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, οἷον ὁ γεωγράφος Ἰσταρῆς ἐκ τῶν μέσων τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ὅστις ὅμως προδήλως οὐδέποτε ἐπισκέφθη τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐγνώριζεν αὐτὰς ἐκ μόνων τῶν ἀρχαίων παραδόσεων³. Ἄλλως τε καὶ ἦτο φυσικὸν οἱ ἐκ τοῦ σκότους τῆς ἀμαθείας τότε ἐπιπόνως ἀνακύπτοντες δυτικὸι καὶ ἄλλοι λαοὶ νὰ ἐκλαμβάνωσι τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν μητέρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰς Ἀθήνας, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν χώραν τῶν φώτων καὶ τῆς παιδείας. Ἦδη καὶ πρὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος εἶχε ληφθῇ πρόνοια καὶ φροντίς ὑπὸ φιλερμούσων καὶ προνοητικῶν τινων αὐτοκρατόρων περὶ καλλιιεργείας τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν⁴. Κατὰ τὸν δέκατον ὅμως, τὸν ἐνδέκατον καὶ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἐπεκράτησεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἔκτακτὸς τις ἀναζωογόνησις καὶ ἀκμὴ τῆς καλλιιεργείας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις ἰδίως εἶχεν ἀποβῆ σπουδαῖον πνευματικὸν ὄργανον κέντρον. Ἡ ὠθησις, ἣν εἶχε δώσει εἰς τὴν παιδείαν ἡ μακεδονικὴ δυναστεία καὶ τὴν ὁποίαν ἐξηκολούθησαν δίδοντες καὶ οἱ Κομνηνοί, εἶχε παραγάγει νέαν τῶν γραμμάτων οὐκ εὐκαταφρόνητον ἀκμὴν, πολλοὶ δὲ τότε ἤκμασαν διαπρέπεῖς λόγιοι, ὡς μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὁ «ὑπάτος τῶν φιλοσόφων» Μιχαήλ Ψελλός, ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος καὶ ὁ Ἀθηνῶν Μιχαήλ Ἀκομινάτος ὁ Χωνιάτης. Δυστυχῶς ἡ παιδεία τότε δὲν ἐξετείνετο εἰς εὐρεῖς τοῦ λαοῦ κύκλους, ἀλλ' ἦτο προνομιακὴ ὀλίγων ἐνασχόλησις, λαϊκῶν τε καὶ κληρικῶν. Οὐχ ἦττον ἡ ἀναζωογονηθεῖσα μελέτη τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπὸ μὲν οὐ κατ' ὀλίγον ὀλοτελῶς κατέρριψε τὴν ἀπὸ τῆς ἐπικρά-

¹ Πρβ. Σωζομ. τόμ. Β', σ. 244.

² Πρβ. Σωζομ. τόμ. Β', σ. 267 ἐπ. Ὁ Σπυρ. Λάμπρος ὑποθέτει ἄλλου τινὸς ἱεράρχου Ἀθηνῶν θυγατέρα τὴν Κωνσταντίναν, Ἑλληνας ἢ Λατίνους. (Αἱ Ἀθῆναι κ.τ.λ. σ. 49—50 καὶ Εἰσαγωγή. εἰς Σωζομ. Ἀκομινάτου σ. κθ'), ὁ δὲ Γρηγορόγιος δυσπιστεῖ καθόλου περὶ τῆς εἰδήσεως (τόμ. Α'. σ. 228 ἐπ.).

³ Πρβ. Γρηγορ. Ἀθῆν., τόμ. Α', σ. 239.

⁴ Πρβ. ἀνωτ. σελ. 135 ἐπ.

τήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὑφισταμένην προκατάληψιν κατὰ παντός ἑλληνικοῦ, ὡς αἰρετικοῦ, νέον δὲ πνεῦμα ἑλληνικώτερον ἤρξατο ἐπικρατεῖν, δι' οὗ διεπλάσθη τῇ χρόνῳ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμός, ὅστις συνεβίβασε πρὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας τὰ δόγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὰς ἐνδόξους παραδόσεις καὶ τὰ φῶτα. Τούτου ἕνεκα, ἐνῷ ὁ Φώτιος ἀκόμη αὐτός καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐμυκτήριζον τοὺς ἐπὶ τῇ ἐξ Ἑλλάδος καταγωγῇ τῶν σεμνουμένων, ὁ Ψελλὸς συμπαθεῖ πρὸς τοὺς Ἑλληνας τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ αὐτῶν¹ καὶ ἐνθουσιᾷ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. «Πάντα Μουσῶν πνεῖ, πάντα χαρίτων» τὰ γὰρ ἐν τῇ πόλει ἐρείπια τῶν ἀπορρήτων (ἀντὶ τοῦ ἀπορρήτων τῆς παραδόσεως) ἔτι περιφανέστερα πόλεων,» λέγει πού περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις τότε σωζομένων ἀρχαιοτήτων². Καὶ ἡ λέξις δ' Ἑλλην δὲν σημαίνει πλέον τὸν ἐθνικὸν καὶ εἰδωλολάτρην, ἀλλ' εἶνε ταῦτόσημος τῇ Ῥωμαιοῦ, ὥστε ὁ Ψελλὸς καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχαῖον Φωκίωνα Ῥωμαῖον ἀποκαλεῖ³, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπισήμως ἐκήρυττεν ὅτι ἐμάχετο ὡς Ἑλλήν καὶ ὑπὲρ Ἑλλήνων.

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον τρεπῆς τῶν πνευμάτων κατὰ τοὺς τελευταίους, πρὸ τῆς φραγκοκρατίας αἰῶνας δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ κερδήσωσιν ἠθικῶς ἢ κυρίως Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἀθῆναι, φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἔπαυσαν καὶ ἐνταῦθα καλλιεργούμενα τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστήμαι ὑπὸ τινων. Οὕτως ἡ Ἀννα Κομνηνὴ ἀναφέρει Ἀθηναῖον τινα ἀστρολόγον Κατανάγκην, ὅστις μετεκλήθη ἐπὶ Ἀλεξίου Α'. τοῦ Κομνηνοῦ (1081 — 1118) εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ προεφήτευσεν τὰ συμβεησόμενα, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς⁴. Ἦσαν δ' οἱ τότε Ἀθηναῖοι φανατικοὶ χριστιανοί, ὡς ἄλλοτε ὑπῆρξαν ἐπίμανοι καὶ φανατικοὶ ἔθνη. Ἐν τῇ βίῳ λόγου χάριν τοῦ ὁσίου καὶ θαυματουργοῦ Μελετίου, ὅστις

¹ Πρὸς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ 26, 32, 33, 34, 103, 134 καὶ 135 παρὰ Κ. Σάβα, ἐν Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθ. τόμ. πέμπτῳ, καὶ Προλόγου Σάβα σ. 18'.

² Ἐν τῇ Περὶ ἐνεργ. δαιμόν. σ. 46 ἐκδ. Boissonade ἐν Παρίσις 1838.

³ Ἐν ἐπιστολῇ 208η, παρὰ Σάβα, τόμ. Β'. σ. 522.

⁴ Πρ. Ἀννης Κομνηνῆς Ἀλεξιάδ. 6, 7, 243. Ἡ ἐν ἐπιστολῇ 64η φράσις τοῦ Ψελλοῦ πρὸς τὸν μητροπολίτην Κορίνθου «Τὰς Ἀθῆνας μόνος ἀπολαβὼν καὶ πρὸς τὴν αὐτόθι μουσαν τὴν ἀκοὴν ἐκκρεμάσας τὰς ἐμὰς παραπλῆεις Σαινρήνας» εἶνε προδήλως εἰκονικὴ καὶ μεταφορικὴ μόνον ἑκφρασις, ὡς ὀρθῶς φρονεῖ ὁ Γρηγορόβιος, ἐν τόμ. Α' σ. 181.

κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἤκμασεν, ὁ βιογράφος καὶ μαθητὴς πιθανῶς αὐτοῦ Πτωχεπρόδρομος διηγείται ὅτι ὁ τότε Ἀθήναρχος, ἦτοι διοικητὴς τῶν Ἀθηνῶν, συλλαβὼν Δυτικούς τινὰς προσκυνητάς, προσορμισθέντας διὰ τρικυμίαν εἰς Πειραιᾶ, ἐφυλάκισε μετενεγκὼν αὐτοὺς εἰς « Ἀθήνας, τὰς θερμάς μὲν παλαιοὶ τὴν εἰδωλολατρείαν, εἴπερ τις ἄλλη » τῶν πόλεων, θερμότερας δὲ ἔρτι κατὰ διάμετρον τὴν εἰς τὴν ὑπέρα- » γγον ἡμῶν βασιλίδαν καὶ θεοτόκον εὐσέβειαν¹. » Ὁ φανατισμός, ὃν εἶχε γεννήσει τὸ συντελεσθὲν ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα, καὶ τὰ δεινὰ, ἅτινα ὑπέφερε τὸ ἀνατολικὸν κράτος τότε ἐκ τῶν σταυροφοριῶν, ἔκα- μνον τοὺς κατοίκους τοῦ βασιλείου νὰ θεωρῶσι πολέμιον πάντα Δυτι- κόν, διὸ θὰ ἐκακοποιούντο καὶ οἱ ἐν Πειραιῇ συλληφθέντες, ἂν μὴ ἔσπευδε πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν ὁ μεγάλως τιμώμενος Μελέτιος, ὅστις παραλαβὼν τοὺς ἀνθρώπους ἔσωσεν αὐτοὺς καὶ οὕτως ἀπέστειλεν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ ὅσιος Μελέτιος ἐμόναζεν ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος, ἐν τῇ μονῇ Μυο- πόλει περιήρχετο ὅμως ἐκείθεν ὀρμώμενος ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἰδρύων μο- νὰς καὶ προτρέπων εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ὡς ἄλλος Ἀντώνιος, φυσικῶς δὲ τῷ λόγῳ καὶ « τὰ τῆς Ἀττικῆς περιενόσται χωρία. » Ἐνταῦθα εὗρεν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν παρὰ τῶν ἐν τῇ μονῇ τοῦ Δαφνίου, μοναχῶν, οἵτινες μεγάλῃ ἐξήσκειον ἐν τῷ τόπῳ ἐπιρροήν, ὁ ζηλωτὴς ὅμως Μελέτιος ὑπερ- ἐνίκησε πᾶν ἐμπόδιον καὶ ἱδρυσεν καὶ ἐν Ἀττικῇ πολλὰς μονὰς καὶ με- τόχια, ὧν μία, τὸ Σύμβολον, ἤκμαζε καὶ ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Μιχαὴλ Ἀκομινάτου². Ἀλλ' ἂν ἡθικῶς ἡ Ἑλλάς καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἐκέρδησαν κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς φραγκοκρατίας αἰῶνας, ὀλικῶς ὅμως ἐξέπιπτον, φαίνεται, καὶ παρήκμαζον ἕνεκα τῆς ἀπληστίας τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πεμπομένων παντοίων ὑπαλλήλων καὶ τῆς πολ- λαπλῆς καὶ δυσφορήτου φορολογίας. Ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ ἡ Πελο- πόννησος, αἵτινες πρότερον ἀπετέλουν δύο θέματα, κατὰ τὸν ἐνδέκα- τον αἰῶνα ἦσαν ἤδη συγχωνευμέναι εἰς ἓν θέμα. Τοῦτο σαφῶς ἐξάγε- ται ἐκ τῶν σωζομένων ἐπιστολῶν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ πρὸς τὸν « πραι- τῶρα Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος, » τὸν διάσημον διὰ τὰς ἀρπαγὰς καὶ πιέσεις τοῦ γενόμενον Νικηφορίτην, καὶ πρὸς τὸν « κριτὴν Πελο-

¹ Πρὸς. Βίον τοῦ ὁσίου καὶ θαυματουργοῦ Μελετίου, σ. 43 τῆς ἐν ἔτει 1885 ἐν Πετρούπολει ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς Ἐταιρείας τῆς Παλαιστίνης γενομένης ἐκδόσεως.

² Πρὸς. τὰς πρὸς τὸν ἡγούμενον Συμβόλου ἐπιστολάς τοῦ Ἀκομινάτου ἐν Σωζομ. τόμ. Β'. καὶ Γρηγοροβ. Ἀθῆν., τόμ. Α', σ. 176 ἐπ.

ποννήσου καὶ Ἑλλάδος¹. » Αἱ δὲ Ἀθηναὶ ὑπήγοντο μὲν τῷ πράττωρι καὶ τῷ κριτῇ τοῦ θέματος, εἶχον ὅμως ἰδιαιτέρους ἄρχοντας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πεμπομένους, οἵτινες δὲν ἦσαν πάντοτε ἡ χαριστήμενοι ἐκ τῶν Ἀθηναίων, κατὰ τῶν ὁποίων παρεπονέοντο παρὰ ταῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς δυστρώπων καὶ μὴ προθύμως τὰ δημόσια καταβάλλοντων τέλη. Χαρακτηριστικωτάτη τῆς τριαύτης καταστάσεως εἶνε ἐπιστολὴ τις τοῦ Ψέλλου πρὸς τὸν κριτὴν Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος, ἔχουσα οὕτως· « Ὁ τῶν Ἀθηνῶν διοικητής, ἐνδοξότατε κύριέ μου, μόλις ποτὲ τὴν θρυλουμένην Ἑλλάδα ἰδὼν, ὡς τὴν Σκυθῶν θαλάσσιον τὴν ἐαυτοῦ τύχην ἀπολοφύρεται καὶ οὔτε ἡ Ποικίλη τοῦτον εὐφραίνει. Στοά, οὐχ ἡ νέα Ἀκαδήμει, οὐχ ὁ Πειραιεύς, ἀλλ' ἡ ποικίλη τῶν Ἀθηναίων γνώμη ποικίλας αὐτῷ τὰς συμφορὰς δίδωσιν. » Ἀλλ' οὗτος μὲν, βελτίστη ψυχὴ, ἄτε τῆς ἡμετέρας μουσικῆς ἁμοιροῖ, » πείθειν οὐκ οἶδε τὴν Ἑλλάδα τὰ δημόσια τούτῳ καταβάλλειν χρεὴ· » πείσον γοῦν αὐτὰς, εἰ μὲν βούλει, λόγοις, εἰ δ' οὖν, ἔργοις καὶ ἀπειλαῖς². . . » Ἐν ἄλλῃ δὲ ἐπιστολῇ « χειμῶνι, λέγει, προσεικάζω τὴν Ἀττικὴν ἢ καὶ χειμῶνος χεῖρον. Αὐτοὶ γὰρ οἱ ἔμποροι τῆς νηὸς τὰ κύματα ἐπαγείρουσι καὶ ἀναζέουσι τὸ κλυδώνιον³. » Τί δ' ἄλλο μαρτυροῦσιν αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἢ ὅτι οἱ τότε Ἀθηναῖοι ἐδυστρώπων ἢ ἀποτίνωσι τοὺς παρ' αὐτῶν ἀπαιτούμενους φόρους, εἴτε διότι ἦσαν πτωχοί, εἴτε, πιθανώτερον, διότι ἐζητοῦντο οὗτοι παρὰ τὰς προνομίας τῆς πόλεως, ἐπιτρεπούσας αὐτῇ πολλοσθημόριον τῆς φορολογίας τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων, ἐξηναγχαζόντο δὲ πολλάκις εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ ἀπαιτουμένου ὑπὸ τοῦ ἐπεμβαίνοντος κριτοῦ Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος; Πολλοὶ δὲ καὶ μεγάλοι ἦσαν οἱ φόροι, οὓς οἱ βασιλεῖς Κωνσταντινουπόλεως ἐπέβαλλον κατὰ τὸν ἐνδέκατον καὶ δωδέκατον αἰῶνα, κυρίως ἐνεκα τῶν συχνῶν πολέμων καὶ τῶν δαπανῶν, ὥς οὗτοι καὶ αἱ σταυροφορίαι προὔκαλουν, καὶ ὡς ἐκ τῆς σημαντικῆς ἐκπτώσεως τῶν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεγάλων εἰσοδημάτων διὰ τὴν παραχώρησιν ἀτελειῶν καὶ ἄλλων προνομιῶν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, Ἀραβιτάνους, Πισάτας καὶ Γενουαίους, οἵτινες ἀπερρόφησαν οὕτως ὅλολήρον τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἐμπορίαν. Κατέφευγον δ' οἱ τῆς Κωνσταντι-

¹ Πρβ. τὰς παρὰ Σάθῃ, τόμ. Ε', σ. 267 ἐπ. ἐπιστ. 32—34. καὶ 103, σ. 344.

² Ἐπιστολὴ 33 παρὰ Σάθῃ, Μεσαιων. Βιβλιοθ. τόμ. Ε', σ. 268.

³ Ἐπιστολὴ 34 παρὰ Σάθῃ, τόμ. Ε', σ. 269.

νουπόλεως βασιλείς εἰς τοιαῦτα ἐπαχθῇ καὶ πολυεγκύμονα μέτρα, διότι τὰ πράγματα ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος ἔλαβον τροπὴν μᾶλλον δεινὴν καὶ κρίσιμον.

Καὶ ἄλλῳ ὁλόκληρος ἡ ἱστορικὴ σκηνογραφία μετεβλήθη κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα. Ἡ ἀπὸ πολλοῦ ὑπολανθάνουσα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἀντιπάθεια καὶ ἐχθρότης ἔνεκα τῆς διηνεκοῦς ἀντιζηλίας καὶ δικμάχης μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐξεργάγη, ὡς καὶ ἀνωτέρω (σ. 209 ἐπ.) εἵπομεν, εἰς ἀκράτητον μῖσος μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ σχίσματος τῶν ἐκκλησιῶν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ 1057, οἱ δὲ πάπαι δὲν ἐπαύοντο ἔκτοτε διεγείροντες τὴν Δύσιν κατὰ τῆς ἀτιθάσσου Ἀνατολῆς. Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἶχον περιορισθῇ εἰς τινὰς παραλίαι πόλεις, ὧν ἡ Ἀγκὼν διετηρήθη ἐπὶ μῆκιστον, ἀντὶ δὲ τῆς κυριαρχίας τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εἶχον ἰδρυθῇ ἐν Ἰταλίᾳ διάφοροι ἀνεξάρτητοι πολιτεῖαι, ἡ Ἑνετία, ἡ Γένουα, ἡ Πίσσα, ἡ Ἀράλφη, ἡ Φλωρεντία καὶ ἄλλαι, ἡ κοσμικὴ τῶν παπῶν ἐπικράτεια καὶ τὸ κράτος τῶν Νορμαννῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς τὸ κυριώτατον ὄργανον τῶν παπῶν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς καὶ κατὰ τῶν χωρῶν τοῦ ὀρθοδόξου ἐλληνικοῦ κράτους. Ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι, οἱ κακῶς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Πέρσαι καλούμενοι, ἐκ τοῦ Μερού ἢ τῆς Μέρβης ὁρμώμενοι, ἰδρυσαν, ὡς καὶ προηγουμένως ἀνεφέραμεν (σ. 212), ἀπὸ τοῦ 1040 διὰ τῶν μεγάλων ἡγεμόνων Τογρουλβέγ, Ἀρπαρσλάν καὶ Μαλέκ-σάχου τὸ μέγα τουρκικὸν κράτος τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ἐκ τοῦ ὁποίου βραδύτερον ὁ Σολεϊμάν ἀπετέλεσεν ὡς τμήμα ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ τὸ λεγόμενον κράτος τῶν Ρούμ ἢ τῆς Ῥωμανίας, ὡς σχηματισθὲν ἐξ ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τῶν Ῥωμαίων ἦτοι Ἑλλήνων κράτους, μὲ πρωτεύουσαν τὸ Ἰκόνιον, ἐνῷ ἄλλοι τῶν Σελτζουκιδῶν ἡγεμόνες κατέλαβον τὴν Συρίαν καὶ τοὺς ἀγίους τόπους καὶ περιέκοψαν ἐκεῖθεν τὸ ἐλληνικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἔν τε τῇ Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἀδιακόπως ὑπ' αὐτῶν ἐπορευέτο, ὡς πρότερον ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν. Ἐνῷ δὲ αἱ εἰρημέναι ναυτικαὶ τῆς Ἰταλίας πολιτεῖαι διὰ τῶν στόλων των ἐκυριαρχοῦν τῆς Μεσογείου, διὰ δὲ τῆς ἐμπορίας των ἐξεργάζων τὸν πλοῦτον τῆς Ἀνατολῆς, οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Δύσεως, ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῶν παπῶν καὶ τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ ζήλῳ θρησκευτικῷ οἱ πολλοὶ ἐλαυνόμενοι ἐπεχείρησαν ἀπὸ τοῦ

τέλους τοῦ ΙΑ'. αἰῶνος ἐπανελημένους ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν ἐκστρατείας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀγίας Γῆς ἀπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, τὰς λεγόμενας *σταυροφορίας*, αἵτινες ἐπιβλαβέστεραι ἀπέβησαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἐπίκουροι τοῦ ὁποίου κατὰ πρόσχημα ἤρχοντο, ἢ εἰς τοὺς Μωαμεθανούς. Πανταχόθεν λοιπὸν τὸ ἑλληνικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κράτος ἐκλυδωνίζετο κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα καὶ ἡπειλείτο καὶ συνεταράσσετο. Εὐτυχῶς κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ἐποχὴν ἐδυνάστευον ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ Κομνηνοί, ὧν τινες δὲν ἐδείχθησαν ἀνίκανοι ν' ἀντιμετωπίσωσιν ἐπιτυχῶς τοὺς πανταίους τούτους καὶ πανταχόθεν ἐπαπειλοῦντας τὸ κράτος κινδύνους. Ἀλλ' ἐνώπιον τοσούτων δυσχερειῶν καὶ ἀναγκῶν εὐρεθέντες οὐ μόνον εἰς φορολογίας καταθλιπτικὰς προσέφευγον, ἀλλὰ καὶ ἐνόμισαν ὅτι εὐκολώτερον ἡδύναντο νὰ καταβάλωσι τοὺς πολεμίους ἐξαγοράζοντες τὴν κατὰ θάλασσαν συμμαχίαν τῶν ναυτικῶν πολιτειῶν τῆς Ἰταλίας διὰ παραχωρήσεως πρὸς αὐτάς ἀτελειῶν καὶ ἄλλων προνομιῶν ἐν τῷ κράτει, αἵτινες τάχιστα κατέστησαν ἐκείνας ἀληθῆ γάγγραιναν τοῦτου. Οὕτως ἐν ἔτει 1082 ὁ ἄλλως τόσον δεινὸς διπλωμάτης Ἀλέξιος Α', ὁ Κομνηνὸς παρεχώρησε τοῖς Ἑνετοῖς προνομίαις ἐν διαφόροις πόλεσι τοῦ κράτους, ἐξασφαλιζούσας αὐτοῖς τὸ μονοπώλιον τῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ ἐν Προποντιδί ἐμπορίας πρὸς μεγάλην ζημίαν καὶ ἐλάττωσιν τῆς ἐγχωρίου ἐμπορίας καὶ τῶν ἐσόδων τοῦ κράτους. Μεταξὺ δὲ τῶν πόλεων ἐν αἷς ἴσχυον αἱ προνομίαι αὗται τῶν Ἑνετῶν, ἀναφέρεται καὶ τὸ «*δριον Ἀθηνῶν*», ἡτις πόλις τότε κατὰ πρῶτον, φαίνεται, ἦλθεν εἰς σχέσιν πρὸς τοὺς Ἑνετούς¹, ἀποδεικνύεται δὲ καταφανῶς ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ὁ Πειραιεὺς ἦτο τότε πολυσύχναστος λιμὴν καὶ αἱ Ἀθῆναι παρῆχον ἐμπορικὰς ὠφελείας, διὰ τῆς μεταξουργίας τῶν ἱσως. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρομοίως προνομίαις ἔλαβον παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως καὶ ἄλλαι ἰταλικαὶ πολιτεῖαι, αἱ δ' ἐντεῦθεν τοῦ κράτους ζημίαι τάχιστα ἀπέβησαν ἀνυπόφοροι. Ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἡ συμπεριφορὰ τῶν προνομιοῦχων ξένων τοσούτον εἶχεν ἐξεγείρει κατ' αὐτῶν τὸν λαόν, ὥστε ἤδη ὁ Μανουὴλ Α' Κομνηνὸς (1143—1180) ἠναγκάσθη νὰ ἐκδιώξῃ ποτὲ ἐκείθεν τοὺς Ἑνετούς². Ὅτε δὲ μετὰ τὸν

¹ Ἴδε τὴν σχετικὴν σύμβασιν παρὰ Tafel καὶ Thomas *Urkunden zur aelteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τόμ. Α', σ. 36 ἐπ. 184. Πρβ. δὲ καὶ Γρηγορόβιον, ἐνθ. ἀνωτ., Α', σ. 193.

² Κίνναμος ἐν 5, 283 ἐπ.

ἐν ἔτει 1180 θάνατον τοῦ Μανουὴλ ἐκράτησεν ἐπὶ τινα χρόνον τῶν πραγμάτων ἡ χήρα ἐκείνου Μαρία τῇ βοηθείᾳ τῶν εἰς 60,000 ἀνερχομένων Ἑνετῶν, Γενουαίων, Πισατῶν καὶ ἄλλων, τοσούτον ἐστενοχωρήθησαν ὑπ' αὐτῶν οἱ ἐγγώριοι, ὥστε προσκαλέσαντες ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας τὸν φυγάδα ἀνεψιὸν τοῦ Μανουὴλ Ἀνδρόνικον Α' ἀνύψωσαν αὐτὸν τῷ 1183 εἰς τὸν θρόνον, ὃ δ' ἐξηγριωμένος κατὰ τῶν Φράγκων λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέσφαξε τότε πολλὰς χιλιάδας ἐκείνων καὶ διήρπασεν ἢ ἐδήλωσε τὴν περιουσίαν των. Ἡ βίαιοπραγία αὕτη ἐξηγειρεν ἔτι μᾶλλον τὸ τῶν Δυτικῶν κατὰ τῶν Ἀνατολιτῶν πάθος, μετὰ ἐν δ' ἔτος οἱ Νορμαννοὶ τῆς Σικελίας διαπερειαθέντες εἰς τὴν ἐλληνικὴν χερσόνησον ἐπολιόρκησαν καὶ ἐξεπόρθησαν τὴν δευτέραν τοῦ κράτους πόλιν, τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἐξεδίκησαν διὰ τρομερᾶς σφαγῆς καὶ λεηλασίας, τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τῶν Φράγκων γενομένην, δικαιῶς δὲ εἰς τὴν πανωλεθρίαν ἐκείνην ἀποδίδει τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἄλωσιν καὶ καταστροφὴν ὃ περιγράφας τὴν συμφορὰν ταύτην μητροπολίτης Εὐστάθιος, ὁ ἐξαρχος τοῦ Ὁμήρου ἐρμηνευτής¹.

Πρὸς ταῖς ἐκ τῶν ξένων δὲ περιπετείαις ταύταις ἠῤῥξανον ὑσμῖναι καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ τοῦ κράτους ἀναστατώσεις καὶ οἱ σπαραγμοὶ καὶ αἱ πιέσεις καὶ διώσεις τῶν ἐπαρχιῶν, ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγον ὑπέφεραν καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐκ τε τῶν ἐν Θήβαις αὐτοκρατορικῶν στρατηγῶν ἢ πραιτῶρων καὶ ἐκ τῶν τυραννίσκων, οἵτινες τότε ἀνεφάνησαν καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους καὶ ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ δὲ ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Γ' (1195—1207) τὸ ἐν Εὐρώπῃ τότε ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα φαίνεται ὅτι εἶχεν εἰσχωθῆ καὶ εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος καί, εἰ μὴ ἐν τῷ αὐτῷ βαθμῷ, ὅμως ὑφίστατο καὶ ἐνταῦθα. Αἱ διάφοροι τοῦ κράτους ἐπαρχίαι, ἰδίως δ' αἱ ἀπόκεντροι, κατελαμβάνοντο πολλάκις ὑπὸ ἐντοπίων ἰσχυρῶν γενῶν ἢ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν διοικητῶν, οἵτινες ἐπωφελούμενοι τὴν ἀνωμαλίαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγμάτων καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως μετεβάλλοντο εἰς μικροὺς τυράννους τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορες ἠναγκάζοντο πολλάκις ν' ἀναγνωρίζωσι καὶ νὰ κολακεύωσι μάλιστα αὐτοὺς διὰ συναφείας συγγενειῶν μετ' ἐκείνων. Τοιοῦτοι τοπικοὶ ἡγεμονίσκoi ἢ ἄρχοντες ἀνεφάνησαν πολλαχοῦ, κυρίως δ' ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς νήσοις τοῦ τε Αἰγαίου καὶ τοῦ

¹ Πρβ. τῆς ὑπὸ Tafel ἐκδόσεως τῆς περιγραφῆς τῆς ἄλωσης κ. 28.

Ἰονίου πελάγους καὶ ἐν ταῖς διαφόροις ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις μέχρι τοῦ ἀποκέντρου Δυρραχίου¹, αἱ δὲ γειτονικαὶ χώραι καὶ πόλεις ὑπέφερον πολλὰς καὶ ἐκ τούτων τὰ πάνδεινα. Οὕτως ἐσχηματίσθη πρὸ τῆς φραγκοκρατίας σχεδὸν ὁλοτελῶς ἀνεξάρτητον κράτος ἐν Τραπεζοῦντι, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1204 μετεβλήθη εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος. Ὁ δὲ Ἰσαάκ Κομνηνὸς ἱδρυσε τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κύπρου, διαρκέσασαν ἀπὸ τοῦ 1184 μέχρι τοῦ 1194. Ὁ Μιχαὴλ Καρίτσης, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Βλάχων τῆς χώρας, ἀπεπειράθη τῷ 1201 τοιοῦτόν τι ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἐπειτα οἱ Βρανάδες οἱ Κατακουζηνοί, οἱ Μελισσηνοὶ ἦσαν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι κύριοι εἰς τὰ ἀνά τὸ κράτος εὐρεὰ αὐτῶν κτήματα, ὥς καὶ οἱ Χαμάρετοι ἐν Λακωνίᾳ καὶ οἱ Σγουροὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ ἄλλοι, ἀπορροφήσαντες μέγα πλῆθος μικροτέρων κτημάτων τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν. Καὶ δὲν ἐξέλιπον μὲν ποτε ὁλοτελῶς ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει οἱ τόσον χρήσιμοι εἰς τὴν εὐρωστίαν αὐτοῦ ἐλεύθεροι κτηματῆται γεωργοί, οἱ χωρίται, οὐδὲ μετεβλήθησαν πάντες εἰς παροίκους τῶν μεγάλοκτηματιῶν, ἢ ~~δυνατοῦν~~ ὥς πολλοὶ ἐπίστευσαν², πάντως ὅμως περιορίσθη τῷ χρόνῳ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναγνωρίζοντες τὴν μεγάλην χρησιμότητα τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν ἢ χωριτῶν ἐνωρὶς ἤδη προσεπάθησαν διὰ νόμων καὶ διαταγμάτων νὰ προσφυλάξωσι καὶ διατηρήσωσιν αὐτοὺς, ἰδίως δ' εἰ μεταρρυθμισταὶ βασιλεῖς Λέων ὁ Γ' καὶ Κωνσταντῖνός ὁ Κομνένουμος διὰ τοῦ περιβόητου «Γεωργικοῦ Νόμου» καὶ τῆς «Ἐκλογῆς», ἐπέτυχον δὲ τοῦ σκοπομένου μέχρι τινός, ὥς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς καὶ βραδύτερον ἰσχύος διατάξεων τοῦ Γεωργικοῦ Νόμου³. Ἐν τούτοις ἐνωρὶς ἤδη ἐσχηματίσθησαν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τὰ λεγόμενα στρατιωτικὰ κτήματα, ἧται ἀκτήματα, ἀφ' ὧν αἱ στρατεῖαι ὑπηρετοῦντο, ἀπὸ δὲ Μιχαὴλ Ζ' τοῦ Δούκα (1071-1078) εἰσῆχθη καὶ ἡ λεγόμενη πρόνοια, ἀμάρσασα ἰδίως ἐπὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143-1180), καὶ ἧτις ἦτο δωρεὰ γαιῶν γινομένη λόγῳ πρόνοιας ὑπὸ τῶν βασιλέων πρὸς ὑπάλ-
ληλους τοῦ κράτους διὰ παρασχεθείσας ἢ παρασχεθησάμενας ὑπηρεσίας.

¹ Ἴδε Hopf ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ σ. 177 ἐπ.

² Τοιαύτην λόγου χάριν ἐσφαλμένην γνώμην ἐσχημάτισε καὶ αὐτὸς ὁ σοφὸς ἐρευνητὴς τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ δικαίου Ζαχαρίας Λίγγενταλ, Gesch. des griechisch-röm. Rechts, § 64—65. Πρβ. καὶ Γρηγορόβ. ἐν Α', σ. 322.

³ Πρβ. Θεόδωρον Οὐσπένσκιην ἐν Δελτίῳ τῆς Ἰστ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Β', σ. 533—552, ἰδίως δὲ σ. 538.

Οἱ οὕτω προικιζόμενοι προνοηταὶ ἢ λίξιοι ἢ καβαλλάριοι¹ κατεῖχον ἐξέχουσιν ἐπὶ τῶν χωρικῶν θέσιν, οἵτινες ἐξέπιπτον εἰς παροίκους τῶν τοιοῦτων κτημάτων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀτέλεια καὶ ἀσυνδοσία ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, ἃς ἰδίως ἐφιλοτιμεῖτο πᾶν ἀκρίως νὰ παραχωρῇ ὁ ἄλλως λαμπρὸς καὶ κραταῖος αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνὸς (1146—1158) καὶ τὰς ὁποίας ἐπεκύρωσε καὶ Ἀλέξιος Β' ὁ Κομνηνὸς τῷ 1181, ἐγένοντο ἀφορμὴ ν' ἀποκτηθῶσιν ὑπὸ τῶν εὐαγῶν τούτων καθιδρυμάτων καὶ δι' ἀγορῶν ἀπέραντοι γαιῶν ἐκτάσεις, ἃς ἐκαλλιέργουν ἐναπόγραφοι πάροικοι. Διὰ τῶν προνοιῶν δὲ τούτων, διὰ τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων, καὶ διὰ τῶν μεγάλων ιδιοκτησιῶν ὀλίγων ἰσχυρῶν ἐγκαθιδρύθη καὶ ἐν τῷ ἐλληνικῷ κράτει φεουδαρχικόν τι σύστημα, ἀλλὰ πολὺ ἡπιώτερον ἢ ἐν τῇ Δύσει· διότι ἐνταῦθα ἀνθίστατο ἐπιμόνως εἰς τὴν τελείαν τοῦ συστήματος τούτου ἐπικράτησιν ἡ ἰσχυρὰ τῶν ἐλευθέρων χωρικῶν τάξις². Ὅτι δὲ τοιαῦται προνομιακαὶ ιδιοκτησίαι εἶχον σχηματισθῇ καὶ ἐν Ἀττικῇ, ἐξάγεται ἐκ τινος σωζομένης μολυβδίνης σφραγίδος τοῦ δεκάτου πιθανῶς αἰῶνος, ἣτις ἀνῆκε βεστάρχητι καὶ προνοητῇ τῶν Ἀθηνῶν³.

Μεγάλως δὲ φαίνεται ὅτι ὑπέφεραν ἐκ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος αἱ Ἀθῆναι. Τὰς εἰδήσεις ἡμῶν περὶ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἀρπύμεθα ἐκ τῶν εὐτυχῶς κατὰ μέγα μέρος διασωθέντων ἡμῖν ἔργων τοῦ ἐκ Χωνίων τῆς Μ. Ἀσίας Μιχαῆλ Ἀκομινάτου ἢ Χωνιάτου, ἀδελφοῦ τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτου τοῦ Χωνιάτου καὶ τελευταίου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τῶν Φράγκων. Ὁ τελευταῖος οὗτος τῶν Ἀθηνῶν ἀσπὴρ ἦτο ἀνὴρ εὐγενῶν αἰσθημάτων, κλασικῶς ἀνατετραμμένος καὶ τελείως κάτοχος τῆς ἐλληνικῆς σοφίας, ἐλληνικώτατος τὴν ψυχὴν, εὐσεβεῖς, εὐγλωττος, σώφρων, γενναῖος, «ὄντως τοῦ πάλαι χρυσοῦ γένους κόμμα λοιπόν», ὡς αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὸν σύγχρονον συναδελφόν καὶ ὁμοῖόν του Εὐστάθιον τὸν Θεσσαλονίκης⁴, τὸν πασίγνωστον σχολιαστὴν τοῦ Ὀμήρου. Ἐκρά-

¹ Οὕτω καλοῦσι τοὺς προνοητὰς ἢ Ἀννα Κομνηνὴ ἐν Ἀλεξιάδ. 2/288 καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης, σ. 36 ἐκδ. Βόννης, ἐπὶ τουρκοκρατίας δ' ἐλέγοντο σπαχήδες.

² Πρβ. Οὐεσπένσκηγ ἐνθ. ἄνωτ. σ. 547 ἐπ.

³ Πρβ. Σπυρ. Λάμπρου Ἀθῆν. κτλ., σ. 25.

⁴ Μονωδία εἰς τὸν ἀγιώτατον Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, παρ' Ellissen ἐνθ. ἄνωτέρω σ. 71—116, ἰδίως σ. 714.

τησε δ' ὡς ἀρχιεπίσκοπος τὴν ποιμαντορικὴν βακτηρίαν ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, πλήρη παντοίων δεινῶν καὶ κινδύνων (1180—1205), καὶ μετὰ θαυμασίας αὐταπαρνησίας ὑπερησπίσθη τὸ ποίμνιον αὐτοῦ καὶ τὴν ἔνδοξον πόλιν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ κατὰ τε τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων, διό καὶ ἀναγκαῖον καὶ δίκαιον εἶνε νὰ πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερόν πως τὰ κατ' αὐτόν¹.

Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ἐγεννήθη περὶ τὸ 1140 ἐν Χώναις τῆς Φρυγίας, ταῖς ἀρχαίαις Κολοσσαῖς, ὡς πρωτότοκος υἱὸς ἐκ γονέων εὐλαβῶν, εἶχε δὲ καὶ ἄλλους ἀδελφούς, ἐν οἷς καὶ τὸν «πολλοστὸν μετ' ἄλ-

¹ Περί Μιχαὴλ Ἀκομινάτου πρῶτος εἰδικώτερον ἡγολήθη ἐκδοὺς καὶ μέρος τῶν σφωζομένων συγγραμμάτων αὐτοῦ ὁ φιλέλλην Γερμανὸς Ἀδόλφος Ἐλισσεν ἐν τῇ μονογραφίᾳ του Michael Akominatos von Chonae, Erzbischof von Athen, ἐν Γοτting, 1846¹. Ἐπειτα δὲ ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ Πανδύρῳ τοῦ 1853, σ. 126. 217 ἐπ. καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμ. Δ', σ. 629 ἐπ.² ὁ Σκυρ. Λάμπρος ἐν τῇ πραγματείᾳ «Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος», ἐν Ἀθῆναις, 1878, καὶ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως τῶν «Σφωζομένων τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου», ἐν Ἀθῆναις, 1879—80³. ὁ Φερδινάνδος Γρηγορόβιος ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα», τόμ. Α', σ. 210 ἐπ.⁴ ὁ Τάσος Νεροῦτσος ἐν «Χριστιανικαῖς Ἀθῆναις» (Δελτ. τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρ. τόμ. Γ', σ. 41 ἐπ.) καὶ ἄλλοι. Ἐκ τῶν πρὸ τοῦ Ἀκομινάτου μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν μνείας ἄξιος εἶνε Νικόλαος ὁ Α', ὁ ἐπικαλούμενος Ἀγιοθεοδώριτης (1161—1168) ὅστις μετέσχε τῆς ὑπὸ τὸν πατριάρχην Λουκᾶν Χρυσοθέγγην διαρκοῦς συζήτου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ συνυπέγραψε τὰ περὶ κωλυομένων γάμων συνοδικὰ πρακτικὰ τῷ 1166. Ὁ Νικόλαος Α' ἐτιμῆθη πρῶτος ἐκ τῶν μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν εἰς ἐπέρτιμον ὑπὸ τοῦ τότε βασιλεῖως Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ὁ δὲ πατριάρχης Λουκᾶς Χρυσοθέγγης (1156—1169) ἐν τῇ συνοδικῇ ἐπιστολῇ περὶ ἀπηγορευμένων γάμων ἐπαινεῖ τὴν περὶ τοῦ ἰδίου ποιμνίου φροντίδα αὐτοῦ, προσθεθεὶς ὅτι οὗτος προὔτεινε τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ ν' ἀπαγορευθῶσιν αἱ μεταξὺ συγγενῶν γάμοι μέχρις ἐδόξου βαθμοῦ, ἵνα οὐ μόνον «τοὺς ἔτι περιόντας τῇ πανευδαίμονι χώρᾳ τῆς Ἀττικῆς καὶ τρεφομένους Ἀθήναζε καθαγιάσῃ», ἀλλὰ καὶ «τοὺς μέλλοντας εἰς τὸ εἶναι διὰ γενέσεως ἔρχασθαι». Ἰδε τὴν ἐπιστολὴν παρὰ Leunclavius, Ius graeco-latinum editum et completum a Marq. Frehero, Francof. 1596. 2 vol. in fol.). Τὴν φράσιν «τοὺς ἔτι περιόντας» ἐξήγησεν ὁ Φαλλμεράνερ (ἐν τῇ περὶ Ἀθηνῶν πραγματείᾳ του) συνφθὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ «τοὺς ἔτι ὑπολειπομένους» καὶ θεωρεῖ καὶ ταῦτο ὡς ἀπόδειξιν τῆς ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ἡ φράσις αὕτη, ὅπως ἐν τῇ ἐπιστολῇ εὐρίσκεται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν, «τοὺς μέλλοντας εἰς τὸ εἶναι διὰ γενέσεως ἔρχασθαι», σημαίνει προδήλως «τοὺς νῦν ζῶντας» κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς «τὰς ἐπερχομένας γενεὰς καὶ οὐχὶ τὰ λείψανα τῶν προτέρων κατασκήνων».

λους» γεννηθέντα Νικήταν Χωνιάτην, τὸν ἱστοριογράφον. Τὰ πρῶτα του γράμματα ἐδιδάχθη ἐν Χώναις, ἦτο δὲ πρόωρισμένος ὑπὸ τῶν γονέων διὰ τὸ ἱερατεῖον, διὸ «ἤδη τῇ τῶν ἐφήθων ἡλικίᾳ προβαίνοντα ὁ φιλόστοργος καὶ φιλόλογος πατὴρ ἀπήγαγεν ἐξ Ἀσίας εἰς Βυζάντιον κατ' ἐρωτα παιδεύσεως»¹. Ἡκμαζον δὲ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ πολλοὶ ἐξοχοὶ λόγιοι καὶ σοφοὶ ἄνδρες ἦσαν ἐκεῖ ἐπὶ τῆς λαμπρᾶς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, οἱ ἄδελφοὶ Τζέτζαι, ὁ Κωνσταντῖνος Μανασῆς, ὁ Εὐφιλίνος, ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἢ Πτωχεπρόδρομος, Εὐστάθιος ὁ κατόπιν Θεσσαλονίκης, ὁ τοῦ Ὀμήρου ὑπομνηματιστής, καὶ ἄλλοι. Ἐδιδάχθη λοιπὸν ἐκεῖ ὁ Μιχαὴλ «τὴν τε γραμματικὴν προπαίδειαν καὶ τὴν τοῦ ἐπικοῦ κύκλου χρησιμομάθειαν», ἰδίως δὲ προσεκολλήθη παρὰ τῷ σοφῷ καὶ ἀξιαγαστῷ Εὐστάθιῳ, ὅστις ἠνέονησε καὶ ἡγάπησε τὸν σῶφρονα καὶ ἐπιμελῆ καὶ χρηστὸν Μιχαὴλ καὶ ἐπροστάτευσεν αὐτὸν παρὰ λαβῶν οἴκοι μέχρι τοῦ 1160, ὅτε προεχειρίσθη μητροπολίτης Θεσσαλονίκης². Τοῦτου ἕνεκα ὁ εὐγνώμων Μιχαὴλ οὐδέποτε ἐλησμόνησε τὸν σοφὸν τοῦτον εὐεργέτην του, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μέχρις ἐσχάτων ἐπιστέλλων αὐτῷ ἀποθανόντα δ' ἐθρήνησε διὰ μονωδίας³. Οὕτω προήγετο ὁ Μιχαὴλ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἐν παιδείᾳ καὶ προκοπῇ, διὸ μετὰ τινα ἔτη οἱ γονεῖς ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Νικήταν, ὃν περιέθληψε καὶ ἐξεπαίδευσεν ἐπιμελῶς ἐν ταῖς νομικαῖς, χάρις δ' εἰς τοῦ ἀδελφοῦ Μιχαὴλ τὰς σχέσεις καὶ φιλίας ὁ Νικήτας εἰσαχθεὶς εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ὑπηρεσίαν προήχθη ταχέως ἐν ἀξιωμασιν, ἅψ' οὗτου μάλιστα ἠνώθη διὰ κηδεστίας πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τῶν Βελισσαριωτῶν οἶκον, καὶ ἀνῆλθεν εἰς αὐτὰς τὰς ἀνωτέρας τοῦ κράτους θέσεις. Ὁ δὲ Μιχαὴλ προσελήφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου Βορραδιώτου (1178—1183) ὑπογραμματεὺς τοῦ Πατριαρχείου, μετὰ τινα δὲ χρόνον προεχειρίσθη εἰς μητροπολίτην Ἀθηνῶν, τελευταῖος αὐτὸς πρὸ τῆς φραγκοκρατίας καὶ εἰς τῶν πολλῶν τότε ἐξόχων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ποιμεναρχῶν. Διότι ἡκμαζον τότε ὁ Εὐστάθιος ἐν Θεσσαλονί-

¹ Πρὸς τὴν Μονωδίαν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Νικήταν ἐν Σφωζομέν. τόμ. Α' σ. 345 ἐπ. καὶ παρὰ Migne, Πατρολογ. τόμ. 140, σ. 1248 ἐπ.

² Πρὸς Μιχαὴλ ἐπιστολὴν 6' εἰς Εὐστάθιον.

³ Τὰς ἐξ σφωζομένας ἐπιστολάς τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Εὐστάθιον ἐδημοσίευσαν ὁ Tafel, De Thessalon., σ. 353—361, ὁ Elissen ἐνθ. ἀνωτ. σ. 71—116 καὶ ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐν Σφωζομένοις, ὡς καὶ τὴν μονωδίαν εἰς Εὐστάθιον.

νίκη, ὁ Εὐθύμιος Μαγάκης ἐν Νέαις Πατραις, Γρηγόριος ὁ γραμματικὸς ἐν Κορίνθῳ, ὁ Νικόλαος ἐν Μεθώνῃ καὶ ἄλλοι, πάντες λογιοὶ ἄνδρες καὶ συγγραφεῖς διακκεκριμένοι τῆς ἐποχῆς των.

Πότε ἀκριβῶς προεχειρίσθη ὁ Μιχαὴλ μητροπολίτης Ἀθηνῶν δὲν ἐξάγεται σαφῶς ἐκ τῶν σωζομένων συγγραμμάτων αὐτοῦ· διότι λέγει μὲν ἐν τῇ μονωδίᾳ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ Νικήτα ὅτι οἱ Φράγκοι ἀπέσπασαν αὐτὸν ἐξ Ἀθηνῶν, «πεφυτευμένον ἐκείσε τὰ πρῶτα πρὸ δεκάδων ἐτῶν τριῶν καὶ ὑπερέκεινα», δὲν ἐξάγεται ὅμως ἐκ τῶν λόγων τούτων καθαρῶς ἂν τὸν χρόνον ὑπολογίζει μέχρι τοῦ ἔτους 1214, ὅτε ἀποθνήσκοντος τοῦ Νικήτα συνέγραψε τὴν μονωδίαν, ἢ μέχρι τοῦ 1205, ὅτε ἐξεδιώχθη τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων¹. Τὸ πιθανώτερον ἐν τούτοις εἶνε ὅτι ὁ Μιχαὴλ τριακονταετίαν καὶ ὑπερέκεινα ὑπελόγησε μέχρι τοῦ 1214, ὅτε ἔγραψε τὴν μονωδίαν ἐν τῷ ἐν Κίῳ καταφυγίῳ του· διότι ἐπιγραφαὶ σωζόμεναι ἐπὶ τοῦ περιστυλίου τοῦ Παρθενῶνος ἀναφέρουσιν ὅτι ἐκ τῶν δύο ἀμέσων προκατόχων του, Γεωργίου Ι΄ τοῦ Ξηροῦ καὶ Γεωργίου Δ΄ τοῦ Βούρτζη, ὁ μὲν ἀπεβίωσε τῷ 1172, ὁ δ' ἕτερος τῷ 1180². Τὸ πιθανώτατον λοιπὸν εἶνε ὅτι ὁ Μιχαὴλ προ-

¹ Ὁ Ἑλλισεν, ὁ Χόφφ, ὁ Χέρτσβεργ, ὁ Οὐσπένσκις, ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Γρηγορόδιος παραδέχονται ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς γίνεται μέχρι τοῦ 1205 καὶ ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐγένετο μητροπολίτης Ἀθηνῶν τῷ 1175, ὁ δὲ Σπυρ. Λάμπρος παραδέχεται ὡς ἔτος ὑπολογισμοῦ τὸ 1214 καὶ ὡς ἔτος προχειρίσεως τοῦ Μιχαὴλ εἰς μητροπολίτην τὸ 1182, ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ ὁ δὲ σφαλλόνται περὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς των.

² Τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας κακῶς ἀνέγνω καὶ ὑπελόγησεν ὁ Πιττάκις (Ἀρχαιολ. Ἑφημ. τεύχ. 43) καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Α. Kirchhoff (ἐν Corp. inscr. graec. ἀριθ. 9371 καὶ 9372), ὅτι ὁ μὲν Ξηρὸς ἀπεβίωσε ἐν ἔτει ,ΣχρϞ', ἧτοι 8690 ἀπὸ κτίσεως κόσμου=1182 μ. Χ., ὁ δὲ Βούρτζης ,ΣχρϞη', ἧτοι 8668=1190 μ. Χ., ὡς παραδέχεται καὶ ὁ Σπυρ. Λάμπρος (Ἀθῆναι κτλ. σ. 21 ἐπ.). Ὁ Τάσος Νερούτσος ὁρθῶς παρετήρησεν ὅτι οἱ γεγλυμένοι ἀριθμοὶ εἶνε ,Σχπ' καὶ ,Σχπη' ἧτοι 6680 καὶ 6688=1172 καὶ 1180 μ. Χ. (Χριστιαν. Ἀθῆναι, ἐν Δελτίῳ, τόμ. Γ', σ. 41—42)· διότι ὁ ἀριθμὸς ,ΣχρϞ' δηλοῖ 7500 (6000+600+900) καὶ εἶνε ἀνύπαρκτος. Ὁ Γρηγορόδιος φρονεῖ ὅτι ὁ ἐν ἔτει 1179 ὡς «φωστὴρ τῆς οἰκουμένης» (Orbis lumen) μνημονευόμενος ἀρχιεπίσκοπος ἢ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἐν τινὶ ἐπιστολῇ τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας Γεωργίου Κουφαρᾶ δὲν δύναται νὰ εἶνε ἄλλος ἢ ὁ Ἀκομινάτος (Gesch. d. St. Athen, τόμ. Α', σ. 212). Ἀλλὰ καὶ ὁ Βούρτζης ἦτο κληρικὸς διακκεκριμένος καὶ λόγιος, ὥστε καὶ τοῦτον ἐκ συναδελφικῆς φιλοφροσύνης ἡδύνατο νὰ ὀνομάσῃ ὁ Καφουρᾶς φωστῆρα τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον. Ἡ δὲ ὑπόθεσις τοῦ

ήχθη εἰς μητροπολίτην Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1180, εὐθὺς μετὰ τὸν μηνὶ Φεβρουαρίῳ θάνατον τοῦ Βούρτζη καὶ ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἡγχαρισθημένοι ἐκ τῶν τελευταίων μητροπολιτῶν, ὧν ὁ Βούρτζης ἦτο καὶ ἀνὴρ λόγιος, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἐν τινι χειρογράφῳ τῆς ἐν Χαλκῇ ἱερᾶς μονῆς τῆς Θεοτόκου εὐρισκόμενοι λόγοι αὐτοῦ¹, τούτου ἕνεκα λαμπρὰν ἐποιήσαντο καὶ τῷ νέῳ αὐτῶν μητροπολίτῃ ὑποδοχὴν, καὶ ὁ Μιχαὴλ ἐν τῷ πρώτῳ πρὸς αὐτοὺς λόγῳ ἐξῆρεν αὐτῶν τὴν πρὸς τοὺς ποιμενάρχας τῶν ἀγάπην, ἀποκαλῶν αὐτοὺς «εἰς ὑπερβολὴν φιλοποιέμενας», τεκμαιρόμενος τοῦτο «ἐκ τε τῶν γεγανωμένων προσώπων καὶ τῆς πομπικωτέρας ὑπαντιάσεως καὶ φαιδρστάτης ὑποδοχῆς καὶ τοῦ οἶον ἑνθεαστικοῦ καὶ χαρμολογικοῦ σκιρτήματος²». Κατόκησε δ' ὁ Ἀκομινάτος, ὅπως καὶ οἱ προκατόχοί του, ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὰ Προπύλαια πιθανῶς, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἰδιαίτερον τῶν μητροπολιτῶν εὐκτήριον ἐπ' ὀνόματι τῶν ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ³, μητροπολιτικὸν δὲ ναὸν ἔσχε τὸν Παρθενῶνα, ὃν μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ θαυμασμοῦ περιγράφει ὡς «τέμενος περικαλλές, εὐφλεγές, ἀνάκτορον τῆς φωτοδόχου Παρθένου καὶ φωτοδότιδος χάριεν⁴». Μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐπίσης περιέγραψεν ὁ νέος μητροπολίτης καὶ τὸ πάλαι τῶν Ἀθηνῶν μεγαλεῖον ἐν τῷ πρώτῳ ἐκείνῳ λόγῳ καὶ πρέτρεψε τοὺς Ἀθηναίους νὰ φανῶσι τῶν προγόνων ἀντάξει.

Ταχέως ἐν τούτοις ἀντιπαρῆλθεν ὁ μέγας οὗτος τοῦ Μιχαὴλ ἐνθουσιασμός. Εὐφάνταστος οὗτος καὶ ἀρχαιομαθὴς ἐπερίμενεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐρχόμενος ν' ἀνεύρῃ τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας, Ἀθηναίους δὲ σοφοὺς καὶ εὐδαιμόνας, καὶ ἀντὶ τούτων εὗρεν ἐρείπια κτιρίων καὶ ἀν-

Σπ. Λάμπρου (Σφζόμ. Β', σ. 625 ἐπ.), ὅτι τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης συντάκτης ἦτο ὁ βραδύτερον ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας Γεώργιος Βαρδούνης (1228—1236), εἶνε ὅλως ἄστοχος· διότι ὁ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ ἐπιστολὴ ἡγούμενος Νεκτάριος εἶχεν ἀποθάνει ἤδη τῷ 1181, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γρηγοροδίδης.

¹ Πρβ. Τάσων Νεροῦτσων ἐνθ. ἀνωτ., Γ', σ. 40.

² Πρβ. τὸν λόγον ἐν Σφζόμ. τόμ. Α', σ. 93 ἐπ.

³ Σφζόμ. τόμ. Β', σ. 12. πρβ. καὶ Τάσων Νεροῦτσων ἐνθ. ἀνωτ., σ. 41.

⁴ Σφζόμ. τόμ. Α', σ. 105. Τοῦ μητροπολίτου Ἀκομινάτου σφίζεται καὶ σφραγὶς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΜΑΡ. ΘΥ ΑΘΗΝΙΟ. ΜΗΤΕΡ ΘΥ ΒΟΗΘΕΙ ΜΟΙ ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ ΜΙΧΑΗΛ ΤΩ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΑΘΗΝΩΝ. Πρβ. Γρηγοροδίδου τόμ. Β', σ. 213. σημ. 2. Περὶ δὲ τοῦ Παρθενῶνος ὡς χριστιανικοῦ ναοῦ πρβ. ἐκτὸς ἄλλων Adolf Michaelis, Der Parthenon, σ. 45 ἐπ.

θρόνων, « κόνιν λυπράν καὶ κενὴν μακαρίαν ». Ὁ πολὺς τῶν Ἀθηναίων λαὸς ἦτο τότε, ὡς καὶ πανταχοῦ τοῦ λοιποῦ κράτους, ἀμαθὴς καὶ ἀγροῦκος· « Οὕτω Μούσαι μὲν καὶ χάριτες αὐτῇ φιλοσοφίᾳ καὶ αὐτῇ σοφιστικῇ τῆς Ἀττικῆς ἐξαπέπτυσαν, ἀγροικία δὲ καὶ βάρβαρος φωνὴ ταύτην κατεκληρώσαντο, » προσφωνεῖ ποτε τὸν ἐπισκεφθέντα τὰς Ἀθήνας Δριμύν. Ἀλλοτε δὲ « Βεβαρβάρωμαι χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις », ἔλεγε πρὸς τὸν Γεώργιον Τεσσαρακοντάπηχον, καὶ παρεπονεῖτο ὅτι « οἱ πάλαι ἀττικισταὶ νῦν βαρβαρίζουσι ¹. » Καὶ δὲν ἦσαν μὲν ὅλως ἀνυπόστατα καὶ ἀβάσιμα τὰ παράπονα ταῦτα τοῦ Ἀκομινάτου, ὅστις ὡς ἐκ τῶν σπουδῶν καὶ τῆς παιδείας του ἔζη ἐν σφαίρᾳ φαντασιώδει καὶ κλασικῇ, πολὺ τῆς πραγματικότητος ἀπεχούση, ὑπῆρχεν ὁμως ἐν αὐτοῖς δι' αὐτὸ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ὑπερβολή τις, οὐδ' ἔλειπον τότε ὅλοτελῶς ἐν Ἀθήναις ἄνδρες λόγιοι καὶ περὶ γράμματα ἀσχολούμενοι. Ὁ Εὐσταθίος λόγου χάριν ἀναφέρει Ἀθηναῖόν τινα φίλον του Γρηγόριον, ὅστις ἦτο « Μουσῶν Ἀττικῶν ἔγγονος καὶ γῆς, ἐξ ἧς οἱ λόγοι ². » καὶ ἐκ τῶν ἀμέσων δὲ διαδόχων τοῦ Εὐσταθίου εἰς, ὁ Ἰωάννης, ἦτο Ἀθηναῖος, καὶ βιβλίων ἀντιγραφεὺς ἐκ τοῦ ἔτους 1129 ἀναφέρεται ἐξ Ἀθηναίων Κωνσταντῖνός τις ³. Ἐν τούτοις ὁ Μιχαὴλ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν του μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξελάμβανεν ὡς ἐξορίαν καὶ ἐθρῆνει καὶ ὠδύρετο ἐπὶ τούτῳ· « Φεῦ τῆς ὑπερορίου καταδίκης ἡμῶν· φεῦ τῆς κατωτάτης ταύτης ἐσχατίας, εἰς ἣν ὡς εἰς ἄλλον Ἄδου κλαυθμῶνα κατήλθομεν », ἔγραφε τῷ 1181 πρὸς τὸν τότε μέγαν σκευοφύλακα Γεώργιον Ξιφιλῖνον.

Καὶ δὲν ἦτο μόνη ἡ ἐπικρατοῦσα τῶν τότε Ἀθηναίων ἀγροικία καὶ ἀμάθεια, ἅτινα ἀπῆλπιζον τὸν εὐαίσθητον Μιχαὴλ. Καὶ ἡ ἄλλη τῆς χώρας καὶ τῆς πόλεως κατάστασις δὲν ἦτο εὐχάριστος. « Οὐχ ἱστοργὸς ὕψασμάτων σπηρικῶν ἐν Ἀθήναις », γράφει ποτὲ πρὸς τὸν Στρυφόν, καὶ « τὰς ἀμπεχόνας ἡμῖν ἱστοργαῖσι Θηβαῖοι, » λέγει ἄλλοτε πρὸς τὸν Δριμύν ⁴· καὶ ἄλλων δὲ βαναυσοτέρων τεχνῶν τὴν ἔλλειψιν ταλανίζει. Οὕτως ἐξήτησέ ποτε παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Γαρδικίου τὴν ἀποστολὴν ἀμαξοποιῶν εἰς Ἀθήνας, « ἐπεὶ τὰ ἀθηναϊκὰ πάντα γλίσχα καὶ εὐτελῆ καὶ δὴ καὶ τὰ γηπονικὰ ὄργανα », ἐνῷ ἀλλαχοῦ λέ-

¹ Πρβ. Σφζόμ. Α', 160. Β', 42, 142.

² Πρβ. ἐπιστολ. 337, 3. ἐκδ. Tafel.

³ Ἴδε Gardhausen, Griech. Palaeographie, ἐν Λειψία 1879, σ. 412.

⁴ Πρβ. Σφζόμ., Β', σ. 83.

γει «οὐ σιδηρεὺς παρ' ἡμῖν, οὐ χαλκεὺς, οὐ μαχαιροποιός, ταῦτα δὴ τὰ πρὸ χθές καὶ τρίτης ἔτι σφζόμενα¹.» Δὲν ἐστερουῦντο ἐν τούτοις καὶ πάσης βιομηχανίας αἱ τότε Ἀθηναί· διότι ἐν τινι ἐκ Κέω ἐπιστολῇ λέγει ὅτι «πλωτικοὶ πολλοῖς κογχυλευτικοῖς πορθμείοις δικπεραιοῦνται πρὸς ἡμᾶς ἐκ τε Χαλκίδος καὶ Καρυστοῦ καὶ Ἀθήνηθεν²,» ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἴσως τότε ἐν Ἀθήναις πορφυρεῖα, ὡς ὑπῆρχε καὶ ὑφαντικὴ ῥάσων καὶ σαπωνοποιία.³ Ἄλλως τε καὶ ἡ ἐμπορικὴ σημασία τοῦ ὅριου Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀριδῆλως ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῇ προνομιακῇ ἐμπορικῇ συνθήκῃ πρὸς τοὺς Ἑνετούς, ἣν ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς τῷ 1082, ὡς εἶδομεν, συνῆψε, ἀνενέωσαν δὲ ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς τῷ 1148, ὁ Ἰσαάκιος Ἀγγέλως τῷ 1187 καὶ ὁ Ἀλέξιος Γ' Κομνηνὸς τῷ 1199, περιλαμβανεται ῥητῶς καὶ τὸ ὅριον Ἀθηνῶν.

Ἐπηύξησαν δὲ τῆς πόλεως τὰ δεινὰ καὶ τοῦ Μιχαὴλ τὴν δυσθυμίαν ἔκτακτοι ἀνομβρίαι καὶ σιτοδείαι, ἐπισκῆψασαι κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς εἰς Ἀθήνας ἐλεύσεώς του. «Ἐπέλιπον, λέγει πού, τοὺς παρὰ δέους οἱ ποταμοί, τὰς λαχανείας αἱ κρῆναι, τὴν Καλλιρρόην τὸ ῥεῖθρον, οἱ μελισσῶνες τὸν Ὑμηττόν, αἱ πόαι τὰ ποίμνια. Χαλκοῦς γὰρ ὁ καθ' ἡμᾶς οὗτος οὐρανὸς ἡ δὲ γῆ σιδηρὰ (ταῦτα δὴ τὰ θεόθεν τῶν ἁμαρτωλῶν ἐπιτίμια) καὶ, ὡς ὑπὸ τὴν διακεκαυμένην ζώην τὰς οἰκήσεις ποιοῦμενοι ἄνομβροι παράπαν ἐσμέν.» Τῆς σιτοδείας ταύτης ἐπακόλουθον ὑπῆρξεν ἡ εἰς ξένην ἀποδημίαν πολλῶν ἐκ τῶν πτωχοτέρων κατοίκων, ὥστε ἡ πόλις ἀπέβη μενονουχὶ ἔρημος καὶ ἀοίκητος. «Νῦν κινδυνεύει καὶ ἐς αὐτὴν περιστῆναι τὴν παροικιαζομένην σκυθικὴν ἐρημίαν³.» Ὡς νὰ μὴ ἤρουν δὲ ταῦτα τὴν Ἀττικὴν κατεμάστιζον τότε καὶ οἱ πειραταί, Σαρακηνοὶ ἐξ Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς καὶ χριστιανοὶ ἐκ Μελίτης καὶ Γενοῦσης, οἵτινες ὀρμητήριον ἔχοντες τὴν Αἴγιναν καὶ ἄλλας νήσους ἐπέτρεχον ἐκεῖθεν καὶ κατεπόρθουν καὶ τὰ παράλια τοῦ ὅριου Ἀθηνῶν, προχωροῦντες πολλὰκις

¹ Ἡρβ. καὶ Σπυρ. Λάμπρου, Ἀθηναί κ.τ.λ., σ. 29 ἐπ.

² Σφζομ. Β', σ. 275.

³ Ἰδε κατωτέρω τὸ ὑπομνηστικὸν πρὸς τὸν Ἀλέξιον Γ'. Ἡρβ. καὶ Προσφών. Μιχαὴλ πρὸς Δρυμόν, β. 5. «Ὅρξας τείχη τὰ μὲν περιηρημένα τὰ δὲ καθηρημένα παράπαν» λέγει ἐν τῷ τελευταίῳ χωρίῳ, «οἰκίας δὲ κατεσκαμμένους καὶ γεωργομένους . . . , ὅρξας τὴν μακρὰν ἐρημίαν, [χωρίον] μικρὸν καὶ ἀοίκητον».

καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας¹. Ἡ ζήμια, ἥτις προήρχετο ἐντεῦθεν εἰς τὸν τόπον, ἦτο μεγίστη· διότι οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐξέλθῃ ἐπὶ καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν, κατὰ δὲ τὸ 1185 κατεταξεύθη καὶ εἰς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ μητροπολίτου. Περιωρίζοντο δ' οὕτω καὶ τῆς ἀθηναϊκῆς ἐκκλησίας τὰ ἔσοδα ἐκ τε τῶν κατοίκων, τὰ λεγόμενα *καπνικὰ*, ἥτοι καθ' ἐστίας καὶ οἰκογενείας πληρωνόμενα, καὶ ἐκ τῶν κτημάτων αὐτῆς². Καὶ ὡς κορύφωμα τῶν συμφορῶν ἤρχετο τῶν βασιλικῶν ὑπαλλήλων ἡ ἀπληστία καὶ ἀχρεϊότης, οἵτινες ἐξεμύζων καὶ ἀφήρπαζον ἀπὸ τῶν δυστυχῶν κατοίκων ὅ,τι αἱ θεομηνίαι καὶ αἱ ἐκ τῶν πειρατῶν συμφοραὶ ἀπέλειπον αὐτοῖς. Ὁ δὲ Μιχαὴλ δὲν ἐπαύετο ἀμυνόμενος καὶ ὑπερσπίζων τὸ ποίμνιόν του διὰ λόγων καὶ προσφωνήσεων καὶ ἀπειλῶν, συχνότατα δ' ἔγραφεν ἐπικαλούμενος θεραπείαν καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυροὺς οἰκείους καὶ φίλους του, τὸν ἀδελφὸν Νικήταν, οὗτινος «πολλὰ καὶ μεγάλα πολλὰκις ἐγὼ τε καὶ Ἀθῆναι οἶδαμεν ἀπονάμενοι,» λέγει ἐν τῇ εἰς αὐτὸν μονωδίᾳ³, τὸν λογοθέτην τοῦ ὁρόμου Κωνσταντίνου Τορνίκην, ὑπὸ τὴν ἄμεσον τοῦ ὁποίου προστασίαν διετέλουν αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ φίλος αὐτῷ Μιχαὴλ, τὸν μέγαν λογοθέτην Ἰωάννην Βελισσαριώτην, στενὸν συγγενῆ τοῦ Νικήτα, τὸν Θεόδωρον Εἰρηνικὸν καὶ ἄλλους⁴. Χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας ταύτας τοῦ Μιχαὴλ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐνοίαν τῶν ἰσχυρῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φίλων καὶ οἰκείων του ἐστάλη εὐθὺς τῷ 1182 ὡς πραιτωρ τῆς

¹ Νικήτ. Χωνιάτ. 636.

² Πρβ. καὶ Σπ. Λάμπρου Ἀθῆναι κτλ. σ. 55 ἐπ. 87 ἐπ.

³ Πρβ. Σφζομ. Α', σ. 348.

⁴ Πρβ. Σφζομ. Β', 66. 105. 103. «Εἰ μὴ δι' ἡμῶν ἢ δι' αὐτῶν, ὡς ἐστὶν ποτὲ τῶν σοφῶν, ὠφείλεται βοηθῆσαι κινδυνεύουσας ἀπαλιφθῆναι τοῦ καταλόγου τῶν ἐλληνίδων πόλεων,» γράφει τοῖς Βελισσαριώταις, «οὐκ ἂν ὡς κηδεμόνες τῶν δημοσίων προσόδων καὶ λογιστὰι λογιστῶν ἐπωρέξατε χεῖρα ταῖς Ἀθῆναις, ἤδη καταδυομένης πρὸ τοῦ κατακλισμοῦ τῶν ἐπηρειῶν; Ἀλλ' ἵνα μὴ δόξωμεν τὴν ἄλλως βραψιδεῖν, ἀριθμεῖτέ μοι τοὺς ἐπηρεαστάς, κτίστας κατέργων, πλωιμολόγους τοῦ Στειριῶνου, ἐτέρους πλωιμολόγους, οὐχ ἀπλῶς ἀλλὰ καπνολαγοῦντας, ζυμολογοῦντας, τοὺς ὑποδοχάτορας τοῦ πραιτωρός, αὐτὴν τοῦ πραιτωρός τὴν ἐπέλευσιν, τὰς ἀμέτρους τροφάς, τὰς ζημίας, τὰ προσκυνητικά, τὰς ἐπὶ τῇ ἐξελεύσει αὐτοῦ ἀγχαρείας τῶν ὑπαζυγίων, μᾶλλον δὲ προφάσει ἀγχαρείας διαπράξεις. Ἐπὶ τούτοις καὶ τὴν παρὰ τοῦ βεστιαρίου κίναφανῆ τοῦ κήπου ἀπαίτησιν μετὰ σοβαροῦ τινος καὶ ὑψιβρεμέτου συνεργοῦ. Καί, τινὰ μὲν τούτων ἡμεῖς μόνοι τῶν ἄλλων ἐζημιώθημεν, οἷον τὰ τοῦ Στειριῶνου καὶ τὰ τῶν κατεργοκτιστῶν, τάλλα δὲ τῶν ἄλλων βαρύτερα ἡμεῖς ἀπητήμεθα».

Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου ὁ Νικηφόρος Προσεύχ μετὰ τῆς ἐντολῆς νὰ ἐπιφέρῃ τὴν δυνατὴν θεραπείαν εἰς τὰ δεινὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὰς ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τοῦ ἀντιπράιτωρος καὶ πρᾶκτορος Τεσσαρακονταπήχου. Ἀνεμένετο δὲ νὰ φανῇ ὁ Προσεύχ οὗτος ἀπενήτων ἀντιλήπτωρ, ἀδικίας τομεύς, δικαιοσύνης βραβεύς, εὐνομίας ταμίης καὶ ὕβρεως τιμωρὸς καὶ ἔχαιρον μεγάλως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῇ ἀφίξει αὐτοῦ, ἔπραξε δ' ἄληθῶς ἀρκετὰ ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, αἱ ἐξ ἐκείνου ὁμῶς ἐλπίδες δὲν ἐξεπληρώθησαν πᾶσαι. Τούτου ἕνεκα τὸ ἀκόλουθον ἔτος 1183 ἐστάλη πραίτωρ ὁ Δημήτριος Δριμύς, ἵνα περιστείλῃ τῶν πρακτόρων τὴν ἀπληστίαν, ἀλλὰ καὶ τούτου αἱ προσπάθειαι δὲν ἀπέφεραν μέγα τι ἀποτέλεσμα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεκράτει τότε μεγάλη κυβερνητικὴ ἀκαταστασία, οἱ δὲ πρᾶκτορες¹ εἶχον ἰσχυροὺς ἐκεῖ προστάτας, ὥστε ἡψήφουν φαίνεται, τῶν στελλομένων πραιτῶρων τὰς διαταγὰς. Μάταιαι λοιπὸν ἀπέβησαν ἢ ὀλίγον ὠφέλησαν αἱ ὑποδοχαί, αἱ γινόμεναι ἐν Ἀθήναις πρὸς τοὺς πραίτωρας τούτους, καὶ αἱ περιπαθεῖς προσφωνήσεις τοῦ Μιχαήλ πρὸς αὐτοὺς, αἵτινες σφίζονται μέχρις ἡμῶν. Αἱ καταπιέσεις ἐξηκολοῦθουν, οἱ δὲ κάτοικοι τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ μητροπολίτης αὐτῶν πᾶσαν ὑφίσταντο ἐντεῦθεν στενοχωρίαν. Τούτου ἕνεκα, ὅτε ὁ στρατηγὸς Βρανᾶς κατετρόπωσεν ἐν Θεσσαλίᾳ τοὺς μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1185 ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης πρὸς μεσημβρίαν τραπέντας Νορμαννοὺς καὶ αἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἴσως καὶ ἄλλαι πόλεις, ἀπέστειλαν εἰς Κωνσταντινουπόλιν πρεσβείας, ἵνα συγχαρῶσιν ἐπὶ τῷ κατρθώματι τὸν τότε αὐτοκράτορα Ἰσαάκιον Β'. Ἀγγελὸν (1185—1195), ὁ Μιχαήλ μετέβη αὐτοπροσώπως ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν βασιλεύουσαν, τὴν δ' εὐκαιρίαν ταύτην ἐπωφελήθη, ὅπως παραστήσῃ τῷ βασιλεῖ τὴν οἰκτράν τῶν Ἀθηναίων κατάστασιν, μὴ δυναμένων νὰ συνεισφέρωσιν οὐδὲ τὸ πατροπαράδοτον πρὸς πάντα νέον βασιλέα δῶρον, τὸν χρυσὸν στέφανον². Καὶ αὕτη ὁμῶς τοῦ Μιχαήλ ἢ προσπάθεια δὲν ἐπέτυχε διαρκὴ ἀποτελέσματα· διότι ἐπὶ τοῦ διχδεχθέντος τὸν Ἰσαάκιον Β'. βασιλέως Ἀλεξίου Γ'. τοῦ Κομνηνοῦ (1195—1203) ὁ ἐν τῇ βυζαντινῇ ὑπηρεσίᾳ προσληφθεὶς Καλαβρὸς ναύαρχος Ἰωάννης Στειριώνης κατέπλευσε τῷ 1198 εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐπέβαλεν ἐράνους εἰς κατασκευὴν στόλου πρὸς καταπολέμησιν τῶν πει-

¹ Οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι τῶν ἐπαρχιῶν ὑπὸ τοὺς πραίτωρας ἦσαν καὶ οἱ λογαριασταί, οἱ πρωτοβεστιάριοι, οἱ πρωτοκένταρχοι καὶ ἄλλοι.

² Πρβ. Σωζομ. Α', σ. 211.

ρατῶν, ἀφοῦ δ' εἰσέπραξε τὰ χρήματα ἀπῆλθε χωρίς, ἐννοεῖται, μηδὲν πλοῖον νὰ κατασκευασθῇ. Τὸ δ' ἀκόλουθον ἔτος 1199 παρομοίαν ναυτικὴν φορολογίαν ἐπέβαλον τοῖς Ἀθηναῖσις ὁ ἐν Θήβαις πραιτώρ καὶ ὁ ἄρχων Ναυπλίου καὶ Ἀργούς Λέων Σγουρός, ἦτο δ' ἡ φορολογία αὕτη πολλῶ ἀνωτέρα τῆς τῶν γειτονικῶν εὐπορουσῶν πόλεων, ἐνῷ κατὰ τὰς ἀρχαίας προνομίας τὸ ὅριον Ἀθηναίων πολλοστημόριον τοῦ φόρου ἐκείνων ἀπέτινεν. Εἰς ταῦτα προσετέθη τῷ 1200 καὶ ἄδικός τις ἀπόφασις τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν ἀναγκαστὴν τῶν δημοσίων κτημάτων, οἵτινες ἀπέδωκαν τοῖς Θηβαίοις τὸν Ὠρωπὸν, παραχωρηθέντα τῷ 1193 τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ λογοθέτου Ἰωάννου Βελισσαριώτου εἰς τὴν πενομένην ἐκκλησίαν τῶν Ἀθηναίων¹. Ἐπειδὴ δὲ εἰς οὐδὲν ἐτελεσφόρησαν ὅσα ὁ Μιχαὴλ ἔγραψε τῷ 1198 πρὸς τὸν σύγγαμβρον τοῦ βασιλέως καὶ μέγαν δοῦκα τοῦ στόλου Μιχαὴλ Στρυφνόν² καὶ τῷ 1199 πρὸς αὐτὸν τὸν βασιλέα Ἀλέξιον Γ' διὰ τοῦ σφῶζομένου ὑπομνηστικοῦ ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων, μετέβη ἐκ νέου αὐτοπροσώπως τῷ 1201 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐνεργήσῃ πρὸς ἀπόδωσιν τοῦ Ὠρωποῦ καὶ παῦσιν τῶν ἀτελευτήτων φορολογιῶν. Καὶ πάλιν ὁμοῦς οὐδὲν λυσιτελές καὶ δικρκές κωτωρθώθη, φαίνεται. Διότι τὸ ἀκόλουθον ἔτος 1202 κατῆλθεν εἰς Ἀθήνας μετὰ τῆς συζύγου του λόγῳ προσκυνήσεως Παναγίᾳς τῆς Ἀθηναιωτίσσης ὁ μέγας δοῦξ τοῦ στόλου Μιχαὴλ Στρυφνός, ὃν μεγαλοπρεπῶς ὑπεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὁ δὲ Μιχαὴλ προσεφώνησεν³, ἐκεῖνος ὁμοῦς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ εἰσέπραξεν ἀρκετὰ χρήματα παρὰ τῶν μὴ δυναμένων νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν τῷ στόλῳ καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου μετ' ὀλίγον, τῷ 1203, κατεπρόδωκε τὰ πάντα φυγὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν θησαυρῶν του πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Φράγκων καὶ τῆς καταλύσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας ὑπ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν λεπτομερέστερον εἰς τὸ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον Γ' τὸν Κερνηνὸν ὑπομνηστικὸν τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἔτους 1199, διότι τοῦτο εἶνε ἔγγρα-

¹ Πρβ. καὶ Σπυρ. Λάμπρου Ἀθήναις κτλ. σ. 80 ἐπ. καὶ Τάσον Νεροῦτσον ἐνθ. ἀνωτ., Γ', σ. 45.

² Πρβ. Σφῶζμ. Β' σ. 83 ἐπ.

³ Καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι ἄνδρες εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Μιχαὴλ ἦλθον εἰς Ἀθήνας λόγῳ προσκυνήσεως, ὡς ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ συγγραφεὺς τοῦ βασιλέως Βασίλειος Καματηρός. Διὰ πρὸς τοῦτον καὶ τὸν Στρυφνὸν προσφωνήσεις τοῦ Μιχαὴλ σφῶζονται. Πρβ. Σφῶζμ. Α', σ. 112. 324 ἐπ.

φον σπουδαιότατον οὐ μόνον διὰ τὴν σύγχρονον τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τοῦ ὅλου κράτους τότε κατάστασιν, ἀποκαλύπτει ἡμῖν τοὺς λόγους, δι' οὓς ὀλιγάριθμοι σχετικῶς Δυτικοὶ κατέλυσαν μετὰ τινα ἔτη τόσον μεγάλην καὶ πλουσίαν αὐτοκρατορίαν.

Ἐκ τοῦ ὑπομνηστικοῦ τούτου πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον πληροφоруόμεθα ὅτι αἱ Ἀθηναὶ κατ' ἐξάίρεσιν ἔχαιρον ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἐκτάκτους τινὰς προνομίας καὶ ἐλευθερίας, ἃς καὶ αὐτοὶ οἱ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάδοχοι ἐκ σεβασμῶν πρὸς τὸ μέγα τῆς πόλεως ὄνομα καὶ κατὰ συνθήειαν ἱεράν καταστᾶσαν διατήρησαν· κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως τῆς βυζαντικῆς κυριαρχίας ἔτη ἕνεκα τῆς ἀναρχίας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν καὶ τυραννίσκων εἶχε καταντήσῃ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ Ἀττικὴ, ὡς ἡ παρσιμωδὴς τοῦ Ἀριστοφάνους «σκυθικὴ ἐρημία». Κατὰ τὰς ἀρχαιοτάτας ταύτας προνομίας ἡ πόλις ἢ τὸ ὄριον τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἴδιον δικαιοκτῆν καὶ ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατηγὸς τοῦ θέματος Ἑλλάδος, ὅστις ἠδρευεν ἐν Θηβαίς, δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα οὐ μόνον φόρους νὰ ἐπιβάλλῃ ἢ ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ δικαιοκτικὰ τῆς πόλεως, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἀττικὸν ἔδαφος ἐν ὅπλοις καὶ ἐπισήμῳ νὰ πατήσῃ. Οἱ φόροι, οὓς ἐτέλουν οἱ Ἀθηναῖοι τοῖς Βυζαντινοῖς, συνίσταντο ἐκ χρυσοῦ στεφάνου, ὃν κατὰ τι ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν ἔθιμον (*aurum coronarium, aureae coronae*) ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πέμπωσι πρὸς πάντα νέον αὐτοκράτορα ὡς σημεῖον ὑποταγῆς, ἐκ τῶν ἄλλων ἐγγείων φόρων, καὶ ἐξ ἐκτάκτων τινῶν χρηματικῶν δόσεων πρὸς κατασκευὴν καὶ διατήρησιν στόλου, ταῦτα ὅμως ἔπρεπε νὰ εἶνε πολλῶν ὀλιγώτερά τῶν ὑπὸ Θηβῶν καὶ Χαλκίδος πρὸς τοῦτο τελουμένων¹. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δ' ἄντεπροσωπεύετο ἡ πόλις ὑπὸ ἐκκλησιαστικοῦ ἀπεσταλμένου, μυστικοῦ καλουμένου καὶ ἔχοντος ἔργον κυρίως μὲν νὰ ὑπερασπίζηται καὶ διεκδικῇ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῶν Ἀθηνῶν συμφέροντα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰς λοιπὰς τῆς πόλεως ὑποθέσεις νὰ διεξάγῃ παρὰ τῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ κεντρικῇ κυβερνήσει. Ὑπὸ τοιοῦτον πολίτευμα καὶ μὲν τοιαύτας προνομίας εἶχεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις ἐκπαλαι, ὡς λέγει τὸ ὑπόμνημα, ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'. πιθανώτατα, καὶ ταῦτα συνέτειναν μεγάλως εἰς τὸ νὰ διατηρηθῶσι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα εἰς βαθμὸν τινα τὰ φῶτα

¹ Ὁ Ὀ' Ἐλλισσεν καὶ ὁ Χόφφ φηρουσιν ὅτι ὁ μόνος τακτικὸς φόρος τῶν Ἀθηναίων ἦτο ὁ χρυσοῦς ἐκείνος στεφανός, τοῦτο ὅμως δὲν ἐξάγεται πόσῳς ἐκ τοῦ ὑπομνηστικοῦ. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. τόμ. Α', σ. 256 σημ. 2.

καὶ τὸ ἠθικὸν τῆς πόλεως ἀξίωμα ὑπὲρ ἄλλας μεγαλειτέρας καὶ πλουσιωτέρας τοῦ κράτους πάλεις. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ δεκάτου αἰῶνος αἱ συχναὶ ἀλλαγαὶ αὐτοκρατόρων καὶ ἡ διηνεκὴς ἀνωμαλία καὶ ὁ ἐξασθενισμὸς τῆς κεντρικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως ἐπήνεγκον. ὡς καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν, μεγάλην ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καθ' ὅλην τὴν διοίκησιν ἀταξίαν καὶ αὐθαιρεσίαν, ἐξ ὧν βαρύντατα ὑπέφεραν καὶ αἱ Ἀθηναίαι. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσωπεύων τὴν πόλιν καὶ τὸν μητροπολίτην μυστικῶς παρημέλει τὰ συμφέροντα αὐτῶν, καὶ ἐποιεῖτο κατ' ἀρχήν τῆς θέσεώς του πρὸς ἴδιον ὄφελος, δι' ὃ αἱ Ἀθηναῖοι τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ τολμηροῦ αὐτῶν ποιμενάρχου Μιχαὴλ ἀπατάθησαν διὰ τοῦ ὑπομνηστικοῦ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, πρὸς ὃν μετὰ παρηρσίας ἀναφέρουσι τὰς ἱεράς τῆς πόλεως αὐτῶν προνομίας, ἐκθέτουσι τὴν παράβασιν τῶν προνομίων τούτων ὑπὸ τε τοῦ ἐν Θήβαις στρατηγοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ναυάρχων καὶ τὰς παρὰ νόμους φορολογίας καὶ πιέσεις αὐτῶν ἐν τῇ πόλει, ἐπιβαλλόντων αὐτῇ ἐναντίον τῶν αὐτοκρατορικῶν ὁρισμῶν καὶ διαταγῶν καὶ παρὰ τὰς κεκτημένας προνομίας πολλῶν βαρυτέρους φόρους ἢ τοῖς Θηβαίοις καὶ Χαλκιδεῦσιν, ἐκτραγωδοῦσι τὴν ἐλπεινὴν κατάστασιν, εἰς ἣν τοῦτου ἕνεκα περιῆλθεν ἡ πόλις των καὶ ἐκλιπαροῦνται τὴν ταχεῖαν ἐπέμβασιν τοῦ βασιλέως πρὸς θεραπείαν τῶν δεινῶν τούτων καὶ ὅπως σωθῇ τῆς ἐντελοῦς καταστροφῆς ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἣτις δ' αὖ καὶ ἄλλως εἰς τοιαύτην εἶχε περιέλθει πενίαν, ὥστε, ὡς ἤδη ἐρρήθη, κατὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου οὗδ' αὐτὸν τὸν συνειθισμένον χρυσοῦν στέφανον ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ! Ἐννεῖται δ' ὅτι καὶ τὸ διάδημα τοῦτο τῶν Ἀθηναίων οὐδ' ὅλως ἔσχυσε νὰ βελτιώσῃ τὴν θέσιν των καὶ τὸ ὑπομνηστικὸν αὐτῶν οὐδὲν ἐπέφερεν, ὡς εἶδομεν, ἀποτελέσμα. Ἐχει δὲ τοῦτο ὡς ἐξῆς¹

«Τολμῶντες οἱ ἀνάξιοι καὶ πανευτελεῖς δοῦλοι τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας βασιλείας σου δεσόμεθα, δέσποτα ἡμῶν ἁγίε.

«Τὸ καθ' ἡμᾶς ὄριον τῶν Ἀθηνῶν, πάλαι τοῦ πλήθους τῶν κατ' ἡμῶν αὐτοῦ διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπηρεάς ἐκκενούμενον αἰεὶ, νῦν κινδυνεύει καὶ εἰς αὐτὴν περιστῆναι τὴν παροιμιᾶζομένην ἐρημίαν

¹ Ἐδημοσιεύθη παρ' Ellissen ἐν τῇ περὶ Μιχαὴλ μονογραφίᾳ, σ. 116 ἐπ., παρὰ Tafel καὶ παρὰ Σπυρ. Λάμπρου ἐν Σφωζομένοις. Φέρει δ' ἐπιγραφὴν, «Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλεῖα κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν» καὶ εἶνε συντεταγμένον ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μιχαὴλ Ἀκομινάτου.

» σκυθικήν¹. Τὸ δὲ αἷτιον, ὅτι πολλαῖς ἐπηρείαις βαρυνόμεθα, μάλ-
 » λον δὲ πλείοσι καὶ βαρυτέραις ἢ περ οἱ γειτονούντες ἡμῖν λοιποὶ
 » κατωτικαὶ². Οὐ μόνον γὰρ ἡμεῖς δις καὶ τρίς καὶ πολλάκις παρὰ
 » τὰς γείτονας ἡμῶν χώρας ὑπέστημεν ἀναγραφὰς καὶ ἐπιτηρήσεις
 » ἀναφορῶν γεωμετρουσῶν ἔχουσι φύλλον ἀντικρυς τὰ ὑπόψαμμα ταυτί
 » καὶ λυπρόγεα ἡμῶν γήδεα καὶ σχεδὸν καὶ τὰς τρίχας αὐτὰς τῶν
 » κεφαλῶν ἡμῶν διαριθμουμένων, πόσω γε μάλλον ἀμπίλου φύλλον ἢ
 » φυτοῦ τινος· ἀλλὰ καὶ αἱ καθ' ἐκάστην λοιπαὶ κοσμικαὶ ἐπήρειαι
 » ἐν μὲν ταῖς λοιπαῖς χώραις ἢ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐνεργοῦνται ἢ παρὰ
 » τῶν πραιτώρων κουφίζονται, χαρίζομένων αὐταῖς τὰ τοιαῦτα, ὅτε
 » καὶ τὰς ἐπηρείας ταύτας ἐνεργοῦντων αὐτῶν ὡς τὰ πολλὰ ἢ συνερ-
 » γούντων πάντως τοῖς ἐνεργοῦσιν· ἐν ἡμῖν δὲ πᾶσαι ἐνεργοῦνται καὶ
 » ἐπιβαρῶς ἅπασαι καὶ τῶν πρῶτιστα, καὶ ταῦτα ἐν τῇ τῆς Ἑλλά-
 » δος κειμένοις ἐσχατιᾷ.

« Καὶ μαρτυρεῖ τὸ προσεχῶς παρελθὼν ἔτος, ὅτε, κτίσεως κατέργων³
 » ὀριθείσης, ἡμεῖς πρῶτοι καὶ μόνοι τῶν ἄλλων, καί περ μὴ κτισθέν-
 » των, ἐξημιώθημεν, ὅτε τοῦ Πausίου Στειριῶντος⁴ κατεπεπλευκότος,
 » μόνοι πάλιν ἡμεῖς νομισμάτων... ὑπὲρ πλωίων κατεβαλόμεθα· ἡνίκα
 » πάλιν ὑπὲρ πλωίων τῷ Σγυρῷ καὶ τῷ πραιτῶρι ποσότητα νομι-
 » σμάτων⁵... δεδώκαμεν ἀπαιτηθέντες καὶ ἄκοντες, ὁπόσῃ οὐδὲ τὸ
 » ὄριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου κατεβάλετο. Καὶ ταῦτα τοῦ καθ' ἡμᾶς
 » ὀρίου ἐκ τε παλαιοῦ ἔθους, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπὸ τῆς γενομένης
 » καθ' ὀρισμὸν ἀπογραφῆς πολλοστημόριον καταβάλλοντος, ὧν
 » ἐκεῖνα καταβαλέσθαι ὤφειλον.

« Ἐῶμεν ἀναφέρειν τὴν τοῦ κήνσου ἀπαίτησιν, τὴν λεηλασίαν τῶν
 » θαλαττίων ληστῶν. Ἀλλὰ τὴν πραιτωρικὴν ἐπήρειαν καὶ δυναστείαν
 » πῶς ἂν ἀδαναρῶς καὶ διηγησάμεθα; Μηδεμῖς γὰρ οὔσης ἐνοχῆς
 » ὑπὲρ τοῦ ὀρίου ἡμῶν τῷ κατὰ καιροῦς πραιτῶρι, οὐ πραιτωρικῆς
 » ἐνεργείας, οὐ πραιτωρικῆς δικαιοδοσίας, καθότι προσκυνητὸν
 » χρυσόβουλλον καὶ αὐτὴν ἀπείργει τὴν εἰς Ἀθήνας αὐτῷ πάροδον.

¹ Κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν Ἀχαρν. 703.

² Ἡ λέξις σημαίνει ἴσως τοὺς ὑπηκόους.

³ Οὕτως ἐκαλοῦντο τὰ πολεμικὰ πλοῖα.

⁴ Ὁ ἤδη μνημονευθεὶς ναύαρχος Ἰωάννης Στειριώγης ὁ Καλαβρός.

⁵ Τὸ ποσὸν τῶν νομισμάτων ἐξέπεσε, φαίνεται, ἐν τῷ κώδικι κατὰ Σπ. Λάμπρον, Ἀθῆν. κλπ., σ. 94, σημ. 2.

» — ὁ δὲ σκήπτεται μὲν τὴν ἑνεκά γε προσκυνήσεως εἰσέλευσιν, αἰδοῖ
 » τὰχ τῶν χρυσοβύλλων, ἐπέρχεται δὲ πανστρατιᾷ μετὰ τῶν ἑαυ-
 » τοῦ καὶ τοὺς ἐγγχωρίους κηφῆνας συνεπισπώμενος, ἀνδράρι' ἄττα
 » τριωβολιμαῖα, καὶ τὴν ἐφήμερον τροφὴν ἐξ ἀρπαγῆς καὶ κλοπῆς πο-
 » ριζόμενα, ὥσπερ ἂν εἰ κατὰ πολεμίας τινὸς καὶ βυρβαρικῆς χώρας
 » εἰσβαλεῖν ἐμελλεν. Ἐμπροσθεν δὲ αὐτοῦ, τὸ τῆς γραφῆς εἰπεῖν, τρέ-
 » χει ἀπώλεια, ὑποδοχάτορές τινες καλούμενοι, πεντακοσιομεδίμνους
 » ζητοῦντες ἐκάστης ἀνδρῶν τε καὶ ἵππων τροφᾶς καὶ θρεμμάτων ὅλα
 » ποιμνία καὶ ὀρνίθων ὅλας ἀγέλας καὶ τὸ σὺμπαν τῆς θαλάττης ὅφον
 » εἰσπραπτόμενοι, οἶνου δὲ χρῆμα, ὅσον οὐδ' ἂν αἱ καθ' ἡμᾶς ἄμπελοι
 » γεωργήσαιεν, καὶ, ἵνα μὴ μακρηγορῶμεν τὰ κατὰ μέρος ἐπεξιόντες,
 » καὶ μισθὸν ἐπὶ τοῦτοις ἀπαιτοῦσιν ὡς εὐεργέται τινές, καὶ μισθὸν οὐ
 » φαῦλόν τινα καὶ κοῦφον, ἀλλ' ὀλκὴν χρυσοῦ, ὅσῃν ἂν αὐτοῖς περι-
 » στήσῃ τὸ τῆς ἀπλήστου ψυχῆς αὐτῶν ἐφιέμενον. Ἐπὶ τοῦτοις ἐπείσιν
 » ὁ πραιτωρ αὐτὸς καί, πρὶν ἢ πολλάκις τὴν προσκύνῃσιν ἀφοσιώσῃται
 » τῇ θεομήτορι, τοῦ μὲν κατηγορεῖ μὴ ἀπαντήσαντος, ἄλλον δὲ κατ'
 » ἄλλην αἰτίαν καθεύργυνσι καὶ ζημιοῖ, καὶ οὕτω κατευωχηθεὶς ἡμῶν,
 » ἐφ' ὅσον ἂν βούλοιο, ταῖς ἡμέραις ζητεῖ προσκυνητίκιον¹, οὐκ οἶδα-
 » μεν εἴτε ὡς προσκυνηθεὶς παρ' ἡμῶν, εἴτε ὡς αὐτὸς προσκυνήσας τὴν
 » θεομήτορα· καὶ οὐ μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ λογαριαστὴς καὶ πρωτοβε-
 » στιάριος καὶ πρωτοκένταρχος καὶ καθεξῆς οἱ παρεπόμενοι ἅπαντες·
 » καὶ διατείνεται μὴ πρότερον ἐντεῦθεν ἀναστῆναι, πρὶν ἂν ἐν ταῖς αὐτοῦ
 » χερσὶ τοῦτο δεξαίτο· ὅμως πολλὰ δεσμένων ἡμῶν καὶ διομνυμένων μὴ
 » ἄλλως δύνασθαι τοῦτο καταβαλεῖν, εἰ μὴ κοινὸς ἔρανος γένοιτο,
 » πείθεται μάλιστα καὶ τὸν εἰσπραζόμενον ἑσπας ἀπαίρειν παρασκευά-
 » ζεται. Εἴτα ποῖον ὑποζύγιον οὐκ ἀγχαρεύεται; Μᾶλλον δὲ ποῖον ἀγ-
 » γαρευόμενον οὐ τῷ ἰδίῳ δεσπότη πιπράσκειται, οὐχ' ἀπαξ, ἀλλὰ
 » πολλάκις καὶ δευτέρον; Ἡ ποῖον ἕτερον οἰονδηποτοῦν εἶδος οὐ διαρ-
 » πάζεται καὶ ἀπεμπολεῖται ἕκαστον αὐτῶν ἢ αἰρόμενον οἴχεται;

« Εἰς τί γοῦν ἢ ἀπώλεια ἡμῶν, δεσποτα ἡμῶν ἁγία, τοῦ δημοσίου
 » μηδὲν ἐντεῦθεν κερδαίνοντος, μᾶλλον μὲν οὖν ζημιουμένου, δι' ὧν
 » κατὰ βραχὺ μεταναστεύουσιν οἱ πλείους ἡμῶν καὶ ἐρημῶνται ὅσον
 » ἤδη ἡ χώρα ἡ ἡμετέρα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, καὶ κολοβοῦται
 » τὸ ἐγνωσμένον ἀκρόστιχον; Διὰ τοῦτο ὀλίγα, ὧν πάσχομεν, ἀνενεγ-

¹ Χρήματα βεβαίως ἢ παλύτιμόν τι δῶρον εἰς ἀνάμνησιν τῆς προσκυνή-
 σεως!! Ὁ Σπ. Λάμπρος ἀναγινώσκει «τῶν ἡμερῶν», Ἀθην., σ. 92.

» κόντες δεόμεθα τῆς φιλανθρωποτάτης ἀγίας βασιλείας σου γενέσθαι
 » καὶ ἐφ' ἡμῶν ἔλεος καὶ κοπάσαι ποτὲ τὸν κατακλυσμόν τῶν ἐπη-
 » ρειῶν ἢ διορισθῆναι μετριωτέρας καὶ ἡμῖν φορητὰς γίγνεσθαι καὶ
 » κατὰ τοὺς προσόντας ἡμῖν ὁρισμούς, οὐδὲν γὰρ κοινότερον ζητοῦμεν
 » ἢ ἄλλως τῷ δημοσίῳ ἐπιζήμιον· καὶ πρῶτα ἀπαλλάξαι ἡμᾶς τῆς
 » πραιτωρικῆς ἐφόδου, καταδρομῆς τε καὶ διαρπαγῆς, τοῦ δοθέντος
 » ἡμῖν δεφενδαρίου¹ μεγαλυπερόχου μυστικοῦ, τὸ πρὸ ἡμῶν ἀφαιρού-
 » μενον ὑποκρατοῦντος ἐκ τῶν εἰσκομιζομένων παρὰ τῶν πραιτῶρων,
 » ὡς διώρισται, καὶ ἐτέρως τινὸς ἐγγράφου ἐπιφωνήσεως καὶ ἀπειλῆς
 » ἐπανατεινομένης τὰ ἔσχατα πείσεσθαι, εἰ μὴ ἀπόσχονται τοῦ ὁρίου
 » τῶν Ἰαθηγῶν· ἐπεὶ καὶ συνδοσίαις πλοίων καὶ πλοῖμους διδό-
 » ναι, ὅπως ἡμῖν ἐπέθηκεν ἡ ἀπογραφὴ τοῦ χρηματίσαντος λογεθέου
 » τοῦ δρόμου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα, καὶ μὴ πλείους αὐτῶν
 » μῆτε ἀντὶ τῶν ἐπιβαλλόντων ἡμῖν πλοίων ἐκ τῆς τοιαύτης ἀπο-
 » γραφῆς συνδοσίας ἀπαιτεῖν ἄνευ ὁρισμοῦ. Καὶ τοῦτο γὰρ ἐφ' ἡμῖν
 » τολμᾶται ταῖς τυχαιπώροις ἐνίοτε.

« Ἐπεὶ δὲ καὶ πολλὰς ἀναγραφὰς ὑπέστημεν, ὡς μικρὸν ἄνωθεν
 » ἀνηνέγκαμεν, μὴ καὶ αὐθις βάρος ἀναγραφῆς ἐπιρριφθῆναι τῇ χώρᾳ
 » ἡμῶν, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τυχὸν χώραις τῶν κατωτέρων ὁρισθῇ
 » γενέσθαι ἀναγραφὴν· ἀλλ' ἐπικυρωθῆναι καὶ τὸν ἕνεκα τούτου ἐπο-
 » ρεχθέντα ἡμῖν προσκυνητὸν ὁρισμὸν τῆς ἀγίας βασιλείας σου καὶ
 » μὴ μόνον τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρως ἀπολυθέντας καὶ ἀπείρ-
 » γοντας τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν καστρηνῶν κατέχειν ὅπωςδὴ ποτε
 » καὶ νέμεσθαι χωρία καὶ στάσεις χωριτικὰς. Εἰς συντριβὴν γὰρ τοῦτο
 » τῶν δροῦγγων² καὶ ὀλεθρον ἀφορᾷ· ἡ δὲ τῶν δροῦγγων ἀπώλεια τοῦ
 » καθ' ἡμᾶς ὁρίου παντός ἐστιν ἀπώλεια. Καὶ τούτων γενομένων, σω-
 » ζείμεθ' ἂν ἡμεῖς, σφῶντο δ' ἂν καὶ τῷ δημοσίῳ τὰ ἐξ ἡμῶν συν-
 » εισφερόμενα καὶ σφῶνόμενοι οὐ πχυσάμεθα τοῦ ὑπερεῖχεσθαι τῆς ἀγίας
 » βασιλείας σου, ἧς οἱ ἀναξιοὶ δοῦλοι τολμήσαντες ἐδεήθημεν».

Τοῦτο λοιπὸν τὸ πρὸς τὸν βασιλέα ὑπομνηστικὸν τῶν Ἀθηναίων,
 ὅπερ διεσώθη ἡμῖν μετὰ τῶν ἔργων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μιχαήλ. Ἐκ
 τούτου βλέπομεν ὅτι πανάρχαια βασιλικὰ χρυσόβουλλα ἐπικυρούμενα

¹ Ἡ λέξις λατινικὴ = ὑπερασπιστής, πρόξενος.

² Οὕτως ἐκαλοῦντο αἱ στρατιωτικαὶ μοῖραι. Προβ. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ Τακτικῆς, διὰ τ. δ', σ'. «Μοῖρα δὲ ἐστίν, ἥτοι δροῦγγος, τὸ ἐκ ταχυμάτων ἥτοι ἀνδρῶν τῶν λεγομένων κομήτων συγκείμενον πλῆθος».

ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε αὐτοκρατόρων καὶ ἄλλαι ἰδιαιτέραι βασιλικαὶ διαταγαὶ ἐπρείκιζον τὰς Ἀθήνας μὲ προνομίας ἐξαιρετικὰς καὶ ἐσκόπουν νὰ ἐξασφαλίσωσιν αὐτὰς κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας καὶ ἰδιοτελείας τῶν κατ' ἐπαρχίης διοικητῶν καὶ λοιπῶν τοῦ κράτους ὑπαλλήλων, πάντα ὅμως ταῦτα ὅτι οὐδὲν ἴσχυον κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος διὰ τὴν ἀδυναμίαν τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τὴν γενικῶς ἐν τῷ κράτει ἐπικρατήσασαν παραλυσίαν ἐν τῇ διοικήσει. Εἶδομεν ὅτι εἰ τε τοῦ θέματος Ἑλλάδος διοικητικοὶ ὑπαλλήλοι καὶ ἄλλοι ἐν τῷ κράτει ἱσχυροί, ὡς ὁ Σγουρός, ποικίλας ἐξήσκουν ἐν Ἀθήναις πιέσεις καὶ ἀργυρολογίας καὶ μάλιστα παραβιάζοντες τὸ ἱερὸν τοῦ ἀττικοῦ ἰεῖδους πανούργως καὶ παρὰ νόμους εἰσέρχοντο εἰς τὴν πόλιν καὶ τοιαύτας διέπραττον βίαιοπραγίας, ὅσας τῇ ἀληθείᾳ οὐδ' οἱ γενίτσαροι αὐτοὶ ἐν καιρῷ τῆς μεγαλειτέρης ἰσχύος τῶν ἐτόλμων ἀτιμωρητί! Οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι ἀπελπίσαντες ἀπετάθησαν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐλπίζοντες ἐν τῇ ἀπλοικότητι αὐτῶν διόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων καὶ ἀπὸ τῶν δεινῶν, ἀλλ' οὔτε φωνὴ οὔτε ἀκρόασις ἐκείθεν. Οὐδὲν λοιπὸν παράδοξον ὅτι μετ' ὀλίγον σπεῖρα τυχοδιωκτῶν Φράγκων κατώρθωσε μετὰ μεγίστης εὐκολίας νὰ καταλύσῃ τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ νὰ μοιρασθῶσι πρὸς ἀλλήλους τὰς ἀπροστατεῦτους ἐπαρχίας, ὡς οἱ παῖδες τοὺς βόλους. Ἡ καταστασις, εἰς ἣν τότε τὸ κράτος καθόλου εἶχε περιέλθει, ἦτο τῷ ὄντι ἐλκενὴ καὶ σχεδὸν ἀνίατος. Αἱ δ' ἀτυχεῖς Ἀθηναὶ ὑπὸ τὸ βάρος τοσούτων καὶ τηλικούτων δεινῶν ἐπτώχευον καὶ ἐξέπιπτον ταχεῖ τῷ ποδὶ βυθίζουσαι πρὸς τὸν ἀφανισμόν. Τί παράξενον ὅτι οἱ ἐν τηλικούτοις δεινοῖς διατελοῦντες τότε Ἀθηναῖοι δὲν ἔκλινον πρόθυμον οὕς εἰς τὰς κλασικὰς τοῦ Μιχαὴλ ὁμιλίαις, οὐδ' εἶχον πολλὴν ὄρεξιν νὰ ἐκασχελῶνται περὶ πνευματικὰς ἐργασίας, ἀλλ' ἀπέφευγον τὰ τοιαῦτα, ὡς ὁ ὄντας τῆς παροιμίας τὸν ἦχον τῆς λύρας, καθὰ δικίως ἢ ἀδίκως περὶ ἀπονοεῖται ὁ γράψας τὴν προθεωρίαν εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ Μιχαήλ; Ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Μιχαὴλ προσεπάθει πάντοτε λόγῳ τε καὶ ἔργῳ νὰ ἐλαφρύνῃ τὰ δεινὰ καὶ νὰ βελτιώσῃ τὴν κατάστασιν τῆς ἐνδόξου πόλεως, ἣν τόσον πολὺ ἠγάπα, ἀλλ' αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ δὲν ὠφέλουν ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ, διό ἐλυπεῖτο σφόδρα καὶ ἐμκραίνετο βλέπων τὴν τότε τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος κατάστασιν, καὶ παρεκάλει τελευταῖον τὸν πατριάρχην Γεώργιον Σιφυλῖνον νὰ τὸν ἐξαγάγῃ ἐκ τοῦ βαράθρου τούτου, τῶν Ἀθηνῶν. Ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος ἐνθουσιῶν καὶ ἐν αὐτῇ ζῶν καὶ τρεφόμενος ὁ

χριστιανός οὗτος ποιμενάρχης καὶ βλέπων ἀφ' ἑτέρου τὴν φοβερὰν ἀλλοίωσιν, ἣν ὁ πανθαλάτῳ χρόνος εἶχεν ἐπιφέρει εἰς τὴν πόλιν τοῦ Περικλέους καὶ Ἀδριανοῦ, εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἀναπαραστήσῃ αὐτήν, ὡς εἶχε τὸ πάλαι, βιηθούμενος ἴσως ὑπὸ Στράβωνος καὶ Παισανίου· αἰσθανόμενος ὅμως τότε ἀποτομωτέραν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς πάλαι καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ πόλεως, ἐποίησεν εἰς τὴν εἰκόνα ἢ περιγραφὴν ἐκείνην θρηνόν τινα ἔμμετρον, εὐτυχῶς διασωθέντα ἡμῖν, καὶ ἀρμόζοντα βεβαίως νὰ καταλάβῃ ἐνταῦθα θέσιν ὡς μαρτύριον τῶν τοῦ ἀνδρὸς φρονημάτων καὶ κατάλληλον τῶν Ἀθηνῶν μαιρολόγιον. Ὁ θρηνὸς οὗτος ἔχει ὡς ἑξῆς¹.

« Ἐβας Ἀθηνῶν τῶν πάλαι θρυλουμένων
 « ἔγραψε ταῦτα ταῖς σκιαῖς προσαθύρων,
 « καὶ τοῦ πόθου τὸ θάλλον ὑπαναψύχων.
 « Ἐπεὶ δ' ἔτ' οὐκ ἦν οὐδαμοῦ φεῦ! προσβλέπειν
 « αὐτὴν ἐκείνην τὴν αἰδιμον πόλιν,
 « τὴν, δυσαρίθμου καὶ μακροαἰῶνος χρόνου
 « λήθης βυθοῖς κρύψαντος, ἠφαντωμένην,
 « ἐρωτολήπτων ἀτεχνῶς πάσχω πάθος,
 « οἱ τὰς ἀληθεῖς τῶν ποθουμένων θεάς
 « ἀμηχανοῦντες τῶν παρόντων προσβλέπειν,
 « τὰς εἰκόνας ὁρῶντες αὐτῶν ὡς λόγῳ
 « παραμυθοῦνται τῶν ἐρώτων τὴν φλόγα.
 « Ὡς δυστυχῆς ἔγωγε, καινὸς Ἰξίων.
 « ἐρῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἐκείνος τῆς Ἥρας,
 « εἶτα λαθὼν εἶδωλον ἠγλαῖσμένης
 « φεῦ! οἶα πάσχω καὶ λέγω τε καὶ γράφω!
 « Οἰκῶν Ἀθήνας οὐκ Ἀθήνας πῶ βλέπω,
 « κόνιν δὲ λυπρὰν καὶ κενὴν μακάριαν.
 « Ποῦ δὴ τὰ σεμνά, τλημονεστάτη πόλι;
 « Ὡς φροῦδα πάντα καὶ κατάλληλα μύθοις,
 « δίκαι, δικασταί, βήματα, ψῆφοι, νόμοι,
 « δημηγορίαι, πειθανάγκη βητόρων,
 « βουλαὶ πανηγύρεις τε καὶ στρατηγίαι
 « τῶν πεζομάχων ἅμα καὶ τῶν ναυμάχων,

¹ Ἐδημοσιεύθη κατὰ πρότον ὑπὸ Boissonade ἐν *Anecdota Græca*, τόμ. Ε', σ. 373—376, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ Ellisen ἐν τῇ περὶ Μιχαήλ μονογραφίᾳ, σ. 142—144 μετὰ τινων διαφορῶν ἐν τῇ γραφῇ. Τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας καὶ τὰ σωζόμενα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ λείψανου αὐτῶν πολλάκις ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ περιγράφει ὁ Μιχαήλ. Πρβ. τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Νέων Πατρῶν Εὐθύμιον ἐν Σωζομ. Β', σ. 26 ἐπ., τὸν λόγον πρὸς τὸν Δριμὺν καὶ ἄλλα χωρία.

» ἡ παντοδαπὴ Μοῦσα, τῶν λόγων κράτος!
 » Ὅλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηναίων τὸ κλέος!
 » γνῶρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἴδοι.
 » Συγγνωστὸς οὐκοῦν, εἴπερ οὐκ ἔχων βλέπειν
 » τῶν Ἀθηναίων τὴν αἰδιδίμον πόλιν
 » Ἰνδαλμα ταύτης γραφικὸν ἐστησάμην».

Δὲν νομίζει τις ἀναγινώσκων τὰ ἱαμβεῖα ταῦτα ὅτι ἀκούει ἀρχαῖόν τινα Ἕλληνα, ὅστις, ἐγερθεὶς ἐκ μακράωνος ὕπνου, ἀπελπὶς πλανᾶται ζητῶν τὴν λαμπρὰν τῶν Ἀθηναίων πόλιν, ἣν εἰσέτι ζωηρὰν ἐκράτει ἐν τῇ φαντασίᾳ του, καὶ ὀλοφύρεται εὐρίσκων ἀντὶ «τῆς λαμπροτάτης πόλεως πασῶν, ὅσας ὁ Ζεὺς ἐπὶ γῆς ἀναφαίνει,» πολίχνην πτωχὴν καὶ ἀκομψὸν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ποτε κοσμοῦντων αὐτὴν ἀριστουργημάτων τέχνης μεταθεβλημένα εἰς σωρὸν ἐρείπειων καὶ τέφρας ἢ βαναύσως παρχμερρωμένα καὶ ἡκρωτηριασμένα, «λείψανα μηλόδοτα τοῖς ὁδοῦσι τοῦ χρόνου περιτρωγόμενα!» Καὶ πόσον κατάλληλος εἶνε ὁ θρῆνος οὗτος διὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς, καθ' ἣν ἐπικρίθη, ὡς ἐπικρίθεις θρῆνος, ὡς κύκνειον ἄσμα τῆς ἐκπνεούσης πόλεως τῶν Ἀθηναίων! Δὲν παρῆλθον ἔτη τινὰ ἀφ' ὅτου οἱ Ἀθηναῖοι ἀπηύθυναν πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Γ' τὸ ὑπόμνημα ἐκεῖνο, δι' οὗ μετὰ τόσης ἀπλόκότητος ἡλιπίζον θεραπείαν τῶν δεινῶν των, καὶ ἡγέρθησαν ἀλλεπαλληλοὶ μοιραῖαι ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ καταιγίδες, αἵτινες ἐπέπρωτον ἀ θέσῳσι τέρμα εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν Ἀθηναίων ὡς πόλεως ἑλληνικῆς καὶ ὑπὸ ἑλληνικὴν, βυζαντινὴν τοῦλαχιστον, δικαιοδοσίαν διατελούσης. Εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 250 — 51) ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος εἶχον ἀναφανῆ πολλαχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τυραννίσκοι, οἵτινες ἀρϋόμενοι τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἐκ τῆς ἐπικρατοῦσης γενικῆς ἀδυναμίας καὶ ἐλεεινότητος, ἐσπεύδον ν' αὐξήσῳσι τὰ κρατιδιὰ των λαμβάνοντες ὑπὸ τὴν κατοχὴν των ὡς πλείστην χώραν καὶ πόλεις τοῦ κράτους. Εἰς τῶν τυραννίσκων τούτων ἦτο καὶ ὁ ἄρχων Ναυπλίου καὶ Ἀργους Λέων Σγουρός, Ἕλληνας τὸ γένος, κληρονομήσας παρὰ τοῦ πατρὸς του τὴν διὰ βίας ἀποκτηθεῖσαν ἀρχοντίαν τοῦ Ναυπλίου καὶ ἐπεκτείνας αὐτὸς τὴν δικαιοδοσίαν του διὰ βίας καὶ δόλου μέχρις Ἀργους καὶ Κορίνθου¹. Ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατοῦσης

¹ Λόγος εἰς Δρυμὸν, β. ἐν Σφζσμ. Α', σ. 160.

² Τὰ περιστατικὰ ταῦτα ἐξιστοροῦσι Νικήτας ὁ Χανιώτης, σελ. 801 ἐπ., ἐκδ. Βόννης· ὁ Ἐφραίμ ἐν τῷ ἐμμέτρῳ Χρονικῷ αὐτοῦ, στ. 7280 ἐπ. ἐκδ.

άνωμαλίας καὶ ἀταξίας ἐνθαρρυνόμενος καὶ ἐπὶ τῆς φιλίας τοῦ Μιχαήλ Στρυφνοῦ καὶ ἄλλων μεγιστάνων βασιζόμενος ἐξεκίνησεν ὁ Σγυρὸς ἐν ἔτει 1203 κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἐκ Κορίνθου, ὅπως ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, διηυθύνθη δὲ κατὰ πρῶτον κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, διὰ τὴν καταλάβῃ τὴν ὀχυρὰν Ἀκρόπολιν, προφασιζόμενος ὅτι δῆθεν ἐπεδίωκε τὴν τιμωρίαν νέου τινὸς Ἀθηναίου, πολλὰ κατὰ τῆς ἰδίας πατρίδος κακουργήσαντος. Ἀλλ' ὁ συνετός καὶ ἀτρόμητος τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπος Μιχαήλ, ἐννοήσας καλῶς τὰ σχέδια τοῦ Σγυροῦ, κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν καί, ἐπειδὴ ἦτο καὶ ἄλλοθεν γνωστός τῷ τυράννῳ καὶ σχετικός, προσεπάθησε κατὰ πρῶτον νὰ πείσῃ αὐτὸν διὰ λόγων περὶ τοῦ ἀδίκου τῆς ἐπιχειρήσεώς του καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπεχωρήσῃ ἀφίνων τὴν πόλιν ἐν εἰρήνῃ· ὅτε δ' ὁ Σγυρὸς μὴ πειθόμενος ἤρξατο προσβάλλειν τὴν Ἀκρόπολιν¹, ὁ γενναῖος ἱεράρχης ἀπέκρουσε τὴν βίαν διὰ τῆς βίας τόσον θαρραλέως καὶ ἀποτελεσματικῶς, ὥστε ὁ ἐπιδρομεὺς ἐτράπη εἰς λεηλασίαν τῆς κάτω πόλεως, πρὸς ἐκδίκησιν ἐθήκε πῦρ εἰς τὰς οἰκίας καὶ συναπτήκαγε πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο ἐκ τῆς περιουσίας τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ἐκ νέου δ' ὁ Σγυρὸς ὤρμησε, φαίνεται, κατὰ τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1204, ἀμὰ ἔμαθε τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν καταλα-

1828· τὸ Livre de la conquête, ἐκδ. 1845, σ. 34—37, καὶ τὸ «Χρονικὸν τοῦ Μωρέως», στίχ. 120 ἐπ.

¹ Νικήτ. Χωνιάτ., 800—803. Ὁ Leake (Topography of Athens, εἰσαγ. σ. LXXIII) καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Φαλλμεράϋερ (ἐν τῇ περὶ Ἀθηνῶν πραγματείᾳ του σ. 38) συμπεραίνουν ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ Σγυροῦ, ὅτι ἡ κάτω πόλις τότε ἤδη πρέπει νὰ εἴχε περιορισθῇ εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως καί, ὡς καὶ σήμερον, νὰ μὴ περιέβαλεν αὐτὴν πανταχόθεν. Ἡ γνώμη ὁμοῦς αὕτη εἶνε ὅλως αὐθαίρετος, διότι, ὡς ὁ Ellissen ὀρθῶς παρετήρησεν (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 23, σημ.), οὐδαμοῦ λέγεται ὅτι, ὅτε ὁ Σγυρὸς ἐπολιόρκει τὴν Ἀκρόπολιν, δὲν εὕρισκετο ἐντὸς τῆς πόλεως· τούναντίον ἐπειδὴ ὁ τυράννος κατ' ἀρχὰς ἐπαρουσιάσθη ὡς φίλος, εἶνε πιθανώτατον ὅτι εὗρεν ἀνοικτὰς τὰς πόλεις, ἄλλως τε καὶ τὰ περιβαλλόντα αὐτὴν τείχη εἶχον βεβαίως ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ Μιχαήλ καὶ τῶν κατοίκων, ὡς πολλαχοῦ ἤρειπιωμένα. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τινος χωρίου τῆς εἰς Καματηρὸν προσφωνήσεως τοῦ Ἀχομινατοῦ, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι λεία ἦσαν αἱ τότε Ἀθῆναι παντὶ βουλομένῳ «ἀπείργοντος οὐδενὸς ἐρύματος». (Σωζόμ. Α', σ. 316), καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὸν Δρυμὸν προσφωνήσεως (4), ἐν ᾗ ὁ Μιχαήλ λέγει πρὸς αὐτόν. «Ὅρᾳς τείχη τὰ μὲν περιηρημένα τὰ δὲ καθηρημένα παράπαν».

θόντων τὴν Ἀκρόπολιν Μιχαὴλ καὶ Ἀθηναίων, συναπῆγαγε δ' ἀπερ-
χόμενος αἰχμαλώτων καὶ ἀνεψιὸν τινα τοῦ Μιχαὴλ, ὃν βραδύτερον
ἐφώνευσεν ἐν Κορίνθῳ¹. Οὕτω χάρις εἰς τὸ θάρρος καὶ τὴν εὐστάθειαν
τοῦ Μιχαὴλ ἀπηλλάγη ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις τῆς διαρκoῦς τοῦ Σγου-
ροῦ τυραννίας, εἰ καὶ λίαν ἀκριβὰ ἐπλήρωσε τοῦτο, διότι ἐπυρολήθη
καὶ ἐλεηλατήθη ἀσπάγγως ὑπὸ Ἑλλήνων ἄρχοντος εἰς αὐτὰς τὰς πα-
ραμονάς, οὕτως εἰπεῖν, τῆς κηδείας τῆς. Δυστυχῶς ἡ ἀπαλλαγὴ αὕτη
ἀπὸ τοῦ Σγουροῦ δὲν ὠφέλησε πολὺ, τοῦναντίον, ἂν ἡ Ἀκρόπολις ἦτο
εἰς χεῖρας τοῦ τυράννου ἐκείνου, ὥς ἡ τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυ-
πλίου, ἵσως θὰ ἐβραδυνεν ὀλίγον ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατοχὴ αὐτῆς
καὶ θὰ παρετεινέτο ἐπὶ βραχὺ ἔτι ὁ ἐλληνικὸς τῆς πόλεως βίος. Νῦν
ὅμως δὲν παρήλθεν ἔτος καὶ οἱ Φράγκοι ἐγένοντο τῆς χώρας κύριοι, ὥστε
ἡ ἐν ἔτει 1203 καὶ 1204 ἀποτυχία τῶν ἀποπειρῶν τοῦ Σγουροῦ μόνον
τὴν καὶ ἄλλως μεγάλην ἀδυναμίαν τῆς πόλεως ἠῤῥῆσεν. Οἱ δὲ Φράγ-
κοι οὗτοι, οἱ τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ ἔτη
1204—1205 κυριεύσαντες, ἦσαν οἱ τολμηροὶ ἐκεῖνοι σταυροφόροι τῆς
τεταρτῆς σταυροφορίας, οἵτινες, ἀντὶ νὰ σπεύσωσιν εἰς ἀπελευθέρωσιν
τῆς Ἀγίας Γῆς ἀπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐλαυνόμενοι ὑπὸ ἐτέρων ὕλικω-
τέρων συμφερόντων ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέ-
λυσαν μὲν τὴν αὐτοῦ βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, διεμερίσαντο δὲ πρὸς
ἀλλήλους τὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινῷ κράτους καὶ ἐπὶ τὴν δικαιο-
δοσίαν αὐτοῦ ἔβαλον κλῆρον.

Εἶνε γνωστὸν ἐκ τε τῆς γενικῆς καὶ ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας²
ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1081—1118), καὶ
δὴ κατὰ τὰ ἔτη 1096—1099, διῆλθε διὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους
μέγα πλῆθος Εὐρωπαίων μαχητῶν πορευομένων πρὸς τὴν Ἀγίαν Γῆν,
ὅπως ἐλευθερώσωσιν αὐτὴν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Σελτσουκιδῶν Τούρκων
καὶ καταστήσωσι τὴν ἐπίσκεψιν τῆς ἁγίας πόλεως προσιτὴν εἰς τοὺς
εὐσεβεῖς χριστιανούς, γινομένους πολλὰκις θῦμα τοῦ φανατισμοῦ τῶν

¹ Διπλὴν παραδέχεται τὴν εἰσβολὴν τοῦ Σγουροῦ καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς
Ἀκροπόλεως ὁ Γάσος Νεροῦτσος (ἐνθ. ἄνωτ. Γ' σ. 46), ἐνῶ οἱ μίαν τοιαύτην
παραδεχόμενοι θέτουσιν αὐτὴν οἱ μὲν εἰς τὸ ἔτος 1203, οἱ δὲ εἰς τὸ ἔτος 1204.

² Ἐκτὸς ἰδιαίτερων μονογραφιῶν κάλλιστα ἐπραγματεύθησαν τὰ κατὰ τὰς
σταυροφορίας ὁ Γιββων, *Decline and Fall*... κτλ. κεφ. 58—61, ὁ Hopf
ἐν Ἑγκυκλοπαιδείᾳ ἐνθ. ἄνωτ. σ. 156 ἐπ. καὶ ὁ ἡμέτερος Κ. Παπαρηγόπου-
λος, Ἱστορ. ἑλλην. ἔθνους, τόμ. Δ', σ. 588 ἐπ. 661 ἐπ. 701 ἐπ.

κατεχόντων τὰ Ἱεροσόλυμα Τούρκων. Οἱ δὲ ὑποκινούντες τὰς σταυροφορίας ταύτας πάσαι ἤλπιζον ἐνδομύχως νὰ δεσμεύσῃσι καὶ δαμάσῃσι δι' αὐτῶν καὶ τὸ ἀνατολικὸν ὀρθόδοξον κράτος, νὰ ἐπεκτείνωσι δὲ καὶ ἐπὶ τοῦτου τὴν πνευματικὴν τῶν δικαιοδοσίαν. Ἡ πρώτη αὕτη σταυροφορία κατάρθωσε τῷ ὄντι νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἀγίαν Γῆν καὶ νὰ ἰδρῦσῃ αὐτῇ τὸ φραγκικὸν βασιλεῖον τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἡ ἰσχὺς ὁμῶς τοῦ νέου τούτου βασιλείου, στηριζομένου ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σιδρομὴν τῶν ἐξ Εὐρώπης ἵπποτῶν καὶ ἄλλων εὐσεβῶν μαχητῶν, ἡλαττοῦτο τῷ χρόνῳ σὺν τῷ ζήλῳ ἐκείνων, ὧν καὶ ὁ θάνατος σπουδαίως περιώριζε τὸν ἀριθμὸν, ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἀκμαῖοι καὶ πάντοτε ἰσχυρότεροι καθιστάμενοι δὲν ἔπαυον ἀδιακόπως ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν Φράγκων πρὸς ἀνάγκησιν τῶν ἀπολεσθαισῶν κτήσεών των καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1144 εἶχον προσῆλθὼν πάλιν μέχρι τῶν πυλῶν αὐτῶν τῆς Ἱερουσαλήμ. Τότε πρὸς ἀποσπῶσιν τοῦ μεγάλου τούτου κινδύνου ἐξεκίνησε κατὰ τὰ ἔτη 1147—1149 ἐξ Εὐρώπης νέα σταυροφορία, ἥτις διὰ πολλῶν ἀγώνων καὶ θυσιῶν κατάρθωσε τελευταῖον νὰ παρατείνῃ ἐπὶ ὀλίγα ἀκόμη ἔτη τὴν ὑπαρξίν τοῦ χριστιανικοῦ ἐκείνου βασιλείου. Δὲν εἶχον ὁμῶς ἔκτοτε πρέλθει τέσσαρες ὅλαι δεκαετηρίδες καὶ ἐν ἔτει 1187 ὁ στρατὸς τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου ἐκυρίευσεν ἐκ δευτέρου τὴν Ἱερουσαλήμ, ἡχμαλώτισε τὸν Φράγκον βασιλέα καὶ κατέλυσε τὸ φραγκικὸν κράτος. Ἐπὶ τῇ λυπηρᾷ τοῦ γεγονότος τούτου ἀγγελίᾳ παρεσκευάσθη ἐν Εὐρώπῃ τρίτη πολυἀριθμὸς καὶ μεγάλη σταυροφορία πρὸς ἀνάγκησιν τῆς ἁγίας πόλεως, διαρκέσασα ἀπὸ τοῦ 1189 μέχρι τοῦ 1192. ἱστάθη ὁμῶς ἀδύνατον ν' ἀποσπασθῶσι τὰ Ἱεροσόλυμα ἀπὸ πῶν χειρῶν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ οἱ σταυροφόροι ἡναγκάσθησαν ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν διὰ συνθήκης ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθέρως προσκυνήσεως ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει. Ἀλλ' ἡ συνθήκη αὕτη ἦτο μόνον ἀδυναμίας ἀναγκαστὸν φάρμακον. Ἡ Ἀγία Γῆ ἔμεινεν ἐν χειρὶ τῶν Μωαμεθανῶν καὶ ἡ ἐπίσκεψις αὐτῆς ἦτο πάντοτε ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς χριστιανούς. Τούτου ἕνεκα συνηθροίσθη κατὰ τὰ ἔτη 1202 καὶ 1203 ἐν τοῖς λιμέσι τῆς Ἑνετίας καὶ Ζάρας (ἐν Δαλματίας) ἑτέρα σταυροφορικὴ στρατικὴ συνισταμένη ἀποκλειστικῶς ἐξ Ἰταλῶν καὶ Φράγκων, ἥτοι Γάλλων, ὅπως ἐπιχειρήσῃσι διὰ θαλάσσης τετάρτην σταυροφορίαν πρὸς ἀπολευθέρωσιν τῆς Παλαιστίνης¹. Τότε ὁμῶς ἐπαρουσιάσθη εἰς αὐτοὺς ὁ φυ-

¹ Ἐκ τῶν συγχρόνων κἀλλιστα περιέγραψε τὰ κατὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν καὶ τὰς συνεπείας αὐτῆς ἐν μέρει Νικήτας ὁ Χωνιάτης (ἐν βιβλ. 17—21)

γὰς Ἀλέξιον, υἱὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Ἀλεξίου Γ' τοῦ Κομνηνοῦ ἐκθρονισθέντος τυφλωθέντος καὶ ἐν τινι μονῇ κλεισθέντος Ἰσακίου τοῦ Ἀγγέλου καὶ ἐξιστορῶν τὰ τοῦ πατρὸς δεινὰ ἐπεκαλεῖτο θερμῶς τὴν ἐπικουρίαν τῶν σταυροφόρων πρὸς ἀποκατάστασιν αὐτοῦ ἐκ νέου εἰς τὸν θρόνον καὶ καθάραισιν καὶ τιμωρίαν τοῦ σφετεριστοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ', ἀντὶ δὲ τῆς συνδρομῆς ταύτης ὑπέσχετο αὐτοῖς οὐ μόνον ἀπείρον χρηματικὴν ἀμοιβήν, ἐξαιρετικὰς ἐμπορικὰς προνομίας καὶ παντοίαν ὑποστήριξιν τῶν σταυροφόρων κατὰ τὴν ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην ἐκστρατείαν των, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἑνώσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ Ἑνετοὶ, οἵτινες πλεῖστα ἤλπιζον ἐκ τῶν ἐμπορικῶν προνομιῶν, ὑπεστήριξαν τὰς παρακλήσεις τοῦ φυγάδος βασιλόπαιδος, οἱ δὲ Φράγκοι καὶ λοιποὶ Ἰταλοὶ τὸ μὲν δελεασθέντες ἐκ τῶν μεγάλων ὑποσχέσεων, τὸ δὲ εὐσπλαγχνισθέντες τὸν νεαρὸν ἱκέτην καὶ οἰκτεῖραντες τὰ δεινὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐδέξαντο τὰς προτάσεις καὶ οὕτως ἀπεφασίσθη ὁ σταυροφορικὸς στρατὸς πρῶτον νὰ πλεύσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐπαναφέρῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν τυφλὸν Ἰσακίον, καὶ ἐκεῖθεν, λαβὼν τὰς ὑπεσχημένους ἀμοιβὰς καὶ συνδρομὰς, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀγίας Γῆς. Ἡγεμόνες τοῦ στρατοῦ τούτου ἦσαν ὁ γηραιὸς δούγης τῆς Ἑνετίας Ἑρρίκος Δάνδολος, ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας Βαλδουῖνος καὶ ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς μαρκήσιος τοῦ Μομφερράτου Βονιφάτιος ὁ συναδευόμενοι καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων εὐγενῶν καὶ ἱπποτῶν Ἰταλῶν καὶ Γαλλῶν. Οὕτω λοιπὸν ἐξέπλευσεν ὁ σταυροφορικὸς στρατὸς κατὰ Μάιον τοῦ 1203 ἐκ τῶν ἐν Ἑνετίᾳ καὶ Ζάρα ὁρμητηρίων τοῦ ἐπὶ τὸν Βόσπορον, ἐφθασε περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μετὰ μικρὸν ἀγῶνα ἐγένετο ἄνευ δυσκολίας κύριος τῆς βασιλευσύνης πόλεως, τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου τοῦ Γ' φυγόντος αἰσχρῶς μετὰ τῶν θησαυρῶν τοῦ πρῶτον μὲν εἰς Θράκην, ἐκεῖθεν δ' ἔπειτα εἰς Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, καὶ ἀνεβίβασαν ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν τυφλὸν Ἰσακίον συμβασιλέα ἔχοντα τὸν υἱόν του Ἀλέξιον Δ'.

Ὁ γέρον μονάρχης μαθὼν ἀντὶ ποίων θυσιῶν καὶ ὑποσχέσεων ἐκέρδησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ τοὺς ξένους σωτῆρας του, ἐτρόμαξε καὶ στενάζων

μέχρι τοῦ 1206, καὶ ὁ παρακολουθήσας τὴν στρατείαν Γοδαφρῆδος Βιλλεαρδουῖνος διὰ τῆς Histoire de la prise de Constantinople. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων πηγῶν ἴδε L. Streit, commentationis de auctoribus quartae quae habetur sacrae expeditionis historiam spectantibus epitome, 1863.

Ἡ Παρὰ Νικήτᾳ Χωνιάτῃ καλεῖται «Μόντης Φεράντης μαρκήσιος Βονιφάτιος.»

Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

18

ὠμολόγησε πρὸς αὐτοὺς ὅτι βαρύντατοι καὶ δυσεκπλήρωτοι ἦσαν οἱ ὄροι, οὐχ ἦττον, προσέθηκε, καὶ ἡ συνδρομὴ καὶ ὑπηρεσία αὐτῶν ἦσαν ἀνώτερα πάσης ἀμοιβῆς καὶ θυσίας καὶ ὑπεσχέθη νὰ εκπληρώσῃ τοῦ νιού τὰς ὑποσχέσεις. Οἱ βαρύντατοι ὅμως ἐκεῖνοι ὄροι, ἰδίως δ' ὁ περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, διήγαγαν εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης, ὅστις στασιάζας ἀπῆτει παρὰ τῆς Συγκλήτου τὴν ἐκθρόνισιν τῶν προδοτικῶν Ἀγγέλων καὶ τὴν ἐκλογὴν νέου αὐτοκράτορος. Τὴν στάσιν ταύτην ὑπεδαύλιζε καὶ ἐξεμεταλλεύθη πρὸς ὄφελός του ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν καταγόμενος Ἀλέξιος Ε'. Δούκας, ὁ ἐπικαλούμενος Μούρτζουφλος, ὅστις, ἀφοῦ ἐφρονέυθη ὑπὸ τῶν στασιαστῶν ὡς προδότης ὁ νέος Ἀλέξιος, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ Ἰσαάκιος συγχρόνως σχεδὸν ἀπέθανεν ἐκ φόβου καὶ λύπης, ἀνέβη τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ὑποσχεθεὶς νὰ ὑπερσπύσῃ κατὰ τῶν Φράγκων τὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους. Ἐντεῦθεν ὀργισθέντες οἱ Φράγκαί ἀπεφάσισαν νὰ λάβωσιν ἐκδίκησιν καὶ ἐπεχείρησαν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1204 δευτέραν τῆς πρωτευούσης πολιορκίαν, ἣτις ἐτελείωσε μὲ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως κατὰ τὴν 13ην Ἀπριλίου, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ βασιλεὺς Μούρτζουφλος ἀπελπίσας ἐζήτησε τὴν σωτηρίαν του ἐν τῇ φυγῇ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Θράκης. Αἱ δηλώσεις καὶ ἡ λεηλασία τῆς πόλεως, ἡ σφαγὴ τῶν ἀνδρῶν, αἱ ἀτιμώσεις τῶν γυναικῶν, ἡ βαρβαρικὴ καταστροφὴ παντὸς ἔργου τέχνης καὶ καθόλου αἱ βδελυραὶ καὶ βαρβαρικαὶ πράξεις, ἃς οἱ σταυροφόροι ἐκεῖνοι διέπραξαν κατὰ τὴν ἄλωσιν ταύτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶνε τῇ ἀληθείᾳ δυσπερίγραπτα καὶ ἀπαραδειγμάτιστα, ὑπερβάντα τὸν βανδαλισμὸν πάντων τῶν βαρβάρων κατακτητῶν.

Ἀφοῦ δ' ἐγένοντο κύριοι τῆς πρωτευούσης, ἀπεφάσισαν οἱ ἡγεμόνες τῶν σταυροφόρων νὰ ἰδρῶσιν ἴδιον ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτος, νὰ ἐκλέξωσι πάραυτα ἐξ αὐτῶν ἓνα αὐτοκράτορα καὶ νὰ μερισθῶσι πρὸς ἀλλήλους τὸ ἀπορφανισθὲν βυζαντινὸν κράτος. Ἐξελέγη λοιπὸν αὐτοκράτωρ ὁ κόμης Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδριας, ὅστις σὺν τῇ ἀνωτάτῃ ἐν τῷ νέῳ κράτει κυριαρχίᾳ ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν του καὶ τὸ ἐν τέταρτον τοῦ ὅλου βυζαντινοῦ κράτους, τὰ δὲ λοιπὰ τρία τέταρτα διανεμήθησαν μεταξὺ τῶν Ἑνετῶν, λαβόντων πλέον τοῦ ἐνὸς τετάρτου, καὶ τοῦ μαρκησίου Βονιφατίου τοῦ Μομφερρατικοῦ. Οἱ ἐμπορικοὶ Ἑνετοὶ ἐξελέξαντο δι' ἑαυτοὺς τὰ ἐμπορικώτατα τοῦ κράτους μέρη, τὰς πλείστας τῶν νήσων, τὰ κυριώτατα τῆς Μισογαίου παρὰ

λια, τὴν Πελοπόννησον καὶ τὸ ἡμισυ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ μέρους τῆς Θράκης. Ὁ δὲ Βαλδουῖνος ἔλαχε τὸ ἐπίλοιπον τῆς Θράκης καὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ὁ Βονιφάτιος ἐγένετο βασιλεὺς Θεσσαλονίκης καὶ ἔλαβε πάσας τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Θράκης χώρας μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ καὶ τὴν Κρήτην, ἣν ὁμως ἀμέσως ἐπώλησεν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς.

Ἄλλ' αἱ πλεῖσται τῶν χωρῶν τούτων κατεῖχοντο εἰσέτι ὑπὸ βυζαντινῶν ἀρχῶν ἢ Ἑλλήνων ἡγεμονίσκων καὶ οἱ νέοι αὐτῶν αὐτοχειροτόνητοι κύριοι ἔπρεπε πρῶτον νὰ κυριεύσωσι καὶ ὑποτάξωσι τὰ οἰκεία μερίδια, διὸ ἐξεκίνησαν πρὸς κατάκτησιν τῶν χωρῶν τοῦ ἑκάστος παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ καὶ ὑπὸ πολλῶν πιστῶν εὐγενῶν ἵπποτῶν, εἰς οὓς παρεχώρουν τὰς κατ' ὀλίγον κυριευμένας πόλεις καὶ χώρας, ὅπως ἀρχώσιν αὐτῶν ὡς ὑποτελεῖς ἡγεμονίσκοι κατὰ τὸ ἐν Εὐρώπῃ τότε ἐπικρατοῦν φεοδελικὸν σύστημα. Οὕτω δὲ συνέστη καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν πλῆθος βαρωνιῶν καὶ λοιπῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ὧν τινες μὲν διήρκεσαν αἰῶνας πολλοὺς, αἱ πλεῖσται ὁμως ἐξέλιπον ἅμα τῇ μετὰ 56 ἔτη ἀνακτῆσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας καὶ τῇ καταργήσει τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ φραγκικῆς ἢ λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκ τῶν ἐπὶ μακρότατον δὲ διατηρηθεῖσάν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν ἦσαν αἱ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις καὶ νήσοις ἰδρυθεῖσαι.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφάτιος εἰσῆλθεν εἰς τὴν νέαν του ταύτην πρωτεύουσάν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1204 παρακολουθούμενος καὶ ὑπὸ πολλῶν Ἑλλήνων, οὓς ἐπιτηδεῖως ἤξευρε νὰ ἐκμεταλλεῖνται, καί, ἀφοῦ ἐρρύθμισεν ἐκεῖ τὰ πράγματα τοῦ νέου κράτους του καὶ ἀφῆκε τοποτηρητὴν τὴν σύζυγόν του Μαργαρίταν τὴν Οὐγγρικὴν, χήραν Ἰσακίου τοῦ Ἀγγέλου καὶ καθολικὴν τότε πάλιν γενομένην, ἐξεκίνησε πρὸς κατάκτησιν καὶ τῶν λοιπῶν εἰς τὸ κράτος του ἀνηκουσῶν πόλεων καὶ χωρῶν παρακολουθούμενος ὑπ' ὀλίγων μὲν, ἀλλὰ πιστῶν καὶ ἀνδρείων ἵπποτῶν καὶ λοιπῶν εὐγενῶν Λομβαρδῶν καὶ Γάλλων, καὶ ὑπὸ τοῦ προγονοῦ τοῦ Μανουὴλ Ἀγγέλου μετὰ πολλῶν διακεκριμένων Ἑλλήνων. Κατὰ πρῶτον κατέλαβεν ἄνευ τινὸς δυσκολίας τὰς περὶ τὴν Θεσσαλονικὴν πόλεις Σέρρας, Βέρροισιν καὶ ἄλλας καὶ ἔπειτα ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν, διῆλθεν ἀνενόχλητος τὰ Τέμπη, διηθύνθη κατ' εὐθείαν κατὰ τῆς Λαρίσης, ἐνθα ἐπιτηδεῖως διεξέφυγεν ἐνέδραν τινὰ τῶν κατοίκων, καὶ ἐφθασεν ἀκωλύτως μέχρι Θερ-

μοφυλῶν, διότι πᾶσα ἡ ἐν τῷ μεταξὺ χώρα ὑπετάγη αἰκισθελῶς καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως, τῶν Ἑλλήνων πιστευόντων ὅτι ὁ Βονιφάτιος ἤθελε καταστήσει βασιλέα Θεσσαλονίκης τὸν Ἑλληνα πρόγονόν του. Τὸ δὲ στενὸν τῶν Θερμοφυλῶν εἶχεν ὁχυρώσει καὶ διὰ στρατοῦ καταλαβεῖ τῆς Κορινθίας καὶ Ἀργολίδος ἡγεμὼν Λέων Σγουρός, ὅστις μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐν ἔτει 1203 καὶ 1204 ἀποπειρῶν αὐτοῦ πρὸς κατάληψιν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (σ. 269-70), εἶχε τραπῇ ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Καδμείαν, ὑπέταξεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του ὅλην σχεδὸν τὴν πρὸς βορρᾶν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ διαβάς τὰς Θερμοπύλας προέβη ὑποτάσσωσιν μέχρι Λαρίσης. Ἐκεῖ συνήντησεν ὁ Σγουρός τὸν φεύγοντα τοὺς Φράγκους ἑκπτωτον αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Γ', συνέδεσε μετ' ἐκείνου φιλίαν καὶ συμμαχίαν κατὰ τοῦ ἐπερχομένου κοινοῦ πολεμίου καὶ ἔλαβεν ὡς σύζυγον τὴν ἄσπαστον θυγατέρα αὐτοῦ Εὐδοκίαν, ἥτις πρῶτον μὲν εἶχεν ὑπανδρευθῇ Στέφανον τὸν ἡγεμόνα τῶν Τρυβαλλῶν (Σέρβων), ἔπειτα δὲ τὸν ἑκπτωτον βασιλέα Ἀλέξιον Δ' τὸν Μούρτζουφλον, χωρὶς μετ' οὐδενός τούτων νὰ ζήσῃ εὐτυχῆς. Μετὰ ταῦτα ὁ Σγουρός ἀπεσύρθη ἐντὸς τῶν Θερμοφυλῶν, ἀφῆκεν αὐτοῖσι φρουρὰν καὶ μετέβη εἰς Κόρινθον, ὅπως παρασκευασθῇ εἰς ἄμυναν κατὰ τοῦ ἐπερχομένου πολεμίου. Ἀλλ' ἅμα ὁ Βονιφάτιος ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῶν Θερμοφυλῶν, ἡ τοῦ Σγουροῦ φρουρά ἐγκατέλιπεν ἀνάνδρως τὸ στενὸν καὶ κατέφυγεν εἰς Κόρινθον, οὕτω δ' εἰσῆλασεν ἐκεῖνος εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα χαιρετιζόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς σωτὴρ ἐκ τῆς τοῦ Σγουροῦ τυραννίας, κατέλαβε τὴν Φθιώτιδα, Φωκίδα καὶ Βοιωτίαν καὶ ἐκαῖθεν ἐστράπη ἐπὶ τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα μόνον ἦτο δυνατόν νὰ εὕρῃ ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, ἀλλ' ὁ πρὸ μικροῦ τόσον εὐσταθῶς καὶ γενναίως ἀποκρούσας τὸν Σγουρόν μητροπολίτης Μιχαὴλ Χωνιάτης, βλέπων τότε ὅτι ἡ τε βασιλεύουσα πόλις ἐκλῶ καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ λοιπὴ χώρα ἀμαχητὶ καὶ εὐκόλως ὑπετάσσετο, δὲν ἔκρινεν ὀρθὸν οὔτε τελεσφόρον ν' ἀντιτάξῃ μόνος αὐτὸς μετὰ τῶν Ἀθηναίων βίαν κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν καὶ ἐγκαταλιπὼν τὴν ἐν Ἀθήναις μητρόπολιν ἀπεσύρθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπισκοπὰς τοῦ, μετὰ ἔτους δὲ περιπλάνησιν κατέφυγεν ἐν ἔτει 1206 εἰς τὴν ἐν Κέφῳ μονὴν τοῦ Προδρόμου, ἔνθα ὡς ἐν ἄλλῳ Ἐδῆμ. διεβίωσε¹, πονῶν διὰ τὴν τύχην τοῦ ὀρθοδόξου πατριάρχου του.

¹ Πρβ. Σφζομ. Β', σ. 257. 312.

πρὸς ὃ δὲν ἔπαυσεν ἐπικοινωνῶν μέχρι τοῦ 1220, ὅτε πλήρης ἡμερῶν ἀπέθανεν¹. Ὁ δὲ Βονιφάτιος καταλαβὼν διὰ φρουρὰς τὴν ὥς ἐκ θαύματος τόσον εὐκόλως εἰς χεῖρας αὐτοῦ περιελθούσαν Ἀκρόπολιν² καὶ λεηλατήσας τὴν τε πόλιν καὶ τὸν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ναὸν τῆς Θεοτόκου, τὸν Παρθενῶνα³, παρεχώρησε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀττικὴν μετὰ τῆς Μεγαρικῆς⁴ ὡς ὑποτελῆ ἡγεμονίαν εἰς ἓνα τῶν ὑπ' αὐτὸν εὐγενῶν καὶ ἐπιστήθιον φίλον του Ὁθωνα Δελαρόσσην (Othon de la Roche sur Ougnon), εἰς ὃν πρὸ μικροῦ εἶχεν ὡσαύτως παρεχώρησαι τὰς Θήβας καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐβοία, ἥς αἱ σπουδαιότεραι πόλεις εἶχον παραχωρηθῆ τοῖς Ἑνετοῖς, κατελήφθη ὑπὸ Βονιφάτιου διορίσαντος αὐτῆς ὑποτελεῖς ἡγεμόνας τοὺς εὐγενεῖς Ἰακώβον Ἀβένιον (l' Avesnes) καὶ Κάρτζερας (dalle Carceri) τοὺς ἐκ Βερόνης.

Οὕτω λοιπὸν πρέβησαν ἐν θριάμβῳ οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι τυχοδιώκται μέχρι Κορίνθου. Ἡ δ' εὐκολία, μεθ' ἧς κατέλαβον τόσον εὐρείας χώρας καὶ ὅχρως πόλεις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, προέρχεται κυριώτατα μὲν ἐκ τῆς ἐντελοῦς παραλυσίης τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς καὶ τοῦ ἐκ τῶν ἰδίων ἀρχόντων ἀπελπισμοῦ καὶ τῆς ἀποθαρρύνσεως τῶν καταδυναστευμένων κατοίκων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀνδρείας τῶν κατακτητῶν. Εἰς τοὺς τότε δειλοὺς καὶ ἀπολέμους κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οἱ Φράγκοι ἐκεῖνοι ἐφαίνοντο ὑπεράνθρωποι καὶ « ἄνδρες γενναῖοι, γίγαντες ὑπῆρχον οὗτοι πάντες », κατὰ τι δικασθὲν δημῶδες τῆς ἐποχῆς ποίημα⁵. Ἐν δὲ τῇ Πελοποννήσῳ, ἣν οἱ Ἑνετοὶ, στερούμενοι στρατοῦ, εἶχον ἀναβάλλει ἐπὶ τοῦ πρὸντος νὰ κυριεύσωσιν, οἱ διάφοροι μικροὶ τοπικοὶ ἡγεμόνες οὐ μόνον δὲν ἐσκέπτοντο πρῶτος περὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀποκρούσεως τοῦ ἐπερχομένου κατακτητοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθουν ἐρίζοντες καὶ ἐπιβουλευόμενοι ἀλλήλους. Ἐν Μεσσηνίᾳ ἡρχόντευσον οἱ οἴκοι τῶν Βρανῶν καὶ Καντακουζηνῶν, τῆς Λακωνίας ἡρχεν ὁ Λέων Χαμάρ-

¹ Πρὸς. Τάσων Νερούτσων ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. Δ', σ. 51 ἐπ. 71 ἐπ.

² Otho de Rupe ejusdem Pontii de Rupe filius, quodam miraculo fit dux Atheniensium atque Thebanorum, λέγει ὁ χρονογράφος Ἀλβέρτος Μοναχὸς εἰς ἔτος 1205, ἐκδ. Leibnitz τοῦ 1698 σ. 439.

³ Τοῦτο ῥητῶς λέγεται ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Ἀκομινάτου ἐν Σφῶροι. Β', σ. 178. πρὸς. καὶ Α', σ. 357. Ὑπῆρχον δ' ἐν τῷ Παρθενῶνι πολλὰ καὶ τιμαλφῇ κειμήλια, διόρα Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ ἄλλων.

⁴ Orium Athenarum cum pertinentia Megaron λέγει ἡ partitio regni graeci παρὰ Tafel καὶ Thomas, Urkunden κτλ., Α', σ. 488. 493.

⁵ Παρὰ I. Miller, Byzantinische Aalekten, σ. 33.

τος, τῆς δ' Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας ὁ Λέων Σγουρός. Ἐπετίθησαν λοιπὸν οἱ Φράγκοι, ὁ μὲν Ἰάκωβος Ἀβένιος κατὰ τῆς Κορίνθου, ὁ δὲ Βονιφάτιος αὐτὸς κατὰ τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἄργους, ἀλλὰ, πρὶν δυνηθῶσι νὰ διαπράξωσι τι, ἀνεφάνη βορειόθεν σπουδαίως ἀπειλὴν τὰς μέχρι τοῦδε κτήσεις αὐτῶν ἕτερος πολέμιος συνεννοημένος μετὰ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ καὶ προωρισμένος νὰ κατενέγκῃ μετ' ὀλίγον τὸ θανάσιμον τραῦμα εἰς τὸ βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ πολέμιος οὗτος ἦτο Μιχαὴλ Α'. ὁ Ἀγγελος (1204—1214), συγγενὴς τῶν αὐτοκρατόρων Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου καὶ Ἀλεξίου τοῦ Γ', ὅστις πρὸ μικροῦ ιδρύσας ἐν Ἠπείρῳ κράτος ἴδιον μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ἄρταν, τὸ δεσποτάτον Ἑλλάδος, ταχέως ἐξέτεινεν αὐτὸ πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι Δυρραχίου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ μέχρι Ναυπάκτου καὶ πρὸς Ἀνατολὰς μέχρι Λαρίσης καὶ ὠνόμασεν ἑαυτὸν δεσπότην Ἑλλάδος. Οὗτος λοιπὸν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἤρξατο ἐπαπειλῶν ἐκ τῶν ὀπισθεν τὰς πρὸς βορρᾶν κτήσεις τοῦ Βονιφατίου, ἐνῶ συγχρόνως ἐκινήθη κατὰ τῶν Φράγκων καὶ ὁ τότε βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Ἰωαννῆς συνεννοηθεὶς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ Βυζαντινοὺς, τοῦτο δ' ἠνάγκασε τὸν Βονιφάτιον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Πελοπόννησον περὶ τὰ μέσα τοῦ 1205 καί, ἀναθεὶς τὴν κατάκτησιν αὐτῆς εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἡγεμόνας καὶ εὐγενεῖς, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ βόρεια τοῦ κινδυνεύοντος κράτους του. Οὕτω δὲ κατωρθώθη νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ τινα εἰσέτι χρόνον ὁ Λέων Σγουρός καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ δεσπότη Μιχαὴλ Θεόδωρος Ἀγγελος ἐν Κορίνθῳ καὶ Ναυπλίῳ, αἱ ἐντεῦθεν ὅμως τοῦ Ἰσθμοῦ χῶραι, ἰδίως δὲ αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι τῆς Ἑλλάδος, διέμειναν εἰς χεῖρας τῶν Φράγκων.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 1204 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1205 περιῆλθεν ἡ σεμνὴ τῆς Παλλάδος πόλις εἰς τὴν κυριαρχίαν ἀδανδῶν καὶ ἀγροίκων τυχοδιωκτῶν τοῦ Βορρᾶ, ὅπως στενάζῃ ὑπ' αὐτοὺς καὶ τοὺς διαδόχους των Δυτικούς κατησχυμένη καὶ παραμορφωμένη ὑπὲρ τὰ 250 ἔτη, ἀφοῦ ἐπὶ ἑπτὰ ὅλους αἰῶνας ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', ἔζησεν ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς βίον φθισικοῦ! Ἀληθῶς «καὶ πόλεις καὶ ἔθνη» καὶ ἀρχὰς ἀπάσας δεῖ μεταβαλεῖν, ὥσπερ ἀνθρώπους, δαίμονα.»

BIBLION TRITON

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ.

1205 — 1456.

Ὡς συγγόνες αἰών, ὦ τλήμων ἡμεῖς γενεά,
οἷα πεπόνθαμεν!

(ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ)

Μὲ τὴν ἄλωσιν, ἣ μᾶλλον κατέληψιν, τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Φράγκου βασιλείως τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφατίου ἄρχεται ἡ ἐποχὴ τῆς φραγκοκρατίας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ¹. Οἱ ἐπὶ 251 ἔτη ἄρξαντες τῆς σεμνῆς καὶ

¹ Διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι σύγχρονοι μὲν πηγαί εἰσι Νικήτας ὁ Χωνιάτης μέχρι τοῦ 1206 περίπου· ὁ Γοδοφρεῖδος Βιλλεαρδουίνος ἔτι περαιτέρω μέχρι τοῦ 1207 καὶ ὁ συνεχίσας αὐτὸν Ἑρρίκος de Valenciennes (ἀρίστη ἀμφοτέρων ἑκδόσις ἡ ὑπὸ Natalis de Wailly, Paris, 1872). τὸ Βιβλίον τῆς κουγνέστας, ὁρθότερον Χρονικὸν τοῦ Μαρκέως ὑπὸ τοῦ Hopf ὀνομασθέν, μέχρι τοῦ ἔτους 1292· ἡ γαλλικὴ αὐτοῦ συμπληρωμένη μεταφρασίς Livre de la conquête de Constantinople et de l'empire de Romanie et dou pays de la Princee de la Morée, μέχρι τοῦ ἔτους 1305, ἀμφοτέρα ἔργα τοῦ 18^{ου} αἰῶνος· ποιητὴς τοῦ Χρονικοῦ ὑπῆρξε προδήλως ἐξεληνισμένος τις Φράγκος ἢ ἐκφραγκισμένος Ἕλλην· ἡ ἀραγωνικὴ τοῦ Χρονικοῦ τοῦτου ἐπεξεργασία, ἣν ἐξέδωκεν ὁ Alfred Morel Fatio ἐν Publications de la société de l'orient latin, Genève, 1885· ἡ Istoria del Regno di Romania sive Regno di Morea ὑπὸ Μαρίνου Σανούδου Τορσέλλου περὶ τὸ 1330 γραφεῖσα καὶ σφριζομένη χειρόγραφος ἐν τῇ Μαρκιανῇ Βιβλιοθήκῃ ἐν Ἑνετίᾳ· καὶ τὸ χρονικὸν τοῦ Ἰσπανοῦ Muntaner. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι χρονογράφοι καὶ ιστοριογράφοι, ἀλλ' εἶνε μεταγενέστεροι οἱ πλεῖστοι ἀπὸ τοῦ 16^{ου} αἰῶνος καὶ ἐξῆς. (1^{ος} Hopf, de historiæ ducatus Atheniensis fontibus, ἐν Βόννῃ 1852, καὶ ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber τοῦ ἔθρου Griechenland τόμος 5, σ. 201 ἐπ.). Ἐκ δὲ τῶν μεταγενεστέρων πρῶτος ἐπεχείρησεν ἀκριβῆ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ὁ ἀκάματος Γάλλος Δυνάγγιος (Ducange 1610 — 1688), ἰδίως διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ Histoire de Constantinople sous les empereurs français, ἐν Παρισίοις 1654 καὶ τὸ δεύτερον ἐν Ἑνετίᾳ 1729. Μετὰ δὲ

ἐνδόξου πόλεως ἡγεμόνες δὲν ἦσαν πάντες εἰδικώτερον Φράγκοι, ἤτοι Γάλλοι, ἀλλὰ μετὰ τοὺς κατὰ πρῶτον ἄρξαντας Γάλλους κατέλαβον τὴν χώραν Ἴσπανοί, οἱ Καταλάνοι, καὶ ἤρξεν ὁ βασιλικὸς οἶκος τῆς Σικελίας καὶ Ἀραγωνίας, μετὰ δὲ τοὺς Καταλάνους ὁ ἐκ Φλωρεντίας ἰταλικὸς οἶκος τῶν Ἀτζαΐωλῶν ἢ Ἀκκিজιουσῶν (Acciajuoli), οἵτι-

τὸν Δυκαγγιον, ὃν ἐπὶ ἓνα περίπου αἰῶνα πάντες οἱ ἱστορικοὶ ὡς τὸ αὐτὸς ἔφαθ' διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μετεχειρίζοντα, ἀνεφάνη ἕτερος ἐπίσης ἀκάματος καὶ ἀκριβὲς ἐρευνητὴς τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ ὁμοεθνὴς του Βυχῶν (Bychon, 1791-1846), ὅστις διὰ σειρᾶς ὀλῆς συγγραμμάτων ἐπανελάβε καὶ ἐξηκολούθησε τὰς ἐρεῦνας. Κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829 ἐξέδωκε τὴν Collection de chroniques τῆς ἐποχῆς εἰς ἑξ τόμους, ὧν ὁ μὲν Α' καὶ Β' (1826) περιέχουσι τὸ ἔργον τοῦ Δυκαγγίου, ὁ δὲ Γ' (1828) τὸν Βιλλεαρδουῖνον καὶ τὸν χρονογράφον Henri de Velenciennes, ὁ Ε' καὶ Σ' (1827) μετάφρασιν τοῦ Ἰσπανοῦ Muntaner καὶ ὁ Δ' (1828) τὴν πρώτην ἑκδόσιν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως ὑπὸ τὸν ἡμαρτημένον τίτλον «Βιβλίον τῆς κουγκέστας.» Ἐν ἔτει 1840 ἐδημοσίευσεν τὰς Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française au Morée, εἰς δύο τόμους· τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος τὰ Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle, ἐν οἷς περιλαμβάνεται καὶ ἀνατύπωσις τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως κατὰ τὸ ἐν Παρισίοις τελειώτερον χειρόγραφον· ἐν ἔτει 1843 τὸ La Grèce continentale et le Morée καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1843—1845 τὰs Recherches historiques sur la principauté française de Morée, première époque τόμ. 2, seconde époque τόμ. 2, τοὺς τελευταίους δύο ὑπὸ τὸν τίτλον Nouvelles recherches. Ἐπὶ τῇ βῆσει τῶν ἀνακαλύψεων καὶ δημοσιευμάτων τούτων ὁ Βυχῶν ἐπεχείρησε τὴν Histoire des conquêtes et de l'établissement des Français dans les états de l'ancienne Grèce, ἀλλὰ μόνον τὸν πρῶτον τόμον ἐπρόφθασεν νὰ ἐκδώσῃ τῷ 1846. Μετὰ δὲ τὸν ἀνεκτίμητον Buchon ἐξηκολούθησε περαιτέρω τὰς ἐρεῦνας ὁ μέγας Γερμανὸς μεσαιωνοδιδίης Porf., ὅστις σὺν τοῖς ἄλλοις ἠρεύνησεν ἀκριβέστατα καὶ πάντα τὰ ἰταλικά ἀρχεῖα ἐν Ἑνετίᾳ, Μιλάνῳ, Τουρίνῳ, Γενοῦῃ, Νεαπόλει, Παλέριῳ, Μάλτα, δημόσια τε καὶ ἰδιωτικά, ἐξαίρουμένων τῶν σπουδαιοτάτων ἀρχείων τοῦ Βατικανοῦ, ἅτινα δυστυχῶς διατελοῦσιν εἰσέτι δυσπρόσιτα εἰς τὴν ἐπιστήμην· πρὸς δὲ ἐπεσκέφθη καὶ ἠρεύνησε καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιτοπίως καὶ ἐπραγματεύθη ἔπειτα διεξοδικῶς τὴν ἐποχὴν τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, ἐν τῇ μεγάλῃ Ἑγκυκλοπαιδεῖᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruder, τόμ. Σ' καὶ Ζ' τοῦ ἔργου Griechen-land. Ἐπίσης ἔγραψαν περὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ ἡμέτερος Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῷ Ε'. τόμῳ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοῦ ἱστορίας σ. 1—400· ὁ Ἑπαμεινώνδης Σταματιᾶδης, «Οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ», ἐν Ἀθήναις, 1869, ὁ Hertzberg, Geschichte Griechenlands· ὁ Antonio Rubio y Lluch, La expedicion y dominasion de los Catalanes en Oriente, Barcelona, 1883· καὶ Los Navarros en Grecia, Barcelona, 1886· ὁ Σπυρ. Δάμπρος

νες ὑπῆρξαν καὶ οἱ τελευταῖοι Φράγκοι, ἤτοι Εὐρωπαῖοι, τῆς πόλεως δυνάσται μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς χώρας. Ὀλόκληρος ὅμως ἡ ἐποχὴ αὕτη τῶν ἐξ Εὐρώπης δυναστῶν καλεῖται γενικῶ ὀνόματι *φραγκοκρατία*, διότι πάντας τοὺς εὐρωπαίους κοινῶ ὀνόματι Λατίνους ἢ Φράγκους ἀπεκάλευν οἱ Βυζαντινοί, ὅπως καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες. Κυρίως λοιπὸν διαιρεῖται ἡ τῆς ξενοκρατίας ταύτης ἐποχὴ εἰς τρεῖς διαφόρους περιόδους ἢ μερικωτέρας ἐποχάς· εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐδυνάστευον ἐν Ἀθήναις οἱ γαλλικοὶ οἰκοὶ τῶν Δελαροσσῶν καὶ τῶν Βριεννίων (1205—1311)· εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς καταλανοκρατίας ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην κυριαρχίαν τῶν βασιλείων τῆς Σικελίας καὶ Ἀραγωνίας (1311—1387) καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀτζακωλῶν (1387—1456)· τοῦτου δ' ἐνεκα θέλομεν ὑποδιαιρέσει τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τρία κεφάλαια, ἕκαστον τῶν ὁποίων θέλει περιγράφει μίαν τῶν τριῶν τούτων μερικωτέρων τῆς φραγκοκρατίας ἐποχῶν.

ἐν «Ἀθήναις κτλ.» 1878 καὶ «Μιχαὴλ Ἀχομινάτου τὰ σφωζόμενα» 1879. Ὁ Τάσος Νερούτσος ἐν Χριστιανικαῖς Ἀθήναις· ὁ Φερδ. Γρηγορόδιος ἐν *Gesch. D. St. Athen.*, καὶ ἄλλοι. Ἐκτὸς ὅμως τούτων οὐ μικρὰς ἀξίας διὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν εἶνε καὶ ὁ Ἰταλὸς *Ros. Gregorio*, *Considerazioni sopra la Storia di Sicilia*, τόμ. Δ', ἐν Παλέρμῳ, 1807· ὁ Γερμανὸς *Tafel*, *De Thessalonica ejusque agro*, 1839, καὶ ὁ Ἀγγλος *Finlay*, *History of Greece from its conquest by the Crusaders to its conquests by the Turks and of the empire of Trapezunt* (1204—1461), 1853. Περὶ δὲ Ἀθηναίων εἰδικώτερον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπραγματεύθησαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ὁ *Pier. Ant. Pacifico*, *Historiographica notitia del ducato d'Atene con la descrizione de' fatti de' secoli passati et colli successi dell'armi venete sino all'anno 1687*, ἐν Ἑνετίᾳ 1687· ὁ *Corn. Magni*, *Relazione della città d'Atene colle provincie dell'Attica, Focia, Beocia e Negroponte*, ἐν Πάρισι 1688, καὶ ὁ *Franc. Fanelli*, *Atene attica*, descritta dai suoi principii sino all'acquisto fatto dall'armi venete nel 1687, ἐν Ἑνετίᾳ 1707. Πάντα ἐν τούτοις τὰ ἰταλικά ταῦτα συγγράμματα εἶνε ἐν πολλοῖς ἀνακριβῆ καὶ ἐπιτόλεια· τὰ δὲ τοῦ ἡμετέρου Διονυσίου Σουρμελῆ συγγραμμάτων «Κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τέλους τῆς τουρκοκρατίας», ἐν Ἀθήναις 1842 καὶ 1846, μόλις εἶνε μνηεῖς ἀξίον. Καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηναίων λοιπὸν ἡ καλλίστη πηγὴ εἶνε αἱ ἐρευναι τοῦ *Horf* καὶ αἱ τοῦ *Γρηγοροδίου*, ὅστις ἐπίσης ἐπεσκέφθη καὶ ἠρεύνησε τὰ ἰταλικά καὶ ἰσπανικά ἀρχεῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΓΑΛΛΙΚΟΥΣ ΟΙΚΟΥΣ ΤΩΝ ΔΕΛΑΡΟΣΩΝ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΡΙΕΝΝΙΩΝ 1205 - 1311.

Ἀφοῦ ὁ Βονιφάτιος, βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης, μάτην ἀπεπειράθη νὰ ἐκπολιορκήσῃ τὸ ὑπὸ Λέοντος Σγουροῦ κατεχόμενον Ναύπλιον, ἀναγκαζόμενος περὶ τὰ μέσα τοῦ 1205 νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπως ὑπερασπίσῃ τὰ βόρεια τοῦ κράτους του κατὰ τοῦ δεσπότη τοῦ Ἑλλάδος Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωαννίσῃ, ὅστις συμμαχήσας μετὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ κηρύξας κατὰ τῶν Φράγκων πόλεμον νικηφόρος προήλυνε πρὸς μεσημβρίαν, ἀνέθηκεν, ὡς ἤδη εἶπομεν, τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κατακτήσεως καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐν τῇ ἰδίᾳ Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ κυριαρχίας εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν εὐγενεῖς, εἰς οὓς εἶχε παρχωρήσει ὡς ὑποτελεῖς ἡγεμονίας τὰς κατακτηθείσας ἐπαρχίας καὶ πόλεις. Καὶ τῆς μὲν Πελοποννήσου τὴν κατάκτησιν καὶ ἀρκετὰ ἀπόλυτον κυριαρχίαν παρεχώρησε τῷ ἐπιστηθίῳ αὐτοῦ φίλῳ καὶ εὐγενεῖ Γάλλῳ Γουλιέλμῳ Σαμπλίττῃ (Guillaume de Chamblitte¹), ἐπικληθέντι *πρίγκηπι Ἀχαΐας*, βοηθουμένῳ ὑπὸ τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουίνου, ἀνεψιῦ τοῦ ὁμωνύμου ἱστοριογράφου τῆς ὑπὸ Φράγκων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὑπὸ δρακὸς Φράγκων ἱπποτῶν. Ἐκ δὲ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ μέχρι Θερμοπυλῶν κτήσεών του τὴν μὲν Ἀττικὴν, Μεγαρίδα, Βοιωτίαν, τὴν Ὀρευντίαν Λοκρίδα μὲ λυμένη τὴν Ἀταλάντην, ἴσως δὲ καὶ τὴν Αἰγίναν καὶ Σαλαμῖνα, αἵτινες ἀργότερον ἀνήκον τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, καὶ πρότερον παρχωρήσας ἐπεκύρωσεν εἰς τὸν ἐν Βουργουνδίᾳ εὐγενῆ Γάλλον Ὀθωνα Δελαρόσην (de la Roche²), πιστὸν αὐτοῦ φίλον καὶ σύμβουλον, τὴν δ' Εὐβοίαν εἰς τὸν ἐπίσης Γάλλον εὐγενῆ Ἰάκωβον Ἀβένιον (d' Avesnes) καὶ τοὺς ἐκ Βερώνης Λαμ-

¹ Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως καλεῖ αὐτὸν « Μισέρ Γουλιάρμον ντὲ Σαλό. »

² Ὁθων ντὲ λὰ Ρωῖτζε κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. Ἦτο υἱὸς τοῦ Pons de la Roche sur Ougnon, μεγιστάνος τῆς Βουργουνδίας.

βαρδούς ἱππότας Κάρτζερας (dalle Garceri) μέ τήν ὑποχρέωσιν νά ὑπόκνηται πάντες κατὰ μέν τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως εἰς τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, κατὰ δὲ τὴν πιθανωτέραν γνώμην εἰς τὴν τοῦ βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης, οὗτινος τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν καὶ ὁ τῆς Ἀχαΐας ἢ Πελοποννήσου πρίγκηψ ἀνεγνώριζε¹. Οὕτως ἐπανῆλθε κατὰ τὰς ἐλληνικὰς χώρας ἱπποτικὴ ἐποχὴ, παρομοίᾳ ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν τόσον θαυμασίως ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ὕμνηθεισαν τῶν τρωικῶν χρόνων, ἀλλὰ τῆς ὁποίας οἱ ἡγήτορες τῶν λαῶν, οἱ ἄρχοντες καὶ ἡγεμόνες, ἦσαν ξένοι, ἀλλόγλωσσοι καὶ ἀλλόθρησκοι. Καὶ οὗτοι, ὡς οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες, διήρχοντο τὸν καίρον των ἐν ἔρωτι καὶ ἐν ἀγῶσι, συγκροτοῦντες συχνότερα μὲν μερικοὺς σπανιώτερα δὲ καὶ γενικοὺς φραγκικοὺς ἀγῶνας ὅπλων (tournois), πεζικοὺς τε καὶ ἱππικοὺς, καὶ ἀδιακόπως ἀσκούμενοι εἰς τὰ ὅπλα, διὰ τῶν ὁπείων ὀλίγοι ἐκείνοι ἦρχον ἀσυγκρίτως πολυπληθεστέρου πληθυσμοῦ ἰθαγενῶν ἀπὸ τῶν ὀχυρῶν πύργων καὶ φρουρίων, τὰ ὁποῖα ὠκοδόμησαν ἐπὶ καταλλήλων, ἐξεχουσῶν θέσεων, καὶ τὰ ὁποῖα μέχρι σήμερον πολλαχού τῆς Ἑλλάδος σωζόμενα ἀποτελοῦσι τὰ μόνα σχεδὸν ὁρατὰ λείψανα τῆς ἱπποτικῆς ἐκείνης ἐποχῆς τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας.

Μὲ τὸν Ὁθωνα Δελαρόσην (1205 - 1225), ὅστις κατὰ πρᾶξιν συγκυρίαν ἦτο ὁμώνυμος τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἄρχονται οἱ ξένοι τῶν Ἀθηνῶν ἡγεμόνες, ἡ δ' ἀνέλπιστος αὐτοῦ τύχη ἔλκυσε πολλοὺς συμπολίτας του παρ' αὐτῷ ἐκ Βουργουνδίας, ἐν τοῖς πρώτοις δ' ἐλθοῦσιν ἦτο καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Γουίδων Δελαρόσης (Guy de la Roche), ὅστις ἀπὸ τοῦ 1211 ἢ 1212 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικολάου Σαίντ - Ὁμέρ ἐγένετο συνάρχων τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν, τῷ δὲ 1225 διεδέχθη τὸν Ὁθωνα ἐν τῇ ἀρχῇ. Ὁ ἡγεμὼν Ὁθων ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων *Μέγας Κύρ* ἢ *Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν*²,

¹ Τοῦτο ἦτο τότε λογικώτερον καὶ πιθανώτερον, βραδύτερον δ' οἱ πρίγκιπες Ἀχαΐας ἤγειραν ἀξιώσεις ἐπικυριαρχίας καὶ ἐπὶ τῶν μέχρι Θερμοπυλῶν φραγκικῶν κτήσεων. Πρβ. καὶ Φίνλαυν ἐν σελ. 149 ἐπ. τῆς γερμ. μεταφρ.

² Ἐπεκράτει τότε παρὰ τοῖς Ἑλλήσι καὶ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ὡς καὶ καθόλου ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἡ μανία τῶν μεγάλων τίτλων. Ὅπως ἐκαλεῖτο μέγας σουλτάνος ὁ τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων ἡγεμὼν καὶ μέγας βασιλεὺς ὁ ἀνακτησάμενος τὴν Κωνσταντινούπολιν Μιχαὴλ Παλαιολόγος, οὕτως ὠνομασθῆ καὶ ὁ Ὁθων μέγας κύρης. Γαλλιστὶ ἐκαλεῖτο ἐπὶ ἐπιστῆμων ἐγγράφων sire d' Athènes, λατινιστὶ δὲ ἐν ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ', dominus

πρώτη δ' αὐτοῦ ἄμα ἐγκατασθέντος φροντίς ὑπῆρξε φυσικῶς ἡ κατάληψις τῶν ὀχυρῶν τῆς χώρας σημείων διὰ πιστῶν τοῦ ἀνθρώπων, ἵνα οὕτως ἐξασφαλίσθῃ ἡ κατοχὴ αὐτῆς. Καὶ τὴν μὲν Ἀκρόπολιν ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν συγγενῇ τοῦ Πέτρον Δελαρόσην, αὐτὸς δὲ κατέλαβε τὴν Καδμεῖαν τῶν Θηβῶν, ὅπου καὶ ἠδρευε κατ' ἀρχάς, ὡς καὶ πάντες οἱ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ διάδοχοί του, καὶ εἰς τὰ ἄλλα φρούρια διώρισεν ἄλλους ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ἱπποτῶν, τὴν δ' ὅλην χώραν διένειμεν ὡς φέουδα τοῖς ὑπ' αὐτὸν Φράγκοις, ὧν εἷς, ὁ Νικόλαος Σαίντ-Ομέρ, ἐγένετο κύριος τοῦ ἡμίσεος τῆς πόλεως Θηβῶν μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1216 ἢ 1212 θανάτου του. Ἄμα δ' οὕτω κατέσχον ὁριστικῶς τὸ μεγελοκυράτον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῷ οἱ εὐάριθμοι οὗτοι τυχεδιῶνται, ἥρξαντο λαμβάνοντες τὰ δέοντα μέτρα πρὸς ῥύθμισιν τῆς διοικήσεως καὶ τῆς ιδιοκτησίας. Αἱ κατακτήσεις τοῦ βασιλέως Βονιφατίου μέχρι Κορίνθου ἐγένοντο ἄνευ δυσκολιῶν καὶ ἀντιστάσεως ἐκ μέρους τῶν καταπεπονημένων ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς κακοδιοικήσεως κατοίκων, οἵτινες ὡς σωτῆρας ὑπεδέχθησαν τοὺς Φράγκους δυνάστας, ὑποσχεθέντας νὰ σεβασθῶσι τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον καὶ τὰ ἐγκώρια ἔθιμα διαδικασίαν, τὴν κοινῶς λεγομένην *ῥωμαϊκὴν κρίσιν*, καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Τοιαύτην δ' ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνεβούλευσε δι' ἐπιστολῆς τῷ Βονιφατίῳ καὶ ὁ τότε πάππας Ἰννοκέντιος Γ' ., προτρέψας αὐτὸν νὰ μὴ νεωτερίσῃ τι περὶ τῶν ὑπηκόων του μηδὲ νὰ σφετερισθῇ τὰ κτήματα τῶν ἐλληνικῶν ναῶν καὶ μοναστηρίων. Δὲν μετεχειρίσθησαν μὲν ἅλοιπὸν οἱ Φράγκοι τοὺς Ἕλληνας πάντας ἐντελῶς ὡς δορυαλῶται χώρας ὑποδουλωθέντας κατοίκους, ἐρρύθμισαν ὅμως σὺν ἡττον τὰ πράγματα ἐπὶ τὸ φεουδαλικώτερον. Καὶ γενικῶς μὲν ἐν ταῖς φραγκικαῖς τῆς Ἑλλάδος κτήσεσιν ὡς πολίτευμα, οὕτως εἰπεῖν, ἐφηρμόσθησαν τὰ ἀπὸ τοῦ 1099 ἐν τῷ φραγκικῷ βασιλείῳ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπικρατοῦντα *Συνήθεια τῆς Ἱερουσαλὴμ*, ἥτοι τὸ σύνταγμα τῶν συνέδρων τῆς Ἱερουσαλὴμ (*Assises de Jerusalem*) μετὰ τινων μεταβολῶν, συνταρμύσεων καὶ προσθηκῶν, ἴσως καθ' ὃν τρόπον φαίνονται ἐν τῷ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν τῆς Εὐβοίας κατὰ τὸ ἔτος 1421 συνταχθέντι κώδικι, διότι ἀρχαιότερόν τι καὶ πρωτότυπον σύνταγμα τῆς Ῥωμανίας δὲν περιεσώθη. Ὅτι δὲ ἐν τῷ μεγελοκυράτῳ Ἀθηνῶν τὸ αὐτὸ πολίτευμα ἐπεκράτει Athenarum. Μόνον ἐν Monument. Germ. XXIII, 885 ἐπονομάζεται dux Athenarum atque Thebarum, ἀλλ' ἐσφαλμένως τοῦτο διὰ τὸν Ὁθωνα.

ἐπὶ τῆς γαλλικῆς δυναστείας, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅρκου, ὃν ἔδιδον κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν τῶν αἰ δούκες τῶν Ἀθηνῶν, ὁμνούντες νὰ τηρήσωσι σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ Συνήθεια τῆς Ἱερουσαλήμ.¹ ἀκριβεῖς ὅμως καὶ σαφεῖς εἰδήσεις περὶ τοῦ κατὰ πόσον ἐφηρμόσθησαν ἐν τῷ φραγκικῷ τῶν Ἀθηνῶν κράτει οἱ φεουδαλικοὶ ἐκεῖνοι νόμοι δὲν ὑπάρχουσι. Βεβαίως ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος αὐθεὶς ἀγρὸς ἄνευ κυριάρχου » (nulle terre sans seigneur) δὲν ἐπεκράτησεν ἀπολύτως ἐν Ἑλλάδι, ἄρα οὐδ' ἐν τῷ μεγαλεικυράτῳ Ἀθηνῶν, ἄρχων ὅμως λαὸς ἦτο μόνος ὁ τῶν κατακτητῶν, οἱ φεουδούχοι καὶ οἱ ἄλλοι περὶ αὐτοὺς ξένοι καὶ ὀλίγοι τινὲς Ἕλληνες, οἵτινες ἄγνωστον ἀκριβῶς διὰ τί καὶ ὑπὸ τίνες ὅρους ἦσαν ἢ ἀπέβαινον φεουδούχοι.² Κατὰ τὸ ἐν ἔτει 1209 ὑπὸ τῆς ἐν Πραυενίκη συνελεύσεως τῶν ὑποταγῶν τῇ ἀνωτάτῃ κυριάρχῳ λατινικῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίᾳ Φράγκων δυναστῶν καὶ ἡγεμόνων, ἐν τῷ ἐκεῖ παρλαμέντῳ ψηφισθέν συνταγμα τῶν συνέδρων τῆς Ῥωμανίας (Assises de Romanie), τὰ Συνήθεια τῆς Ῥωμανίας, ὡς τροποποιηθέντα ἐκλήθησαν τὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, οἱ Φράγκοι ἱππῶται πλήρη κυριότητα καὶ αὐτοδικίαν εἶχον ἐπὶ μόνων τῶν ἐν τοῖς κτήμασιν αὐτῶν βιούντων ἐναπογράφων παροίκων (vilani, vilains, rustici), ἦτοι ἀποκλήρων χωριτῶν, οἵτινες ἦδη ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν εἶχον καταντήσαι ἀπὸ ἐλευθέρων γεωργῶν πάροικοι τῶν δυνατῶν, ἀπορροφησάντων ἢ ἰδιοποιηθέντων τὰ κτήματά των³, διὸ ἡ μεταβολὴ κυρίων ἦτο διὰ τοῦτους σχεδὸν ἀδιαφορος. Ἡ ἀτυχὴς αὕτη καὶ πολυάριθμος τάξις ἐθεωρεῖτο ὡς κτήμα ἀναπόσπαστον τῶν ἀγρῶν, οἷς ἀνῆκον, οἱ δὲ κύριοι αὐτῶν καὶ τῶν κτημάτων διέθετον αὐτεβούλως οὐ μόνον τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν των, ὅπως περίπου συνέβαινεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Εἰλωτας ὑπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, εἰ καὶ ἡ κυριότης καὶ αὐτοδικία τῶν φεουδούχων Φράγκων ἐμετρίαζετο ὑπὸ αὐθεντικῶν ἐποπτῶν ἐπίτηδες ἀποσταλλομένων⁴. Πλὴν ὅμως τῶν δευλοπαροίκων τούτων, ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ὑποταχθέντων ἰθαγενῶν καὶ τάξις προσωπικῶς ἐλευθέρων κατοίκων,

¹ Ἡ φράσις τοῦ ὅρκου εἶνε, les bons us et coutumes dou royaume de Jerusalem.

² Τὸ ἄρθρον 138 τοῦ ἐνεστικῷ κώδικος ποιεῖται σαφῶς λόγον περὶ ἐλληνικῶν φευδῶν καὶ Ἑλλήνων φεουδούχων.

³ Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 251, πρβ. δὲ καὶ Γρηγοροβίου τόμ. Α', σ. 323 ἐπ.

⁴ Πρβ. καὶ Τάσσαν Νεροῦτσον ἐνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 56.

γαιοκτημόνων ἢ βιοτεχνῶν, οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἰσότημοι τῶν Φράγκων, οὐδ' ὑπῆγοντο εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἐκεῖνοι δικαιοδοσίαν, ἔχαιρον ὅμως προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὑποίαν ἐξηγόραζον πληρώνοντες φόρους. Οἱ φόροι οὗτοι ἦσαν διὰ τοὺς ἰθαγενεῖς γαιοκτῆμονας τὸ ἥμισυ τῶν εἰσοδημάτων, διότι τὰ κτήματα αὐτῶν ἐκηρύχθησαν ὡς ἐν ἰσμοιρίᾳ ἀνήκοντα καὶ εἰς τοὺς Φράγκους φευδούχους, οἵτινες ἐνέμοντο καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ εἰσοδήματος. δὲν εἶχον δ' οἱ ἰθαγενεῖς αὐτῶν κτήτορες τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτωσι κατὰ βούλησιν αὐτά, οὐδὲ τὸ ἥμισυ αὐτῶν, εἰ καὶ ἐκαρποῦντο τὸ ἥμισυ εἰσόδημα¹. Διὰ δὲ τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι βιομηχάνους, πραγματευτὰς καὶ χειρῶνακτας οἱ φόροι συνίσταντο εἰς χρήματα καὶ ἀγγαρείας πολλάκις. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ προσωπικῶς ἐλεύθεροι οὗτοι ἰθαγενεῖς εἰς στρατιωτικὴν θητείαν², ὅπως καὶ οἱ δουλοπάροικοι, οἵτινες ἠκολούθουν τοὺς κυρίου των καὶ ἐν πολέμῳ, καθὼς οἱ ὁμοπαθεῖς τῶν Ἑλλώτες τοὺς Σπαρτιάτας. Αὕτη τῶν Φράγκων ἡ συνήθεια ἐχρησίμευσε βραδύτερον ὡς ὑπόδειγμα εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἐξ ὑποδούλων χριστιανῶν κατήρτιζον τὰ φοβερά τῶν γενιτσαρων τάγματα. Καὶ δὲν εἶνε μὲν γνωστὸς μετ' ἀκριβεῖας ὁ χρόνος, καθ' ὃν οἱ Φράγκοι εἰσήγαγον τὴν στρατολογίαν τῶν ἰθαγενῶν ἐν Ἑλλάδι, ἐν Ἀθήναις ὅμως φαίνεται ὅτι κατὰ πρῶτον περὶ τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος ἤρξατο νὰ γίνηται τὸ τοιοῦτόν διότι, ἐνῶν τῷ 1275 ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης Α' Δελαρῶσης, θελήσας νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ ἐν τῷ φρουρίῳ Νέων Πατρῶν ὑπὸ πολυαρίθμων πολεμίων πολιορκουμένου σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννου Ἀγγέλου, δὲν ἠδυνήθη νὰ συμπαραλάβῃ πλείονας τῶν 300 ἱπποτῶν, ἐν ἔτει 1304 ἕτερος τῶν Ἀθηνῶν δούξ, ὁ Γουίδων Β' Δελαρῶσης, εἶχε συγκροτήσει, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, στρατὸν ἐξ 900 Φράγκων ἱπποτῶν, 6,000 Θεσσαλῶν ἱππέων καὶ 30,000 πεζῶν, ὁ δὲ διάδοχος ἐκείνου Γουαλθῆρος ὁ Βριένιος ἐπολέμησε κατὰ τῶν Καταλάνων μετὰ στρατοῦ ἐκ 15,000. Βεβχίως πολλοὶ τῶν ἀποτελούντων τοὺς δύο τελευταίους στρατοὺς ἦσαν μισθοφόροι Βούλγαροι, Βλάχοι καὶ ἄλλοι καὶ ἐκ τῶν ἰθαγενῶν ὅμως οὐκ ὀλίγοι ὑπηρέτουν ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν δευκῶν, οἷον οἱ Θεσσαλοὶ καὶ Ἑλλήνες ἐκ τοῦ δουκάτου, ὡς ῥητῶς

¹ Τούτου ἕνεκα κατηρτίσθη τότε καὶ κτηματολόγιον, διεξίστρο κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως.

² Πειστικῶς ἰσχυρίσθη τοῦτο ὁ Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος ἐν Ἱστορ. τῶν ἑλλ. ἔθνους τόμ. Ε', σ. 37 ἐπ.

μαρτυρεῖ διὰ τὸν δεύτερον τῶν εἰρημένων στρατῶν ὁ αὐτόπτης Ἰσπανὸς χρονογράφος Μουντάνερ¹. Ἄλλως τε καὶ θέλωμεν ἰδεῖ παρκακτιόντες ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν.

Πλὴν δὲ τῶν ἰθαγενῶν, ἡ Γραικῶν, ὡς ἀπεκάλουν αὐτοὺς, οἵτινες ἀπετέλουν τὸ πλεῖστον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ὑπῆρχον καὶ οἱ Φράγκοι, οἵτινες ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο τάξεις, τὴν τῶν εὐγενῶν ἢ φεουδούχων καὶ τὴν τῶν μετὰ τὴν κατακτῆσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προσελθόντων ἀπλῶν πολιτῶν, τῶν βορρησίων. Οἱ πρῶτοι ἀπετέλουν τὴν εὐαριθμον στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν, ἥτις μετὰ τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἐκαρποῦτο τῶν πάντων ἐν τῇ κατακτηθείσῃ χώρᾳ, ἦσαν δὲ καθ' ἱεραρχικὴν βαθμολογίαν τεταγμένοι ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐθέντου τῆς χώρας. Διὰ τοὺς προνομιοῦχος τούτους ἱππότεας καὶ τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς ὑπῆρχεν ἐν τῷ μεγαλοκυράτῳ καὶ βραδύτερον δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ἐν Θήβαις ἐδρεῦον, ἀνώτατον δικαστήριον (*la haute cour*), ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων φεουδούχων καὶ χρησιμεῦον συγχρόνως καὶ ὡς συμβούλιον τῆς αὐθεντικῆς αὐλῆς. Ἡ δὲ δευτέρα τῶν Φράγκων τάξις, ἡ βορρησία (*borgesie*), εἶχε διὰ τοὺς μεταξὺ βορρησίων ἢ μεταξὺ τούτων καὶ ἰθαγενῶν διαφορὰς ἴδιον κατώτερον φραγκικὸν δικαστήριον, τὴν αὐλὴν τῆς βορρησίας (*la basse cour de borgesie*). Ἀμφότερα τὰ φραγκικὰ ταῦτα δικαστήρια ἐδίκαζον κατὰ τὰς ἐν τοῖς Συνθηταῖς τῆς Ῥωμανίας διατάξεις ἐν γαλλικῇ γλώσσῃ, ἐν ᾗ συνετάσσοντο καὶ πάντα τὰ ἐπίσημα ἐγγράφα, ἐνῷ διὰ τοὺς ἰθαγενεῖς ὑπηκόους ἴσχυον αἱ παλαιαὶ βασιλικαὶ διατάξεις καὶ τὰ βυζαντινὰ νόμιμα. Διὰ τὰς μεταξὺ τούτων διαφορὰς αἱ δίκαι ἐγίνοντο πιθανῶς ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ· διότι καθ' ὃ ἐπανελημμένως λέγεται ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως οἱ Φράγκοι ἐσεβάσθησαν τὰ πατροπαράδοτα αὐτῶν ἔθιμα καὶ νόμιμα. Δύο λοιπὸν διάφοροι καὶ κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων τάξεις πληθυσμοῦ ὑπῆρχον ἕκτοτε καὶ ἐν Ἀθήναις, ὅπως καὶ ἐν πάσαις ταῖς φραγκοκρατουμέναις ἑλληνικαῖς χώραις, ἡ προνομιοῦχος τῶν εὐαριθμῶν Φράγκων καὶ ἡ πολυπληθεστέρα τῶν ἰθαγενῶν ἢ Γραικῶν. Οἱ ξένοι ἐκεῖνοι δυνάσται ἔζων ὅσον τὸ δυνατόν ἄνευ συχνῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, τόσον δ' ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῆς γλώσσης τοῦ τόπου,

¹ Ἐν Καταλαν. χρον., κεφ. 240.

τῆς ἐλληνικῆς, ὥστε μετὰ ἐβδωμηκονταετῇ ἐν τῇ χώρᾳ διαόρειαν τῆς φραγκοκρατίας, ἐν ἔτει 1275, ὁ δευξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης Α' Δελαρόσης, θέλων νὰ εἰπῇ ποτὲ «πολὺς λαὸς ὀλίγοι ἄνθρωποι», ἐπρόφερε «πολὺ λαὸς ὀλίγοι ἄνθρωποι», ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω. Οἱ δὲ ἰθαγενεῖς κάτοικοι, καὶ αὐτοὶ οἱ προσωπικῶς ἐλεύθεροι, ἦσαν ὁ ὑπόδουλος λαός, πολλοὶ αὐτοὶ ὀλίγοις ξένοις δουλεύοντες, ὡς σήμερον οἱ Ἰνδοὶ τοῖς Ἀγγλοῖς, τὸ δὲ ὑπόδουλον αὐτῶν κατεφαίνετο ὄχι μόνον ἐκ τῆς στερήσεως τοῦ δικαίου, νὰ διαθέτωσιν ἐλευθέρως τὰ κτήματά των, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἐπιγαμίας μεταξὺ τούτων καὶ τῶν Φράγκων καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τῶν δημοσίων ἀξιομάτων, πλὴν τινων ἀσημάντων καὶ κατ' ἀνάγκην βραδύτερον ἕνεκα τῆς γλώσσης ἐξαιρετικῶς καὶ εἰς ἰθαγενεῖς ἐνίοτε διδομένων, εἰς τοῦ νοταρίου καὶ τινων ἄλλων, κοινοτικῶν ἰδίως. Ἀλλὰ καὶ τοιαῦτα παραδείγματα δὲν ἀναφαίνονται πρὸ τῆς καταναλοκρατίας καὶ μόνον ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν (1387—1458) τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον ἤρξατο πάλιν ἀναλαμβάνον ἰσχὺν καὶ δικαιώματα, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν καιρῷ. Ἐπειτα, ἐν ἰδιῶτι ἰθαγενεῖς διετήρησαν κατὰ τὸ ἥμισυ τὴν κάρπωσιν τῶν ἰδιοκτησιῶν των, ἡ δημοσία ὅμως κτηματικὴ περιουσία τῶν πόλεων καὶ χωρῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐν τῇ χώρᾳ καινοτήτων, πρὸς δὲ τῶν ναῶν καὶ μονῶν, ἐδημειθῇ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ Ὁθωνος Δελαρόσου, ὅστις, κερτήσας τὰ καλλίτερα καὶ μᾶλλον προσοδοφόρα ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς περιουσίαν τοῦ κυριαρχικοῦ οἴκου, διένειμε τὰ λοιπὰ μεταξὺ τῶν ἀκολούθων αὐτοῦ ἱπποτῶν, ὀλίγα δὲ τινα ἐξεχώρησε καὶ ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ὅστις κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ ἐγχωρίῳ ἐκκλησίᾳ, παρηγκωνισθέντος εἰς δευτέρην μείραν τοῦ ὀρθοδόξου.

Διότι μία τῶν πρωτίστων ἐν τῇ χώρᾳ μεταρρυθμίσεων τῶν Φράγκων ὑπῆρξεν ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου διὰ καθολικοῦ. Ὅπως δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄμα τῇ ἐγκαταστάσει τῆς φραγκοκρατίας ἐξεβλήθη ὁ τέως ὀρθόδοξος πατριάρχης, ὅστις κατέφυγεν εἰς Νίκαιαν, ἀντ' αὐτοῦ δ' «ἔκετο ἐκ Βενετίας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θωμᾶς τις τοῦνομα (Θωμᾶς Μοροζίνης) τὴν μὲν ἡλικίαν μέσος τὴν δὲ σωματικὴν πλάσιν λακκευτοῦ σὺς εὐτραφέστερος,» κατὰ Νικήταν τὸν Χωνιάτην, ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ', διορισθείς ἡ δὲ Ἀγία Σοφία ἐγένετο καθολικὸς τῶν Δυτικῶν ναὸς, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις τὸν ἐς ἀποχώρησιν ἐξανγκασθέντα γεραρὸν ὀρθόδοξον μητροπολίτην Μιχαὴλ Ἀκομινάτον ἀντικατέστησεν ὁ Λατῖνος Βερνάρ-

δος, Γάλλος τὸ γένος, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πάπα ἐν ἔτει 1206 διορισθεὶς καὶ μετὰ πάντων τῶν δικαιομάτων τῶν προκατόχων του προικισθεὶς¹. Ὁ Βεράρδος οὗτος ἐγκαθιδρύθη ἐν τῷ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὰ Προπύλαια μητροπολιτικῷ οἴκῳ, ὃ δὲ Παρθενῶν μετετράπη εἰς καθεδρικὸν ναὸν τῆς καθολικῆς ἀρχιεπισκοπῆς². Ἐκτὸς δὲ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βεράρδου ἦλθεν τότε καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις καὶ διάφοροι ἄλλοι κατώτεροι καθολικοὶ κληρικοὶ, πρεσβύτεροι καὶ λοιποὶ. Ὁ δὲ πολὺς κατώτερος κληρὸς ἔμεινε μὲν ὀρθόδοξος ὁ πλεῖστος καὶ πίστιν τῷ ἐν Κέφῳ ἐφησυχάζοντι ἐκπτώπτῳ μητροπολίτῃ Μιχαήλ τηρῶν, μάλιστ' αὖ ὅπου δὲν ὑπῆρχον καθολικοὶ κάτοικοι, ὑπήχθη ὅμως εἰς τὴν κυριαρχίαν καὶ δικαιοδοσίαν τῶν καθολικῶν ποιμεναρχῶν. Κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ' παραγγελίας ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς δὲν ἐξεβιάσθη εἰς ἐξμυσίαν τῶν πατρίων δογμάτων, ἀλλ' ἤρκει ἀπλῆ διὰ χειροδοσίας πρὸς τὸν λατῖνον ἀρχιεπίσκοπον ὁμολογία ὑποταγῆς, ὅπως μένωσιν ἀνενόχλητοι ἐν ταῖς θέσεσιν αὐτῶν καὶ ὅμως καὶ τὴν χειροδοσίαν ταύτην ὀλίγιστοι τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν, καὶ οὗτοι ὀκνοῦντες ἐξετέλεσαν. Πρῶτος δὲ πάντων ὁ καθηγούμενος τῆς ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ μονῆς τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐπιλεγομένης Καισαριανῆς καὶ Κυριανῆς (κοινῶς Τσουριανῆς) μετὰ τινα ἔτη, τῷ 1209, κακοζήλως ἀπεφάσισε νὰ ὁμολογήσῃ ὑποταγὴν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ὡς ἐπραξε μετὰ 250 ἔτη ἕτερος διάδοχός του πρὸς τοὺς Τούρκους, καθ' ὃ θέλομεν ἰδεῖ, ὡς ἀνταμοιβὴν δ' ἡ μονὴ αὕτη διετήρησε καὶ ἐπὶ τῶν Φράγκων ὅς εἶχε προνομίας καὶ ἀτέλειαν³. Διὰ δὲ τῆς συνθήκης, ἣν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1206 συνωμολόγησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Σοφίας ὁ ἀποστολικὸς τοῦ πάπα ἐξάρχος καρδινάλιος Βενέδικτος, ὁ πατριάρχης Θωμᾶς Μορεζίνης, ὁ τότε Λατῖνος

¹ Ἰδεῖ Ἰννοκεντίου Γ', ἐπιστολ. βιβλ. 9, 194. Κατάλογον τῶν λατίνων ἀρχιεπισκόπων Ἀθηνῶν ἐδημοσίευσεν ὁ Pouqueville, Voyage en Grèce, τόμ. Β', σ. 42—43. ἐκδ. 6'. Ἐν τῷ μεγαλοκυράτῳ Ἀθηνῶν δύο μόναι ἀρχιεπισκοπαὶ ἱδρύθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἡ Ἀθηνῶν καὶ ἡ Θηβῶν, ἡ τελευταία μὲν δύο ἐπισκοπᾶς.

² Ὁ χρονογράφος Ἐρρίκος de Velenciennes καλεῖ τὸν Παρθενῶνα «maistre eglyse d'Athaines... c'on dist de Notre Dame,» λατινιστὶ δ' ἐλέγετο dominicum templum Athenarum, ἥτοι Κυριακόν.

³ Ὁ ἐν Κέφῳ ἐφησυχάζων μητροπολίτης Μιχαήλ πικρῶς ἤλεγξε διὰ σφραγίστης ἐπιστολῆς του ἐκ τοῦ ἔτους 1209 τὴν τοιαύτην τοῦ καθηγουμένου τῆς Καισαριανῆς σπουδὴν.

αυτοκράτωρ Ἑρρίκος τῆς Φλανδρίας καὶ οἱ βαρῶνοι καὶ ἱππότες τοῦ λατινικοῦ τῆς Ῥωμανίας κράτους, ὁ καθολικὸς κληρὸς ἔλαβε πάσας τὰς ἐπὶ Βυζαντινῶν προνομίας καὶ ἀποδοχὰς τοῦ ὀρθοδόξου, πάντες δ' οἱ νοοὶ καὶ τὰ εἰκήματα τῶν κληρικῶν, Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων, ἐκηρύχθησαν ἄσυλα καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς ζῶντες ἢ προσφυγόντες ἀκαταζήτητοι καὶ ἀπηλλαγμένοι πάσης κοσμικῆς δικαιοδοσίας «κατὰ τὰ ἐν Φραγκίᾳ νόμιμα¹.» Οἱ δὲ τῶν χωρίων καὶ κωμῶν ἱερεῖς, οἵτινες πάντες σχεδὸν ἦσαν Ἕλληνες καὶ ὀρθόδοξοι, ἀπηλλάγησαν μὲν ἐν μέρει τῶν ὑποχρεώσεων, ὥς ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν εἶχον πρὸς τὸ κράτος ὡς κτηματῆαι, οὐχ ἦττον ὅμως ἐφορολογοῦντο καὶ πάλιν, προσέτι δ' ὑπηρετοῦν καὶ στρατιωτικῶς. Ἐξηροῦντο δὲ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἵνα τελῶσι τὰς θρησκευτικὰς λειτουργίας, δύο μὲν ἱερεῖς διὰ χωρία 25—70 οἰκογενειῶν, τέσσαρες δὲ διὰ χωρία ἐξ 71—124 οἰκογενειῶν, ἐξ δι' 125—169 οἰκογενείας καὶ οὕτω καθεστῆς βαθμῆδόν, οἱ δὲ λοιποὶ Ἕλληνες καὶ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς καὶ ἄλλοι κληρικοὶ τῶν χωρίων καὶ κωμῶν ὑπεχρεοῦντο νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν ἀνάγκῃ καὶ στρατιωτικῶς, πλὴν τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν, οἵτινες ἦσαν μὲν πάντες ἀπηλλαγμένοι στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως, ἐτέλουν ὅμως τὸν φόρον ἀκρόστιχον, ὡς καὶ ἐπὶ Βυζαντινῶν. Ὁ δὲ καθολικὸς κληρὸς, οὗτινος προϊστάτο ὁ λατίνος ἀρχιεπίσκοπος, ἦτο ἀπηλλαγμένος πασῶν τῶν ὑποχρεώσεων τούτων, κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον καὶ ἐφ' ὅσον ὁ πάπας ἐξαιρετικῶς ἡνύσει τὴν λατινικὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἀθηνῶν.

Ὁ θρόνος οὗτος ταχέως ἀνυψώθη καὶ πολλαχῶς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ', ὅστις διέτρεφε λεπτότερα πῶς αἰσθήματα πρὸς τὴν σεβασμίαν πόλιν καὶ ἐπεθύμει «αἱ ἐνδοξον ἔχουσαι παρελθόν Ἀθῆναι, ἡ μήτηρ τῆς τέχνης, ἡ πόλις τῆς ἐπιστήμης,» ὡς τὰς ἀποκαλεῖ², ἐκκλησιαστικῶς τοῦλάχιστον νὰ καταλάβωσιν ἐξαιρετικὴν θέσιν. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τῆς Ἀχαΐας καὶ Ἑλλάδος αἱ ἀρχιεπισκοπαὶ ἦσαν αὐτοκέφαλοι, ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀποστολικοῦ θρόνου ἐξαρτῶμεναι, ἐν ἔτει 1208 ἐπετράπησαν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐκκλησίᾳ καὶ οἱ καταστατικοὶ θεσμοὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Παρισίων, οἱ νομιζόμενοι ὡς οἱ ἀριστοὶ καὶ ἐξαιρετικοὶ ἐν Γαλλίᾳ, ὁ δὲ Μέγας Κύρης Ὁθων διετάχθη ὑπὸ τοῦ πάπα νὰ μὴ λαμβάνῃ μηδὲν ἄγγειον φόρον (ἀκρόστιχον) παρὰ τῆς

¹ Πρβ. καὶ Τάσον Νερούτσον ἐνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 61—62.

² Ἐν τῇ πρὸς τὸν Βεράρδον βούλλᾳ. Πρβ. ἐπιστολ. βιβλ. 2, 256.

ἐκκλησίας¹. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ὁθωνος πίσις καὶ ἀδιαφορία οὐδὲν ἤττον ἐξηκολούθει, ὁ Βεράρδος μετέβη αὐτοπροσώπως εἰς Ῥώμην, ὅπως παραπονηθῇ παρὰ τῷ Πάπᾳ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἐπα- νῆλθεν ἐκεῖθεν φέρων ἐξαιρετικὰς καὶ λίαν εὐνοϊκὰς ἐπιστολὰς παρὰ τοῦ Ἰννοκεντίου Γ' ἐν ἔτει 1209, δι' ὧν ἀνυψοῦτο ἔτι μᾶλλον ὁ ἐκκλη- σιαστικὸς τῶν Ἀθηνῶν θρόνος, γενόμενος μητροπολιτικὸς, καὶ ἐτάσ- σοντο ὑπ' αὐτὸν αἱ ἐπισκοπαὶ Χαλκίδος, Αὐλῶνος, Ζέρκων, Καρύστου, Θερμοπυλῶν, Δαυλίας, Κορωνείας, Ἀνδρου, Σκύρου, Κέω καὶ Μεγάρων. Ὡς κτήματα δὲ πρὸς συντήρησιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθη- νῶν ὠρίσθησαν ὑπὸ τοῦ πάπα τὰ χωρία Προκοθενίος, Ὠρωπός, Τρι- κλίνη, Πλατάνη, Ψυλλή, Κυριομναστῆρι, Χασιά, Μαινίδει, Δεκέλεια, Κλειστά, Περσεκονάρι, Κάτω-Πρίζικα, Καλέντζη, Καπανδρίτι, Ἀγία Ἀνάστασις, Ποταμός, Πύργος, Ταῶ, Μαρθῶν, Ἀργαλίκι, Ἀνθη- δών, Αἰγώνεια, Βάθεικ, Θέρμα καὶ Μουρτάρι, πάντα ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτικῇ, πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ ἕτερα ἑκά ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Καρύστου κείμενα². Ὁ δὲ Μέγας Κύρης Ὁθων οὐ μόνον συγκατένευσε τότε εἰς ταῦτα, ἀλλὰ καὶ προέτεινε πανταχοῦ τῆς κυριαρχίας του, ὅπου εὐρί- σκοντο 12 τοῦλάχιστον λατινικαὶ οἰκογένειαί, νὰ διορισθῇ λατίνος ἱε- ρεὺς μισθοδοτούμενος ὑπὸ τῶν λατίνων κατοίκων, ὑποσχεθείς νὰ προσ- θέσῃ αὐτὸς ἐκ τῶν ἰδίων τὸ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἱερέως ἐλλείπον, ἕνα ὡς τάχιστα ἐπέλθῃ συγχώνευσις μεταξὺ λατίνων καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐκτοπίων. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ὁ πάπας ἀπεδέξατο προθύμως τὴν πρότα- σιν ταύτην δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 9 Μαρτίου 1210³, ταχέως ὅμως πάλιν ἔλαβεν ἀφορμὴν παραπόνων κατὰ τοῦ Ὁθωνος, διότι οὗτος, ἀκολουθῶν κατὰ καθῆκον τὰς διαταγὰς καὶ ὁδηγίας τοῦ ἀνωτάτου τῶν Φράγκων κυριάρχου, τοῦ τότε αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Ἑρρίκου (1206—1216), εἰργάζετο πρὸς ἐκλαίκευσιν τῆς λίαν ἐκτε- τμημένης ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἀπηγόρευεν αὐστηρῶς τὸ κλη- ροδοτεῖν εἰς ἱερά. Βραδύτερον δὲ καὶ ἐδήμειυσεν ὅτε Ὁθων καὶ ὁ

¹ Ἴδε Ἰννοκεντίου Γ'. ἐπιστολ. βιβλ. 11, 112, 113, 624.

² Πρβ. αὐτόθι, βιβλ. 11, 256. καὶ Τ. Νερούτσου ἐνθ. ἀνωτ. Δ', σ. 59, 68. Εἰς τὰς ἑνδεκα πρώτας ἐπισκοπὰς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν προσετέθη- σαν ἀργότερα, ἐπὶ πάπᾳ Ὀνωρίου Γ', καὶ τέσσαρες ἄλλαι, ἡ Αἰγίνης, ἡ Ζη- τουνίου, ἡ Λαμίας, ἡ Σόλωνος, ἡ Ἀμφίσσης καὶ ἡ Ῥείου, ἡ Κρεού- τῆς ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ, τοῦ νῦν Λιθαδόστρου.

³ Αὐτόθι βιβλ. 13, 86.

τότε πρίγκιψ Ἀχαΐας Γεδοφρέδος Α'. Βιλλεαρδουίνος, ὁ διάδοχος τοῦ Σαρμπλίττου, τὰ ἀπέραντα ἐκκλησιαστικά κτήματα τῆς κυριαρχίας των, ἐν οἷς περιελαμβάνοντο καὶ ὅσα εἶχε κατὰσχει τῷ 1213 ὁ τοῦ πάπα ἀπεσταλμένος Πελάγιος κλείσας τὰς ἐλληνικὰς μονὰς καὶ ἐκκλησίας, ὅπως ἐξαναγκάσῃ τοὺς ὀρθοδόξους νὰ γίνωσι καθολικοί. Τοῦτου ἔνεκα ἀφωρίσθησαν ἀμφοτέρω οὔτοι τῷ μὲν 1213 ὑπὸ τῶν λατίνων ἀρχιεπισκόπων Ἀθηνῶν, Θηβῶν καὶ Πατρῶν, τῷ δὲ 1216 ὑπὸ τοῦ τότε λατίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερβασίου, τοῦ διαδεχθέντος τὸν Θωμᾶν Μοροζίνην, ἐλθόντος δὲ αὐτοπροσώπως εἰς Θήβας, μετὰ τρία ὅμως ἔτη ὁ πάπας Ὀνώριος Γ' ἔλυσε τὸ ἐπιτίμιον, τὴν δὲ θέλησίν του ταύτην ἐπέβαλε καὶ τῷ Πατριάρχῃ Γερβασίῳ, ὅπως ἔλυσε τῷ 1223 καὶ τὸν ἐν ἔτει 1220 ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ ἐξάρχου καρδινάλειος Κολόννα ἐπιβληθέντα ἀφορισμὸν¹.

Τοιοῦτος περίπου ἦτο ὁ ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς τὸ μεγαλοκυράτον Ἀθηνῶν εὐθύς μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς χώρας εἰσαχθεὶς πολιτικός καὶ ἐκκλησιαστικὸς ὀργανισμός. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἀσχολιῶν τούτων ὁ Ὁθων εἶχε πολλὰ νὰ πράξῃ καὶ ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν ἐν τῷ νεοσυστάτῳ αὐτοῦ κράτει. Ἐν Ἀθήναις τῆς μικρᾶς καὶ περιορισμένης κατὰ πόλεως τὰ τεῖχη ἦσαν περιηρημένα πολλαχού καὶ κατηρειπωμένα, ἡ δὲ Ἀκρόπολις ἀνεπαρκῶς ὠχυρωμένη. Τὴν μὲν λοιπὴν Ἀκρόπολιν ὠχύρωσε καλλίον ἐγείρας νέους προμαχῶνας ἐπὶ τῆς δυσμικῆς εἰσόδου, τὸν δ' ἐκτὸς αὐτῆς συνοικισμὸν τῶν ἰθαγενῶν, περιορισμένον τότε εἰς τὰς βορειοανατολικὰς αὐτῆς πλευράς, ἐξησφάλισε διὰ νέου τείχους, ἡμικυκλικειδῶς περιβάλλοντος αὐτὸν ἀπὸ τῆς δυσμικῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ νοτιοανατολικοῦ ὄχθου αὐτῆς². Εἶχε δὲ δίκαιον ὁ Φράγκος δυνάστης σπεύσας εἰς τὴν ὠχύρωσιν τῶν Ἀθηνῶν, διότι τάχιστα ἐπῆλθον καιροὶ χαλεποὶ καὶ περιπετειώδεις. Ἡ κατ' ἀρχὰς τῶσον εὐκόλως γενομένη ὑπὸ τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων Φράγκων κατάκτησις τῆς μεγάλης ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας προσέκρουσε μετ' ὀλίγον εἰς δυσκολίας μεγάλας. Οἱ Ἑλληνες τῆς Θράκης, συνεννοηθέντες πρὸς τὸν τότε ἰσχυρὸν τῶν Βουλγάρων βασιλεῖα Ἰωαννίσην, ἀντίστησαν κατὰ τοῦ εἰς κατάληψιν τῆς χώρας ἐξελθόντος λατίνου αὐτοκράτορος Βαλδουίνου τῆς Φλανδρίας, κατὰ

¹ Ἴδε Ἰννοκεντίου Γ', ἐπιστολ. βιβλ. 13, 110. Ὀνωρίου Γ' ἐπιστ. βιβλ. Β', 1002. Γ', 237. 416 καὶ Buchon Recherches, τόμ. Α', σ. 141—142. Πρβ. δὲ καὶ Φίνλαϋ Ἑλλ. καὶ Τ. Νερούτσου ἐνθ. ἀνωτ. Δ', σ. 99 ἐπ.

² Πρβ. καὶ Τ. Νερούτσου ἐνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 56—57.

Ἀπρίλιον δὲ τοῦ 1205 ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἡττηθεὶς ὑπὸ Ἰωαννίσῃ παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν ἡχμαλωτίσθη καὶ ἐρρίφθη εἰς τὰς ἐν Τυρνόβω φυλακὰς, ἐνθα κακῶς ἀπώλετο. Δύο δ' ἔτη ἀργότερα, τῷ 1207, καὶ ὁ τῆς Θεσσαλονίκης βασιλεὺς Βονιφάτιος ἔπεσε μαχόμενος πρὸς τὸν Ἰωαννίσῃ ἐν Μακεδονίᾳ. Οὐ μικρὰ δὲ πράγματα παρείχε τοῖς Φράγκοις καὶ τὸ ἐν Ἠπείρῳ καὶ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι δεσποτάτον Ἑλλάδος. Ἡ δὲ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τῆς ὅλης τῶν Φράγκων ἐπιχειρήσεως, ὁ γηραιὸς τῆς Ἑνετίας δόγης Ἑρρίκος Δανδολος, ἀπεβίωσε καὶ αὐτὸς τῷ 1205 ταφεῖς ἐντὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας. Πάντα λοιπὸν τὰ ἄλλη-παλληλα γεγονότα ταῦτα ἐπὶ ηνεγκον τελείαν ταραχὴν καὶ ἀναστά-τωσιν μετὰ τῶν Φράγκων. Οἱ μεγιστάνες τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ἰδίως οἱ Λομβαρδοί, ἐπωφελοῦμενοι τὰ συμβάντα ταῦτα, ἐπεχείρησαν, μόλις ἀπῆλλάγησαν τοῦ φοβεροῦ Ἰωαννίσῃ, δολοφονη-θέντος ὑπὸ τινος τῶν ὁπαδῶν του, νὰ καταστῶσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ἐπικυριαρχίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατίνου αὐτοκράτορος καὶ νὰ ἐνώσωσι τὸ βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἡγεμονίας τοῦ φονευθέντος Βονιφατίου, ἥτοι τοῦ Μομφερράτου, ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἐγχειρήματος ἦτο ὁ ἐπίτροπος τοῦ βασιλείου κόμης Οὐβέρτος Βιανδράτης. Ἀλλ' ὁ τὸν Βαλδουῖνον διαδεχθεὶς ἀδελφὸς του αὐτοκράτορος Ἑρρίκος δὲν παρῆδε τὰ στασιαστικὰ ταῦτα ἐν τῷ βασιλείῳ Θεσσαλονίκης κινήματα, ἀλλ' ἐξεστράτευσεν κατὰ τῶν περὶ τὸν Βιανδράτην, ὧν οἱ πλείστοι καταπτοηθέντες συνεβιβάσθησαν πάλιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀναγνωρίσαντες τὴν ἐπικυριαρχίαν του καὶ ὁμό-σαντες πίστιν καὶ ὑπακοήν, πρὸς δὲ συνεννοηθέντες νὰ τηρήσωσι μίαν κοινὴν πρὸς τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ καθολικοῦ κλήρου πολιτείαν ἐργαζόμενοι ἐπιμόνως εἰς τὴν ἐκλαίκευσιν τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων. Μόνος ὁ Βιανδράτης καὶ οἱ Λομβαρδοὶ βαρῶνοι Εὐβοίας καὶ Βωδονίτζης ἐπέμενον ἀκόμη εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἑρρίκου ἀντίστασιν, καταλαβόντες δὲ βίᾳ τὴν τῷ Ὁθωνι Δελαρόσῃ ἀνῆκουσαν Κχδμείαν, ὡχυρώθησαν ἐν αὐτῇ, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ κατα-βάς ἐκ Θεσσαλονίκης ἠναγκάσθη μετὰ τινὰς εἰρηνικὰς ἀποπειράς νὰ πολιορκήσῃ αὐτοὺς ἐν Θήβαις καὶ νὰ τοὺς ἐκβιάσῃ εἰς ὑποταγήν. Ὁ δὲ μέγας Κύρης τῶν Ἀθηναίων Ὁθων Δελαρόσης μετὰ τῶν πλείστων ἄλλων βαρῶνων καὶ μεγιστάνων ἐτάχθησαν μὲν εὐθὺς ὑπὲρ τοῦ Ἑρ-ρίκου καὶ ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ὄρκον, ὃν εἶχον ὁμοῦσι τῇ αὐτοκρατο-ρίᾳ, ἢ στάσις ὅμως τῶν ἐν Βωδονίτζῃ καὶ Εὐβοίᾳ γειτόνων βαρῶνων

καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν κατάληψις τῆς Καδμείας, ἥτοι αὐτῆς τῆς ἑδρας τοῦ Ὁθωνος, παρέσχον αὐτῷ οὐ μικρὰς ἐνοχλήσεις καὶ πράγματα, ἡναγκάσθη δὲ τότε νὰ μεταφέρῃ καὶ τὴν ἑδραν του ἐκ τῆς πολυανθρώπου πόλεως τῶν Θηβῶν εἰς Ἀθήνας, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου διεσκεύασε ὡς ἡγεμονικὸν οἶκον τὰ Προπύλαια, χρησιμεύσαντα ἔκτοτε ὡς κατοικίαν τῶν τε Φράγκων καὶ τῶν Τούρκων ἀρχόντων τῆς χώρας. Ἐνταῦθα δὲ ὑπεδέχθη καὶ ἐπὶ διήμερον ἐφιλοξένησε καὶ τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρίκον, ὅστις μετὰ τὸ ἐν ἔτει 1209 ἐν Ῥαυενίκη παρὰ τὴν Ὑπάτην συνέδριον τῶν Φράγκων βαρῶνων καὶ ἀνωτέρων λατίνων κληρικῶν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς Καδμείας ἐπεσκέφθη τὸν Μέγαν Κύρην καὶ ἐπροσκύνησεν ἐν τῷ Παρθενῶν τὴν Θεομήτορα¹. Συνεκάλεσε δὲ τὸ συνέδριον ἢ παρλαμέντον ἐκεῖνο ἐν Ῥαυενίκη ὁ αὐτοκράτωρ, ἅμα διήλθε τὰς Θερμοπύλας, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ρυθμισθῶσι τὰ πράγματα εἰρηνικῶς καὶ ὁρισθῇ τὸ φεουδαλικὸν σύνταγμα τῆς αὐτοκρατορίας, τὸ *Synnhetwa* τῆς Ῥωμανίας ἐπικληθὲν, ὁμώσῃσι δὲ ἐκ νέου καὶ τὸν νενομισμένον ὅρκον οἱ διάφοροι τοῦ κράτους μεγιστᾶνες καὶ φαυδοῦχοι. Μόνοι οἱ ὑπὸ τὸν κόμητα Βιανδράτην ἐν τῇ Καδμείᾳ ὠχυρωμένοι Λομβαρδοὶ βαρῶνοι ἀπέσχον τοῦ μεγάλου ἐκείνου συνεδρίου, ἀλλ' ἡναγκάσθησαν μετ' ὀλίγον καὶ οὗτοι ὑπὸ τοῦ σπεύσαντος εἰς ἐκπολιόρκησιν αὐτῶν Ἑρρίκου νὰ προσχωρήσωσιν εἰς τὰ ἐν Ῥαυενίκη ἀποφασισθέντα καὶ νὰ συμφιλιωθῶσι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀποδοθείσης τῆς Καδμείας τῷ Ὁθωνι². Πρὶν δ' ἔτι συμβῶσιν αἱ ταραχαὶ αὐταὶ καὶ ἡ τῆς Καδμείας ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Βιανδράτην κατάληψις, ὁ Ὁθων Δελαρόσης προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Σαμπλίττου εἶχεν ἐκστρατεῦσαι εἰς Κόρινθον, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐκπολιορκήσωσι τὰ ὑπόλοιπα ἐν Πελοποννήσῳ λείψανα ἑλληνικῆς κυριαρχίας, ὧν τὰ πλεῖστα κατεῖχεν ὁ Λέων Σγουρός καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ὁ ἀδελφὸς τοῦ δεσπότη τοῦ Ἑλλάδος καὶ συμμάχου τοῦ Σγουροῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου Δούκα Θεόδωρος Ἀγγελος Δούκας, Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος οὗτος ἀπέκρουσεν ἀνδρείως τὰς ἐπιθέσεις τῶν Φράγκων, ὡς εἶχε πράξει καὶ ὁ Σγουρὸς μέχρι τοῦ θανάτου του. Μετὰ δὲ τὸ ἐν Ῥαυενίκη συνέδριον καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπίσκεψιν τοῦ

¹ Ὁ Ἑρρίκος de Valenciennes λέγει περὶ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης τοῦ Ἑρρίκου « Li empereres alla à la maistre eglise d'Athaines, en orisons.

² Λεπτομερῶς περὶ τοῦ ἐν Ῥαυενίκη συνεδρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀποφασισθέντων ἴδε T. Νεροῦτσον, ἐνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 89—92.

αυτοκράτορας ὁ Ὅθων, συνοδεύσας αὐτὸν ἐπανακάμπτοντα διὰ ξηρᾶς εἰς Κωνσταντινούπολιν μέχρις Εὐρίπου, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν κατ' ἀρχὰς τοῦ 1209 διακοπεῖσαν πολιορκίαν τῆς Κορίνθου μετὰ τοῦ τότε μὲν ἐπιτρόπου τοῦ πριγκιπάτου, εὐθύς δὲ μετ' ὀλίγον, ἀπὸ τοῦ 1210, πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γεδοφρέδου Βιλλεαρδουίνου, διαδόχου τοῦ ἐκουσίως εἰς Γαλλίαν ἀπεχωρήσαντος Σαμπλίττου. Ὁ δὲ Θεόδωρος Δούκας ἀντέστη καὶ πάλιν ἐπὶ μακρὸν ἐκ τοῦ Ἀκροκορίνθου κατὰ τῶν ἐφόδων τῶν Φράγκων, τελευταῖον ὅμως ἠναγκάσθη νὰ παραδῶσθαι τὴν μὲν Κόρινθον ἐν ἔτει 1210, τὸ δὲ Ἄργος ἐν ἔτει 1212 εἰς χεῖρας τῶν ξένων καὶ οὕτως ὑπετάγησαν καὶ ἡ Ἀργολὶς καὶ Κορινθία εἰς τοὺς Φράγκους. Ὁ Ὅθων πρὸς ἀμοιβὴν τῶν πρὸς τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας ἐκδουλεύσεων του οὐ μόνον ὥρίσθη νὰ λαμβάνῃ ἐτησίως ἐκ τοῦ τελωνείου Κορίνθου 400 ὑπέρπυρα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 4480 σημερινὰς δραχμὰς¹, ἀλλ' ἔλαβεν ὡς φέουδα καὶ τὰς πόλεις Ἄργος καὶ Ναύπλιον, ὥς ἐνώσας μετὰ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ κτήσεών του κατεῖχεν ἔκτοτε καὶ ἐνέμετο αὐτάς ὡς ὑποτελῆς τοῦ πρίγκιπος².

Ἀλλὰς πολεμικὰς τοῦ Ὅθωνος ἐπιχειρήσεις δὲν γνωρίζομεν, εἰμὴ ὅτι ἐν ἔτει 1222 εἶχε προσκληθῇ μετὰ τῶν λοιπῶν βεργωνίων καὶ μεγιστάνων τῆς ἰδίως Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου νὰ σπεύσῃ μετὰ δυνάμεως πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ κινδυνεύοντος ἐκ μέρους τοῦ δεσπότη τοῦ Ἑλλάδος καὶ μετ' ὀλίγον καταλυθέντος βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπερ καὶ ἐπραξεν. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἐπὶ πολλὰ κατὰ συνέχειαν ἔτη, τὰ τελευταῖα τῆς ἀρχῆς του, ἐλεηλάτουν τὰ παράλια οἱ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν περιελθόντες πειραταὶ Καπελλῆται μέχρι τοῦ 1223, ὅτε ἐφιλιώθησαν μὲ τὴν ἐκκλησίαν καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἔλυσεν τὸ κατ' αὐτῶν ἐπιτίμιον³. Καὶ ὅμως παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Ὅθων καὶ αἱ χῶραι αὐτοῦ διετέλεσαν σχετικῶς μᾶλλον ἡσυχαι καὶ ὀλιγώτερον ἐπύχον κατὰ τὰς ἀδιαλείπτους μεταξὺ τῶν Φράγκων ἐριδας καὶ ἀνωμαλίας. Οἱ ἐν Βουργουνδίᾳ συγγενεῖς του μαθόντες τὴν ἐπιτυχίαν του ἤρξαντο, ὡς καὶ

¹ Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ δοκίμου νομισματολόγου Π. Λάμπρου, Πρὸς καὶ Παπαρηγοπούλου Ἱστορ. τοῦ ἑλλ. ἐθν. τὸμ. Ε' σ. 39 — 41 καὶ 990 — 991 τῆς πρώτης ἐκδόσεως.

² Ἰδε Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 1298 ἐπ. καὶ 1436 ἐπ., ἡ ἐκεῖ ὅμως χρονολογία εἶνε ἐσφαλμένη. Πρὸς καὶ Hoppf, σ. 230 ἐπ. 240.

³ Πρὸς Hoppf, σ. 275 ἐπ. κατὰ τὸν χρονολόγον Raynaldi εἰς τὸ ἔτος 1223, ἀριθ. 11.

άνωτέρω εἴπομεν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1206 συσσωρευόμενοι περὶ αὐτὸν καὶ ἐγκαθιστάμενοι ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Καὶ οἱ ὑποτελεῖς δ' αὐτοῦ ἰθαγενεῖς κάτοικοι τῶν χωρῶν του φαίνεται ὅτι ἐζήσαν ἄνευ πολλῆς καὶ μεγάλῃς σχετικῶς πίεσεως καὶ πως εὐτυχέστεροι τῶν ὑπὸ ἄλλους Φράγκους ἡγεμόνας διατελούντων. Αἱ Ἀθῆναι τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Φράγκων ἀπαλλαγεῖσαι κατ' ἀρχὰς τῶν ἐκ τῆς πειρατείας δεινῶν, ἦν εὐθὺς ἐσάρωσε τότε ὁ ἐνετικός στόλος, καὶ τῶν καταπίεσεων καὶ ληστεύσεων τῶν ἀπλήστων ὑπακλήλων τῆς διεσθαρμένης τῶν τελευταίων ἐτῶν βυζαντινῆς κυβερνήσεως, ἤρξαντο ἀναζωογονοῦνται ὑπὸ τὸν Ὁθων. Οἱ πρότερον ἐκπατρισθέντες κάτοικοι ἐπανήρχοντο, ὁ πληθυσμὸς ἠϋζάνετο καὶ αἱ γαῖαι ἐκαλλιεργοῦντο κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατὰστασιν τῶν ὑπὸ τὸν Σγουρόν χωρῶν. Αὐτὸς ὁ Μιχαήλ Ἀκομινάτος εὗρισκε τότε τὴν τῶν Φράγκων κυριαρχίαν ἡπιωτέραν καὶ φιλάνθρωποτέραν. «Τῶν γὰρ αὐτοῦ (τοῦ Σγουροῦ) κακώσεων αἱ παρὰ τούτων (τῶν Φράγκων) φιλάνθρωπότεραι· καὶ δοκοῦσι τοῦ ὁμογενεῦς οἱ ἑτερογενεῖς ἡμερώτεροι καί, ὡς ἐπίπαν, ἐπιεικέστεροι. Μαρτυρεῖ δὲ σφίσι καὶ ἡ τῶν πραγμάτων ἐνάρχεια· ποῦ γὰρ οἱ τοσοῦτοι Ἀργεῖοι, Ἐρμιόνης, Αἰγίνης οἰκῆτορες; Ποῦ δὲ οἱ τῆς Κορίνθου πολῖται οἱ ὀλβιοί; Οὐκ οἴχονται πάντες; Ἀθηναῖοι γε μὴν καὶ Θηβαῖοι τε καὶ Χαλκιδεῖς. . . . μένουσιν οἶκοι καὶ οὐδέπω τάς ἑαυτῶν οἰκίας πεφεύγασιν», γράφει τῷ 1206 πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του Γεώργιον. Ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁθωνος περιεσώθη ἐπιγραφή μαρτυροῦσα ὅτι μοναχὸς τις Νεόφυτος κατεσκεύασε δημοσίαν ὁδὸν «τῶν μεσογείων» ἐν Ἀττικῇ πρὸς τὸν Ὑμηττόν¹. Γνωστὸν ἐπίσης εἶνε ὅτι ὁ Ὁθων ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἐν Ἀθῆναις ἐγκατάστασιν του προσεκάλεσεν ἐκ τῆς ἐν Βουργουνδία καθολικῆς μινῆς Βελλεβῶ (Bellevaux), ἔνθα ἦσαν οἱ τάφοι τῶν προγόνων του, Γάλλους μοναχοὺς Κιστερικιανούς (Cistercienses Citeaux) καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὴν τέως ὑπὸ ὀρθοδόξων μοναχῶν κατεχομένην καὶ ἐντὸς τερπνῆς κοιλάδος κειμένην ἐπὶ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσίνα Ἱερᾶς ὁδοῦ, ἐν ᾗ ἴσως θέσει ὑπῆρχε τὸ πάλαι τοῦ Ἀπόλλωνος ἱερὸν ἢ Πύθιον καὶ οὐ μακρὰν τούτου Ἀφροδίτης ναός², λαμπράν

¹ Ἴδε Boeckh, C. inscr. Gr., ἀριθ. 8752· πρβ. καὶ Hopf, σ. 275.

² Ὁ Παυσανίας, περιγράφων τὴν ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσίνα Ἱερὰν ὁδόν, ἀναφέρει ὑπάρχον περὶ αὐτὴν κατὰ τὸ Ποικίλον ὄρος «ἱερὸν» τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν ᾧ ἴσταντο ἀγάλματα τοῦ θεοῦ τούτου, τῆς Δήμητρος, τῆς Κόρης καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, «μετὰ δὲ τοῦτο Ἀφροδίτης ναὸς καὶ πρὸ αὐτοῦ τείχος ἀργῶν λίθων θέας

μονήν τοῦ Δαφνίου (Dalphino ἢ Dalphinet φραγκιστί), ἣτις ἐχρησίμευσεν ὡς κοιμητήριον τῶν διαδόχων τοῦ δουκῶν καὶ τῆς ὁποιᾶς ὁ ἡγούμενος ἤδη κατὰ τὸ 1217 κατεῖχεν ἔξοχον ἐν τῷ λατινικῷ κλήρῳ θέσιν¹. Πλείονας εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν ὑπ' αὐτὸν δὲ ἔχομεν καὶ ἀγνοοῦμεν ἂν ἐπραξέ τι ἰδιαίτερον ἀγαθὸν διὰ τὴν δυστυχή ταύτην χώραν, βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι τὸ μὲν αἰ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐρίδες, τὸ δὲ αἰ διηνεκεῖς ἀνησυχίαι καὶ παραχαί, εἰς ἃς ἐνέβαλλον αὐτὸν αἰ περὶ τὰς κτήσεις τοῦ ἀκατάπαυστοι ἀνωμαλῖαι, ἴσως δὲ καὶ τὸ πτωχὸν καὶ ἀνεπικερδὲς τῆς τοσαύτα παθούσης χώρας, ταῦτα πάντα ἔκαμον αὐτὸν νὰ βαρυνθῇ καὶ ν' ἀηδιάσῃ τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους τοῦ τούτου, διὸ καταλιπὼν αὐτὸ ἐν ἔτει 1225, μετὰ εἰκοσαετῇ ἀρχὴν, εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Γουίδωνα Δελαρόσσην ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν πατρίδα του, ἐνθα ἀπεβίωσε περὶ τὸ 1234. Ἀξιοσημείωτον δὲ καὶ λίαν χαρακτηριστικὸν τῶν πρὸς τὸ νέον ταῦτα

ἄξιον (Ἀττικ. 37, 6.). Ὡπεὶ δ' ἐπιγραφαὶ ἐπὶ βράχου καὶ ἄλλα ἀνασκαφέντα εὐρήματα δεικνύουσιν ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἔκειτο περαιτέρω τῆς σημερινῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, δὲν εἶνε ἀπίθανον ἡ μονὴ νὰ εὐρίσκηται ἐν τῇ θέσει τοῦ Ἀπόλλωνος ἱερὸν, τὸ Πύθιον ὑπ' ἄλλων λεγόμενον, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἡ εἰς χριστιανικὴν μονὴν μεταβολὴ τοῦ Πυθίου θά ἐγινε τὸ βραδύτερον κατὰ τὸν ὀγδοὺν αἰῶνα, καί ἴσως ἐπὶ τῆς Ἀθηναίας αὐτοκρατορίας Βιργήνης· διότι πᾶσι μολυβδόβουλλον ἀναφερόμενον εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου, δημοσιεύθην ὑπὸ Δ. Καμπούρογλου ἐν τοῖς Μνημείοις, καὶ τὸ ὅποιον κατὰ τὸ εἶδος τῆς γραφῆς δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τὸν ὀγδοὺν αἰῶνα. Ὁ Δ. Καμπούρογλος ἰσχυρίσθη ἐσχάτως (ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἄσπει», ἀριθ. 1188 καὶ 1200) ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Παισανίου ἀναφερόμενον ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἔκειτο οὐχὶ ἐν τῇ θέσει τῆς χριστιανικῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου, ἀλλὰ ἐγγὺς αὐτῆς ἐν τῇ κλιτύϊ τοῦ Ποικίλου ὄρους, ὅπου ὑπάρχει ἄντρον τι· διότι ἐν μὲν τῇ θέσει τῆς μονῆς αἱ πρόσφατοι ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι οὐδεμίαν παρέσχον ἀποδείξιν ὅτι ἐκεῖ ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ ἐκείνου, παρὰ δὲ τὸ ἄντρον ἐλπίζει δι' ἀνασκαφῶν ν' ἀνεύρῃ μαρτύρια τοῦ ἰσχυρισμοῦ του. Οὐδόλως παράδοξον. Συγχρόνως δὲ φρονεῖ οὗτος ὅτι ὁ ναὸς καὶ ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου ἀνηγέρθησαν κατ' ἀπομίμησιν τοῦ περιφήμου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱεροῦ τῆς ἐν Δάφνῃ Θεοτόκου, ἣτις ἐπωνομάσθη οὕτω «διὰ τὸ ἱστασθαι ἐν τῷ τόπῳ στήλην, ἣτις ἦν ἡ μαντικωτάτη ποτὲ Δάφνη τοῦ Ἀπόλλωνος» τὴν δ' ἀπομίμησιν εὐρίσκει ὅχι μόνον ἐν τῷ ὀνόματι ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ εἰκόνι τῆς Θεοτόκου. Καὶ ταῦτα οὐδόλως ἀπίθανά οὐδ' ἀδύνατα, ἂν μάλιστα ἀληθῶς ἐπὶ Βιργήνης ἰδρῦθῃ ἡ μονὴ καὶ ἂν ὄντως ἡ ἐν Δαφνίῳ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου εἶνε ἀντίγραφον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰρημένης.

¹ Πρβ. Γρηγορόβ. Α', 340. Τ. Νερούτσον Δ', σ. 82. καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Ἰωάννου Α' Δελαρόσου.

τος αίσθημάτων τοῦ πρώτου Φράγκου δυνάστου εἶνε ὅτι, καίπερ ἔχων δύο υἱούς, οὐδένα τούτων ἀφῆκεν ἐν Ἀθήναις διαδόχον, ἀλλὰ συμπαρέλαβεν ὁλόκληρον τὴν ἄμεσον οἰκογένειάν του εἰς Γαλλίαν. Τόσον ὀλίγον ἡ χάριστησαν αὐτὸν αἱ ἐν Ἑλλάδι κτήσεις του!

Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Ὁθωνος Μέγας Κύρης Γουίδων ὁ Α' (1225—1263) ἦτο, ὡς εἴπομεν, ἀνεψιὸς ἐκείνου ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ του Ποντίου (Pons de Flagey) καὶ εἶχεν ἐλθεῖ ἐκ Γαλλίας πρὸς τὸν θεῖόν του ἤδη κατὰ τὸ 1208, ἀπὸ δὲ τοῦ 1211 ἢ 1212 συνεμερίζετο μετ' ἐκείνου τὴν ἀρχὴν ὡς συνάρχων Θηβῶν. Τοῦτου ἔνεκα καὶ, ἅμα ἐγένετο Μέγας Κύρης, μετέφερε πάλιν τὴν ἑδρὰν τῆς ἀρχῆς εἰς Θήβας, ἐνθα διὰ τὸ πολυανθρωπότερον καὶ ἐμπορικώτερον τῆς πόλεως καὶ ὁ βίος ἦτο ἀπολαυστικώτερος, αὐτὸς δ' ἐτύγχανε συνειθισμένος ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε αὐτοῦ διαμονῆς του, καθόσον μάλιστα ἐν Θήβαις διέτριβον τότε καὶ πολλοὶ ξένοι, Εὐρωπαῖοι, οἱ μὲν πλεῖστοι χάριν ἐμπορίας καὶ τῆς ἀκμαζούσης μεταξουργίας, τινὲς δὲ καὶ χάριν ὑπηρεσίας παρὰ τῷ ἡγεμόνι. Μάλιστα δὲ πολυάριθμος ἦτο ἐν Θήβαις καὶ ἐν ταῖς κτήσεσι τοῦ Γουίδωνος ἡ ἀποικία τῶν Γενουαίων, αἵτινες ἦσαν ἀποκεκλεισμένοι ἐκ τῆς λοιπῆς Ῥωμανίας, ἄρα καὶ Ἑλλάδος, ἐνεργεῖα τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν ἀντιζήλων Ἑνετῶν, ἐν Θήβαις δ' εὐρίσκοντο μονίμως ἐγκατεστημένοι ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Ὁ δὲ συνετὸς Γουίδων καλῶς καὶ ἐγκαίρως ἐνόησεν ὅτι μεγάλως συνέφερον αὐτῷ ἡ συμμαχία μετὰ τῆς ἰσχυρᾶς τῶν Γενουαίων δημοκρατίας, διὸ ἤρξατο περιποιεῖσθαι αὐτοὺς πολλαχῶς, δι' ἐγγράφου του δὲ ἀπὸ 24 Δεκεμβρίου 1240¹ ἀπευθυνομένου πρὸς τὸν ἐν Θήβαις πρόξενον τῆς Γενούης Ῥικκίον (Riccio di S. Donato) παρεχώρησε τοῖς Γενουαίοις ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας ἐν ταῖς κτήσεσιν αὐτοῦ καὶ ἀτέλειαν εἰσαγωγῆς. Μόνον τὰ ἐντὸς τοῦ κράτους του ὑπὸ Γενουαίων κατασκευαζόμενα μεταξωτὰ ὑφάσματα ὑπεβάλλοντο εἰς τὸν αὐτὸν φόρον, ὃν καὶ οἱ ἄλλοι ἄλλοδαποὶ δι' αὐτὰ ἐπλήρωνον. Καὶ ἑτεροδικίαν δὲ παρεχώρησεν αὐτοῖς, ἐξαίρουμένων τῶν ποινικῶν ὑπεθέσεων καὶ τῶν ἐφέσεων, αἵτινες ὑπῆγοντο εἰς τὰ ἐντόπια δικαστήρια, πρὸς δὲ τμήματα ἴδια ἐν Θήβαις καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἰδρύειν ἀρχεῖα καὶ πρακτορεῖα ὅπου ἤθελον τοῦ κράτους του. Ἀντὶ δὲ πασῶν τῶν ἐξαιρετικῶν τούτων προνομίων ὑπεχρεοῦντο οἱ Γενουαῖοι νὰ προστατεύωσι καὶ ὑπερασπί-

² *Idem Liber juris Genue, ἐκδ. Ricotti, τόμ. Α', σ. 992—993, ἀρ. 757.*

ζῶσι τὴν χώραν καὶ τοὺς ὑπηκόους τοῦ «Μέγα Κύρη τῶν Ἀθηνῶν» πανταχοῦ καὶ πάντοτε.

Μετὰ τῆς συμμαχίας ταύτης τῶν Γενουαίων ἐφθασεν ὁ Γουίδων περὶ τὸ 1250 εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, τὰς μὲν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις του διοικῶν ὡς ὑποτελῆς τοῦ τότε πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Β'. Βιλλεαρδουίνου (1245—1278), γυναικothείου του, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἄρχων ὡς ἀνεξάρτητος κύριος, ἅτε τοῦ βασιλείου Θεσσαλονίκης πρὸ πολλοῦ ἤδη καταλυθέντος, μόνον δ' ἐν Θήβαις εἶχε συνάρχοντας τοὺς ἡνωμένους μετ' αὐτοῦ ἐξαδέλφους του Βέλλαν καὶ Φάλκεμπεργ Σαίντ-Όμέρ, ὧν ὁ Βέλλας εἶχε συζευχθῇ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Γουίδωνος Βόννην Ἑτέρους δὲ βοηθοὺς καὶ στηρίγματα εἶχε τρεῖς διακεκριμένους ἀδελφούς, ὧν ὁ εἰς, Γουλιέλμος, ἦτο ἄρχων τῆς Βελιγοστῆς ἐν Πελοποννήσῳ, δύο υἱοὺς καὶ τρεῖς θυγατέρας, ὧν μία, ἡ Ἰσαβέλλα, εἶχε συζευχθῇ μετὰ τοῦ βαρῶνου Καρυταίνης Γοδοφρέδου Δεβρυέρ, (de Bruyères) τοῦ ἀρίστου καὶ κρατίστου τῶν μεγιστάνων τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐπιφανοῦς στρατηγοῦ¹. Ὡστε ὁ Γουίδων ἀπέβη ἐκ τῶν ἰσχυροτάτων Φράγκων μεγιστάνων καὶ μόνος ὁ πρίγκιψ Ἀχαΐας Γουλιέλμος Β' Βιλλεαρδουίνος, οὗ ἡ τε δύναμις διαρκῶς ἠξάνετο καὶ αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπεξετείνοντο, ἀνησύχει αὐτόν, ἀπαιτῶν νὰ τῷ ὁμῶς πιστὴν ὡς ἐπικυριάρχῳ ὅχι μόνον διὰ τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ μεγαλοκυράτεον Ἀθηνῶν. Ὅπως ὀχυρωθῇ κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τούτου ἀντιπάλου καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν του, ὁ Γουίδων ἐνόμισε φρόνιμον ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰς ἐν ἔτει 1252 ἐκρηγείσας ἐριδας μεταξὺ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου καὶ τῶν Λομβαρδῶν μεγιστάνων τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς ἐπικυριαρχοῦ τῆς νήσου ταύτης Ἑνετίας². Ἐλαβε λοιπόν, ὡς εἰκός, τὸ μέρος τῶν Ἑνετῶν καὶ Λομβαρδῶν κατὰ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, τότε δὲ συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Γουίδωνος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γουλιέλμος ὁ ἄρχων Βελιγοστῆς, καὶ ὁ γαμβρός του Γοδοφρέδος Δεβρυέρ, ἄρχων Καρυταίνης, ὥστε ἐσχηματίσθη δύναμις ἀρκούντως ἰσχυρὰ κατὰ τοῦ κραταίῳ Βιλλεαρδουίνου. Ἡ διαγωγή αὕτη τοῦ Γουίδωνος ἐξηρέθισε τοσοῦτον τὸν διὰ τὰς ἐν

¹ Ἴδε Horf σ. 275—276 καὶ Κ. Παπαρρηγοπούλου Ἰστ. ἑλλ. ἔθνους τόμ. Ε', σ. 105 ἐπ.

² Αἱ ἐριδες αὗται μεταξὺ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος εἶνε πλήρης ῥωμαντικῶν ἐπεισοδίων. Ἴδε Χρονικὸν τοῦ Μορέως.

Πελοποννήσῳ κτήσεις ἄμεσον κυρίαρχον αὐτοῦ Γουλιέλμον Βιλλεαρ-
δουῖνον, ὥστε ἀπεφάσισεν οὗτος νὰ τιμωρήσῃ αὐτὸν παραδειγματικῶς.
Εἰσέβαλε λοιπὸν ἐν ἔτει 1258¹ εἰς τὰς κτήσεις τοῦ Μέγα Κύρη τῶν
Ἀθηνῶν, συνεκρότησε πρὸς αὐτὸν μάχην παρὰ τὸ στενὸν Καρύδῃ ἐπὶ
τῆς μεταξὺ Μεγάρων καὶ Θηβῶν ὁδοῦ καὶ νικήσας κατὰ κράτος τὸν
ἠνάγκασε νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐν Θήβαις. Ὁ Γουλιέλμος μετὰ τὴν μά-
χην ταύτην μέρος μὲν τοῦ στρατοῦ του ἀφῆκε νὰ λεηλατήσῃ τὴν
Ἀττικὴν καὶ νὰ καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας, ὅπερ καὶ ἐγένετο, αὐτὸς δὲ
μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἔσπευσε κατόπιν τοῦ Γουίδωνος, προέβη μέ-
χρι Θηβῶν καὶ ἐβίασεν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ καὶ νὰ ζητήσῃ εἰρήνην ἐπὶ
τῷ ὄρω, ν' ἀνατεθῇ ἡ δικαιοσύνη τῆς διαφορᾶς αὐτῶν εἰς τὸν τότε βασι-
λεῖα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον Θ' τὸν Ἅγιον. Τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον
ἔκαμον οἱ ἐν τῇ πεδιδιὰ τοῦ Νίκλι ἐπὶ τούτῳ συνεληθόντες Φράγκοι βα-
ρῶνοι καὶ δυνάσται ἀμφοτέρων τῶν μερίδων, ὁ δὲ νικητὴς Γουλιέλμος,
γενναίως φερόμενος, ἀπεδέξατο αὐτόν, καθόσον μάλιστα ὁ Γουίδων
ᾤμωσε νὰ μὴ ἄρῃ πλέον τοῦ λοιποῦ ὅπλα κατ' αὐτοῦ². Οὕτω λοιπὸν
ἐκλείσθη ἐν ἔτει 1258 μεταξὺ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν ἐν-
τεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ δυναστῶν, συνθήκη εἰρήνης ταπεινωτικὴ διὰ τοὺς
τελευταίους, ὁ δὲ γηραιὸς ἤδη Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν μετέβη τὸ
ἐπόμενον ἔτος 1259 αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν βασιλεῖα τῆς Γαλλίας
ὑπεραπολογησάμενος κατὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ Γουλιέλμου, τοσοῦ-
τον δ' ἐκέρδησε τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλέως, ὥστε οὗτος ἀπένευμεν αὐτῷ
κατὰ τὸ ἔτος 1260 ὡς ἀνώτατος κυρίαρχος τῶν κατὰ τὴν Ῥωμα-
νίαν φραγκικῶν κτήσεων τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιδουκὸς τῶν Ἀθηνῶν³,
καὶ ἔκτοτε ὁ μέχρι τοῦδε Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν ἀποκαλούμενος
δυναστὴς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἐκαλεῖτο δούξ, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ
κράτος αὐτοῦ δουκίαμον ἦτοι δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν³. Ἐν τῷ μεταξὺ

¹ Πρβ. Κ. Παπαρρηγοπ. τόμ. Ε', σ. 108 ἐπ. ἐκδ. β' καὶ Hord σ. 378 ἐπ.

² Ὁ Γουίδων Α'. Δελαρόσης ἔκοψε καὶ νομίσματα πρῶτος τῶν Φράγκων
δυναστῶν τῶν Ἀθηνῶν, σφίζονται δ' αὐτοῦ ὁδοὶ τινες ἐφ' ὧν πρὸ τοῦ 1260
καλεῖται Dominus Athenarum, ἦτοι Κύρης Ἀθηνῶν. Ἴδε Schlumberger
Numismatique Byzantine, σ. 337, Πίνακx XII, 30, 31.

³ Πρβ. Χρονικὸν τοῦ Μορέως στ. 2131 ἐπ. Κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦτο ὁ
Γουίδων ἐξήτησε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας τὸν τίτλον τοῦ δουκός, διότι
δῆθεν ἀνέκαθεν δουκάτον ἦτο τὸ κράτος του. Τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ
στρατηγοὶ τοῦ θέματος Ἑλλάδος, οἵτινες ἐπὶ Βυζαντινῶν ἤδρευον ἐν Θήβαις,
ἐλέγοντο καὶ δούκες πολλάκις. Πρβ. Πρόκ. Περὶ Κτισμ. 3, 3. σ. 252 καὶ

ὅμως ἀνεφάνη ἐν τῇ ιδίᾳς Ἑλλάδι ἕτερος κίνδυνος διὰ τοὺς Φράγκους δυνάστας, ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τῆς Ἡπείρου προερχόμενος, ὅστις τοσοῦτον ἐστενωχώρησε τοὺς βαρῶνους τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὥστε ἀπεφάσισαν πάντες νὰ ἐκλέξωσιν ἓνα ἀνώτατον κοινὸν αὐτῶν ἀρχηγόν, ὅπως σώσῃ οὐ μόνον αὐτούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ συναδέλφους των, διότι ὁ τῆς Ἀχαΐας πρίγκιψ Γουλιέλμος εἶχεν αἰχμαλωτισθῇ. Καὶ κατὰ τινες μὲν ὁ πρίγκιψ ἐκεῖνος, συμμαχῶν τῷ τότε δεσπότη Ἡπείρου Μιχαήλ Β'. Ἀγγέλῳ Δούκᾳ κατὰ τοῦ ἀνακτῆσαμένου τὴν Κωνσταντινουπόλιν Παλαιολόγου, περιέπεσεν εἰς χεῖρας τοῦτου μετὰ ἄτυχῇ περὶ Καστορίαν ἢ περὶ Πελαγονίαν μάχην, κατ' ἄλλους δὲ συνελήφθη δολίως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συμμαχοῦ του Μιχαήλ Β', καίπερ πενθεροῦ τυγχάνοντος, καὶ ἐστάλη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ Η' τὸν Παλαιολόγον (1261—1282 ὡς αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως). Ἐξελέξαντο λοιπὸν ὡς ἀρχηγόν τὸν μετὰ τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας ἰσχυρότατον Φράγκον δυνάστην Γουίδωνα, δούκα τῶν Ἀθηνῶν, ὃν κατεσπευσμένως μετακάλεσαντο ἐκ Γαλλίας. Ἐπανακάμψας δ' ὁ Γουίδων τῇ ἀδείᾳ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τῶν φραγκικῶν κτήσεων καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου ἀντὶ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος Γουλιέλμου. Πρώτιστον δ' αὐτοῦ ἔργον ὑπῆρξε ν' ἀπολύσῃ ἐκ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ φυλακῶν τοὺς ὑπὸ τοῦ βικίου πρίγκιπος φυλακισθέντας βαρῶνους καὶ νὰ μεταχειρισθῇ πᾶν μέσον πρὸς λύτρωσιν καὶ ἐκείνου ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αἰχμαλωσίας του, ὅπερ καὶ κατορθώθη διὰ τῆς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς παραχωρήσεως τῆς Μονεμβασίας τοῦ Μισθρά καὶ τῆς Μάνης, τουτέστι τῆς Λακωνίας, καὶ διὰ παραδώσεως ὁμήρων¹.

Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ὑπεδέχθη τὸν ἐκθρονισθέντα καὶ εἰς Ἰταλίαν μεταβαίνοντα αὐτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουῖνον Β', ὅστις καὶ τὰς Ἀθήνας ἐπισκέφθη κατὰ σωζομένην μαρτυρίαν², καὶ παρηγορήσας αὐτὸν ὑπεσχέθη πᾶσαν συνδρομὴν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ ἀπολεσθέντος θρόνου του. Εἰς τοιαύτην δὲ περιωπὴν ἀνελθὼν ἀπεβίωσε προβεβηκώς ὁ δούξ Γουίδων ἐν ἔτει 1263, καθ' ἣν ἀκριβῶς ἐποχὴν ὁ

Δουκάγιον ἐν λέξει δοῦξ. Οἱ δὲ Φράγκοι τὸ δουκάτον ἐκάλουν *ducheaume*, ἐξ οὗ κοινῶς *δουκιάμον* ἑλληνιστὶ ὠνομάσθη.

¹ Παχυμέρης 1, 118. Φραντζῆς, 1, 17. Πρβ. καὶ Hopf, σ. 282. Γρηγοροβ. Α', σ. 415 ἐπ.

² Πρβ. Γρηγοροβ. Α', σ. 414.

παραβάς τὰς συνθήκας καὶ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐκ νέου καταπολε-
μούμενος πρίγκιψ Πελοποννήτου Γουλιέλμος ἐπεκαλεῖτο κατεσπευσμέ-
νως τὴν ἐπικουρίαν του. Ἀποθνήσκων δ' ἀφῆκε δύο υἱούς, τὸν πρεσβύ-
τερον Ἰωάννην, ὅστις διεδέχθη αὐτὸν ἐν τῇ ἀρχῇ ὡς δούξ τῶν Ἀθηνῶν,
καὶ τὸν νεώτερον Γουλιέλμον, εἰς ὃν παρεχώρησε τὴν Λεβαδείαν¹.

Τί μερικώτερον ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν ἐπραξεν ὁ δεύτερος οὗτος Φράγ-
κος δυνάστης καὶ πρῶτος ἐπώνυμος τῆς σεμνῆς πόλεως δούξ, δὲν
μαρτυρεῖται που· φαίνεται ὅμως ὅτι μόνον ὑπὸ στρατηγικὴν ἐποψίν
ἀπέδιδέ τινα σημασίαν καὶ ἐφρόντιζεν ὀλίγον περὶ τῆς πόλεως ταύτης,
ἥς τὸ μέγα ὄνομα μόνον διὰ τὸ γόητρον αὐτοῦ διετήρουν ἐν τῷ τίτλῳ
τῶν οἱ ξένοι αὐτῆς δυνάσται. Ὅτι ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ἡ τῶν Ἀθηνῶν
κατάστασις ἦτο ἀσυγκρίτως τῆς τῶν Θηβῶν χειρότερα εἶνε ἡμῖν γνω-
στὸν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου καὶ μαρτυρεῖται καὶ
ὑπ' αὐτῆς τῆς ὑπὸ Γουϊδωνος γενομένης ἐπαναφορᾶς τῆς διοικητικῆς
ἐδρας ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Θήβας, εἰ καὶ λόγῳ ἀσφαλείας καὶ ἀμύνης
ἡ τῶν Ἀθηνῶν θέσις τυγχάνει καταλληλοτέρα. Τὸ ὅτι δ' οἱ Γενουαῖοι
ζητήσαντες ἔλαβον τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Γουϊδωνος νὰ ιδρύσωσι πρα-
κτορεῖον ἐν Ἀθήναις μαρτυρεῖ μὲν τὴν ὑπαρξίν ἐμπορικῆς τιнос κινή-
σεως ἐνταῦθα, ἰδίως μεταξουργικῆς ἰσως βιομηχανίας, ἀλλ' οὐδὲν πλεόν.
Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ Ἀττικὴ ὁλόκληρος ἀπέκπησαν ἀληθῶς
εὐθύς μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς φραγκοκρατίας ποῖαν τινα ἀναψυχὴν
σχετικῶς πρὸς τοὺς στυγνοὺς τελευταίους χρόνους τῆς βυζαντινοκρα-
τίας, ἐν γένει ὅμως καὶ πάλιν ἡ κατάστασις τῶν ἦτο ὅχι εὐάρεστος ἡ
κακὴ δ' αὕτη κατάστασις ἐπηυξήθη διὰ τῆς ἐν ἔτει 1258 ὑπὸ τῶν
στρατευμάτων τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας ἀλώσεως καὶ λεηλασίας
τῆς τε πόλεως καὶ τῆς πέριξ χώρας, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶδομεν. Ὡστε ἐν
μαρασμῷ καὶ πτωχείᾳ ἐξηκολούθει ζῶν τὸ ἔνδοξον ἄστυ κατὰ τὸν
13ον τοῦτον αἰῶνα καὶ μόνον τὸ ἐπὶ τοῦ τίτλου τῶν ξένων δυναστῶν
του προσκεκολλημένον μέγα αὐτοῦ ὄνομα ἐμαρτύρει εἰς τὸν τότε κό-
σμον ὅτι ὑπῆρχεν εἰσέτι ἐπὶ τῆς γῆς!

Ὁ Ἰωάννης Α' Δελαρόσης διετέλεσε δούξ τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ
1263 μέχρι τοῦ 1280, περὶ δὲ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν τὰς ἐξῆς
εἰδήσεις ἀναφορικῶς πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ὑπ' αὐτὸν χώραν. Κυριωτέρους
ὑποτελεῖς εἶχεν ὁ Ἰωάννης τὸν ἀδελφόν του Γουλιέλμον, ἄρχοντα Λε-

¹ Ἴδε Horf σ. 296 καὶ τὰς πηγὰς αὐτόθι. Πρὸς δὲ Γρηγοροῦ. Α', σ. 419.

βαδείας, τὸν ἐξάδελφόν του Σαϊντ-Όμὲρ ἄρχοντα τοῦ ἡμίσεος τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν καὶ ἕτερον ἐξάδελφόν του Ἰάκωβον Δελαρόρσην, ὅστις ἤρχε τῶν ἐν Πελοποννήσῳ φερούδων αὐτοῦ Ναυπλίου καὶ Ἀργεῶς. Ἐπειδὴ δὲ ἴσως τὰ ἐκ τῶν κτήσεών του εισοδήματα δὲν ἐξήρκουν αὐτῷ ἐν ἀφθονίᾳ διὰ τὰς δαπάνας τῆς συντηρήσεώς του, ἐπεχείρει συχνὰ πειρατικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ἐκεῖθεν ἐπορίζετο χρηματικὰ μέσα. Ἐν ἔτει 1272 γνωρίζομεν ὅτι εὕρισκετο εἰς ἔριδὰς πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ἀπαιτοῦσαν ἐπὶ ἀπειλῇ δημεύσεως τῶν κτημάτων του τὴν ἀπότισιν χρέους τοῦ τινος πρὸς τὸν οἶκον Μοροζίνην, ἡ ἄρνησις ὅμως τῆς ἀποτίσεως τοῦ χρέους τούτου δὲν προήρχετο ἐξ ἐντελοῦς χρηματικῆς ἀπορίας, διότι ταύτοχρόνως βλέπομεν αὐτὸν ἀποστέλλοντα πρὸς τὸν γενικὸν στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν τοῦ φραγκικοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου 100 οὐγκίας εἰς μισθοδοσίαν τοῦ στρατοῦ. Τὴν συνδρομὴν ταύτην πρὸς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ὁμοσθενεῖς του ἔλαβεν ὁ Ἰωάννης κατ' ἀνωτέραν ἐντολήν, φαίνεται διότι καὶ αὐτός, ὡς καὶ ὁ τῆς Πελοποννήσου πρίγκιψ, ἀσφαλείας χάριν ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην κυριαρχίαν καὶ προστασίαν τοῦ Γάλλου βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδηγαυικοῦ, οὗτος δ' εἶχεν ἐξαποστείλει ἀνώτατον στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν εἰς Πελοπόννησον ὀλίγον ὅμως μετὰ ταῦτα, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1273, ὁ βασιλεὺς διέταξε τὸν ἀπεσταλμένον Γουίδωνα Ὑκλέσιον (d' Ucles) ν' ἀποδώσῃ τὴν χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν Ἰωάννην¹. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1275 εὕρισκομεν τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν σύμμαχον τοῦ δεσπότης τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐβοίας κατὰ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Παλαιολόγοι δηλ. αὐτοκράτορες μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1261 ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῶν Φράγκων κατέβαλλον πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς ἀνάκτησιν καὶ τοῦ ὑπολοίπου κράτους ἀπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων καὶ τούτου ἐνεκα ἐνωρὶς ἤδη περιῆλθον εἰς διηνεκεῖς ἔριδας καὶ πρὸς τοὺς δεσπότης τῆς Ἠπείρου.

Ὁ Μιχαὴλ Β' Ἀγγελὸς τῆς Ἠπείρου (1246-1267) ἡγωνίζετο ἐπὶ πολὺ κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔχων συμμάχους του καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κινδύνου ἀπειλουμένους Φράγκους ἡγεμόνας τῶν ἐλληνικῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν νήσων, ἐνῷ ὁ Παλαιολόγος μετειρίζετο εἰς τὸν στρατὸν του καὶ Τούρκους μισθοφόρους,

¹ Ἴδε Horf σ. 296 μετὰ τῶν μαρτυριῶν. Ἐὰν αἱ χρυσαὶ οὐγκίαι ἦσαν σικελικαί, ᾗζιζον 60 περίπου φράγκα ἐκάστη, ἐὰν δὲ ἀραγωνικαί, 14 περίπου.

μέχρις οὗτου τελευταῖον ἠναγκάσθη ὁ Μιχαήλ Ἀγγελος νὰ ὑποταγῇ παραχωρήσας τὰ Ἰωάννινα καὶ ἀναγνωρίσας τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Παλαιολόγων¹. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ κράτος του διενεμήθη μεταξύ τοῦ γνησίου υἱοῦ του Νικηφόρου Α' Ἀγγέλου, λαβόντος τὴν Ἠπειρον, Ἀκαρνανίαν, Αἰτωλίαν καὶ Δολοπίαν, καὶ τοῦ νόθου Ἰωάννου Α' Ἀγγέλου, λαβόντος τὴν Μεγαλοβλαχίαν, ἥτοι ὀλόκληρον τὴν μεταξύ Ὀλύμπου καὶ Παρνασοῦ χώραν, μὲ πρωτεύουσαν τὰς Νέας Πάτρας. Τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 1271. Καὶ πρὸς τούτους δὲν ἐτήρησε λίαν φιλικὰς σχέσεις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτωρ καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1275 ὁ Ἰωάννης Ἀγγελος, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον σεβαστοκράτορος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ὑποσχέσεως ἐπικυρίας τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ἀπεστάτησε καὶ ἠθέλησε νὰ κηρυχθῇ ὅλως ἀνεξάρτητος, διότι ὁ Παλαιολόγος εἶχε προσβάλει ἢ μᾶλλον παραμελήσει τὸν γαμβρὸν του Ἀνδρόνικον Ἐπαρχανιώτην. Ἐξερράγη λοιπὸν μετὰ τοῦ Ἰωάννου Ἀγγέλου καὶ Μιχαήλ Η' τοῦ Παλαιολόγου πόλεμος ἐν ἔτει 1275. Τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννην Παλαιολόγον, καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Ἀλέξιον Καβαλλάριον εἰσέβαλον εἰς τὴν Μεγαλοβλαχίαν κατὰ τοῦ Ἰωάννου, ἐνῶ ὁ βυζαντινὸς στόλος ὑπὸ τὸν Φιλανθρωπηνὸν ἐλεηλάτει τὰ παράλια τοῦ κράτους αὐτοῦ, ταχέως δὲ περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατορικῶν ὀλόκληρος ἡ Θεσσαλία. Ὁ δὲ σεβαστοκράτωρ, μὴ δυνάμενος πλέον ν' ἀναχαιτίσῃ αὐτοὺς, κατέφυγεν εἰς τὴν ὀχυρὰν αὐτοῦ πρωτεύουσαν Νέας Πάτρας, τὴν πρότερον Ἰπάτην, ἐνθα ἐπερίμενε τὴν ἀπὸ τῶν Φράγκων ἐπικουρίαν, ἀλλ' οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐπολιορκήσαν αὐτὸν οὕτω στενῶς, ὥστε περιήλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν. Τότε ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐδείξε πόσον ἦτο ἐπιχειρηματίας καὶ πολυμήρως. Μεταμριεσθεὶς εἰς χωρικὸν καὶ προσποιούμενος ὅτι ἐζήτηι ἀπολεσθῆναι τι ζῶον διήλθεν ἀγνώριστος τὰς γρυμμάς τῶν πολεμίων καὶ διασωθεὶς εἰς Θήβας πρὸς τὸν δούκα τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννην, ἐπεκαλέσθη θερμῶς τὴν ταχεῖαν αὐτοῦ ἐπικουρίαν προτείνων ὡς σύζυγον καὶ τὴν ὥραιαν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην, προῖκα δὲ Θεσσαλικὰς τινὰς πόλεις. Ὁ δούξ, ὅστις ἦτο φιλόσθενος πάντοτε, ἀπειρήθη μὲν νὰ συζευχθῇ αὐτὸς τὴν Ἑλένην, ἐδέξατο ὅμως αὐτὴν ὡς σύζυγον τοῦ ἀδελφοῦ του Γουλιέλμου, ἄρχοντος Λεβαδείας², ἀνέλαβε

¹ Γεώργιος Παχυμέρης ἐν Μιχαήλ, 3, 27, τόμ. Α' σ. 242, ἐκδ. Βόννης.

² Παχυμέρης 4, 328.

δὲ προθύμως καὶ νὰ δράμῃ τάχιστα εἰς ἐπικουρίαν τοῦ συνανύμου τοῦ πρόσφυγος. Ἐξέκίνησε λοιπὸν μετὰ τοῦ σεβαστοκράτορος καὶ 300 μόνων ἰππέων κατὰ τῶν εἰσέτι τὰς Νέας Πάτρας πολιορκούντων Βυζαντινῶν καὶ, ὅτε ἔφθασε πλησίον τῶν πολεμίων, προεκάλεσε τοὺς ἰππότες τοῦ ν' ἀγωνισθῶσιν ἀνδρείως, προσθεῖς ὅτι οἱ φοβούμενοι τὸν θάνατον ἠδύναντο καὶ πρὸ τῆς μάχης ἀτιμωρητὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Θήβας. Ὁ σεβαστοκράτωρ βλέπων τότε τὸ μέγα πλῆθος τῶν πολεμίων καὶ τὸ εὐάριθμον τῶν ἐπικούρων τοῦ παρετήρησε τῷ ἀτρομήτῳ Φράγκῳ ὅτι παράτολμον ἦτο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοσοῦτον πολυαριθμῶν πολεμίων μετὰ μόνων τριακοσίων ἰππέων, ἐκείνος ὅμως μετ' ἀπαθείας καὶ ἐν παρεφθαρμένῃ ξενικῇ προφορᾷ ἀπήντησεν αὐτῷ περιφρονητικῶς, «Πολύλαός, ὀλίγοι ἄνθρωποι» καὶ ἐπιτεθεὶς ἀπροσδοκῆτως κατὰ τῶν ἀμεριμνούντων πολεμίων πολλοὺς μὲν αὐτῶν κατέκρεψε, πλείστους δ' ἤχημαλώτισε καὶ τοὺς λοιποὺς διεσκέδασεν, οὕτω δὲ ἡ τε πολιορκία ἐλύθη, καὶ ὁλόκληρος ἡ Θεσσαλία ἠλευθερώθη ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν¹.

Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐπιτυχία τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐνεθάρρυνε πάντας τοὺς Φράγκους δυνάστας, ὥστε τολμηροὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς δυνάμεως. Οἱ ἡγεμονίσκοι οὗτοι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων ἐπεχείρουν συχνὰ καὶ πρὸς ἐκδίκησιν καὶ ἐκ κερδοσκοπίας ληστρικὰς κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν ἐπιδρομῶν δὲ τούτων μετεῖχε πολλὰκις καὶ αὐτὸς ὁ τῶν Ἀθηνῶν δούξ Ἰωάννης, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν. Καὶ ἐν ἔτει λοιπὸν 1275 ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς παρὰ τὰς Νέας Πάτρας ἐπιτυχίας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν οἱ τολμηροὶ ἐκείνοι τυχοδιώκται ἐπεχείρησαν ὁμοίαν ἐπιδρομὴν κατὰ τοῦ ὑπὸ Φιλανθρωπικοῦ ναυαρχομένου καὶ ἐν τῷ κόλπῳ Δημητριάδος ναυλοχούντος βυζαντινοῦ στόλου καὶ ἡ τύχη προπεριείδασεν αὐτοῖς κατ' ἄρχας, διότι ἐφάνη ὅτι νικῶσιν, αἶφνης ὅμως, ἐλθούσης εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἐπικουρίας παρὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, καταφυγόντες εἰς τὰ βόρεια τῆς Θεσσαλίας μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς παρὰ τὰς Νέας Πάτρας ἀποτυχίας, ἐστράφη τὸ φύλλον καὶ ὁλό-

¹ Ἴδε Hopf, σ. 304 ἐπ. Πρὸς καὶ Μαρίνου Σανούδου *Istoria del regno di Romania*, σ. 121. Καθ' Ἡρόδοτον (7, 210) ἀνάλογόν τι εἶπε καὶ ὁ Ξέρξης πρὸ τῶν Θερμοπυλῶν περὶ τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ὅτι «πολλοὶ μὲν ἄνθρωποι εἰεν ὀλίγοι δὲ ἄνδρες».

κληρος ὁ φραγκικὸς στόλος μετὰ τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν ἐκτὸς δύο μόνων πλοίων.

Ἡ νίκη αὕτη τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Φράγκων Εὐβοίας καὶ Ἑλλάδος ἦτο πλήρης συνεπειῶν, διότι οἱ Βυζαντινοὶ ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἐκβάλωσι διὰ πάσης θυσίας τοὺς ξένους ἐξ Εὐβοίας καὶ νὰ καταλάβωσιν αὐτοὶ τὴν νῆσον, ἐκεῖνοι δὲ ἐπεκαλίσθησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἑνετῶν πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτοὺς κοινοῦ κινδύνου. Τῶν Βυζαντινῶν ἡγούντο ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ τυχοδιώκτης τις δυσηρεστημένος Φράγκος Λικάριος, ὅστις ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἀπελθόντος Ἰωάννου Παλαιολόγου, τῶν δὲ Φράγκων ὁ ἰσχυρότερος τῶν ἐν Εὐβοίᾳ τότε ἡγεμονίσκων Γιβέρτος ὁ ἐκ Βερώνης (Giberto da Verona, 1275—1279), βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες ἐκλείσαν μὲν ἐν ἔτει 1277 συνθήκην εἰρήνης πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἐτήρησαν ὅμως ἐν αὐτῇ τὸ δικαίωμα, νὰ συνδράμωσιν ἐλευθέρως τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ ἡγεμόνας. Ὁ Λικάριος ἐπεδείξατο κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἑκτακτὸν ἱκανότητά καὶ ζῆλον πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ὁμοεθνῶν του, ἐπολιόρησε καὶ ἐκυρίευσεν τὴν ὀχυρὰν Κάρυστον καὶ ἀμέσως μετὰ ταύτην τὸ πλεῖστον τῆς λοιπῆς νήσου, ὃ δ' αὐτοκράτωρ ἐξ εὐαρεσκείας καὶ πρὸς αὐξήσιν τοῦ ζήλου του ἀνηγόρευσε αὐτὸν διὰ χρυσοβούλλου ἄρχοντα ὑποτελῇ ὀλοκλήρου τῆς νήσου. Ἡδὴ ἐν ἔτει 1278 ἡ κατὰκτησις τῆς νήσου εἶχε προβῆ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Λικάριος ἀπετόλμησε νὰ πολιορκήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ὀχυρὰν τῆς νήσου πρωτεύουσαν Χαλκίδα, Νεγροπόντε τότε καλουμένην. Ἐν Χαλκίδι εὐρίσκετο ὡς ἐπικουρος τοῦ Γιβέρτου ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης, ὅστις, θαρρῶν ἐπὶ τῇ ἄλλοτε παρὰ Νεόπατρα ἀνελπίστῳ ἐπιτυχίᾳ του, ἐξῆλθε κατὰ τῶν πολεμίων μετὰ τῶν Εὐβοέων ἵπποτων, συγκροτηθείσης ὅμως μάχης, ἐπληρώθη καὶ περιῆλθεν αἰχμάλωτος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Λικαρίου μετὰ τοῦ Γιβέρτου καὶ ἄλλων πολλῶν. Ὁ Λικάριος δὲν ἤξευρε νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην καὶ ἔδωκε καιρὸν εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει νὰ ἐνισχυθῶσι δι' ἐπικουριῶν ἐλθουσῶν παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ δὲ συγχρόνως ἐπελθοῦσα νίκη τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἔπεισεν αὐτὸν ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὴν κατοχὴν τῆς λοιπῆς νήσου, ὅθεν ἐν ἔτει 1279 μετέβη ἐν θριάμβῳ μετὰ τῶν αἰχμαλώτων του εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετ' ὀλίγον δὲ, ἀποθανόντος τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, διώρισθη ναύαρχος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου. Ὁ δὲ αἰχμάλωτος δούξ

τῶν Ἀθηνῶν προσηνήχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τόσον ἄξιοπρεπῶς καὶ σταθερῶς, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ θαυμάσας τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρὸς ἐπρότεινεν αὐτῷ νὰ συζευχθῇ μίαν τῶν θυγατέρων του, ὁ δούξ ὁμως ἀπεποιήθη τοῦτο διὰ τὸ λίαν ἀκροσφαλὲς τῆς ὑγείας του καὶ πληρώσας λύτρα 30,000 χρυσῶν (336,000 φράγκων) ἐκλείσει μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνθήκην καὶ ἐπανεκάμφεν εἰς τὸ κράτος του, ἐνθα εἶχεν ἀναλάβει προσωρινῶς τὴν διοίκησιν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γουλιέλμος, ἐνταῦθα δ' ἀπεβίωσεν ἐξ ἀσθενείας ἐν ἔτει 1280 ἄγαμος, διὸ διεδέχθη αὐτὸν ὡς δούξ τῶν Ἀθηνῶν ὁ μέχρι τοῦδε ἄρχων Λεβαδείας Γουλιέλμος, σύζυγος Ἑλένης τῆς θυγατρὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννου Ἀγγέλου Δούκα.

Περὶ δὲ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν μερικώτερον ὑπὸ τὸν φιλάσθενον, ἀλλ' ἱπποτικὸν Ἰωάννην Δ' Δελαρόσην δὲν ἔχομεν λεπτομερεῖς πληροφορίας· μόνον γνωρίζομεν ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἤκμαζεν ἡ ἐν Δαφνίῳ καθολικὴ μονή, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ἡ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις δὲν φαίνεται νὰ ἐτροποποιήθη πολὺ ἐπὶ τὸ βέλτιον οὐδ' ὅτι διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς ἐπὶ τοῦ προκατόχου του. Ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου, ἥτις μακρότερον πάσης ἄλλης διέμεινεν εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, ἦτο ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν (σ. 297), παράρτημα τῆς ἐν τῇ πατρίδι τῶν δουκῶν, ἐν Βουργουνδίᾳ τῆς Γαλλίας, μεγάλῃς καὶ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας αὐτῶν πλουσιώτατα προικοδοτηθείσης μονῆς Βελλεβῶ, ἐχρησίμευε δὲ καὶ ὡς κοιμητήριον τῶν Γάλλων δουκῶν Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου δ' ἐπίσης, καὶ δὴ ἐκ τοῦ ἔτους 1278, ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον ἡ δημῳδὴ καὶ παρεφθαρμένη ὑπὸ τῶν ξένων ὀνομασία τῶν Ἀθηνῶν *Σατινὲς* ἢ *Σετινὲς*¹. Πρὶν δ' ἀποθάνῃ ἀκόμη ὁ δούξ Ἰωάννης, συνῆψε κηδεστίαν καὶ πρὸς τὸν τότε κόμητα τοῦ Ἀλετίου (Lecce) Οὐγον Βριέννιον, ἐκ τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ γένους τῶν Βριεννίων, ἐξ οὗ καὶ ὁ συμβασιλεὺς τοῦ προτελευταίου λατίνου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Βριέννιος, διότι ὁ Οὐγος συνεζεύχθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἰωάννου Ἰσαβέλλαν, χήραν τοῦ βαρῶνου Καρυταίνης Γαδοφρέδου Δεβρυέρ.

Ὁ δὲ διαδεχθεὶς τὸν Ἰωάννην ἀδελφὸς του Γουλιέλμος Δελαρόσης (1280—1287), ῥέκτης καὶ ἱπποτικὸς, ὡς ὁ προκατόχος του, διώκησε τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν μεθ' ὁμοίας ἐνεργείας καὶ αποτελεσματικό-

¹ Πρβ. Γρηγοροβ. Α'., σ. 425. σημ. 1. Τοῦ Ἰωάννου Δελαρόση νομίσματα δὲν ἀνευρέθησαν ἀκόμη, τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι δὲν ἔκοψε τοιαῦτα.

τητος. Κατὰ πρῶτον ἐπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα Νεαπόλεως παρακαλῶν αὐτὸν νὰ τὸν ἀπαλλάξη τῆς νενομισμένης υποχρεώσεως τοῦ νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως ἐκεῖσε καὶ ὁμώσῃ τῷ βασιλεῖ ὡς κυριάρχῳ τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν κτήσεων ὅρκον πίστεως καὶ ὑποταγῆς, διότι ἢ ἐν Ἑλλάδι παρουσία αὐτοῦ ἦτο λίαν ἀναγκαία. Ὁ δὲ βασιλεὺς Κάρολος Α' ὁ Ἀνδηγαυικός οὐ μόνον ἐδέξατο τὴν αἴτησιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἐπέτρεψε τῷ δουκὶ νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ δουκάτον τοῦ 50 ἵππους ἐξ Ἀπουλίας. Συγχρόνως δ' ἐξηκολούθουν αἱ μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Εὐθείας καὶ τῶν Ἑνετῶν πόλεμοι, καθ' οὓς ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν ἔλαθεν ἐνεργότατον μέρος ὑπὲρ τῶν τελευταίων κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως Καρόλου, εἰ καὶ ἐναντίον τῆς συνθήκης, ἣν εἶχεν υπογράψῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀδελφός του πρῶτον δούξ Ἰωάννης. Ἐν ἔτει 1282 ἐξώπλισεν ἑννέα πλοῖα, ἅτινα ἠνώθησαν μὲ τὸν στόλον τοῦ βασιλέως Καρόλου, ὅπως συνδραμῶσι τοὺς κινδυνεύοντας βαρύνους τῆς Εὐθείας καὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ἐν ἔτει δὲ 1284 προσήνεγκεν αὐτοπροσώπως τὰς ὑπηρεσίας του τῷ βασιλεῖ καὶ ἀνέλαθεν ὁ ἴδιος τὸν κατὰ τῶν Βυζαντινῶν ἀγῶνα, ταχέως ὅμως κατεπεΐσθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν νὰ κλείσῃ, ὡς καὶ οὗτοι, ἀνακωχὴν ὅπλων μετὰ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου (1282—1328), οὕτω δ' ἀπὸ τῆς ἀλλαγῆς τὸ δουκάτον τῶν ἐπιδρομῶν καὶ δηλώσεων τοῦ Λικαρίου. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ καὶ Κάρολος Α', ὁ Ἀνδηγαυικός τῆς Νεαπόλεως εἶχεν ἡττηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀραγωνικοῦ τῆς Ἰσπανίας εἰκτο καὶ ἀπέλπις ἀπέθανε τῷ 1285, ὁ δὲ υἱός του Κάρολος Β' ἦτο εἰσέτι αἰχμαλώτος τῶν νικητῶν, ἀντεπροσώπευε δ' αὐτὸν ἐν Νεαπόλει ὁ κόμης τοῦ Ἀρτουά. Οὗτος λοιπὸν ἐξ ὀνόματος τοῦ αἰχμαλώτου βασιλέως τῆς Νεαπόλεως καὶ ἀνωτάτου κυριάρχου τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν κτήσεων ἀντὶ τοῦ ἐν ἔτει 1278 ἀποθανόντος πρίγκιπος Γουλιέλμου Β' Βιλλαρδουίνου ἀνέβηκε τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν δούκα τῶν Ἀθηνῶν, ὡς τοποσηρητὴν, διότι οὗτος ἦτο τότε ὁ ἰσχυρότερος, πλουσιώτερος καὶ συνετώτερος Φράγκος δυνάστης ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Γουλιέλμος Δελαρόσης ἡγωνίσθη δραστηρίως ν' ἀναζωπυρήσῃ καὶ συκρατήσῃ τὸν παρακμάσαντα φραγκισμόν ἐν Πελοποννήσῳ καί, ἐπειδὴ ἦτο πλούσιος, ἐδαπάνησε πολλὰ ἐκ τῶν ἰδίων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς χώρας, ἐικοδομήσας καὶ τὸ φρούριον Δημάτρας, τῆς νῦν Ἰσως Δημητζίανης, ἐν Γορτυνίᾳ, ὡς καὶ πρὸς συντήρησιν ἐνόπλου δυνάμεως. Ἐν γένει δὲ ἡ αὐτὴ τοῦ δουκὸς Γουλιέλμου ἦτο τότε ἡ λαμπροτάτη ἐν Ἑλλάδι καὶ εἶχεν ἀποβῆ τὸ τελευ-

ταῖον προπύργιον τοῦ ἐν Ἀνατολῇ φραγκικοῦ ἱπποτισμοῦ, πρὸς αὐτὸν δὲ κατέπλεον πάντες οἱ ἐξ Εὐρώπης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐρχόμενοι ἱππότες. Ἀτυχῶς ὅμως ὁ γενναῖος οὗτος δούξ ἀπεβίωσε προῶτως ἐν ἔτει 1287 πρὸς ζημίαν μεγάλην τῆς τε Πελοποννήσου, ἣν τόσον καλῶς καὶ δραστηρίως διαφύλαξε¹, καὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ὅπερ κατέλιπε τῷ ἐκ τῆς Ἑλένης, τῆς θυγατρὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννου Ἀγγέλου, μονογενεῖ υἱῷ αὐτοῦ Γουίδωνι Β' (1287—1308).

Ἡ ἡμιέλλην οὗτος δούξ ἦτο κατὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του ἀνήλικος εἰσέτι, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐλέγετο ὑποκοριστικῶς Γκυγιώτος (Guyot), διό ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ δουκάτου ἢ μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, ἡ δὲ τῆς Πελοποννήσου διοικήσεις ἀνετίθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως εἰς τὸν Νικόλαον Σαίντ-Ὁμέρ, ἓνα ἐκ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Βέλλα Σαίντ-Ὁμέρ καὶ ἄρχοντα τοῦ ἡμίσεος τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, ὅστις ἦτο πλουσιώτατος τότε Φράγκος δυνάστης ἐκ τῆς προικὸς τῆς συζύγου του, διετήρει αὐτὴν λαμπροτάτην καὶ ἔσχε δευτέρως μετὰ τὸν ἀποθανόντα Γουλιέλμον. Ὡστε καὶ πάλιν οἱ δυνάσται τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἦσαν οἱ προεξάρχοντες ἐν Ἑλλάδι, ἐφ' ὅσον ὁ Σαίντ-Ὁμέρ διαφύκει τὴν Πελοπόννησον. Ἐν ἔτει ὅμως 1291 ἡ εἰσέτι νεαρὰ μήτηρ τοῦ δούκῃ τῶν Ἀθηνῶν ἀπεφάσισε νὰ ὑπανδρευθῇ ἐκ νέου καὶ ὡς σύζυγον τῆς ἐξελέξατο τὸν συγγενῆ τοῦ δουκικοῦ οἴκου Οὐγον, κόμιστα Βριέννης, ὅστις ἦτο χῆρος Ἰσαβέλλας, μιᾶς τῶν θυγατέρων τοῦ Γουίδωνος Α' Δελαρόσου, κόμης τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ πόλεως Ἀλετίου (Lecce) καὶ κύριος τοῦ ἡμίσεος τῆς Καρυταίνης ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐν ἔτει 1290 ἦλθεν αὐτός ἐξ Ἰταλίας εἰς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις του καὶ ἐκεῖθεν ἐπεσκέφθη τοὺς ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν συγγενεῖς του, ἐνταῦθα δ' ἀπεφάσισε νὰ συζευχθῇ τὴν εἰσέτι νεαρὰν Ἑλένην, εἰς ἣν παρεχώρησεν ὡς προγαμιαίαν δωρεὰν τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις του καὶ μέρος τῶν ἐν Ἰταλίᾳ, ὡς πατριῶς δ' ἦδη τοῦ ἀνήλικου δούκῃ Γουίδωνος Β' ἀνέλαβε τὴν κηδεμονίαν αὐτοῦ καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου². Ὡς κυβερνήτης τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὁ Οὐγὸς δὲν κητεδέχθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου Β' διορισθέντος τοποτηρητοῦ Πελο-

¹ Πρβ. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 6617 ἐπ. Livre de la conquête, σελ. 368. Τὰ νομίσματα τοῦ Γουλιέλμου φέρουσιν ἐπιγραφὴν DYX ATENES καὶ THEBE CIVIS. Πρβ. Schumberger, Numismat. byzant., σ. 338.

² Ἴδε Hopf σ. 347. Καὶ τὰς ἐκ τῶν ἀρχαίων τῆς Νεαπόλεως πηγὰς αὐτόθι.

ποννήσου Φλωρεντίου τοῦ Ἐννεγαυικοῦ (1289—1297), ἀλλὰ διεκλή-
 ρυξεν ὅτι μόνον τὸν βασιλέα ἀναγνωρίζει ἐπικυρίαρχον, διὰ ἐξεργά-
 σαν μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἱκανοῦ καὶ δραστηρίου πρίγκιπος τῆς
 Ἀχαΐας Φλωρεντίου μεγάλοι καὶ πολυτεῖς ἐρίδες. Ὁ Φλωρέντιος αὐ-
 τος ὁ Ἐννεγαυικός ἦτο σύζυγος τῆς Ἰσαβέλλας Βιλλεαρδουίνου, ἀπὸ
 τῆς δὲ παρὰ τοῦ Οὐγγου, ὡς ἀνώτατος ἐν Ἑλλάδι Φράγκος ἡγεμὼν καὶ
 τοποτηρητῆς τοῦ κυριάρχου βασιλέως, τὸν νενομισμένον ὄρκον ὑποτα-
 γῆς, ὃ δ' ὑπερήφανος Οὐγος τῷ μὲν τότε βασιλεῖ Καρόλῳ τῷ Β' (1285
 —1309) προθύμως ὤμοσεν ὑποταγὴν καὶ πίστιν ἐνώπιον ἐντεταλμένου
 ἐκείνου¹, ἤρνεϊτο ὅμως ἐπιμόνως καὶ εὐσταθῶς νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ πρὸς
 ἄλλον τινά. Μάτην ὁ βασιλεὺς ἐπανελημμένως προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ
 ὁμώσῃ ὄρκον πίστεως καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν πρίγκιπα ἢ μᾶλλον τοπο-
 τηρητὴν τῆς Ἀχαΐας· ὁ Οὐγος ἤρνεϊτο νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλη-
 σιν, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ τῆς Ἀχαΐας πρίγκιψ οὐδεμίαν εἶχε κυριαρχίαν
 ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ δευκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ βασιλεὺς τότε, ἵνα ἐπι-
 φέρῃ ὁμόνοιαν καὶ ἀσφάλειαν κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, προσ-
 πάθησε παντοιοτρόπως νὰ συμβιβάσῃ αὐτοὺς. Κατὰ πρῶτον προσεκάλε-
 σεν ἀμφοτέρους νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιόν του, ὅπως κριθῶσι, τοῦτο δὲ μὴ
 καταστάνας δυνατοῦ, συνεβούλευσε τὸν Οὐγὸν τοῦλάχιστον λόγῳ ὁμο-
 εθνίας καὶ συγγενείας νὰ συνδράμῃ τὸν Φλωρέντιον κατὰ τῶν ἐπαπει-
 λούντων κινδύνων, καὶ ἐπέμψε διαιτητὰς ἐπανελημμένως, ἀλλὰ μά-
 την. Τέλος τῷ 1293 ὁ Οὐγος μετέβη αὐτοπροσώπως εἰς Νεάπολιν
 καὶ ἐκεῖ ὤμοσεν ἐν ἔτει 1294 τῷ βασιλεῖ ἐκ νέου ὄρκον ὑποταγῆς καὶ
 διὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις του, ὑπερησπίζετο ὅμως ἐπιμόνως μετὰ
 τῆς Ἑλένης τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ δευκάτου τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ
 Φλωρεντίου καὶ ἤθελε καὶ τὸ Ἄργος καὶ Ναύπλιον, ἅτινα πάντοτε
 ὡς φέουδα τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας διώκει ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν.
 ὁλοτελῶς ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τῆς κυριαρχίας ἐκείνου. Ἡ μεταξύ λοιπὸν
 Οὐγγου τοῦ Βριεννίου καὶ Φλωρεντίου τοῦ Ἐννεγαυικοῦ ἔρις προσέβη μέ-
 χρι τοσούτου, ὥστε δὲν ὑπελείπετο πλέον, εἰμὴ πόλεμος πρὸς ἐξίσωσιν
 αὐτῆς, ὅπερ ἐβίασε τέλος τὸν βασιλέα Κάρολον Β' βαρυνθέντα νὰ παρα-
 χωρήσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν κτήσεων
 τῷ υἱῷ αὐτοῦ Φιλίππῳ τοῦ Τάραντος καὶ ἐν ἔτει 1294 ἀνήγγειλε τὴν

¹ Κατ' ἐγγράφον σωζόμενον ἐν τῷ ἀρχεῖῳ Νεαπόλεως. Reg. Ang. ἀριθ. 57
 (1291—1292 Α).

ἀπόφασιν τοῦ ταύτην τῷ πρίγκιπι Φλωρεντίῳ καὶ τῷ δουκὶ Γουίδωνι τῷ Β', προκαλῶν συγχρόνως αὐτοὺς νὰ ὁμόσωσιν ὄρκον ὑποταγῆς τῷ νέῳ αὐτῶν κυριάρχῳ. Μετ' ὀλίγον δ' ἐξεδόθη ἀπόφασις, καθ' ἣν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν θεωρεῖτο ὡς μέρος τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας καὶ ἐπομένως προσεκαλεῖτο ὁ δούξ Γουίδων μετὰ τῶν ὑποτελῶν τοῦ νὰ ὑπακούσῃ ἀμέσως τῷ πρίγκιπι τῆς Ἀχαΐας¹. Ἡ ἔρις ἐν τοῦτοις καὶ πάλιν δὲν ἐξισώθη. Ὁ ἐν Νεαπόλει ἔκτοτε διατρίβων Οὐγος ὤμοσε πρὸς τὸν νέον κυριάρχην Φίλιππον ἐν ὀνόματι τοῦ Γουίδωνος ὑποταγὴν, ὁ πρίγκιψ ὅμως Φλωρεντίας ἠρνεῖτο ν' ἀναγνωρίσῃ τοῦτο καὶ ἤρξατο τῶν κατὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐχθροπραξιῶν. Τοῦτου ἕνεκα διετάχθη τελευταῖον ὁ δούξ Γουίδων νὰ ὁμόσῃ ὑποταγὴν τῷ πρίγκιπι Φλωρεντίῳ μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ Σαίντ-Ὁμέρ, Θωμά ἄρχοντος Σαλῶνων, Φραγκίσκου τοῦ ἐκ Βερώνης καὶ λοιπῶν ἐνώπιον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας Στεφάνου καὶ τοῦ ἱππότης τῆς Καλλιπόλεως Ἰωάννου ἐν ἔτει 1296, ὅπερ καὶ ἐγένετο καὶ οὕτως ἔληξε τέλος πάντων ἡ μεταξὺ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας ἐχθροπάθεια, διατηρηθείσης ὅμως κατὰ τὰλλα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ πρώτου ἀπὸ τοῦ δευτέρου, ἀφοῦ πρότερον κατὰ Αὐγούστον τοῦ 1296, δύο πρὸ τοῦ συμβιβασμοῦ μῆνας, ὁ αἷτιος τῆς ὅλης ἐρίδος Οὐγος ὁ Βριέννιος ἔπεσε μαχόμενος ἐν Σικελίᾳ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Καρόλου Β'.

Ὁ δούξ Γουίδων ἐγένετο ἐνῆλιξ ἤδη ἐν ἔτει 1294 καὶ μετὰ μεγάλων τελετῶν ἀνηγορεύθη ἱππότης κατὰ Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν Θήβαις. Τὰς ἐπὶ τούτῳ γενομένας λαμπράς τελετὰς περιγράφει ἐπὶ τὸ ῥωμαντικώτερον μὲν πως, ἀλλ' ὅχι καὶ ἀπιθάνως ὁ Ἰσπανὸς χρονογράφος Μουντάνερ², σύγχρονος καὶ ἐπισκεφθεὶς τὴν αὐλὴν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἣν ἀποκαλεῖ μίαν τῶν λαμπροτέρων ἡγεμονικῶν αὐλῶν τῆς τότε Εὐρώπης, τὸν δὲ δούκα τῶν Ἀθηνῶν ἕνα τῶν εὐγενεστάτων ἱπποτῶν τῆς Ῥωμανίας καὶ τῶν μεγαλύτερων ἀνδρῶν μετὰ τῶν μὴ βασιλέων. Κατὰ τὸν Μουντάνερ λοιπὸν διὰ τὰς ἐορτὰς ταύτας εἶχον προσκληθῆ εἰς Θήβας πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ βαρῶνοι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες μεγιστάνες τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μεγαλοβλαχίας, οἱ δὲ παρευρεθῆσόμενοι ἐμελλον νὰ λάβωσι

¹ "Ide Hopf σ. 347, 348 καὶ τὰς πηγὰς αὐτόθι.

² Ramon Muntaner ἐκδ. Lanz, κεφ. 244, σ. 436. 438 συνοπτικῶς παρὰ Hopf σ. 349 ἐπ. πρὸ. καὶ Χρονικ. Μορέως, στ. 6640—6649.

πλούσια δῶρα. Ἐν Θήβαις παρὰ τῷ δουκὶ τῶν Ἀθηνῶν διέτριβεν ἀπὸ τοῦ 1287 Βονιφάτιος ὁ ἐκ Βερώνης, κύριος μικροῦ φρουρίου ἐν Εὐβοίᾳ, ἀλλὰ γενναῖος ἵπποτης καὶ συνετὸς σύμβουλος, διὸ μεγάλως ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῆς χήρας Ἑλένης καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐξενίζετο μετὰ 10 ἱπποτῶν καὶ 10 ἄλλων ἀκολουθῶν. Κατὰ τὴν ἡμέραν λοιπὸν τῆς τελετῆς οὐδεὶς ἐνεφανίσθη πολυτελέστερον τούτου παρεσκευασμένος. Πρὸ αὐτοῦ καὶ τῆς συνουσίας του ἐφέροντο ὑπὲρ τὰ 100 κηρία ἔχοντα τὸ οἰκόσημόν του, διὰ τὴν ἐπαρκέσῃ δὲ εἰς τὰς δαπάνας ταύτας εἶχε δανεισθῆ πολλὰ καὶ ὑποθηκέυσει τὸ εἰσόδημά του διὰ τὸν ἐπόμενον χρόνον. Ὅτε δὲ συνηθροίσθησαν πάντες οἱ προσκεκλημένοι εἰς τὴν μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν τῆς πόλεως, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν ἤρξατο τῆς λειτουργίας, ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας τραπέζης ἔκειντο τὰ ὄπλα τοῦ νεκροῦ δουκός. Οἱ παριστάμενοι ἐν ἀγωνίᾳ περιέμενον τὴν ἰδέσθαι τίς ἤθελε τύχει τῆς τιμῆς τὴν προχειρίσῃ τὸν δοῦκα ἵπποτην, ὅτε αἰφνης ὁ Γουίδων ἀποταθείς πρὸς τὸν Βονιφάτιον εἶπε πρὸς αὐτόν: «Σὺρ Βονιφάτιε, καθίστατε παρὰ » τῷ ἀρχιεπισκόπῳ, διότι ἡ θέλησίς μου εἶνε σὺς νὰ μὲ προχειρίσητε » ἵπποτην». ὁ δὲ Βονιφάτιος ἀπεκρίθη, «Πῶς, δέσποτα, μὲ ἐμπαι- » ζετε;» «Ὁχι, εἶπεν ὁ δούξ, αὕτη εἶνε ἡ θέλησίς μου». Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Βονιφάτιος ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἵπποτην, ὁ δούξ ἀποτεινόμενος πρὸς τοῦτον εἶπε: «Σὺρ Βονιφάτιε, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον ὁ προχειρί- » ζων τινὰ ἵπποτην προσφέρει αὐτῷ καὶ δῶρον, ἐγὼ ὅμως θέλω νὰ πράξω » τούναντίον. Σὺς μ' ἐκάμετε ἵπποτην, ἐγὼ δὲ κληροδοτῶ ἡμῖν σή- » μερον εἰσόδημα ἐτήσιον 50,000 σολιδίων¹ εἰς πύργους καὶ ἄλλα » κτήματα ἐλεύθερα παντὸς τέλους, σὺς δίδω δὲ καὶ σύζυγον τὴν θυ- » γατέρα ἐνὸς τῶν βασιλέων μου διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν μου » καὶ κεκτημένην τὸ τρίτον τῆς Εὐβοίας». Διὰ τῆς πλουσίας καὶ ὄν- » τως ἡγεμονικῆς δωρεᾶς ταύτης ὁ ἐλεύθεριος Βονιφάτιος ἔζη καὶ εἰς τὸ μέλλον μεγαλοπρεπῶς καὶ ἦτο πάντοτε ὁ συνετὸς καὶ πιστὸς τοῦ δουκός σύμβουλος.

Ὁ Βονιφάτιος οὗτος καὶ ὁ Θωμᾶς Γ' τῶν Σαλόνων ἦσαν βεβαίως οἱ συμβουλευσάντες τὸν Γουίδωνα νὰ νυμφευθῇ Μαθίλδην τὴν θυγατέρα Ἰσαβέλλας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πρίγκιπος Ἀρχαῖς Γουλιέλμου Β' Βιλλεαρδουίνου, καὶ ἀπὸ τοῦ 1297 χήρας Φλωρεντίου τοῦ Ἐννε-

¹ Κατὰ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλον αἱ 50,000 σολιδίων ἰσοδυναμοῦσι μὲ 13 ἢ 14,000 σημερινῶν φράγκων. Τόμ. Β', σ. 157.

γαυκάου ἐκ δευτέρου γάμου. Ὁ δούξ ἐξαπέστειλε τοὺς ὑποτελεῖς αὐτοῦ νὰ διαπραγματευθῶσι τὸ συνοικέσιον καὶ παρευθὺς μετέβη καὶ ὁ ἴδιος ἐκ Θηβῶν εἰς Βλιζερήν, ἐνθα διέτριβεν ἡ Ἰσαβέλλα. Ἐνταῦθα ἐγένοντο πανηγυρικῶς δεκτοί, τὸ δὲ συνοικέσιον ταχέως συμφωνήθη, καθόσον ὁ Γουίδων ἠρέκεσθη νὰ λαβῇ πρεῖκα μόνον τὰς Κυλαμας, καὶ γενομένων κατόπιον τῶν γάμων ἐν τῷ μέσῳ λαμπρῶν ἐορτῶν, διαρκεσασῶν 20 περίπου ἡμέρας, ὁ νεαρὸς δούξ ἐπανέκρηψεν εἰς Θήβας μετὰ τῆς πενταετοῦς συζύγου του. Ὁ γάμος οὗτος ἀπῆρασεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως Κάρολον Β', ὅστις, προφασίζομενος τὴν ἀνηλικιότητα τῆς Ματθίλδης, πράγματι ὅμως διότι ἤθελε νὰ δώσῃ αὐτὴν εἰς τινα τῶν υἱῶν ἢ λοιπῶν συγγενῶν του, ἠκύρωσε καὶ κατεπτόλεμήσεν ἐπιμύονως τὸν γάμον, ἐνεργείᾳ δ' αὐτοῦ παρρησιῶς ἐπραξέ καὶ ὁ τότε πάπας Βονιφάτιος Η'. Τελευταίον ὅμως μετὰ πενταετῆς ἐριδᾶς ὁ βασιλεὺς Κάρολος καὶ ὁ πάπας ἀνεγνώρισαν καὶ ἐπεκύρωσαν τὸν γάμον ἐν ἔτει 1301¹, καθόσον μάλιστα τότε δὴ ἡ ἰσχύς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶχε φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, καθόσον πάντες οἱ περίξ δυνάσται Φράγκοι τε καὶ Ἕλληνες εἶχον ἀποβῆ φίλοι αὐτοῦ καὶ σύμμαχοι.

Ἐκ τῶν σπουδαιωτέρων τοῦ Γουίδωνος φίλων ἦτο καὶ ὁ σεβαστοκράτωρ Μεγαλοβλαχίας Κωνσταντῖνος Ἀγγέλος, ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἡμῖν σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Ἀγγέλου καὶ πρὸς μητρὸς θεῖος τοῦ δουκός. Οὗτος λοιπὸν ἀποθνήσκων ἐν ἔτει 1303 οὐδένα εὗρεν ἰσχυρότερον καὶ ἀσφαλέστερον, ὅπως ἀφήκῃ κηδεμόνα τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ διαδόχου του Ἰωάννου Β' (1303—1318) καὶ κυβερνήτην τοῦ χηρεύοντος κράτους του ἢ τὸν συγγενῆ του δουκά των Ἀθηνῶν Γουίδωνα Β'. Παρήγγειλε λοιπὸν εἰς πάντας τοὺς ὑποτελεῖς αὐτοῦ νὰ ὁμώσωσι μετὰ τὸν θάνατόν του πίστιν εἰς τὸν Γουίδωνα καὶ νὰ παραδώσωσιν αὐτῷ τὴν χώραν, ἣς ἐμέλλε νὰ ἔρχῃ ὡς νόμιμος κύριος, ἐξαίρουμένων τῶν φρουρίων, ἐνθα ἔπρεπε νὰ διαμείνωσιν ἑλληνικαὶ φρουραὶ. Μόλις δ' ἀπεβίωσεν ὁ σεβαστοκράτωρ, οἱ τότε τῆς χώρας γείτονες Βούλγαροι ἡγεμόνες, ὁ Ἀνδρόνικος Γ' καὶ Ἀννα ἡ Ἑπειρωτικὴ, ἐβουλεύθησαν νὰ καταλύσωσι τὸ θεσσαλικὸν κράτος καὶ ν' ἀρπάξωσιν ἐξ αὐτοῦ ὅ,τι ἐκάστος αὐτῶν δυνηθῇ. Οἱ ἄρχοντες ὅμως τῆς χώρας προσεκάλεσαν τότε κατεπειγόντως τὸν δούκα Γουίδωνα

¹ Porf, σ. 350 μετὰ τῶν μαρτυριῶν ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Νεαπόλεως.

Δελαρόσην, κατὰ τὰ παρηγγελμένα ὑπὸ τοῦ ἀποδυώσαντος σεβαστοκράτορος, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, ὃ δὲ δοῦξ ἔδραμε μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ Θωμᾶ τῶν Σαλώνων καὶ τῶν βαρώνων Εὐβοίας εἰς Ζητούσιον, ἐνθα ἐδέχθη τὸν ὄρκον τῆς πίστεως τῶν ἀρχόντων. Ἐκείθεν ἐπορεύθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν Νέας Πάτρης, διηυθέτησε μετὰ τῶν ἀρχόντων τὰ πράγματα φροντίσας ὡς κάλλιστα περὶ τε τοῦ τόπου καὶ τοῦ ἀνηλίκου Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1303 ἐπανέκαμψεν εἰς Θήβας¹. Δὲν παρήλθεν ἐν τούτοις πολὺς καιρὸς καὶ ἔμαθεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ δέσποινα τῆς Ἡπείρου Ἄννα κατέλαβε παρὰ νόμῳ καὶ αἰφνιδίως τὸ φρούριον Φανάριον, ἀνῆκον εἰς τὸ θεσσαλικὸν κράτος καὶ κείμενον κατὰ τὸν Πίνδον ἐπὶ τῆς εἰς Ἰωάννινα ὁδοῦ. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1304. Τότε ὁ Γουίδων συνεκάλεσεν ἅπαντας τοὺς ὑποτελεῖς αὐτοῦ νὰ δράμωσι μετὰ στρατοῦ, σὺν ταῖς ἄλλοις δὲ καὶ τὸν Νικόλαον Σαῖντ-Ὁμέρ, ἄρχοντα τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν καὶ πρωτοστάτορα τότε ὄντα Πελοποννήσου. Ὁ τότε πρίγκιψ Ἀχαΐας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠθέλησε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν Σαῖντ-Ὁμέρ νὰ δράμῃ εἰς ἐπικουρίαν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐκείνος ὁμῶς ὡς συγγενῆς τοῦ τελευταίου, δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὸν Φίλιππον, ἀλλ' ἔδραμε πρὸς τὸν Γουίδωνα, ὃν συνήντησε περὶ Δομοκόν. Ἐκεῖ εὖρε συνειλεγμένον ὑπ' αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ὑποτελεῖς τοῦ στρατὸν πολυπληθῆ καὶ λαμπρόν, συγκεῖμενον ἐξ 900 Φράγκων ἵπποτων, 6000 Θεσσαλῶν ἱππέων καὶ 30000 πεζῶν Βλάχων καὶ Βουλγάρων, ὅσον σπανίως ἡδυνήθησαν οἱ Φράγκαί νὰ συγκροτήσωσιν ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' ὁ Γουίδων σὺν ἐμῇ ἀνάγκῃ ἔλαβε τοῦ στρατοῦ τούτου διότι ἡ Ἄννα καταπτοηθεῖσα ἐπεμψε πρὸς τὸν δοῦκα δύο τῶν ἀρχόντων τῆς καὶ δύο ἱππότες, ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ ὅτι τὸ Φανάριον κατελήφθη παρὰ τὴν θέλησίν τῆς καὶ ὅτι ἦτο ἐτοιμία αὐτὸ τε ν' ἀποδώσῃ καὶ χρηματικῶς ν' ἀποζημιώσῃ τὸν μὲν δοῦκα δι' 7,000 ὑπερπύρων (78,400 φράγκων), τὸν δὲ Σαῖντ-Ὁμέρ διὰ 3000 τοιούτων (φρ. 33,600)². Τοὺς ὅρους τούτους ἀπεδέξαντο καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς Θεσσαλίας καὶ οὕτω συνωμολογήθη ἐπὶ τούτοις εἰρήνη, ἀφοῦ δὲ ὁ Γουίδων ἐπέδραμε καὶ ἐλεηλάτησε τὰς ἐν τῇ βερείῳ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ μεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ κτήσεις τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου πύλεως Ἀνδρονίκου τοῦ Γ', ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ κληρονομικὸν τῆς μητρὸς του φρούριον

¹ Livre de la conquête, σ. 405—410 πρὸς καὶ Hopf, σ. 360.

² Hopf σ. 362. Κ. Παπαδόπουλος, Ἑλλ. ἱστ. τόμ. Ε' σ. 461 ἐπ.

Ζητούνιον καὶ διατάξας ἐκ νέου τὰ τῆς χώρας ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διέλυσε τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ του καὶ ἐπικνήλθεν εἰς Θήβας. Τότε δὴ ὁ ὑπὸ πάντων τιμώμενος καὶ ἀγαπώμενος δοῦξ ἀπέβη ὁ πλουσιώτατος καὶ ἰσχυρότατος δυνάστης ἐν Ἑλλάδι. Τούτου ἕνεκα ὁ βασιλεὺς Νεαπόλεως Κάρολος Β', ὅπως στερεώσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, διώρισεν ἐν ἔτει 1307 τοποτηρητὴν Ἀχαΐας τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Β' (1307—1308 ὡς βασιλεὺς Πελοποννήσου), ἀποσπᾶντα οὕτω τὸν μόνον σχεδὸν ἀνώτερον κυρίαρχον τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν κτήσεων. Ὡς τοποτηρητὴς Ἀχαΐας ὁ Γουίδων διέτριψε συχνὰ ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὰ δύο τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη χάριν τῶν ἐκεῖ ὑποθέσεων, μέχρις ὅτου τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1308 ἀπεβίωσεν ἐξ ἀσθενείας ἐν Ἀθήναις ὁ ἀγαθὸς δοῦξ, ὡς ἀπεκαλεῖτο, καὶ ἐτάφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Δαφνίου, ἐνθα ἀνεπαύοντο καὶ τὰ ὅσθα τῶν προγόνων του¹.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ δοῦξ Γουίδων Β' ὁ τελευταῖος ἐκ τοῦ οἴκου Δελαρόσου καὶ προτελευταῖος Γάλλος δυνάστης τῆς πόλεως καθόλου, ἀναμφηρίστως εἰς ἐκ τῶν ἱκανωτάτων καὶ ἐξοχωτάτων Φράγκων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος. Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου ὀλίγας ἔχμεν μόνον εἰδήσεις. Γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι ἐν ἔτει 1299 εὕρισκετο εἰς διενέξεις μὲ τὴν μητέρα του Ἑλένην, ἥτις παρεπονήθη παρὰ Καρόλῳ τῷ Β', ὅτι ὁ υἱὸς τῆς ἐλησμόνησε πᾶσαν υἱικὴν ἀγάπην, διότι δὲν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτῇ τὸ μετόχιον τοῦ ἁγίου Λουκᾶ πρὸς διατριβὴν· ὁ δὲ Γουίδων ἀπήντησεν ὅτι ἡ μήτηρ του ἤθελε πρὸς μεγίστην ζημίαν τοῦ δουκάτου νὰ πωλήσῃ τὰ φρούρια Ζητούνιον καὶ Γραβιάν, ἅτινα εἶχε παραχωρήσει αὐτῇ ὡς ἰδιοκτησίαν. Τελευταῖον ὅμως κατώρθωσεν ὁ βασιλεὺς νὰ ἐξομαλίσῃ τὴν σκανδαλώδη ταύτην ἔριδα μεταξὺ υἱοῦ καὶ μητρός². Τὸ δὲ σῶμα ἦτο ὁ Γουίδων γενναῖος καὶ τὴν ψυχὴν ἱπποτικός. Γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι κατὰ τὰς πανηγύρεις, ἃς ἐτέλεσεν ἐν ἔτει 1305 ἐν τῷ ἱσθμῷ τῆς Κορίνθου

¹ Muntaner ἐν κεφ. 240. Πρβ. καὶ Hopf, σ. 368. Ὁ Γάλλος μεσαιωνοδίφης Βυχὼν παρατήρησε πρῶτος ἐν τῇ μονῇ τοῦ Δαφνίου τῷ 1840 δύο μέχρι σήμερον σφωζομένους σαρκοφάγους ἄνευ μὲν καλυμμάτων καὶ ἐπιγραφῶν καὶ τέχνης ἀγροικότερας, ἀνήκοντας δὲ πιθανῶς εἰς τοὺς Γάλλους δοῦκας τῶν Ἀθηνῶν· διότι ἐπὶ τῆς κατὰ μῆκος πλευρᾶς τοῦ ἐτέρου τῶν σαρκοφάγων ὑπάρχει ἐν εἰδῇ οἰκοσῆμου σταυρὸς μετὰ δύο κρίνων, οἵτινες ἦσαν σύμβολον τοῦ γαλλικοῦ βασιλ. οἴκου καὶ τῶν Δελαροσῶν ἰσως.

² Κατὰ ἐγγράφους μαρτυρίας τοῦ Ἀνθηγαυικοῦ ἀρχείου. Πρβ. Hopf, σ. 350.

ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀρχαίας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικός, καὶ εἰς αὐτὴν διαρκεσάσας ἐπὶ 20 περίπου ἡμέρας παρευρέθησαν πάντες οἱ Φράγκοι δυνάσται καὶ τινες Ἕλληνες ἄρχοντες, ὑπὲρ τοὺς χιλιούς δὲ ἱππότες ἠγωνίσθησαν διαφόρους ἀγῶνας, ὁ δούξ Γουίδων ἠγωνίσθη πρὸς ἓνα τῶν κρατίστων ἀγωνιστῶν, τὸν Γουλιέλμον Βουχάρδον (Bouchard), καὶ ἐνίκηθη μὲν ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου, οὐχ ἥττον ὅμως καὶ αὐτοῦ ἡ πασίγνωστος ἀνδρεία κατεδείχθη¹. Ἀλλὰ καὶ περιουσίαν ἐκέκτητο ὁ Γουίδων μεγάλην προερχομένην ἐκ τε τῶν ἐκ τῶν κτήσεών του εἰσοδημάτων καὶ ἐκ τῆς κληρονομίας τῆς συζύγου του Ματθίλδης. Αὕτη ἐκνήρυχθη ἐνῆλξ τὴν 30ὴν Νοεμβρίου 1305, ὅτε εἶχε τελειώσει τὸ δωδέκατον τῆς ἡλικίας τῆς ἔτος καὶ τότε ἐκληρονόμησε τὴν περιουσίαν καὶ τὰς κτήσεις τοῦ πατρὸς αὐτῆς Φλωρεντίου ἐν τε τῇ Πελοποννήσῳ καὶ πρὸς τούτοις ἐν Ὀλλανδίᾳ καὶ Φλανδρίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ὅμως αὐτοῦ περιουσία καὶ τὰ ἐκ τοῦ κράτους του εἰσοδήματα πρέπει νὰ ᾔσαν μεγάλα, διότι οὐ μόνον γενναϊόδωρος ἀνεδεικνύετο πάντοτε καὶ αὐλὴν διετήρει λαμπροτάτην, παρ' ἣ διέτριβον οἱ κρατίστοι Φράγκοι ἱππότες, οἱ μόνον μετ' εὐγενῶν Γαλλίδων συνήθως νυμφεύμενοι, καὶ παρ' ἣ, κατὰ τὸν ἐπισκεφθέντα αὐτὴν Ἰσπανόν Μουντάνερ, ἡ γαλλικὴ ὠμιλεῖτο ἐπίσης καλῶς, ὡς ἐν Παρισίοις², ἀλλὰ καὶ στρατὸν διετήρει περισσότερον καὶ λαμπρότερον ἢ πᾶς ἄλλος Φράγκος ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος τότε, διότι, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἐν ἔτει 1304 εἶχε συλλέξει 37,000 στρατοῦ κατὰ τῆς Ἀννης τῆς Ἑπειρωτικῆς. Ποία ὅμως ἐπαρχία τοῦ κράτους αὐτοῦ ἠκμαζε περισσότερον καὶ τίς τῶν χωρῶν αὐτοῦ ἦτο πλουσιωτέρη, δὲν μαρτυρεῖται ἡμῖν ῥητῶς, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τοιαύτη ἦτο ἡ εὐφορος Βοιωτικὴ καὶ ἡ βιομηχανικὴ πόλις τῶν Θεσῶν, ἐν ἣ καὶ αὐτὸς ἠδρευεν, Ἄν δὲ καὶ ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχον ἀναπτυχθῇ καὶ εὐτυχῆσαι ἐπ' αὐτοῦ, εἶνε μὲν πιθανὸν λίαν, ἀλλ' ἀβέβαιον· διότι ἀναφέρεται μὲν ὅτι ἐν ἔτει 1307 ἡ συνήθως εὐφορος νῆσος Εὐβοία ἐπορίσθη σιτηρὰ ἐκ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ἐκ Λιβαδόστρου, ἀλλὰ ταῦτα προήρχοντο ἐκ Βοιωτίας, τῆς ὁποίας λιμὴν ἦτο τὸ Λιβαδόστρον³. Ἄλλως τε καὶ γνωρίζομεν ὅτι ὁ πατριάρχης

¹ Πρὸς. Horf, σ. 395. Τὸ γαλλικὸν βιβλίον τῆς Κουγκέστας ἀτελῶς ἀναφέρει ταῦτα, ἅτε ἐφθαρμένον ἐν τέλει.

² Μουντάνερ ἐν κεφ. 244. Πρὸς. καὶ Horf, σ. 368.

³ Ἴδε τὰς μαρτυρίας παρὰ Horf, σ. 368. Λιβαδόστρον ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ Rivakd' Ostro εἶνε βεβαίως τὸ ἐν τῇ Κρισαίῳ κόλπῳ ἐπίνειον τῶν Θεσπιέων, ἡ ἀρχαία Κρέουσα.

καὶ κηδεμῶν τοῦ ἀνηλίκου Γουίδωνος Οὐγος ὁ Βριέννιος ἔλαβεν ἐν ἔτει 1294 παρὰ τοῦ βασιλέως Νεαπόλεως Καρόλου Β' ἄδειαν νὰ μεταφέρει ἐκεῖθεν σιτηρὰ εἰς Ἀθήνας¹, ὅθεν ἐξαγεται ὅτι δὲν εὐρίσκετο εἰς πάντοτε ἀκμαίαν κατὰστασιν ἡ εὐφορία τῆς Ἀττικῆς. Ἀλλ' ὅπως δὴποτε τὸ ὅλον δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν ὑπόκει ἐπὶ Γουίδωνος τοῦ Β' καὶ ἡ γενικὴ εὐφορία καὶ εὐδαίμονία δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ ἐπιδράσωσιν εὐνοϊκῶς καὶ ἐπὶ τῆς τύχης τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε πιθανὸν καὶ τούτων ἡ κατὰστασις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νὰ εἶχε βελτιωθῇ ἐπαίσθητῶς. Ξενοὶ μὲν ἦσαν πάντοτε οἱ τῆς τε χώρας καὶ τῶν πάντων ἄρχοντες, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ἡ ὕλική κατὰστασις ὅπως δὴποτε ἥλλαξε τότε. Ἐκοπτε δὲ ὁ Γουίδων, ὡς καὶ ἄλλοι Φράγκοι δυνάσται τῆς Ἑλλάδος, καὶ πάντες οἱ Γάλλοι αὐθένται τῶν Ἀθηνῶν πλὴν τοῦ Ὁθωνος. ἴδια νομίσματα². Κατὰ πάσας δὲ πιθανότητας ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Γουίδωνος Β' ἐστήθησαν ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος Πειραιῶς οἱ δύο πελώριοι ἐκεῖνοι λέοντες, οὓς ὁ Ἐνετὸς Μαρζίνης ἀποσπάσας ἐν ἔτει 1688 μετεκόμισεν εἰς Ἐνετίαν καὶ ἔστησε πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν νεωρίων· διότι ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουίδωνος, τῷ 1318, ὁ τοῦ Πειραιῶς λιμὴν ὀνομάζεται Πόρτε Λεόνε ἐν τῷ τότε ἐκδοθέντι γεωγραφικῷ χάρτῃ τοῦ Πέτρου Βισκόντου, ὅπερ ὄνειαρ ἐπὶ μακρὸν ἔκτοτε ἔφερεν³. Ἀποθνήσκων ὁ Γουίδων ἀφῆκε τοποτηρητὴν τοῦ δουκάτου τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ φίλον καὶ σύμβουλον ἄρχοντα Καρύστου Βενιφάτιον τὸν ἐκ Βερώνης, διάδοχος δ' αὐτοῦ ἦτο ὁ ἐκ πλαγίου ἀδελφός του Οὐάλτερος ἡ Γουαλθῆρος Βριέννιος, υἱὸς τοῦ Οὐγος Βριεννίου ἐκ τοῦ μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας Δελαρόσου πρώτου γαμου του, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1294 ἤρχεν ὡς κόμης ἐν τῇ πατρικῇ του κληρονομίᾳ Ἀλετρίῳ.

¹ Κατὰ μαρτυρίας τοῦ Ἀνδραγαυικοῦ ἀρχείου. Πρβ. Hopf, σ. 348.

² Ταυτὰ νομίσματα, πάντα μικροὶ ὀδοὶ, οὐδὲν δὲ χρυσοῦν ἢ ἀργυρεῖν, διεσώθησαν μέχρι ἡμῶν φέροντα σταυρὸν καὶ πυργοειδές τι. Περί τῶν νομισμάτων τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν δυναστειῶν ἔγραψαν ὁ de Sauley, Numismatique des croisades, ἐν Παρίσις 1847. σ. 145—172 καὶ ὁ ἡμέτερος Π. Λάμπρος ἐν μονογραφαίαις περὶ τῶν νομισμάτων τῆς ἐν Εὐβοίᾳ τριανδρίας, τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου, τῶν κομητῶν Σαλῶνων, τῶν Ῥοδίων καὶ ἄλλων, καὶ ἐν τῷ συγγράμματι «Ἀνέκδοτα νομίσματα καὶ μολυβδόβουλλα τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος», Ἀθήνησι, 1880, πρὸς δὲ ὁ Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin, Paris, 1878.

³ Πρῶτος ὁ Hopf ἐξέφρασε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἥτις εἶνε πιθανωτάτη. Πρβ. αὐτοῦ σ. 368.

(Lecce) ὑπηρετῶν συγχρόνως, ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐν τῷ στρατῷ τῶν Ἀνδηγαυῶν βασιλείων τῆς Νεαπόλεως κατὰ τοῦ ἀσπόνδου αὐτῶν ἐχθροῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φριδερίκου. Ἐκ τῶν ἄλλων πλησιεστέρων καὶ ἀπ' εὐθείας συγγενῶν τοῦ Γουίδωνος ἐκ τῆς οἰκογενείας Δελαρόσου οὐδεὶς ἐπεχείρησε νὰ διακμφισθητήσῃ πρὸς τὸν Γουαλθῆρον τὴν κληρονομίαν τοῦ δουκάτου, διὸ ἐν ἔτει 1309 ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν (1039—1311), ἦτο δὲ ὁ τελευταῖος ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ γαλλικῆς καταγωγῆς. Τὴν δὲ διοίκησιν τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας, ἣν εἶχεν ὁ Γουίδων μέχρι τοῦ θανάτου του, ἀνέλαβεν ἕτερος τοποτηρητής, ὑπὸ τοῦ κυριάρχου Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου διορισθείς, ὥστε ὁ Γουαλθῆρος μόνον ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῶν ἐν Ἀργολίδι κτήσεων διεδέχθη τὸν Γουίδωνα Β'. Ἡ δὲ νεκρὰ τούτου χήρα Ματθίλδη, ἥτις ἠδρευν ἐν Θήβαις, πεισθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀνδηγαυῶν, ὑπεσχέθη ἀρραβῶνα πρὸς τὸν Φιλίππον τοῦ Ταραντος, υἱὸν τοῦ πριγκίπου Καρόλου, ὁ γάμος ὅμως οὗτος οὐδέποτε ἐξετελέσθη, φρονεθέντος μετὰ τινα ἔτη τοῦ Φιλίππου ἐν μάχῃ. Βραδύτερον ἢ Ματθίλδη ἔφυγεν ἐκ Θηβῶν εἰς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις της, τὰς Καλάμας, ὅπου μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1311 ἐν Ἐννεγαυίᾳ θάνατον τῆς περιφήμου μητρὸς της Ἰσαβέλλας Βιλλεαρδουίνου ἔλαβε τὸν τίτλον καὶ τὰ δικαιώματα πριγκιπίσσης τῆς Ἀχαΐας. Τῷ δὲ 1313 μεταβάσα εἰς Φοντενεβλῶ τῆς Γαλλίας συνεζεύχθη ἐν δευτέρῳ γάμῳ Λουδοβίκον τὸν Βουργούνδιον, ὅστις ἐπιτολορεῖτο βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Χηρεύσασα δ' ἐκ νέου τῷ 1316 ἔμεινε πάλιν μόνῃ τῆς Ἀχαΐας πριγκίπισσα, μόλις 23 ἐτῶν ἡλικίαν ἔχουσα, καὶ ἠδρευν ἐν Γλαρέντσᾳ. Ἐκεῖθεν ἀπήχθη τῷ 1317 βίᾳ εἰς Νεάπολιν κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως Ροβέρτου καὶ ὑπανδρεύθη τὸν κόμητα Γραβίναν, ἀναλαβόντα τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος ἐγένετο κατανγκχαστικῶς, ἡ δὲ Ματθίλδη δὲν ἔπαυσε διαμαρτυρομένη κατὰ τῆς βίης καὶ τῆς παρανομίας, λέγουσα ὅτι εἶχεν ἤδη συζευχθῆ κρυφίως εἰς τρίτον γάμον Βουργούνδιόν τινα ἱππότην Οὐγον Παλίσιον (de la Palisse). Τούτου ἔνεκα ὁ βασιλεὺς Ροβέρτος ἐκήρυξεν αὐτὴν ἐκπτωτον τῶν ἐπὶ τοῦ πριγκιπάτου Πελοποννήσου δικαίων της, ῥιφθεῖσα δ' εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Νεαπόλεως ἐτελεύθησεν ἐκεῖ ἀθλίως¹. Οὕτως ἐξέλιπε καὶ ἐκ τῆς Ματθίλδης πᾶσα

¹ Πρὸς Γρηγοροβ. τόμ. Β', σ. 75 ἐπ. 83 ἐπ.

δυνατή αξίωσις καὶ περιπλοκή διὰ τὸν Γουαλθῆρον Βριέννιον. Ἀναλαβὼν δὲ τὴν ἀρχὴν ὁ νέος δούξ εὐρέθη ἐνώπιον πλείστων δυσχερειῶν καὶ περιπλοκῶν, ὥς πάσας ὑπερένικησε καὶ οὐ μόνον ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν ἐξησφαλίσθη, ἀλλὰ καὶ νέας κτήσεις προσεκτέησας διὰ ξένων μισθοφόρων. Ἡ εὐτυχία του ὅμως δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν καὶ οἱ ἀνυψώσαντες αὐτὸν μισθοφόροι ἐπέπρωτο λίαν ἐνωρίς οὐ μόνον τὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν νὰ τὸν ἀφαιρέσωσιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἀμέσως παρακολουθοῦντες τὰς τύχας καὶ περιπετείας τῶν συμμάχων του τούτων, τῶν Καταλάνων.

Ἀφ' οὗτου τὸ ἐν Ἰκονίῳ κράτος τῶν Σελτσουκιδῶν Τούρκων κατηργήθη διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Μογγόλων κατὰ τὸ ἔτος 1243 κατενεχθείσης πληγῆς καὶ διεσκεδάσθη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, συνεστήθησαν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀνακτῆτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου (1259—1282) πολλὰ μικρότερα τουρκικὰ κράτη ὑπὸ διαφόρων διακεκριμένων Τούρκων, ὧν ἕκαστον προσεπάθει ν' αὐξήσῃ τὴν περιοχὴν καὶ τὴν ἰσχύν του διὰ κατακτήσεως βυζαντινῶν χωρῶν, καὶ ἐντεῦθεν πόλεμοι διηνεκίς καὶ κίνδυνος μέγας τῶν Βυζαντινῶν ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ἀφ' οὗ πρὸς ἀποσάβησιν τοῦ κινδύνου τούτου μετεχειρίσθησαν μάτην οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πάσας τὰς ἐγχευρίους δυνάμεις, ἀπεφάσισαν τελευταῖον νὰ δεχθῶσι ξένους μισθοφόρους καὶ ἐκ τῆς Δύσεως καὶ τοιοῦτους εὗρεν Ἀνδρόνικος ὁ Γ' (1282—1328) τοὺς Καταλάνους. Οὗτοι ἦσαν Ἰσπανοὶ τυχοδιώκται ζῶντες ἐπὶ μακρὸν ἐν Σικελίᾳ ὡς μισθοφόροι τῶν Ἀραγωνίων βασιλέων τῆς Σικελίας Πέτρου, Ἰακώβου καὶ Φριδερίκου κατὰ τῶν Ἀνδραγαθῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Ἀφ' οὗτου ὅμως ὁ Φριδερίκος τῆς Σικελίας ἐκλείσεν ἐν ἔτει 1302 πρὸς τὸν Κάρολον Β' τῆς Νεαπόλεως εἰρήνην, οἱ Καταλάνοι καὶ λοιποὶ συναδελφοὶ των ἔμειναν ἄνευ πόρου ζωῆς καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσωσι νέαν τύχην ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐπιστημότερος αὐτῶν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Ρογέρος Δεφλὼρ, Γερμανὸς τὴν καταγωγὴν, ὅστις ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἐν τοῖς πλοίοις τοῦ τάγματος τῶν Ναυτῶν ἀνατραφεὶς εἶχεν ἀποβῇ ἐπιτηδειότατος ναύτης, ἀποβλήθεις ὅμως τοῦ τάγματος διὰ τὴν κακὴν του διαγωγὴν κατέφυγεν εἰς Γένουαν, ὅθεν ὁρμώμενος ἔξῃ ἐπὶ τινα ἔτη ὡς πειρατής, μέχρις οὗτο ὁ Φριδερίκος τῆς Σικελίας, γνωρίζων τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, τὸν ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ ἀνηγόρευσε αὐτὸν ἀντιναύαρχον τοῦ σικελικοῦ στόλου. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ ὁ Ρογέρος κατεlehλάτῃσε τὰ παράλια

τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας πλουτίσας ἑαυτὸν τε καὶ τὸν κύριόν του. Ἀφοῦ ὅμως ἐκλείσθη ἡ ἀνωτέρω εἰρήνη μετὰ τῶν βασιλείων τῆς Νεαπόλεως καὶ Σικελίας, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ταγματός τῶν Ναϊτῶν ἀπῆλθε παρὰ τοῦ πάπα τὴν παράδοσιν τοῦ ἀπειθοῦς μοναχοῦ, οὗτος δὲ, ἵνα ἀποφύγῃ τοῦτο, προσήνεγκε τὴν ὑπηρεσίαν του πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Γ' Παλαιολόγον, ὅστις προθύμως ἀπεδέξατο αὐτὴν ἐν ἔτει 1302, χωρὶς μῆτε τὸν ἀριθμὸν τῶν περχαλουθησόντων αὐτὸν ἀνδρῶν μῆτε τὰς ἀμοιβὰς αὐτῶν ἀκριβῶς νὰ ὀρίσῃ πρὸς μεγάλην αὐτοῦ ζημίαν. Κατὰ Σεπτέμβριον λοιπὸν τοῦ 1302 ὁ Ρογέρος, ἀφοῦ προηγουμένως καθ' ὁδὸν ἐλεηλάτησε τὴν Κέρκυραν, ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ 36 πλοίων καὶ ἑξ ἑλ. ἀνδρῶν, ἐξ ὧν 7 πλοῖα καὶ 2000 ἄνδρες ἦσαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἀρχηγίαν, ὁ δ' ἕτερος στρατὸς καὶ στόλος ὑπὸ ἄλλους ἀρχηγούς, ἀναγνωρίζοντας ὅμως πάντας τὴν γενικὴν ἐκείνου ἀρχηγίαν, πάντες δὲ ὁμοῦ ἀπετέλουν τὴν ἐπικληθεῖσαν «Ἐταιρείαν τῶν Καταλάνων»¹.

Ὁ Ἀνδρόνικος πρὸς ἀποσδόησιν τοῦ ἐκ μέρους τῶν βιαιῶν τούτων ἀνθρώπων κινδύνου προσεπαθήσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ διαιρέσῃ τὰ συμφέροντα τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ, καὶ τὸν μὲν Ρογέρον ἐτίμησε μεγάλως ἀναγορεύσας αὐτὸν ἀρχιναύαρχον τοῦ βυζαντινοῦ στόλου καὶ συζεύχας μετὰ μιᾶς ἀνεψίας του ὀνόματι Μαρίας, τοὺς δ' ἄλλους ἀρχηγούς ἐδεδέξαζε διὰ δώρων πολλῶν καὶ διασκεδάσεων. Οἱ Καταλάνοι ἐν τούτοις ταχέως ἐδειχθη τὸν βίαιον αὐτῶν χαρακτῆρα συμπλακέντες πρὸς τοὺς Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ καὶ φονεύσαντες ἀνώτερόν τινα βυζαντινὸν ὑπάλληλον δραμόντα πρὸς καθυσχύασίν των, ὥστε ἤδη κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1303 ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἐκ τῆς πρωτευούσης καὶ ν' ἀποστλῶσιν εἰς Ἀσίαν κατὰ τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ χειμὼν ἦτο εἰσέτι ὀρμηεὺς, μετηνέχθησαν εἰς Κύ-

¹ Τὰ κατὰ τὴν Ἐταιρείαν τῶν Καταλάνων διηγούμενα ὁ Παχυμέρης ἐν 5. 12 ἐπ. τόμ. Β', σ. 393 ἐπ., ὁ συμπληρὼν τούτων Νικηφόρος Γρηγοράς ἐν 7. 2 ἐπ. τόμ. Α', σ. 218, καὶ συντόμως ὁ Φραντζῆς ἐν 1. 5, σ. 28 ἐπ. ἐκδόσεων Βόννης. Πρὸς δὲ ὁ Ἰσπανὸς χρονογράφος Ραιμόνδος Muntaner ἐν τοῖς Καταλανικοῖς Χρονικοῖς. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἀκριβεστάτα περιέγραψαν τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Γεώργιος Φίνλαϋ, The byzantin and greek empire, τόμ. Β', σ. 482 ἐπ. ὁ Hopf ἐν σ. 381 ἐπ. ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἐν τόμ. Ε', σ. 186 ἐπ. ὁ Ἐπαμεινώνδας Σταματιάδης, ἐν τῇ μονογραφίᾳ, «οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ» ἐν Ἀθῆναις, 1869 καὶ ἄλλοι.

ζικον, ἔνθα διεχείμασαν ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν κατοίκων διασκεδάζοντες δι' ἐξόδων αὐτῶν καὶ ἀσελγοῦτες εἰς βάρος των, ἔπειτα δὲ προήλασαν εἰς Ἀσίαν. Σὺν τῷ Ῥογέρῳ εἶχε διαβῆ εἰς Ἀσίαν μετὰ μισθοφόρων Ἀλάνων καὶ ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Θ' Παλιολόγος, ὅστις ἐν ἔτει 1295 εἶχεν ἀναγκασθῆ ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ συμβασιλεῦς (1295—1320). Ὁ Μιχαὴλ οὗτος ἠσθάνθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπέχθειαν πρὸς τοὺς Καταλάνους καὶ προσεπάθει πάντοτε, τυχὼν εὐκαιρίας, ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Οὗτοι δὲ μετὰ πολλὰς πρὸς τοὺς μισθοφόρους Ἀλάνους διχονοίας καὶ ῥήξεις τέλος ἐξεστράτευσαν ἐν ἔτει 1303 κατὰ τῶν Τούρκων, πολιορκούντων τότε τὴν ἐπισημοτέραν τῶν ἐν Ἀσίᾳ εἰσέτι ὑπολειπομένων βυζαντινῶν πόλεων, τὴν Φιλαδέλφειαν, καὶ ἔωσαν μὲν αὐτὴν ἐκ τοῦ κινδύνου, ἀντὶ ὅμως νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν νίκην καὶ νὰ καταδιώξωσι περαιτέρω τὸν πολέμιον, διέδραμον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, συνάγοντες λείαν καὶ παντοειστρόπως πιέζοντες τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους, πρὶν δ' ἔτι λήξῃ ὁ Αὐγούστος, διέκοψαν τὴν ἐκστρατείαν καὶ ἀπῆλθον εἰς τὰ διαχειμαστήριά των, ὅπως μεταχειρισθῶσι τὸν εἰσέτι ὑπολειπόμενον εἰνοϊκὸν τοῦ ἔτους καιρὸν πρὸς λεηλασίαν τῶν παραλίων καὶ νήσων καὶ πρὸς εἰσπραξίν τοῦ ὑπερόγκου αὐτῶν μισθοῦ παρὰ τοῦ κενοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου. Τότε, μαθόντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Καταλάνων, ἀφίκοντο ἐκ Σικελίας καὶ Ἰσπανίας καὶ ἕτεροι ὅμοιοι τυχοδιώκται ὑπὸ τὸν Βερεγγάρ Ἐντέντσαν (Verengar d'Entenza), ὁ δὲ Ῥογέρος ἐνωθεὶς μετὰ τούτων ἤρξατο νὰ σχεδιάζῃ μεγάλα, σκοπῶν νὰ κυριεύσῃ δι' ἑαυτὸν τὴν Μ. Ἀσίαν, ἴσως δὲ καὶ ὁλόκληρον τὸ βυζαντινὸν κράτος κατόπιν. Τούλαχιστον στόλος σικελικὸς ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως Ἀλφόνσον τὸν Ἀρχαγώνιον ἀφίκετο ἐν ἔτει 1305 πρὸς τὸν Ῥογέρον, ἀφοῦ προηγουμένως κατεληλάτησε καθ' ὁδὸν τὴν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν πολέμιων αὐτῶν Ἀνδηγαυῶν διατελοῦσαν Ῥωμανίαν καὶ τὸν Μορέα. Μόνον τότε κατεῖδεν ὁ ἄθλιος Ἀνδρόνικος ὅποιον κίνδυνον διέτρεχεν ἐκ τῶν ἀποκαλουμένων συμμάχων τοῦ τούτων καὶ ἀπεφάσισε διὰ παντός μέσου ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Ἐπρότεινε λοιπὸν τῷ Ῥογέρῳ νὰ παρχωρήσῃ αὐτῷ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ χώρας ἐκτὸς τῶν πόλεων, ἐὰν κατορθώσῃ νὰ σώσῃ τὴν ἐν ἔτει 1305 ἐκ νέου ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκουμένην Φιλαδέλφειαν· ὤφειλεν ὅμως Καταλάνων μόνον τρεῖς χιλιάδας νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ, τοὺς δὲ λοιποὺς ν' ἀποδιώξῃ εἰς τὰ ἴδια. Ὁ φιλόδοξος πειρατὴς ἐδέξατο τὰς προτάσεις ταύτας, ἠθέλησε δὲ, πρὶν ἐκστρατεῦσῃ εἰς Ἀσίαν, νὰ ἐπι-

σπερθῇ τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀγωνιζόμενον Μιχαήλ Θ', τὸν ἐχθρόν του, ἀλλ' ἐκεῖ ἐδολοφονήθησαν κατὰ διχταγὴν τοῦ Μιχαήλ αὐτός τε καὶ οἱ παρακλιουθῶντες αὐτὸν 300 Καταλάνοι ἐκτὸς τριῶν μόνων διασωθέντων καὶ κομισάντων τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμοεθνεσὶν αὐτῶν τὴν φοβεράν ἀγγελίαν. Ἐπὶ τοῦτο ἐξεργάγη ἐνταῦθα πόλεμος ἀμείλικτος μεταξὺ τῶν ἐκδικησιν ζητούντων Καταλάνων καὶ τῶν Βυζαντινῶν, καθ' ὃν οἱ τελευταῖοι κατάρθωσαν τῇ μὲν τῶν Γενουαίων ἐπικουρίᾳ νὰ καταστρέψωσι τὸν καταλανικὸν στόλον, τῇ δὲ τῶν Ἀλάνων βεηθείᾳ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ αὐτῶν, οἱ δὲ ὑπολειπόμενοι 2000 στρατιῶται καὶ 300 ἵππεις κατέφυγον καὶ ὤχυρῶθησαν ἐν Καλλιπόλει, ἐξελέξαντο γενικὸν αὐτῶν ἀρχηγὸν τὸν Βερεγγάρ 'Ροκαφόρτην (Verengar de Rocafort), ἔχοντα συμβούλους τοὺς ἐμπειροτέρους, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι συστηματικῶς μέχρι ἐσχάτων τὸν ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον, ἐπικαλεσθέντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ τότε βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τῶν μέχρι τοῦδε πολέμιων τῶν Τούρκων¹. Ἐδῆσαν λοιπὸν ἐπανειλημμένως ὅλην τὴν μεσημβρινὴν Θράκην ἐξολοθρεύσαντες πάντας τοὺς πρὸ ποδῶν καὶ μετήνεγκον τὴν ἐδρὰν τῶν εἰς 'Ραιδεστόν, ἧς τοὺς κατοίκους ἠθροδὸν κατέσφαξαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ δηλώσεων καὶ διὰ τοῦ ἰδιοῦ ξίφους ἔζησαν οἱ ὀλετῆρες ἐκεῖνοι ἀπὸ τοῦ 1305 μέχρι τοῦ 1307, κατὰ τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο ἔτος ἀφίκετο καὶ ἡ προσδοκωμένη ἐπικουρία ἐκ Σικελίας. Ὁ βασιλεὺς Φρειδερίκος εἶχεν ἐξαποστείλει πρὸς τοὺς πρῶην συμμάχους τοῦ ἐπικουρικοῦ στρατοῦ καὶ ἓνα τῶν ἀνεψιῶν του, τὸν Φερδινάνδον τῆς Μαϊόρκας, υἱὸν τοῦ προκατόχου καὶ ἀδελφοῦ του Ἰακώβου Α', ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν ὅλου τοῦ ἐν 'Ραιδεστῷ καὶ Καλλιπόλει καταλανικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ μέχρι τοῦδε ἀρχηγὸς 'Ροκαφόρτης ἀντέστη εἰς τοῦτο καὶ ὁ Φερδινάνδος ἠναγκάσθη νὰ ἐνωθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος μετὰ τῶν ὑπὸ τὸν 'Ροκαφόρτην Καταλάνων, ἀφεί τῷ βασιλεῖ νὰ λύσῃ τὴν μεταξὺ τῶν περὶ ἀρχηγίας διαφορὰν, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ ἐκκινήσῃ ὁλόκληρός ὁ στρατὸς κατὰ ξηρὰν καὶ θαλάσσαν πρὸς δυσμὰς ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν πρὸς εὐρεσιν μεζονος λείας. Κατεδραφίσαντες λοιπὸν τὰ ὀχυρώματα Καλλιπόλεως καὶ Μαδυτοῦ ἐξεκίνησαν οἱ μὲν μετὰ τοὺς δὲ σημείον ἐνώσεως ἑρίσσαντες τὴν Χρυσόπολιν, καθ' ὅδον ὅμως συνεπλάκησαν τὰ σώματα τοῦ 'Ροκαφόρτου καὶ Φερδιναν-

¹ Παχυμέρης, 7, 563. Ἐκτὸς τῶν συμβούλων ἡ Ἑταιρεία τότε εἶχε καὶ νοτάριον, γραμματέα, γράφεις δικαστὰς, συνηγόρους καὶ συνδίκους.

δου καὶ κατέσφαξαν ἀλλήλους, μόλις κατάρθωσαντος τοῦ πρίγκιπος Φερδινάνδου νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν. Ἀλλὰ τελευταῖον διηρέθησαν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ Ῥοκαφόρτης καὶ Φερδινάνδος, καὶ ὁ μὲν τελευταῖος ἀποχωρισθεὶς τοῦ ἄλλου στρατοῦ ἐτράπη μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν διὰ τοῦ στόλου πρὸς τὴν Θάσον, ὁ δὲ Ῥοκαφόρτης ἐξηκολούθησε τὰς πρὸς δυσμὰς λεηλασίας του καὶ φθὰς εἰς Κασσάνδρειαν διεχείμασεν αὐτόθι. Τὸ δὲ προσεχὲς ἔτος τὸ μὲν πλείστον τοῦ σώματος τοῦ Ῥοκαφόρτου διηυθύνθη ἐπὶ τὴν πλουσίαν Θεσσαλονίκην, ἕτερα δὲ στίφη αὐτοῦ ἐλελήατησαν τὴν ἄλλην περίξ χώραν μὴ φεισθέντα μηδὲ τῶν ἐν Ἀθω μόνων.

Ὁ δὲ πρίγκιψ Φερδινάνδος ἐκ Θάσου ἐπλευσεν εἰς Ἀλμυρόν, ὅστις τότε διετελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ὡς κηδεμόνος τοῦ ἀνηλίκου σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου τῆς Μεγαλοβλαχίας, ἵνα περιορθῇ τροφὰς, καὶ λεηλατήσας αὐτὸν ἐτράπη ἐπὶ τὴν Σκόπελον καὶ Εὐβοίαν. Ἐνταῦθα αἴφνης ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ ἐνετικὸς στολίσκος ἐκ 10 πλοίων, ὅστις ὑποῦλως εἶχεν ὑποσχεθῇ αὐτῷ συνδρομήν, ἔλαβε δ' ὀλοκλήρην τὴν λείαν του καὶ αἰχμαλωτίσας αὐτὸν τε τὸν Φερδινάνδον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του παρέδωκεν αὐτοὺς ταῖς Λομβαρδοῖς ἡγεμόσι τῆς Εὐβοίας, οὗτοι δὲ τοὺς ἀπέστειλαν πρὸς τὸν δούκα τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνα τὸν Β' εἰς Θήβας, ὅστις ὠργισμένος ὢν διὰ τὴν λεηλασίαν τοῦ Ἀλμυροῦ ἐφυλάκισεν αὐτοὺς ἐν Καθμείζ, ἀργότερα δὲ διηύθυνεν εἰς Νεάπολιν πρὸς τὸν βασιλέα Κάρολον Β' τὸν Ἀνθηγαυικόν. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐτέρου τυχοδιώκτου ἐπλησίαζε τὸ τέλος. Ὁ Ῥοκαφόρτης, ἐπιδιώκων ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἀποβῇ ἡγεμὼν, προσεπάθησε νὰ γίνῃ ἐκ κηδεστικῆς συγγενῆς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β', κυμφευόμενος τὴν ἑτεροθαλὴ ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἰωαννέταν ἐπὶ τῷ ὄρφι, νὰ λάβῃ ὡς προῖκα τὸ ὑπὸ τοῦ δουκὸς κηδεμονευόμενον κράτος Ἰωάννου Β' τοῦ Ἀγγέλου ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀλλὰ τὸ μὲν ἡ τιμιότης τοῦ Γουίδωνος, μὴ θέλοντος οὐδαμῶς νὰ καταχρασθῇ τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας ἐξουσίαν, τὸ δὲ αἱ ῥαδιοιργαί τῶν Ἐνετῶν ἐματαίωσαν τὸ συνοικέσιον τοῦτό καὶ ὁ Γουίδων ἀπέβιωσεν ἐν ἔτει 1308 μηδὲν περὶ οὗτου ὀρίσας, ὥστε ὁ Ῥοκαφόρτης ἀπέτυχεν ἐντελῶς εἰς τὸ σχέδιόν του. Μετ' οὐ πολὺ δ' ὁστρατὸς αὐτοῦ στασιασας διὰ τῶν ῥαδιοιργιῶν τοῦ ἀντιζήλου του Σεποῦ (Сероу) καθήρσε μὲν τὸν Ῥοκαφόρτην τῆς ἀρχηγίας, ἐξελέχτο δ' ἀντ' αὐτοῦ ἀρχηγὸν τὸν Σεποῦν, ὅστις καὶ αὐτὸς μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη διὰ τῆς φυγῆς νὰ σωθῇ ἐκ τῶν ὑποτελῶν του τούτων, ἀφροῦ προηγουμένως ἐξῆλπεστείλε δέσμιοι.

τὸν ἀντίζηλόν του εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Νεαπόλεως. Τότε ἡ Ἑταιρεία, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἡ συμμορία τῶν Καταλάνων, ἄνευ ἀρχηγοῦ μένασα καὶ ὑπὸ μόνων τῶν συμβούλων διοικουμένη, ἐπειδὴ εὐρίσκετο ἐν μεγάλῃ στενοχωρίᾳ διὰ τε τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδείων καὶ τὰς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐνσχλήσεις, ἐτράπη πρὸς τὰ μεσημβρινοδυτικὰ κατὰ πρόσκλησιν τοῦ ἤδη ἐνήλικος γενομένου καὶ θέλοντος νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν του σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου, διέπραξε δ' ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τοιαύτας δηλώσεις, ὥστε ἐπὶ αἰῶνας ἐνεθυμοῦντο καὶ ἐδιηγούντο οἱ κάτοικοι τὴν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐκείνης προξενηθεῖσαν φθοράν. Διὸ δ' Ἰωάννης μετεχειρίσθη πᾶσαν θυσίαν, ὅπως ἀπαλλαγῇ τῶν ὀχληρῶν τούτων συμμάχων καὶ πρὸς εὐτυχίαν του ἡ Ἑταιρεία λαβούσα παρ' αὐτοῦ δῶρα πολλὰ ἐκένωσε τὴν χώραν καὶ μετέβη εἰς Βοιωτίαν, ὅπως ὑπηρετήσῃ παρὰ τῷ τότε δουκὶ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρῳ τῷ Βριεννίῳ, προσκαλέσαντι αὐτὴν διὰ τοῦ Ῥογέρου Δεσλῶρ (Deslaur).

Τοιαῦτα λοιπὸν ἦσαν τὰ προηγούμενα τῆς ἐξώλους ἐκείνης Ἑταιρείας τῶν Καταλάνων, ἣν ὁ Γουαλθῆρος τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβεν, ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1310. Ὁ Γουαλθῆρος κατὰ τὴν νεαράν του ἡλικίαν εἶχε χρηματίσει ἐπὶ μακρὸν αἰχμάλωτος τῶν Ἰσπανῶν ἐν Ἀγόστῃ τῆς Σικελίας καὶ ἐγνώριζε καλῶς τὴν τε γλῶσσαν καὶ τὰ ἥθη τῶν Καταλάνων¹, ὥστε δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ μεταχειρισθῇ αὐτούς, ὅταν ἔλαβε τὴν ἀνάγκην των. Διότι, ὅτε ἐν ἔτει 1309 ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, δὲν ἤργησε νὰ εὐρεθῇ ἐνώπιον πολλῶν περιπλοκῶν, ἃς ἐν μέρει αὐτὸς ἑαυτῷ παρεσκεύασεν. Ἀφ' ἐνὸς εἰρίζε πρὸς τοὺς γείτονας Ἑνετοὺς τῆς Εὐβοίας διὰ τὴν σύλληψιν Ἑνετῶν τινῶν ἐμπορῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Ἰωάννην Β' Ἀγγέλου τῆς Θεσσαλίας καὶ τοὺς Παλαιολόγους, καθ' ὅσον ὁ μὲν Γουαλθῆρος ἠθέλην, ὡς διάδοχος τοῦ Γουίδωνος, νὰ διατηρήσῃ καὶ περαιτέρω τὴν κηδεμονίαν καὶ κυβέρνησιν τοῦ Θεσσαλικοῦ κράτους, ὁ δ' ἐνῆλιξ ἤδη Ἰωάννης δικαίως ἠθέλει νὰ μείνῃ τοῦ λοιποῦ ἀνεξάρτητος καὶ οἱ Παλαιολόγοι ἔλαβον αὐτὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν των². Πρὸς ἐξομαλισμὸν λοιπὸν τῶν δυσχερειῶν τούτων ἔλαβεν ὁ δουξ ὑπὸ μισθὸν τὴν συμμο-

¹ Hopf, σ. 389 ἐπ., "Ἴδε τὰς ἀνεκδότους πηγὰς αὐτάθι.

² Νικηφόρος Γρηγοράς ἐν 7, 7. σ. 249.

ρίαν τῶν Καταλάνων, ὑποσχεθεὶς νὰ μισθοδοτήσῃ καὶ νὰ διαθρέψῃ πάντας ἐπὶ ἑξ μῆνας. Ἐκαστος ἱππότης θὰ ἐλάμβανε κατὰ μῆνα 4 οὐγκίας (52 νεωτέρας δραχμας), οἱ ἐλαφροὶ ἱππεῖς 2 καὶ οἱ πεζοὶ μίαν οὐγκίαν, ἤτοι κατὰ μῆνα θὰ ἐλάμβανον 2,900,000 φράγκων, ἐὰν ὑπολογισθῇ ἡ δύναμις τῆς Ἑταιρείας ἐξ 7,000 ἀνδρῶν¹. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐγένοντο αἱ συμφωνίαι, ὁ Γουαλθῆρος διέταξε νὰ προπληρωθῶσιν ἀμέσως δύο μηνῶν μισθοὶ καὶ ἐξεκίνησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 1310 πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τοὺς Βυζαντινοὺς, οἵτινες εἶχον καταλάβει τὰ μεσημβρινὰ τῆς Θεσσαλίας. Ἐντὸς ὀλίγου ἐγένετο κύριος 30 καὶ ἐπέκεινα φρουρίων καὶ πόλεων τῆς Φθιώτιδος καὶ τῆς Θεσσαλίας, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ Παλαιολόγος καὶ ἡ δέσποινα μήτηρ τοῦ Ἰωάννου ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην ἐπωφελῇ διὰ τὸν Γουαλθῆρον μείναντα κύριον τῆς Φθιώτιδος καὶ ἐπικυρίαρχον ἢ προστάτην τῆς Θεσσαλίας².

Τότε ὅμως, κατὰ τὸν χρονολόγον τῆς Ἑταιρείας Μουντάνερ, ὁ δούξ ἐγένετο θρασὺς ἐκ τῆς ἐπιτυχίας καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ τοῖς μισθοφόροις τοῦ τὸν ὑπολειπόμενον μισθόν, ἀλλ' ἅμᾳ ἐξησφαλίσθη ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ δουκάτου καὶ ἀπηλλάγη τῶν δυσχερειῶν, ἥρξατο νὰ σκέπτηται πῶς ν' ἀπαλλαγῇ τῶν ὀχληρῶν τούτων συμμάχων. Πρὸς τοῦτο ἐξελέξατο 200 ἱππεῖς καὶ 300 πεζοὺς, ἡ Ἀλμουγαράβους, ὅπως κρατήσῃ αὐτοὺς παρ' ἐαυτῶν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀπέλυσε τῆς ὑπηρεσίας καί, ἐπειδὴ ἐκαῖνοι ἀπήτουν τὸν καθυστερούμενον μισθόν των, ἠπείλησεν αὐτοὺς διὰ τῆς βίαις. Κατὰ τὸ Ἀραγώνιον ὅμως Χρονικὸν τοῦ Μορέως οὕτινος ἡ εἰδήσις ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ, ἡ ῥῆξις ἐπῆλθεν ἐξ ὑπαιτιότητος τῶν Καταλάνων, διότι κατεκράτουν τὰς κυριευθεῖσας πόλεις καὶ φρούρια καὶ ἀπήτουν νὰ διατηρήσωσιν αὐτὰς ὡς φεουδῶχοι καὶ ὑποτελεῖς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ δὲ Γουαλθῆρος ἀπέρριψε τὴν πρότασιν³. Ὅπως ποτ' ἂν ᾗ, οἱ Καταλάνοι, οἵτινες εἶχον μεθ' ἐαυτῶν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1305 πολλοὺς Τούρκους καὶ Τουρκοπούλους (ἐκχριστιανισθέντας Τούρκους⁴) συμπεριπλανωμένους καὶ συναγωνιζομένους, ὠχυρώθησαν τότε εἰς τὴν διὰ τοῦ ξίφους αὐτῶν κυριευθεῖσαν πρὸ μικροῦ Θεσσαλίαν, κατέλαβον αὐτὴν ὡς ἴδιον κτῆμα

¹ Πρὸς. Sassenay, Les Briennes, σ. 180. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 13.

² Muntaner ἐν κεφ. 240.

³ Πρὸς. Ἀραγών. Χρον. ἀρ. 546 — 547 καὶ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως στ. 5946.

⁴ Ἴδε δὲ καὶ Γρηγοροβ. τομ. Β', σ. 16.

⁵ Ἴδε περὶ τούτου Κ. Παπαρηγοπούλου Ἑλλ. ἱστ. τ. Δ', σ. 512, 564 ἐκδ. ἀ.

καὶ ἀπεφάσισαν διὰ τῶν ὅπλων νὰ διατηρηθῶσιν ἐν ταῖς κτήσεσι ταύταις. Ὁ δὲ Γουαλθῆρος παρασκευαζόμενος καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα τοῦ 1310, ὅπως ἀπεδιώξῃ ἐκείθεν τοὺς Καταλάνους, προσεκάλεσεν εἰς ἐπικουρίαν πάντας τοὺς δυνάστας τῆς Εὐβοίας, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες πάντες σχεδὸν εἶχον ἀποβῆ ὑποτελεῖς αὐτοῦ, καὶ συνήγαγεν οὕτω στρατὸν ἐξ 700 ἐκλεκτῶν ἵπποτων, 6400 ἱππέων καὶ 3.000 Ἑλλήνων πεζῶν ἐκ τοῦ δουκάτου¹, ἐκτὸς τῶν Καταλάνων οἵτινες, ἐπιστάσης τῆς ὥρας, ἠρνήθησαν νὰ πολεμήσωσι κατὰ τῶν ὁμογενῶν καὶ συναδέλφων των καὶ ἐν τῇ μάχῃ ἐγκατέλιπον αὐτὸν ἐνωθέντες μετ' ἐκείνων. Ἀλλὰ καὶ οἱ πολέμιοι Καταλάνοι δὲν ἔμειναν ἄπρακτοι, διότι διὰ Τούρκων καὶ ἐγχωρίων συμμάχων ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλίας ἠϋξήσαν τὴν δύναμίν των μέχρι 3.500 ἱππέων καὶ 4.500 πεζῶν· οὕχ ἦττον ὁμῶς πάντοτε ἦσαν εἰς πρὸς δύο ὡς πρὸς τοὺς ἐναντίους καὶ κατενόησαν ὅτι μόνον στρατηγήματι τι ἡδύνατο νὰ τοὺς σώσῃ, καθόσον μάλιστα καὶ οἱ συμμαχούντες αὐτοῖς Τούρκοι καὶ Τουρκόπουλοι, πονηρῶς φερόμενοι, παρηκολούθουν μὲν αὐτοὺς, ἀλλ' ἀποκεχωρισμένοι καὶ καιροφυλακτοῦντες νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ ὑπερισχύοντος ἐν τῇ παλῇ.

Ἐξεκίνησαν λοιπὸν τολμηροὶ ἐπὶ τὰς Θήβας, τὰς ἐν Φθιώτιδι καὶ ὠχυρώθησαν παρὰ τὸν Ἀλμυρὸν ἐπὶ τὰ δεξιὰ τοῦ Χολορρεύματος, τοῦ διαρρέοντος τὸ μεταξὺ τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ τῶν φθιωτίδων Θηβῶν πεδίον².

¹ Ῥητῶς λέγει τοῦτο ὁ σύγχρονος χρονογράφος Μουντάνερ ἐν Καταλαν. Χρον. κεφ. 240.

² Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ὡς τόπον τῆς μάχης ἀναφέρει τὸν Ἀλμυρὸν (στ. 5, 934), τὸ δ' Ἀραγωνικὸν Χρονικὸν λέγει Amiro (ἀριθ. 594), τὸ δὲ Livre de la Conquete ἔχει Ramiro, ὁ δὲ Muntaner λέγει ὅτι ἡ μάχῃ ἐγένετο en un bel pla prop Estives ἤτοι Θήβας. Μόνος δὲ ὁ μετὰ πεντηκονταετίαν γράψας Νικηφόρος Γρηγόριος λέγει ὅτι οἱ Καταλάνοι «διαβάντες τὸν Κηφισὸν κατεστρατοπέδευσαν παρὰ τὴν Βοιωτίαν οὐ πόρρω τοῦ ποταμοῦ,» (7, 7. τόμ. Β', σ. 251 ἐπ. ἐκδ. Βόννης) καὶ κατὰ τοῦτον πάντες οἱ ἔκτοτε περὶ τούτου γράψαντες θέτουσι τὴν μάχην τῆς 15ης Μαρτίου 1311 ἐν Βοιωτίᾳ, παρὰ τὸν Κηφισὸν καὶ τὰς Θήβας τὰς βοιωτικὰς. Ἀλλ' οἱ Καταλάνοι ἦσαν ὠχυρωμένοι ἐν Θεσσαλίᾳ, ὁ δὲ Γουαλθῆρος ἐστρατοπέδευε παρὰ τὸ Ζητούνιον, οὗτος δ' ἦτο ὁ ἐπιτεθήμενος καὶ μετὰ παλυαριθμητέρου στρατοῦ ὁρμήσας νὰ ἐκβάλῃ αὐτοὺς τῶν χωρῶν του. Πιθανώτερον λοιπὸν εἶνε ὅτι εὔρεν αὐτοὺς παρὰ τὰς φθιωτίδας Θήβας καὶ τὸν Ἀλμυρὸν, βραδύτερον δ' οἱ γράψαντες περὶ τοῦ πράγματος ἐνόμισαν τὰς γνωστοτέρας βοιωτικὰς Θήβας ἀντὶ τῶν ἀσηματέρων φθιωτίδων, τὸν δ' ἀναφερόμενον ποταμὸν ἐξέλαβον ὡς τὸν Κηφισὸν, ἀδιαφορήσαντες παντελῶς

μεταβαλόντες ἐπιτηδείως διὰ τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ ὁλόκληρον τὴν περὶ τὸ στρατοπέδον των χώραν εἰς ἑλὸς βαθύ καὶ ἀδιάβατον, ἀλλ' ἄορατον τοῖς πολεμίοις, καὶ ἐκεῖ ἀνέμενον ἀτάραχοι τὸν ἐχθρόν. Κατὰ δὲ τὸ ἔαρ τοῦ 1311 ἐξεκίνησε καὶ ὁ Γουαλθῆρος κατ' αὐτῶν ἐκ Ζητουνίου πλήρης πεποιθήσεως μετὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ καὶ πολυαριθμοῦ στρατοῦ του, φθὰς δὲ ἐνώπιον τοῦ στρατοπέδου των τὴν 15ην Μαρτίου παρέταξεν ἀμέσως τὸν στρατὸν ὡς εἰς μάχην ἐξ ἐφόδου. Τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν ἀπετέλουν οἱ ἐκλεκτοὶ ἐκεῖνοι 700 ἱππῶται, προπορευομένου αὐτοῦ τοῦ δουκός, ὅστις εἶχε παρ' αὐτῷ τὴν σημαίαν τῶν Βριεννίων, τὴν φέρουσαν ὡς σύμβολον χρυσοῦν λέοντα ἐπὶ ἀστερόεντος κυανοῦ οὐρανοῦ, οἱ δὲ πολέμιοι ἴσταντο ἀκίνητοι ἐν τάξει ἀναμένοντες τὴν προσβολήν.

Ἡ ἐφοδος ἤρξατο ταχέως καὶ οἱ περὶ τὸν Γουαλθῆρον ἀγέρωχοι ἱππῶται ὥρμησαν ἀκράτητοι, μετ' οὐ πολὺ ὅμως περιέπεσον ἄνευ ἐλπίδος διεξόδου καὶ σωτηρίας εἰς τὰ κεκρυμμένα ἔλη, ἐνθα ἵπποι καὶ ἀναβάται φύρδην μίγδην περιεπλάκησαν. Οἱ δὲ Καταλάνοι, οἵτινες ἕως τότε περιωρίζοντο μόνον εἰς τὸ νὰ ῥίπτωσι μακρόθεν βέλη κατὰ τῶν ἐπερχομένων, βλέποντες τὴν σύγχυσιν, ἐπετέθησαν διὰ τῆς σπάθης καὶ τῆς λόγχης κατ' αὐτῶν καὶ ἐφόνευσαν τοὺς πλείστους. Ὁ γενναῖος Γουαλθῆρος πληγωθεὶς κακίως ἔπεσε παρὰ τὴν καταπατηθεῖσαν σημαίαν του, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ οἱ πλείστοι καὶ κράτιστοι τῶν συμμάχων τοῦ ἱπποτῶν καὶ δυναστῶν Ἑλλάδος, Πελοποννήσου, καὶ τῶν νήσων. Μόνοι ὁ ἐκ Βερώνης Βονιφάτιος, ὁ πιστὸς φίλος ἐκεῖνος τοῦ πρώην δουκός, καὶ ὁ Ῥογέρος Δεσλῶρ, ὁ ἄλλοτε προσκαλέσας τοὺς Καταλάνους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Γουαλθῆρου, δὲν ἐφονεύθησαν, ἀλλὰ περιῆλθον αἰχμαλώτοι εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς καὶ τὸν φόνον τοῦ Γουαλθῆρου ἡ νίκη τῶν Καταλάνων ἀπέβη εὐκλος καὶ γενική. Οἱ καιροφυλακτοῦντες Τούρκοι, ἰδόντες τὴν πλάστιγγα κλίνευσαν ὑπὲρ τῶν Καταλάνων, ἀνemieχθησαν εἰς τὴν μάχην ὑπὲρ τούτων καὶ ἀνευρόντες τὸν νεκρὸν τοῦ δουκός ἀπέκασαν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καὶ περιέσυραν ἐν θριάμβῳ τὸ σῶμα¹.

περὶ τοῦ μνημονευομένου Ἀλμοροῦ. Τὴν παρατήρησιν ταύτην περὶ τῆς πιθανῶς ἐσφαλμένης τοποθετήσεως τοῦ πεδίου τῆς μάχης παρὰ τὰς βοιωτικὰς Θήβας πρῶτος ἐποιήσατο ἐσχάτως ὁ Τ. Νερούτσας ἐν Χριστιαν. Ἀθῆναις, ἔνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 130.

¹ Τὴν περὶ Ἀλμορόν μάχην περιγράφουσιν ὁ Νικηφ. Γρηγοράς ἐν 7, 7. τόμ. Β', σ. 251 ἐπ., ὁ Θεόδουλος ἐν Β', σ. 194. καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης ἐν Α', σ. 19—

Μετά τὴν ἀπροσδόκητον ἐκβασιν τῆς μάχης ταύτης οἱ Καταλάνοι ἀκώλυτοι εἰσῆλθαν εἰς τὸ δουκάτον καὶ ἐβάδισαν ἐπὶ τὰς βοιωτικὰς θήβας, τὰς ὁποίας, καίπερ μὴ ἀντιστάσας σπουδαίως, διήρπασαν καὶ ἐλεηλάτησαν, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς Καθμείας μέγαρχα τῶν δουκῶν καὶ τῶν κομητῶν Σκίντ-Ὀμέρ. Ἡ δὲ ἀτυχὴς τοῦ Γουαλθέρου χήρα Ἰωάννα ἢ ἐκ Σατιλλῶν (Chatillon) τῆς Γαλλίας, ἀμα μαθεύσα τὸ εἰκτρὸν τοῦ συζύγου τέλος καὶ τὴν προέλασιν τῶν Καταλάνων, κατέφυγε μετὰ τῶν δύο ἀνηλίκων τέκνων τῆς Γουαλθέρου Β' καὶ Ἰσαβέλλας εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἐντεῦθεν ὁμῶς τάχιστα ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ, πρῶτον μὲν εἰς Πελοπόννησον, ἐκεῖθεν δ' ἔπειτα εἰς Νεάπολιν παρὰ τῷ βασιλεῖ Ροβέρτῳ· διότι οἱ Καταλάνοι ἐκ Θηβῶν δὲν ἤρρησαν νὰ ὁρμήσωσι καὶ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ κυριεύσωσιν ἐξ ἐφόδου καὶ λεηλατήσωσι τὴν τε κάτω πόλιν καὶ τὴν Ἀκρόπολιν. Κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐπυρπολήθησαν αἱ περὶ τὸ Ἀσκληνίειον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως κατοικίαι καὶ ὁ περὶ τὴν Ἀκαδήμειαν καὶ τὸν Κολωνὸν ἐλαίων, τοῦτο δὲ προῆλθε μὲν βεβαίως καὶ ἐκ τῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ ἀτιθάσσου χαρακτῆρος τῶν Καταλάνων καὶ Τυρκοπούλων, συνέτεινεν ὁμῶς εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς ὀργῆς καὶ κακοβουλίας των καὶ ἡ ἀντίστασις, ἣν ἐπὶ τινα χρόνον ἀντέταξε κατ' αὐτῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἡ χήρα Ἰωάννα¹. Οὕτω κατελήφθη καὶ ἐδηρώθη ἀμειλίκτως τῷ 1311 ὑπὸ τῶν ἀγρίων Καταλάνων τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀποθανόντος τοῦ Γουαλθέρου ἐξέλιπε καὶ ἡ σειρά τῶν ἐκ γαλλικῆς καταγωγῆς ἡγεμόνων τῶν Ἀθηνῶν· διότι οὔτε τῆς χήρας Ἰωάννης, οὔτε τοῦ Γουαλθέρου Β' ἢ τῶν μετ' αὐτοὺς συγγενῶν των αἱ πρὸς ἀνάγκησιν τοῦ δουκάτου ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι ἐπέτυχον ὡς πρὸς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ κτήσεις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες. Ὁ Γουαλθῆρος ἀπεβίωσεν ἐν τῇ μεγίστῃ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος του, διότι

20, ἐκδόσεων Βόννης, πρὸς δὲ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως στ. 5920-5934 καὶ 5942—5960. Τὸ Livre de la conquête εἰς τὸ ἔτος 1307, ὁ Muntaner ἐν κεφ. 240 καὶ ἄλλοι· ὁλόκληρον δὲ τὴν ἱστορίαν ταύτην μετὰ τινων παραλλαγῶν ὁ Πορτί, ἐν σ. 389 ἐπ.· ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος Ἑλλ. ἱστ. τόμ. Β', σ. 203 ἐπ. 246 ἐπ.· ὁ Γρηγορόδης ἐν τόμ. Β', σ. 45 ἐπ.· ὁ Τ. Νερούτσος ἐνθ. ἀνωτ. καὶ ἄλλοι.

¹ Οὕτω λέγει ῥητῶς τὸ Ἀραγωνικὸν Χρονικὸν (ἀρ. 552. 553.) Alli si defendiò por un tempo. Ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅστις ἀναφέρει τὴν δῆλωσιν τῶν Θηβῶν (1, 19), οὐδὲν λέγει τοιοῦτο περὶ Ἀθηνῶν, διότι τινες ἀμφιβόλλουσι περὶ τῆς ἀκριβείας τῆς εἰδήσεως, καίπερ τόσον λεπτομεροῦς.

ἦτο ὁ πράγματι ἀνώτατος δυνάστης καὶ κυρίαρχος Πελοποννήσου, Ἑλλάδος, Εὐβοίας καὶ τοῦ πλείστου τοῦ θεσσαλικοῦ κράτους, διέθετε δὲ στρατὸν ἐκ 15 καὶ ἐπέκεινα χιλιάδων, ὧν οἱ ἡμίσεις ἵππεις. Ἄν ὅμως ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ Γουκλθέρου καὶ τοῦ προκατόχου του ἰσχύς συνέτεινεν ἀνυπόλογως πρὸς εὐδαιμονίαν καὶ τῆς ἀτυχεῖς τῶν Ἀθηναίων πόλεως καὶ τοῦ Ἀττικοῦ λαοῦ ἢ μόνον προκάλει αὐξήσιν τῶν πιέσεων τῶν ἀτυχῶν ἰθαγενῶν κατοίκων διὰ τῶν στρατολογιῶν, δὲν εἶνε σαφῶς γνωστόν, ἀλλ' ἂν μὴ εἶνε ἀληθές τὸ δεύτερον, οὔτε ὅμως τὸ πρῶτον εἶνε πολὺ πιθανόν. Βεβαίως οἱ Γάλλοι δυνάσται τῆς Ἀττικῆς παραβλλόμενοι πρὸς τοὺς δικαρχθέντας αὐτοὺς Καταλάνους ὑπῆρξαν λίαν πρᾶτοι καὶ μετριοπαθεῖς καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτῶν ἐκ τῶν καλλιτέρων τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας, οὐχ ἥττον ὅμως ἡ κατάστασις τοῦ λαοῦ τῆς Ἀττικῆς, ὡς καὶ καθόλου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑπὸ τοὺς Φράγκους, δὲν ἦτο καὶ ἀξιοζήλευτος, οὐδ' ἦλθεν οἱ ἰθαγενεῖς εἰς στενωτέραν πρὸς τοὺς κατακτητὰς ἐπικεικωνίαν ἢ συγχώνευσιν καὶ ἐξίσωσιν. Εἶδομεν ἄνωτέρω ὅτι ἐσχάτως εἶχον παύσαι νὰ διατελῶσιν οἱ ἰθαγενεῖς κάτοικοι ἐν ὅλως ἀδρανεῖ θέσει, διότι οἱ δούκες ἤρξαντο νὰ στρατολογῶσι καὶ ἐξ αὐτῶν. Ἐπίσης εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Ἰωάννου Α' Δελφίνου ἡ ὕλική εὐπορία καθ' ὅλον τε τὸ δουκάτον καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις εἶχεν ἀναζωογονηθῆ. Ἀλλὰ τί ὠφέλει τοὺς Ἕλληνας ἡ στρατολογία αὕτη, ἀφοῦ ὑπὲρ ξένων καὶ δεσποτῶν ἐμάχοντο; Διὰ τὴν τότε τῆς πολιτικῆς ἀφανείας ἐποχὴν ἡ στρατολογία τῶν ἰθαγενῶν συνέτεινε μόνον πρὸς αὐξήσιν τῶν δεινῶν των καὶ χειροτέρευσιν τῆς καὶ ἄλλως εἰκτρᾶς πολιτικῆς θέσεώς των, ὅπως καὶ ἡ αὐξήσις τῆς ἐμπορίας καὶ ἡ βελτίωσις τῆς γεωργίας συνέτεινεν μᾶλλον πρὸς πλουτισμὸν τῶν δουκῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων των. Ὡστε ὅσον ἤπια καὶ ἂν ἦτο ἡ πολιτεία τῶν Γάλλων δουκῶν, ἡ κατάστασις τῶν Ἀθηναίων ὑπ' αὐτοὺς δὲν ἦτο ζηλευτή. Καὶ ὅμως ἡ κατάστασις αὕτη ἦτο μυριακὴς προτιμωτέρα τῆς ἐπὶ τῆς καταλανοκρατίας ἐπικρατήσασθς ἐν τῇ ἀτυχεί τῆς Ἀττικῆς χώρας, ὡς ἐν ταῖς ἐξῆς θέλομεν ἰδεῖ. Ὁ Ἀγγλος μάξιςτος ἱστορικὸς Γεώργιος Φίνλχυς τὸ γαλλικὸν δουκάτον τῶν Ἀθηναίων ἐξετίμησεν ὡς πλουσιώτερον καὶ ἰσχυρότερον καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του βασιλείου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, βασιλεύοντος τοῦ Ὁθωνος, τὴν δ' ἐκτίμησιν ταύτην ἐπεδοκίμασε καὶ ὁ Γρηγορόβιος¹. Καὶ ἂν παρηδεχθῶμεν δ' ὡς

¹ Finlay, History of Greece, Δ', 143. ἐκδ. 1877, καὶ Φερδ. Γρηγορόβιος ἐν τόμ. Β', σ. 28 ἐπ.

υπερβολικὴν τὴν παραβολὴν ταύτην τοῦ Ἀγγλοῦ καὶ τοῦ Γερμανοῦ ιστορικοῦ, βεβαίως ὅμως τὸ δουκάτον τοῦτο εἶχε τότε μείζονα ἐνότητα παντὸς ἄλλου φραγκικοῦ ἐν Ἑλλάδι κράτους· διότι οὔτε ἐγχωρίους καὶ ἰθαγενεῖς ἰσχυροὺς δυνάστας εἶχον οἱ Δελαρόσαι, οὔτε οἱ Φράγκοι τοιοῦτοι ἀνεφάνησαν ἀτίθασσοι. Οἱ Σκίντ-Όμέρ τῶν Θηβῶν, καὶ οἱ βαρῶνοι Σαλώνων καὶ Βωδονίτσης ἢ ἦσαν στενοὶ τῶν δουκῶν συγγενεῖς ἢ πιστοὶ καὶ ἀφωπιομένοι φίλοι. Ἀλλως τε καὶ ἐν γένει οἱ Δελαρόσαι ἦσαν εἰρηνικοὶ δυνάσται. Στόλον ποσὼς δὲν κατήρτισαν, εἰμὴ παροδικῶς ἐπὶ Ἰωάννου, ἵσως ἵνα μὴ κινήσωσι τὸν φθόνον τῶν ἰσχυρῶν Ἐνετῶν, ὁ δὲ Πειραιεύς ἦτο μόνον ἐμπορικὴ λιμὴν, ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων Πόρτο Λεόνε, ὡς εἶδομεν, κηλούμενος. Ἡ δ' ἐκπαίδευσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἰθαγενοῦς λαοῦ ἦτο λίαν παρημελημένη, καὶ αἱ τέχναι δὲ δὲν φαίνεται νὰ ἔλαβον ἰδιαιτέρην ἐπίδοσιν. Ἐκτὸς τῶν πρὸ τοῦ λιμένος Πειραιῶς κολοσσικῶν λεόντων ἢ εἰς παλάτιον διασκευῇ καὶ διακόσμησις τῶν Προφυλαίων Ἀθηνῶν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Καθμείας μέγαρον τοῦ Νικολάου Σκίντ-Όμέρ ἦσαν τὰ μόνα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔργα τέχνης, θαυμαζόμενα ὑπὸ τῶν συγχρόνων. Ὡς τελευταῖον δὲ μνημεῖον καὶ μαρτύριον τῆς τε κυριαρχίας καὶ τῆς διαθέσεως τῶν Γάλλων δυναστῶν τῶν Ἀθηνῶν περιεσώθη ἡ διαθήκη τοῦ Γουαλθῆρου, ἣν ἔγραψεν ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς μοιραίας μάχης καὶ ἣτις εὑρίσκεται πρωτότυπος ἐν Τρικασίνοις (Troyes) τῆς Γαλλίας, ὅπως ἐξῆλθε τῶν χειρῶν τοῦ δουκὸς ἐκείνου¹. Διὰ ταύτης ὁ Γουαλθῆρος γενικὸν κληρονόμον ἄφηνε τὴν σύζυγον Ἰωάνναν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς δύο ἀνήλικα τέκνα του, ἐρρύθμιζε τὰς σχέσεις πάντων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων καὶ ἐκληροδότηι ἀνὰ δίκασιν μὲν ὑπέρπυρα εἰς τὸν Παρθενῶνα τὴν μονὴν τῶν ἐν Ἀθήναις ἐγκατασταθέντων Φραγκισκανῶν Μινωριτῶν, τὴν Παναγίαν τῶν Θηβῶν, τὴν τῆς Χαλκίδος καὶ εἰς ναοὺς τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ἀργεῦς, ἀνὰ ἑκάτὸν δὲ εἰς ναοὺς τῆς Δαυλίας, τῆς Λεβαδείας καὶ τῆς Βωδονίτσης. Ὡς τόπον δὲ τῆς ταφῆς του ὠρίζεν ὁ αὐτοῦ δούξ τὴν μονὴν Δαφνίου², ἐν ᾗ ὑπῆρχεν καὶ τάφοι τῶν ἐν Ἀθήναις δυναστευσάντων Δελαρσῶν, ὡς ἐν Βελλεβῶ τῆς Γαλλίας

¹ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ H. d'Arbois de Jubainville ἐν Voyage paléographique dans l'Aube, Paris, 1855.

² Λί λέξεις τοῦ Γουαλθῆρου εἶνε Nous élisons notre sépulture aux Dauphenins, αὕτη δὲ τοῦ τελευταίου Γάλλου δουκὸς ἡ διάταξις εἶνε πρόσθετος μαρτυρία καὶ ἀποδείξις ὅτι ἤδη πρὸ αὐτοῦ οἱ Γάλλοι δούκες τῶν Ἀθηνῶν

οὐ τῶν προγόνων αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη ἐπιθυμία τοῦ Γουαλθῆρου, ὡς καὶ πᾶσαι τῆς διαθήκης του αἱ διατάξεις, δὲν ἐστάθη δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῶσι μετὰ τὴν παρὰ τὸν Ἀλμυρὸν πανωλεθρίαν. Οὐδεμία ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι τὸ νεκρὸν τοῦ σώμα διετηρήθη καὶ ἐτάφη ἐν Χαλκίδι ὑπὸ τοῦ πιστοῦ φίλου Βονιφατίου τοῦ ἐκ Βερώνης, ὡς ἰσχυρίσθη ὁ Βυχὼν¹. Μόνη ἡ ἀποκοπεῖσα κεφαλὴ του εἶνε γνωστὸν ὅτι ἐλυτρώθη τῷ 1348 ἀντὶ πολλῶν χρημάτων ὑπὸ τῶν συγγενῶν του καὶ μετακομισθεῖσα εἰς Ἀλέτιον τῆς Ἰταλίας ἐτάφη, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Σταυροῦ, ὅπου ἠγέρθη αὐτῷ καὶ σωζόμενον μεγαλοπρεπὲς μαρμαρίνον μνημεῖον².

εἶχον ἐκλέξει τὴν περικαλλῇ καὶ πλουσίαν τότε μονὴν τοῦ Δαφνίου ὡς κοιμητήριον οἰκογενειακὸν ἐν Ἑλλάδι.

¹ Ἐν La Grèce continentale et la Morée, σ. 134. Εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον προσέθη ὁ Βυχὼν ἀποκαλυφθέντος ἐν Χαλκίδι τάφου τινὸς φραγκικοῦ κατὰ τὴν πτῶσιν μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ φρουρίου, ἀλλ' οὐδὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἐκεῖ ἦτο τεθαμμένος ὁ δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρος.

² Πρβ. Hopf σ. 392.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΛΑΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ
ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ, 1311 - 1387

Μετὰ τὴν παρὰ τὸν Ἀλμυρὸν ἀνέλπιστον καὶ ἀποτελεσματικὴν μάχην τῆς 15ης Μαρτίου 1311 οἱ Καταλάνοι ἐτράπησαν, ὡς εἴπομεν, εὐθὺς ἐπὶ τὴν κυρίευσιν καὶ κατοχὴν τῆς χώρας τοῦ πολεμίου τῶν Γουαλθέρου. Κατὰ πρῶτον διηυθύνθησαν ἐπὶ τὴν ὀχυρὰν Λεβαδεῖαν, ἣς οἱ κάτοικοι προθύμως ἠνέωξαν αὐτοῖς τὰς πύλας, διὸ εἰς ἀνταμοιβὴν ἀνυψώθησαν εἰς ὃν καὶ οἱ κατακτητὰὶ βαθμὸν λαβόντες τὸ δικαίωμα νὰ συνάπτωσι καὶ γάμους μετὰ τῶν Λατίνων, ἐνῶ ἄλλως καὶ ἐπὶ τῆς καταλανοκρατίας οὐδενὶ Λατίνῳ ἐπετρέπετο νὰ νυμφευθῇ Ἑλληνίδα καὶ τὴν ἀπαλιν¹. Μετὰ δὲ τοῦτο καταλαβόντες ἄνευ σπουδαίας δυσκολίας καὶ τὰς ἀκροπόλεις τῶν Θηβῶν καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἐπομένως καὶ ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἀνήκουσαν χώραν², ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ ὡς κυρίαρχοι διανεμόμενοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐπρότειναν μάλιστα καὶ εἰς τοὺς συμμαχοὺς αὐτῶν Τούρκους ν' ἀποκατασταθῶσιν ἐν τῇ δουκάτῳ καὶ ν' ἀπαλλαχθῶσι μετ' αὐτῶν «μακρᾶς πλάνης», ὡς λέγει ὁ Γρηγορᾶς³, οὗτοι ὅμως εὐτυχῶς δὲν ἐδέχθησαν, ἀλλὰ παραλαβόντες ὡς μερίδιον τῆς λείας τὰ ὅπλα καὶ τοὺς ἵππους τῶν ἐν τῇ παρὰ Ἀλμυρὸν μάχῃ πεσόντων ἀνε-

¹ Ἴδε Horf, σ. 392 κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἐν Παλέρμῳ ἀρχείων, ἐξ ὧν ἠρύσθη ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς καταλανοκρατίας ἐν Ἀθήναις. Πρβ. δὲ καὶ Γρηγορόδιον, Β', σ. 52 ἐπ., ὅστις παραθέτει καὶ τὰ σχετικὰ κείμενα. Πόσον οἱ Καταλάνοι ἐτήρησαν τῶν Λεβαδεῶν τὰς προνομίας φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι 50 ἔτη ἀργότερα Λεβαδεὺς τις ὡς ἐξαιρετικὴν προνομίαν ἔλαβεν ἐπιγαμίας ἄδειαν! Πρβ. καὶ Γρηγορ. Β', σ. 71. σημ. 1.

² Τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τῶν πρώην δουκῶν Ἀργος καὶ Ναύπλιον διετήρησεν ὑπὲρ τῶν Βριεννίων ὁ τότε διοικητὴς αὐτῶν Γουαλθῆρος de Foucherolles, διέμειναν δ' ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν.

³ Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν φιλόσοφον Ἰωσήφ, παρὰ Boissonade, *Analecta graeca*, Γ', σ. 213.

χώρησαν πάντες σχεδόν κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος 1311 ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Χαλὴλ πρὸς βορρᾶν, δηρῶντες καὶ λεηλατοῦντες, ὡς συνειθίζον, μέχρις ὅτου ἐν ἔτει 1313 οἱ Βυζαντινοὶ κατέστρεψαν αὐτοὺς ὁλοτελῶς βοηθείᾳ τῶν Γενουαίων. Ἐμειναν λοιπὸν οἱ Καταλάνοι μόνοι κύριοι τῆς παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα κατακτηθείσης χώρας. Πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ τῶν κτήσεών των τούτων ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον, ἐπειδὴ ὁ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτοὺς διακείμενος ἐνετικὸς στόλος ἐστάθμευεν ὑπὸ τὸν Μοροζίνην παρὰ τὴν Χαλκίδα, ἐνῷ συγχρόνως οἱ ἀπόγονοι τῶν πρώην δουκῶν ἤρξαντο κινούμενοι πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ δουκάτου, πάντα δὲ τὰ περίξ κράτη θεωροῦν αὐτοὺς ὡς ληστρικὴν συμμορίαν, νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τινός, δὲν ἔκριναν ὁμῶς ὀρθὸν νὰ προσφέρωσι τὴν ἀρχηγίαν ταύτην εἰς τινα ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς δύο αἰχμαλώτους των. Κατὰ πρῶτον λοιπὸν προσήνεγκαν τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν ἡγεμόνα Καρύστου Βονιφάτιον τὸν ἐκ Βερώνης, τούτου δ' ἀποποιηθέντος, τῷ ἐτέρῳ ἐπισήμῳ αἰχμαλώτῳ Δασλῶρ, ὅστις ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἀνηγορεύθη προσωρινὸς διοικητὴς τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν (1311), συγχρόνως δ' ἐνυμφεῖθη καὶ τὴν χήραν τοῦ πεσόντος ἄρχοντος Σαλώνων Θωμᾶ Γ' Στρομογκούρ, δι' ἧς, ἀτέκνου οὔσης, ἔλαβεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Σαλώνων μετὰ ἀξιολόγου μέρους τῆς Φωκίδος. Τὸ παραδειγμα τοῦ Ῥογέρου Δασλῶρ ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Καταλάνοι, οἵτινες ἐνυμφεύθησαν τὰς χήρας καὶ θυγατέρας τῶν πεσόντων Φραγκῶν ἱπποτῶν καὶ ἀρχόντων, γυναικας, τῶν ὁποίων πρότερον τιμὴν των θὰ ἐθεώρουν νὰ ἦσαν εὐτελεῖς ὑπηρέται χύνοντες ὕδωρ εἰς νίψιμον, κατὰ τὸν ἡμσεθνὴ καὶ σύγχρονον καὶ συναγωνιστὴν των Μουντανερ¹· ἐπεὶ δὲ διενείμαντο πρὸς ἀλλήλους τὰ φέουδα ἐκείνων καὶ οὕτως ἔλαβον κατὰ πάντα τῶν πρώην τῆς χώρας κυρίων τὴν θέσιν.

Οὕτω λοιπὸν ἐξέλιπεν ὁ γαλλικὸς ἱπποτισμὸς ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τὸν Φλωρεντίνον χρονολογῶν Ἰωάννην Βιλλάνην « ἐδῆλώθη καὶ κατεστράφη ἡ χαρὰ τῶν Λατίνων, χώρα ἀκμαία καὶ πλουσία ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην², » ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἐπηξάν τὰς σημαίας των οἱ Καταλάνοι, οἵτινες προσηνέχθησαν οὕτω βιαίως καὶ βαρβάρως ἐν τῇ ἀτυχεῖ χώρῃ, ὥστε ἡ ὀνομασία « Κατιλάνος » καὶ σήμερον ἐτι ἔχει

¹ Muntaner, u. 240. Θεόδουλος ἐν Πρεσβευτικῷ, παρὰ Boissonade Anal. gr., B', σ. 201.

² Giov. Villani, 8, 51 ἐκδ. Dragomani, ἐν Φλωρεντίᾳ, 1845, τόμ. B', σ. 50. Πρβ. καὶ Hopf, 392. Γρηγοροβ. B', σ. 28 ἐπ.

χειρίστην σημασίαν παρά τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Βοιωτοῖς. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν μέχρι τοῦδε Γάλλων δυναστῶν οἱ τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας κάτοικοι δὲν εἶχον αἰσθάνθῃ υπερβολικῶς τὸ βάρος τῆς ξενοκρατίας, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ 1311 ἤρξατο ἐποχὴ συμφερῶν καὶ ὀδυνῶν ὑπὸ τὴν βιαιάν καὶ ἀπόλυτον στρατοκρατίαν τῶν βαρβάρων καὶ ληστρικῶν Καταλάνων, τὸ πᾶν δ' ἐβαρβαρώθη καὶ ἐξηχερώθη. « Ἀθηναῖοι γε μὴν καὶ » Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος, τὸ παλαι πειρηταῖς τε καὶ » συγγραφεῦσιν ἐν πολλοῖς πολυθρύλητοι, τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας » τὴν ἀγροικίαν ἡλλάξαντες καὶ ἴδοις ἂν τοὺς πρὶν τοῖς μεγάλαις Περ- » σῶν βασιλεῦσι γῆς βραχίαις καὶ ἀντιρρόπου τοῦ ὕδατος ἐκχωρήσαι » τῶν σφετέρων ἀμφισβητήσαντας, δουλείαν τὴν ἐσχάτην ὑφισταμέ- » νους! », λέγει ὁ περιγράφων τὴν ἐποχὴν πρὸς τὸν Νικηφόρον Γρηγο- » ρῶν Ἀθανάσιος Λεπανθηρηνός ὁ Κύπριος. Τὴν θέσιν τῆς μέχρι τοῦδε ἀρ- » κετὰ ἀνεκτῆς καὶ πῶς τακτικῆς καταστάσεως τῆς ξενοκρατίας κατέ- » λαβε νῦν ἡ φευδαδικὴ ἀναρχία οὐ μόνον ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὑπολειπομένοις Φραγκοῖς ἡγεμόσι τῆς Πε- » λοποννήσου, καὶ ἡ ἀνήθικος καὶ ἀπεριόριστος στρατοκρατία ἤγε καὶ ἔφερε τὴν ἀτυχῆ χώραν, μέχρις οὗ καὶ οὗτοι ὑπεχώρησαν εἰς τὸν χρυ- » σὸν καὶ τὴν βίαν Γενουαίων καὶ Φλωρεντίνων. Καὶ τὴν μέχρι τοῦδε δ' ἐπί- » στημον τοῦ δουκάτου γλῶσσαν, τὴν γαλλικὴν, ἀντικατέστησεν ἡ δημώ- » δης καταναλικὴ διάλεκτος, ἐν ἣ καὶ ἐν τῇ λατινικῇ ἐγράφεοντο καὶ τὰ ἐπίσημα ἐγγράφα καὶ αἱ συνθήκαι τῆς Ἑταιρείας, τὰ δὲ Συνήθεια τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Ῥωμανίας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ Συνήθεια τῆς Βαρ- » κελώνης, καὶ ἔδρα τοῦ δουκάτου ἐγένοντο διαρκῶς αἱ Θῆβαι².

Μετά τὴν ὡς ἀρχηγοῦ ἐκλογὴν τοῦ Δεσλῶρ καὶ τὴν ἀποκατάστα- » σιν τῶν ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν οἱ τὴν Ἑταιρείαν ἀποτελοῦντες ἐνόη- » σαν πάλιν ὅτι, διὰ τὰ ἀντιθέτω εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν πανταχόθεν πολέ-

¹ Ἐπιστολὴ Λεπανθηρηνοῦ πρὸς Γρηγορῶν ἐν τῇ ἐν Βόννῃ ἐκδόσει τοῦ τελευ- » ταιοῦ. Τόμ. Α', σ. XCIV. Ὁ Ἰσπανός ἱστοριοδίφης A. Rubio y Lluch ἐπεχει- » ρήσεν ἐκ πατριωτισμοῦ νὰ δικαιολογήσῃ κάπως καὶ ὑπερασπίσῃ τοὺς Κατα- » λάνους ἐν τῇ μνημονευθείσῃ περὶ αὐτῶν πραγματείᾳ του, ἀλλ' ὁ Παχυμέρης, ὁ Θεόδουλος καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς περιγράφουσι τὰς βιαιοπραγίας τῶν Κα- » ταλάνων. Πρβ. Ἐπαμ. Σταματιάδου « Οἱ Καταλάνοι κτλ. » σ. 232 καὶ Γρη- » γορόβ. ἐν τόμ. Β', σ. 54.

² Ἰδε Hopf σ. 392, 393. καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 65. Περὶ τῶν Συνηθειῶν τῆς Βαρκελώνης ἴδε Schaefer, Geschichte von Spanien, τόμ. Γ', κεφ. 8. Πρβ. δὲ καὶ T. Νερούτσον ἐν Χριστ. Ἀθῆν. ἐνθ. ἀνωτ. Δ', σ. 178 ἐπ.

μίων, ἔπρεπε νὰ εὕρωσι καὶ ἐξωτερικὴν τινα ἰσχυράν ὑποστήριξιν, διὸ ἐξαπέστειλαν πρέσβεις πρὸς τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν σύμμαχον, τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φρειδερίκον Β' τὸν Ἀρχαγώνιον, παρακλοῦντες αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν καὶ προστασίαν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ ν' ἀναγκασθῇ δούκα τῶν υἱῶν τοῦ τινος, εἰς ὃν προθύμως ὑπέσχετο ὑποταγὴν πάντες. Ὁ δὲ Φρειδερίκος, βλέπων παρ' ἐλπίδα περιερχομένην εἰς χεῖρας τοῦ τινος μέχρι τοῦδε ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἀνέκαθεν πολεμίου οἴκου τῶν Ἀνδηγαυῶν διατελοῦσαν χώραν ταύτην, προθύμως ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἀνηγόρευσε δούκα τῶν Ἀθηνῶν τὸν εἰσέτι ἀνήλικον υἱὸν τοῦ Μαργαρέδου τὸν Ἀρχαγώνιον (1312—1317) δευτερότοκον αὐτοῦ τυγχάνοντα. Μέχρι δὲ τῆς ἐνηλικιότητος τούτου διώρισε τοποτηρητὴν τοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ καὶ κυβερνήτην (regidor)¹ γεννητὸν τινα καὶ ῥέκτην Ἰσπανὸν ἱππότην, τὸν Βερεγγάρῳ Ἐστανιόλ, ὅστις καὶ ἀφικόμενος εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1312 μετὰ τῶν πρέσβεων τῆς Ἐταιρείας ἐπὶ πέντε σικελικῶν γαλερῶν, πᾶρέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου παρὰ τοῦ Ρογέρου Δεσλῶρ, ὥμοσε νὰ κυβερνήσῃ εὐσυνειδήτως καὶ ἰδέξατο παρὰ τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἐταιρείαν τὸν ὅρκον τῆς πίστεως καὶ ὑποταγῆς. Ἐκτετε ὁ Δεσλῶρ παρέμεινε μόνον ὡς ἄρχων τῶν Σαλώνων ἐν τῇ Ἐταιρείᾳ.

Διὰ τῆς πρὸς Φρειδερίκον τὸν Β' τῆς Σικελίας συμβάσεως τῆς Ἐταιρείας ἀνώτατος μὲν κυρίαρχος τοῦ δουκάτου ἦτο ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐκάστοτε δεύξ, εἰς ὃν ἀνήκον ὡς ἴδια φρέσιν καὶ αἱ πόλεις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν, διέμενεν ὅμως καὶ ἡ Ἐταιρεία φεουδάρχης κυρίαρχος τοῦ ἄλλου μέρους αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐξακολουθεῖσα νὰ διατηρῇ τὸν τέως ὄργανισμὸν, ἔχουσα δηλ. συμβούλους, νοτάριον, γραμματέα, γραφεῖς, δικαστὰς, συνηγόρους καὶ συνδίκους, ἐτι δὲ καὶ στρατάρχην ἰδίον², ὥστε ἀπετέλει αὐτως ἴδιον πολιτικὸν σῶμα μετ' ἰδιαιτέρας σφραγίδος, ἐπιτιθεμένης παρὰ τὴν βασιλικὴν τοῦ δουκὸς ἐπὶ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, καὶ ἐκαλεῖτο, ὡς πρότερον, «ὁ εὐτυχὴς στρατὸς τῶν Φράγκων»³. Πάντα δὲ τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιω-

¹ Ἐλέγετο συνήθως regidor, ἀλλὰ καὶ vicarius generalis καὶ vicerogens πᾶς Ἰσπανὸς τοποτηρητής.

² Ἐκαλεῖτο mariscalus ducatus, ἢ mariscalus exercitus ducatum, ὅτε τὸ δουκάτον ἐγένετο Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν.

³ Felix exercitus Francorum in Athenarum ducatu morantium. Ἰδε τὰς μαρτυρίας παρὰ Γρηγοροβίῳ ἐν τόμ. Β', σ. 61. σημ. 1.

τικά τοῦ δουκάτου ἀξιωματὰ κατελαμβάνοντο ὑπὸ Καταλάνων τῆς Ἑταιρείας, μὴδὲ τοῦ τοῦ στρατάρχου συνήθως ἐξαίρουμένου, ὁ δὲ τοποτηρητὴς ἢ ὁ δουξ εἶχεν μόνον τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικυρώσεως καὶ τοῦ κατὰ τύπον διορισμοῦ τῶν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐλεγχομένων¹. Τοῦτου ἕνεκα οἱ διοριζόμενοι τοποτηρηταὶ καὶ κυβερνήται ὑπὸ τῶν δουκῶν οὐ μόνον εἰς τούτους ὤμνουν πίστιν, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον τῶν συνδικῶν τῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων ὠρκίζοντο ἐν Θήβαις ἢ ἐν Ἀθήναις ὅτι θὰ ἐκυβέρνην δικαίως καὶ εὐσυνειδήτως κατὰ τὰ νόμιμα τῆς Βαρκελώνης², ἥσκει δ' ὁ τοποτηρητὴς ὅλην τὴν ἐξουσίαν, ἣν καὶ ὁ δουξ παρὼν θὰ ἤσκει, διετῆρει αὐτὴν καὶ ἐλάβανεν ἐπιχορηγῆσιν καὶ ἄλλα ἐστὶς μὴ ἀκριβῶς ὠρισμένα, διεξῆγε τὰς ἐσωτερικὰς τοῦ δουκάτου καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ὑποθέσεις καὶ διεπραγματεύετο πρὸς τοὺς ξένους περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐξ ὀνόματος τοῦ τε δουκὸς καὶ τῆς Ἑταιρείας, τὴν ὁποίαν ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἀντεπροσώπευον ἑκτὸς τοῦ τοποτηρητοῦ καὶ ὁ στρατάρχης, οἱ σύνδικοι, ἢ καὶ ἄλλοι αὐτῆς ἐντολοδόχοι³. Αἱ δὲ πρὸς ἀλλήλους τῶν κατακτητῶν σχέσεις ἐρρυθμίζοντο, ἐννοεῖται, ὅχι πλέον κατὰ τὰ Συνήθεια τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὡς ἐπὶ τῶν Γάλλων δυναστῶν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ ἀντικαταστήσαντα ἐκεῖνα Συνήθεια τῆς Βαρκελώνης. Τὸ ἀνώτατον δικαστήριον (la haute cour), ἥτις ἐπὶ τῶν Γάλλων ἐδίκαζε τὰς μεταξὺ τῶν φεουδούχων διαφοράς, ἀντικατεστάθη ὑπὸ δουκικοῦ δικαστηρίου ἐδρεύοντος ἐπίσης ἐν Θήβαις, ἐπετρέπετο ὅμως ἐφ' ἑσὶς τῶν ἀποφάσεων τούτου εἰς τὸ ἀνώτατον δικαστήριον τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας⁴.

Αἱ δὲ πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν Καταλάνων σχέσεις ὁποῖαι τινὲς ἐμορφώθησαν κατὰ τὰ τῆς Βαρκελώνης Συνήθεια δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστόν, φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τύπους ἢ τῶν ἰθαγενῶν θέσεις ἔμεινεν ὁποῖα ἦτο καὶ ἐπὶ τῶν Γάλλων, εἰ καὶ κατ' οὐσίαν οἱ νέοι κατακτηταὶ καθίστων τὸν ξένον ζυγὸν ἐπαχθέστερον. Καὶ ἡ ἐπιγαμία δὲ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Καταλάνων ἀπηγορεύετο καὶ ὑπὸ τοῦ καταστατικοῦ τῆς Ἑταιρείας, ὡς ἀπηγορεύετο καὶ πανταχοῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ὑπὸ

¹ Οὕτω διορίζονται ὑπὸ τοῦ δουκὸς κατὰ τὰ περισφζόμενα ἔγγραφα *castellanus et vicarius Athenarum* καὶ *vicarius Thebarum* ἄνδρες ἐκ τῶν Καταλάνων φεουδούχων. Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 66, σημ. 3.

² Γρηγοροβ. Β', 63. κατὰ σφζόμενα ἔγγραφα τοῦ ἐν Παλέμῳ ἀρχεῖου.

³ Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 61, σημ. 2. 63.

⁴ Ἴδε τὰς ἐκ τῶν ἀρχείων ἀποδείξεις παρὰ Γρηγοροβίῳ Β', σ. 65 ἐπ.

τῶν φραγκικῶν νόμων¹, ἐκτὸς ἐξαιρέσεων διὰ συνθηκῶν ἢ εἰδικῶν διαταγμάτων γενομένων, τοιαύτας δ' ἐξαιρέσεις θέλομεν ἰδεῖ παρκατιόντες καὶ ὑπὸ τῶν Καταλάνων ἐπιτραπείσας ὅχι μόνον ἐν Λεβαδείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἄλλαχού. Ἐννοεῖται δ' ὅτι τῷ χρόνῳ καὶ ἡ καταλανικὴ κυριαρχία ἀπέβη ἡμερωτέρα καὶ ἡπιωτέρα, ἤρξαντο δ' ἐπ' αὐτῶν ἐξαιρετικῶς μετέχοντες κατωτέρων τινῶν πολιτικῶν ἀξιωματῶν κατὰ προσωπικὴν χάριν καὶ Ἕλληνας, ὡς ἐν καιρῷ θέλομεν ἀναφέρει παραδείγματα. Εἰς πόσα δὲ καὶ ποῖα τιμάρια διήρσαν οἱ Καταλάνοι τὸ κατακτηθὲν δουκάτον, ὅτε κατέλαβον αὐτό, δὲν εἶνε γνωστόν, γνωρίζομεν ὅμως ἐξ ἐγγράφων τοῦ ἐν Βαρκελώνῃ ἀρχιεπί, ὃν τινα ἐδημοσίευσεν ὁ ἤδη πολλάκις μνημονευθεὶς Λούτσης (Lluch)², ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς καταλανοκρατίας ὑπῆρχον ἐν τῷ τότε δουκάτῳ Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν δέκα τιμάρια, ἦτοι αἱ κομηταὶ Δημητριάδος καὶ Σαλώνων, ἡ μαρκησία Βωδονίτσης καὶ αἱ αὐθενταὶ Σιδηροκάστρου, Στειρίου, οὐ μακρὰν τῆς Λεβαδείας, Αἰγίνης, Καρδίτσης τῆς βοιωτικῆς, Ἀταλάντης, Καπραίνης (Χαιρωνείας) καὶ Ἑστανιόλ (Estanyol), περὶ ἧς οὐδὲν ἀκριβέστερον παραδίδεται³. Αἱ δὲ πόλεις τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν ἀπετέλουν, ὡς ἐρρήθη ἤδη, ἰδιαιτέρον τῶν δουκῶν τιμάριον καὶ ἡ Λεβαθεὶα ἀπέκτησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προνομιοῦχον θέσιν. Φυσικὸν δ' ἦτο καὶ τοὺς Γάλλους κληρικοὺς ν' ἀντικαταστήσωσιν ἐπὶ τῶν Καταλάνων Ἰσπανοί, οἵτινες κατέλαβον καὶ ὅλας ἐκείνων τὰς κτήσεις καὶ προνομίας. Καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ μὲν πάλιν ἐτηρήθησαν δύο, ἡ τῶν Θηβῶν⁴ καὶ ἡ τῶν Ἀθηνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα περὶ τὸ τέλος τῆς καταλανοκρατίας εἶχε 14 ἐπισκοπὰς, ὧν αἱ Μεγάρων, Δαυλίας, Σαλώνων καὶ Βωδονίτσης ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ δουκάτῳ Ἀθηνῶν. Ὁ

¹ Πρβ. Κ. Σάθα Μνημείων ἑλλ. ἱστορίας τόμ. Δ', σ. 20. 72. καὶ Γρηγοροβ. τόμ. Β', σ. 70.

² Ἐν τῇ μονογραφίᾳ Los Navarros en Grecia, ἀριθ. 30. 34. καὶ ἄλλ. πρβ. καὶ Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Β', σ. 458—466. ἐνθα ὁ αὐτὸς γράφει περὶ τῶν τιμαρίων τῆς καταλανοκρατίας.

³ Προφανῶς τὸ ὄνομα ἔλαθεν ἡ αὐθεντία ἐκ τοῦ πρώτου τοποτηρητοῦ Βερεγγάρ Ἑστανιόλ, τοῦ ὅμως ἀκριβῶς ἐκεῖτο εἶνε ἄδηλον, ἴσως δ' ἦτο προσωπικὸν ἐκείνου φέουδον.

⁴ Ἐν τινὶ ἐγγράφῳ τοῦ Πέτρου Β' ἐκ τῆς 40 Σεπτ. 1380 ἀναφέρεται ὁ Βογλὼς ὡς προστατευόμενος τοῦ πάπα ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, εἶνε δ' ἡ μόνη περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης εἰδησις. Πρβ. Lluch, Navarros, ἀριθ. 34. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 495.

δὲ μητροπολιτικός ἐν Ἀθήναις ναός, ὁ Παρθενών, εἶχε τότε δώδεκα ἐφημερίους, ὑπῆρχε δὲ παρὰ τὸ δουρικὸν παλάτιον καὶ ἰδιαιτέρος αὐλικὸς ναός, ὁ τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου. Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ τοῦ δουκάτου τότε ὀργανισμός. Ὁ δὲ Ἑστανιὸλ κατὰ τὴν μέχρι τοῦ 1316 τετραετή διοίκησιν του ἐτήρησε μετὰ πολλῆς δεξιότητος τὴν θέσιν του, εἰ καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἡ Ἑταιρεία δὲν ἔπαυσε ν' ἀγωνίζεται πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν διαφόρων ἐπαπειλούντων αὐτὴν κινδύνων ἐκ μέρους τῶν Ἀγγέλων τῆς Ἠπείρου τοῦ μαρκιῶνος τῆς Βωδονίτσης, τῶν στρατηγῶν τῆς ἐν ἔτει 1262 σχηματισθείσης νέας βυζαντινῆς ἐπαρχίας, τοῦ κατόπιν δεσποτάτου Μισθρά, τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ἑνετῶν καὶ τέλος τῶν ἐκδιωχθέντων Βριεννίων, οἵτινες οὐδὲν μέσον ἀφῆκαν ἀδοκίμαστον πρὸς ἀνακτῆσιν τῆς ἀπολεσθείσης ἀρχῆς των ἐν Ἀθήναις. Καὶ ὅμως ὁ Ἑστανιὸλ ἐγνώριζε τοσοῦτον ἐπιτηδεῖως νὰ πολιτεύηται, ὥστε ἡ Ἑταιρεία οὐ μόνον τὴν κατοχὴν τοῦ δουκάτου διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ ἀλώθητον, ἀλλὰ καὶ ἐξέτεινε μετ' ὀλίγον τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς μέχρι Θεσσαλίας, ἐτέθησαν δ' οὕτω σπerea τὰ θεμέλια τῆς ἐν τῷ δουκάτῳ καταλανοκρατίας¹.

Ἡ χῆρα τοῦ πρώην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθέρου Α' Ἰωάννα ἡ Σατιλλωνία, φυγοῦσα ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ τὴν ἀτυχὴ ἐκείνην παρὰ τὸν Ἀλμυρὸν μάχην καὶ τὸν ἐν αὐτῇ φόνον τοῦ συζυγοῦ της, μετέβη, ὡς εἴπομεν, μετὰ τοῦ ἀνγλικοῦ υἱοῦ της Γουαλθέρου τοῦ Β' (1311—1356) καὶ τῆς θυγατρὸς της Ἰσαβέλλας πρὸς τὸν τότε βασιλεῖα τῆς Νεαπόλεως Ροβέρτον καὶ τὸν πρίγκιπα τοῦ Τάραντας Φίλιππον παρακαλοῦσα αὐτοὺς ν' ἀνακτήσωσι διὰ τὸν νεκρὸν δεῦκα τῶν Ἀθηνῶν, εἰς ὃν μόνον ἡ Ἀργολὶς εἶχεν ἐναπομείνει, καὶ τὸ ἀπολεσθὲν δουκάτον. Συγχρόνως δ' ἀπετάθη καὶ πρὸς τὸν πάπαν Κλήμεντα τὸν Ε', ἐπικαλουμένη τὴν προστασίαν καὶ μεσιτείαν αὐτοῦ, ὁ δὲ πατὴρ αὐτῆς, ὅστις διώκει τὴν κομητίαν Βριέννης ἐν Γαλλίᾳ, καὶ τὸν ὁποῖον αὕτη εἶχε διορίσει κηδεμόνα τῶν ἀνγλικῶν τέκνων της², συνῆγεν ἐκεῖ πρὸς τοῦτο μισθοφόρους. Ἦδη κατὰ Μάρτιον τοῦ 1312 ἐξαπέστειλεν ἡ Ἰωάννα ἐκ Νεαπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Γουλιέλμον Ὑσέζ (Usez) μετὰ 60 ἵππεων, πεζοῦ στρατοῦ καὶ τροφῶν πρὸς ἐφοδιασμόν καὶ ὑπερ-

¹ Πρβ. Hopf, σ. 410 ἐπ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 93 ἐπ.

² Πρβ. Du Chesne, Histoire de la maison de Chatillon, Paris, 1612. Preuves, σ. 212.

ασπισιν τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἄργους κατὰ τῶν ἀξιώσεων καὶ ἐπιθέσεων τοῦ Ἑστανιόλ, ἐν Ἀττικῇ ἐν τούτοις ὁ Ὑσέζ οὐδὲν ἐπεχείρησε κατὰ τῶν σφετεριστῶν Καταλάνων. Ὁ δὲ πάπας ἐκήρυξε καὶ σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀσεβῶν τούτων Ἰσπανῶν, πλὴν πᾶσαι αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ τε καὶ τῆς Ἰωάννης καὶ Γουαλθέρου τοῦ Β', ὥς ἐπανειλημμένως πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ δουκάτου ἔκαμον, ἀπέτυχον, ὥς θέλωμεν ἰδεῖ, ἐντελῶς¹· διότι οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, τῆς Ναβάρρας, τῆς Ἀγγλίας καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες, ὧν τὴν ἐπικυρίαν ἐπεκαλέσθησαν, ἐκώφευσαν¹.

Ἐν τούτοις οὐδ' ὁ Ἑστανιόλ ἔμεινεν ἀργός, ἀλλὰ παντὶ σθένει κατεγίνετο οὐ μόνον νὰ ἐξασφαλίσῃ, ἀλλὰ καὶ ν' αὐξήσῃ τὴν δύναμιν καὶ περιοχὴν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν. Ὁ τῆς Καρυστοῦ ἄρχων Βονιφάτιος ὁ ἐκ Βερώνης εἶχε συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Ἑταιρείας, ἵνα τῇ συνδρομῇ ταύτης ἀποσείσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πριγκιπάτου καὶ τῶν Ἑνετῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας καὶ ἐνώσῃ τὴν νῆσον μὲ τὰς ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας κατεχομένης χώρας. Ἀλλ' ἡ Ἑνετία, ἥτις διὰ τῶν τριάρχων κατεῖχεν ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν νῆσον, εἶχεν ἐξοπλισθῇ, ὥπως ἐμποδίσῃ τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Καταλάνων, ὅθεν ἐξεργάγη μετὰ τούτων καὶ τῆς Ἑνετίας πόλεμος πολυετής καὶ αἱματηρός, ὅστις οὐδὲν ἔπαυσε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἑστανιόλ. Ὡς ὁρμητήρια ἐχρησίμευσεν τῇ Ἑταιρείᾳ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ἡ ὀχυρὰ τῶν Ἀθηνῶν Ἀκρόπολις καὶ ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς². Ἀλλ' ὁ Ἑστανιόλ ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1316 καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου ἀνέλαβεν ἐπὶ ἑναιατὸν εἰς τῶν ἀνωτάτων ἐν αὐτῷ ἀξιωματικῶν, ὁ Γουλιέλμος Θωμάς (1316-1317), μέχρις ὅτου ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας ἐξαπέστειλε νέον τοποτηρητὴν τοῦ εἰσέτι ἀνηλίκου δουκὸς Μαμφρέδου τὸν πρεσβύτερον, νόθον υἱὸν τοῦ Ἀλφόνσου Φαδρίκου τὸν Ἀραγώνιον (Alfons Fadrique de Aragon). Οὗτος ἐξ Ἰσπανίας, ὅπου διέτριβε παρὰ τῷ θείῳ τοῦ Τζαίμη Α', κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ μετὰ δέκα γαλερῶν καὶ πολλῶν ἐνόπλων, ἐγένετο δὲ μετ' ἐνθουσιασμοῦ δεκτὸς ὑπὸ τῶν προερχόντων τῆς Ἑταιρείας, οἵτινες μετὰ πομπῆς συνώδευσαν αὐτὸν ἐκ Πειραιῶς εἰς Ἀθήνας. Ἡ δ' ἀφίξις τοῦ πολεμικοῦ τοῦτου βασιλοπαίδος ἐνεψύχωσε μεγάλως τὴν Ἑταιρείαν καὶ ἀνεξωπύρρησε τὰ πρῶην τολμηρὰ καὶ ἡρωϊκὰ τῶν Καταλάνων κατορθώματα,

¹ Πρβ. Zurita, Annal. τόμ. Β', σ. 16 καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 87. 89 ἐπ.

² Πρβ. Hopf σ. 411 ἐπ. καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτοῦ.

καθόσον μάλιστα ὁ Ἀλφόνσος, ὅστις ἔστησε κατ' ἀρχάς τὴν ἐδραν τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἀμέσως ἐδήλωσεν ὅτι ἐσκόπει ν' ἀποκατασταθῇ διαρκῶς ἐν τῷ δουκάτῳ (1317 — 1330). Τὸ πρῶτον αὐτοῦ πρὸς τοῦτο βῆμα ἦτο ὁ γάμος τοῦ μετὰ τῆς δεκαεξαετοῦς θυγατρὸς Βονιφατίου τοῦ ἐκ Βερώνης Μαρίας ἢ Μαρούλας, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Μουντάνερ, «τῆς ἀρίστης καὶ γλυκυτάτης καὶ βεβαίως μιᾶς τῶν ὠραιωτάτων χριστιανῶν τῶν κόσμου»¹, ὡς προῖκα δ' ἔλαβε τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῆς Καρύστου, τῆς Αἰγίνης, τοῦ Ζήτουνιου, τοῦ Γαρδικίου καὶ 13 πύργους, οὓς ὁ Βονιφάτιος κατεῖχεν ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ λαβὼν αὐτοὺς ὡς δῶρον παρὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β' Δελαρόσου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βονιφατίου Θωμάζου ἀποκλείουσιν τῆς κληρονομίας ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1317 ἀπεβίωσε καὶ ὁ φερόνυμος τῶν Ἀθηνῶν δούξ Μαμφρέδος, ὁ Ἀλφόνσος ἀπέκτησεν ἐτι μείζονα ἰσχύν καὶ ἐλευθερίαν ἐνεργείας, διότι ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου ἀντ' ἐκείνου ἀναγορευθεὶς δούξ τρίτος υἱὸς τοῦ Γουλιέλμου (1317 — 1338) ἦτο ἐπίσης παιδάριον εἰσέτι, ὥστε ἐπὶ 13 ὅλα ἔτη διώκει ὡς ὅλως ἀνεξάρτητος ὁ Ἀλφόνσος τὸ δουκάτον².

Εὐθὺς μετὰ τὸν γάμον τοῦ ὁ τοποτηρητὴς ἤρξατο νὰ ἐξοπλίζηται, ὅπως συνδράμῃ τὸν πενθερόν τοῦ Βονιφάτιον πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ γνωστοῦ αὐτοῦ σχεδίου κατὰ τῶν Ἑνετῶν. Οὗτοι δὲ προιδόντες τὰ μέλλοντα ἔτειναν πρόθυμον οὓς εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ πάπα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ τῶν Ἀνδηγαυῶν τῆς Νεαπόλεως καὶ τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου κατὰ τῶν Καταλάνων, ἥδη δ' ἐν ἔτει 1316, εἶχον ἀρχίσει νὰ προπαρασκευάζωνται ὅπως ἀποκρούσωσι τὴν ἐπίθεσιν τῶν «πειρατῶν» τούτων, ὡς τοὺς ἀπεκάλουν, καὶ, εἰ δυνατόν, ἐκδιώξωσιν αὐτοὺς ὁλοτελῶς ἐξ Ἑλλάδος, ἐνθα ἦσαν ἐχθροὶ πάντων τῶν λοιπῶν δυναστῶν τῆς χώρας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς λοιπὸν τοῦ 1317 ἤρξαντο αἱ μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ τοῦ Βονιφατίου καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ Καταλάνων ἐχθροπραξίαι, ἐστενοχωρήθησαν ὅμως τοσοῦτον οἱ Ἑνετοὶ κατ' αὐτάς, ὥστε ἤδη κατὰ Μάρτιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Ἑνετὸς βασιλεὺς Εὐβοίας Μιχαὴλ Μοραζίνης ἠνθηγκάσθη νὰ συνομιλογήσῃ πρὸς τοὺς ἐναντίους εἰρήνην ἢ μᾶλλον ἀνακωχὴν ὀπλων, δι' ἧς οἱ Καταλάνοι

¹ Πρὸς. Muntaner ἐν κεφ. 243 καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 34.

² Hopf σ. 413 ἐπ. ἴδε καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτῆς.

κατέλαβον ἀμέτῳ διὰ 2000 ἀνδρῶν καὶ τὴν πρωτεύουσάν τῆς νήσου Χαλκίδας. Ἡ Ἑνετικὴ ἐν τούτοις δημοκρατία, μὴ θέλουσα ν' ἀπολέσῃ τόσον εὐκόλως τὴν πολυτίμον νήσον, ἠκύρωσε τὴν ὑπὸ Μοροζίνῃ συνομολογηθεῖσαν ἀναγκωχὴν ὅπλων καὶ ἀπέστειλε μετὰ εἰκοσι γαλερῶν τὸν ἀνδρεῖον Φραγκίσκον Δάνδολον, ὅπως ἀνγκησῇ τὴν νήσον¹. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ὁ Ἀλφόνσος, ἀποθανόντος τοῦ πενθεροῦ του Βονιφάτιου τῆς Κηρύστου, κατέλαβε κατὰ τὰ συμπεφωνημένα τὴν Κηρύστον καὶ τὰ Λαρμενα, τὰς κτήσεις ἐκείνου, καὶ ὑπέταξεν ἀκράτῃτος πάντες προδκιῶν ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν νήσον, ὥστε ἡ Ἑνετικὴ ἤναγκασθη ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν βασιλέα Φριδερίκον παραπονουμένη διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν περὶ τὸν Ἀλφόνσον καὶ πρὸς τὸν πάπαν ἐπικαλουμένη αὐτοῦ τὴν μεσιτείαν, ὅντως δὲ ἐπέτυχον ὅπως διατάξῃ ὁ βασιλεὺς τὸν Ἀλφόνσον νὰ ἐκκενώσῃ πάραυτα καὶ παραδώσῃ τοῖς πρῶν κυρίοις, τὰς ὑπ' αὐτοῦ καταληφθεῖσας ἐν Εὐβοίᾳ χώρας, μάλιστα δὲ τὴν πρωτεύουσάν τῆς νήσου Χαλκίδας. Ὁ Ἀλφόνσος ἀπεχώρησε τότε ἐκ Χαλκίδος, ἀλλ' οἱ Καταλάνοι καταρτίσαντες στόλον καταδρομικὸν καὶ ὁρμώμενοι ἐκ Λιβαδόστρου ἐν τῇ Κορινθιακῇ κόλπῳ καὶ ἐκ Πειραιῶς, καλουμένου Πόρτο-Σατίνες (Porto-Satines²), κατεληλάτουν σὺν τοῖς ἄλλοις ἑλληνικοῖς παραλίοις καὶ τὴν Εὐβοίαν, ὡς καὶ τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου νήσους μέχρι τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐμimuῶντο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοὺς φίλους των Τούρκους τῆς Μ. Ἀσίας, ὧν οἱ ἐμίραι συχνὰς ἐπεχείρουν τότε ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐπιδρομὰς. Συγχρόνως ἐστρεψεν ὁ ἐπιχειρηματίας καὶ ἀνήσυχος Ἀλφόνσος ἀλαχόσε τὰ βλέμματα του πρὸς κατακτησιν χώρας. Ἐπωφελοῦμενος τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Ἑνετῶν ἀναγκωχὴν, ἐπέτεθη κατὰ τῆς γειτονικῆς μαρκησίας Βωδονίτζης, κατέλαβεν αὐτὴν καὶ ἐξηνάγκασε νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν φεουδαλικὴν πολιτείαν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν τηρουμένων τῶν δικαιωμάτων τῶν κληρονόμων τοῦ τελευταίου ἄρχοντος Παλλαβιτζίνη³, κατόπιν δ' ἐπέτεθη καὶ κατὰ τῶν λειψάνων τῆς τῶν πρῶν δουκῶν κυριαρχίας, κατὰ τοῦ Ἀργουε δ' ἡλ. καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἅτινα κατείχοντο ὑπὸ ἀντιπροσώπου τοῦ ἐκπτώτου δουκὸς Γουαλθέρου τοῦ Β'. ταχέως ὁμως ἀπεχώρησεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος διὰ τε τὴν

¹ Πρὸς. Γρηγοροβ. Β'. σ. σ. 97 καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτοῦ.

² Πρὸς. Γρηγοροβ. Β', σ. 100.

³ Πρὸς. Γρηγοροβ. Β', σ. 108—9.

ισχυράν ἀντίστασιν, ἣν αὐτοὶ εὖρε, καὶ διότι ἦτο ἠναγκασμένος νὰ φέρῃ πρῶτον εἰς πέρας τὰς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς διαφορὰς του. Ὁ βασιλεὺς δηλ. τῆς Νεαπόλεως Ροβέρτος, ὁ πρίγκιψ τοῦ Τάραντος Φίλιππος καὶ ὁ τοποτηρητὴς τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας Ἰωάννης Γραβίνας, ὁ τρίτος σύζυγος τῆς ἄλλοτε δουκίσσης Ἀθηνῶν Ματθίλδης, εἶχον μὴνύσει κατὰ Μάρτιον τοῦ 1318 εἰς τὴν Ἑνετίαν ὅτι ἦτο τέλος πάντων καιρὸς νὰ ἐξολοθρευθῇ ἡ ταραχοποιὸς καὶ ληστρικὴ τῶν Καταλάνων συμμορία, ὅτι ὁ πάπας ἦτο πρόθυμος νὰ ἐκδώσῃ κατ' αὐτῶν ἀφορισμὸν καὶ ὅτι ἔπρεπε καὶ ἡ Ἑνετία νὰ συνδράμῃ εἰς τὴν ἐξόντωσιν τοῦ κοινου ἐχθροῦ· ἀλλ' αὕτη, προειδοῦσα ὅτι ἐλόκληρον τὸ βάρος τοιούτου πολέμου ἤθελε πέσει ἐπ' αὐτῆς, ἡρνήθη νὰ μετάρχη τῆς συμμαχίας καὶ διεκήρυξεν ὅτι θέλει φροντίσει μόνη περὶ τῶν συμφερόντων της. Συγχρόνως ἀφίκοντο εἰς Ἑνετίαν καὶ πρέσβεις τῆς ἐκπτώτου δουκίσσης Ἰωάννης Σατελλωνίας καὶ ἐζήτησαντο παρὰ τῆς δημοκρατίας ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ δουκὸς Γεωαλθήρου τοῦ Β' πίστως 40,000 χρυσῶν φλωρινίων καὶ φορητὰ πλοῖα πρὸς μεταφορὰν 300—500 ἱππέων καὶ 1000—1500 πεζῶν, ἵνα ἀποβιβάσθοντες εἴτε εἰς Εὐβοίαν εἴτε εἰς Ἀργολίδα ἀνακτήσωσι τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, ἀντὶ δὲ τῆς ἐπικουρίας ταύτης ὑπέσχοντο τοῖς Ἑνετοῖς ἀτέλειαν ἐν τῷ δουκάτῳ, ἐπικουρίαν κατὰ τοῦ Ἀλφόνσου καὶ παραχώρησιν ἐλοκλήρου τῆς νήσου Εὐβοίας εἰς τὴν ἐνετικὴν πολιτείαν¹. Ἀλλὰ καὶ ταύτας τὰς προτάσεις ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἀρκουμένη εἰς τὴν κατορθωθείσαν κατοχὴν τοῦ πλείστου τῆς νήσου καὶ ὀχυρουμένη ἐν αὐτῇ ἐφ' ὅσον διήρκει ἡ πρὸς τὸν Ἀλφόνσον ἀνακωχή. Καὶ ὁ πάπας Ἰωάννης ΚΒ' μᾶτην ἐπεμψεν εἰς Ἑνετίαν σφοδρὸν παραινετικὸν ἐγγραφον διακηρύττων ὅτι δὲν ἔπρεπε πλέον ν' ἀνέχηται τις τοὺς Καταλάνους, «τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπωλείας, τὸ ἐκβρασμά της ἀνθρωπότητος», δηλοῦντας μὲν καὶ λεηλατοῦντας ἐλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, συμμαχοῦντας δὲ μετὰ τῶν ἀπίστων Τούρκων καὶ τῶν αἰρετικῶν Ἑλλήνων πρὸς βλάβην τῶν εὐσεβῶν Φράγκων ἀρχόντων τῆς χώρας. Ἡ Ἑνετία καὶ πάλιν ἐδίσταζεν, ἀλλ' ὁ τῆς Εὐβοίας τοποτηρητὴς Δανδαλος εἶχεν ἤδη ἀνανεώσει τὰς πρὸς τοὺς Καταλάνους ἐχθροπραξίας. Καταδρομικὰ τῆς Ἐταιρείας εἶχον συλλάβει καὶ ληστεύσει ἐσχάτως ἐνετικὰ τινα πλοῖα, ὁ δ' Ἀλφόνσος, καλῶς ἐν Ἀθή-

¹ Πρβ. Δουκαγγίου *Histoire de Constantinople*, II, σ. 152, τὰς δ' ἄλλας μαρτυρίας παρὰ Γρηγοροβίω, Β', σ. 99—100. Ἰδὲ δὲ καὶ Hopf, σ. 414.

ναις ὠχυρωμένους, ἤρνεϊτο νὰ δώσῃ ἱκανοποίησιν καὶ ἀποζημιώσιν. Μερῶν λοιπὸν ὁ Δάσδαλος ὅτι ἐν Πειραιᾷ παρεσκευάζετο ναῦς τις πρὸς μεταφορὰν πρέσβειων τοῦ Ἀλφόνσου πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορα, ὅπως ζητήσωσι τὴν συμμαχίαν ἐκείνου, καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπως συλλέξωσιν αὐτόθι 1000—1500 μισθοφόρους Τούρκους διὰ τὴν Ἑταιρείαν, διέταξεν ἀμέσως ἓνα τῶν ὑπ' αὐτὸν πλοιαρχῶν νὰ παραδοκῇ καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο. Οὗτος δὲ πληροφορηθεὶς ὅτι τὰ πρὸ μικροῦ λεηλατήσαντα καταλανικὰ πλοῖα ἦσαν ἐλλιμενισμένα παρά τὸ Ταλάνδι (τὴν Ἀταλάντην βεβλῶως) καὶ ὅτι τὰ πληρώματα αὐτῶν εἶχον ἀποβιβασθῇ, διέταξε πάραυτα νὰ πυρποληθῶσι τὰ σκάφη, ὅπερ ἐν τούτοις μόνον τὰ δύο ἔπαθον, τοῦ τρίτου διαφυγόντος τὸν κίνδυνον. Μόλις δ' ἐπληροφορήθη τοῦτο ὁ Ἀλφόνσος, καὶ ἀπηγόρευσε ἀσθηρότατα τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ πᾶσαν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς ἐπιμιξίαν καὶ συναλλαγὴν, ἵνα βλάβῃ τῶν τελευταίων τὰ συμφέροντα. Συγχρόνως δ' ἀφίκετο εἰς Εὐβοϊαν ἀγγελία τοῦ ἐν Κρήτῃ Ἑνετοῦ διοικητοῦ ὅτι ὁ Ἀλφόνσος εἶχεν ἐξαποστείλει δύο γαλιέρας πρὸς παραλαβὴν Τούρκων μισθοφόρων καὶ ὅτι οὗτοι οὐ μόνον ἐδέξαντο τὴν πρόσκλησιν, ἀλλὰ καὶ πάραυτα ἐξέπλευσαν μετὰ 24 πειρατικῶν πλοίων, ὅπως ἀνακτήσωσιν ὑπὲρ ἐκείνου τὴν Εὐβοϊαν. Ἐνῶ δ' οὗτοι κατέπλεον εἰς Πειραιᾶ, ὁ Ἀλφόνσος εἶχεν ἐκπλεύσει, ὅπως τιμωρήσῃ καὶ ταπεινώσῃ τὸν παλαιὸν ἐχθρόν του Γουλιέλμον Σανούτον, δούκα τῆς Ναξου καὶ τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ἐπετίθη λοιπὸν κατὰ τῆς Μήλου, ἐληλάτησεν αὐτὴν καὶ μετὰ πολλῆς λείας καὶ αἰχμαλώτων ἐπανέκαμψεν εἰς τὰ ἴδια, ὅθεν παρεσκευάζετο νὰ ἐπιτεθῇ μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἑνετῶν. Ἐν τούτοις πρὶν εἶτι κηρυχθῇ ἐκ νέου ἐπισήμως ὁ πόλεμος, ὁ βασιλεὺς Φριδερίκος καὶ ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις συνωμολόγησαν ἐτέραν ἀνακωχὴν ὅπλων μέχρι τῆς πρώτης Ἀπριλίου 1319, ἣν ὁ Ἀλφόνσος τοσούτῳ εὐχαριστότερον ἐδέξατο, ὥσθι κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐσκόπει νὰ στραφῇ κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Ἑλλήνων, ὅπως αὐξήσῃ τὸ κράτος καὶ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτά του διὰ μελλούσας ἐπιχειρήσεις. Ἐκ τῶν ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ πρὸς ἐπικύρωσιν ὑπογεγραμμένων ἀντιπροσώπων τῆς Ἑταιρείας εἶνε καὶ ὁ εἰσαγγελεὺς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀνωτάτου δικαστηρίου¹, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι διὰ στρατηγικοὺς βεβλῶως λόγους ἡ Ἑ-

¹ Procurator generalis curiae. Πρβ. Hopf, σ. 446. καὶ Γρηγοροβίου Β', σ. 96 ἐπ.

ταιρεία τότε εἰς Ἀθήνας εἶχε μεταφέρει οὐ μόνον τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ τὴν ἑδραν, ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν ἀνωτέρων ἀρχῶν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν. Ἄν ἡ ἐν Ἀθήναις διατριβὴ τῶν ἀνωτάτων τοῦ δουκάτου ἀρχῶν ὠφέλει κατὰ τι τὴν πόλιν ταύτην ἢ μόνον τὰ βάρη ἠϋξανε καὶ τὸν ζυγὸν δυσθαστακτότερον καθίστα, δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἰπώμεν, πάντοτε ὅμως τὸ βίαιον τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχόντων καὶ οἱ ἀκατάπαυστοι τῆς Ἑταιρείας πόλεμοι μεγάλως θὰ ἐπίεζον τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους, ὅσον καὶ ἂν ἠϋξανε ἡ ἐμπορικὴ κίνησις διὰ τῆς συρροῆς πολλῶν μισθοφόρων ἐνταῦθα.

Ἡ μέχρις Ἀπριλίου τοῦ 1319 ἀνακωχὴ παρατάθη ἀργότερα ἐπὶ ἐν εἰσέτι ἔτος ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς σχεδὸν ὅροις, αἵτινες ὑποχρεοῦν τὸν μὲν Ἀλφόνσου νὰ ἐξελεύσῃ ἐκ τῆς θαλάσσης τὰς γαλέρας του, ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ του κορσάρους καὶ, ἅμα λήξῃ ἡ πρὸς τοὺς συμμάχους του Τούρκους σύμβασις, ν' ἀποδιώξῃ αὐτοὺς ἐκ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, τοὺς δ' Ἑνετοὺς ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Καρύστου καὶ τῶν λοιπῶν ἐν Εὐβοίᾳ κτήσεις κυριαρχίαν τοῦ Ἀλφόνσου. Ἡ νέα δ' αὕτη ἀνακωχὴ ὑπεγράφη τῇ 9 Ἰουνίου 1319 ὑπὸ τοῦ Ἑνετοῦ τῆς Εὐβοίας βασιλεὺς καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλφόνσου καὶ τῶν συμβούλων καὶ συνδίκων τῆς Ἑταιρείας καὶ 56 τὸν ἀριθμὸν ἐξεχόντων μελῶν αὐτῆς¹, πρῶτον δὲ τότε διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ἑνετία ἀνεγνώρισε τὴν καταλανικὴν Ἑταιρείαν ὡς ἔννομον πολιτείαν καὶ δύναμιν. Ἐπίσης δὲ καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1331 παρατάθη ἡ ἀνακωχὴ αὕτη παρὰ τὰς ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου ΚΒ' ἐκδοθείσας ἀράς κατὰ τοῦ Ἀλφόνσου καὶ τῶν πειρατῶν του, διότι οἱ ἀνάστητοι Καταλάνοι οὐδαμῶς ἤσυχόντο πωλοῦντες πρὸς Τούρκους χριστιανούς αἰχμαλώτους ἐξ Ἀχαΐας, ἥτοι Πελοποννήσου, καὶ ἐναντίον τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Εὐβοίᾳ διατρίβοντα ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι λατίνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν, νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον κατὰ τῆς ἀπειθοῦς καὶ ἐξώλους ταύτης Ἑταιρείας².

Κατὰ τὸ ἔτος 1319 ἐγένετο ἐνῆλξ καὶ ὁ ἐκπτωτος δούξ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρος Β' Βριέννιος καὶ ἤρξατο σπουδαίως νὰ σκέπτηται

¹ Τὸ ἔγγραφον τοῦτο σωζόμενον ἐν πρωτοτύπῳ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Mas Latrue, ἐν *Mélanges Historiques, Commerce*, τόμ. Γ', σ. 49. ἀριθ. XI. Πρὸς καὶ Γρηγοροῦ Β', σ. 140, ὅστις ἀντέγραψε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ὑπογραψάντων, παραλειφθέντα ὑπὸ Mas Latrue.

² Ἰδε Joannis pappae XXII Epistol., βιβλ. 8, ἐπιστολ. 260.

περί τῆς ἀνακτήσεως τοῦ ἀπολεσθέντος δουκάτου του. Κατὰ πρῶτον λοιπὸν ἀπεπειράθη ἐν ἔτει 1320 νὰ πωλήσῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς τὰς ἐν Ἀργολίδι κτήσεις του, ἵνα ἐντεῦθεν πορισθῇ χρηματικὰ μέσα, ἀποτυχούσης ὁμῶς τῆς ἀποπειρας ταύτης, ἀπεφάσισε νὰ ὀχυρώσῃ μὲν κάλιον τὰς κτήσεις ἐκεῖνας, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνάκτησιν καὶ τῶν λοιπῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπεμψεν ἐπανειλημμένως κατὰ τὰ ἔτη 1321 καὶ 1322 σῖτον πολὺν ἐξ Ἀπουλίας εἰς Ναύπλιον καὶ Ἄργος, ὡς καὶ ἵππους καὶ ἄνδρας καὶ πᾶν τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῶν. Πρὸς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν ἦλθεν εἰς στενάς σχέσεις καὶ πρὸς τὸν ἐν Νεαπόλει βασιλικὸν οἶκον τῶν Ἀνδριαυῶν, νυμφευθεὶς ἐν ἔτει 1325 Μαργαρίταν τὴν θυγατέρα Φιλίππου, τοῦ πρίγκιπος τοῦ Τάραντος καὶ ἐπὶ φιλῶ ὀνόματι αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ ὀλίγα ἔτη πρότερον, τῷ 1320, ἡ ἀδελφὴ του Ἰσκαβέλλα εἶχεν ὑπανδρευθῇ τὸν Γάλλον μεγιστᾶνα Γουαλθῆρον τοῦ Ἀγγιέν (Enghien)¹, καὶ βοηθεῖα τούτων ἐξεστράτευσεν ἀργότερα πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ κληρονομικοῦ κράτους του, ἀλλὰ μάτην, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον.

Ὁ δὲ Ἀλφόνσος ἐπωφελοῦμενος τὴν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς ἐν ἔτει 1318 συνομολογηθεῖσαν καὶ ἀκλούθως ἀνανεωθεῖσαν ἀνακωχὴν εἶχε στρέψει πάλιν τὰ βλέμματά του πρὸς βορρᾶν. Ἐν Θεσσαλίᾳ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1313 συμβάντα θάνατον τοῦ ἀπαιδὸς σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Β' τοῦ Ἀγγέλου εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐντελὴς ἀναρχία καὶ ὁ Ἀλφόνσος δὲν ἀφῆκε νὰ παρέλθῃ ἡ εὐκαιρία αὕτη, ὅπως λαβὴ ὑπὸ τὴν κατοχὴν του καὶ τὴν χώραν ἐκείνην, ἐν ᾗ ἄνευ σοβαρῶν δυσκολιῶν εἶχεν ἤδη καταλάβει τὰς κτήσεις τοῦ ἀποθανόντος πενθεροῦ του Βονιφατίου. Ἐξεστράτευσε λοιπὸν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος πρὸς βορρᾶν καὶ ταχέως ἐγένετο κύριος ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς ὑπὸ τὸν ἀποθάνοντα σεβαστοκράτορα χώρας, λαβὼν ἑκτοτε καὶ τὸν τίτλον τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ τοῦ «δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν.» Οἱ ἐξοπλισμοὶ οὕς ἐπεχείρησεν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Θ' Παλαιολόγος (1295—1320) πρὸς ἀνάκτησιν τῆς χώρας ταύτης, ἔμειναν ἀπεράτωτοι καὶ ἀτελεσφόρητοι ἕνεκα τοῦ ἐν ἔτει 1320 ἐπισυμβάντος αἰφνιδίου θανάτου του. Καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ δ' οἱ ἐξοπλισμοὶ ἐν ἔτει

¹ Πρὸς Du Chesne, Hist. d. l. mais. de Chatillon, σ. 214. Preuves. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 113.

1321 ἔμειναν ἄνευ ἐκτελέσεως καὶ ἀποτελέσματος, ὥστε ἤδη ἐν ἔτει 1324 τὸ πλεῖστον καὶ κάλλιστον μέρος τῆς Θεσσαλίας περιῆλθεν ὑπὸ τὴν σταθερὰν κυριαρχίαν τῶν Καταλάνων, αἵτινες κατέλαβον ἐκτὸς τῶν Νέων Πατρῶν καὶ τὸ Λοιδορίκιον, τὸ Σιδηρόκαστρον, τὸ Ζειτούνιον, τὸ Γαρδίκιον, τὸν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον, ἡ δ' ἐπίλοιπος χώρα ἔμεινε καὶ πάλιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν πρῶην ὑποτελῶν τοῦ Ἰωάννου ἀρχόντων, μικρὸν δὲ μέρος κατελήφθη καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας¹. Ἐκτὸς οὖτως τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἄλλο κώλυμα ἀνεχαίτισε τὴν περαιτέρω πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῆς Ἑταιρείας. Συγχρόνως περίπου κατῆλθεν ἐκ τῶν ἀκάρπων ὁρέων τῆς πατρίδος των, βυρυνθέντες τοὺς μεταξὺ Ἰταλῶν καὶ Βυζαντινῶν ἡγεμόνων ἀδιαλείπτους ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ πολέμους, οἱ Ἀλβανοὶ καὶ προδόντες μεσημβρινώτερον κατέλαβον τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ βορειοτέραν ἀντικτὴν χώραν, ἐνθα διέμειναν ἡμισυν περίπου αἰῶνα, περιστέλλοντες τοὺς Καταλάνους, μέχρις ὅτου ἀργότερα στίφη αὐτῶν ἀρκετὰ πολυάριθμα πρέβησαν ἐτι μεσημβρινώτερον καὶ προσκληθέντα ὑπὸ τῶν τότε ἀρχόντων τῆς Ἀττικῆς κατέλαβον μέγα μέρος τῆς χώρας, πρὸς δὲ καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνατολικά παρὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τὰ βορειοανατολικά τῆς Πελοποννήσου μετὰ τινων παρὰ κειμένων νήσων καὶ κατέσχον τὰς χώρας ταύτας διαρκῶς².

Ἐν τούτοις ἡ Ἑταιρεία καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς Ἀλφόνσος εἶχον φθάσει ἐν ἔτει 1325 διὰ τῆς πρὸς βορρᾶν σπουδαίας ἐπέκτασεως τοῦ κράτους αὐτῶν εἰς μεγάλην ἰσχύν καὶ ἤρξαντο ἤδη ἐκ νέου νὰ σκέπτωνται τίνι τρόπῳ νὰ προσπρισθῶσιν ὅλῃκληρον τὴν Εὐβοίαν. Τούτου ἕνεκα ἀνενεώθησαν περὶ τὸ 1326 αἱ μεταξὺ τῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν Ἑνετῶν ἐριδες, αἵτινες ἐν ἔτει 1327 μετεβλήθησαν εἰς ἐχθροπραξίας διαρκεσάσας μέχρι τέλους τοῦ 1330. Ὁ Ἀλφόνσος μετεχειρίζετο εἰς τούτον τὸν κατὰ τῶν Ἑνετῶν πόλεμον πολλὰς χιλιάδας Τούρκων πειρατῶν ὡς μισθοφόρων, αἵτινες διὰ τε τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καὶ διὰ τὸ βίαιον καὶ τὸ λησρικὸν τοῦ χρηματικῆς των ἐποιοῦντο τοσαύτην καταχρησιν τῆς ἰσχύος των καὶ τοσαύτας διέπραττον δηλώσεις ἐν τε τῇ

¹ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν 7, 13. σ. 279. Μαρίνος Σανούδος ἐν Ἐπιστολ. III, σ. 293. Ζουρίτας ἐν II, 397. Πρβ. καὶ Hopf, σ. 420. Γρηγοροῦ. Β', σ. 108.

² Πρβ. Μαρίνου Σανούδου Ἐπιστολ. III, 294 ἐκ τοῦ ἔτους 1325 καὶ Γρηγοροῦ. Β', σ. 110. Hopf, σ. 422, 440 ἐπ. καὶ Τάσων Νερούτσων ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημείων τόμ. Α', σ. 344—345.

ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας κατεχομένη χώρᾳ¹, ὥστε τὰ δύο ἀντιμαχόμενα μέρη ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ συμφιλιωθῶσιν, ὅπως ἀπξλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἐκείνων ξένων. Ἀλλ' οὕτοι, ἐνωθέντες καὶ μετὰ πολλῶν ληστρικῶν Καταλάνων καὶ περὶ τὰς 40,000 τὸν ἀριθμὸν γενόμενοι, ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ ἔτους 1331. καθ' ὃ ὁ Ἀλφόνσος εἰρήνευσε πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, καὶ ἐξῆς νὰ περιτρέχωσι τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ νὰ λεηλατῶσιν ἀδιακρίτως φίλους καὶ ἐχθροὺς, μὴδὲ τῆς Ἀττικῆς αὐτῆς φεισθέντες, διότι ἀποθάντες εἰς αὐτὴν διέπραξαν φοβεράς διαρπαγὰς καὶ δηώσεις, ὥστε ὁ Ἀλφόνσος καὶ νὰ συμμάχησῃ μάλιστα μετὰ τῶν Ἑνετῶν ἠναγκάσθῃ πρὸς ἀπόκρουσιν καὶ καταπαλέμῃσιν τῶν ὀλετήρων ἐκείνων. Συγχρόνως δ' ἀνηγγέλλετο ἐξ Ἰταλίας ὅτι ὁ ἐκπτωτος δούξ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρος Β' παρεσκευάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ προσεχῶς πρὸς ἀνάκτῃσιν τοῦ ἀπολεσθέντος δουκάτου, ἣτις εἰδήσις ἐτι μᾶλλον ἐβίβασε τὸν Ἀλφόνσον καὶ τὴν Ἑταιρείαν νὰ παύσῃσι τὰς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς ἐχθροπραξίας καὶ νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῶν.

Ὁ πάπας δηλ. Ἰωάννης ΚΒ', μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμονῆς πάντοτε ἐπιδιώκων τὴν ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν ἀποκατάστασιν τῶν Βριεννίων, οὓς ἐθεώρει ὡς στήριγμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀντὶ τῶν «ἀνοσίων καὶ ἀσεβῶν Καταλάνων», μετεχειρίσθη πρὸς τοῦτο πᾶν μέσον. Τῇ 14ῃ Ἰουνίου 1330 δι' ἐγκυκλίου του προσεκάλεσε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως νὰ συνδράμωσι τὸν ἐκπτωτον δούκα τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως ἀνακτήσῃ τὸ δουκάτον του, κατεχόμενον ὑπὸ τινων σχισματικῶν, υἱῶν τῆς ἀπωλείας καὶ θρεμμάτων ἀδικίας². Συγχρόνως δὲ διέταξε τὸν ἐπὶ φιλω ὀνόματι πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἤδρευεν ἐν Χαλκίδι, καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Πατρῶν καὶ Ὁτράντου νὰ προσκαλέσωσι τοὺς Καταλάνους νὰ ἐκκενώσωσιν ἐντὸς ἐξ μηνῶν τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἐπὶ ἀπειλῇ ἀφορισμοῦ³· ἐπειδὴ δὲ τὸ διάβημα τοῦτο δὲν ἐτελεσφόρησε, διέταξε μετὰ ἑνῶς μηνὸς τοὺς ἀρχιεπισκόπους Ὁτράντου, Πατρῶν καὶ Κορίνθου νὰ κηρύξωσιν ἐν ταῖς δικαιοῖσιν αὐτῶν σταυροφορίαν κατὰ τῆς Ἑταιρείας τῶν Καταλάνων. Ὁ δ' ἐκπτωτος δούξ Γουαλθῆρος Β' δὲν ἀφῆκε νὰ παρέλθῃ ἡ εὐκαιρία αὕτη, ἀλλ' ἀφοῦ ἐπώλησε πολλὰς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχού τῆς Εὐρώπης κτήσεις

¹ Ἐν ἔτει 1329 ἀναφέρεται ἐπιδρομὴ αὐτῶν in contratas Athenarum. Μαρτίν. Σανούδ. Ἐπιστολ. XXIII, σ. 315.

² Nonnulli schismatici, perditionis filii ed iniquitatis alumni.

του πρὸς περισμὸν χρημάτων, διέθηκε δὲ τὰς λοιπὰς προσηκόντως, πρῶτον μὲν ἐπέμφεν εἰς Ἀργολίδα ἄνδρας καὶ πολεμοφόδια ὑπὸ τὸν Κορράδον Γυϊνδάτσον (Guindazzo), ὅπως προπαρασκευάσωσι τὰ πράγματα, αὐτὸς δὲ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτοπροσώπως κατόπιν, κατὰ τὸ 1331. Πρὸς τοῦτο ἦλθε συγχρόνως εἰς διαπραγματεύσεις καὶ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, οἵτινες τότε ἡγωνίζοντο κατὰ τῆς Ἑταιρείας, καὶ ἔλαθε παρ' αὐτῶν τὴν ἄδειαν νὰ ἐξαγάγῃ ἐξ Ἑνετίας ὅπλα εἰς Ἀπουλίαν, τὸ ὀρμητήριον τῶν ἐπιχειρήσεών του. Ἀπέναντι λοιπὸν τοιούτων ἐξοπλισμῶν καὶ σχεδίων ἤρξατο καὶ ὁ Ἀλφόνσος νὰ σκέπτηται περὶ ἀμύνης. Ὅπως ἀποσπάσῃ ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Γουαλθέρου συμμαχίας τὴν Ἑνετίαν, ἐπρότεινεν αὐτῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1331 εἰρήνην ἐπὶ τῷ ὄρω, νὰ τηρήσῃ μὲν οὗτος ὑπὸ τὴν κατοχὴν του τὴν Κάρυστον, ν' ἀποζημιώσῃ ὅμως τοὺς Ἑνετοὺς διὰ τὰς ζημίας, αἱ κατὰ τὸν ἀπὸ 1327—1330 πόλεμον ἔπαθον, νὰ διακόψῃ πᾶσαν πρὸς τοὺς Τούρκους σχέσιν καὶ ν' ἀφοπλίσῃ τὸν στόλον του, συγχρόνως δὲ ἀφῆκε νὰ διορισθῇ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν ὁ Ἑνετὸς Νικόλαος Σκλομόνος καὶ ὑπανδρεύσῃ τὴν θυγατέρα του μὲ τὸν Ἑνετὸν δυνάστην Τήνου καὶ Μυκόνου Γκίζην¹. Οἱ δὲ πάντοτε τὸ βέβαιον συμφέρον των ἐπιδιώκοντες Ἑνετοὶ ἐδέξαντο πάραυτα τοὺς δι' αὐτοὺς λίαν εὐνοϊκοὺς ὅρους τούτους καὶ ὑπέγραψαν μετὰ τῆς Ἑταιρείας τὴν 5ην Ἀπριλίου 1331 συνθήκην εἰρήνης καὶ φιλίας διαρκέσασαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη². Συγχρόνως δ' ὠχύρωσεν ὁ Ἀλφόνσος τελεώτερον τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ, τὸ ὀρμητήριον τῆς Ἑταιρείας, καί, ἵνα μὴ περιέλθῃ ἡ Καδμεία εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων καὶ χρησιμεύσῃ αὐτοῖς ὡς ὀρμητήριον, διέταξε νὰ κατεδαφισθῶσιν αὐτῆς τὰ τεῖχη, διότι δὲν ἐνεπιστεύετο πολὺ εἰς τὸν φρούραρχον αὐτῆς, τὸν Ἑνετὸν Γκίζην, καίπερ γαμβρόν του. Οὕτω δὲ παρασκευασθεὶς ἀνέμενε τὴν ἀφίξιν τῶν πολεμίων. Πικρὰ δόξας ὅμως κατ' αὐτὸ τὸ 1331 ὁ Ἀλφόνσος ἔπαυσεν ὢν τοποτηρητῆς τοῦ δουκὸς Γουλιέλμου τοῦ Ἀραγωνικοῦ. Καὶ δὲν γνωρίζομεν μὲν τὴν αἰτίαν τούτου, φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ φθόνος ἀφῆρσε τὸν ἱκανὸν ἄνδρα τὸ ἀξίωμα τοῦ τοποτηρητοῦ, ἔκτοτε δὲ διέμενεν ἐν τῷ δουκάτῳ ὡς ὁ ἐπισημότερος τιμαριούχος αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα ἡ ἐν Θήβαις ὑπογραφεῖσα συνθήκη τοῦ 1331 ὡς τοποτηρητὴν μὲν ἔχει ὑπογεγραμμένον

¹ Πρὸς Γρηγοροῦ. Β', σ. 115—116. καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτάθι.

² Hoff σ. 426 ἐπ. Γρηγοροῦ. Β', σ. 117 ἐπ.

τὸν Νικόλαον Λάντσιαν, τὸν δὲ Ἀλφόνσον ὡς ἀπλοῦν μεγιστᾶνα, καὶ βαίλον Ἐνετὸν τὸν Φίλιππον Βελέγγον¹.

Ὁ δὲ Γουαλθῆρος Β' παρασκευασθεὶς, ὅσον ἡδύνατο, ἐξεκίνησε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1331 ἐξ Ἀπουλίας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν κυριαρχίας του καὶ ἀπεβίβασθη μετὰ 800 ἰππέων καὶ 500 πεζῶν εἰς Ἡπειρον, ἐνθα εὐκόλως ἐκυρίευσεν τὴν Ἄρταν. Διηυθύνθη δὲ εἰς Ἡπειρον, διότι ὁ πενθερός του ἀνέθηκεν αὐτῷ καὶ τοῦ ὅλου βυζαντινοῦ κράτους τὴν κατάκτησιν! Κατὰ τῶν Καταλάνων ἐν τούτοις οὐδὲν ἡδυνήθη νὰ κατωρθώσῃ, διότι οὗτοι ἀπέφευγον ἐπιμελῶς πάντοτε νὰ συνάψωσι πρὸς αὐτὸν μάχην, μέχρις ὅτου ἐφθασεν ὁ χειμὼν, ὅστις ἦτο εὐνοϊκὸς δι' αὐτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ εὕρισκομένους ἐν τοῖς φρουρίοις. Τότε μετέβη ὁ Γουαλθῆρος πρὸς διαχειρῆσαι εἰς Πάτρας καὶ ἐπεκαλέσθη ἐκεῖθεν ἐκ νέου τὴν ἐπέμβασιν τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑνετίας, ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ἀνεθεματίσεν ἀληθῶς κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1332 τοὺς Καταλάνους τῆς ἑταιρείας, ἀλλὰ τοῦτο μὲν γενόμενον οὐδόλως ὠφέλησε, τὸ δὲ δεύτερον δὲν κατωρθώθη καὶ οὕτω, βλέπων ὅτι ἐξέλιπον αὐτῷ τὰ χρηματικὰ μέσα, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Βρεντήσιον ἄπρακτος κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1332, ἀφ' οὗ ἀπώλεσεν ἐν Ἑλλάδι ἐκ νόσου καὶ τὸν συνοδεύσαντα αὐτὸν μονογενῆ υἱὸν του. Τὰ μόνα, ἅπερ διὰ τῆς ἐκστρατείας του ταύτης κατώρθωσεν, ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Λευκάδος καὶ ἡ ἐκασφάλισις τῆς κατοχῆς τῆς Ἀργολίδος². Οὕτω δ' ἐξασφαλίσθησαν οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν καὶ ὁ ἐκ τῶν ἐκπτώτων δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν κίνδυνος ἐξέλιπε διὰ παντός. Πᾶσα νῆα ἀπόπειρα τοῦ Γουαλθῆρου καὶ οἱ νέοι ἀφῆρισμοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἔμειναν ἀτελεσφόρητοι. Καὶ οἱ μερικοὶ δὲ πόλεμοι, οὓς οἱ ἡγεμόνες τῆς Πελοποννήσου διεξῆγον τὰ ἐπόμενα ἔτη κατὰ τῆς ἑταιρείας ὡς σύμμαχοι τοῦ Γουαλθῆρου καὶ ὑποτελεῖς τῶν Ἀνδρηγαυῶν, ὀλίγον ἐβλάψαν τὴν ἑταιρείαν. Αὕτη ἐξηκολούθησεν οὕσα κυρία τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν καὶ ζῶσα ἐπὶ μακρόν ἐν εἰρήνῃ καὶ συμμαχίᾳ πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῆς Ἑνετοὺς τῆς Εὐβοίας διότι ἀμφοτέρους συνίδεον οἱ αὐτοὶ κίνδυνοι καὶ τὰ αὐτὰ συμφέροντα, ἀμφοτέροι ἐπεδίωκον νὰ

¹ Τὸ ἐγγραφοῦν τοῦτο σφίζεται, ὁ δὲ Γρηγορόδιος ἀντέγραψεν ἐξ αὐτοῦ τὰ ὀνόματα τῶν ὑπογραψάντων. Ἴδε αὐτοῦ τόμ. Β', σ. 117—118 καὶ σημ. 2 τῆς τελευταίας σελίδος.

² Ἴδε Hoff, σ. 429, 430 ἐπ. καὶ Γρηγορόδ. Β', σ. 119—121.

στερεωθῶσιν ἐν τῇ κυριαρχίᾳ τῶν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένων χωρῶν καὶ ν' ἀποκρούσωσι τὸν ἀπὸ τῶν Τούρκων κίνδυνον, καταστάντων ἔκτοτε ἐπιθετικωτέρων καὶ ἐπικινδύνων εἰς πάντας τοὺς Χριστιανούς.

Μετὰ τὴν στερέωσιν τῆς ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀρχῆς των, ἰδίως μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1338 θάνατον τοῦ πολεμικοῦ πρόφην ἀρχηγοῦ αὐτῶν Ἀλφόνσου, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Ἑταιρείαν φαίνεται ὅτι ἀπέβησαν εἰρηνικώτεροι καὶ φιλονομώτεροι. Ὡς φερώνυμος δουξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ νέων Πατρῶν ἔζη εἰσέτι ὁ Γουλιέλμος Β' τῆς Ἀρχωνίας, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀπέβιωσεν ἐν ἔτει 1338 ὀλίγον μετὰ τὸν Ἀλφόνσον, ἀφῆκε δὲ διὰ διαθήκης κληρονόμον ἐν τῷ δουκάτῳ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην Β' τῆς Ἀρχωνίας καὶ τοῦ Ρανδάτσου (Randazzo, 1334—1348), ὅστις ὅμως ἐπίσης δὲν ἤζιωθη νὰ ἴδῃ ποτὲ τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν, ἀποθνήσκων δ' ἀφῆκε κληρονόμον του διὰ διαθήκης ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ τὸν ἀνήλικον εἰσέτι υἱόν του Φριδερίκον Α' τῆς Ἀρχωνίας καὶ τοῦ Ρανδάτσου (1348—1355), ὃν διεδέχθη πάλιν ὁ ἀνεψιὸς του Φριδερίκος Β' τῆς Ἀρχωνίας (1355—1377), ὁ γενόμενος συγχρόνως καὶ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, τοῦτον δὲ πάλιν διεδέχθησαν ἡ θυγάτηρ καὶ συγγενεῖς του μέχρι τῆς κατοχῆς τοῦ δουκάτου ὑπὸ τῶν Ἀτζαίωλῶν. Ἐκ πάντων τούτων τῶν φερωνύμων δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν οὐδεὶς εἶδε ποτὲ τὴν χώραν ταύτην, ἥτις διωκεῖτο διὰ τοποτηρητῶν καὶ ἀρχηγῶν τῆς Ἑταιρείας, ἡ δὲ ταχεῖα ἀλλαγὴ τῶν ἐπωνύμων κυριάρχων ὀλίγον ἐβλάψε τὰ συμφέροντα τῆς Ἑταιρείας.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἀλφόνσου ἐν ἔτει 1336 τὴν ἀρχηγίαν τῆς Ἑταιρείας ὡς τοποτηρητῆς τοῦ δουκὸς φαίνεται ὅτι ἀνέλαβεν ὁ Νικόλαος Λάντσις (Lancia²), ὅστις συνέτεινε μεγάλως πρὸς διατήρησιν τῶν φιλικῶν πρὸς τὴν Ἑνετίαν σχέσεων καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν ταξιδεῶς τίνος ἐν τῷ δουκάτῳ. Ἦτο δὲ καιρὸς πλέον σωφρονεστέρας καὶ χριστιανικωτέρας ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας πολιτικῆς. Αἱ πρόσδοι τῶν Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ, οἵτινες ἀποσπασάντες τῷ 1262 ἔκ τῶν Φράγκων τὴν Μονεμβασίαν, τὸν Μισθράν καὶ τὴν Μάνην

² Ὁ Harf φροναῖ ὅτι ὁ Λάντσις ἐπέμφοθ τῷ 1331 ὡς γενικός ἐπιθεωρητῆς τοῦ δουκάτου καὶ ὅτι ὡς τοιοῦτος ὑπέγραψε καὶ τὴν συνθήκην τῆς 5ης Ἀπριλίου 1331, κατ' αὐτὸν δ' οὕτως ἐξιστορήσαμεν καὶ ἡμεῖς τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει· ἀλλ' ὁ Γρηγορόβιος ἐξετάσας κάλλιον τὸ ἐν τοῖς ἐνετικαῖς ἀρχείοις σωζόμενον ἐγγράφον, εὗρεν ὅτι ὁ μὲν Ἀλφόνσος εἶνε ὑπογεγραμμένος ὡς ἀπλοὺς μεγιστάν, ὁ δὲ Λάντσις ὡς τοποτηρητῆς. Πρβ. Γρηγορόβ. Β', σ. 118.

(ἀνωτ. σ. 301) ἰδρυσαν ἐκεῖ βυζαντινὴν ἐπαρχίαν καὶ ἐπεξέτεινον ὅση-
 μέραι τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ κυριαρχίαν των πρὸς ζημίαν τῶν Φράγκων,
 περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος εἶχον ἀποβῆ τοιαῦται. ὥστε ἡπαλεῖτο
 ἡ παντελής τῶν Φράγκων ἐκ Πελοποννήσου ἐκδιώξις, ἀφ' ὅτου μάλι-
 στα τῷ 1349 τοὺς τέως στρατηγοὺς διεδέχοντο ἐν τῇ διοικήσει τῆς
 εἰς δεσποτάτον ἀνυψωθείσης ἐπαρχίας μέλη τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει
 βασιλικῶν οἰκογενειῶν, Καντακουζηνοὶ καὶ Παλαιολόγοι, ὡς δεσπόται.
 Διότι ἔκτοτε καὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνεκέν-
 τρουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μείζονα προσσχὴν καὶ ἐλπίδας ἐπὶ τοῦ
 ἐν Πελοποννήσῳ συμπήγνυμένου κρατιδίου. Οἱ δὲ Τούρκοι, οἵτινες ὡς
 Σελτζουκίδαι εἶχον ἤδη ἰδρύσει ἰσχυρὸν κράτος ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ μὲ
 πρωτεύουσαν τὸ Ἰκόνιον, τὸ κράτος τῶν Ροῦμ (πρὸ ἀνωτ. σ. 248),
 καὶ ἐπεκταθέντες μέχρι τῆς Μεσογείου ἀπέβησαν διὰ τῶν πειρατικῶν
 ἐπιδρομῶν των τὸ φόβητρον καὶ ἡ μᾶστις τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν
 καὶ τῶν κατ' αὐτάς νήσων καὶ χωρῶν, ἰδρυσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ
 14ου αἰῶνος ὡς Ὀσμανίδαι ἐπὶ τῶν ἐρείπειων τοῦ διασπασθέντος σελ-
 τζουκικοῦ κράτους τὸ περὶ τὸν Ὀλυμπον τῆς Βιθυνίας ὀσμανικὸν τοι-
 οῦτο μὲ πρωτεύουσαν τὴν Προῦσαν. Τοσοῦτον δὲ ταχέως ἠῤῥκανε τὸ
 νεοσύστατον τουρκικὸν κράτος κατ' ἰσχύν, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἀπέβησαν
 οὐ μόνον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ὁ ἐρικλ-
 τῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης χριστιανοσύνης τὸ φόβητρον χάρις εἰς τὴν
 παῦσιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν τὴν παραλυσίαν δὲ καὶ κατὰπτωσιν τῆς
 τῶν Βυζαντινῶν καὶ Φράγκων δυνάμεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἡ κατὰ-
 στασις αὕτη ὑπηγόρευε τῷ παπᾷ, τοῖς Ἑνετοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δυτι-
 κοῖς κράτεσι νὰ περισυλλέγῃσι καὶ ὑποστηρίξῃσι τὰς ὑπολειπομένας ἐν
 Ἑλλάδι φραγκικὰς δυνάμεις, ὧν σημαντικωτάτη διὰ τοῦ Ἀλφόνσου
 εἶχεν ἀποβῆ ἡ τῆς Ἑταιρείας τῶν Καταλάνων. Ἡρξάτο λοιπὸν φιλι-
 κωτέρᾳ πρὸς τοὺς ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν Καταλάνους πολιτικῇ, καὶ
 οὗτοι δὲ, ὡς εἴπομεν, ἐνεκινίασαν ἡμερωτέραν καὶ σωφρονεστέραν τοιαύ-
 την. Πρὸς ἀπόκτησιν τῆς φιλίας τῶν πέριξ χριστιανῶν ἡγεμόνων καὶ
 τῆς συμπαθείας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἡ Ἑταιρεία ἤρξατο μετὰ
 τὸ 1338 νὰ δεικνύῃ συμβιβαστικώτερως διαθέσεις πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε
 περιφρονουμένους πολεμίους τῆς καὶ νὰ λαμβάνῃ ἐνεργότερον μέρος
 πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ὁσημέρῃ αὐξανομένου ἐκ μέρους τῶν Ταυρκῶν κιν-
 δύνου ἡ τοιαύτη δὲ τῆς Ἑταιρείας διαγωγὴ οὐ μόνον τῆς Ἑνετίας
 τὴν φιλίαν ἐσπερέωσεν, ἀλλὰ καὶ τὸν μέχρι τότε ἀμείλικτον αὐτῆς

πολέμιον, τοὺς πάπας, ἐμάλαζεν. Ὅτε ὁ ἐν Εὐβοίᾳ διαμένων ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Λατῖνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως διήλθεν ἐν ἔτει 1341 διὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἶδε τὰς τε διαθέσεις τῶν Καταλάνων καὶ ὅτι ἐνταῦθα ἤρξατο ἐπικρατοῦσα τάξις τις, ἥλλαξεν αὐτὸς καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ὁ τότε πάπας Κλήμης ὁ Σ' φρόνημα περὶ τῆς Ἑταιρείας καὶ ἤρξαντο νὰ φαίνωνται εὐνοϊκώτεροι πρὸς τοὺς ἕως τότε προγεγραμμένους τῶν τούτους «υἱοὺς τῆς ἀπωλείας,» ὥστε ἐν ἔτει 1345 ὁ πάπας, θέλων νὰ τύχη τὰς συνδρομῆς τῶν Καταλάνων εἰς τὴν παρασκευαζομένην κατὰ τῶν Τούρκων σταυροφορίαν, ἣτις μόνον τὴν πυρπόλησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐν Σμύρνῃ κατάρθωσε¹, ἔλυσε τὸν κατ' αὐτῶν ἐκκλησιαστικὸν ἀφορισμὸν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τρία μόνον ἔτη, ἀργότερα δὲ καὶ ὁλοτελῶς². Οὕτω δὲ κατάρθωσεν ἡ Ἑταιρεία νὰ μείνῃ ἀνενόχλητος ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ δουκάτου τῆς Ἀττικῆς τοῦλάχιστον ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον. Ὁ δὲ τότε δευξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης Β' ὁ Ἀραγώνιος πρὸς ἔτι μείζονα στερήσιν τῆς ἐν Ἑλλάδι κυριαρχίας του εἶχεν ἐπίσης παρασκευάσει κατὰ τὸ ἔτος 1344 στρατιὰν λαμπράν, ὅπως ἐλθὼν ἐνταῦθα καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ὑποθέσεις ἄλλαι κατεπείγουσαι ἐν Σικελίᾳ δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιον τοῦτο³.

Ἐν τούτοις ἡ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις δὲν φαίνεται πολὺ νὰ ἐβελτιώθῃ διὰ τῆς τῷ χρόνῳ ἐπελθούσης τάξεως παρὰ τῇ Ἑταιρείᾳ. Αἱ ὀλίγαι εἰδήσεις, ἃς περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1330 καὶ ἐξῆς ἔχομεν, μαρτυροῦσιν ὅτι τὸ πάλαι ἐνδοξον καὶ λαμπρὸν ἄστυ διέκειτο ὑπὸ τοὺς Καταλάνους εἰς ἀθλίαν κατάστασιν· διότι ἐπεκράτησε μὲν ἐνταῦθα μετὰ τὸ 1338 ἡσυχία τις καὶ ἀσφάλεια, πράγματα ἄγνωστα ἐπὶ τῆς μέχρι τότε καταλانوκρατίας, ταῦτα ὁμῶς καὶ ὀλίγον διήρκεσαν καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ βελτιώσωσι καὶ ἐντελῶς νὰ θεραπεύσωσιν τὴν αἰμάσσουσαν πόλιν. Τὸ ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀκμάσας διάσημος μωαμεθανὸς ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος Ἀμπουλφίδας περιγράφων ἐν πίνακι 28ῳ τοῦ ἔργου του⁴ καὶ τὴν τότε

¹ Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 134 καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

² Hopf σ. 439, 440.

³ Hopf, σ. 437 Γρηγόρ. Β', σ. 134—35.

⁴ Ἰδε Abulfedæ opus geographicum ex arabico latinum fecit I. Reiske, ἐν τῷ τοῦ Buesching Magazin für die neuere Historie und Geographie, τόμ. Ε', σ. 357 ἐπ. 362 ἐν Ἀμβούργῳ 1771.

Ἑλλάδα ἀναφέρει τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ καλεῖ αὐτὰς πόλιν τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι ἤκημαζε τότε ἡ φιλοσοφία ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ὁ Ἀμπουλφίδας ἀναφέρεται προδήλως εἰς τὴν πάλαι τῆς πόλεως κατάστασιν. Τούναντιόν ὁ κατὰ τὰ ἔτη 1336—1341 εἰς Παλαιστίνην ὡς προσκυνητὴς μεταβάς καὶ τὰ τῆς ὕδωπορίας του ἐξιστορήσας Γερμανὸς κληρικὸς Λουδῶλφος Συδχαϊμ περιγράφων ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν διὰ τῆς βίας ὑπὸ τῶν Καταλάνων καταληφθεῖσαν Ἀττικὴν λέγει περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ὅτι ἐνταῦθα ἀήκημαζε μὲν ποτε ἡ σπουδὴ τῶν Ἑλλήνων, νῦν ὅμως εἶνε σχεδὸν ἡρημωμένη ἡ πόλις, ἥς οἱ μαρμαρυνοὶ κίονες κοσμοῦσι τὴν Γένουαν¹. » Ἐπίσης ὀλίγον σημαίνει διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῆς παιδείας ἐν Ἀθήναις ἡ εἰδήσις, ὅτι ἐν ἔτει 1339 ἀντέγραψεν ἐνταῦθα ὁ ἱερεὺς Κοσμάς Καμηλὸς συγγράμματά τινα ἱατρικὰ χάριν τοῦ ἱατροῦ Δημητρίου Νομαρχλουνοῦ². Γνωρίζομεν δ' ἄφ' ἑτέρου ὅτι κάτοικει ἀρχαῖοι τῶν Ἀθηναίων, ὡς ὁ Νικόλαος Χρυσόβέργης καὶ ὁ Γεώργιος Πρωτοβελλισσινός, ἐπροτίμησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νὰ ἐγκαταλίπωσιν ὁλοτελῶς τὸ πατριον ἔδαφος καὶ νὰ μετοικήσωσιν εἰς τὴν ἐνετικὴν Εὐβοίαν, ὅπερ ἔδωκεν ἀφρομὴν εἰς μακρὰς ἐρίδας μεταξύ τῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦ Ἐνετοῦ διοικητοῦ τῆς νήσου³. Τοῦτο ὅμως τὸ περιστατικὸν τί ἄλλο ἀποδεικνύει ἢ ὅτι ἐν Εὐβοίᾳ ἐπεκράτει τότε μείζων ἀσφάλεια καὶ εὐνομία ἢ ἐν Ἀθήναις καὶ ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς κάτοικοι ὡς ἐντελεῖς δουλοπάροικοι οὐδὲ μετοικήσεως δικαίωμα εἶχον; Ἀργότερα, ἀπὸ τοῦ 1360 καὶ ἐξῆς, ἀπαντῶμεν καὶ ἑτέρας τινὰς εἰδήσεις περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ τῆς πόλεως πληθυσμοῦ, ἐξ ὧν, καθ' ὃ θέλομεν ἰδεῖ, ἐτι μᾶλλον χαρακτηρίζεται ἡ κυριαρχία, ἣν ἐξήσκουν οἱ Καταλάνοι ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης. Ἀλλὰ παρακολουθήσωμεν νῦν τὰ ἐν τῷ μεταξύ γεγονότα παρὰ τῇ Ἐταιρείᾳ.

Ὁ δούξ Ἰωάννης Β' τῆς Ἀραγωνίας καὶ τοῦ Ρανδάττου διέθηκε ζῶν ἔτι οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε διάδοχον μὲν ἑαυτοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηναίων διώρισε τὸν ἀνήλικον υἱόν του Φριδερίκον Α' τῆς Ἀρα-

¹ Ἴδε Ludolfi rectoris ecclesiae in Suchem de itinere terrae sanctae libri ἐν τῷ ΚΒ' τόμῳ τοῦ Literatur-Verein, 1851, κεφ. 17, σελ. 22.

² Montfaucon, Palaeographia Graeca, σ. 70. Gardhausen, Gr. Pal., σ. 412.

³ Hopf ἐν σ. 439.

γωνίας καὶ τοῦ Ῥανδάτσου, κηδεμόνα δ' αὐτοῦ καὶ ἐκτελεστήν τῆς διαθήκης Βλάσκον τὸν Ἀλαγώνιον (Blasco de Alagona). Ὀλίγον μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς διαθήκης ταύτης ἀπεβίωσεν ὁ δούξ Ἰωάννης γενόμενος θῦμα τῆς ἐν ἔτει 1348 φρικτᾷ καταμαστιγασίας τὴν Εὐρώπην λοιμώδους νόσου καὶ ἀντὶ τοῦ νέου δουκὸς Φριδερίκου ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας ὁ Βλάσκος καὶ ἐδέξατο ἐν ὀνόματι ἐκείνου τὸν νεοκτισμένον ὄρκον πίστεως τῶν μεγιστάνων τοῦ δουκάτου, ἀνέλαβε δὲ ὁρκισθεὶς καὶ αὐτὸς καὶ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Ἑταιρείας μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου τοποτηρητοῦ Ραιμούνδου Βερνάρδου. Ὁ νέος οὗτος τοποτηρητὴς δὲν ὑπόκειμην ἐν τῇ θέσει τοῦ καὶ ἀπῆρσε τῇ Ἑταιρείᾳ διότι αὐτὴ ἀπῆτησε βραδύτερον παρὰ τοῦ δουκὸς Φριδερίκου Α' (1348—1355) τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ εἴτε διὰ τοῦ Ἰακώβου Φαδρίκου τῆς Ἀραγωνίας, υἱοῦ τοῦ πρώην ἀρχηγοῦ αὐτῆς Ἀλφόνσου, εἴτε διὰ τοῦ Ὀρλάνδου τῆς Ἀραγωνίας, νόθου βασιλόπαυδος¹. Ὁ δούξ ὅμως ἐκεῖνος ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1355, πρὶν προλάβῃ νὰ ὀρίσῃ τι, καὶ ἡ Ἑταιρεία ἀπετάθη ἐκ νέου πρὸς τὸν νέον δούκα τῶν Ἀθηναίων, τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φριδερίκον Β', ὅστις εὐρὼν ὀρθὰ τὰ παράπονα αὐτῆς ἔπαυσε τὸν Βερνάρδον καὶ ἀντ' αὐτοῦ διώρισε τοποτηρητὴν τοῦ δουκάτου τὸν Ἰακώβον Φαδρίκον (1356—1359) συγχρόνως δ' ἐξαπέστειλεν εἰς Θήβας ἕνα ἰατρόν, διότι ὑπῆρχεν ἐλλειψὶς τοιοῦτου καὶ ἐπεκύρωσε τὴν περὶ τινος δούλης ἀπόφασιν τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Γουλιέλμου Σιπλάνη, ἐξ Εὐρωπαίων πάντως καταγομένου. Ἄλλως ὅμως ὁ βασιλεὺς δούξ Φριδερίκος Β' δὲν ἔδιδε, φείνεται, μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηναίων κυριαρχίαν διότι κατὰ τὸν χρονολόγον τοῦ Ἀραγωνικοῦ βασιλικοῦ οἴκου Ζουρίταν, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐκχωρήσῃ αὐτὴν εἰς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρόν του Πέτρον τὸν Ἀραγώνιον ἐπὶ τῷ ὄρω, νὰ πέμψῃ οὗτος ἐπικουρίαν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ἡ ἐπικουρία ὅμως δὲν ἐστάλη καὶ ἡ ἐκχώρησις δὲν ἐγένετο². Ὁ δὲ νέος τοποτηρητὴς Φαδρίκος ἔλαβε μετ' ὀλίγον παρὰ τοῦ βασιλέως ὡς ψεύδον καὶ τὰ Σάλωνα μετὰ τοῦ Λαϊδορικού καὶ διώκησε μέχρι τοῦ 1359 μετ' ἐνεργείας τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ χώραν, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου καθ' ὃ ἔτος ἀνελάμβανεν οὗτος τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου ἀπεβίωσεν ἐν Γαλλίᾳ

¹ Πρὸς Γρηγορόβ. ἐν Β', 135, καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

² Πρὸς Ζουρίτα βιβλ. 9, σ. 287. καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 136.

ὁ ἑκπτωτος δούξ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρος Β' τῆς Βριέννης, μετὰ περιπετιώδη βίον, ἀποῦ ἐν τῷ μεταξύ ἐγένετο τῷ 1345 τύραννος τῆς Φλωρεντίας καὶ διὰ στάσεως ἐξεδιώχθη ἐκεῖθεν, ἔπειτα δὲ κοντόσταυλος τῆς Γαλλίας, ἐν ᾧ ἀξιώματι καὶ ἔπαισι μαχόμενος τῷ 1356¹. Οὕτω δὲ διετηρήθη καὶ ἐξησφαλίσθη ἔτι μάλλον ἢ τῆς Ἑταιρείας θέσις διὰ τοῦ δραστηρίου Ἰακώβου Φαδρίκου, δυστυχῶς ὅμως ἢ οὕτως ἐπελθούσα μικρὰ τάξις ἐν τοῖς πράγμασι δὲν ἐπέπρωτο νὰ διαρκέσῃ πολὺ καὶ ν' ἀναπτυχθῇ ἔτι μάλλον. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1359 διεδέχθη τὸν τοποτηρητὴν Ἰακώβον Φαδρίκον ἕτερος, ὁ Γονσάλβος Σιμένης ἐξ Ἀρένου (Arenos) ὅστις κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος παρητήθη τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἀντ' αὐτοῦ διωρίσθη ὁ Ματθαῖος Μογκάδας (Moncada), κόμης τῆς Ἀγώστης καὶ Ἀβέρνου 1359—1361), ὅστις δραστηρίως ἐργάσθη ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας, ἀνγκληθέντος δὲ καὶ τούτου ἐν ἔτει 1361 εἰς Σικελίαν, διωρίσθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ τοποτηρητοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν ὁ Ρογέρος Λώριας (de Loria), μέχρι τότε φρουράρχος τυγαχάων τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀδελφὸς τοῦ διοικητοῦ Θηβῶν Ἰωάννου Λώρια. Εἰς τὸν Μογκάδαν παρεχώρησεν ὁ βασιλεὺς δούξ ὡς φέουδον καὶ τὸ Ἄργος μετὰ τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τὸν ὅρον, ν' ἀποσπάσῃ αὐτὰ ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Γουαλθῆρου Β' καὶ ἀπειραῖθῃ μὲν ὁ τοποτηρητὴς τοῦ δουκάτου νὰ ἐκβάλῃ ἐκεῖθεν τοὺς Γάλλους δυνάστας, ἀλλὰ μάλιστα. Πρὶν ἔτι πέσῃ ἐν τῇ μάχῃ τῷ 1356 ὁ Γουαλθῆρος Β', εἶχεν ἀποθάνει ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἑκπτωτος δούκισσα τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννα ἡ Σατιλλωνία ἐν Τρικασίνις (Troyes) τῆς Γαλλίας, ὅπου ὑπάρχει μέχρι τοῦδε καὶ ὁ τάφος αὐτῆς². Ἐπειδὴ δὲ ὁ Γουαλθῆρος Β' ἀπεβίωσεν ἄτεκνος, τὰ ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν δικαιώματα καὶ τὴν τοῦ Ἄργους καὶ Ναυπλίου κυριαρχίαν ἐκληρονόμησαν οἱ υἱοὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἰσαβέλλας, ἧτις τῷ 1320 εἶχεν ὑπανδρευθῇ τὸν Γουαλθῆρον τοῦ Ἀγγιέν (σ. 345) καὶ ἦν ὁ Γουαλθῆρος Β', διὰ διαθήκης του ἀπὸ τοῦ ἔτους 1347 εἶχε καταστήσει κληρονόμον του. Ἐκ τῶν τέκνων δ' αὐτῆς τιτλοφόρος δούξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ Κύριος Ναυπλίου καὶ Ἄργους ἐγένετο πρῶτος ὁ Σωχίερος (Sohier)³. Ἀπὸ τούτου λαίπρον ἐζήτησαν ὁ Μογκάδας καὶ οἱ Καταλάνοι τῆς Ἑταιρείας ν' ἀποσπάσωσι τὴν

¹ Ἴδε Hopf, σ. 437, 453.

² Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 137, μετὰ τῶν σωζομένων μαρτυριῶν.

³ Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 138.

Ἀργολίδα, ἀλλ' ἀπέτυχον. Οἱ Ἀνδῆγαυοὶ καὶ οἱ τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μισθρά Ἕλληνες ἐματαίουσαν πάντοτε τὰς ἀποπειράς των τυχύτας. Ἐπὶ τῶν Καντακουζηνῶν μάλιστα αὐτοκράτορας καὶ δεσπότης οἱ ὑπὸ τὸν Ῥογέρον Δωρίαν εἰσβαλόντες Καταλάνοι κατεδιώχθησαν μέχρι Θηβῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ δεσποτάτου Μισθρά καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὑπολειπομένων Φράγκων¹. Καὶ ὅμως κατὰ τὸν μακρὸν πόλεμον, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1350 ἐξερράγη μεταξὺ Γενούης καὶ Ἑνετίας περὶ κυριαρχίας τῆς Μεσογείου καὶ καθ' ὃν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Ἀραγωνίος εἰκος ἦσαν ὑπὲρ τῆς Ἑνετίας, χάριν τῶν Ἑνετῶν καὶ οἱ τῆς Ἑταιρείας Καταλάνοι ἐτάχθησαν κατὰ τῶν Γενουαίων καὶ συνέτειναν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κατὰ Χαλκίδος καὶ Ὠρεοῦ ἐπιδρομῶν αὐτῶν². Οἱ δὲ Τούρκοι, ἐπωφελοῦμενοι τὴν κατὰστασιν ταύτην, ἐξηκολούθουν τὰς κατὰ θαλάσσαν ἐπιδρομὰς των, ὥστε οἱ τῆς Κορίνθου Φράγκοι ἀπευθύνθησαν τῷ 1358 πρὸς τὸν ἐπὶ φιλῶ ὀνόματι αὐτοκράτορα καὶ ἐπικυρίαρχον τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας Ῥοβέρτον τῆς Νεαπόλεως παρακαλοῦντες νὰ φροντίσῃ περὶ ὑπερασπίσεως αὐτῶν, ἐκεῖνος δὲ παρεχώρησε τὴν βαρωνίαν Κορίνθου κληρονομικῶς εἰς τὸν πλοῦσιον ἐκ Φλωρεντίας αὐλικὸν τοῦ Νικολάου Ἀικιαγιουόλην ἢ Ἀτζακόλην, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1357 ἦτο κύριος καὶ ἄλλων κτημάτων ἐν Πελοποννήσῳ³. Αὕτη δ' ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἰσχυρῶν Φλωρεντίνων ἐν Κορίνθῳ ἦτο προωρισμένη νὰ γεννήσῃ τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων, μετὰ τινὰ δ' ἔτη καὶ νὰ καταλύσῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν Καταλάνων. Ἀλλὰ συνεχίσωμεν τὰ περὶ Δωρία.

Ὁ νέος οὗτος τοποτηρητὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς Ἑταιρείας (1361-1363) ταχέως περιῆλθεν εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς γείτονας Ἑνετοὺς τῆς Εὐβοίας, μεθ' ὧν ἡ Ἑταιρεία ἀπὸ τριακονταετίας περίπου ἔζη ἐν εἰρήνῃ, διότι ὁ Ἑνετὸς διοικητὴς Εὐβοίας οὐ μόνον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορίας ἐν ταῖς κτήσεσι τῆς Ἑταιρείας ἀπειρὰ παρενέβαλε προσκόμματα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἰθαγενεῖς τινὰς χωρικοὺς ἐξ Ἀττικῆς εἰς Εὐβοίαν μεταναστεύσαντας ἀπέδωκεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθερίαν καὶ παρεχώρησεν ἄσυλον. Πρὸς ἀντεκδίκησιν λοιπὸν ὁ Ῥογέρος ἐδήμεισε τὴν περιουσίαν πολλῶν ἐν τῇ δουκατῇ διαμενόντων Ἑνετῶν ὑπηκόων καὶ διέπραξε

¹ Καντακουζ. ἐν βιβλ. 4, κ. 13, σ. 90. πρβ. καὶ βιβλ. 3, 11 καὶ 12.

² Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν 25, σ. 47 ἐπ. πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 141.

³ Ἴδε τὸ ἐγγραφὸν τῆς παραχωρήσεως παρὰ Buchon, Nouvelles Recherches, Β' σ. 143 ἐπ. Πρβ. δὲ καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 142.

πολλὰς βικίας πράξεις, ὅπερ ἠνάγκασε τοὺς Ἑνετοὺς οὐ μόνον τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1363 λήγουσαν ἀναχωρῆν ὅπλων νὰ μὴ ἀνανεώσωσιν, ἀλλὰ καὶ πόλεμον νὰ κηρύξωσι κατὰ τῆς Ἑταιρείας. Τότε ὁ Ῥογέρος κατέφυγεν εἰς ἀπελπιστικὸν τι μέτρον· ἐπεκαλέσθη δηλ. τὴν ἐπικουρίαν τοῦ σουλτάνου Μυράτ Α' (1359 — 1389), ἣν καὶ ἔλαβεν, εἰ καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Θηβῶν, τῆς τότε πρωτεύουσας τοῦ δουκάτου, διεμαρτύροντο ἐντόνως κατὰ τῆς μετὰ τῶν ἀπίστων συμμαχίας, καὶ οὕτως, ὡς ἄλλοτε ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως στερεωθῇ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ὃν βία καὶ ἀρπακτικῶς ἀνερριχθῆθαι, κατέφυγεν εἰς τὴν συνδρομὴν τοῦ σουλτάνου τῆς Προύσης, εἰς ὃν ἔδωκε καὶ τὴν ἰδίαν θυγατέρα Θεοδώρην ὡς σύζυγον, τῇ βοηθείᾳ δὲ ἐκείνου κατέλαβεν ἐν ἔτει 1347 τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἔδειξεν οὕτω τοῖς Τούρκοις τὴν εἰς Εὐρώπην ὁδόν, οὕτω νῦν ὁ Ῥογέρος Λώρις εἰσήγαγεν αὐτοὺς καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα¹.

Οἱ Τούρκοι κατὰ πρῶτον ἔβαλον θεμέλια κυριαρχίας ἐν Εὐρώπῃ τῇ 1354, ὅτε Σολεϊμάν, ὁ τολμηρὸς υἱὸς τοῦ σουλτάνου Ὁρχάν, νυκτὸς διαπεραιωθεὶς μετὰ μόνων 70, κατὰ τὴν παραδόσιν, ὁπαδῶν κατέλαβε φρούριόν τι παρὰ τὴν Καλλιπόλιν², εἶχον δὲ στερεωθῇ ἐν Εὐρώπῃ ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 1361, ὅτε ἀφῆρσαν τοὺς Βυζαντινοὺς τὰ φρούρια Τζουρὺλλον (Τυρολόην) καὶ Διδυμότειχον· δύο δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐκυρίευσαν τὴν Φιλιππούπολιν καὶ τὰς Σέρρας καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1365 κυριεύσαντες καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν μετήνεγκον αὐτόσε ἐξ Ἀσίας τὴν ἑδραν τῆς ἀρχῆς των. Ὁ ἀτυχὴς αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος (1341—1379) μάτην μετήρχετο πᾶν δυνατὸν μέσον, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν περαιτέρω πρόοδον αὐτῶν. Οἱ Ἑνετοί, διὰ τῆς συμμαχίας τῶν ὁπρίων προσεπάθει ν' ἀποκρούσῃ τοὺς Τούρκους, ἐκμεταλλεζόμενοι αἰσχυρῶς τὴν μεγάλην αὐτοῦ στενοχωρίαν, προσεπάθουν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ὡς πλεῖστον ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἀπαιτοῦντες ἀντὶ τῆς συμμαχίας μείζονας πάντοτε προνομίας καὶ ἀποζημιώσεις ἐπὶ ἀπειλῇ μάλιστα συνεννοήσεως μετὰ τῶν Τούρκων ἐν περιπτώσει ἀποκρούσεως τῶν ἀπαιτήσεών των. Ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ μύλις ἀνθίστατο εἰσέτι ἡ Φιλαδέλφεια κατὰ τῶν Τούρκων, ἐν δὲ τῇ

¹ Πρβ. καὶ Hopf ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Ersch καὶ Gruber, τοῦ ἄρθ. Griechenland τ. Ζ', σ. 14 καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 139 ἐπ.

² Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 149 ἐπ.

Εὐρώπῃ εἶχον ἀπεβῆ οὗτοι ἤδη ἐν ἔτει 1363 πράγματι κύριοι τῶν βορειοδυτικῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν, ὡς εἶδομεν, ἐκεῖθεν δὲ περαιτέρω προβαίνοντες εἰσέβαλον εἰς Θεσσαλίαν κατακτώντες καὶ λεηλατοῦντες τὴν χώραν καὶ ἐκεῖ λαθόντες κατ' αὐτὸ τὸ 1363 τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ῥογέρου Λώρια, εἰσῆλθασαν ὡς σύμμαχοι αὐτοῦ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, κατέλαβον καὶ ἐληλάτησαν τὰς Θήβας καὶ ἠπέλουν νὰ εἰσβάλωσι καὶ ἐγκατασταθῶσι καὶ ἐν Ἀττικῇ, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἤδη εἶχον ἐναπομείνει καὶ ἀποκατασταθῇ ὀλίγοι τινὲς ὁμογενεῖς τῶν συμμάχων τῶν Καταλάνων¹. Τότε ὅμως ἐπενέβη ὁ πάπας Οὐρβανὸς Ε', ὅστις προσεκάλεσε τῷ 1364 ἐξ Ἀθηνῶν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ Λατῖνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον πρὸς ἀποσόβησιν τῶν ἀπίστων ἐξ Ἑλλάδος, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, ὑπὸ πρεσβείας τῆς Ἑταιρείας παρακληθεὶς, ἀφῆρεσε τὸν αἴτιον τῆς εἰσβολῆς ταύτης Ῥογέρον Λώριαν τὸ ἀξίωμα τοῦ διοικητοῦ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ διώρισεν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνου πάλιν τὸν συνετὸν Ματθαῖον Μογκάδαν (1363—1365) ἐφ' ὅρου ζωῆς, παραχωρήσας αὐτῷ καὶ τὴν διοίκησιν τῆς μαρκησίας Βυδονιτζῆς, ἥτις ἐμελλε τοῦ λοιποῦ ν' ἀποτελῇ ὀριστικῶς μέρος τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, καὶ ἐπεκτείνας τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὡς τοποτηρητοῦ². Ὁ Μογκάδας ἐλθὼν, κατὰ Χόμφ, εἰς Ἀθήνας ἐξέβαλε ταχέως τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔλυσε φιλικῶς τὰς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς διαφορὰς τῆς Ἑταιρείας, ἐπανέκαμψεν ὅμως ταχέως διὰ σπουδαίας ὑποθέσεις εἰς Σικελίαν, μετὰ τὸν ἐξομαλισμὸν τῶν ὁποίων ἐπανῆλθεν ἐν ἔτει 1365 εἰς Ἀθήνας, κατὰ δὲ τὸν Γρηγορόβιον οὐχὶ τῷ 1363 ἀλλὰ τῷ 1365 ἦλθε τὸ δεύτερον ὡς τοποτηρητὴς εἰς Ἀθήνας ὁ Μογκάδας· διότι καὶ ἐν ἔτει 1365 φαίνεται ἐν ἐγγράφοις ὁ Ῥογέρος Λώριας διαπραγματευόμενος ἐκ μέρους τοῦ δουκάτου πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ Ἑνετοὺς³. Ὅπως δὴποτε, μόλις ἐτακτοποιήσεν ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ μεταβῇ εἰς Σικελίαν, διὸ ἀνέθηκε προσωρινῶς τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦ Λώρια ἀντίπαλον Πέτρον Πουίγον (de Puig), κύριον τῆς βειωτικῆς Καρδιτζῆς καὶ τοῦ Χαλανδρίου. Ὅτι δ' ὁ Πουίγος ἐχρημάτισεν ἀληθῶς τοπο-

¹ Ἴδε τὰς τῶν ἀρχείων μαρτυρίας παρὰ Γρηγοροβίω. Β', σ. 152.

² Τὸ σχετικὸν τοῦ βασιλέως ἐγγράφον σφίζεται ἐν τῷ ἐν Παλέρμῳ ἀρχεῖῳ. Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 153.

³ Πρβ. Hoff, σ. 16 ἐπ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 153—154.

τηρητής τοῦ δουκάτου ἀντὶ τοῦ Μογκάδα ἐξάγεται ἐκ σωζομένου ἐν τῷ ἀρχεῖῳ Παλέρμου ἐγγράφου, ἐν ᾧ ἀποκαλεῖται τοποτηρητής τῶν δουκάτων (*vicarius ducatum*)¹ κατὰ τὸ ἔτος 1365, τοιοῦτος δὲ διετέλεσε μέχρι τοῦ 1367. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἀντίπραξις τῶν περὶ τὸν Ῥογέρον Λώριαν ὤθησαν τὸν Πουίγον εἰς τυραννικὰς κατὰ τῶν ἀντιπάλων βικιοπραγίας· διότι ἐν ἔτει 1367 ἐπανάστασις ἐξεργάγη ἐν Θήβαις, καθ' ἣν ὁ τε Πουίγος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐφρονέθησαν, κύριος δὲ τῶν πραγμάτων ἐγένετο πάλιν ὁ Ῥογέρος Λώριας. Οἱ ἐπαναστάται διὰ πρεσβείας ἐδικαιολογήθησαν παρὰ τῷ βασιλεῖ Φρειδερίκῳ Β', οὗτος δὲ ἀποδεξάμενος τὸ τετελεσμένον γεγονός ἀνηγόρευσε ἐκ νέου δι' ἐγγράφου τῆς 14 Μαΐου 1367² τοποτηρητὴν τοῦ δουκάτου τὸν Ῥογέρον Λώριαν (1367—1371).

Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοποτηρητείαν τοῦ ὁ Ῥογέρος προσηνήχθη καλῶς καὶ σωφρόνως, πολλὰ ἐκ τῆς πείρας καὶ τῶν παθημάτων διδασθεὶς. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπέκρουσε ἐν ἔτει 1367 ἀποτελεσματικῶς τοὺς πρῶην συμμάχους τοῦ Τούρκου, οἵτινες βάρεως φέροντες τὴν τελευταίαν ἐκ τῆς χώρας ἀπέλασιν τῶν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπετίθησαν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀκολουθῶς δ' ἐπέχειρησε νὰ λύσῃ τὰς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς διαφορὰς καὶ νὰ συνομολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν κατὰ τῶν ἡσυχαιότερων καθίσταμένων Τούρκων. Οἱ δ' Ἑνετοὶ τοῦτο μὲν ἀπεποιήθησαν, συνῆψαν ὅμως διετὴ πρὸς τὴν Ἑταιρείαν ἀνακωχήν, ἣν ἀνενέωσαν τῷ 1368, ὅτε ἀπέβησαν τέλος πάντων κύριοι καὶ τῆς ὀχυρᾶς Καρύστου καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κυριαρχίαν τῶν. Εἰς τὴν σπουδαίαν δὲ ταύτην πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς παραχώρησιν ἠναγκάσθησαν νὰ προβῶσιν ὁ βασιλεὺς δούξ Φρειδερίκος Β' καὶ ὁ τοποτηρητὴς αὐτοῦ Ῥογέρος Λώριας, ἵνα ἀποσπάσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ συμμαχίας, ἣν τοῖς προέτεινον οἱ Ἀνδῆγαυοὶ καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν πρῶην δουκῶν, ἀποπειρώμενοι ἐκ νέου ν' ἀνακτήσωσι τὸ δουκάτον. Εἶδομεν ἄνωτέρῳ (σ. 355) ὅτι διάδοχοι ἐν ταῖς ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀξιώσεσι τοῦ δουκὸς

¹ Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 155. Ὁ Χόφφ νομίζει ὅτι προσωρινὸς τοποτηρητὴς κατὰ τὰ ἔτη 1365—1367 ἦτο ὁ Λώριας, ὁ δὲ Πουίγος γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τοῦ δουκάτου, κατὰ τοῦτον δ' εἶχομεν ἐκθέσει καὶ ἡμεῖς τὰ πράγματα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει. Ἀλλ' ἀκριβέστεραι ὑπὸ Γρηγοροβίου ἐρευνᾶται ἐν τοῖς ἀρχείοις ἀπέδειξαν τὰ πράγματα ἔχοντα ὡς ἄνωτέρῳ.

² Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 156.

Γουαλθήρου Β' ἐγένοντο οἱ υἱοὶ τῆς ἀδελφῆς του Ἰσαβέλλας τοῦ Ἀγγιέν, καὶ δὴ τιτλοφόρος ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν Σωχίερος. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1366 θάνατον τούτου διάδοχος τῶν ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀξιώσεων του ἐγένετο ὁ υἱὸς του Γουαλθήρου Γ' τοῦ Ἀγγιέν, ἐν ᾧ ἄλλος τοῦ Σωχίερου ἀδελφός, ὁ Γουίδων, εἶχε γίνει κύριος Ναυπλίου καὶ Ἀργους, τρίτος, ὁ Ἰωάννης, κόμης Ἀλετίου (Lecce) καὶ τέταρτος, ὁ Λουδοβίκος, κόμης Κομβερσάνου. Οἱ ἀδελφοὶ λοιπὸν οὗτοι τοῦ Σωχίερου, βλέποντες τὴν τότε ἐν τῇ καταλανικῇ Ἐταιρείᾳ ἐπικρατοῦσαν παρalusίαν διὰ τὰς μεταξὺ Ποντίγου καὶ τῶν Λώριζ ἐριδας, ἐπεχείρησαν τελευταίαν ἀπόπειραν νὰ καταλάβωσι τὸ δουκάτον, τοῦ μὲν Γουίδωνος προβαίνοντος μετὰ δυνάμεων ἐξ Ἀργους, τοῦ δὲ Ἰωάννου ἀποπειρωμένου νὰ τύχῃ διὰ διαπραγματεύσεων καὶ τῆς τῶν Ἐνετῶν ἐπικουρίας. Ἀλλ' αἱ μὲν ἀπόπειραι αὐταὶ παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς ἀπέτυχον διότι προλαβὼν ὁ Λώριζ ὑπέγραψε πρὸς αὐτοὺς τῇ 1368 τῇ ἀναχωχὴν καὶ ἐκέρδησεν ὑπὲρ τῆς Ἐταιρείας τοὺς Ἐνετοὺς, παραχωρήσας αὐτοῖς τὴν πολυπόθητον Κάρυστον· ὁ δὲ τῇ 1370 ὑπὸ τοῦ Γουίδωνος Ἀγγιέν ἐκ Ναυπλίου καὶ Ἀργους ἐπιχειρηθεὶς κατὰ τῶν Καταλανῶν πόλεμος οὐδὲν σπουδαῖον κατώρθωσε, χάρις εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ τοποτηρητοῦ¹, ἔληξε δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, διὰ κηδεστίας καὶ συμβιβασμοῦ. Οὕτω λοιπὸν διώκει μετ' ἐνεργείας καὶ ἀποτελεσματικῶς ὁ Ῥογέρος τὸ δουκάτον ὡς γενικὸς τοῦ βασιλέως καὶ δουκὸς τοποτηρητῆς καὶ στρατάρχης τῆς Ἐταιρείας μέχρι τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1371 ἐπισυμβάντος θανάτου του.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ διοικήσει τοῦ τόπου γενομένων ὑπὸ τοῦ Ῥογέρου μεταβολῶν σπουδαιότερα δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα εἶνε ὁ διορισμὸς τοῦ Γαλκεράνου Περάλτου (Galceran de Peralta) ὡς φρουράρχου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῶν Ἀθηνῶν ἐφ' ὅρου ζωῆς, ὃν διορισμὸν ἐπεκύρωσε καὶ ὁ βασιλεὺς ἐν ἔτει 1372². Ἐκτὸς ὅμως τούτου ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας καὶ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Φριδερίκος Β', ἐξέδωκεν ἀναφορικῶς πρὸς τὸ δουκάτον διαταγὰς τινὰς, καθ' ὅν χρόνον διώκει αὐτὸ ὁ Ῥογέρος, αἰτινὲς εἰσι λίαν χαρακτηριστικαὶ τῆς τότε τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως καὶ τοῦ διοργανισμοῦ τῆς Ἐταιρείας. Πλὴν τῶν διαφορῶν διορισμῶν καὶ παύσεων Δυτικῶν, αἰτινὲς ὀλίγον ἐν-

¹ Πρὸς Γρηγοροβ. Β', σ. 156 ἐπ.

² Horf. σ. 20. Πρὸς καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 159.

διαφέρουσιν ἡμᾶς¹, βλέπομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψε τῷ ἰθαγενεῖ Δημη-
τρίῳ Ρένδῃ, Ἀθηναίῳ καὶ συμβολαιογράφῳ ἐν Ἀθήναις, ὅστις ἔχειρε
μεγάλῃν παρὰ Φράγκους ὑπόληψιν, νὰ συζευξῇ τὰ τέκνα του ἀκωλύτως
μετὰ Λατίνων καὶ νὰ καρπώται ἐλευθέρως καὶ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν
τὴν περιουσίαν του². Ἐκ τοῦ παρὰδείγματος τούτου βλέπομεν ὅτι τότε
πάντες οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας κάτοικοι οὐ μόνον πολλῶ τῶν Φράγκων
κατώτεροι ἐθεωροῦντο καὶ δὲν ἤξιουντο ἐπιγυμνίας, ἀλλὰ καὶ τὴν περι-
ουσίαν τῶν αὐτῶν οὔτε νὰ διευθύνωσιν οὔτε νὰ διαθέσωσιν κατὰ βού-
λησιν ἠδύναντο, ἔξω δὲν δηλονότι, πάντες σχεδὸν ἐν τῇ αὐτῇ περίπτου
καταστάσει, ἐν ἣ καὶ οἱ χωρικοὶ τῶν δικφόρων φεσδῶν ἐν Εὐρώπῃ
κατὰ τὸν μεσαιῶνα καὶ οἱ τῶν δικφόρων κτημάτων (τσιφλικίων) κα-
τοικοὶ ἐν Τουρκίᾳ καὶ Βλαχίᾳ μέχρι χθὲς καὶ πρόην, τρόπον τινὰ ὡς
δουλοπάροικοι. Ἐν ἑτέρον ὁμοίῳ παραδείγματι εἶνα τὸ τοῦ κατοίκου
Θηβῶν Στεφάνου Μαστροθεοδωρῆ, οὗ ἡ περιουσία μετὰ θάνατον δὲν
περιῆλθεν εἰς τὸν υἱόν του, ἀλλὰ παρεχωρήθη Λατίνῳ τινί, ἀκριβῶς
διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ διαθέσωσιν ἐλευθέρως τὴν περιουσίαν
τῶν³. Ἐν ταιαύτῃ ἔξω δουλείᾳ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ
κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ὑπὸ τοῦς Φράγκους!

Ἐν Εὐρώπῃ δὲ τότε καὶ αὐτοὶ οἱ μᾶλλον λόγιοι μόλις ἐξ ὀνόματος
ἐγνώριζον τὰς Ἀθήνας. Ὁ Βοσκιάκκιος λόγου χάριν, ὁ χαριεὺς τοῦ Δεκαη-
μέρου συγγραφεὺς καὶ φίλος τοῦ πλουσίου καὶ ἰσχυροῦ ἐκείνου Φλωρεντί-
νου Νικολ. Ἀτζαϊώλη, τοῦ ἀποκτήσαντος, ὡς εἶδομεν, τὴν βερωνίαν τῆς
Κορίνθου, καίπερ γράψας «Θησείδα» καὶ δις μνημονεύων τῶν Ἀθηναίων,
πράττει τοῦτο κατὰ τρόπον, ὥστε φαίνεται ὅτι ἡ ἐνδοξος πόλις ἦτο αὐτῇ
γνωστὴ μόνον ὡς γεωγραφικὸς ὅρος, τὴν δ' Ἀκρόπολιν ὀλοτελῶς ἀγνοεῖ.
Καὶ ὁ σύγχρονος δ' αὐτοῦ περίπου ποιητὴς τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μαρίως
καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ γαλλικοῦ Βιβλίου τῆς Κουγκιέστας εἶνε ἐπίσης
ὅλως ἄμοιροι γνώσεων καὶ ἐνδιαφέροντος περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας τῆς
χώρας ἱστορίας καὶ τῶν λειψάνων αὐτῆς⁴. Καί, ὡς νὰ μὴ ἴσκει ἡ

¹ Πρβ. Hopf. ἐνθ. ἄνωτ., σ. 17.

² Τὸ ἔγγραφο ἐύρσκεται ἐν Παλέρμῳ. Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 70.

³ Hopf. ἐνθ. ἄνωτ., σ. 17.

⁴ Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 145 — 146. Συνήθως καλοῦνται ὑπὸ τῶν γρα-
ψάντων κατὰ τὴν περίδον ταύτην αἱ Ἀθηναὶ Castell Cetinès ἢ Ciutat de
Cetinès, σπανιώτατα δὲ Athaines, ὡς ἐν τῷ «Ἀλεξανδρεΐδῃ» τοῦ ποιητοῦ
Lambert le Tors, στ. 46. Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 192.

ἐξουδένωσις αὕτη, προσετίθεντο εἰς τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πολεμίων ἀδιάλειπτα δεινά. Ἡ ἔδρα τῆς διοικήσεως τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν φαίνεται ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλφόνσου Φαδρίκου τῆς Ἀρχωνίας (1338) μετετέθη πάλιν εἰς τὴν πλουσιωτέραν καὶ ἀκμαιοτέραν πόλιν τῶν Θηβῶν, καθόσον μάλιστα ἐκεῖ ἡδρευεν ἕκτοτε καὶ ὁ ἀνώτερος δικαστὴς τοῦ δουκάτου, ἐνῷ πρότερον αὐτός τε καὶ ὁ τοῦ δουκὸς τοποτηρητὴς καὶ τῆς Ἐταιρείας ἀρχηγὸς ἡδρευον ἐν Ἀθήναις. Ἡ τοιαύτη ἐν τοῖς στέρησι δὲν φαίνεται νὰ ἐβλάψῃ τὴν τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, ἀπ' ἐναντίας θὰ ἀπήλλαξεν αὐτὴν πολλῶν βίαιοπραγιῶν καὶ πιέσεων, πρὸς δὲ καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων λεηλασίας κατὰ τὸ ἔτος 1363, ὅτε ἐπάθεν ἡ τότε πρωτεύουσα πόλις τῶν Θηβῶν. Τὸν Ρογέρον ἀποθνήσκοντα ὡς γενικὸς μὲν στρατάρχης τῆς Ἐταιρείας διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀντώνιος Λώριος, ἐν δὲ τῇ τοῦ γενικοῦ τοποτηρητοῦ καὶ διοικητοῦ θέσει διαωρίσθη κατὰ Μάιον τοῦ 1371 ὁ Ματθαῖος Περάλτης (1371 — 1375) ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ ὡς τοιοῦτος συνεστήθη ὑπ' αὐτοῦ πάσαις ταῖς ἀρχαῖς τοῦ δουκάτου καὶ τῷ ἀθηναϊκῷ καὶ θηβαϊκῷ λαῷ¹.

Ὁ Ματθαῖος Περάλτης, ἅμα ἀνέλαβε τὴν ἀρχήν, ἐφρόντισε νὰ κλείσῃ εἰρήνην πρὸς τὸν Γουίδωνα τοῦ Ναυπλίου ἐπὶ τῷ ὄρω, ἡ μονογενὴς τοῦ τελευταίου κόρη Μαρία ν' ἀρραβωνισθῇ τὸν Ἰωάννην Λώριαν, ὅπως διαδεχθῇ τὸν πενθερόν του μετὰ θάνατον ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἀργολίδος, καὶ οὕτως ἡσύχασαν ἐντεῦθεν προσωρινῶς τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὸ 1373 ἠλείλουν νὰ ἐκραγῶσιν ἐκ νέου ταραχαὶ μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἐταιρείαν, διότι οἱ πρὸ πολλοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ ἐγκατεστημένοι καὶ πάντα τὰ βάρη αὐτοῦ φέροντες Καταλάνοι, βλέποντες ὅτι τὰ ἀξιώματα, ἀντὶ κατὰ τὰ συμφωνημένα νὰ διανέμονται μεταξὺ τῶν ἐντοπίων καὶ τινῶν ἐκ τῶν ξένων τῶν ἐκ τῆς Σικελίας πεμπεμένων καὶ νὰ διαρκῶσι τρία μόνον ἔτη, ἀπὸ τινος ἀπονέμονται κατὰ προτίμησιν εἰς νεήλυδας καὶ ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν βασιλέα ἀπαιτοῦντες ἐπὶ ἀπειλῇ ἀποστασίας τὴν διόρθωσιν τῆς ἐπιγιγνομένης αὐτοῖς ἀδικίας. Ὁ δὲ βασιλεὺς πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων διέταξε τοὺς νεωστὶ ὑπ' αὐτοῦ διορισθέντας ἐφ' ὅρου ζωῆς φρουράρχους Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν Γαλκεράνον Περάλτην καὶ Γουλιέλμον Ἀλμεράραν νὰ καταθέσωσι μετὰ τρία ἔτη τὸ ἀξίωμα των τοῦτο, μεθ'

¹ Horf ἐνθ. ἀνωτ., σ. 20.

αὐτὸν συνήρουν καὶ τὸ τοῦ στρατιωτικοῦ δικαίου τοῦ ὁρίου τῶν ῥηθι-
σῶν πόλεων, καὶ ὥρισε τοῦ λοιποῦ ν' ἀπονέμονται τὰ ἀξιώματα ταῦτα
καὶ εἰς τοὺς αὐτόχθονας Καταλάνους ἐξ ἴσου καὶ ἐπὶ τρία μόνον ἔτη
κατὰ τὸ μέχρι τοῦδε ἔθος, τὰς διατάγας δὲ ταύτας τοῦ βασιλέως καὶ
δουκὸς ἀπεδέχθη καὶ ὁ τοποτηρητὴς αὐτοῦ ἐν τῷ δευκᾶτῳ Ματθαίῳ
Περάλτης καὶ οὕτω προσελήφθησαν μείζονες ἔριδες¹. Ἐπὶ τῆς δι-
κῆσεως τοῦ τελευταίου τούτου, ἐν ἔτει 1373, συνῆλθεν ἐν Θήβαις γε-
νικὸν τῶν βαρῶνων καὶ ἡγεμονίσκων τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει συμβού-
λιον εἰς ὃ εἶχε προσκαλέσει ὁ ἐνεργήσας αὐτὸ πάπας Γρηγόριος ΙΑ' δι'
ἐγκυκλίου του ἀπὸ 13 Νεμβρίου 1372 καὶ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ῥό-
δου, τοὺς αὐτοκράτορας Ἰωάννην Παλαιολόγον τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως καὶ Φίλιππον τὸν Β' τοῦ Ἰάραντος, τὸν Ἰωάννην τῆς Ἀντιο-
χείας, τοὺς ἡγεμόνας τῆς Κύπρου, Οὐγγαρίας καὶ Σικελίας καὶ τὰς
δημοκρατίας τῆς Ἑνετίας καὶ Γενούης, ὅπως συνδιασκεφθέντες ἐνω-
θῶσιν ἀπὸ κοινοῦ πάντες αἱ χριστιαναὶ αὗται ἡγεμόνες καὶ αἱ δυνάμεις
κατὰ τῶν κοινῶν πολεμίων, τῶν «ἀπίστων» Τούρκων, οἵτινες, κατὰ
τὴν πρὸς τὸν πάπαν ἐκθεσιν τοῦ ποιμενάρχου Νέων Πατρῶν Φραγκί-
σκου, εἶχον ἐπεκτείνει τὴν ἐξουσίαν των κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μέχρι
Σερβίας, Ἀλβανίας, Ἀττικῆς καὶ Πελοποννήσου, ἐδίδουν καὶ ἐλεηλά-
τουν οἰκτρῶς τὰς χώρας ταύτας καὶ ἠπέλουν νὰ κατασυντρίψωσι πάντα
τὰ χριστιανικὰ κράτη.

Ὁ, τότε δηλ. αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ε'.
Παλαιολόγος (1355 — 1379) εἰς τοιαύτην εἶχε περιέλθει ἀμη-
χανίαν ἐνεκα τῶν μεγάλων κατακτήσεων τοῦ σουλτάνου Μυράτ
Α', ὥστε ἐν τῷ ἀπελπισμῷ του μετέβη εἰς Ῥώμην καὶ τῷ 1369
ὑπεσχέθη τῷ τότε πάπᾳ Οὐρβανῷ Β' τὴν ἐκ νέου τῶν ἐκκλη-
σιῶν, ἐνωσιν, ὅπως τῇ μεσιτείᾳ αὐτοῦ ἐπιτύχῃ ἐπικουρίαν τῶν Δυτικῶν
κατὰ τῶν Τούρκων τὴν δ' ὑπόσχεσιν τοῦ Οὐρβανῷ ἐκπληρῶν ὁ δια-
δοχὸς του Γρηγόριος ΙΑ' διενήργησε τὸ ἐν Θήβαις συνέδριον πρὸς πα-
ρασκευὴν σταυροφορίας κατὰ τῶν Τούρκων. Εἰς τοσούτον δ' ἐπικίνδυ-
νον καὶ ἀπελπιστικὴν θέσιν εἶχον φέρεי τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας αἱ
Τούρκοι διὰ τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἐπιδρομῶν των, ὥστε ἡ
ἐνετικὴ κυβέρνησις ἦτο ἡναγκασμένη νὰ πληρώνῃ διπλοῦς μισθοὺς εἰς
τοὺς ὑπαλλήλους της, ἵνα δεχθῶσιν θέσιν τινὰ ἐν Εὐβοίᾳ². Τόσον δυσ-

² Horf ἐν σ. 21. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', ἐν σ. 163 ἐπ.

¹ Ἰδε τὰς μαρτυρίας παρὰ Horf, σ. 21. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 160 ἐπ.

χερῆς καὶ ἄχρις ἤτο ἡ ἐνταῦθα διαμονὴ τότε! Συνεφωνήθη λοιπὸν ἐν τῷ ἐν Θήβαις συνεδρίῳ ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ε' ν' ἀναλάβῃ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα τῇ ἐπικουρίᾳ καὶ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων· καὶ τῷ ὄντι δ' ἐπεχείρησεν οὗτος ἐν ἔτει 1374 μεγάλους κατὰ τῶν Τούρκων ἐξοπλισμούς, δὲν ἡδυνήθη ὅμως νὰ κατερθῶσιν τι ἄξιον λόγου καὶ διότι ὁ τότε σουλτάνος Μυράτ ὁ Α' ἐπίσης δὲν ἔμεινεν ἀργὸς καὶ διότι οἱ τῆς Ἑλλάδος ἄρχοντες δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ὦσιν ἀπησχολημένοι ὑπὸ ἰδίων πολέμων, καθ' οὓς καὶ τοὺς Τούρκους πολλάκις ἀμέσως ἢ ἐμμέσως προσεκάλουν εἰς ἐπέμβασιν. Αἱ νέαι αὗται ἐρίδες κυριώτατα περιστρέφονται εἰς τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν.

Ὁ τότε δασπότης Αἰγίου καὶ Κορίνθου Ῥαϊνέριος Ἀτζαϊώλης, ἀνεψιὸς τοῦ πρώτου ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης βαρύνου Κορίνθου Νικολάου Ἀτζαϊώλη ἢ Ἀκκιαγιουόλη, πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχε συλλαβεῖ τὸ σχέδιον νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Καταλάνους ἐκ τῶν κτήσεών των καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν του ἐπὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς πραγματοποιήσιν δὲ τοῦ σχεδίου του τούτου κατέβαλλε πᾶσαν προσπάθειαν. Ἡ Ἑνετία, δυσηρεστημένη οὖσα κατὰ τῆς ὀχληρᾶς γείτονος, τῆς Ἑταιρείας, ἠνόει καὶ ὑπεβόηθαι τὰ σχέδια αὐτοῦ, ἐλπίζουσα μείζονα πρὸς τούτου ἀσφαλεῖαν. Ὅτε λοιπὸν ἐν ἔτει 1374 ὑπήκοοί τινες τοῦ Ῥαϊνέριου κατέφυγον καὶ εὗρον ἄστυλιν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Καταλάνων κατεχομένην χώραν, ὁ πρῶτος εἰσέβαλε μετὰ στρατοῦ εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀπήγαγεν ἐντεῦθεν πολλοὺς ὑποκόους τῶν Καταλάνων ὡς αἰχμαλώτους καὶ ἐκπολιορκήσας κατέλαβε τὸ σπουδαιότατον φρούριον τῶν Μεγάρων. Κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν ταύτην τῶν Μεγάρων μετὰ τῶν διακριθέντων ὀνομαστῶν ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀθηναῖος ἐκείνος νοτάριος Δημήτριος Ῥένδης, ὅστις καὶ βραδύτερον πάλιν διέπρεψε, διὸ ἐτιμήθη ἐξαιρετικῶς¹. Ἡ δὲ κατάληψις τῶν Μεγάρων ὑπὸ Νερίου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέας ῥήξεις ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἀπέθανεν ὁ γενικὸς διοικητὴς Ματθαῖος Περάλτης ἐν ἔτει 1375. Τότε ἡ ἐξουσία ἐν Ἀττικῇ περιήλθεν εἰς χεῖρας τοῦ καταλανικοῦ πλήθους, ὅπερ ἀνηγόρευσε διοικητὴν τοῦ δουκάτου τὸν Λουδοβίκον Φαδρίκον τὸν περιλάλητον τελευσαῖον κόμητα Σαλώνων καὶ Ζεϊτουνίου (1375 — 1381).

¹ Πρὸς σχετικὸν ἐγγραφοῦ Πέτρου τοῦ Ἀρχωνίου ἐκ τοῦ ἔτους 1380 παρὰ Lluch, Los Navarros κτλ., σ. 244.

πρоруρχον δὲ Θηβῶν τὸν Νικόλαον ἢ Νικολάκιον Ἀρδουῖνον, καὶ ἐπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα καὶ δοῦκα εἰς Σικελίαν, ὅπως ἀναγγείλωσι τὴν ἐπελθούσαν μεταβολήν¹. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐθεώρησε κλόν νά ἐπικυρώσῃ τῷ 1376 τὰ γεγεννημένα, δύο δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη, τὸ 1377, διώρισεν ἐκ νέου πρоруρχους Ἀθηνῶν μὲν τὸν Γαλκεράνον Περαιτῆν, Λεβηδεῖας δὲ τὸν Γουλιέλμον Ἀλμεράνν κατὰ τὸ αὐτὸ ὅμως ἔτος 1377, τὴν 27ην Ἰουλίου, ἀπεβίωσεν ὁ Φριδερίκος Β' τῆς Σικελίας, ὁ δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ κεφαλὴ τῆς Ἑταιρείας, τὸ δὲ συμβεβηκὸς τοῦτο ὑπῆρξε πρὸξενον πλείστων συνεπειῶν διὰ τοὺς Καταλάνοους. Ὁ βασιλεὺς Φριδερίκος ἐκληροδότησε τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν εἰς τὴν ἀνήλικον θυγατέρα του Μαρίαν τῆς Ἀραγωνίας (ὡς δοῦκισσαν Ἀθηνῶν 1377—1381), τοῦτο ὅμως ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν γενικὸν διοικητὴν καὶ τοὺς πλείστους τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἑταιρείας νά κηρυχθῶσιν ἐν ἔτει 1378 κατὰ τῆς κυριαρχίας γυναικός, καὶ ἀνηλίκου μάλιστα, ἐν οὕτῳ δεινῇς περιστάσεσιν, ἐξεῖλεξαν δ' ἀντ' αὐτῆς δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας Πέτρον τὸν Ε', ὅστις καὶ τὴν Σικελίαν τότε παρεσκευάζετο νά καταλάβῃ διὰ τὴν ἑλλειψιν ἄρρενος διαδόχου τοῦ ἀποβιώσαντος Φριδερίκου Β', ἄλλοι δ' ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἑταιρείαν ἐμειναν πιστοὶ τῇ Μαρίᾳ καὶ οὕτως ἐξεργάγησαν ἐμφυλίοι πόλεμοι μετὰξὺ τῶν Καταλάνων τῆς Ἑταιρείας².

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ὅτε ἀνεφάνη ἐν Ἑλλάδι ἡ Ἑταιρεία τῶν Ναβαρραίων, ἐτέρων τυχοδιωκτῶν ὁμοίων τῶν Καταλάνων, ἀλλ' ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς διακειμένους, οἵτινες ζηλεύσαντες τὴν τύχην των ἐξεκίνησαν ἐξ Ἰσπανίας καὶ Ἰταλίας, ὅπως εὕρωσιν ὁμοίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ³. Παραίτιος δὲ καὶ διοργανωτὴς τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Ἰάκωβος Βαλζος (di Balzo ἢ de Baux), ὅστις γενόμενος τότε διὰ τῶν ἐπελθόντων θανάτων ἐπὶ φιλιῶ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρίγκιψ Ἀχαΐας ἠθέ-

¹ Πρὸς Γρηγοροβ. Β', σ. 167 ἐπ. Ἐκ τῶν ἐγγράφων, ἅτινα τότε ὁ βασιλεὺς ἐξέδωκεν ὑπὲρ τοῦ πρέσβειος τῆς Ἑταιρείας Φραγκίσκου Λουνέλλη, ἐξάγεται ὅτι ἐν Θήβαις, καὶ ἄλλαχού ἴσως τοῦ δουκάτου, ὑπῆρχον τότε ἐγκατεστημένοι Ἀρμένιοι, οἱ φόροι τῶν ὁποίων ἐδωρήθησαν τῷ Λουνέλλῃ, ὧντος δὲ καὶ μέχρι σήμερον μέρος τι ἐν Θήβαις καλεῖται Ἀρμένικαι.

² Hopt, σ. 23. Γρηγοροβ. Β', 173 ἐπ. 275 ἐπ.

³ Ἰδε περὶ τούτων D. A. Rubió y Lluch, Los Navarros en grecia, Βαρκελώνη, 1886.

λησε νὰ καταλάβῃ διὰ τῶν Ναβαρραίων τὰς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικὰς κτήσεις καὶ νὰ ἐνώσῃ μετ' αὐτῶν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν ἐκδιώκων τοὺς Καταλάνους. Φθάσαντες λοιπὸν εἰς Ἑλλάδα οἱ νέοι οὗτοι τυχροδιώκται διηυθύνθησαν ἀπ' εὐθείας κατὰ τῶν κτήσεων τῶν Καταλάνων, εἰσέβαλον ἐν ἔτει 1379 εἰς τὸ δουκάτον καὶ ἐβάδιζον ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ἀρωγούς ἔχοντες καὶ τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ πολεμίους Πέτρου τοῦ Ἀραγωνίσι. Ὁ διοικητὴς τῶν Ἀθηνῶν Γαλιεράνος Περάλτης ἔσπευσεν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως εἰς ἀπόκρουσιν αὐτῶν, ἀλλ' ἐνίκηθη καὶ ἡχμαλωτίσθη, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ναβαρραίων, οἵτινες ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἐκυριεύσαν καὶ τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβαθεῖαν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ δουκάτου φρουρία καὶ παρεσκευάζοντο νὰ διαβῶσιν εἰς Εὐβοίαν. Ἀλλ' ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἀντείχεν ἀκόμῃ γενναίως, ἡ δὲ φρουρὰ αὐτῆς¹ ἀνέκτισε μετ' ὀλίγον καὶ τὴν κάτω πόλιν καὶ διὰ τῆς δραστηριότητός της ἠνάγκασε τοὺς Ναβαρραίους, διαρκούντος ἔτι τοῦ ἔτους 1380, νὰ ἐκκενώσωσι τὴν Ἀττικὴν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἄλλου δουκάτου καὶ, ἀπελπισάντες νὰ κυριεύσωσιν αὐτὸ ὑπὲρ τοῦ Βαλζου, νὰ μεταβῶσιν εἰς Πελοπόννησον, τὴν Ἥλιδα καὶ Πυλίαν, ὅπου ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ ἡμισυνπερίπου αἰῶνα, μὴ λησμονοῦντες ὅμως ἐν τῷ μεταξύ καὶ τοὺς ἐν Ἀττικῇ ἐχθρούς των. Διότι τὰς Θήβας ἐτήρουν οἱ Ναβαρραῖοι ὑπὸ τὴν κατοχὴν των τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1383, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐγγράφου τῶν 10 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους τούτου², ἴσως δὲ καὶ τὴν Λεβαθεῖαν, καὶ ἐξηκολούθων ἐκείθεν τὰς πρὸς τοὺς Καταλάνους ἐχθροπραξίας. Μεγάλῃ ὅμως αὐτῶν μερίς, ἥτις ἀπῆλθεν ἐκ τοῦ δουκάτου εἰς τὴν Πελοπόννησον, καταλαβόντες τὴν Ἥλιδα καὶ τὴν Πυλίαν ἱδρυσαν ἐκεῖ στρατιωτικὸν κράτος ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν Καταλάνων ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν μὲ ἐδρην καὶ ὁρμητήριον τὸν λιμένα Ζόγκλου, ἥτοι τῆς Πύλου, καὶ τὸ παρ' αὐτὸν φρούριον Ἀβαρῖνον, ὅπερ ἐν ταῦτοις δὲν ἔλαβεν ἐκ τῶν Ναβαρραίων τὴν ὀνομασίαν, ὡς πολλοὶ ὑπέθεσαν³, διότι τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως καὶ

¹ Ὁ Hopf φρονεῖ (σ. 23) ὅτι ὁ Περάλτης ταχέως διεξέφυγε τῶν χειρῶν τῶν Ναβαρραίων καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ τὸσον γενναίως ὑπερασπίσας τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἐκδιώξας τοὺς Ναβαρραίους. Ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς τὸν Πέτρον Ε' αἰτήσεως τῶν Ἀθηναίων ἐξάγεται ὅτι ὁ Περάλτης ἀπληλευθερώθη ὀλίγον πρὸ τοῦ θέρους τοῦ 1381. Πρβ. Γρηγοροῦ. Β', σ. 188 καὶ 200.

² Πρβ. Γρηγοροῦ. Β', σ. 201, σημ. 2.

³ Οἷον ὁ Teake, Travels, Zinthe Morea, τόμ. Α', σ. 414, ὁ Buchon, ὁ Hopf (σ. 24) καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

πρὸ τούτων ἀναφέρει παρὰ τὸν Ζόγκλον «τὸ κάστρον τοῦ Ἀθαρίνου»¹.

Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ναβαρραίων εἰς τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἀναφέρονται διὰ πρώτην φοράν καὶ 1500 Ἀλβανοὶ ἵππεις ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἑταιρείας, καὶ εἰδικώτερον τοῦ κόμητος Μίτρας, ἥτοι Δημητριάδος πιθχῶς². Ἡ δ' ἐξαιρετικὴ ὑπηρεσία ἦν προσήνεγκεν ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἀποκρούσασα τοὺς Ναβαρραίους, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ παραχωρηθῶσι τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν προνομίαι τινὲς τότε. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ σωζομένης πολυτίμου ἐγγράφου περὶ τούτου συμβάσεως μεταξὺ τῶν ἐν Θήβαις ἀρχόντων καὶ τῶν ἀθηναϊκῶν ἀρχῶν ἐκ τοῦ ἔτους 1380³. Καὶ παρὰ τοῦ βασιλέως δὲ Πέτρου τοῦ Ἀραγωνίου, τοῦ νέου δουκός, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτυχον πολλὰς χάριτας καὶ ἀξιώματα ὑπὲρ διακριθέντων κατὰ τῶν Ναβαρραίων πολιτῶν. Οὕτω διωρίσθη κατ' αἵτησιν των ἰσόβιος φρουράρχος τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Ρωμάνος Βελαρβρός (de Belarbre), ὅστις ἐκ τῆς ἐκ Μεγάρων Ἑλληνίδος δούλης τοῦ Ζωῆς εἶχεν ἀποκτήσει τέκνα, παρεχωρήθησαν δὲ καὶ τῇ Ζωῇ ταύτῃ τὰ πολιτικά τῶν Φράγκων δικαιώματα. Εἰς δὲ τὸν γνωστὸν ἤδη Δημήτριον Ῥένδην, τὸν νοτάριον, ἀνενεώθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου Ε' ἢ ὑπὸ Φρειδερίκου Β' ἀπονεμηθεῖσα ἰσοπολιτεία πρὸς τοὺς Φράγκους, εἰς ἄλλον δ' Ἀθηναῖον, τὸν Κωνσταντῖνον Καλονίκην, ἐπεκυρώθησαν αἱ ὑπὸ Φρειδερίκου Β' γενόμεναι πρὸς αὐτὸν δωρεαὶ καὶ ἀτέλεια. Ὁ αὐτὸς Ῥένδης διωρίσθη τότε καὶ κληρονομικὸς καγκελλάριος, ἡ γραμματεὺς τῆς πόλεως, μὲ ἐτήσιον μισθὸν 40 χρυσῶν δηναρίων πληρωτέων ἐκ τῶν φόρων τῶν Ἀθηνῶν, ἐκ τοῦτου δὲ δύναται τις ἴσως νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο τότε ἐν χρήσει παρὰ τε τοῖς συμβολαιογράφοις καὶ παρὰ τῇ κοινότητι ὡς ἐπίσημος γλῶσσα⁴. Ὡς βέβαιον πρὸς τούτοις θεωρητέον ὅτι ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ὡς καὶ ἄλλαχού τῆς Ἑλλάδος, οἱ Φράγκοι μόνον τὰ ταπεινὰ ἀξιώματα τοῦ νοταρίου, καγκελλαρίου καὶ γραφέως τῶν κοινοτήτων παρεχώρουν εἰς ἰθαγενεῖς Ἑλληνας, εἰς ὃν Δημήτριος Ῥένδης ὁ Ἀθηναῖος.

¹ Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 201, σημ. 1, ὅστις πρῶτος ἐποιήσατο τὴν ὁρθὴν ταύτην παρατήρησιν, ἐκτὸς ἐάν τις παραδεχθῇ, ὅτι τὸ Χρονικὸν τοῦ Μυρέως ἐποιήθη μετὰ τὴν ἀφίξιν τῶν Ναβαρραίων, ὅπερ λίαν ἀπίθανον.

² Πρβ. Rubio y Llach, Los Navarros... σ. 262 καὶ Γρηγορ. Β', σ. 184 ἐπ.

³ Πρβ. Rubio, Navarros... ἀριθ. 32 καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 184 ἐπ.

⁴ Πρβ. Rubio Navarros... σ. 270, ἀριθ. 54. καὶ Γρηγορ. Β', 186—187.

Τὸ πρὸς τὸν Πέτρον Ε' δ' ἐγγράφον τοῦτο, ἡ ἀναφορὰ τῶν Ἀθηναίων (los capitulos de Atenas) φέρει χρονολογίαν τὸ 1880 καὶ τόπον ἐκδόσεως τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν (la Ciutat de Cetines) παρομοίας δ' αἰτήσεις ἀπηύθυναν πρὸς τὸν νέον δούκα καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ δουκάτου κάτοικοι, ἀλλὰ ταύτας ἐκεῖνος δὲν ἀπεδέχθη πάσας. Καθ' ὅλου δὲ περὶ Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ πεπαιδευμένος καὶ ποιητικὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς ἔλαθεν ἰδιαιτέρην πρόνοιαν, ὅπως ὁχυρωθῶσι καὶ καλῶς ὀργανισθῶσι· διότι «τὸ φρούριον, λέγει, τοῦτο εἶνε ἀδάμῃς καὶ κειμήλιον τοῦ κόσμου, ὅμοιον τοῦ ὁποῖου πάντες τῆς χριστιανοσύνης οἱ βασιλεῖς δὲν δύνανται νὰ κατασκευάσωσι»¹. Ἐν τινὶ δ' ἐγγράφῳ τοῦ Πέτρου Ε' πρὸς τὸν τοποτηρητὴν Ροκαβέρτην ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1380 ἀναφέρεται καὶ ἡ ὑπαρξὶς παλατιοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ναοῦ τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου ἐν αὐτῷ καὶ ὅτι ὁ μητροπολιτικὸς τῶν Ἀθηνῶν ναὸς εἶχε 12 ἐφημερίους². Διὰ μεταγενεστέρου δ' ἐγγράφου τὴν 31 Δεκεμβρίου 1382 ὁ Πέτρος διέταξε νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἐν τῷ δουκάτῳ ἐγκατάστασις Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν μετοίκων μετὰ διетуὺς ἀτελείας, ἵνα συμπυκνωθῇ ὁ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἀναστατώσεων ἀραιοθεὶς πληθυσμὸς αὐτοῦ³. Οὕτω πᾶν μέτρον ἐλαμβάνετο ὑπὸ τοῦ νέου δουκὸς πρὸς θεραπείαν τῶν ἐκ τῶν Ναβαρραίων προσγενομένων τῷ δουκάτῳ κακῶν.

Ἄρα δὲ παρῆλθεν ὁ μέγας αὐτός κίνδυνος, οἱ προϊστάμενοι τῆς Ἑταιρείας Καταλάνοι, συνῆλθον κατὰ Μάϊον, τοῦ 1380 εἰς συνέδριον ἐν Ἀθήναις καὶ μετ' ὀλίγον εἰς Σάλανα καὶ πρὸς ἐξασφαλίσιν τῶν ἀπὸ μελλούσας προσβολῶν ἐκ μέρους τῶν πολλῶν πολεμίων τῶν ἐπεμψαν ὁμοφώνως νέους πρέσβεις πρὸς Πέτρον τὸν Ε' τῆς Ἀραγωνίας, ἐξαίτουμένοι ἐπικουρίαν παρ' αὐτοῦ καὶ ὑπισχνόμενοι ἅμα ὑπακοὴν καὶ πίστιν ὡς κυρίαρχη τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, συγχρόνως δ' ὑποβαλλόντες αὐτῷ εὐχὰς τινὰς καὶ ὄρους. Ὁ δὲ βασιλεὺς Πέτρος ἐδέξατο κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1380 πάσας σχεδὸν τὰς προτάσεις ταύτας προσέλαβε τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν, ὃν ἔκτοτε μέ-

¹ Rubio, Navarros... ἀριθ. 20. Con lo dit castell sia la pus richia joya qui al mont sia e tal que entre tots los Reys de christians envides lo porian far semblant. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β' σ. 191.

² Παρὰ Rubio y Lluch, Navarros... ἀριθ. 34. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω.

³ Rubio y Lluch, ἀρ. 30, σ. 240. Γρηγοροβ. Β', σ. 202. Ἴδε καὶ κατωτέρω σελ. 463. ἐπ.

χρῆς ἐσχάτων ἔφερον οἱ βασιλεῖς τῆς Ἰσπανίας¹, καὶ ἐξαπέστειλε τοποτηρητὴν του καὶ γενικὸν διοικητὴν τῆς Ἑταιρείας τὸν Φίλιππον Ῥοκκαβέρτην (1381—1382), συστήσας αὐτῷ γενικὴν ἐν τῷ δουκάτῳ ἀμνηστίαν καὶ σύναψιν φιλικῶν σχέσεων πρὸς τοὺς ἄλλους περὶ τὸ δουκάτον ἄρχοντας, ὅπως ἀπὸ κοινοῦ καταπολεμηθῇ καὶ ἐκδιωχθῇ ἡ ἐξώλης τῶν Ναβαρραίων Ἑταιρεία. Συγχρόνως δ' ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε δεσπότην Μισθρᾶ Μαθθίαν Καντακουζηνὸν συνιστῶν αὐτῷ τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τῶν Ναβαρραίων².

Μετὰ στόλου ἐκ τεσσάρων γαλερῶν κατέπλευσεν ὁ Ῥοκκαβέρτης εἰς Πειραιᾶ, ἔλαβε τὴν χώραν ὑπὸ τὴν κατοχὴν του παρὰ τοῦ τέως τοποτηρητοῦ Λουδοβίκου Φαδρίκου καὶ μετὰ πολλῆς συνέσεως κατῴρθωσεν ἡ τήρησιν φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς πέριξ ἰσχυροὺς, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Ῥαινερίου Ἀτζαϊώλη ἐξαιρουμένου, γενναῖόν τι ὅμως δὲν ἐπεχειρήθη κατὰ τῶν Ναβαρραίων· διότι ὁ μακρὸς καὶ πείσμων μεταξύ Γενούης καὶ Ἑνετίας πόλεμος παρεκώλυε τότε πᾶσαν σοβαρὰν κατ' ἐκείνων πράξιν. Ὁ Ῥοκκαβέρτης ἠδρευσεν ἐν Ἀθήναις, αἵτινες ἀπέβησαν τότε πάλιν ἔδρα τοῦ δουκατου, διότι αἱ Θῆβαι κατεῖχοντο εἰσέτι ὑπὸ τῶν εἰσβολαίων, μερικώτερόν τι ὅμως δὲν ἀναφέρεται πράξας ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν. Ἄλλως τε καὶ ταχέως ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς εἰς Ἰσπανίαν, ὅπου εἶχεν αὐτοῦ χρεῖαν ἕνεκα ἐμφυλίων πολέμων καὶ ἄλλων περιπετειῶν, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διώρισε τὸν Ῥαιμοῦνδον Βιλλανόβαν (1382—1383). Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀνεκλήθη εἰς Ἰσπανίαν μετὰ βραχυχρόνιον συνετὴν διοίκησιν, ἀφοῦ προηγουμένως διώρισεν ἀντιπροσώπους ἐν τῷ δουκάτῳ τοὺς ἀδελφούς Ῥογέρον τὸν Β' καὶ Ἀντώνιον Λώριας, υἱούς τοῦ ποτε γενικοῦ διοικητοῦ Ῥογέρου Α' Λώρια, ὅπως διοικῶσιν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀπόντος Ῥοκκαβέρτου, οὗ καὶ αὐτὸς ὁ Βιλλανόβας μόνον ἀντικαταστάτης ἦτο προσωρινός. Ἐν ἔτει ὅμως 1385 ὁ βασιλεὺς Πέτρος ἀφῆρεσε τὸν εἰς δυσμένειαν παρῆπesonτα Ῥοκκαβέρτην τὸ ἀξίωμα τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ δουκὸς καὶ γενικοῦ διοικητοῦ τοῦ δουκατοῦ Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν καὶ ἀντ' ἐκείνου διώρισε τὸν Βερνάρδον Κορίλλαν, ἀλλὰ πρὶν οὗτος ἔλθῃ καὶ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ δουκατοῦ, τὸ πλεῖστον καὶ καλλιστον μέρος αὐτοῦ εἶχεν ἀπολεσθῇ καὶ ἡ τῶν Καταλάνων ἀρχὴ ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος της.

¹ Πρβ. Hord, σ. 23. Γρηγοροῦ. Β', 184—196. Lluch, Navarros, ἀρ. 21, σ. 233 καὶ σ. 270 ἐπ.

² Πρβ. Γρηγοροῦ. Β', σ. 200.

Ὁ Κορίνθου, Αἰγίου καὶ Μεγάρων ἄρχων Ῥαινέριος Ἀτζαϊόλης ἢ Ἀκκιαγιουσόλης (Acciajuoli)¹, καίπερ ζῶν ἐν προσωρινῇ εἰρήνῃ πρὸς τοὺς Καταλάνους, δὲν ἐλησμόνει ἐν τούτοις τὸ ἀρχαῖον σχέδιόν του, νὰ γίνῃ κύριος τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ἀλλὰ πάντοτε παρεσκευάζετο εἰς τοῦτο. Μετὰ τὴν κατοχὴν τῶν Μεγάρων ἐπορίσθη παρὰ τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας ἀντὶ μισθοῦ ἐν πολεμικὸν πλοῖον, ἵνα διαφυλάττῃ τὰ παράλια τῆς χώρας του κατὰ τῶν Τούρκων κορσάρων, κατ' ἀρχάς μὲν ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους καὶ ἐπὶ μακρότερον χρόνον, μὲ τὸν κρύφιον ὁμῶς σκοπὸν, νὰ μεταχειρισθῇ τοῦτο κατὰ τῆς Ἑταιρείας. Οἱ δ' ἐν Εὐβοίᾳ Ἑνετοί, οὐδέν, ὥς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ῥαινερίου ἢ Νερίου παρενέβαλλον πρόσκομμα, καὶ διότι ἐπρωτίμων τούτων τῶν Καταλάνων, ἀλλ' ἴσως καὶ διότι ὁ ἐν Εὐβοίᾳ ἰσχυρὸς ἐνετικὸς οἶκος τῶν Σαρακηνῶν ἦτο συγγενὴς αὐτοῦ ἐκ κηδεστίας. Τούλαχιστον ἡ σύζυγος τοῦ Νερίου Ἀγνή ἦτο Σαρακηνή τὸ γένος. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν συνεννοήθη ὁ Ῥαινέριος καὶ μετὰ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ναβαρραίων, οὓς ἔλαβεν ὡς μισθοφόρους ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του. Οὕτω δὲ παρασκευασθεὶς ὁ ἐπιχειρηματίας Ἰταλὸς ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ περιμείνῃ καταλληλότερον καιρὸν, ὅπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Ἑταιρείας. Ἵνα εὕρῃ λοιπὸν ἀφορμὴν ἐρίδων, προσέκλεσε τὴν ἐν Ἀθήναις διατρίβουσαν κόμησσαν Σαλώνων Ἑλένην Κάντακουζηνήν, συγγενὴ τῶν Παλαιολόγων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν δεσποτῶν τοῦ Μισθρά, ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους, νὰ ὑπανδρεύσῃ τὴν θυγατέρα της, ἔχουσιν προῖκα μέγα μέρος τοῦ δουκάτου, μετὰ τοῦ συγγενοῦς του Πέτρου Σαρακηνοῦ ἐν Εὐβοίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἐξοργισθεῖσα διὰ τὴν πρόκλησιν ταύτην τοῦ Ῥαινερίου ἡρραβώωνισεν εἰς τὸ πῆσμα τὴν κόρην της μετὰ τοῦ Στεφάνου Δούκα, Σλάβου τὴν καταγωγὴν καὶ υἱοῦ τοῦ ἡγεμόνος Μεγαλοβλαχίας, ἐξηγέρθη ἐν Ἑλλάδι μεγάλη ἀγανάκτησις διὰ τὴν πράξιν ταύτην παρὰ τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Φράγκοις, ἀκριβῶς ὡς ὁ Ῥαινέριος ἐπεθύμει. Ἐπωφελούμενος λοιπὸν τὴν γενικὴν ταύτην ἀγανάκτησιν καὶ προφασιζόμενος τὴν γενομένην αὐτῇ ὑπὸ τῆς κομῆσεως προσβολὴν ἤρξατο τῷ 1385 τῶν κατὰ τοῦ δουκάτου ἐχθροπραξιῶν καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον οὐδεὶς τοποτηρητῆς ὑπῆρ-

¹ Ὁ Χαλκοκονδύλης καλεῖ τὸν οἶκον Ἀζαϊόλης (σ. 207), ὁ Γεώργ. Φραντζῆς Λατζιόλης, ἐν ἄλλαις δ' ἐγγράφοις μαρτυρίαις παρὰ Buchon καλοῦνται ὀρθότερον Ἀτζαϊόλαι καὶ ἄλλως.

χεν ἐν αὐτῷ, καὶ τὸ μὲν ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του ἐνετικὸν πλοῖον ἐξαπέ-
 στειλεν εἰς Πειραιᾶ, ὅπως κωλύη τὸν εἰς τὸν λιμένα τοῦτον κατὰπλουν
 πλοίων καὶ προσβάλλῃ ἐκεῖθεν τὴν Ἑταιρείαν, τοὺς δὲ μισθοφόρους του,
 μεταξὺ τῶν ὑποίων ἦσαν καὶ Τοῦρκοι, διέταξε νὰ εἰσβάλωσιν ἐκ Με-
 γάρων εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ὑπὲρ τῆς κομῆσεως Ἑλένης ἀνέλαβον τὸν
 ἀγῶνα οἱ προσωρινοὶ διοικηταὶ τοῦ δουκάτου ἀδελφοὶ Λῶριαι (1383—
 1385), οἵτινες καὶ ἐξῆλθον ἀμέσως εἰς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπιδρομῶν,
 ἐνίκηθησαν ὁμῶς ὑπὸ τούτων καὶ ἀμέσως ὑλόκληρος ἡ ἀνοικτὴ χώρα
 τῆς Ἀττικῆς καὶ αὐτὴ ἡ κάτω πόλις τῶν Ἀθηνῶν περιῆλθον εἰς χεῖ-
 ρας τοῦ Ῥαινέριου, μόνῃ δ' ἡ Ἀκρόπολις καὶ τινα ἄλλα φρούρια
 ἀνθίσταντο. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας καὶ δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν Πέ-
 τρος Ε', μαθὼν τὸν κίνδυνον τῆς Ἑταιρείας, ἀνεγνώρισε πόσον ἐσφαλῆ
 ἀντικαταστήσας τὸσον συχνὰ τοὺς τοποτηρητάς, ἀπεπειράθη δὲ νὰ
 κερδήσῃ τοὺς Ναβαρραίους κατὰ τοῦ Νερίου καὶ ἐξαπέστειλεν ἐν ταχείᾳ
 εἰς Ἀθήνας μετὰ στρατοῦ ὡς γενικὸν διοικητὴν τὸν Καταλάνον Πέ-
 τρον Παῦον (de Pau, 1385—1387), πᾶσαι ὁμῶς αἱ προσπάθειαι
 τούτου πρὸς ἐκδίωξιν τῶν πολεμίων καὶ ἀνάκτησιν τοῦ δουκάτου ἀπέ-
 τυχον. Ὀλίγον ἐπίσης ὠφέλησε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ νέου βασιλέως καὶ δου-
 κὸς Ἰωάννου ἀποστολὴ τοῦ ἀμνηστευθέντος γνωστοῦ Ῥοκκαβέρτου
 ὡς γενικοῦ διοικητοῦ, διότι, πρὶν εὗτος φθάσῃ εἰς Ἀθήνας, ἡ Ἀκρό-
 πολις παρεδόθη εἰς τὸν Ῥαινέριον, ἀνγκασθέντος τοῦ Παύου νὰ συν-
 ἡκολογήσῃ ἐν ἔτει 1387 μετὰ μακρὰν καὶ ἐπίμονον ἀντίστασιν¹.
 Μετὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν οὐδεμίαν πλέον
 σεβερὰν ἀντίστασιν εὗρεν ὁ Νέριος ἐν τῷ λοιπῷ δουκάτῳ. Οἱ τιμαριοῦ-
 χοι αὐτοῦ ἀνεχώρησαν εἰς μετὰ τὸν ἄλλον εἰς Σικελίαν καὶ Ἰσπανίαν,
 ὀλίγοι δὲ τινες αὐτῶν διετηρήθησαν ἐπὶ τινα ἀκόμη χρόνον ἐν ταῖς
 κτήσεσι των, ὡς ἐν Αἰγίνῃ οἱ Φαδρεῖκοι, ἐκ συμφωνίας πρὸς τὸν Νέ-
 ριον. Δὲν περιελήφθησαν ὁμῶς εἰς τὰς κατακτήσεις τοῦ Νερίου τὰ Σά-
 λωνα, ἡ Βωδονίτζα καὶ αἱ ἐν Ἀργολίδι κτήσεις τῶν πρώην δουκῶν.

Οὕτω λοιπὸν ἔληξεν ὀλοτελῶς ἐν ἔτει 1387 ἡ κυριαρχία τῶν Κα-
 ταλάνων ἐν Ἀττικῇ καὶ ἡ τῆς Παλλάδος πόλις περιῆλθεν εἰς τὴν

¹ "Ιδε Hoff, σ. 25 ἐπ. καὶ Γρηγοροβ. Β', 209 ἐπ., πρὸς. δὲ περὶ τῆς ὑπὸ Ῥαι-
 νερίου κατοχῆς τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν Χαλκοκονδύλῃν ἐν βιβλ. 4, σ. 207—208
 καὶ Γεώργ. Φραντζῆν ἐν 1, 34, σ. 107 ἐκδόσεων Βόννης. Ὁ τελευταῖος αὗτος
 ἐσφαλμένως καλεῖ τὸν Ῥαινέριον Ῥωμανόν, ὡς ἐσφαλμένως λέγει καὶ ὅτι ἡγό-
 ρασε παρὰ τῆς Ἑταιρείας τὸ δουκάτον.

ἐξουσίαν τοῦ ἐκ Φλωρεντίας τραπεζίτικοῦ οἴκου τῶν Ἀτζαῖωλῶν, ἀφοῦ ὑπέστη τὰ πάνδεινα ὑπὸ τοὺς Καταλάνους ἐπὶ 77 ἔτη, ὅπως ζήσῃ ὑπὸ τοὺς νέους τούτους κατακτητὰς 70 περίπου ἐτῶν ἀνεκτότερον σχετικῶς βίον, μέχρις οὗ περιέπεσεν εἰς χεῖρας νέων πάλιν τυράννων, τῶν Τούρκων, μεταπίπτουσα οὕτως ἀπὸ δουλείας εἰς δουλείαν ἢ ἄλλοτε ἡγεμονίς αὕτη τῆς Ἑλλάδος καὶ φιλευθερωτάτη τῶν πόλεων! Οἱ Καταλάνοι μετὰ τὴν ἐντελῆ ἀπώλειαν τῆς χώρας ἀπῆλθον ἐξ αὐτῆς πανδημεὶ εἰς Ἀραγωνίαν καὶ Σικελίαν οὐδὲν ἄλλο ἔχνος ὅπισθεν ἐγκαταλιπόντες ἢ τὰς καταστροφὰς καὶ τὰς δηώσεις, ἃς εἶχον διαπράξει καὶ τὰς ὁποίας ἐξηκολούθησαν ὀλίγοι τινὲς ληστρικοὶ ὄμιλοι αὐτῶν ἐπὶ τινα χρόνον ἔτι, περιφερόμενοι ἀνά τὴν χώραν. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐναπέμεινε μετ' ὀλίγον ἐνταῦθα, ὅπου κύριοι ἀπέβησαν οἱ ἄσπονδοι πολέμιοι αὐτῶν Ναβαρραῖοι, καὶ ὡς λοιμικὴ τις νόσος παροδικῶς αὐτὴν καταμαστίσαντες διὰ παντός ἐξέλιπον. Οὔτε νομίσματα οὔτε κτίρια ἐκ τῆς κυριαρχίας των ταύτης ὑπάρχουσι· διότι νομίσματα μὲν ἰδιαίτερα τοῦ δουκάτου δὲν ἐκόπησαν ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς καταλανοκρατίας, ὡς οὐδ' ἐπὶ τῶν Ἀτζαῖωλῶν, οἰκοδομῶν δ' ἔχνος οὐδὲν ὑπελείφθη ἐξ αὐτῶν¹. Μόνον τὸ ὄνομα των διασώζεται παρὰ τῷ λαῷ ὡς σύμβολον καταστροφῆς καὶ φρίκης, ὁ «Κατιλάνος.»

¹ Τοῦλάχιστον οὐδὲν τοιοῦτον εἶνε μέχρι τοῦδε γνωστόν. Πρβ. G. Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin, Paris. 1878 σ. 345. Bournouf, La ville d'Athènes, σ. 59. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 216.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΑΤΖΑΙΩΛΑ Σ. 1387 - 1456.

Ἀπὸ τῆς κατοχῆς τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Κορίνθου καὶ Μεγάρων Πρινερίου ἢ Νερίου Ἀτζαϊώλη (διότι καὶ Νέριος κατὰ συγκοπὴν ἐκαλεῖτο), ἄρχεται ἡ τρίτη περίοδος τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἀθήναις, ἡ βραχυτέρα καὶ σχετικῶς καλλιτέρα τῶν δύο ἄλλων. Οἱ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἄρχαντες δυνάσται τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν γόνοι πλουσίου τινὸς τραπεζιτικοῦ οἴκου ἐκ τῆς τότε ἰσχυρᾶς καὶ ἐνδόξου Φλωρεντίας τῆς Ἰταλίας, οἵτινες ἀπὸ μιᾶς ἤδη γενεᾶς εἶχον ἀποκατασταθῇ ὡς ἡγεμόνες ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἀτζαϊωλῶν (Acciajuoli¹) μετώκησεν ἐν ἔτει 1160 ἐκ Βρεσκίας εἰς Φλωρεντίαν, ἐνθα ἵδρυσεν ἐργαστάσιον χρυσοῦ, ἐξ οὗ ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα. Κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἡ οἰκογένεια ἀπέκτησε σημαντικὴν περιουσίαν, μάλιστα διὰ τοῦ Δαρδάνου Ἀτζαϊώλη († 1335), ὅστις περὶ τὰ 1270 μετήρχετο τὸν ἔμπορον ἐν Τύνιδι, μετὰ δὲ τὴν εἰς Φλωρεντίαν ἐπάνοδόν του ἵδρυσεν αὐτόθι οἶκον τραπεζιτικὸν φερώνυμον, τοσαύτην ἀποκτήσαντα ταχέως φήμην, ὥστε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην εἶχεν ἐν ταῖς κυριωτέραις πόλεσιν ὑποκαταστήματα ἢ πρακτορεῖα, διευθυνόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ μελῶν τῆς οἰκογενείας, καὶ ἐδάνειζεν εἰς τὰς τότε κυβερνήσεις μεγάλα ποσά. Τοῦτου ἐνεκὰ τινα τοῦ οἴκου τούτου μέλη κατεῖχον καὶ αὐλικὰ ἀξιώματα παρὰ διαφόροις αὐλαῖς, ἰδίως δὲ ἐν Νεαπόλει καὶ τῇ κάτω Ἰταλίᾳ παρὰ τοῖς ἐκεῖ ἡγεμόσιν². Τιοῦτοι μεγάλοι τραπεζιτικοὶ οἶκοι, παγκόσμιον ἔχοντες φήμην, ὑπῆρχον καὶ

¹ Περὶ τῶν Acciajuoli ἴδε ἐκ πολλῶν τὸν Matteo Palmieri, παρὰ Gio. Batt. Ubaldini, *Historia della casa degli Ubaldini e la vita di Nicolo Acciajuoli e l'origine della famiglia degli Acciajuoli*, ἐν Φλωρεντίᾳ 1588, σ. 135—170, τὸν Buchon, *Nouvelles Recherches* κτλ., τόμ. Α', σ. 41 ἐπ. τόμ. Β', σ. 31 ἐπ., Hopf, τόμ. Σ', σ. 454 ἐπ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 123 ἐπ.

² Ἰδε Buchon, ἐνθ. ἄνωτ. τόμ. Α', σ. 46 τόμ. Β', σ. 31—32. Hopf, τόμ. Σ', σ. 454. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 125 ἐπ.

ἄλλοι τότε ἐν Φλωρεντίᾳ, οἱ πρῶτοι τοιοῦτοι ἐν Εὐρώπῃ ἀκμάσαντες, ὡς ὁ τῶν Βάρδων, ὁ τῶν Περούτσων καὶ ἄλλοι, διὰ τούτων δὲ καὶ διὰ τῶν βιομηχανικῶν τῆς ἐργαστασίων ἀπέκτησεν ἡ πόλις ἐκείνη μεγάλην δύναμιν καὶ σημασίαν· καθόσον ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος ὑπῆρχον ἐν Φλωρεντίᾳ διακόσια βιομηχανικὰ ἐργαστάσια μετὰ 30,000 ἐργατῶν παράγοντα ἑκατομμυρίων πολλῶν βιομηχανικῶν προϊόντα. Εἰς Νεάπολιν δὲ πρὸς τὸν βασιλέα Ῥοβέρτον ἀπέστειλεν ἐν ἔτει 1331 εἰς αὐλικὴν θέσιν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ τὸν ἐν ἔτει 1310 γεννηθέντα Νικόλαον Ἀτζαϊώλην, ὅστις ἦτο προωρισμένος ν' ἀνυψώσῃ τὸν οἶκον ἐκεῖνον μέχρι τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος. Διὰ τῆς ἐπιτηδειότητός του ἐκέρδησεν οὗτος εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλέως καὶ ἐπὶ φιλῶ ὀνόματι αὐτοκράτορος Ῥοβέρτου, παρ' οὗ προήχθη εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, ὡς ἀντιπρόσωπος δὲ συγχρόνως τοῦ μεγάλου τραπεζιτικοῦ αὐτοῦ οἴκου ἀπέκτησε μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς τε λοιπῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, οὗς ὑπεχρέου διὰ δανείων. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ῥοβέρτου, κατερθώσας νὰ κερδήσῃ τὸν ἔρωτα τῆς χήρας ἐκείνου Αἰκατερίνης Βαλουᾶ (de Valois), ἣτις ἦτο καὶ ἀνωτάτη κυρίαρχος τῆς Πελοποννήσου, ἀπέβη ὁ πράγματι διευθυντὴς τῶν πραγμάτων ἐν τε τῇ βασιλείᾳ Νεαπόλεως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ χώρᾳ ἤρξατο ἀπὸ τοῦ 1335 καὶ ἐξῆς ν' ἀποκτᾷ ἐν μέρει μὲν δι' ἀγορᾶς, ἐν μέρει δὲ διὰ δωρεῶν τῆς ἐρωμένης του καὶ ἄλλας ἐξ ὑποθήκης διὰ καθυστερούμενα δάνεια διαφόρους σημαντικὰς κτήσεις καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1337 κατεταχθῇ μετὰ τῶν ὑποτελῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Πελοποννήσου¹.

Ὅτε δ' ἐν ἔτει 1338 ἡ βασίλισσα καὶ ἐπὶ φιλῶ ὀνόματι αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη Βαλουᾶ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον πρὸς ἐξομάλισιν τῶν μετὰ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων ἐρίδων καὶ ἐξασφαλίσιν τῆς κυριαρχίας τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ὁ Νικόλαος Ἀτζαϊώλης συνώδευσεν αὐτὴν καὶ διαμείνας ἐνταῦθα τρία ὁλόκληρα ἔτη ἐν μέρει μὲν μετὰ τῆς αὐτοκρατείας, ἐν μέρει δὲ καὶ μόνος (1338—1341), ἐρρυθμίσε συν τοῖς κοινῇ καὶ τὰ ἴδια πράγματα. Ἀκολουθῶς ἐπιστρέψας εἰς Νεάπολιν ἐξηκολούθει νὰ προάγῃται πάντοτε κατὰ τε ἀξίωμα καὶ ἰσχὺν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἐρωμένης του Αἰκατερίνης κατέστη κηδεμὼν τῶν τέκνων τῆς. Τὸν κολοφῶνα δὲ τῆς ἀνυψώσεως καὶ

¹ Πρβ. Buchon, Nouvelles Recherches, τόμ. Β', σ. 65 ἀρ. V.

ισχύος του έφθασεν ὁ Νικόλαος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι αὐτοκράτορος καὶ ἀνωτάτου κυριάρχου τῆς Πελοποννήσου Ροβέρτου τοῦ Τάραντος (1346—1364), ὅτε ἐξέτεινεν ἐπὶ μᾶλλον τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, ἔλαβεν ὡς φέουδον τῷ 1358 τὴν βαρωνίαν τῆς Κορίνθου καὶ ἀπέβη ὁ ἰσχυρότερος τῆς Πελοποννήσου ἡγεμών, καταρθώσας ὅπως διερισθῇ ὑπὸ τοῦ πάπα καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Ἰωάννης Ἀτζαϊώλης (1360—1365) ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν μετὰ διοικητικῆς ἐξουσίας, ἐνῷ συγχρόνως καὶ ἑτέρους συγγενεῖς του ἀποκατέστησεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, μάλιστα δὲ τὸν Ἀγγέλου καὶ Ραινέριον Ἀτζαϊώλας, ἀδελφοὺς τοῦ Ἰωάννου καὶ ἀνεψιούς του ὡσαύτως ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ Ἰακώβου, οὗς εἶχεν υἱοθετήσει διὰ τῆς ἐν ἔτει 1358 γραφείσης διαθήκης του. Τὸν δ' ἀδελφὸν τούτων Δονάτον διώρισεν ἐν ἔτει 1365 τοποτηρητὴν του ἐν Πελοποννήσῳ μετ' ἀπεριόριστου πληρεξουσιότητος, ἀλλ' οὗτος ταχέως πάλιν ἐπανέκαμψεν εἰς τὰ ἴδια¹.

Πολλῶ δραστηριώτερον πρὸς στερείωσιν τῆς ἰσχύος τῶν Ἀτζαϊώλων ἐν Πελοποννήσῳ εἰργάσθησαν οἱ δύο ἑτεροὶ ἀδελφοί, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Ἰωάννης, ὅστις εἶχε καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Κορίνθου, καὶ ὁ Ραινέριος ἢ Νέριος, ὅστις κατ' ἀρχὰς μὲν εἶχεν ἀποσταλῇ εἰς Πελοπόννησον ὑπὸ τοῦ θείου καὶ θετοῦ πατρὸς του πρὸς διοίκησιν κτήσεών τινων ἐκείνου, τῷ χρόνῳ δ' ἡγήρασε παρὰ τῆς ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι αὐτοκρατείας Κωνσταντινουπόλεως Μαρίας Βουρβωνίδος, χήρας Ροβέρτου τοῦ Τάραντος καὶ φίλης αὐτοῦ καὶ προστατίδος, καὶ ἰδιαιτέρας τινὰς κτήσεις αὐτοῦ, τὸ Αἴγιον καὶ τὴν Νιγηλέτην, ὧς ἠῤῥήσεν ἐν ἔτει 1365 καὶ διὰ τῆς Κορίνθου παραχωρηθείσης αὐτῷ πρὸς διοίκησιν μετὰ τὸν κατὰ Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους θάνατον τοῦ Νικολάου Ἀτζαϊώλη ὑπὸ τοῦ ἑτέρου ἀδελφοῦ του καὶ τότε ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Ἀγγέλου (1365—1369), τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἰωάννην². Οὕτω λοιπὸν διηγετικῶς ἐξετείνετο καὶ ἐκραταιοῦτο ἡ ἰσχύς τῶν Ἀτζαϊώλων ἐν Πελοποννήσῳ, πρὸς δὲ μέγα συνέτειναν τὰ ἄπειρα αὐτῶν χρηματικὰ μέσα καὶ ἡ ὁλονὴν προβαίνουσα ἐξασθένις καὶ ἐλαττώσις τῆς ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κυριαρχίας τῶν ἡγεμόνων τοῦ Τάραντος· διότι ἐν μὲν τῇ Λακωνίᾳ καὶ μέρει τινὶ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου εἶχεν ἀποκατασταθῇ ἐκ νέου ὁ τῶν

¹ Buchon, Nouv. Rech., B', σ. 198. ἀρ. XXX. Παρ. καὶ Γρηγοροβ. B', σ. 141 ἐπ. 147 ἐπ.

² Ἰδε Hopf, τόμ. Σ' σ. 455, 456, τόμ. Ζ', σ. 4 ἐπ. 6 ἐπ. καὶ Buchon, Nouv. Rech., A', σ. 126.

Βυζαντινών αυτοκρατόρων οίκος, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ χερσονήσῳ πράγματι μὲν ἤρχον οἱ διάφοροι βαρῶνοι καὶ ἡγεμονίσκοι, περὶ δὲ τῆς ἐπικυριαρχίας ἤριζον πρὸς ἀλλήλους οἱ ἡγεμόνες τοῦ Τάραντος καὶ τῆς Νεαπόλεως¹. Ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν συγχύσει καὶ παραλυσίᾳ ὁ ἄρχων Κορίνθου καὶ Νιβελέτης Νέριος Ἀτζαϊώλης ἢ Ἀκκιαγιουόλης διὰ τῆς δραστηριότητος, τῆς φιλοδοξίας καὶ τοῦ πλούτου του ταχέως καὶ εὐκόλως ἀπέκτησεν ἰσχύν καὶ ἐπεξέτεινεν ἀδιακόπως τὰς κτήσεις του, ὥς ἐξησφάλιζε διὰ καταλλήλων συμμαχιῶν. Ἐκ Κορίνθου, ἔνθα εἶχε τὴν ἔδραν τῆς ἀρχῆς του, ἐκ τε φιλοδοξίας καὶ πλεονεξίας ἀγόμενος καὶ ὡς ὑποτελὲς τοῦ οἴκου τῶν Ἀνδηγαυῶν, ἔστρεψε τὰ βλέμματά του πρὸς τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν—Νέων Πατρῶν, ὅπερ οἱ Καταλάνοι ἀποσπάσαντες ἐκ τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Νεαπόλεως εἶχον θέσει ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἀντιζήλου καὶ πολεμικοῦ οἴκου τῶν βασιλέων τῆς Σικελίας καὶ Ἀραγωνίας. Βλέπων λοιπὸν τὴν ἐν τῷ δουκάτῳ παρὰ τοῖς Καταλάνοις ἐπικρατοῦσαν ἀνωμαλίαν συνέλαβεν, ὡς εἶδομεν, τὸ σχέδιον, τυχὼν εὐκαιρίας, νὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἐντεῦθεν καὶ νὰ ἐνώσῃ τὸ δουκάτον μετὰ τῶν λοιπῶν κτήσεών του. Πρὸς τοῦτο δὲ διετήρει φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς γείτονας καὶ ἀντιζήλους τῶν Καταλάνων Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας καὶ ἠῤῥαξαν ὅλον ἐν τὰς στρατιωτικὰς του δυνάμεις διὰ μισθοφόρων, μεταχειριζόμενος ὡς τοιοῦτους καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους. Αἰφνης δ' ἐπαρυσιάσθησαν τότε καὶ ἕτεροι ἐπικίνδυνοι τῶν Καταλάνων πολέμιοι, οἵτινες τὰ μέγιστα ἐχρησίμευσαν αὐτῷ πρὸς πραγματοποιήσιν τῶν σχεδίων του, ἡ Ἑταιρεία δηλονότι τῶν Ναβαρραίων. Ὁ τοῦ Τάραντος ἡγεμὼν καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Φραγκίσκος Βάλτζος, ὅστις ἤριζε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Νεαπόλεως περὶ τῆς ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κυριαρχίας, ἐμισθώσατο, ὡς εἴπομεν, καὶ ἐξαπέστειλεν εἰς Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1380 σῶμα τυχодиωκτῶν Ναβαρραίων, ὅμοιον τοῦ τῶν Καταλάνων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τὴν τε Πελοπόννησον δι' αὐτῶν ν' ἀνικτήσῃ καὶ τὴν ὅλην Ῥωμανίαν, εἰ δυνατόν, νὰ κυριεύσῃ· τὸ σῶμα δὲ τοῦτο τῶν μισθοφόρων τοῦ Φραγκίσκου Βάλτζου ἐκλήθη, ὡς γνωστόν, «Ἑταιρεία τῶν Ναβαρραίων»². Οἱ νέοι οὗτοι τυχодиῶνται, ἅμα ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1380, διηυθύνθησαν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν (σ. 365 ἐπομ.),

¹ Horf. ἐν τόμ. Ζ', σ. 9 ἐπ. Γρηγορόβ. ἐν Β', σ. 125 ἐπ. 147 ἐπ.

² Ἴδε Horf. τόμ. Ζ', σ. 12. Αὕτη εἶνε ἡ μόνη ὁρμή καὶ ἐπὶ ἀποδείξεων βασιζομένη γνώμη περὶ τῆς Ἑταιρείας τῶν Ναβαρραίων.

κατ' εὐθείαν κατὰ τῶν Καταλάνων, μετὰ μικρὰν ὁμῶς καὶ βραχυ-
χρόνιον ἐπιτυχίαν ἀπεκρούσθησαν ἐντεῦθεν καὶ καταφυγόντες εἰς Πε-
λοπόννησον, τὸν ἀρχικὸν τῆς ἀποστολῆς των σκοπὸν, ἦγον καὶ ἔφερον
αὐτοῖσι τὰ πράγματα. Πρὸς τοὺτους λοιπὸν ἦλθεν ὁ Νέριος εἰς σχέσεις
ἔλαβε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ὑπὸ μισθὸν καὶ διὰ τούτων καὶ τῶν λοι-
πῶν του μισθοφόρων ἐκυρίευσε κατὰ τὰ ἔτη 1385—1387 τὸ δουκά-
τον Ἀθηνῶν, ἀποθὰς οὕτως «ἄρχων τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκά-
του» (1385—1394), ἰδρεύων ἐν Ἀθήναις, ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως,
καὶ ἐν Κορίνθῳ¹.

Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον παρυσιάζεται ὁ Νέριος Α' Ἀτζαϊώλης εὐ-
θύς μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1385 ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν τινι τῶν πρα-
κτικῶν τῆς ἐνετικῆς γερουσίας ἀπὸ 7 Ἰουλίου 1385 ἀποφασίζει αὕτη
νὰ κάμῃ παραστάσεις εἰς τὸν «ἄρχοντα τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκά-
του,» διότι οὗτος πκρεῖχεν ἐν Μεγάρῳ ἄστυλον εἰς τοὺς Τούρκους πει-
ρατάς, τοὺς λεηλατοῦντας τὰς ἐν Εὐβοίᾳ ἐνετικὰς κτήσεις καὶ μετα-
φέροντας ἐκεῖθεν εἰς τὸ δουκάτον τοὺς ἀρπαζομένους ἀνθρώπους καὶ τὰ
κτήνη². Ὁ δὲ Νέριος ἐδικαιολογήθη παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς προφασισθεὶς
τὴν ἐν τῇ χώρᾳ του ἕνεκα τοῦ πολέμου ἐπικρατοῦσαν ἀνωμαλίαν, κατ'
ὅσον μαλιστα τὰ πλεῖστα φρούρια τοῦ δουκάτου ἦσαν εἰσέτι εἰς χεῖρας
τῶν Καταλάνων, καὶ ὑπεσχέθη εἰς ἐνδειξὴν τῆς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς φιλίας
καὶ πίστεώς του νὰ διατηρῇ διαρκῶς μίαν γαλήρην ὑπὸ τὴν διεύθυν-
σιν Ἐνετοῦ πλοίαρχου πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ἰδίου κράτους καὶ τῆς
Εὐβοίας κατὰ τῶν Τούρκων. Ταύτην τὴν ὑπόσχεσιν του πιστῶς ἐξε-
πλήρωσε καὶ ἤδη διαρκούντος τοῦ κατὰ τῶν Καταλάνων πολέμου,
κατὰ τὸ ἔτος 1386, ἐνίκησε τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ἐνετοῦ διοικητοῦ Εὐ-
βοίας νικῶν λαμπρὰν κατὰ τῶν Τούρκων πειρατῶν, ἀνθ' ὧν ἡ ἐνετικὴ
κυβέρνησις διέταξε τὸν ἐν Εὐβοίᾳ τοποτηρητὴν νὰ συντρέχῃ τὸν Νέ-
ριον ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ παντὶ σθένει. Ἡ φιλικὴ ὁμῶς αὕτη καὶ
εὐκρινὴς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς σχέσις τοῦ ἄρχοντος Κορίνθου καὶ Ἀθη-

¹ Ἴδε Horf τόμ. Ζ', σ. 26 μετὰ τῶν μαρτυριῶν.

² Horf, ἐνθα ἀνωτέρω. Ἐν τινι δὲ σφαιρομένῳ δωρητηρίῳ ἐγγράφῳ ἀποκα-
λεῖ ἑαυτὸν οὕτως. «Ἡμεῖς Νέριος δὲ Ἀτζαϊώλης, αὐθέντης καστελλανίας Κο-
ρίνθου, δουκιάμου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περὶ αὐτούς.» Πρβ. Buchon, Nouv.
Rech., Β', σ. 220. Γρηγοροῦ, Β', σ. 228. Τὰς εἰκόνας τοῦ Νερίου καὶ τῶν
διαδόχων του ἴδε παρὰ Φραγκ. Φανέλλη, Atene Attica, ἐν Ἐνετίᾳ 1707,
τινὲς ὁμῶς ὄχι ἄνευ λόγου θεωροῦσιν αὐτὰς μὴ γνησίας.

νῶν δὲν διήρκεσε πολὺ, ὥς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ. Μετὰ τὴν ἀλωσιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὴν ἔδραν τῆς ἀρχῆς τοῦ μετέφε-
 ρεν, ὥς εἵπομεν, ὁ Νέριος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐνθα καὶ οἱ διάδοχοί τοῦ
 συνήθως εἶχον τὴν διαμονὴν τῶν. Ἐντεῦθεν παρεχώρησε τὰς ἐν Ἰταλίᾳ
 κτήσεις τοῦ δι' ἐγγράφου ἀπὸ τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1387 τοῖς ἐν Φλω-
 ρεντίᾳ συγγενέσιν αὐτοῦ, αὐτὸς δ' ἀπεφάσισε νὰ διαμείνῃ διαρκῶς ἐν
 Ἑλλάδι εἰς τὰς ἐνταῦθα νέας κτήσεις τοῦ¹. Τὸ δωρητήριον ἐγγράφον εἶνε
 γεγραμμένον ἑλληνιστί, ὅπερ δείκνυσιν ὅτι οἱ Ἀττικῶλοι κάλλιον τῶν
 προκατόχων Φράγκων δυνάστων ἤξευρον νὰ ταῦτιζωσι τὰ αὐτῶν ἔθιμα
 καὶ τὰ συμφέροντα πρὸς τὰ τοῦ λαοῦ. οὐ ἤρχον, μεταχειριζόμενοι ἐν
 τῇ διοίκησει καὶ τὴν γλώσσῃ αὐτοῦ καὶ ὅχι, ὥς οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Κα-
 ταλάνοι, τὴν ἰδίαν ἀκατάληπτον τοῖς ὑπηκόοις διάλεκτον². Ἐκτὸς
 τούτου ἐπῆλθε τότε καὶ νέα ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς μεταρρυθμίσεσι, ἥτις
 μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Νέριος προσηνέχθη πρὸς τοὺς Ἑλλήνας ὑπηκόους τοῦ
 πολλῶ ἡπιώτερον καὶ πατριώτερον ἢ πάντες οἱ πρὸ αὐτοῦ Φράγκοι
 τῆς χώρας κύριοι. Ἐνῶ δηλ. ἐπὶ τῶν Δελαροσῶν καὶ τῶν Καταλά-
 νων ἦτο ἀπηγορευμένον τοῖς ἐντοπίαις νὰ ἔχωσιν ἰδίους ἐκκλησιαστικούς
 ποιμέναρχας, τὴν δὲ θέσιν καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνικοῦ κλή-
 ρου εἶχε σφετερισθῇ ὁ καθολικὸς ἢ λατινικὸς. ὁ Νέριος ἐπέτρεψε τὸν
 διορισμὸν καὶ Ἑλλήνος ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν παρὰ τὸν ὑπάρχοντα
 Λατῖνον τοιοῦτον καὶ τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου χάριν τῶν
 ἰθαγενῶν. Ὁ πρῶτος οὕτω διορισθεὶς Ἑλλήν ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν μετὰ
 τὸν γνωστὸν ἡμῖν Μιχαὴλ Χωνιάτην ἦτο Δωροθέος τις, ὅστις μετ' ὀλί-
 γον ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Μακαρίου διὰ λόγους, οὓς προσεχῶς θέλο-
 μεν ἰδεῖ, κατώκησε δὲ ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῇ κάτω πόλει
 πιθανῶς παρὰ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Διονυσίου, πλησίον τοῦ Ἀρείου Πά-
 γου, ὅπου καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας κατώκουν οἱ μητροπολίται³.

Οὕτω λοιπὸν ἤρξατο διὰ τοῦ Νερίου νέα ἡπιωτέρα καὶ δικαιοτέρα
 κυριαρχία ξένων, ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἡ τῶν

¹ Hopf, τόμ. Ζ', σ. 26 καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτοῦ.

² Περὶ τῆς ὑπὸ Φράγκων ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς
 γλώσσης, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ, Ἀργεῖ, Ναυπλίῳ καὶ τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ἴδε
 καὶ Ἰωάννου Ῥωμανοῦ Γρατιανὸν Τζώρτζην, σ. 62 ἐπ.

³ Πρβ. Miklosich καὶ Müller, Acta et diplom. med. ævi, Wien, 1863.
 τόμ. Β', σ. 165. Spon, Voyage en Grèce, Β', σ. 200. Aug. Mom-
 msen, Athen. Christ., σ. 42 καὶ Γρηγοροῦ Β', σ. 226.

Ἀτζαϊωλῶν. Οἱ δούλοι οἴκοι τε καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς δὲν ἔλειπον βεβαίως καὶ ἐπὶ τούτων, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, τὰ φέουδα ὅμως τῆς χώρας καὶ οἱ τιμαριούχοι ἐξέλιπον, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ ἡ πολυτυραννία· διότι ὁ Νέριος οὐδὲν πλέον τιμαριούχον μεγίσταν ἀνέδειξεν, εἰ καὶ παρεχώρησε πάντως ἐκ τῆς χώρας εἰς οἰκείους καὶ φίλους του μέρη πρὸς κάρπωσιν. Ἀντὶ λοιπὸν τῶν πολλῶν κυρίων ἡ χώρα εἶχε τοῦ λοιποῦ ἓνα μόνον, οἱ δὲ ἰθαγενεῖς αὐτῆς κάτοικοι ἀπέκτησαν μείζονα ἀναψυχὴν καὶ αὐθουπαρξίαν. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητά οἱ γεροντότεροι καὶ μάλλον εὐυπόληπτοι πάσης κοινότητος τότε ἤδη ἀπετέλουν συμβούλιον καὶ εἶδος ἰθαγενεῶς βουλῆς· διότι ὁ ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῶν Ἀθηνηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνάνυμος θρῆνος λέγει ὅτι οὗτοι «ἐσκότῳσαν».

τοὺς γέροντας, τοὺς φρόνιμους καὶ τὴν βουλήν των ὅλην¹ »

Αἱ δὲ ἀρχαὶ τῶν πόλεων καὶ κοινοτήτων ἐλαμβάνοντο κατὰ μέγα μέρος καὶ ἐκ τῶν ἰθαγενῶν· τοῦλάχιστον ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον δύο νοτάριοι, ἀμφοτέροι ἰθαγενεῖς, ὁ Δημήτριος Ῥένδης καὶ ὁ Νικόλαος Μακρῆς². Τοσοῦτον δ' ἐπεκράτησεν ἔκτοτε τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον καὶ ὁ Ἑλληνισμός, ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ ἐπιδημοῦντες Φράγκοι ἤρξαντο ἐξελληνίζομενοι. Οὕτω κλάδος τοῦ περιφήμου ἐν Φλωρεντία οἴκου τῶν Μεδίκων μεταναστεύσας τότε εἰς τὸ δουκάτον καὶ τὴν Ἀργολίδα μετωνομάσθησαν Ἰατροὶ, χάριν ἐνός, τῶν ὁποίων, τοῦ Νικολάου Ἰατροῦ, ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένου, ἐξέδωκεν ὁ Νέριος τῷ 1387 ἐλληνιστὶ γεγραμμένον δωρητήριον διπλωμα, σφῶζόμενον μέχρις ἡμῶν³. Ἐνῷ δὲ οὕτω τὸ φραγκικὸν στοιχεῖον ἀπερροφᾶτο ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ, ἀνεμειγνύετο τοῦτο συγχρόνως καὶ πρὸς τὸ ἀλβανικόν, τὸ ὅποιον τότε ἐν συμπαγεῖ πληθυσμῷ ἐγκατεστάθη ἐν τῇ χώρᾳ. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι αἱ Ἀλβανοὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος μεταναστεύσαντες εἰς Θεσσαλίαν πρέβησαν ἐκεῖθεν τῷ χρόνῳ καθ' ὁμίλους μεσημβρινώτερον καὶ ἐγκατεστάθησαν πολλαχοῦ τῶν ἡρημωμένων ἐλ-

¹ Ὁ ὕμνος οὗτος σφῆζεται χειρόγραφος ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ Πετροπολέως, ὅθεν ἀντέγραψε καὶ πρῶτος τύποις ἐξέδωκεν αὐτὸν τῷ 1881 ὁ Γαβριὴλ Δεστούνης, ἀνετύπωσε δὲ καὶ ὁ Δημήτριος Καμπούρογλος ἐν Τουρκοκρ. Μηνῶ. Α', σελ. 49—51.

² Ἐξάγεται ἐξ ἐγγράφου τοῦ ἐν Τουρλίῳ ἀρχείου τῶν 29 Δεκ. 1391. Πρὸς Γρηγοροῦ Β', σ. 227.

³ Πρὸς Γρηγορ. Β', σ. 227—228 καὶ Buchon, Nouvelles Rech., Α', σ. 131.

ληνικῶν χωρῶν ἐν τε Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ὑπηρετοῦντες καὶ ὡς μισθοφόροι. Ἐν τῇ χερσονήσῳ παρεχώρησαν αὐτοῖς γαίαι οἱ δεσπότης Μανουὴλ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ δεῦτερος διάδοχός του Θεόδωρος Παλαιολόγος, ἐν τῷ δουκάτῳ δ' Ἀθηνῶν γαίαις καὶ διετῇ, ὡς εἶδομεν, ἀτέλειαν ὁ Πέτρος Ε' τῆς Ἀρχωνίας καὶ ἐν Εὐβοίᾳ οἱ Ἑνετοί. Αὐτὸς δ' ὁ Νέριος εἶχεν Ἀλβανοὺς μισθοφόρους ἐν Κορίνθῳ, κατώκισε δ' ἔπειτα πολλοὺς αὐτῶν ἐν τῷ δουκάτῳ, καὶ ἰδίως ἐν Ἀττικῇ, ὅθεν κατέλαβον κατ' ὀλίγον καὶ τὰς νήσους Σαλαμῖνα, Αἴγινα, Πόρον, Ὑδραν καὶ Σπέτζας¹. Οὕτω νέα τῶν κατοίκων συγχώνευσις καὶ ἀναζύμωσις διενεργεῖτο καὶ νέος παρεσκευάσθη τῆς Ἀττικῆς πληθυσμός, μέχρι σήμερον ἐν αὐτῇ ἐγκατεστημένος.

Μόλις ὁμοῦς ὁ Νέριος εἶχεν ἀποβῆ κύριος τοῦ δουκάτου καὶ ἐκπληρώσει οὕτω τὴν ἀρχαίαν ἐπιθυμίαν καὶ τὰ σχέδιά του, καὶ ἤρξαντο ν' ἀναφρίωνται διάφοροι κίνδυνοι ἐκ τε τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐκ νέου εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ προέβησαν μέχρι τῶν μεσημβρινωτάτων τῆς Πελοποννήσου ἐν ἔτει 1388, καὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συμμαχῶν καὶ φίλων του Ναβαρραίων καὶ Ἑνετῶν. Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς Ἑταιρείας τῶν Ναβαρραίων Πέτρος Σουπεράνος δὲν ἐλησμόνη ἐπὶ κυρίως οἱ Ναβαρραῖοι ἐκυρίευσαν τὸ δουκάτον, θραύσαντες τὴν δύναμιν τῶν Καταλάνων, διὸ ἀπῆται ἀποζημιώσεις παρὰ τοῦ Νερίου καὶ ἦτο ἔτοιμος νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ, ἐὰν μὴ ἐπῆρχετο ἐν ἔτει 1388 ἡ τῶν Τούρκων ἐπιδρομὴ καὶ ὁ σύγχρονος λοιμός, ὃς ἐκ νέου τότε μαστίσας τὴν Πελοπόννησον, ἄτινα ἀνεχάτισαν αὐτόν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἡ Ἑνετία οὐ μόνον παράπονα ἐξέφρασε πρὸς τὸν Νέριον, διότι οὗτος, καίπερ διατηρῶν μίαν γαλήραν, δὲν μετεχειρίσθη αὐτὴν πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐν ἔτει 1388 ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔτι τραχυτέρας σχέσεις περιῆλθε πρὸς αὐτόν διὰ τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἀργεὶ συμβάντα. Κατὰ πάντων δὲ τούτων ὁ Νέριος οὐδένα ἄλλον εἶχε σύμμαχον ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐν Ἑλλάδι ἡγεμόνων ἢ τὸν δεσπότην Λακωνίας Θεόδωρον Παλαιολόγον (1388 — 1407), εἰς ὃν διελθόντα ἐν ἔτει 1388 διὰ τῆς Κορίνθου κατὰ τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Λακωνίαν μετάβασίν του, ἔδωκεν ὡς σύζυγον τὴν ἑτέραν τῶν θυγατέρων του Βαρθολομαίαν, τὴν ὡραιωτάτην γυναικα τῆς ἐποχῆς τῆς,

¹ Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 346. Γρηγοροβ. Β', σ. 229—230 καὶ Τάσαν Νερούτσον ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημ. τόμ. Α', σ. 342 ἐπ.

κατὰ Χαλκοκονδύλην, καὶ ὡς προΐκx τὴν μετὰ θάνατον κληρονομίαν τῆς Κορίνθου¹, ἐνῶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἦτο σύζυγος τοῦ ἡγεμόνος Κεφαλληνίας καὶ Λευκάδος Καρόλου Τόκκου. Ἡ συγγένεια αὕτη καὶ συμμαχία μετὰ τοῦ δεσπότης Θεοδώρου ἦτο ἀναγκαιοτάτη τῷ Νερίῳ πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἐκ τῶν Ναχιρραίων καὶ Τούρκων κινδύνου καὶ ἐχρησίμευσεν αὐτῷ τὰ μέγιστα ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς μετ' ὀλίγων ἐκρηγείσαις ἔρισιν. Ἐν Ἀργεῖ δηλ. καὶ Ναυπλίῳ ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν ἀπογόνων τοῦ Γουαλθέρου Β' τοῦ Βριεννίου αὐθέντης τῶν χωρῶν τούτων, Γουίδων τοῦ Ἀγγιέν, ἀποθανὼν τῷ 1377, ἀφῆκεν ἄγαμον τὴν μονογενῆ θυγατέραν του Μαρίαν, ἣν εἶχεν ἀρραβωνίσει πρὸς τὸν Ἰωάννην Λώριαν (σ. 362). οἱ δὲ Ἑνετοὶ μετέπεισαν αὐτὴν νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν ἐξ Ἑνετίας εὐγενῆ Πέτρον Κορνάρου. Ἐν ἔτει δὲ 1388 ἐπῆλθεν ὁ θάνατος καὶ τοῦ ἄρχοντος Ναυπλίου καὶ Ἀργεὺς Πέτρου Κορνάρου ἄνευ διαδόχου τινός, ἡ δὲ χήρα αὐτοῦ καὶ οἱ Φράγκοι τῆς Ἀργολίδος, φοβούμενοι μὴ ὁ δεσπότης Θεόδωρος καὶ ὁ Νέριος καταλάβωσι τὴν τόσον σπουδαίαν πρὸς ἔνωσιν τῆς Κερυνθίας μετὰ τῆς Λακωνίας χώραν ταύτην, παραπειθόμενοι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ἐπέμψαν πρεσβείαν καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑνετίας, ἥτις οὐ μόνον τὰ αὐτὰ ἐν Πελοποννήσῳ συμφέροντα εἶχεν, ἀλλὰ καὶ μεγάλως ἐστερέωνε τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ κυριαρχίαν της διὰ τῆς προσκτήσεως τοῦ λιμένος καὶ τοῦ φρουρίου τοῦ Ναυπλίου. Ἡ Ἑνετία λοιπὸν διὰ τε τοὺς λόγους τούτους καὶ διότι ἐφοβεῖτο «τὸν ὁμολογουμένως σκληρὸν τύραννον Νέριον²,» ὅστις ἀπὸ τινος ἀδιακόπως ἐβλαπτε τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐνετικὰς κτήσεις διὰ τῶν ἀπίστων Τούρκων, ἀπεφάσισε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1388 νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀργολίδα. Πρὶν ὅμως γίνῃ τοῦτο, ὁ πολεμικὸς τῆς Λακωνίας δεσπότης ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τὸν πενθερόν του Νέριον κατέλαβε τὸ Ἄργος καὶ παρεσκευάζετο νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Ναύπλιον καὶ ὅλην τὴν Ἀργολίδα. Τοῦτο μαθοῦσα ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἐξαπέστειλε κατεπειγόντως τὸν Περάτσον Μαλιπιέρον (Perazzo Malipiero) μετὰ πολλῶν χρημάτων καὶ πληρεξουσιότητος, ὅπως πρῶτον μὲν σπεύσῃ νὰ καταλάβῃ τὸ Ναύπλιον, ἔπειτα δ' ἐκβάλῃ καὶ τὸν Θεόδωρον ἀπὸ τοῦ Ἄργου, συγχρόνως δὲ διέταξε ταῖς ἐν Χαλκίδι ἐνετικαῖς ἀρχαῖς νὰ ἄρῳσι τὴν ἐπὶ τοῦ πορθ-

¹ Χαλκοκονδύλης ἐν 4, 208.

² Hoff, τόμ. Ζ', σ. 49. Hoff. καὶ Γρηγοροβ. Β'.. 234 ἐπ., ἐνθα καὶ αἱ ἐκ τῶν ἀρχείων μαρτυρίαι.

μοῦ γέφυραν καὶ νὰ παρακωλύσωσι πᾶσαν πρὸς τὸ δουκῆτον ἐπικοινωνίαν, μέχρις οὗ ὁ Νέριος, ὃν ἐθεώρουν αἵτιον τῆς καταλήψεως τοῦ "Αργους, ἐνεργήσῃ ν' ἀποδοθῇ τοῦτο¹. Καὶ τῷ ὄντι σπεύσας ὁ Μαλιπιέρος κατέλαθεν ἐγκαίρως τὸ Ναύπλιον καὶ προσεπάθει διὰ παντὸς μέσου νὰ ἐκδίασῃ τὸν Θεόδωρον εἰς ἐκκένωσιν τοῦ "Αργους, οὗτος ὁμῶς ἤρνεϊτο νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ τὸ ἀπέφευγε ἐπὶ μυρίαῖς προφάσεσι, διὸ ἀπεφάσισαν τελευταῖον οἱ Ἑνετοὶ νὰ συμμαχήσωσι κατ' αὐτοῦ καὶ τοῦ πενθεροῦ του Νερίου μετὰ τῶν καὶ ἄλλως πολεμίων τούτοις Ναβαρραίων. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν τελευταίων τούτων προσεκάλεσε τότε παρ' ἐαυτῷ τὸν Νέριον, ὅπως δῆθεν διαπραγματευθῶσι περὶ τῶν μεταξὺ των διαφορῶν, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας συλλαβὼν ἐφυλάκισεν αὐτὸν τὸ θέρος τοῦ 1389 διὰ τοῦ ὑπαρχηγοῦ τῶν Ναβαρραίων Ἀσάνου Ζαχαρίου, ἐλπίζων οὕτως οὐ μόνον ἐαυτὸν καὶ τοὺς συνεταίρους του νὰ ἐκδικηθῇ καὶ νὰ λάβῃ λύτρα μεγάλα, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ποθουμένην ἐκκένωσιν τοῦ "Αργους νὰ ἐκδίασῃ. Καὶ τῷ ὄντι ἡ αἰχμαλωσία τοῦ πενθεροῦ του ἔκκαμε τὸν Θεόδωρον νὰ φανῇ συγκαταβατικώτερος, ὅπως κερδήσῃ ὁμῶς καιρὸν, ἔπεμψε πρέσβεις εἰς Ἑνετίαν μυρία ὅσα προφασίζόμενους καὶ ὑπισχνουμένους, ἀλλ' ἔλαβεν ἐκεῖθεν τὴν ἀπάντησιν ὅτι, ἵνα μεσιτεύσῃ ἡ Ἑνετία πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Νερίου, ἔπρεπε νὰ ἐκκενωθῇ πρότερον τὸ "Αργος. Καὶ ἡ σύζυγος δὲ τοῦ Νερίου Ἀγνή κατέβηκε μετὰ τοῦ Θεοδώρου πᾶσαν προσπαθειάν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνδρός της, ἀλλὰ μάτην. Τότε ἐτέθησαν πανταχόθεν εἰς ἐνέργειαν πάντα τὰ μέσα πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ αἰχμαλώτου. Ἡ Φλωρεντία καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν του Δονάτος ἔπεμψαν πρεσβείαν εἰς Ἑνετίαν, ὅπως πείσωσιν αὐτὴν νὰ προστατεύσῃ τὸν Νέριον, τυγχάνοντα ἐπίτιμον αὐτῆς πολίτην, συγχρόνως δὲ παρεκλήθη καὶ ὁ πάπας νὰ μεσιτεύσῃ. Ἀλλ' ἡ Ἑνετία οὐ μόνον ἤρνεϊτο ἐπιμόνως πᾶσαν ἐπέμβασιν ὑπὲρ τοῦ Νερίου, ἐνόσω ὁ γαμβρὸς τούτου κατεῖχε τὸ "Αργος, ἀλλὰ καὶ, ὅπως αὐξήσῃ τὰ δεινὰ, διέκοψεν, ὡς εἵπομεν, πᾶσαν πρὸς τὰς χώρας τοῦ αἰχμαλώτου ἐμπορικὴν σχέσιν, τούτέστιν ἀπηγόρευσε τὴν εἰς Εὐβοίαν καὶ ἄλλαχού τῶν ἐνετικῶν κτήσεων μετάβασιν ὑπηκόων τοῦ Νερίου καὶ μετακόμισιν ἀττικῶν προϊόντων. Οἱ τοῦ Νερίου ἐν τούτοις προσταταὶ δὲν ἀπέκαμον ἐνεργεῦντες. Ὁ μὲν ἀδελφὸς αὐτοῦ καρδινάλιος Ἀγγελος Ἀτζαϊώλης προέτρεπε τὸν δεσπότην Θεόδωρον νὰ ἐπιτεθῇ μεθ' ὧλων

¹ Ἴδε τὰς ἐκ τῶν ἀρχείων μαρτυρίας παρὰ Γρηγοροῦ. Β', σ. 235.

τῶν δυνάμεων τοῦ κατὰ τῶν Ναβαρραίων, ἵνα ἐκδίασῃ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ πενθεροῦ τοῦ, πρὸς ὃ καὶ ἤρξατο ὁ Θεόδωρος νὰ παρασκευάζεται μετὰ πολλῆς δραστηριότητος, ὁ δ' ἕτερος ἀδελφὸς Δονατος καὶ ἡ Φλωρεντία ἐπεμψαν ἐκ νέου πρεσβείαν εἰς Ἑνετίαν προτρέποντες αὐτὴν νὰ ἐπέμβῃ ὑπὲρ τοῦ Νερίου καὶ ὑποσχόμενοι τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Ἄργους καὶ χρηματικὴν ἀποζημίωσιν, πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ παρεχοντες τῇ Ἑνετίᾳ ὡς ἐχέγγυον τὰ Μέγαρα, τὰς Θήβας καὶ τὰς Ἀθήνας, ὅπως κατέχῃ αὐτάς μέχρις ἐκπληρώσεως τῶν ὑποσχημένων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ παλιν ὑπώπτουν ἀποτυχίαν ἐν Ἑνετίᾳ, τὸ μὲν ἀνῆγγεῖλαν τῇ Ἀγνῇ νὰ παρασκευασθῇ εἰς πόλεμον, τὸ δὲ ἐπεμψαν κρύφα πρεσβείαν καὶ εἰς τὴν ἀντίζηλον καὶ ἄσπονδον τῆς Ἑνετίας πολεμίαν, τὴν Γένουαν, ἐπικαλούμενοι τὴν ἐπέμβασιν τῆς δημοκρατίας ταύτης¹. Ἡ δὲ Ἑνετία κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπέμενε καὶ παλιν εἰς τὴν ἀρνησίν της, εἰ καὶ ἡ πολιτεία τῆς Φλωρεντίας ἡγγυάτο διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἀποζημιώσεων, ὑποπτεύουσα πάντοτε καὶ θέλουσα ὡς πλείστα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης νὰ ὠφεληθῇ, τελευταῖον ὁμως βλέπουσα ὅτι ὁ μὲν Θεόδωρος παρασκευάζεται νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ναβαρραίων μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεώς του, ὁ δὲ Κορινθιακὸς κόλπος ἔβριθε Γενουαίων κορσάρων ἐτοίμων νὰ ἐπέμβωσιν ὑπὲρ τοῦ Νερίου καὶ φοβηθεῖσα μὴ ἀπολέσῃ τὰ πάντα, ἐπεμψεν ἐν ταχεί πληρεξουσίους εἰς Ἡελοπόννησον πρὸς τοὺς Ναβαρραίους, ὅπως κατορθώσωσι συμβιβασμὸν τινα. Κατὰ Μαΐον λοιπὸν τοῦ 1390 συνεφώνησαν ὁ Νέριος καὶ ὁ αἰχμαλωτιστὰς αὐτὸν Ἀσάνος Ζαχαρίας, παρόντων τῶν Ἑνετῶν ἀπεσταλμένων καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ναβαρραίων, ν' ἀφειθῇ ὁ πρῶτος ἐλεύθερος ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὅροις· εἰς μὲν τοὺς Ναβαρραίους ὁ Νέριος νὰ πληρώσῃ ὡς λύτρα καὶ ἀποζημιώσιν διὰ τὸ δουκατον Ἀθηνῶν μεγαλὴν ποσότητα χρημάτων, εἰς δὲ τοὺς Ἑνετοὺς νὰ παραδώσῃ τὸ Ἄργος, ἡναγκασμένος ὢν καὶ νὰ πολεμήσῃ μετὰ τῶν Ἑνετῶν κατὰ τοῦ Θεόδωρου, ἂν οὗτος δὲν ἔστεργε νὰ ἐκχωρήσῃ αὐτὸ ἀντὶ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως πληρωτέας ὑπὸ τοῦ Νερίου. Ὡς ἐχέγγυα διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑποσχέσεων τοῦ τούτων ὑπεχρεώτο ὁ Νέριος πρὸ τῆς ἀφίσεώς του νὰ παραδώσῃ ταῖς Ἑνετίαις τὴν ἐτέρην τῶν θυγατέρων τοῦ Φραγκίσκαν, δούκισσαν Κεφαλληνίας, ὅμηρον, ἐτι δὲ καὶ τὸ φρούριον τῶν Μεγάρων, ὅπως κατέχεται ὑπὸ ἐνετικῆς φρουρᾶς δαπάνῃ αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐκ-

¹ Porf. ἐν τόμ. Ζ', σ. 50. Γρηγορόβ. ἐν Β', σ. 236 ἐπ.

πληρώσεως τῶν ὑπεσχημένων, καὶ τοὺς ἐν Κορίνθῳ θησαυροὺς τοῦ ὡς χρηματικὰ ἀσφάλιστρα. Ἄν δὲ τυχὸν δὲν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ τὸ φρούριον τῶν Μεγάρων, ἐδικαιοῦτο ἡ Ἑνετία ν' ἀφαιρέσῃ ἐκ τοῦ ἐν Κορίνθῳ θησαυροῦ τοῦ 25,000 ἐνετικῶν φλωρίων ὡς ἀποζημιώσιν καὶ ποινὴν. Οἱ πλείονες τῶν ὄρων τούτων δὲν ἀπῆντησαν δυσκολίας περὶ τὴν παραδοχὴν, τὴν τῶν Μεγάρων ὅμως παραχώρησιν μόνον κατὰ Σεπτέμβριον συγκατένευσε ν' ἀποδεχθῇ ἡ τοῦ Νερίου σύζυγος Ἀγνή, διὸ ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ δὲν ἐγένετο ἢ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1390¹. Ἀφελθεὶς δ' ὁ Νέριος ἐλευθερὸς τὰς μὲν ἄλλας ὑποχρεώσεις τοῦ ἀνευ πολλῆς δυσκολίας ἐξεπλήρωσε, τὸν γαμβρόν του ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ πείσῃ ὅπως παραδώσῃ τὸ Ἄργος τοῖς Ἑνετοῖς, ἀλλ' οὔτε πόλεμόν τινα μετὰ τινος ἀποτελέσματος ἠδυνήθη ἡ Ἑνετία νὰ κινήσῃ κατ' ἐκείνου, διότι οἱ Τούρκοι, εἰσβαλόντες τότε ἐκ νέου εἰς τὴν Ἑλλάδα, προέβησαν μέχρι τῶν μεσημβρινῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐπολιόρκησαν καὶ αὐτὸ τὸ Ναῦπλιον, ἀνταμείβοντες οὕτως ἀρμοδίως τοὺς προκαλέσαντας τὴν εἰσβολὴν ταύτην Ἑνετοὺς.

Οἱ Τούρκοι δηλ., οἵτινες μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1382 ὑπὸ Μυράτ Α' ἄλωσιν τῆς Σόφρας καὶ τὴν ἐν ἔτει 1389 παρὰ Κόσσοβον μάχην εἶχον ἀποβῇ παντοδύναμοι, καταστήσαντες φόρου ὑποτελεῖς τὸ τε σερβικὸν κράτος καὶ τὴν Βουλγαροβλαχίαν, ἤρξαντο νὰ στρέψωσι καὶ πάλιν τὰ βλέμματά των πρὸς μεσημβρίαν καὶ μόνον ἀφορμὴν ἐζήτουν, ἵνα εἰσβάλωσιν ἐκ νέου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ νέος Σουλτάνος Βαγιαζήτης ἦτο ὁ ἰσχυρότερος τότε ἡγεμὼν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀφορμὴν δὲ πρὸς νέαν εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα παρέσχεν αὐτοῖς ἡ Ἑνετία, ἥ τοῦλάχιστον οἱ σύμμαχοι αὐτοῖς Νιχαρραῖτοι, οἵτινες βλέποντες ὅτι ὁ δεσπότης Θεόδωρος ἡρνεῖτο ἐπιμόνως νὰ παραδώσῃ τὸ Ἄργος εἰς χεῖρας τῆς δημοκρατίας κατὰ τὰ μετὰ Νερίου συμπεφωνημένα καὶ μὴ δυνάμενοι μόνον νὰ κατορθώσωσι τι κατ' ἐκείνου, ἐπεκαλέσθησαν ἐν ἔτει 1390 διὰ πρεσβείας τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Σουλτάνου ἐναντίαν τοῦ δεσπότη Λακωνίας καὶ τοῦ πενθεροῦ τοῦ Νερίου. Κατὰ τὰ ἔτη λοιπὸν 1392 καὶ 1393 ὁ Τούρκος στρατηγὸς Ὁβρένοσβεγ εἰσέβαλεν ἐκ Θεσσαλίας μετὰ στρατοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κατὰ πρῶτον μὲν διηθύνθη εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἣν ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθει δηρὸν καὶ λεηλατῶν, ἐντεῦθεν δὲ προήλασεν εἰς Πελοπόννησον. Ὁ δὲ Νέριος μετεχειρίσθη ὅλας τοῦ τὰς δυνάμεις καὶ

¹ Hopf, Z', σ. 51 ἐπ. Γρηγορόδ. Β', 237—38.

πάν μέσον, ὅπως ἐκβάλῃ τοὺς πολεμίους ἐκ τῆς χώρας του, ἀλλὰ μά-
την. Κατὰ πρῶτον ἀπετάθη πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, μὴ ὑποπτεύων, φαί-
νεται, αὐτοὺς ὡς αἰτίους τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν χώραν του,
καὶ ἐζήτησεν ἐπικουρίαν. ἄλλ' εἰς ἀπάντησιν τῷ ἐγένετο ἡ παρατήρη-
σις, ὅτι τὸ Ἄργος παρὰ νόμῳ εἰσέτι κατακρητίζεται. Τότε ὁ ἀπεσταλ-
μένος αὐτοῦ Λουδοβίκος Ἀλλιόττης, Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος τῶν Ἀθη-
νῶν, μετέβη πρὸς τὸν πάπαν παρακαλῶν αὐτὸν νὰ κηρύξῃ πταυροφο-
ρίαν κατὰ τῶν Τούρκων, ὅπερ καὶ ἐπράξεν ἐκεῖνος προθύμως, διότι οὐ
μόνον τὸν ἐπίσκοπον Νέων Πατρῶν διέταξε κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1394
νὰ ἐξεγείρῃ ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα κατὰ τῶν ἀπίστων, ἀλλὰ καὶ
τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως προσεπαθήσῃ νὰ πείσῃ εἰς ἐπικουρίαν. Ἐν
τῷ μεταξύ ὅμως ὁ Νέριος, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πιεζόμενος, εἶχε συνθηκο-
λογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τὸν ταπεινωτικὸν ὅρον, νὰ εἶνε φόρου
ὑποτελής καὶ σύμμαχος αὐτῶν, καὶ ἤδη εἶχεν ἀρχίσει νὰ βυθμίζῃ ἀνα-
λόγως τὰ τῆς θέσεώς του. Τούτου ἕνεκα ἐκ Ῥώμης μετέβη ὁ ἀπεσταλ-
μένος αὐτοῦ εἰς Νεάπολιν, ὅπως ἀνανεώσῃ τὰς ἀρκετὸν ἤδη χρόνον
παρημελημένας μεταξὺ τῶν Ἀνδρηγαυῶν καὶ τοῦ Νερίου σχέσεις. Ὁ
τελευταῖος οὗτος ἐφοδεῖτο, καὶ δικαίως, μήπως ὁ τῶν Ναβαρραίων
ἀρχηγὸς Σουπεράνος, ὅστις ἐπανειλημμένως εἶχεν ἔλθῃ εἰς σχέσεις καὶ
συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Τούρκους, ἐσκόπει ν' ἀποβῇ αὐτὸς ἀνώτατος κυ-
ρίαρχος τῆς Πελοποννήσου καὶ ταπεινώσας τὸν Θεόδωρον νὰ μεταχει-
ρισθῇ αὐτὸν τε καὶ τὸν Νέριον ὡς ὑποτελεῖς του. Ἐζήτησε λοιπὸν παρὰ
τοῦ τότε βασιλεῦς τῆς Νεαπόλεως καὶ κυριάρχου τοῦ πριγκιπάτου
Ἀχαΐας, εἰς ὃ συμπεριλαμβάνετο ἄλλοτε καὶ τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν,
ν' ἀπαλλάξῃ ἐντελῶς τὸ δουκάτον τοῦτο τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ ὑπάγε-
σθαι εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πριγκίπου τῆς Ἀχαΐας ἢ Πελοποννήσου.
Ὁ δὲ βασιλεὺς Λαδίσλαος, ὅστις ἤδη ἐν ἔτει 1391 εἶχεν ἀναγορεύσει
τὸν Νέριον τοποτηρητὴν του ἐν τῷ πριγκιπάτῳ Ἀχαΐας, συγκατένευσε
προθύμως εἰς τὴν αἴτησιν ταύτην, διώρισεν ἀντὶ τοῦ Νερίου τὸν ἀδελφόν
αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπον Φλωρεντίας καὶ καρδινάλιον Ἀγγελοῦ Ἀτζαίω-
λην τοποτηρητὴν του ἐν τῷ πριγκιπάτῳ Ἀχαΐας, ἐνθα ἦτο καὶ μητρο-
πολίτης Πατρῶν, τὸν δὲ Νέριον ἐκήρυξεν ἀνεξάρτητον κύριον τοῦ τε
δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεών του κατὰ Ἰανουά-
ριον τοῦ 1394, ἀπονείμας αὐτῷ καὶ τὸν τίτλον δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν¹.

¹ Ἴδε τὰ σχετικὰ ἔγγραφα παρὰ Buchon, Nouv. Rech., B', σ. 223, ἀρ.
XLI. Πρὸς δὲ καὶ Horf, σ. 55. Γρηγοροβ. B', σ. 244.

Ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς ἐρρύθμισεν ὁ Νέριος τὰ πράγματα, ὡς ἐδόκει αὐτῷ, ἀσφαλέςτερον. Ὡς αἷτιον τῆς ἐν ἔτει 1392 εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἶχεν ἐκλάβει ὁ Νέριος ὅχι τὴν Ἑνετίαν, ἀλλὰ τὸν Ἑλληνα ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Δωρόθεον (ἴδε σ. 378), διὸ ἀπετάθη πρὸς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχεῖον ἀπαιτῶν τὴν καθάρεισιν καὶ ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ἐτέρου ποιμενάρχου. Ἡ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησία, ἥτις ἦτο πεπεισμένη περὶ τῆς ἀθωότητος τοῦ Δωρόθεου, κατ' ἀρχὰς μὲν οὐ μόνον δὲν ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν τοῦ Νερίου, ἀλλὰ καὶ ἐπεκύρωσε τὴν ἐπὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς δικαιοδοσίαν ἐκείνου, τελευταῖον ὅμως πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἐπιμόνους παραστάσεις τοῦ Νερίου καὶ διώρισεν ἀντὶ τοῦ Δωρόθεου ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν, ἑξαρχον πάσης Ἑλλάδος καὶ πρόεδρον Θηβῶν καὶ Νέων Πατρῶν, τὸν Μακάριον¹. Θέλομεν ἐν τούτοις ἰδεῖ μετ' ὀλίγον πόσον ἐπιζήμιος διὰ τοὺς δυνάστας τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξεν ἡ ἀλλαγὴ αὕτη μολοντί ὁ Νέριος ἐφρόνει ὅτι διὰ ταύτης ἐξησφάλισε πλέον τὴν θέσιν του.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν Ναβαρραίων ἀρχηγὸς Πέτρος Σουπεράνος δὲν εἶδεν ἀδιαφόρως τὰς ἐν τῷ πριγκιπάτῳ καὶ τῷ δουκάτῳ μεταβολάς, διότι μετέβη ἐν ἔτει 1394 πρὸς τὸν Βαγιαζήτην, ὅπως ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπικουρίαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Νερίου καὶ τοῦ Θεόδωρου, οἱ δὲ Τούρκοι τῷ ὄντι ἐπεχείρησαν κατὰ Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους νέαν εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον, ἀλλὰ βραχυχρόνιον ταύτην. Ἡ νέα αὕτη τῶν Τούρκων ἐπιδρομὴ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς δεινὰ ἐπείσαν, φαίνεται, τὸν τε Νέριον καὶ τὸν Θεόδωρον ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ εἶνε διαρκῶς πολέμιοι τῶν τε Ἑνετῶν καὶ τῶν Ναβαρραίων καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συμβιβασθῶσιν ὀριστικῶς πρὸς τοὺς πρώτους. Ὁ μὲν Θεόδωρος παρέδωκε κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1394 τὸ Ἄργος, τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου, τοῖς Ἑνετοῖς, ἔλαβε δ' αὐτὸς αὐτοῦ παρὰ τοῦ πενθεροῦ του τοὺς ἐν Κορίνθῳ ὡς ἐγγύγου ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν κρατουμένους θησαυρούς, ἐξ ὧν ὅμως ἔπρεπε ν' ἀφαιρεθῶσι προηγουμένως τὰ ἐξόδα τῆς μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν κατοχῆς τῶν Μεγάρων, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα. Ἡ δ' Ἑνετία ἀπέδωκε τῷ Νερίῳ τὰ Μέγαρα καὶ ἐκῆρξεν αὐτόν τε καὶ τὸν Θεόδωρον φίλους της. Καὶ τῷ ὄντι ἐκτοτε διετήρησαν ὃ τε

¹ Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 55. Ἰδε τὸ συνοδικὸν τοῦ Πατριαρχείου ἔγγραφον, ἐκδεδομένον τὸν Μάρτιον τοῦ 1393 παρὰ Miklosich καὶ Müller, Acta et diplom. med. aevi, B', σ. 435.

Νέριος καὶ ὁ Θεόδωρος λίαν φιλικὰς πρὸς τὴν Ἑνετιάν σχέσεις καὶ διετέλουν αὐτῆς σύμμαχοι¹.

Ὁ Νέριος ἐπέζησεν ὀλίγους μόνον μῆνας τῆς ἐπιτυχούς λύσεως τῶν πρὸς τὴν Ἑνετιάν διαφορῶν καὶ τῆς εἰς ἀνεξάρτητον δοῦκα τῶν Ἀθηναίων ἀναγορεύσεώς του, διότι κατὰ Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπέβιωσεν, ἀποῦ προηγουμένως μὲν Σεπτεμβρίῳ ἐποίησεν ἐπισήμως ἐν Κορίνθῳ τὴν διαθήκην του². Ἐν αὐτῇ πρῶτον πάντων ὥρισε νὰ ταφῇ ὁ νεκρὸς του ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ναῷ τῆς Θεοτόκου, τῷ Παρθενῶνι, εἰς ὃν ἀφίερωσεν ὁλόκληρον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῶν περιχώρων, διατάξας πρὸς τοῦτοις νὰ ἐπαργυρωθῶσιν ἐκ νέου αἱ πύλαι τῆς ἐκκλησίας ταύτης καὶ ν' ἀποδοθῶσι πάντα τὰ κειμήλια, ἅτινα χάριν αὐτοῦ ἄλλοτε—κατὰ τὴν ἀπολύτρωσιν του πιθανώτατα—ἀφηρεθήσαν, πρὸς δὲ νὰ προστεθῶσιν εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε ἱερεῖς τοῦ ναοῦ καὶ ἕτεροι εἰκοσιν ἐπίσης καθολικοί, ὅπως δέωνται εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα ὑπὲρ τῆς ψυχῆς του, διατηρούμενοι διὰ τῶν ἐκ τῆς πόλεως εἰσοδημάτων τοῦ ναοῦ. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν διαταγῶν του τούτων ἀναφορικῶς πρὸ τὰς Ἀθήνας ἐβλήθη τὴν χώραν καὶ τὸν ναὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἑνετίας, τοῦτο δ' ἔνεκα ἴσως ὁ Χαλκοκονδύλης λέγει ὅτι ἐκληροδότησε τὰς Ἀθήνας τοῖς Ἑνετοῖς³. Καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς δὲ ναοὺς ἐν Ἀθήναις, Κορίνθῳ καὶ Ἀργεὶ διέταξε ν' ἀποδοθῶσι πλουσίως τὰ ἀφαιρεθέντα κοσμήματα. Μετὰ δὲ τινὰς ἄλλας παρομοίας διατάξεις κηρύττει ἐν τῇ διαθήκῃ ὁ Νέριος ἐλευθέραν καὶ ἀνεξάρτητον τῆς περιουσίας τῆς κυρίας τὴν θυγατέρα τοῦ ἤδη γνωστοῦ ἡμῖν εὐπολήπτου ἰθαγενεοῦ Ἀθηναίου συμβολαιογράφου Δημητρίου Πίνδῃ Μαρίαν, ἐρωμένην αὐτοῦ τυγχάνουσαν, ἐξ ἧς εἶχε νόθον υἱὸν ὀνόματι Ἀντώνιον⁴. Τῷ τοσούτον συνδραμόντι αὐτὸν ἀδελφῷ του Δονάτῳ ἐκληροδότησε τὰς ἐν Φλωρεντίᾳ κτήσεις του καὶ 250 ἐνετικὰ φλωρία, ταῖς δ' ἄλλοις ἐν Ἰταλίᾳ συγγενέσιν αὐτοῦ ἐκληροδότησεν ἀνάλογα χρηματικὰ ποσά.

¹ Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 56. Γρηγορόβ. ἐν τόμ. Β', σ. 245.

² Ἴδε Χαλκοκονδύλην ἐν σ. 207—208, 213 ἐπ. ἐκδ. Βόννης. Buchon, Nouvelles Recherches, τόμ. Β', σ. 254—256 καὶ Hopf, τόμ. Ζ', σ. 58. Γρηγορόβ. Β', σ. 243 ἐπ.

³ Χαλκοκονδύλης ἐν 4, 213.

⁴ Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν Ἀτταῶλων οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἴσπην θέσιν πρὸς τοὺς Φράγκους, ἀλλ' ὅτι ἡπιώτεροι μὲν, ἐξηκολούθουν ὁμῶς οὐχ ἦττον ἐν τοῖς καθόλου αἰ τῆς πρώτης φραγκοκρατίας διατάξεις.

Τὰς ἐν Ἀργεὶ ἰδιοκτησίας του ἀφιέρωσεν εἰς τὸ ἐκεῖ νοσοκομεῖον, εἰς δὲ τὸν γαμβρόν του Θεόδωρον Παλαιολόγον δεσπότην Λακωνίας, εἰς δὲ ἐκ συμφωνίας ἀνῆκεν ὡς προῖξ ἡ Κόρινθος, ἔχασισε καὶ τὰ ἐξ 9,700 ἐνετικῶν φλωρίων χρέος του. Τὸν μόνον υἱόν του, τὸν νόθον Ἀντώνιον Ἀτζαϊώλην, ἀνέδειξε κύριον τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Λεβαδείας γενικὴν δὲ κληρονόμον του ἀφῆκε τὴν νεωτέραν θυγατέρα του Φραγκίσκαν, σύζυγον τοῦ Καρόλου Τόκκου τῆς Κεφαλληνίας, ἥτις ἐκτὸς τοῦ ποσού 30,000 ὑπερπύρων, ἐκληρονόμει καὶ τὰ Μέγαρα καὶ τὰ Βασιλικάτα. τὸ δ' ἐπίλοιπον τοῦ κράτους του ἐδικαιοῦτο νὰ καταλάβῃ εἴτε μετὰ τρία ἔτη εἴτε διὰ τῶν κληρονόμων τῆς. Ὡς ἐκτελεστὰς δὲ τῆς διαθήκης του ταύτης διώρισε τὴν θυγατέρα του Φραγκίσκαν, τὴν ἀδελφὴν του Πισμόνδαν, ἥτις τότε διέτριβε παρ' αὐτῷ, τὸν ἐπίσκοπον Ἀργεὺς Μόντην Ἀτζαϊώλην, τὸν ἀδελφόν του Δονάτον, Ἀλβίτζην τινά, τὸν Γεράρδον Βίζον καὶ τὸν φρούραρχον Ἀθηνῶν Ματθαῖον Μοντόναν. Ἐκτὸς δὲ τούτων συνίστα τὴν τελευταίαν του ταύτην θέλησιν καὶ ὅλον του τὸ κράτος εἰς τὴν ἐνετικὴν πολιτείαν. Οὕτω λοιπὸν διαθεῖς τὰ καθ' ἑαυτὸν ὁ πρῶτος Ἰταλὸς δούξ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπεβίωσε μετὰ δύο μῆνας, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1394.

Μόλις ὅμως ἐκλείσεν ὁ Νέριος τοὺς ὀφθαλμούς του, καὶ ἐξερράγη μεγάλη περὶ τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἔρις. Ὁ τῆς γενικῆς κληρονομίας Φραγκίσκης σύζυγος Κάρολος Τόκκος, μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Μεγάρων καὶ τῶν Βασιλικάτων καὶ ἐπωφελοῦμενος τὸ ἄριστον καὶ ἐλαστικὸν τῶν περὶ τῆς συζύγου του διατάξεων τοῦ Νερίου, ἡξίου νὰ καταλάβῃ ἀμέσως ὡς γενικὸς κληρονόμος πάσας τοῦ Νερίου τὰς κτήσεις καὶ ἐλθὼν ἐκ Κεφαλληνίας εἰς Κόρινθον κατέλαβον αὐτὴν βιαίως περιελθὼν οὕτως εἰς φανεράν ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐκτελεστὰς τῆς διαθήκης. Οὗτοι ἐπεκαλέσθησαν τότε κατ' αὐτοῦ τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἑνετίας καὶ Φλωρεντίας, ἐνῷ ὁ Τόκκος ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν τῶν Τούρκων καὶ συνεμάχησε μετὰ τοῦ συγγάμβρου του δεσπότη Θεοδώρου, θέσαντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς του τοὺς Ἀλβανούς μισθοφόρους του, οὕτω δὲ παρασκευασθεὶς εἰσέβαλε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἀργολίδα δειῶν καὶ λεηλατῶν. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἡ Ἑνετία προέβη εἰς πράξεις κατ' αὐτοῦ, ἠναγκάσθη τελευταῖον νὰ συμβιβασθῇ πρὸς αὐτὴν καὶ ὡμοσέπιστήν ἐκτέλεσιν τῆς τοῦ Νερίου διαθήκης. Ἐτι ὅμως διαρκέστεραι καὶ σπουδαιότεραι ὑπῆρξαν αἱ περὶ τῆς κατοχῆς τῶν Ἀθηνῶν ἔριδες. Κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Νερίου ἡ ἱερὰ τῆς Παλ-

λάδος πόλις ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἰδιοκτησία τῆς Θεοτόκου, ἀλλ' ὥς τιμάριον ὀλίγων Λατίνων μοναχῶν καὶ ἄλλων κληρικῶν, περὶ ἐκτελέσεως δὲ τῶν διατάξεων τούτων ἔπρεπε νὰ φροντίσωσιν ὁ φρούραρχος τῆς πόλεως Ματθαῖος Μοντόνας καὶ ἡ Ἐνετία. Ὁ τότε ὁμῶς Ἑλληὴν ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μακάριος, ἐκλαβὼν τὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νερίου ἐπικρατήσασαν ἐν Ἀθήναις ἀβεβαιότητα ὡς εὐκαιρίαν κατὰλληλον, ἠθέλησε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν λατινοκρατίαν καὶ ἐπεκαλέσθη πρὸς τοῦτο τὴν συνδρομὴν τῶν Τούρκων, οἵτινες ἦσαν καὶ ἐπικυρίαρχοι τοῦ Νερίου. Οὗτοι δὲ δεξάμενοι τὴν πρόσκλησιν εἰσέβαλον ἐν ἔτει 1394 ὑπὸ τὸν Τιμουρτάσην καὶ κατέλαβον τὰς Ἀθήνας, ἐνῷ ἑτέρα αὐτῶν μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἐθρένοσβεγ ὥρμησεν εἰς Πελοπόννησον ὅπως συνδράμῃ τὸν Σουπεράνον κατὰ τοῦ δεσπότη Θεοδώρου¹. Ἐξ Ἀθηνῶν οἱ Τούρκοι ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως, ἣν ἐπιμόνως καὶ γενναίως ὑπερησπίζετο ὁ φρούραρχος Ματθαῖος Μοντόνας προσκαλέσας καὶ τοὺς Ἐνετοὺς ἐξ Εὐβοίας εἰς ἐπικουρίαν, ὥστε οἱ Τούρκοι, ἀπελπίσαντες νὰ κυριεύσωσιν αὐτήν, ἀπεχώρησαν μετ' ὀλίγον λεηλατήσαντες μόνον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν χώραν. Οὕτω λοιπὸν κατέλαβον οἱ Ἐνετοὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1394 τὴν Ἀκρόπολιν, ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ὁ Μοντόνας ἀφῆκεν αὐτοῖς καὶ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως φροντίσωσι περὶ ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ Νερίου διατεταγμένων. Καὶ κατὰ πρῶτον ἐφρόντισαν οἱ Ἐνετοὶ νὰ συλλάβωσι τὸν Μακάριον καὶ νὰ ἐξαποστείλωσιν αὐτὸν εἰς τὰς ἐν Ἐνετίᾳ φυλακάς, ὅθεν καὶ πάλιν προσεπάθει νὰ συνεννοηθῇ κρυφίως μετὰ τὸν Βαγιαζήτην, ἀλλὰ ματαίως. Ἐπειτα δέ, ἀφ' οὗ ἀντήμεψεν πλουσίως τὸν Ματθαῖον Μοντόναν, δι' ἐτησίαις συντάξεως 400 ὑπερπύρων², ἀπέδωκεν τοῖς Ἀθηναίοις ἐγγράφως τὰς ἀρχαίας τῶν κοινοτικῶν ἐλευθερίας, ἵνα καθήσκειν χάσωσι τὸ ἤδη κινούμενον ἐθνικὸν τῆς χώρας κόμμα, ἐκανόνισαν τὰ κατὰ τὰ εἰσοδήματα τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διοικῶσι καὶ νὰ φυλάττωσι τὴν χώραν διὰ τοῦ τοποτηρητοῦ καὶ φρου-

¹ Ἡ εἰδησις αὕτη μόνον ἐκ Τούρκων ἱστορικῶν πηγᾶζει, οἵτινες διηγοῦνται ὅτι ἐν ἔτει μωαμεθανικῇ 794, τοιούστιν 27 Ὀκτωβρίου 1394—16 Ὀκτωβρίου 1395, οἱ Τούρκοι κατέλαβον τὰς Ἀθήνας, «τὴν πόλιν τῶν σοφῶν,» φαίνεται δὲ ὅτι εἶνε ὀρθή. Ἴδε τὰς πηγὰς παρὰ Horf, τόμ. Ζ', σ. 59, 60. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 253 ἐπ.

² Τὸ σχετικὸν τῆς ἐνετικῆς γερούσιας ἔγγραφον εὕρεται ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἐνετίας. Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 255.

ράρχου ἢ καπιτάνου, ὅπως καὶ τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Ἄργος, κατὰ διατίαν ἀλλασσομένου. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ μισθοδοσία τῆς θέσεως ταύτης εἶχεν ὀρισθῇ κατ' ἀρχὰς λίαν μικρὰ οὐδείς εὐγενὴς Ἑνετὸς ἤθελε νὰ καταλάβῃ αὐτὴν καὶ, μόνον ὅταν ἠϋξήθη ἡ μισθοδοσία, εὐρέθη τοιοῦτος ὁ Ἀλβάνος Κονταρίνης διὰ τὰ ἔτη 1395—1397. Οὗτος ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1395 μετὰ 100 πεζῶν καὶ χρημάτων, ὅπως λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ὀχύρωσιν τῆς χώρας, πρὸς ὅν σκοπὸν ἀπεστάλησαν ἐν ἔτει 1396 καὶ ἑτέρα 1000 ἑνετικὰ φλωρία· διότι ἡ χώρα, λίαν πτωχὴ οὖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ βασιτάσῃ τὰ τῆς ὀχυρώσεως καὶ φρουρήσεως αὐτῆς ἐξοδα. Ἐφρόντιζε λοιπὸν τότε ἡ Ἑνετία νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν Ἀττικὴν κατὰ τῶν ἐξωθεν κινδύνων καὶ τοῦτο ἐπραττε πολὺ φρονίμως, διότι δὲν ἤργησαν ν' ἀναφανῶσι τοιοῦτοι. Ὁ τοῦ Νερίου νόθος υἱὸς Ἀντώνιος, ὅστις κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἀπεθανόντος πατρὸς του εἶχεν ἀποβῇ κύριος τῆς Βοιωτίας, ἐνωρὶς ἤδη ᾔρξατο νὰ μεταχειρίζεται πᾶν μέσον, ὅπως καταλάβῃ καὶ τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, τὰς Ἀθήνας. Ἡδὴ ἐπὶ τοῦ δευτέρου Ἑνετοῦ τοποτηρητοῦ Λαυρεντίου Βιττούρη (1397—1399) ἀφίκοντο εἰς Ἑνετίαν δύο πρέσβεις ἐξ Ἀθηναίων παραπονούμενοι ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἐκακοποιεῖ ἀδιακόπως μετὰ 30—40 ἵππέων τὴν Ἀττικὴν καὶ ὅτι αἱ Ἀθηναὶ διέτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ καταστραφῶσιν ὀλοτελῶς ἢ νὰ περιέλθωσιν εἰς ἄλλων χεῖρας. Τούτου ἕνεκα ἡ ἑνετικὴ κυβέρνησις ἐξάπέστειλε κατὰ τὰ ἔτη 1398 καὶ 1399 στρατὸν τε καὶ ἄλλα μέσα πρὸς αὐξήσιν τῆς φρουρᾶς καὶ καλλιτέραν ὀχύρωσιν τῆς χώρας, καθόσον μάλιστα ἐν ἔτει 1399 ἐγένετο γνωστὸν ὅτι οἱ Τούρκοι, μεθ' ὧν ὁ Ἀντώνιος εἶχε συμμαχήσει ὑποσχεθεὶς αὐτοῖς νὰ πληρώνη φόρον ὡς ὑποτελής ἡγεμῶν, ἂν γίνῃ κύριος τῶν Ἀθηναίων, συνήθριζον στρατὸν περὶ τὴν Λαμίαν. Ἐπὶ δὲ τοῦ τρίτου τοποτηρητοῦ Κορνάρου Κονταρίνη (1399—1400) ὁ κίνδυνος ἠϋξήθη ἔτι μᾶλλον. Ὅτε δὲ οὗτος ἀπεβίωσε, διαρκούσης ἔτι τῆς ἀρχῆς του, ὁ Ματθαῖος Μοντόνας ἔσπευσεν εἰς Ἑνετίαν ἀναγγέλλων τὸν θάνατον αὐτοῦ, περιγράφων τὴν ἀνάγκην καὶ τὸν κίνδυνον τῆς χώρας καὶ παρακαλῶν νὰ διορισθῇ ὡς τάχιστα νέος τοποτηρητὴς καὶ νὰ σταλῇ ἐπικουρία, ὅπερ καὶ ἐγένετο, τοποτηρητοῦ μὲν διορισθέντος τοῦ Νικολάου Βιττούρη (1400—1402), παραχωρηθείσης δ' αὐτῷ ἐν ἔτει 1401 καὶ πιστώσεως πρὸς ἐπιδιορθώσιν τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐπὶ τὸ βέλτιον ὀχύρωσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἤδη κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1402 ὁ Ἀντώνιος ἐπιτεθεὶς ἐκ νέου κατὰ τῶν Ἀθη-

νών μετὰ τῶν Τούρκων ἐκυρίευσεν αὐτάς καὶ ἐπολιόρκει τὴν Ἀκρόπολιν, οἱ δὲ σύμμαχοι τοῦ Τούρκου τοσοῦτον ἐδήουν τότε τὴν χώραν καὶ ἐκακοποιοῦν τοὺς κατοίκους, ὥστε πολλοὶ τούτων ἐξεπατρίσθησαν εἰς Πελοπόννησον καὶ Ζάκυνθον καὶ ἀλλαχοῦ φεύγοντες τοὺς Ἀγαρηνοὺς¹. Ἡ Ἑνετία ἔμαθε τοῦτο κατὰ Ἰούνιον, ἀπεφάσισε δὲ νὰ μετέλθῃ πάντα τρόπον πρὸς σωτηρίαν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀνάκτησιν τῆς Ἀττικῆς, δοκιμάσασα καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους νὰ κερδήσῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἀποσπῶσα τῆς μετὰ τοῦ Ἀντωνίου συμμαχίας, διὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὁποίου ἐκήρυξεν ἀμοιβὴν 8,000 ὑπερπύρων². Ἀλλ' οἱ Τούρκοι ἤθελον κατὰσχει ἕως τότε ἡδὴ ὑπὸ ὁποιονδήποτε πρόσχημα καὶ τὴν Ἀττικὴν δι' ἑαυτούς, ὅπως εἶχον κατὰσχει πρὸ ὀλίγου καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Φωκίδα³, ἐὰν μὴ ἐπὶ ἤρχετο κατ' αὐτῶν ὁ ἐκ τῶν Μογγόλων ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ κίνδυνος. Πρὸς ἀποσάβησιν τούτου ἔδραμεν ἐκεῖσε ὁ Βαγιαζήτης μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεών του, ἐνίκηθη δὲ κατὰ κράτος καὶ ἡχμαλωτίσθη κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1402, ὥστε ἐθραύσθη ἡ τῶν Τούρκων δύναμις καὶ ἀνεχαιτίσθη ἐπὶ τινα χρόνον ἡ περαιτέρω ἐν Ἑλλάδι κατὰκτησις χωρῶν ὑπ' αὐτῶν. Οὐχ ἦττον ὅμως δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ εἰσβάλλωσι καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀτυχῆ ταύτην χώραν ὅτε μὲν ὑπὲρ τούτου, ὅτε δ' ὑπὲρ ἐκείνου τῶν ἡγεμόνων τῆς καὶ νὰ λεηλατῶσιν αὐτὴν φρικτῶς.

ὑπὸ τούτων τῶν νέων κινδύνων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπαπειλουμένη ἡ Ἑνετία, ἐφιλιώθη τελευταῖον πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἀφήσασα αὐτῷ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς ἀντὶ ἐμπορικῶν ἐν τῷ δουκάτῳ προνομίων, ἀφοῦ προηγουμένως οὗτος εἶχε νικήσει κατὰ κράτος καὶ αἰχμαλωτίσει τὸν Ἑνετὸν βασιλεὺς Εὐβοίας, ἐξεπολιόρκησε δὲ μετὰ πείσμονα ἄμυναν καὶ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηναίων⁴. Ἀλλὰ τότε ἀνεφάνη διὰ τὸν Ἀντώνιον ἐν ἔτει 1402 ἕτερος κίνδυνος ἀλλαχόθεν προσερχόμενος. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀρμενίας Ἀλφόνσος

¹ Horf ἐν τόμ. Ζ', σ. 60. Γρηγοροβ. ἐν Β', σ. 264 ἐπ. Τὸν τότε ἐκπατρίσμων Ἀθηναίων ἀναφέρει καὶ ἀνέκδοτόν τι Χρονικὸν ἐν Ζακύνθῳ, οὗτινος μέρος ἐδημοσίευσεν ὁ Ν. Ι. Σολωμὸς ἐν Δ. Καμπούργλου Μνημ., τόμ. Β', σ. 154—156. Κατὰ τοῦτο τῷ 1405 τριάκοντα ἀθηναῖκαί οἰκογένηται εὐρίσκαντο πρόσφυγες ἐν Ζακύνθῳ.

² Πρβ. Κ. Σάβα Μνημ. Ἑλλ. Ἱστορ., Β', σ. 314 καὶ Γρηγοροβ. Β' σ. 265.

³ Χαλκοκονδύλης ἐν 2, 67. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 260.

⁴ Χαλκοκονδ. 4, 214. πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 266 ἐπ. 275.

ὁ Ε', μὴ ἀπολέσας εἰσέτι πᾶσαν ἐλπίδα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν κυριαρχίας του, εἶχεν ἀναγορεύσει δούκα τῶν Ἀθηνῶν Καταλάνον τινα Θωμᾶν Βεράλδον, ὅστις ἐσκόπει νὰ ἀνακτήσῃ τὸ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀπολεσθὲν δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν διὰ πειρατῶν Καταλάνων, ἐκ τῶν ὑποίων τότε ἔβριθεν ἡ Μεσόγειος. Ὁ δὲ Ἀντώνιος μαθὼν τοῦτο ἐπεμψε πάραυτα εἰς Ῥώμην τὸν συγγενῇ του Ἰωάννην Ἀτζαϊώλην, ἀρχιεπίσκοπον Θηβῶν, ὅπως πληροφορηθῇ ἀκριβῶς περὶ τοῦ πράγματος, οὗτος δέ, μαθὼν ὅτι ἡ εἰδήσις ἦτο ἀληθής, μετέβη ἐκεῖθεν εἰς Ἑνετίαν καὶ ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῆς δημοκρατίας πρὸς ἀποσώθῃσιν τοῦ νέου τούτου κινδύνου. Ἡ δ' Ἑνετία διεκοίνωσεν αὐτῷ ὅτι ἐν ἀνάγκῃ θέλει προστατεύσει τὸν τότε φίλον αὐτῆς Ἀντώνιον, προσέθηκεν ὅμως ὅτι δὲν πιστεύει νὰ προβῶσιν ἀληθῶς οἱ Καταλάνοι εἰς ἔργα, ὅπως καὶ τῶ ὄντι ἐγένετο.

Οὕτω λοιπὸν ἀπαλλαγείς ἐκ τοῦ κινδύνου τούτου ὁ Ἀντώνιος Ἀ' Ἀτζαϊώλης, ἡμιέλλην τὸ γένος, ἔμεινεν ἡσυχος δοῦξ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας (1402 — 1435) καὶ ἤρξατο εὐθὺς νὰ ἐνασχολῇται περὶ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ κράτους καὶ βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτοῦ μετὰ πολλῆς δραστηριότητος καὶ ἐπιμελείας. Μετ' ὀλίγον ἐν τούτοις περιπλέχθη καὶ πάλιν εἰς πόλεμον ἀναγκασθεὶς, ὅτε ὁ τοῦ σουλτάνου Μωράτ τοῦ Β' στρατηγὸς Τουραχάν ἐξεστράτευσεν κατὰ τῆς Πελοποννήσου ἐν ἔτει 1403, νὰ παρακολουθήσῃ αὐτὸν μετ' ἐπικουρικοῦ στρατοῦ, καθὸ τυγχάνων ὑποτελῆς τοῖς Τούρκοις ἡγεμόν¹. Ὁ Τουραχάν εἰσέβαλεν εἰς Πελοπόννησον μετὰ 25000 στρατοῦ, ἐκ Τούρκων τε καὶ συμμάχων συνισταμένου, καὶ διαδραμὼν αὐτὴν καὶ θύσας καὶ ἀπολέσας φίλους καὶ πολεμίους ἀδιακρίτως, ἐπανάκαμψεν εἰς Θεσσαλίαν σύρων μεθ' ἑαυτοῦ 6000 αἰχμαλώτων, ὧν 900 ἦσαν ἐκ πόλεων ἐνετικῆς κυριαρχίας. Τότε ἰδόντες οἱ Ἑνετοὶ ὅτι οἱ Τούρκοι, εἰ καὶ εἰσέβαλον κατὰ τοῦ δεσπότη τοῦ Θεοδώρου καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐπικαλεσθέντος αὐτοὺς Καρόλου Τόκκου, οὐχ ἤττον πάντας ἀδιακρίτως ἐκακοποίησαν καὶ ἐφάνησαν καὶ πρὸς τὴν Ἑνετίαν τὰ μέγιστα βλαβεροί, συνεβοῦλευσαν τὸν Κάρολον Τόκκον νὰ φιλιωθῇ πρὸς τὸν Θεόδωρον καὶ νὰ μὴ προσκαλῇ τοῦ λοιποῦ τοὺς Τούρκους εἰς βοήθειαν, ὅπερ καὶ ἐγένετο, συνομολογηθείσης ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰρήνης μεταξὺ Θεοδώρου, Τόκκου καὶ τοῦ συμμαχοῦντος αὐτῷ Ἀντωνίου Ἀτζαϊώλη. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἐξωτερικῆς ταύτης περιπλο-

¹ Hopf, τόμ. Ζ', σ. 82, καὶ αἱ μαρτυρίαι αὐτόθι.

κῆς καὶ ἐσωτερικῶς τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν δὲν εὕρισκετο ἐν καλῇ καταστάσει κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, διότι κατὰ Αὐγούστον ἐνέσκηψεν ἐνταῦθα λοιμικὴ νόσος λίαν φθοροποιά. Ἐκτοτε ἐν τούτοις ἡ Ἀττικὴ καὶ Βοιωτία διέμειναν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἡδονικῆσαν ὑπὸ τὴν μακρὰν τοῦ Ἀντωνίου κυβέρνησιν, εἰ καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ μεσημβρίαν αὐτοῦ ὁ πόλεμος διικρῶς ἐμαίνετο. Ἐνῶ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐν μὲν τῇ Πελοποννήσῳ ὁ δεσπότης Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος (1407 — 1426) κατάρθωσε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Φράγκων καὶ νὰ ἐνώσῃ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του ὁλόκληρον τὴν χερσόνησον ταύτην ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένων θέσεων, τὸ δὲ βυζαντινὸν κράτος εἶχε περιορισθῇ εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ περίχωρά της καὶ οἱ Τούρκοι εἶχον ἐτεκτείνει τὸ κράτος των μέχρι Φωκίδος, τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστον καὶ ἡσυχον, ἀναλαμβάνον διαρκῶς ἐκ τῶν πληγῶν τοῦ πολέμου, τῆς νόσου καὶ τῆς πτωχείας χάρις εἰς τὴν φρόνησιν, ἐπιτηδεύτητα, δραστηριότητα καὶ ἀγαθὴν βούλησιν τοῦ δουκὸς Ἀντωνίου¹. Καὶ τῷ ὄντι ὁ Ἀντώνιος Α' ὑπῆρξεν ὁ ἰκανώτερος, ἰσχυρότερος καὶ ἐνδοξότερος ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ πάντων ἰσως τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς χώρας ταύτης². Διὰ τακτικῆς πληρωμῆς τοῦ προσδιωρισμένου φόρου εἰς τοὺς Τούρκους καὶ δι' ἐπιτηδεΐας πολιτικῆς πρὸς τοὺς γείτονας αὐτοῦ Ἑνετοὺς ἐτήρησε διαρκῶς τὴν φιλικὴν ἀμφοτέρων τούτων καὶ τὴν εἰρήνην ἐν τῷ κράτει του, οὐ πολυχῶς προσεπάθησε νὰ βελτιώσῃ τὴν κατάστασιν. Πρὸς κατοίκους τῶν ἐκ τῶν πολέμων καὶ τῆς νόσου ἐρημαθέντων χωρίων καὶ συμπύκνωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ δουκάτου προσεκάλεσε καὶ κατόικισεν ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ πολλὰς οἰκογενεῖας βορειόθεν ἐρχομένων καὶ τοὺς Τούρκους φευγόντων Ἀλβανῶν, ὅπερ καὶ πρότερον ἤδη, ἐπὶ Νερίου τοῦ Α', εἶχον ἐγκατασταθῇ ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Ὅτε δὴλ. περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος οἱ Τούρκοι, ἀντὶ μόνον νὰ ἐπιτρέχωσι τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἤρξαντο νὰ καταλαμβάνωσιν αὐτάς διαρκῶς καὶ πρῶτον μὲν κατέλαβον τὴν Μακεδονίαν, ἔπειτα δὲ τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀργότερα καὶ τὴν Ἠπειρον, οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες εἶχον ἐγκαταλίπει τὴν ὀρεινὴν πατρίδα των κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ αἰῶνος

¹ Ἴδε περὶ αὐτοῦ Χαλκοκονδύλῃν ἐν 4. σ. 215 — 216. 6, 320 — 322 καὶ Buchon, Nouvelles Recherches. . . , τόμ. Α', σ. 162 ἐπ.

² Οὕτω κρίνει περὶ αὐτοῦ ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ πατὴρ τοῦ ὁποίου διατέλει ἐν σχέσει πρὸς τὴν αὐλήν τοῦ Ἀντωνίου.

ἐκείνου ἕνεκα τῶν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἀδιακόπων μεταξὺ Φράγκων καὶ Βυζαντινῶν πολέμων καὶ εἶχον, ὡς εἶδομεν, ζητήσῃ ἀσφάλειαν καὶ πόρον ζωῆς μεσημβρινώτερον, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Φωκίδι, πιεζόμενοι καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν Τούρκων ἤρξαντο νὰ ἐγκαταλείπωσιν ἀλλεπάλληλοι καὶ τὴν χώραν ταύτην καὶ νὰ ζητῶσι καταφύγιον μεσημβρινώτερον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, πολλοὶ δὲ τούτων ἐγκατεστάθησαν ἐπανειλημμένως καὶ ἐν Ἀττικῇ τῇ συγκαταθείσει τῶν δουκῶν Πέτρου Ε' καὶ Νερίου τοῦ Α'. Ἐκτοτε ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ Ἀντωνίου Α', αἱ εἰς τὴν Ἀττικὴν μετοικήσεις τῶν Ἀλβανῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων προέβησαν καὶ μεσημβρινοανατολικώτερον μέχρι Ἀργολίδος καὶ τῶν πέριξ νήσων, ἐν αἷς χώραις καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ὡς εἶπομεν, διετηρήθησαν. Συγχρόνως δὲ κατέβαλεν ὁ δούξ Ἀντώνιος πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς καλλιέργειαν καὶ ἐξωραϊσμόν τῆς χώρας του, κατεσκεύασε νέας ὁδοὺς, διώρθωσε παλαιὰς καὶ πρὸ πάντων μεγάλως ἐπεδίωξε τὸν καλλωπισμόν τῆς πρωτευούσης τοῦ δουκάτου, τῶν Ἀθηνῶν δηλ., διὰ κατασκευῆς πολλῶν μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομῶν ἐν τε τῇ πόλει καὶ ἐν τῇ Ἀκροπόλει¹. Καὶ τὰς ὡραίᾳς ἄρα τέχνας πολὺ ἐπροστάτευσεν ὁ δούξ οὗτος κατὰ τινὰς δὲ καὶ ἀνασκαφὰς πολλὰς ἐπεχείρησε πρὸς εὑρεσιν ἀρχαιοτήτων δὲν εἶνε ὅμως ἀληθῆς καὶ ἡ μεταγενεστέρα εἰδήσεις, ὅτι οὗτος ἀνίδρυσε καταπεσόντα καὶ τὸν πελώριον μαρμαρίνον λέοντα ἐν τῇ στομίῳ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς².

Ὁ ἡμιέλλην Ἀντώνιος καὶ σύζυγον Ἑλληνίδα ἔλαβεν ὡς ἐξῆς. Τυχὼν ποτε ἐν τινὶ γάμῳ ἐν Θήβαις καὶ ἰδὼν ἐκεῖ καλὴν Ἑλληνίδα, θυγατέρα ἱερέως καὶ σύζυγον Ἑλληνὸς τινος τυγχάνουσαν, οὕτως ἰσχυρῶς ἠράσθη τῆς γυναικὸς, ὥστε τὴν διέζευξεν ἀπὸ τοῦ συζύγου της καὶ νυμφευθεὶς αὐτὴν τὴν ὕψωσεν εἰς δούκισσαν. Μετὰ τῆς συζύγου ταύτης ἐζήτησεν ὁ Ἀντώνιος βίον εὐδαίμονα καὶ ἡ αὐλὴ αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Θήβαις ἦτο λαμπροτάτη, ἀνωτέρα πασῶν τῶν συγχρόνων ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν αὐλῶν. Ἀποθανούσης δὲ πρόωρος τῆς Θηβαίας συζύγου, ἐνυμφεύθη εἰς δεύτερον γάμον Μαρίαν τὴν Μελισσηνήν, Ἑλ-

¹ Χαλκοκονδύλ. 4, 215—16. Ὁ Leake εἰς τοῦτον ἀποδίδει καὶ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ μεγάλου ἐνετικοῦ ἐκείνου πύργου, ὅστις μέχρις ἐσχάτων ἴστατο δεξιὰ τῷ ἀναβαίνοντι πρὸς τὰ Πρυπύλαια παρὰ τὸν ναὸν τῆς ἀπέρου Νίκης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (Topography of Athens, εἰσαγωγ.), «Φραγκικὸς πύργος» κοινῶς ὀνομαζόμενος.

² Hopf, τόμ. Ζ', σ. 90. Γρηγορόβ. Β', σ. 309 ἐπ. Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 317.

ληνίδα καὶ ταύτην, θυγατέρα τοῦ σεβαστοκράτορος Λέοντος, αὐθέντου, Ἰθώμης καὶ μεγάλου μέρους τῆς Μεσσηνίας, λαβοῦσαν ὡς προῖκα δέκα κόμης καὶ χωρία τῆς Τσακωνίας κατὰ τὸν Φραντζῆν¹. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ γάμοι τοῦ οὗτοι ἔμειναν ἄγονοι, υἱοθέτησε δύο θυγατέρας ἀποθνήσκοντες τινὸς ἐξ Εὐβοίας εὐγενεῦς Πρωτίμου, ὃν ἡ μὲν μία ὀνόματι Μπενβενούτα (Benvenuta) συνεζεύχθη μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Βωδονίτσης καὶ Καρύστου Νικολάου Β' Τζιώρτζιο (Giorgio, 1410-1436), ἡ δ' ἑτέρα τὸν ἄρχοντα Αἰγίνης Ἀντωνέλλον Καβοπέναν (Cavopena, † 1440). Ἐκ δὲ τῶν συγγενῶν τοῦ διέτριβον πολλοὶ παρὰ τῷ μεγαλοδῶρῳ καὶ φιλόφρονι Ἀντωνίῳ, ὡς καὶ ἄλλοι Ἰταλοὶ, πρὸ πάντων ὁμως υἱοὶ τοῦ θείου τοῦ Δονάτου Ἀτζαϊώλη καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Νικόλαος Μακκιαβέλλης, ὁμώνυμος τοῦ μεταγενεστέρου μεγάλου πολιτικοῦ καὶ συγγραφέως, ὅστις προσκαλὼν ποτε ἕνα τῶν πρὸς μητρὸς θείων τοῦ (υἱὸν τοῦ Δονάτου) νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας ἔγραφεν αὐτῷ ὅτι «θέλει εὐρεῖ ἐνταῦθα τὴν ὠραιοτάτην χώραν καὶ τὴν μεγαλοπρεπεστάτην ἀκρόπολιν τοῦ κόσμου²». Ἐκ τῶν συγγενῶν τοῦ Ἀντωνίου, οἵτινες διέτριψαν ἔτη ἄρκετὰ παρ' αὐτῷ ἐν διαφόροις τοῦ δουκάτου ἀξιώμασιν, ἦτο καὶ ὁ ἐξαδελφός αὐτοῦ καὶ εἰς τῶν υἱῶν τοῦ Δονάτου Φραγκίσκος, ὅστις εἶχε προικοδοτηθῇ ὑπὸ τοῦ δουκὸς μὲ τὸ ἐν τῇ Ἀττικῇ φρούριον Σουκάμινον. Οὗτος ἀποθνήσκων ἐν ἔτει 1420 ἀφῆκε τρεῖς υἱούς, ἐν οἷς ὁ Νέριος ἐτῶν 9 καὶ ὁ Ἀντώνιος ἐτῶν 14, καὶ τρεῖς θυγατέρας· τοὺς δύο δὲ τούτους υἱούς ἐκείνου Νέριον καὶ Ἀντώνιον, οὓς ὁ δούξ εἶχε λάβει παρ' ἐκυτῷ ἐν τῇ αὐλῇ του, υἱοθετήσας ὥρισε ζῶν ἐτι διαδόχους τοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ μετὰ τὸν θάνατόν του, συζεύξας αὐτοὺς πρὸς δύο θυγατέρας τοῦ Νικολάου Τριώρτζιο τῆς Καρύστου. Καὶ τὴν γενέτειραν δὲ τοῦ γένους τοῦ Φλωρεντίαν ὁ Ἀντώνιος δὲν ἐλησμόνησεν, ἀλλ' ἐνωρίς ἤδη συνῆψε πρὸς αὐτὴν ἀγαθὰς σχέσεις, τῷ δὲ 1422 διὰ συνθήκης παρεχώρησε τοῖς Φλωρεντίνοις ἐλευθέραν ἐπικοινωνίαν καὶ ἀτέλειαν ἐν τοῖς λιμέσι τοῦ δουκάτου, τὸ παράδοχον δὲ εἶνε ὅτι καὶ τὸ διεθνὲς τοῦτο ἔγγραφον ἐλληνιστὶ εἶνε συντεταγμένον³.

¹ Φραντζῆς ἐν 2, 2, σ. 132. 10. σ. 158 ἐπ. Γρηγορᾶς, ἐν 2, 290.

² Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 91, ἐνθα καὶ αἱ πηγαί. Γρηγοροῦ Β', σ. 292 ἐπ. 295.

³ Ἴδε αὐτὸ παρὰ Buehon, Nouv. Rech., ἀριθ. LXIII, καὶ Miklosich-Müller, Acta et diplom., τόμ. Γ', σ. 251, ἀρ. XI. «Ἡμεῖς Ἀντώνιος δὲ Ἀτζαϊώλλης καὶ αὐθέντης Ἀθηναίων, Θηβαίων, παντὸς δουκιάμου. . . ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει τῶν Ἀθηναίων. . . κτλ.». Πρβ. καὶ Γρηγοροῦ Β', σ. 296.

Οὕτω διήλθεν ἡ μικρὰ κυβέρνησις τοῦ τόσον προσφιλοῦς καταστάν-
τος δουκὸς τούτου ἐν εἰρήνῃ κατὰ τὸ πλεῖστον. Περί ἄλλων ἀξιοσημειώ-
των γεγονότων ἐπὶ τῆς κυριαρχίας του ἀπὸ τοῦ 1403 καὶ ἐξῆς ὀλίγας
ἔχομεν εἰδήσεις. Ἐν ἔτει 1425 ὁ ἐν Ἑνετίᾳ πρεσβευτὴς τοῦ Ἀντωνί-
ου Ρεϊνάλδος Μελζόλας ἔλαβε παρὰ τοῦ κυρίου του διαταγὴν νὰ
προστατεύσῃ τὰ ἐπὶ τῆς Αἰγίνης δικαιώματα τῆς θετῆς θυγατρὸς τοῦ
δουκὸς καὶ χήρας τοῦ ἄρχοντος τῆς νήσου Καβοπένα καὶ νὰ παραπο-
νεθῇ παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει, διότι οἱ ἐν Εὐβοίᾳ Ἑνετοὶ ἐδέξαντο
300 ἁλβανικὰς οἰκογενείας φυγούσας ἐκ τοῦ δουκάτου, ἡ δ' Ἑνετία
ἐδικαιολογήθη διὰ τοῦτο καὶ διεβεβαίωσε τὸν πρεσβευτήν, ὅτι ἐπεθύ-
μει νὰ δικτηρήσῃ φιλίαν καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸν Ἀντώνιον, τὰ αὐτὰ
δ' ἐπανελάβε καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1427 καὶ 1434 ἐν ὁμοίαις περιπτώσεσιν.
Ἐν δὲ τῷ δουκάτῳ αὐτῷ γνωρίζομεν ὅτι λοιμικὴ νόσος ἐπέσκηψε καὶ
δευτέραν φορὰν ἐπ' αὐτοῦ καὶ διήρκεσε πλεῖστον μὲν ἐν Βοιωτίᾳ, ὀλι-
γώτερον δ' ἐν Ἀθήναις καὶ δὴ κατὰ τὰ ἔτη 1422 καὶ 1423, καὶ
ἴσως ἕνεκα τῆς νόσου ταύτης ἐγκατέλειπον αἱ ἀνωτέρω 300 ἁλβανικαὶ
οἰκογένειαι τὴν χώραν¹. Ἐκ τοῦ ἔτους 1432 σφάζεται δωρητήριον ἐγ-
γραφον, δι' οὗ ὁ ἱερεὺς καὶ ψάλτης ἐν τῷ Παρθενῶνι Γουλιέλμος Καν-
τσελλιέρης (Cancellieri) ἐδωρήσατο τῷ Ἑλληνι Γρηγορίῳ Χαμαλῇ
διάφορα κτήματά του, ἐν οἷς καὶ τὴν ἐκκλησίαν Μαρίαν Μαριώτισ-
σαν, ἐπεκυρώθη δὲ καὶ τὸ δωρητήριον τοῦτο ἐν ἔτει 1439 ὑπὸ τοῦ τότε
δουκὸς Νερίου Β' ². Κατὰ τὸ ἔτος 1432 ἀναφέρεται ὡς «νοτάριος καὶ
καντζιλλιέρης πόλεως τῶν Ἀθηνῶν» ὁ Ἀθηναῖος Νικόλαος Χαλκωμα-
τᾶς³, τῷ δὲ 1435 Ἀντώνιος τις Ἀθηναῖος ἐγράψε τὸ σφῶζόμενον Λαυ-
ρεντιανόν ἀντίγραφον τοῦ Πολυβίου⁴, ἐνῷ ὀλίγον πρότερον ἐν ἔτει 1423,
ἕτερος λόγιος Ἀθηναῖος, ὁ Μιχαὴλ Καλοφρενᾶς, ἀντέγραψε χειρό-
γραφον Ἀνδρέου τοῦ Καισαρέως εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν⁵. Καὶ καθόλου

¹ Hopf ἐν σ. 90. Αἱ μαρτυρίαι αὐτόθι.

² Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 90 ἐπ.

³ Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 305 καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

⁴ Πρβ. Gardhansen, Griech. Paläogr., σ. 412.

⁵ Πρβ. Σπυρ. Λάμπρου ἐν Δημ. Καμπουράγλου Μνημ. τόμ. Γ', σ. 241.

Ὁ Καλοφρενᾶς οὗτος ἦτο ἱερωμένος λατινίζων, ὁπαδὸς ἄρα τοῦ Βησσαρίωνος καὶ ἐκ τῶν συντασσόμενων τῷ πάπᾳ, πρὸς ὃν σφάζεται καὶ ἐπιστολὴ αὐτοῦ ἐκ Κρήτης, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα καὶ προπάτωρ τῆς μέχρι σήμερον ἀμα-
ζούσης ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας Καλλιφρονᾶ. Τὸ αὐτὸ ὄνομα ἔφερε καὶ ὁ Λινάρδος
Καλεφρονᾶς, εἰς τῶν εἰς Γαστούνην ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν προσωρινῶς ἐγκαταστα-

δὲ τὰ ἑλληνικά γράμματα καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἤρξαντο τότε ἀναζωογονούμενα ἐν τῷ δουκάτῳ, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, κατὰ τρόπον ἐπίζηλον, τρανὸν δὲ τοῦτου παράδειγμα ὑπάρχουσιν οἱ τότε Χαλκοκονδύλαι, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν διαλάβει παρακατιόντες. Ἐπιγραφαὶ δὲ τινες ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος μαρτυροῦσιν ὅτι τὴν μὲν 20ὴν Αὐγούστου 1412 ἀπεβίωσεν ὁ Λατῖνος ἡγεύμενος τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου Πέτρος, τὴν δὲ 20ὴν Μαρτίου 1415 ὁ πρωτοπρεσβύτερος Ἀθηνῶν Νικόλαος. Κτηματικοὶ δὲ κατάλογοι τῆς εἰκοθενείας Ἀτζαϊώλη ἐν τῷ δουκάτῳ, σφζόμενοι μέχρις ἡμῶν, ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς χώρας, καὶ τῶν κτημάτων εἰδικώτερον, θεωροῦντο καὶ τότε οἱ δούλοι τῶν κυριάρχων, οἱ τῶν κτημάτων μάλιστα καὶ ὡς ἰδιοκτησίᾳ τῶν κτηματιῶν, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς Φράγκοις καὶ τοῖς Τούρκοις¹. Αὗται εἶνε αἱ μόναι εἰδήσεις, ὥς περὶ Ἀθηνῶν εἰδικώτερον ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν μέχρι τοῦ ἔτους 1435, ὅτε τὰ πράγματα ἤρξαντο πάλιν νὰ κινῶνται. Ἐξηκολούθουν λοιπὸν ἢ τε τοῦ Δαφνίου μονὴ ν' ἀνήκη τοῖς καθολικοῖς καὶ ὁ Παρθενῶν, βεβαίως ὅμως αἱ περὶ τοῦ Παρθενῶνος διατάξεις τοῦ Νερίου, Α', καθ' ὥς ὁλοκλήρως ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ὤφειλε ν' ἀνήκη εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, ὅπως καρπῶται τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς, δὲν πρέπει νὰ ἴσχυον καὶ μετὰ τὴν κατὰ τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀντωνίου Α'.

Εἴπομεν ὅτι ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ὀρίσει διαδόχους τοῦ τοῦς ἀπ' ἐξαδελφου ἀνεψιούς τοῦ Νερίου καὶ Ἀντώνιον, ὅτε ὅμως ἐν ἔτει 1434 ὁ δούξ ἤρξατο νὰ γίνηται φιλάσθενος, ὁ τότε ὁλοκλήρως σχεδὸν τῆς Πελοποννήσου ἄρχων Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἀδελφὸς τοῦ καταλύσαντος ὅλην σχεδὸν τὴν ἐπὶ τῆς Χερσονήσου κυριαρχίαν τῶν Φράγκων

θέντων φυγάδων Ἀθηναίων μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1688 ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, καὶ τις τῶν δημογερόντων Ἀθηνῶν, ὁ Δημήτριος Καλεφρονᾶς κατὰ τὸ ἔτος 1764 (Πρόβ. Μνημ. τόμ. Γ'. σ. 68). Κατὰ δὲ τὸ 1825 πιστοποιητικὸν τῆς δημογεροντίας Ἀθηνῶν, εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀγῶνος, ἀναφέρει ὡς διακριθέντα καὶ πεσόντα κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ὁμέρ Βριώνη καὶ τὴν πρώτην τῆς Ἀκροπόλεως πολιορκίαν τὸν Ἰωάννην Καληφρονᾶν, ἀδελφὸν πρεσβύτερον τοῦ ζώντος γηραιοῦ Ἀθηναίου Δημητρίου Καληφρονᾶ καὶ τῆς αὐτῆς πιθανώτατα μὲ τοὺς προηγουμένους οἰκογενείας. Διότι αἱ μεταποιήσεις αὐταὶ καὶ παραφθοραὶ τῶν ὀνομάτων, Καλεφρονᾶς, Καλεφρονᾶς, Καληφρονᾶς, Καληφρονᾶς, Χαλκανδύλης, Χαρκανδύλης, Χαλκονδύλης, Χαλκοκονδύλης κτλ., δὲν ἦσαν σπάνια ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

¹ Πρόβ. Γρηγορόβ. ἐνθα ἄνωτέρω.

Θεοδώρου Β', ἀπὸ δὲ τοῦ 1443 διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῷ δεσποτάτῳ, ὅπερ ἐξέτεινε μονονουχὶ ἐφ' ὅλης τῆς Πελοποννήσου, ἤρξατο νὰ σκέπτηται τίνι τρόπῳ νὰ ἐξαφανίσῃ καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα λείψανα τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας καὶ νὰ ἐνώσῃ τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεών του. Ἐμελέτα ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ιδρύσῃ ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν νέον ἰσχυρὸν ἐλληνικὸν κράτος, ὅπως διὰ τῶν δυνάμεων τούτου καὶ ἐν συμμαχίᾳ πρὸς τοὺς τότε ἀμειλίκτους τῶν Τούρκων πολεμίους, τὸν Ἀλβανὸν ἥρωα Γεώργιον Καστριώτην, τὸν ἐπιλεγόμενον Σκενδέρμπεην, καὶ τὸν Οὐγγρον ἡρωϊκὸν στρατηλάτην Ἰωάννην Οὐνιάδην, περιορίσῃ τὴν τουρκικὴν δύναμιν ἣ καὶ ἐκβάλῃ αὐτοὺς τῆς Εὐρώπης, Συγχρόνως δ' ἐπέδωκεν ἴσως τὴν ἀνάπλασιν καὶ ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχεδίων, τὰ ὅποια ὁ ἐν Σπάρτῃ σύγχρονος σοφὸς Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων εἶχε καθυποβάλλει τῷ 1415 τῷ ἐπισκεψαμένῳ τὴν Πελοπόννησον αὐτοκράτορι Μανουὴλ Β' Παλαιολόγῳ. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων τούτων ἐξαπέστειλεν ἐν ἔτει 1434 μετὰ πληρεξουσιότητος τὸν ἐκ Μονεμβασίας Γεώργιον Φραντζῆν, τὸν ἱστοριογράφον, πρῶτον μὲν εἰς Ἀθήνας, ὅπως γνωρίσῃ ἀκριβῶς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἐν τῷ δουκάτῳ καὶ κερδήσῃ ὑπὲρ τῶν Παλαιολόγων τὴν σύζυγον τοῦ Ἀντωνίου Μαρῖαν Μελισσηνὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν μερίδα τοῦ τόπου, καὶ ἐντεῦθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν τότε αὐτοκράτορα Ἰωάννην Ζ' Παλαιολόγον (1421—1448)¹. Ἡ Μαρία Μελισσηνὴ ἦτο ἡ δευτέρα τοῦ δουκὸς σύζυγος καὶ κατήγετο, ὡς εἵπομεν, ἐκ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχοντικοῦ οἴκου τῶν Μελισσηνῶν· ὁ δὲ πρὸς αὐτὴν ἀποσταλεὶς Φραντζῆς εἶδεν ὅτι ὑπῆρχε μὲν μεγάλη προθυμία ἐν Ἀθήναις πρὸς ἀπόσεισιν τοῦ φραγκικοῦ ζυγοῦ, πλὴν δὲν ἦτο καὶ τόσον εὐκόλον νὰ ἐνωθῇ τὸ δουκάτον μὲ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ τῶν Παλαιολόγων κτήσεις, διότι εὗρε μὲν ἐν Ἀθήναις μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν μερίδα ἐκ παντὸς τρόπου ἐπιδιώκουσαν τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς χώρας ἀπὸ τῆς ξένης κυριαρχίας, ὁ ἀρχηγὸς ὁμῶς τῆς μερίδος ταύτης Χαλκοκονδύλης ἢ Χαλκονδύλης², Ἀθηναῖος τότε

¹ Ἴδε Λαόνικον Χαλκοκονδύλην ἐν 6, σ. 320—322 καὶ Γ. Φραντζῆν ἐν 2, 10 ἐπ. ἤτοι σ. 159 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

² Χαλκονδύλης καὶ Χαλκοκονδύλης ἢ Χαλκοκονδύλης ἀπαντῶσιν ἐπίσης ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Λαονίδου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου, ἀργότερα δ' ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ ὁ τύπος Χαρκονδύλης ἢ Χαρκανδύλης ἢ Χαρκαντύλας. Πρβ. Gardhausen, Gr. Paläogr. σ. 320 καὶ Γ. Ζησίου ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἑθν. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Β', σ. 26—27.

προὔχων πλούσιος καὶ μέγα ἰσχύων, συγγενὴς τῆς Μελισσηνῆς καὶ πατὴρ τοῦ ἱστορικοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, ἐμελέτα ν' ἀποδῇ αὐτὸς μετὰ τῆς Μαρίας ἄρχων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς. Διὸ προσεπάθησε βεβαίως ὁ τοῦ Κωνσταντίνου ἀπεσταλμένος νὰ κερδίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἰσχυρὰν ταύτην μερίδα ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ του, φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι οὐδὲν ὀριστικὸν καὶ σπουδαῖον κατώρθωσε· διότι, ὅτε κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1435 ὁ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη φιλάσθενος δούξ Ἀντώνιος ἀπεβίωσεν ἐξ ἀποπληξίας, ἡ σύζυγος αὐτοῦ Μαρία ἐξαπέστειλεν ἐν τάχει τὸν Χαλκοκονδύλην πρὸς τὸν Σουλτάνον Μυράτ Β' εἰς Ἀδριανούπολιν παρακαλοῦσα ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτὴν καὶ τὸν Χαλκοκονδύλην ὡς ὑποτελεῖς τοῦ δουκάτου ἡγεμόνας¹. Ὁ δὲ πάντοτε καρδακῶν Κωνσταντῖνος ἀπέστειλε καὶ αὐτὸς ἐν τάχει τὸν Φραντζῆν μετὰ στρατοῦ καὶ πληρεξουσιότητος, ἵνα καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας καὶ ὀλόκληρον τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν, προτείνων τῇ χήρᾳ δουκίσσῃ πρὸς ἀποζημίωσιν ἄρχοντιν τινα ἐν Πελοποννήσῳ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου αἱ προσπάθειαι ὡς καὶ αἱ τῆς Μαρίας, εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα καὶ αἱ ἑλληνικαὶ μερίδες ἀπέτυχον ἀμφότεραι τοῦ σκοποῦ των· διότι ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ὁ νόμιμος τοῦ δουκικοῦ θρόνου διάδοχος Νέριος Β', βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις φραγκικῆς μερίδος, ἦν ὁ Χαλκοκονδύλης ἀποκαλεῖ «ἄρχοντας τοῦ δήμου,» κατέσχε τὰς Ἀθήνας (1345—1451) καὶ τὸν μὲν ὑπὸ τὸν Φραντζῆν ἀποσταλέντα κατ' αὐτοῦ στρατὸν ἀποκρούσας ἐξέβαλε τῆς χώρας, τὴν δὲ Μαρίαν πολιορκήσας στενῶς ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἠνάγκασε ταχέως νὰ παραδοθῇ, συμβιβασθεῖς καὶ φιλιωθείς μετ' αὐτῆς, τῶν Χαλκοκονδυλῶν ἐκδιωχθέντων τῆς χώρας. Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι ἡ εἰσέτι νεκρὰ Μαρία ἔλαβεν ὑπόσχεσιν νὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ Νερίου καὶ οὕτως ἐγκατέλιπε τὰς ἐπὶ τοῦ δουκικοῦ θρόνου ἰδιαιτέρας ἀξιώσεις της, ἀλλ' ἡ ὑπόσχεσις δὲν ἐξετελέσθη· διότι ὁ Νέριος ἦτο νυμφευμένος μὲ τὴν Χιάραν Τζιῳρτζιο, ὥστε εἶνε λίαν ἀμφίβολον ἂν ἐξετελέσθη ποτὲ ὁ μεταξὺ Νερίου καὶ Μαρίας τῆς Μελισσηνῆς γάμος². πλὴν περὶ τούτου οὐδὲν θετικὸν δύναται τις νὰ διασχυρισθῇ. Ὅπως δὲ ποτε ἡ Μαρία Μελισσηνὴ εἴτε οἰκειοθελῶς εἴτε

¹ Χαλκοκονδ. ἐν 6, σ. 321. Φραντζῆς, ἐν 1, 10, σ. 159. Τὸ χωρίον τοῦ Χαλκοκονδύλη εἶνε· «Ἡ γυνὴ αὐτοῦ (τοῦ Νερίου) ἐπεμφεν εἰς βασιλέα τὴν ἀρχὴν ἐπιτραπῆναι αὐτῇ τε καὶ τῷ τῆς πόλεως ἀμείνονι, ἑαυτῆς δὲ προσήκοντι πατρὶ δὲ ἡμετέρῳ».

² Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Χαλκοκονδύλη εἶνε σκοτεινὸν καὶ ἀσφές καὶ δι-

βιασθεῖσα ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Νέριον καὶ τὸν Ἀντώνιον. Ὁ δὲ πρὸς τὸν Σουλτάνον ὑπ' αὐτῆς ἀποσταλὴς Χαλκοκονδύλης, ἀπελθὼν πρὸς ἐκεῖνον, ἐπρότεινε τὸ σχέδιον αὐτοῦ καὶ τῆς Μαρίας, ἀλλ' ὁ Μυράτ, ἵνα δεχθῇ τὰς γενομένας εἰς αὐτὸν προτάσεις, ἀπήτησε νᾶ τῷ παρὰδοθῶσι προηγουμένως αἱ Ἀθηναὶ καὶ νᾶ τῷ πληρωθῶσι 30,000 χρυσῶν. Καὶ ὑπεσχέθη μὲν ταῦτα ὁ Χαλκοκονδύλης, ἐπειδὴ ἐν ταύταις μετ' ὀλίγον, μαθὼν ἴσως τὰ ἐν Ἀθήναις γεγεννημένα, εἶδεν ὅτι οὐδέτερον τῶν ὑποσχόμενων ἠδύνατο νᾶ ἐκπληρώσῃ, ἔφυγε κρυφίως, τελευταῖον δὲ συλληφθεὶς ἤχθη ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου, ὅστις συγχωρήσας αὐτῷ τὴν ἀκουσίαν παράβασιν τῶν ὑποσχέσεων τοῦ τὸν ἀπέλυσε. Συγχρόνως δὲ διέταξεν ὁ σουλτάνος τὸν ἐμίρην Τουραχὰν νᾶ εἰσβάλῃ εἰς τὸ δουκάτον καὶ ἀπαναφέρῃ τὴν τάξιν ἐκδιώκων τὸν στρατὸν τῶν Παλαιολόγων, οὗτος δὲ προελάσας εἰς Βοιωτίαν ἐδήλωσε τὴν χώραν καὶ κατέλαβε τὰς Θήβας, καὶ ὁ Φραντζῆς φεύγων ἐνώπιον αὐτοῦ ἐπέστρεψεν εἰς Κόρινθον πρὸς τὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον, παρ' οὗ εὐθὺς πάλιν ἀπεστάλη πρὸς τὸν Τουραχὰν μὲ νέας προτάσεις. Ἀλλ' ἦτο πλέον πολὺ ἄργα, διότι ὁ Τούρκος στρατηγὸς εἶχεν ἤδη ἀναγνωρίσει ὡς δοῦκα Ἀθηναίων καὶ Θηβῶν τὸν Νέριον Β' ἐπὶ τῷ ὄρω, νᾶ πληρώνῃ, ὡς καὶ ὁ προκατόχος του, φόρον ὑπὸτελείας τῷ σουλτάνῳ, τὰ γεγεννημένα δ' ἀνεγνώρισε συγχρόνως καὶ ἡ Ἑνετία, διακηρύξασα ὅτι ἐπεθύμει νᾶ διάγῃ εἰρηνικῶς πρὸς τὸν νέον δοῦκα. Οὕτω λοιπὸν παρὰ τὰς προσπάθειας Ἀθηναίων τινῶν καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἔμεινε τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηναίων καὶ πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Ἀτζαίωλῶν.

Ὁ δούξ Νέριος Β' (1435—1451) ἦτο ἡγεμὼν ὀλίγον διακρινόμενος ἐπὶ δραστηριότητι καὶ ἐνεργείᾳ, ἀδυνάτου δὲ φύσεως, διὸ ἠναγκάσθη, ἐν ἔτει 1439 πιθανῶς, νᾶ ὑποχωρήσῃ ἐνώπιον τοῦ δραστηριωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Ἀντωνίου Β' (1439—1441 μόνος ἄρχων), ὅστις ἔμεινεν ἐνταῦθα τοῦ δουκάτου κυβερνήτης, αὐτὸς δ' ἀπῆλθεν εἰς Φλωρεντίαν τηρήσας μόνον τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηναίων, ἀκριβῶς ἴσως καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐκκλησιαστικὴ σύνοδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρευρίσκετο ὁ τε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Γεώργιος Ζ' Παλαιολόγος, ἀπεφάσιζε τὴν ἐκ νέου ἔκδοσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ δ' αὐτοκράτωρ ὤμνυε πίστιν εἰς τὰ δόγματα τοῦ καθολικισμοῦ ἐπὶ τῇ ματαιᾷ ἐλπίδι ἐπικουρίας τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Τούρκων. Ταχέως καίνα εἶνε ἡ περὶ τοῦ μεταξὺ Νερίου Β' καὶ Μαρίας τῆς Μελισσηνῆς γάμου ἀμβολία πολλῶν πρὸς. Hopf, σ. 91 ἐπ. Γρηγοροῦ. Β', σ. 329.

ἐν τούτοις ὁ Νέριος Β' ἔλαβε πάλιν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Ἀθήνας, διότι ὁ Ἀντώνιος ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1441¹. Ἐπανελθὼν λοιπὸν ἀνέλαθεν ἐκ νέου τὴν κυβέρνησιν τοῦ δουκάτου συγκαταθέσει τοῦ σουλτάνου ὡς ὑποτελὲς αὐτοῦ ἡγεμόν, ὅτε πάλιν ἀνεφάνησαν νέοι καὶ σπουδαῖοι κίνδυνοι. Ὁ τῆς Πελοποννήσου βέκτης δεσπότης Κωνσταντῖνος δὲν εἶχεν ἀπολέσει πᾶσαν ἐλπίδα πρὸν κατάκτησιν τοῦ δουκάτου, ἀλλὰ μόνον εἶχεν ἀναβάλλει τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ του ἐκείνου, ἀναμένων αἰσιωτέρους καιροὺς. Ὅτε λοιπὸν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1444 ἀπετελείωσεν ἡ οἰκοδομία καὶ ἐπιδιόρθωσις τοῦ ἐν τῷ Ἰσθμῷ τείχους Ἐξαμιλίου, ὅπερ ἔκτισε πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς Πελοποννήσου κατὰ τῶν Τούρκων, ἤρξατο νὰ ἐξοπλίζηται, ὅπως ἀποπειραθῇ καὶ πάλιν τὴν κατάκτησιν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν. Τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην ἐθεώρει ὁ Κωνσταντῖνος τοσοῦτω μάλλον κατάλληλον, ὅσῳ ὁ τοῦ Νερίου προστάτης σουλτάνος ἦτο τότε ἀπασχολημένος ἐν τῷ κατὰ τῶν Οὐγγρων πολέμῳ. Συνήθροισε λοιπὸν τὸν στρατὸν του ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐκστρατεύσας ἐκείθεν κατὰ τοῦ Νερίου εἰσέβαλε κατὰ πρῶτον εἰς Βοιωτίαν, κατέλαθεν αὐτὴν καὶ ἐβίασε τὸν δούκα ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης ἐπικυριαρχίαν αὐτοῦ, πληρώνων ὡς φόρον 30,000 χρυσῶν. Τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος 1445, ἐνῷ πειραταὶ Καταλάνοι ἐζήκωλούθουν νὰ λεηλατῶσι τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπανάλαβε τὴν ἐκστρατείαν του, κατέλαβε τὴν Δαυλίδαν καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Φωκίδος καὶ, ἐπειδὴ οἱ ἐν Θεσσαλίᾳ Ἀλβανοὶ καὶ Βλάχοι ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῶν Τούρκων, ἐξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του καὶ ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας, ὥστε κατέλαθεν οὕτω πᾶσας τὰς μεταξὺ Ἰσθμοῦ καὶ Ὀλύμπου χώρας, περιορίσας τὸν Νέριον εἰς μόνην τὴν κατοχὴν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ὀχυρᾶς αὐτῆς Ἀκροπόλεως.² Τούτων δὲ τῶν νέων ἀτήσεων του τὴν κατοχὴν προσεπάθησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ φρουρῶν καὶ αὐξήσεως τῶν στρατιωτικῶν του δυνάμεων, δεχόμενος πρὸς τοῦτο πολλοὺς Ἀλβανούς καὶ Βουργουνδικοὺς μισθοφόρους. Ἀλλὰ καὶ οἱ πολέμιοί του δὲν ἔμειναν ἄργοι. Ὁ τῆς Θεσσαλίας ἐμίρης Τουραχάν καὶ ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Νέριος Β' Ἀτζαϊώλης ἐπεκαλέσθησαν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἐπικουρίαν τοῦ κυριάρχου αὐτῶν σουλτάνου Μυράτ Β', οὗτος δὲ τοσοῦτω προθυμότερον παρέσχε τότε αὐτὴν, ὅσῳ νεώστί, τῇ 10 Νοεμβρίου

¹ Χαλκωνκονδ. ἐν 6, 322. Πρβ. Horf, σ. 113. Γρηγοροβ. Β', σ. 330 ἐπ.

² Λαόνικος Χαλκωνκονδύλης ἐν 6, σ. 318 ἐπ. 7. σ. 345 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

1444, εἶχε νικήσει τὴν μεγάλην παρὰ τὴν Βάρναν κατὰ τῶν Οὐγγρων νίκην. Κατὰ τὸ ἔαρ λοιπὸν τοῦ 1446 συνήθροισεν ὁ Μυράτ περὶ τὰς Φεράς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἢ κατ' ἄλλους περὶ τὰς Σέρρας τῆς Μακεδονίας, στρατιὰν λαμπράν καὶ ὤρμησε μετ' αὐτῆς πρὸς ἐκδιώξιν τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν κατασχεθεισῶν χωρῶν καὶ τιμωρίαν αὐτῶν. Κατὰ πρῶτον διηυθύνθη ἐπὶ τὰς Θήβας, ἐξέβαλεν ἐκεῖθεν τὴν φρουράν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐπανεφέρε τὸν ὑποτελῆ του Νέριον Β' εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Βοιωτίας, μετὰ δὲ ταῦτα, ἀφοῦ ἐκυρίευσεν ἅλπεπαλλήλας καὶ τὰς λοιπὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ κτήσεις τοῦ Κωνσταντίνου, προσέβη κατὰ Νοέμβριον πανστρατιᾷ κατὰ τοῦ εἰς Κόρινθον καταφυγόντος δεσπότης καὶ ἐπεχείρησε τὴν ἐκπολιόρκησιν τοῦ Ἑξαμιλίου, ὅπισθεν τοῦ ὑποίου εἶχον συγκεντρωθῆ 60,000 Ἑλλήνων καὶ συμμάχων αὐτῶν¹. Ὁ Κωνσταντῖνος τότε ἰδὼν τὰ δεινὰ ἐπεμψε πρὸς τὸν σουλτάνον τὸν γνωστὸν ἡμῖν Χαλκοκονδύλην, ταχθέντα ἤδη ὑπὲρ αὐτοῦ, μετ' εὐνοϊκῶν προτάσεων εἰρήνης, ἀλλὰ μάτην· ὁ σουλτάνος ἀπῆτει ἐντελῆ ὑποταγὴν, διὸ τὸν μὲν Χαλκοκονδύλην ἔρριψεν εἰς τὰς φυλακάς, ὅπου ἐπὶ μακρὸν ἐστέναζε, τὰς δὲ κατὰ τοῦ Ἑξαμιλίου ἐπιθέσεις του ἐξηκολούθησεν ἐντονωτέρας καὶ τελευταῖον ἐκυρίευσεν αὐτὸ μετὰ φρικτῆν σφαγὴν τῶν ἀπελπιστικῶς καὶ γενναίως ὑπερασπισάντων τὸ ὄχρωμα Ἑλλήνων καὶ ξένων τὴν 4ην Δεκεμβρίου τοῦ 1446. Τότε εἰσῆλασεν ἀκωλύτως εἰς Πελοπόννησον, διέπραξεν ἀκαταλόγιστον σφαγὴν καὶ δῆψιν καὶ ἐπανάκαμψεν εἰς Θήβας, σύρων μεθ' ἑαυτοῦ 60,000 αἰχμάλωτων². Ὁ δὲ ἀπελπισ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Θωμᾶς καὶ Δημήτριος ἠναγκάσθησαν, ἵνα διατηρήσωσι τὴν Πελοπόννησον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν των, νὰ δεχθῶσι καὶ αὐτὸν τὸν κεφαλικὸν φόρον, ὅθεν οἱ πρέσβεις αὐτῶν παρουσιασθέντες ἐν ἔτει 1447 μετὰ πολλῶν δώρων ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου, διατρίβοντος κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐν Θήβαις, ὤμοσαν, ὡς καὶ ὁ δούξ Νέριος ἐκ νέου, ὑποταγὴν καὶ πίστιν τῷ Τούρκῳ κυριάρχῃ καὶ οὕτως ἐκηρύχθη γενικὴ ἀμνηστία. Ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος ἀνέβη ἐν ἔτει 1444 ὡς Κωνσταντῖνος ΙΓ' Παλαιολόγος τὸν βυζαντινὸν θρόνον καὶ ἐν ἔτει 1453 συνηντήθη καὶ πάλιν μετὰ τὸν ἡγεμόνα τῶν Τούρκων, τὸν τότε σουλτάνον Μωάμεθ Β', ἐν τῷ πεδίῳ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης· ταύτην ὁμως τὴν φαρὰν ἐπέπτωτο ν' ἀπολέσῃ τὴν τε ζωὴν

¹ Τοσαύτας ὑπολογίζει τὰς ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνος δυνάμεις ὁ Δούκας ἐν κεφαλ. 32.

² Χαλκοκονδύλης ἐν 7, 346 ἐπ. 319.

καὶ τὸν θρόνον του, πεσὼν ἐνδόξως τὴν 29ην Μαΐου 1453 κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Θωμᾶς καὶ Δημήτριος διατηρήθησαν μὲν ἐπὶ ὀλίγα ἀκόμη ἔτη ἐν τῇ κυριαρχίᾳ τῆς Πελοποννήσου ἀλλ' ἐν διαρκεῖ ἀγωνίᾳ καὶ πάλιν πρὸς τοὺς Τούρκους διατελοῦντες.

Ὁ δὲ τῶν Ἀθηνῶν δούξ Νέριος Β' μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1446 ἀποκατάστασίν του ἐπὶ ἔτη τινὰ εἰσέτι καταῖχε τὸ δουκάτον ὡς ὑποτελὲς τῶν Τούρκων ἡγεμόν, ἀνευ ὁμῶς δραστηριότητος, ὡς πάντοτε. Τὸ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν εἰδικῶς σπουδαιότερον συμβῆν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ εἶνε ὅτι ἐν ἔτει 1445, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε περιορίσει αὐτὸν εἰς μόνην τὴν κατοχὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ὀλίγα πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἔτη, ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ταύτην ὁ πρῶτος εἰδήμων ἀρχαιοφίλος Εὐρωπαῖος περιηγητῆς, ὁ ἐξ Ἀγκώνης τῆς Ἰταλίας Κυριακός, ὁ δικαίως ἀνέως Πausanίας» ἐπικληθεὶς¹. Ὁ Κυριακὸς οὗτος ἦτο γινώστης καὶ συλλογεὺς ἀρχαιοτήτων καὶ χάριν τούτων ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένως εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποδημίας. Κατὰ πρῶτον ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῇ 7ῃ Ἀπριλίου 1436, ὅτε ἤρχον ἐνταῦθα ἀπὸ κοινοῦ οἱ ἀδελφοὶ Νέριος Β' καὶ Ἀντώνιος Β' Ἀτζαϊώλαι, τῷ δὲ 1447 ἦλθε καὶ πάλιν ἐνταῦθα, εὗρε δέ, ὡς λέγει ἐν τινι τῶν ἐπιστολῶν του, τὸν Νέριον Β' ἐδρεύοντα ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἣν δὲν ἀποκαλεῖ πλέον Καστέλλ Σετίνες (Castell Cetines) διότι ὁ Κυριακὸς ἦτο ὁ μᾶλλον εἰδήμων ἀρχαιολόγος τῆς ἐποχῆς του καὶ οὐ μόνον ἀκριβεστέρον πως ἐγνώριζε τὰ τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καὶ ἀποκλειστικῶς περὶ μόνον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος τὰ λείψανα ἡσχολήθη, ἀδιαφορῶν περὶ τῶν χριστιανικῶν τῶν Ἀθηνῶν κτιρίων. Τὴν πρῶτην του ἐξ Ἀθηνῶν ἐντύπωσιν περιγράφει οὗτος ὡς ἐξῆς: «Τῇ 7ῃ Ἀπριλίου (1436) ἦλθον εἰς Ἀθήνας, ὅπου εἶδον κατὰ πρῶτην φορὰν τὰ πελώρια ἐκ τῆς ἀρχαιότητος κατερειπωμένα τείχη, ἐν τε τῇ πόλει καὶ τοῖς ἀγροῖς ἀπιστεύτους μαρμαρίνους οἰκοδομὰς, οἰκίας καὶ ναοὺς, παντοῖα θαυμασίας τέχνης γλυπτικὰ ἔργα, ἀλλὰ πάντα εἰς σωροὺς καὶ κατεστραμμένα. Τὸ δ' ἀξιολογώτατον εἶνε ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μεγαλοπρεπὲς, ἀξιοθαύμαστος, μαρμαρίνος ναὸς τῆς Παλλάδος, τὸ θεῖον ἔργον τοῦ Φειδίου, μετὰ 58 λαμπρῶν στύλων καὶ

¹ Περὶ τοῦ Κυριακοῦ τούτου ἴδε τὴν ὑπὸ Φραγκίσκου Σκαλαμοντιοῦ μονογραφίαν Vita Cyriaci Anconitani παρὰ Colucci, Delle antichità Pi-
eene, XV, σ. 50 ἐπ. πρὸς. δὲ καὶ Γρηγοροῦ Β', σ. 336 ἐπ.

τόσον μεγάλων, ὥστε ἔχουσι διάμετρον ἑπτὰ παλαμῶν. Εἶνε πανταχόθεν κεκοσμημένος διὰ λαμπρῶν ἀναγλύφων, τὰ ὅποια ἔστησεν ἡ ὑψίστη τοῦ γλύπτου τέχνη ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων, ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων¹. Ὁ Κυριακὸς ἀναφέρει «νέα τείχη» (*nova moenia*) καὶ «νέαν πόλιν» (*nova civitas*), χωρὶς νὰ ἐξάγῃται ἀκριβῶς τί ἐνόει μὲ τοῦτο, πιθανόν ὅμως εἶνε ὅτι «πύλας τῆς νέας πόλεως» καλεῖ τὰς τῆς κάτω πόλεως πύλας κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν «πύλην τῆς Ἀκροπόλεως» (*portam arcis*), ὥστε «νέα» ὀνομάζει ἴσως καὶ τὴν ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως πόλιν μὲ τὰ περὶ αὐτὴν τείχη, ἅτινα ἔκτισεν, ὡς εἶδομεν, ὁ Ὁθων Δελαρόσης (σ. 292). Καὶ ἐκ μὲν τῶν σήμερον ἀνασκαφεισῶν ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως ἀρχαιοτήτων ὀλίγας εἶδε τότε ὁ Κυριακὸς· διότι πολλαὶ τούτων ἦσαν ἤδη κεκαλυμμένα ὑπὸ ἐρείπων παρτήρησεν ὅμως τὸ χρηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, τὸ ὕδρευτικὸν ὠρολόγιον Ἀνδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου, τὴν Ἀγοράν, τὸ μνημεῖον τοῦ Φιλοπάππου, γυμνάσια καὶ ἄλλα τινὰ κτίρια, ἰδιαζόντως δ' ἐξείρει τὸ κάλλος τῶν Προπυλαίων, ἅτινα ἀποκαλεῖ αὐλήν (*aula*), διότι κατῴκει ἐν αὐτοῖς ὁ δούξ· ὁ αὐτὸς συνήγαγεν ἀντιγράψας καὶ διαφόρους ἐπιγραφὰς δημοσιευθεῖσας βραδύτερον. Διὰ τῶν ἐπιστολῶν του δέ, διὰ τοῦ ὁδοπορικῆς του² καὶ διὰ τῶν ἐπιγραφῶν του ὁ Κυριακὸς ἐχρησίμευσεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὡς σπινθὴρ τοῦ κατόπιν γεννηθέντος ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος περὶ τῶν ἐλληνικῶν ἀρχαιοτήτων καὶ περὶ τῆς ἐνδόξου καὶ γηραιᾶς τῆς Παλλάδος πόλεως.

Ἐν ἔτει 1451 ὁ Νέριος ἠσθένησε βαρύνως καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπέθανεν, ἀφήσας ὡς διαδοχὸν τὸν ἀνῆλικον υἱὸν του Φραγκίσκον Α' καὶ κηδεμόνα αὐτοῦ τὴν χήραν σύζυγόν του Χιάραν, ἥτις παρὰ ταῦτα ἐπεμψε πρὸς τὸν σουλτάνον πρέσβεις παρακαλοῦσα αὐτὸν νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ ὡς δούκισσαν ὑποτελῆ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν καὶ ἐπέτυχε τῆς αἰτήσεώς της (1451—1455). Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡ εἰσέτι νεαρὰ καὶ βριαιοπαθὴς γυνὴ ἠράσθη ἐμμανῶς Ἐνετοῦ τινος ἐμπόρου, ἐλθόντος εἰς Ἀθήνας, ὀνόματι Βαρθολομαίου Κονταρίνη, υἱοῦ τοῦ Ἐνετοῦ διοικητοῦ Ναυπλίου, εἰς ὃν προσήνεγκε τὴν τε χεῖρά της καὶ τὸν δουρικὸν θρόνον³, ὁ δὲ ἔρωι αὐτῆς οὗτος ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ παραίτιος τραγικωτάτων ἐπεισοδίων, κηλιδωσάντων τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς

¹ Πρὸς τοῦ Κυριακοῦ *Epigrammata reperta*, σ. XXXVII.

² *Cyriaci Anconitani itinerarium*· ἐν Φλωρεντίᾳ, 1742.

³ Χαλκοκονδύλης ἐν 9, σ. 453 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

κυριαρχίας τῶν Ἀτζαϊωλῶν. Ὁ Κονταρίνης εἶχεν ἤδη σύζυγον, θυγατέρα γερουσιαστοῦ τινος, ἀλλ' ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ φιλαυτία ἐτύφλωσαν αὐτὸν καὶ τοσοῦτον κατέπνιξαν πᾶν εὐγενὲς αἶσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ του, ὥστε ἐπιστρέψας εἰς Ἑνετίαν ἐδηλητηρίασε τὴν ἄκακον σύζυγόν του καὶ ἐπανακάμψας ἔπειτα εἰς Ἀθήνας ἐνυμφεύθη ἐν ἔτει 1453 τὴν Χιάραν, παρ' ἧς ἔλαβε σὺν τῷ τίτλῳ καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀντὶ τοῦ ἀνηλίκου δουκὸς Φραγκίσκου. Οἱ Ἀθηναῖοι παρπονήθησαν παρὰ τῷ σουλτάνῳ διὰ τὸν σφετερισμὸν τοῦτον τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ Κονταρίνη, οὗτος ὅμως ὤμνυσεν ὅτι μόνον ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου δουκὸς ἤθελε κυβερνήσει καὶ μετέβη μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε ὄντα, ὅπως ἀναγνωρισθῇ ὡς τοιοῦτος. Ἀλλ' αἱ Ἐρινύες καὶ τὸ τῆς δηλητηριασθείσης συζύγου του φάσμα κατεδίωκον, φαίνεται, αὐτόν. Εἰς Κωνσταντινουπόλιν εἶχε δράμει πρὸ αὐτοῦ ὁ υἱὸς τοῦ προαποθανόντος δουκὸς Ἀντωνίου Β' Φραγκίσκος Β' ἢ Φράγκος, ὡς συνήθως ἀπεκαλεῖτο, ὅστις κατώρθωσε νὰ κερδήσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ σουλτάνου, αὐτὸν μὲν ἀναγνωρίσαντος δούκα Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν ὑποτελῇ (1455—1458), τῶν δ' ἄλλων τὰς προτάσεις ἀπορρίψαντος, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ Κονταρίνης ἦτο Ἑνετός, ὁ δὲ σουλτάνος δὲν ἐπεθύμει νὰ περιέλθῃ εἰς ἐνετικὰς χεῖρας καὶ τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν, ὡς εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐξουσίαν των τῶν 1451 ἡ Αἰγίνα. Οὕτως ἐτιμωρήθη ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης ἡ φιλοδοξία τοῦ Κονταρίνη, ὑπελείπετο δ' ἔτι πρὸς τελείαν καθάρσιν νὰ τιμωρηθῇ καὶ ἡ ἐρωτομανὴς Χιάραι.

Ὁ νέος δούξ Φράγκος Ἀτζαϊώλης ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1455 καὶ ἐγένετο ὑπὸ τῶν κατοίκων μετὰ μεγάλης χαρᾶς δεκτός, ὡς γόνος τοῦ ἤδη προσφιλοῦς αὐτοῖς καταστάντος οἴκου τῶν Ἀτζαϊωλῶν καὶ ἐγγονὸς τοῦ τοσοῦτον δημοτικοῦ δουκὸς Ἀντωνίου τοῦ Α'. Πρὸς αὐξήσιν τῆς δημοτικότητος τοῦ Φράγκου παρὰ τοῖς Ἀθηναῖοις πολὺ βεβάζως συνέτεινε καὶ τὸ ὅτι σύζυγον εἶχε καὶ οὗτος Ἑλληνίδα τινὰ ἐκ Πελοποννήσου, περιφανῇ διὰ τὸ κάλλος τῆς καὶ γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Μουχλιώτισσαν, θυγατέρα τοῦ μεγιστάνος Δημητρίου Ἀσάν. Ἀλλ' ἡ χαρὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ δόξα τοῦ Φράγκου δὲν διήρκεσαν ἐπὶ μακρόν. Μόλις ἐφθασεν οὗτος εἰς Ἀθήνας καὶ συλλαβὼν τὴν ἀντίπαλον αὐτοῦ θείαν, τὴν πρῶην δούκισσαν Χιάραν, ἔρριπεν εἰς τὸ κάτεργον τοῦ φρουρίου Μεγάρων, ἐνθα διέταξε νὰ θανατωθῇ βαρβάρως. Τοῦτο μάθων ὁ Κονταρίνης, ὅστις ἐκτότε, φαίνεται, διέμενε ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατήγγειλεν αὐτόν παρὰ τῷ Σουλτάνῳ διὰ τὸν φόνον τῆς συζύγου του

καὶ ὁ Μωάμεθ, θέλων νὰ θέσῃ τέλος πάντων τέρμα εἰς τὰς ἐριδας καὶ τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων ἐν Ἀθήναις, ἐδράξατο τῆς εὐλόγου ταύτης ἀφορμῆς καὶ διέταξε τὸν ἐμίρην τῆς Θεσσαλίας Ὁμάρ, υἱὸν τοῦ Τουρχάν, νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ πρὸς τιμωρίαν ν' ἀφαιρέσῃ τὸν Φράγκον τὴν χώραν ταύτην. Καὶ τῷ ὄντι εἰσβαλὼν ὁ Ὁμάρ κατὰ Μαΐον τοῦ 1456 εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκυρίευσεν τὰς Ἀθήνας,

ἐνέπρησε τὰ σπίτια μετὰ τοῦ πλούτου ὅλου, ὡς λέγει ὁ Θρῆνος, τῇ δ' Μαΐου ἡμέρᾳ Παρασκευῇ κατὰ ιδιόχειρον σημείωσιν συγχρόνου ἀνδρός, εὐρισκομένην ἐν χειρογράφῳ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης¹, διέπραξε διὰ τῶν ὁρδῶν τοῦ πᾶν εἶδος βίας καὶ ἀσελγείας καὶ ἀρπαγῆς καὶ φόνου ἐπὶ ἀνδρῶν γυναικῶν καὶ παιδίων, μὴδὲ τῶν ἱερέων ἐξαιρουμένων καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Ἀκρόπολιν, εἰς ἣν εἶχον καταφυγεῖ οἱ κάτοικοι μετὰ τοῦ δευκὸς καὶ ἀντῆχον ἐκεῖθεν εἰς μακράν ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίαν, καλῶς διὰ ζωοτροφῶν ἐφοδιασμένοι². Καὶ πρῶτον μὲν οἱ πολιορκουμένοι ἐπεκατέστησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἐν Ἐνδοῖσι Ἑνετῶν, οἵτινες προθύμως ὑπεσχέθησαν τοιαύτην, ἀλλ' οὐδὲν ὑπὲρ ἐκείνων ἔπραξαν. Ὅτε δ' ὁ Ὁμάρ ἤρξατο νὰ πολιορκῇ στενότερον τὴν Ἀκρόπολιν καὶ συχνότερα νὰ προσβάλλῃ αὐτήν, οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει, βλέποντες τὸ ἀδύνατον τῆς σωτηρίας, ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς πολιορκητάς, μεσολαβήσῃ πιθανῶς τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Καισαριανῆς, ἐπὶ τῷ ὄρῳ, ὁ μὲν Φραγκίσκος νὰ παραδώσῃ τοῖς Τούρκοις τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὴν Ἀττικὴν διαμένων τοῦ λοιποῦ ὑποτελῆς ἡγεμῶν μόνως τῆς Βοιωτίας καὶ ἐδρεύων ἐν Θήβαις, ὅπου μετὰ τινα χρόνον, τῷ 1460, ἐφονεύθη ἐκ διαταγῆς τοῦ σουλτάνου, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι νὰ τηρήσωσιν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων ἐλευθερίας τινὰς καὶ προνομίας³.

Οὕτως ἔληξεν ἐν ἔτει 1456 κατὰ μῆνα Ἰούνιον⁴, ἡ φραγκοκρατία ἐν Ἀθήναις διὰ τῆς ἀποπομπῆς τοῦ τελευταίου τῆς χώρας Λατίνου δυνάστου Φραγκίσκου Β' Ἀτζακόλη μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τριῶν τέκνων τοῦ εἰς Θήβας, ἡ δ' ἐνδοξος, ἀλλ' ἀτυχὲς Ἀττικὴ περιῆλθεν

¹ Τῷ ὑπ' ἀρ. 857. Πρὸς Δ. Καμπουρόγλ. Τουρκοκρατίας Μνημ., τόμ. Β', σ. 153.

² Γεώργιος Φραντζῆς ἐν 4, 14. ³ Χαλκωνοδύλης ἐν 9, 455.

⁴ Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1456 (Ἰουνῖος ἀπὸ κτίσεως κόσμου) ἀναγράφουσιν ὡς μῆνα ἀλώσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὁ Φραντζῆς καὶ τὸ λεγόμενον *Σύντομον Χρονικόν*, οὐδεὶς δ' ἄλλος ἀναφέρει χρονολογίαν. Ἐπειδὴ δὲ γνωστὸν νῦν ὅτι ἡ κάτω πόλις ἡλώθη τῇ δ' Μαΐου τοῦ ἔτους ἐκείνου, πιθανώτατον εἶναι ὅτι τὸν Ἰούνιον παρεδόθη καὶ ἡ Ἀκρόπολις, οὐδ' εἶναι πίστεως ἄξιον τὸ ὅτι ἀντέσχεν αὕτη ἐπὶ διετίαν καὶ ὅτι παρεδόθη τῷ 1458, ὡς συνήθως νομίζεται.

εἰς τὴν ἐξουσίαν νέων, ξένων καὶ τούτων, δυναστῶν, τῶν Τούρκων, οἵτινες ἔκτοτε ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι τῆς τε χώρας ὁλοκλήρου καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ τύχη τῶν ἀτυχῶν κατοίκων κατ' οὐσίαν δὲν ἐχειροτέρευσε ἴσως πολὺ διὰ τῆς ἀλλαγῆς ταύτης τῶν ἀρχόντων, διότι καὶ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας εὐρίσκοντο πολιτικῶς ἐν οἰκτρᾷ, ὡς πολ-
λάκις εἶδομεν, καταστάσει, καὶ μάλιστα μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀτζαϊ-
ωλῶν. Μόνον δ' ἐπὶ τούτων, καὶ ἰδίως ἐπὶ Ἀντωνίου Α', ἡσθάνθη ἡ χώρα ἀναφυχὴν τινα καὶ τὸ ἰθαγενὲς αὐτῆς στοιχεῖον ἤρξατο νὰ δεικνύῃ σημεῖα ζωῆς. Διότι πλὴν τῶν πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν τῶν Ρένδη καὶ τῶν Χαλκοκονδυλῶν, αἵτινες διεδραμάτισαν, ὡς γνω-
στόν, λίαν σπουδαῖον πρόσωπον περὶ τὰ τέλη τῆς καταλانوκρατίας καὶ ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν, καὶ ὁ ὅλος ἐλληνικὸς τῆς χώρας λαὸς ἤρ-
ξατο νὰ κινῆται καὶ νὰ ἐξέρχεται πλεον τῆς ὅλης παθητικῆς θέσεως. Ἰσως ἡ μεγάλη τῶν Καταλάνων πίεσις καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα ἀνυπό-
φορα δεινὰ διήγειραν ἐν αὐτῷ τὸ φυσικὸν τῆς ἀντιστάσεως καὶ αὐτο-
συντηρησίας αἶσθημα καὶ ἤρξατο ὀλίγον κατ' ὀλίγον ν' ἀνδρῶται καὶ
κρατύνονται, πρῶτὰς τελευταῖον μέχρι τοῦ νὰ σκέπτηται σπουδαίως
καὶ περὶ τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας του, ἀλλ' ἔκτακτοι περιστάσεις
καὶ ἡ ἡπιότης τῶν Ἰταλῶν ἡγεμόνων, ὧν οἱ τελευταῖοι εἶχον ἀποβῆ
ἐντελῶς Ἕλληνες, ἐπειθον αὐτὸν πολλάκις νὰ ταυτίξῃ τὰ ἴδια συμ-
φέροντα πρὸς τὰ τῶν δουκῶν. Τούτου ἕνεκα ἡ μεταβολὴ αὕτη τυραν-
νίας ἐγένετο δυσαρέστως ἐπαισθητὴ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ διὰ τὰ κατὰ
τὴν ἄλωσιν τῇ πόλει ἐκτελεσθέντα ὑπὸ τῶν ὀρδῶν τοῦ Ὁμάρ ἔργια
καὶ διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν Τούρκων ἐν τῇ χώρᾳ, οἵτινες ἦσαν καὶ
ἐδείχθησαν πολλῶ τῶν Φράγκων ἀγριώτεροι. Ὅπως δὲ μετὰ τὴν ἐν
ἔτει 1453 ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ρόδιος Γεωργίλλας
ἐποίησε τὸν «Θρήνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹», ἐν ᾧ ἐκπράττει
ὁ πόνος τῆς ψυχῆς πάντων τῶν τότε Ἑλλήνων ἐπὶ τῇ δεινῇ ἐκείνῃ
ἐθνικῇ συμφορᾷ, οὕτω καὶ μετὰ τὴν ἐκπόρθειν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν
Τούρκων ἀγνωστός τις ποιητὴς ἐποίησε τὸν ἐν Πετροπόλει εὐρισκό-
μενον «Θρήνον τῆς πόλεως Ἀθηνῶν²», τὸν δὲ θρήνον αὐτοῦ θα

¹ Ἐξεδόθη ὑπὸ Ellissen, Analekten, Γ', σ. 1· ὑπὸ Legrand, Biblioth. grecque vulgaire, 1880, καὶ ὑπ' ἄλλων.

² Ὁ Θρήνος εἶνε ἐξ 95 στίχων καὶ πραγματεύεται·

Περὶ τῆς ἀναλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας,
ἢ γέγονεν ὑπὸ Περσῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθήνα.

Πρβ. καὶ ἄνωτ. σ. 379, σημ. 1.

ἐθρήνησαν καὶ οἱ πλεῖστοι τότε Ἀθηναῖοι, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ᾗτο ἡ περὶ ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς φραγκοκρατίας ἐπιθυμία πολλῶν ἐξ αὐτῶν. Ἰδίως δὲ παρατηρεῖται κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς φραγκοκρατίας ἔτη ἔκτακτος ἐνασχόλησις καὶ ἐπίδοσις τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ἡ γνωστὴ ἤδη ἡμῖν τῶν Χαλκοκονδυλῶν οἰκογένεια ἀνέδειξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τοὺς κρατίστους τότε ἀντιπροσώπους τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τοὺς ἀδελφοὺς Λαόνικον καὶ Δημήτριον Χαλκοκονδυλάς. Ἀμφότεροι οὗτοι, υἱοὶ τοῦ Χαλκοκονδυλοῦ ἐκείνου, τοῦ ἐπανειλημμένως πρεσβεύσαντος πρὸς τὸν σουλτάνον κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς φραγκοκρατίας ἔτη, κατέφυγον εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ διεβίωσαν ἐκεῖ, διαπρέψαντες μεγάλως ὡς διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ὡς συγγραφεῖς. Καὶ ὁ μὲν Λαόνικος, ὁ καὶ ἄλλως Νικόλαος καλούμενος, συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν Τούρκων καὶ τῆς τελευταίας περιόδου τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ 1298 ἕως 1463 εἰς βιβλίον δέκα, σύγγραμμά πολυτίμον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀπεβίωσε δὲ περὶ τὸ 1490 ἐν Ἰταλίᾳ ἄνευ ἀπογόνων¹. Ὁ δὲ Δημήτριος ἐδίδαξεν εὐδοκίμως τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Περούζῃ, Φλωρεντίᾳ καὶ Μεδιολάνοις, ἐνθα διέτριψεν ἐπὶ μῆκιστον, συνέγραψε καὶ ἐξέδωκεν ἐκεῖ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ἐρωτήματα*, πρακτικὴν γραμματικὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δις ἔτι ἀνατυπωθεῖσαν, πιθανῶς δ' ἐξέδωκε διὰ πρώτην φοράν καὶ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (1488), τὸν Ἰσοκράτη (1493) καὶ τὸν Σουΐδαν (1495), ἐτελεύτησε δ' ἐν Μεδιολάνοις τῷ 1511 εἰς ἡλικίαν 87 ἐτῶν, τέκνα ἀποκτήσας ἐξ υἱοῦς καὶ τέσσαρας θυγατέρας². Ἐπὶ δὲ τοῦ Λαυρεντιανοῦ κώδικος τοῦ Πολυβίου ἀναγινώσκειται ἡ σημείωσις: « Ἀντώνιος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ καὶ λεγόμενος λογοθέτης, ταύτην τὴν βίβλον εἶχε ἀντιβόλεον (γρ. ἀντιβόλαιον) καὶ ἀντέγραψα ὁμοίον ταύτης, ἔτους ἀπὸ Χριστοῦ αὐλε' γραφέν εἰς τὴν πόλιν Σιένα »³.

¹ Ἴδε περὶ αὐτοῦ καὶ Κ. Σάθας, Νεοελλ. Φιλολογίας σ. 52.

² Ἐσφαλμένως φρονεῖ ὁ Κ. Σάθας ὅτι ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδυλῆς ἔσχε μίαν θυγατέρα καὶ τρεῖς ἐξ αὐτῆς ἐγγονοὺς, πάντας ἀγόνους τελευτήσαντας (ἐν Νεολογ. Φιλολογ. σ. 64). Αὐτόγραφος ἐκείνου σημείωσις ὑπάρχουσα ἐν Παρισίοις ἐπὶ χειρογράφου τῆς ἐκεῖ Ἑθν. Βιβλιοθήκης ὑπ' ἀριθ. 2023, φύλλ. 323, δηλοῖ ὅτι ἔσχε τέσσαρας θυγατέρας καὶ ἐξ υἱοῦς. (Ἐτυπώθη ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου, ἐν Μνημ. Α', 306—7).

³ Πρὸς Montfaucon, Pal. gr. σ. 76. Ὁ κώδῃς εἶνε ὑπ' ἀριθ. 9 ἐν θυρ. 19 τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλοι βεβαίως πεπαιδευμένοι καὶ διακεκριμένοι Ἀθηναῖοι ὑπῆρχον κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἰσχυρόν ἐκεῖνο καὶ πατριωτικὸν κόμμα τοῦ Χαλκοκονδύλη, τὸ ἐπιδιδῶν τὴν κατάργησιν τῆς φραγκοκρατίας καὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἀθηνῶν, τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἀπέβησαν κατὰ τὰς εὐχὰς τῶν αὐτῶν καὶ ἡ ἐπερχὴ τῆς φραγκοκρατίας παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτί, ὀλίγιστα μόνον τῆς ὑπάρξεώς της ἀφῆσασα ἐξωτερικὰ ἔχνη. Οἱ δὲ πολλοὶ ἐκεῖνοι ξένοι οἱ μετὰ Ἑλλήνων συγγενεύσαντες καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ἐγκατασταθέντες τί ἄρα γε ν' ἀπέβησαν; Εἶνε τάχα ἡ τῶν Νέρη οἰκογένεια, ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος παρὰ τὴν Πύλην τῆς Ἀγορᾶς κατοικοῦσα καὶ μόλις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐκλιποῦσα, κλάδος τις γνήσιος ἢ νόθος τῶν δουκῶν Νερίων; Ὁ Πουκεῦλλος περιερχόμενος τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1815 μετὰ τοῦ συμπατριώτου του Φωβέιλ (Fauvel), προξένου τότε τῆς Γαλλίας ἐνταῦθα, ἀπῆντησεν ὀνηλάτην τινὰ Νέρην καλούμενον, ὃν ἐξέλαβον ὡς ἀπόγονον κλάδου τινὸς τῶν Νερίων, καὶ συγκινηθεὶς ἐπὶ τῇ θέᾳ αὐτοῦ διὰ τὸ ἐξίτηλον καὶ εὐμετάβλητον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἔγραψεν ἐν τῶν ὡραιωτέρων κεφαλαίων τῆς περιηγήσεώς του¹. Καὶ ὁ γνωστός δὲ Ἀγγλος φιλέλλην λόρδος Γυίλφορντ, τὴν αὐτὴν ἔχων ἰδέαν περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης, παρέλαβε καὶ ἐξεπαίδευσεν ἰδίᾳ δαπάνῃ ἑτερόν τινα Νέρην, τὸ τελευταῖον τῆς οἰκογενείας ταύτης μέλος, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανόντα². Ὁ δ' οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐν Ἀλεξανδρίᾳ ἀποβιώσας σοφὸς ἐρευνητὴς τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν Χριστιανικῶν Ἀθηνῶν Τάσος Νερούτσος ἰσχυρίσθη ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ζήσαντες Νερούτσοι ἦσαν ἀπόγονοι τῆς πυργοδοσποίνης Συκαμίνου Λαοδαμείας Ἀττικῶν, ἀδελφῆς τῶν δουκῶν Ἀθηνῶν Νερίου Β' καὶ Ἀντωνίου Β', ὑπανδρευθείσης τῷ 1424 τὸν Φλωρεντῖνον Νερούτσον Πίττην³. ἄλλὰ καὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει ἀπόδειξις. Ἡ δὲ νῦν ἐν Ἀθήναις ζῶσα οἰκογένεια Χαλκοκονδύλη εἶνε ἄρα γε ἀπόγονος τῆς πλουσίας ἐκείνης καὶ διαπρεποῦς ἡμωνύμου οἰκογενείας τοῦ 15ου αἰῶ-

¹ Poulqueville, Voyage en Grèce, ἐκδ. β' τοῦ 1827, ἐν Παρισίοις, βιβ. XIII, κεφ. V, σελ. 86 ἐπ. καὶ κεφ. VI.

² Ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ γένος τῶν Ἀττικῶν μόλις τῷ 1834 ἐξέλιπε. Περδ. Γρηγοροῦ. Β', σ. 396.

³ Ἴδε τὴν περὶ τούτου ἀνακοίνωσιν τοῦ Τάσου Νερούτσου παρὰ Δ. Καμπουρόγλου, ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 283—292.

νος ; Ἀληθές μὲν εἶνε ὅτι ὁ τε Λαόνικος καὶ ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλαι ἀπέθανον ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ὅτι ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον οὐδὲν ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας ταύτης ἀναφέρεται διαπρέψαν ἐφαμίλλως ἀλλ' ἄρα γε δὲν εἶχεν ἀπομείνει γόνος τις ἄρρην ἢ θῆλυς τῆς οἰκογενείας ταύτης ἐν Ἀθήναις, οὕτινος εἰ ἀπόγονοι νὰ διέσωσαν μέχρις ἡμῶν τὸ ὄνομα, ἢ δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίον γῆν κανὲν τῶν πολλῶν τοῦ Δημητρίου τέκνων, ὅπως συνεχίσῃ τὸ γένος καὶ τὸ ὄνομα ; Διότι τὸ ὄνομα Χαρκονδύλης ἢ Χαρχανδῆλης ἢ Χαρκαντύλας, ὅπερ εἶνε προφανῶς τὸ αὐτὸ καὶ Χαλκονδύλης ἢ Χαλκοκονδύλης, διασφύζεται κεχαραγμένον ἐπὶ στύλου τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ ἐπὶ τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣ' αἰῶνος¹, ἀνῆκε δὲ προφανῶς εἰς εὐποροῦσαν οἰκογένειαν τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ τῶν Ῥένδη ἐν τούτοις οἰκογένεια διασφύζεται ἐν τε ταῖς Ἀθήναις καὶ ἐν Κορινθίᾳ, ὅπου φαίνεται ὅτι εἶχε μετοικήσει.

Ταῦτα μετὰ τινων ἐνετικῶν κτιρίων καὶ τινων ὄχι τόσο ἐυαρέστων καὶ τιμητικῶν παρὰδόσεων παρὰ τῷ Ἀθηναϊκῷ λαῷ περὶ τῶν Κατιλάνων εἶνε αἱ μόναι ἀναμνήσεις, αἵτινες διεσώθησαν ἐκ τῆς καθόλου στυγνῆς ἐκείνης ἐποχῆς τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἀθήναις !

¹ Πρβ. ἀνωτέρω σ. 398, σημ. 2 καὶ Κ. Γ. Ζησίου ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Β', σ. 26—27. Πρὸς δὲ καὶ Δ. Καμπουρόγλου Μνημ. τόμ. Α', σ. 305 — 308. Χαρχανδῆλης ἀναφέρεται καὶ ἐν τουρκικῇ ἐπιστολῇ δημοσιευθείσῃ ἐν μεταφράσει ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 353.

BIBLION TETARTON

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ. 1456—1821.

Disguise thyself as thou wilt, still Slaver! still thou art a bitter draught; and though thousands in all ages have been made to drink of thee, thou art no less bitter on that account: It is thou, Liberty! thrice sweet and gracious goddess, whom all in public or in private worship.

(STFRNE)

Διὰ τῆς ἐν ἔτει 1456 μεταξὺ τοῦ Ὁμάρ καὶ τοῦ δουκὸς Φραγκίσκου ἢ Φράγκου συνομολογηθείσης συνθήκης ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι περιῆλθον ὀριστικῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων, ἔκτοτε δ' ἄρχεται νέα περίοδος τῆς ἱστορίας τῆς ἐνδόξου πόλεως, ἡ τουρκοκρατία. Ἐπὶ ταύτης ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ὠμοιάζε, κατὰ τὴν ὥραίαν τοῦ Γρηγοροβίου εἰκόνα, « πρὸς δούλην ἀπεμπεληθεῖσαν τοῖς βαρβάροις καὶ ἐξαφανισθεῖσαν ἢ λησμονηθεῖσαν. Ἐκ τῆς ληθαργικῆς τῆς καταπτώσεως, ἐκ τῆς ἐξαμβλυτικῆς εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀφάνειαν συνηθείας ἀφυπνίζετο ἐνίοτε ὑπὸ πολεμικοῦ θαυροῦ ἀνά τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας, ἀλλ' ἡ κατάστασις τῆς ἦτο τόσο ἀπελπιστική, ὥστε ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῶν πολεμούντων τοὺς τυράννους τῆς μόνον χειροτέρευσιν τῆς τύχης τῆς προσεδόκα¹. » Ἐν τούτοις ἡ μακρὰ τῆς τουρκοκρατίας περίοδος (1456—1821) δὲν παρῆλθεν ὁμοιόμορφος καὶ μονότονος, ἀλλὰ συνέβησαν ἐν τῇ μεταξὺ περιπέτειαι καὶ κλονισμοί, χαρακτηρίζοντες ἰδιαιτέρως σημεῖά τινα αὐτῆς καὶ κατατέμνοντες τὴν συνέχειάν τῆς. Τούτου ἕνεκα ἐν ἰδιαιτέροις κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τούτου θέλομεν διαλάβει περὶ τῶν διαφόρων τῆς τουρκοκρατίας μερικωτέρων περιόδων².

¹ Γρηγορόβ. ἐν Β', σ. 408.

² Πηγαι τῆς ἱστορίας τῆς τουρκοκρατίας ἐν Ἀθήναις σύγχρονοι μὲν εἶνε, πλὴν τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη καὶ τοῦ Κρίστοβούλου, σφῆζόμενά τινα Χρονικά καὶ ποιήσεις καὶ ἐπιγραφαὶ καὶ διάφορα ἔγγραφα περισυλλεγένητα τὰ πλεῖ-

Καθόλου δὲ ἡ ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, εἰ καὶ ἀνέκοψε τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας βραδέως, πλὴν ἀσφαλῶς, χωροῦσαν διὰ πλάσιν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐπὶ τέσσαρας ὅλας ἐτι ἑκατονταετηρίδας ἐταλαιπώρησε καὶ κατεβασάνισε τὸ καὶ πρότερον ἐπὶ δισχίλια σχεδὸν ἔτη ἐν τῷ καθυφθιμένῳ τῆς δουλείας δοκιμασθὲν ἑλληνικὸν ἔθνος, δὲν ἀπέπνιξε ὅμως αὐτό, ἀλλὰ καὶ διὰ παραχωρηθεισῶν ἐκκλησιαστικο-πολιτικῶν προνομιῶν συνετήρησε τὴν ὑφισταμένην ἐθνικὴν συνειδήσιν, ὥστε οἱ ὑποδουλωθέντες ἠλπίζον, παροδικὴν θεωρήσαντες τὴν δουλείαν ταύτην· εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς·

«Σιώπα, Κυρία Δέσποινα, μὴ κλαίγῃς, μὴ δακρύζῃς.

Πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιροὺς, πάλι 'δικὰ σου εἶνε,»

λέγει ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου* ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν τοῖς στίχοις τούτοις διατυπώνεται ἡ γενικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας γνώμη καὶ πεποίθησις, ἥς δὲν ἐξηρῶντο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ οὐδέποτε κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν παυσάμενοι τοῦ ν' ἀγωνίζονται ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ νὰ ἐλπίζωσιν.

στα, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης δυστυχῶς ἀταξίας, ὑπὸ Δημητρίου Καμπούρογλου ἐν τοῖς τρισὶ τόμοις τῶν *Μνημείων* τῆς Τουρκοκρατίας του, ἐτι δὲ περιγραφὰ καὶ εἰδήσεις ξένων περιηγητῶν, οἵτινες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας, ὡς καὶ παντοῖα ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἑνετίας καὶ ἀλλαχοῦ ὑπάρχοντα ἔγγραφα. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων εἰδικώτερον μὲν ἠσχολήθησαν περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις τουρκοκρατίας ὁ Διονύσιος Σουρμελής, ὁ Laborde καὶ ὁ Δημήτριος Καμπούρογλος ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἤδη ἐν τῷ προλόγῳ συγγράμμασι, γενικώτερον δὲ ὁ Γεώργιος Φίνλαϋς ἐν *Greece under ottoman and venetian domination*, ὁ Κωνστ. Σάθας ἐν «Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάδι,» ὁ Hertzberg, ὁ Γρηγορόπουλος καὶ ἄλλοι. Σχετικὰ δὲ τινα περιέχουσι καὶ τοῦ Νικολάου Μοσχόβακη «Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας». Ἐν Ἀθήναις, 1882, καὶ ἄλλα διαφόρων συγγράμματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1610.

"Αν καὶ τινὰς τοῖς Ἀθηναίοις ἰδιαιτέρως εὐνοϊκοὺς ὄρους περιεῖχεν ἡ μεταξὺ Ὁμάρ καὶ τοῦ δουκὸς Φράγκου συνθήκη τοῦ 1456 δὲν εἶνε γνωστὸν οὐδ' ἀναφέρεται τοιοῦτό τι ὑπὸ τῶν συγχρόνων Χαλκοκονδύλου καὶ Κριτοβούλου. Ἀφοῦ ὅμως ἡ Ἀκρόπολις παρεδόθη τοῖς Τούρκοις διὰ συνθήκης καὶ ὑπὸ ὄρους, εἶνε ἀδύνατον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Φράγκος αὐτός, ὅστις καὶ κατόπιν διετέλει εἰς φιλικὰς πρὸς τοὺτους σχέσεις, νὰ μὴ ἐπέτυχόν τινὰς ὑπὲρ τῶν ἰθαγενῶν παραχωρήσεις παρὰ τοῦ Τούρκου στρατηγοῦ. Τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ὅλην τὴν Ἀττικὴν βεβαίως εὐθὺς τότε κατέλαθεν ἐκεῖνος στρατιωτικῶς, τὴν ἄλλην ὅμως διοίκησιν τῆς χώρας, ἐν ᾗ Τούρκοι κάτοικοι δὲν ὑπῆρχον τότε ἀκόμη πιθανὸν νὰ παρεχώρησεν ὁ Ὁμάρ τοῖς χριστιανοῖς αὐτοῖς. Ἡδη ἐπὶ τῆς τελευταίας φραγκικῆς δυναστείας τῶν Ἀτζαϊωλῶν αἱ ἑλληνικαὶ τοῦ δουκάτου κοινότητες, μάλιστα δ' αἱ Ἀθῆναι, εἶχον κατορθώσει νὰ ἔχωσιν ἰδίους προεστώτας καὶ συμβούλιον ἀρχόντων ἢ γερόντων (Πρβ. ἀνωτ. σ. 379). Τοιοῦτο λοιπὸν ἰθαγενῶν ἀρχόντων σύμβούλιον ὡς ἰδιαιτέρην τοπικὴν ἀρχὴν πολὺ πιθανὸν νὰ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς καὶ ὁ Ὁμάρ, ὅπως φροντίζωσι περὶ τῶν κοινῶν καὶ δικάζωσι τὰς ἀναφυσμένας μεταξὺ τῶν χριστιανῶν διαφορὰς καὶ ἐριδας. Ἀλλὰ καὶ οἱ φόροι, εἰς οὓς ὑπεβλήθη ἡ χώρα, δὲν πρέπει νὰ ἦσαν τότε λίαν βαρεῖς, τινὲς μάλιστα τῶν κατοίκων καὶ ἀπηλλάγησαν ἴσως πάσης φορολογίας λαβόντες προνομιακὴν ἀτέλειαν. Τοιαύτην τοῦλάχιστον προνομιακὴν θέσιν ἀναφέρεται ὅτι ἀπέκτησε τότε ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ μονὴ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἡ ἐπικαλουμένη Καισαριανὴ ἢ Κυριανή, καὶ κατὰ τὴν τοπικὴν τῶν Ἀθηναίων προφορὰν Ταυριανή, διότι ὁ καθηγούμενος αὐτῆς ἐμείσισεσε πιθανῶς κατὰ τὴν συνθηκολογίαν μεταξὺ Ὁμάρ καὶ Φράγκου¹, καὶ οὕτω διετηρήθησαν καὶ ἐπὶ τῶν Τούρκων αἱ ἀρχαῖαι

¹ Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Σπὼν (Spon, Voyage en Grèce κτλ. 1678, τόμ. Β'. σ. 225) ἀναφέρει, καθ' ὃ ἐμαθεν, ὅτι τὰς προνομίας ταύτας ἔλαβεν ὁ ἡγούμενος τῆς Καισαριαγῆς παρὰ τῶν Τούρκων, διότι δῆθεν αὐτὸς προσήνεγκε τῷ Μωάμεθ Β' τὰς κλεῖδας τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ δὲν ἐκυρίευσεν αὐτὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, πιθανώτερον ἄρα φαίνεται ὅτι μεταξὺ

βυζαντιναί τῆς μονῆς προνομίαι, αἵτινες καὶ ἐπὶ φραγκοκρατίας εἶχον διασωθῇ, διότι πρῶτος μεταξύ τῶν Ἑλλήνων κληρικών ὁ ἡγούμενος αὐτῆς ὡμολόγησεν ἐν ἔτει 1209 πίστιν καὶ ὑποταγὴν τῷ Λατίνῳ ἀρχιεπισκόπῳ (Πρβ. ἄνωτ. σ. 289). Ὁ Παρθενὼν ἐν τούτοις πᾶρχυτα τότε ἔπαυσεν ὦν χριστιανικὸς ναὸς· διότι οἱ καταλαβόντες τὴν Ἀκρόπολιν Τούρκοι οὐδὲ τὴν εἴσοδον εἰς αὐτὴν ἐπέτρεπον, ὡς εἰκός, τοῖς χριστιανοῖς ἄνευ δυσκόλως παρεχομένης ἰδιαιτέρας ἀδείας. Δὲν εἶνε δὲ τούτου ἕνεκα πιθανὴ καὶ ἡ εἰκασία τινῶν, ὅτι οἱ Τούρκοι ἀφαιρέσαντες τότε τοὺς Λατίνους τὸ περικαλλῆς τῆς Παλλάδος τέμενος παρέδωκαν αὐτὸ τοῖς ὀρθοδόξοις καὶ Ἑλλήσι καὶ ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς ναὸς τῶν ὀρθοδόξων μέχρι τῆς ὑπὸ Μωάμεθ Β' μετ' ὀλίγον μεταβολῆς αὐτοῦ εἰς τζαμίον¹. Τὸ τοιοῦτο θὰ ἦτο ὅλως ἀπᾶλλον εἰς τὸν θρησκευτικὸν τῶν Τούρκων φανατισμόν. ὥστε ἡ εὐθύς μετὰ τὴν ὑπὸ Ὁμάρ κατάληψιν τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Παρθενὼν μετεβλήθη εἰς Τζαμίον ἢ τοῦλάχιστον ἐκλείσθη ὡς χριστιανικὸς ναὸς καὶ ἔμεινεν ἀπρόσιτος τοῖς χριστιανοῖς². Ἄλλως τε καὶ οὐδέναι λόγον εἶχεν ὁ Ὁμάρ νὰ προβῇ τότε εἰς τοιαύτην σημαντικὴν ὑπὲρ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου ἐξαίρεσιν καὶ συγκατάθεσιν· διότι, πλὴν τοῦ ἡγουμένου τῆς Καισαριανῆς, οἱ ἄλλοι Ἕλληνες κληρικοὶ καὶ ὁ μητροπολίτης Ἰσιδώρος ποσῶς δὲν διευκόλυναν τοὺς Τούρκους πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Φράγκων, ὡς εἶχε πράξει τῷ 1394, ἐπὶ Βαγιαζήτ, ὁ τότε προκάτοχος τοῦ Ἰσιδώρου Μακάριος (πρβ. ἄνωτ. σ. 389). Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ὀρδαὶ τοῦ Ὁμάρ ἀδιακρίτως ἐκακοποίησαν καὶ ἐφόνευσαν σὺν τοῖς ἄλλοις χριστιανοῖς κατοικοῖς καὶ τοὺς ἱερεῖς,

« Ἐσκότωσαν τοὺς ἱερεῖς, τοὺς λειτουργοὺς τοῦ Πλάστου »,

ὡς λέγει ὁ Θρηγος.

Ἐν τούτοις ἡ θρησκεία τῶν κατοίκων καὶ ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ ἔμειναν ἐλεύθερα, τοῦτο δ' ἦτο μέγα κέρδος διὰ τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ὑπεροχὴ ὡς πρὸς τὴν φραγκοκρατίαν, τὴν πρὸ τῶν Ἀτζαϊωλῶν ἰδίως· διότι θρησκεία καὶ γλῶσσα ὑπῆρξαν ἡ κιβωτός, ἐφ' ἧς διεσώθη ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν κατακλυσμὸν τῆς μακρᾶς αὐτοῦ δουλείας. Καὶ

Ὁμάρ καὶ Φράγκων ἐμεσίτευσεν ὁ ἡγούμενος ἐκεῖνος καὶ ὅτι παρὰ τοῦ Ὁμάρ ἔλαβεν ἡ μονὴ ὡς ἀμοιβὴν τὰς προνομίας, τὰς ὁποίας καὶ ἡ παράδοσις ἐπιβεβαίωσεν.

¹ Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἤχθησαν πολλοὶ τῶν γραφάντων περὶ Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐκ τινῶν φράσεων ἁνωτάτου τοπογράφου τῆς πόλεως, περὶ τῶν ὁποίων γενήσεται κατωτέρω λόγος.

² Πρβ. καὶ Γρηγοροβ, τόμ. Β', σ. 390.

ἐτήρησαν μὲν καὶ οἱ Λατῖνοι ἐλευθερίαν θρησκείας ἐπὶ τῶν Τούρκων, ἐξέπεσον ὅμως τῆς τέως προνομιακῆς θέσεώς των καὶ τοῦτο ἦτο σημαντικόν, διὸ διέμεινε μὲν ὁ τότε καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Νικόλαος Πρώτιμος ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1483 θανάτου του, ἀλλ' οὐδεὶς διάδοχός του διωρίσθη μετ' αὐτόν, ἡ δὲ λατινικὴ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν διελύθη καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἀνέκτησαν τοὺς ὑπ' ἐκείνης ἀπὸ πολλοῦ κατακρατούμενους ναοὺς καὶ τὰ μοναστήρια. Ἡ ἔκτασις ἐν τούτοις καὶ ἡ σπουδαίотης τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν ἡ ἐπὶ Βυζαντινῶν καὶ Φράγκων δὲν ἀνδρῦθη πλέον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ὁ μητροπολιτικὸς οὗτος θρόνος ἐτήρησε καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας τὴν ΛΕ', τὰξιν, τὴν ὁποίαν εἶχε λαβεῖ ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου, καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἐξηκολούθησεν ὀνομαζόμενος ὑπέρτιμος καὶ ἐξαρχος πάσης Ἑλλάδος, ἡ δικαιοδοσία ὅμως αὐτοῦ ἐξετείνετο ἐπὶ πολλῶν ὀλιγωτέρων ἐπισκοπῶν ἢ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, κατὰ δὲ τὴν πιθανωτάτην γνώμην αἱ μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς τουρκοκρατίας τῷ μητροπολιτικῷ θρόνῳ Ἀθηνῶν ὑπαγόμεναι ἐπισκοπαὶ ἦσαν ἡ Δαυλίας ἐν Φωκίδι, ἡ Ταλαντίου ἐν Λοκρίδι, ἡ Σάλωνος ἡται Ἀμφίσσης ἐν Παρνασσίδι, ἡ Βωδονίτης, τότε Μενδενίτσης καλουμένης, ἡ Κορωνείας ἐν Βοιωτίᾳ, ἡ Σκύρου καὶ ἡ Ἀνδρου. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν Ἀνδρου ἀποσπασθεῖσα προήχθη ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος εἰς αὐτοκέφαλον ἐπισκοπὴν, αἱ δὲ Ταλαντίου καὶ Δαυλίας ἠνώθησαν ἐν ἔτει 1572 εἰς μίαν ἐπισκοπὴν. Καθόλου δὲ ἐξέπεσαν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ τῶν Ἀθηνῶν μητρόπολις καὶ δὲν ἦτο, ὡς ἄλλοτε, περιζήτητος, δὲν ἔχεται ὅμως τούτου ἕνεκα ἀληθείας καὶ ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι αμετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων οἱ ἰθαγενεῖς Ἕλληνες χριστιανοὶ ἔμειναν ἀνεπίσκοποι δι' ὅλων ἐβδόμενῶντα δύο ἑκαυτῶν (1456—1628)» ἕνεκα δὲ τῆς τεταραγμένης καὶ ἀνωμάλου καταστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας¹ διότι ἀναντίρρητοι ὑπάρχουσιν ἀποδείξεις ὅτι μητροπολιταὶ Ἀθηνῶν ὑπῆρχον καὶ ἐν ἔτει 1465 καὶ τῷ 1498 Νεόφυτος ὁ Α' καὶ τῷ 1528 ὁ Λαυρέντιος², καὶ ὅτι ἡ ἐκκλησία Ἀθηνῶν δὲν ἐπένετο μεγάλως.

¹ Τοιαύτην γνώμην ἀπεφάνετο ὁ Τάσος Νερούτσος ἐν Χριστιαν. Ἀθήναις, παρὰ Δ. Καμπουρόγλω, ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 173.

² Πρὸς τὰς ἀποδείξεις παρὰ Δ. Καμπουρόγλω, ἐν Τουρκοκρατ. Ἱστορίᾳ, τόμ. Β' σ. 147-148, πρὸς δὲ τὴν μελέτην τοῦ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεώνας «Περὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας Ἀθηνῶν» ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 246-259 καὶ 353-358.

Ὅπως δὴ ποτε ἐν τούτοις καὶ ἂν διέθηκε τότε ὁ Ὁμάρ τὰ κατὰ τὰς Ἀθήνας, αἱ ἀποφάσεις του ὑπῆρξαν προσωριναί· διότι μετ' οὐ πολὺ ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ αὐτὸς ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β', ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε ἐρρύθμισεν αὐθεντικώτερον καὶ ὀριστικώτερον τὰ τῆς χώρας, περὶ τοῦτου δ' ἔχομεν καὶ θετικωτέρας μαρτυρίας καὶ εἰδήσεις. Ὁ ἀκαταπόνητος ἐκείνος σουλτάνος, ὁ δικαίως καὶ ὀρθῶς ἐπικληθεὶς Πορθητῆς, διότι ἐξεπόρθησε καὶ ὑπέταξε δέκα βασιλῆια καὶ διακοσίας χριστιανικὰς πόλεις, δὲν ἡσύχασεν οὐδὲ μετὰ τὸ μέγα κατόρθωμα τῆς κατὰ Μάϊον τοῦ 1453 ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα τὰς ἐκστρατείας πρὸς κατάλυσιν τῶν ὑπολειπομένων λειψάνων χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐν Τραπεζοῦντι, ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐν ἔτει λοιπὸν 1458 εἶχεν ἐπιχειρήσει μίαν τῶν ἐκστρατειῶν τούτων κατὰ τῶν Ἀλβανῶν καὶ κατὰ τῶν συμμάχων ἐκείνων δεσποτῶν Πελοποννήσου Θωμᾶ καὶ Δημητρίου Παλαιολόγων, ἀδελφῶν καὶ διαδόχων ἐν τῷ δεσποτάτῳ τοῦ ἡρωικοῦ τελευταίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ΙΓ' Παλαιολόγου τοῦ Δραγάση. Ἀφοῦ δ' εἰσέβαλεν εἰς Πελοπόννησον καὶ δηλώσας αὐτὴν φρικτὰ ἀπέσπασεν ἐπαρχίας τινὰς ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων δεσποτῶν, «καταστησάμενος,» λέγει ὁ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γραμματεὺς αὐτοῦ διατελέσας Κριτόβουλος ὁ Ἰμβριος, οὗ τινος τὸ σύγγραμμα περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Μωάμεθ Β', «*Εὐγγραφὴ ἱστοριῶν*,» πρὸ ὀλίγων δεκαετηριδῶν ἀνακαλυφθὲν ἐδημοσιεύθη¹, «πάντα τὰ ἐν Πελοποννήσῳ καλῶς τε καὶ ὥς ἦν αὐτῇ «κατὰ νοῦν σατράπην τε πάση τῇ αὐτοῦ χώρᾳ τὸν Ἀμάρην (Ὁμάρ) «καταλιπὼν, ἀπολύεται τὴν στρατιάν, πολλῷ πρότερον ἐπαινέσας τε αὐτοὺς καὶ δωρησάμενος καὶ τιμήσας τοὺς ἀγαθοὺς ἐπιδόσεσι τε καὶ πξζιώμασι καὶ ἀρχαῖς καὶ πολλοῖς ἄλλοις· αὐτὸς δὲ ἔρας ἐκ Κορίνθου «φθινοπώρου ἀρχομένου . . . μετὰ τῆς ἰδίας αὐλῆς καὶ τινων τῶν ἐν τέλει ἔξεσι τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἀφικνεῖται διὰ τῶν Μεγάρων εἰς Ἀθήνας» «κατεῖχε γὰρ αὐτὸν ἔως σφοδρὸς τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ θεαμάτων, ὅτι ἤκουσε πολλὰ καὶ καλὰ περὶ τῆς σοφίας καὶ «φρονήσεως τῶν ἐνταῦθα προγεγονότων ἀνδρῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς καὶ τῶν πολλῶν καὶ θαυμαστῶν ἔργων, ὧν ἐν τοῖς «κατ' αὐτοὺς καιροῖς ἐπεδείξαντο καὶ πρὸς Ἑλλήνας καὶ πρὸς βαρβάρους

¹ Ὑπὸ C. Müller ἐν *Fragmenta Historicorum graecorum*, τόμ. Ε', Paris, 1870, παρὰ Didot.

«ρους ἀγωνιζόμενοι· καὶ ἐπεθύμει ἰδεῖν τε καὶ ἱστορῆσαι τὴν τε πόλιν
 «καὶ τὰς ἄλλας ταύτης οἰκοδομὰς καὶ δὴ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν αὐτήν,
 «τοὺς τε τόπους, ἐν οἷς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἐπολιτεύοντο καὶ ταῦτα ἐπρατ-
 «τον καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν θέσιν τῆς χώρας τε καὶ κατὰστασιν τῆς
 «τε κατ' αὐτὴν θαλάσσης καὶ τῶν λιμένων καὶ περὶ πάντων ἀπλῶς.
 «Καὶ εἶδε καὶ ἐθαύμασε καὶ ἐπῆνεσε, καὶ μάλιστα γὰρ δὴ τὴν Ἀκρό-
 «πολιν, ἀναβὰς εἰς αὐτήν, ἀπὸ τε τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν λειψάνων ὡς
 «σοφός τε καὶ φιλέλληνας (·) καὶ μέγας βασιλεὺς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἄρτια
 «στοχαζόμενός τε καὶ τεκμαιρόμενος. Τοὺς δὲ οἰκήτορας ταύτης αἰδοῖ
 «τῶν προγόνων φιλανθρώπως τε εἶδε καὶ ἐδωρήσατο πολυτρόπως
 «καὶ πάντων ὧν ἤτησαν ἔτυχον παρ' αὐτοῦ. Τέσσαρας δὲ ἡμέρας αὐ-
 «τοῦ διαγῶν τῇ ὑστεραίᾳ ἐκεῖθεν ὁρμήθεις ἦει διὰ τε τῆς Βοιωτίας καὶ
 «Πλαταιῶδες».

Κατὰ δὲ τὸν Λαόνικον Χαλκοκονδύλην, αἱ Ἀθηναῖοι ἤρσαν τῷ
 κατακτητῇ «μάλιστα τῶν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ πόλεων», ὅτε δ' ὁ μέγας
 ἐκεῖνος βάρβαρος εὐρέθη ἐνώπιον τοῦ Παρθενῶνος καὶ εἶδε τὸ κάλλος
 καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὸ γραφικὸν μεγαλεῖον
 τῆς πέριξ χώρας, ἀνεβόησεν ὅτι μεγάλη χάρις ὠφείλατο τῷ Ὁμάρ,
 ὅστις κατέστησεν αὐτὸν κύριον τῆς αὐτῆς χώρας καὶ πόλεως¹. Καὶ οὐ-
 δὲν μὲν λέγει ὁ Ἀθηναῖος Χαλκοκονδύλης περὶ προνομιῶν καὶ δωρη-
 μάτων τοῦ πορθητοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, τοῦ Κριτοβούλου ὅμως ἡ
 ἀφήγησις καὶ λεπτομερεστέρα εἶνε καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν συμφωνεῖ,
 ἥτις τῷ Μωάμεθ Β' ἀπέδιδε τὰς προνομίας, ἃς ἀπελάμβανον οἱ Ἀθη-
 ναῖοι ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἐν τούτοις οὐδὲν μερικώτερον γνωρίζομεν περὶ
 τῶν χαρίτων, ὧν ἔτυχον τότε οἱ Ἀθηναῖοι. Βεβαίως τὰς παραχωρή-
 σεις τοῦ Ὁμάρ ἐπεκύρωσε πάσας καὶ ἄλλας εἰς ταύτας προσέθηκεν,
 ἰδίως φόρων περιορισμὸν καὶ ἐλάττωσιν, δὲν εἶνε δὲ ποσῶς πιθανὸν ὅτι
 τότε ἤδη ἐγκατέστησεν ἐν τῇ πόλει Τούρκους ἢ διένειμε τιμάρια ἐν
 Ἀττικῇ εἰς εὐνοούμενους καὶ διακριθέντας πολεμιστάς του, καθ' ὅσον
 μάλιστα μετὰ μόνης τῆς αὐλῆς του καὶ τινῶν τῶν ἐν τέλει ἐπεσκέφθη
 τὴν φορὰν ταύτην τὰς Ἀθήνας. Τὸ μόνον λίαν πιθανὸν εἶνε ὅτι τὸν
 Παρθενῶνα, ὃν τόσον ἐθαύμασε, θὰ μετέβαλε τότε εἰς ὀθωμανικὸν τέ-
 μενος, ἂν μὴ ἦτο ἤδη ταιούτον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀκροπόλεως
 ὑπὸ Ὁμάρ, τοῦτο δὲ θὰ ἦτο ἐν ταιαύτῃ περιπτώσει τὸ ἐν Ἀθήναις

¹ Χαλκοκονδύλης ἐν 9, 452.

καλούμενον Φετιχιέ Τζαμί, ἥτοι τζαμίον τοῦ πορθητοῦ. Ἐν τούτοις καὶ τοιαύτη οὔσα ἢ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς κατὰστασις κατὰ τὰ πρῶτα τῆς τουρκοκρατίας ἔτη δὲν εὐηρέσκει εἰς πάντας τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ μερὶς τις αὐτῶν ἐξηκολούθει ποθοῦσα τὴν ἐπάνοδον τοῦ δούκῃ Φράγκου ἐκ Θηβῶν. Τὸ ἀλλόθρησκον τῶν νέων δυναστῶν, τὸ ἄηθες καὶ ὅλως ξενικὸν ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀρχομένους καὶ ἢ ἐν τῷ πρῶτῳ καθεστῶτι συνήθεια, πάντα ταῦτα ἐκαμνόν τινας Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα τοὺς καθολικοὺς καὶ φραγκίζοντας, νὰ προτιμῶσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Λατίνων καὶ νὰ προσπαθῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπαναφέρωσι τὸν δούκα Φράγκον Β' Ἀτζαϊώλην πρὸς ὃν ἤρξαντο συνεννοούμενοι, ἐνεθαρρύνοντο δ' ἴσως εἰς τοῦτο καὶ ὑπὸ τῆς νέας κατὰ Τούρκων ἐξεγέρσεως τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν δεσποτῶν τῆς Πελοποννήσου Δημητρίου καὶ Θωμᾶ Παλαιολόγων, ὧν ὁ μὲν εἶχεν ἐδρὰν τὸν Μισθρὰν, ὁ δὲ τὰς Πάτρας. Οἱ τελευταῖοι δηλ. οὗτοι, ἀπομείναντες μετὰ τὴν ἔτει 1458 εἰσβολὴν τοῦ Μωάμεθ κυρίαρχοι μέρους τῆς Πελοποννήσου, ὅσον δὲν ἐτάχθη ὑπὸ τὸν σατράπην Ὁμάρ, καὶ μὴ ἀνεχόμενοι τὴν ταπεινωτικὴν θέσιν, εἰς ἣν περιώρισεν αὐτοὺς ὁ Μωάμεθ, συνεννοήθησαν πάλιν μετὰ τοῦ ἥρωος τῆς Ἀλβανίας Γεωργίου Καστριώτου ἢ Σιενδέρμπεη, μόνου ἀντέχοντος ἀκόμη γενναίως ἐν Κρούα κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ ἀπεπειράθησαν ὑστάτην ἀπόπειραν ἀποσείσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ καὶ ἀνορθώσεως τῆς χριστιανικῆς κυριαρχίας ἐν ταῖς χώραις τῶν. Ἐνεθαρρύνοντο δ' ἴσως εἰς τὸ ἀπελπιστικὸν καὶ δυσκατόρθωτον ἐγχείρημά των τοῦτο ὑπὸ τοῦ ὅτι αἱ τοῦ Ἑλλήνος καρδινάλιου Βησσαρίωνος ἀδιάκοποι προσπάθειαι ἤγαγον τὸν τότε πάπαν Πῖον Β' νὰ κηρύξῃ μετ' ἐνθουσιώδους εὐγλωττίας πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης τὴν κατὰ τῶν Τούρκων σταυροφορίαν. Ἐδράξαντο λοιπὸν καὶ πάλιν τῶν ὅπλων οἱ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀλβανίας χριστιανοὶ ἡγεμόνες, τοῦτο δὲ προεκάλεσε νέαν τοῦ σουλτάνου κατ' αὐτῶν ἐκστρατείαν καὶ εἰσβολὴν ἐν ἔτει 1460 εἰς Πελοπόννησον. Κατὰ ταύτην ὁ Μωάμεθ ἐδήλωσε πάλιν καὶ ἐπόρθησεν ἀσπλάγχχνως τὴν πολυπαθῆ χερσόνησον, καταλύσας δ' ἐλοτελῶς τὴν κυριαρχίαν τῶν Παλαιολόγων ἐπ' αὐτῆς, ἤνωσεν ὁλόκληρον τὴν χώραν ἐκείνην μετὰ τοῦ λοιποῦ τοῦ κράτους ὡς ἐπαρχίαν τουρκικὴν, ὑπὸ σατράπην τὸν Ὁμάρ, πλὴν τῶν παραλίων φρουρίων Μονεμβασίας, Κορώνης καὶ Μεθώνης, ἅτινα κατεῖχον αἱ Ἑνετοί. Ἐκ δὲ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων δεσποτῶν τῆς χώρας ὁ μὲν Δημήτριος « ξύναμα γυναικί τε καὶ

θυγατρί καὶ τοῖς κατακολουθήσασι τῶν ἀρχόντων¹» ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αἶνον, ὅπου αὐτὸς μὲν ἐγκατεβίωσεν ὡς μοναχὸς συνταξιούχος τοῦ Πορθητοῦ, ἀποθανὼν τῷ 1470 ἢ 1471, ἡ δὲ σύζυγος καὶ ἡ θυγάτηρ του εἰσῆχθησαν εἰς τὸν σουλτανικὸν γυναικωνίτην· ὁ δὲ Θωμᾶς ἐξέπλευσεν ἐκ Πύλου εἰς Κέρκυραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ῥώμην, ὅπου πρόσφυξ ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1465².

Ἐκ ταύτης τῆς τελευταίας εἰς Πελοπόννησον ἐκστρατείας ἐπανακάμπτων ὁ Μωᾶμεθ ἐπισκέφθη καὶ δευτέραν φορὰν τῷ 1460 τὰς Ἀθήνας, νῦν ὅμως ἦλθεν ἐνταῦθα μετὰ στρατοῦ, διότι εἶχε μάθει τὰ ὑπὸ τοῦ δουκὸς Φράγκου καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ὀπαδῶν του τεκταινόμενα, ἐξ ὧν ἐκινδύνευsen ἡ τε ἐν τῇ Ἀκροπόλει τουρκικὴ φρουρά καὶ ἡ πόλις· ἐστρατοπέδευσε δέ, κατὰ τὴν παράδοσιν, πλησίον τῆς πόλεως ἐν τῇ θέσει *Παραδεισίοις*, ἣτις ἔκτοτε *Πατίσια* ἐκ τοῦ στρατοπεδεύσαντος *Πατισάχ* ἢ μεγάλου βασιλέως κατὰ τινὰς ἐκλήθη³, ἂν μὴ εἶνε ἡ ὀνομασία αὕτη μᾶλλον παραφθορά τῆς *Παραδείσιας*. Τὴν δευτέραν ταύτην τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ Μωᾶμεθ ἐπίσκεψιν καὶ τὴν ἐκακολουθήσαν αὐτὴν δολοφονίαν τοῦ δουκὸς Φράγκου Β' οὐδόλως ἀναφέρει ὁ ἄλλως τόσον ἀκριβὴς Κριτόβουλος, ἴσως διὰ τὰ μὴ ἐξιστορήσῃ τὰ κατὰ τὴν δολοφονίαν ἐκείνην καὶ ἐπισκιάσῃ οὕτω τὸ περὶ τοῦ Πορθητοῦ ἐγκώμιόν του, οὐδεμία ὅμως ἀμφισβητοῦν δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τοῦ ὅτι ὄντως αὕτη ἐγένετο· διότι ὁ Χαλκοκονδυλῆς ἐκθέτει λεπτομερῶς τὰ κατ' αὐτήν, οὐδὲ συγχέει ποσῶς τὴν δευτέραν ἐπίσκεψιν πρὸς τὴν πρώτην, ἀλλ' ἀφοῦ περιέγραψε τὰ κατὰ τὴν ἐντελῆ τῆς Πελοποννήσου ἄλωσιν καὶ καθυπόταξιν προσθέτει τὰ ἐξῆς· «Βασιλεὺς δὲ Ἀθηναῖζε ἀφικόμενος περιὼν ἐπεσκόπει τὴν τε πόλιν καὶ τοὺς λιμένας· ἐξηγουμένων δὲ οἱ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει νεηλῦδων ὡς Ἀθηναίων ἂν τινές, συνθέμενοι προδοσίαν Φράγκῳ τῷ Βοιωτίας ἄρχοντι, πρότερον

¹ Κριτόβουλος, ἐνθ. ἀνωτ.

² Ὁ Θωμᾶς οὗτος ἀφῆκε δύο υἱούς, ὧν ὁ μὲν Μανουὴλ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐξισλαμίσθη, ὁ δὲ Ἀνδρέας ἔμεινεν ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἀπεβίωσε τῷ 1502. Ἐκ τῶν δύο θυγατέρων τούτου ἡ μὲν Ἑλένη ἐγένετο σύζυγος Λαζάρου τοῦ βασιλέως Σερβίας καὶ ἀπεβίωσεν ὡς μοναχὴ ἐν Λευκάδι τῷ 1474· ἡ δὲ Ζωὴ συνεζεύχθη τῷ 1472 τὸν Ἰβάν Γ' τῆς Ῥωσσίας, κομίσασα αὐτῷ ὡς προῖκα τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως δικαίωματά της. Πρβ. Hertzberg, *Gesch. Griechenl. B'*, σ. 578.

³ Πρβ. Διονυσ. Σουρμελῆ *Κατάστασιν κτλ.* σ. 36 ἐκδ. 1842.

» γενομένῳ Ἀθηναίων τυράννῳ, εἰς κίνδυνον ἀφίκοντο αὐτοὶ τε καὶ ἡ
 » πόλις, ἐνταῦθα ἀναπεισθεῖς βασιλεὺς συλλαμβάνει δέκα τῶν ἀστῶν,
 » ἄνδρας τοὺς ὀλβιωτέρους, καὶ ἀπαγαγὼν τοὺς κατ'ὥκισεν εἰς Βυ-
 » ζάντιον. . . » Ὁ δὲ δούξ Φράγκος Β' συνώδευσεν μὲν, καταπτοηθεὶς,
 τὸν σουλτάνον ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ὡς πιστὸς ὑποτελής, ἀλλ' ἵνα μὴ
 μείνῃ αὐτὸς μόνος ξένος ἡγεμὼν ἐν τῷ μέσῳ τῶν τουρκικῶν κτήσεων
 καὶ ἵνα μὴ ἀποπειραθῇ πάλιν συνεννόησιν τινα πρὸς τοὺς φραγκίζοντας
 τῶν Ἀθηναίων, ὁ σουλτάνος ἀπεφάσισε νὰ ἄρῃ αὐτὸν ἐκ τοῦ μέσου,
 καίπερ παιδικὰ αὐτοῦ ἄλλοτε γενόμενον, καὶ «πέμπων Ζαγανῷ τῷ
 » τῆς Πελοποννήσου ὑπάρχῳ ἐκέλευσεν ἀνελεῖν Ζαγανὸς δέ, εἰς τὴν
 » σκηνὴν συγκαλέσας αὐτόν, εἰς ὁμιλίαν καθίστατο ἄχρι νυκτός, μετὰ
 » δέ, ὡς ἀπὼν ὤρμητο ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν, κελεύσαντος δὲ αὐτοῦ
 » ταύτῃ ἀπέκτειναν ¹». Οὕτως ἐξέλιπεν ὁ τελευταῖος ἐκπτωτος τῶν
 Ἀθηναίων δούξ, ἡ δὲ περιλάλητος διὰ τὸ κάλλος τῆς σύζυγος αὐτοῦ
 Μουχλιώτισσα μετὰ τῶν τέκνων τῆς ἀπήχθη εἰς τὸν ἐν Κωνσταντι-
 νουπόλει σουλτανικὸν γυναικωνίτην, βραδύτερον δὲ αὐτὴ μὲν κατέστη
 σουλτανικῇ ἀδείᾳ παλλακὴ τοῦ Γεωργίου Ἀμοιροῦτση, ἐξωμότου
 πρωτοβεστιάριου τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Τραπεζούντος Δαβίδ τοῦ
 Κορμνηνοῦ, ἐμμανῶς αὐτῆς ἐρασθέντος, τὰ δὲ τέκνα τῆς ἐξισλαμισθέντα
 κατετάχθησαν μεταξὺ τῶν γενιτσάρων.

Τίνα δ' ἄλλα μέτρα ἔλαβε τότε ὁ Μωάμεθ Β' πρὸς ἐξασφάλισιν
 τῆς ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Ἀττικῆς τουρκικῆς κυριαρχίας δὲν ἀνα-
 φέρεται πού τῶν συγχρόνων πηγῶν, φυσικὸν ὅμως ἦτο νὰ ἐγκατοι-
 κίσῃ Τούρκους τινὰς ἐν τε τῇ πόλει καὶ ἐν τῇ χώρᾳ διανέμων αὐτοῖς
 γαίας καὶ τιμάρια καὶ νὰ διορίσῃ πλὴν τοῦ φρουράρχου τῆς Ἀκροπό-
 λεως, *ντισιτάρ* τουρκιστὶ καλουμένου, καὶ τῆς κάτω πόλεως καὶ τῶν
 περιχώρων ἕτερον φρούραρχον, ἢ *σαρδάρ*, μετὰ σώματος γενιτσάρων.
 Ἐγκατασταθέντων δὲ Τούρκων ἐν τῇ χώρᾳ, ἀναπόδραστον ἦτο νὰ
 ὑπάρχῃ καὶ καθὼς, ἡ ἱεροδικαστής, διὰ τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὑποθέσεις,
 πρὸς τὸν ὁποῖον ὅμως καὶ πᾶς κάτοικος ἡδύνατο νὰ καταφύγῃ ζητῶν
 δικαιοσύνην, καὶ *μουφτῆς*, ἥτοι ἐρμηνευτῆς τοῦ ἱεροῦ νόμου, καὶ *σπα-
 χληάρ-ἀγᾶς*, ἡ ἀρχηγὸς τῶν τιμαριούχων ἱππέων, *σπαχήδων*, ἀντι-
 καταστασηάντων τοὺς ἐπὶ Βυζαντινῶν *προνοητὰς* ἢ *καβαλλαρίους* ².
 Καὶ διὰ τῶν φόρων δὲ τὴν συλλογὴν πιθανὸν νὰ ὑπῆρχεν ἐκτοτε εἰδι-

¹ Χαλκοκονδύλης ἐν 9, σ. 483 ἐκδ. Βόννης.

² Πρβ. ἄνωτ, Βιβλ. Β', κεφάλ. Β' σελ. 252 καὶ σημ. 1.

κός υπάλληλος, ἐξασκῶν ἴσως καὶ ἀστυνομικὰ συγχρόνως καθήκοντα, ὡς βραδύτερον εἰ βεβόδαι¹. Ἄδελφον ὅμως εἶνε ποίου ἀκριβῶς βαθμοῦ ἦτο ὁ πολιτικός αὐτός καὶ οικονομικὸς τῶν Ἀθηνῶν διοικητής, ὡς μὴ ῥητῶς μεμαρτυρημένον. Καὶ παραδέχονται μὲν τινες τῶν μεταγενεστέρων, ὡς ὁ συγγραφεὺς τῆς διασήμευ «Ἱστορίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους» Γερμανὸς Χάμμερ², ὁ τῆς «Ἱστορίας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας» Γάλλος Δαρῶ³ καὶ ἄλλοι κατ' αὐτούς⁴ ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1463 διώκει τὰς Ἀθήνας πασάς, ἄρα ὅτι ἡ πόλις μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1470 ἀλώσεως τῆς Χαλκίδος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἦτο ἔδρα καὶ πρωτεύουσα τοῦ πρώτου ἐκ τῶν πέντε σαντζακίων ἢ νομῶν, εἰς οὓς διηρέθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων αἱ χῶραι τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος· διότι ἀπὸ τοῦ 1470 πρῶτον μὲν σαντζακίον ἐγένετο τὸ τοῦ Εὐρίπου, ἔδρα δὲ τοῦ πασά ἢ Χαλκίς. Ἐν τούτοις δὲν εἶνε ποσῶς πιθανόν ὅτι ἔδρα τοῦ πρώτου σαντζακίου, ὅπερ πλὴν τῆς Ἀττικῆς περιελάμβανε καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς ἄλλας χώρας τοῦ πρώην δουκάτου Ἀθηνῶν, ἦτοι τοὺς καζάδες Θηβῶν, Λεβαδείας, Τουρκοχωρίου, Βωδονίτσης, Ζειτευνίου, Ἀταλάντης, Σαλώνων, Λιδωρικίου καὶ Μαλανδρίνου, ἐξελέγησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων αἱ Ἀθήναι καὶ οὐχὶ αἱ κεντρικώτεραι καὶ στρατηγικώτεραι Θῆβαι. Ἐκτὸς τούτου ὁ τῷ 1466 γεννηθεὶς καὶ πολὺ ἐγγύτερον τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς ζήσας Ἰταλὸς Μάρκος Σανούτος ἐν ταῖς «Βιογραφίαις τῶν δογῶν τῆς Ἑνετίας»⁵ ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸ 1463 διοικητής Ἀθηνῶν ἦτο σύμπασης καὶ οὐχὶ πασάς. Πιθανώτερον λοιπὸν εἶνε ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ Ὀμάρ ἄλωσιν, καὶ ἰδίως μετὰ τὴν δευτέραν τοῦ Μωάμεθ Β' ἐπίσκεψιν ἐν ἔτει 1460, αἱ Ἀθῆναι μετὰ τῆς Ἀττικῆς ἀπετέλεσαν μίαν ἐπαρχίαν, ἦτοι καζάν, τοῦ πρώτου σαντζακίου ἢ νομοῦ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος ὑπὸ σύμπασιν διοικητῆν, ἐπιβλέποντα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ συμ-

¹ Ντισνάρην, σαρδάρην, καδῆν, σπαχηλάρ-ἄγᾶν καὶ βεβόδαν ἀναφέρει ὡς τουρκικὰς ἀρχὰς ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ Γάλλος περιηγητὴς Σπών ἐκ τοῦ ἔτους 1675 καὶ ἄλλοι τότε ξένοι.

² Hammer, Geschichte des osmanischen Reichs, τόμ. Β', σ. 358 τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως Κροκιδᾶ.

³ L. Daru, Histoire de la république de Venise, τόμ. Γ', σ. 461.

⁴ Λόγου χάριν ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Τουρκοκρατίας Ἱστορ., τόμ. Β', σ. 83.

⁵ Marco Sanuto, *Vitae ducum Venetorum*, σ. 117, ἐν τῷ 22ῳ τόμῳ τῆς συλλογῆς *Rerum italicarum scriptores*.

βουλίου τῶν ἀρχόντων τὰς ἐνεργείας καὶ τὴν διαγωγὴν. Διότι οὐδὲ μία ἀμφιβολία ὅτι καὶ μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπαγωγὴν τῶν δέκα ἐκείνων «ὀλιγωτέρων» ἀστῶν ἔνεκα τῆς μετὰ τοῦ Φράγκου Β' συνεννόσεως τῶν τῶν ἀρχόντων συμβουλίων, ἡ δημογεροντία, ἐξηκολούθει ὑφισταμένη καὶ ἐν Ἀθήναις, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσι, δὲν ἐπαυσε δὲ λειτουργοῦσα μέχρι τέλους τῆς τουρκοκρατίας, χωρὶς ν' ἀναμιγνύωνται αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας τῆς κοινότητος ὑπόθεσις. Ἦτο δ' ὁ θεσμὸς οὗτος διὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας πολῦτιμος προνομία αὐτοδιοικήσεως καὶ μεγάλως συνέτεινεν εἰς διατήρησιν καὶ προστασίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Διὰ τὰς Ἀθήνας δὲ εἰδικώτερον ἡ δημογεροντία ἦτο οὐ μόνον περιοδικῶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγομένη ἰθαγενὴς ἀρχή, ἀλλὰ καὶ ἀληθὴς ἀριστοκρατία· διότι δημογέροντες ἐξελέγοντο πάντοτε σχεδὸν μέχρι τοῦ 1821 ἐξ ὀρισμένης τάξεως ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, τῶν ἀρχόντων, καὶ δὴ ἐκ δώδεκα ἀρχικῶν γενεῶν βυζαντινῆς ἐπιστημότητος, κατὰ τὴν παράδοσιν. ἀντικαταστήσαντων τὰς πάλαι· φυλάς. Οἱ εἰς τὰ γένη ταῦτα ἀνήκοντες εἶχον βεβαίαν τὴν συναίσθησιν τῆς εὐγενεῖς αὐτῶν καταγωγῆς καὶ ἐκαυχῶντο, κατὰ τὸν Κορνήλιον Μάγνην, «ἐπὶ αὐτοκρατορικῇ γεννήσει καὶ παλαίολογικῇ καταγωγῇ¹». Αἱ ἀποτελοῦσαι ὅμως τὰ δώδεκα ἀρχοντικὰ γένη ἀθηναῖκα οἰκογένεια δὲν ἦσαν δώδεκα μόναι, ἀλλὰ πλείονες,

¹ Cornelio Magni, Relazione della città d'Attene κτλ. Ἐν Πάρμα, 1964. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ἡ παροιμιώδης τῶν Ἀθηναίων ἐκφρασις «Καμαρώνει 'σὰν νὰ κρατῇ ἀπὸ τοὺς δώδεκα.» Πρὸς ἔνδειξιν τῆς βυζαντινῆς αὐτῶν εὐγενείας πολλοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων εἶχον ὡς οἰκόσημον τὸν δικέφαλον ἀετὸν. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ δύο σφριζομένων ἐπιτυμβίων πλακῶν τοῦ Λεονάρδου Κοδρικᾶ ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ καὶ τοῦ Παναγιώτου Σταυριανοῦ Ἀλεξανδρου ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τοῦ ἐν Καισαριανῇ ναοῦ, αἵτινες ἀμφότερα ἔχουσι τὸν δικέφαλον ἀετὸν καὶ ἐπιγραφὰς λίαν χαρακτηριστικάς. Ἐπὶ τῆς πρώτης λ. γ. τῶν πλακῶν ἀναγινώσκονται τὰδε·

«Ἐνθάδε κεῖται τῆς Ἀττικῆς ὁ γόνος,

Κλάδος εὐγενὴς ἐξ εὐγενῶν γόνος,

Λεονάρδος τοῦνομα Κοδρικᾶς δὲ τοῦπίκλην,

Πολλοῖς δὲ διαπρέπων καὶ λαμπροῖς ὄμοις» κτλ.

Εἰδικῶς περὶ τῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν τῶν Ἀθηναίων ἀσχολεῖται ὁ Κωνσταντῖνος Α. Χρηστομάνος, ὅστις καὶ ἐδημοσίευσε μέρος τῶν περὶ τούτων μελετῶν του. Πρβ. Μνημείων Καμπουρόγλου τόμ. Γ', σ. 247—262.

κλάσει πιθανῶς αἱ πλείεσται καὶ συγγενεῖς τῶν ἀρχικῶς δώδεκα· διότι ἐξήκοντα καὶ πλέον τοιούτων τὰ ὀνόματα εἶνε γνωστὰ ἐκ βυζαντινῶν, φραγκικῶν καὶ τουρκικῶν χρόνων¹. Διεκρίνοντο δὲ οἱ ἀποτελοῦντες τὰς οἰκογενεῖας ταύτας ἄρχοντες καὶ δι' ἐνδυμασίας ἰδιαιτέρας, φοροῦντες ποδήρη περιβολὴν καὶ μέχρι μὲν τινος ἰδιόρρυθμα ὑψηλὰ σκιαδία, βραδυτέρον δὲ τὰ λεγόμενα καλπάκια, πρὸς δὲ τοῦτοις οὔτε τὴν κόμην ἐκείρον, οὔτε τὸ γένειον, ὥστε ὁμοιάζον ἐν πολλοῖς πρὸς τοὺς κληρικούς. Ἐκ τοῦ συνόλου λοιπὸν τῶν ἀρχόντων τούτων αἱ συντεχνίαι τῆς πόλεως καὶ οἱ ἐπισημότεροι τῶν οἰκοκυραίων καὶ ἀγοραίων ἢ παζαριτῶν, συνερχόμενοι κατὰ πᾶσαν τελευταίαν τοῦ Φεβρουαρίου Κυριακὴν συνήθως, ἐξέλεγον τοὺς ἐνιαυσίους τῆς κοινότητος ἄρχοντας, τοὺς *δημογέροντας* ἢ *γέροντας*, ὅτινες κατὰ τινας μὲν δύο, κατ' ἄλλους δὲ τρεῖς, κατ' ἄλλους ὀκτὼ καὶ κατ' ἄλλους πλείονες, πάντως δὲ πολυπληθέστεροι ἢ ὀλιγώτεροι κατ' ἐποχὰς ὄντες, προϊστάντο τῆς κοινότητος ἀπὸ Μαρτίου μέχρι τέλους Φεβρουαρίου, διατηρηθείσης καὶ ἐπὶ Τούρκων τῆς ἐπὶ Ῥωμαίων καὶ Βυζαντινῶν ἐνιαυσίας διοικητικῆς περιόδου. Οἱ οὕτως ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ἐν τῷ ἀξιώματι ὑπὸ τοῦ καθ' ἡ διὰ χοτζετίου, ἀφοῦ δ' ἐπισκέπταντο τὸν μητροπολίτην καὶ τὸν

¹ Τὰ κυριώτερα τῶν ἀρχοντικῶν ὀνομάτων ἀθηναϊκῶν οἰκογενειῶν ἐκ τῶν εἰρημένων τριῶν ἐπεγῶν εἶνε κατὰ ἀλφαβητικὴν τάξιν ταῦτα· Ἀδαμάκη, Ἀναδραμέως (Ἀναδραμάρη), Ἀλεξάνδρου, Ἀλεξήνᾳ, Ἀστρακάρη, Βεναλδῆ, Βεζιέλου, Βλασαροῦ, Βρανᾶ, Βροντογούνη, Γάσπαρη, Γερένη, Γέροντα (Σωτηριανοῦ), Γιαννούλη, Δέκα, Δούσμανη, Ζαχαρίτσα, Τέρακος (Γέρακος), Καβαλάρη, Καλοφρενᾶ (:), Καλογερᾶ, Καλογράνη (Καλογρειώνη), Καματηροῦ, Καντζιλιέρη, Καρύκη, Κοδρικᾶ, Κοττάκη, Λατίνου, Λεοβίτου, Λίμπωνα, Μάκολα, Μαμωνᾶ, Μακμαροτοῦρη, Μισαραλιώτου, Νοταρᾶ, Παλαιολόγου, Παπουτσᾶ, Πατούσα, Περούλη, Πικέρμη, Πλατύποδος (Ποδαράδων ἢ Ποδάρων), Πόλπασα, Ραγκαβᾶ, Ρένδη, Ρεβελάκη, Ροῖδου, Ρόμβη ἢ Ροῦμβα, Ρούφου, Σκαραμαγκᾶ, Σκληροῦ, Σταματάκη, Σωτηριανοῦ (Γέροντα), Τερωνίτου, Τραχιωνιάτου, Τουρναβίτου, Τρικκαλιανοῦ, Φιλαρᾶ, Χαλκοκονδύλη ἢ Χαρχανδύλη, Χαλκωματᾶ, Χελῆ, Χρυσοβέργη, Χύχα, Χωματιανοῦ καὶ ἄλλα. Ἐκ τῶν οἰκογενειῶν τούτων ἔλαβον τὰς ὀνομασίας των πολλὰ τῆς Ἀττικῆς τοποθεσίαι, χωρία, κτήματα, μοναὶ καὶ νοεῖ, οἷον Γέρακας, Ἀδάμαι, Ἀλεξάνδρου, Σταμάται, Ρένδι, Βρανᾶς, Πικέρμι, Σκαραμαγκᾶ, Χαλκωματάδες, Κακατερό, μονὴ Ἀναδραμάρη, Παναγία τοῦ Βλασαροῦ, τοῦ Ρόμβη, Σωτὴρ τοῦ Κοττάκη, ἅγιος Γεώργιος Καρύκη, ἅγιος Γεώργιος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἅγιος Νικόλαος τοῦ Ραγκαβᾶ κ.τ.λ. καὶ τάνάπλιν οἱ Τραχιωνιάται ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ χωρίου Τράχωνας. Πρβ. καὶ Δ. Καμπουρόγλου Ἱστορ. Β', σ. 93.

διοικητὴν τῆς πόλεως, ὑπὸ τοῦ ὁποίου περιεβάλλοντο εἰς ἐνδειξιν τῆς ἀρχῆς των καφτάνια, ἥτοι ἐπιμήκεις μανδύας, ἀνελάμβανον τὰ καθήκοντά των. Ταῦτα ἦσαν ν' ἀντιπροσωπεύωσι τοὺς ἰθαγενεῖς χριστιανούς ἐν συνόλῳ τε καὶ κατ' ἰδίαν ἐνώπιον τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, νὰ φροντίζωσι περὶ τηρήσεως τῶν προνομίων τῆς πόλεως, νὰ συσκέπτονται περὶ τῶν διαφορῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων καὶ συμφερόντων, νὰ κατανέμωσι καὶ εἰσπράττωσι τοὺς φόρους, νὰ ὀρίζωσιν ἐράνους καὶ ἀγγαρείας, νὰ φροντίζωσι περὶ συντηρήσεως σχολείων καὶ προστασίας πτωχῶν, χηρῶν καὶ ὀρφανῶν, νὰ ἐκδικάζωσι κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ μητροπολίτου τὰς μεταξὺ Ἑλλήνων διαφορὰς καὶ νὰ χρησιμεύωσιν ὡς δικαιοῦται ἐν ταῖς μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων, ἥ ὡς συνήγοροι τῶν Ἑλλήνων, ὅταν αἱ τοιαῦται μικταὶ ὑποθέσεις παρεπέμποντο εἰς τὸν καδῆν. Ὡς ἀνταμοιβὴν δὲ διὰ πάσας τὰς φροντίδας καὶ ὑπηρεσίας ταύτας ἐλάμβανον ἕκαστος παρὰ τῆς κοινότητος κατ' ἔτος χίλια γρόσια.

Πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τούτων ὑπηρεσιῶν των οἱ δημογέροντες συνεδρίαζον καθ' ἑκάστην ἐν τῷ δημογεροντείῳ, κοινῶς καλουμένῳ, κατὰ Δευτέραν δὲ παρὰ τῷ μητροπολίτῃ, βοηθὸν δ' εἶχον ἕνα γραμματέα τῆς κοινότητος, ἀπὸ δὲ τοῦ 17ου αἰῶνος, ἂν μὴ καὶ πρότερον ἤδη, καὶ νοτάριον διὰ τὴν σύνταξιν τῶν συμβολαίων¹. Οὕτως ἡ δημογεροντία ἀπετέλει εἶδος κράτους ἐν κράτει. Αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ἦσαν σχεδὸν ὑποχρεωτικαὶ καὶ ἀνέκκλητοι διὰ πάντα ἰδιώτην· διότι ἐγίνετο μὲν ἐνίοτε καὶ πρὸς τὸν καδῆν καταφυγὴ ὑπὸ δίκων, τοῦτο ὁμῶς συνέβαινε σπανιώτατα, ἅτε θεωρούμενον λίαν ἀπρεπὲς καὶ ἀνόσιον. Οὐ σπανίως δὲ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, οἱ ἄρχοντες καὶ δημογέροντες τῶν Ἀθηναίων ἠγωνίσθησαν καὶ χρήματα καὶ τὴν ζωὴν των ἐνίοτε θυσιάσαντες, ὅπως προστατεύσωσι τὴν κοινότητα κατὰ τῆς ἀπληστίας καὶ τῶν βιαιοπραγιῶν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἢ κατὰ τῶν μονίμως ἐγκατεστημένων ἐν τῇ χώρᾳ Τούρκων, ὀλιγαριθμοτέρων εὐτυχῶς ὄντων ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς.² Διὰ τῶν ἐνεργειῶν καὶ προσπαθειῶν τῶν

¹ Περὶ νοταρίων ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, ἐπραγματεύθη ὁ Ἀντώνιος Γ. Μομφερράτος ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημείων τόμ. Γ', σ. 19-117.

² Ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς τουρκοκρατίας πληθυσμὸς τῶν Ἀθηναίων δὲν εἶνε γνωστὸς, βεβαίως ὁμῶς ἡ πόλις δὲν εἶχε τὴν ἐρημίαν, ἐν ᾗ εὗρον αὐτὴν οἱ Φράγκοι ἐπὶ Μιχαὴλ Ἀχορινάτου. Ὁ Καβάσιλας τῷ 1578 ὑπολογίζει, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, 12,000 ἀνδρῶν, ἄρα ὀλίκον πληθυσμὸν 40,000 περίπου πλὴν τῶν Τούρκων.

φιλοπατρίδων Ἀθηναίων ἀρχόντων κατωρθώθη ἐπὶ Ἀχμέτ τοῦ Α' πιθανώτατα (1603 — 1617) νὰ καταταχθῇ καὶ τὸ ὄριον τῶν Ἀθηνῶν μεταξὺ τῶν ἡπιώτερον φορολογουμένων καὶ διοικουμένων βακουφίων, ὅσοι ἐζηρτῶντο ἐκ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιευνούχου τοῦ σουλτανικοῦ γυναικωνίτου. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν καὶ θυσιῶν τοῦ ἀρχοντος Μιχαὴλ Λίμπου καὶ ἄλλων ὀφειῶν του ἐπετεύχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος ἡ ἀναστήλωσις τῶν καταπατουμένων τῆς πόλεως προνομιῶν καὶ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων οἱ πολυτεῖς ἀγῶνες ἀπήλλαξαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπὸ τὸν τύραννον Χατζή-Ἀλὴν τὸν Χασεκῆν. Ἀλλὰ περὶ τούτων θέλει γίνεαι ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ἐκτενέστερος λόγος, νῦν δὲ παρατηρητέον καὶ πάλιν ἐνταῦθα ὅτι τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἶον περιέγραψεν αὐτὸ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ὁ Ἀθηναῖος διδάσκαλος Ἰωάννης Βενιζέλος, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες. Ἦτο δηλ. εἶδος ἰθαγενεὺς πατρικῆς ἀριστοκρατίας, ἐχούσης ἐπὶ κεφαλῇς ξένον ἀρχοντα, τὸν ὁπῆτον οἱ προὔχοντες ἤγον καὶ ἔφερον συνήθως· διότι ἤξευρον πάντοτε νὰ κερδίζωσιν ὑπὲρ ἐαυτῶν τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτέρους καὶ οὕτω κατὰ βούλησιν νὰ παύσῃ πολλὰκις καὶ νὰ διορίζωσι τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως ἢ νὰ σωφρονίζωσι καὶ περιορίζωσιν αὐτάς. Πόσον ἡ κατὰστασις αὕτη ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἦτο ἐν πολλοῖς προτιμότερα τῆς ἐπὶ τῶν χριστιανῶν Φράγκων!

Φόρους δ' ἀπέτινον οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἔτος πλὴν τῆς δεκάτης, εἰς τὴν ὅποιαν ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ Τεῦρκοι κάτοικοι, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπὶ τουρκοκρατίας εἰθισμένους, καὶ αὐτὸν τὸν κεφαλικόν, τὸν λεγόμενον *χαράτσιον*, οἱ φόροι ὅμως οὗτοι ἦσαν δι' αὐτοὺς σχετικῶς μέτρις, ἀνερχόμενοι κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα εἰς 30,000 σκούδων ἢ γροσίων περίπου. Ἐπίσης ὀφείλον οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ὑποτελεῖς τῶν Τούρκων χριστιανοί, νὰ προσφέρωσι περιοδικῶς ὠρισμένον ἀριθμὸν νεανιῶν καὶ παίδων διὰ τὸ σῶμα τῶν γενιτσάρων, λαμβανομένου τοῦ πέμπτου ἄρρενος τέκνου τῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν μέχρι τοῦ 1645,

μὴ συμπεριλαμβανομένων εἰς τοὺς φορολογικοὺς τοῦ χαρατῆς καταλόγους, ἐξ ὧν πιθανώτατα ἤρυσθη τὴν πληροφορίαν του. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος τοῦ Καβάσιλα Μαρτίνος Κρούσιος ἀναφέρει ὡς ὑπάρχοντα ἐν τῇ πόλει «οἰκήματα ἕως χίλια,» ὥστε αἱ 40,000 θὰ εἶνε δι' ὅλην τὴν Ἀττικὴν. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει αἱ Ἀθηναὶ τότε ἦσαν πόλις πολυανθρωποτέρα τῆς Κορίνθου ἐχούσης ἱπτακοσίας μόνον οἰκίας.

ὅτε κατηργήθη μὲν ὁ τοιοῦτος συστηματικὸς τοῦ αἵματος φόρος, οὐχ ἦττον ὁμῶς ἐξηκολούθουν καταρτιζόμενα τὰ τῶν γενιτσάρων σώματα δι' ἀρπαγῆς χριστιανοπαίδων. Οὗτος ἦτο ὁ ἀτιμωτικώτατος καὶ σκληρότατος τῶν φόρων, ὅμοιος πρὸς ἐκεῖνον, ὃν ἐτέλουν οἱ ἀρχαιοτάτοι 'Αθηναῖοι πρὸς τὸν ἐν Κρήτῃ Μινώταυρον, ἐπετρέπετο ὁμῶς αὐτοῖς νὰ ἐξαγοράζωσι τοὺς λαχόντας ἢ ἀρπαγέντας παῖδας¹, ὥστε ἐμετριάζετο καὶ οὗτος. Πᾶσαι ἄρα αἱ τῆς ὑποτελείας τῶν 'Αθηναίων πρὸς τοὺς Τούρκους ὑποχρεώσεις ἦσαν σχετικῶς μέτριαι. 'Αλλὰ συνεχίσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἀμέσως μετὰ τὸ 1460 συμβάντων.

Μετὰ τὸν φόνον τοῦ τελευταίου δευκὸς Φραγκίσκου Β' καὶ τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν τέκνων ἐκείνου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξέλιπε καὶ πᾶσα ἐλπίς τῶν 'Αθηναίων νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων, οὐς διὰ πολλοὺς λόγους τινὲς αὐτῶν πρεσβύτων τῶν Τούρκων. 'Εκτοτε δ' οἱ 'Αθηναῖοι, ὅσοι δὲν ἤθελον νὰ ζήσωσιν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ἐξεπατρίζοντο, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι 'Ελληνες, εἰς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην, διασκορπισθέντες ἐν αὐτῇ ὡς ἄλλοτε οἱ 'Ιουδαῖοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς 'Ιερουσαλὴμ, καὶ οἱ μὲν ὡς λόγιοι, οἱ δὲ ὡς ἔμποροι καὶ ἄλλοι ὡς στρατιῶται ἔζων ἐκεῖ διαδίδοντες τὰ ἑλληνικὰ φῶτα καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐμπειρίαν καὶ ἐδίδαξαν οὕτω καὶ ἐμπράκτως τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως². 'Οτε δ' αἱ 'Αθηναὶ μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν περιήρχοντο εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων καὶ ἀπεσβέννυτο πᾶν ἔχνος πνευματικῆς ζωῆς, ἐν τῇ 'Ανατολῇ οὐδεμία τελεσφόρος συμπαθητικὴ φωνὴ ἠκούσθη ἐξ Εὐρώπης, ἥτις τότε εἶχεν ἀρχίσει νὰ φωτίζεται διὰ τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῆς 'Ελλάδος, πολλοὶ δὲ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προσκυνησμοῦ χάριν εἰς 'Ιεροσόλυμα μεταβάντων καὶ τὰς ὁδοιπορίας αὐτῶν περιγραφάντων Εὐρωπαίων οὐδὲ μνήμης ἄξιον ἐθώρησαν συμβεβηκὸς οὕτω σπουδαῖον, δι' οὗ ἡ διαφωτίσασα καὶ ἐκπολιτίσασα τὸν κόσμον 'Ελλάς καὶ ἡ πνευματικὴ τῶν πόλεων βασιλὶς,

¹ Guillet de Saint Georges, *Athènes ancienne et moderne*, ἐν Παρισίοις 1675, σ. 143, 157, 159 ἐπ. Πρβ. καὶ Φίνλαϋ *Greece under Ottoman and venetian domination*, σ. 38, 55, καὶ Γρηγοριδ. Β', σ. 405 ἐπ. Τὸ ὅτι καὶ οἱ 'Αθηναῖοι ὑπεβάλλοντο εἰς τὸ παιδομαζώμα ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ ἐν ἔτει 1606 γραφέντος Χρονικοῦ τῆς 'Οξωνίας, ὅπερ ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ Σπυρ. Λαμπρός ἐν τῷ ἔκτῳ τόμῳ τοῦ 'Αθηναίου (1877).

² Περὶ τῶν 'Ελλήνων στρατιωτῶν, οἵτινες ὑπηρετοῦν ἔκτοτε παρ' Εὐρωπαίοις, ἴδε Κ. Σάβαν ἐν Μνημ., 'Ελλ. ἱστορ. τόμ. Ζ' καὶ Η'.

αἱ Ἀθῆναι κατεδικάζοντο εἰς δουλείαν βάρβαρον! Οὐκ ὀλίγοι μάλιστα τῶν Εὐρωπαίων εὐδ' ἐγνώριζον τότε ἂν ὑπῆρχον εἰσέτι Ἑλλάς καὶ Ἀθῆναι, ἐπεκράτει δὲ παρὰ πολλοῖς ἡ γνώμη, ἣν βραδύτερον ἐξήνεγκεν ὁ ἐκ Ροστόκης Γερμανὸς λόγιος Λαυρεμβέργιος, ὅτι « Ὑπῆρξέ ποτε Ἑλλάς, ὑπῆρξαν Ἀθῆναι· νῦν οὔτε ἐν Ἑλλάδι αἱ Ἀθῆναι ὑπάρχουσιν, οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι Ἑλλάς »¹. Μόνῃ ἡ Ἑνετία συνησθάνετο τὴν ἀπώλειαν καὶ ἐπεδείξατο ἐνδιαφέρον τι περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταληφθείσης Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον ὑπηγορεύετο ὑπὸ ὅλως ὕλικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων καὶ σκοπῶν. Μάτην προσεπάθησεν ὁ τότε πάπας Πῖος ὁ Β' νὰ κινήσῃ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης εἰς σταχυοφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν δουλωθέντων χριστιανῶν, μάτην ἀπηυθύνθη ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ του καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν σουλτάνον προτρέπων νὰ γίνῃ χριστιανὸς καὶ ὡς τοιοῦτος νόμιμος τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου διάδοχος, μάτην δ' ἐμύχθησε πρὸς τοῦτο καὶ ὁ Ἕλλην Βησσαρίων, καρδινάλιος γενόμενος καὶ περιηγούμενος τὴν Εὐρώπην ἐπὶ μακρόν, ἵνα ἐξεγείρῃ τοὺς λαοὺς καὶ ἡγεμόνας κατὰ τῶν Τούρκων². Ἐκτὸς τῆς Ἑνετίας οὐδεὶς ἄλλος ἐκινήθη τότε ἀμέσως. Διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πολιτείαν ἡ ἀνάγκη-σις τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ ἡ ἐκδίωξις τῶν Τούρκων ἐκ τῆς πολυλιμένου Ἑλλάδος ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου καὶ τοῦτου ἐνεκα ἀνέλαθεν αὕτη καὶ μόνῃ τὸν γιγάντειον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἀφορμὴ πρὸς ἐκρήξιν τῆς μεγάλης ἐκείνης πάλης ὑπῆρξεν ὅτι ἀνδράπεδόν τι τοῦ δικαίητου τῶν Ἀθηναίων, ἢ τοῦ σοῦμπασῆ, ὑπεξείρεσхан 10,000 ἄσπρων, κατέφυγεν εἰς Κορώνην πρὸς τὸν Ἑνετὸν Ἱερώνυμον Βαλαρέσσον, ὅστις ἠρνήθη ἐπιμόνως τὴν παράδοσιν τοῦ πρόσφυγος ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι οὗτος ἦτο χριστιανός. Τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 1463, ὁ δὲ σουλτάνος ἦτο τότε ἀπησχολημένος εἰς πόλεμον ἐν Βασιλίᾳ, οὐχ ἥττον δὲ ἐδίστασε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους ἐκείνου ν' ἀρχίσῃ καὶ τὸν κατὰ τῆς Ἑνετίας πόλεμον³. Ἀπὸ τῶν παραλίων λοιπὸν τῆς Δαλ-

¹ Fuit quondam Graecia, fuerunt Athenae; nunc nec in Graecia Athenae, nec in ipsa Graecia Graecia est.

² Ἴδε περὶ τῶν πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων ἐν τῇ Δύσει γενομένων προσπαθειῶν ὑπὸ τοῦ Πίου Β' καὶ τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος Κ. Σάθαν ἐν Τουρκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι, σ. 1—11 ἐπ. Πρὸς δὲ καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 400 ἐπ.

³ Πρὸς Marino Sanuto, Vitae ducum venetorum, σ. 117, ἐν τῷ 22ῳ τόμῳ τῆς συλλογῆς Rerum italicarum scriptores, καὶ Hammer, Gesch. des osm. Reichs, τόμ. Β', σ. 359 τῆς ἐλλ. μεταφρ. Κυδριεῖ.

ματίας μέχρι Κωνσταντινουπόλεως εξηκολούθει μεταξύ 'Ενετῶν καὶ Τούρκων ἀγῶν πεισματώδης καὶ μακρὸς, ὡς κέντρον τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευσεν ἡ Κόρινθος, ἡ Χαλκίς (Νεγροπόντε) καὶ τὸ Σκούταρι, τῶν Ἀθηνῶν μεινασῶν εἰς δευτερεύουσαν θέσιν. Ἡδὴ ἐντὸς τοῦ ἔτους 1463 οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἐκδιωχθῆ ἐκ πασῶν σχεδὸν τῶν ἐπὶ τῆς στερεᾶς ὀχυρῶν θέσεων τῶν καὶ εἶχον περιορισθῆ εἰς τὰ πλοῖά των, δι' ὧν ἐξηκολούθουν τὸν πόλεμον ἀποβιβαζόμενοι πολλαχρὺ καὶ παντὶ σθένει προσπαθοῦντες νὰ καταλάβωσιν ὀχυράς θέσεις. Μίαν τοιαύτην ἐπιδρομὴν ἐπεχείρησαν ἐν ἔτει 1464 καὶ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἄδηλον ἂν οἴσθην ἢ προσκληθέντες ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ἀφοῦ δηλ. κατέκτησαν δι' ἐπιδρομῶν ὑπὸ τὸν Βικτωρ Καπέλλον τὰς νήσους Ἰμβρον, Θάσον καὶ Σαμοθράκην, ἀκολουθῶς προσωρμίσθησαν κατὰ Τούνιον εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀποβιβάσθιντες ὥρμησαν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐλπίζοντες νὰ κυριεύσωσι τὴν τε πόλιν καὶ τὴν ὀχυρὰν Ἀκρόπολιν, ἀλλ' ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑπὸ τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ ὑπεχώρησαν εἰς Πειραιᾶ· ἐπανελθόντες δὲ κατόπιν πολυπληθέστεροι κατῴρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὴν κάτω πόλιν, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν καὶ αὐτὴν τὴν κάτω πόλιν νὰ ἐγκαταλίπωσιν ἕνεκα τῆς ἐπερχομένης μεγάλης τουρκικῆς δυνάμεως. Πρὶν ὅμως ἀποχωρήσωσιν, ἠθέλησαν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι Βανδῆλοι ν' ἀφήκωσιν ἵχνη τῆς ὑπ' αὐτῶν κατοχῆς τῶν Ἀθηνῶν, διὸ κατελεηλάτησαν οἰκτρῶς καὶ ἄνευ διακρίσεως τὴν πόλιν καὶ συνήγαγον λείαν πολλήν, ὅσην οὐδ' οἱ Τούρκοι αὐτοὶ εἶχον συναγάγει κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ταύτης¹.

Ὁ πόλεμος οὗτος μεταξύ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων διήρκεσε 16 ὅλα ἔτη μέχρι τοῦ ἔτους 1479², ἔκτοτε ὅμως οὐδέποτε πλέον διαρκούντος αὐτοῦ γίνεται μνεία περὶ Ἀθηνῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἐν ἔτει 1470 ἀπώλειαν τῆς Εὐβοίας ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τὴν ἐν ἔτει 1479 συνομολόγησιν εἰρήνης ἐν τοῖς καθόλου μὲν ἔπαυσεν ὁ πόλεμος, μερικῶς ὅμως ἐξηκολούθει καὶ πάλιν· οἱ δύο ἀντίπαλοι, ὑποπεύοντες ἀλλήλους, ἐκράτουν πάντοτε τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς τοῦ ξίφους καὶ ἐπετηροῦντο αὐστηρῶς, ἐπιπίπτοντες ἐν τῷ μεταξύ μεθ' ὅλης τῆς μανίας

¹ «Les Vénétiens faisaient également une guerre des barbares; ils saccagèrent Athènes, dont Mahomet lui-même avait respecté les monuments», λέγει ὁ M. Villemain, ἐν *Essais historiques sur l'état des Grecs*, σ. 163.

² Ἰδε Hammer, *Geschichte des osman. Reichs*, τόμ. Α', σ. 85 ἐπ.

κατ' ἄλλήλων. Ἐν τούτοις αἱ Ἀθηναὶ ἡσύχῳ ἔκτοτε ἐκ πολέμων ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας ζῶσαι ἐν ἀφανείᾳ μὲν, ἀλλὰ καὶ ἐν σχετικῇ εὐπραγίᾳ ὑπὸ τοὺς Τούρκους μὲ τὰς προνομίας καὶ τὰς πολιτικὰς διατάξεις, ὥς κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὸν Ὀμάρ ἐν ἔτει 1456 διὰ συνθήκης ἀπέκτησαν καὶ τὰς ὑποίας ὁ σουλτάνος κατόπιν μετὰ τινων τροποποιήσεων ἐπεκύρωσε. Ἀλλως τε καὶ αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῆς σεμνῆς πόλεως κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν 16ον εἶνε σπάνιαι. Κατὰ τι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Ὁξωνίᾳ κολλεγίου Λίγκολντος εὕρισκόμενον Χρονικόν, γραφὲν τῇ 6ῃ Αὐγούστου 1606³, ὁ βίος τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν εἰρημένην χρονικὴν περίοδον διήρχετο ἐν ἡρεμίᾳ καὶ ἀσημύτητι. Μόνον αἱ περιοδικῶς ἐπισκῆπτουσαι λοιμικαὶ νόσοι, τὰ θανατικά, συνέταρσσαν τοὺς κατοίκους τῆς καταπεπονημένης χώρας. Κατὰ τὰ ἔτη 1480—1554 ἀναγράφονται ἐν τῷ Χρονικῷ τούτῳ ὡς μαστίσαντα τὰς Ἀθήνας ἐπτά φοδερὰ θανατικά, ὀνομαζόμενα μὲ διάφορα ὀνόματα τῶν πρώτων ἴσως παθόντων καὶ δεκατίσαντα τὸν πληθυσμόν. Οὕτως ἀναφέρονται τὰ θανατικά τῆς Σπετζιρίας, τοῦ Τριαντάρη, τοῦ Μιτζάκη, τοῦ παπᾶ Γιαλούρη, τοῦ Κουτρούλη Βηλαρᾶ. Τὸ δ' ἐν ἔτει 1554 ἐνσκήψαν θανατικόν, διαρκέσαν τρία ὅλα ἔτη, ἐθέρισε κατὰ μὲν τὸ Χρονικόν τοῦτο 10,000 κατοίκων, κατὰ τινα δ' ἐπιγραφὴν κεχαραγμένην ἐπὶ ἐνὸς τῶν κίωνων τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Θησείου ὑπὸ ἱερέως τοῦ ναοῦ τούτου πιθανῶς χιλιάδες.

Ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἀνελάμβανον ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐπούλωνον τὰς ἐκ τῶν θεομηνιῶν τούτων πληγὰς. Τὸ σχετικῶς ἐλαφρόν τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῆς θέσεώς των ἀπέναντι τῶν Τούρκων συνέτεινεν ἄρκετὰ εἰς τὸ νὰ βελτιώνηται μὲν κατὰ τι ἡ ὕλική τῆς πόλεως κατάστασις, ν' ἀνερθώνηται δὲ καὶ τὸ πρόνημα τῶν κατοίκων καὶ ν' ἀναπτύσσωνται οὗτοι πνευματικῶς, ὥστε κατὰ τοὺς ἐπελθόντας αἰῶνας διεκρίνοντο μεταξὺ πάντων τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ὀξύνοϊαν, τὸ ἀξιοπρεπὲς τοῦ ἥθους καὶ τὰς γνώσεις, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ κατὰ καιροὺς περιηγηταὶ καὶ ἄλλαι σφζόμεναι εἰδήσεις. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἐποψιν δὲν φαίνεται νὰ ἔπαθε μεγάλαν ζημίαν ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1687, ἐκτὸς τῆς ὀλίγον κατὰ τοῦτο ἐπιβλαβοῦς μεταβολῆς τοῦ Πορθενῶνος εἰς τζα-

³ Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου ἐν Ἀθηναίου τόμ. ΣΤ' (1877), σ. 438-442, ἀνετυπώθη δὲ καὶ ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. Α', σ. 89-90.

μίον. Ἄλλως τε καὶ τὰ τῆς τέχνης μνημεῖα καὶ μέχρι τῆς τουρκοκρατίας εἶχον πάθει μεγίστην ζημίαν καὶ ἀλλοίωσιν καθόλου. Ἐν ὁποίᾳ καταστάσει διέκειντο τότε αἱ Ἀθῆναι τοπογραφικῶς καὶ ἀρχαιολογικῶς ἐξεταζόμεναι γνωρίζομεν κατὰ τύχην ἐκ τῶν περιγραφῶν ἀνωγύμων τινῶν, λίαν χαρακτηριστικῶν καὶ διὰ τὰς τότε ἀρχαιολογικὰς τῶν Ἑλλήνων γνώσεις. Ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν περιηγητῶν καθ' ὅλον τὸν 15ον αἰῶνα καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ 16ου οὐδεὶς ἐπισκέφθη πράγματι τὰς Ἀθῆνας· διότι ἐν ταῖς περιγραφαῖς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος διατείνονται μὲν τινες τῶν γραψάντων ὅτι ἐπισκέφησαν καὶ τὰς Ἀθῆνας, προδίδονται ὅμως ἐξ ὧν λέγουσιν ὅτι οὐδέποτε εἶδον τὴν πόλιν ταύτην, ἣν τινὲς μὲν καλοῦσι μὲ τὴν φραγκικὴν τοῦ ὀνόματος παραμόρφωσιν Σετίνα (Setiné) κατὰ παρακοὴν βεβαίως καὶ παραφθορὰν ἐκ τοῦ «εἰς τὴν Ἀθήνα¹», ἕτεροι δὲ περιγράφουσιν εἴτε ὅλως κατὰ φαντασίαν ἢ εἴαν εἶδον αὐτὴν μακρόθεν, ἐκ τοῦ καπαστρώματος τοῦ παραπλέοντος πλοίου των ἢ καὶ ἐξ ἀκοῆς μόνον, ἐξαιρουμένου, ἐννοεῖται, τοῦ ἐν ἔτει 1445 ἐπισκεφθέντος καὶ περιγράφαντος τὴν πόλιν Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκώνης, περὶ οὗ ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω. Ὁ ἀξιοπεριεργότερος τῶν τοιούτων συγγραφέων εἶνε βεβαίως ὁ Ἰταλὸς ἀρχιτέκτων Φραγκίσκος Γιαμβέττης, ὁ ἐπωνομαζόμενος Σὰν Γάλλος (San Gallo) ὅστις συνέγραψεν ἐν ἔτει 1465 περὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ συνήγαγεν ἐπὶ τούτῳ ἐν 100 φύλλοις ἀπεικονίσεις τῶν περιφημοτέρων ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἰταλίας, προσθεὶς ἐν τρισὶ τῶν φύλλων ταύτων (28, 29 καὶ 32) καὶ ἀπεικονίσεις ἔργων τοιούτων ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ Ἀθηνῶν. Ἐκ τοῦ εἶδους τῶν ἐξ Ἑλλάδος εἰκόνων καὶ ἐκ τῶν περὶ ταύτας σημειώσεών του ἐξάγεται ἀριδῆλως, ὅτι ὁ Σὰν Γάλλος οὐδέποτε ἐπισκέφθη τὰς Ἀθῆνας καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἔλαβε τὰ σχεδιστογραφήματα ἐκεῖνα, ὡς ὁ Λαβόρδης πιθανώτατα εἰκάζει, παρὰ τινος τῶν πολλῶν τότε εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντων Ἑλλήνων λογίων ἰδόντος τὰ πρωτότυπα, συνεπλήρωσε δὲ καὶ παρεμόρφωσεν αὐτὰ ἐκ ῥωμαϊκῶν ἔργων². Λόγου χάριν ἀντὶ τοῦ Παρθενῶνος εἰκονίζει ὁ Σὰν Γάλλος τὴν

¹ Ἴδε διεξοδικῶς περὶ τούτου Laborde, *Athènes au XVme, XVIme et XVIIme siècle*, ἐν Παρίσις, 1854, τόμοι δύο· τόμ. Α', σ. 7 ἐπ. 47 ἐπ. 52 ἐπ. Τὸ ὥραϊον τοῦτο σύγγραμμα, καίπερ εἰδικώτερον ἀρχαιολογικὸν ὄν, χρησιμεύει πολὺ διὰ τοὺς ἀνωτέρω τρεῖς αἰῶνας. Ἡβρ. δὲ καὶ Γρηγορόδιον ἐν τόμ. Β', σ. 363 ἐπ., 412 ἐπ.

² Laborde τόμ. Α', σ. 33 ἐπ. σημ. 12.

πρόσωπον τοῦ ἐν Ῥώμῃ Πανθέου τοῦ Ἀγρίππα, μαθὼν ἴσως ὅτι τοιαύτη που ἦτο καὶ ἡ τοῦ Παρθενῶνος πρόσωψις, καὶ σημειώνει λατινιστὶ ὑπερᾶνω τῆς εἰκόνος ταύτης τὰ ἐξῆς περὶ Ἀθηνῶν μυθώδη καὶ ἀνακριβῆ· «Πόλις Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ὑποῖα φαίνονται μέγιστα τεῖχη πάντοτε κατε-
 » ρειπιωμένα, ἐντὸς δὲ καὶ ἐκτὸς ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς ἀπίστευτα ἐκ μαρμα-
 » ρου κτίρια καὶ οἴκοι καὶ ἱερὰ τεμένη καὶ ποικίλαι εἰκόνες, ἔξοχοι διὰ
 » τὴν θαυμασίαν τέχνην των, καὶ στύλοι παμμέγιστοι, ἀλλὰ πάντα κε-
 » καλυμμένα πανταχόθεν ὑπὸ πολλῶν ἐρειπίων θά ἴδης· τὸ δὲ ἀξιοση-
 » μειωτάτατον, ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὑπάρχει ὁ μέγας καὶ ἀξιοθαύμαστος
 » τῆς θεᾶς Παλλάδος ναός, θεῖον ἀληθῶς ἔργον τοῦ Φειδίου, τὸ ὁποῖον
 » κατακοσμεῖται ὑπὸ 57 μεγίστων στύλων, ἐχόντων διάμετρον 7 πο-
 » δῶν, καὶ ὑπὸ χارιστάτων ἀναγλύφων εἰς ἐκτέρας τὰς προσόψεις καὶ
 » τοὺς τοίχους, ἐπὶ τοῦ ζωοφόρου καὶ τῶν ἐπιστυλίων, θαυμασίας τέ-
 » χνης! ». Ἐν δὲ τῷ Χρονικῷ τοῦ Χαρτμάνου Σχέδελ, τῷ δημοσιευθέντι
 τῷ 1493 ἐν Νυρεμβέργῃ καὶ διὰ τοῦτο Νυρεμβεργίῳ Χρονικῷ λεγομένῳ,
 ὁ λόγιος ἐκεῖνος Γερμανὸς ἔγραψε περὶ τῶν Ἀθηνῶν· « Αἱ Ἀθηναὶ ἦσαν
 πόλις ἐνδοξοτάτη ἐν Ἀττικῇ, ὑπολείπονται ὅμως ὀλίγα τινὰ αὐτῆς
 ἐρείπια¹ ». Ἐὰν ἐν τούτοις οἱ Εὐρωπαῖσι, ἐξαιρουμένου τοῦ γνωστοῦ Κυ-
 ριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνης, καθ' ὅλον τὸν 15ον αἰῶνα οὐδόπως ἡ ἐσφαλ-
 μένως περιέγραψαν τὰς τότε Ἀθήνας, ὑπάρχουσιν, ὡς εἵπομεν, ἡμέτεροί
 τινες Ἀνώνυμοι, οἵτινες ἐπὶ τόπου περιέγραψαν τοπογραφικῶς τὰς Ἀθή-
 νας τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τοιαῦται ἑλληνικαὶ τοπογραφίαι τῶν Ἀθη-
 νῶν ἐκ τῶν τουρκικῶν καὶ τῶν ὀλίγων πρὸ τῆς τουρκοκρατίας χρόνων
 ὑπάρχουσι μέχρι τοῦδε δύο γνωσταί, ἡ μὲν διεξοδικωτέρα καὶ ἀρχαιο-
 τέρα, ἡ δὲ λίαν σύντομος καὶ μεταγενεστέρα τῆς πρώτης, καὶ εὐρίσκον-
 ται ἐν χειρογράφοις ἡ μὲν τῆς ἐν Βιέννῃ Αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης²

¹ Τὸ σύγγραμμα τοῦ Σάγ Γάλλου εὐρίσκεται χειρόγραφον εἰσέτι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Barberini ἐν Ῥώμῃ, ὅπου εἶδομεν αὐτό. Ἴδε καὶ Laborde, τόμ. Α', σ. 32 ἐπ. μετὰ πανομοιότυπου τῶν σχεδίων τοῦ Σάγ Γάλλου. Τὸ τελευταῖον μέρος τῆς περιγραφῆς ταύτης, τὸ ἀφορῶν τὸν Παρθενῶνα, εἶνε κατὰ λέξιν σχεῖδιον τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ (σ. 403) παρατεθειμένη ἐπιστολῇ Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνης.

² Athenae civitas fuit praeclarissima in Attica regione, cujus pauca vestigia quaedam manent, Πρβ. Laborde Α', σ. 40. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 412.

³ Ἡ ἀνώνυμος αὕτη τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν περιλαμβάνουσα ἑπτὰ σελίδας εἰς τέταρτον εὐρίσκεται ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης, κατατε-

ἡ δὲ τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἀξίζουσι δὲ ἀμφοτέραι νὰ γίνῃ περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα λόγος. Ἡ βιενναία τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ ἀνωρύμου Ἑλλήνος, ὅσον λυπηρὰ καὶ ἂν εἴνε διὰ τὴν οἰκτράν τοῦ συγγράψαντος ἀμάθειαν, καίπερ φαινομένου τούτου ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν τότε ἐπὶ μαθήσει ἐγκαυχωμένων, οὐχ ἥττον μαρτυρεῖ ὅτι καὶ τότε δὲν εἶχεν ἐκλείψει ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ὀλοτελῶς τὸ ἐνδιαφέρον περὶ τῆς γηραιᾶς πόλεως καὶ ὡς ὁδηγὸς τῶν ἐπισκεπτομένων αὐτὴν συνεγράφη ἡ τοπογραφία αὕτη. Ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἱστορικῶν νύξεων καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῆς γραφῆς συμπεραίνοντες ὥρισαν ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς ὁ μὲν Κ. Ο. Μύλλερὸς τὴν πρὸ τοῦ ἔτους 1456 ἐποχὴν, ἥτοι τὴν πρὸ τῆς κατοχῆς τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι οὐδεμίαν γίνεταί ἐν αὐτῇ τούτων μνεία, ὁ δὲ Λαβόρδης ἀκριβέστερον θελήσας νὰ ὀρίσῃ τὴν ἐποχὴν, ἔθηκεν αὐτὴν περὶ τὸ ἔτος 1460, τουτέστι μετὰ μὲν τὴν κατάλυσιν τῆς φραγκοκρατίας, διότι ἐν αὐτῇ ἀπαντᾷ ἡ περικοπή, «πρὸς δὲ νότον τούτων ἐστὶν εἶκος βασιλικὸς πλὴν ὠραῖος» εἰς ὃν κατερχόμενος ὁ δαυὶς κατὰ καιρὸν εἰς εὐωχίαν ἐκινεῖτο», ἀλλὰ πρὸ τοῦ ἔτους 1464, ὅτε, ἀποτυχούσης τῆς ἀποπείρας τῶν Ἑνετῶν νὰ καταλάβωσι τὴν Ἀκρόπολιν ἐκ συνεννοήσεως ἰσως πρὸς τινὰς τῶν κατοίκων, οἱ Τούρκοι ἤρξαντο νὰ φέρωνται αὐστηρότερα καὶ μετέβαλον, κατ' αὐτόν, τότε πρῶτον καὶ τὸν Παρθενῶνα εἰς τζαμίον· διότι ἐν τῇ τοπογραφίᾳ ἀναφέρεται οὗτος ὡς ναὸς χριστιανικὸς εἰσέτι. Ἀλλ' ὁ Παρθενὼν εἶνε πιθανώτατον ὅτι ἔπαυσεν ὦν ναὸς χριστιανικὸς εὐθύς ἀπὸ τῆς ὑπὸ Ὁμάρ ἐν ἔτει 1456 καταλήψεως τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἤδη παρατηρήσαμεν (σ. 414), μετετράπη δὲ ἡ τότε ἀμέσως ἢ πάντως κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1458 ἐπίσκεψιν Μωάμεθ τοῦ Β' εἰς

ταγμένη μετὰ τῶν ἑλληνικῶν θεολογικῶν χειρογράφων ὑπ' ἀριθ. CCII κατὰ Ross ἢ CCLII κατὰ τὸν Κ. Ο. Μύλλερν. Κατὰ πρῶτον ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ὀλόκληρον ὁ L. Ross ἐν τῷ 90ῳ τόμῳ τῶν *Jahrbücher der Literatur* τῆς Βιέννης ἐν ἔτει 1840 μετὰ πολλῶν διασαφητικῶν σημειώσεων, ἔπειτα δὲ ἐν ἔτει 1841 καὶ ἐν τῷ «*Εὐρωπαϊκῷ Ἑρανιστῇ*» τῶν Ἀθηνῶν ἔτους Α', τόμ. Γ', φυλλ. 20. Α'. Ἰδε τοῦ αὐτοῦ καὶ *Archaeologische Aufsätze*, σ. 145 ἐπ. 1855. Μετὰ δὲ τὸν Ross ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ὁ Laborde ἄνευ διαφορῶν ἐν τῇ γραφῇ μετὰ σημειώσεων ὡσαύτως καὶ μετὰ πανομοιότου ληφθέντος ἐκ τοῦ πρωτοτύπου. Ἀμφοτέροι οὗτοι περιέπεσον, εἰς μικρὰ τινα λάθη κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ πρωτοτύπου δι' ἑλλείψιν ἀκριβῶν καὶ εἰδικῶν παλαιογραφικῶν γνώσεων. Τελευταῖος ἀνετύπωσεν αὐτὴν ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν τοῖς Μνημείοις, τόμ. Α', σ. 92 — 93.

τζαμίον. Πρὸ τῆς ἀλώσεως λοιπὸν τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ Ὀμάρ ἐν ἔτει 1456 πρέπει νὰ ἐγράφη ἡ ἐν λόγῳ τοπογραφία· ἐπειδὴ δὲ πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἄνευ δουκὸς ἐκυβερνήθησαν αἱ Ἀθῆναι μόνον κατὰ τὰ ἔτη 1451—1455, ὅτε, ἀνηλίκου καὶ παιδὸς ὄντος τοῦ δουκὸς Φραγκίσκου Α', ἐκυβέρνηων ἡ μήτηρ ἐκείνου Χιάρρα καὶ ὁ ἐραστὴς καὶ σύζυγός τῆς Βαρθολομαῖος Κονταρίνης (ἀνωτ. σ. 405), πιθανώτατον εἶνε ὅτι τότε ὁ Ἀνώνυμος ἔγραψε τὴν τοπογραφίαν καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἐκινεῖτο ἐκεῖνο περὶ τῶν δουκῶν¹. Ὀλίγα λοιπὸν ἔτη μετὰ τὴν τελευταίαν ἐπίσκεψιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Πausaniou τοῦ 15ου αἰῶνος Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνης συνεγράφη πιθανώτατα καὶ τοῦ ἡμετέρου Ἀωνύμου ἡ τοπογραφία, ὅπερ δηλοῖ ὅτι αἱ ἐπανειλημμέναι τοῦ ξένου ἐκείνου ἐπισκέψεις ἐκίνησαν καὶ παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις τὸ περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων ἐνδιαφέρον². Ἄλλ' ἐξετάσωμεν νῦν τὰ κατ' αὐτὴν ἀναλυτικώτερον.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς τοπογραφίας ταύτης περιγράφει ἐν εἴδει δρομολογίου πρῶτον τὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς Ἀκαδημείας, ἣν θέτει κατὰ τὸ χωρίον Βασιλικά, νῦν Συπόλια ἢ Σεπόλια, τὸν ἀρχαῖον δῆμον Συπαληττόν, καὶ ἀναφέρειν τέσσαρα ἀκόμη παρόμοια διδασκαλεῖα ἢ σχολάς, ὧν εἶνε δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ἡ τε τοποθεσία καὶ ἡ ὀνομασία· ἔπειτα δὲ εἰσερχόμενος εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ὥρολογίου Ἀνδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου, ὅπερ ἐκλαμβάνει ὡς σχολεῖον τοῦ Σωκράτους, ὡς καὶ μέχρι τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος ἐθεωρεῖτο μνημεῖον τοῦ φιλοσόφου τούτου, προχωρεῖ βορειοδυτικῶς, ἀπαντᾷ τὴν Νέαν Ἀγοράν, ἣν ἀποκαλεῖ παλατίον τοῦ Θεμιστοκλέους, βαδίζει πρὸς τὸ γυμνάσιον τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπερ ὀνομάζει εἰκούς τοῦ Πολεμάρχου, ἵσως διότι ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας ἤδη ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως, κατόπιν ἀναφέρει πλησίον ἱστάμενα ἀγάλματα Διός, πιθανῶς τὰ ἐν τῇ Πτολεμαίῳ γυμνασίῳ πελώρια ἀγάλματα, ἅτινα ἐξ ἀγνοίας ἵσως ἀποκαλεῖ τοῦ Διός, ἔπειτα μνημονεύει βωμοῦ τινος κειμένου καταντικρὺ τούτων, ἐνθα ἐθάπτοντο, κατ' αὐτόν, οἱ παγκρατιασταί, τοιῦστί τοῦ Κεραμεικοῦ, ὅστις

¹ Ἡ γνώμη τοῦ Δ. Καμπουρόγλου, ὅτι ἡ τοπογραφία αὕτη ἐγράφη κατὰ τὸν 870ον μ. Χ. αἰῶνα (Τουρκοκρατ. Ἱστορ. Β', σ. 31) εἶνε τελείως ἀβάσιμος. Ἐπὶ Βυζαντινῶν οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἐν Ἀθήναις δοῦκες.

² Τοιαύτην εἰκασίαν περὶ ἐπιρροῆς τῶν ἐπισκέψεων Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνης ἐξέφρασε πρῶτος ὁ Γρηγορόδιος ἐν Β', σ. 360.

τότε διὰ τὴν κατάπτωσιν τῶν τειχῶν ἦτο ὁρατὸς ἐκεῖθεν· ἀκολουθῶς βχδιζει πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀγορὰν, καὶ ἀπαντῶν καθ' ὁδὸν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Φιλίππου συγχέει τόπον τε καὶ χρόνον καὶ διηγείται ὡς ἐν Ἀθήναις συμβάντα τὰ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων περὶ Φιλίππου ἐξιστορούμενα (8, 38), περαιτέρω ἀναφέρει συγκεχυμένως καὶ ἐσφαλμέναις ὀνομασίαις ἐτέρας οἰκοδομὰς καὶ τοποθεσίας κειμένας μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Φιλίππου καὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, οὕτως ἐπίσης μνημονεύει, ὡς καὶ ἐτέρων τοποθεσιῶν πρὸς νότον τούτου. Ἐντεῦθεν προχωρεῖ μεσημβρινοανατολικά περὶ τὴν Ἀκρόπολιν, ἀπαντᾷ τὸ Ὡδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ὅπερ ὀνομάζει παλάτιον Κλεωνίδου καὶ Μιλτιάδου, τὸ Θέατρον τοῦ Διονύσου, ὅπερ ἐκλαμβάνει ὡς σχολεῖον τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ Ὡδεῖον τοῦ Περικλέους, ὅπερ καλεῖ σχολεῖον τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, ὅπερ ὀνομάζει λύχρον τοῦ Δημοσθένους. Ἐντεῦθεν στρέφεται πρὸς ἀνατολὰς, ἀπαντᾷ τὴν ἀψίδα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τὸ Ὀλυμπιεῖον, ὅπερ καλεῖ οἶκον βασιλικόν, περιγράφει μέγαρόν τι τῶν δουκῶν παρὰ τὴν Ἐνεάκρουρον, ἴσως τὸ ἐπὶ τῆς μικρᾶς τοῦ Ἰλισσοῦ νήσου ἱερὸν τῶν Μουσῶν, ὅπερ ἐσφάζετο μέχρι τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος, καταντικρὺ βλέπει ναῖσκον τινὰ τῆς Ἥρας, ἀναφέρει τὸ Στάδιον, ὅπερ προσονομάζει θέατρον, καὶ τὸ ὕδραγωγεῖον τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπερ ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰούλιον Καίσαρα, βεβαίως ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐξαπατηθεῖς¹. Τέλος δ' ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης καὶ ἀναβάς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν περιγράφει αὐτὴν οὕτως, ὥστε φαίνεται καλῶν τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης διδασκαλεῖον μουσικῶν, τὰ δὲ Προπύλαια παλάτιον, τῶν δουκῶν βεβαίως, τὴν Πινακοθήκην καγκελλαρίαν, τὸ πολύχρον καὶ ποικίλον Ἐρέχθειον καλεῖ Ποικίλην Στοᾶν καὶ τὸν Παρθενῶνα ναὸν τοῦ ἀγνώστου θεοῦ. Ἐνῷ δὲ περιγράφει τὸν χριστιανικὸν Παρθενῶνα, οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ τῶν ἄλλων κυρίως χριστιανικῶν τῆς πόλεως κτιρίων, περιοριζόμενος, ὡς καὶ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκώνης, εἰς μόνας τὰς κλασικὰς ἀρχαιότητας, τὰς ὁποίας τόσον κακῶς γνωρίζει. Τσοῦτον εἶχον λησμονήσει ἑαυτοὺς καὶ τὰς προγονικὰς παραδόσεις καὶ εἰς τοιαύτην εἶχον περιέλθει ἀμάθειαν οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, κατὰ τοιοῦτον δὲ τρόπον εἶχον παραγνωρισθῇ καὶ ἀπολείσει τό τε ὄνομα καὶ τὴν σημασίαν τῶν τὰ ἀρχαία ὀνόματα καὶ μνη-

¹ Ἡ ἐπιγραφή αὕτη σώζεται μέχρι σήμερον ἐν τῷ κήπῳ τῶν ἀνακτόρων. Ἴδε αὐτὴν ἀνωτέρω σ. 89, σημ. 1.

μαῖα! Εἶνε ταῦτα ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ οἱ καρποὶ τῆς παρά τινων ἐξυμνουμένης φραγκοκρατίας! Ἐννοεῖται δ' ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῇ περιγραφῇ μνημονευομένων μνημείων τέχνης ἦσαν ἤδη ἐρείπια καὶ ἐν ὀλίγον βελτίονι καταστάσει ἢ τὴν σήμερον. Ἐν τούτοις ἡ περιγραφὴ αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τοῦ 15ου αἰῶνος εἶνε λίαν σπουδαία ὑπὸ τε τὴν ἀρχαιολογικὴν καὶ γλωσσικὴν καὶ ἱστορικὴν ἑποψίν, ὥστε δὲν δύναται νὰ παραλειφθῇ ἐν συγγράμματι τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περιγράφοντι. Καχωρίζομεν λοιπὸν ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μνημεῖον, μόνον παλαιογραφικὰς τινὰς παρατηρήσεις προσεπισημειοῦντες.

«ΤΑ ΘΕΑΤΡΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ»¹.

« § 1. Πρῶτον ἡ ἀκαδημία ἐν χωρίῳ τῶν βασιλικῶν· δεῦτερον ἡ » ἐλαιατικὴ εἰς τοὺς ἀμπελοκήπους· τρίτον τὸ τοῦ Πλάτωνος διδασκα-
 » λεῖον εἰς τὸ παραδείσιον· τέταρτον τὸ τοῦ πολυζήλου ἐν ὄρει τῷ ἡμι-
 » τίῳ (γρ. Ὑμηττίῳ)² πέμπτον τὸ τοῦ διοδώρου πλησίον τούτου³.

« § 2. Ἐντὸς δὲ τῆς πόλεως ἔστι τὸ διδασκαλεῖον τοῦ Σωκράτους,
 » ἐν ᾧ εἰσὶ κύκλοι οἱ ἄνδρες καὶ οἱ ἄνεμοι ἱστορισμένοι· κατὰ δὺσιν δὲ
 » τοῦτου ἴστανται τὰ παλάτια τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ πλησίον τούτων
 » εἰσὶν οἱ λαμπροὶ οἶκοι τοῦ πολεμάρχου· ἴστανται δὲ τὰ ἀγάλματα
 » τοῦ διὸς ἑγγύστα (sic) τούτων· ἀντικρυς δὲ τούτων ἔστι βωμός, εἰς
 » ὃν ταφῆς ἤξιοῦντο οἱ παγκρατιασταὶ καὶ ὀλύμπιοι· ἐν ᾧ φοιτῶντες
 » οἱ ῥήτορες τοὺς ἐπιταφίους λόγους ἀνεγίνωσκον.

« § 3. Κατὰ ἄρκτον δὲ τούτου ὑπῆρχεν ἡ πρώτη ἀγορὰ τῆς πό-
 » λεως, εἰς ἣν ὁ ἀπόστολος φίλιππος τὸν γραμματεῖα ἐβύθησεν (sic)⁴
 » ἔνθα ὑπῆρχον καὶ οἱ λαμπροὶ οἶκοι φυλῆς τῆς πανδιονίδος· κατὰ δὲ
 » τὸ νότιον⁵ μέρος, ὑπῆρχε διδασκαλεῖον τῶν κυνικῶν φιλοσόφων καὶ
 » πλησίον τούτου τῶν τραγικῶν. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἀκροπόλεως, ὀλίγον

¹ Ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου κατὰ τὸ πρωτότυπον ἄνευ διορθώσεως ἐκτὸς τῶν ἐν παρενθέσει.

² Ὁ Διονύσιος Σουρμελῆς φρονεῖ μετὰ τινος πιθανότητος ὅτι τὰ ἐν Ὑμηττῷ ὡς ἀρχαῖα μνημονευόμενα δύο διδασκαλεῖα ἦσαν αἱ μέχρι πρὸ μικροῦ ὑφιστάμεναι μοναὶ Ἀστέρι καὶ Καισαριανῇ, ἐξ ὧν διεσώθησαν πολλὰ χειρόγραφα. Ἰδε «Συνοπτικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν» κτλ. σ. 40, σημ. ἐκδ. 1842.

³ Οἱ τοπικοὶ προσδιορισμοὶ πρὸς νότον, πρὸς ἀνατολὰς κτλ. εἶνε, ὡς ἐπὶ τὸ παλὺ, λελανθασμένοι.

» πρὸς δύοσιν, κατῴκουν οἱ θαλαμ. καὶ πλησίον τούτου ὑπῆρχε
 » διδασκαλεῖον τοῦ σοφοκλέους καὶ πρὸς νότον τούτου ἵσταται ὁ ἄρειος
 » πάγος· ἐνθα ὁ τοῦ ποσειδῶνος υἱὸς ληρόθεος (γρ. Ἀλιρρόθιος) ὑπὸ
 » ἄρειος ἐθανατώθη.

« § 4. Κατὰ ἀνατολὰς δὲ τούτου ὑπῆρχον τὰ παλάτια κλειονίδους
 » (sic) καὶ μιλιτιάδου (γρ. Μιλτιάδου)· καὶ πλησίον τούτων ἀκμήν,
 » ἵσταται διδασκαλεῖον λεγόμενον τοῦ ἀριστοτέλους· ὑπερθε δὲ τούτου
 » ἵστανται δύο κίονες· καὶ εἰς μὲν τὸν ἀνατολικὸν ὑπῆρχε τὸ τῆς ἀθη-
 » νᾶς ἄγαλμα· εἰς δὲ τὸν δυτικὸν τοῦ ποσειδῶνος· μέσον δὲ τούτου
 » (sic) λέγουσιν εἶναι ποτὲ γοργόνης κεφαλὴν¹, ἐνθὸν κουκουλίου σι-
 » θεροῦ· ἔστι δὲ καὶ ὠρολόγιον τῆς ἡμέρας μαρμαρίτινον.

« § 5. Ἀντικρυς δὲ τούτου πρὸς μεσημβρίαν, ὑπῆρχε διδασκαλεῖον
 » λεγόμενον τοῦ ἀριστοφάνους· καὶ ἀνατολικά ἀκμήν ἵσταται ὁ λύχνος
 » τοῦ δημοσθένους· πλησίον δὲ τούτου ἦν τότε καὶ τοῦ θεουκιδίδου εἴ-
 » κημα, καὶ σύλωνος ἀγορὰ τε ἡ δευτέρα καὶ ὁ οἶκος τοῦ ἀλκμαίονος
 » καὶ βαλανεῖον μέγιστον, καὶ πρὸς νότον τούτου, ἡ μεγάλη ἀγορὰ τῆς
 » πόλεως· καὶ τεμένη πλεῖστα ἀξιάγαστα ἐπὶ (sic) τῆς πύλης νότι-
 » ος· ἧς πρὸς τῆς φλιάς ἰστόρηται ἐννεακαίδεκα ἄνδρες , τὸν
 » ἕνα ἐδίωκεν, ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ τὸ βασιλικὸν λουτρόν, ἐν ᾧ τὸν μέγαν
 » βασιλεῖον διὰ πατάγων φοδῆσαι ἠθέλησαν². ἐνθα καὶ ὁ τοῦ μνη-
 » σταρχοῦ οἶκος.

« § 6. Ἴσταται δὲ κατὰ ἀνατολὰς τούτου καμᾶρα μεγίστη καὶ
 » ὠραία· εἰσὶ δὲ τὰ ὀνόματα ἀδριανοῦ καὶ θησέως· εὐρίσκεται δὲ ἐνθὸν

¹ Πρβ. Πausανίου Ἀττικ. 21, 4.

² Ὁ τοπογράφος ὑπαινίσσεται βεβαίως ἐνταῦθα ὅσα λέγει Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῇ ἐπιταφίῳ εἰς τὸν Μέγαν Βασιλεῖον λόγῳ του (λόγ. 43, 16.) ὅτι συνέβησαν τῷ Βασιλεῖ κατὰ τὴν εἰς Ἀθήνας χάριν σπουδῶν ἄφιξίν του. « Ἐπειδὴν οὖν τις ἐπιστῇ τῶν νέων καὶ ἐν χερσὶ γένηται τῶν ἐλόντων, γίνε-
 » ται δὲ ἢ βιασθεὶς ἢ ἐκὼν, (νόμος οὗτός ἐστιν αὐτοῖς ἀττικὸς καὶ παιδιὰ σπουδῇ
 » σύμμικτος) ἐπὶ τὸ λουτρόν προπέμπουσιν, ἐπειδὴν δὲ πλησιάζουσι, βοῇ τε πολλῇ
 » καὶ ἐξάλμασι χρώμενοι, καθάπερ ἐνθαυσιῶντες, κελεύει δὲ ἡ βοή μὴ προσβα-
 » νειν, ἀλλ' ἵστασθαι, ὡς τοῦ λουτροῦ οὐ παραδεχομένου, καὶ ἅμα τῶν θυρῶν
 » ἀρασσομέτων πατάγων τὸν νέον φοβήσαντες, αἶπα τὴν εἰσόδον συγχωρήσαντες,
 » οὕτως ἤδη τὴν ἐλευθερίαν διδόναι ὁμάτιμον ἐκ τοῦ λουτροῦ καὶ ὡς αὐτῶν ἕνα
 » δεχόμενοι. Τότε τοίνυν ἐγὼ τὸν ἐμὸν καὶ μέγαν Βασιλεῖον οὐκ αὐτὸς δι' αἰδοῦς
 » ἤγον μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἐπειθον ὁμοίως ἔχειν, ὅσαι τῶν νέων ἀγνο-
 » οῦντες τὸν ἄνδρα ἐτύγχανον· μᾶλλον δὲ σχεδὸν τῶν ἐπιτημουμένων τὸν κοινὸν διέ-
 » φυγε νόμον, κρείττονος ἢ κατὰ νέηλιν ἀξιωθείς τιμῆς».

» τῆς αὐλῆς μεγίστη ἐτύγγχανεν· εἰς ἣν οἶκος βασιλικὸς ὑπῆρχε
 » πλείστοις κίουσιν ὑποκάτωθεν στηριζομένη· ὅστις ἐλεπτουργήθη πρὸς
 » τῶν δύο καὶ δέκα βασιλείων τῶν τὴν ἄκραν οἰκοδομησάντων.

« § 7. Πρὸς δὲ νότον τούτων ἔστιν οἶκος βασιλικὸς πλὴν ὠραίος,
 » εἰς ὃν κατερχόμενος ὁ δούξ κατὰ καιρὸν εἰς εὐαχίαν ἐκινεῖτο· ἐκεῖ
 » ἔστι καὶ ἡ νεάκρουνος (γρ. ἐννεάκρουνος) πηγὴ ἡ καλλιρροή· εἰς ἣν
 » λουόμενος ἀνῆρχετο εἰς τέμενος τὸ τῆς ἡρας λεγόμενον, καὶ προσθῆ-
 » χετο· νῦν δὲ μετεποιήθη εἰς ναὸν τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου ὑπὸ τῶν
 » εὐσεβῶν.

« § 8. Κατὰ ἀνατολὰς δὲ τούτου, ἔστι τὸ τῶν Ἀθηναίων θέατρον,
 » κύκλῳ περιεχόμενον, ὥσπερ μηλίου (γρ. μιλίου) διάστημα, δύο εἰσό-
 » δους κεκτημένον βορεινῇ εἰσόδῳ πλουτεῖ, ἕτερον δὲ νο-
 » τινὴ ἐπικέκτηται· ἐκατὸν δὲ ζῶναις ἐκοσμεῖτο κυκλοτερεῶς τὸ θέατρον
 » ἐκ μαρμάρου πεποιημέναις λευκοῦ, ἐν αἷς ὁ λαὸς καθεζόμενος ἐθεώρει
 » τὸν ἀγωνιζόμενον κατὰ τὴν πάλην.

« § 9. Ἐκ τούτου οὖν εἰσερχόμενοι τὴν ἀνατολικὴν πύλην, εὐρίσκο-
 » μεν ἄλλην ἀγοράν, καὶ ἀγωγοὺς ὕδατος δύο, οὗσπερ ὁ ἰούλιος καί-
 » σαρ ἀθηναίσις χαρίζομενος κατεσκεύασεν, καὶ ὕδωρ μήκοθεν τοῦ-
 » τοις ἐκόμησεν (sic). Ἔστι δὲ καὶ ἕτερος ἀγωγὸς κατὰ τὴν βόρειον
 » πύλην φερόμενος, ὃν ὁ Θησεὺς ἐλεπτουργήσεν· καὶ ταῦτα μετὰ τὴν
 » τῆς πόλεως τῶν ἀθηναίων τυραννίδα, ὡς φησι ἄβχρις καὶ ἡρόδοτος,
 » ὑπὸ δουκαίδεκα βασιλείων ἐλεπτουργήθη· κέρως δὲ ὁ διφυῆς μεγά-
 » λως ἐφαίδρυνεν, ἐν ποικίλῃ δόξῃ τοῦτο ὠραίως, τὰ μὲν τείχη πρὸς
 » ὕψος ἐγείρας, τὸ δὲ ἔδαφος διαφόροις μαρμαραῖς καταστρώσας καὶ
 » τὰ τεμένη ἐνδόθεν καὶ ἐξωθεν καταχρυσὰς (ἴσως καταχρυσώσας ἢ
 » καταχρίσας) ἀθήνας ταύτην ἐπωνόμασεν.

« § 10. Εἰς γοῦν τὴν ἀκρόπολιν ἡμῶν εἰσερχομένων, εὐρίσκουμεν ἓνα
 » μικρὸν διδασκαλεῖον, ὅπερ ὑπῆρχε τῶν μουσικῶν· ὅπερ πυθαγόρας ὁ
 » σάμιος συνεστήσατο· κατέναντι δὲ τούτου ἔστι παλάτιον μέγιστον·
 » καὶ ὑποκάτωθεν τούτου ἴστανται πλείστοι λακῶν δὲ μαρ-
 » μάρων πλουτεῖ, σὺν τῇ ὀροφῇ καὶ ταῖς τείχεσι (sic)· πρὸς δὲ τὸ
 » βόρειον κλεῖτος, ὑπῆρχε πᾶσα καγκελλαρία¹ ἐκ μαρμάρου καὶ κίωνων
 » πεποιημένη λευκῶν, κατὰ νότον δὲ τρύτης ὑπῆρχεν ἡ στοά ἐν ποι-
 » κίλῃ ὠραιότητι περιεχευομένη γύροθεν καὶ ἐξωθεν καὶ λίθοις τι-

¹ Ἐπὶ φραγκοκρατίας τὸ πρῶτον.

ομοίως κεκοσμημένη· διὰ ταύτην καὶ στοίκοι (sic) φιλόσοφοι ἐλέγοντο
 »οἱ ἐν ταύτῃ μαθητευθέντες· ἀντικρυς δὲ ταύτης τὸ τῶν ἐπικουρείων
 »ἤκμαζε διδασκαλεῖον.

« § 11. Περὶ δὲ γε τοῦ ναοῦ τῆς θεομήτορος, ὃν ὑποδόμησαν ἀπολ-
 »λῶς καὶ εὐλόγιος¹ ἐπ' ὀνόματι ἀγνώστῳ θεῷ ἔχει οὕτως· ἔστι ναὸς
 »δρομικώτατος καὶ εὐρύχωρος εἰς μῦκος (sic) πολὺ ἐπεκτεινόμενος· καὶ
 »τὰ τεῖχη (sic) τούτου ἐκ μαρμάρου πεποιημένα λευκοῦ, τετραγών-
 »νος δὲ ἡ τούτων θέσις καθέστηκεν, πηλοῦ καὶ ἀσθέστου χωρὶς· διὰ
 »σιδήρου δὲ καὶ μολύβδου ὁ πᾶς τοῖχος ἀνείγεται (sic)· ἐκτὸς δὲ τοῦ
 »τοίχου πλουτεῖ κίονας παμμεγέθεις, κυκλικῶς τὸν ναὸν περιέχοντας·
 »μεταξὺ δὲ τῶν δύο κίωνων περιέχει πλαγίωσιν· πρὸς δὲ τῇ ὥραίᾳ πύλῃ
 »καὶ τὸ ἅγιον βῆμα, ἅπερ εἰσὶ κατὰ λίθινον καὶ θρασκίαν² καὶ
 »τὴν τῶν κίωνων στήσιν ἐπικέκταται, μέχρι μὲν πολλοῦ προϊούσα εἰς
 »ὑψος· κεφαλὰὶ δὲ τῶν κίωνων κεκοσμημέναι διὰ γλυφῆς σιδήρου εἰς
 »σχῆμα φοίνικος· εἰσὶ δὲ μεταπεποιημέναι· καὶ τούτων ὑπερθεὶς δοκοί,
 »ἐκ μαρμάρου πεποιημέναι (sic) λευκοῦ. Τοῖς τεῖχεσι καὶ τῷ (sic)
 »τείχει προσκολλώμενοι (γρ. ναί) πλάκας κεκολλημένας ὑπεράνωθεν
 »ἔχοντες (γρ. ἔχουσαι) καὶ εἰς ὀροφῆς ὁμοίωμα, ἡ τούτων ἐπιφαίνεται
 »κύρτωσις· στηρίζεται δὲ ὑπὸ τῶν κίωνων καὶ τοῖχος ὥραιότατος».

Οὕτω περιγράφει τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Παρθενῶνα Ἕλληνας τοῦ 15ου αἰῶνος, τοῦ αἰῶνος τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ! Δαιμόνιε Ἰκτῖνε! ἐσκέφθης ποτὲ ὅτι οἱ ἀπόγονοί σου ἤθελον περιέλθει εἰς τοσοῦτον ἀδαημοσύνης καὶ ἀναισθησίας, ὥστε μὴτε τὸ ἔργον σου μὴτε σὲ νὰ γνωρίζωσι καὶ ἐννοῶσι, καὶ ὅτι ἄνδρες ὑπερβόρειοι, Κελτοὶ καὶ Σκύθαι, ὁ Ἀγγλος Περνώζ (Pern-

² Ὁ Ἀπολλῶς καὶ ὁ Εὐλόγιος ὑπῆρξαν δύο πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας ἐκ τῶν χρόνων Ἰουστινιανοῦ Α' καὶ Τιβερίου Β'. Κατὰ πᾶσαν λοιπὴν πιθανότητα μεταβάντες οὗτοι, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἑκάστου εἰς Κωνσταντινούπολιν χάριν ἐκκλησιαστικῶν υποθέσεων, δι' ἃς οὐ σπανίως συνεκαλοῦντο τότε σύνοδοι τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἐν ἔτει 553 ἡ πέμπτη οἰκουμένη, ἔλαβον ἐντολὴν ἐπανακάμποντες νὰ καταπλεύσωσιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀνελθόντες εἰς Ἀθήνας νὰ βυθίσωσι τὰ κατὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ἐκκλησίαν, τούτου δ' ἕνεκα ἴσως ἡ παράδωσις ἐθεώρει αὐτοὺς ὡς ἰδρυτὰς τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ κτίστας τοῦ ναοῦ τοῦ Παρθενῶνος. Πρβ. Τ. Νερούτσου ἐν Χριστ. Ἀθῆναις, Δελτίον τόμ. γ', σ. 15 ἐπ.

⁴ Τὸ χειρόγραφον ἔχει θρασκίαν=βόρειον· ὁ Ross καὶ ὁ Laborde μόνον θρασ... ἀνέγνωσαν.

rose) καὶ ὁ Γερμανὸς Μιχαήλης (Michaelis) ἐπέπρωτο ν' ἀνακαλύψωσι καὶ ἀναπτύξωσιν εἰς τὸν ἐκτεπληγμένον νεώτερον κόσμον τὴν θαυμασίαν τελειότητα τοῦ ἀπαρμιλλήτου ἔργου σου, τοῦ θαύματος τῆς ἀνθρωπίνης χειρός, τοῦ Παρθενῶνός σου; Οὐδὲν τῷ ὄντι τῶν ἀνθρωπίνων ἐξιτηλότερον οὐδ' εὐμεταβλητότερον. Πόσον μεγάλη ἀλήθεια εἶνε τὸ ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τοῦ συγγράμματος τούτου ἐπιγεγραμμένον τοῦ Πολυβίου ῥητὸν καὶ πόσον ἀσπλαγχνῶς καὶ κατὰ γράμμα ἐφηρμόσθη ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν! Καὶ ὅμως αὕτη ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀνωώμου περιγραφὴ τῶν Ἀθηνῶν καὶ οὕτως ἔχουσα εἶνε πολὺτιμος διὰ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ ὀφείλομεν μεγάλην τῷ γράψαντι αὐτὴν εὐγνωμοσύνην διὰ τοῦτο. Μήπως ὀλίγοι ἐκ τῶν νεωτέρων ἡμῶν, τῶν ἐν τῷ αἰῶνι τῶν φώτων καὶ ἐλευθέρων ζώντων Ἑλλήνων, διδάκτορες μάλιστα καὶ λόγιοι ἀποκαλούμενοι, ἀγνοοῦσιν ἐπίσης τὸν δαιμόνιον τοῦ Παρθενῶνος κτίστην καὶ ἀναισθητοῦσιν ἐνώπιον αὐτοῦ ἱστάμενοι ἢ οὐδὲ καὶ τὰ ἐρείπια αὐτοῦ ἐπισκίπτονταί ποτε;

Ἡ δὲ παρισινὴ τῶν Ἀθηνῶν τοπογραφία, ἡ μᾶλλον σημεῖωμα τοπογραφικὸν «Περὶ τῆς Ἀττικῆς¹», εἶνε βραχεῖα καὶ ἀτελής, συν-

¹ Τὸ σημεῖωμα τοῦτο περιέχεται ἐν τῷ φύλλῳ 1586 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1631A ἑλληνικοῦ χειρογράφου τῆς ἐν Παρίσιαις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης. Πρῶτος ἀνεῦρεν αὐτὸ τῷ 1862 ὁ Γερμανὸς Δετλέφεν (Detlefsen) καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ βερολινίᾳ Archäologische Zeitung τοῦ ἔτους ἐκείνου, σ. 378, κατόπιν δ' ἀνεδημοσίευσεν ὑπὸ Bursian, ὑπὸ Wachsmuth καὶ ἐπιμελέστερον ὑπὸ Foerster ἐν Mittheilungen d. Deutsch. arch. Instituts τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1883, τελευταῖος δ' ἀνετύπισεν αὐτὸ ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 94—95. Ἐχει δὲ τὸ σημεῖωμα τοῦτο κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀνάγνωσιν ὧδε

«Περὶ τῆς ἀττικῆς.

- » τὸ κάστρο, εἶναι ἡ ἀκρόπολις.
- » τὸ ἱσμάδι, εἶναι ὁ ναὸς τῆς ἀθηνᾶς τῆς Παλλάδος.
- » ἡ χρυσοσπηλιότισσα, (sic) εἶναι τὸ σπήλαιον τοῦ πανός.
- » δύο κολώναις, εἰς τὴν μίαν ἦτον τὸ ἄγαλμα τῆς ἀθηνᾶς
- » μὲ τῆς γοργῶναις τὴν κεφαλὴν, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἦτον
- » τὸ ἄγαλμα τοῦ δυὸς (sic) ἀποκάτω εἰς τὴν ὁποίαν
- » εἶναι π...ρολόγιον (γρ. καὶ ὠρολόγιον) μαρμαρένιον.
- » ὀλίγον παρακάτω ἦτον τὸ λύκιον (sic) σχολεῖον τοῦ ἀρίστ. (γρ. Ἀριστοτέλους).
- » εἰς τὸν ἄγιον γεώργιον τὸν ἀλεξανδρινὸν εἰς τὴν πλάκα εἶναι
- » κανὼν(ι) μαρμαραίνιον (sic) τοῦ δημοσθένους.
- » ἡ μεγάλη καμάρα, εἶναι ἡ πύλη τῆς πόλεως.

ισταμένη ἐξ εικοσάδος στίχων, ἐγράφη δὲ προφανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας, μετὰ τὴν εἰς τζαμίον μεταβολὴν τοῦ Παρθενῶνος, καὶ δὴ κατὰ τὸν 16ον πιθανῶς αἰῶνα, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ σχήματος τῆς γραφῆς καὶ ἐκ τῆς γλώσσης, χαρακτηρίζει δὲ καὶ γλωσσικῶς καὶ ἄλλως τὴν τότε τῶν Ἀθηνῶν κατάστασιν. Οὕτω μανθάνομεν ἐκ ταύτης ὅτι ἡ Ἀκρόπολις τότε ἐκαλεῖτο «κάστρο», ὁ Παρθενὼν «Ἰσμαῖδι», τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους «κανδηλὶ μαρμαρένιον τοῦ Δημοσθένους», οἱ στῦλοι τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, «ἢ κολώναις τῆς καλλιρόης», ἐξελαμβάνοντο ὡς «θέατρον καὶ σκηνὴ τοῦ Ἀριστοφάνους», τὸ ὑδραυλικὸν ὥρολόγιον Ἀδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου ἐθεωρεῖτο ὡς «ναὸς καὶ σχολεῖον τοῦ Σωκράτους» κτλ. Ἐνῶ δὲ περιέχει πολλὰ κοινὰ καὶ ὅμοια πρὸς τὴν ἐτέραν, διεξοδικωτέραν τοπογραφίαν, ἐν ἄλλοις πάλιν διαφέρει ἐκείνης οὐσιωδῶς, ὡς ἐν τοῖς περὶ Παρθενῶνος, ὃν ἡ μὲν βραχεῖα τοπογραφία ἀποκαλεῖ Ἰσμαῖδιον, ἄρα τζαμίον, ἡ δὲ μακροτέρα περιγράφει αὐτὸν ὡς χριστιανικὸν ναὸν εἰσέτι. Καὶ τὸ ὥρολόγιον δὲ Ἀδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου ἦτο ἤδη τεκὲς δερβισῶν, ὅτε ἐγράφη τὸ βραχὺ σημείωμα¹.

Καὶ ταῦτα μὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς τοπογραφικῆς τῶν Ἀθηνῶν κατὰστάσεως κατὰ τὸν 15ον καὶ τὸν 16ον αἰῶνα. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων τυχόν τῆς γηραιᾶς πόλεως κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον ἔχομεν εὐτυχῶς καὶ ἄλλας εἰδήσεις ἐξ Ἑλλήνων μὲν καὶ ταύτας προσερχομένας, ἀλλ' ὑπὸ Γερμανοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προκληθεῖσας καὶ διατηρηθεῖ-

- » ἢ κολώναις τῆς καλλιρόης (sic) ἦτον θέατρον καὶ
- » ἐν ταῖς δύο (sic) κολώναις τοῦ βουναῦ ἦτον εἰκὼν τοῦ τραϊανοῦ
- » τοῦ βασιλέως μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν λατινικὴν.
- » εἰς τὸν τεκὲν τοῦ πραῖμῃ ἦτον ναὸς καὶ σχολεῖον τοῦ
- » σωκράτους, ἔχει τριγύρου τοὺς δώδεκα ἀνέμους καὶ ταῖς ὥραις.
- » εἰς τὸν ἅγιον γεώργιον τὸν ἀκαμάτι (sic) ἦτον τὸ κεραμικὸν (sic).

καὶ ὁ ναὸς τοῦ θισέως (sic).

- » τὸ μαρμαρένιον λεοντάρι, ἦτον ἡ μεγάλη ἀγωγὴ (εἰσοδος δηλ.) τῶν ἀθηναίων
- » καὶ τὰ μνήματα τῶν ἡρώων.
- » εἰς τὰ βασιλικά ἦτον σχολεῖον τῶν στοίκων (sic)
- » εἰς τὴν ἀκαδημίαν ἦτον σχολεῖον τοῦ πλάτωνος.

¹ Περὶ τοῦ ὑδραυλικοῦ ὥρολογίου Ἀδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου ὡς τεκὲς δερβισῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι εἰδήσεις. Πρβ. Aug. Mommsen, *Athenae Christianae*, σ. 85 ἀρ. 100. Τεκὲς λοιπὸν εἶνε τὸ τοῦ χειρογράφου κείμενον καὶ οὐχὶ τεταρτία, ἥτοι ἐνορία, ὡς εἰκάσεν ὁ Foerster ἄλλως τε καὶ ἡ λέξις τεταρτία δυσκόλως θὰ ᾔτο τότε ἐν χρῆσει.

σας ἡμῖν. Ὁ 15ος αἰὼν, ὁ αὐτός, καθ' ὃν τὸ βυζαντινὸν κράτος ἔπεσε διὰ παντός, ἡ δ' Ἑλλάς ἐδουλώθη καὶ ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς πᾶν ἔχνος πνευματικοῦ φωτός καὶ πολιτισμοῦ, ὑπῆρξε διὰ τὴν δυτικὴν καὶ βόρειον Εὐρώπην, ὡς καὶ δι' ὅλον τὸν νεώτερον κόσμον, ὁ αἰὼν τῶν τολμηρῶν ἀνὰ τὴν ὑδρόγειον ταξιδίων καὶ τῶν μεγάλων γεωγραφικῶν ἀνακαλύψεων, τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων, τῆς διαδόσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἀναπτύξεως τοῦ νεωτέρου. Κατὰ πρῶτον μετεδόθη ἐξ Ἀνατολῆς ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς κατὰ τὴν 12ην καὶ τὴν 13ην ἑκατονταετηρίδα διὰ τῶν σταυροφοριῶν καὶ τῆς ἐπιμιξίσεως εἰς τὴν πλησιαιότατα κειμένην χώραν, τὴν Ἰταλίαν, ἐνθα ταχέως ἐρριζοβόλησε καὶ ἤδη ἡ 15η ἑκατονταετηρίς ὑπῆρξε διὰ τὴν νεωτέραν Ἰταλίαν ὁ χρυσοῦς τῆς ἀναπτύξεώς της αἰὼν. Ἐξ Ἰταλίας δ' ἐγκαίρως εἶχον διαδοθῇ ἡ παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν ἀρχαίων καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, Ἀγγλίαν καὶ Γερμανίαν, ἐνθα πανταχοῦ ἤρξαντο νὰ ἰδρῶνται πανεπιστήμια καὶ νὰ καλλιεργῶνται τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, ἰδίως δὲ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἥτις ὅλον ἐν διαδιδομένη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐπήνεγκε κυριώτατα τὴν ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν τοῦ νεωτέρου κόσμου ἀνάπτυξιν διὰ τῶν ἐν αὐτῇ γεγραμμένων παντοίων ἀριστουργημάτων, ἡ σπουδὴ αὕτη καὶ γνώσις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ ἐκίνησαν φυσικῶς τῷ λόγῳ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν λογίων καὶ περὶ τῆς συγχρόνου καταστάσεως τῆς χώρας παύτης, τῆς λυχνίας τοῦ κόσμου, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των. Εἰς λοιποὶ τῶν λογίων τούτων ἦτο καὶ ὁ Γερμανὸς Μαρτίνος Κρούσιος, καθηγητῆς τῆς ἀρχαίας φιλολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Τυβίγγης, ὅστις, ὅπως ἐπεκτείνει τὰς περὶ Ἑλλάδος γνώσεις του μέχρι τῆς ἐποχῆς του, ἀπετάθη πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβοντας Ἑλληνας λογίους Ἰωάννην Ζυγομαλᾶν, μέγαν ῥήτορα καὶ μέγαν ἐρμηνέα τῆς θείας γραφῆς, Θεοδοσίον Ζυγομαλᾶν, πρωτονοτάριον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ Συμεῶνα Καβάσιλαν, ἐπίσης ἐν ταῖς Πατριαρχείαις διατρίβοντα, πάντας δὲ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὁρμωμένους, καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτῶν διαφόρους πληροφορίας περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς γλώσσης αὐτοῦ καὶ τῆς χώρας, ἐν εἰδὲ ἐπιστολογραφίας. Εἰς τὸ μέσον τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ ὁ φιλομαθὴς Γερμανός, διότι ἡ ἐποχὴ του ἦτο πλήρης ἀγώνων καὶ κινδύνων ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ τῇ Ἀνατολῇ, ὑφισταμένων κατ' ἀρχάς μὲν μεταξύ Τούρκων καὶ Ἑνετῶν, ἀργότερα δὲ μεταξύ Τούρκων καὶ τῆς συμμα-

χίας τοῦ πάπα τῶν Ἑνετῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας (1576). οἱ πόλεμοι δ' οὗτοι διεξήγοντο μετὰ τοιαύτης πείσμονῆς, μανίας καὶ σκληρότητος ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερίδων, τῶν τε Χριστιανῶν καὶ τῶν Ὀθωμανῶν¹, ὥστε ἡ ἐπίσκεψις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦτο διὰ πάντα Εὐρωπαίων λίαν ἐπικίνδυνος. Τὸ μόνον λοιπὸν δυνατὸν μέσον διὰ τὸν Κρούσιον ἦτο δι' ἄλλων πλησίον εὕρισκομένων καὶ εἰδότην τὰ πράγματα νὰ λάβῃ τὰς περὶ Ἑλλάδος πληροφορίας του, διό ἀπετάθη πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ ἤνοιξε τὴν πρὸς τοὺς ῥηθέντας Ἑλληνας ἀλληλογραφίαν του, ἐπὶ τῇ βῶσει τῆς ὁποίας ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1584 ἐν Βασιλείᾳ τὸ περὶ τῆς τότε Ἑλλάδος πραγματευόμενον σύγγραμμά του «Τουρκογραϊκίαν» (Turcogræcia) μετὰ τῶν ἐπιστολῶν. Ἄλλως τε καὶ αἱ μεταξὺ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ τῶν προερχομένων καὶ ἀποστέλλων τῆς τότε ἐν Γερμανίᾳ ἀκμαζούσης θρησκευτικῆς ἀναγεννήσεως σχέσεις ἦσαν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 16ου αἰῶνος συχναί, μάλιστα δὲ μεταξὺ τῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Τυβίγγης Λουθηρανῶν θεολόγων καὶ λογίων καὶ τῶν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἡμετέρων, ἐνθα πρῶτην θέσιν ἐν τοῖς τοιοῦτοις κατέχουσιν οἱ ἐξ Ἀργους καὶ Ναυπλίου καταγόμενοι Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς². Ἐν πολλαῖς λοιπὸν τῶν ἐπιστολῶν

¹ Ἀκριβῆ περιγραφὴν τοῦ πεισματώδους ἐκείνου καὶ σκληροῦ ἐκατέρωθεν ἀγῶνος εὕρισκει τις παρὰ τῷ Antonio Arrago, «Relatione del progresso de la armada de la sancta Liga hecha entre el papa Pio V, el rey cattolico Philipppo II y Venetiani contra il Turco,» ἐν Μιλάνῳ 1576.

² Περὶ τῶν δύο τούτων ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχείων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς Λουθηρανούς πλείστας περιεργατάτας πληροφορίας διέσωσαν ἡμῖν ὁ ἀπὸ τοῦ 1573—1578 ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἱερεὺς τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας διαμείνας Στέφανος Γερλάχιος ἐν τῷ Τουρκικῷ Ἡμερολογίῳ του (Türkisches Tagebuch κτλ. 1674 ἐν Φραγκοφορτίῳ) καὶ ὁ Μαρτίνος Κρούσιος ἐν τῇ Τουρκογραϊκῇ καὶ ἐν διαφόροις ἐγγράφοις σωζομένοις ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης. Ἐπὶ τῇ βῶσει τούτων ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1889 ὁ ἐν Παρίσις ἐλληνομαθὴς λόγιος Αἰμίλιος Λεγρὰν πολλαχῶς ἐνδιαφέρουσαν βιογραφικὴν πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas ἐν Recueil de textes et de traductions, publié par les professeurs de l'École des langues orientales vivantes, tome second, σελ. 66—265, συμπεριλαμβάνων καὶ πολλὰς ἀνεκδότους ἐπιστολάς καὶ ἐκθέσεις ἢ σημειώσεις τοῦ Ἰωάννου καὶ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ πρὸς διαφόρους καὶ ἄλλων εἰδήσεις

τούτων οἱ Ἕλληνες ἀνταποκριταὶ τοῦ Κρούσιου ποιοῦνται ἐν παρόδῳ καὶ παρεκβατικῶς καὶ περὶ Ἀθηνῶν λόγον, ἐν δυσὶν ὅμως διεξοδικώτερον καὶ εἰδικώτερον περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς πόλεως ταύτης. Θέλων δηλ. ὁ Κρούσιος νὰ λάβῃ καὶ περὶ τῆς μεγαλυνόμου πόλεως ἐκτενεστέρας πληροφορίας, ἀπηύθυνεν ἐν ἔτει 1575 πρὸς τὸν Θεοδοσίον ἐπιστολὴν ἑλληνιστί, ἐν ᾗ μεταξὺ ἄλλων ἡρώτα αὐτὸν «τινες ἐτι πόλεις ἑλληνικαὶ ἀπόρθητοι καὶ ὀρθαὶ μένουσιν ἐπίσημοι οὖσαι, οἶαι Θεσσαλονίκη, Ἀθῆναι, Χαλκηδὼν, Νίκαια ἄλλαι, καὶ τίσιν ὀνόμασι πάλαι τε καὶ σήμερον ὀνομάζονται. . . . ἕτερον δέ, εἰ ἄρα τέχνη περὶ τῆς σήμερον καὶ δημῶδους γραικῆς φωνῆς καὶ λεξικόν τι συγγέγραπται».

Ὁ δὲ Ζυγομαλᾶς ἀπήντησε τότε εἰς ταῦτα διὰ τινος ἐπιστολῆς τοῦ ἧς τὸ τὰς Ἀθῆνας ἀφορῶν μέρος εἶνε τὸ ἐξῆς¹.

«Αἱ γὰρ Ἀθῆναι, ὥς πολλὰκις ἴδον (sic) | Ναύπλιοις (sic) γὰρ εἰμι,

περὶ αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ οἰκογένεια Ζυγομαλᾶ κατήγετο ἐξ Ἀργεῶς, («Ἀργεῖοι γὰρ τὸ ἀνέκαθεν ἡμεῖς.» Ἐπιστολ. Θεοδοσίου ἐν Τουρκογραφ. σ. 92), ὅθεν μετώκησεν εἰς τὸ γειτονικὸν Ναύπλιον περὶ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐν ἔτει δὲ 1555 ὁ ἤδη μνημονευθεὶς Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς, ἀνὴρ λόγιος, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ μετώκησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο μέγας ῥήτωρ καὶ βραδύτερον ἐρμηνεύς τῆς θείας γραφῆς παρὰ τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἧλθε δὲ εἰς στενὰς σχέσεις πρὸς τὸν Στέφανον Γερλάχιον καὶ ἄλλους Λουθηρανούς. Ἐκ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ Θεοδοσίου καὶ Σταματίου, ἀμφοτέρων ὑπᾶλλήλων ἐν ταῖς Πατριαρχείαις, λόγου ἄξιος καὶ τοῦ πατρὸς του ἀνώτερος, τὸν χαρακτήρα ἰδίως, ἦτο ὁ Θεοδοσίος, ὅστις καὶ πρὸς τὸν Μαρτίνον Κρούσιον συχνὴν εἶχε δι' ἐπιστολῶν ἐπικοινωνίαν μέχρι τοῦ 1604 καὶ πρὸς τὸν Στέφανον Γερλάχιον καὶ πρὸς ἄλλους, ὁμαγενεῖς καὶ ξένους, διατέλει δὲ μέχρι μὲν τοῦ 1600 πρωτονοτάριος ἦτο ἀρχιγραμματεὺς τῶν Πατριαρχείων, βραδύτερον δὲ δικαιοφύλαξ αὐτῶν. Πρῶτος γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Ζυγομαλᾶς ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ ἐκ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 14ου αἰῶνος, ὅστις πρότερον μὲν ἐκαλεῖτο Σαγομαλᾶς, μετωνομάσθη δ' ἔπειτα Ζυγομαλᾶς, διότι, θησαυροφύλαξ ὢν τοῦ τότε Φράγκου ἄρχοντος Ναυπλίου, εἶχε καὶ τῶν ζυγῶν καὶ σταθμῶν τὴν ἐπιστάσιν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀπογόνου τοῦ Θεοδοσίου (Τουρκογρ. σ. 92). Ὁ Θεοδοσίος Ζυγομαλᾶς ἀφῆκε ἄρρενα καὶ θήλεα τέκνα, ἐξ ὧν ὁ Φωτεινὸς Ζυγομαλᾶς, γεννηθεὶς τῇ 1582, ἐχρημάτισεν ὡσαύτως νοτάριος τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχείων, ἐκτοτε δὲ τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας ταύτης εὐρίσκεται ἐν τε Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Χίῳ καὶ ἐν Πελαπόννησῳ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ἡ γενεαλογικὴ ἀλληλουχία διασπάσθη, οὐδ' εἶνε γνωστὸν πῶς ἐγένετο ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις αὐτῆς καὶ ἐξάπλωσις.

¹ Ἴδε Τουρκογραφικὰς βιβλ. 7, ἐπιστολ. 10. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ὀρθογραφία κατὰ τὸ πρωτότυπον.

» Πελοποννήσιος, ἢ πλησίον Ἀθηνῶν κεῖται], αὐτός τε διήλθον, ἀκρι-
 » ὥς φιλοπραγμονήσας πάντα¹, τόν τε Ἀρειον Πάγον, τὰς ποτε Ἀκα-
 » δημίας, τὰ Ἀριστοτέλους, τὸ Πάνθεον, οἰκοδομὴν νικῶσαν πάσας
 » τὰς οἰκοδομὰς, γλυπτῶς ἐκτός διὰ πάσης τῆς οἰκοδομῆς ἔχουσιν
 » τὰς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων, καὶ ταῦτα τὰς θείας, καὶ μετὰ τῶν
 » ἄλλων ἐπάνω τῆς μεγάλης πύλης ἵππους δύο φρουρασσόμενους ἀνδρα-
 » μίαν εἰς σάρκα², τὸ δοκεῖν ἐμφύχους, οὗς λέγεται ὅτι ἐλάξευσαν ὁ
 » Πραξιτέλης, καὶ ἔστιν ἰδεῖν διικνουμένην καὶ λίθων τὴν ἀρετὴν· θεά-
 » σασθαι τε καὶ ἄλλα θαύματος ἄξια. Οὐ λέγω τὸν βουνὸν τὸν κατ-
 » ἀντικρὺ βοτάνην πᾶσαν (εἰπεῖν ἱατρείας ἀπάσης πρόξενον) ἐμπεριέ-
 » χοντα, ὃν κῆπον Ἀδώνιδος ὀνομάζω· ἢ ἀέρων εὐπνεῖαν (sic), ἢ
 » ὑδάτων πότιμον, ἢ ἀγαθῶν ἄλλων, ἐξ ὧν συμβαίνει τοὺς νῦν Ἀθη-
 » ναίους, ἡδὴ βραδερωθέντας, φύσει μνήμονας καὶ εὐφώνους εἶναι, μέ-
 » λεσι διαφόροις θέλγειν, ὡς Σειρήνων μέλη, τοὺς ἀκούοντας. Οὗς εἴ γε
 » Ὀρφεὺς (ὃς θῆρας καὶ λίθους ἐλέγετο θέλγειν), ἢ Μηθουμναῖος Τέρπαν-
 » δρος ἢ Μαρσύας (ὃς ἀντήρῃσεν Ἀπόλλωνι) ἤκουσε, φύσει τὴν τέχνην
 » νικῶντας, ἐξεπλάγησαν καὶ τοὺς αὐλοὺς ἔρριψαν ἂν καὶ καλᾶμους
 » συνέντριψαν³. Ἀλλὰ τί Ἀθηνῶν μνησθεὶς μακρολογῶ, δέρμα ληφθεῖ-
 » σας τοῦ πάλαι ποτὲ ζώου⁴; Αἱ ἀληθεῖς Ἀθῆναι αὐτοῦ νῦν εἰσιν ὡς
 » ἀκούομεν.....⁵

Ἀλλοτε δὲ πάλιν πληροφορεῖ τὸν Κρούσιον ὁ Ζυγομαλᾶς ὅτι « ἔρημοι
 » ἔμειναν αἱ Ἀθῆναι χρόνους περίπου τριακισίους· οὗτοι δὲ ἐκ διαφόρων
 » πύλεων συνηγμένοι· κρεῖττόν σε ἀκούειν Ἀθηναίου νῦν ἢ ὄραν». Καὶ
 ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ, τὸ ὁποῖον συνέταξε κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1576-1577

¹ Βεβαίως ἐν ἔτει 1576—1577, ὅτε ὡς πατριαρχικὸς ἑξαρχος περιῆλθε τὰς
 περὶ τὸ Αἰγαῖον χώρας, διότι ἐν τῷ σφωζομένῳ Ὀδοιπορικῷ του ἀναφέρει καὶ τὰς
 Ἀθῆνας. Πρβ. Em. Legrand, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 115 καὶ 192.

² Ὁλόκληρος ἡ φράσις εἶνε εἰλημμένη ἐκ τοῦ 18ου ἐπιγράμματος τοῦ Ἀπολ-
 λωνίδου ('Ελλ. Ἀνθ. τόμ. Β', σ. 136) καὶ ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἵππους τοῦ
 Διομήδους.

³ Πόσον ὅμως ὀρθότερα καὶ διαφορητικὰ κρίνει περὶ τῆς μελωδίας ταύτης ὁ
 Spon! (Voyage en Grèce, τόμ. Β', σ. 253).

⁴ Ἡ φράσις εἰλημμένη ἐκ τῆς 135ης ἐπιστ. τοῦ Συνεσίου. Ἰδε ἀνωτ. σ. 132.

⁵ Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην κλείει ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς ὡς ἐξῆς·
 « Ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀνθεστηριώδους ιε' ζωδ' ἀπὸ κτίσεως (sic) τοῦ
 » παντός κατὰ πάντα ὑμέτερος φίλος Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς, πρωτο-
 » νοτάριος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως».

ἐξαρχικὴν τοῦ ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον περιοδεῖαν ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλάς σημειώνει περὶ Ἀθηνῶν ὅτι εἶχον «ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς ὡσεὶ 160¹».

Ἡ δὲ τοῦ Καθάσιλα περὶ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Κρούσιον ἐπιστολὴ εἶνε πιθανῶς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1578 καὶ περιέχει τὰ ἑξῆς:

« Παλαι μὲν τὸ τῶν Ἀθηνῶν ἄστυ τρίπλοκον ἦν καὶ »
 » ἅπαν οἰκοῦμενον. Νῦν δὲ τὸ μὲν ἐσώτερον (ὅπερ Ἀκρόπολις, ἐν ᾧ καὶ »
 » ναὸς τῷ Ἀγνώστῳ Θεῷ) ἅπαν ὑπὸ μόνων Ἰσραηλιτῶν οἰκοῦμενον.
 » Τὸ δὲ ἐκτὸς (τὸ ἀναμεταξὺ φημί) ὅλον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Τοῦ
 » δ' ἐξωτέρου (ἐν ᾧ καὶ βασιλεία διὰ μαρμαρῶν καὶ κίωνων μεγίστων,
 » ἐφ' ὧν τῆς πύλης ἐπιγέγραπται μονόστιχον καὶ ἐστὶ σωζόμενον

Αἶδ' εἰς Ἀθῆναι, Θησέως ἡ πρὶν πόλις),

» τὸ τρίτον οἰκοῦμενον. Ὅλον δέ, ἐν ᾧ οἱ ἄνθρωποι ὄντες τυγχάνουσι
 » (ἐξ ὧν ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν χιλιάδες δυοκκίδεκα), ἐφ' ἧς ἑπτὰ μι-
 » λίων περιεχόμενον. . . »²

Ἐκτὸς ὁμῶς τούτων καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιστολαῖς τῶν συνεπλήρουν, ὡς εἴπομεν, οἱ πληροφοροῦντες τὸν Κρούσιον τὰς περὶ τῶν συγχρόνων Ἀθηνῶν γνώσεις τῶν. Ἐν τινι αὐτῶ ἐπιστολῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1581 ὁ Ζυγομαλάς γράφει πρὸς τὸν Κρούσιον καὶ τὰ ἑξῆς: «Τούτων τῶν πο-
 » ταμῶν (Κηφισσοῦ καὶ Ἰλισσοῦ) τοῖς ὕδασι ποτίζουσι οἱ Ἀθηναῖοι
 » τὰ δένδρη (sic) τῶν ἐλαιῶν, χιλιάδες ὄντα πολλά, καὶ ἐλαιον
 » ποιοῦσι, δι' οὗ Κωνσταντινουπόλις καὶ ἄλλαι πόλεις ἐξαρκούνται
 » καὶ Ἀθηναῖοι χρήματα πολλὰ λαμβάνουσι διὰ τὰς χρεῖας, ἃς ἔχου-
 » σιν, ἐξοικονομούμενοι δεόντως». Περὶ δὲ τῆς γλώσσης τῶν Ἀθηναίων ὁ μὲν Ζυγομαλάς γράφει: «Μέλλουσι γὰρ εἰπεῖν, Ὅρα, ᾧ εὐτυχές, καὶ
 » ἀντὶ τούτου λέγουσι Γιαμά, καλὸ τυχε, τὰ σῦκα σῦκα λέγουσι τὸν
 » βάτραχον μπακακᾶν, ὡς καὶ τὴν στολὴν σολήν, τὰ ἔξω τῆς πόλεως
 » προαύλια, ἃ ἐξωπόλια εἶδει λέγειν, σεπόλια λέγουσιν». Ὁ δὲ Καθάσι-
 λας περὶ τῆς γλώσσης τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων καὶ Ἀθηναίων ἀπο-
 φαίνεται ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιστολῇ τὰδε: «Περὶ δὲ τῶν διαλέκτων τί ἂν

¹ Ἐδῆμοσιεύθη ὑπὸ Legrand ἐνθ' ἀνωτ., σ. 187—196. Πρβ. καὶ σ. 192. Ὁ Κρούσιος εἰς τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Ζυγομαλά σημειώνει ἐξ ἄλλων πληροφωριῶν ὅτι ἡ πόλις Ἀθηνῶν εἶχε τότε «οἰκήματα ἕως χίλια» καὶ ὅτι ἡ πόλις ὡχυρωμένη, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐν μέρος τῆς παλαιᾶ πόλεως καταφιέτο.

² Πρβ. Τουρκογραφικῆς βιβλ. 7, σ. 462. ἐπιστ. 19. Ὑπογράφεται δ' ὁ ἐπιστέλλων ὡς ἑξῆς:

«Ἐν πατριαρχείῳ τοῦ Βυζαντίου. Συμεὼν Καθάσιλας ἐκ πόλεως Ἀκαρνα-
 » νίας τῆς Ἑλλάδος».

» καὶ εἰποιμι πολλῶν οὐσῶν καὶ διαφόρων ὑπὲρ τῶν (γρ. τὰς) ἐβδο-
 » μήκεντα; Τούτων δὲ ἀπασῶν ἡ τῶν Ἀθηναίων χειρίστη. Βουλόμενοι
 » γὰρ εἰπεῖν Ἰδοὺ πίστις, ὑπήνη καὶ Ἑλλήνων δικαιοσύνη, λέγουσιν
 » ἀντὶ τούτων, Ἐπὰ πίσι, ἐπὰ σελή, ἐπὰ ῥωμαϊκῇ κρίσι· καὶ ἀντὶ τοῦ
 » σύ σοῦ καὶ πορεύου σοῦρε καὶ λούτραν λούτραν». Καὶ ὁ διάσημος δὲ
 βιβλίων ἀντιγραφεὺς ἐκ τοῦ 16ου αἰῶνος Ἀνδρέας Δαρμαρίος ὁ Ἐπι-
 δαύριος, μεταβάς εἰς Τυβίγγην ἐν ἔτει 1584 εἶπε τῷ Κρουσίῳ περὶ
 Ἀθηναίων ὅτι «ἐμπορεύονται πλεῖστοι Ἑνετίησι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ
 ἔλαιον ἀποκομίζοντες καὶ ἕτερα πλεῖστα πράγματα. Εἰσὶ μουσικοὶ
 τινες, σπουδαζόντες περὶ ταύτην· εἰσὶ μάλᾳ βαρβάροι· οὐδεὶς τούτων
 πεπαιδευμένος¹».

Ὅσον ἐπιπόλαιαι καὶ ἀνακριθεῖς καὶ ἂν εἶνε αὗται αἱ περὶ Ἀθη-
 νῶν εἰδήσεις τοῦ Ζυγομαλά καὶ τοῦ Καβάσιλα, αἱ περιεχόμεναι ἐν τῇ
 Τουρκογραφίᾳ, καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Δαρμαρίου ἀνακοινωθείσαι τῷ Κρου-
 σίῳ καὶ ὅσον καὶ ἂν προδίδηται ἐξ αὐτῶν ἡ ἡμιμάθεια, ἂν μὴ ἡ
 ἀμάθεια, τῶν γραψάντων, εἶνε ἐν τούτοις πολῦτοις δι' ἡμᾶς νῦν, ἅτε
 χαρακτηριστικαί πως τῶν τότε Ἀθηνῶν. Καὶ ὅσα μὲν περὶ τῆς γλώσσης
 τῶν Ἀθηναίων λέγουσιν οἱ λογιώτατοι οὗτοι, καὶ ἀληθῆ ὅλως ἂν ἦσαν,
 βεβαίως δὲν δεικνύουσιν ὅτι οἱ ὁμιλοῦντες αὐτὴν δὲν ἦσαν ἀπόγονοι
 τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων· διότι τί φυσικώτερον ἢ ἡ μεταλλαγὴ τῆς τε
 προφορᾶς καὶ λέξεων πολλῶν τῆς γλώσσης, ἀφοῦ οἱ ἀτυχεῖς τῆς Ἀτ-
 τικῆς κάτοικοι ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας εἶχον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των
 Γαλάτας καὶ Καταλάνους δεσπότας, ὧν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ μαν-
 θάνωσι τὰς ξενικὰς διαλέκτους, ἅτε μόνας παρὰ τοῖς ἀρχουσιν ἐκείνοις
 ἐν χρήσει οὔσας; Εὐτυχῶς ὅμως αἱ περὶ γλώσσης εἰδήσεις τοῦ Ζυγο-
 μαλά καὶ τοῦ Καβάσιλα οὐδὲ ὀρθαί καὶ ἀκριθεῖς εἶνε, ἢ μόνον ἴσως ὡς
 πρὸς τὴν προφορὰν ἔχουσιν ὑπόστασιν τινα· διότι γινώσκομεν ἄλλοθεν
 ὅτι τότε ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις ἄνθρωποι γινώσκοντες καὶ καλλιεργοῦν-
 τες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα πολλῶν κάλλιον ἢ οἱ λογιώτατοι τῶν Πα-
 τριαρχείων, ὡς εὐθὺς θέλομεν ἰδεῖ. Ἐπίσης ἀνακριθεῖς εἶνε καὶ αἱ περὶ
 τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατοίκων καὶ τῆς 300ετοῦς ἐρημώσεως τῆς πόλεως
 εἰδήσεις αὐτῶν. Ἐὰν κατὰ τὸν Καβάσιλαν ὁ πληθυσμὸς μόνων τῶν
 ἀνδρῶν συνεποσοῦτο εἰς 12,000, ὁ ὅλικός τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν
 πληθυσμὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔπρεπε βεβαίως ν' ἀνέρχεται εἰς

¹ Πρβ. Legrand, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 253.

40,000, τούτο όμως φαίνεται λίαν ἀπίθανον· διότι δὲν εἶνε παρῶς πειστευτὸν ὅτι ἡ τοσαῦτα παθεῦσα καὶ οὕτω τυραννηθεῖσα πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατάρκειτο περὶ τὸ 1580 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πληθυσμοῦ, ὅφ' οὗ καὶ ἐν ἔτει 1845 ὡς πρωτεύουσα τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶνε ὅτι αἱ πληροφορίες τοῦ Καβάσιλα εἶνε ἀνακριβεῖς καὶ ἐσφαλμέναι καὶ ὅτι τότε αἱ Ἀθηναὶ θὰ κατάρκουντο ἐν ὅλοις ἴσως ὑπὸ 12,000, ἢ τὸ πολὺ ὑπὸ 15 ἕως 20,000 κατοίκων. Ἀλλως τε καὶ ὁ Γάλλος Σπών ὑπολογίζει ἐν ἔτει 1674 τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν μέχρις ἐννέα χιλιάδων, ἐνῶ κατ' ἄλλην εἰδήσιν ἐκ τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἀνῆρχετο εἰς 15 ἕως 16,000, ὧν περὶ τοὺς 1200 Τούρκοι¹. Ἐτι δὲ μάλλον λελανθασμένη εἶνε ἡ τοῦ Ζυγομαλαῆ εἰδήσις περὶ τῆς 300ετούς τῶν Ἀθηνῶν ἐρημώσεως, ἣτις, ἂν ἤλθῃ, θὰ ἐπεκύρωνε τῷ ὄντι ἐξαιρετὰ τὴν τοῦ Φαλλμεράιερ γνώσιν ἥδη ἡμῖν περὶ Ἀθηνῶν θεωρίαν. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ εἰδήσις αὕτη εἶνε προφανῶς ἢ ἀπλοῦς μῦθος ἢ ἐσφαλμένως καὶ ἐλλιπῶς ἐκπεφρασμένη· διότι 300ετῆς τις ἐρήμωσις τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς τουρκοκρατίας οὐδέποτε ὑπῆρξεν, ὡς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων γνωρίζομεν, ἴσως δ' ὁ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ζῶν Ζυγομαλαῆς 300ετῆ ἐρήμωσιν ἀποκαλεῖ τὴν ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυν αἰῶνας κυριαρχίαν τῶν Φράγκων ἐν τῇ χώρᾳ, ὅτε τῷ ὄντι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν διετέλει κατὰ τὸ πλεῖστον ἐρημος μὲν ἐλληνικοῦ κλήρου, ἀπολωλυτὰ δὲ διὰ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τὸ ἐλληνικὸν αὐτῆς στοιχεῖον. Ἐν τούτοις, ὅπως καὶ ἂν ᾖ, ἡ εἰδήσις αὕτη εἶνε, ὡς εἵπομεν, ἐσφαλμένη ἢ τούλάχιστον ἀκρίβεια καὶ ἐλλιπῶς ἐκπεφρασμένη.

Τοιαῦται λοιπὸν εἶνε καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Κρουσίου διασωθεῖσαι ἡμῖν περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις ἐκ τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ μόνον βέβαιον πασῶν τούτων τῶν εἰδήσεων ἐξαχόμενον εἶνε ἡ γενικῶς τότε ἐπικρατοῦσα γνώμη, ὅτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις πολλαχῶς εἶχε παραμορφωθῇ καὶ ἐκπέσει, ἐν τοιαύτῃ δὲ καταστάσει, βελτιωθείσῃ κάπως τῷ χρόνῳ, ἐξηκολούθει νὰ διατελῇ ἡ πόλις αὕτη μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1687 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατοχῆς αὐτῆς. Ἀλλὰ πλὴν τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι εἰδήσεις.

Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἤκμασεν ἐν Ἀθήναις γυνή τις ἐξόχως λογία, ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου γεννηθεῖσα καὶ ἐν ἔτει 1589 ἀπο-

¹ Πρὸς, Laborde, Athènes au XV, XVI et XVII siècle, A', σ. 152-183. καὶ Γρηγοροῦ. Β', σ. 387, σημ. 3.

θανοῦσα Φιλοθέη Βενιζέλου, ἡ ἐπονυμαζομένη Κυρά, θυγάτηρ τοῦ Ἀθηναίου ἀρχόντος Ἀγγέλου Βενιζέλου, ἥτις διὰ τὸν ὅσιον καὶ ἐλεήμονα βίον τῆς κατετάχθη μετὰ θάνατον μεταξὺ τῶν ὁσίων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας¹. Ἡ γυνὴ αὕτη, ὁ πρῶτος ἐξέχων ἀντιπρόσωπος τῆς ἐκτοτε καθ' ὅλους τοὺς ἐπομένους αἰῶνας ἐν γραμμασιν εὐδοκισμένης οἰκογενείας τῶν Βενιζέλων, ἦτο κάτοχος παιδείας οὐ τῆς τυχούσης, τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς ἔσω, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς κατωτέρω ἐπιστολῆς, ἀλλὰ καὶ φανατικῇ χριστιανῇ καὶ ἐμπαθῆς τὸν χαρακτῆρα μοναχῇ. Πρὶν καρῇ τὴν κόμην καὶ περιβληθῇ τῆς μοναχῆς τὸ ῥάσον, ἡ Φιλοθέη εἶχε συνάψει ἀτυχῇ γάμον, διὸ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου τῆς ἐγκατέλιπε τὰ κοσμικὰ καὶ ἀνήγειρε τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου χάριν καλογραιῶν, ἐν ᾗ διητῶντο περὶ τὰς διακοσίς τοιαῦται καὶ ἥτις ἐχρησίμευε συγχρόνως καὶ ὡς γηροκομεῖον, νοσοκομεῖον καὶ ὀρφανοτροφεῖον, ἔτι δὲ καὶ ὡς τὸ πρῶτον παρθεναγωγεῖον ἐν Ἀθήναις, ἐν ᾧ αἱ μοναχαὶ ἐδίδασκον τὰς προσερχομένας κόρας τῶν Ἀθηναίων². Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ 16ου αἰῶνος ἦλθεν αὕτη ποτὲ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς συμπολίτας τῆς διὰ λόγους ἀγνώστους, ἴσως ἐνεκα τῶν κτημάτων τῆς, καὶ τοσοῦτον εἶχεν ἐπισύρει τὴν ὀργὴν Ἀθηναίων τινῶν καθ' ἑαυτῆς, ὥστε ἐδέησε νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας ὁ μετὰ ταῦτα Λογοθέτης καὶ τότε μέγα ἰσχύων ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἱεράξ, ὅπως κατευνάσῃ τῶν πολιτῶν τὴν μῆνιν καὶ ἀπαλλάξῃ τὴν Φιλοθέην τῶν ἐπικειμένων δεινῶν. Πρὸς τὸν Ἱέρακα τοῦτον ἐπανακάμψαντα εἰς Κωνστανταντινούπολιν, ἔγραψεν ἡ Φιλοθέη εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν διασωθεῖσαν μέχρις ἡμῶν, ἥτις πολὺτιμος οὖσα διὰ τὴν γλωσσικὴν τῆς ἀξίαν, τυγχάνει συγχρόνως ὀλίγον συστατικὴ καὶ φιλοφρονητικὴ διὰ τε τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς καθόλου Ἀθηναίους καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς. Αἱ πικραὶ ἐν τούτοις ἐκφράσεις αὐτῆς πηγάζουσι προδήλως ἐκ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀγανακτήσεως τῆς Ἀθηναίας μοναχῆς καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν

¹ Ὁ Ἀθηναῖος Λεονάρδος Δημητρίου Καπετανάκης ἐξέδωκε τῷ 1775 ἐν Ἑνετίᾳ « Ἀκολουθίαν τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Φιλοθέης τῆς ἐξ Ἀθηναίων, ψαλλομένην κατὰ τὴν δεκάτην ἐνάτην τοῦ Φεβρουαρίου μηνός, » ἐν ᾗ περιλαμβάνεται καὶ « Βίος καὶ πολιτεία τῆς θεοφόρου μητρὸς ἡμῶν Φιλοθέης τῆς ἐξ Ἀθηναίων. » Ἀνετυπώθησαν ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. τόμ. Α'. σ. 145—165.

² Κατὰ τινὰ ἀπανταχοῦσαν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηναίων περὶ τῆς μονῆς ταύτης παρὰ Δ. Καμπουρόγλου, Μνημ. Α', σ. 174 ἐπ.

ὡς ἐφαρμοζόμεναι κατὰ γράμμα ἐπὶ τῶν συμπολιτῶν της. Ἐχει δ' ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ὡς ἐξῆς¹.

« Σωρὸς ἀγαθῶν ὤφθης ἡμῖν, καθά που παροιμία φησὶν· ἡδὴ γάρ
» ἐνιαυτὸς ἦν, ὅτ' ἤλυθες εἰς πόλιν τοῦ Κέρκωπος ἐκ τῆς βασιλευούσης,
» τότε δὴ κατ' ἐμοῦ σφόδρα ἐλύττησαν Ἀττικοί, μάτην σπουδάσαν-
» τες· οὕς ἐξουδένωσας ὡς εὐήθεις καὶ ὀνηλάτας καὶ πρὸς κέντρα λα-
» κτίζοντας, τό τε φρύαγμα αὐτῶν ἀνδρείως κατέβαλες, ὡς ὁ Δαβίδ
» τὸν ἀλλόφυλον, ὡς δὲ κανθάρους ἐρράπισας τῇ πτέρυγι τοῦ λόγου, καὶ
» φυγάδες ὄχοντο ἐκ τῆς θέας σου, λογιώτατε· εἶπας γάρ, εἶπας δικήν
» ἐμήν· ἐβούλοντο γάρ οἱ μάταιοι τὸν ἄριστον νικῆσαι, μὴ εἰδότες
» ἐκεῖνο τὸ παροιμιώδες ῥητόν, ἀετὸς ἐν νεφέλαις ἱπτάμενος· εἶπω σοί,
» παροιμίαν, θεσπέσιε· δικάζεσθαι Βίαντος κρείσσων καὶ δικαιότερος
» τρυτάνης· πρὸς δὲ τοσοῦτοις καλοῖς, ποία σοι ἀμοιβὴ παρ' ἐμοῦ ἀξία
» γενήσεται; εὐχὴ μοι ἐστὶν ἐκτενὴς πρὸς Θεὸν ὑπὲρ σοῦ, καί περ ἀνα-
» ξία οὖσα, ἵνα ὑγιαίνης τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ καὶ τῷ ἔξω, τῆς θείας αὐτοῦ
» χάριτος ἀεὶ ἐνεργούσης καὶ ἅπαν ἀβούλητον τιθεμένης ἀτέλεστον.
» Χαίρω μὲν ἐπὶ τῇ σῇ ἀγάπῃ, ἧς οὐδὲν ἂν ἐν ἐμοὶ γένοιτο ἱερώτερον·
» λυποῦμαι δὲ λίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἤδη καιρὸν στεροῦμαι τῆς χρυσῆς
» σου ψυχῆς καὶ τῶν ἀδύλων ἡθῶν· ἀλλ' εὐχομαι τυχεῖν τοῦ ποθουμέ-
» νου, ὃ δοίη ποτὲ ὁ Χριστὸς, καὶ ἴδοιμί σε καὶ καταπολαύσαιμι τῆς
» ἡδίστης σου ὑμιλίας καὶ τερψιθύμου, καὶ ἐμοὶ δηλώσῃς τινὰ κρύφια
» καὶ μυστηριώδη ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, ἃ ποθῶ ἐρωτῆσαι τὴν σὴν ἀγ-
» χίνον· »

« Ἀβουλία φερόμενοι Ἀττικοὶ οὐκ οἶδασι διακρισιν καλοῦ τε καὶ
» κακοῦ· διὸ τὰς μὲν ἀρετὰς μισοῦσι, τὰς δὲ κακίας φιλοῦσι· τοῖς γὰρ
» ἀνοήτοις ἐπίμεμπτα καλὰ, φησὶ πού τις τῶν σοφῶν· διὰ τοῦτο οὖν
» καὶ αὐτὴ σιωπῶ πολλὰς ὕβρεις ἀκούουσα, ὡς ἤχους θαλάττης κλύ-
» δωνι μαινομένης· ἀλλ' ἐγώ γε τὸν ἄνω δέχομαι Κριτὴν, ὅστις εἶδε τὰ

¹ Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἠύρισκετο χειρόγραφος παρὰ Σοφοκλεῖ Οἰκονόμῳ τῷ ἐξ Οἰκονόμων, ἐδημοσιεύθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ Κ. Σάβα ἐν Νεοελλην. Φιλολογ. σ. 194, ἐνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς Φιλοθέης. Περὶ δὲ τοῦ Ἰέρακος ἴδε τὸν αὐτὸν ἐνθα ἀνωτ., σελ. 202. Περιέχεται δ' ἡ ἐπιστολὴ ἐν τῷ λεγομένῳ «Κώδικι Ἰέρακος», χειρογράφῳ ἀγορασθέντι τῷ 1894 ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐφορείας ἐκ τῆς οἰκογενείας Οἰκονόμου καὶ καταγεγραμμένῳ νῦν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης ὑπ' ἀριθ. 1474. Τὰ κυρτοῖς γράμμασιν ἐκτετυπωμένα χωρία εἶνε ἐξ ἀρχαίων Ἑλλήνων.

» φαῦλα ἐντελῇ ἀποδώσειν οὐχ, ὡς νομίζουσιν οὗτοι, αὐτοὶ ἐσμεν,
 » ἀλλ' ὡς οἶδεν ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης Κύριος καὶ ὁ ἀλάθητος αὐτοῦ
 » καὶ παντέφορος ὀφθαλμός· καὶ μὰ τὸν ἀμετέρεα ψυχῇ παραδόντα τε-
 » τρακτὺν παγὰν ἀενάου φωτός· εἰ δὲ καὶ μάρτύρων χρεῖα, οὐκ
 » Ἀθηναῖοι στήσονται, ἄγοραῖον γένος, ἀχρεῖον καὶ ἄτιμον· τοῦτο δὴ
 » τὸ γένος ἀβούλευτον, ἀνόσιον, ἀναίσχυτον, βδελυρόν, ἀπονεννημέ-
 » νον, τὸ στόμα εὐλυτον ἔχον πρὸς λοιδορίαν, μεμφίμοιρον καὶ καρδα-
 » μογλύφον, βαρβαρόφωνον, φιλαίτιον, φιλοτάραχον, μικρολόγον, μι-
 » κρόψυχον, στωμύλον, ὑπερφίαλον, ἀθέμιτον, δολερὸν, περιεργον, ἄγρυ-
 » πνον ἐπὶ συμφοραῖς ἐτέρων· καὶ γὰρ τί ἄλλο εἰπεῖν, ἐξ αὐτῆς τῆς
 » νεότητος διῶκον ἡμιόνους καὶ αὐτῶν ἐπιμελούμενον, κατὰ τὸν Ἴδου-
 » μαῖον Δωήκ, ὃν ἄρᾳται Δαβὶδ ἐν νβ' ψαλμῷ; Πῶς δὲ οὗτοι ὀρθά
 » νοήσουσιν; ὡς γὰρ τὸ ἔργον βάρβαρον τούτων, καὶ ἡ γνώμη βάρ-
 » βαρος· οὐδαμῶς οὗτοι τῆς δίκης μάρτυρες στήσονται, ἀλλ' ἐντιμοὶ
 » ἄνδρες ἢ ἐλλόγιμοι, συνιέντες ἀλήθειαν. Νηλεὲς ἀνωθεν Ἀττικοί· οἱ
 » τοὺς ἀρίστους ἀπώλεσαν. Σωκράτης ἀδίκως ἀπέθανε συκοφαντηθεὶς
 » ὑπ' αὐτῶν, καὶ Θεμιστοκλῆς ὁ τὴν Ἑλλάδα ἐλευθερώσας ἐξηλάθη,
 » Μιλτιάδης γέρων ὢν ἐν δεσμωτηρίῳ ἀπέθανε. Τοιοῦτοι πολλάκις
 » Ἀττικοί.

» Τὴν πρὸς ἐμέ σου εὐσπλαγχνίαν τεθεαμένη θαρρήσασα ἔγραψα ὡς
 » φιლτάτῳ μοι πατρὶ κατὰ τῶν ἀλαζόνων.

» Βοήθει τοῖς ἐξ ἡμῶν αὐτόθι παραγενομένοις κοινοῖς φίλοις σοὶ τε
 » καὶ μοί.

» Μαίτου ἱσταμένου.

ΦΙΛΟΘΕΟΣ *μοναχὴ*».

Τοιαῦτα φιλοδωρεῖ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 16ου αἰῶνος ἡ συμπολιτικὴ αὐτῶν Φιλοθέη Βενιζέλου καὶ εἰς τοιαύτας ἐριδας, λογομαχίας καὶ μικρολόγους ἀντεγκλήσεις εἶχε φέρει αὐτοὺς ἡ μακρὰ δουλεία καὶ ἡ ἐλλειψὶς ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου! Οἱ Ἕλληνες ἀνέκαθεν καὶ ἀείποτε ὑπῆρξαν πολυπράγμονες καὶ φιλόνοικοι πρὸς ἀλλήλους, ἄλλοτε ὁμῶς τὰς ιδιότητας ἡμῶν ταύτας ἐξησκοῦμεν ἐν εὐρυτέρῳ καὶ εὐγενεῖ σταδίῳ, τῇ πολιτείᾳ, ἐνῷ μετὰ τὴν κατὰπτωσιν καὶ ὑποδούλωσιν ὡς στάδιον ἐχρησίμευεν ἡμῖν ἡ θρησκεία, προσωπικαὶ δὲ ἀντιζηλῖαι καὶ ἀντεγκλήσεις ἦσαν τότε τὸ ἐλαττήριον τῶν πρὸς ἀλλήλους ἀγώνων.

Ἐκτὸς τῆς Φιλοθέης κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἤκμασαν καὶ ἕτεροι δύο

ἰσχωμένοι Ἀθηναῖοι ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ ὁ πᾶνυ καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Θεοφάνης ὁ Καρύκης. Καὶ ὁ μὲν Ἰωακείμ ὁ Ἀθηναῖος, ἐκ νεότητος διαπρέπων ἐπὶ ἀρετῇ καὶ φρονήσει, οὕτω τεσσαρακοντούτης ἐξελέγη πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κοινῇ γνώμῃ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς μεγαλοπόλεως· ἐκείνης τῷ 1486, ἐκυβέρνησε δὲ θεαρέστως τὴν αἰγυπτιακὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ 78 ὅλα ἔτη, ἀποθανὼν τῷ 1567 ἐν ἡλικίᾳ 115 ἢ 116 ἐτῶν. Ὁ δὲ Θεοφάνης ὁ Καρύκης ἢ Καρύτσης, ἐκ τοῦ ἀρχοντικοῦ ἀθηναϊκοῦ γένους τῶν Καρύκη, ἰδίως διεκρίνετο διὰ τὸ καλλιφώνον καὶ τὴν μουσικὴν αὐτοῦ τέχνην ἐπιδοθεὶς δ' εἰς τὸν κληρικὸν βίον προήχθη εἰς μητροπολίτην Φιλίππουπόλεως· ἔπειτα δὲ εἰς μητροπολίτην Ἀθηνῶν, καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1597 ἢ 1598 ἐγένετο καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἀλλὰ βραχύτατα καὶ ἀδόξως ἐπατριάρχευσεν, ἀποθανὼν αἰφνιδίως κατὰ τὸ μέγα Σάββατον τοῦ 1597 πιθανώτατα¹. Καὶ κοσμικοὶ δ' Ἀθηναῖοι διέπρεψαν διαρκούντος τοῦ 16ου αἰῶνός τινες, ὧν ἀξιολογώτατος τυγχάνει ὁ λόγιος Ναθαναὴλ Χύχας ἐξ ἀρχοντικῆς τῶν Ἀθηνῶν οἰκογενείας, ζήσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος· ἐκείνης ἐν Κερκύρᾳ καὶ γράψας κατὰ Λατίνων. Τοῦ Χύχα τούτου τὸ σύγγραμμα ἀνεσκέυασεν ἀργότερα ὁ δυτικὸς μοναχὸς Αἰγίδιος Καῖσαρ (a Caesaro) διὰ συγγράμματος ἐκδοθέντος ἐν Ἑνετίᾳ τῷ 1678². Οὕτως ἡ πρώτη αὕτη τῆς τουρκοκρατίας περίοδος δὲν ὑπῆρξεν ὅλως ἄγονος ἐξόχων τέκνων διὰ τὴν καλλιτεχνιστάτην τῶν πόλεων, ἀρχομένου δὲ τοῦ 17ου αἰῶνος ἤρξατο καὶ δι' αὐτὴν νέα, ζωηροτέρα τῆς τουρκοκρατίας περίοδος.

¹ Ἴδε περὶ τοῦ Ἰωακείμ Ἀθηναίου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, καλὴν μελέτην τοῦ Γ. Ι. Μαζαράκη, δημοσιευθεῖσαν ἐν ταῖς Μνημείοις τοῦ Δ. Καμπούρογλου, τόμ. Β', σ. 125—144, καὶ τὴν ἐτι λεπτομερεστέραν τοῦ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως ἐπιστολιμαίαν διατριβὴν ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 193—212. Πρὸς καὶ σ. 213—223. Περὶ δὲ τοῦ Θεοφάνους Καρύκη τοῦ Ἀθηναίου καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἴδε τὰς πραγματείας Σοφοκλέους Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων καὶ Εὐσταθίου Βουλισμά ἐν Μνημείοις τόμ. Β', σ. 52—62. Πρὸς δὲ καὶ σ. 63 ἐπ. πρὸς δὲ καὶ Τάσου Νερούτου Χριστ. Ἀθήνας ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐν Δ. Καμπούρογλου Μνημ. τόμ. Β', σ. 171—180, καὶ ἰδίως σ. 174.

² Πρὸς. Περὶ Ναθαναὴλ Χύχα Κ. Σάββα Νεοελλ. Φιλολ., σ. 231.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 1610 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1687.

Ὑπὸ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν, εἰς ἣν ἐβῆκε τὰς Ἀθήνας ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β' ὁ Πορθητὴς, ὡς καζὰς τοῦ πρώτου σαντζακίου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἐζήσεν ἡ σεμνὴ τῆς Παλλάδος πόλις μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος. Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν καθόλου, καὶ τῶν Ἀθηναίων ἰδιαίτερον ὑπὸ τοὺς Τούρκους δὲν ἦτο βεβαίως ἀξιόζηλευτος. Ὁρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ἀπληστία καὶ ἀκροασία τῶν σουλτανικῶν ὑπαλλήλων ἢ τῶν συνόικων Ὀθωμανῶν καθίσταν συγχρότατα τὸν βίον αὐτῶν ἀνυπόφορον. Ἰδίως δὲ ὑπερφίαλοι κατέστησαν οἱ Τούρκοι ὅτε ἐπὶ τοῦ μεγαλουργοῦ σουλτάνου Σολιμάν Β' (1520-1566) εἶχον ἐκτείνει τὸ κράτος αὐτῶν μέχρι τῶν προαστείων τῆς Βιέννης καὶ εἶχον φθάσει εἰς τὸν κορυφῶνα τῆς δόξης καὶ ἰσχύος των. Οἱ καταπεληγμένοι ἐκ τῆς ἐπεκτάσεως ταύτης Εὐρωπαῖοι ἀπεπειραθήσαν τότε νὰ ἐνωθῶσιν εἰς χριστιανικὸν συνασπισμὸν καὶ νὰ θραύσωσι τοῦ μουσουλμανισμοῦ τὴν ἀκατάσχετον δύναμιν, ἐπέτυχον δὲ τῷ ὄντι διὰ τῆς παρὰ τὴν Ναύπακτον νίκης τοῦ ἡνωμένου χριστιανικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Δὸν Ζουάν τὸν Αὐστριακὸν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐν ἔτει 1571 νὰ καταβάλωσι τὴν ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἀπολυταρχίαν τῶν Τούρκων, συνέλαβον δ' ἐλπίδας ὅτι ταχέως καὶ κατὰ γῆν θὰ κατέρριπτον καὶ θὰ περιέκοπτον τὸν μουσουλμανικὸν κορσόν. Ἀλλ' ἡ περὶ Ναύπακτον καταναυμάχησις τῶν Τούρκων, ἣτις ἐν μεγάλῃ βαθυῇ ὤφειλετο εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὸ ἀτρόμητον τῶν ἐν τῷ χριστιανικῷ στόλῳ Ἑλλήνων ναυτῶν, ἐξηρέθισεν ἔτι μᾶλλον τὰ ἄγρια τῶν Τούρκων ἔνστικτα καὶ πάθη, οἱ δ' ἀτυχεῖς αὐτῶν ὑπήκοοι ὤφισταντο τὰ πάνδεινα κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ 16ου αἰῶνος δεκαετηρίδας. Τῆς τύχης ταύτης δὲν ἐξηρέθησαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Ἐν τινι χειρογράφῳ ἀποκειμένῳ ἐν τῇ Βοδληϊανῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ὁξωνίας καὶ γεγραμμένῳ ἐν ἔτει 1617, Ἕλλην τις πρόσφυξ εἰς Ἀγγλίαν, Χριστόφορος Ἀγγελος καλούμενος, ὅστις διέτριψε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου

αἰῶνος ἐπὶ ἔτη ἐν Ἀθῆναις, διηγεῖται ὅτι ὑπῆρχε τότε ἐνταῦθα α Ἡγε-
 » μών ἀγαρηνός, κακίστος ἐχθρὸς τῶν χριστιανῶν τῶν ὄντων ἐν Ἀθῆ-
 » ναις, ἦν δὲ καὶ φιλαργυρὸς καὶ ἀπάνθρωπος καὶ ἄδικος καὶ ἡδίκησε
 » πολλὰ τοὺς Ἀθηναίους! », ὑπ' αὐτοῦ δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἀθῆ-
 ναις Τούρκων πλεῖστα ὑπέφερε καὶ ὁ Χριστόφορος Ἀγγελοῦ καὶ παρ'
 ὀλίγον γὰ ὑποστῆ τοῦ μάρτυρος τὸν θάνατον. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ὧν οἱ
 ἄρχοντες πατρικῶς ἐφρόντιζον καὶ μετὰ φιλοπατρίας ἠγωνίζοντο ὑπὲρ
 τῆς πόλεως καὶ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, προσέφυγον διὰ πρεσβείας εἰς τὸν
 σουλτάνον καὶ α Ἐπορεύθησαν τρεῖς καιροὺς εἰς τὸν βασιλεῖα διηγούμε-
 » νοι τὴν ἀδικίαν, ἣν ἔπασχον ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν ὁμοίως δὲ
 » καὶ ὁ βασιλεὺς τρεῖς καιροὺς ἐπεμψεν ἄρχοντας πρὸς τὸ ἄγχειν τὸν
 » ἡγεμόνα Ἀθηναίων, οἱ δὲ ἀποσταλέντες ἄρχοντες οὐκ ἠδύναντο ἄγ-
 » χειν αὐτὸν διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πάνυ πλούσιον καὶ εὐγενῆ σφόδρα, καὶ
 » τοῦτου ἕνεκα εἶχε μεγάλην ἔχθραν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐτυράννησε
 » δὲ καὶ πολλοὺς ξένους ἀδικῶς διὰ τὴν ἑαυτοῦ φιλαργυρίαν».

Ἀτυχῶς ὁ διηγούμενος ταῦτα πρόσφυγξ ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν ἀναφέρει τὸ
 ὄνομα τοῦ τυράννου τοῦτου τῶν Ἀθηναίων, τοῦ προδρόμου τοῦ Χατζῆ
 Ἀλῆ τοῦ Χασεκῆ, οὐδὲ λέγει ποῖον τέλος ἔσχεν ἡ μεταξὺ τοῦτου καὶ
 τῶν Ἀθηναίων ἔρις. Φκίνεται ὅμως ὅτι αἱ ἀλλεπάλληλοι τῶν Ἀθη-
 ναίων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποδημίαι καὶ αἱ πατριωτικαὶ τῶν ἀπο-
 στελλομένων ἐκεῖσε πρέσβειων προσπάθειαι κατέληξαν τελευταῖον εἰς τὴν
 ἀπαλλαγὴν τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ μνημονευθέντος τυράννου καὶ εἰς τὴν
 ἐγκαθίδρυσιν βελτίονος καθεστῶτος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αἱ Ἀθῆναι
 καὶ ὁ καζὰς αὐτῶν ἐτάχθησαν τότε μεταξὺ τῶν βακουφίων, τῶν ὁποίων
 τὴν ἐπικαρπὴν εἶχεν ἡ ἐκάστοτε βασιλομήτωρ, ἡ βαλιδὲ-σουλτάνα,
 τὴν δὲ διοίκησιν ἐφρόντιζεν ὁ ἀρχιευνούχος τοῦ σουλτανικοῦ γυναικω-
 νίτου (κισλάρ-ἀγῆς) δι' ἀνθρώπων ἀπ' εὐθείας ὑπ' ἐκείνου ἀποστελ-
 λομένων καὶ πολὺ ἡπιώτερον συνήθως πρὸς τοὺς ὑποδούλους προσφε-
 ρομένων. Διότι εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ τῶν Ἀθηναίων παραδosis μέ-
 χρι τοῦ 1821 εἰς τὸν Πορθητὴν αὐτὸν Μωάμεθ Β' ἀπέδιδε τὴν με-
 ταξὺ τῶν κτημάτων τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου κατὰ τὰς τῶν Ἀθη-
 νῶν ὁ δὲ Γάλλος Σπὼν καὶ ὁ Ἀγγλος Οὐῆλερ, ὅστινες ἐπεσκέφθησαν
 τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1675, ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ εὐνοία αὕτη παρεχωρήθη

¹ Ἀνετυπώθη ἡ ἐκθεσις αὕτη τοῦ Χριστοφόρου Ἀγγέλου ἐξ αὐτογράφου δο-
 θέντος ὑπὸ τοῦ κ. Ρ. Ρῶδ (R. Rodd) ἐν Μνημείων τοῦ Δ. Καμπουρόγλου τόμ.
 Β' σ. 238—243.

ταῖς Ἀθηναίοις πρὸ τριακονταετίας¹, ἄρα τῷ 1645, τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶνε ὅτι τοῦτο ἐγένετο πολὺ πρότερον, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 17ου αἰῶνος, μεταξύ 1604 καὶ 1617 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτ Α', καὶ δὴ περὶ τὸ 1610. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὧν διηγεῖται ἄλλος ξένος, ὁ Γάλλος Γκιγιέτος², περὶ τινος Ἀθηναίας κόρης Βασιλικῆς, ἥτις ἀρπαγείσα διὰ τὸ ἔξοχον κάλλος τῆς καὶ δωρηθεῖσα τῷ σουλτάνῳ Ἀχμέτ Α' ἠννοήθη μεγάλως ὑπ' ἐκείνου καὶ ἐπέτυχε, κατὰ παράκλησιν πιθανῶς τῆς τῶν Ἀθηναίων πρεσβείας, ν' ἀπαλλαγῇ ἡ γενέθλιος αὐτῆς πόλις ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν στελλομένων διοικητῶν, νὰ ταχθῇ δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιευνούχου.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Σπὼν ἐκήρυξε τὴν περὶ τῆς Βασιλικῆς ταύτης διήγησιν τοῦ Γκιγιέτου μῦθον πλασθέντα ἐν Παρίσις, φαίνεται ὅμως ὅτι οὗτος ἔμαθε τὸ πρᾶγμα παρὰ τῶν τότε ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένων καθολικῶν μοναχῶν καὶ ὅτι εἶνε ἀληθές· διότι συμπίπτουσι τὰ περὶ τῆς χάριτος τοῦ Ἀχμέτ Α' πρὸς τοὺς Ἀθηναίους λεγόμενα πρὸς ὅσα διηγεῖτο ὁ ῥηθεὶς Χριστόφορος Ἀγγελος περὶ ἐπανειλημμένης ἀποστολῆς πρεσβειῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων, ἔν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ τυραννικοῦ καθεστώτος. Ἄλλως τε καὶ οὐδὲν τὸ ἀπίθανον ἐν τοῖς περὶ ἀρπαγῆς καὶ προσφορᾶς τῆς περικαλλοῦς Βασιλικῆς πρὸς τὸν σουλτάνον ἐκτιθεμένοις. Οἱ κατ' ἐπαρχίας διοικηταὶ καὶ οἱ χάριν τοῦ παιδομαζώματος περιηγούμενοι αὐτὰς ἀξιοματικά καὶ πᾶς Τοῦρκος ἐπιδιδῶν τῶν σουλτάνων τὴν εὐνοίαν ἐγνώριζον ὅτι καταλληλότερον πρὸς ἐπιτυχίαν ταύτης μέσον εἶχον τὸ νὰ προσφέρωσιν αὐτοῖς κόρην τινὰ ἐξαισίου καλλονῆς καὶ χάριτος, συχνότατα δ' ὑπάρχουσι τοιούτων ἀρπαγῶν καὶ προσφορῶν παραδείγματα ἐν τῇ ὀθωμανικῇ ἱστορίᾳ. Ἄς ἴδωμεν λοιπὸν καὶ πῶς ἐγγύτερον πῶς διηγεῖται τὰς περιπετείας τῆς Ἀθηναίας Βασιλικῆς, τῆς γενομένης σουλτάνας³, ὁ Γκιγιέτος.

« Ἡ νέα τῶν Ἀθηνῶν εὐδαιμονία, λέγει, ἐδόθη αὐταῖς ὑπὸ νεά-

¹ Spon, Voyage d'Italie... de Grèce κτλ. Lyon. 1678. George Wheler, A journey into Greece κτλ. London, 1682.

² André Georges Guillet de Saint Georges, Athènes ancienne et nouvelle κ. τ. λ. Paris. 1675.

³ Ἰδε περὶ τῆς Ἀθηναίας Βασιλικῆς ταύτης Σπ. Λάμπρον ἐν « Ἐστία », τόμ. χγ', σ. 133-137 καὶ τὸ ἐν ἔτει 1878 ἐν Ἀθήναις ἐκδοθὲν διήγημα τοῦ Νικολ. Μακρῇ « Ἡ Βασιλικὴ σουλτάνα Ἀθηναία ».

» νιδος γεννηθείσης ἐντὸς τῶν τειχῶν των ἐπὶ τῆς βασιλείας Μωάμεθ
 » τοῦ Γ' ἀποθανόντος τῷ 1604 . . . Ἡ νεαρὰ αὕτη Ἀθηναία ὠνομά-
 » ζετο Βασιλικὴ ἢ Βασίλω (Basilia), ἀλλ' ἐπειδὴ ἔνεκα τῶν θελ-
 » γήτρων τῆς εἰσῆχθη εἰς τὸ σεράγιον, οἱ Τούρκοι τὴν μετωνόμασαν
 » Γιοχαήν· παρ' ὀλίγον δὲ ν' ἀνακηρυχθῇ Χουγκιάρ Ἀζακῆ, ἦτοι
 » πρώτη σουλτὰνα τῆς αὐτοκρατορίας, τυγχάνουσα ὀλίγον ὑποδεεστέ-
 » ρας εὐτυχίας τριῶν ἄλλων κορῶν Ἀθηναίων, αἵτινες ἔγιναν αὐτο-
 » κράτειραι τῆς Ἀνατολῆς (Ἀθηναῖδος, Εἰρήνης, Θεοφανούς).

« Εἶχε δ' ἡ Βασιλικὴ γονεῖς χριστιανούς καὶ ἡρπᾶγη ἐκ τοῦ κόλπου
 » αὐτῶν ὑπὸ ἀξιωματικῶν Τούρκων ἐπιτετραμμένων τὸ παιδομαζῶμα,
 » οἵτινες ἔμαθον περὶ τῆς ἐκτάκτου αὐτῆς καλλονῆς. Ἡ μήτηρ ἐκείνης
 » ἐσφιγγε τὴν ἀπαγομένην εἰς τὴν ἀγγάλην της καὶ ἀναλυομένη εἰς
 » δάκρυα ἐξώρμιζεν αὐτὴν νὰ μὴ λησμονήσῃ ποτὲ τὴν θρησκείαν τῶν
 » γονέων καὶ τὰς συμφορὰς τῆς πατρίδος της· ἡ δὲ νεῖς ἐτήρησε
 » πιστὴν τὴν μνήμην τῶν παραγγελιῶν τῆς μητρός της, καθ' ὅσον ἡ
 » εὐκοσμίαια της ἦτο ἐκ τῶν τὰ πάνδεινα παθουσῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων.
 » Ἐσπᾶλη δὲ εἰς τὸ σεράγιον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ
 » σουλτάνου Ἀχμέτ (1604-1617), ὅστις ἦτο παραδεδομένος εἰς τὰς
 » ἡδονάς. . . . Τούτου ἔνεκα συνηθροίσθη ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν
 » τῷ γυναικωνίτῃ πλῆθος μέγα ὠραίων νεανίδων, ὅσον οὐδέποτε ἄλ-
 » λοτε. Οἱ μπεγλερμπέδες καὶ οἱ νομάρχαι, πεπεισμένοι ὅτι εὐηρέ-
 » στουν εἰς τὸν βασιλεῆ καὶ θεωροῦντες τὴν ἐξυπηρέτησιν καὶ θερα-
 » πείαν τῆς φιληδονίας του ὡς τὸ ἀσφαλέστερον μέσον διατηρήσεως,
 » τῶν ἀξιωματικῶν καὶ προαγωγῆς, ἐστελλον αὐτῷ συχνότατα ἐκλεκτὰς
 » καλλονάς, καταφόρους ἐκ πολυτίμων κοσμημάτων καὶ δώρων, ἵνα
 » διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ σεραγίου καὶ κερδηθῇ οὐ-
 » τως ἡ ὑπὸ τῶν εὐνοῦχων προσπάσια τῶν ἀποστολέων. Τὴν ἀρίστην
 » δὲ μερίδα πρέπει νὰ λαμβάνῃ πάντοτε ἡ ἀρχιευνούχος, διότι ἐκ τῆς
 » εὐνοίας ἢ τῆς δυσμενείας αὐτοῦ αἱ ὠραῖαι τοῦ χαρεμίου γίνονται ἀν-
 » τιχείμενον τῶν θωπειῶν τοῦ σουλτάνου ἢ ἀποβάλλονται ὡς καθάρ-
 » ματα . . . Ἀλλ' ἡ Βασιλικὴ ἢ Γιοχαή ἦλθεν εἰς τὸ σεράγιον μόνην
 » σύστασιν καὶ μόνον πλοῦτον φέρουσα τὰ θέλητρά της. . . Ἐν τούτοις
 » ὁ σουλτάνος εὗρεν αὐτὴν τόσον ὠραίαν, ὥστε ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας ἐπα-
 » νελάμβανε πρὸς αὐτὴν τὴν ἐκφρασιν τῆς εὐαρεσκείας του, ἐπὶ μακρό-
 » τατον δὲ χρόνον ἐκείνη μόνη συνεκέντρον ὅλας αὐτοῦ τὰς μερίμνας . .
 » ἐπειδὴ δὲ εἶχε τὴν τάσιν νὰ φιλοδωρῇ τὰς ὁδάλισκας του, ἠνάγκασε καὶ

» τὴν Γιοχαὴν νὰ ζητήσῃ χάριν τινὰ ἐπιπλήττων αὐτὴν μετὰ γλυκύ-
 » τητος ὅτι ἦτο ὑπερβολικῶς ἀφιλοκερδής. Ἄλλ' ἡ Γιοχαή... ἐπὶ
 » μακρὸν χρόνον ἀπεποιεῖτο τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὥστε
 » ἠναγκάσθη οὗτος νὰ τὴν ἀπατήσῃ διανείμας κρυφίως εἰς τοὺς εὐνού-
 » χους καὶ τὰς θαλαμηπόλους πλούσια δῶρα ἐξ ὀνόματος τῆς Γιο-
 » χαῆς... Ἐπειδὴ δ' ἤθελε ν' ἀποδείξῃ τὸν πρὸς αὐτὴν ἔρωτά του
 » διὰ γενναίων δώρων, ἐκήρυξεν ὅτι θὰ ἐδεικνύετο καὶ αὐτός, ὡς ἐκείνη
 » ὑπερήφανος καὶ ὅτι εἶχεν ἀπόφασιν νὰ μὴ δεχθῇ πλέον τὰς χάριτας
 » τῆς Γιοχαῆς, ἀφοῦ ἐκείνη περιεφρόνει τὰς ἰδικὰς του. Τότε λοιπὸν
 » εἶδεν αὕτη ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ ζητήσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πόθου τῆς,
 » λαβοῦσα δὲ μεθ' ἑαυτῆς τὸν ἀρχιευνούχον μετέβη παρὰ τῷ σουλτάνῳ
 » καὶ εἶπε... « Δὲν ἔχω ἄλλον τινὰ ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ σου, εἰς ὃν
 » νὰ δώσω τι, πλὴν τούτου τοῦ ἀρχιευνούχου, καὶ δὲν γνωρίζω ἄλλο
 » τι νὰ ζητήσω ὑπὲρ αὐτοῦ ὡς χάριν εἰμὴ τὴν γενεθλίόν μου πόλιν.
 » Δὸς λοιπὸν εἰς τὸν πιστὸν τοῦτον δούλον τῆς Ὑψηλῆς σου Πύλης
 » τὰς προσόδους τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἅς ἐγκαταστήσῃ οὗτος ἐκεῖ διαχει-
 » ριστὴν, ὅστις νὰ μὴ τολμᾷ νὰ κάμνῃ κατάρχησιν τῆς ἀρχῆς σου, ὡς
 » ἔπραξαν ἄλλοι, ὧν τὰς βιαιοπραγίας πολλάκις μοὶ διηγήθησαν οἱ
 » δυστυχεῖς γονεῖς μου». Ὁ δὲ σουλτάνος παρεχώρησεν αὐτῇ πάραυτα
 » τὸ ζητούμενον... καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξαρτᾶται ἐκτοτε ἀπὸ
 » τοῦ ἀρχιευνούχου, ἡ δὲ πρόσδος ὠρίσθη τοῦ λοιποῦ ὑπὲρ ἐκείνου καὶ
 » τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἐκεῖνος δ' ἐπεμψεν εἰς Ἀθήνας τοποτηρητὴν
 » τινα ἢ οἰκονόμον μὲ τὴν ῥητὴν ἐντολήν, νὰ ἐλαφρύνῃ τὰ βάρη τοῦ
 » λαοῦ, τοῦτο δὲ καὶ τότε ἐξετελέσθη καὶ μέχρις ἡμῶν τηρεῖται».

Τοιαύτη ἐν περιλήψει κατὰ τὸν Γκιγιέτον ἡ ἱστορία τῆς ἐκ τοῦ
 ἀρχιευνούχου τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου ἐξαρτήσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ
 τῆς ἐκτοτε εὐνοικωτέρας αὐτῶν θέσεως, ὡς διηγήθη αὐτὴν τοῖς Ἀθη-
 ναίοις γηραιὸς τις μαῦρος εὐνούχος, ὃν ὁ κισλάρ — ἀγᾶς ἔστειλεν εἰς
 Ἀθήνας, ὅπως λάβῃ ὑπὸ κατοχὴν τὴν νέαν κτῆσιν. Ὁ αὐτὸς Αἰθίοψ
 ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ Βασιλικὴ—Γιοχαή μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσε προῶτως ἐκ
 τοκετοῦ πρὸς μεγάλην λύπην τοῦ ἐμμανῶς ἀγαπῶντος αὐτὴν φιλη-
 δόνου σουλτάνου Ἀχμέτ Α', ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ὁμῶς εὐεργεσία
 τῆς ὠραίας Ἀθηναίας σουλτάνας ἐπέζησεν αὐτῇ, διετηρήθη μάλιστα
 καὶ μετὰ τὴν κατὰ τὰ ἔτη 1687 — 1688 κατὰληψιν τῶν Ἀθηνῶν
 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1760, ὅτε πάλιν ἐγένετο, ὡς θέλομεν
 ἰδεῖ, ὁ καζᾶς Ἀθηνῶν μαλικιανές, ἥτοι ἐξηρτήθη καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ

ἐπὶ τῶν οικονομικῶν τμήματος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τοῦ διαχειριζομένου πάσας τὰς ἄλλας μὴ προνομιοῦχους χώρας τοῦ κράτους.

Μετὰ δὲ τὴν μεταβολὴν ταύτην ἡ κατάστασις τῶν Ἀθηναίων ἐβελτιώθη ὀλίγον· διότι οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ χριστιανικὴ κοινότης εὐκολώτερα κατώρθουν διὰ πρεσβειῶν πρὸς τοὺς ἀρχιευνούχους καὶ δώρων νὰ παύωσιν ἢ τιμωρῶσι τοὺς ὑπ' ἐκείνων κατ' ἔτος ἀποστελλομένους ἵνα εἰσπράττωσι τοὺς ὠρισμένους φόρους τοποτηρητάς. Οἱ φόροι οὗτοι ἦσαν, ὡς καὶ πρότερον εἶδομεν, πλὴν τῆς δεκάτης, ἣν ἐπλήρωνον ἀπὸ κοινοῦ Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι, καὶ ὁ κεφαλικὸς τῶν Χριστιανῶν φόρος, τὸ λεγόμενον χαράτσιον, καὶ ἄλλοι τινές, ἀνῆρχετο δὲ τὸ ἐκ τῶν φόρων τούτων εἰσόδημα τῶν ἀρχιευνούχων κατὰ τὸ δευτέρου ἡμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅτε ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας οἱ εἰρηνέμοι περιηγηταί, εἰς 30,000 γροσίων. Τὸ ποσὸν τοῦτο προκατέβαλλεν ὁ κατὰ Μάρτιον ἐκάστου ἔτους διοριζόμενος τοποτηρητής ἢ βοεβόδας, καὶ ξαμπίτης λεγόμενος, ἀντὶ τοῦ τέως σούμπεση, καὶ ἐρχόμενος εἰς Ἀθήνας εἰσέπραττεν ἀπέναντι τούτου τοὺς φόρους τοῦ καζᾶ. Κυρίως λοιπὸν οἱ βοεβόδοι ἦσαν οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχιευνούχου, εἶχον ὅμως, ὡς καὶ οἱ πρόφην σουμπασηδες, καὶ τὴν ἐπιθλιψὶν τῆς τάξεως καὶ τῶν κινημάτων καὶ ἐνεργειῶν Τούρκων τε καὶ Χριστιανῶν. Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης δ' ἰσχύος τοῦ ἀρχιευνούχου παρὰ τοῖς σουλτάνοις καὶ ἐκ τῆς προστασίας, ἣν ἔχαιρον παρ' αὐτοῖς οἱ βοεβόδοι, εἶχον καὶ οὗτοι μεγάλην δύναμιν καὶ οὐ σπανίως κατεχρῶντο αὐτὴν καὶ κατεπίεζον τοὺς φορολογουμένους, οἱ δ' ἄλλοι, στρατιωτικοὶ Τούρκοι ἄρχοντες τῆς χώρας, ὁ ντισνάρης, ὁ σερδάρης, ὁ σπαχληάρ-ἀγάς, ἔτι δὲ καὶ ὁ καδῆς καὶ ὁ μουφτῆς, ἔτρεμον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνώπιον τοῦ ἐμπίστου τοῦ κισλάρ-ἀγά. Ὅχι σπανίως δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐγγωρίους Τούρκους καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς συνεννοοῦντο οἱ βοεβόδοι καὶ κατετυράννουν καὶ κατελήστευον τοὺς χριστιανούς, οἵτινες δι' ἐπανεילהμένων τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβειῶν καὶ διὰ μεγάλης ἐνίστης δαπάνης ἐπιπόνως κατώρθουν ν' ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν. Οὕτω διηγεῖται ὁ Σπῶν ὅτι πρὸ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀφίξεώς του εἶχον περιέλθει ποτὲ οἱ Ἀθηναῖοι εἰς βῆξιν πρὸς τὰς ἐπιτοπίους τουρκικὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Τούρκων κατοίκων, κατώρθωσαν δὲ ἄλλους μὲν αὐτῶν νὰ ἐξορίσῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ἄλλους δὲ νὰ ρίψῃ εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νὰ παύσῃ δὲ τὸν βοεβόδαν καὶ τὸν σερδάρην. Τριᾶντη τις ἐσωτερικὴ τῶν Ἀθηνῶν ἀνυστάσις γνωρίζομεν ὅτι ἐγένετο καὶ ὀλίγον μετὰ

τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπίσκεψιν τῶν γνωστῶν ἤδη ἡρῖν τριῶν ξένων περιηγητῶν Γκιγιέτου, Σπών καὶ Οὐήλερ. Οἱ Ἀγαρηνοί, κατὰ τινὰ θρῆνον ποιηθέντα ὑπὸ τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ ὀρθοδόξου ἱερέως Ἀντωνίου Μπουμπούλη τοῦ Κρητὸς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἀθηναίου εὐπατρίδου Μιχαήλ Λίμπωνα¹, θύματος τῶν ταρχῶν ἐκείνων,

« Ἐτρέχαν βασανίζοντας ἄδικα τοὺς βασιλᾶδες,
 « Ὅπου ποτὲ δὲ στέργουσιν ἐταῦτο οἱ βασιλεῖδες,
 « Γιατ' εἶχας προνόμια, χοτζέτια ὑπογραμμένα,
 « Μὲ γράμματα καὶ χρυσόβουλλαν τ' Εὐνούχου κυρωμένα.»

Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς καταστάσεως ταύτης οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν ὑπὸ τὸν Μιχαήλ Λίμποναν, ἓνα τῶν τότε μᾶλλον διακεκριμένων Ἀθηναίων. Οὗτος ἐξ ἀρχοντικοῦ γένους καταγόμενος εἶχε μεταβῆ κατὰ τὴν νεότητά του εἰς Ἑνετίαν, ὅπου ἐξεπαιδεύθη ἐν τῷ ἐκεῖ Ἑλληνικῷ Φροντιστηρίῳ, ὡς ἐπραττον τότε καὶ ἄλλοι πολλοὶ Ἑλληνες καὶ Ἀθηναῖοι, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 1666 ἐνυμφεύθη θυγατέρα τοῦ Ἰωάννου Βενιζέλου καὶ διεκρίνετο ὡς πρῶτος μεταξὺ τῶν ἀρχόντων διὰ τὰς ἀρετάς του καὶ τὴν ἱκανότητα. Μεταβὰς δ' ὡς πρέσβυς τῆς πατρίδος του εἰς Κωνσταντινούπολιν κατάρθωσε νὰ πείσῃ τὸν ἀρχιευνούχον νὰ διατάξῃ τὴν τιμωρίαν τῶν ἐν Ἀθήναις παρεκτρεπομένων Τούρκων καὶ τὴν αὐστηράν τήρησιν τῶν προνομίων τῆς πόλεως, ἐπανῆλθεν δὲ ἐκεῖθεν « μὲ δόξαις τροπαιοῦχος, » συνοδευόμενος καὶ ἀπὸ τσαοῦσην τοῦ ἀρχιευνούχου. Ἀλλ' οἱ ἐν Ἀθήναις ἀτίθασοι Τούρκοι, ἂν ἡναγμάσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιευνούχου, δὲν ἤθελον ὅμως ν' ἀφῆκωσιν ἀτιμώρητον καὶ τὸν ταπεινώσαντα αὐτοὺς Μιχαήλ Λίμποναν. Παραμονεύουσι λοιπὸν αὐτὸν κατερχόμενον « ἀπ' τὸ παλάτι τοῦ καδῆ » τῇ 23ῃ Δεκεμβρίου 1678

« Καὶ μὲ θυμὸν οἱ Ἀγαρηνοὶ τὸν Μιχαήλ ἀρπούσι
 « Καὶ ὡς λύκοι ἀγριώτατοι, λεοντάρια θυμωμένα,
 « Τὸν ἐκαταξέσχισας, καὶ κείνος ὄλον ἓνα
 « Τοὺς ἔλεγε, Βαρεῖτέ μου, σκυλιά, φανεύσατέ με,
 « Καὶ διὰ τὴν πατρίδα μου κομμάτια κάμετέ με.
 « Βαρεῖτε, δόστε ἀλύπηταις πληγαῖς εἰς τὸ κορμί μου,
 « Γιά νὰ γενῇ τὸ αἷμά μου λουτρὸν εἰς τὴν ψυχὴν μου.»

¹ Θρῆνος τῆς περιφήμου πόλεως Ἀθήνας διὰ τὸν . . . θάνατον τοῦ . . . Μιχαήλ Λίμπωνα . . . ἐκδοθεὶς διὰ στόματος Ἀντωνίου ἱερέως Μπουμπούλη τοῦ Κρητὸς . . . Ἑνετίῃσι, ἀγπα'. Ἀνετυπώθη ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημείων τόμ. Α', σ. 7—27.

Ἡ φοβερὰ δ' αὕτη τῶν Τούρκων βίαιοπραγία κατὰ τοῦ πρώτου τότε Ἀθηναίου πολίτου συνέτεινε βεβαίως, μαγάλως εἰς τὸ νὰ ὠθήσῃ τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες τότε ἀκριβῶς διεξήγον μέγαν κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Ἑλλάδι πόλεμον. Ἀλλὰ, πρὶν προβῶμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν συμβάντων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λίμπανα, συμπληρώσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἀπὸ 1610 ἕως τότε περίδον.

Ὅσον γλίσχραι εἶνε αἱ εἰδήσεις καὶ πληροφορίες περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν πρώτην τῆς τουρκοκρατίας περίδον, τόσον ἀφθονώτερά ἄρχονται νὰ γίνωνται αὗται διὰ τὸν 17ον αἰῶνα. ἐκ τῶν ξένων πρεσβυτέρων. Ἐν ἔτει 1622 ἐξέδωκεν ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βαταύων ὁ διάσημος Ὁλλανδὸς λόγιος Ἰωάννης Μεούρσιος τὴν περίφημον περὶ Ἀθηνῶν μενογραφίαν του, ἥτις κατὰ πρῶτον ἐγινώρισε τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ ἐπιστημονικώτερον τὰς τύχας τῆς ἐνδόξου πόλεως μέχρι τουρκοκρατίας¹. Καὶ δὲν πραγματεύεται μὲν τὸ σύγγραμμα τοῦτο περὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἐν ᾗ εὕρισκόμεθα, ἐξεδόθη ὅμως κατ' αὐτὴν, καὶ δὴ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς περίδον, καὶ ἔκαμε μέγαν παρὰ τοῖς συγχρόνοις λογίοις κρότον. Ἐν ἔτει δὲ 1630 ἐπεσιφέρθη τὰς Ἀθήνας ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου II' ἐν ἐκτάκτῳ ἀποστολῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν πεμφθεὶς βαρὼνος Κουρμενίνος (Louis de Hayes baron de Courmenin), ὅστις περιέγραψε τὸ ταξιδεῖόν του τοῦτο, ποιᾷται δὲ λόγον καὶ περὶ τῶν τότε Ἀθηνῶν ὡς ἐξῆς: « Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν καίται ἐπὶ τῆς κλι- » τῆς καὶ τῶν πέριξ λόφου, εὕρισκόμενου ἐν πεδιάδι, ἥτις περικλείεται » πρὸς νότον μὲν ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων μερῶν καὶ τοῦ » βορρᾶ ὑπὸ λαμπρῶν ὀρέων. Δὲν εἶνε οὐδὲ κατὰ τὸ ἡμισυ τόσον με- » γάλη, ὅσον ἦτο ἄλλοτε, ὡς δύναται τις νὰ ἴδῃ τούτο ἐκ τῶν ἐρει- » πίων, τὰ ὅποια ὀλιγώτερον ἐβλάψεν ὁ χρόνος ἢ ἡ βαρβαρότης τῶν

¹ Meursii, *Fortuna Attica, sive de Athenarum origine, incremento, magnitudine, potentia, gloria, vario statu, decremento et occasu*. Lugduni. 1622. Ὁ ἐκ Ροστόχης τῆς Γερμανίας γεωγράφος Λαυρεμβέργιος, ὅστις βεβαίως θὰ ἐγινώριζε τοῦλάχιστον τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου τὸ ἔργον, ἀδικαιολογητῶς ἐπανέλαβε τότε, περὶ τὸ 1670, τὸν μῦθον περὶ αἰκτῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐρημώσεως καὶ ἐξαφανίσεως. *Description exacte et curieuse de l'ancienne et nouvelle Grèce, composée en latin par J. Lau-remberg et traduite en français*. Ἐν Ἀμστελδάμῳ, 1677, σ. 99.

» λαῶν, τῶν τοσάκις πορθησάντων καὶ δηωσάντων τὴν πόλιν ταύτην.
 » Τὰ περιωζόμενα ἐν αὐτῇ ἀρχαῖα κτίρια μαρτυροῦσι περὶ τῆς μεγ.
 » λοπρεπείας τῶν οἰκοδομησάντων αὐτά· διότι οὐδεμία φειδῶ ἔχει
 » γίνεαι ἐν αὐτοῖς μαρμάρου καὶ στύλων¹». Κατωτέρω δὲ ὁμιλῶν περὶ
 τοῦ Παρθενῶνος, οὗ ἀγνοεῖ τὸ ὄνομα, λέγει ὅτι, ὡς οἱ ἐνταῦθα χρι-
 στιανοὶ τῷ εἶπον, ἦτο ἄλλοτε ναὸς τοῦ ἀγνώστου θεοῦ καὶ ὅτι ἦτο καὶ
 τότε ἀκόμη «τόσον πλήρης καὶ ἀβλαβὴς ἐκ τοῦ χρόνου, ὥστε ἐφάνετο
 νὰ ἐκτίσθῃ μόλις πρὸ ὀλίγου».

Ἐκτοτε δὲ ἡ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπίδοσις τῶν ἐλευθερίων
 σπουδῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀρχαιοσύνην καὶ τὰ μνη-
 μεῖα αὐτῆς ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἤρξατο ἐπικρατοῦν ἐν μὲν τῇ Γαλλίᾳ
 ἰδίως διὰ τοῦ ἀρχαιοφίλου βασιλέως Φραγκίσκου Α', ἐν δὲ τῇ
 Ἀγγλίᾳ διὰ Καρόλου τοῦ Α', παρεκίνησαν πολλοὺς εἴτε δόξης εἴτε
 κερδοσκοπίας χάριν νὰ περιηγῶνται τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἑλλάδα πρὸς
 ἀνεύρεσιν καὶ συλλογὴν ἀρχαιοτήτων ἢ πρὸς περιγραφὴν τῶν χω-
 ρῶν τούτων. Ἐν Ἀθήναις ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατοχὴ καὶ ἐγκατοι-
 κισις τῆς Ἀκροπόλεως δὲν ἐπέτρεπον τόσον εὐκόλως τὴν διαρπαγὴν,
 οὐχ ἦτον ὅμως ἐπεσκέπτοντο ἔκτοτε συχνὰ ξένοι τὴν πόλιν². Τούτου
 ἕνεκα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εὕρισκόμεν καὶ προξένους ξένων ду-
 νάμεων, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἐγκατεστημένους ἐν Ἀθήναις.
 Καὶ δὲν εἶνε μὲν ἀκριβῶς γνωστὸν τὸ ἔτος, καθ' ὃ διωρίσθησαν τοιοῦ-
 τοι, ἀν εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Κουρμενίνου ἢ καὶ πρότερον,
 μετὰ τινα ὅμως ἔτη οἱ ἐπισκεφθέντες τὴν πόλιν Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ
 περιηγηταὶ εὖρον προξένους. Ἐν ἔτει δὲ 1645 ἴδρυσεν σταθμὸν ἐν Ἀθή-
 ναις καὶ τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν ἐπὶ σκοπῷ βεβαίως προσηλυτισμοῦ
 καὶ ἀνακτῆσεως τῆς ἐπιρροῆς, ἣν εἶχεν ὁ καθολικὸς κληρὸς ἐπὶ φραγ-
 κοκρατίας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, μετὰ βραχυχρόνιον ὅμως διαμονὴν ἐγκα-
 τέλιπον τὰς Ἀθήνας οἱ Ἰησουῖται καὶ μετέβησαν εἰς Χαλκίδα, ὅπου
 εὕρισκοντο πλείονες δυτικοὶ καὶ Φράγκοι³ καὶ ὑπῆρχε δι' αὐτοὺς εὐρύ-

¹ Ἴδε Baron de Courmenin, Voyage du Levant fait par le com-
 mandement du roy ἐν Παρισίοις, 1632, σ. 467. Πρβ. καὶ Laborde, τόμ.
 Α', σελ. 64 ἐπ.

² Ἐκτενὴ βιβλιογραφίαν περὶ τῶν περιηγητῶν τῶν ἐπισκεφθέντων τὴν Ἑλ-
 λάδα ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ «Ἐβδομάδι» τοῦ 1886 ὁ Α. Καράλης ὑπὸ τὴν ἐπι-
 γραφὴν «Οἱ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τὴν Ἑλλάδα ἐπισκεφθέντες περιηγηταί».

³ Οὕτω λέγει ὁ Spon ἐν τόμ. Β', σ. 187, καὶ ὅχι διότι δῆθεν ἐξεδιώχθη-
 σαν ὑπὸ τῶν κατοίκων, ὡς ὁ Guilletière εἶχε διαδόσει.

τερον στάδιον ἐνεργείας· ἀντ' ἐκείνων δ' ἀφίκοντο εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1658 οἱ Καπουκῖνοι, ἅτινες ὑποδόμησαν τὴν μονὴν τῶν ἀμέσως παρὰ τὸ χρηματικὸν μνημεῖον τοῦ Λουσκράτους, ἀγασσθέν ὑπ' αὐτῶν παρὰ τῶν Τούρκων. Ἡ κοινότης ὁμῶς τῶν Φράγκων οὐδόλως ἐπλήθυνε διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν δυτικῶν τούτων μοναχῶν, διότι διέμενε τόσον εὐάριθμος καὶ ἄσημος, ὥστε οὐδ' ἰδίαν ἐκκλησίαν εἶχεν, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι τῆς πόλεως καθολικοὶ ἐπεσκέπτοντο τὴν ἰδιαίτεράν ἐκκλησίαν τῆς μονῆς τῶν Καπουκῖνων¹. Τούτου ἕνεκα μὴ ἔχοντες πολλὰς θρησκευτικὰς ἀσχολίας οἱ δυτικοὶ μοναχοὶ κατεγίνοντο, οἱ λογιώτεροι, περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς πόλεως. Δύο ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Καπουκῖνων ἐνταῦθα, τῷ 1656, τὰ Προπύλαια, ἅτινα ἐντοιχισθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων εἶχον μεταβληθῇ εἰς ὁπλοθήκην καὶ πυριτιδαποθήκην, ἀνετινάχθησαν διὰ τυχαίας πινός ἀναφλέξεως εἰς τὸν ἀέρα μετὰ τῆς πλησίον κατοικίας τοῦ ντιστὰρ-ἀγά, ἥτοι φρουραρχοῦ, ὅστις Γιουσούφ καλούμενος, ἐφρονεῖτο μεθ' ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του κατὰ τὴν ἐκπυρσοκρότησιν ταύτην², τιμωρηθείσης οὕτως ὑπὸ τῆς Νεμέσεως ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τῆς ἀβελτερίας καὶ πρὸς τὴν τέχνην ἀναισθησίας τῶν ὁμογενῶν του. Οὕτω κατεστρέφοντο ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων ἐν μετὰ τὸ ἄλλο τὰ ἀπαρτρίλλητα ἔργα τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τέχνης! Εὐτυχῶς ἐν ἔτει 1674 ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας ἄλλοι τινὲς ἀρχαιοφίλοι, ὧν ἡ ἐπίσκεψις ἀποτελεῖ τῷ ὄντι σπουδαίαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ τῶν Ἀθηναίων ἱστορίᾳ. Ὁ παρὰ τῷ σουλτάνῳ δηλ. τότε πρεσβευτῆς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΔ' μαρκήσιος Νοϊντέλ (No-intel), σκοπῶν κατ' ἐντολὴν τοῦ μεγάλουργοῦ τῆς Γαλλίας ὑπουργοῦ Κολβέρτου νὰ ἐπιχειρήσῃ περιοδεῖν τινὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πρὸς συλλογὴν χειρογράφων βιβλίων καὶ ἀρχαιοτήτων, εἶχε συμπαραλαβεῖ ἐκ Γαλλίας καὶ δύο ζωγράφους, ὧν ὁ εἰς ἐκκαλεῖτο Ἰακώβος Κάρρεϋ (Carrey), ἐπὶ τῷ σκοπῷ, νὰ σχεδιογραφῶσι τὰ σπουδαιότερα τῆς τέχνης ἔργα³. Κατὰ τὴν περιοδεῖαν του λοιπὸν ταυτην ὁ Νοϊντέλ ἐπε-

¹ Πρβ. Laborde, τόμ. Α', σ. 76.

² Spon ἐν τόμ. Β', σ. 108.

³ Laborde ἐν τόμ. Α', σ. 89 ἐπ. 128. 165 ἐπ. Ὁ Νοϊντέλ περιέγραψε τὴν περιοδεῖαν του καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπίσκεψιν ἐν ἐπισήμοις ἐκθέσεσι πρὸς τὸν Κολβέρτον, ὧν μίαν, γραφεῖσαν ἐν Ἀθήναις τῇ 7/17 Δεκεμβρίου 1674, ἐδημοσίευσεν ὁ Laborde ἐν τόμ. Α', σ. 122—125. Ἐν τῇ συνοδείᾳ δὲ τοῦ Νοϊντέλ εὐρίσκετο καὶ ὁ Ἰταλὸς Κορνήλιος Μάγνης, ὅστις ἐδημοσίευσεν ἐν Πάρμα

σκέφθη καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ διέμεινεν ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς 14ης Νοεμβρίου μέχρι τῆς 17ης Δεκεμβρίου πρὸς ἐξέτασιν καὶ σχεδιογράφησιν τῶν ἀρχαιοτήτων, κατὰ τὸ βραχὺ δὲ σχετικῶς χρονικὸν τοῦτο διάστημα τοῦ 1674 ὁ νεαρὸς ζωγράφος Κάρρεϋ ἀπεικόνισεν ἐν Ἀθήναις πάντα σχεδὸν τὰ τότε σωζόμενα ἀξιοσημειωτότερα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης, πρὸς δὲ καὶ ἀπόψεις τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων, ἐν πλείοσι τῶν 200 φύλλων. Ἐκ τῶν φύλλων ἐκείνων ὀλίγα μὲν χρεὶς ἡμῶν διεσώθησαν, ἐν οἷς καὶ ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Παρθενῶνος, ὡς εἶχε πρὸ τῆς καταστροφῆς του, ἡ μέλλουσα νὰ προζενήσῃ τοσαύτην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀρχαιοφίλους τῶν μετέπειτα αἰώνων.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Φράγκοι μοναχοὶ οἱ εἰς Ἀθήνας ἀποσταλέντες δὲν ἔμειναν, ὡς εἶπομεν, ὅπως ἄπρακτοὶ ἐνταῦθα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἐξέτασιν τῆς πόλεως. Ἰδίως δ' ἄξιος μνείας εἶνε ὁ Ἰησοῦτης Ἰακώβος Παῦλος Βαβῖνος (Babin), ὅστις περιγράφει τὰς Ἀθήνας ἀκριβέστερον ἢ πάντες οἱ πρὸ αὐτοῦ Εὐρωπαῖοι, ἐστειλε τὴν περιγραφὴν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1672 ἐκ Σμύρνης πρὸς τὸν ἀδελφὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας ἐπὶ Νοϊντέλ. Πεκοῖλλον (Pecoillon), οὗτος δ' ἐκόμισεν αὐτὴν ἐπανακάμπτων εἰς Λυών, ἐνθα ἐδημοσιεύθη ἐν ἔτει 1674 ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Ἰακώβου Σπῶν ὑπὸ τὸν τίτλον, «Ἐκθεσις τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀρχαίας πρωτεύουσος τῆς Ἑλλάδος, κτισθείσης πρὸ 3400 ἐτῶν... κ. τ. λ. ὑπὸ Βαβίνου». Διὰ τοῦ συντόμου τούτου ἔργου του ἔδωκεν ὁ πατὴρ Βαβῖνος εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν καιρὸν τὴν μόνην μέχρι τότε ἀληθῆ καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων βασιζομένην περιγραφὴν τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, συναδευμένην καὶ ὑπὸ τινος σχεδίου καὶ ἀπόψεως τῆς τότε πόλεως, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς σφάλλεται περὶ τῆς ὀνομασίας. Ἐκτὸς τῆς τοπογραφικῆς περιγραφῆς ὁ Βαβῖνος ὁμιλεῖ ἐν τῇ ἐκθέσει του ταύτῃ συντόμως μὲν, ἀλλ' εὐκρινῶς, καὶ περὶ τῆς ἄλλης τῆς πόλεως καταστάσεως, τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἀναγκασίον καὶ δίκαιον εἶνε ν' ἀναλύσωμεν τὴν ἐκθεσιν αὐτοῦ ἐνταῦθα συντόμως.

Αἱ Ἀθηναῖ, φρονεῖ ὁ Βαβῖνος, ἠδύναντο καὶ τότε ἀκόμη ἄνευ ὑπερ-

τῷ 1688 τὴν γνωστὴν περιγραφὴν τῆς ἀρχαιολογικῆς ταύτης ἐκδόρου *Relazione della città d'Atene colle provincie dell'Attica, Focia, Beocia e Negroponte*. Ὁ Μάγνης ἀναφέρει ὡς ἐξεχούσας τότε ἀθηναϊκὰς οἰκογενείας τοὺς Χαλκονδύλους, τοὺς Παλαιολόγους, τοὺς Βενιζέλους, τοὺς Λίμπονας, τοὺς Περούλας καὶ τοὺς Καβαλλάρηδες.

βολῆς τινος ἀνά ὄνομασθῶσιν ὁ ὀφθαλμός καὶ ὁ ἥλιος» τῆς Ἑλλάδος...
 » Τὰ ἐρείπια αὐτῶν, λέγει, εἶνε ἀρκούντως πολυτίμα, ὥστε νὰ κατα-
 » δεικνύωσι τὴν πάλαι εὐγένειαν καὶ ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἤτο ποτε τὸ
 » ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ-συμπάσης τῆς ὑψηλίου. Ἐγὼ τοῦλάχισ-
 » στον ὁμολογῶ, ἐξακολουθεῖ, ὅτι εὐθύς ὡς διὰ τοῦ τηλεσκοπίου μα-
 » κρόθεν ἐκ τῆς θαλάσσης εἶδον ταύτην ἀναφαινομένην μετὰ τοῦ πλή-
 » θους τῶν μαρμαρίνων αὐτῆς κιόνων... κατελήφθη ὑπὸ σεβασμοῦ πρὸς
 » αὐτήν. Ἡ τοποθεσία αὐτῆς μοι ἐφάνη ἀρίστη ἐπὶ λόφου ἐν τῇ μέσῳ
 » εὐρείας πεδιάδος... μετὰ λαμπροτάτης ἀτμοσφαίρας. Οἱ ἱατροί,
 » προσθέτει, δὲν πλουτοῦσιν ἐν Ἀθήναις, ἐπειδὴ σπανιύταται εἶνε αἱ
 » ἀσθένειαι. Ὁ λοιμός, ὅστις συχνάκις μαστίζει τὰς γείτονας πόλεις
 » Θήβας καὶ Χαλκίδα, φαίνεται μὴ τολμῶν ἐκ σεβασμοῦ νὰ πλησιάζῃ
 » τὴν ἐνδοξὸν ταύτην πόλιν, ἥτις σπανίως ὑπὸ τούτου μολύνεται. Ὁ
 » λιμὴν τῶν Ἀθηναίων εἶνε ὡραιότατος, ὑπερβαίνει δὲ κατὰ τε τὸ πλά-
 » τος καὶ τὸ μῆκος τὸν τῆς Μασσαλίας πλὴν ἔχει τὸ μειονέκτημα νὰ
 » μὴ προστατεύηται ὑπὸ φρουρίου διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν πλοίων κατὰ
 » τῶν πειρατῶν, ἐκτὸς δὲ τούτου εἶνε μεμακρυσμένος ἀπὸ τῆς πόλεως». *Περιγράφων δ' ἀκολουθῶς μερικώτερον τὴν πόλιν λέγει. «Εἰς τὴν πόλιν*
 » δύναται τις νὰ εἰσέλθῃ, χωρὶς νὰ διέλθῃ διὰ τινος πύλης, εἰ καὶ πα-
 » ρετήρησα δύο ἢ τρεῖς τοιαύτας οὐδέποτε κλειομένας, διότι ἡ πόλις
 » δὲν ἔχει τείχη¹. Αἱ πλεῖσται τῶν ὁδῶν ὁμοιάζουσι πρὸς ὁδοὺς χωρίων
 » Ἀντὶ τῶν μεγαλοπρεπῶν κτιρίων, τῶν ἐνδόξων τροπαίων καὶ τῶν
 » πλουσίων ναῶν, ἅτινα ἀπετέλουν ποτὲ τὸ κόσμημα τῆς πόλεως ταύ-
 » τῆς, δὲν βλέπει τις σήμερον ἢ στενάς καὶ μὴ πλακαστρώτους ὁδοὺς,
 » οἰκίας πενιχράς, ὀκθοδομημένας ἐξ ἀρχαίων ἐρείπίων, ἀντὶ παντός
 » κοσμήματος ἐχούσας τεμάχια μαρμαρίνων στύλων ἀτάκτως ἐκτι-
 » σμένων ἐν τοίχοις μετ' ἄλλων λίθων ἢ βραχμίδας τινὰς μαρμαρίνας
 » μετ' ἐγκεχραγμένων σταυρῶν διότι ἔσταντο ἄλλοτε ἐπὶ τῶν θυρῶν
 » τῶν ἡρειριπωμένων χριστιανικῶν ναῶν. Αἱ οἰκίαι εἶνε πάσαι σχεδὸν
 » λιθοκτιστοὶ καὶ οὐχί, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ξύλιναι. Ὑπάρχουσι
 » μάλιστα τινες ἀρκούντως ὥραται διὰ τὴν χώραν... Ἡ μεγαλειτέρα
 » τῶν ὁσων εἶδον ἐν Ἀθήναις ἐκκλησιῶν εἶνε τὸ *Καθολικόν*², ἡ μητρό-

¹ Ταῦτα, κτισθέντα, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ Ὁθωνος Δελαρόσου ἡμικυκλιοειδῶς περὶ τὴν τότε πόλιν κατερρίφθησαν πιθανῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων.

² Κατὰ τὴν ῥητὴν ταύτην τοῦ ἐπιταπίως καὶ ἀκριβῶς γνωρίσαντος τὰ πράγ-ματα Βαβίνου μαρτυρίαν, ὡς μητρόπολις ἐχρησίμευσεν ἐπὶ τουρκοκρατίας ὁ ναὸς

» πολίς, ἐνθα ἔχει τὸν θρόνον αὐτοῦ ὁ Ἑλλήν ἀρχιεπίσκοπος. Ἐν τῷ
 » ναῷ τούτῳ εἶδον δύο μεγάλους πελάργους ἐκ ξύλου ἐπιχρύσου καὶ
 » ἐξεπλάγην ὅτι ἐπέτρεπον τοῦτο οἱ Ἕλληνες, οἱ τόσον ἀποστρεφό-
 » μνοι τὰ ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα, ἅπερ ἡμεῖς μεταχειρίζομεθα ἐν
 » τοῖς ναοῖς, εἶδωλα αὐτὰ ἀποκαλοῦντες». Συνεχίζων δ' οὕτω τὴν
 περιγραφὴν τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν ναῶν καὶ τῶν σωζομένων ἀρ-
 χαίων κτιρίων ἐν τε τῇ κάτω πόλει καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τινων
 ἀνακριθειῶν, ὡς εἴπομεν, περὶ τὰς ὀνομασίας προσθέτει περὶ τῶν συγ-
 χρόνων αὐτῷ Ἀθηναίων ὅτι «ἐὰν ὁ λαὸς οὗτος ἦτο ἐλεύθερος, ὡς ἄλ-
 » λοτε, ἤθελεν εἶναι τοιοῦτος, οἷον εἰκονίζει αὐτὸν ὁ ἅγιος Λουκάς ἐν
 » κεφαλῇ 17ῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, «Ἀθηναῖοι δὲ πάν-
 » τες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον ἠυκαίρουν ἢ λέγειν τι
 » καὶ ἀκούειν κινώτερον». Καὶ νῦν δὲ ῥέπουσιν ἔτι εἰς τὸ λέγειν ἢ
 » ἀκούειν νέα, οὐ μόνον ἐκ κληρονομίας παρὰ τῶν προγόνων τὸ φιλο-
 » περίεργον τοῦτο τηροῦντες, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως, ἣν
 » αὐτοὶ περὶ ἑαυτῶν ἔχουσι παρὰ τὴν ὑπὸ τὸν βαρὺν τουρκικὸν ζυγὸν
 » ἀθλιότητα αὐτῶν καὶ δυστυχίαν . . . Ὁμολογητέον ἐν τούτοις ὅτι
 » ζῶσιν ἔτι ἐν αὐτῇ Ἑλληνες ἔμποροι ἔχοντες περιουσίας πεντήκοντα
 » χιλιάδας σκούδων (γροσίων βεβαίως). Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν παιδείαν,
 » εἶδον ἐνταῦθα Ἑλληνα μοναχὸν γινώσκοντά πως τὴν λατινικὴν,
 » ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλοι λόγιοι, χωρὶς νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ μη-
 » τροπολίτου¹, οἵτινες γνωρίζουσι φιλολογικῶς τὴν ἑλληνικὴν. Ἡ ῥη-
 » торική καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἀπηλάθησαν ἐντελῶς τῶν Ἀθηναίων,
 » ἐγνώρισα δὲ τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, ὅστις ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἑνετίᾳ
 » ἐδίδασκε ταύτας ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ εἰς δύο ἢ τρεῖς μόνον ἀκροα-
 » τὰς, πάντων τῶν λοιπῶν ἀσχολουμένων νῦν εἰς συλλογὴν ὀλίγων τι-
 » νῶν χρημάτων, ὧν τὸ ὅλον σχεδὸν περιέρχεται εἰς τουρκικὰς χεῖρας.
 » Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν Ἀθήναις ἄνθρωποι διακρινόμενοι
 » διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν δὲν σπανίζουσι παραδείγματα,
 » δύο μάλιστα λαμπρὰ συνέβησαν πρὸ μικροῦ. Καὶ τὸ μὲν ἀνάγεται
 » εἰς νεαράν τινα Ἑλληνίδα ἥτις προὔτιμησεν ἐξήκοντα διὰ μαχαίρας
 » πληγὰς ἐκ μέρους τῶν ἐπιτεθέντων κατ' αὐτῆς ἢ τῆς τιμῆς τῆς τὴν

τὸ Καθολικόν, ὅστις εὗρίσκετο ὅπου ἡ νῦν πλατεῖα τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος.

¹ Μητροπολίτης Ἀθηναίων ἦτο τότε Ἀνθίμος ὁ Γ' (1655 — 1676). Καὶ ὁ Σπῶν δὲ λέγει περὶ αὐτοῦ (ἐν ἐκδ. Lyon τοῦ 1678, σ. 200 — 202) ὅτι ἀγνω-
 ρίζει φιλολογικῶς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας».

» ἀπώλειαν . . . Τὸ δ' ἕτερον παράδειγμα παρέσχε μικρὸς ἑλληνόποις
 » προτιμήσας τὸν θάνατον ἢ ν' ἀρνηθῇ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν
 » μετὰ τοιοῦτου θάρρους, ὥστε κατετάχθη μεταξύ τῶν μαρτύρων τῆς
 » Ἑλλάδος¹».

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὸν μοναχὸν Βαβῖνον ἐπεσκέφθη καὶ περιειργάσθη
 τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1671 ὁ Ἀγγλος Βερνάνδος Ῥανδόλφος, ὅστις
 ἐν ἔτει 1686 ἐδημοσίευσεν ἐν Λονδίῳ σύγγραμμα περὶ τῆς τότε κατα-
 στάσεως τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Ἀθηνῶν², ἐν τούτῳ δὲ περι-
 λαμβάνονται οὐκ ὀλίγαι περὶ τῶν τότε Ἀθηνῶν καὶ ἀρκετὰ ἐνδια-
 φέρουσαι πληροφορίες, ἐπικυροῦσαι ἢ συμπληροῦσαι τὰς τοῦ Βαβίνου.
 « Ὁ ἐλαϊὼν, λέγει, εἶνε τόσον πυκνὸς πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς πόλεως,
 » ὥστε φαίνεται ὡς δάσος ἐκτεινόμενον ἐπὶ ἑξὶ μίλια κατὰ μῆκος καὶ
 » δύο κατὰ πλάτος. Ὅτε ἤμην ἐν Ἀθήναις, εἰς ταχυρίης, ἦτοι ἐπιθεω-
 » ρητῆς, ἦλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἵνα ἐπιθεωρήσῃ τὸν τόπον, εὔρε
 » δὲ 50,000 περίπου ἐλαιεδένδρων ἐν τῇ πεδιάδι ταύτῃ . . . Ἡ δὲ
 » περιοχὴ τῆς πόλεως δὲν ὑπερβαίνει νῦν τὰ τρία μίλια, ἀπέχει δὲ τέσα-
 » σαρα μίλια ἀπὸ τοῦ Λιμένος τοῦ Λέοντος, καλουμένου πρότερον Πει-
 » ραιῶς, Αἱ οἰκίαι ἐνταῦθα εἶνε καλλίτερον ἐκτισμέναι ἢ εἰς πᾶν ἄλλο
 » μέρος τῆς Πελοποννήσου· αἱ περισσότεραι ἔχουσι μικρὰς αὐλὰς με-
 » ὑψηλοὺς τοίχους, ἐν αἷς ὑπάρχουσι στοαὶ μετὰ στύλων μαρμαρίνων,
 » ὀλίγαι δὲ οἰκίαι ἔχουσι πλείονας τῶν δύο ὀροφῶν καὶ εἶνε ἐμβαλωμέ-
 » ναι διὰ λειψάνων παλαιῶν μεγάρων, εἰς τοὺς περισσοτέρους δὲ τοί-
 » χους εὐρίσκονται παλαιαὶ ἐπιγραφαί . . . Οἱ Ἕλληνες, ἐξακολουθεῖ,
 » ζῶσι πολὺ καλλίτερον ἐδῶ ἢ εἰς πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Τευρκίας, ἐκτὸς
 » τῆς Χίου, διότι πολιτεύονται ὡς ἐν δημοκρατίᾳ· ἐκλέγουσιν ὁκτώ

¹ Jaque Paul Babin, Relation de l'état présent de la ville d'Athènes, ancienne capitale de la Grèce, bâtie depuis 3,400 ans, avec un abrégé de son histoire et de ses antiquités. Lyon 1674. Ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ πλείστου αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημείων τόμ. Α', σ. 193 — 209. Πρβ. διὰ τὰς ἀνωτέρω περικοπὰς ἰδίως σ. 20 — 52 τοῦ πρωτοτύπου ἢ τὴν ἐν σ. 183 — 211 ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ Laborde ἀνατύπωσιν αὐτοῦ καὶ τῶν Μνημείων τὰς εἰρημένας σελίδας.

² Bernard Randolph, The present state of the Morea, called anciently Peloponnesus, together with a description of the city of Athens κτλ. London 1686 καὶ ἐν τρίτῃ ἐκδόσει τῷ 1689. Μετάφρασιν ἀποσπασμάτων σχετικῶν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Καμπουρόγλος ἐν Μνημείων τόμ. Α', σ. 241 — 243.

» ἄρχοντας¹, οἵτινες ἐξομαλίζουνσι πᾶσαν διαφορὰν καὶ διεξάγουσι πᾶσαν ὑπόθεσιν, προστάτης δ' αὐτῶν παρὰ τῇ Πύλῃ εἶνε ὁ ἀρχιευνοῦχος τοῦ σουλτάνου, ὅστις διαθέτει τὰ τῆς διοικήσεως τῆς πόλεως.» Ὁ Ράνδολφ διηγεῖται ἐπίσης, ὡς ὁ Βαβίνος, ὅτι ἡ κάτω πόλις δὲν ἦτο τότε περιτειχισμένη καὶ ὅτι ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς δι' ἔλλειψιν προφυλακτικοῦ φρουρίου ἦτο ἐκτεθειμένος εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πειρατῶν. Ὑπολογίζει δ' ἐν Ἀθήναις καὶ τὰς περίξ 200 περίπου ναοὺς, ὧν οἱ περισσότεροι ἦσαν ἀρχαῖοι, ἀλλὰ μόλις τὸ τέταρτον αὐτῶν ἦτο ἐν χρήσει. Τελευταῖον δὲ παρατηρεῖ ὅτι εἰς ὅλα τὰ χωρία καὶ τὰς ἐξοχὰς περίξ τῶν Ἀθηνῶν οἱ κάτοικοι ἦσαν Ἀλβανοὶ καὶ σχετικῶς πολυαριθμότεροι ἐνταῦθα ἢ ἐν Πελοποννήσῳ. «Ἐχουσιν οἱ κάτοικοι πάντα τὰ χρειώδη, λέγει, καὶ ἡ παραγωγὴ τῆς χώρας εἶνε ἀνάλογος, ἀλλ' οἱ οἶνοι αὐτῶν ἐν γένει δὲν εἶνε τόσον καλοὶ.»

Αἱ εἰδήσεις ὥς οἱ ἀρχαιοφίλοι οὗτοι διέδωκαν τότε ἀνὰ τὴν ὀργῶσαν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας Εὐρώπῃ, ἐγέννησαν παρὰ πολλοῖς τὸ περὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐνδιαφέρον. Ἡ δημοσιευθεῖσα ἰδίως ἐκθεσις τοῦ Βαβίνου νέαν ἐνέβαλε ζωὴν εἰς τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν κοιτίδα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν κρατίστην αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον, τὰς Ἀθήνας, δὲν ἔλειψαν δὲ καὶ οἱ θελήσαντες νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν περιεργίαν ταύτην τῶν φιλομαθῶν. Τοιοῦτός τις ἀνεφάνη εὐθὺς τὸ ἀκόλουθον ἔτος τῆς διὰ τύπου ἐκδόσεως τῆς ἐκθέσεως τοῦ Βαβίνου ὁ γνωστός ἤδη Γάλλος Γκιγιέτος (Guillet de Saint-Georges ἢ καὶ de la Guilletière ἄλλως καλούμενος), ὅστις ἐκ τῆς ἐκθέσεως ἐκείνης καὶ ἐξ ἄλλων πληροφοριῶν παρ' ἀνθρώπων ἐπισκεφθέντων καὶ γνωρισάντων τὰς Ἀθήνας μετὰ ἰδίων προσθηκῶν καὶ πλασμάτων συνέγραψε καὶ ἐδημοσίευσεν τῇ 1675 διεξοδικωτέραν περὶ Ἀθηνῶν περιγραφὴν μετὰ τοπογραφικοῦ χάρτου καὶ διηγῆσεις περὶ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ Δ' καὶ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀχμέτ Κιοπρουλή πασᾶ². Ὁ Γκιγιέ-

¹ Ἐννοεῖ βεβαίως τοὺς δημογέροντας, οἵτινες ὁκτῶ ἐξελέγοντο τότε καὶ κατὰ τὸν Σπῶν καὶ τὸν Οὐῆλερ, εἰς ἐξ ἐκάστης τῶν ὁκτῶ συνοικιῶν τῆς πόλεως.

² André Georges Guillet de Saint-Georges, *Athènes ancienne et nouvelle et l'état présent de l'empire des Turcs*, contenant la vie du sultan Mahomet IV, le ministère de Koprogli Achmet Pacha avec le plan de la ville d'Athènes par le Sr. de la Guilletière: seconde édition. Paris. Ἑλληνικὴν μετάφρασιν περικαπῶν τοῦ συγγράμματος ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Μνημείῳν τόμ. Β', σ. 19—40, 82—96, 145—152, 188—192, 381—387. Διεξοδικῶς περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Γκιγιέ-

πος βεβαίως οὐδέποτε ἐπισκέφθη αὐτὸς τὰς Ἀθήνας. Τοῦτο ἀπέδειξεν ἐπαρκῶς ὁ Σπὼν, κατανοεῖται δὲ καὶ εὐκόλως ὑπὸ τῶν ἐννοούντων τὰ πράγματα, τὸ δ' ἔργον αὐτοῦ περιέχει πολλὰς καταφόρους ἀντικρίσεις, καὶ μάλιστα ἀρχαιολογικὰς, εἰς ἃς οὐδέποτε αὐτόπτης θὰ περιέπιπτε, εἶνε ὅμως γεγραμμένον μετὰ χάριτος καὶ γλαφυρότητος καὶ αἱ πλείσται τῶν πληροφοριῶν του εἶνε ἀληθεῖς καὶ ὁρθαί. Διὰ τε λοιπὸν τὸ ἐκτεταμένον καὶ γλαφυρὸν καὶ ἐπαγωγὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν μεταξὺ Γκιγιέτου καὶ Σπὼν διεξαχθεῖσαν μακρὰν περὶ αὐτοῦ λογομαχίαν τὸ σύγγραμμα τοῦτο κατέστη περιώνυμον, εἶνε δὲ πάντοτε ἀξιόλογον διὰ τὴν σύγχρονον τῶν Ἀθηναίων ἱστορίαν ἕνεκα πολλῶν του πληροφοριῶν, καὶ ἰδίως διὰ τῆς διηγήσεώς του περὶ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν σουλτάνου Βασιλικῆς - Γιοχαῆς, ἥτις ἐπέτυχεν ἐπὶ Ἀχμέτ τοῦ Α' νὰ ἐξαχρηθῶσιν αἱ Ἀθηναὶ καὶ ὁ καζὰς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ σουλτανικοῦ γυναικωνίτου καὶ νὰ ἀρχωνται οἱ Ἀθηναῖοι ἕκτοτε καλλίτερον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ὅπως καὶ οἱ Χῖοι.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπισκέφθη τὰς Ἀθήνας ἕτερος πολλῶ σπουδαιότερος ἀνὴρ, ὁ ἐκ Λυὼν ἱατρός καὶ ἐκδότης τῆς περιγραφῆς τοῦ Βαβίνου Ἰάκωβος Σπὼν (I. Spon), ὅστις συναντηθεὶς ἐν Ἰταλίᾳ μετὰ τοῦ ἐπίσης σπουδαίου Ἀγγλοῦ περιηγητοῦ Οὐήλερ (Wheler), συνεταξείδευσε μετ' αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀκολουθῶς περιέγραψε τὸ ταξιδεῖόν του ἐν συγγράμματι συγκειμένῳ ἐκ τριῶν τόμων, ὧν ὁ δεῦτερος ἀφορᾷ τὴν Ἑλλάδα, ἔργῳ δὲ ὄντως κλασικῷ διὰ τὴν ἐποχὴν του, μεγάλῃν ἐμπούσαντι ἐντύπωσιν καὶ τούτου ἕνεκα καὶ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας μεταφρασθέντι². Καὶ ὁ Οὐήλερ ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1682 ἐν Λονδίνῳ τὰς ἐντυπώσεις τοῦ ταξιδιῶν του, ἀλλὰ τὸ βιβλίον του οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ μετάφρασις τοῦ συγγράμματος τοῦ Σπὼν³, διὸ εὐσυνειδήτως φερόμενος ἐπέγραψεν αὐτὸ ὁδοιπορίαν μετὰ

γιέτου πραγματεύεται ὁ Laborde ἐν τόμ. Α', σ. 214 ἐπ. 215, ὅστις ἀναδημοσιεύει καὶ τὰ κυριώτατα καὶ μᾶλλον ἀρχαιολογικὰ αὐτοῦ μέρη. Ὡς προῤυχοντες ἢ δημογέροντες τότε τῶν Ἀθηναίων ἀναφέρονται παρὰ Γκιγιέτου ὁ Καπετανάκης, ὁ Δημήτριος Βενιζέλος, ὁ Χαλκονδύλης, ὁ Παναγιώτης Καβαλλάρης καὶ ὁ Σταμάτιος Παλαιολόγος.

¹ Jacob Spon, Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676 par Jacop Spon et Georges Wheler. Lyon, 1678.

² George Wheler, A journey into Greece by George Wheler Esq. in company of Dr Spon. London. 1682.

τοῦ Σπών. Ἀμφότερα τὰ συγγράμματα ταῦτα εἶνε διὰ τὴν τότε ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν λίαν σπουδαῖα, διότι οὐ μόνον ἀκριβέστατα περιγράφουσι τὰς συγχρόνους Ἀθήνας ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐποχῇ κρισιμωτάτῃ, καθόσον ὀλίγον μετὰ ταῦτα συνέβησαν ἐνταῦθα περιστατικά μεγάλως ἀλλοιώσαντα τὴν μέχρι τοῦδε κατάστασιν τῶν τε ἀρχαιοτήτων καὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως. Ἐκ τῶν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν εἰδήσεων τοῦ Σπών καὶ Οὐῆλερ ἀνεφέραμεν ἤδη τινὰς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν, ἐνταῦθα δὲ ἀναγκαῖον εἶνε νὰ προσθέσωμεν μόνον ὅτι καὶ ὁ Σπών ἐπαινεῖ, ὡς καὶ ὁ Βαβίνος τὴν φυσικὴν τῶν Ἀθηναίων εὐφυίαν καὶ ἰκανότητα περὶ τὸ διεξαγεῖν τὰς ὑποθέσεις των. Διηγεῖται μετὰ πόσης ἐπιτηδειότητος εἶχον κατερθῶσαι παρὰ τῷ ἀρχιευνούχῳ οὐ μόνον οἱ ἐπισημότεροι τῶν Τούρκων κατοίκων νὰ καταδικασθῶσιν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης οἱ μὲν εἰς ἐξορίαν, οἱ δὲ εἰς φυλακὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ καὶ ὁ βοεβόδας καὶ ὁ φρούραρχος τῆς πόλεως νὰ παυθῶσιν ἐκ τῆς θέσεώς των ἐν τινι μεταξύ τούτων καὶ τῶν χριστιανῶν πολιτικῇ διαφορᾷ. Ὡς προεξεχούσας δὲ ἀρχοντικὰς οἰκογενείας, αἵτινες πάντοτε ἔχουσιν ἐν τῇ ὀκταμελεῖ καὶ κατ' αὐτὸν δημογεροντίᾳ ἐν τι μέρος των, ὀνομαζοῦσι τοὺς Βενιζέλους, τοὺς Παλαιολόγους, τοὺς Λίμπονας, τοὺς Περούλας καὶ τοὺς Καθαλλάρηδες, καὶ προσθετεῖ ὅτι οἱ δημογέροντες καὶ οἱ ἄρχοντες καθόλου ἐφόρου ὑψηλὰ τῆς κεφαλῆς καλύμματα ἐξ ἐρίου χνοῶδους μὲ μικρὸν γυρὸν, ἔτρεφον δὲ καὶ μακρὰν γενειάδα, ἐνῷ ὁ ἄλλος λαὸς ἐφόρει ἐρυθρὸν σκούφον, ἦτο φέσιον, καὶ ἔκειρε τὴν κόμην ξυρίζων καὶ τὴν γένειον. Ὁ αὐτὸς Σπών ἀναφέρει ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἔχαιρεν ἰδιαιτέρας προνομίας καὶ ἐλευθερίας καὶ ἦτο σχετικῶς ὀλίγον βεβαρημένη διὰ φόρων. Ἐπειτα δ' ἀναφέρει ὡς πρῶτιστον μεταξύ τῶν ἐν Ἀθήναις τότε λογίων τὸν ἤδη γνωστὸν ἡμῖν Ἀθηναῖον Δημήτριον Βενιζέλον, περὶ οὗ λέγει ὅτι, καὶ περ μὴ ὢν κληρικός, ἐδίδασκεν οὐχ ἦτον τὸν λαὸν ἐπ' ἐκκλησίας, καὶ ἄλλας δὲ παντοίας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πόλεως λεπτομερείας καὶ πληροφορίας ἐκτίθησιν¹.

Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι Ἀθηναῖοι πλὴν τοῦ Δημητρίου Βενιζέλου διέ-

¹ Ἰδε Voyage en Grèce... κτλ. τόμ. Β', σ. 180 ἐπ. 225 ἐπ. πρβ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 454. Ὁ δὲ Οὐῆλερ ἐν πᾶσι σχεδὸν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Σπών, ὃν μονονοχὶ κατὰ λέξιν μεταφράζει. Ὁ Οὐῆλερ ἀπεκόμισεν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ χειρόγραφα βιβλία, ἐν οἷς καὶ ὁ κώδης ὁ ἀποτεθειμένος ἐν Lincoln College τῆς Ὀξωνίας καὶ περιέχων τὸ Χρονικόν, περὶ οὗ ἀνωτέρω (σ. 429) ἐγένετο λόγος.

πρεσαν ως λόγιοι, εξακουστοί κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, αἱ δὲ βιογραφικαὶ περὶ αὐτῶν πληροφορίες δεικνύουσιν ὅτι καὶ καθ' ὅλην μὲν τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην, ἰδίως ἡμῶς κατὰ τινὰς περιόδους αὐτῆς, ἤκμαζεν ἐν Ἀθήναις ἡ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σπουδὴ καὶ ἡ παιδεία, καὶ μάλιστα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος λ.χ. ἤκμασεν ὁ Ἀθηναῖος Ἀγγελος Βενιζέλος, ἐγγονὸς ἴσως τοῦ Ἰωάννου ἐκείνου Βενιζέλου, τοῦ πατρὸς τῆς ἑσίας Φιλοθέης καὶ πιθανῶς, πατὴρ τοῦ ἡδὴ μνημονευθέντος Δημητρίου Βενιζέλου. Ὁ Ἀγγελος ἐσπούδασεν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐχρημάτισε διδάσκαλος τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ Ἑλληνικοῦ Φροντιστηρίου (1634—1639), ἐκεῖθεν δ' ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδίδασκε καὶ ἐνταῦθα, ἔπειτα ὅμως ἀποσυρθεὶς κατεγίνετο περὶ φιλοσοφικᾶς καὶ θεολογικᾶς μελέτας, κατὰ δὲ Δοσίθεον¹ ὁ Ἀγγελος Βενιζέλος ἔγραψε καὶ κατὰ Λατίνων. Σύγχρονος αὐτοῦ ἦτο καὶ ἕτερος Ἀθηναῖος λόγιος, ὁ Φραγκίσκος Ἰωάννης Τρίμης, γεννηθεὶς μὲν ἐν Ἀθήναις, παιδευθεὶς δ' ἐν Ἰταλίᾳ, ἐνθα καὶ ἐζήσῃ διδάσκων ἐν Πίσᾳ ἑλληνικὴν φιλολογίαν μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1627 ἐπισυμβάντος θανάτου του². Ἀμφοτέρων δὲ τούτων πολλῶ σημαντικώτερος ὑπῆρξεν ἕτερος Ἀθηναῖος, ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, ὁ Καίρης τοῦ 17ου αἰῶνος. Οὗτος ἐσπούδασεν ἐν Ῥώμῃ καὶ Παταβίᾳ, ὅθεν ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα διωρίσθη σχολάρχης ἐν Ζακύνθῳ καὶ ἐνωρὶς ἡδὴ ἀπέκτησε μεγάλην φήμην. Ἐκεῖθεν ἐστείλεν ἐν ἔτει 1624 σύγχαρητήριον ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸ δεύτερον τότε πατριαρχεύσαντα, καὶ προσκληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐκεῖσε διωρίσθη ἐν ἔτει 1626 σχολάρχης τῆς τότε ἰδρυθείσης πατριαρχικῆς σχολῆς, γενόμενος καὶ μοναχὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοδόσιος. Ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος ἐλευθεριάζων περὶ τὰ θρησκευτικὰ φρονήματα κατεπολεμήθη σφοδρῶς ὑπὸ τῶν ὀρθοδοξούντων καὶ ἀπῆλθεν εἰς Ἑνετίαν, ἐνθα γενόμενος πάλιν λαϊκὸς ἐδίδασκεν ἑλληνικὰ γράμματα. Ἀργότερα ἐκ νέου ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡ δ' Ἐκκλησία ἐκτιμῶσα τὰς γνώσεις τοῦ ἀνδρὸς συνεχώρησε καὶ εὐμενῶς, ἐδέχθη αὐτὸν ἀλλὰ καὶ πάλιν περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ὀρθοδοξούντας, ἐξ ἧς μόλις διεσώθη. Κατάρθρωσεν ἐν τούτοις κατὰ τὸ 1640 νὰ διορισθῇ μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἀργεῖς, μετ' οὐ πολὺ ὅμως καθιρέθη διὰ

¹ Πρὸς Δοσίθεου «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχεύσαντων», σελ. 1180.

² Ἴδε καὶ Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 308.

τὰ φρονήματά του καὶ ἔκτοτε ἔζη βίον λιτὸν καὶ πλάνητα μετερχόμενος πολλαχοῦ τὸν ἱατρὸν καὶ τὸν διδάσκαλον, μάλιστα δ' ἐν Ἀθήναις, ἔνθα καὶ ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1645. Ὁ Κορυδαλλεὺς ὡς λόγιος εἶχε μεγάλην σπουδαιότητα καὶ ἐφημέισθη πολὺ διὰ τὰς φιλοσοφικὰς του γνώσεις μεταξύ τῶν συγχρόνων του. Συνέγραψε δὲ καὶ ἀρκετὰ συγγράμματα, τὰ πλεῖστα ἐκδοσμένα ἤδη, καὶ ἔσχε πολλοὺς διακεκριμένους μαθητάς, ὡς τὸν Μελέτιον Συρίγον, τὸν μητροπολίτην Ναυπλίου Διονύσιον, τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Νεκτάριον, τὸν Ἰωάννην Καρυοφύλλην, Γερμανὸν τὸν Λοκρὸν καὶ Θεοφάνη Ξενάκιον τὸν μητροπολίτην Φιλαδελφείας¹.

Οὗχ ἥττον διάσημος ὑπῆρξε καὶ ἕτερος Ἀθηναῖος λόγιος τοῦ αἰῶνος τούτου, ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος. Παιδευθεὶς ἐνταῦθα εἰς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα μετέβη ἀκολούθως εἰς Ῥώμην, ἔνθα ἐτελειοποίησε τὰς σπουδὰς του ὡς τρόφιμος τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Φροντιστηρίου. Ὁ Φιλαρᾶς ἦτο ἀνὴρ εὐφυέστατος καὶ πολυμαθὴς καὶ προσεπάθησε μεγαλῶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς Εὐρώπης τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ῥώμῃ ἐγνώρισε τὸν δούκα τοῦ Νεβέρ, ὅστις ὡς κατιῶν ἀπόγονος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Γηραιοῦ ὠνεireύετο τὸν βυζαντινὸν θρόνον καὶ προσεπαθεῖ ἐκ Ῥώμης, ὅπου διέτριβεν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἐρρίκου Δ', νὰ διεγείρῃ μετὰ τοῦ Φιλαρᾶ καὶ μετ' ἄλλων Ἑλλήνων εἰς ἐπανάστασιν τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ διοργανίσῃ σταυροφορίαν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τὰ ὀνειροπολήματα ὅμως πάντων τούτων ἔμειναν ὀνειροπολήματα καὶ ὁ Νεβέρ

¹ Ἴδε Δισοθέου Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολ. πατριάρχ., σ. 1112 καὶ 1180 καὶ Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ., σ. 250—254. Ὁ μαθητὴς τοῦ Κορυδαλλεὺς Γερμανὸς ὁ Λοκρὸς ἰδοὺ τί λέγει περὶ τοῦ διδασκάλου του καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις διδασκαλίας αὐτοῦ δι' ἰδιογράφου σημειώσεως ἐν κώδικί τινι τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας· «Κατὰ τὸ 1645 ἔτος ἡκουσάμεθα φιλοσοφίας ἐν Ἀθήναις παρὰ Θεοφίλῳ τῷ Κορυδαλλεῖ· ἦν δὲ οὗτος ἄκρος εἰς φιλοσοφίαν ὑπερηκοντηκῶς οὐ μόνον πάντας τοὺς ἐν Ἱταλίᾳ φιλοσοφούντας, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἡμετέρων οὐ κατόπιν ἡμῶν. Μετὰ δὲ τὴν τελευταίην τοῦ Κορυδαλλεὺς ἐμελετώμεν ἀλλήλοις τὰ ἀκουσθέντα ὅ τε Νεκτάριος καὶ Διονύσιος ὁ ἐκ Ναυπλίου καὶ δύο τῶν εὐγενῶν Ἀθηναίων καὶ μετὰ τούτων ἐγώ. Ἦλθεν ἐξ Ἰωαννίνων Νικηφόρος τις Πριγγελεύς τὸ ἐπὶ κλην, Ἀθηναῖος καὶ αὐτός, ὃς ἤρξατο πειράζειν ἡμᾶς προελημμάσι τισιν ἐκ τῶν τοῦ Κουρσούλου τοῦ Κερκυραίου μαθητῶν προβληθείσιν εἰς Ἰωάννιννα, πρὸς ᾧ ἐγγράπτο ἡ ἐπιστολὴ τὸν προβαλλόμενον εἰς σιγὴν ἐλάσασα».

ἔχαιρε μόνον ἀνευφημούμενος ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φιλαρᾶν ὡς «Κωνσταντίνος Παλαιολόγος» καὶ «λαμπρὸς Μεσίας»¹. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν σχεδίων τοῦ Νεβέρ ὁ Φιλαρᾶς μετέβη εἰς Παρισίους, ἐνθα ἐγνώρισε καὶ ἀπέκτησε προστάτην τὸν τότε πανίσχυρον πρωθυπουργὸν τῆς Γαλλίας καρδινάλιον Ῥισχελιέ. Ἀκολουθῶς περιηγήθη διάφορα ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ ἐγνώρισε τοὺς ἐπισημοτάτους τοῦ τότε καιροῦ ἄνδρας, οὓς προσεπάθει νὰ κερδήσῃ ὑπὲρ τοῦ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος σχεδίου του. Ἐκ τῶν γνωστῶν του ἀνδρῶν τούτων ἦτο καὶ ὁ δαιμόνιος Ἀγγλος ποιητὴς τοῦ Ἀπολεσθέντος Παρραδείσου Μίλτων, οὗτινος σφῶνται δύο λατινικαὶ ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν διάσημον Ἀθηναῖον. Μετὰ πολλὰς περιπλανήσεις ὁ Φιλαρᾶς διαπίσθη τελευταῖον βιβλιοθηκᾶριος τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ἐν Ἑνετίᾳ, πρὶν ὅμως ἀν λάβῃ τὴν θέσιν ταύτην ἀπεβίωσεν ἐν Παρισίοις τῷ 1673 ἐκ λιθιάσεως. Σφῶνται τοῦ Φιλαρᾶ διάφορα ἔργα, τὰ μὲν ἐκδεδομένα ἤδη, τὰ δὲ χειρόγραφα ἔτι, ἐν οἷς καὶ Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς ὑπουργίας τοῦ Ῥισχελιέ². Περὶ τοῦ Ἀθηναίου τούτου, ἰδοὺ τί γράφει ἐξ Ἀθηνῶν ὁ περιηγητὴς Κορνήλιος Μάγνης τὴν 17ην Δεκεμβρίου 1674, ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατόν του, πρὸς τὸν Καρδινάλιον Ἀτζαϊώλην, ἀπόγονον τῶν πρῶν ὁμωνύμων δουκῶν: «Ἡκμασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ Ἀθηναῖος τις, ὅστις διὰ τῆς μεγάλης παιδείας του διέπρεψε μεγάλως ἐν Εὐρώπῃ. Τὸν εἶδον ἐν Ἑνετίᾳ ἐκπληροῦντα τὴν τελευταίαν ἀποστολὴν του ἐκ μέρους τοῦ δουκὸς τῆς Πάρμας. Κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν πεπαιδευμένων διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τὴν βιβλικὴν μελέτην τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐμαθον ἐνταῦθα τὸν θάνατόν του. Ἀνεζήτησα τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ περιέχουσαν πολλὰ σπανία καὶ ἐκλεκτά. Ἰδίως δ' ἐφρόντισα περὶ τῶν χειρογράφων τῶν ἀφορώντων, ὡς γνωρίζω, τὴν ὑπουργίαν τοῦ καρδινάλιου Ῥισχελιέ, ἀλλ' ἔμαθον ὅτι, μὴ ἔχων τὰ ἀπαιτούμενα ἔξοδα κατὰ τὴν ἐξ Ἰταλίας ἀναχώρησίν του, ἠναγκάσθη νὰ τὰ πωλήσῃ. Εὖρον ἐν τούτοις δύο τόμους τοῦ γεωγραφικοῦ ἄτλαντος. Εἰς μόνος ἀνεψιὸς του ἐξ ἀδελφοῦ σφῶνται ἐνταῦθα, ὀκταέτης τὴν ἡλικίαν, ὁμωνυμος τῷ θεῷ, πνευματώδης. . . » κτλ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ διάσημος οὗτος Ἀθηναῖος, οὗτινος ὁ βίος καὶ αἱ περιπέτειαι ὁμοιάζουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς τοῦ Βησσαρίωνος· διότι

¹ Ἰδε Buchon, Nouvelles Recherches, τόμ. Α', σ. 251.

² Ἰδε Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 289 - 293.

καὶ ἐκεῖνος κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα καὶ ὁ Φιλαρᾶς κατὰ τὸν 17ον, προσεπάθησαν προηγούμενοι τὴν Εὐρώπην νὰ πείσωσι τοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς διασήμεους ἄνδρας αὐτῆς ὅπως κηρύξωσι πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐλευθερώσωσιν ἐκ τοῦ ζυγοῦ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς· ἀμφοτέρων ὁμως αἱ ἀκάματοι καὶ πατριωτικαὶ προσπάθειαι ὑπῆρξαν ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ ἀπήχθησαν μάτην, ὡς φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Οὐχ ἦττον ὁ Φιλαρᾶς καὶ ὁ Κορυδαλλεύς, οἱ σπουδαιότατοι Ἕλληνες ἀπόστολοι καὶ ἀναμορφῶται τοῦ 17ου αἰῶνος, περιποιούσι μεγάλην τιμὴν εἰς τὰς Ἀθήνας τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ὁ βίος αὐτῶν μαρτυρεῖ, ὅτι αὗται ἦσαν τότε τὸ σημαντικώτερον πνευματικὸν καὶ ἐθνικὸν κέντρον τῆς Ἑλλάδος, ἴσως δὲ καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἀνατολῆς. Ταύτην δὲ τὴν ἔξοχον θέσιν ἤθελον διατηρήσει αἱ Ἀθῆναι ἄνευ διακοπῆς τινος ἀπαρμείωτον μέχρι τέλους τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον, ἂν μὴ ἐπῆρχοντο ἑκτακτὰ τινὰ γεγονότα, διαταράξαντα σοβαρώτατα τὴν φορὰν τοῦ βίου αὐτῶν καὶ μεγάλας ἐπενεγκόντα τῇ χώρᾳ μεταβολάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΕΝΕΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ 1677-1690
ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΑΥΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1754.

Τὰ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους τόσον σπουδαία περιστατικά, τὰ ἀναστατώσαντα αὐτὰς περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος, ἦσαν ἐπεισώδιόν τι τοῦ μακροῦ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑνετῶν πολέμου, τὸν ὅποιον ἐν ἔτει 1684 ἡ Ἑνετία διὰ πρώτην φοράν καὶ πρὸς ἐκπληξιν τοῦ κόσμου ὅλου ἐκήρυξεν αὐτὴ κατὰ τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ τῶν Τούρκων κυρίου.

Τὸ τουρκικὸν κράτος καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤδη εἶχεν ἀποβῆ τὸ φόβητρον τῆς χριστιανοσύνης καὶ μέγας κίνδυνος τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνδιαφερομένων δυνάμεων, μετὰ τὴν κατάληψιν ὅμως τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, καὶ ἰδίως διὰ τοῦ μεγάλου σουλτάνου Σολιμάν Β' (1520 — 1566), περιελθὼν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἰσχύος καὶ δόξης του καὶ μέχρι τῶν προθύρων τῆς Βιέννης ἐπεκταθὲν, ἐνέβαλεν εἰς φόβον καὶ ἀγωνίαν ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην, ἥτις ἤρξατο κινουμένη, ὅπως θέσῃ φραγμὸν εἰς τῶν Ὀθωμανῶν τὴν προέδουσαν ἐπέκτασιν καὶ δύναμιν. Ὁ ἀνταρρακτικὸς τῆς μεγάλης δυτικῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ Κάρολον τὸν Ε' παρεσκεύασεν ἀντίρροπον τῶν Τούρκων χριστιανικὴν δύναμιν, ὃ δὲ κατὰ τῶν Μουσουλμάνων ἀγὼν ἀπὸ τῶν παραδουναβίων χωρῶν ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἡ περὶ τὴν Ναύπακτον πολυκροτος καταναυμαχίσις τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐν ἔτει 1571 ὑπὸ τῶν ἡνωμένων χριστιανικῶν στόλων, ναυαρχοῦντος τοῦ νόθου υἱοῦ Καρόλου τοῦ Ε' Δὸν Ζουάν τοῦ Αὐστριακοῦ, παρέσχεν ἐλπίδας ἀταστροπώσεως τῶν Τούρκων καὶ κατὰ ξηράν, ὄντως δ' ἤρξατο ἔκτοτε ἀναστελλομένη ἡ τέως ἀκράτητος αὐτῶν ἐπὶ τὰ πρόσω πορεία. Ἀλλ' ἡ θρησκευτικὴ ἀναμόρφωσις καὶ ὁ ἐκ ταύτης προκληθεὶς περιπετειώδης τριακονταετής μεταξὺ καθολικῶν καὶ διαμαρτυρουμένων πόλεμος (1618—1648), πρὸς δὲ ἡ μεγάλη μεταξὺ τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν ἰσχυρῶν τῆς Γαλλίας βασιλείων ἀντιζηλία ἀπησχόλουν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τὰς

ἄλλας ἐν Εὐρώπῃ χριστιανικὰς δυνάμεις, ὥστε ἠνωμένη τις κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιθεσις ἐπὶ πολὺ δὲν ἦτο πλέον δυνατὴ, μεμονωμένη δ' οὐδεμία δυνάμις ἴσχυε νὰ παλαίσῃ ἐπὶ μακρὸν πρὸς τὸν τουρκικὸν κολλοσσόν. Ἄλλ' οἱ Τούρκοι εἶχον ἀποσπάσει τῷ 1571 τὴν Κύπρον ἀπὸ τοῦς Ἑνετοῦς, κληρονομήσαντας τὴν μεγαλόνησον ἐκείνην τῷ 1485 ἀπὸ τῆς συμπολιτιδὸς των βασιλίσσης αὐτῆς Αἰκατέρῃνης Κορνάρου Λουζινιαν. Τῷ δὲ 1669 μετὰ μακρὸν ἀγῶνα ἐξέβαλον αὐτοὺς καὶ ἐκ τῆς Κρήτης. Ἐπειδὴ δὲ τῷ μὲν 1470 οἱ Ἑνετοὶ εἶχον ἤδη ἀπολέσει τὴν Εὐβοίαν, τῷ δὲ 1500 τὴν Κορώνην καὶ Μεθώνην καὶ τῷ 1540 τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Μονεμβασίαν, πάσας ἀλωθείσας ὑπὸ τῶν Τούρκων, μετὰ τὴν ἀπώλειαν καὶ τῆς Κρήτης ἀπεκλείσθησαν ὀλοτελῶς ἐκ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὃ δ' ὄλεθρος τῆς ἐκ τῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς ἐμπορίας ζωῆς θαλασσοβίου πολιτείας ταύτης ἦτο πλέον βέβαιος. Ἀνέλαθε λοιπὸν τοῦτου ἔνεκα ἡ Ἑνετία καὶ μόνη σχεδὸν τὸν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου πρὸς τοὺς Τούρκους ἀγῶνα. Ἐνεθαρρύνετο εἰς τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν ἔτει 1683 ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκία τῆς Βιέννης ἀπέτυχεν, οἱ δὲ Γερμανοὶ καὶ ἄλλοι μετ' αὐτῶν ἠνωμένοι χριστιανοὶ ἔθρυσαν καὶ κατὰ ξηράν τὴν τέως ἀήττητον δυνάμιν τῶν Μουσουλμάνων, ἐξηκολούθουν δὲ πολεμοῦντες αὐτοὺς ἐν ταῖς παρὰ τὸν Δούναβιν χώραις. Εὐρίσκοντο ἄρα οἱ Τούρκοι περὶ τὸ 1684 ἐν ἀρχῇ τῆς ὁριστικῆς ὑποχωρήσεως καὶ παρὰ κινήσεων των, ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ρίψωσι τὸν κύβον φοβερὰς πρὸς αὐτοὺς πάλης. Διὰ στρατολογιῶν λοιπὸν ἐν Γερμανίᾳ καὶ διὰ συνθηκῶν πρὸς ἡγεμόνας τῆς χώρας ἐκείνης εἶχε παρασκευάσει ἡ Ἑνετία στρατὸν σημαντικὸν καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1685 ἔθηκεν αὐτὸν εἰς κίνησιν ὑπὸ τὸν ἐξάρχον Ἑνετὸν Φραγκῆσκον Μοραζίνην. Ἡ πρώτη τῶν Ἑνετῶν ἐκστρατεία ἐγένετο κατὰ Ἰόνιον τοῦ 1685 καὶ ὡς ἀποτέλεσμα ἔσχε τὴν ἐκπολιόρκησιν τῆς Κορώνης καὶ τῶν Καλαμῶν, τὴν κατοχὴν καὶ διαφόρων ἄλλων ὀχυρῶν θέσεων ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Μανιατῶν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων. Κατὰ δὲ τὸν ἐπελθόντα χειμῶνα τὸ μεγαλειότερον τῶν Ἑνετῶν σῶμα ἀπεχώρησεν εἰς Ζάκυνθον, ὅπως διαχειμάσῃ αὐτόθι καὶ ἐνισχυθῇ ἔτι πλέον. Ὁ Μοραζίνης ἐζήτησε τότε παρὰ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως τὴν ἀποστολὴν στρατηγοῦ τινος ἐμπείρου καὶ εὐπειθοῦς, ὅπως μεταχειρίζηται αὐτὸν ὡς ὄργανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων του, ἡ δὲ Ἑνετία ἐπεμψεν αὐτῷ τοιοῦτον τὸν ἀνδρεῖον καὶ διακεκριμένον Σουηδὸν στρατιωτικὸν κόμητα Ὁθωνα Γου-

λιέλμον Καινιξμάρκ (Koenigsmark), ὃν ἐμισθώσατο ἀντὶ 18,000 ἐνετικῶν φλωρίων κατ' ἔτος καὶ ἀντὶ πάντων τῶν πρὸς διατήρησιν τῆς θερραπέας τοῦ ἐξόδων¹. Τὸ ἐπόμενον λοιπὸν ἔτος 1686 ὁ στρατὸς ἐξώρμησεν ἐκ νέου ἰσχυρότερος (10,800 ἄνδρες) καὶ κάλλιον διοργανισμένος, ἐπολιόρκησε καὶ ἐκυρίευσεν τὸ Ναβαρίνον, τὴν Μεθώνην καὶ τὸ Ναύπλιον, τὰ τρία σπουδαιότερα φρούρια τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐγένετο οὕτω πράγματι κύριος τῆς χερσονήσου ἄνευ σπουδαίας ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἀντιστάσεως. Οἱ Τούρκοι δηλ. ἦσαν, ὡς εἵπομεν, μεγάλως ἀπησχολημένοι κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ὑπὸ τοῦ πρὸς βερρᾶν κατὰ τῶν Αὐστριακῶν καὶ Πολωνῶν γιγαντιαίου πολέμου καὶ τοῦτου ἕνεκα ὀλίγην ἠδύναντο νὰ δώσωσι προσοχὴν εἰς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ συμβαίνοντα. Ἐν ἔτει 1683 εἶχον ἡττηθῇ οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ ἐν ἔτει 1684 ἀπώλεσαν ἐπανειλημμένως πολλὰς ὀχυράς θέσεις, ἃς κατεῖχον αὐτόθι, μέχρις οὗτο τὸ ἔτος 1686 περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν καὶ ἡ Πέστη, τὸ ἰσχυρότερον τῶν Τούρκων ὀρμητήριον. Ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν τῶν τουρκικῶν πραγμάτων καταστάσει ἐννοεῖται ὅτι οἱ Ἑνετοὶ πάντοτε ἀκωλύτως σχεδὸν προὔχωρουν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἐκστρατία τοῦ 1687 ἐγένετο ὀλίγον ἀργότερον τοῦ συνήθους, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις κατεγίνετο ν' ἀναπληρώσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ πολέμου καὶ τῶν νόσων ἀρρωθεύσας τῶν ταγμάτων τῆς τάξεως καὶ περὶ τὴν ἐξάσκησιν τῶν νεοσύλλεκτων. Τοῦτου ἕνεκα μόλις κατὰ Ἰούλιον ἐξεκίνησεν ὁ ἐξ 7,000 ἀνδρῶν συγκείμενος στρατὸς τῶν Ἑνετῶν πρὸς τὰς ὀχυράς Πάτρας καὶ συνεκρότησαν αὐτόθι τὴν περιβόητον ἐκείνην πρὸς τοὺς Τούρκους μάχην, ἥτις ἀπεφάσισε περὶ τῆς τύχης τοῦ ὅλου πολέμου. Οἱ νικηταὶ Ἑνετοὶ ἀπέβησαν ἔκτοτε κύριοι ὀλοκλήρου τῆς χερσονήσου ἐπὶ 28 ὅλα ἔτη, καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Μοροζίνης ἐπωνομάσθη ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς γερουσίας Πελοποννησιακός, οἱ δ' Ἕλληνες τῆς χώρας κάτοικοι, καὶ ἐντεύθεν τοῦ Ἰσθμοῦ ἀκόμῃ, ἤρξαντο νὰ πέμπωσι

¹ Ἴδε Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 92 ἐπ. διεξοδικῶς. Ἐν τῇ συνοδείᾳ τοῦ Καινιξμάρκ ὡς φίλη καὶ σύντροφος τῆς εὐγενοῦς συζύγου τοῦ εὗρισκετο ἡ λογία Σουηδῆ Ἄννα A. Kerhjel'm ἢ Agriconia, ὡς ἐπὶ τὸ λατινικώτερον καλεῖ αὐτὴν, ἥτις ἐν ἐπιστολαῖς πρὸς τὸν ἀδελφὸν τῆς διέσωσε πολυτίμους περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης καὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν πληροφορίας. Ὁ Laborde ἐν παραρτήματι τοῦ Β' τόμου ἐδημοσίευσεν πέντε λίαν περιέργους ἐπιστολάς τῆς Ἄννης Ἀγρικονίας, ὧν μία ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 8/18 Ὀκτωβρ. 1687, καὶ τὸ ἡμερόγιον αὐτῆς.

πρέσβεις εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑνετῶν, ὅπως προσφέρωσιν αὐτοῖς τὴν φιλίαν των, ἢ ἐπικλεσθῶσιν αὐτῶν τὴν προστασίαν. Ἐκ τῶν πόλεων τῶν τεθεισῶν ἐκουσίως ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν ἦσαν καὶ αἱ Ἀθήναι, αἵτινες καὶ εἰσηκούσθησαν. τῶν Ἑνετῶν δεχθέντων νὰ καταλάβωσι τὴν χώραν. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι οἱ νεαροὶ υἱοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων πολλάκις ἀπεδήμουν εἰς Ἑνετίαν, ὅπως ἐκπαιδευθῶσι τελειότερον ἐν τῷ ἐκεῖ Ἑλληνικῷ Φροντιστηρίῳ. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ἔχωσιν οἱ Ἀθηναῖοι συμπαθείας πρὸς τὴν Ἑνετίαν καὶ μετ' ἀνυποκρίτου χαρᾶς νὰ χαιρετίσωσι τὰς τότε νικάσας αὐτῆς κατὰ τῶν Τούρκων, νὰ εὐχωνται δὲ καὶ τῶν Ἀθηναίων τὴν κατὰ τὴν ὑπ' ἐκείνων. Ἀλλὰ τὰς διαθέσεις ταύτας τῶν Ἀθηναίων ἐπηύξατο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ αὐθαρεσία καὶ αἱ βιαιοπραγίαι τῶν Τούρκων, ἐξ ὧν πολὺ, ὡς εἶδομεν, εἶχον ὑποφέρει ἐσχάτως, ὁ δὲ εὐπατρίδης Μιχαὴλ Λίμπονας ἔπεσε καὶ θύμα αὐτῶν ἕνεκα τῶν ὑπὲρ τῆς πόλεως προσπαθειῶν του. Ἐπεκαλέσθησαν λοιπὸν διὰ πρεσβείας τὴν ἄφιξιν τῶν Ἑνετῶν καὶ οὗτοι ὑπεσχέθησαν τούτο. Ἡ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὅμως τουρκικὴ φρουρὰ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀποκρούσῃ ἐπιμόνως τοὺς Ἑνετοὺς καὶ νὰ ἐμποδίσῃ παντὶ σθένει τὴν ὑπ' αὐτῶν κατάληψιν τῆς χώρας. Μιθόντες δ' οἱ Τούρκοι παρά τε φυγάδων ἐκ Πελοποννήσου καὶ πρὸ ἀπεσταλμένων κατασκόπων ὅτι οἱ Ἑνετοὶ μετεχειρίζοντο συνήθως ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ τὸ πυροβολικὸν πρὸς ἐκπολιόρκησιν φρουρίων καὶ ὑποθέσαντες ὅτι τὴν αὐτὴν μέθοδον ἤθελον μεταχειρισθῇ καὶ ἐν Ἀθήναις ἤρξαντο νὰ ἀντιπαρασκευάζωνται καὶ νὰ λαμβάνωσι μέτρα, ὅπως ἐξουδετερώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπενέργειαν τοῦ ἐνετικοῦ πυροβολικοῦ. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ὕψωσαν περισσότερον τὸ δυτικωμεσημβρινὸν τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως, ἐνθα ἦτο πιθανωτάτη ἡ προσβολὴ τῶν πολεμίων, ἔπειτα δέ, ἵνα ἀποστρέψωσι τὸ ἐκ τῶν καταντικρὺ λόφων πῦρ τῶν πολεμίων, ἐνθα προέβλεπον ὅτι ἤθελον στήσῃ οὗτοι τὰ τηλεβόλα των, ἵδρυσαν νέαν κανονιστοίχiam πρὸ τῶν Προπυλαίων ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ὃν ἐπὶ τούτῳ κατέρριψαν¹, καὶ ἄλλως δὲ διὰ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων κατὰ τὸ

¹ Ἐντεῦθεν προήλθε πρῶτον μὲν ὅτι ὁ Σπον εἶδε τὸν ναὸν ὁλόκληρον ἰστάμενον ἐν ἔτει 1686, ἐνῷ οἱ μετ' αὐτὸν περιηγηταὶ ὄχι, δευτέρον δ' ὅτι τὰ πρότινα δεκαετηρίδων, τῷ 1835, κατῴθηεν τῆς θέσεώς του ὑπὸ τὰ ἐρείπια ἀνευρεθέντα συστατικά τοῦ ναοῦ δὲν ἦσαν πολὺ συντετριμμένα, ὥστε κατωρθώθη νὰ ἀνασυσταθῇ ὁ ναὸς ἐν τῇ θέσει του.

ἐνὸν ἐξασφαλισθέντες ἐπερίμενον τὴν ἄφιξιν τῶν Ἑνετῶν. Οὗτοι δὲ εἰ-
 χον καταλάβει κατὰ Αὐγυστον τὴν Κόρινθον καὶ ὁ μεγαλοπύβλος Μο-
 ρζίνης ἐμελέτα νὰ κόψῃ τὸν Ἴσθμόν, ὅπως ἐξασφαλίσῃ εὕτω τὴν κατα-
 κτηθεῖσαν χερσόνησον, τὸ σχέδιον ὅμως τοῦτο δὲν ἐξετέλεσεν καὶ ὡς
 δύσκολον καὶ ἔνεκα τῶν πολεμικῶν ἐργασιῶν. Τὸ πολεμικὸν συμβούλιον
 ἀπεφάνθη ἐν Κορίνθῳ ὑπὲρ τῆς καὶ ἐντεῦθεν τοῦ Ἴσθμοῦ ἐξακολουθή-
 σεως τῶν κατακτήσεων, ἀλλὰ τὸ προκεχωρηκὸς τῆς ὥρας τοῦ ἔτους καὶ
 ἡ ὑπὸ νόσων ἀραίωσις τοῦ στρατοῦ εἶχον πείσει τὸν Μορζίνην νὰ ἐπι-
 χειρήσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος·
 ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος ἡτοιμάζετο νὰ πλεύσῃ εἰς Ναύπλιον καὶ νὰ δια-
 νείμῃ τὸν στρατὸν εἰς τὰς πέριξ πόλεις πρὸς διαχείμασιν. Τότε ὅμως
 ἦλθον πάλιν πρὸς αὐτὸν παρὰ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις ἱκετεύοντες νὰ μὴ
 ἀφῇκῃ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην νὰ παρέλθῃ, ἀλλὰ νὰ στρατεύσῃ ὡς τά-
 χιστα ἐπὶ τὰς Ἀθήνας· διότι οἱ Τούρκοι ἐνταῦθα, ἅμα ἔμαθον τὴν
 ἄλωσιν τῆς Κορίνθου καὶ τὰ τὸσον ταχέα τῶν Ἑνετῶν καταρρώματα,
 φοβηθέντες μετῆνεγκόν πᾶν ὅ,τι εἶχον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ εὗρισκοντο
 ἐν αὐτῇ μόνοι ἄνευ τινὸς ἐπικουρίας. Διέταξε λοιπὸν ὁ Μορζίνης κατὰ
 τὴν 9|19 Σεπτεμβρίου¹ τὸν ἀπόπλουν καὶ ἐξεκίνησεν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας
 μετὰ στρατοῦ ἐξ 7,880 ἀνδρῶν καὶ 870 ἵππων. Ἵνα δὲ ἐξαπατήσῃ
 τοὺς Τούρκους καὶ ἀποσπάσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων,
 προεξάπέστειλε τὸν ναύαρχον Βερνιέρον (Vernier) μετὰ μέρους τοῦ
 στόλου, διατάξας αὐτὸν νὰ εἰσπλεύσῃ τὸ μεταξὺ Εὐβοίας καὶ Ἀττι-
 κοβοιωτίας στενόν, ὅπως φανῇ ὅτι διευθύνεται ἐπὶ τὴν Χαλκίδα, τὸ
 στρατήγημα δὲ τοῦτο ἐπέτυχε πληρέστατα διότι ἡ ἐν Θήβαις Τούρ-
 κος σερασκέρης ἐξαπατηθεὶς τῷ ὄντι ἔστρεψε ὁλόκληρον τὴν προσοχὴν
 τοῦ ἐκείσε, οἱ δ' ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως Τούρκοι ἀναθρρήσαντες ἤρξαντο

¹ Αἱ χρονολογίαι κατὰ τὸ ἡμερολόγιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀγρικονίας μὲ διαφορὰν
 δέκα μόνων ἡμερῶν μεταξὺ Ἰουλιανῆς καὶ γρηγοριανῆς χρονολογίας, ὅση ὑπῆρχε
 τότε. Ἀλλ' ἐν Μηνιαίῳ τῆς Χριστιανικῆς Ἑταιρίας Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἔτους
 1683 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωσις: «1687 Σεπτέμβρ. 9 ἐφάνη ἡ ἀρμάδα τοῦ Βε-
 νετσιάνου ἡμέρα σάββατο καὶ τὴν κυριακὴν ἀνέβη τὸ ἀσκήριον ἀπάνω καὶ τὴν πέμ-
 πτην ἄρρησεν ὁ πόλεμος καὶ τὴν Κυριακὴν ὥρα ἐνάτῃ ἐπαραδόθη τὸ κάστρο τῆς
 Ἀθῆνας.» Ἡ φαινόμενη μεταξὺ τοῦ σημειώματος τούτου καὶ τῆς ἡμερολογίας
 τῆς Σουηδῆς λογίας διαφορὰ μιᾶς ἡμέρας προσέρχεται ἐκ λάθους τοῦ γράψαντος
 τὸ σημείωμα· διότι ἡ 9η Σεπτεμβρίου 1687 δὲν ἦτο Σάββατον ἀλλὰ Παρα-
 σκευή, τὸ δὲ Σάββατον ἦτο ἡ 10|20. Τοῦτο ἐξακρίβωσε ὑπολογίσας κατὰ παρά-
 κλησιν ἡμῶν ὁ φίλος διευθυντὴς τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου Δημήτριος Αἰγινήτης.

καταβιβάζοντες πάλιν τὰ ὑπάρχοντά των εἰς τὴν πόλιν. Ὅποια ὁμῶς ὑπῆρξεν ἡ ἐκπληξίς των, ὅτε αἶφνης εἶδον τὴν πρωΐαν τῆς 10|20 Σεπτεμβρίου, ἡμέρας Σαββάτου, τὸν μὲν ἐνετικὸν στόλον ἡγκυροβολημένον ἐν Πειραιεῖ, τὸν δὲ στρατὸν ἤδη ἀποβιβασθέντα καὶ ἐστρατοπεδευμένον ἐν τῷ ἐλαιῶνι! Πάντες κατέφυγον ὅσον τάχος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἐβίασαν τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους νὰ μεταφέρωσιν ἐκεῖσε πᾶν ὅ,τι εἶχον ἐξ ὀπλῶν, πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, διότι ἐσκόπουν ν' ἀντιστῶσιν ὡς εἰόντε περισσότερον, ὅπως δώσωσι καιρὸν τῷ σερασκέρη νὰ σπύσῃ ἐκ Θηβῶν εἰς ἐπικουρίαν· ἐπιπίπτοντες δὲ κατὰ τῶν δισταζόντων Ἑλλήνων ἔκοπτον αὐτῶν τὰς κεφαλὰς ἢ βίᾳ ἀπῆγον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὡς λέγει ἡ αὐτόπτις Ἄννα Ἀγρικονία. Οἱ δὲ Ἕλληνες τῶν Ἀθηνῶν εὐρέθησαν εἰς δεινὴν τῷ ὄντι καὶ λίαν ἀκροσφαλῇ τότε θέσιν ἀμφιταλαντευόμενοι μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑνετῶν· διότι ἤρξαντο νὰ φοβῶνται, μήπως οἱ Τούρκοι ἀνθέξωσι καί, ἀποτυχούσης τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἑνετῶν, ἐκτεθῶσιν εἰς τὴν φεβερωτέραν ἐκείνων ἐκδίκησιν. Τελευταῖον ὁμῶς ὑπερίσχυεν ἡ ἐπὶ τὸ μέλλον καὶ τὴν τύχην ἐλπὶς καὶ ἐπιτροπὴ συνισταμένη ἐκ τῶν προκριωτέρων πολιτῶν, τῶν ἀδελφῶν Πέτρου καὶ Δημητρίου Γάσπαρη, τοῦ διδασκάλου Ἀργυροῦ Βελανδῆ καὶ τοῦ Σπυρίδωνος Περούλη μετὰ τοῦ ἀρχιερέως Ἰακώβου, τοῦ ἐν ἔτει 1671 διὰδεχθέντος Ἀνθιμον τὸν Γ', ἐπὶ κεφαλῇς μετέβη εἰς Πειραιᾶ πρὸς τὸν Μορτζίνην προσφέρουσα αὐτῷ τὴν ὑποταγὴν τῶν κατοίκων καὶ ὑποχουμένη πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως. Ὁ δὲ Μορτζίνης, ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡδὴ καιρὸς, διέταξεν ἀμέσως τὸν στρατὸν νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰς Ἀθήνας, τῆς μὲν ἐμπροσθοφυλακῆς προβαίνουσας πρὸς κατασκόπευσιν τῆς χώρας, τοῦ δὲ κυρίου σώματος καὶ τῆς ὀπισθοφυλακῆς ἀκολουθουσῶν ὑπὸ τὸν Καϊνιξμάρκ. Καὶ ἡ μὲν ἐμπροσθοφυλακὴ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ κατέλαβε τὰς κενὰς τῶν Τούρκων οἰκίας, τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα ἐστρατοπεδέυσεν ἐξω παρὰ τὸν ἐλαιῶνα, ἀφ' οὗ κατέλαβε καὶ διαφόρους ἐπικαίρους περὶ τὴν Ἀκρόπολιν θέσεις πρὸς ἀποκλεισμόν αὐτῆς, πᾶραυτα δ' ἐπέμφθη εἰς τοὺς ἐν Ἀκροπόλει Τούρκους κήρυξ προσκαλῶν αὐτοὺς νὰ παραδώσωσι τὸ φρούριον, ἀλλ' ἐκείνοι ἀπήντησαν ὅτι ἐσκόπουν ν' ἀντιστῶσιν, ὥστε οὐδὲν ἄλλο ὑπελείπετο ἢ ἡ κυρίευσις τοῦ φρουρίου διὰ πολιορκίας καὶ βομβαρδισμοῦ. Ἡ ἄλωσις ἐν τούτοις τῆς Ἀκροπόλεως ἦτο δυσχερεστάτη, διηγεῖται ἡ Ἄννα Ἀγρικονία· διότι ἦτο ἀδύνατος ἡ κατασκευὴ ὑπονόμων! Τὴν

¹ Παρὰ Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 277.

εἰσόδον τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ μόνον βατὸν αὐτῆς μέρος, ὑπερίσπιζον δύο τουρκικαὶ κανονιοστοιχίαι ἐκ πέντε τηλεβόλων ἐκάστη, τὸ δὲ θέατρον τοῦ Ἡρώδου ἦτο ἐπίσης κατεληγμένον ὑπὸ Τούρκων συγκοινωνούντων μετὰ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Ὁ Κκινιζμάρκ λοιπὸν συνεβούλευθη τοὺς μηχανικοὺς του περὶ τῶν καταλλήλων θέσεων πρὸς τοποθέτησιν τῶν τηλεβόλων του καὶ κατὰ τὴν γνώμην τούτων ἔστησε μίαν μὲν κανονιοστοιχίαν ἐκ πέντε τηλεβόλων τῶν 50 λιτρῶν ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν, ἑτέραν δὲ ἐξ¹ ὅκτω τηλεβόλων τῶν 20 λιτρῶν ἐπὶ τοῦ τῆς Πνυκὸς λόφου, ὧν ἡ μὲν πρώτη σκοπὸν εἶχε ν' ἀνοιξῇ ῥήγμα ἐν τῇ εἰσόδῳ, ἡ δὲ δευτέρα ν' ἀποστομῶνῃ καὶ ἐξουδετεροῖ τὸ πῦρ τῶν τουρκικῶν κανονιοστοιχιῶν, ἐνῷ συγχρόνως τέσσαρα ὀβούζια τῶν 500 λιτρῶν, ἑστημένα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀρείου Πάγου παρὰ τὴν κατοικίαν τοῦ ἀρχιερέως, ἐξεσφενδόνιζον ἐκπυρσοκροτικὰς βόμβας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀκροπόλεως¹. Τὴν 13|23 Σεπτεμβρίου πάντα ταῦτα ἦσαν ἔτοιμα καὶ τὸ πῦρ ἤρχισεν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Μουττώνη (Muttoni) μετὰ σφοδρότητος, ἀλλ' ἄνευ τῶν προσδοκωμένων ἀποτελεσμάτων· διότι τὰ μὲν ἐνετικά τηλεβόλα ὀλίγον ἴσχυον κατὰ τῶν ἰσχυρῶν τειχῶν καὶ τῶν μαρμαρίνων οἰκοδομῶν τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ δὲ βομβοβόλα ἔρριπτον συχνὰ τὰς βόμβας των ὑπερὰν αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν, ἐνθα ἀσκόπως ἀνέφλεγον καὶ ἔκαιον τὰς οἰκίας. Ὁ Σουηδὸς στρατηγός, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Ἀννῆς Ἀγροικονίας, ἐλυπεῖτο μεγάλως μὴ καταστραφῇ «ὁ ὠρεῖος ναός, ὅστις ὑφίσταται ἀπὸ τριῶν χιλιᾶδων ἐτῶν καὶ ὅστις καλεῖται ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς», ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παρκαλύσῃ τὸν βομβαρδισμόν. Πρὸς ἐπιτάχυνσιν λοιπὸν τῆς ἐκπολιορκήσεως ὁ Κκινιζμάρκ διέταξε νὰ στηθῶσι καὶ ἄλλα δύο βομβοβόλα εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς πόλεως καὶ πλησιέστερον τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὴν Πλάκα, συγχρόνως δ' οἱ μηχανικοὶ του κατεγίνοντο ν' ἀνοιξῶσιν ὑπόνομον μέχρι τῶν τειχῶν τοῦ Θεμιστοκλέους, ὀπισθεν τοῦ σπηλαίου τῆς Ἀγραύλου, ὅπως ἀνατινάξωσιν αὐτὰ δι' ἐκπυρσοκροτήσεως εἰς τὸν ἀέρα, ἀλλὰ τὸ πετρῶδες τοῦ ἰδάφους ἐπείσεν αὐτοὺς καὶ πάλιν περὶ τοῦ ἀδυνατοῦ τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιχειρήσεως. Ἦδη κατὰ τὴν 14|24 Σεπτεμβρίου εἶχε πείσει σφαῖρά τις εἰς τὴν ἐν τοῖς Προπυλαίοις μικρὰν πυριτιδαποθήκην καὶ δι' ἀναφλέξεως ἀνετίναξε καὶ κατέρριψεν αὐτά, ἀλλὰ τὴν 16|26 Σεπτεμβρίου,

¹ Πρβ. καὶ Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 138 ἐπ.

ἡμέραν Παρασκευὴν¹, ἐπέπρωτο νὰ συμβῇ δυστύχημά τι ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ὅπερ οὔτε ἡ δι' αὐτοῦ κατορθωθείσα ἐπιτυχία τῆς τῶν Ἑνετῶν ἐπιχειρήσεως, οὔτε ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀναπληρώσῃ δεόντως. Περὶ τὴν ἐσπέραν δηλ. τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐνετική τις σφαῖρα πεσοῦσα ἐν τῷ Παρθενῶνι ἤναψε τὴν ἐν αὐτῷ μεγάλην τῶν Τούρκων πυριτιδαποθήκην καὶ κατερρίφθη ἀνατιναχθὲν μέγα μέρος τοῦ ἀπαραμιλλήτου ναοῦ τῆς Παλλάδος, τοῦ τελειοτέρου ἀριστοτεχνήματος ἀνθρωπίνης χειρός, «οὕτω δ' οὐδέποτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θέλει ἀντικατασταθῇ ὁ θαυμάσιος οὗτος ναός!», ἀναφωνεῖ περίλυπος ἡ Σουηδὴ λογία. Τὸ ἐκ τῆς φρενῆς ταύτης ἀναφλέξεως πῦρ διεδόθη καὶ εἰς τὰς περίξ τουρκικὰς οἰκίας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐμαίνετο δ' ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας, ἐνῶ ἑτέρα σφαῖρα ἐφόνευσε τὸν φρουράρχον μετὰ τοῦ υἱοῦ του καὶ ἡ ἀποθάρρυνσις καὶ ὁ ἀπελπισμὸς ἤρξαντο νὰ καταλαμβάνωσι τοὺς Τούρκους². Οἱ δὲ πολιορκηταὶ ἐπὶ τῇ θύρᾳ τῆς φρενῆς ἐκείνης καὶ ἀπαισίαις ἐκπυρσοκροτήσεως ἐξέβαλον κραυγὰς χαρᾶς φωνάζοντες οἱ μὲν Ἑνετοί, «Ζήτω ἡ ἡμετέρα πολιτεία!» (Viva la nostra repubblica!) οἱ δὲ Γερμανοί, «Νίκη! Ζήτω ὁ κόμης Καϊνιξμάρκ!» (Sieg! Hoch lebe Graf Koenigsmark!) Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι ἐπέμενον εἰσέτι μὴ ἐνδίδοντες καὶ τὴν 17|27 τοῦ μηνὸς πρῶτῃ ἰδόντες τέλος πάντων καταβαίνουσιν εἰς τὸν ἐλαιῶνα τὴν ἐκ τοῦ σερασκέρη τῶν Ὑθῶν ἐπικουρίαν, ἀνέλαβον θάρρος καὶ ἐδιπλασίασαν τὰ πυρὰ τῶν. Ἀλλ' ὁ Καϊνιξμάρκ ἐματαιώσε καὶ ταύτας τὰς ἐλπίδας τῶν· διότι, χωρὶς νὰ περιμένῃ τὸν πολέμιον, ὤρμησεν εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐξεδίωξε φυγόντα αἰσχροῦς ἐκ τοῦ ἐλαιῶνος. Τότε τέλος πάντων, στερηθέντες πάσης ἐλπίδος αἱ Τούρκοι, ὕψωσαν λευκὴν σημαίαν καὶ ἐπρότειναν τῷ Μοροζίνῃ τὴν πρῶτην τῆς 18|28, ἡμέρας Κυριακῆς, ἀναχωρήσῃ καὶ ὅρους συγθήκης, ἀποστείλαντες καὶ πέντε ἡμέρους. Ὁ Μοροζίνης ἀπῆτει τὴν ἐντελὴ ὑποταγὴν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει Τούρκων, ἀλλ' ὁ Καϊνιξμάρκ ὑπῆρξε φιλανθρωπότερος καὶ οὕτως ἐπετράπη τοῖς πολιορκουμένοις ἐξελθόντες τῆς Ἀκροπόλεως ν' ἀναχωρήσωσι πανοικεῖ ἐκ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐντός πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς 19|29, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν ὅσον φορτίον ἕκαστος ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἐπὶ τῆς ῥά-

¹ Ὁ Leake μεταχειρίζεται ὀλίγον διαφορετικὴν χρονολογίαν (ἐν Τοπογραφίᾳ τῶν Ἀθηνῶν, Εἰσαγ. σ. 56 τῆς 6' γερμ. μεταφράσεως), ὁ Laborde ὅμως εἶνε ἀκριβέστερος· ἐν τόμ. Β', σ. 141 ἐπ. Πρβ. καὶ «Αἰῶνος» ἀριθ. 5080, 5084.

² Πρβ. ἐκθεσιν Μοροζίνῃ πρὸς τὸν δόγην παρὰ Laborde, Β', σ. 158 ἐπ.

χεος¹, ἀφοῦ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐλευθέρως ἐκποιήσωσιν ὅσα δυνηθῶσιν ἐκ τῶν ἀγαθῶν των, ὥφειλον ὅμως προηγουμένως νὰ παραδώσωσι τῷ νικητῇ ἵππους, ὅπλα, τηλεβόλα, τροφάς καὶ τοὺς χριστιανούς καὶ Ἀρχαζας δούλους των. Οὕτω λοιπὸν τὴν 23|3 Ὀκτωβρίου ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐκ 500 ἀνδρῶν ἐγκατέλιπε τὴν Ἀκρόπολιν καὶ, παρακολουθουμένη ὑπὸ 2500 ἐτι Τούρκων παντὸς γένους καὶ πάσης ἡλικίας, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀποκαμόντες ἔρριψαν ἐπὶ τῆς εἰς Πειραιᾶ ὁδοῦ τὰ πράγματα, ἅτινα συναπεκόμιζον, διηυθύνθη εἰς Πειραιᾶ καὶ τῇ 25|5 ἐξέπλευσαν πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐπὶ ἐξ ξένων εὐρωπαϊκῶν πλοίων. Ὁ Μοροζίνης καὶ ὁ Καινιζμάρκ εἶχον δώσει τὰς αὐστηροτέρας διαταγὰς εἰς τὸν στρατὸν, ὅπως σεβασθῇ τὸν ἐν δυστυχίᾳ ἀποχωροῦντα πολέμιον, ἀλλ' οἱ στρατιῶται οὐχ' ἤττον δὲν ἐλλείψαν νὰ κάμωσι κατὰ χρῆσιν τῆς ὑπεροχῆς των καὶ νὰ κακουργήσωσιν ἐπὶ τῶν φυγάδων².

Οἱ Ἑνετοὶ, οἵτινες πάντοτε ἐν τῷ συμμαχικῷ τούτῳ στρατῷ εἶχον τὴν θέσιν τῆς τιμῆς, κατέλαβον πάραυτα τὴν Ἀκρόπολιν, τὸ δὲ λοιπὸν στράτευμα διένειμεν ὁ Καινιζμάρκ εἰς τὰς οἰκίας τῆς πόλεως. Ὁ διορισθεὶς φρουράρχος τῆς Ἀκροπόλεως κόμης Τώνιος Πομπήιος (Tonio Pompei) πρώτην φροντίδα ἔσχε νὰ θάψῃ περὶ τὰ 300 ἄταφα μείναντα πτώματα ἀπὸ τῆς 16|26 Σεπτεμβρίου, νὰ ἐκκαθάρῃ ὀλίγον τὸ ἔδαφος ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ ν' ἀπαριθμήσῃ τὰ κυριευθέντα τηλεβόλα. Ὁ δὲ Μοροζίνης εἶχε συγκαλέσει κατὰ τὴν ἰδίαν τῆς συνθηκολογίας ἡμέραν, τὴν 19|29 Σεπτεμβρίου, εἰς τὴν ἐν Πειραιᾷ ναυαρχίδα τοῦ τοῦς ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ εἰς συμβούλιον, ἐν ᾧ ἐπρότεινεν, ἐπωφελοῦμενοι τὸν καταλαβόντα νῦν τοὺς Τούρκους φόβον, νὰ ὀρμήσωσι πάραυτα κατὰ τῆς Χαλκίδος, εἰ παρειρισκόμενοι ὅμως, Ἑνετοὶ πάντες, παρεκάλεσαν αὐτὸν νὰ συμβουλευθῇ περὶ τούτου τὸν Καινιζμάρκ, οὗτος δὲ παρέστησε τῷ Μοροζίνῃ τὰς πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τοῦτου μεγάλας δυσκολίας ἕνεκα τοῦ ἐξασθενισμοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ ἐπρότεινε νὰ διαχειμάρωσιν ἐν Ἀθήναις ἐστρατοπεδευμένοι πλησίον τῆς πόλεως, ὅπως περιμείνωσιν ἐπικουρίας, τὴν δὲ προσεχῇ ἀνοιξὶν νὰ προβῶσι κατὰ τῆς Χαλκίδος. Οὕτω λοιπὸν ἀπεφασίσθη ἐν τῷ δευτέρῳ συμβουλίῳ τῆς 22|2 Ὀκτωβρίου νὰ μείνωσιν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν χει-

¹ Ἄννα Ἀγρικονία καὶ Μοροζίνης παρὰ Laborde, ἐνθ., ἄνωθ.

² Πρβ. Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 157. Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ Μοροζίνης ἐν τῇ πρὸς τὸν δόγην ἐκδόσει του, ἥτις εὐρισκομένη χειρόγραφος ἐν τοῖς ἐνετικαῖς ἀρχαῖς ἀπετυπώθη κατὰ τὰ αὐσιωδέστερα μέρη ὑπὸ Laborde.

μῶνα τοῦ 1687, καθόσον μάλιστα πανταχόθεν τῆς Πελοποννήσου ἤρχοντο κακαὶ περὶ τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν πόλεων εἰδήσεις¹. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον καὶ διὰ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν μετὰ τοῦ Πειραιῶς συγκοινωνίαν, ὅθεν ἐπορίζοντο τὰς ζωτροφίας, κατεσκεύασαν κατὰ μῆκος τῆς πειραικῆς ὁδοῦ τρεῖς προμαχῶνας πρὸς ἀπόκρουσιν ἐνδεχομένων προσβολῶν ἐκ μέρους τοῦ ἵππικοῦ τοῦ σερασκέρη τῶν Ὑψηλῶν, ἐτι δὲ ἀπέκλεισαν διὰ τείχους τὴν ὑπὸ τῶν λιμένων Πειραιῶς καὶ Ζέας σχηματιζομένην χερσόνησον, ἵνα οὕτως οὐ μόνον ἐνδεχομένας ἐπιθέσεις τῶν πολεμίων ἀποκρούωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν ἐνσηψάσης τότε λοιμικῆς νόσου προφυλαχθῶσι². Τοῖς δ' Ἀθηναίοις ἐχορήγησεν ὁ Μοροζίνης ἐξαιρετικὰς δημοτικὰς προνομίας καὶ ἐγγώριον κυβέρνησιν ὡς ἐπραξαν καὶ ἐν ἔτει 1894 οἱ Ἑνετοὶ κατὰ τὴν τότε παροδικὴν ὑπ' αὐτῶν κατοχὴν τῶν Ἀθηνῶν (σ. 389), διετήρησε δὲ καὶ τοῦ μητροπολίτου τὰς προνομίας καὶ τὴν ἐξέχουσιν θέσιν.

Οὕτω λοιπὸν αἱ Ἀθῆναι περιῆλθον πάλιν εἰς χεῖρας χριστιανῶν, αἱ δὲ ὁδοὶ τῆς πόλεως ἔβρισθον παντοίων ξένων, οἵτινες ὁμῶς βεβαίως δὲν εἶχον ἐλθεῖ ἐνταῦθα, ὡς ἄλλοτε, ἐλκυόμενοι ὑπὸ τῆς παντοδαπῆς σοφίας καὶ καλλιτεχνίας, ἀλλ' ἦσαν πάντοτε κατακτηταὶ ξένοι. Ὁ Μοροζίνης εἰσῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπεσκεύεθη τὴν Ἀκρόπολιν, ἐνθα ἐθαύμασε τὰ ἀρχαῖα τῆς τέχνης ἔργα καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ ὑπὸ τῶν βομβοβόλων του καταστραφέντος Παρθενῶνος, ἀλλ' ἀκαλαίσθητως καὶ ὡς βάρβαρος. Τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν ἀναγγέλλων τῇ ἐνετικῇ γερουσίᾳ ὁ κομπορρήμων Πελοποννησιακὸς ἔγραφεν· «Ἐπεσεν οὕτως » εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Ὑμετέρας γαληνότητος καὶ τὸ τόσον ἐνδοξον » καὶ περίφημον φρούριον τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῆς διασήμευ καὶ εὐρυ- » χόρου πόλεως, ἣν κοσμοῦσι μεγάλα κτίρια καὶ ἀρχαῖα ἐρείπια, συν- » δεόμενα πρὸς τσαύτας ἱστορίας καὶ σοφίας ἀναμνήσεις». Ἰσχυρίζεται δὲ περαιτέρω ὅτι «οἱ Ἕλληνες μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ χαρᾶς εὐλογοῦσι » τὴν ἐλευθερώσειν χεῖρα, χαίρουσι δὲ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡλευ- » θερώθησαν ἀβλαβεῖς ἀπὸ ζημίας καὶ ἀντενδίκησεις ἐπὶ τῶν προσώ- » πων καὶ τῶν οἰκιῶν καὶ περιουσιῶν αὐτῶν, διὸ δὲν ἔπαυσαν παρέχοντες

¹ Πρβ. Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 163 ἐπ. μετὰ τῶν μαρτυριῶν.

² Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 171 ἐπ. Καὶ ὁ Φραγκίσκος Φανέλλης ἐν τῷ μνημονευθέντι ἤδη συγγράμματί του περιγράφει τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1687]88 παροδικῆς κατοχῆς αὐτῶν καὶ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον συμβάντα, ἀλλὰ μετὰ τινων ἀνακριθειῶν.

» τρανάς ἀποδείξεις πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως . . . , αὐθормήτως δὲ πλείονες τῶν πεταξοσίων ἐξ αὐτῶν ἑναπλοὶ ἠνώθησαν μετὰ τοῦ στρατιωτικῆς σώματος, ὅπερ δίδωκε ὁ στρατηγός ¹ ». Ἐν τούτοις αἱ Ἀθηναὶ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔμειναν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τόσον ἀβλαβεῖς, ὅσον ἰσχυρίζεται ὁ Μοροζίνης. Ἐκτὸς τῆς βλάβης, ἣν ἡ πολιορκία αὕτη ἐπήνεγκεν εἰς τε τὴν πόλιν καὶ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, καὶ ἄλλας σπουδαίας ζημίας καὶ καταστροφὰς προὔξινθησαν οἱ νομιζόμενοι οὗτοι σωτῆρες τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν τῇ πόλει διαμονῆς των. Αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ὥς οἱ Τούρκοι εἶχον μεταβάλλει εἰς τζαμιά, ἐγένοντο καὶ πάλιν ναοί, πλην καθολικοί, μία δ' ἐξ αὐτῶν προτεσταντικῇ χάριν τῶν Γερμανῶν καὶ Σουηδῶν τῆς αἰρέσεως ταύτης, ἄλλαι δὲ τινες ἐχρησίμευσαν καὶ πρὸς ἄλλας τοῦ στρατοῦ χρεῖας. Ἄλλως δὲ οὐδεμίαν ἐπιστημονικὴν περιεργίαν διήγειραν εἰς τοὺς κατακτητὰς τούτους τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν περιέγραψεν αὐτὰ, ἀλλὰ μόνον διέταξεν ὁ Μοροζίνης τὸν μηχανικὸν Βερνέδαν νὰ σχεδιογραφῇ τὰς Ἀθήνας καὶ τὰ περίχωρα ἐν γενικῷ τινι χάρτι περισωθέντι καὶ μέχρις ἡμῶν. Περὶ δὲ τῶν Ἀθηναίων κατοίκων ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἔγραψαν ἐκφράζουσι τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Βαθίνος, Σπῶν καὶ Οὐήλερ γνώμην, ἐπαινούντες τὴν ἀγγίνοιαν καὶ λεπτότητα αὐτῶν, δι' ὧν διεκρίνοντο τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, « Αἱ Ἀθηναὶ », ἔγραφεν εἰς τῶν ξένων τούτων, ὁ Γερμανὸς σημασιφόρος Χόμπεργκ (Homburgk), « εἶνε πόλις » μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος, οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἶνε λίαν ἄξιοπρεπεῖς καὶ » τίμιοι ἄνθρωποι, πλην ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς ἐννοήσωμεν, διότι » λαλοῦσιν ἑλληνιστί ² ». Μόνον δὲ περὶ τῆς μεγάλης θερμότητος καὶ τῆς νοσηρότητος τοῦ κλίματος παρὰπονεῖται ὁ βόρειος οὗτος στρατιώτης διότι πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται εἶχον ἀσθενήσει, ἡ δὲ

¹ "Idē τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἐκθέσεως τοῦ Μοροζίνη παρὰ Laborde, B', σ. 160. « Caduta così in potere dell'augusto dominio di Vostra Serenità la fortezza tanto illustre e rinomata d'Atene, colla sua famosa città d'ampia circonferenza, ornata di conspiciue fabbriche e antiche vestigie di celebri ed erudite memorie » εἶνε ἐν τῷ πρωτοτύπῳ αἱ πομπῶδεις φράσεις αὐτοῦ.

² "Idē ἐπιστολὴν Β' τοῦ Homburgk ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 22]2 Ὀκτωβρ. 1687 παρὰ Laborde, τόμ. Β', σ. 358. Athen ist sonst eine sehr grosse und volkreiche Stadt, und sind die Athenienser sehr ansehnliche, brave Leute, nur dass man sie nicht verstehen kann, denn sie griechisch reden. . . κτλ.

πόλις εἶχε μεταβληθῇ, κατ' αὐτόν, εἰς ἀληθές νοσκομεῖον. Καὶ ὁμῶς πάλιν εὗρισκε τὸ κλῆμα τῶν Ἀθηνῶν ὑγιεινότερον τοῦ τῆς Κορίνθου. Καὶ ἡ Σουηδὴ δ' Ἀννὰ Ἀγρικονία διέσωσεν ἡμῖν πλὴν τῶν ἡδὴ μνημονευθεισῶν καὶ ἄλλας τινὰς περὶ τῶν τότε Ἀθηνῶν καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν πληροφορίας. «Οἱ Τοῦρκοι», γράφει πρὸς τὸν ἀδελφόν της, «εἶχον ἐνταῦθα ἐνδύματα ἐξαισιῶς κατεσκευασμένα καὶ ἀσπρόρουχα λεπτοφυῆ, ὅποια συνθερίζουσι νὰ φερῶσι. Καὶ ἡ πόλις δ' εἶνε » καλλιτέρα πάσης ἄλλης (οἷον Πατρῶν, Ζακύνθου, Κορίνθου, τὰς » ὁποίας εἶχεν ἰδεῖ). Ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ ὠραιόταται οἰκίαι Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Εὐθὺς ὡς ὁ στόλος παρουσιάσθῃ, οἱ Ἕλληνες ὑπετάγησαν εἰς τὴν δημοκρατίαν· ἀλλ' ἀπέκρυψαν ἐντὸς κρυπτῶν τὰ » πολυτιμότερα πράγματα τῶν... Ἦθελα νὰ ἤξεύρω, ἀγαπητέ ἀδελφέ, » τί σκέπτεσαι μαθάνων ὅτι εἴμεθα ἐν Ἀθήναις, τῇ πηγῇ τοῦ πολιτισμοῦ διὰ πᾶσαν ἄλλην πόλιν, καὶ δι' αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' ἴνα » εἶπω τὴν ἀλήθειαν, οἱ ἰθαγενεῖς δὲν γνωρίζουσι τόσον τὰ τῶν προγόνων των ὅσον οἱ ξένοι... Μὰς ὠδήγησεν ἐν τῇ πόλει ἱατρός τις, ὅστις » ἰσχυρίζεται ὅτι κατὰγεται ἐκ τοῦ Περικλίου. Ἐλάβομεν ἐν τζαμίον » διὰ λουθηρανὴν ἐκκλησίαν, δύο δ' ἄλλα μετεβλήθησαν εἰς ναοὺς καθολικοὺς». Ἀκολούθως δὲ προσθέτει ὅτι αὐτὴ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ στρατηγοῦ Καϊνιξμάρκ ἐπεσκέφθησαν 4 — 5 οἰκίας Ἑλλήνων, ἐν αἷς εἰς τὴν αὐθεντίσσαν, ὡς ἐκάλουν τὴν κόμησσαν Καϊνιξμάρκ, προσήνεγκαν καρπούς καὶ δροσιτικὰ διάφορα¹. Καὶ ὑπὸ στρατιωτῶν λοιπὸν ἀξέστων καὶ ὑπὸ μεμορφωμένων δεσποινῶν τοῦ βερρά καὶ ὑπὸ σοφῶν περιηγητῶν καὶ παρατηρητικωτάτων Λατίνων μοναχῶν κρινόμενοι οἱ Ἀθηναῖοι τῆς περιόδου ταύτης ἐπαινοῦνται διὰ τὴν ἀγχινοίαν, τὴν φρόνησιν καὶ τοὺς καλοὺς των τρόπους.

Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 17ου αἰῶνος δὲν εἶχον μὲν τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχαίων προγόνων των, διετήρουν ὁμῶς τοὐλάχιστον ἐν τῇ μνήμῃ τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν καὶ, εἰ μὴ τὸ αὐτὸ φρόνημα, τὸ σέβας καὶ τὴν ὑπόληψιν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐκίνει τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν προγόνων των. Κατὰ πόσον ἄλλως πρέπει νὰ ἐκτιμῶμεν τὸν πληθυσμὸν τῆς πόλεως, ἣν ὁ Χόμπεργκ ἐκεῖνος ἀποκαλεῖ μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, διότι αἱ περὶ μεγέθους καὶ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων ἰδέαι εἶνε πάντοτε σχετικαὶ καὶ ἐξήρτηνται ἐκ τοῦ κρίνοντος

¹ Πρὸς Laborde, ἐν τόμ. Β', σ. 277. 279.

καὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς πρόκειται. Φαίνεται οὐχ ἥττον ὅτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἣτις κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα εἶχε πιθανῶς 15,000 κατοίκων, ἀνεπτύχθη πῶς ὑπὸ τὴν σχετικῶς ἡσυχον μέχρι τοῦ 1687 τῶν Τούρκων κυριαρχίαν καθόσον μάλιστα μόνοι οἱ ἐπὶ ἡλυδες Τούρκοι ἦσαν, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην 3,000 περίπου. Ἀλλ' ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν περαιτέρω γεγονότων.

Ἀφοῦ οἱ Ἑνετοὶ ἐτοποθετήθησαν ἐν τοῖς διαχειμασθηρίοις των, ὁ χειμὼν ἐπῆλθε καὶ ὅμως ὁ σερασκέρης ἐκ Θηβῶν δὲν ἔπαυεν ἐπιτιθεμένου καὶ ἐνοχλῶν αὐτοὺς καὶ δεικνύων ὅτι ἐτι ἐνεργητικώτερον ἤθελε τοὺς ἐνοχλήσει, ὅταν τὸ ἔαρ θὰ ἐπῆρχετο, ὥστε οἱ κατακτηταὶ ἤρξαντο ἐνωρίς ἤδη νὰ σκέπτωνται περὶ τοῦ πρακτέου, πότερον νὰ ὀχυρώσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ καταλάβωσιν αὐτὴν ὀριστικῶς καὶ διὰ παντός ἢ νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὴν προσωρινῶς ἐπὶ τῷ σκοπῷ, νὰ ἐπανεέλθωσι μετὰ τὴν κυρίευσιν τῆς Χαλκίδος. Πρὸς τὸν σκοπὸν ὅμως τοῦτον τὸν τελευταῖον ἔπρεπε διὰ λόγους στρατηγικοὺς νὰ καταστρέψωσι τὴν πόλιν καὶ τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς, ὅπως τὴν καταστήσωσιν ἄχρηστον τοῖς Τούρκοις. Τὴν 21 | 31 Δεκεμβρίου συνεζήτηθη ἐν στρατιωτικῇ συμβουλίᾳ ποῖον ἐκ τῶν δύο προτιμητέον καὶ εὐρέθη ὅτι ἡ μὲν ὀχύρωσις τῆς πόλεως ἀπῆται ἐργατῶν μὲν περὶ τὰς 3,000 τοῦλάχιστον καὶ ἐπὶ χρόνον μακρὸν, ὀλόκληρον δὲ τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον, ὅπως προστατεύῃ τὰς ἐργασίας, ὥστε ἔπρεπεν ἐπὶ μακρὸν ν' ἀναβληθῇ ἡ τῆς Χαλκίδος ἀνάκτησις, ὅπερ οὐδαμῶς συνέφερε τοῖς Ἑνετοῖς ἢ δ' ἐγκαταλείψεις τῶν Ἀθηνῶν καὶ καταστροφὴ τῶν ὀχυρωμάτων ὅτι ἦτο τὸ εὐκολώτερον καὶ συμφερότερον αὐτοῖς. Ἐννοεῖται δ' ὅτι οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι, ὅτε ἔμαθον τὰ σχέδια τῶν νομιζομένων τούτων σωτῆρων, παντὶ σθένει προσεπάθησαν, εἰς πᾶσαν θυσίαν ὑποβαλλόμενοι, ὅπως ἀποτρέψωσιν αὐτοὺς τούτων, ἀλλὰ μάτην. Τὸ πολεμικὸν συμβούλιον συνῆλθε καὶ πάλιν μετὰ τρεῖς ἡμέρας, ὅπως μάθῃ ὁποῖαν θραῦσιν ἐπροξένησεν ὁ λοιμὸς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις καὶ λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς προφύλαξιν τοῦ στρατοῦ. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ν' ἀπομακρυνθῶσιν οἱ στρατιῶται τῆς πόλεως, διὰ ν' ἀποφύγῃσι τὸ μόλυσμα¹. Οὕτω παρῆλθεν ὁ Ἰανουάριος καὶ μέρος τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1688 ὑπὸ τὴν ἀγωνίαν, ἣν προϋξένουν ὁ λοιμὸς καὶ αἱ τοῦ σερασκέρη ἐπιδρομαί, τέλος δ' ἐδόθη διαταγὴ νὰ ἐτοιμασθῶσιν ὅτε στρα-

¹ Πρβ. Laborde τόμ. Β', σελ. 195 ἐπ. 198. 204.

τὸς καὶ οἱ πολῖται πρὸς ἀναχώρησιν. Οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι βλέποντες ὅτι ἀπεφασίσθη ὁ ἐκπατρισμός των, μάτην ὑπεσχέθησαν τὰς μεγίστας τῶν θυσιῶν καὶ μάτην ἐκέτευον τοὺς Ἐνετοὺς νὰ μὴ ἐκτελεσῶσι τὸ μισραῖον τοῦτο καὶ σκληρὸν μέτρον. Παρεκάλεσαν τὸν Μοροζίνη ν' ἀφήκῃ φρουρὰν ἀρκετὴν ἐν τε τῇ πόλει καὶ ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ ἀνεδέχοντο οὐ μόνον ταύτην ἰδίᾳ δαπάνῃ νὰ διατηρήσωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐτέρας 20,000 ἐνετικῶν φλωρίων ὡς φόρον ἐτησίως νὰ πληρώνωσιν¹, αἱ δὲ ἐκείναι των αὐταὶ φαίνεται ὅτι ἐκίνησαν τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ γενναίου καὶ ἀγαθοῦ Καινιζμάρκ. Διότι ἐν τῷ συμβουλίῳ τῆς 2|12 Φεβρουαρίου ἐπρότεινεν οὗτος ν' ἀφήκωσιν ἐν τῇ Ἀκροπόλει φρουρὰν τριακοσίων στρατιωτῶν μετὰ τῶν ἀρμοδίων ἀξιωματικῶν καὶ νὰ ἐφοδιάσωσιν αὐτοὺς καλῶς μὲ τὰς ἀναγκαίας ζωτροφίας ἐνὸς ἔτους, ὅπως δυνηθῶσι νὰ ἀνθέξωσι μέχρι τῆς ἐκ Χαλκίδος ἐπανόδου τοῦ ἐνετικῆς στρατοῦ, πλὴν τὰ πρὸς τοῦτο ἐξόδα ἐφάνησαν πολὺ μεγάλα καὶ ὁ περαιτέρω ἐξασθενισμός τοῦ καὶ ἄλλως σπουδαίως ἐλαττωθέντος στρατοῦ ἐκρίθη βλαβερὸς καὶ ἐπικίνδυνος, διὸ ἀπεφασίσθη ὀριστικῶς ἡ ἐντελής τῶν Ἀθηνῶν ἐγκατάλειψις. Εὐτυχῶς ἔλειπεν ὅτε ἀναγκαῖος καιρὸς καὶ οἱ βραχίονες πρὸς καταστροφὴν τῆς πόλεως καὶ τοῦ φρουρίου, ὅθεν ἀπεφασίσθη τὴν μὲν Ἀκρόπολιν ν' ἀφοπλίσωσι περιαιροῦντες καὶ τὰ τείχη τῆς, τὴν δὲ πόλιν μόνον νὰ ἐρημώσωσιν. Οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι ἔμελλον νὰ μεταναστεύσωσιν ἐπὶ ἐνετικῶν πλοίων εἰς τὰς πέριξ νήσους καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένης χώρας. Καὶ ὁ μὲν Μάρτιος παρῆλθεν ἐπίσης ἐν φόβῳ καὶ ἀγωνίᾳ διὰ τὴν νόσον καὶ τὰς ἐνοχλήσεις τοῦ σερασκέρη καὶ ἐνταῖς πρὸς ἀναχώρησιν παρασκευαῖς².

Ἀφοῦ καθωρίσθησαν ταῦτα καὶ ἤρξαντο πλέον αἱ ἀναγκαῖαι παρασκευαί, ὁ Μοροζίνης ἠθέλησε νὰ πέμψῃ εἰς Ἐνετίαν ὡς τρόπαια τῆς νίκης του ἔργα τινὰ τέχνης ἐξ Ἀθηνῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐξελέξατο τὸ ἐπὶ τοῦ δυτικῆς ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος θαυμάσιον σύμπλεγμα τὸ παριστῶν τὴν νίκην, ἣν ἐξελάμβανον ὡς Ἀθηναῖον, εἰσελαύνουσαν ἐφ' ἄρματος μετὰ τοῦ ὡς Διὸς ἐκλαμβανομένου Ποσειδῶνος εἰς τὴν τῶν θεῶν βουλὴν. Τὸ ἰδίως ἀρέσκει αὐτῷ ἐκ τοῦ συμπλέγματος τοῦ-

¹ Ὁ Μάτσης σημειώνει περὶ τούτου τὰ ἑξῆς: « 1688 Γεναρίου 10 ἦρθε ἕνα » καράβι ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα καὶ εἶπε πῶς οἱ Ἀθηναῖοι δίνουν ὅλη τὴν σπέζαν νὰ » τοὺς φορτιφικάρη τὴν Ἀθῆνα καὶ νὰ μὴν τὴν χαλάσῃ. » Πρβ. Κ. Σάββα Ἰελληνικά Ἀνέκδοτα, Τόμ. Α', σ. 126.

² Ἰδε Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 210 ἐπ.

του ἦσαν οἱ ἵπποι τοῦ ἄρματος, διὸ διέταξε νὰ καταβιβασθῶσιν ἐκ τῆς θέσεώς των, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀδεξιότητος τοῦ μηχανικοῦ τὸ ἀριστοτέλινον ἐκείνο κατέπεσε καὶ ἐθρύσθη ὀλοτελῶς¹. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ὁ Μοροζίνης ἐξελέξατο ἕτερα ἀξιάγαστα ἔργα, ἐν οἷς καὶ τὸν πελώριον ἐκείνον μαρμαρίνον λέοντα ἐκ τοῦ λιμένος Πειραιῶς μὲ τὴν σκανδιναυϊκὴν ἐπιγραφὴν, ὅστις ἔκτοτε ἴσταται πρὸ τῆς πύλης τῶν νεωρίων ἐν Ἐνετιᾷ². Καὶ οὐ μόνον ὁ Μοροζίνης, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ ἤρπασαν ὅ,τι ἕκαστος ἠδυνήθη ἐκ τῆς εἰς ἐρήμωσιν καταδικασθείσης ἐνδόξου χώρας, ὡς ὁ γραμματεὺς τοῦ Μοροζίνη Σαγγάλος τὴν κεφαλὴν τῆς Ἀπτέρου Νίκης καὶ ἄλλοι ἄλλα, καὶ οὕτως ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν προὔξενον οἱ Εὐρωπαῖοι οὗτοι κατακτηταὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης μείζονα φθορὰν ἢ πάντες οἱ ἐπὶ 20 αἰῶνας ξένοι καὶ βάρβαροι ἐπιδρομεῖς! Ἐὰν μάλιστα συγκαταλογισθῶσι καὶ αἱ κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς χώρας ἐπελθούσαι καταστροφαί, ἣ ἐν ἔτει 1687 κατοχὴ τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ὑπῆρξεν ἡ βλαβερωτάτη καὶ εἰκτροτάτη τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ταύτης ἐποχὴ.

Ὅτε αἱ προπαρασκευαστικαὶ αὐταὶ ἐργασίαι ἀπερατώθησαν καὶ τὰ τηλεβόλα μετὰ τῶν λοιπῶν ἀποσκευῶν μετεκομίσθησαν εἰς Πειραιᾶ, διέταξεν ὁ Μοροζίνης τὴν 25/4 Ἀπριλίου 1688³ τὴν ἐγκατάλειψιν

¹ Τὸ περιστατικὸν τοῦτο περιγράφει ὁ ἴδιος Μοροζίνης δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὴν γερουσίαν, γεγραμμένης ἐν Πειραιεὶ τὴν 5/15 Μαρτίου 1688. Ἴδε αὐτὴν παρὰ Laborde, τόμ. Β', σ. 225 ἐπ.

² Ἐν Ἐνετιᾷ πρὸ τῆς μεγάλης πύλης τῶν νεωρίων ἴστανται τέσσαρες μαρμαρίνοι λέοντες, πάντες ἐξ Ἀθηνῶν, οἱ μὲν τρεῖς ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, ὁ δὲ εἰς δεξιᾷ. Ἐκ τῶν τριῶν οἱ δύο εἶνε μικρότεροι, φυσικοῦ περίπου μεγέθους, μετὰ μόνης τῆς ἐπιγραφῆς *Ex Atticis*, ὁ δὲ τρίτος πελώριος καθήμενος μὲ τὴν κεφαλὴν ἀκουμβημένην ἐπὶ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν, ἴσταται δ' ἐπὶ τοῦ στηλοβάτου ἢ ἐπιγραφῇ, *Atheniensia venetæ classis tropæa veneti senatus decreto in navalis vestibulo constituta*. Ὁ δ' ἐν δεξιᾷ εὐρισκόμενος κἀθήται ἐπὶ μόνων τῶν ὀπισθίων ποδῶν. Οὗτος φέρει ἐπὶ τῆς ῥαχίδος τοῦ τῆν πολυθρόνητον σκανδιναυϊκὴν ἐπιγραφὴν, ἐπὶ δὲ τοῦ στηλοβάτου ἀναγινώσκειται: *Franciscus Maurocenus Peloponnesiacus expugnatis Athenis marmorea leonum simulaera triumphali manu a Piræo direpta in patriam transtulit futura veneti leonis quæ fuerunt Minervæ Atticæ ornamenta*.

³ Ἡ ἐν τῷ ἡδὴ μνημονευθέντι Μηνιαίῳ ἐκ τοῦ 1688 σημείωσις συγχρόνου τινὸς λέγει περὶ τούτου. «Καὶ εἰς τοὺς ΑΨΙΗ' (1688 προφανῶς) Μαρτίου 14

τῆς ἀθανάτου πόλεως, ἐρεπιωμένης καὶ ἐρήμης, ἦν κατὰ τὴν ἀφίξιν του τόσον πρόθυμον καὶ χαίρουσαν εἶχεν εὐρεῖ. Πάντες ἀπεχώρουν μετὰ καρδίας συντετριμμένης καὶ ὑπὸ ἀπαισιωτάτους οἰωνούς. Τέλος τὴν 30]9 Ἀπριλίου ὁλόκληρός ὁ στρατὸς μετὰ τῶν ἀποσκευῶν του εἶχεν ἐπιβιθασθῇ εἰς τὰ πλοῖα, ἀναπετάσαντα τὰ ἱστία, ὅπως πλεύσωσιν εἰς Πόρον, τὸ κεντρικὸν ὁρμητήριον τῆς μεγάλης ἐκείνης κατὰ Νεγροπόντε (Χαλκίδος) ἐκστρατείας, ἣτις τόσον ἀπαισίως ἔληξε διὰ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τοὺς συμμάχους των, ὥσανεὶ ἡ Νέμεσις ἐτιμώρησεν αὐτοὺς διὰ τὴν ἀσέβειαν καὶ ἀσπλαγχνίαν, ἣν ἐπέδειξαντο πρὸς τὴν διδασκαλον τῆς ἀνθρωπότητος πόλιν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐπεβιβάσθησαν καὶ αὐτοὶ πανοικεῖ ἐπὶ ἐνετικῶν πλοίων καὶ μετεκομίσθησαν εἰς Σαλαμῖνα, Αἴγιναν, τὰς πέριξ Κυκλάδας, εἰς Κόρινθον, Νεῦπλιον, Γαστούνην, Κεφαλληνίαν. Ζακύνθον καὶ ἀλλαχοῦ τῆς τῶν Ἑνετῶν κυριαρχίας καὶ ἐκεῖ ἀνέμενον τὴν ἐκβασιν τῆς κατὰ τῆς Χαλκίδος ἐνετικῆς ἐκστρατείας, ἣτις ἐμελλε ν' ἀποφασίσῃ καὶ περὶ τῆς τύχης τῆς φίλης αὐτῶν πατρίδος. Πλησίον τοῦ Ναυπλίου εἶχε παραχωρήσει αὐτοῖς ἡ Ἑνετία γῆν πρὸς κάρπωσιν, πρὸς τινὰς δ' ἀθηναϊκὰς οἰκογενείας παρεῖχεν ἐτησίαν τινὰ χρηματικὴν χορηγίαν¹, οἱ δὲ εἰς Σαλαμῖνα καταφυγόντες ἐξηκολούθουν πλέοντες εἰς τὴν ἀττικὴν ἀκτὴν νὰ καλλιεργῶσι καὶ νὰ καρπῶνται τὰ κατὰ τὴν θέσιν Ἀρπελάκια μετὰ Πειραιῶς καὶ Ἐλευσίνος κτήματά των, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἀβεβαίᾳ καὶ φυγαδικῇ καταστάσει ἐπέπρωτο νὰ διέλθωσι τρία ὅλα ἔτη ἐν τῷ μίσῳ ἀπέριων στερήσεων καὶ θένων. Μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν τῆς κατὰ τῆς Εὐβοίας ἐκστρατείας τῶν Ἑνετῶν οἱ φυγάδες Ἀθηναῖοι ἀπώλεσαν πᾶσαν ἐλπίδα νὰ ἐπιστρέψωσι ποτε πάλιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τούτων

ἐμετηκῆσamen εἰς Περέαν καὶ εἰς Σαλαμῖνα καὶ Πελοπόννησον». (Παρά Δ. Καμπουρόγλου Μνημ. τ. Β', σ. 484). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ χρονολογία εἶνε πλημμελής.

¹ Ἴδε Περραιβὸν ἐν Ἐπιτομῇ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας, παραρτήματι τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας, ἐν Ἑνετίᾳ 1815, σ. 172. Εἰς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ προσφυγόντας Ἀθηναίους διατείνεται ὁ Ῥάγγε ὅτι ἐχορηγήθησαν 7391 ἄγροί, 7949 ἄμπελοι, πλῆθος ἄλλων κήπων καὶ πλέον τῶν 47,000 ἐλαιοδένδρων ἐπὶ ἀπλῇ πληρωμῇ τῆς δεκάτης. (Διατριβὴ Ῥάγγε περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετοκρατίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ ἐν Εὐρωπαϊκῷ Ἑρανιστῇ καὶ Πανδώρα, τόμ. IB' καὶ IC' · πρὸς. τόμ. IB', σ. 584). Εἰς τινὰς δ' ἀρχοντικὰς οἰκογενείας παρεχωρήθησαν καὶ τίτλοι εὐγενείας ὑπὸ τῆς Ἑνετίας ὡς ἀμοιβὴ διὰ τὰς ὑπηρεσίας, ἃς προσήνεγκαν, οἷον ὁ Ἀργυρὸς Βεναλδῆς ἐγένετο ἱππότης καὶ κόμης, οἱ Ροῖδαι ἐγένοντο κόμητες κατ.

εἰς Ἀθήνας· οἱ δὲ Τούρκοι, οἵτινες μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως εἰσέβαλον καὶ ἐπυρπόλησαν αὐτήν, δὲν ἔπαυον τοῦ νὰ ἐπιπίπτωσι διαρκῶς κατὰ τῶν ἐν Ἀμπελακίοις καὶ ἐν τῷ ἑλαιῶνι ἐργαζομένων ἐκ Σαλαμῖνος Ἀθηναίων, νὰ καίωσι τὰ σπαρτὰ αὐτῶν καὶ νὰ ἀτιμάζωσι καὶ φονεύωσι τοὺς συλλαμβανομένους, καταδιώκοντες αὐτοὺς καὶ διὰ πλοιαρίων μέχρις αὐτῆς τῆς Σαλαμῖνος καὶ αἰχμαλωτίζοντες πολλοὺς. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν δεινῶν τῶν καὶ ἡ λοιμικὴ νόσος δὲν ἔπαυσεν, ἀλλὰ παρηκολούθησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐξορίᾳ τῶν. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ φοβερά δεινὰ ἐθεώρουν οἱ Θεοσβεῖς Ἀθηναῖοι προερχόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τινος κατάρacts τοῦ τότε Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰακώβου Γ' καὶ ἀφορισμοῦ κατ' αὐτῶν, ὃν ἐξέδωκε διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι ἐπανειλημμέναι ἐστάλησαν τῶν Ἀθηναίων πρεσβεῖαι πρὸς τὸν Μοροζίνην καὶ τοὺς Ἑνετοὺς εἰς Πελοπόννησον, ὅπως πείσωσιν αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς καταληψιν καὶ τῶν Ἀθηναίων, ὃ δὲ τότε μητροπολίτης Ἰακώβος Β' οὐ μόνον δὲν ἀπειράθη νὰ παρκωλύσῃ τὴν τοιαύτην πρὸς τοὺς πόλεμιοὺς τοῦ σουλτάνου συνεννόησιν, ἀλλὰ καὶ μετίσχε μίᾳς τῶν πρεσβειῶν τούτων, κατὰπλεύσαντα δ' εἰς Πειραιᾶ τὸν Μοροζίνην κατέβη παρὰ τὰς τῶν Τούρκων ἀπειλὰς μετὰ τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν ὡς φίλον καὶ σωτῆρα καὶ σύμμαχον. Ταῦτα μαθὼν τὸ Διθύνιον ἀπήτησε παρὰ τοῦ Πατριάρχου τὴν καθίρεσιν τοῦ μητροπολίτου καὶ τὴν ἐκδοσιν ἐπιτιμίου κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ὃ δὲ Πατριάρχης τὸν μὲν μητροπολίτην Ἰακώβον Β' καθιέρσας ἀντικατέστησε διὰ τοῦ Ἀνθίμου Β', κατὰ δὲ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες παρακούοντες ἐτήρουν ἐν τῇ θέσει τοῦ Ἰακώβου τὸν Β',¹ ἐξέδωκε φρικτὸν ἀφορισμόν. Τοῦτον λοιπὸν ἐθεώρουν ὡς αἰτίαν τῶν τόσων δεινῶν τῶν. Τελευταῖον, καταβληθέντες ὑπὸ τῶν πολλῶν δεινῶν καὶ βλέποντες ὅτι πᾶσα ἐλπίς πρὸς ἀποκατάστασιν ἐκ νέου ἐν Ἀθήναις διὰ τῶν Ἑνετῶν ἐξέλιπεν, ἀπεφάσισαν οἱ ἐν Σαλαμῖνα πρόσφυγες Ἀθηναῖοι τὸ τρίτον τῆς ἐξορίας καὶ τοῦ ἐκπατρισμοῦ τῶν ἔτος ν' ἀποταθῶσι πρὸς τὸν Πατριάρχην δι' ἀναφοράς ἱκετηρίου, ἐν ᾗ ἐκτιθέμενοι τὰ δεινὰ τῶν νὰ ἐκλιπαρήσωσι μὲν ὅπως

¹ Ὁ μητροπολίτης Ἰακώβος Β' μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Ἀθηναίων κατέφυγε μετὰ τῶν πλείστων Ἀθηναίων εἰς Σαλαμῖνα, ἥ δ' ἐνετικὴ γερουσία προτάσει τοῦ Μοροζίνη ἐχορήγησεν αὐτῷ ἰσόδιον σὺντάξιν 150 ρεαλίων κατὰ μῆνα. Τελευταῖον παρατηρεῖς αὐτοβούλως ἔτυχε καὶ τῆς πατριαρχικῆς συγχωρήσεως. Ἴδε τὸ συγχωρητικὸν ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημ. Β', σ. 161.

ἀπολύση αὐτοὺς τοῦ ἀφορισμοῦ, νὰ ἐπικαλεσθῶσι δὲ καὶ τὴν παρὰ τῷ σουλτάνῳ μεσιτείαν του, ὅπως ἐπιτραπῇ τέλος πάντων αὐτοῖς ἢ εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδος καὶ ἀποκατάστασις. Ἡ ἀναφορά αὕτη, ἣτις γλαφυρῶς ἅμα καὶ συγκινητικώτατα ἐξιστορεῖ τὴν τότε τῶν Ἀθηναίων κατὰστασιν, εἶνε γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἡμῖν Ἀθηναίου Ἀργυροῦ Βεναλδῆ, διδασκάλου τυγχάνοντος, καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς¹:

« Ἐδάφους ἄχρι γῆς ἐπὶ προσώπου κύψαντες καὶ τὰς ἱεράς σου τῶν » πεδῶν βάσεις μετ' ὀλολυγμῶν ἀσπαζόμενοι τὴν ὀφειλομένην προσκύ- » νησιν καὶ θερμὴν μετάνοιαν ἀπονέμεμεν.

» Ἠγαπήσαμεν κατάραν, καὶ ἦκεν ἡμῖν, οὐκ ἠθελήσαμεν εὐλογίαν » καὶ παρ' ἡμῶν ἐμακρύνθη καὶ μακρυνοθεῖσα δεινῶν ἡμῖν σιμῆος ἀπέ- » λιπεν, ἀγαθοῦ τινος οὐδὲν ἔχνης καταλιποῦσα, ἀλλὰ πᾶν εἶδος τέρ- » ψεως μεθ' ἑαυτῆς ἀκαριαίως ἔλκυσσάμενη, ὥστε τὴν λαμπρὰν πρό- » τερον ἐν προτερήμασι πόλιν λαμπροτέρην τανῦν τοῖς ἀτυχήμασιν » εἶναι. Καὶ πῶς οὐκ ἂν δακρύοιμεν τηλικαύτης ὀλέθρῳ πόλεως, τὰς » τῶν ναῶν εἰκόνας καταρρύπτους ὁρῶντες τοῖς δακρυσιν; Ἐγεννήθη ἡ » ἐπαυλὶς ἡμῶν ἡρημωμένη, προφητικῶς εἰπεῖν, καὶ ἐν τοῖς σκηνώ- » μασιν οὐκ ἔστιν ὁ κατοικῶν. Ἐκβεβλήμεθα φεῦ! τῆς φίλης πατρί- » δος, παναγιώτατε πάτερ, καὶ οἱ πολυετῇ κομπάζοντες οἰκῶν τε καὶ » κτημάτων ῥαστώνῃ ἐν βραχεῖ μετανάσται καὶ πάροικι καὶ ἥττους² » εὐπραγίας κατέστημεν. Καὶ δὴ γλυκείων ὁρόφων πόρρω τε τῆς Ἀτ- » τικῆς ἀγλαίας ἐξ ἀντικρὺ ἐφεζόμενοι καὶ τὰς θρηνώδεις ὀλολυγὰς » Ἱερεμίου τοῦ θεοῦ ἐρανισάμενοι, ἐρημωθεῖσαν θρηνοῦμεν πατρίαν » γῆν, κατασκαφείσας τὰς τοῦ γένους ἐστίας, ναῶν ὁρόφους καὶ πύρ- » γων, ἀντιπάλου πυρὸς ἀνάλωμα γεγονότας καὶ πολεμίας χειρὸς οἰκτρόν » πάρεργον, Σαλαμίνα τὴν πρῶην εὐράμενοι τῶν ἡμετέρων συμφορῶν » καταγώγιον ἅμα καὶ μαρτυρίαν. Ἐν ἀκμῇ γὰρ οὔσης ἐνταῦθα τῆς » θεῆς ὀργῆς, λοιμὸς μὲν πρῶτον τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς μιάνας ἀέρα, τὰ

¹ Αὕτη ἡ « Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πατριάρχην » περιέχεται ἐν φύλλῳ 147 τοῦ ἐκ τοῦ 6' βιβλίου τῆς πραγματείας ταύτης γνωστοῦ ἤδη ἡμῖν Χρονικοῦ τοῦ Ἀνθίμου καὶ ἀνετυπώθη ὁλόκληρος ὑπὸ Διονυσίου Σουρμελῆ ἐν τῇ περὶ Ἀθη- νῶν μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ του σ. 53—63 ἐκδ. 1842. Ὁ Ἀργυρὸς Βε- ναλδῆς συνέγραψε καὶ « Κτιτορικὸν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου » (1705), μετέφρασε δ' εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν τοὺς « Βίους τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων Συ- μεὼν καὶ Θεοδώρου καὶ τῆς ὁσίας Εὐφροσύνης » (1706).

² Τὸ παρὰδεδομένον κείμενον φέρει κρείττους.

» τῶν αὐτόθι δικαιτωμένων σώματα τοῖς πεδίοις σποράδην καὶ πονή-
 » ρως διακείμενα στρώνουσιν, καὶ τάφος ἐκάστῳ ἢ οἰκία χαμεύνη,
 » ἀκλαύστων, ἀτάφων τῶν πλειόνων μενόντων, τοῦ κακοῦ τῆς ῥώμης
 » πᾶν ἔθιμον συλησάσης, ἐξεγκοῦται δὲ μᾶλλον ἢ συμφορὰ ἐκμεμνηκυῖα,
 » καὶ λοιμὸν λιμὸς διαδέχεται, καὶ σπάνις σιτίων τυραννεῖ τὰ μόλις ἐκ-
 » φυγόντα τὸν τοῦ λοιμοῦ θάνατον σώματα· καὶ τήκεται ἄρτι τῆς γῆς
 » ἐκφυέντα πάντα τὰ σπέρμα, χαλκοῦ γεγονότος πρὸς ὑετὸν οὐρανοῦ
 » καὶ νεφῶν πυρὸς ἀτμίδα οὐ δρόσον τῇ γῇ ἐνσταζόντων. Τέρας ἐδόκει
 » τὰ καθ' ἡμᾶς ἐκασταχόσε, ἀκαρέστου καθάπερ Ἑρινύος τινὸς ταῖς
 » ἡμετέροις κακοῖς ἐκβαλχευσάσης· καὶ περιεμένοντες συλλυπούμενοι καὶ
 » οὐχ ὑπῆρξε, καὶ ὥσπερ εἰ δακρύων λιβάσι ταῖς τοῦ ὄμβρου σταγόναι
 » συμπαθῶς τεγγόμενοι καὶ οὐχ εὖρομεν, καὶ τῶν στοιχείων αὐτῶν
 » καθ' ἡμῶν εὐστόχως ὀπλιζομένων. Καὶ θαλάττα γὰρ ἐπαγει ληστρι-
 » κὰς βαρβάρων τριήρεις, δεινὴν αἰχμαλωσίαν καὶ καινῶν σπέρματα
 » δακρύων ἐπαγούσας¹. Καὶ ἦν αἰγιαλὸς Σαλαμῖνος θορύβῳ τότε θρη-
 » νῶδει κατὰδουπος. Μητέρες κύουσιν δύστηνοι οὐχὶ τὰς ὠδῖνας ὑπέ-
 » μενον τῆς γονῆς, καὶ νήπια μητέρων ἐπικουρίαν ψελλίζουσιναι φωναῖς
 » ἐπικαλοῦντα κατηδαφίσθησαν πέτραις· καὶ τυραννικῆς ἀκλασίας
 » νεανίδες ἀκμάζουσιναι γεγονάσι θυμὰ δεινόν, καὶ οἱ λαμπρῶς γεγη-
 » ρακότες δούλειον ἔσχεν τῆς ζωῆς τὸν ἐπίλογον. Διέσπαρται πλειό-
 » νων τὰ ἔγκονα ἄλλοδαπῇ ἐν ἄκρᾳ χθονὸς καὶ τοῦ γένους τὰ φίλτατα
 » ὠμότητες βαρβάρων σκύλον κατέστη· καὶ θλίβει πρῶρας ἀπίστων
 » πρὸς ὕδαρ πλοῦτος Ἀθηναίων δορυκῆτος. Πρεσβυτέρων δὲ χεῖρες
 » ἱερουργοὶ πιεζόμεναι καὶ πρὸς ζυγὸν ἐλαυνόμεναί καὶ λησταῖσιν αὐ-
 » τοῖς ἐλευσινὸν ἐδοξε θέαμα· καὶ πᾶσαν σχεδὸν ἡλικίαν ἐπολιόρκει ὁ
 » ληστρικός οἶστρος πλεονεξίας. Τελευταῖον ἦν τῶν κακῶν ἐπιεισόδιον
 » δαιμονία τις φλόξ αὐτομάτως ἀναδεδείσα, τοὺς τε περὶ τὸν ἡμέτερον
 » Πειραιᾶ κλινοντας ἀμπελῶνας ἐμπρήσασα καὶ τὸν ἱερόν τῆς Ἀθηνᾶς
 » ἐλαιῶνα τεφρώσασα καὶ ὀρίων ἄχρι θαλάσσης αὐτῆς ἐκβαλχεύσασα,
 » ἕως αὐτῆς τὴν ὁρμὴν ὁ τῶν κυμάτων ἐπέσχευεν ἀντίρρους. Τοῖον ἔρα
 » τὸ καθ' ἡμᾶς δράμα θεὸς ἐγκατέστησε, καὶ τοιαῖσδε πεφορημένους
 » κακοῖς Αἰγίνης νήσος καὶ Πέλοπος ἄκρα χθονὸς ταυῦν ἐπιδέχεται.
 » Καὶ σοφοῖς γεγονάμεν μῦθος, πολὺκλαυστον θέατρον, καὶ τραγικῆς
 » ὀρχήστρας καταστροφή. Ἠψάμεθα γὰρ τῶν χριστῶν κυρίου καὶ ἐν

¹ Ἐν τῇ κειμένῳ ὑπάρχει ἡ προφανῶς ἐσφαλμένη λέξις ἀσπαζούσας.

» τοῖς τούτου προφήταις τῷ Δαβιδ ἀπειθήσαντες, ἀναιδῶς ἐπονηρευ-
 » σάμεθα. Ἄλλ' οὐδὲ ποῖ ταῦτα στήσεται εἰκάσαι οἱ δύστηνοι ἔχον-
 » τες καὶ φόβῳ τῶν παρελθόντων τὴν τῶν προσδοκωμένων ἀντιμετροῦν-
 » τες ἐλπίδα, μὴ περικιτέρῳ τῷ ἔρωτι ἐμμένειν ἀπηνεστέρας ἐκδική-
 » σεως ἐκλιπαροῦμεν¹.

« Ἡδίκηταί σοι τὸ τοῦ ἀξιώματος ἔξοχον παρ' ἡμῶν, ἀλλ' ὅμως ὑμε-
 » τέρων ὄνομα φέροντες τέκνων, οὐ μέχρι φοβῆς ἐσχάτης καὶ θανάτου
 » τιμωρητέοι. Ἡδὴ γὰρ καὶ πλεον τοῦ δέοντος ἐκδεδίκηταί σοι τὰ καθ'
 » ἡμῶν, πάτερ παναγιώτατε, καὶ τῆς ἀσελγοῦς ὑψηγορίας καὶ τρόπων
 » ἀθέσμων βραείας ὑπέσχομεν δίκας ἀπαντες, εἰ καὶ μὴ πάντες ὑπεύθυ-
 » νοι. Ἄλῃς σοι τὰ τῆς ἀρχῆς βέλη ἐπέκεινα καθ' ἡμῶν ἐπαφίειν, δεινῶς
 » κατηκισμένους τοῖς τραύμασιν ἅμα πάντας ὀρώντι. Ὡν δὴ οἱ πλείους
 » ὑπάρχειας ἐρήμους καὶ πέτραις παραλίαις λιμοῦ βίᾳ καὶ ξίφους πε-
 » σόντες τὰς ἑαυτῶν σάρκας οἰωνοῖς τε καὶ θηρσὶν αἰμοδόροις βρώμα
 » καὶ κύρμα δεδώκασι. Στῆσον μικρὸν τὸν τῆς ὀργῆς χαλινὸν ὀργῇ θείᾳ
 » ριζόθεν ἐκθεβλημένους ὀρῶν. Ὁξὺς εἰς ὀργὴν καὶ εἰς συγγνώμην ὀξύ-
 » τερος ἔσο. Παρακαλοῦμεν διὰ τὸν Κύριον, τὸν καὶ τοῖς σταυρωταῖς
 » αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ξύλου παρὰ τοῦ αἰωνίου πατρὸς συγγνώμην αἰτήσαντα.
 » Τίς οὕτω τραχὺς εἰς οἶκτον τοῖς ἡμετέροις κακοῖς οὐκ ἐδάκρυσεν; Ἡ
 » τίς Κυκλώπων ὠμότερος καὶ χαλκίνην ἔχων τὴν καρδίαν τοῦ τῶν
 » δυστυχῶν Ἀθηναίων πάθους τὴν φωνὴν ἑναυλον ἔχων δυνατὸν ὅσον
 » μὴ πρὸς ἐπικουρίαν ἐξίκοιτο; Τηλικούτων τοίνυν τὸ ἡμέτερον ἄλγος
 » ὀφέποτε καὶ τοῖς πατρικοῖς τῆς ὑμετέρας παναγιότητος σπλάγ-
 » χνοις προσερπύσαν ταχὺν πρὸς συγγνώμην ἀπεργασάτω. Ἰδοὺ πόρ-
 » ρωθεν πάντες γόνυ σοι κλίνοντες καὶ τῆς κεφαλῆς κόνιν καταχεάμενοι,
 » ὥς ποτε Νινευίται, μετὰ κτηνῶν καὶ νηπίων λαοῦ φωνῇ ὀλολύζοντες,
 » ἴλαθι, βοῶμεν, παναγιώτατε πάτερ, ἴλαθι καὶ δὸς ἀπολαῦσαι εὐλο-
 » γίας τῆς σῆς, ἧς διὰ τύχης φανύλότητα οἱ τάλανες ἐκπεπτώκαμεν.
 » Σαῖς θεοπειθέσιν εὐχαῖς τὸ θεῖον ἡμῖν ἐξίλασον, ὅπως τε καὶ αὖθις
 » μετὰ τηλικούτων ἀγῶνα δεινῶν ἐπὶ πατρώαν γῆν ἔχωμεν ἀναζευ-
 » ξαι, ἔνθεν μετ' ἡρεμίας διαιτώμενοι εὐπειθεῖς τούντεῦθεν θεοδμήτοις
 » ναοῖς μετὰ μελῶν ἑναρμονίων, ὥς καὶ τὸ πρίν, τῆς σῆς παναγιότη-
 » τος μνήμην ποιοῖμεν, ἧ δῶκε Κύριος τὴν ἀγῆρω μακαριότητα. Ἀμήν. »

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐξιλαστήριος τῶν Ἀθηναίων ἀναφορά, ἣν ἐκ Σαλα-

¹ Ἡ παραδεδομένη γραφή εἶνε ἐκλεβομένη, ὅπερ προδήλως ἐσφαλμένον.

μινος ἔπεμψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Πατριάρχης τότε ἦτο, ὡς εἶπομεν, ὁ Ἰάκωβος Γ' (1686—1690), ὃν διεδέχθη ἤδη ἐν ἔτει 1690 Καλλίνικος ὁ Β'. ἡ ἀναφορά λοιπὸν πρέπει ν' ἀπεσταλῇ ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1690, διότι πρὸς τὸν ἐξωργισμένον Ἰάκωβον ἀποτείνονται οἱ Ἀθηναῖοι, τοῦτο δ' ἐξαγεται καὶ ἐξ ὧων τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου ἐν φύλλῳ 147 περὶ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν Ἀθηνῶν λέγει· « Ἡ ἐπάρτος αὕτη » ἀναχώρησις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς φίλης πατρίδος ἐγένετο ἐν μηνὶ » Μαρτίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1688)· ἐγκατελείφθη οὖν ἡ Ἀθῆνα παν- » τέρημος ἐπὶ τρεῖς ὅλους χρόνους ». Ὡστε ἐν ἔτει 1688 ἐγκατελείφθη καὶ ἐν ἔτει 1690 ἀνασυνεκρίσθη ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Ποῦ λοιπὸν στηριζόμενος ὁ Φαλλμεράυερ ἔθηκε τὴν ἀναφορὰν ταύτην καὶ τὸν ἀνασυνοικισμὸν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, καὶ διασχυρίσθη ὅτι ἀποτείνεται αὕτη πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωαννίκιον; Ἥλλαξεν ἄρα γε τὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου, ὅπως δείξῃ ὅτι ἄλλοθεν καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Ἀνθίμου ἔλαβε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐπομένως ὅτι κατὰ τὴν πηγὴν ἐκείνην αὕτη συνεγράφη ἐπὶ Ἰωαννίκιου; Ἀλλ' οὐδ' ὑπάρχει Ἰωαννίκιός τις κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα Πατριάρχης. Πλὴν περὶ τῆς ψευδολογίας ταύτης τοῦ Φαλλμεράυερ ἱκανά, νομίζομεν, ἐρρήθησαν καὶ ἐν τῷ δελτέρῳ βιβλίῳ τοῦ συγγραμματος τούτου (σ. 223 ἐπ.). Ἐν τούτοις ὁ Πατριάρχης Ἰάκωβος Γ', καμφοῖς τέλος πάντων διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης συνεχώρησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐμεσίτευσε παρὰ τῷ σουλτάνῳ Σολιμάνῳ τῷ Β', ὅπως ἐπιτραπῇ αὐτοῖς ἢ εἰς τὴν πατρίδα καθέσθαι, ὁ δὲ σουλτάνος μεγαθύμως φερόμενος, ἀπένειμε τοῖς Ἀθηναίοις ἐντελῆ ἀμνηστίαν καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς τὴν εἰς τὴν πατρίδα των ἐπάνοδον ἐν ἔτει 1690. Ἡρξάντο λοιπὸν καὶ οἱ χριστιανοί, ὡς καὶ οἱ Τούρκοι Ἀθηναῖοι φυγάδες πρότερον, νὰ ἐπανακάμπωσιν εἰς τὰς ἐστίαις των, ν' ἀνακτίζωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ καλλιεργῶσι τὰ ἡρημωμένα κτήματά των μετὰ τριετῇ αὐτῶν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐρήμωσιν¹. Αὕτη ἦτο ἡ περιβόητος τριετής τῶν Ἀθηνῶν ἐρήμωσις, ἣν ὁ Φαλλμεράυερ αὐθιχέρως εἰς 400ετῇ μετέβαλε καί, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος κατὰ τὸ δοκοῦν ἔθηκεν.

¹ Οἱ Τούρκοι εἶχον καταλάβει βεβαίως διὰ φρουρᾶς τὴν Ἀκρόπολιν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ἑνετιῶν, προέβησαν δὲ καὶ εἰς ἐπιδιόρθωσιν τῶν ὀχυρωμάτων αὐτῆς. Τοῦτο δηλοῖ καὶ τουρκικὴ ἐπιγραφή ἐπὶ τῆς παλαιᾶς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως ἐκ τοῦ ἔτους 1708, ἥς μετάφρασις ἐδημοσιεύθη ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 211.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπανελθόντων κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν ἦτο βεβαίως πολὺ μικρότερος ἢ πρότερον, διότι πλείστοι μὲν ἐκ τούτων ἐγένοντο θύμα τοῦ λοιμοῦ τε καὶ λιμοῦ καὶ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, ἕτεροι δ' ἐπροτίμησαν νὰ μείνωσιν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν προστασίαν ἐν ταῖς πρὸ τριῶν ἐτῶν ἀποκτηθείσαις νέαις πατρίσιν αὐτῶν ἐκ Ναυπλίου λ. χ. πολλοὶ τῶν προσφύγων Ἀθηναίων δὲν ἐπανεκάμφαν εἰς Ἀθήνας εἰμὴ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1715 ἄλωσιν ἐκείνου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ οἱ εἰς τὴν Μικρὰν δ' Ἀσίαν ἐν ἔτει 1688 μετοικήσαντες Τούρκοι δὲν ἐπανεκάμφαν, φαίνεται, πάντες εἰς Ἀθήνας, ὥστε ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης ἀπὸ τοῦ 1690 καὶ ἐξῆς δὲν θά ὑπερέβαινε τὰς 10,000, ὅσος περίπου ἦτο καὶ καθ' ὅλον τὸν 18ον αἰῶνα καὶ μέχρι τοῦ 1821. Καὶ ἡ ὕλική δὲ τῆς πόλεως εὐπορία μετὰ τὰ ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν συμβάντα φυσικῶ τῷ λόγῳ ἡλαττώθη ἐπαισθητῶς. Μέχρι τοῦ ἔτους 1688 ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τουρκοκρατίας ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶδμεν ὅτι ἡνίπορι ἀρκετὰ, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ εἰδήσεις τοῦ Καβάσιλα, τοῦ Βαβίνου, τοῦ Σπῶν, τοῦ Οὐῆλερ καὶ ἄλλων καὶ αὐτὴ ἡ πρὸς τὸν Πατριάρχην ἐπιστολὴ τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὴν ἐν ἔτει ὁμῶς 1688 ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως πάντες σχεδὸν οἱ κάτοικοι εἶχον ἀπολέσει ὁλόκληρον τὴν ἀκίνητον περιουσίαν ἢ ἐπανεῦρον αὐτὴν εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν καὶ ἄχρηστον. Ἡ πενία αὕτη, εἰς ἣν περιέπεσον, ἐγέννησε, φαίνεται, ὡς πάντοτε, καὶ ἐσωτερικὰς ἐριδας καὶ διαμάχας μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων, πρὸς κατάπαυσιν τῶν ὁποίων ἐστάλη αὐτοῖς ἐξ Ἱεροσολύμων παραινετικὸν τοῦ Πατριάρχου γράμμα¹. Ἀλλως ἡ πολιτικὴ τῆς πόλεως κατάστασις ἔμεινεν οἷα καὶ πρότερον καὶ ἡ μακροθυμία τοῦ σουλτάνου δὲν ἡλάττωσεν ἐπαισθητῶς τὰς τῆς πόλεως προνομίας, ἀλλ' ὁλόκληρος ἡ αἰτία τῶν μέχρι τοῦδε συμβάντων ἀπεδόθη ταῖς Ἑνετοῖς, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐθεωρήθησαν ὡς εὐπιστον τῆς πονηρίας ἐκείνων θύμα. Τὸ πολίτευμα, οὕτως εἰπεῖν, τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὸ ἔτος 1690 μέχρι τοῦ 1754 περιέγραψεν ὁ ἐν ἔτει 1801 ἀποθανὼν Ἀθηναῖος διδάσκαλος Ἰωάννης Βενιζέλος ὡς ἐξῆς²: «Αἱ Ἀθηναί, ἂν καὶ ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγόν,

¹ Ἐδημοσιεύθη ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 339—340 καὶ εἶνε ἐκ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1607. Μεταξὺ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν συχνὴ ὑπῆρχεν ἐπὶ τουρκοκρατίας σχέσις καὶ ἀλληλογραφία, ὁ δὲ Ἅγιος Τάφος ἔκτοτε ἐκέκτητο ἐν Ἀττικῇ πολλὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα ἐκαρπούτο δι' ἐπιτρόπου ἀποστελλομένου. Ἐν Μνημείοις ἐδημοσιεύθησαν τοιαῦται ἐπιστολαί.

² Ἡ περιγραφὴ αὕτη ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Χριστοφόρου Περραιβοῦ ἐν τῇ

» ὑπῆρχον ὅμως εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ ἠδύναντο νὰ τεθῶσιν ὡς
 » παράδειγμα πρὸς τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, διότι ἦσαν τῇ
 » ἀληθείᾳ ζήλωται καὶ περιβλεπτοί. Ἡ μεγαλειτέρα δὲ αὐτῆς εὐτυ-
 » χία συνίστατο εἰς τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς πολίτας τῆς, οἵτινες διώ-
 » κουν τὰ πράγματα ἐν εἰδὲι ἀριστοκρατίας φρονίμως ὑπὸ τὸν παλαιὸν
 » τίτλον ἄρχοντες. Οὗτοι συνήρχοντο καθ' ἑκάστην εἰς τὸ Βουλευτήριον,
 » ἔνθα ἐβουλευόντο περὶ τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως, καὶ ἅπαξ τῆς
 » ἐβδομάδος, κατὰ δευτέραν, συνήρχοντο εἰς τὴν μητρόπολιν παρὰ τῷ
 » ἀρχιερεῖ, ἔνθα συγκροτοῦντες σύνεδον μετ' αὐτοῦ ἐδίκαζον τοὺς δια-
 » φερομένους καὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ὤφειλον οἱ διάδικοι νὰ παραδέ-
 » χωνται ὡς τελειωτικὰς. Πρὸς δὲ τὸν βρεβόδαν καὶ τὸν καθὴν δὲν ἐσύ-
 » χναζον, εἰμὴ ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος, κατὰ παρασκευήν, πρὸς χαιρετισμόν.
 » Περί δὲ τῶν συμπιπτουσῶν πολιτικῶν χρειῶν καὶ τῶν ἐν φυλακῇ χρι-
 » στιανῶν ἐπὶ διαφόροις ἐγκλήμασιν εἶχον διορίσει δύο ἀντιπροσώπους
 » των, τοὺς νεωτέρους τὴν ἡλικίαν, ἣ ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἀρχόντων ἢ
 » ἐκ τῆς δευτέρας, τοὺς ὁποίους ἐπεμπον εἰς τοὺς ῥηθέντας ἀξιωματικούς,
 » ὅπως ἀνακοινῶσι τὴν συμβουλὴν καὶ γνώμην τῶν ἀρχόντων, ὁμιλοῦν-
 » τες ἐλευθέρως τὰ δέοντα ὡς ἐκ στόματος τῆς κοινότητος. Ὅσάκις
 » ὅμως, χρεῖας μεγαλειτέρας τυχοῦσης, ἀπητεῖτο ἡ παρουσία τῶν ἰδίων
 » ἀρχόντων, τότε οὗτοι εἰσήρχοντο αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν βρεβόδαν,
 » ὅστις ἔχρεώσται νὰ προσφέρηται καλῶς καὶ μετὰ προσοχῆς πρὸς τοὺς
 » ἄρχοντας, ταυτέστι νὰ συγκατατίθῃται εἰς τὴν γνώμην ἐκείνων, διότι
 » ἄλλως ἀπεβάλλετο, πρὶν τελειώσῃ τὸν διατεταγμένον χρόνον τοῦ
 » ἔτους του¹. Ὁ δὲ λαὸς ἐπρόσφερεν ἄκρον σέβας καὶ τιμὴν εἰς τοὺς
 » ἄρχοντας εἰς τρόπον ὥστε ἐσυστέλλοντο νὰ διαβῶσι τὸ μέρος, ἔνθα
 » αὐτοὶ ἐκάθηντο, καὶ οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρ-
 » κοὶ ἠύλαβοντο τοὺς ἄρχοντας διότι οἱ πλείότεροι ἐξ αὐτῶν ἦσαν

¹ Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως αὐτῆς,
 ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ Διον. Σουρμελῆ ἐν τῇ Ἱστορ. τῶν Ἀθηνῶν, σ. 64 ἐπ. ἐκδ.
 1842. Ὁ Δ. Καμπούρογλος ἄνευ ἀποχωρῶντος λόγου τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἀπο-
 δίδει εἰς αὐτὸν τὸν Περραιβόν.

¹ Ταυταῦτα μεταξὺ βρεβόδα καὶ Ἀθηναίων ἐριδες αὐ σπανίως συνέβαινον,
 ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπὶ μακρὸν διήρκει ἡ μεταξὺ των πάλη. Οὕτως ὁ μητροπολίτης
 Μελέτιος ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Χρύσανθον, γε-
 γραμμένην ἐν Ἀθήναις τῇ 25ῃ Σεπτ. 1711, ἀναφέρει ὅτι συνέβαινον τότε
 «διὰφορα πάλιν σκάνδαλα μεταξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ βρεβόδα τους.» Μνημ.
 Β', σ. 287.

» πολιοὶ τὰς τρίχας, πολιοὶ καὶ τὴν φρόνησιν. Ὅμοιως καὶ οὗτοι ἀντα-
 » πεκρίνοντο εἰς τὸν λαὸν μὲ ἀγάπην πατρικὴν καὶ ἐφείδοντο τὰ δη-
 » μόσια χρήματα ὡς καὶ τὰ ἰδικὰ των· διότι δὲν διεχειρίζοντο τὰ κοινὰ
 » διὰ πορισμὸν καὶ κέρδος, ἀλλ' ἀδόλῳ πατριωτισμῷ. Τὸ ἐμπόριον καὶ
 » αἱ πραγματεῖαι ὅλαι ὑπῆρχον εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων, διότι οἱ
 » Τοῦρκοι οὔτε ἠδύναντο οὔτε ἤξευρον νὰ μετέρχωνται ἐμπόριον. Ἐκ
 » τῶν ὑποστατικῶν τοῦ τόπου μόλις ὑπῆρχεν εἰς τοὺς Τοῦρκους τὸ πολ-
 » λωστήριον καὶ ἐκ τῆς πένιας των καὶ ἐκ τῆς ὀλιγότητός των ἦσαν
 » σταπεινωμένοι ἐνώπιον τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἄλλον
 » τινὰ φόρον πρὸς τὸν σουλτάνον δὲν ἐπλήρωνον εἰμὴ τὸ λεγόμενον χα-
 » ράτσιον. Εἰς δὲ τὸ δημόσιον ταμεῖον συνεισέφερον οἱ μὲν κτηματικοὶ
 » ἀνά ἓν κατ' ἔτος γρόσι, αἱ δὲ χῆραι αἱ ἔχουσαι κτήματα ἀνά ἓν γρόσι
 » κατ' ἔτος καὶ διὰ τῆς εἰσπράξεως ταύτης ὠκονόμευον τὰς ἀνάγκας
 » τοῦ κοινοῦ. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν ὑπῆρχεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων
 » μέχρι τοῦ 1754.»

Οὕτω λοιπὸν ἔζων οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὸ ἔτος 1690. Οἱ φόροι οὓς
 ἐτέλειον τῷ κυριάρχῳ σουλτάνῳ, ἦσαν, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται,
 ἐξαιρετικῶς ὀλίγοι καὶ ὅμως, ὡς τὸ τοῦ Ἀνθίμου Χρονικὸν ἐν φύλλῳ
 148 ἐπ. μαρτυρεῖ, καὶ οὗτοι ἐχαρίσθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τριε-
 τίαν, ὅπως ἀναλαβῶσιν ὀλίγον ἐκ τῶν γενομένων αὐτοῖς μεγάλων ὑλι-
 κῶν ζημιῶν. Συγχρόνως δὲ μὲ τὴν ἄφεσιν τῶν Ἀθηναίων παρεχωρήθη
 ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐν ἔτει 1691 τῷ Ἀθηναίῳ ἱερεὶ Δημητρίῳ Κο-
 λοκύνθῃ ἡ ἄδεια, ὅπως ἰδρύσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὴν ἐκτοτε ὑφισταμένην
 μονὴν τῶν ἀγίων Ἀναργύρων, ἐν ᾗ ἐγράφησαν τὸ τε Χρονικὸν τοῦ Ἀν-
 θίμου καὶ τὰ περιβόητα ἐκεῖνα, τὰ ὑπὸ τοῦ Φαλλμεράυερ τοσοῦτον
 ἐκμεταλλευθέντα, Ἀναργύρεια Ἀποσπάσματα. Ἡ δὲ παιδεία, ἥτις,
 ὡς ἐκ τῶν εἰδήσεων τῶν ξένων περιηγητῶν καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπι-
 στολῆς πρὸς τὸν Πατριάρχην ἐξάγεται, καὶ πρότερον δὲν εἶχε παύσει
 νὰ καλλιεργῇται ἐν Ἀθήναις, ὑπῆρξέ καὶ μετὰ τὰ ἀνωτέρω συμβάντα
 ἐν τῶν πρωτίστων μελημάτων τῶν Ἀθηναίων. Μοναχὸς τις Ἀθηναῖος,
 Δημήτριος Σωτήρης λεγόμενος, ὅστις εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ἐν Ἰταλίᾳ,
 ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα καὶ εὐρὼν αὐτὴν στερουμένην σχολείων,
 ἀνήγειρε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἐξ ἰδίων ἐν ᾗ θέσει περίπου
 εὐρίσκετο μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τὸ ὠρολόγιον καὶ ὁ πύργος τοῦ Ἐλ-
 γίνου ἐν τῇ Παλαιᾷ Ἀγορᾷ σχολεῖον, ἐν ᾗ ἐδίδασκεν ὁ ἴδιος ἀμισθεῖ.
 Ὅτε δὲ προήχθη οὗτος ἀργότερα εἰς ἀρχιεπίσκοπον Μονεμβασίας, τὸ

σχολεῖν του· ἰδωρῆσατο τῇ κοινότητι Ἀθηνῶν, ἥτις ἐφιλοτιμεῖτο νὰ συντηρῇ αὐτὸ μέχρι τέλους περίπου τοῦ 18ου αἰῶνος. Δύο μάλιστα φιλόμουσοι καὶ φιλοπόλιδες Ἀθηναῖοι, ὁ Μέλος Ἐπιφάνιος καὶ ὁ Στίφανος Ῥούφος, κατέθηκαν πρὸς συντήρησιν τῆς σχολῆς ταύτης ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ τῆς Ἑνετίας, τῇ Ντζέκα, κεφάλαια ἀρκετά, τὰ ὅποια ἀπώλοντο καταλυθείσης ὑπὸ τῶν Γάλλων τῆς ἐνετικῆς πολιτείας ἐν ἔτει 1797¹. Πλὴν δὲ τῆς πρώτης ταύτης δημοσίας τῶν Ἀθηνῶν σχολῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας ἰδρύθη μετὰ τινα χρόνον καὶ ἑτέρα. Κατὰ μίμησιν τοῦ Σωτήρη ἑτερός τις Ἀθηναῖος, ὁ ἐν Ἑνετίᾳ ζῶν Ἰωάννης Δέκας ἢ Ντέκας ἀνήγειρε τῷ 1750 δευτέρον σχολεῖν ἰδίᾳ δαπάνῃ, ὅπερ ἐπρόκρινε καὶ μὲ κεφάλαια ἀρκετά κατατεθειμένα ἐν τῷ αὐτῷ ταμείῳ τῆς ἐνετικῆς πολιτείας, ὅπως διατηρῶνται ἐκ τῶν τόκων αὐτῶν 12 εὐφυεῖς καὶ πένητες μαθηταὶ καὶ εἰς διδάσκαλος, λαμβάνων ἐτησίως διακόσια δουκάτα, ἐνῷ οἱ μαθηταὶ ἐλάμβανον ἀνὰ 25 τοιαῦτα². Κατὰ τὴν πτῶσιν τῆς ἐνετικῆς πολιτείας ἐν ἔτει 1797 ἀπώλοντο καὶ τῆς σχολῆς ταύτης τὰ κεφάλαια, ἔκτοτε δὲ διетήρει αὐτὴν γλίσχως ἡ κοινότης μέχρι τοῦ 1806. Ἡ δὲ θήλεια τῶν Ἀθηνῶν νεότης ἐξεπαίδευστο τότε ἐν τῇ ὑπὸ τῆς ὁσίας Φιλοθέης ἰδρυθείσῃ μονῇ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου ὑπὸ καλογραιῶν, βραδύτερον δὲ καὶ ἐν ἄλλας μοναῖς, ἐνθα ὑπῆρχον, φαίνεται, κατ' ἀπομίμησιν ἐκείνης παρθεναγωγεῖα καλογραιῶν, διότι μέχρι τῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀπελευθερώσεως ὑπῆρχε τοιοῦτο καὶ ἐν τῷ σωζομένῳ ἀκόμη Μοναστηρακίῳ. Ἐπίσης καὶ λόγιοι

¹ Κατὰ τὸ Η' κεφάλαιον τοῦ παρὰ Πιττάκη Χρονικοῦ. Πρὸς Δ. Καμπουράγλου Μνημ. τόμ. Α', σ. 30 ἐπ.

² Τὸ ποσὸν τῆς μισθοδοσίας ἀναφέρει πλὴν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Πιττάκη καὶ ὁ διδάσκαλος Ἰωάννης Βενιζέλος ἐν ἐπιστολῇ ἐκ τοῦ 1798, δημοσιευθεῖσα ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 330—332. Τὴν δ' ὅλην ἱστορίαν τῆς συστάσεως τῆς σχολῆς τῷ 1750 ἡ σωζομένη καὶ ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ ἀποτεθειμένη ἐπιγραφή αὐτῆς ἔχουσα οὕτως· «Ὁκοδομήθη ἡ σχολὴ αὕτη ἀναλώμασι μὲν τοῦ χοιδίμου ἐκείνου καὶ ἐλεῆμονος Ἰωάννου Ντέκα τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν μὲν ὀρμωμένου Ἑνετίῃσι δὲ διατρίβοντός τε καὶ διαπρέψαντος, ἐπιστάσις δὲ τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ Μιχαὴλ Ντέκα, διεξαγωγῇ δὲ καὶ εἰδοποιήσῃ καθ' ἣν ὁράται εὐταξίαν τοῦ ἱερολογιωτάτου Βησσαρίωνος Ῥούφου τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ὃς καὶ πρῶτος καθηγητὴς τῆς αὐτῆς σχολῆς ἐχρημάτισεν· ἔτι πεπρακοδότηται παρὰ τοῦ ἄνωθεν κτίτορος καὶ μισθοῖς ἐτησίαις τῷ μὲν διδασκάλῳ δουκάτα ἀνὰ διακόσια τῶν δὲ ὑπ' αὐτὸν ἐσομένων δώδεκα μαθητῶν ἐκάστῳ ΚΕ'. Ἐν ἔτει ΑΨΝ'».

Ἀθηναῖσι διέπρεψαν ἄρκετοὶ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα πρό τε καὶ μετὰ τὰ ἀπὸ τοῦ 1754 καὶ ἐξῆς συμβάντα.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἤκμασεν ὁ Ἀθηναῖος Λιβέριος Κολέττης, σπουδάζας ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἑνετίᾳ, ἔνθα ἐχειροτονήθη ἱερεὺς καὶ ἔχαιρε μεγάλην διὰ τὴν παιδείαν του φήμην. Μισθωθείς ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων μετέβη εἰς Χάλλην τῆς Σαξωνίας, ἔνθα μετὰ τοῦ ἐκ Ναούσης τῆς Μακεδονίας λογίου Ἑλλήνος Ἀναστασίου Μιχαήλ ἐπεμελήθη τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐκδοθείσης ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βαταύων ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Χαίμαν, ἔπειτα δ' ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς Ἑνετίαν, ἔνθα ἔζη μέχρι τοῦ 1720 καὶ ἐπέκεινα¹. Σύγχρονος αὐτοῦ καὶ ἐπίσης ἐν Ἑνετίᾳ διατρίβων ὑπῆρξεν ὁ Δημήτριος Κολέττης, Ἀθηναῖος καὶ οὗτος καὶ ἀδελφὸς ἴσως τοῦ ἀνωτέρου. Ἐν Ἑνετίᾳ συνειργάσθη οὗτος μετὰ τοῦ συμπολίτου του Ἰωάννου Πατούσα εἰς σύνθεσιν τῆς φιλολογικῆς ἐγκυκλοπαιδείας, ἣτις ἦτο τότε ἡ πρώτη τοιοῦτου εἶδους συλλογὴ καὶ περιποίησε μεγάλην φήμην εἰς τοὺς συντάκτας τῆς. Ἰδίως δὲ ὀφείλεται ἡ ἰδέα περὶ συνθέσεως ταιαύτης ἐγκυκλοπαιδείας διὰ σταχυολογήσεως ἐκ τῶν καταλληλοτέρων πρὸς διδασκαλίαν Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὸν Ἰωάννην Πατούσαν. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Παταύῳ, ἔνθα ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς θεολογίας. Μεταβὰς ἀκολούθως εἰς Ἑνετίαν προεχειρίσθη πρεσβύτερος καὶ διωρίσθη ἱερεὺς καὶ ἱεροκλήρυξ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τῷ δὲ 1703 διωρίσθη σχολάρχης τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου καὶ ἐτήρησε τὴν θέσιν ταύτην πιθανῶς μέχρι τοῦ 1714. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο συνειργάσθη μετὰ τοῦ Δημητρίου Κολέττου εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς ῥηθείσης ἐγκυκλοπαιδείας, ἣτις τῷ 1710 κατὰ πρῶτον ἐκδοθεῖσα καὶ ὕστερον πολλάκις ἀνατυπωθεῖσα ἐχρησίμευσε μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὡς τὸ μόνον σχεδὸν παρόμοιον βοήθημα ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις. Τῷ 1711 μετετύπωσεν ἐν Ἑνετίᾳ τὴν γραμματικὴν τοῦ Λασκάρεως, μετέφρασε δὲ, κατὰ Ζαβίραν, καὶ τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου, ἐκδοθέντας ἐν ἔτει 1768². Πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν εἶνε ἄγνωστον. Ὡς δ' ὁ Λιβέριος Κολέττης, οὕτω καὶ ὁ Ἰωάννης Πατούσας εἶχεν ἀδελφὸν λόγιον, τὸν Γεώργιον Πατού-

¹ Πρβ. Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σ. 400.

² Πρβ. Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σ. 461.

σαν, ιερομόναχον εκπαιδευθέντα ἐν Ἀθήναις¹. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος μεταθὰς οὗτος εἰς Ἑνετίαν διωρίσθη ἐφημέριος καὶ ἱεροκῆρυξ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐν ἔτει δὲ 1723 διωρίσθη σχολάρχης τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου, οὗ ἐσχολάρχησε διὰ βίου μέχρι τοῦ 1761, ἐκδούς τῷ 1758 ἐκ νέου καὶ τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ ἀδελφοῦ του². Συγχρόνως πρὸς τοὺτους ἤκμασε καὶ ὁ Παρθένιος Γερένης, Ἀθηναῖος εὐπατρίδης καὶ οὗτος, γενόμενος Πατριαρχῆς Ἱεροσολύμων κατὰ τὰ ἔτη 1737—1766 καὶ ἀποβιώσας ἐν Ἀθήναις τῷ 1770³.

Ἄλλος διάσημος Ἀθηναῖος, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ 18ου αἰῶνος ἠκμάσας, εἶνε ὁ Ἐφραίμ, ὅστις ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀθήναις παρὰ Παύλῳ, τῷ μετέπειτα Παϊσίῳ ἐπικληθέντι, καὶ Ἀγαπίῳ τῷ Βουλισμᾷ καὶ ἐν Πάτρῳ. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν του ἀποκτῆσας ἀγαθὴν φήμην διωρίσθη διευθυντὴς τῆς ἐν Κύπρῳ σχολῆς καὶ διέμεινεν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ τιμώμενος μεγάλως ἐπὶ 19 ἔτη (1745 καὶ ἐξῆς), ἐκείθεν δὲ μεταθὰς εἰς Παλαιστίνην προεχειρίσθη μητροπολίτης Ναζαρέτ, τῷ δὲ 1766 ἀνέβη τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων ὡς Ἐφραίμ Β' καὶ 121ος Πατριαρχῆς ἀπὸ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθεῖου, διαδεχθεὶς τὸν συμπολίτην του Παρθένιον Γερένην, ἀπεβίωσε δὲ τῷ 1771 μετὰ πενταετὴ πατριαρχίαν. Ὁ Ἐφραίμ, ἦτο φιλομουσώτατος καὶ φιλογενέστατος ἀνὴρ, ὅστις οὐ μόνον ὁ ἴδιος συνέγραψε πολλὰ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκδόσιν βιβλίων καὶ ἱδρυσιν σχολείων πλεῖστα ἐδαπάνησεν⁴. Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ἤκμασε καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀνδρέας Γουνᾶς, ὁ συγγραφεὺς τὸ «Συνταγματικὸν διαφθῶρων εὐχῶν κατανοκτικῶν» τὸ ἐκδοθὲν ἐν τέλει τῆς Συνόψεως, ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης Μαρμαροπούρης, ὁ μεταφρά-

¹ Ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ ὑπάρχει ὑπ' ἀριθ. 1487 χειρόγραφος ἐλληνικὴ μετάφρασις τῆς «Ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Βαλθέρδου κτλ.» ὑπὸ Α. Πατούσα, 1738. Ὁ Α. Πατούσας οὗτος εἶνε ἴσως καὶ αὐτὸς ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννου.

² Πρβ. Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σ. 462.

³ Πρβ. τὰς σωζομένας εἰδήσεις ἐν Δ. Καμπουρόγλω Μνημ. τόμ. Α', σ. 298. Β', σ. 232—233. Γ', σ. 144—148. Ὁ Παρθένιος οὗτος ἦτο πιθανῶς υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Γερένη, ἐν ᾧ Ἀθηνῶν Μελέτιος καλεῖ «τιμιώτατον ἄρχοντα» ἐν ἐπιστολῇ τῆς 8 Ἰανουαρίου 1705 ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν μητροπολίτην Χρύσανθον Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης.

⁴ Κ. Σάθα ἐν σ. 507—509. 615. Ὁ Βουλισμᾶς, Ἰθακήσιος τὴν πατρίδα, ἐδίδασκεν ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ 1739. Πρβ. περὶ Ἐφραίμ τοῦ Ἀθηναίου καὶ Ἰωάννην Σακελλίωνα ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 233—237.

σας «Βίον καὶ κατορθώματα τοῦ κόμητος Σουβάρωφ» καὶ τυπώσας τὸ ἔργον ἐν Τεργέστη τῷ 1799. Ἀλλοδαπὸς δὲ διάσημος ἐν Ἀθήναις ἀκμάσας κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἦτο ὁ ἐξ Ἰωννίνων καταγόμενος μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος, ὅστις ἐκτὸς ἄλλων συγγραμμάτων συνέγραψε τὴν Γεωγραφίαν Παλαιάν τε καὶ Νέαν καὶ τὴν περιήγησιν Ἐκκλησιαστικῆν Ἱστορίαν. Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἐγένετο ὁ Μελέτιος τῷ 1703, ἀπέθανε δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1714¹.

Καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1688 ἄρα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ παιδεία ἤκμαζον ἐν Ἀθήναις καὶ ἄνδρες πολλοὶ ἀνεδείχθησαν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης, χάρις εἰς τὴν ἠπίαν πρὸς τὴν πόλιν διαγωγὴν τῶν σουλτάνων καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ δημοτικὰς προνομίας αἱ τινες, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἔχαιρεν ἡ πόλις. Μικροὶ λοιπὸν καὶ πτωχοί, ἀλλὰ σχεδὸν αὐτοδιοίκητοι καὶ ἐν σχετικῇ πνευματικῇ ἀκμῇ ἔζων οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1690 μέχρι τοῦ 1754, ὅτε καὶ πάλιν διεταράχθη σπουδαίως ἡ ἡσυχία καὶ ἡ φάσις τῶν πραγμάτων ἤρξατο ἀλλάσσεσθαι.

Οἱ Ἐνετοί, καίπερ ἐξακολουθήσαντες τοῦ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Τούρκων ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ ὁλοκλήρῳ πολέμου μέχρι τοῦ ἔτους 1733, δὲν ἐπλησίασαν, οὐδ' ἠνόχλησαν ἄλλοτε τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ κάτοικοι Τούρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ βιασπραγῶσι πολὺ διὰ τε τὸ εὐαριθμὸν αὐτῶν καὶ διὰ τὴν προστασίαν, ἣν εὗρισκαν ἐπιτηδείως πάντοτε οἱ Ἕλληνες συγκατοικοὶ παρὰ τοῖς ἀρχιευνούχοις τοῦ σουλτάνου, τοῖς ἀνωτάτοις τῆς Ἀττικῆς κυρίως. Οὐδὲν ἤττον συνέτεινον πολλάκις πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν χριστιανῶν καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις Εὐρωπαῖοι πρόξενοι, ὅποιοι καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχῆς ὑπῆρχον, ὡς εἶδομεν, ἐνταῦθα χάριν προστασίας τῶν ὁμοεθνῶν τῶν περιηγητῶν, ῥητῶς δὲ Ἀγγλος καὶ Γάλλος. Εἰδήμονες ἐν τούτοις καὶ σπουδαῖοι Εὐρωπαϊοὶ περιηγηταὶ δὲν ἐπεσκέφθησαν πολλοὶ τὰς Ἀθήνας μέχρι σχεδὸν τοῦ 1750. Ἐν ἔτει δὲ 1734 συνεστήθη ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ «Ἑταιρεία τῶν Ἐρασιτεχνῶν» (Society of Dilettanti), ἥτις ἐπρόκειτο νὰ συντελέσῃ τὰ μέγιστα πρὸς γνῶσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐν Εὐρώπῃ, Ὅλιγα μετὰ τὴν ἱδρυσίν της ἔτη ἐξαπέστειλεν ἡ Ἑταιρεία τρεῖς Ἀγγλοὺς περιηγητάς,

¹ Ἴδε Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 390—392, 618. Πάντε τῶς ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Μελετίου ἐκ τῶν ἐτῶν 1705—1713 ἐδημοσιεύθησαν ἐν Μνημείων τόμ. Β', σ. 282—289. Ἐν δυὶ τούτων ἐκ τῶν ἐτῶν 1710 καὶ 1711 ποιεῖται λόγος περὶ τῆς συγγραφομένης ὑπ' αὐτοῦ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

τὸν Σαρλεμόντην (Charlemont), τὸν Στούαρτ (Stuart), καὶ τὸν Ρέβετ (Révett), εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅπως δαπάνη αὐτῆς ἐρευνήσωσι καὶ περιγράψωσι τὴν χώραν ταύτην καὶ τὴν Ἀνατολήν. Ἐν ἑταί λοιπὸν 1751 ἐπεσκέφθησαν οἱ τρεῖς οὗτοι Ἀγγλοι καὶ τὰς Ἀθήνας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, αἱ δὲ ἀρχαιολογικαὶ αὐτῶν ἐρευναι καὶ σχεδιογραφίαι ὑπῆρξαν αἱ ἀκριβέστεραι καὶ ὀρθότεραι πασῶν τῶν μέχρι τότε γενεμέ-
νων¹. Αἱ δὲ πληροφορίες, ὥς οὗτοι περὶ τῆς ἄλλης, τῆς μὴ ἀρχαιολογι-
κῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διέσωσαν,
ἐπικυροῦσιν ἐντελῶς τὰς ἀνωτέρω τοῦ Ἰωάννου Βενιζέλου πληροφορίες,
ἐκτὸς ἐὰν ἐκλάβωμεν ταύτας ἡρακισμένας ἐξ ἐκείνων. Σὺν τοῖς ἄλλοις
δὲ μανθάνομεν πρὸς τοῦ Στούαρτ ὅτι κατὰ τὰ ἔτη 1751 — 52 αἱ
Ἀθηναὶ κατωκοῦντο ὑπὸ 9 — 10 χιλ. κατοίκων. Ἀλλ' ἀρχαιολογικῶς
εἶχον συμβῇ ἐν Ἀθήναις μεγάλαι καὶ σπουδαῖαι ἀλλοιώσεις καὶ φθο-
ραὶ ἀπὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Σπῶν καὶ Οὐήλερ, μέχρι τῆς τῶν Ἀγ-
γλων τούτων, μετ' ὀλίγον δ' ἐπέπρωτο νὰ συμβῶσι καὶ ἄλλαι ἀκόμη
συνεπεῖα τῶν ἀνωμαλιῶν, αἵτινες ἀπὸ τοῦ 1760 καὶ ἐξῆς ἐπῆλθον
ἐν τε τῇ ὅλῃ Ἑλλάδι καὶ εἰδικώτερον ἐν Ἀθήναις.

¹ Antiquities of Athens, Α' τόμος 1762, Β' 1787 καὶ Γ' 1808, ἐξε-
δόθησαν ἐν Λονδίνῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 1754 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1821.

Οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Εὐρώπης Χριστιανοὶ εἶχον ἤδη παύσει ὄντες ἄσπονδοι καὶ ἀμειλικτοὶ τῶν Τούρκων πολέμοι. Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ δυτικὴ αὐτοκρατορία συνῆψαν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1683 ἀτυχῇ πολιορκίαν τῆς Βιέννης ὑπὸ τῶν Τούρκων λυσιτελῆ συνθήκην εἰρήνης πρὸς αὐτοὺς, μηδέποτε ἔκτοτε σοβαρῶς ἐπαπειληθεῖσαν. Ἡ δὲ Ἑνετία, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1687 ἐκ νέου ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κτήσεών της, ἀπέβαλεν ὀριστικῶς τὴν τέως μεγάλην της δύναμιν· διότι ἡ πλουτίζουσα αὐτὴν ἐμπορία τῆς Ἀνατολῆς ἐπαυσεν οὕσα ἀποκλειστικὴ σχεδὸν τῶν Ἑνετῶν προνομία, καὶ ἡ ἀνακαλύψις δὲ νέων πρὸς τὰς Ἰνδίας ὁδῶν εἶχεν ἤδη βλάψει αὐτὴν σοβαρῶς. Ἄν ὅμως ἐξέλιπον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα οἱ προαιώνιοι οὗτοι πολέμοι τῶν Τούρκων, δὲν ἤργησαν πολὺ ν' ἀναφανῶσιν ἄλλοι τοιοῦτοι. Οἱ Ρῶσσοι, οἵτινες, ἀφ' ὅτου ὁ μέγας Πέτρος (1672—1725) ἔδρυσεν ἐπὶ νέων καὶ εὐρειῶν βάσεων, ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον μεταρρυθμίσας, τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥωσσίας, συχνάκις ἔλαβον ἀφορμὴν διενέξεων καὶ πολέμων πρὸς τοὺς Τούρκους, συμμάχους τῶν πολεμίων των Σουηδῶν καὶ Πολωνῶν, εὐρίσκοντο καὶ τότε ἀπὸ τινος καιροῦ εἰς ῥῆξιν καὶ εἰς πολέμους πρὸς τὴν Τουρκίαν· πρὸς διευκόλυνσιν δὲ τῆς θέσεώς των προσεπάθειον πάντοτε νὰ διεγείρῃσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς χριστιανοὺς τούτων ὑπηκόους διακηρύττοντες ὅτι ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς κοινῆς θρησκείας καὶ ὑπισχνόμενοι αὐτοῖς ἐπικουρίαν ἐν τῷ ἀγῶνι καὶ ἀνεξαρτησίαν. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1764 ἡ τότε δοξομανὴς καὶ μεγαλεπίβολος αὐτοκράτειρα τῆς Ῥωσσίας Αἰκατερίνη ἡ Β' ἤρξατο νὰ πέμπῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον ἀποστόλους, ἵνα διεγείρῃσι τὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων, ὑπισχνόμενοι αὐτῷ τὴν Ῥωσσικὴν ἐπικουρίαν, ἐν τῷ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνι, αἱ δὲ προσπάθειαι αὐτῶν εὗρον φιλήκοον οὐς παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, οἵτινες ἤρξαντο νὰ παρασκευάζωνται εἰς ἐπανάστασιν. Ἐν ἔτει δὲ 1770 κατέπλευσεν εἰς Πελοπόννησον Ῥωσσικὸς στόλος ὑπὸ

τὸν Θεόδωρον Ὁρλώφ, ἀδελφὸν τοῦ περιβοήτου ἑραστοῦ τῆς αὐτοκρατείας ἐκείνης Ἀλεξίου, καὶ διήγειρε πράγματι τὸν λαὸν τῆς χερσονήσου εἰς ἐπανάστασιν. Τότε ὁμῶς ὁ Σουλτάνος ἔδωκε τὴν ἄδειαν εἰς πολλὰς μυριάδας Ἀλβανοτοῦρκων νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Πελοπόννησον κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ διαβάντες οὗτοι τὸν Ἰσθμὸν κατέπνιξαν ἐν πυρὶ καὶ σιδήρῳ τὴν ἐπανάστασιν, τῶν Ῥώσων ἐγκαταλιπόντων τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους εἰς τὴν μανιώδη ἐκδίκησιν τῶν φανατικῶν ἐκείνων βαρβάρων. Οἱ εἰσβαλόντες δὲ Ἀλβανοὶ καὶ μετὰ τὴν κατέπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἐγκατέλιπον τὴν ἀτυχῆ χώραν οὐδ' ἀνέστειλαν τὰς βαιοπραγίας των, ἀλλ' ἐπὶ ἐννέα ὅλα ἔτη ἐλεηλάτουν οἰκτρῶς αὐτὴν ἀπειθύντες καὶ εἰς αὐτῆς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὰς διαταγὰς, μέχρις ὅτου ὁ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου κατ' αὐτῶν ἀποσταλεὶς καπιτάν πασᾶς Χασάν κατώρθωσε τελευταῖον ἐν ἔτει 1779 νὰ θραύσῃ κατὰ κράτος τὴν δύναμιν αὐτῶν παρὰ τὴν Τρίπολιν, τὰ δὲ ὑπὲρ τὸν Ἰσθμὸν εἰς τὴν Στερεᾶν Ἑλλάδα καταφυγόντα λείψανα ἐκείνων ἐν ἑτέρᾳ παρὰ τὰς Θήβας μάχῃ νὰ ἐξοντώσῃ. Οὕτως οἰκτρῶς ἔληξεν ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἐπανάστασις χάρις εἰς τὴν ἀστατον, ἂν μὴ δολίαν, πολιτικὴν τῶν Ῥώσων, ἡ δὲ σφαγὴ καὶ αἱ ἄλλαι ζημίαι, ἃς οἱ Ἀλβανοὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἐνναετὲς τῆς βαιοκρατίας αὐτῶν διάστημα διέπραξαν, ὑπῆρξαν τῷ ὄντι ἀνυπολόγιστοι. Ὁλοκλήρους πυρκαμίδας ἐκ μόνων τῶν κεφαλῶν τῶν θυμάτων των κατεσκεύασαν ἀκολασταίνοντες οἱ αἰμορόροι ἐκεῖνοι βάρβαροι. Τὸ οἰκτρὸν τοῦτο διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπεισόδιον οὐδὲ διὰ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας ὑπῆρξεν ἄνευ συνεπειῶν. Εὐτυχῶς διεσώθη ἡμῖν διὰ τὴν ἀπὸ 1754 μέχρι 1800 ἱστορικὴν περίοδον τῶν Ἀθηναίων τὸ λεγόμενον «Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου,» περὶ οὗ καὶ προηγημένως ἐγένετο ἡδὴ λόγος¹, γεγραμμένον ὑπὸ συγχρόνου Ἀθηναίου καὶ παρουσιαζόν ἡμῖν πιστὴν εἰκόνα τῆς τότε καταστάσεως τῆς πατρίδος του, αἱ εἰδήσεις δὲ καὶ πληροφορίες αὐτοῦ ἐπιβεβαιοῦνται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ὑπὸ τινος αὐτοβιογραφίας ἑτέρου Ἀθηναίου. τοῦ Παναγῆ Σκουζέ², καὶ ἐξ ἄλλων σφζομένων μαρτυριῶν καὶ ἐγγράφων.

¹ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου Σταματιάδου ὡς παράρτημα τῆς περὶ Καταλάνων μονογραφίας τῇ 1869, ἀνετυπώθη δὲ ὑπὸ τὴν αὐθαίρετον ἐπιγραφὴν «Ἐφημερίδες» καὶ ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 91—131.

² Τὸ πρωτότυπον τῆς ὑπὸ πᾶσαν ἑποψίν, γλωσσικὴν τε καὶ ἱστορικὴν, πολυτίμου ταύτης αὐτοβιογραφίας εὕρεσκαται πολλαχῶς κατὰ διατυχίαν, ὑπὸ τῶν

Κατὰ τὸ Χρονικὸν λοιπὸν τοῦτο αἱ συχναὶ μεταξὺ βοεβόδα καὶ Ἀθηναίων ἐριδες ἐπανεληφθήσαν καὶ τῷ 1754 σφοδρότεραι ἢ ποτε ἄλλοτε. « Εἰς τοὺς 1754, » λέγει ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος, « ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, » ἐπυνέβη ἡ ὀλέθριος στάσις καὶ ἡ δημογεροντία [ἐκινήθη] κατὰ τοῦ » βοεβόδα Σακῆ Μουσελίμη. Ἐτελείωσεν μὲ μεγάλην φθοράν τῶν Ῥω- » μαίων καὶ δαπάνην ὑπὲρ τὰ ὀκτακόσια πουργία. » Ὡς νὰ μὴ ἤρουν δὲ τὰ ἐκ τῶν ἐντοπίων τουρκικῶν ἀρχῶν δεινὰ, ἐπῆλθον τοιαῦτα καὶ ἐκ τοῦ πασᾶ Χαλκίδος, εἰς τὸ σκντζάκιον τοῦ ἡποίου ὑπήγετο ὁ καζὰς τῶν Ἀθηναίων. Οὕτως ὁ χρονογράφος σημειώνει περὶ τοῦ ἔτους 1758. « Κατὰ » τοῦτον τὸν χρόνον ὁ πασὰς τῆς Εὐρίπου, λεγόμενος Σοπασαλάνης, » πολλὰ κακὰ ἐποίει τοῖς Ἀθηναίοις μὲ τὸ συχνὸν στάλισμον τῶν ἀν- » θρώπων του. » Ἐπανελάμβανον δηλ. οἱ Τούρκοι πασάδες τῆς Εὐρί- » που, ὅ,τι ἐπρῆκτον κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου οἱ Βυζαντινοὶ πρῶτοι τοῦ θέματος Ἑλλάδος ἐκ Θηβῶν. Αἱ βιαιοπρα- » γίαι δ' αὐτοὶ ἐκκμον τοὺς Ἀθηναίους νὰ προσφύγῃσι πάλιν εἰς τὸ » σύνθημα αὐτῶν μέσον. Ἐπεμψαν δηλονότι πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινουπό- » λιν πρὸς τὸν ἀρχιευνούχον καὶ τὸν σουλτάνον, συνισταμένην ἐκ τοῦ τότε » μητροπολίτου Ἀνθίου καὶ τριῶν ἀρχόντων, ἵνα ἐπιτύχῃσι διαταγὴν » ἀπαγορεύουσαν τὴν εἴσοδον τοῦ πασᾶ εἰς τὴν Ἀττικὴν, περὶ δὲ τῶν » ἀποτελεσμάτων τῆς πρεσβείας ταύτης τὸ Χρονικὸν ἀναφέρει. « Εἰς τοὺς » 1760 ἐπέστρεψαν ἀπὸ βασιλεύουσας ὁ κύρ Ἀνθίμος καὶ δύο τρεῖς τῶν » ἀρχόντων μετὰ τοῦ βοεβόδα Χαλῆλ ἀγᾶ, κομίζοντες καὶ τὸ χάτι σερί- » φιον, ἀπαγορεῦον ὅλως τὴν εἴσοδον τοῦ πασᾶ. Ὁ βοεβόδας ἦτο καλὸς » καὶ φερωνύμως ἐπωνομάσθη καλὸς Χαλῆλ ἀγᾶς. Τῷ ἔτει τοῦτω ἐγένετο » καὶ ἡ Ἀθήνα μαλικιανὴ. » Ἐπέτυχον λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι, τίς οἶδε ἀντὶ πόσων χρηματικῶν θυσιῶν, νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ ἀνάμιξις τοῦ πασᾶ τῆς

μεταχειρισθέντων αὐτὴν κεκολοθωμένον καὶ βεβλαμμένον, ἐν χερσὶ τοῦ ἐγγόνου τοῦ συγγραφέως Ἀλεξάνδρου Γ. Σκουζέ, ὡς ἐβεβαίωσεν οὗτος ἡμᾶς, ἀποσπάσματα δ' αὐτῆς ἐδημοσίευσαν ὁ Γεώργιος Τερτσέτης ἐν λόγῳ τοῦ ἐκδοθέντι τῷ 1859 καὶ ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Μνημείων τόμ. Γ', σ. 264—269. Ὁ Παναγῆς Σκουζές, ἐκ τῶν εὐπόρων συγχρόνων τοῦ Ἀθηναίων, διήλθεν ἐπὶ μακρὸν βίον πλά- » νητα καὶ περιπετειώδη, ἀποδημήσας μέχρι Μοντεβιδέου τῆς Ἀμερικῆς, μετέσχε δὲ τελεσφόρως καὶ τοῦ κατὰ τὸ 1821 ἀγῶνος μεταξὺ τῶν πρώτων ἐν Ἀθηναίοις προμύχων καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1842· ὅσα δὲ ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ διηγῆται περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις συμβάντων μέχρι τοῦ 1821 καὶ ἀκριβῆ ἀποδεικνύονται ἐξ ἄλ- » λων μαρτυριῶν τὰ πολλὰ καὶ ἄριστα ἀπεικονίζουσι τὸν σύγχρονον αὐτοῦ βίον τοῦ ἔθνους.

Χαλκίδος εἰς τὰ ἐσωτερικά τοῦ καζᾶ τῶν Ἀθηνῶν πράγματα διὰ νέας σουλτανικῆς διαταγῆς, τοῦ χάτι σεφιόου, ἔφερον δὲ μεθ' ἐκυτῶν οἱ πρίσβεις καὶ βοεβόδαι τῆς ἐκλογῆς ἢ τῆς ἀρεσκείας τῶν τὸν Χαλῆλ ἀγᾶν, τὸν ἐπικληθέντα «καλὸν» διὰ τὴν ἀγαθότητά του, συγχρόνως ὁμως ἔπαυσε τὸ ὄριον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τοῦ νᾶ ἀνήκη τῷ σουλτανικῷ γυναικωνίτῃ ὡς βακούφιον καὶ νᾶ ἔχη τὴν ἐπικαρπὶν αὐτοῦ ὁ ἐκάστοτε ἀρχιευνοῦχος, ὑπήχθη δὲ πάλιν εἰς τὰς συνήθεις τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ κράτους κτήσεις, ὧν αἱ πρόσδοι εἰσεπράττοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου, ἥτοι ἐγένετο μαχλικιανὴ μετὰ 150 ἔτων ἐκ τοῦ ἀρχιευνοῦχου καὶ τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου ἐξάρτησιν¹. Τὸ μέτρον τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐξήτησαν ὡς χάριν αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς ἀπληστιᾶς τοῦ κισλάρ-ἀγᾶ καὶ τῶν ἐνταῦθα ἀπεσταλμένων ἐκείνου, ταχέως ὁμως ἐπίσθηναν ὅτι ἀπὸ τῆς Σκύλλης περιέπεσον εἰς τὴν Χάρυβδιν. Τὰ κινήματα τῶν Ῥώσων πρακτόρων Γεωργίου Παπαζώλη τοῦ Μακεδόνα καὶ ἄλλων ἐν Ἑλλάδι ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐν Ἀθήναις, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 1765 μέχρι τοῦ 1768, ἠνάγκασαν τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν νᾶ προσθῇ εἰς προφυλακτικὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων μέτρα, ὧν δὲν ἐξηρήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1768 τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν. «Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου», λέγει ὁ χρονογράφος, «ἦλθε βασιλικὸς ὑρισμὸς διὰ νᾶ σηκωθῶν τὰ ἄρματα » ἀπὸ τοὺς Ῥωμαῖους, καθ' ὅτι ὠδίνεν ὁ πόλεμος μετὰ τῶν Μοσχοβίων » καὶ Τούρκων, ἐστάθη δὲ καὶ παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Εὐρίπου μπου- » γιουρδὶ περὶ ἐξετάσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐκτοτε ἄρχισαν τὰ πραγ- » ματα τῶν Ῥωμαίων νᾶ κλίνωσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον. » Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἦτο τότε ὁ Βερβολομαῖος, διαδεχθεὶς τῷ 1764 τὸν θανόντα Ἀνθιμον, εἶχε δ' ἔλθει εἰς ῥῆξιν κατ' ἀρχάς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ συνεφιλιώθη ἀκολούθως, τότε δὲ συκοφαντηθεὶς ὅτι συνεννοεῖτο πρὸς τοὺς πολεμίους τοῦ κράτους ἐρρίφθη σιδηροδέσμιος εἰς τὰς φυλα-

¹ Ἡ βασιλεὺς-σουλτάνα ἢ βασιλομήτωρ ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῷ μέλλοντι νᾶ ἔχη ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ Ἀττικῇ ἰδιοκτησίας τινάς, τὰς ὁποίας παρεχώρει ὑπ' ἐνοίκιον. Τοιοῦτος ἐνοικιαστής αὐτῶν ὑπῆρχε περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Ἀσωμάτων Διονύσιος, ὡς δεικνύουσιν αὐτοκρατορικὰ φερμάνια ἐκδοθέντα, ἵνα προφυλάξῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀπληστίας τοῦ βοεβόδα. Ἐδημοσιεύθησαν ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς δύο τοιαῦτα φερμάνια τῶν σουλτάνων Σελὶμ Γ' καὶ Μαχμούτ ἐκ τῶν ἐτῶν 1796 καὶ 1816 ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 360—364.

κάς καὶ ἔδρωσε διὰ ν' ἀποφύγη καὶ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ αὐτὴν τὴν
 » συκοφαντίαν μὲ δόσιν δώδεκα πουγγίων εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Εὐρί-
 » που. » Ἐν Ἀθήναις ἐν τούτοις δὲν ἐτόλμησε νὰ μείνῃ, ἀλλὰ κατέφυ-
 γεν εἰς Κέα, ὅθεν μετὰ πενταετίαν ἀπορεύθη εἰς βασιλεύουσάν, καὶ
 ἐκεῖθεν ἐπέστρεψε βραδύτερον εἰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ ὁ προβλεπόμενος με-
 ταξὺ Ῥώσων καὶ Τούρκων πόλεμος ἐξεργάγη τελευταῖον, τότε δὲ καὶ
 οἱ Τούρκοι ἀπέβησαν προφυλακτικώτεροι καὶ αὐστηρότεροι πρὸς τοὺς
 χριστιανούς. Κατὰ Μάϊον δὲ τοῦ 1770, τοῦ πολέμου ἐπικρατοῦντος, οἱ
 χριστιανοὶ Ἀθηναῖοι ἐκοιμῶντο ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως « πρὸς ἀσφά-
 λειαν τῶν Τούρκων. » Τὸν δὲ Ἰούνιον κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ ῥωσσι-
 κὸν πλοῖον ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Παλικοῦτζήν, « ἵνα διεγείρῃ τοὺς Ῥω-
 μαίους κατὰ τῶν Τούρκων καὶ νὰ φέρῃ ὅλον τὸν ῥωσσικὸν στόλον εἰς
 τὸν Πειραιᾶ, » ταχέως ὅμως ἐπέισθη ν' ἀπέλθῃ καὶ ὁ Παλικοῦτζης
 ἀνεχώρησε σύρων μεθ' ἑαυτοῦ « μίαν σακολεῖσαν τούρκικην φορτωμένην
 ῥίζι, » ἣν εὗρεν ἐν τῷ λιμένι. Καὶ ὅμως οἱ Τούρκοι ἐφυλάκισαν ἐντὸς
 τῆς Ἀκροπόλεως τὸν ἄρχοντα Σπυρίδωνα Λογοθέτην, ἀφίκοντο δὲ καὶ
 πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς « μὲ βασιλικὸν ὀρισμὸν » περὶ τοὺς ἑκατὸν
 Τούρκους ἐκ Λαρίσης. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐκείνου « διέβησαν
 » περκαστικῶς, ἀναχωρήσαντες ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου, ὀκτακόσιοι
 » Σαριγγιολίδες (ἐκ Μακεδονίας Τούρκοι) πεφορτωμένοι ἀπὸ λάφυρα
 » καὶ ἀπὸ αἰχμαλώτους γυναικῶν. Κατέλυσαν εἰς τὸν περίβολον τῆς
 » ἀγίας Τριάδος καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀνεχώρησαν χωρὶς νὰ προξενή-
 » σωσι κάμμιαν βλάβην. » *

Οὕτως ἐν διηνεκῇ ἀγωνίᾳ καὶ τρόμῳ διετέλουν τότε οἱ Ἀθηναῖοι,
 ταῦτα δ' ἠὺξήθησαν ἔτι μᾶλλον τῷ 1771. « Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους »
 λέγει ὁ χρονογράφος, « διὰ τὴν κακὴν τύχην τῆς Ἀθήνας ἦλθεν ὁ Μη-
 » τρομάρας μὲ σήμαϊαν μοσχόβικην καὶ ἐκυρίευσεν τὸ νησί, δηλ. τὴν
 » Κούλουρη κοινῶς συνέδραμον ἀπὸ τὰ περίξ χωρὶς τῆς Ἀθήνας καὶ
 » ἀπὸ ἄλλα μέρη πολλοὶ κλέπται καὶ κακοποιοὶ ἄνθρωποι, ἐπῆγαν
 » καὶ οὐκ ὀλίγοι Ἀθηναῖοι καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἡ Σαλαμὶς ἔγεινε λησταρ-
 » χεῖον ὑποκάτω εἰς ὄνομα Μοσχάβιας. Αὐτὸ τὸ συμβεβηκὸς ἐπροξένησε
 » μεγάλην ταρχήν καὶ φθιρὰν εἰς τὴν Ἀθήναι καὶ ὅσοι τῶν Ἀθη-
 » ναίων διὰ φόβον τοὺς ἐπῆγαν εἰς Κούλουρην ἐδουλοῦσαν μεγάλας
 » ζημίας. Κατὰ τύχην δὲ ὁ τόπος εἶχε μείνει τότε ἐπὶ ὀλίγους μῆνας
 » ἀνευ βεβόδου δι' ἄγνωστον αἰτίαν, ἴσως διὰ τὸ δύσκολον τῆς κατὰ
 » θάλασσαν ἀφίξεως νέου, τοῦτο δ' ἐπηύξανε τοὺς φόβους τῶν χριστιαν-

νών κατοίκων μὴ ἐκτραχίλισθῶσι κατ' αὐτῶν οἱ ἐγγύριοι Τούρκοι. Εὐ-
 τυχῶς οἱ ἄρχοντες ἐτήρησαν σώφρονα πολιτείαν καὶ μετ' ὀλίγον ἦλθεν
 ἐκ Ναυπλίου φρούραρχος ὁ Ἰσλάμ μπουλούμπασης μετὰ ἑκατὸν Ἀλ-
 βανῶν, ἀφ' οὗ καθ' ὁδὸν συνεκρούσθη κατὰ τὸν Κερατόπυργον πρὸς τοὺς
 περὶ τὸν Μητρομάραν, εὐθὺς δὲ κατόπιν καὶ νέες βοεβόδες «διὰ ξηρᾶς»,
 τῆς θαλάσσης κυριαρχουμένης ὑπὸ τοῦ ῥωσικοῦ στόλου. Καὶ ὁμῶς
 «διὰ τὰς ἀταξίας καὶ κλεψίας καὶ ἐκδρομὰς τῶν ἐν Σαλαμῖνι λεμπέ-
 » σιδων (οὕτως ὠνομάζοντο οἱ περὶ τὸν Μητρομάραν), ὅπου ἔκαμνον
 » σχεδὸν καθ' ἑκάστην εἰς τὰ περίξ τῆς Ἀθήνας καὶ διὰ τὴν ὀργὴν
 » τῶν ἐντοπίων Τούρκων καὶ Ἀλβανιτῶν ἡμεῖς εὕρισκόμεθα εἰς ἓνα
 » φόβον παντοτεινόν», παρατηρεῖ ὁ χρονογράφος. «Καθε ἀταξία τῶν
 » λεμπέσιδων εἰς ἡμᾶς ἐφθεβέριζε τὸν θάνατον». Καὶ ἀληθῶς μικρὸν
 μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ νέου βοεβόδα οἱ Ἀθηναῖοι ὀλίγον ἔλειψε νὰ πά-
 θωσι τὸ πάθημα τῶν Τριπολιτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν.
 Οἱ ἐν Σαλαμῖνι περὶ τὸν Μητρομάραν ἐπαναστάται συνέλαβον δύο
 κατόπιν τοῦ βοεβόδα ἐρχομένους ἀνθρώπους αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀφήρσαν
 τὴν καταγραφὴν τῶν φόρων. «Τότε δὴ τότε οἱ μὲν Τούρκοι καὶ οἱ
 » Ἀλβανῖται ὅλοι ὁμοῦ ἐσυναχθήσαν εἰς τοὺς καφενέδες καὶ ὡς ἄγριοι
 » θῆρες ἐφώναζον καθ' ἡμῶν καὶ ἠτομαζόντο νὰ μᾶς θανατώσουν,
 » καθὼς πρὸ ὀλίγου τὸ ἐπαθον οἱ ἄθλιοι Τριπολιτσιῶται· ἡμεῖς δὲ εὐ-
 » ρισκόμεθα κατακεκρυμμένοι ὑπὸ τοῦ φόβου, ὁ καθείς ὅπου ἡδύνατο,
 » μισαποθαμένοι καὶ ἐπροσμέναμεν ὦραν παρ' ὦραν τὴν σφαγὴν».
 Ἀλλ' ἡ μετριοπάθεια καὶ φρόνησις τοῦ ὑπεργήρου μουφτῆ καὶ τοῦ
 βοεβόδα ἔσωσαν, εἰ καὶ μετὰ κόπου, τοὺς χριστιανούς τῶν Ἀθηνῶν,
 καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἄρχοντες κατάρθωσαν ἀποσπεῖλαντες ἀνθρώπους
 νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ Μητρομάρα τὴν καταγραφὴν τῶν φόρων. Ἐν τού-
 τοις ἡ ἐκθασίς αὕτη δὲν ἤρесе, φαίνεται, τοῖς περὶ τὴν Ἀττικὴν Τούρ-
 κοῖς· διότι ἐκ Χαλκίδος ἐπῆλθε κατὰ τοῦ φρουράρχου Ἀθηνῶν Ἰσλάμ
 μπουλούμπαση ὁθωμανός τις ὁπλαρχηγός Ἰβραήμ Κούρας καὶ συνε-
 κρούσθησαν οἱ εἰσβαλόντες μετὰ τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἐξεληθόντων παρὰ τὴν
 μονὴν τῶν Ἀσωμάτων, ἀπεδιώχθησαν δὲ ἡττηθέντες οἱ ἐπιδρομαῖς. Πα-
 ρόμοιοι δὲ τῶν Τούρκων πρὸς ἀλλήλους συγκρούσεις ἐν Ἀττικῇ ἐπα-
 νελήφθησαν καὶ ἄλλαι, ἐνῷ καὶ αἱ ἐκ Σαλαμῖνος ἐπιδρομαὶ ἐξηκολού-
 θουν μέχρις ὅτου ἀπεβίωσεν ἀρχομένου τοῦ 1772 ὁ Μητρομάρας καὶ
 μετ' ὀλίγον παρέλυσε καὶ διεσκορπίσθη καταπολεμηθὲν τὸ ὑπ' ἐκείνων
 ἐπαναστατικὸν σῶμα.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἦλθε τὸ πρῶτον εἰς Ἀθήνας τῷ 1772 ὁ διάσημος κατόπιν καὶ σκληρὸς τῆς πόλεως τύραννος Χατζῆ-Ἀλῆς ἢ Χατζαλῆς, ὁ Χασεκῆς ἐπιλεγόμενος. Κατὰ τὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ Παναγῆ Σκουζέ, ὁ Χατζαλῆς, ἦτο Ἀνατολίτης, ὑπηρέτης εὐνοούμενος τῆς σουλτάνας Ἑσμᾶ, ἀδελφῆς τοῦ σουλτάνου Σελίμ Γ' καὶ θυγατρὸς τοῦ σουλτάνου Χαμίτ, ἀνὴρ ἀνδρεῖος, νοήμων καὶ φιλόδοξος, ἀλλὰ καὶ ἄπληστος, σκληρὸς καὶ αἰμοδόρος, πλείστας ἔχων ὁμοιότητας πρὸς τὸν σύγχρονόν του περίπου Ἀλῆ πασᾶν Τεπελενλῆν τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ προσταγὴ αὐτοῦ σουλτάνου Ἑσμᾶ, θέλουσα νὰ τὸν πλουτίσῃ, ἡγόρασεν ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν δεκάτην τῶν προϊόντων τῆς Ἀττικῆς, πρὸς εἰσπραξίν δὲ τοῦ φόρου τούτου ἦλθε τότε ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς εἰς Ἀθήνας ἐν ἐποχῇ τετραγαγμένη καὶ κρίσιμῃ, ἐπειδὴ δὲ ἤρρεσεν αὐτῷ ἡ χώρα συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ γίνῃ καὶ βεβόδας ἐν Ἀθήναις καὶ ἤρξατο ἐνεργῶν πρὸς τοῦτο ἐνταυθα τε καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ταχέως ἐπέστρεψεν ἀφ' οὗ ἐν Ἀθήναις ἀντιπρόσωπον διὰ τὴν εἰσπραξίν τῶν καθυστερουμένων. Ἀφ' οὗ δὲ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1774 ἐγένετο μεταξὺ Ῥώσων καὶ Τούρκων ἡ εἰρήνη τοῦ Κιουτσουκ-Καϊναρτζῆ καὶ ἐπῆλθεν ὁ καιρὸς νὰ λείψωσιν ἐκ τῆς χώρας οἱ στρατιωτικοὶ διοικηταί, ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς κατώρθωσε νὰ διορισθῇ τῷ 1775 βεβόδας τῶν Ἀθηναίων, ὅπου εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει ἰδιοκτησίας τινάς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσηνέχθη καλῶς διότι «συνέστειλε τὰς ἀταξίας» τῶν Τούρκων, ἡμπόδισε καὶ τὴν εἴσοδον τοῦ πασᾶ, μετ' οὗ πολὺ ὁμως «ἐφάνη τὸ ἀρπακτικὸν καὶ πλεονεκτικὸν τοῦ τρόπου του, τὸ ὕβριστικόν, τὸ τυραννικόν καὶ τὰ ὅμοια». Τοῦτου ἕνεκα οἱ προεστώτες τῶν Ἀθηναίων ἐνήργησαν ἁρμοδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει κατ' αὐτοῦ καὶ κατώρθωσαν ν' ἀντικτασταθῇ διὰ τὸ 1776 ὑπ' ἄλλου βεβόδα. Ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1776 ἔρχεται αἰφνιδίως ὡς ἰδιώτης εἰς Ἀθήνας ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς λόγῳ μὲν, ὅπως φροντίσῃ περὶ τῆς ἐκποιήσεως τῶν ἐν ταῖς ἀποθήκαις του δημητριακῶν, ἔργῳ δέ, ἵνα ἐνεργήσῃ νὰ ἔλθῃ καὶ πάλιν βεβόδας ἐνταυθα. Καὶ οἱ μὲν ἄρχοντες ἔμειναν ἄκαμπτοι ἀπέναντι αὐτοῦ, ἰσχυρὰς τις ὁμως τῶν χρόνων ἐκείνων ἐγγχώρις Τούρκος, Μακφῆς καλούμενος, καὶ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανακάμψας εἰς Ἀθήνας μητροπολίτης Βαρθολομαῖος, ἐνεργήσαντες ἐπέτυχον νὰ δοθῶσι τῷ Χασεκῇ ἀναφοραὶ ἐκ μέρους Ἑλλήνων καὶ Τούρκων κατὰ τοῦ ὑπάρχοντος βεβόδα καὶ ὑπὲρ ἐκείνου καὶ διὰ τούτων διωρίσθη ἐκ δευτέρου ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς τῷ 1777 βεβόδας τῶν Ἀθηναίων.

Πρώτη αὐτοῦ φροντίς ὑπῆρξε πῶς ν' ἀποζημιωθῇ εἰς βάρος τῶν Ἀθηναίων δι' ὅσα ἐδαπάνησεν ἐκδιωχθεὶς καὶ ἐνεργήσας νὰ ἀναδιορισθῇ, μυρία δ' ὅσα ἐμνηστεύθη, ἵνα ἀποσπᾷσιν ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατοικῶν χρήματα καὶ ἰδιοκτησίας δι' αὐθαριέτου φορολογίας, ὀλίγων μόνων φειδόμενος, εἴτινες ἀπετέλουν τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τῷ τόπῳ μερίδα. Συγχρόνως ὁμῶς ἐπανάφερε τὴν τάξιν καὶ περιώρισε τὰς τῶν ἄλλων Τούρκων αὐθαρισίας. Τοῦτου ἕνεκα κατώρθωσε νὰ μείνῃ βεσβύδας καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 1778, καθόσον μάλιστα λήγοντος τοῦ 1777 ἀπήλλαξε τὰς Ἀθήνας ἀπὸ μεγάλης καὶ φοβερᾶς ἐπιδρομῆς Ἀλβανῶν. Ἦσαν οὗτοι περὶ τὰς 3,000 πολεμικοὶ ἄνδρες καὶ ἤρχοντο νὰ λεηλατήσωσι τὰς Ἀθήνας καὶ ἐκδικήσωσιν ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων συγγενεῖς καὶ φίλους, τοὺς ὁποίους ἐπανακάμπτοντας ἐκ Πελοποννήσου εἶχον φονεῦσαι ἐν ταῖς κλεισωρεῖαις Κουντουριῶται, Μαγαρεῖς καὶ Ἀθηναῖοι. Οἱ εἰσβαλόντες εἶχον στρατοπεδεύσει ἐν Καλάμῳ, Κηφισίῳ, Ἀμαρουσίῳ καὶ Χαλανδρίῳ, ὃ δὲ Χατζῆ - Ἀλῆς ἐξοπλίσας 250 ἵππεις καὶ 1500 πεζοὺς, Χριστιανούς καὶ Τούρκους, ἐπετίθη κατὰ τῶν ἐν Χαλανδρίῳ, πρὶν προλαβῶσι νὰ συνενωθῶσι καὶ οἱ ἄλλοι, καὶ νικήσας αὐτοὺς κατὰ κράτος ἐξεδίωξε τῆς Ἀττικῆς πολλοὺς φονεύσας καὶ ζωγρήσας, οὕτω δ' ἀπήλλαξε τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ μεγάλου καὶ βεβαίου ἐξ ἐκείνων κινδύνου.

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς πόλεως ἀπὸ παρομοίων ἐπιδρομῶν, ὁποῖαι τότε συχνὰ ἦτο πιθανὸν νὰ γίνωσιν ὑπὸ τῶν ἐκ Πελοποννήσου ἐκδιωκομένων καὶ ἀποχωρούντων Ἀλβανῶν, καθόσον ἡ καπιτάν-πασᾶς Χασάν Τζεζαεφλῆς, ἀκολουθοῦμενος ὑπὸ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους, εἶχεν ἐπιχειρήσει, καὶ τῇ ἀρωγῇ τῶν κλεπτῶν καὶ ἀρματολῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Κολοκοτρωναίων Ἀναγνώστου καὶ Κωνσταντίνου, νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ ἐκδιώξῃ τῆς Πελοποννήσου τοὺς ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1779 ἀνηλεῶς δρασκόντας Ἀλβανούς καὶ κατώρθωσε τοῦτο μέχρι τέλους τοῦ 1779, ἀπεφασίσθη εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν τρισχιλίων Ἀλβανῶν ἢ ὀχύρωσις τῶν Ἀθηναίων, αἵτινες ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τοῦ Ὁμάρ ἀλώσεως τῶν ἔμμενον ἀνευ περιβάλου ἢ μετ' ἀπεσπασμένων τοιούτου ἐρειπίων. Ἡρξάτο λοιπὸν μετὰ σπουδῆς ἡ κατασκευὴ νέου τείχους, ὅπερ διεσφύζετο μέχρι τοῦ 1821 καὶ τὸ ὅποιον ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, προέβαινε παρὰ τὴν ἀψίδα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ περιλαμβάνον κύκλῳ τὸ ἐκαῖθεν μέχρι

τοῦ γυν ταχυδρομείου, τοῦ ὑπουργείου τῶν οἰκονομικῶν, τῆς πλατείας Λουδοβίκου καὶ τοῦ Γερανίου μέρος κατήρχετο πρὸς τὴν ἁγίαν Τριάδα, περιέκλειε τὸν Ἄρειον Πάγον κατέληγεν εἰς τὸ Ὠδεῖον, περισφίγγον ὁλόκληρον τὸ τότε οἰκούμενον μέρος τῆς πόλεως. Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ τείχους τούτου ἐγένετο ἐντὸς τριμηνίας κατὰ τοὺς μὲν ἢ ἐντὸς ἐβδομήκοντα ἡμερῶν κατ' ἄλλους, ἀρχῆς γενομένης κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1778, πρὸς πορισμὸν δ' ὕλικου διὰ τὴν οἰκοδομίαν ὁ Χασεκῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι κατέστρεψαν τότε καὶ πολλὰ ἀρχαῖα καὶ ἱστορικὰ κτίρια, ὡς τὴν ἐπὶ τοῦ Ἰλισσοῦ πρὸς τὸ Σταδίου γέφυραν, τὰ λείψανα τοῦ ὑδραγωγείου τοῦ Ἀδριανού, τὸν ὑπὸ τὸν Λυκάβητὸν ναὸν τοῦ Τριπτολέμου καὶ ἄλλα¹. Ὅπως δὲ τὸ τείχος τοῦτο ἐχρησίμευσεν ἔκτοτε πρὸς ἀσφάλειαν τῶν Ἀθηνῶν. Πρὶν δὲ τελειωθῇ, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1778, ἡγγέλθη ἐκ Λεβαδείας ὅτι ὁ Ἀλβανὸς ὁπλαρχηγὸς Μαζούτ μετὰ ἑξ ἑκατῶν Ἀλβανῶν, μεταβαίνων εἰς Πελοπόννησον, ἦτο πιθανὸν νὰ προσβάλῃ καὶ τὰς Ἀθήνας. Εὐθὺς τότε οἱ μὲν Τούρκοι ἐκλείσθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, τοὺς δὲ χριστιανούς ἀπέστειλεν ὁ Χασεκῆς πανδημεῖ εἰς Σχλαμῖνα, ἀλλ' ὁ Μαζούτ μετὰ τῶν Ἀλβανῶν του, λαβόντες δῶρα, προήλασαν ἐπὶ τὸν Ἰσθμὸν καὶ ὁ κίνδυνος παρήλθεν, οἱ δ' Ἀθηναῖοι μετὰ 13 μόνας ἡμέρας ἐπανέκαμψαν ἐκ Σχλαμῖνος.

Τὰς ὑπηρεσίας ὅμως ταύτας τοῦ Χατζῆ - Ἀλῆ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπλήρωσαν πολὺ ἀκριβὰς· διότι οὗτος, τὴν ἀνέγερσιν τοῦ τείχους προφασίζόμενος, ἐπέβαλε βαρεῖας ἐκτάκτους φορολογίας καὶ ἤρπασε πολλῶν τὰς ἰδιοκτησίας. Πρὸς ἐπίμετρον δὲ τοῦ κακοῦ ἐλυμαίνετο τότε τὴν πόλιν καὶ ἡ νόσος εὐφλογία, ἥτις κατὰ τὸ Χρονικὸν ἐθέρισεν 700 παιδία. Παρ' ὅλας δὲ τὰς πρὸς ἐξωσιν αὐτοῦ προσπάθειας τῶν χριστιανῶν καὶ τινων ἀντιπάλων του ὁ Χατζῆ - Ἀλῆς ἔμεινε βοεβόδας ἐν Ἀθήναις καὶ τῷ 1779 χάρις εἰς τὰ πλούσια δῶρα, ἅτινα ἐπεμπεν ἢ ὁ ἴδιος ἐκόμεζεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις ὁ ἐν τῷ μεταξύ μεταβαλὼν γνώμην περὶ Χασεκῆ μητροπολίτης Βαρθολομαῖος καὶ τινες τῶν χριστιανῶν ἀρχόντων πορευθέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπέτυχον « ὕστερον ἀπὸ πολλὰ ἀρτζουχάλια (ἀναφορὰς) καὶ ἀγωγὰς ἐμπροσθεν » τοῦ τότε ἐπιτρόπου Καρὰ βεζίρη » ν' ἀντικαταστήσωσι τὸν Χατζῆ - Ἀλῆν δι' ἄλλου βοεβόδα, τοῦ Ἰμβραήμ ἀγὰ. Καὶ κατὰ τὸ 1781-82 δὲν ἦλθεν ὁ τρομερὸς Χατζῆ - Ἀλῆς εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἕτερός τις,

¹ Ἴδε Leake, Topography of Athens, σ. 97—100.

Χατζή-Μουσταφά ἀγᾶς λεγόμενος. Κατὰ τὸ 1783 ὅμως ἐνέσκηψε καὶ πάλιν εἰς τὸ πείσμα τῶν Ἀθηναίων ὁ Χασεκῆς, διέμεινε δὲ βροβόδας καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1784 καὶ 1785, τύραννος ἀληθὴς καὶ μάστιξ τῶν Ἀθηναίων, χριστιανῶν τε καὶ Τούρκων, ἀποβάς. Πολλοὺς τῶν Ὀθωμανῶν ἀντιπάλων τοῦ ἐξώρισεν ἢ ἐφυλάκισε, τοὺς δὲ χριστιανούς, τινὰς μὲν ἐμαστιγώσεν οἰκτρῶς ἢ ἔρριψεν εἰς τὴν εἰρκτὴν καὶ διήρπασε μέρος τῆς περιουσίας των, τοὺς δὲ περισσοτέρους κατελήσπευσε διὰ φορολογιῶν, τὰς ὁποίας πλείστοι ἠδυνάτουσαν νὰ ἀποτίσωσιν. « Ἐγέμισαν τότε αἱ » φυλακαί, ἀνδρίκια καὶ γυναίκεια, κατὰ τὸν Παναγὴν Σκουζέν, « ἦταν δὲ οἱ ἄνδρες ὀρθοὶ εἰς τὴν φυλακὴν, δὲν ἐχωροῦσαν καθιστοί, » . . . ἀπὸ τὸ παράθυρο τῆς φυλακῆς ἐβγαίνει ἓνας καπνός, μία ἀχνιά, » ὅταν μαῦρο σύγνεφο καὶ μυρωδιὰ ἄσχημη ἀπὸ τόσους ἀνθρώπους. » Οἱ ἡλικιωμένοι ἄνθρωποι ἐκινδύνευσαν, ἔρχονται εἰς τὰ ὀλοίσθια, » ἄλλοι ἐξημερώθησαν ἀποθνήσκοντες. Εἰς τὴν ἀνδρίκιαν φυλακὴν ἐκρέματο » ὁ φάλαγκας, εἰς ὅκτῳ ἡμέραις φυλακίσεως ὅποιος δὲν ἐπλήρωνεν, » ἐδέρνετο μὲ ταῖς βέργαις ἐτοιμαῖς, ὅπου οἱ ἀγροφύλακες ἦσαν εἰς » χρέος καθεὶ δύο ἡμέραις νὰ φέρουν ἓνα δεμάτι πικροδαφναῖς πρὸς » ῥαβδοισμόν τῶν φυλακισμένων. Παρομοίως εἰς τὴν γυναίκειαν φυλα- » κήν . . ., ἦσαν δ' ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ κεκλεισμένοι αἱ χῆραι καὶ αἱ σύζυγοι ἐκείνων τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες φεύγοντες τοὺς διωγμούς καὶ τὴν τυραννίαν τοῦ Χασεκῆ ἐξεπατρίζοντο εἰς Χαλκίδα, Θήβας καὶ ἄλλας πέριξ πόλεις,

Πρὸς παῦσιν τῆς ἀνυποφόρου ταύτης καταστάσεως οἱ ἄρχοντες τῶν Ἀθηναίων ἐκίνουν πάντα λίθον, τέλος δ' ἐπέτυχον ν' ἀποσπᾶσωσιν ἀπὸ τοῦ Χατζή-Ἀλῆ καὶ νὰ μεταχειρισθῶσι κατ' αὐτοῦ τὸν ἰσχυρὸν ὀθωμανὸν Μακρῆν, ὃν ἀνεφέραμεν ἤδη, τέως πιστὸν φίλον καὶ συνεργόν του τυγχάνοντα. Ὁ Μακρῆς οὗτος, φεύγων τοῦ Χασεκῆ τὴν ἐκδίησιν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου κρυπτόμενος ἐνήργει κατὰ τοῦ τυράννου, οὗτος ὅμως συνέλαβεν αὐτὸν ἐκεῖ δολίως δι' ἀπεσταλμένων του καὶ ἀχθέντα δέσμιον εἰς Ἀθήνας ἔρριψε πάραυτα εἰς τὴν εἰρκτὴν, ὅπου μετ' ὀλίγον τὸν ἀπέπνιξε. Τὸ πραξικόπημα τοῦτο τοῦ ἐκθρασυνθέντος Χασεκῆ κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ Ἀθηναίου Τούρκου ἐτάραξε τὸ Δι-θανιον καὶ διετάχθη οὗτος μετὰ τοῦ τότε μητροπολίτου Βενεδίκτου, διαδεχθέντος τὸν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1871 ἀποθανόντα Βαρβολομαῖον, καὶ μετ' ἄλλων ἐξήκοντα προκρίτων χριστιανῶν καὶ Τούρκων, πάντων ὁπαδῶν του, νὰ μεταβῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπολογη-

σόμενοι· διότι είχε καὶ τοὺς ὀπαδοὺς καὶ φίλους τοῦ ὀ τυράννου ἐκεῖνος καὶ μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Χασεκῆς εἶχε πεποιθῆσιν ὅτι διὰ τῶν θησαυρῶν τοῦ εὐκόλως θ' ἀπέφυγε πᾶσαν τιμωρίαν, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις ἀνεφάνησαν τότε δύο ἰσχυροὶ αὐτοῦ ἀντίπαλοι καὶ δεινοὶ δημαγωγοί, καλούμενοι Μπέλος καὶ Μπεκίρης, οἵτινες πρεσβείας ἐπὶ πρεσβειῶν ἐπεμπον εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τοῦ Χασεκῆ, κατὰ τοῦ μητροπολίτου Βενεδίκτου καὶ τῶν φίλων τοῦ τυράννου προκρίτων, ἐπέτυχον δὲ νὰ καθαιρεθῇ μὲν ὁ Βενεδίκτος κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1785, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου, νὰ καταδιωχθῇ δὲ καὶ ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς, ὅστις τούτου ἕνεκα ἐπὶ τριετίαν ὅλην ἐκρύπτετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἄλλων ἀντ' αὐτοῦ σταλέντων εἰς Ἀθήνας διοικητῶν, τοῦ Καρᾶ-Μουσταφᾶ καὶ τοῦ Σιλικτάρη, ὅστις ἦτο «δεύτερος Σαρδανάπαλος» κατὰ τὸ Χρονικόν. Οἱ δὲ παρakoλουθήσαντες τὸν Χατζῆ-Ἀλῆν εἰς Κωνσταντινούπολιν προστοί, ὅσοι αὐτῶν πειθόμενοι εἰς ὑποσχέσεις ἀσφαλείας ἐπανέκαμψαν εἰς αὐτὸν, ἐκακοποιήθησαν πολλαχῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς συμπαθοῦντες τῷ τυράννῳ. Οἱ ἐσωτερικοὶ δὲ οὗτοι σπαραγμοὶ καὶ ἡ κατὰ τοῦ Χασεκῆ ὑπὸ Μπέλου καὶ Μπεκίρη πάλιν ἐστοίχισαν τοῖς Ἀθηναίοις δύο χιλιάδ' ὀ δας πουγγίων καὶ προῦκάλεσαν πολλοὺς φόνους. Διότι ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς διὰ τῆς μεγάλης προστασίας τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου καὶ διὰ τοῦ ἀλανθαστοῦ μεσου τῆς δωροδοσίας οὐ μόνον τὸν διωγμὸν ἀκινδύνως ὑπέστη, ἀλλὰ καὶ ἐκ νέου βοεβόδας τῶν Ἀθηνῶν ἐγένετο περὶ τὰ μέσα τοῦ διοικητικοῦ ἔτους 1786, ἄρα κατὰ Σεπτέμβριον, καὶ κατέλαβε τὴν ἀρχὴν δι' ἀντιπροσώπου, αὐτὸς μὴ ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας εἰμὴ τῷ 1789, τῇ 14ῃ Φεβρουαρίου, κατὰ τὸν χρονογράφον.

Ἡ πέμπτη αὕτη καθοδος τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ εἰς Ἀθήνας ὑπῆρξε διὰ τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους ἀληθῆς θεομηνία. Ὡς τίγρις φρυάσσουσα ἐπέπεσε κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ, συνεπλήρου δὲ τὸν κορεσμὸν τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἀπληστίας τοῦ διὰ βίαιοπραγιῶν καὶ αὐθαϊρεσιῶν καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων κατοίκων. Οἱ κύριοι ἀντίπαλοί τοῦ Μπέλου καὶ Μπεκίρης εὐρίσκοντο ἤδη ἐκποδῶν· διότι ὁ μὲν Μπέλος, μὴ θελήσας νὰ φύγῃ εἶχε συλληφθῇ πρὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ τυράννου ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ καὶ ριφθεὶς σιδηροδέσμιος εἰς τὴν φυλακὴν ἐσῆπετο ἐκεῖ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν δεσμῶν, ἐκ τῆς προστριβῆς τῶν κλοιῶν καὶ τῶν συχνῶν καὶ ἀπηνῶν μαστιγώσεων, ὁ δὲ Μπεκίρης εἶχε μὲν φύγει μετ' ἄλλων ὁμοφρόνων εἰς Πελοπόννησον. Ἀλλ' ὁ Χασεκῆς

κατεδίωξε τούτους καὶ ἐκεῖ καὶ συλλαβῶν ἔρριψεν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις εἰρικήν, ὅπου μετὰ πολλὰς καὶ παντοίας κακοποιήσεις καὶ βασανισμοὺς τοὺς ἀπηγχόνησε κατὰ Σεπτέμβριον, τὸν Μπεκίρην μάλιστα ἐμπροσθεν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ ἐργαστηρίου, τὴν δὲ περιουσίαν αὐτῶν ἐσφετερίσθη. Πρῶτερον ἀκόμη, κατὰ Μάρτιον ἤδη τοῦ 1789, ἀπηγχόνησε τοὺς προὔχοντας Πέτρον Πιττάκην καὶ Νικολάκην Μπάρμπανον, ἀργότερα δὲ καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ τελευταίου Σωτήριον Μπάρμπανον, προπάτορας τῆς μέχρι σήμερον ὑφισταμένης φερωνύμου ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας, καὶ ἄλλους χριστιανούς καὶ Τούρκους κατοίκους ἀδιακρίτως, πλείονας ὅμως χριστιανούς, διαρπάζων καὶ τὰς περιουσίας αὐτῶν. Πολλῶν δὲ Ἀθηναίων, καθ' ὧν δὲν εὗρισκεν ἀφορμὰς, τὰ κτήματα ἐσφετερίζετο κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ἐπροφασίζετο ὅτι εἶχε χρεῖαν τοῦ κτήματός τινος, ἵνα συμπληρώσῃ δῆθεν ἡ ἐξασφάλισις κάλλιον ἰδίου γειτονικὸν κτήμα, προσκαλῶν δὲ τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ ἀρέσκοντος αὐτῷ ὑποστατικοῦ ἐπρότεινε νὰ τῷ πωλῇ τὸ ζητούμενον ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆς, ἣν καὶ ταύτην ἐπὶ διαφόροις προφάσεσιν οὐδέποτε ἀπέτινε, οἱ δὲ οὕτω ληστευόμενοι καὶ ἀποξενούμενοι τὴν περιουσίαν των κατοικοὶ δὲν ἐτόλμων ν' ἀρνηθῶσι τῷ τυράννῳ τὸ ζητούμενον, διότι θὰ ἐπλήρωνεν τὴν ἀρνησιν διὰ τῆς ζωῆς των.

ὑπὸ τοιαύτην φρικτὴν τυραννίαν καὶ ἀπολυταρχίαν ἐστέναζον οἱ Ἀθηναῖοι καθ' ὃ ἔτος ἡ ἐθνὸς συνέλευσις τῶν Γάλλων ἐκήρυττε τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ γαλλικὸς λαὸς ἔθραυε τὰ δεσμὰ τῆς κατὰ τυραννεύσεως τὴν Εὐρώπην προαιωνίου δουλείας, ἱερὸς δ' ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης ἤρξατο καταλαμβάνων τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως! Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν συμφορῶν καὶ τοῦ τρόμου, ὃν ἀδιακόπως τότε διετέλουν οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι, ἐνέσκηψεν ἐνταῦθα κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1789 ἐκ Λεβαδείας προελθοῦσα καὶ φοβερά λοιμικὴ νόσος μέχρι τῶν μέσων Αὐγούστου διαρκέσασα καὶ θερίσασα κυριολεκτικῶς τοὺς κατοίκους. Ἰδίως δ' ὀξεία καὶ σφοδρὰ ἐμαίνετο ἡ θεομηνία περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου, ὅτε ἀπέθνησκον, ἀνὰ 20, 30 καὶ 40 καθ' ἑκάστην, ἀφῆρπασε δ' ἐν συνόλῳ περὶ τοὺς 1200 χριστιανούς καὶ 500 Τούρκους, ἥτοι εἴκοσι περίπου ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἐκ τοῦ τότε πληθυσμοῦ. Κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην συμφορὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἐντρομοὶ «ἐσκορπίσθησαν τῇδε κάκεισε οἱ μὲν εἰς μοναστήρια, οἱ δὲ εἰς τὰ περιβόλια,» διὰ δὲ τοὺς ἐν τῇ πόλει ἀπομείναντας ἀληθῆς ἄγγελος παρηγορίας καὶ σωτῆρ ἀνεδείχθη ὁ Ἀθηναῖος ἀρχὼν Γάσπαρης, πρόξενος

ὦν τῆς Γαλλίας, ὅστις ἀμὲ καπέλον εἰς τὸ κεφάλι καὶ μὲ στενὸν βρακί, » ὑποκάτω εἰς ὄνομα κονσόλου καὶ πραγματευτοῦ ἀνέλαβε τὸ χρέος » καὶ τὸ καθήκον ἐκείνων, ὅπου φοροῦσι τὰ μαῦρα καὶ πλατιά ῥάσα... » καὶ ἐξήντλει τὸν πλουτὸν τοῦ εἰς εὐεργεσίας καὶ διὰ τροφῆν τοῦ λαοῦ » μὲ ὄλην τὴν προθυμίαν καὶ ζέσιν καὶ ἐπεσκέψατο τοὺς ὑπὸ λοιμοῦ καὶ » λιμοῦ ταλαιπωρουμένους, ὡς ὁ πατὴρ τὰ ἴδια τέκνα, καὶ δι' αὐτὴν » τὴν αἰτίαν εἰς ὄλην τὴν ὁρμὴν τῆς νόσου ἐπέμεινεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ » ἐνδον τῆς πολιτείας, » ὡς λέγει ὁ χρονογράφος. Συγχρόνως δ' ἑμα- » στίζετο ἡ Ἀττικὴ τότε καὶ ὑπὸ σιτοδείας μεγάλης καὶ λιμοῦ.

Ἐν τούτοις οὐδὲν παρεκώλυε τὸν τύραννον Χασεκὴν νὰ φορολογῇ ἀνηλεῶς τοὺς πολίτας καὶ, ἐπωφελοῦμενος τὴν ἐνδείαν των, νὰ διαρ- » πάζῃ αὐτῶν τὰς περιουσίας· «αἱ φυλακαὶ λοιπὸν καθ' ἐκάστην ἦσαν στε- » νοχωρημέναι ἐπὶ τοσοῦτον», ἐξακολουθεῖ ὁ χρονογράφος, «ὥστε οἱ ἄν- » θρωποι πολλὰκις δὲν ἤμποροῦσαν νὰ καθίσουν καὶ ἔστεκον ὄρθιοι. Πολ- » λοὶ ἐταλαιπωροῦντο ἐν τῇ φυλακῇ ἐξ καὶ ἐπτὰ μῆνας, ἐδάρησαν δὲ » μερικοί, τινὲς δὲ καὶ ἀπέθανον, καὶ τὸ σφάλμα τοὺς δὲν ἦτο ἄλλο, » πᾶρεξ διότι δὲν εἶχον νὰ ἀποκριθῶν εἰς τὴν ἀπαιτήσιν τῶν τερτε- » ρίων καὶ ὅχι μόνον τῶν ἰδικῶν τους, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνα τῶν συγγε- » νῶν τους φυγάδων. . . Αἱ χῆραι γυναῖκες καὶ ἐκεῖνα τῶν φυγάδων » δὲν ἔδοκίμασαν ὀλιγωτέρας βασάνους· διότι καὶ ἐξ αὐτῶν ἐν τῇ φυ- » λακῇ πλείστον χρόνον ἐταλαιπωρήθησαν καὶ ἐδάρησαν καὶ ἐσιδη- » ροφόρεσαν· ὅταν δ' ἐξήρχοντο ἐκ τῆς φυλακῆς ἔβαλλον αὐτὰς ἐν τῇ » ἀγγαρείᾳ¹.»

Οὕτως οἱ δαίλαιοι Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ ἔτη 1789 μέχρι τοῦ 1791 ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Ὅσοι δὲν ἀπέθανον ἐκ τοῦ λοιμοῦ ἢ τοῦ λι- » μοῦ ἐταλαιπωροῦντο ἐπὶ μακρὸν ἐν ταῖς φυλακαῖς ἢ ἐφεύγον τὴν πα- » τρίδα των, ἵνα σωθῶσι. Τὸ ἐπακόλουθον τούτων ἦτο ὅτι πολλὰ κτή- » ματα ἔμειναν ἀδέσποτα, καταλειφθέντα ὑπὸ τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ, τὰ δ' ἄλλα ὑπετιμήθησαν μεγάλως, ὥστε ἀμὲ πάνυ ὀλίγα ἄσπρα ἤμποροῦσέ » τινες ν' ἀγοράσῃ πολλὰ ὑποστατικά». Ἀλλ' ἤρξατο ἐπιφανομένη καὶ » διὰ τὸν Χασεκὴν ἡ τιμωρὸς Ἐριννὺς. Διοικητὴς Εὐβοίας διωρίσθη κατὰ » τὸ ἔτος 1791 Χαλῆλ πασᾶς τις, ὅστις εἶχε χρηματίσει ἄλλοτε βοεβό- » δας Ἀθηνῶν, ἀντιζήλος δ' ὢν καὶ ἐχθρὸς τοῦ Χασεκῆ εἰσέβαλεν εἰς » τὴν Ἀττικὴν μετὰ ἐνόπλων, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, ὥστε ἐξεργάχῃ οὕτως

¹ Χρονικὸν εἰς ἔτος 1791.

ἐμφύλιος πόλεμος, καθ' ὃν ὁ Χασεκὴς ἀπέκρουσε καὶ ἐξέβαλε τῆς χώρας τὸν Χαλήλ. Ἡ ῥῆξις ἐν τούτοις αὐτῇ οὐδόλως ἤρεσε τοῖς ἐν Κωνσταντιπόλει, τὸ δὲ Διθάνιον καθαιρέσκειν ἀμφοτέρους τοὺς τοπάρχας τούτους ἐπεμψαν εἰς ἐξορίαν, καὶ δὴ τὸν Χατζῆ-Ἀλῆν εἰς Θεσσαλονίκην. Οὕτως ἀπῆλθεν ἄκων ἐξ Ἀθηνῶν ὁ τύραννος κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1792, δὲν μετέβη ὁμοῦς εἰς Θεσσαλονίκην ἀλλ' εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διὰ τῶν πολλῶν του χρημάτων οὐ μόνον ἀνενόχλητος νὰ μείνῃ κατάρθωσεν, ἀλλ' ἐπεμψε καὶ εἰς Ἀθήνας βοεβόδαν τῆς ἐκλογῆς του, τὸν Ἰμβραήμ ἀγῶν, ὥστε καὶ μακρόθεν ἠδύνατο νὰ τυραννῇ τοὺς Ἀθηναίους. Ἀτυχῶς δὲ καὶ ἡ λοιμικὴ νόσος ἐνέσκηπεν ἐκ νέου ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 1792 ἐκ Θηβῶν μεταδοθεῖσα, διήρκεσε δὲ μέχρι τέλους Ἰουνίου καὶ ἀπεβίωσαν ἐξ αὐτῆς 800 χριστιανοὶ καὶ 300 Τούρκοι.

Ὅπως δὴ ποτε ἀπὸ τοῦ 1792 ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς δὲν ἐπανῆλθε πλέον ὡς βοεβόδας εἰς Ἀθήνας, μόνον δὲ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων, οὓς ἐπεμπε διαχειριστὰς τῶν κτημάτων του, καὶ ὡς ἐνοικιαστὴς τῆς δεκάτης εὐρίσκε καὶ πάλιν εὐκαιρίαν νὰ μὴ ἀφήνῃ αὐτοὺς ἀνενοχλήτους. Ἐκθραυσθεὶς δ' ἐκ τῆς ἀτιμωρησίας συνέλαβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἰδέαν νὰ γίνῃ μπουσταντζήμπασης, ὅστις ἦτο τότε ἀρχηγὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ εἶχε τὸ δεύτερον ἐν τῇ κράτει μετὰ τὸν μέγαν βεζίρην ἀξίωμα. Ἀλλ' ὁ κατέχων τὴν θέσιν ταύτην, μαθὼν τὰς σκευωρίας τοῦ Χασεκῆ, προέλαθε καὶ ἐνῆργησε τὴν εἰς Χίον ἐξορίαν αὐτοῦ. Ἐκεῖθεν ἦλθεν αἰφνιδίως εἰς Ἀθήνας δι' ἑκτὴν καὶ τελευταίαν φοράν, δὲν παρέμεινεν ὁμοῦς εἰμὴ ἑνδεκα μόνον ἡμέρας, μεθ' ὧς ἐπανεκαμφεν εἰς Χίον, ὅθεν μετ' ὀλίγον ἐπιτυχῶν τὴν ἄδειαν μετέβη πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡθέλησε τότε νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ μακρόθεν τὴν τοσάκικ ἐν Ἀθήναις δοκιμασθεῖσαν μέθοδον πλουτισμοῦ διὰ ψευδῶν χρεωστικῶν τῶν Ἀθηναίων. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 1794 διέταξε νὰ πορευθῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν προεστῶτες τῶν Ἀθηναίων μεθ' ὑπογεγραμμένου ἀγράφου χρεωστικοῦ, ὅπως θεωρηθῶσι δῆθεν οἱ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς λογαριασμοὶ καὶ σημειωθῇ ἐν τῷ χρεωστικῷ τὸ εὐρεθισόμενον χρέος τῆς κοινότητος πρὸς ἐκείνον, ἐκαὶ δ' ἐνέγραψεν ὁ ἄπληστος Χατζῆ-Ἀλῆς πονηρίαν 400 ὡς χρέος τῆς κοινότητος, ἐνῷ μόλις τὸ τέταρτον τοῦ ποσοῦ ἐχρεώσται αὕτη. Γνωρίζων τὴν τότε ἔνδειαν τῶν Ἀθηναίων ἤθελε καὶ ἡλπίζε διὰ τοῦ μέσου τούτου νὰ μεταβάλῃ δολόκληρον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν περιόχην αὐτῆς εἰς ἴδιον κτῆμα ἢ πριβίλιον. Ἀλλὰ τὸ τολμηρὸν τοῦτο

τοῦ Χασεκῆ σχέδιον ἐματαιώσαν φιλοπόλιδες τινες Ἀθηναῖοι προὔχοντες, ὁ τότε ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Ἀσωμάτων Διονύσιος Πετράκης καὶ οἱ Τζαμπέται, οἵτινες μεταβάντες ἐπὶ τούτῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐνῆργουν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, χωρὶς ν' ἀποθαρρυνθῶσιν ἐκ τοῦ ὅτι ἄλλοι ἐξ Ἀθηνῶν προεστώτες εἶχον μεταβῆ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἵνα ὁμιλήσωσιν ὑπὲρ τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ ἐκ φόβου μὴ, ἐκφυγὼν οὗτος τὸν κίνδυνον καὶ ἄνευ αὐτῶν, ἐκδικηθῇ ἀγρίως κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Εἶχε τότε εἰσαγάγει ἡ Τουρκία ἐπὶ σουλτάνου Σελῖμ. τοῦ Γ', περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, μεταρρhmίσεις στρατιωτικὰς, οἰκονομικὰς καὶ διοικητικὰς, αἱ δὲ Ἀθηναὶ ἐτάχθησαν κατὰ ταύτας εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Τζελεμπῆ ἐφένδη, γενικοῦ ἐπόπτου τῶν φρουρίων καὶ διευθυντοῦ τοῦ ἀρτισυστάτου πολεμικοῦ ταμείου, ἥτοι ἀρχιδεσφτερδάρη τοῦ Ἰράτ Νιζάμ Τζεδίτ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν ἀπετάθησαν ὁ ἡγούμενος Πετράκης καὶ οἱ Τζαμπέται ἐκτιθέμενοι τὰς κλοπὰς καὶ ἐκβιάσεις τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ Χασεκῆ καὶ ἐπικαλούμενοι παῦσιν τῶν δεινῶν, ἀπέδειξαν δὲ καὶ ἐπὶ δικαστηρίου τὰς καταχρήσεις τοῦ τυράννου τῶν καὶ ἀνεφέρθησαν μέχρις αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου ἐπανειλημμένως. Εὐτυχῶς ὁ Τζελεμπῆ ἐφένδης ἐπέισθη περὶ τοῦ δικαίου τῶν Ἀθηναίων καὶ συνεπάθησε μεγαλῶς πρὸς τὴν ἀτυχῆ, ἀλλ' ἐνδοξον πόλιν, διὸ διέταξεν ἀναθεώρησιν τῶν λογαριασμῶν τοῦ Χασεκῆ. Γενομένου δὲ τούτου ἀπεκαλύφθη τὸ ψευδές καὶ ἄδικον τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ, ὅπερ καὶ ὁ ἴδιος ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ἐπὶ δικαστηρίου ἀποδειχθὲν περιτράνως, καὶ οὕτως οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἀπηλλάγησαν τοῦ πρὸς τὸν Χασεκῆν χρέους, οὗτος δ' ἐξωρίσθη εἰς Κῶν. Ἐκεῖ εὕρισκόμενος διετάχθη βραδύτερον ν' ἀποστείλῃ εἰς Ἀθήνας πληρεξούσιόν του, ὅπως ἀποδώσῃ τοῖς Ἀθηναίοις ὅσα εἶχε σφετερισθῇ αὐτῶν κτήματα, ἐπειδὴ δὲ παρήκουσεν, ἐξεδόθη φερμάνιον σουλτανικὸν διατάσσον τὸν φόνον αὐτοῦ καὶ οὕτως ἐν ἔτει 1796 αἱ Ἀθηναὶ ἀπηλλάγησαν ὀριστικῶς τοῦ φοβεροῦ τούτου τυράννου, ὑπὸ τοῖς ὄνυχας τοῦ ὑποίου ἐσπάρασσαν εἰκοσιπενταετίαν ὄλην.

Τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ τοῦ Χασεκῆ ἡ ἀπαισία μνήμη καὶ τῶν παθημάτων, ἅτινα ὑπέστησαν ὑπ' αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, ἡ ζοφερά ἀνάμνησις διετηροῦντο καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐπὶ μακρὸν χρόνον ζωηρότατα παρ' αὐτοῖς, μέχρι σήμερον δὲ οὐκ ὀλίγα διηγοῦνται ἐκ παραδόσεως περὶ αὐτοῦ οἱ ἰθαγενεῖς Ἀθηναῖοι. Ὑπῆρξεν οὗτος ἡ τελευταία θεία μάστιξ, τὸ ὕστατον στάδιον τοῦ μακράκιμος καθαρτηρίου, ἐν ᾧ ἡ περικλεὲς αὕτη καὶ πολυπαθὴς πάλις ἀπέπλωε τὸν ῥύπον τῶν ἀκουσίων

καὶ ἐκουσίῳ ἀμαρτιῶν αὐτῆς, ὅπως καθαρὰ καὶ ἀμίαντος ἐξελθούσα ἐκ τοῦ χωνευτηρίου ἀναλάβῃ πάλιν μετὰ τινὰ ἔτη τὴν ἱστορικὴν σταδιοδρομίαν τῆς ὡς πρωτεύουσα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Πρὸς ταῖς ἄλλαις δὲ κακίαις, ἃς εἶχεν ὁ Χασεκῆς κοινὰς πρὸς τὸν σύγχρονον καὶ ὁμοίον του τῶν Ἰωαννίνων τύραννον Ἀλῆν Τεπελενλήν. ἦτο καὶ εἰς ἄκρον, ὡς ἐκεῖνος, ἀσελγὴς καὶ φιλήδονος, πρὸς κορεσμόν δὲ τῶν σαρκικῶν παθῶν του οὔτε τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς οὔτε τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων ἐφείδετο. Διηγούνται ὅτι ἐν τοῖς λουτροῖς εἶχεν ἐπίτηδες τοποθετημένας ἐμπίστους γυναῖκες, ἵνα ἀγγέλλωσιν αὐτῷ τίνες τῶν ἐν αὐτοῖς λουμένων ἦσαν καλλισωμότεραι, εὐθὺς δὲ τότε διέτασσε νὰ τῷ προσαγάγῃ τὴν ἐπαινεθεῖσαν ξένην γυναῖκα, κόρην ἢ ὑπανδρον, καὶ οὕαι τοῖς ἀπειθεῦσιν αὐτῷ. Οὕτως ὁ Ἀθηναῖος Σταμάτιος Σαρῆς, ὅστις μαθὼν ἐγκαίρως παρ' εὐηργετημένης δούλης τὰς περὶ τῆς καλλιμόρφου γυναίκης τοῦ ὀρέξει τοῦ Χασεκῆ ἐσπευσε ν' ἀπαγάγῃ καὶ ἀπομακρύνῃς νὰ κρύψῃ αὐτὴν εἰς Θήβας, ἐπανακάμψας βραδύτερον ἐκείθεν εἰς τόσον φρικτὴν ὑπεβλήθη μαστίγῳσιν, ὥστε μετὰ πολλῆς δυσκολίας καὶ διὰ πολλῶν προσπαθειῶν διεξέφυγε τὸν θάνατον, ἦτον ὅμως ἔκτοτε ἐφ' ὅρου ζωῆς πάσχων καὶ φιλάσθενος¹.

Φόνοι λοιπόν, διωγμοί, φυλακισμοὶ καὶ ἀπογυμνώσεις καὶ διαρπαγαὶ τῶν περιουσιῶν, ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν σχεδὸν ὅλην διὰ Χατζῆ-Ἀλῆ τοῦ Χασεκῆ ἐν Ἀθήναις διαπραχθέντα, κατέρριψαν καὶ ἐξησθένισαν τὴν ἀτυχῆ πόλιν περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς μέγαν βαθμόν, τὸ δ' ἔργον τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως συνεπλήρουν τὰ συχνὰ θανατικά, ὥστε ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως καὶ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Χασεκῆ δὲν ὑπερέβαινε τὰς 8—10,000 ἐν ὅλοις. Ὡς ἐπιστέγασμα δὲ καὶ κορωνὶς τῶν συμφορῶν ἐπῆλθεν, ὡς εἶπομεν ἤδη, τῷ 1797 καὶ ἡ ἀπώλεια τῶν ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ τῆς Ἑνετίας κατατεθειμένων πρὸς συντήρησιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κληροδοτημάτων διότι οἱ καταλύσαντες τὴν ἐνετικὴν πολιτείαν Γάλλοι ὑπὸ τὸν μέγαν Ναπολέοντα, δημεύσαντες αὐτῆς τὸν πλοῦτον ποσῶς δὲν ἀνεγνώρισαν καὶ τὰς ὑποχρεώσεις. Δυστυχῶς δὲ καὶ τὸ Διβάνιον δημεύσαν τὴν ἀδίκως καὶ παρανόμως συσσωρευθεῖσαν μεγάλην κτηματικὴν περιουσίαν τοῦ Χασεκῆ δὲν ἀπέδωκεν αὐτήν, ὡς ὀφείλεν, εἰς τοὺς νομίμους ἰδιοκτῆτας,

¹ Κατ' ἀπομνημόνευμα τῆς Μαριάνης Γρ. Καμπουρόγλου δημοσιευθὲν ἐν Μνημ. τόμ. Γ', σ. 246—247.

ἀλλ' ἐξεποίησε πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου ταμείου, ὀλίγα δὲ τινες διαθέτοντες χρήματα ἠδυνήθησαν νὰ ὠφεληθῶσι τότε ἐκ τῆς περιστάσεως ἀγοράζοντες ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆς πολὺτιμα καὶ ἐκτεταμένα κτήματα, αἱ δὲ πολλοὶ ἔμειναν καὶ πάλιν ἠδικημένοι, πένητες ἀπὸ εὐπόρων καὶ πλουσίων γενόμενοι. Τοῦτου ἕνεκα διχόνοιοι καὶ ἔριδες, αἱ τῆς πενίας ἀναπόσπαστοι σύντροφοι, ἐπεκράτησαν παροδικῶς καὶ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος¹, ἀλλ' ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ σύνεσις, ἥτις πάντοτε σχεδὸν διέκρινε τοὺς ἄρχοντας τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὑπερνίκησαν καὶ τότε πᾶν πρόσκομμα καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 αἱ Ἀθηναὶ ἀπέβησαν πάλιν κέντρον ἐθνικῆς ἐνεργείας καὶ δράσεως, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ.

Καθ' ὅλον δὲ τοῦτο τὸ ἀπὸ 1750 μέχρι 1800 χρονικὸν διάστημα τῶν συμφορῶν καὶ ταραχῶν ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας πολλοί, καὶ ἰδίως Εὐρωπαῖοι, ὧν οἱ ἐπισημότεροι εἶνε οἱ ἤδη μνημονευθέντες Σαρλεμόντης (Charlemont), Στούαρτ (Stuart) καὶ Ρέβετ (Revett) (σ. 501). Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀπεστάλη ἐκ νέου ὑπὸ τῆς γνωστῆς Ἑταιρείας τῶν Ἑρασιτεχνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1764 εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν Πάرس (Pars) καὶ Τσάνδλερ (Chandler), ἀλλ' αἱ διαφοραί, ἃς τότε ὑπὸ τε ἀρχαιολογικὴν καὶ ὑπὸ τὰς ἄλλας ἐπόψεις ἐν Ἀθηναῖς εὔρεν ἀπὸ τῆς πρώτης μετὰ τοῦ Ρέβετ καὶ Σαρλεμόντη ἐπισκέψεως (1751) ἦσαν λίαν μικραί καὶ ἐπουσιώδεις· διότι ἀργότερα, μετὰ τὸ 1771, συνέβησαν ἀξιοσημείωτοι μεταβολαί. Σπουδαῖον διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν εἶνε καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Τζέλλ (Gell), Γκαΐδη (Gaudy), καὶ Ρέδφορντ (Redford) μετὰ προηγηθεῖσαν ἐπίσκεψιν τῆς Ἑλλάδος τότε ἐκδοθὲν σύγγραμμα, « Ἀνέκδοτοι ἀρχαιότητες τῆς Ἀττικῆς » (Unedited Antiquities of Attica). Καὶ ὁ Γάλλος Λερούά (Lerois) ἐπεσκέφθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὰς Ἀθήνας καὶ περιέγραψε τὰς ἀρχαιότητας καὶ ἄλλοι ἥττονος λόγου ἄξιοι Εὐρωπαῖοι, πάντες δὲ ὁμοφώνως ἐπικυροῦσι τὰ περὶ ἐλαττώσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως καὶ περὶ ὕλικῆς καταπτώσεως αὐτῆς ἀνωτέρω εἰρημένα. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ξένων τούτων τῇ 1772 ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ Ἀδριανουπολίτης Ἰγνάτιος, ὁ ἐπίσκοπος

¹ Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ σωζομένων πρακτικῶν τῆς κοινότητος περὶ εἰρηνεύσεως ἐκ τοῦ ἔτους 1819, δημοσιευθέντων ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 251—256.

Ναζιανζού, ὅστις περιηγήθη τότε καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα καὶ Ἀνατολήν, συνέγραψε δὲ καὶ ἀνέκδοτον εἰσέτι Περιηγητικόν¹, ἐν ᾧ καὶ περὶ Ἀθηνῶν ποιεῖται λόγον. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα εἶνε ἐσταχυολογημένα ἐκ τῶν ἐν τῇ Τουρκογραφικῇ τοῦ Κρουσίου γνωστῶν ἤδη ἐπιστολῶν τοῦ Ζυγομαλά καὶ τοῦ Καβάσιλα, ὀλίγα δὲ μόνον ἴδια ἔχει ἐν αὐταῖς ἐγκατεσπαρμένα, ἀνάξια ἰδιαιτέρου λόγου, Ἐν Ἀθήναις ὡς ὁ ἴδιος γράφει, διέμεινε «μῆνας δέκα καὶ ξεναγούμενος καὶ βλέπων λατόμια ναοὺς, μοναστήρια, ἀκρωτήρια, νεώρια, ἐπίνεια καὶ ἄλλα ἔτι ἐρείπια ἀξιόλογα, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ἡ ἄκρα αὐτῶν παλαιὰ καὶ ἀρχαία μεγαλοπρέπεια».

Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν εἶχον ἐκπέσει αἱ Ἀθῆναι ὕλικῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ὅσον καὶ ἂν εἶχον πάθει τὰ καλλιτεχνικὰ τῆς πόλεως ἔργα, ἡθικῶς ἐν τούτοις πάλιν ἐξυψούτο αὕτη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ἡ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα μεγάλῃ διάδοσις τῶν ἑλληνικῶν φώτων ἐν Εὐρώπῃ, συνδεομένων ἀναποσπάστως πρὸς τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἡ γνώρισις τῶν ἀπαρμιλλήτων τῆς πόλεως ταύτης καλλιτεχνικῶν ἔργων εἶχον καταστήσει τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν γνωστότατον εἰς ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, ἀποθῶν καὶ τότε ἦδη τὸ σύμβολον τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Οὗτος δὲ ὁ περὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν καλλιτεχνίαν ἐπικρατῶν ἐν Εὐρώπῃ μέγας ζήλος δὲν ἔμεινε, εὐτυχῶς, ἄνευ ἐπιρροῆς καὶ ἐπὶ τῶν ἀνανηφόντων Ἑλλήνων, ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐπεκράτησε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ στοιχείῳ ἑκτακτος πνευματικὸς ὄργασμός καὶ σπουδὴ περὶ τὰ πάτρια, δι' ὧν προπαρεσκευάσθη ταχεῖα ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ τοῦ ἔθνους ἀναγέννησις. Οἱ Παρίσιοι, ἡ Βιέννα, ἡ Βλαχία, ὁ Ἄθως, ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Πάτμος εἶχον ἀποθῆ φωτεινὰ κέντρα διὰ τοὺς Ἑλληνας, ὅθεν ὁ Κοραΐς, ὁ Γαζής, οἱ Κοκκινάκai, ὁ Δούκας καὶ ἄλλοι μεγάλοι τοῦ ἔθνους λόγιοι διεφώτιζον διὰ τῶν συγγραμμάτων, τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν συμβουλῶν τῶν ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἀνεζωπύρουν τὸν πρὸς τὰ πάτρια ζῆλον αὐτοῦ. Τοῦ γενικοῦ δὲ τούτου ὄργασμοῦ καὶ ζήλου δὲν ἔμειναν ἄμοιροι καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἡ προνομιακὴ τῶν Μουσῶν πόλις,

¹ Ὁ Ἰγνάτιος ἀπεβίωσεν ἐν Ἀνδριανουπόλει, ὅπου ἐφυσύγχε, τῷ 1820, τὰ δὲ χειρόγραφα αὐτοῦ διεσώθησαν ἐκεῖ παρὰ τῷ Γ. Ι. Λαμπουσιᾷ, ὅστις ἐδημοσίευσεν ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 3-7 τὰ ἐκ τοῦ Περιηγητικοῦ σχετικὰ πρὸς τὰς Ἀθῆνας χωρία.

ἀλλ' οἱ αἰέποτε ἐπὶ φιλομουσίᾳ καὶ ὄξυνσίᾳ μεταξύ τῶν Ἑλλήνων διακριθέντες Ἀθηναῖοι ἐνωρὶς ἤδη ἤρξαντο νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν, ὅπως καὶ πάλιν καταστήσωσι τὴν σεμνὴν αὐτῶν πόλιν κέντρον τῆς ἐν Ἑλλάδι πνευματικῆς κινήσεως, ἰδίως δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἀρχεῖται διὰ τὰς Ἀθήνας ἐποχὴ πνευματικῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἠθικῆς ἐξυψώσεως, ἥτις ταχέως ἔβαλε ρίζας ἰσχυράς. Εἶδομεν ἄνωτέρω ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν συναικισμὸν τοῦ 1690 ἰδρῦθησαν ἐν Ἀθήναις σχολεῖα διὰ τὴν νεολαίαν, ἅτινα διετηρήθησαν ὑπὸ τε ἰδιωτῶν καὶ ὑπὸ τῆς κοινότητος μέχρι τοῦ 1800 περίπου (σελ. 496—97). Ἀλλ' οἱ πόροι τῆς κοινότητος ἦσαν μετὰ τὸ 1797 λίαν γλίσχροι διὰ τὴν πενίαν τῶν κατοίκων, τὰ δὲ σχολεῖα μετὰ πολλῆς δυσκολίας διετηροῦντο χάρις εἰς τὴν ἰώθειον ὑπομονὴν τῶν ἐπὶ ἔτη μηδένα μισθὸν λαμβανόντων διδασκάλων. Ταύτην λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀπορίαν ἐφίλοτιμήθη εὐτυχῶς νὰ θεραπεύσῃ ἐν ἔτει 1806 ὁ φιλόμουσος καὶ φιλόπατρις ἡγούμενος τῆς τῶν Ἀσωμάτων μονῆς Διονύσιος Πετράκης, ἀνὴρ ἐνάρετος καὶ πολλαχῶς τὴν πατρίδα του εὐεργετήσας, ἰδίως δὲ μεγάλως συνεργήσας εἰς τὴν πτώσιν τοῦ τυράννου Χασεκῆ, μιμούμενος τὸν συμπολίτην του Ἰωάννην Δέκαν. Ἀνέλαβε δηλ. νὰ συντηρήσῃ ἐκ τῶν ἐσόδων τῆς μονῆς τὴν σχολὴν ταύτην πληρώνων 500 μὲν γρόσια κατ' ἔτος μισθὸν τῷ διδασκάλῳ, ὅστις ἦτο τότε ὁ Ἰωάννης Βενιζέλος, τὰ ἀναγκαῖα δὲ πρὸς συντήρησιν δώδεκα πτωχῶν νέων Ἀθηναίων, σπουδάζόντων ἐπιμελῶς ἐν αὐτῇ, ὡς ἐγένετο καὶ πρὸ τοῦ 1797, ἡ δὲ φιλόμουσος αὕτη δωρεὰ ἐκηρύχθη διαρκὲς διὰ γράμματος αὐτοῦ τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν ἐν τῇ μονῇ μοναχῶν, ἐπικυρωμένον ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γρηγορίου¹, ὥστε διετηρήθη οὕτως ἡ σχολὴ Δέκα λειτουργοῦσα κανονικῶς μέχρι τοῦ 1821. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα, 1816, τινὲς τῶν τότε ἐν Ἀθήναις εὐρισκομένων ξένων ἐσχημάτισαν βιβλιοθήκην, ἵνα διευκολύνωνται οἱ τὰς ἀρχαιοτήτας τῆς πόλεως μελετῶντες, ἡ δὲ βιβλιοθήκη αὕτη ἐπεκλήθη « Φιλαθηναϊκὴ Ἀκαδημία » καὶ εἶχε καὶ ἰδίαν, ἐν τῷ Νομισματικῷ Μουσείῳ νῦν ἀποτεθειμένην, σφραγίδα ἐκ χάλυβος, ἀλλὰ δὲν ἐλειτούργησεν εἰμὴ ὀλίγους μόνον μῆνας, συγχωρευθεῖσα εἰς τὴν ἀμέσως κατόπιν συστάσαν, μεγάλην ἐξ ἐγχωρίων « Φι-

¹ Ἐδημοσιεύθη ἐν Μνημ. εἰς. Α', σ. 165—168. Κατὰ τινὰ εἰδήσιν ἐν τῷ « Λογίῳ Ἑρμῇ » τῆς Βιέννης τοῦ ἔτους 1814, ἀφορμὴ πρὸς σύστασιν ἢ μᾶλλον ἐξακολούθησιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς ταύτης ἐγένετο ὁ Δημήτριος Ῥαζής, ἐλθὼν τότε ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἀθήνας.

λόμουσον 'Εταιρείαν¹». Διότι συγχρόνως περίπου, ἐν ἔτει 1812, τέσσαρες διακεκριμένοι καὶ ἀνεπτυγμένοι Ἀθηναῖοι, ὁ Ἰωάννης Μαρμαροπούρης, ὁ Ἰωάννης Τατλικάρας, ὁ Πέτρος Ρεβελάκης καὶ ὁ ὑπὸ ἀγγλικὴν προστασίαν διατελὼν Ἀλέξανδρος Χωματιανός, συνέστησαν ἐν Ἀθήναις τὴν περιβόητον «Φιλόμουσον Ἑταιρείαν», ἥτις παρὰ τὰς διαβολὰς καὶ καταδρομὰς τοῦ δειλοῦ καὶ φιλοτούρκου ἀρχιερέως Γρηγορίου διετηρήθη καὶ ἠύδοκίμησεν. Ἡ Ἑταιρεία αὕτη ἦτο ὅλως διάφορος τῆς «Φίλικης Ἑταιρείας» καὶ σκοπὸν προϋτίθετο τὴν ἰδρύσιν καὶ διατήρησιν ἐκπαιδευτικῶν καθιδρυμάτων ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει τῆς Θεσσαλίας, τὴν συλλογὴν καὶ διατήρησιν τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν ἰδιαίτεροις μουσείοις, τὴν ὁδηγίαν τῶν τὰς Ἀθῆνας ἐπισκεπτομένων ξένων καὶ τὴν ἀποστολὴν εὐφυῶν, πενήτων νέων εἰς Γερμανίαν πρὸς περαιτέρω πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, ὅπως ἐπανελθόντες ἔπειτα ἐξυπηρετήσωσι τὸ ἔθνος ὡς κληρικοὶ καὶ διδάσκαλοι, Εὐτυχῶς ὁ ἅγιος οὗτος σκοπὸς εὗρεν ἐνωρὶς πολλὰ πρόθυμα μέλη, ἰδίως ὅμως ὑπεσθηρίχθη ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων καὶ σοβαρῶς διοργανίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου, τοῦ μετέπειτα ἀειμνήστου τῆς Ἑλλάδος κυβερνήτου. Οὗτος ἔλαβε γνῶσιν τῆς συστάσεως αὐτῆς παρὰ τοῦ Ἀνθίμου Γάζη ἐν Βιέννῃ, ὅπου διέτριβε κατὰ τὰ ἔτη 1814 — 1815, ὡς Ῥώσος ὑπουργός καὶ πληρεξούσιος μετὰ τοῦ Τσάρου παρὰ τῇ αὐτόθι συγκροτηθείσῃ περιβοήτῳ συνελεύσει τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, συνελθόντων, ὅπως τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Μετερνίχου χαλκεύσωσι τὰ δεσμά, δι' ὧν ἐφρόνουν ὅτι ἤθελον δεσμεύσει ἑσκαί τὰ ἔθνη, τὴν Ἱερὰν δηλ. Συμμαχίαν. Οὐ μόνον δ' ἐπεδοκίμησεν ὁ Καποδίστριας τὸν σκοπὸν τῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ καὶ, πρόεδρος αὐτῆς γενόμενος, μετὰ μεγάλης προθυμίας καὶ ζήλου ἀνέλαβε τὴν ἐνίσχυσίν της διὰ τῆς συστάσεως ἰδιαιτέρως ὁμοίας ἑταιρείας ἐν Εὐρώπῃ, οἰκνεί κλάδου τῆς ἐν Ἀθήναις, πρὸς δὲ διὰ τῆς ἰδρύσεως γενικοῦ κεντρικοῦ γραφείου ἐν Βιέννῃ ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιν τοῦ ἐκεῖ ἐμπόρου Ἀλεξάνδρου Βασιλείου καὶ διὰ τῆς μεταξὺ τῶν μελῶν καταγραφῆς πολλῶν ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ συνηγμένων ἐπιφανῶν τῆς Εὐρώπης ἀνδρῶν². τὰ μέτρα δὲ ταῦτα οὐ μόνον τοὺς

² Πρβ. Λογοδοσίαν τοῦ πρυτάνεως Β. Οἰκονομίδου τῷ 1865, σ. 62, ἐνθα ὁ Κ. Σ. Ηιττάκης ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὴν Φιλαθηναϊκὴν Ἀκαδημίαν.

³ Ὁ Καποδίστριας αὐτὸς λαμπρὰ ἐκτίθησι τὰς ἐνεργείας καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐν Βιέννῃ συστάσεως δευτέρας Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων ἐν σοῖζομένῃ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλεῖον ἐπιστολῇ του, ἥτις ἐδημοσιεύθη τῷ 1869 ἐν τῷ Ἑθνικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ Μ. Π. Βρετοῦ ἐν Παρίσις.

χρηματικούς πόρους τῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἠθικὸν αὐτῆς ἀξίωμα ἠϋξήσαν ἐπαίσθητῶς. Οὕτως ἐνισχυθεῖσα ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων κατήρτισεν ἐν Ἀθήναις σχολὴν ἐρρυθμισμένην κατὰ τὰ τότε εὐρωπαϊκὰ ἐκπαιδευτήρια, ἐν ᾗ ἐδιδάσκοντο ἐκτὸς τῆς ἐλληνικῆς καὶ εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι διὰ τῶν καταλλήλων ὀργάνων. Ὅμοιον δὲ σχολὴν ἢ γυμνάσιον ἐσύστησεν ἡ Ἑταιρεία καὶ ἐν τῷ Πηλίῳ ὅρει καὶ ἀμφότεροι συνέτειναν μεγάλως εἰς τὴν διάδοσιν τῶν φώτων ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ Ἑλλάδι καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν πολλῶν λογίων τοῦ ἔθνους, Ἀθηναίων τε καὶ ἐξ ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν. Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἣτις διὰ τῶν προσπαθειῶν τούτων πρὸς πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλαχού τῆς Ἑλλάδος, ἐξέπληξε καὶ αὐτοὺς τοὺς χεῖριστα κατὰ τῶν Ἑλλήνων διχθεμένους τῶν περιγητῶν, ὅσοι ἐπεσκέφθησαν τὴν χώραν κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 19ου αἰῶνος. Τῶν ὁμῶς μεγάλη ἀφύπνισις, οὕτως εἰπεῖν, ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἑταιρείας ταύτης τῶν Φιλομούσων, ἀποτελούσης ἀναμφηρίστως μίαν τῶν καλλιτέρων, ἢ μᾶλλον τὴν καλλίστην ἐποχὴν τῶν Ἀθηνῶν, διαρκούσης τῆς ξενοκρατίας¹. Διότι αὕτη

¹ Ὁ κανονισμὸς αὐτῆς ὅστις ἐδημοσιεύθη τῷ 1815 ἐλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ ἐν Βιέννῃ πιθανῶς, ἐξεδόθη ἐκ νέου ἐλληνιστὶ ὑπὸ Ἀνδρέου Π. Βρετοῦ ἐν τῷ Ἑθνικῷ Ἡμερολόγιῳ τοῦ Μαρίνου Π. Βρετοῦ τοῦ ἔτους 1869, σ. 230 ἐπ., ἰδίως σ. 238—241, ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς:

Ἄρθρ. 1. «Ὁ σκοπὸς τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας εἶνε ἡ καταβολὴ τῶν
» ἀναγκαίων χρημάτων διὰ τὴν ἑκτασιν τῆς παιδείας εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὴν
» ἑκδοσιν τῶν κλασικῶν λεγομένων συγγραφέων καὶ βοήθειαν τῶν ἐνδεῶν μα-
»θητῶν, ὅσοι ἀφιερῶνται εἰς τὰς ἐπιστήμας, καὶ διὰ τὴν ἀναζήτησιν παντὸς
» εἶδους ἀρχαιοτήτων. Ἡ δὲ τοῦ Πηλίου ὄρους ὁμήγουρ συγκροτεῖ ἐν σχολαίῳ
» τακτικῶν κατὰ μίμησιν τῶν Ἀκαδημειῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἄρθρ. 2. «Τὰ ἐν Ἀθήναις εὐρισκόμενα μέλη τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας
» ἐκλέγουσι διὰ ψήφων ἐφόρους τέσσαρας, ἐπαγρυπνοῦντας καὶ φροντίζοντας διὰ
» τὴν ἐπίδοσιν καὶ τελειοποίησιν τῆς Ἑταιρείας.

Ἄρθρ. 3. «Ὅσοι θέλουσι νὰ συγκαταριθμηθῶσιν εἰς τὴν Ἑταιρείαν διευθύ-
» νονται εἰς τοὺς ἐφόρους, εἴτε προσωπικῶς εἴτε διὰ γραμμάτων εἴτε διὰ τινος
» τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας, προσεπισημειοῦντες τὸ ὄνομα καὶ τὴν πατρίδα των.

Ἄρθρ. 4. «Ἐκαστον μέλος πληροῖναι κατ' ἔτος εἰς τὴν Ἑταιρείαν τρία ἰσπα-
» νικά τᾶλλα καὶ δυνάμει τούτων ὀνομάζεται συνήγορος, καὶ ἔχει δικαίωμα
» νὰ παρευρίτηται εἰς τὰς ψήφους. Ὅσοι δὲ βοηθήσωσι τὴν Ἑταιρείαν μὲ
» προσφορὰν χρονικὴν μεγάλωδοτεράν καλοῦνται ἐεργεταί. Τὰ ὀνόματα τῶν

συνέλαθε καὶ ἐπραγματοποίησε τὸ τόσον πολυμὲρὸν σχέδιον, ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐν νέῳ διδασκαλίαν τοῦ ἔθνους ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει, ἐνθα ποτὲ ὁ Χείρων ἐδίδασκε τὸν Ἀχιλλέα, καὶ ἐν Ἀθήναις, τῇ κατ' ἐξοχὴν πατρίδι τῶν Μουσῶν καὶ τῶν φώτων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ συνέτεινεν οὕτω μεγάλως εἰς τὴν ἀφύπνισιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἀνούψωσιν τῆς ἡθικῆς ἀξίας καὶ τὴν ἐν μέρει ἀνανέωσιν τοῦ ἡθικοῦ γοήτρου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ μεγάλου καὶ ἱεροῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτητικῆς ἀγῶνος¹. Μάλιστα δὲ λίαν

» συνηγόρων καὶ εὐεργετῶν χαραχθήσονται ἰδιαίτερος εἰς τὰς στήλας λευκοῦ
» μαρμάρου καὶ δημοσιευθήσονται διὰ τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ.

Ἄρθρ. 5. » Ἡ Ἑταιρεία ἐκλέγει ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις μελῶν ἄνδρας ἱκανούς,
» ἵνα συνοδεύσωσι τοὺς εἰς Ἀττικὴν ἐρχομένους περιηγητάς.

Ἄρθρ. 6. » Ἡ ἀλληλογραφία τῶν τῆς Ἑταιρείας μελῶν πρέπει νὰ ἐξακο-
» λουθῇται ὅσον τὸ δυνατόν συνεχῶς τε καὶ ἀκριβῶς, ὅπως δι' αὐτῆς εἰδοποι-
» ται τὸ γένος περὶ πάντων, ὅσα τῆς προσοχῆς αὐτοῦ ἔξια. Κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ
» ἔφοροι τοῦ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει γυμνασίου, καθυποβάλλονται, ἵνα ἐξακολουθῶσι
» τὴν φιλολογικὴν ἀνταπόκρισιν μεταξὺ τῶν δύο τούτων καταστημάτων καὶ
» τῶν λοιπῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης Ἑταιρειῶν, εἰς ἃς εἰσὶν ἤδη γνωστοί.

Ἄρθρ. 7. » Ὁ σκοπὸς τῆς χρηματικῆς καταβολῆς ἀποδίδεται εἰς χορηγίαν
» τῶν ἀναγκαίων μέσων διὰ τὴν αὐξήσιν καὶ ἐπίδοσιν τῶν μαθησέων τῆς Εὐ-
» ρώπης εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὴν ἐκδόσιν τῶν κλασικῶν συγγραμμάτων καὶ βοή-
» θειαν πτωχῶν μαθητῶν, ὅσοι σπουδάζουσι τὰς ἐπιστήμας, καὶ τέλος διὰ τὴν
» ἀνακάλυψιν παντὸς εἶδους ἀρχαιοτήτων. Οἱ ἔφοροι, οἱ ἐμπιστευθέντες τὴν
» χρῆσιν τῶν ἐσόδων τῆς Ἑταιρείας, ἀποδίδουσι λόγον λεπτομεροῦ καὶ δημό-
» σιον, ἵνα διὰ τούτου εἰδοποιῇται ἕκαστον μέλος.

Ἄρθρ. 8. » Τὰ συναχθῆσάμενα ἀρχαιολογικὰ πράγματα ἀποταμιευθήσονται
» εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ εἰς τὸ Πηλίου ὄρος εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ κτίρια, Μουσεῖα κα-
» λούμενα. Οἱ ἔφοροι τοῦ Πηλίου ὄρους ὑποχρεοῦνται πρὸς τούτοις, ἵνα κατα-
» γίνωνται εἰς βοτανικὰς παρατηρήσεις, περιγράφοντες τὰ ἐκεῖσε περιέργα φυτά,
» ὧν ἡ ὑπαρξὶς ἐνδέχεται ἀγνωστῆσαι εἰς τὸ λοιπὸν τῆς Εὐρώπης.

Ἄρθρ. 9. » Ἡ Ἑταιρεία ἐπιτρέπει εἰς τὰ μέλη τῆς, ἵνα φορῶσιν ὡς σημεῖον
» τῆς αὐτῶν συγκαταριθμήσεως ἐν δακτύλιον, χρυσοῦν μὲν διὰ τοὺς εὐεργέτας
» χαλκοῦν δὲ διὰ τοὺς συνηγόρους, φέρον τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ὄρνεον, τὴν γλαῦκα
» μετὰ τῆς ἑσθῆν ἐπιγραφῆς Φιλομούσων. Τὰ μέλη δὲ τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ γυ-
» μνάσιον τοῦ Πηλίου ὄρους φέρουσι καὶ αὐτὰ ὡς παράσημον ἐν δακτύλιον, ἔχον
» ἐγκεκαρχυμένην τὴν εἰκόνα τοῦ Κενταύρου καὶ τοῦ Ἀχιλλέως.»

¹ Πλείονα περὶ τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς προσπα-
θειῶν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου ἔγραψεν ὁ Ἀνδρέας Π. Βρετὸς ἐν τῷ Ἰθνικῷ
Ἡμερολόγιῳ τοῦ 1864, σ. 228 ἐπ. καὶ ἐν δυατὶν ἰδιαίτεροις συγγράμμασί του,
τῷ *Mémoires biographiques et historiques sur le président de la*

χαρακτηριστικὸν καὶ ἀγαθὸν σημεῖον ἐν τῷ κανονισμῷ τῆς Ἑταιρείας ταύτης εἶνε ἡ περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων φροντίς, ἣτις δὲν ἐπεκράτει πολὺ μέχρι τότε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς Ἕλλησι, καὶ ἡ φιλοτιμία, μεθ' ἧς ἡ Ἑταιρεία ἀνέλαθε νὰ ὁδηγῇ τοὺς εἰς Ἀθήνας ἀφικνουμένους περιηγητάς. Ἀλλ' ἡ εἰκὼν αὕτης τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπικρατησάσης πνευματικῆς ἀναγεννήσεως θὰ ᾔτο λίαν ἑλλιπής, ἂν παρελίπομεν ἐνταῦθα νὰ μνημονεύσωμεν δύο ἐξόχων Ἀθηναίων λογίων ἀμυχσάντων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ὁ εἰς τούτων ἦτο ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις ἐξ ἀρχοντικῆς οἰκογενείας περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἀποβιώσας ἐν Παρίσι τοῦ 1827. Τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐποίησεν ὁ Κοδρικᾶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἔτει 1783 ἐγένετο καγκελλάριος τοῦ τότε ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Μιχαήλ Σούτσου, μετέβη δ' ἔπειτα εἰς Παρίσιους, ἔνθα διωρίσθη διερμηνεὺς ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ οὕτως ἔζη μέχρι τοῦ 1827. Ἐκεῖ διατριβὼν περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Κοραῆν καὶ τοὺς ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἐρμού Θ. Φαρμακίδην καὶ Κ. Κοκκινάκην ἕνεκα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὑπερσπιζόμενος τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἐν χρήσει ἀρχαίζουσαν γλῶσσαν καὶ καταπολεμῶν τὸ σύστημα τῶν περὶ τὸν Κοραῆν. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ συγγράψῃ ὁ Κοδρικᾶς ἐκτὸς ἄλλων σχετικῶν διατριβῶν καὶ πραγματειῶν καὶ τὴν «Μελέτην τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου,» ἔνθα διὰ μακρῶν ἐκτίθησι τὰς κρίσεις τοῦ τοῦ συστήματος ὅμως τοῦ Κοδρικᾶ διὰ τε τὸ δύσκολον καὶ διὰ τὸ ἀλυσιτελὲς αὐτοῦ δὲν ὑπερίσχυσε μέχρι τέλους, ἀλλ' αὖτ' ἐκείνου ἐπεκράτησε τὸ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τοῦ ὑποστηρικθὲν σύστημα, τοῦ μεταχειρίζεσθαι τὴν καθομιλουμένην γλῶσσαν καθαρὰν βαρβαρισμῶν καὶ βελτιουμένην πάντοτε. Τοῦ Κοδρικᾶ πολὺ σπουδαιότερος διὰ τὴν θέσιν, ἣν ἐν τῷ φιλολογικῷ κόσμῳ κατέλαβεν, ἦτο ἕτερος συμπολίτης του, ὁ Δημήτριος Γαλανός, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τῷ 1760 καὶ ἀποθανὼν ἐν Μπενάρεσ τῶν Ἰνδιῶν τῷ 1833. Τὰς πρώτας σπουδὰς του ἐποίησεν ὁ Γαλανός ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ γνωστῷ ἤδη ἡμῖν διδασκάλῳ Ἰωάννῃ Βενιζέλῳ, ἔπειτα δὲ μετέβη εἰς Πάτρμον, ἔνθα ἤκουσε Δανιὴλ τοῦ Πα-

Grèce le comte Jean Capodistrias, ἐν Παρίσι τοῖς 1837 καὶ 1838 ἐν τόμοις 2, καὶ τῷ, Βιογραφικοῖς ιστορικῶν ὑπομνήματα περὶ τοῦ κόμητος Φριδερίκου Γουλφορδ, ἐν Ἀθήναις 1846.

¹ Ἴδε περὶ Κοδρικᾶ καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ Κ. Σάββα, Νεοελλην. Φιλολογ. σ. 654 — 659.

ταίου καὶ ἐκείθεν πρὸς μείζονα τελειοποίησιν του εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Παναγιώτην Παλαμᾶν. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετέβη διὰ συστάσεως εἰς Καλκούτταν τῆς Ἰνδικῆς παρὰ τῷ ἐκεῖ Ἑλλήνι ἐμπόρῳ Κωνσταντίνῳ Πανταζῇ τῷ ἐξ Ἀδριανουπόλεως ὡς διδάσκαλος τῶν τέκνων του. Ἐκεῖ διδασκων ἐκέρδησεν ὁ Γαλανὸς ἀρκετὰ χρήματα, ἀντεδιδάχθη πρὸς τοῦτοις τήν τε ἰνδικήν καὶ ἄλλας ἀσιατικὰς γλώσσας καὶ τέλος, ἀφοῦ ἐξησφάλισε προσηκόντως τὴν περιουσίαν του, μετέβη εἰς τὴν ἱεράν τῶν Ἰνδῶν πόλιν Κασσῆν (Μπενάρες), ἐνθα λαβὼν τὸ ἐνδύμα τῶν Βραχμῶν ἐνησχολήθη ἐπὶ 40 περίπου ἔτη περὶ τὴν ἰνδικὴν φιλοσοφίαν, θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ μετέφρασεν ἑλληνιστὶ τὰ σφώτερα σανσκριτικὰ συγγραμματα. Ἐνεκα τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς πολυμαθείας του ἰθὺς αἰετοῦ ὁ Γαλανὸς ὑπὸ τῶν Βραχμῶν ὡς θεὸς καὶ σφώτατος ἀνὴρ, διὸ καὶ ἐξαίρετικῶς δὲν ἀπεκλείετο ἐκ τῆς συναναστροφῆς των, ἀποθανὼν δ' ἐκλήροδότησε τὴν τε βιβλιοθήκην, τὰ συγγράμματα καὶ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς περιουσίας του εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εἰς τὰ σχολεῖα αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ εὐρισκομένων συγγραμμάτων τοῦ σοφοῦ τούτου Ἀθηναίου ἐξεδόθησαν τῷ 1845—1853 ἐν Ἀθήναις ἑπτὰ τόμοι καὶ εἰσέτι ὑπολείποντο ἀνέκδοτα τινα¹. Ὁ Γαλανὸς ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων Εὐρωπαίων τῶν ἐπιχειρησάντων τὴν μετάφρασιν ἱερῶν τῶν Ἰνδῶν βιβλίων εἰς εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν, ὑπῆρξεν ἐπομένως ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς ἐντὸς μικροῦ τοσούτου ἐξόχως ἀναπτυχθείσης καὶ τοσούτου ἀγλαοῦς καρποῦς ἐπενεγκούσης συγκριτικῆς γλωσσολογίας καὶ φιλολογίας, ἐνὸς τῶν ἀξιολυμαστοτάτων προέοντων τοῦ 19ου αἰῶνος. Τὴν δὲ πατρίδα του, τὰς Ἀθήνας, τιμᾷ ἐξόχως ὁ Δημήτριος Γαλανός, διότι δι' αὐτοῦ ἔσχεν ἡ προνομιακὴ τῶν Μουσῶν πόλις τὴν εὐτυχίαν μετὰ μακράκινα ὕπνον νὰ ἡδηγήσῃ καὶ πάλιν τοὺς φιλομύσους εἰς νέον εὐρύ καὶ τέως ἀπάτητον ἐπιστημονικὸν στάδιον.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαέτηρίδας τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821. Εὐτυχῶς δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἔδειξαν μόνοι οἱ τῆς χώρας ταύτης ἀτοικοὶ ἑκτακτὸν πνευματικὸν ὄργανισμὸν καὶ ἐνδιαφέρον περὶ τὰς ἀρχαιοτάτης καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι ἤρξαντο νὰ δει-

¹ Πρβ. Κ. Σάθα, Νοελλ. Φιλολ. σ. 672 — 664. Τὰ ἀνέκδοτα αὐτοῦ ἔργα κατέχουσιν ἐν τῇ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τοὺς ἀριθ. 1836—1856 καὶ εἶνε ποικίλα τὸ περιεχόμενον.

κινύσιν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον καὶ νὰ ἐπισκέπτονται τὴν πόλιν πολὺ συχνότερον ἢ μέχρι τότε. Τὸ ἐνδιαφέρον δ' αὐτῶν δὲν περιορίζετο πλέον τῶρα περὶ μόνον τὰ ἄψυχα εἰρεπία τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ διὰ τε τὰς τότε ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως διαδοθείσας πολιτικὰς ιδέας καὶ διὰ τὴν ἑκτακτον ζωὴν, ἣν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς λοιποῖς Ἕλλησιν εὕρισκαν, ἤρχισε νὰ ἐκλύεται σπουδαίως ἡ προσοχὴ αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν κζώντων εἰρεπίων, ὧν πολλοὶ τῶν περιηγητῶν ἐκείνων ἐπεζήτησαν νὰ βελτιώσωσι τὴν τύχην. Ἐκ τῶν πολλῶν, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας, θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα ὀλίγους μόνον τοὺς ἐπισημότερους. Πρῶτος κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν μεταξὺ τῶν ἐπισκεφθέντων τότε καὶ περιγραφάντων τὰς Ἀθήνας εἶνε ὁ Ἀγγλος συνταγματάρχης Λήκ (Leake), ὅστις οὐ μόνον τῆς ὅλης Ἑλλάδος τὴν σύγχρονον κατάστασιν περιέγραψεν ἀκριβέστατα, ἀλλὰ καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως τελειότερον πάντων ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἐποψὴν ἠρεύνησεν ἐν τῇ περιφῆμῳ αὐτοῦ συγγράμματι «Τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν». Συγχρόνως μὲ τὸν Λήκ ἐπεσκέφθησαν καὶ περιέγραψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ὁ Δοδουελλ (Dodwell) καὶ ὁ Δουγλᾶς (Douglas). Πάντων ὅμως διασημότερος ὄχι διὰ τὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ διὰ τὴν φθορὰν, ἣν εἰς τὰς ἀρχαιότητας τῶν Ἀθηνῶν προύξηνεν, ἦτο ὁ Ἀγγλος ἡ Σκώτος Ἐλγίνος (Elgin ἢ Elling διότι ἀμφοτέρως καλεῖται), ὅστις ἀνακληθεὶς ἐν ἔτει 1800 ἀπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας κατάρθωσεν, ἐπιστρέφων εἰς Ἀγγλίαν, διὰ χρημάτων καὶ παντοίων ἄλλων μέσων νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ ἀφαίρεσις καὶ μετακόμισις ὧσων ἐβούλετο ἐκ τῶν περιλειπομένων ἔργων τῆς τέχνης, ὡς ἀνκίσθητες δὲ βάρβαρος ἀπέσπασε μὲν τὰ εἰσέτι σωζόμενα ἀπαρχμιλλήτα ἀνάγλυφα τοῦ Φειδίου ἐκ τῶν μετοπῶν τοῦ ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος καὶ μίαν ἐκ τῶν Καρυατίδων τοῦ Ἐρεχθείου, ἠκρωτηρίασε δὲ διὰ τὸ εὐμετακόμιστον πλεῖστα ἄλλα ἔργα τέχνης. Καλοῦσας δ' οὕτω καὶ παραμορφώσας τὰς Ἀθηναϊκὰς ἀρχαιότητας, συνήγαγε πλουσίαν συλλογὴν ἀρχαιοτήτων πρώτης τάξεως, ἥτις ἐν μέρει μὲν ἐβυθίσθη εἰς τὴν θάλασσαν, ἐξοκειλάντος τοῦ μετακομίζοντος αὐτὴν πλοίου παρὰ τὸ Ταΐναρον, ἐν μέρει ὅμως διεσώθη καὶ μετεκο-

¹ W. Martin Leake, Topography of Athens. London 1821. Γερμανικὴ μετάφρασις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ J. Q. Baiter καὶ H. Sauppe, ἐν Ζυρίχῃ, 1844.

μίσθη εἰς Ἀγγλίαν, ἔνθα ἀργότερα ἐπωλήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν καὶ ἐκτοτε κοσμεῖ τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον¹. Ὡς ἀποζημιῶσιν πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἔκτισεν ὁ Ἑλγίνος ἐν ἔτει 1814 ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸ μέχρι πρό τινων ἐτῶν ἱστάμενον ἄκορψον ὠρολόγιον τῆς Ἀγορᾶς, ὡς ἐδήλου ἡ σωζομένη ἐπ' αὐτοῦ λατινικὴ ἐπιγραφὴ, καὶ οὕτω τὸ δυσειδὲς ἐκεῖνο κτίριον ἀντεστήκωσε τὸν διαρπαγέντα ἀνεκτίμητον θησαυρὸν τῶν φειδιακῶν ἔργων! Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ ὑπὸ Ἑλγίνου εἰς Εὐρώπην μετακομισθέντα ἔργα ὠφέλησαν μεγάλως τὴν νεωτέραν καλλιτεχνίαν διὰ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἐξήσκησαν, πλὴν ἄλλων, ἐπὶ τοῦ Κανόβα καὶ τοῦ Βισκόντη, ἀμφοτέρων μεγάλα παραγαγόντων τοῦ μὲν ἐν τῇ πράξει τοῦ δὲ ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς καλλιτεχνίας, καὶ ἰδίως τῆς γλυπτικῆς· ἢ εἰς τὰ πρωτότυπα ὅμως ἐκ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τούτου προσγενομένη ζημία ὑπῆρξε τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε πᾶς τοῦ τελείου καὶ καλοῦ ἀληθοῦς φίλος θὰ καταράται, ὡς πάντες οἱ τότε περιηγηταί, τὴν ἀγγλικὴν αὐθαρεσίαν καὶ πλεονεξίαν, ἥτις τοιαῦτα διέπραξεν ἀνοσιουργήματα. Καὶ ὅμως ὁ βάρβαρος καὶ βανδαλικὸς ἐκεῖνος Ἀγγλος, θέλων νὰ διαωνίσῃ τὴν πράξιν του, ἐχαράξεν ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηριασθέντος Παρθενῶνος τὰ ὀνόματα ἐαυτοῦ τε καὶ τῆς συζύγου του! Τοῦτο τοσοῦτον διήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ μετὰ τινὰ ἔτη ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας ἀθανάτου ποιητοῦ καὶ μεγάλου φίλου Ἑλλήνος ὁμοεθνοῦς του Βύρωνος, ὥστε μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς του ἀνερριχήθη μέχρι τῆς ἐπιγραφῆς, ἐξήλειψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸ ὄνομα τοῦ νέου τούτου Ἡροστράτου καὶ διέταξε νὰ χαρὰχθῇ λατινιστὶ τὸ εὐγενὲς ἀγανάκτησιν ἀποπνέον δίστιχον «Ὅ,τι δὲν ἐπραξαν οἱ Γότθοι, τὸ ἐπραξαν οἱ Σκῶτοι²».

¹ Κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου εἰς τὸ ἔτος 1799 ὁ Ἑλγίνος προαπέστειλεν εἰς Ἀθήνας περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐκεῖνον «τεχνίτας Ῥωμαιοὺς καὶ Ἀναπολιτάνους, διὰ νὰ κατασκάψουν καὶ νὰ ἐρευνήσουν εἰς τὰ ἐνδύμυχα τῆς γῆς διὰ μάρμαρα καὶ κτίρια παλαιὰ καὶ νὰ καταθεῶσιν ἀπὸ τὸν περίφημον ἐκεῖνον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς τὰ ἀξιολογώτατα ἀνάγλυφα καὶ ἀνδριάντας, τὰ ὅποια ἔδιδαν θάμβος καὶ ἐκπλήξιν εἰς ὅλους τοὺς περιηγητάς. Ὅσον μὲν διὰ τὸ δεῦτερον, δὲν τοῦ ἐδόθη ἡ ἄδεια».

² Quod non fecerunt Gothi | Hoc fecerunt Scotti. Τὸν Ἑλγίνον ἐστιγμάτισεν ὁ Βύρων καὶ ἐν δυσὶν ἐτέροις ποιήμασί του, τῷ Child Harold καὶ τῇ Ἀρᾷ τῆς Ἀθηνᾶς. Καὶ οἱ Ἑλλήνες δὲ τῶν Ἀθηνῶν κάτοικοι βαθείως συνησθάνθησαν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἑλγίνου προσγενομένην αὐτοῖς ζημίαν. Συγκινητικὴ ἀθηναϊκὴ παράδοσις ἔλεγεν ὅτι «τὴν ἐσπέραν μετὰ τὴν κλοπὴν τῆς μῖσς τῶν

Ἄλλ' εὐτυχῶς δὲν ἦσαν πάντες οἱ τότε ἐπισκεφθέντες τὰς Ἀθήνας Ἑλγίνοι· τούναντίον ἄλλοι συνεπάθησαν μεγάλως τοῖς Ἀθηναίοις καὶ παντὶ σθένει προσεπάθησαν νὰ φανῶσιν αὐτοῖς ὡφελίμοι. Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ φιλελληνικώτατος τῶν φιλελλήνων λόρδος Γουίλφορντ, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1811. Ὁ Πουκεβίλλος (Pouqueville), ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ἐν ἔτει 1815, ἐθρήνησε τὰ ἐνταῦθα ἄψυχά τε καὶ «ζῶντα ἐρείπια», ὡς ἀποκαλεῖ τοὺς Ἀθηναίους, καὶ περιπαθῶς περιέγραψεν αὐτὰ καὶ τὴν τότε κατὰστασίν των. Ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ Πουκεβίλλου εἰδήσεων ἡ μάλλον ἐνταῦθα ἀξιοσημείωτος εἶνε ὅτι αἱ Ἀθηναῖοι τότε κατωκοῦντο ὑπὸ τριῶν χιλιάδων Ἑλλήνων, ἰσαριθμῶν Ὀθωμανῶν καὶ ὑπὸ τεσσάρων χιλιάδων Ἀλβανῶν¹. διότι φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐξ ἀπάτης τοῦ περιηγητοῦ ἐκλαθόντος πάντας τοὺς ἀλβανιστὴ λαλοῦντας καὶ ὡς Ἀλβανούς τὸ γένος. Καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις δὲ τότε ἐπὶ μακρὸν ζήσαντες Γρόπιος (Gropius), πρόξενος τῆς Αὐστρίας, καὶ Φωβέλ (Fauvel), πρόξενος τῆς Γαλλίας, ἐπεδείξαντο λίαν εὐμενῆ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους αἰσθήματα, ἰδίως δ' ὁ Γάλλος Φωβέλ, οὗ ὁ αἶκος ἦτο πάντοτε ἀνοικτός εἰς τοὺς ἐρχομένους ξένους, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς Γάλλους. Οὗτος διενήργησε καὶ εὐρείας ἀνασκαφὰς πολυχῶς τῆς πόλεως πρὸς ἀνέυρεσιν ἀρχαιοτήτων.

Ἐν ἔτει δὲ 1816 ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ διέμεινεν ἐνταῦθα μελετῶσα καὶ περιεργαζομένη τὰς ἀρχαιότητας ἀπὸ ἐννέα Μαρτίου μέχρι 23ης τοῦ ἰδίου μηνὸς ἡ τότε πριγκίπισσα τῆς Οὐαλίας Καρολίνα τοῦ Βραουνσβαίγ, κατόπιν δ' ἀτυχῆς βασιλίσσα τῆς Ἀγγλίας, σύζυγος Γεωργίου τοῦ Δ', ὅστις διεζεύχθη αὐτὴν ἐν ἔτει 1820 μετὰ πολὺκροτον ἐπὶ διαζυγίῳ δίκην. Ἡ ἡγεμονίς τῆς Ἀγγλίας ἐγένετο ἐν Ἀθήναις πανηγυρικῶς δεκτὴ ὑπὸ χριστιανῶν καὶ Τούρκων καὶ ἔμεινε κατενθουσιασμένη ἐκ τῆς ἐνδόξου πόλεως καὶ τῶν τιμαλφῶν αὐτῆς ἐρείπιων, διό

» πέντε Καρυατίδων τοῦ Πανδρῶσιου, αἱ τέσσαρες ὑπόλοιποι νεάνιδες ἐθρήνουν » γοερῶς τὴν ἀπωλεσθεῖσαν ἀδελφὴν των, ἥτις ἐκ τῆς κάτω πόλεως διὰ τῶν αὐ- » τῶν γοερῶν θρήνων καὶ ὁδῶν ταῖς ἀπεκρίνετο. » (Douglas ἐν σ. 85.)

¹ Pouqueville, Voyage en Grèce, τόμ. Β', σ. 89 ἐπ. ἐκδ. 6'. Ὁ δὲ περιηγητὴς Holländer (σ. 344 τῆς γερμ. μεταφρ.) εἰς 12,000 ὑπολογίζει τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν ἐν ἔτει 1813. Κατὰ τινὰ δ' ἐπίσημον καταγραφὴν τῶν οἰκιῶν, γενομένην τῷ 1822 καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῆς «Ἐστίας» τοῦ ἔτους 1887, σ. 145, εὐρέθησαν τῷ 1822 ἐν Ἀθήναις οἰκίαι 1235 ἐν ὧν, αἵτινες θὰ περιελάμβανον περὶ τὰς 7,000 κατοίκων, ἐλαττωθέντος τοῦ πληθυσμοῦ ἕνεκα τοῦ πολέμου.

δεκαπενθήμερον ἐν αὐτῇ διέτριψε, ἐπεδείξατο δὲ τὴν πρὸς τὴν πόλιν καὶ τοὺς συγχρόνους Ἀθηναίους εὐαρέσκειάν τῆς διὰ πλουσίων δωρεῶν Διότι εἰς μὲν τὴν νεοσύστατον Φιλόμουσον Ἑταιρείαν προσήνεγκε 500 μὲν τάλληρα ἐφ' ἅπαξ, 200 δὲ κατ' ἔτος πληρωτέα, τοὺς δὲ ἕνεκα χρεῶν πεφυλακισμένους ἀπεφυλάκισε πάντας, πληρώσασα αὐτῶν τὰ χρέη, καὶ εἰς τὸν διοικητὴν τῶν Ἀθηνῶν ἐνεχείρισε σπουδαῖον χρηματικὸν ποσόν, ἵν' ἀπαλλαγῶσι δι' αὐτοῦ οἱ πτωχοὶ γεωργοὶ τῶν ἀπανθρώπων δανειστῶν των¹. Ἐκτὸς τούτου ἐδέχθη ἡ φιλάρχαιος καὶ φιλαθηνικὸς ἡγεμονὶς νὰ καταγραφῇ μέλος τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων, ἧτις ἐνεχείρισεν αὐτῇ ἀπερχομένη ἀναμνηστικὸν χρυσοῦν μεταλλίον καὶ ἀνήγγειλε διὰ χαρμοσύνου ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους αὐτῆς τὰ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῆς ὑψηλῆς ξένης².

Ἀλλ' ὑπὲρ πάντας τοὺς μέχρι τοῦδε ὀνομασθέντας μεζόνων συνεπειῶν αἰτίοι διὰ τὴν τύχην τῆς χώρας ταύτης ὑπῆρξαν δύο ἕτεροι Εὐρωπαῖοι περιηγηταὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματός των καὶ τῆς βαρύτητος, ἣν εἶχεν ἡ γνώμη καὶ ἡ φωνὴ αὐτῶν ἐν Εὐρώπῃ, μεγάλως συνέτειναν εἰς τὸ νὰ ἐπισύρῃσι τὰς συμπαθείας τῶν Εὐρωπαίων πρὸς τὴν εὐκλεᾶ ταύτην χώραν καὶ νὰ διεγείρῃσι τοὺς κατοίκους αὐτῆς πρὸς πολιτικὴν ἀποκατάστασιν, ἐκτραγωδεύοντες τὰ παρόντα δεινὰ καὶ παραβάλλοντες τὸ πάλαι ποτὲ μεγαλεῖον πρὸς τὴν τότε ταπεινώσιν καὶ ἐξουδένωσιν τοῦ ἔθνους τοῦ ἑλληνικοῦ. Ὁ εἰς καὶ μᾶλλον δευτερεύων τὴν σημασίαν ἐκ τούτων ἦτο ὁ διάσημος Γάλλος συγγραφεὺς Σατωβριάνδος (Chateaubriand), ὁ μεθ' ὅλης τῆς ἰσχύος τοῦ καλαμῦ καὶ τῆς φωνῆς συνηγορήσας ὑπὲρ τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων³. Ὁ δὲ ἕτερος, ὁ μᾶλλον ἐπὶ τῆς τύ-

¹ Αἱ πληροφορίες αὗται περιέχονται ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Α. Τ. Desquiron de S' Agnan, Histoire du procès de la reine d'Angleterre κτλ. Paris. 1820, περικοπὴν σχετικὴν τοῦ ὁποῦ ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀντ. Μηλιαράκης ἐν τῇ «Ἑστία», ἀνατυπωθεῖσαν ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 335.

² Τὸ ἔγγραφον εὐρίσκεται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἑθνολογικῆς Ἑταιρείας ὑπ' ἀριθ. 7051, ἐδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ Α. Μηλιαράκη ἐν τῇ «Ἑστία», ὑπὸ δὲ τοῦ Α. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 230. Τὸ χρυσοῦν μεταλλίον, ὅπερ ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ἐνεχείρισεν εἰς ἀνάμνησιν τῇ προγκιπίσῃ Καρολίνῃ τοῦ Βραουνσβάϊγ, ἔφερεν ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς πλευρᾶς τὴν ἐπιγραφήν, «Ἡ ΦΙΛΟΜ. ΕΤΑΙΡΕΙΑ,» ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας «ΚΑΡΟΛΑΙ. ΣΕΒΑΣΤΗΙ ΑΝΑΣΣΗΙ ΓΑΛΛΕΣ, ΑΘΗΝΩΝ ΕΥΕΡΓΕΤΙΔΙ.

³ Ἰδίως τοιαῦτα ἦσαν τὰ «Ὀδοιπορικά» καὶ τὸ «Ταχυδρομικὸν Βιβλίον τῶν Ἑρειπίων» τοῦ Chateaubriand.

χης τῶν Ἑλλήνων ἐπιδράσας ἢ πάντες οἱ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι φιλέλληνες καὶ περιηγηταί, ἦτο ὁ δαιμόνιος Βύρων, ὁ ὑψιπετέστερος τῶν νεωτέρων χρόνων ποιητής, ὅστις οὐ μόνον διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν ἐν Ἑλλάδι, ἐνθουσιωδῶς περιτρέχων ὄρη, ποταμούς, σπήλαια καὶ ἀκτὰς τῆς χώρας ταύτης, ἐν ἣ «οὐδεὶς λίθος ἄνευ ὀνόματος», ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν φλογερῶν ποιήσεών του τοὺς μὲν Ἑλληνας προσεπάθησε νὰ ἐξεγείρῃ πρὸς ἀνάγκησιν τῆς ἐλευθερίας των ἀνακράζων,

Ἐγερθῆτε! ἐγερθῆτε! ἀνακτῆσατε γενναῖως
τὴν γῆν ταύτην, τῆς ὁποίας εἶνε ἄσθιτον τὸ κλέος.
Εἰς τὴν τέφραν τῶν προγόνων εὐρέτε τινας σπινθήρας
Καὶ ἀνάψατ' εἰς τὰ στήθη ἐνθουσιασμοῦ κρατῆρας!¹

τῶν δ' Εὐρωπαίων ἐπεδίωξε νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τῆς ἐνδόξου ταύτης χώρας, ὑπὲρ ἧς καὶ τὴν ζωὴν του τελευταῖον ἐθυσίασε κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Μετὰ ἰδιαιτέρας δ' εὐαρεσκείας διέτριβεν ὁ Βύρων κατὰ τὰς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιοδείας του ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Ἀθήναις, τῷ τότε κέντρῳ τῆς συναντήσεως πάντων τῶν ξένων περιηγητῶν. διὸ καὶ δις ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ταύτην καὶ διέτριψεν ἱκανὸν χρόνον ἐν αὐτῇ, κατὰ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1809 μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1810, δευτέραν δὲ φοράν ὀλίγον ἀργότερα, ὅτε κατώκει ἐν τῇ μονῇ τῶν Καπουκίνων, κειμένη παρὰ τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, καὶ ἠράσθη καὶ ὥραιάς τινὸς Ἀθηναίας κόρης, εἰς ἣν ἀποτείνεται τὸ καλὸν ἐκεῖνο ἀποχαιρετιστήριον ποιημάτιόν του «Ἡ κόρη τῶν Ἀθηνῶν», τὸ ἔχον ὡς ἐφύμνιον τὰς ἑλληνικὰς λέξεις «Ζωὴ μου, σὰς ἀγαπῶ». Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ διατρίβων καὶ ὑπὸ τῆς θεᾶς τῶν φυσικῶν αὐτῆς καλλονῶν καὶ τῶν ἀπαρχμιλλήτων τῆς τέχνης μνημείων ἐνθουσιαζόμενος, ἐνεπνεύσθη ὁ Βύρων καὶ ἄλλας του μὲν ποιήσεις, ἰδίως ὅμως τὸν Γκιανούρ ἐκεῖνον, δι' οὗ τοῖς μὲν Εὐρωπαίοις ὡς δαιμόνιος καὶ ἀμίμητος τεχνίτης περιέγραψε τὰς φυσικὰς καλλονὰς καὶ τὴν ἕνεκα τῆς τυραννίας οἰκτρὰν τύχην τῆς χώρας ταύτης, τοὺς δ' Ἑλληνας μετ' ἐνθουσιασμοῦ μέχρις ὀργῆς καὶ παραφορᾶς προβαίνοντος προεκάλει ν' ἀνακτῆσωσι τὴν ἐλευθερίαν των καὶ νὰ φανῶσιν ἀντάξιοι τοῦ προγονικοῦ αὐτῶν ὀνόματος παύοντες νὰ εἶνε δούλοι δούλων τῶν αἰσχίστων².

¹ Ἐν Γκιανούρ, στ. 114—117 τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Αἰκατερίνης Δοσίου, ἐν Ἀθήναις, 1857.

² Ἰδίως στ. 20 ἐπ. τοῦ Γκιανούρ κατὰ τὴν μετάφρασιν τῆς Αἰκατερίνης Δοσίου καὶ τὸ δεύτερον ἄσμα τοῦ Child Harold εἶνε τὰ εἰδικώτερα καὶ ὁρατό-

Ἡ λιγύθογγος Μοῦσα, ἡ βροντώδης καὶ παθητικὴ φωνὴ τοῦ δαιμονίου ποιητοῦ καὶ αἱ εὐγενεῖς προσπάθειαι αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν φιλελλήνων δὲν ἔμειναν ἄκαρποι, οὐδ' ἀπήχησαν ματαίως. Ἡ πνευματικὴ ἀφύπνισις καὶ κίνησις, ἥτις ἤρξατο νὰ ἐπικρατῇ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς δύο μετὰ τὸ 1800 δεκαετηρίδας, τὰ τότε ἀνὰ τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1792 διαδοθέντα φιλελεύθερα φρονήματα καὶ ἡ φωνὴ τῶν φιλελλήνων παρεσκευάσαν ἑκτακτόν τινα ζῶν καὶ ὀργασμὸν παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ὅστις ἐξεργάγη ἐν ἔτει 1821 εἰς τὸν ἡρώϊκόν ἐκείνον, ἐνδοξὸν καὶ μακρὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Μετὰ ὀκταετὴ γιγάντειον πάλιν ἐπέπρωτο τέλος πάντων νὰ ἐλευθερωθῇ μερίς τις τῆς ἑλληνικῆς γῆς καὶ μετ' ὀλίγον ἡ γηραιὰ καὶ ἐνδοξος τῆς Παλλάδος πόλις ἀπέβη πρωτεύουσα τοῦ νῦν ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ κέντρον τοῦ νεωτέρου κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πολιτισμοῦ· διότι τῇ μὲν 18ῃ Σεπτεμβρίου 1834 ἐκηρύχθη πρωτεύουσα τοῦ ἀρτισυστάτου ἑλληνικοῦ βασιλείου, τῇ δὲ 1ῃ Ἰανουαρίου τοῦ 1835 εἰσῆλθε πανηγρικῶς καὶ ἐγκατεστάθη ἐν αὐτῇ ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος Ὁθὼν ὁ Βιττελσβάχος. Αἱ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βαρβάρως ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ ἐκδιωχθεῖσαι Μοῦσαι ἤρξαντο πάλιν νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὴν προσφιλὴ αὐταῖς ἐστὶν ἐκ τῆς μακροχρόνου παρὰ τοῖς ὑπερβορεῖς διαμονῆς, ναοὶ δὲ μεγαλοπρεπέστατοι ἀνηγέρθησαν αὐταῖς ἐν ταῖς νέαις Ἀθήναις, ὅθεν οἱ ἀπόγονοι τῶν πάλαι ποτὲ ἐνθουσιωδῶν καὶ ἀποκλειστικῶν θεραπόντων τῶν διαδίδουσιν ἀπὸ τινων δεκαετηρίδων κατὰ δύναμιν τὰ φῶτα ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν. Εἶθε οἱ νέοι τῶν Μουσῶν θεράποντες νὰ φανῶμεν ἀντάξιοι μὲν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπόγονοι, εὐγνώμονες δὲ πρὸς τὰς γαλακτουχυσάσας ἐκείνους καλὰς θεὰς καὶ ἐπιμελεῖς αὐτῶν θιασῶται, ὅπως αἱ νέαι Ἀθηναὶ ἀποβῶσι καὶ πάλιν ἡ κατ' ἐξοχὴν τῶν Μουσῶν πόλις! Εἶθε καὶ οἱ νεώτεροι Ἀθηναῖοι, ὡς ἄλλοτε οἱ πρόγονοι αὐτῶν δι' ἐπιγραφῆς ἐδείκνυσαν τοῖς ξένοις τὴν ὑπὸ Ἀδριανοῦ ἀνακαινισθεῖσαν πόλιν των, οὕτω καὶ αὐτοὶ μεθ' ὑπερηφάνειας νὰ εἰπώσι ποτε τοῖς ξένοις τὰς νεωτέρας Ἀθήνας ἐπιδεικνύοντες,

Αἶδ' εἰς Ἀθῆναι, Μουσάων ἡ νῦν πόλις!

τερὰ μέρη ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Βύρωνος, τὰ ἀφορῶντα τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΙΝΑΞ ΠΡΩΤΟΣ

ΞΕΝΟΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΥΡΙΑΡΧΟΙ

ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙ 1821.

Α'.

ΡΩΜΑΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ.

1. Όκταβιανός Αύγουστος	31 π. Χ.—14 μ. Χ.
2. Τιβέριος	14— 37.
3. Καλιγούλας	37— 41.
4. Κλαύδιος	41— 54.
5. Νέρων	54— 68.
6-8. Γάλλος, Όθων, Ουιτέλιος	68— 69.
9. Ούεσπασιανός	69— 79.
10. Τίτος	79— 81.
11. Δομιτιανός	81— 96.
12. Νερούας	96— 98.
13. Τραϊανός	98—117.
14. Άδριανός	117—138.
15. Τίτος Άντωνίνος Πίος	138—161.
16. (Λεύκιος Ούῆρος	(161—170.
17. (Μάρκος Αύρήλιος	(161—180.
18. Κόμμοδος	180—192.
19-20. Περτίναξ, Μ. Δίδιος Ίουλιανός	193.
21. Σεπτίμιος Σεβήρος	193—211.
22. Καρακάλλας	211—217.
23. Μακρίνος	217—218.
24. Ήλιογάβαλος	219—222.
25. Άλέξανδρος Σεβήρος	222—235.
26. Μαξιμίνος Θραξ	235—238.

27. Γορδιανός.	238—244.
28. Φίλιππος Ὁ Δραψ.	244—249.
29. Δέκιος.	249—251.
30. Γάλλος.	251—253.
31. Αἰμιλιανός.	253—254.
32. Οὐαλεριανός.	254—260.
33. Γαλλικηνός.	254—268.
34. Κλαύδιος Β'.	268—270.
35. Αὐρηλιανός.	270—275.
36. Μ. Κλαύδιος Τάκιτος.	275—276.
37. Πρόβος.	276—282.
38. Κάρος.	282—284.
39. Καρῖνος.	
40. Νουμεριανός.	285—305—311.
41. Διοκλητιανός.	
42. Μ. Οὐαλέρ. Μαξιμιανός.	284—305.
43. Γαλέριος.	306—311.
44. Λικίνιος.	306—324.
45. Μαξιμῖνος.	306—313.
46. Μαξέντιος.	306—313.
47. Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας.	324—337.
48. Κώνστας.	337—350.
49. Κωνστάντιος.	350—361.
50. Ἰουλιανός.	361—363.
51. Φλάβιος Ἰοβιανός.	363—364.
52. Οὐαλεντιανός.	364—395.
53. Οὐάλης.	364—378.
54. Οὐαλεντιανός Β'.	378—383.
55. Θεοδόσιος ὁ Μέγας.	379—395.

Β'.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΒΑΣΙΛΕΙΣ.

1. Ἀρχάδιος	395—408.
2. Θεοδοσίος ὁ Μικρὸς	408—450.
3. Μαρκιανός.	450—457.
4. Λέων Α'	457—474.
5. Λέων Β' συμβασιλεύς	473—474.
6. Ζήνων ὁ Ἰσαυρος.	474—491.
7. Ἀναστάσιος.	491—518.
8. Ἰουστίνος	518—527.
9. Ἰουστινιανός	527—565.
10. Ἰουστίνος Β'	565—578.
11. Τιθέριος Β'	578—582.
12. Μαυρίκιος	582—602.
13. Φωκᾶς.	602—610.
14. Ἡράκλειος.	610—641.
15. { Κωνσταντῖνος Β'	641.
16. { Ἡράκλειος Β'	641.
17. Κώνστας Β'	641—668.
18. Κωνσταντῖνος Πρωγάτος	668—685.
19. Ἰουστινιανός Β'	{ 681—695. 705—711.
20. Λεόντιος	695—698.
21. Τιθέριος Γ'	698—705.
22. Φιλιππικὸς Βάρδανος	711—713.
23. Ἀναστάσιος Β'	713—716.
24. Θεοδοσίος Γ'	716—717.
25. Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος	717—741.
26. Κωνσταντῖνος Κοπρώνυμος	741—775.
27. Λέων Δ'	{ 775—780.
28. { Κωνσταντῖνος Ε'	{ 776—797.
29. Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία	797—802.

30. Νικηφόρος	802— 811.
31. Σταυράκος.	811.
32. Μιχαήλ 'Ραγκαβής.. . . .	811— 813.
33. Λέων Ε' ὁ 'Αρμένιος.. . . .	813— 820.
34. Μιχαήλ Β' Τραυλός.. . . .	820— 829.
35. Θεόφιλος.	829— 842.
36. Μιχαήλ Γ'—Θεοδώρα.	842— 867.
37. Βασίλειος ὁ Μακεδών.	867— 886.
38. Λέων Σ' ὁ Σοφός.	886— 912.
39. 'Αλέξανδρος.	912— 913.
40. Κωνσταντῖνος Παρφυρογέννητος.. . . .	913— 959.
41. 'Ρωμανός Β'.	959— 963.
42. Νικηφόρος Β' Φωκᾶς.	963— 969.
43. Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος.	863—1025.
44. Κωνσταντῖνος Ζ'.	913—1028.
45. 'Ιωάννης Τσιμισκῆς—Θεοδώρα.	969— 976.
46. Ζωή.	1028—1050.
47. Θεοδώρα	1028—1056.
48. 'Ρωμανός Γ' 'Αργυρός.	1028—1034.
49. Μιχαήλ Δ' ὁ Παφλαγών.	1034—1041.
50. Μιχαήλ Ε' ὁ Καλαφάτης.	1041—1042.
51. Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος	1042—1055.
52. Μιχαήλ ΣΤ' ὁ Στρατιωτικός.	1056—1057.
53. 'Ισαάκιος Κομνηνός.	1057—1059.
54. Κωνσταντῖνος Ι' Δούκας	1059—1067.
55. 'Ρωμανός Δ' Διογένης.	1068—1071.
56. Μιχαήλ Ζ' Δούκας Παραπινάκης	1071—1078.
57. Νικηφόρος Βοτανειάτης	1078—1081.
58. 'Αλέξιος Κομνηνός.	1081—1118.
59. 'Ιωάννης Κομνηνός ὁ Καλογιάννης	1118—1143.
60. Μανουήλ Κομνηνός.	1143—1180.
61. 'Αλέξιος Β' Κομνηνός.	1180—1183.
62. 'Ανδρόνικος Β' Κομνηνός.	1183—1185.
63. 'Ιωάννης 'Αγγελος.	1185—1195.
64. 'Αλέξιος Γ' Κομνηνός.	1195—1203.
65. 'Αλέξιος Δ' 'Αγγελος	1203—1204.

Γ'

ΦΡΑΓΚΟΙ ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

I

ΓΑΛΛΟΙ ΔΟΥΚΕΣ

1. "Οθων Δελαρόσης (de la Roche sur Ougnon), Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν· 1205—1225.
2. Γουίδων Α' Δελαρόσης· 1225 — 1263· ἀπὸ τοῦ 1259 — 1263 δούξ τῶν Ἀθηνῶν.
3. Ἰωάννης Α' Δελαρόσης, δούξ· 1263—1280.
4. Γουλιέλμος Δελαρόσης, δούξ· 1280—1287.
5. Γουίδων Β' Δελαρόσης, δούξ· 1287—1308.
6. Βονιφάτιος ὁ ἐκ Βερώνης, προσωρινὸς τοποτηρητὴς· 1308—1309.
7. Γουαλθῆρος Α' Βριέννιος (de Brienne), δούξ· 1309—1311.

II

ΙΣΠΑΝΟΙ ΔΟΥΚΕΣ

1. Ραγέρος Δεσλῶρ, προσωρινὸς ἀρχηγὸς τῆς Ἐταιρείας τῶν Καταλάνων· 1311—1312.
2. Μαμφρέδος ὁ Ἀραγωνίος, βασιλόπαις τῆς Σικελίας, δούξ τῶν Ἀθηνῶν· 1312—1317.
3. Γουλιέλμος ὁ Ἀραγωνίος, βασιλόπαις τῆς Σικελίας, δούξ τῶν Ἀθηνῶν· 1317—1338.
4. Ἰωάννης Β' τῆς Ἀραγωνίας καὶ Ῥανδάτσου· 1338—1343.
5. Φριδερίκος Α' τῆς Ἀραγωνίας καὶ Ῥανδάτσου· 1343—1355.
6. Φριδερίκος Β' τῆς Ἀραγωνίας, βασιλεὺς τῆς Σικελίας καὶ δούξ τῶν Ἀθηνῶν· 1355—1377.
7. Μαρία ἡ Ἀραγωνικὴ, διαδοχὴς θυγάτηρ αὐτοῦ, δούκισσα Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν· 1377—1381.
8. Πέτρος Ε', βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, δούξ Ἀθηνῶν· 1381—1387.

ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΑΙ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ (ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΠΑΤΡΩΝ)
ΕΠΙ ΚΑΤΑΛΑΝΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. 'Ρογέρος Δεσλῶρ	1311.
2. Δὸμ. Βερεγγάριος 'Εστανιόλ	1312—1316.
3. Γουλιέλμος Θωμάς.	1311.
4. Δὸμ. 'Αλφόνσος Φαδρῖγος ὁ 'Αραγώνιος.	1317—1330.
5. Νικόλαος Λάντσιος	1331—1348.
6. Βλάσκος.	1348.
8. 'Ραϊμόνδος Βερνάρδης.	1348—1356.
8. Δὸμ. Τζαίμης Φαδρῖγος ὁ 'Αραγώνιος, υἱὸς τοῦ 'Αλφόνσου.	1356—1359.
9. Ματθαῖος Μογκάδας.	1359—1361.
10. 'Ρογέρος Λώριος.	1361—1363.
11. Ματθαῖος Μογκάδας πάλιν.	1363—1367.
12. Πέτρος Πουῖγος, ἀντικαταστάτης.	1365—1367.
13. 'Ρογέρος Λώριος πάλιν	1367—1371.
14. Ματθαῖος Περάλτης	1371—1375.
15. Λουδοβίκος Φαδρῖγος ὁ 'Αραγώνιος, κόμης Σα- λώνων.	1375—1381.
16. Φίλιππος Δελμῶ, ὑποκόμης 'Ρεκναβέρτης	1381—1385.
17. 'Ραμόνδος Βιλλανόβας, ἀντικαταστάτης.	1382—1383.
18. 'Ρογέρος Β' καὶ 'Αντώνιος Λώριαι.	1383—1385.
19. Βερνάρδος Κορέλλας.	1385—1387.
20. Φίλιππος Δελμῶ πάλιν, ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι.	1387.

III

ΙΤΑΛΟΙ ΔΟΥΚΕΣ

1. 'Ραϊνέριος ἢ Νέριος Α' 'Ατζαῖώλης (Acciajuoli), αὐθέντης Κο-
ρίνθου, δουκιᾶμου 'Αθηνῶν 1387—1394, δούξ τῶ 1394.
2. 'Ενετία. 1394—1402.
3. 'Αντώνιος Α' 'Ατζαῖώλης. Κύριος Θηβῶν, Κύριος 'Αθηνῶν 1402—
1409 καὶ δούξ 1403—1435.
4. Νέριος Β' 1435—1451 καὶ 'Αντώνιος Β', συνάρχων 1435—1441.

5. Φραγκῖσκος Α'. 1451—1455. Κηδεμόνες ἡ μήτηρ Χιάρα καὶ ὁ Βαρθολομαῖος Κοιταρίνης.
 6. Φραγκῖσκος Β' ἢ Φράγκος. 1455—1458.

Δ'

ΤΟΥΡΚΟΙ ΣΟΥΛΤΑΝΟΙ

1 Μωάμεθ Β'. 1451—81.	13 Μωάμεθ Δ'. 1648—87.
2 Βαγεζίτ Β'. 1481—1512.	14 Σολιμάν Γ'. 1687—91.
3 Σελίμ Α'. 1512—20.	15 Ἀχμέτ Β'. 1691—95.
4 Σολιμάν Β'. 1520—66.	16 Μουσταφᾶς Β' 1695—1703.
5 Σελίμ Β'. 1566—74.	17 Ἀχμέτ Γ'. 1703—30.
6 Μουράτ Γ'. 1574—95.	18 Μαχμούτ Α'. 1730—54.
7 Μωάμεθ Γ'. 1595—1604.	19 Ὄσμάν Γ'. 1754—57.
8 Ἀχμέτ Α'. 1604—17.	20 Μουσταφᾶς Γ' 1757—74.
9 Μουσταφᾶς Α' 1617—18.	21 Ἀβδοῦλ Χαμῆδ Α' 1774—89.
10 Ὄσμάν Β'. 1618—22.	22 Σελίμ Γ'. 1789—1807.
11 Μουράτ Δ'. 1623—40.	23 Μουσταφᾶς Δ' 1807—1808.
12 Ἰβραήμ Α'. 1640—48.	24 Μαχμούτ Β'. 1808—39.

ΠΙΝΑΞ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	σελ.	1— 8.
Εισαγωγή	»	9— 54.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τῆς καταργήσεως τῆς αὐτονομίας αὐτῶν ὑπὸ Ἰου- στινιανοῦ τοῦ Α' ἐν ἔτει 529.	»	55—186.
---	---	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Γενικὴ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις μέχρι τοῦ 529.	»	55—141.
---	---	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ 529.	»	142—163.
---	---	----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Κατάστασις τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν ἐν Ἀθή- ναις ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκπαιδευτήρια τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.	»	164—186.
--	---	----------

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρι φραγκοκρα- τίας, 529—1205 μ. Χ.	»	187—278.
---	---	----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ περιπέτειαι τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος.	σελ.	194—238.
--	------	----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος μέχρι φραγκο- κρατίας.	»	239—278.
--	---	----------

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

- Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων
1205—1456 σελ. 279—410.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

- Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τοὺς γαλλικοὺς αἵκους de la
Roche sur Ougnon καὶ Brienne. 1205
—1311. » 282—331.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

- Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τοὺς Καταλάνους, 1311—1387. » 332—372.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

- Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τοὺς Acciajuoli 1387—1456. » 373—410.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

- Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τοὺς Τούρκους, 1456—1821. . . » 411—431.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

- Ἡ τουρκοκρατία μέχρι τοῦ 1610. » 413—451.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

- Ἡ τουρκοκρατία ἀπὸ 1610—1687. » 452—472.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

- Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τοὺς Τούρκους,
1687—1754. » 473—501.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

- Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ 1754—1821, τυραννία Χατζή-
Ἀλῆ τοῦ Χασεκῆ. » 502—531.

ΤΕΛΟΣ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἐν τῷ Προλόγῳ σελ.	5	στίχ. 14	γρ. Παλλάδος	ἀντὶ Παλάδος.
Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ »	16	» 13	» ἦτο	» ἦτο.
» » » »	»	»	σημ. 1 » Ἡσύχιον	» Ἡσύχιον.
» » » »	»	15 στίχ. 19	» Λαυρίῳ	» Λαυρεΐῳ.
» » » »	»	18 » 29	» ἐν καταλόγῳ	» ἐκ καταλόγῳ.
» » » »	»	33 » 9	» ἐόντες	» ἐόντες.
» » » »	»	44 » 19	» 173	» 136.
» » » »	»	53 » 20	» τὸ ἀθηναϊκόν	» τὸν ἀθηναϊκόν.
» » » »	»	»	σημ. 3 » πράσις	» πράσις.
Ἐν τῷ κειμένῳ »	132	στίχ. 22	» Ἀναγυροῦντοθεν	» Ἀναγυροῦντοθεν.
» » » »	»	169 καὶ 179	ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι γράφει ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	ἀντὶ ΠΟΚΙΤΙΣΜΟΣ.
» » » »	»	251 στίχ. 16	γρ. δυνατῶν	ἀντὶ δυναστῶν.
» » » »	»	289 » 13	» ἐξωμοσίαν	» ἐξόμωσιν.
» » » »	»	340 » 8	» Ζειτουνίου	» Ζητουνίου.
» » » »	»	345 σημ.	» Du Chesne	» Du Ghesne.
» » » »	»	368 στίχ. 11	» Ῥακκαδέρτην	» Ῥακαδέρτην.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Εκ του Τυπογραφείου της Εστίας

1894—462

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Αθηνών

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

[illegible]

No 3

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

900

ΚΩ

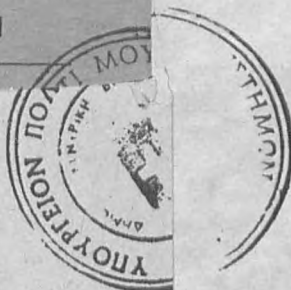
Κων/νίδης.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ἀριθ. χρ. 7523

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ

7

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας